

ISTORIE

THIERRY WOLTON

O ISTORIE MONDIALĂ A

C ★ M
U N I S
M U L
U I CĂLĂII

ÎNCERCARE DE INVESTIGAȚIE ISTORICĂ

HUMANITAS

ISTORIE

Acest volum, apărut în cadrul Programului de sprijin pentru publicare „Nicolae Iorga”, a beneficiat de susținere din partea Ambasadei Franței în România.

v i v r e
l e s
c u l t u r e s

Thierry Wolton (n. 1951) este jurnalist, scriitor și istoric, profesor la École Supérieure de Commerce din Paris. E preocupat în mod special de istoria regimurilor comuniste, de Războiul Rece și de influența sovietică în Occident. A mai publicat: *Vivre à l'Est* (1977), *L'Occident des dissidents* (în colaborare cu Christian Jelen, 1979), *Culture et pouvoir communiste* (în colaborare cu Natalia Diujeva, 1979), *Le KGB en France* (1986; trad. rom. *KGB-ul în Franța*, Humanitas, 1992), *Silence, on tue* (în colaborare cu André Glucksmann, 1986), *Les visiteurs de l'ombre* (în colaborare cu Marcel Chalet, 1990), *Le Grand Recrutement* (1993), *La France sous influence: Paris-Moscou, 30 ans de relations secrètes* (1997), *L'Histoire interdite* (1998), *Rouge-brun: Le Mal du siècle* (1999; trad. rom. *Roșu-brun: Răul secolului*), *Le grand bluff chinois: Comment Pékin nous vend sa „révolution“ capitaliste* (2007), *Le KGB au pouvoir: Le système Poutine*, (2008; trad. rom. *KGB-ul la putere: Sistemul Putin*, Humanitas, 2008, ed. a II-a 2014).

Trilogia *O istorie mondială a comunismului: Încercare de investigație istorică* este cea mai amplă întreprindere de acest gen (peste 3.300 de pagini) și explică sistemul comunist din perspectiva celor trei mari actori ai săi: călăii (vol. 1), victimele (vol. 2) și complicii (vol. 3).

THIERRY WOLTON

O ISTORIE MONDIALĂ A COMUNISMULUI

ÎNCERCARE DE INVESTIGAȚIE ISTORICĂ

VOLUMUL 1
CU PUMNUL DE FIER
CĂLĂII

Cu o prefață a autorului la ediția românească

Traducere din franceză de Adina Cobuz, Wilhelm Tauwinkl,
Emanoil Marcu, Vlad Russo, Mariana Piroteală,
Marieva-Cătălina Ionescu, Georgeta-Anca Ionescu
și Elena Ciocoiu

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Adina Săucan
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Andreea Dobreci

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

Thierry Wolton
Une Histoire mondiale du communisme:
Vol. 1: D'Une main de fer. Les bourreaux
© Éditions Grasset & Fasquelle, 2015

© HUMANITAS, 2018, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Wolton, Thierry

O istorie mondială a comunismului: încercare de investigație istorică /

Thierry Wolton. – București: Humanitas, 2018–

3 vol.

ISBN 978-973-50-6266-8

Vol. 1: Cu pumnul de fier: Călăii / trad. din franceză de Elena Ciocoiu,
Adina Cobuz, Georgeta-Anca Ionescu, – 2018. – ISBN 978-973-50-6267-5

I. Ciocoiu, Elena (trad.)

II. Cobuz, Adina (trad.)

III. Ionescu, Georgeta-Anca (trad.)

94

32

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 021 311 23 30

Cu pumnul nostru de fier vom duce omenirea spre fericire!

**Lozincă din arhipelagul Solovețk, unde s-a aflat
primul lagăr de reeducare din Rusia bolșevică**

Pentru victime

Cuprins

Prefață la ediția în limba română	11
Cuvânt înainte: Se poate întotdeauna și mai rău	13

Prima parte: Mitul revoluției

Prolog	27
1. Revoluțiile ruse	39
2. Revoluția idealizată	70
3. Revoluția confiscată	104
4. Revoluția totalitară	176

Partea a doua: Socialismul într-o singură țară

Prolog	207
5. Irezistibila ascensiune a lui Iosif Djugașvili	217
6. Beția succesului	242
7. Roșii și Bruni	324

Partea a treia: Cucerirea lumii

Prolog	367
8. Triumful național-comunismului	371
9. Eliberatorii	406
10. Putere cu pușca în mână	479
11. În spatele cortinelor de fier	537
12. Imposibila pace . . .	574

Partea a patra: Imperiul dezbinat

Prolog	613
13. Orfanii lui Stalin	619
14. Marele Salt Înapoi	679
15. Un comunism tropical	716
16. Ordinea nomenclaturii	752

Partea a cincea: Apoteoza asiatică

Prolog	809
17. Prăpastia maoismului	819
18. Epurarea din perioada khmerilor roșii	879
19. Paravanul „destinderii“	931
Epilog. Despre câteva condiții ale reușitei și despre câteva cauze ale eșecului	991

Tablă de materii	1005
Sumarul volumului 2. Când moare corul: Victimele	1011
Sumarul volumului 3. Un adevăr mai rău decât minciuna: Complicii . . .	1013

Prefață la ediția în limba română

O carte parcă s-ar naște a doua oară atunci când este transpusă într-o altă limbă, având șansa de a ajunge la noi și noi cititori. Faptul că Humanitas este prima editură care îi oferă acest prilej cărții *O istorie mondială a comunismului* are o valoare simbolică pentru mine, cu atât mai mult cu cât am o legătură aparte cu România: mi-au fost publicate aici o serie de cărți, am nenumărați prieteni români, iar de multă vreme sunt implicat, grație îndeosebi Academiei Civice și Anei Blandiana, în eforturile de a menține vie memoria comunismului, pe care și aici, ca în numeroase alte țări, mulți se străduiesc s-o șteargă. Publicarea acestei traduceri vine și ea în sprijinul misiunii noastre. E grăitor faptul că România este cea dintâi țară care le oferă cititorilor de altă limbă decât cea franceză accesul la o lucrare unică, fără echivalent în lume, nu atât prin calitatea autorului, cât prin întinderea subiectului. Această istorie este prima dare de seamă exhaustivă asupra tragediei comuniste, căreia în secolul XX i-au căzut victime 27 de țări de pe mapamond și care a distrus atâtea vieți din toate cele patru colțuri ale lumii. România a fost și ea scena acestei tragedii, iar parcursul urmat de ea – mai precis, care i-a fost impus – reproduce traiectoriile celorlalte țări, începând cu regimul stalinist al epocii Gheorghiu-Dej, trecând prin versiunea național-comunistă a epocii lui Ceaușescu, până la ieșirea ratată din comunism, când revolta populară declanșată după căderea Zidului Berlinului a fost confiscată. Să nu uităm că această țară a cunoscut practici totalitare ieșite din comun, mai ales în închisoarea din Pitești, la începutul anilor '50, ale căror metode vor fi reluate mai târziu de khmerii roșii din Cambodgia, dovadă, dacă mai era nevoie, a unității acestor sisteme.

Totodată, cartea de față urmărește să arate că experiența prin care a trecut România nu are un caracter excepțional. Am constatat adeseori cu uimire, dragi cititori români, că aveți o aplecare spre martirologie, ca și cum sistemul comunist ar fi fost în România mai îngrozitor decât în alte părți. Cu riscul de a vă contraria, socotesc că, deși românii au suferit metode totalitare excesive, era totuși de preferat în acele vremuri să trăiești în România din spatele Cortinei de Fier decât în Rusia sau, și mai rău, în China sau Cambodgia. Nicidecum nu intră în discuție să stabilim gradul de suferință al nenumăratelor victime ale acestor sisteme – martiriul a fost unic pentru fiecare dintre victime; doresc doar să reamintesc

că durata și intensitatea suferinței nu au fost peste tot aceleași. Cuvântul înainte al cărții mele se intitulează „Se poate întotdeauna și mai rău” – ceea ce pentru mine înseamnă că într-un astfel de sistem trebuie să te aștepți la răul fără margini. Au existat sisteme și mai crunte decât comunismul românesc, iar constatarea aceasta nu scade cu nimic din suferințele îndurate, nici nu le relativizează; ne îngăduie totuși, cel puțin, să resimțim aceeași compasiune legitimă pentru victimele de aici și pentru toate celelalte victime ale comunismului din întreaga lume.

Cele trei volume ale acestei istorii mondiale sunt dedicate celor sacrificaliți de acele regimuri, care au murit cel mai adesea fără știința contemporanilor lor – și care mai mor o dată din cauza amneziei noastre. Victimele nu pot fi readuse la viață, dar poate că, datorită acestor cărți, li se va recunoaște locul cel mai important pe care-ar trebui să-l dețină în nefericitul secol XX.

Se poate întotdeauna și mai rău

Este sarcina istoriei ca, după ce a dispărut viața de apoi a adevărului, să statornicească adevărul vieții acesteia.

KARL MARX*

Un om nu poate fi judecat în baza a ce spune sau crede despre sine, ci în baza faptelor sale. — LENIN

Regimurile totalitare făurite în creuzetul Marelui Război au făcut nenumărate victime în virtutea unei idei, a unei reprezentări asupra lumii, fondată ea însăși pe o metafizică: fascismul italian s-a structurat în jurul dogmei statului, nazismul a avut drept supremă referință rasa, iar comunismul a făcut din apartenența la clasă o valoare absolută. Dintre toate tipurile de totalitarism, versiunea comunistă trebuia să se angajeze într-o misiune mai cuprinzătoare pentru că mai vagă: „dușmanul de clasă” nu a avut niciodată contururi clare. Ideologia comunistă a exercitat, de altfel, o influență mult mai importantă decât aceea de care au fost capabile fascismul și nazismul. Durata și întinderea câmpului ei de acțiune au sfârșit prin a transforma universalismul mesajului său într-o amenințare globală, într-atât de viguros a influențat spiritele, în țările cucerite ca și în rândul partidelor care l-au propagat, iar asta la scară planetară. În această izbândă stă caracterul singular al utopiei comuniste, ceea ce o diferențiază fără echivoc de celelalte două regimuri totalitare.

Comunismul a avut mereu pretenția unei anverguri mondiale. Dacă până la urmă sistemul s-a aplicat doar asupra unei treimi din omenire pe parcursul secolului XX, în schimb ideea comunistă a izbutit să cucerască spiritele în cea mai mare măsură. Pretutindeni unde a ieșit victorioasă teoria, în cele aproximativ 30 de țări care au trecut printr-un regim comunist, ca și în rândurile zecilor de partide care se legitimează de la ea, mecanismele de putere au coincis. Dincolo de aparentele variațiuni naționale și în ciuda dezacordurilor, uneori chiar a conflictelor dintre țări sau dintre școlile de gândire, a existat o unitate a sistemului comunist în modul său de funcționare, ca și în rezultatele obținute. Fenomenul poate fi înțeles cel mai bine tocmai la scară mondială, așa cum își doriseră făuritorii lui și așa cum urmăriseră susținătorii lui.

* Karl Marx, „Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere”, în K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 1, Editura Politică, București, 1960, p. 414 (n. tr.).

Realitatea comunismului trebuie percepută de la bun început prin prisma proiectului său global, așa cum îl atestă această istorie, care îl prezintă pentru prima dată dintr-o perspectivă planetară. Promisiunea unei societăți egalitare, perfecte, nu face obiectul cărții noastre, deși este evident că speranța are partea ei de responsabilitate pentru modul în care regimurile au pretins că pot institui o asemenea societate. Nu intenționăm să refacem drumul parcurs de o iluzie din trecut, ci să povestim comunismul în acțiune, cu sechelele sale încă foarte actuale. Dincolo de speranțele stârnite și în ciuda bunelor intenții puse în slujba împlinirii acelor speranțe, adevărul faptelor ne silește să recunoaștem că această utopie a provocat mai multe daune umane pe parcursul unui veac decât toate doctrinele pe care le-au îmbrățișat oamenii din negura vremurilor și până azi. Nici o cauză, indiferent de intențiile sale, nu merită asemenea sacrificii.

Au fost invocate diverse argumente pentru punerea sub semnul relativului a caracterului sinistru al acestei istorii: particularitățile naționale, împrejurările nefavorabile, personalitatea bolnăvicioasă a cutărui sau cutărui cărmuitor... Nici unul dintre aceste argumente nu aduce totuși o explicație mulțumitoare cu privire la repetarea politicilor aplicate, la înlănțuirea și la agravarea lor de-a lungul timpului, în contexte diferite, în țări diferite. Punerea în perspectivă a acestor politici, similitudinile dintre ele ne îngăduie să înlăturăm ipoteza unui accident al istoriei. Cel care trebuie făcut răspunzător pentru ceea ce s-a întâmplat este comunismul ca atare, în sensul generic, am fi tentați să spunem. Când sunt invocate așa-zise devieri, neînțelegeri, erori de judecată, nu se urmărește în fond decât ca ideologia să fie eliberată de vină, diferențiind între scopurile proclamate de ea și rezultatele concrete la care a condus. Despuiată de aceste justificări comune, realitatea comunismului devine și mai greu de acceptat. Alături de cei care s-au pus în slujba lui se văd implicați, parțial cel puțin, și cei care au fost însuflețiți de o credință adevărată. Diferă fără doar și poate natura responsabilității părților implicate, dar e greu, dacă nu chiar imposibil, să separi, în fața evidențelor, tragedia în sine de orbirea oamenilor, orbire pe care a speculat-o. Impunitatea conducătorilor comuniști, negarea crimelor de către contemporanii lor arată de ce metodele folosite n-au suferit modificări de-a lungul deceniilor și de ce modelul a putut fi copiat pretutindeni fără scrupule. E mai puțin neplăcut să arunci vina pe câțiva suspecți de serviciu decât să accepți responsabilitatea colectivă, fie ea și datorată unei orbiri liber consimțite. Și totuși, cum crima a atins dimensiuni planetare, și vina ar trebui să fie cumva universală. Responsabilitatea comună față de evenimentele desfășurate ne ajută să înțelegem de ce starea de lucruri a fost discernută cu atâta greutate – iar pe alocuri a fost chiar cu totul eludată.

Nu înseamnă însă că nu s-a scris extraordinar de mult pe acest subiect. Pentru cei doritori să descopere adevărul, regimurile comuniste n-au fost nicicând o ghicitoare învelită într-un mister în interiorul unei enigme, cum se exprima Churchill cu referire la Rusia sovietică. Mărturii nemij-

locite, admirabile studii mai vechi și mai noi, analize competente realizate de specialiști remarcabili de ieri sau de azi, toate au pus sub lupă – și încă pun – adevărul sistemului. Fiecare țară supusă ucazului ideologiei și-a avut propriii martori și propriii analiști care au atras atenția și au transmis întregului mapamond, în timp real, informații despre evenimentele desfășurate între granițele ei. Față de toată acea literatură ne arătam respectul în această carte. În schimb, istoria despre care vorbim în paginile cărții noastre se distinge de acele mărturii și reflecții prin întinderea domeniului pe care-l explorează. Viziunea de ansamblu ne îngăduie să surprindem amploarea fenomenului comunist în multiplele sale dimensiuni – politică, socială, umană, chiar spirituală – și să-i evaluăm caracterul universal malign. Până acum nu a mai fost întreprins un asemenea demers.

Răul de-a lungul istoriei

Caracterul universal al doctrinei a jucat un rol hotărâtor în capacitatea sa de distrugere, iar întruchiparea utopiei de către regimul sovietic a amplificat fenomenul. Din loialitate față de „patria socialismului”, toți comuniștii au preluat de bunăvoie același model, au arătat supunere față de comenzi emise în cadrul unui centralism rigid la care au aderat cu entuziasm adepții din lumea întreagă. În vreme ce se poate vorbi de un sistem comunist care funcționa în aceeași manieră, făcând uz de metode similare, culminând cu catastrofe identice, regimurile corespunzătoare au putut totuși să facă anumite modificări. Paradigma originară a evoluat câteodată la contactul cu particularitățile locale și cu diversitatea caracterelor umane. Pe scurt, partidele și țările comuniste puteau să difere unele de altele păstrându-și totodată apartenența la aceeași specie – și de aici dorința de a le aduce laolaltă, într-o istorie comună, pentru a scoate în evidență caracteristicile lor genetice unice.

Pe măsură ce a cucerit teren, ideologia a fost pusă în aplicare cu tot mai multă intransigență. Regimul stalinist a dat dovadă de o mai mare cruzime față de populația sovietică decât pe vremea lui Lenin, maoismul a fost un regim mai criminal decât stalinismul, iar khmerii roșii au încheiat ciclul într-o apoteoză sângeroasă. Fiecare nouă generație de conducători comuniști se baza pe experiența predecesorilor și pe practicile celorlalte regimuri pentru a-și perfecționa propriile metode de teroare, cu năzuința necurmată de a constrânge realitatea să se supună canoanelor utopiei, ceea ce constituie fără îndoială cauza principală a acestei drame planetare. Dorința de a-și impune propriile dogme, în ciuda greutăților întâmpinate pe teren, i-a determinat pe conducătorii comuniști să silească tot mai agresiv populația să se plece în fața sistemului, permițându-le astfel să-și urmeze himera și să-și statornicească stăpânirea.

Aplicarea forțată a modelului a aruncat fiecare țară cucerită într-un război civil permanent în care puterea se confrunta cu restul societății.

Nu a existat niciodată vreo revoluție comunistă, în sensul de revoltă populară spontană. Istoria s-a pus în mișcare sub impulsul unor intelectuali mic-burghezi, al unor ideologi dispuși să facă orice pentru a-și atinge visul demiurgic, dar cu siguranță masele nu au avut vreo contribuție. Dictatura partidului, exercitată în numele proletariatului, s-a impus peste tot prin intermediul unor lovituri de stat, al luptelor de eliberare națională, al războaielor patriotice, al invaziilor sau al războaielor civile provocate în mod intenționat, și nicidecum prin voința imperioasă a unei clase muncitorești care visa să-și sfărâme lanțurile, așa cum se previziona. În continuare, odată puterea cucerită, propaganda noilor regimuri a avut grijă să pună în scenă anumite realizări pentru a-i seduce, chiar a-i fascina pe cei cărora le place să contemple de sus lumea, în termeni de putere, de raporturi de forță, de curbe de creștere. Astfel s-a lăsat abuzată de aceste minciuni elita politică și intelectuală occidentală, care aproape c-a arătat admirație față de un sistem capabil să țină sub control atâția oameni. „Metodele sale sunt dure, dar dau rezultate“, a socotit de cuviință să scrie revista americană *Time* despre Stalin, pe care l-a desemnat omul anului 1942. Declarațiile laudative ale anumitor lideri occidentali, precum și tăcerea pe care o păstrau adeseori democrații de toate convingerile asupra evenimentelor din spatele Cortinei de Fier se explică în parte prin complicitatea tacită care i-a unit pe conducătorii lumii, dincolo de divergențele politice dintre ei. Din cauza indiferenței, chiar a cinismului lor, această istorie devine cu atât mai dureroasă.

„Se poate întotdeauna și mai rău“: acest dicton a fost valabil în rândul popoarelor supuse, așa cum o dovedesc arhivele din țările foste comuniste (parțial) disponibile. Așa stau lucrurile când vorbim despre metodele de persecutare folosite, dar și despre comerț, prăbușirea economiei, asuprirea locuitorilor, pe scurt despre spolierea oamenilor și a universului lor, declanșată de aceste regimuri. În privința tuturor aspectelor legate de comunism, care acum pot fi verificate în documentele epocii, constatăm că se confirmă până și cele mai pesimiste estimări, până și cele mai îngrozitoare mărturii. Un exemplu. Documente oficiale din China arată că s-a dat într-adevăr ordin ca regiunile lovite de foamete în urma Marelui salt înainte din anii 1958–1962 să fie complet izolate. Arma foametei a fost folosită, așadar, în mod intenționat de puterea maoistă, omorând cei mai mulți oameni din toată istoria în vremuri de pace. Acest fapt, precum și altele prezentate în paginile cărții au o valoare universală în condițiile în care urmărim să identificăm în practica comunistă expresia arbitrarului puterii, a tuturor puterilor, cu greșelile lor, cu samavolniciile, cu toate daunele și suferințele provocate. Dacă exercitarea autorității poartă în sine capacitatea de asuprire, o putere absolută poate asupri în mod absolut. Din acest motiv călăii au acționat fără milă, iar victimele au îndurat o suferință fără margini.

Istoria e percepută ca o evoluție permanentă, lumea la un anumit moment dat poate fi înțeleasă prin prisma lumii din momentul precedent. Se știe, cel puțin după studiul lui Tocqueville despre *Vechiul Regim și Revoluția**, că o răsturnare socială poate fi înțeleasă atunci când îi identificăm cauzele și motivele în epoca anterioară. Regimurile comuniste apărute în secolul XX sunt urmașele unei doctrine care a sedus elitele intelectuale din deceniile precedente, iar ideologia de la care se legitimează a fost elaborată în contexte diferite de cele în care au vrut s-o pună în practică. La fel, lumea din prezent trebuie înțeleasă în parte ca moștenire a comunismului, marele fenomen al secolului trecut. Mondializarea care caracterizează vremurile noastre nu-și merită denumirea decât după prăbușirea cortinelor de fier ridicate în anii 1940. Setea de consum care însoțește progresul economiei din estul Europei trebuie înțeleasă prin prisma privațiunilor la care au fost supuse popoarele respective. Dificilul proces de asimilare a democrației prin care trec aceste țări eliberate de sub sechestru se explică, printre altele, prin greaua moștenire politică de care vor scăpa abia după două generații. Respectarea drepturilor omului, dezvoltarea unei jurisdicții internaționale pentru a judeca crimele împotriva umanității, condamnarea oricărei discriminări, recunoașterea diversității sexuale, aceste principii și libertăți care stau la temelia noului nostru secol reprezintă tot atâtea reacții politice, juridice, morale în raport cu trecutul recent. Cetățeanul din prezent se bucură de toate aceste progrese grație, în mod paradoxal, îndelungatei nopți totalitare care a mistuit deceniile precedente. Pentru a înțelege viața noastră din prezent, deopotrivă cu speranțele și cu deziluziile ei, cu progresele și cu împotrivirile întâmpinate, se impune neapărat o mai bună înțelegere a fenomenului comunist.

Domnia acestei utopii a fost consacrată de secolul XX, iar în prezent, în postcomunism, ne regăsim cu întreaga doză de moștenire pe care o presupune, cu atât mai mult cu cât istoria nu e încheiată de vreme ce a cincea parte din populația lumii se vede încă dominată de regimuri ce se legitimează de la comunism.

Istoria acestei istorii

Orice proiect de carte ascunde în sine și o serie de explicații personale. Nu sunt de profesie istoric. Am dorit să reînviez acest veac comunist din postura mea de eseist, ca să-l înțeleg, să-i găsesc explicații și să-l povestesc, cele trei obiective pe care mi le-am stabilit în această aventură

* Cartea lui Alexis de Tocqueville *Ancien Régime et la Révolution* a apărut în prima ediție în 1856 (trad. rom. *Vechiul Regim și Revoluția*, Editura Nemira, București, 2000) (n. tr.).

editorială pe termen lung. În scopul de a evalua proporția contribuției idealului în amploarea răului, era necesar să reiau firul întregii istorii, ca să discern și să scot în evidență premisele și concluziile. Prin urmare, cea dintâi preocupare pentru mine a fost să descriu epoca aceea atât de diversă, cu numeroasele-i meandre. În același timp, atrocitatea faptelor raportate suscită nenumărate întrebări, asupra naturii umane ca și asupra credințelor sale, asupra capacității sale de a se supune ca și asupra celei de a se împotrivi, precum și asupra atâtor alte comportamente (in)umane, încât era imposibil să mă restrâng la o simplă relatare a evenimentelor. M-am străduit de fiecare dată să aduc răspunsuri la întrebările pe care le stârnește o epocă atât de sângeroasă, unică în felul său, fără prezumția de a prezenta o unică explicație posibilă.

Nu am intenționat nici o clipă să scriu o istorie mondială a comunismului care să dețină toate răspunsurile. Un asemenea proiect este prin însăși natura lui imposibil. Cel care scrie despre istorie aparține vremurilor sale, iar cronica lui e deja parte din istorie. Putem trage concluzii certe doar din ceea ce s-a întâmplat în realitate, dincolo de aceasta nu facem decât să emitem interpretări. Comunismul e cel mai bun exemplu în acest sens. Multă vreme ridicat în slăvi ca fiind „viitorul luminos” al omenirii, în prezent se vedește a fi fost cel mai negru coșmar al ei. Cu toate că faptele în sine au rămas neschimbate, iar realitatea comunismului este aceeași: nu s-a modificat decât analiza la care este supusă odată cu redobândirea lucidității de către oameni. Îmi asum răspunderea, desigur, pentru această versiune a istoriei pe care o prezint aici.

Demersul meu editorial se dorește a fi un eseu de investigare istorică. Nu urmăresc să prezint detalii sau episoade necunoscute, ci să decantez cât mai exhaustiv posibil faptele deja stabilite, dar adeseori risipite și trecute cu vederea în amintirile noastre. Relatarea mea va prinde contur prin felul în care le pun în perspectivă și prin relevanța analizei. Această idee de investigație istorică se dorește a fi și un omagiu adus lui Aleksandr Soljenițin, care-și prezenta *Arhipelagul Gulag* – o carte care a zguduit lumea comunistă și a trezit din amorțire conștiința oamenilor de pe întreg mapamondul – ca fiind o „încercare de investigație literară”.

Eseul meu istoric este alcătuit din trei volume distincte, dar complementare. Fiecare dintre ele ar putea fi citit separat, deși e de preferat să fie citite toate, în ordinea în care au fost scrise. Primele două se ocupă de țările în care comuniștii au câștigat puterea, de la lovitura de stat bolșevică din octombrie 1917 până la invazia sovietică din Afganistan, în decembrie 1979. Acest episod marchează ultima expansiune a comunismului, punctul său culminant în plan geografic, care i-a îngăduit să stăpânească asupra unui număr de 26 de țări de pe mai multe continente, pe parcursul secolului XX, și asupra câtorva zone din lume, în prezent. Reculul care a urmat acestei ultime aventuri militare a URSS, apoi prăbușirea sistemului, cel puțin în Europa, sunt tratate, printre altele, în cel de-al treilea volum.

În primul volum am prezentat cronologic și explicativ cucerirea lumii de către comuniști. Odată conturate starea de lucruri și concursul de împrejurări, ne putem ocupa în cel de-al doilea volum de scoaterea în evidență a gramaticii sistemelor care au fost puse în aplicare. Abordarea sincronică, de-a lungul epocilor și al țărilor, ne permite să vedem cum funcționa în general comunismul aflat la putere, remarcând totodată particularitățile naționale ale fiecărui regim în parte. Aceeași istorie este percepută astfel din perspective diferite: puterea și logica sa în cel dintâi volum, societatea supusă, cu suferințele și împotrivirile sale, în cel de-al doilea. Pentru a simplifica și a sublinia caracterul complementar al celor două abordări, trebuie să spunem că primul volum va povesti istoria de pe baricada călăilor, în vreme ce volumul al doilea o relatează din punctul de vedere al victimelor acestora. Cât despre cel de-al treilea volum, el vorbește despre comunism când nu se află la putere. Este vorba aici despre proiectul revoluției mondiale purtate de URSS prin Internaționala comunistă, despre apariția și rolul partidelor comuniste în lume, despre succesele și eșecurile lor pe parcursul a decenii întregi. Cel de-al treilea volum abordează în plus relațiile complexe ale țărilor de pe mapamond cu comunismul. Vom vorbi despre orbirea intelectualilor, despre lăcomia oamenilor de afaceri, despre ignorarea fenomenului de către elitele occidentale, despre pasivitatea de care au dat dovadă în fața tragediei. Aceeași istorie este percepută de astă dată din perspectiva complicităților pe care le-a speculat ideologia. De asemenea, în al treilea volum se explică de ce, pentru țările care l-au îndurat ca și pentru spiritele pe care le-a sedus, e încă atât de anevoioasă abandonarea acestui sistem care și-a dovedit totuși ineficiența. Am încercat astfel să surprind aspectele esențiale ale comunismului, din zorii secolului XX până în zilele noastre, în maniera cea mai exhaustivă cu putință.

Rațiunile acestei istorii

Este evident că nu te înhami la o asemenea misiune de amploare fără să ai câteva motive esențiale. Fiecare relatare istorică are la rândul ei propria istorie: cea pe care o împărtășesc eu cu comunismul se poate rezuma la trei ipostaze. Cea dintâi o reprezintă pasiunea pe care am făcut-o în adolescență pentru *Doctor Jivago*, mai întâi datorită unui film de David Lean, apoi datorită capodoperei lui Boris Pasternak. Citind acea carte, m-am vindecat de orice entuziasm față de „revoluția” bolșevică și de consecințele ei în URSS. Cel de-al doilea moment constă într-o conștientizare care-și are originea în anii 1970. După un ocol prin stângism – această boală a copilăriei comunismului, cum îl numea Lenin* –, prin

* Trimitere la cartea lui V.I. Lenin „Stângismul” – boala copilăriei comunismului, publicată în prima ediție în 1920 și tradusă în românește în același an (Editura Cugătarea, traducere și introducere de Ion Pas) (n. tr.).

care a trecut o parte din generația mea, 1968, ocol care mi-a dat prilejul de a mă familiariza cu literatura marxist-leninistă, am înțeles că nu eram făcut pentru genul acela de înregimentare a spiritelor la care te obligă aderarea la această utopie. Ca mulți alții care n-au avut parte de autoritatea paternă – mi-am pierdut tatăl când aveam cinci ani –, sunt refractar față de orice tutelă, spirituală sau de altă natură. Comunismul, cu pretenția lui de a-ți abandona sinele în favoarea unui așa-zis bine superior, cerându-ți supunerea totală față de partid atunci când nu se află la putere, apoi la partidul-stat când o cucerește, comunismul care neagă orice urmă de individualitate, asta dacă n-o distruge cu totul, comunismul a întruchipat curând pentru mine antiteza propriilor convingeri care stăteau la temelia formării mele ca adult, și anume dragostea de libertate, dragostea de viață și libertatea de gândire. Confruntarea cu „socialismul real“, de dincolo de Cortina de Fier, ca tânăr jurnalist, mi-a întărit apoi această aversiune față de constrângere. În acea vreme începuseră să se audă vocile disidenței. Nu erau nici pe departe primele care denunțau impostura comunistă, dar acestea își găseau în sfârșit un ecou în Occident. Sistemul începea să se clatine, mirajul începea să se risipească. Întâlnirile mele cu acei oameni care nu aveau drept arme decât forța lor spirituală și hotărârea de a respinge compromisul m-au marcat pentru totdeauna. Datorită lor, am înțeles de timpuriu sistemul comunist, ei mi-au pus la dispoziție busola și instrumentele intelectuale necesare pentru a-i descifra țesătura și a-i evalua dramele. Cel de-al treilea moment este de natură mai personală, dar se înscrie în logica celui precedent. În timp ce mă documentam pentru scrierea primei mele cărți, *L'Occident des dissidents*, cosemnate cu prietenul meu Christian Jelen, care astăzi nu mai este printre noi, am cunoscut o tânără rusoaică, tocmai imigrată în Franța, născută la sfârșitul anilor 1940 la Norilsk, o localitate de dincolo de Cercul Polar, înființată de Stalin pentru prizonierii Gulagului; părinții ei se cunoscuseră acolo după ce fuseseră strămutați. Natalia Diujeva*, care mi-a devenit apoi soție, mi-a transmis această gravitate caracteristică oamenilor care au suferit până în străfundurile sufletului. Muză a disidenților ruși refugiați la Paris, ea m-a ajutat, prin sensibilitatea și inteligența sa, să dau târcoale acestei lumi care respingea comunismul și să aflu mai multe despre ea. Atunci când a murit, la începutul anului 1990, în urma unei boli pe care o contractase probabil în copilărie în spațiul sovietic, nu am renunțat să pășesc pe drumul pe care îl începuserăm împreună. Sigur, m-am dedicat pe parcurs și altor preocupări, găsind de-a lungul vieții și alte teme de interes, dar, dacă ținem cont de lucrările pe care le-am scris de la sfârșitul anilor 1970, comunismul sub diverse aspecte a ocupat mereu un loc preponderent. Această

* Natalia/Natașa Diujeva (1949–1990), jurnalistă și disidentă din Rusia, refugiată în Franța; coautoare alături de Thierry Wolton a cărții *Culture et pouvoir communiste* (1979); director adjunct al publicației pariziene *La Pensée russe* (*Gândirea rusească*) (n. tr.).

istorie mondială încearcă în prezent să adune laolaltă tot ce am văzut, aflat și înțeles cu privire la acest sistem în aproape o jumătate de veac. Informațiile pe care le aveam în legătură cu matricea sovietică au jucat un rol esențial în orientarea mea în această galaxie planetară.

Marx nu urmărea să interpreteze lumea, ci s-o schimbe. Comunismul, care-și are rădăcinile în filozofia lui Marx, trebuie privit prin prisma praxisului său, a dorinței de a revoluționa omenirea și istoria. Dacă relatarea acestui trecut poate lua câteodată forma unui rechizitoriu, acest lucru se datorează nu naturii relatării, nici tonalității ei, ci realității cu care s-a confruntat naratorul. Impresia de ostilitate nu i se datorează autorului, ci faptelor relatate, care sunt neîndurătoare sau, cum spunea Lenin, „încăpățânate”^{*}. Pentru occidentalul care a avut norocul să nu se confrunte niciodată cu asemenea încercări, darea de seamă asupra unui asemenea fenomen este cea mai grea misiune. Dorința mea permanentă a fost ca această istorie să fie percepută de la nivelul individului, o perspectivă adeseori omisă, fără a evalua totodată dificultățile implicate de un asemenea demers. Nu sunt nici Soljenițin, nici Șalamov, nici Grossman, nici Liu Xiaobo, nici Miłosz, nici Havel, nici Valladares, nici toți acei martori marcați fizic sau mental de suferință, pe care au descris-o cu atâta iscusință. Sunt un simplu ascultător, eu nu mă pot pune în pielea victimelor, ar fi oricum lipsit de cuviință fie și să încerc așa ceva.

La urma urmei, această carte a venit peste mine ca un imperativ categoric, în numele unei etici a responsabilității. Din momentul în care recunoaștem că anumite efecte ale acestei istorii tragice își au originea în propriul nostru trecut, avem oarecum datoria să ne asumăm ceea ce ni se poate imputa dintre suferințele îndurate. Deicidul Revoluției Franceze, Teroarea iacobină care i-a fascinat pe liderii comuniști nu sunt străine de această dramă. Teoria materialistă ce a slujit drept sprijin pentru proiectul comunist își are obârșia în analiza modului de producție capitalist care a triumfat în Europa secolului al XIX-lea; intelectualii marxiști care au preluat puterea cam peste tot în lume erau iubitori ai culturii occidentale... Nu sunt decât câteva elemente dintre cele care ar trebui luate în calcul la ora bilanțului. Această istorie este, de asemenea, un act de căință al unui european care a avut tot timpul norocul să trăiască liber, adresat tuturor celor care au fost aneantizați de secolul comunist.

Probleme de terminologie și de transcriere

În această carte vom vorbi despre comunism, și nu despre socialism, cu toate că este adevărat că ultimul stadiu al istoriei, cel al societății fără clase și fără stat, previzionat de maeștrii gânditori, n-a fost nicicând atins

^{*} În „Scrisoare către tovarăși”, scrisă în 17 octombrie 1917 și publicată în numerele din 19, 20 și 21 octombrie același an ale ziarului *Rabočki Pout (Pravda)* (n. tr.).

de țările pornite pe această cale. Calificativul „comunist“, preluat din denumirea partidelor conducătoare, corespunde realității observate. Lenin la vremea lui renunțase la orice referință la social-democrație și la socialism, preferând termenul „comunism“, care întruchipa mai bine, potrivit lui, puritatea revoluționară a marxismului, așa cum o exprima *Manifestul* din 1848. Ulterior, condițiile de aderare la Internaționala a III-a, care s-a aflat la originea creării tuturor partidelor comuniste din lume, au specificat diferențierea care trebuia făcută între noile partide comuniste și „vechile partide «social-democrate» sau «socialiste», care au trădat stindardul clasei muncitoare“, așa cum acuzau statutele noii organizații. Pretutindeni unde au avut ocazia, că se aflau la putere sau nu, partidele comuniste s-au războit cu socialiștii, acești verișori de-al doilea în materie de speranță, subminându-le autoritatea. Nici un socialist de pe mapamond n-a putut da uitării cât de nemiloasă fusese confruntarea și cum membrii lor se număraseră printre primii persecutați de dictaturile proletarietului încă de la instalarea lor. Să confundăm acești termeni ar însemna să trecem cu vederea această luptă între frați și să trădăm memoria victimelor.

Într-un regim comunist, întreaga putere e deținută de partidul-stat. Partidul comandă statul, care-l învestește pentru a se prevala de puterile sale ca autoritate publică. Statul se află în slujba partidului, care constituie garantul ideologiei. Cei doi termeni sunt inseparabili, partidul impune direcția de urmărire, statul ajută la menținerea ei. Dictatura proletarietului pe care-l întruchipează partidul are nevoie de stat pentru a fi pusă în aplicare, în general prin teroare, cu ajutorul mijloacelor puse la dispoziție de stat, dar natura comunistă a regimului este dată de către partid. Ar fi un contrasens să vorbim de opusul lui, statul-partid. Ideologia a izbutit să supună popoare întregi acolo și numai acolo unde exista un stat puternic, cel puțin respectat, înainte de preluarea puterii de către partidele comuniste. Cu toate acestea, felul în care au folosit puterile pre-existente partidele din respectivele state a modificat natura acelor puteri. Liderii comuniști au acaparat aparatul de stat pentru a-l pune exclusiv în slujba propriei cauze. Combinația dintre cele două, dintre partid și stat, dintre idee și mijloacele de a o impune, a sfârșit printr-o nouă formă de dominație politică, apărută în secolul XX: totalitarismul.

Confiscarea totală a exprimării publice și a reprezentării politice, omniprezența organelor de control, de opresiune și de înregimentare, monopolul asupra mijloacelor de comunicare și de informare au caracterizat regimurile totalitare comuniste până într-acolo încât termenii au devenit aproape tautologici. Spre deosebire de despotism și de dictatură, care se rezumă în general la stăpânirea prin forță, totalitarismul fărâmițează societatea în scopul de a-i slăbi pe membrii săi, astfel încât fiecare dintre ei să devină dependent de partidul-stat unic. Un regim totalitar sfâșie toate legăturile indivizilor între ei, că sunt familiale, comerciale, sociale, sentimentale... astfel încât Autoritatea rămâne singurul mediator la

care fiecare trebuie să se raporteze ca să poată supraviețui. Din copilărie și până la moarte, totul este guvernat de această Autoritate. Totalitarismul se reduce la negarea „sinelui“ în avantajul unui „noi“ colectiv reglementat de putere. Cu toate acestea, partidele-stat n-au reușit să impună un control social fără fisură. Totalitarismul reprezintă mai degrabă un ideal al regimurilor comuniste pe care partidele-stat au tins să-l atingă, fără a izbuti vreodată pe de-a-ntregul din pricina forțelor care li se opuneau în rândul societăților cucerite. Termenul „totalitarism“ rămâne la fel de relevant ca principiu teoretic, ca model de putere, mai ales când urmărim să descoperim natura particulară a acestor regimuri și a evoluției lor. În ciuda opoziției de care s-au lovit, omenirea n-a mai cunoscut niciodată un fenomen asemănător, cu o asemenea amploare, forță și dorință de a distruge. Totalitarismul este principala contribuție a comunismului la istoria omenirii.

PRIMA PARTE

MITUL REVOLUTIEI

La ora 22 fix, când s-a tras cu tunul, mii și mii de gărzi roșii și-au lansat atacul asupra Palatului de Iarnă... Punct culminant al festivităților de aniversare a trei ani de la revoluția din octombrie, această amplă mișcare de forțe surprinde spectatorii prin realismul său. Prin jocuri de lumini, aventura revoluționară e deconstruită în planuri succesive, pentru a-i stârni publicului, plasat în miezul acțiunii, senzația că ia cu adevărat parte la istoria care s-a desfășurat chiar aici, la Petrograd, fosta capitală a imperiului. Captivați de spectacol, impresionați de numărul de figuranți, cei șaiszeci de mii de invitați trebuie să fie convinși de scenariu. Ficțiunea devine realitate.¹

În acel an 1920, bolșevicii au înțeles deja cât de folositoare e cultivarea propriei legende. Cu o lună înainte de această aniversare, un decret emis de Sovnarkom, organul de conducere, a instituit o comisie pe lângă Comisariatul poporului pentru instrucție publică, menită să adune și să studieze materialele legate de revoluția din octombrie și de partidul comunist rus. Comisia este integrată de îndată în Comitetul central al partidului pentru a întări controlul ideologic asupra istoriei. De-a lungul anilor, acest control va fi tot mai bine pus la punct. În 1923 se va fonda Institutul Lenin, care va fi înlocuit în 1931 cu Institutul Marx-Engels-Lenin, a cărui misiune va fi de a pecetlui în memorii ceea ce trebuia să fie cunoscut cu privire la Revoluție, la Eroii ei, la gloriosul trecut al Uniunii Sovietice.²

Spectacolul de sunet și lumini desfășurat in situ în octombrie 1920 se află la temelia mitului revoluției bolșevice. El va fi sursa de inspirație pentru filmul-cult al lui Serghei Eisenstein* menit să devină, peste tot în lume și vreme de generații la rând, adevărul cu privire la anul 1917. Găsim în opera cineastului, turnată în 1927, mai multe efecte de scenă testate cu acest prilej: mulțimea de figuranți, ploaia (artificială în film), ora simbolică (22) marcată de loviturile de tun de pe crucișătorul Aurora

1. James Von Gerdern, *Bolshevik Festivals, 1917-1920*, University of California Press, 1993, p. 205.

2. Pavel Chinsky, *Staline, archives inédites, 1926-1936*, Berg International, 2001, p. 20.

* *Octombrie: zece zile care au zguduit lumea*, film mut realizat de Eisenstein alături de Grigori Aleksandrov (n. tr.).

care avea misiunea de a da semnalul de atac la Palatul de Iarnă.¹ Realizat la comandă, menit să marcheze împlinirea a zece ani de la evenimentele din 1917, filmul lui Eisenstein arată intenția puterii de a conferi o anvergură internațională acestui prim „jubileu”. Dacă, în 1920, doar vreo câteva zeci de mii de privilegiați au putut lua parte la spectacolul din Petrograd, odată cu acest film devenea martor o lume întreagă. După ce au luat hotărârea de a-și controla trecutul, bolșevicii se preocupau de propagarea istoriei lor.

Festivitățile din 1927 au inaugurat o nouă etapă. În acel an, mii de străini provenind din 43 de țări au fost invitați la Moscova. Aceste persoane grata au avut remarcabila onoare de a auzi din chiar gura martorilor relatarea a celor evenimente faimoase ale căror amintiri umpluseră ziarele, după care au asistat la imensa defilare a poporului cu armata sa, în Piața Roșie.² Filmul lui Eisenstein, difuzat cu această ocazie, reflectă mesajul pe care dorește Kremlinul să-l transmită în acea epocă. Lenin este omniprezent în vreme ce Troțki, deja în dizgrație, nu apare decât pentru a se opune unei revoluții al cărei tactician fusese totuși; Kerenski, șeful Guvernului Provizoriu instituit după revoluția din februarie, adversarul bolșevicilor, este descris ca un laș și imbecil. Personajul său este cu atât mai ridicol cu cât Lenin este mai ridicat în slăvi. În fine, celebrul episod al cuceririi Palatului de Iarnă este descris ca un viguros elan popular, ca un veritabil punct de cotitură al revoluției. Aceste imagini de ficțiune pură vor figura multă vreme în cărțile de istorie, în URSS și aiurea, ca autentice fotografii de epocă. Chestionarele completate de primii spectatori ai filmului, găsite în arhivele sovietice după căderea comunismului, arată că opera i-a convins cu precădere pe cei care-și doreau asta. Potrivit documentelor, membrii de partid au apreciat calitatea filmului, interesul său și raportarea față de adevărul istoric, în vreme ce „nemembrii” reclamau mai degrabă accentul pus pe regie, exagerarea situațiilor.³

Pentru puterea bolșevică, bătălia memoriei a fost esențială de la bun început. Prezentarea evenimentelor din octombrie 1917 ca o mare mișcare populară îi conferă regimului o legitimitate revoluționară și-i permite noii puteri să pretindă c-ar întruchipa voința poporului. Scoțând în evidență acele zile din octombrie puteau neglija pe cât posibil episodul căderii țarului, în februarie 1917, sau evenimentele revoluționare care s-au înlănțuit, pentru a face din cucerirea Palatului de Iarnă scena primitivă

1. Alexandre Sumpf, „La vision de l'histoire chez les spectateurs soviétiques: la révolution à travers *Octobre* d'Eisenstein”, *Communisme*, nr. 90, *L'Age d'homme*, 2007, p. 41.

2. Sophie Cœuré, „Les «Fêtes d'Octobre», 1927 à Moscou”, *Communisme*, nr. 42-43-44, *L'Age d'homme*, 1995, p. 57.

3. Alexandre Sumpf, art. cit., p. 39.

a răsturnărilor prin care a trecut Rusia. Manipularea permite mai ales înscrierea evenimentului în linia glorioaselor revoluții care l-au precedat, simbolistica atacului face trimitere la căderea Bastiliei în 1789 și la baricadele Comunei din Paris, din 1871. Datorită acestei strălucite filiații, Rusia devenită bolșevică se plasează în miezul istoriei, cea care se scrie cu litere de aur. Această țară considerată multă vreme înapoiată, ale cărei elite erau fascinate de Occident, vede în același timp cum i se schimbă statutul. Revoluția ei glorificată o propulsează în prim-planul scenei, cu misiunea de a reprezenta de acum înainte idealul Europei celei mai avansate. Din 1917, speranța nu mai e de așteptat dinspre Vest, ci se ridică în Est pentru a-și împrăști strălucirea astfel încât „farmecul universal al lui Octombrie” să devină religia secolului XX.¹ Mai târziu, toate partidele comuniste care vor prelua puterea din cele patru zări se vor inspira din mitul original pentru a-și pune în scenă propria „revoluție” și pentru a lăsa impresia că și ele reprezintă voința propriului popor.

În URSS legenda a dat roade. Odată stabilit că revoluția a triumfat datorită unei mișcări populare, va fi considerat o onoare faptul de a fi luat parte la ea. O investigație începută de partidul comunist, în anii 1930, în rândul veteranilor din Gărzile Roșii în perioada revoluției din octombrie, va arăta că 12% dintre ei declară că au luat parte la ocuparea Palatului de Iarnă, ceea ce înseamnă, prin raportare la numărul persoanelor chestionate, că în acea zi de pomină atacul ar fi fost dat de vreo 46.000 de persoane.²

Nu-i ușor să găsești martori credibili ai evenimentelor din Petrograd. Doi francezi, care se aflau în capitală în perioada respectivă, ne-au pus la dispoziție impresiile asupra întâmplărilor așa cum le-au perceput ei. Pierre Pascal era în acea vreme membru al Misiunii Militare Franceze în Rusia. Locuia acolo încă din 1911 și cunoștea limba; se arată plin de entuziasm în privința revoluției. Devine mai apoi un apropiat al liderilor bolșevici, dar se întoarce deziluzionat în Franța, la începutul anilor 1930. La 25 octombrie 1917, ziua faimoasei revoluții potrivit calendarului iulian, în vigoare în Rusia țaristă³, Pascal trebuia să ia trenul și să meargă la Dvinsk⁴, un oraș din Letonia, pentru a prezenta o dare de seamă asupra evenimentelor. La sfârșitul zilei pornește fără grabă înspre gară. În

1. François Furet, *Le Passé d'une illusion*, Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1995, chapitre 3 [trad. rom. de Emanoil Marcu și Vlad Russo, *Trecutul unei iluzii*, Humanitas, București, 1996, capitolul 3 – n. tr.].

2. Orlando Figes, *La Révolution russe*, Denoël, 2007, p. 612 [*Revoluția Rusă: 1891–1924: Tragedia unui popor*, trad. de Cornelia Marinescu, Polirom, Iași, 2016, p. 451 – n. tr.].

3. Calendarul iulian în vigoare în Rusia până în ianuarie 1918 prezenta o diferență de 13 zile față de calendarul gregorian folosit de majoritatea țărilor occidentale.

4. Daugavpils, orașul din sud-estul Letoniei, a purtat numele Dvinsk între 1893 și 1920 (n. tr.).

tren cineva strigă: „Bolșevicii au preluat puterea!“ Indiferență totală, notează el în jurnal¹.

Mărturia lui Claude Anet este mai detaliată. Trimis la Petrograd de ziarul lui, *Le petit Parisien*, pentru a documenta evenimentele politice și militare, cutreieră peste tot prin Rusia începând cu luna iulie 1917. Zi de zi, aproape fără excepție, le trimite cititorilor săi francezi „paginile scrijelite în fiecare seară în febra acestor zile ieșite din comun“. În „ziua cea mare“, cum o numește el, se duce la Palatul de Iarnă din Petrograd, sediul Guvernului Provizoriu, simbol al puterii care se clătina. „Piața e goală“, notează Anet. „În fața palatului, o companie de elevi ofițeri de la școala de ingineri militari, îmbrăcați cu pelerine lungi până la tălpi. Comandantul îi trece în revistă. [...] Intru în palat, țipenie de om. Pășesc dintr-o încăpere în alta, nimeni. Oare guvernul s-o fi evaporat?“ Mai târziu, Anet scrie: „Iau masa la Hôtel de l'Europe. Ies la nouă și jumătate și merg să mă apuc de lucru. Pe străzi nu e nimeni. Se aud focuri de armă dinspre Palatul de Iarnă. Iar în timp ce scriu aceste rânduri, se aude foarte aproape de unde mă aflu o tiradă fără oprire, păcănitul mitralierelor, explozia grenadelor. [...] Mă gândesc la copiii aceia, niște puștani livizi care au pătruns azi în palat și care, tremurând de frică, îl apără totuși, sub ploaia de gloanțe, nevrând să se predea.“² Această mărturie vorbește despre confruntările din jurul sediul Guvernului Provizoriu, ai cărui membri nu se mai aflau acolo, dar arată totodată că în acea seară clădirea nu era apărată prea bine, motiv pentru care aura de revoluționari a atacatorilor cam pălește. Ziaristul, care a auzit doar ecourile confruntărilor, nu pomeniște despre vreo mișcare a populației.

John Reed, a cărui carte *Zece zile care au zguduit lumea* a devenit clasică, rămâne martorul de referință. Jurnalist american cu opinii politice radicale, a sosit în Rusia gata cucerit de revoluție. Trei ani mai târziu avea să moară de tifos, iar la înmormântare a avut parte de funeralii oficiale în Piața Roșie. Relatarea sa epică e pe placul puterii bolșevice; „dă o expunere veridică, extraordinar de viu scrisă, a evenimentelor atât de importante pentru înțelegerea a ceea ce este revoluția proletară“, după cum aprecia Lenin însuși. Această afirmație flatantă era emisă în 1919, atunci când puterea începe să construiască legenda evenimentelor din octombrie 1917. Mărturia lui Reed reprezintă într-o oarecare măsură versiunea oficială a revoluției. Eisenstein s-a inspirat din aceasta pentru a scrie scenariul filmului său. Și totuși, nici chiar sub pana jurnalistului american nu se pomeniște de insurecție populară, în acea zi. La 25 oc-

1. Pierre Pascal, *Mon journal de Russie, 1916-1918*, L'Age d'homme, 1975, pp. 238-239.

2. Claude Anet, *La Révolution russe: Chroniques, 1917-1920*, Phébus, 2007, pp. 435-437.

* John Reed, *10 zile care au zguduit lumea*, prefețe de V.I. Lenin și N.K. Krupskaja, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1957, p. 5 (n. tr.).

tombrie, John Reed merge, la fel ca și Anet, la Palatul de Iarnă, unde observă cam aceleași lucruri. Clădirea pustie abia dacă este păzită: „Din piață dispăruseră toate santinelele. Marele semicerc al clădirilor guvernamentale părea pustiu. Ne-am dus la Hôtel de France să cinăm. În timp ce mâncam supa, a venit chelnerul, foarte palid la față, și a insistat să trecem în sala mare din fundul hotelului, deoarece în încăperea care dădea spre stradă trebuiau stinse luminile. «Se va trage din plin în stradă!» – spunea el.”¹ Nici pomeneală de ataceroic în relatarea lui Reed, avem în schimb cronică unei harababuri de dimensiuni gigantice, în timpul căreia protagoniștii par că se joacă de-a revoluția, nu că fac revoluție de-adevăratelea. În ziua de 25 octombrie 1917, Petrograd își ducea viața ca de obicei, cu nimic mai tulburată decât în zilele dinainte, de când căzuse țarul, în februarie. Tramvaiele au circulat după programul normal, cafenelele, restaurantele și teatrele au rămas deschise, Șaliapin a cântat la *Don Carlos*, Tamara Karsavina a dansat pentru prima dată în opereta *Păpușa*.²

Preluarea puterii de către bolșevici a trecut aproape neobservată, întrucât fusese anunțată, iar evenimentul era previzibil. Cu patru luni mai devreme, în iunie, cu prilejul celui dintâi Congres al Sovietelor, Lenin proclamase clar și răspicat: „S-a spus aici că în Rusia nu există nici un partid capabil să preia puterea de unul singur. Eu răspund: Există! [...] În ce ne privește, suntem gata oricând să preluăm integral puterea.”³ Această declarație a fost întâmpinată cu aplauze anemice de către delegații bolșevici, minoritari în adunare. Pe parcursul întregii veri, presa partidului a tot repetat că obiectivul urmărit era preluarea totală și exclusivă a puterii, dar nimeni nu părea să dea crezare acestui scenariu, într-atât de marginali rămăseseră Lenin și susținătorii lui de la începutul procesului revoluționar.

Insurecția a fost planificată în secret de Comitetul central al partidului, la 23 octombrie. În timpul respectivei reuniuni, Lenin le-a forțat mâna tovarășilor săi. Cu două săptămâni în urmă, majoritatea membrilor din conducerea bolșevică se pronunța împotriva preluării premature a puterii. Lenin îi amenințase atunci că demisionează dacă planul lui nu este acceptat. În 10 octombrie, în apartamentul din Petrograd unde se adunaseră, erau prezenți doar 12 dintre cei 21 de membri, cât avea de regulă Comitetul central al partidului. Dintre cei 12, doi erau împotriva planului lui Lenin: Zinoviev și Kamenev considerau că situația revoluționară

1. John Reed, *Dix jours qui ébranlèrent le monde*, Club français du livre, 1958, pp. 108–112 [ed. rom. cit., p. 82 – n. tr.].

2. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, Calmann-Lévy, 1982, p. 32.

3. *Apud* Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, Robert Laffont, 1995, p. 156 [Dmitri Volkogonov, *Lenin: O nouă biografie*, trad. de Anca Irina Ionescu, Orizonturi/Lider, București, 1994, p. 170 – n. tr.].

era încă în plină dezvoltare, mai ales în provincie. Voiau să aștepte Congresul Sovietelor din noiembrie înainte să acționeze într-o direcție sau alta. Decizia de a prelua puterea, întreaga putere, a fost luată așadar de o minoritate din conducerea unui partid care era el însuși minoritar într-o Rusie complet zdruncinată.

În ajunul insurecției, bolșevicii susțineau că au un număr de 350.000 de susținători, mult mai puțini decât adversarii menșevici și socialiști revoluționari. Planul adoptat prevede ca gărzile roșii și matrozii din Kronstadt, veniți din suburbiile Petrogradului și sprijiniți de soldații garnizoanei, să pună stăpânire pe palatul Marinski pentru a-i împrăști pe parlamentarii care se reuneau acolo. Ulterior urma să se solicite capitularea Guvernului Provizoriu. Dacă ar fi opus rezistență, s-ar fi luat cu asalt Palatul de Iarnă, unde-și avea sediul guvernul. Tunurile din fortăreața Petru și Pavel și cele de pe crucișătorul Aurora, care se afla la cheiul Nevei, vor avea drept misiune să dea semnalul. Lenin dă ordin ca totul să fie pregătit pentru ziua de 25 octombrie, ziua convocării Congresului General al Sovietelor. Troțki primește sarcina de a pune planul în aplicare. El preia conducerea unui Comitet militar revoluționar din Petrograd, creat special în acest scop.

LOVITURA DE STAT DIN OCTOMBRIE 1917

La 24 octombrie, în plină zi, Troțki declanșează atacul. Planul operațional fusese pus la punct în cele mai mici amănunte de un încercat ofițer al armatei imperiale, Antonov-Ovseienko, tot atât de faimos ca revoluționar și exilat, pe cât era ca matematician și jucător șah. Lenin spunea despre el, făcând aluzie la tactica lui Troțki, că numai un jucător de șah ar fi putut organiza insurecția. [...] Gărzile roșii ale lui Troțki cuceriseră deja centrala telegrafică și podurile de pe Neva; pentru a asigura comunicarea între centrul orașului și cartierul periferic Viborg trebuia să aibă controlul podurilor. Centralele electrice municipale, uzinele de gaz, gările fuseseră deja ocupate de marinarii lui Dîibenko. [...] Membrii Guvernului, surprinși de evenimente, s-au refugiat în Palatul de Iarnă, apărat de câteva companii de iuncheri* și de un batalion de femei. Kerenski a fugit; se spune că a plecat pe front pentru a strânge trupe cu care să vină asupra Petrogradului. [...] Reacționarii, liberalii, menșevicii, socialiștii revoluționari care încă nu-și dau seama de situație nu vor să creadă că Guvernul a căzut. [...] Dar în ziua următoare, la 25 octombrie, în timp ce, în marea sală a Institutului Smolnî**, se deschidea cel de-al doilea Congres General al Sovietelor, Troțki îi ordonă lui Antonov-Ovseienko să atace Palatul de Iarnă, unde s-au refugiat miniștrii lui Kerenski. Vor obține bolșevicii majoritatea în Congres? Pentru a-i face pe reprezentanții Sovietelor din întreaga Rusie să înțeleagă că insurecția a învins, nu este suficient să-i anunți că bolșevicii au preluat puterea în stat; este necesar să li se spună că membrii Guvernului au căzut în mâinile gărzilor roșii. [...] Lenin, travestit în muncitor, cu perucă și fără barbă, și-a părăsit ascunzișul și s-a dus la Institutul Smolnî pentru a participa la Congresul Sovietelor. [...] „De ce mai sunteți deghizat?“, îl întreabă Troțki pe Lenin. „Învingătorii nu se ascund.“ Lenin îl fixează cu ochii întredeschiși și un zâmbet ironic îi înflorește pe buze. Cine este învingătorul? Aceasta este problema. [...] Gărzile lui Antonov-Ovseienko au pătruns în Palatul de Iarnă, miniștrii lui Kerenski sunt ostaticii bolșevicilor:

„A căzut și Guvernul.“ „În sfârșit!“, exclamă Lenin. „Ați întârziat cu douăzeci și patru de ore“, îi spune Troțki. Lenin își dă jos peruca, își trece o mână pe frunte. [...] „Să mergem“, spune, îndreptându-se spre sala Congresului.

Curzio Malaparte, *Technique du coup d'Etat*, reed. Grasset/Les Cahiers Rouges, 1966, pp. 58–65 (*Tehnica loviturii de stat*, trad. rom. de Mihaela Gliga, Nemira, București, 1996, pp. 102 *sqq.*).

* Tineri subofițeri provenind din rândul nobilimii (nota T.W.).

** Fost pension de fete, unde s-a întrunit Congresul Sovietelor (nota T.W.).

*** Relatarea lui Malaparte nu este tocmai riguroasă, ci aduce o viziune românească asupra unui eveniment care a fost oricum extraordinar de exagerat de către actorii înșiși (nota T.W.).

Bolșevicii se gândiseră să facă apel la muncitori ca să le sprijine insurrecția, dar Troțki respinsese ideea. „Am de partea mea dezordinea, e mai bine decât o grevă generală“, ar fi spus el. Orașul era în haos în acea perioadă. Mii de soldați care pleaseră de pe front băntuiau acum pe străzi, înarmați, cel puțin cei care nu-și vânduseră armele între timp. Mașini blindate umblau de colo-colo prin oraș, cu drapelul roșu fluturând în vânt, croindu-și drum prin mulțimea de manifestanți și printre scheletele de mașini sau de tramvaie lăsate în paragină. Focurile de armă și loviturile de tun sunt la ordinea zilei. Acest haos dovedește în ce măsură vântul libertății măturase capitala, chiar toată țara, începând din februarie. Rusia nu mai avusese parte niciodată de o asemenea libertate. În această atmosferă anarhică, Kerenski și miniștrii lui nu guvernează, ci se ocupau de problemele curente. Această situație explică și de ce insurrecția bolșevică a trecut ca neobservată pentru cea mai mare parte a populației. Capitala a cunoscut în acea zi de 25 octombrie o eferescență revoluționară până la urmă obișnuită. Insurgentii își iau mai degrabă asupra lor puterea, nu o răstoarnă. Nikolai Sukanov, membru al Congresului Sovietelor care a lăsat cea mai amănunțită mărturie cu privire la acele zile de octombrie, a perceput întregul proces ca pe o simplă predare a puterii. „Semăna mai degrabă cu o schimbare a gărzii“, scrie el. „Orașul era complet liniștit. În centru și în cartierele marginase oamenii dormeau netulburați, fără să aibă nici cea mai mică bănuială în legătură cu ce se petrecea în liniștea acelei nopți reci de toamnă.“¹ Cât despre Palatul de Iarnă, care era apărat de adolescenți și de un batalion de femei, acesta a fost înconjurat de trupe, nu luat cu asalt. Dintre cele treizeci de lovituri de tun trase din fortăreața Petru și Pavel înspre clădirea guvernului, doar două sau trei și-au atins ținta, în vreme ce crucișătorul Aurora trăgea în gol. Am fi putut vorbi chiar de o lovitură de stat de operetă dacă urmările ei n-ar fi fost atât de dramatice.

La Palatul de Iarnă, acele zile istorice se sfârșesc oribil, după cum arată Boris Kricevski, trimisul special al ziarului socialist francez

1. Apud Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, ed. cit., p. 177 [ed. rom. cit., p. 192 – n. tr.].

L'Humanité. Socialist rus, emigrat în Franța în 1914 pentru a scăpa de poliția țaristă, Kricevski a trimis doar o serie de 12 articole în total, fiind mai apoi cenzurat de redacția din Paris, care socotea că articolele sale au un ton prea critic. Este tragicomică descrierea trimisă de el în ziua de 9 noiembrie 1917¹: „Nu a fost vorba de o insurecție a muncitorilor [...], nici măcar de o conspirație a muncitorilor cu arma în mână. A fost un complot militar, executat de pretorienii bolșevici ai garnizoanei dezafectate. [...] Pivnițele Palatului de Iarnă au fost sistematic jefuite. Exemplul celor care alcătuiesc clasa conducătoare a capitalei a antrenat în învălmășeala amestecată de băutură largi mase populare, printre care și femei și copii. [...] Laolaltă cu bețivanii onești, dacă li se poate spune astfel, vezi și fripturiști, soldați și civili, care, după ce s-au cherchelit, șterpelesc sticlele cele mai scumpe, cu vinuri generoase și șampanie fină, pe care le vând apoi la preț mare. [...] «Oneștii» își beau și mințile, câteodată se îneacă la modul propriu în vin, când butoaiile sparte se revarsă în pivniță, sau în apa improșcată de pompieri.” Nu așa arată revoluția la care visa Kricevski. „Tot timpul și pretutindeni se stârnesc revolte provocate de lipsa hranei“, continuă el. „În Rusia regimului Kerenski au avut loc revolte provocate de lipsa încălțămintei și a hainelor. S-au produs pogromuri agrare care au făcut ravagii și au prăduit marile proprietăți, distrugând acele rare oaze de cultură dezvoltată, fără a scuti utilajele agricole și animalele de rasă, bibliotecile bine înzestrate și tablourile pictorilor mari, pogromuri care sfârșeau uneori cu vărsări de sânge când să se împartă prada. [...] Dar «pogromuri ale vinului», «revolte bete», năvala soldaților «revoluționari» și a mulțimii după alcool, goana nebună printre gloanțe și tiruri de mitralieră, iar asta chiar în «capitala roșie», așa ceva nu mai cunoscuse până la dictatura bolșevică.”²

Antonov-Ovseienko, cel răspunzător de insurecție, confirmă în memoriile sale că s-a băut alcool pe rupte. „Regimentul Preobrajenski, care avea sarcina să stea de pază în fața pivnițelor Palatului de Iarnă, s-a îmbătat până la ultimul om și a fost dezafectat“, povestește el. „Regimentul Pavlovski, sprijinul nostru revoluționar, nu a făcut nici el față ispitei prea mult timp. Au fost trimise echipe de oameni selectați în diverse regimente: și aceia s-au îmbătat. Comitetele nu rezistau nici ele mai mult. Cum se lăsa întunericul, începea un adevărat dezmăț.”³

În realitate, revoluția nu s-a jucat în stradă, cu poporul cu arma în mână, ci în sala plină de fum a Institutului Smolnii, fost pension al fetelor de viță nobilă, transformat în parlament pentru a găzdui cel de-al

1. Articolul din *L'Humanité* publicat la Paris în 9 noiembrie relatează evenimentele petrecute la Petrograd în 25 octombrie. Decalajul dintre date se datorează diferențelor dintre calendarul iulian și cel gregorian.

2. *Apud* Christian Jelen, *L'Aveuglement*, Flammarion, 1984, p. 26.

3. Antonov-Ovseienko, *Notes sur la guerre civile*; *apud* Est & Ouest, octombrie 1967.

Doilea Congres General al Sovietelor, care se deschidea exact în ziua de 25 octombrie. Când a început reuniunea, încă se auzeau salvele de tun, așa cum își dorea Lenin, pentru a pune presiune asupra delegaților și pentru a înclina balanța în favoarea insurgenților.

BOLȘEVICII ÎMPOTRIVA CONGRESULUI SOVIETELOR

Prima problemă pe ordinea de zi se referea la organizarea puterii. Or lovitura de stat o trăsese deja. Delegații democrației revoluționare și țărănești se vedeau puși în fața faptului împlinit. Aveau să accepte oare așa ceva? Aveau să fie de acord să împartă cu fracțiunea bolșevică ce mai rămăsese din puterea pe care pusese aceasta stăpânire? În mod evident, fracțiunea mizase pe acest lucru. Din nefericire pentru ea și pentru onoarea democrației revoluționare, s-a înșelat amarnic, cumplit de rău. Unii după alții, reprezentanții partidelor și grupurilor socialiste ne-bolșevice au trecut pe la tribună de unde au demontat tentativele complotiștilor întreprinse cu o lună înainte de Constituanta suverană, cu douăzeci de zile înainte de ziua alegerilor, cu 24 de ore înainte de începerea Congresului Sovietelor. Unii după alții, au declarat că vor părăsi Congresul, hotărâți să combată lovitura de stat cu aceeași rigoare cu care luptaseră împotriva regimului țarist. Au subscris la aceste declarații, într-o majoritate zdrobitoare, și delegații militari ai armatelor combatante veniți de pe front, precum și majoritatea delegaților Comitetului central al Sovietelor din partea muncitorilor, soldaților și țăranimii. Fracțiunea bolșevică a rămas singură față-n față cu fracțiunea discreditată a socialiștilor revoluționari de stângă.

Boris Kricevski, *L'Humanité*, 9 noiembrie 1917

Pe Lenin nu-l deranjează nicidecum faptul că se vedea singur, ba chiar dimpotrivă. Nu intenționase niciodată să împartă conducerea țării cu Sovietele, cu atât mai puțin să se lase controlat de acestea. Lenin își dorește puterea, toată puterea. Planul lui n-are decât de câștigat dacă celelalte formațiuni politice părăsesc Congresul. De sus de la tribună, Troțki îi ia peste picior pe „dezertori”: „Rolul vostru s-a încheiat; mergeți acolo unde vă este locul – în coșul de gunoi al istoriei!”¹ Vorbe premonitории. Numeroși oameni dintre cei care s-au opus în acea zi vor fi cu adevărat șterși din istoria oficială după ce vor fi fost lichidați fizic.

Lenin a prevăzut totul, chiar și numirea unui nou guvern în condițiile în care precedentul nici nu fusese dizolvat. Noii miniștri trebuie să-i numească pe „comisarii poporului”. Sugestia a venit dinspre Troțki, prin raportare la iacobinii din timpul Revoluției Franceze. „Perfect, aduce a revoluție. Iar guvernul ar putea fi denumit Consiliul comisarilor poporului”, aprobase Lenin.² Această denumire, „comisar al poporului”, permite și conferirea unei aparente legitimități populare unei puteri care nu are și nici nu va avea un asemenea mandat. Guvernul care va fi numit nu

1. Apud Orlando Figes, *La Révolution russe*, ed. cit., p. 610 [ed. rom. cit., p. 449 – n. tr.].

2. *Ibid.*, p. 603.

va fi alcătuit decât din bolșevici: Lenin este președinte, Troțki e comisar al poporului pentru afaceri externe, Rîkov preia portofoliul afacerilor interne, agricultura îi revine lui Miliutin, justiția lui Lomov, comerțul și industria lui Noghin, Ministerul Muncii lui Șliapnikov, cel al Aprovizionării lui Teodorovici, educația lui Lunacearski, naționalitățile lui Stalin.

La începutul lui octombrie, Lenin trimisese o scrisoare Comitetului Central al partidului unde descria felul în care vedea el revoluția. „Pentru a avea deplin succes, insurecția nu trebuie să se sprijine pe vreo conspirație sau vreun partid, ci pe clasa avansată, scria el. Acesta este cel dintâi punct. Insurecția trebuie să se bazeze pe avântul revoluționar al întregului popor. Acesta e cel de-al doilea punct. Insurecția trebuie să izbucnească atunci când revoluția ascendentă își va fi atins apogeul [...]. Acesta e cel de-al treilea punct. Prin aceste trei puncte se deosebește marxismul de blanquism.”¹ Adept al socialismului științific, convins că lupta de clasă este motorul istoriei, Lenin îi condamna în teorie pe revoluționarii care voiau să forțeze mâna destinului, așa cum făcuse în secolul precedent Auguste Blanqui în Franța, îndreptând revoluția spre o înfrângere. De atunci, acuzația de blanquism devenise una dintre cele mai groaznice jigniri în rândurile marxiștilor. Blanqui lua apărarea unor concepții arhaice ale socialismului, cele dinainte de Marx. Cu toate acestea, este blanquism, chiar o lovitură de stat, după toate formalitățile, ceea ce a realizat Lenin la acel sfârșit de octombrie. Izbânda lui i-a îngăduit mai apoi să măsluiască faptele revoluției, dar, dacă e să judecăm lucrurile prin prisma celor trei condiții menționate în scrisoarea lui către Comitetul Central, Lenin a păcătuit prin „blanquism”. Unde este „clasa avansată” invocată? Cele trei mii de gărzi roșii și soldați care au făcut insurecția sub comanda lui Troțki? Discreția cu care s-au derulat evenimentele n-are nimic de-a face nici cu o așa-zisă revoluție ascendentă. În fine, ziua de 25 octombrie 1917 nu reprezintă nici pe departe apogeul revoluției deoarece Congresul Sovietelor, alegerile și Adunarea Constituantă preconizate să aibă loc în zilele următoare trebuiau, tocmai, să instituționalizeze procesul declanșat odată cu căderea țarului, în februarie. Dimpotrivă, dacă ar fi luat o cale legală, revoluția ar fi trebuit să se tempereze. Lenin și-a nesocotit propriile sfaturi pentru că, dacă ar fi așteptat să fie întrunite toate cele trei condiții enunțate de el însuși, fără doar și poate n-ar fi reușit să pună mâna pe putere.

„În ceasul greu și hotărâtor al loviturii de stat și în zilele ce vor urma...”, se poate citi la începutul unuia dintre cele dintâi decrete, acela care va suprima libertatea presei, semnat de Lenin în calitate de șef al guvernului, la data de 27 octombrie. „Ceasul greu și hotărâtor al loviturii de stat...” În acele prime zile, bolșevicii recunoșteau că era vorba despre o lovitură de forță, încă nu începuseră să falsifice istoria. Un an mai târziu,

1. Lénine, *Le Marxisme et l'insurrection*, în *Pages choisies de V.I. Lénine*, Bureau d'éditions, 1929.

pentru prima aniversare a preluării puterii, organul de partid, *Pravda*, vorbește tot de „lovitura de stat din octombrie“ într-un editorial semnat de Stalin. Bolșevicii au câștigat nu în urma unei situații revoluționare excepționale, ci din cauza derivei procesului și a slăbiciunii forțelor politice care răsturnaseră țarismul în urmă cu opt luni. Pe parcursul acelei veritabile revoluții din februarie 1917, partidul lui Lenin nu jucase nici un rol. În schimb, a știut să culeagă roadele pe care nu le semănase. „Era ușor de început revoluția într-o asemenea țară, a recunoscut liderul bolșevic. Era mai ușor decât să ridici un fulg.“¹

1. Apud Boris Souvarine, *Staline*, reed. Gérard Lebovici, 1985, p. 179 [*Stalin: Studiu istoric al bolșevismului*, trad. de Doina Jela Despois, Humanitas, București, 1999, p. 138 – n. tr.].

Revoluțiile ruse

Violența e moașa revoluției. — LENIN*

În eseu intitulat *Vechiul Regim și Revoluția*, Alexis de Tocqueville scrie că inegalitățile hrănesc un sentiment cu atât mai viu în cazul oamenilor cu cât ele tind să se atenueze. Potrivit lui, cu cât se micșorează, în sânul unei societăți, distanța dintre vârf și bază, dintre conducători și cei conduși, cu atât diferențele își pierd caracterul natural, deci legitim, care le era propriu atunci când păreau că sunt înscrise în ordinea lucrurilor și că trebuie să dăinuiască. Autorul remarcă, de asemenea, că, pe măsură ce oamenii devin egali, inegalitățile dintre ei sunt din ce în ce mai puțin suportabile. Cu alte cuvinte, atunci când nedreptățile sunt flagrante, poporul ar tinde mai puțin să le îndepărteze și, dimpotrivă, atunci când nedreptățile se diminuează, poporul ar căuta cu atât mai mult egalitatea. Tocqueville consideră, în plus, că un regim autoritar care face reforme, chiar din propria-i inițiativă, se pune în primejdie deoarece strică echilibrul pe care i se baza până atunci puterea. Pentru autocrație acela ar fi momentul politic cel mai dificil.

Situația din Rusia de dinaintea anului 1917 susține argumentul istoricului. Pe măsură ce țarismul a tins să-și modifice modalitatea de guvernare, sub presiunea socială sau din inițiativă proprie, el a atârnat văpaia revoluționară, la fel cum, pe măsură ce se atenuau inegalitățile, rușilor li se păreau din ce în ce mai de neîndurat. Vreme de aproape trei sferturi de secol, din anii 1850 și până în 1914, țara a oscilat între reforme și contrareforme, între deschidere politică și represiune. Imperiul lua cu o mână ce dădea cu cealaltă atunci când situația scăpa de sub controlul puterii centrale. Un pas înainte, doi pași înapoi, ca să folosim titlul unui pamflet publicat de Lenin în 1904 și în care își explica tactica revoluționară. Aceste ezitări au sfârșit prin a duce la pierzanie regimul țarist.

Primul pas în față este făcut de Alexandru II, care, în 1855, moștenește odată cu tronul și înfrângerea armatelor ruse în Crimeea. Acest

* Lenin ar fi rostit acest dicton la începutul anului 1918. Citatul parafrizat, produs de el și în *Statul și revoluția* (1917) și preluat din *Capitalul* lui Karl Marx și Friedrich Engels, este următorul: „Violența este moașa oricărei societăți vechi care poartă în pânțele o societate nouă” (*Capitalul*, în *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p. 755) (n. tr.).

conflict, pornit de tatăl său, Nicolae I, pune Rusia față în față cu o coaliție franco-engleză, în încercarea de a prelua controlul asupra Strâmtoării Dardanele, poarta înspre Marea Neagră. Noul țar își dă seama că acest eșec militar se datorează în parte și funcționării arhaice a imperiului. Începe să facă demersuri pentru a o moderniza. În 1861, abolește iobăgia, destul de târziu în raport cu alte țări din Europa, și-i împrăștiă pe foștii iobagi, dar într-un număr prea mic și într-o măsură prea redusă* ca să poată supraviețui fără să se îndatoreze față de stat. Odată cu accesul foarte restrâns la terenuri, țăranii deveniți liberi sunt tot mai conștienți de distanța ce-i desparte de marii proprietari, care dețin posesia asupra unei treimi din pământul cultivabil. Odată cu abolirea iobăgiei, Alexandru II a dezechilibrat starea de lucruri existentă, intrinsecă țarismului, și a stârnit resentimentul unei țărăni care se zbătea să supraviețuiască. Lucrurile se agravează atunci când, în urma unei creșteri excepționale a natalității, populația rurală ajunge, în decurs de 30 de ani, de la 50 la 79 de milioane, ducând la o previzibilă criză alimentară. Lipsa de terenuri agricole și creșterea numărului de guri de hrănit provoacă foametea din 1891, care zguduie imperiul din temelie. Alexandru II recurge în egală măsură la deschiderea politică și la crearea, încă din 1864, a așa-ziselor *zemstve*, adunări regionale menite să se ocupe de administrarea locală. Demers tardiv și insuficient, această delegare de putere constituie încă un eșec. Membrii *zemstvelor* sunt aleși prin sufragiu censitar, ceea ce-i avantajează pe micii proprietari funciari care-și apără averea, și mai puțin interesul general. Codul juridic este adaptat astfel încât să garanteze, teoretic, o mai mare independență a justiției, dar această spoială de libertate determină majoritatea populației să înțeleagă mai bine natura autocratică a regimului. În vreme ce jugul țarist își slăbește strânsoarea, intelectualii nihiști, precursori ai bolșevicilor, sunt hotărâți să distrugă statul spre binefacerea poporului, spre emanciparea lui, după cum susțin aceștia. Populiștii din organizația „Zemlia i Volia” („Pământ și libertate”), apoi din gruparea „Narodnaia Volia” („Voința poporului”) urmăresc același program radical. Ei sunt convinși că atentatele teroriste bine țintite ar trebui să fie suficiente pentru a răsturna infamul regim. La 13 martie 1881, în Sankt-Petersburg, este ucis Alexandru II.

Ca o ripostă la acest asasinat, fiul și succesorul țarului, Alexandru III, interzice partidele și sindicatele, sporește cenzura asupra presei și îngrădește dreptul la libera circulație între granițele imperiului. Doi pași înapoi. În august 1881, înființează poliția imperială de securitate, Ohrana, în cadrul „reglementărilor temporare”, care vor rămâne în vigoare până la revoluția din 1917. Ohrana, care poate face percheziții și arestări sumare, care poate băga oamenii la închisoare fără judecată, a fost descrisă apoi

* Concret, proprietarii au dat loturi prea mici și libertăți limitate țăranilor împroprietăriți (n. tr.).

în istoriografia comunistă ca o detestabilă poliție politică. Și totuși, în ciuda puterilor de care se bucură și a metodelor sale arbitrare, această poliție nici nu se compară cu teroarea pe care o vor institui bolșevicii ceva mai târziu, odată cu apariția CEKA. Represiunea țaristă a fost totuși eficace de vreme ce, până în 1917, militanții bolșevici vor fi petrecut în medie câte patru ani în închisoare sau în surghiun, iar cei menșevici câte cinci. Măsurile coercitive luate în această perioadă împotriva „dușmanilor dinăuntru” nu au totuși nimic în comun cu practicile adoptate de comuniști după aceea. Lenin, bunăoară, condamnat în 1895 la trei ani de exil în Siberia pentru activitatea sa politică, a primit în tot acest timp un stipendiu din partea statului care i-a îngăduit să trăiască fără a fi nevoit să muncească. Pe parcursul acestui exil forțat s-a căsătorit cu Nadejda Krupskaia și și-a publicat cea dintâi carte, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia**. În mod similar, nu era tocmai ușor să supraviețuiești în temnițele țariste, dar nici nu există termeni de comparație între acestea și infernul reprezentat mai târziu de închisorile comuniste.

Cei mai mulți dintre cei închiși primeau hrană și tutun, cărți și hârtie de scris și puteau să primească scrisori de la rude. Bolșevicului Nikolai Bauman i s-a permis chiar să citească pe timpul șederii lui în închisoare *Capitalul* lui Marx. Câteva scrieri clasice ale literaturii ruse au fost compuse în liniștea celulelor fortăreței, inclusiv nuvela lui Dostoievski *Micul erou*, piesa lui Gorki *Copiii soarelui* și romanul lui Cernișevski *Cei de făcut ?*, care va deveni un text seminal al mișcării revoluționare. Imaginea publică a închisorii – ticsită până la refuz de zeci de mii de pușcăriși cu sentințe mari – era cum nu se poate mai departe de adevăr. În fortăreață nu au fost niciodată mai mult de o sută de prizonieri în același timp, iar după 1908, niciodată mai mult de treizeci. Puțini rămăneau aici mai mult de circa o lună de zile înainte de a fi transferați la închisorile din provincie. În februarie 1917, când fortăreața a fost în sfârșit cucerită de mulțime, realitatea dezarmantă a celor nouăsprezece deținuți eliberați (cu toții soldați răzvrățiți închiși cu doar o seară înainte) nu a fost lăsată să tulbure așteptările mitice ale revoluționarilor. Evenimentul a fost descris drept un triumf al libertății asupra despotismului.

Orlando Figes, *La Révolution russe*, Denoël, 2007, p. 180
[ed. rom. cit., pp. 137–138 – n. tr.].

Puterea absolută de care se bucura Ohrana n-a împiedicat totuși partidele politice cele mai violente să îmbrățișeze terorismul. În anii 1900–1903, Rusia a fost lovită de mii de asasinate politice, printre care s-au numărat și uciderea ministrului instrucțiunii publice și a ministrului afacerilor interne. Între 1906 și 1908, au fost înregistrate 26.000 de atentate și mai bine de 6.000 de morți violente.

Alexandru III, apoi Nicolae II, care i-a succedat în 1894, încep un proces de industrializare a țării, și de această dată cu o mare întârziere față de alte țări europene. Calea aleasă este clasică: dezvoltarea căilor

* V.I. Lenin, *Opere 3: Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1955 (n. tr.).

ferate, urbanizare accelerată și instalarea industriilor în orașe cu ajutorul unei forțe de muncă datorate unui masiv exod din zonele rurale. Acest marș înspre modernitate are totuși două handicapuri majore. În primul rând, dezvoltarea e finanțată parțial din străinătate, în mod direct sau prin intermediul împrumuturilor. Mai mulți investitori francezi au avut de pierdut mai târziu, după luna octombrie a anului 1917, când puterea sovietică va refuza să înapoieze faimoasele împrumuturi rusești. Investitorii aleg Rusia deoarece mâna de lucru de aici se găsește din abundență și e ieftină. Dar orice creștere a costului muncii riscă să alunge capitalurile. Muncitorul rus se vede, prin urmare, puternic exploatat. În urma unor greve de durată au fost obținute interzicerea muncii pe parcursul nopții în cazul femeilor și al copiilor și limitarea zilei de lucru la 11 ore pe zi pentru toți muncitorii. Sărăciți, muncitorii se înghesuie câte șase în odaie prin apartamentele din Sankt-Petersburg. Promiscuitatea e un teren prielnic maladiilor. În 1904, rata mortalității în capitala imperiului este cea mai ridicată dintre toate marile orașe europene, în condițiile în care la fiecare aproximativ trei ani se declanșa câte o epidemie de holeră. În anul 1914 în Rusia există trei milioane de muncitori, ceea ce înseamnă puțin, dar acești proletari sunt într-atât de nemulțumiți de traiul lor, încât vor reacționa energic la sirenele revoluționare atunci când acestea vor da glas cererilor lor.

Și în materie de industrii se produc neajunsuri. Puterea, care privilegiază industria grea în detrimentul industriilor de prelucrare și a bunurilor de consum, pune povara impozitelor pe țărani, care nu primesc nimic în schimb. An de an izbucnesc sute de răscoale pretutindeni pe întinderea imperiului. Pe lângă țărănimea nemulțumită mai era și clasa mijlocie, de la orașe, furioasă pentru că i se refuză și cea mai mică frântură de putere politică, deși e încovoiată la rândul-i de numeroase impozite. Înalți funcționari din preajma țarului pledează pentru reforme, în van însă. Toate acestea vor constitui un teren prielnic pentru revoluția care stă să izbucnească.

Tot mai multe primejdii

„Ceea ce îi dă revoluției caracterul ei specific este [...] faptul că masele, indiferent de obiectul primelor lor revendicări, se lovesc de stat, de o putere garantă a unității și a identității naționale și că opunând violenței acestuia violența lor ele îi reneagă legitimitatea și zdruncină în același timp integritatea corpului politic“, susține Claude Lefort¹. După aceste criterii, evenimentele care au zguduit Rusia pe parcursul anului 1905

1. Claude Lefort, *L'invention démocratique*, Fayard, 1981, p. 188 [Invenția democratică, trad. de Nicolae Baltă și Vasile Mleşniță, Paralela 45, Pitești, 1998, p. 161 – n. tr.].

au fost de natură revoluționară, chiar dacă n-au avut drept rezultat schimbarea de regim. Protestatarii au contestat legitimitatea puterii, obligând regimul să creeze noi instituții care aveau să aducă prejudicii imperiului în ansamblu și să deschidă calea spre revoluția din februarie 1917. În acest sens, există o legătură între cele două revoluții: nereușita celei din 1905 pregătește terenul pentru succesul celei din 1917.

În ambele cazuri, rolul de catalizator revine unui conflict militar, războiul ruso-japonez în 1904–1905, Primul Război Mondial în 1917. Conflictul cu Tokio, de la începutul secolului, a reprezentat un fel de prefigurare a marelui conflict izbucnit în 1914 în Europa. Rivalitățile de putere, care se află la originea acestor războaie, sunt expresia ambițiilor naționale care frământau țările aflate atunci în expansiune economică. Cauzele sunt similare. Dezvoltarea căilor ferate în Rusia secolului al XIX-lea, până la Vladivostok, a întărit prezența imperiului în Extremul Orient. Țarul și-a impus puterea până în Manciuria chineză, unde a creat o bază navală, la Port Arthur. Prezența rusească aduce vătămare intereselor japoneze, care vrea totodată să aibă un avanpost în Manciuria în condițiile în care Imperiul de Mijloc e în declin. Tokio obține câștig de cauză în 1895, după ce a repurtat o victorie majoră împotriva trupelor chineze. Japonia ocupă provincia, mai puțin Port Arthur, care le rămâne rușilor. Zece ani mai târziu, japonezii pornesc ostilitățile în scopul cuceririi bazei. Războiul cuprinde întreaga regiune și se sfârșește în 1905 prin înfrângerea Rusiei, nevoită să cedeze baza și insula Sahalin.

Pierderea bazei de la Port Arthur a afectat prestigiul țarului, acuzat că și-a subestimat adversarul japonez. Puterea sperase ca prin acest război să provoace un asalt naționalist împotriva agresorului cu scopul de a abate atenția populației de la problemele interne, dar mobilizarea miilor de soldați și creșterea impozitelor pentru finanțarea trupelor au avut efectul opus, accentuând resentimentele. Din decembrie 1904, s-au declanșat greve în marile centre industriale, la Baku, Moscova, Sankt-Petersburg. Îmbunătățirea condițiilor de muncă e prima dintre revendicările greviștilor. Pentru a-i potoli pe muncitori, puterea încearcă să le canalizeze nemulțumirea prin intermediul unor oameni și structuri pe care socotește că le poate controla prin infiltrarea poliției sale, Ohrana. Cel mai cunoscut este cazul lui Gheorghi Gapon. Era un preot care ridica de ani buni în slăvi binefacerile țarului, ca un împărat care pleacă urechea la supușii săi, dar de fapt preotul era un agent al poliției politice. El s-a aflat în miezul evenimentelor care au aprins Rusia.

Cu trecere printre muncitori, Gapon era și un populist, care putea să susțină revendicările acestora și să nu mai țină seama de patronii lui. În ziua de duminică, 9 ianuarie 1905 (potrivit calendarului iulian¹), Gapon*

1. V. mai sus, nota 3, p. 29, despre calendarul iulian/gregorian.

* Gheorghi Gapon (născut în 1870) a fugit la scurt timp din țară; s-a întors în Rusia și și-a reluat legăturile cu Ohrana după Proclamația din octombrie 1905.

se află în fruntea zecilor de mii de manifestanți care au străbătut străzile capitalei, ducând la Palat una dintre cele mai respectuoase petiții. „Noi, muncitorii și locuitorii din Sankt-Petersburg, de diverse condiții, împreună cu femeile și copiii noștri, cu părinții în vârstă și sărmani, venim către Tine, Sire, să căutăm dreptate și ocrotire. Am sărăcit, suntem asupriți, muncim peste puterile noastre, și primim în schimb numai dispreț...“, astfel se poate citi în preambulul revendicărilor mulțimii.¹ Libertatea și inviolabilitatea persoanei, libertatea presei și libertatea de reuniune pașnică, egalitatea în fața legii, libertatea de asociere profesională, ziua de lucru de opt ore etc., textul petiției reprezintă în esență o contestare a autocrației.² Preotul știa că manifestația e interzisă, și totuși a încurajat manifestanții să facă marșul. În fața soldaților postați în fața palatului, mulțimea se așază în genunchi. Se aude un gornist și atunci se declanșează masacrul. Acea duminică însângărată, când au murit probabil 200 de oameni și au fost răniți mai bine de 800 – numărul exact al victimelor nu a fost nicicând făcut public –, marchează sfârșitul iluziilor poporului în privința „bunului țar“.

Pe tot parcursul anului 1905, Rusia a fost zguduită de manifestații violente. Una dintre cele mai cunoscute s-a desfășurat la Odessa, în iunie, atunci când marinarii de pe cuirasatul Potemkin au pornit o răscoală în portul orașului, nemulțumiți de condițiile de trai de la bordul navei. Cineastul Eisenstein, mare istoriograf al regimului comunist, va face mai târziu un film celebru despre acest episod. Bolșevicii, care își vor atribui gloria acelor zile sângeroase, nu au fost totuși implicați în toate aceste frământări. Au ieșit în evidență, în schimb, adversarii lor, menșevicii, care erau mai bine reprezentați în uzine decât bolșevicii. Troțki, care era implicat în acea perioadă în toată această acțiune politică, va juca și el un rol de prim-plan. La momentul potrivit, în octombrie 1917, va ști cum să tragă foloase de pe urma acestui trecut glorios.

În duminica însângărată, Lenin, care încheiase cei trei ani de surghiun în Siberia, se afla în Elveția. Se hotărăște să se întoarcă în Rusia, dar prezența lui acolo nu are nici o greutate în economia evenimentelor. Lenin se mulțumește să-i îndemne la violență pe manifestanți: „Aruncați cu acid peste polițiștii care fac scut împotriva mulțimii răsculate, turnați apă clocotită de la etajul clădirilor asupra soldaților, nenorociți caii cu cuie, aruncați cu bombe în stradă, nu contează numărul victimelor.“³ Toate aceste tulburări revoluționare sunt de natură să-l convingă pe liderul

Suspectat de colaborare cu poliția secretă, a fost ucis în aprilie 1906 de socialiștii revoluționari (n. tr.).

1. Walter Sablinsky, *The Road to Bloody Sunday*, Princeton University Press, 1976, p. 344.

2. Textul intergal publicat de Jean-Louis Panné în *Gavroche*, nr. 140, martie-aprilie 2005.

3. *Apud* Arkadi Vaksberg, *Le Laboratoire des poisons*, Buchet-Chastel, 2007, p. 16. V. și Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, Robert Laffont, 1995, p. 370 [Dmitri Vol-

bolșevic să alcătuiască un partid în stare să canalizeze furia mulțimii. Acționează în acest sens de când a provocat o sciziune în rândul Partidului Muncitoresc Social-Democrat Rus (PMSDR), cu prilejul congresului ținut la Bruxelles și la Londra în 1903. S-au confruntat fără menajamente marxiștii istorici precum Pavel Axelrod și Iuri Martov, care pledau pentru un partid deschis tuturor celor interesați, pe de o parte, și Lenin, pe de altă parte, care era convins că doar revoluționarii de profesie, disciplinați și centralizați, pot conduce poporul spre revoluție. După producerea sciziunii, Axelrod, Martov și partizanii lor au convenit să se intituleze *menșevici* (minoritari), păstrându-și această denumire și după ce vor relua controlul, ceva mai târziu asupra PMSDR. Lenin și cei loiali lui, care și-au luat numele de *bolșevici* (majoritari), au reușit să pună mâna pe ziarul partidului, *Iskra* (*Scânteia*). Această ciorovăială între facțiunile minuscule ale unui partid, el însuși neînsemnat în termeni de influență politică reală, va avea apoi consecințe funeste pentru Rusia și locuitorii ei.

La începutul secolului XX, socialiștii revoluționari sunt ceilalți rivali ai bolșevicilor. Bine reprezentați în zonele rurale, socialiștii revoluționari au jucat un rol important în revoluția nereușită din 1905. Spre deosebire de ceilalți marxiști, menșevicii și bolșevicii, care le acordă atenție doar proletarilor, socialiștii revoluționari sunt de părere că țăranii reprezintă adevăratul ferment revoluționar al Rusiei. Evenimentele din 1905 par să le dea dreptate. Pe tot parcursul anului, izbucnesc răscoale în întreaga țară. Sunt jefuite și distruse trei mii de conace în câteva luni. Insurgenții se organizează în uniuni, în societăți agricole, în cooperative. În iunie 1905, Uniunea Țărănească Generală are drept deviză „proprietatea colectivă pentru toată lumea”. 229 de răscoale rurale în octombrie, 796 în noiembrie, deja nu mai vorbim de o revoltă, ci de o revoluție în adevăratul înțeles al cuvântului.¹ Puterea face o serie de concesii, dar nu e de ajuns ca să potolească văpaia. Lovitura decisivă vine în cele din urmă în decembrie. Muncitorii din Sankt-Petersburg reușiți în consiliu – *soviet* în limba rusă, o denumire care va face carieră – cheamă la greva generală pentru ziua de 6 decembrie, iar două zile mai târziu le va urma exemplul și Sovietul din Moscova. Stă să izbucnească insurecția generală. Țarul dă ordin soldaților să acționeze. Mai mult de o mie de moscoviți și-au găsit moartea în luptele de stradă care au însângerat orașul până la începutul lui ianuarie. De astă dată, loialitatea soldaților a salvat regimul de la prăbușire. Doisprezece ani mai târziu, în februarie 1917, puterea nu se va mai bucura însă de sprijinul armatei.

Peisajul politic nu va mai fi la fel după acest an revoluționar. Puterea a trebuit să facă față unora dintre cele mai grele încercări. Este un nou

kogonov, *Lenin: O nouă biografie*, trad. de Anca Irina Ionescu, Orizonturi/Lider, București, 1994, p. 443 – n. tr.].

1. René Girault și Marc Ferro, *Histoire de la Russie depuis 1850*, Nathan, 1991, p. 86.

pas înainte. În august a fost convocat un parlament, *Duma*, iar în octombrie a luat ființă Partidul Constituțional-Democrat, numit Partidul Cadeților (KD), constituit dintr-o facțiune a inteligenței liberale, avându-l în frunte pe Pavel Miliukov, cel mai cunoscut istoric al generației sale. Sub presiunea evenimentelor, țarul a semnat și un manifest propus de primul ministru său, contele Serghei Witte, prin care recunoaște libertatea de conștiință, de exprimare și de reuniune pașnică. În plus, puterea a promis că nu va interveni în cursul alegerilor pentru Duma. Pentru a potoli spiritele din zonele rurale, a fost scăzută renta funciară, a fost crescut salariul lucrătorilor din agricultură, iar încetul cu încetul au fost șterse datoriile pe care le mai aveau pentru terenurile lor foștii iobagi, de la emanciparea din 1861. Din nefericire, aceste impulsuri reformatoare își vor pierde în curând din tărie. Și aceasta din cauza opoziției unei puteri prea puțin dispuse să renunțe la prerogativele ei, dar și din cauza anarhismului unei societăți ruse care nu ține cont nicidecum de jocul democratic.

În iulie 1906, țarul îl numește pe Piotr Stolîpin președintele Consiliului de Miniștri. Cu un an înainte, acesta se remarcase ca guvernator cu voință de fier al provinciei Saratov. A fost scurtă vreme ministrul afacerilor interne, până să fie chemat la conducerea guvernului. Stolîpin are idei și dorința sinceră de a reforma regimul, fără a fi însă un democrat, în măsura în care chiar existau democrați în Rusia la acea epocă. El vrea să redea încrederea în rândul țăranilor, absolut necesară pentru economia unei țări în esență agrară. Voia să crească nivelul de trai al țăranilor, să creeze condițiile favorabile desprinderii din rândurile țăranimii a unei clase mijlocii bogate, iar toate acestea i-ar aduce regimului un sprijin popular de care ducea lipsă atunci. S-a aprobat o reformă agrară cu consolidarea terenurilor agricole, susținută de un sistem bancar adecvat, însoțită de diverse măsuri menite să încurajeze popularea pământurilor rodnice din est. Stolîpin urmărea totodată implicarea țăranilor în viața politică prin intermediul unor adunări alese până la cel mai mic eșalon administrativ, *volost*. Nu a izbutit să-și pună planurile în aplicare. Erau amenințate prea multe interese ale clasei superioare, nobiliare, din Rusia în cazul în care clasei inferioare i s-ar fi îngăduit să se exprime. Fractura, care nu a putut fi niciodată remediată în ciuda eforturilor lui Stolîpin, explică în parte susținerea pe care o va arăta țăranimea față de revoluționari când va veni vremea.

Tulburările politice pun frână reformelor. Alături de Partidul Cadeților se mai profilează, la stânga, Partidul Socialist Popular, la dreapta octombriștii, monarhiștii constituționali gata să colaboreze cu loialitate cu guvernul, conservatorii Uniunii poporului rus, iar la extrema dreaptă Centuriile Negre. Duma, divizată, târăgănează orice decizie. O primă dizolvare, apoi a doua, apoi a treia, întreprinse în doar 18 luni, dovedesc dorința lui Stolîpin de a guverna cu o Cameră în bună ordine. Și pentru că nu-i reușește, el schimbă regulile jocului. Este promulgată o nouă lege electorală, mai favorabilă nobilimii și micii burghezii. Această Dumă

conservatoare, aleasă în iunie 1907, va avea o durată de cinci ani, dar Stolîpin nu va izbuti să-și ducă reformele la bun sfârșit. După părerea lui, era nevoie de douăzeci de ani ca să se facă reformă în Rusia, iar el nu a avut la dispoziție decât cinci. Abandonat de țar, care avea rețineri în fața dârzeniei lui, președintele Consiliului și-a dat demisia în primăvara lui 1911. Câteva luni mai târziu a fost asasinat de Dmitri Bogrov, un student revoluționar care s-a dovedit mai apoi că era agent Ohrana. Cu stilul său rigid de a conduce, Stolîpin își făcuse numeroși adversari. Vechea elită era agasată de felul în care îi contestase anumite privilegii, mai ales în zonele rurale, iar pe liberali i-a dezamăgit odată cu multiplele dizolvări ale Dumei atunci când aceasta avea opinii diferite de ale lui. Cât despre partidele extremiste, acestea se temeau ca nu cumva el să-și pună în aplicare planurile reformiste, să izbutească să stingă flacăra revoluționară, care mocnea, întreținută fiind, chiar ațâțată de o libertate de exprimare de care Rusia nu se mai bucurase niciodată pe tot parcursul istoriei ei de până atunci.

Țarul Nicolae II nu și-a iertat probabil nicicând duminica aceea în-sângerată, din 9 decembrie 1905. După acea dramă, a dat dovadă de nehotărâre, de ezitare, ceea ce a fost luat drept inconștiență. O imagine inedită în această țară imensă, obișnuită încă de pe vremea lui Petru cel Mare cu o putere de drept divin autoritară. Această fragilitate explică în parte de ce rușii n-aveau să fie tocmai surprinși de prăbușirea lui, în februarie 1917, și de ce vor cădea mai apoi în mâinile bolșevicilor, e drept, mai mult constrânși, nu de bunăvoie. După ce au scăpat de „Moș Nicolae“, părinte al națiunii considerat veleitar, ei se vor pricopsi cu „nuielușa“ Lenin.

Angrenajul

În pragul primei conflagrații mondiale, Rusia este o țară cu o viață politică tulbură și cu o societate fracturată, în urma unei puternice creșteri industriale care tindea să recupereze întârzierea acumulată de decenii. Tripla criză, militară, instituțională și economică, pe care o va provoca războiul, a afectat un regim țarist vechi de mai bine de trei secole într-o manieră deconcertant de ușoară. Conflagrația, despre care țarul socotea c-o să-i salveze tronul, i-a fost de fapt groparul, ca un fel de plată pentru greșelile acumulate de la revoluția eșuată din 1905. Imperiul își dorea să intre în luptă pentru a șterge umilirea pe care o suferise din partea japonezilor, în speranța de a distra atenția de la problemele intestinale și în încercarea de a canaliza tulburările revoluționare înspre un avânt național care ar fi prins forță. Avea să se întâmple tocmai pe dos. Înfrângerile suferite vor fi percepute ca niște afronturi, efortul de război va îngreuna și mai mult traiul de zi cu zi al poporului, iar astfel extremiștii vor găsi terenul propice pentru a-și consolida poziția.

Se cunoaște angrenajul care a condus la prima conflagrație mondială. Când moștenitorul tronului Austro-Ungariei, Franz-Ferdinand, a fost asasinat de către teroristul sârb Princip în data de 24 iunie 1914, la Sarajevo, în Bosnia, Imperiul Habsburgic a găsit pretextul pentru a pregăti un atac împotriva Serbiei, pe care o considera un focar de agitație slav în Balcani. Viena, care se gândea că va fi un conflict local, trimite un ultimatum Belgradului, care-l respinge. Ocrotitor al slavilor, țarul Nicolae II vine în sprijinul Serbiei în această etapă de rezistență. Casa de Habsburg consideră că imperiul rus e prea slăbit după evenimentele din 1905 ca să mai constituie o amenințare. Franța, sub conducerea lui Raymond Poincaré, speră la rându-i să-și ia revanșa față de Germania, aliata Austro-Ungariei. Parisul promite să sară în ajutorul țarului și-l îndeamnă să se implice în conflict. Berlinul, în fine, va accepta deopotrivă o conflagrație generală împotriva Triplei Antante, franco-anglo-rusă, care leagă aceste țări încă din 1907. Jocul alianțelor duce la război: la 28 iulie, Austro-Ungaria declară război Serbiei; pe 30, Rusia decretează mobilizarea generală; la 1 august, Berlinul intră în conflict cu Sankt-Petersburg, apoi la 3 iulie cu Parisul și Londra. Trei săptămâni mai târziu, pe 23 august, Japonia, aliata Angliei, declară și ea război Germaniei. În cele din urmă, la 29 noiembrie Turcia ia partea imperiilor centrale. Conflictul prinde dimensiuni mondiale.

În Rusia, ca și în celelalte țări beligerante, puterea e convinsă că războiul nu va dura mult. Armata țaristă este chiar mai puțin pregătită decât cea a inamicului pentru a purta un război de lungă durată. Prost echipată, adeseori cu materiale învechite, ea trage ponoasele de pe urma subindustrializării imperiului. Înainte de izbucnirea conflictului, bugetul pentru trupe reprezenta 57% din bugetul alocat de Germania întregului personal militar și 63% din cel alocat armatei austro-ungare de către Viena. Recrutul rus este deopotrivă prost antrenat și deficitar înrolat. Compusă în principal din țărani, armata aceasta, care a fost folosită frecvent de regim ca forță represivă în anii precedenți, cunoaște numeroase revolte. Ofițerii, numiți pentru loialitatea lor față de coroană, și mai puțin pe criterii de competență, au o percepție arhaică asupra confruntărilor armate. Calul, bunăoară, simbolul nobilei cavalerii de odinioară, este mai important din punctul lor de vedere decât viața unui om.

În momentul declarării războiului, armata imperială abia dacă are câteva sute de vehicule motorizate, dintre care două ambulante. Starea comunicațiilor este deplorabilă. Încă de la primele confruntări, ordinele sunt trimise de la comandamentul general către forțele angajate în luptă prin intermediul motocicliștilor, în lipsa unei rețele telegrafice dezvoltate. Din această cauză este afectată mobilitatea trupelor, cu atât mai mult cu cât în țară nu există căi ferate. În ciuda acestor neajunsuri, imperiul înregistrează în primă instanță câteva victorii și își împinge trupele înspre vest, până în Prusia orientală. Euforia este de scurtă durată la Petrograd, noul nume pe care-l poartă capitala fostă Sankt-Petersburg, care

sună germanic. În primăvara lui 1915, o contraofensivă austro-germană recucerește în doar câteva săptămâni teritoriile pierdute. Armata rusă trebuie să abandoneze Polonia, Lituania și o parte din Letonia. Aceste eșecuri îl determină pe țar să preia el însuși conducerea armatei, asigurată până atunci de un văr de-al doilea al tatălui său, marele duce Nicolae, un om popular în rândul soldaților. Nicolae II comite astfel o dublă greșală. Noua misiune îl va ține departe de capitală, unde se desfășoară intrigile curții, unde norodul mocnește neconținut a răscoală, iar de-acum înainte va fi făcut direct răspunzător pentru înfrângerile care vor urma, ceea ce-i va submina și bruma de autoritate care-i mai rămăsese.

Armata, cu moralul la pământ, este primul pilon al regimului care se va fisura. Frontul se stabilizase în 1916, dar starea materială a soldaților se înrăutățește în lipsă de resurse. Batalioane întregi nu au nici măcar puști cu care să lupte, cei care dețin pușcă au ordin să nu tragă mai mult de zece cartușe pe zi, artileria nu are obuze pentru a riposta în fața bombardamentelor inamice. O parte dintre soldați mășăluiesc desculți în așteptarea cizmelor promise de aliații anglo-francezi, dar care întârzie să sosească din cauza problemelor cu transportul. Indiferența afișată de ofițerii superiori în privința costurilor umane ale luptelor destramă coeziunea regimentelor și dăunează bunei funcționări a relațiilor ierarhice. În ajunul revoluției din februarie 1917, trei mii de soldați căzuseră deja victime războiului. Țăranii, care formau grosul batalioanelor, nu au adeseori decât o vagă idee în legătură cu motivul pentru care ar trebui să moară. Poate că pentru țar, dar cu siguranță nu pentru națiunea rusă despre a cărei entitate ei nu știu nimic, smulși cum sunt din satele lor, departe de pământurile lor. Acea armată nu va fi de nici un folos atunci când imperiul va începe să se scufunde.

La Petrograd, temeliile regimului se clatină. Instalarea țarului la statul-major general, Stavka în rusă, repliat la Moghilev după înaintarea inamicului, la mai mult de 600 de kilometri de capitală, dă apă la moară intrigilor. În absența lui, țarina Alexandra Feodorovna conduce curtea. Verișoară a Kaiserului german, ea e suspectată de o parte a nobilimii că-și dorește victoria imperiilor centrale. Ca o circumstanță agravantă, nu sunt pe plac nici legăturile ei cu Rasputin. Acest călugăr șarlatan, sosit la palat cu un deceniu în urmă, exercită o influență puternică asupra țarinei de când l-a înzdrăvenit pe fiul ei, țarevicul Aleksei, care era suferind de hemofilie. Rasputin se amestecă în toate, inclusiv în numirea miniștrilor sau a generalilor. Prezența în inima monarhiei a acestui personaj libidinos contribuie la degradarea prestigiului imperial în rândurile norodului. Asasinarea lui, la mijlocul lunii decembrie 1916, de către ultramonarhiști la comanda prințului Iusupov anunță tulburările politice din anul următor.

Din noiembrie 1916, Duma se opune în mod deschis guvernului sub imboldul Partidului Cadeților, condus de Pavel Miliukov. O majoritate a deputaților încă socotește că e posibilă salvarea imperiului, dar țarul,

influențat de la distanță de scrisorile soției sale care-i relatează bârfele de la curte, face greșeală după greșeală numind prim-miniștri care nu sunt pe placul Camerei. Din noiembrie până în ianuarie se fac și se desfac trei cabinete, ceea ce sporește instabilitatea. În acest timp, strada e tot mai nemulțumită. Pentru Nicolae II, adevărata amenințare de acolo vine. Țara este epuizată după trei ani de război. Din 1915, orașele au suferit penurii alimentare cronice. Zonele rurale rămân în paragină în lipsa mâinii de lucru, plecate pe front, iar țăranii care încă trăiesc acolo preferă agricultura de subzistență în locul cultivării de cereale pe care statul le cumpără la prețuri prea mici. În orașe, se fac cozi lungi în fața magazinelor alimentare și, în așteptarea ipoteticei aprovizionări, oamenii critică tot mai virulent puterea. Din aceste nemulțumiri va prinde viață revoluția.

Răsturnarea

Soarta țarului s-a jucat pe parcursul a opt zile, din 23 februarie până în 3 martie 1917, de la primele manifestații din Petrograd până la publicarea actului de abdicare a lui Nicolae II. Viteza cu care s-au derulat evenimentele, spontaneitatea reacțiilor, imprevizibilitatea întâmplărilor fac din această lună februarie 1917 o autentică revoluție populară, fără manipularea unor forțe politice, indiferent de natura lor.

Hotărârea autorităților de la Petrograd de a raționaliza pâinea cu începere de la 1 martie a fost scânteia care a aprins vâlvătaia. Se răspândește zvonul că în curând nu se va mai găsi nimic prin magazine. Pe 23 februarie* e ziua internațională a femeii. Ideea unei manifestații de solidaritate feminină la acea dată, an de an, fusese lansată de socialista germană Clara Zetkin, în cursul celei de-a doua conferințe a Internaționalei socialiste a femeilor, din 1910, de la Copenhaga. Miile de femei care s-au hotărât să defileze pe străzile capitalei ruse în acea zi de februarie sunt femei sătule de lipsuri și soții care cer să li se întoarcă bărbatul acasă de pe front. Pe măsură ce treceau orele, rândurile manifestației se tot îngroșau, alăturându-li-se lucrătoarele din industria textilă care au intrat în grevă, muncitorii metalurgiști care și-au părăsit fabrica pentru a veni să strige „Vrem pâine!” sau „Jos țarul!”. Pe Nevski Prospekt, strada principală din Petrograd, manifestanții îi înfruntă pe cazacii călare, însărcinați să protejeze Duma care se afla nu departe. Oare avea să se repete ziua însângerată de 9 decembrie 1905? De astă dată, soldații s-au mulțumit să blocheze strada, fără a împrăști mulțimea. Mai târziu se va afla că trupele erau alcătuite în acea zi din tineri cazaci, prea puțin experimentați, înzestrați cu cai neobișnuiți să umble prin oraș.¹ Pasi-

* 8 martie, după calendarul gregorian (n. tr.).

1. Tsuyoshi Hasegawa, *The February Revolution: Petrograd 1917*, University of Washington Press, 1981, p. 24.

vitătea lor e interpretată ca o slăbiciune a puterii de către manifestanți, care vor încerca în zilele următoare să-și sporească avantajul.

Începută în mod pașnic, revoluția din februarie 1917 va fi înecată în sânge. Încurajată de aparenta ezitare a regimului, o mulțime dezlănțuită s-a răspândit în Petrograd. Până în 25 februarie, cortegiile sunt pașnice, iar grevele sunt tot mai frecvente. Ulterior câștigă teren acțiunile extreme, fără lozinci clare, dar cu acea violență de care e capabilă o mulțime lăsată de capul ei, care prinde tot mai mult curaj și devine conștientă de forța ei irepresibilă. Furia manifestanților se îndreaptă asupra a tot ceea ce simbolizează, din punctul lor de vedere, nedreptatea și asuprirea. Cei dintâi vizați sunt cei suspectați de speculă, comercianții acuzați că au profitat de penurie ca să se îmbogățească: le-au fost jefuite magazinele, iar unii chiar au fost linșați. Forțele de ordine sunt atacate, polițiștii din Ohrana, cazacii din poliția călare, milițiile patronale. Sunt distruse atributele imperiale, acvilele imperiale sunt sfărâmate, statuile țarului răsturnate. Arsenalele sunt luate cu asalt, iar armele sunt împărțite. Cele mai grave incidente violente au avut loc la Kronstadt, la baza navală instalată pe insula Kotle, la vreo zece mile distanță în larg de Petrograd. Sute de ofițeri sunt mutilați, asasinați, cu o sălbăticie care stă mărturie pentru ura acumulată în rândul marinei ruse, cunoscută pentru duritatea regulamentului său.¹ Potrivit cifrelor oficiale, au fost 1.443 de morți și răniți în acele zile, și asta doar în capitală. Claude Anet, jurnalistul de la *Le Parisien* care a transmis corespondențe despre aceste evenimente, nota în cronicile sale: „Un prieten intim al prințului Lvov mi-a făcut cunoscut numărul victimelor revoluției care se ridica la opt mii în Petrograd; sunt incluși aici toți răniții îngrijiți în spitale și ambulanțe, precum și cei decedați. Mai trebuie adăugați și cei o mie de răniți îngrijiți la domiciliu. Numărul morților e de 1.200-1.500. S-au dat lupte vineri, sâmbătă, duminică și luni, iar garovodoii (polițiștii) au continuat, încă trei zile, să tragă de pe acoperișuri cu mitraliere și puști.”²

La primele incidente, Nicolae II a dat ordin ca manifestațiile să fie înăbușite. În ziua de 26, armata a ocupat Petrogradul, dar în rândurile ei nu există acord în privința atitudinii care ar trebui adoptată. O unitate aparținând de regimentul Volhinia (Ucraina) trage asupra mulțimii, omorând 40 de oameni. În semn de protest, o companie din regimentul Gărzii Pavlovski se răscoală. În câteva zile, toate forțele armate prezente în capitală vor lua hotărârea de a rămâne neutre sau, mai rău, de a se da de partea revoluției. Pe 27, țarul îi ordonă generalului Ivanov să pornească spre Petrograd. Nu va ajunge niciodată acolo. Generalul Alekseiev, comandantul-șef interimar al forțelor armate ruse, e de părere că trebuie izolată capitala, fără a mai încerca să se restabilească ordinea. Îi este teamă ca nu cumva răzmerița să se întindă în toate unitățile, până pe

1. Nicolas Werth, *La Terreur et le désarroi*, Perrin/Tempus, 2007, p. 29.

2. Claude Anet, *La Révolution russe: Chroniques, 1917-1920*, ed. cit., p. 113.

front. Mai multe garnizoane din nord sunt deja atinse de mișcarea revoluționară. Generalul îi solicită lui Ivanov să-și oprească înaintarea. Petrogradul rămâne astfel pe cont propriu, iar în acest timp se răscoală și Moscova. Începând din 1 martie evenimentele se precipită.

În această debandadă, se stabilesc pe poziții două puteri paralele, chiar concurente. În fabrici, în cartiere, chiar în mijlocul regimentelor, iau ființă spontan Soviete, la fel ca în timpul revoluției nereușite din 1905. Puterea de la bază, radicală încă de la început, îi va atrage curând pe cei care caută să exploateze situația pentru propria lor cauză. Mai târziu, se vor purta strașnice lupte pentru putere. Viitorul revoluției, sau mai bine spus moartea ei se va juca din momentul în care bolșevicii vor reuși să le submineze. La 1 martie, un Comitet executiv al Sovietelor, Ispolkom, pregătește un program care să-i îngăduie să negocieze cu Comitetul provizoriu al Dumei, o altă putere, de astă dată instituțională. Acest Comitet provizoriu, creat la 28 februarie, reprezintă într-un fel sau altul principalele tendințe ale Camerei: dreapta cu Șulghin, octombriștii cu Rodzianko, Partidul Cadeților cu Miliukov, stânga cu Kerenski. În noaptea dinspre 1 spre 2 martie, Ispolkomul și Comitetul provizoriu s-au pus de acord asupra unui program în opt puncte. În aceeași zi, cele două instanțe validează formarea unui Guvern Provizoriu, avându-l ca președinte pe prințul Lvov, apropiat de Cadeți, un bărbat foarte respectat, care fusese până atunci președintele Uniunii zemstvelor, adunările din provincie create de țarism pentru a canaliza manifestările poporului. Nicolae II se confruntă acum cu o putere care susține că ar întruchipa poporul (Sovietele) și pe reprezentării săi (Duma). În ziua de 3 martie, țarul abdică.

ABDICAREA ȚARULUI NICOLAE II

Dacă e să alegem o noapte fatală în istoria Rusiei, dacă ar fi să existe o asemenea noapte care să condenseze în decursul câtorva ore întreaga soartă a țării – aceasta trebuie să fie noaptea de 1 spre 2 martie 1917.

Așa cum în catastrofele geologice de anvergură urmează replici după replici, trosnete și alunecări de teren când încă nu s-au sfârșit cele dinainte, anunțându-le totodată pe cele ce vor urma, tot așa în această revoluție rusă s-au produs laolaltă mai multe alunecări unele după altele, dintre care una singură era de ajuns ca să schimbe înfățișarea țării și întreaga ei existență – dar se înșiruiau ca și cum s-ar fi prăbușit niște stânci din ce în ce mai cataclismice, fiecare aneantizând-o pe cea dinainte, lăsând-o fără semnificație, de parcă nici n-ar fi existat. [...]

Protagonistii evenimentelor din februarie se bucurau că sosise ora victoriei lor. Ardeau de nerăbdare să-i smulgă țarului actul de abdicare, nădăjduind să-l dobândească abia după încheierea războiului, dar ardeau și mai tare de nerăbdare să tragă foloase de pe urma acestei abdicări prin ruptura definitivă cu vechiul regim, prin refuzul de a accepta numirea lor din mâinile vechii puteri de a căror restaurație se temeau mai mult decât orice. (În cursul tuturor revoluțiilor se face aceeași greșeală, și anume teama nu de ce va să vină, ci de restaurație.) Guvernul Provizoriu s-a constituit în mod independent de abdicarea sau

neabdicarea țarului: dacă Nicolae II n-ar fi abdicat în acea zi, Guvernul Provizoriu tot s-ar fi autoproclamat la ora 3 după-amiază, în ziua de 2 martie.

Conducătorii revoluției din februarie nici nu se gândeau, nu avuseseră vreme să-și dea seama și nici nu voiau să dea crezare ideii că într-o bună zi o altă revoluție îi va da la o parte, că-i va prinde în capcană și-i va anihila, pe ei și radicalismul lor secular.

Alexandre Soljenitsyne, *Réflexions sur la révolution de Février*, Fayard, 2007, pp. 67–70.

„Noi, mai vârstnicii, nu vom trăi să vedem revoluția rusă“, declarase Lenin în ianuarie 1917, cu vădită lipsă de simț politic. În apărarea lui, trebuie să recunoaștem că liderul bolșevic, aflat atunci la Zürich, era desprins de ceea ce se întâmpla în țara lui. Veștile pe care le primea din Petrograd veneau rar și cu mare întârziere. Aleksandr Șliapnikov, responsabilul bolșevic în capitala rusă, e nevoit să constate fără ocolișuri că „toate organizațiile și grupările politice clandestine se opuneau acțiunilor de masă în primele luni ale anului 1917“.¹ Tulburările din februarie au fost spontane și i-au luat cu adevărat prin surprindere pe revoluționarii de meserie. Iuri Martov, șeful menșevicilor, se afla la rândul-i la Zürich, Troțki, membru în acea vreme al aceluiași partid, se afla la New York, iar Viktor Cernov, care conducea Partidul Socialist-Revoluționar, a aflat despre căderea țarismului în timp ce vizita Parisul. „Revoluția din februarie a fost un mare și fericit eveniment, neașteptat chiar și pentru aceia dintre noi care se pusese în slujba ei de mulți ani și care trăgeau nădejde să se declanșeze la un moment dat“, mărturisea *La Cause du Peuple*, publicația socialist-revoluționarilor.²

Război pe toate fronturile

Relațiile dintre Soviete și Guvernul Provizoriu au fost impregnate de suspiciuni încă din primele zile. Puterea bicefală nu este niciodată viabilă pe termen lung: se va sfârși atunci când o parte o va elimina pe cealaltă. Încă de la început, revoluția din februarie 1917 se sprijină pe două picioare care nu pășesc pe același ritm, ceea ce duce la clătinarea noii Rusii, care se va prăbuși până la urmă. Guvernul Provizoriu are în sarcină un aparat de stat slăbit, duce povara unui război distrugător și costisitor, este supus ambițiilor clasice ale unor oameni politici care n-au înțeles mereu prin ce va trece țara lor. Sovietele, care se doresc a fi emanația voinței poporului, nu se preocupă nicidecum de problemele care țin de

1. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, Calmann-Lévy, 1982, p. 19.

2. *Apud* Jacques Baynac, *Les Socialistes-Révolutionnaires*, Robert Laffont, 1979, p. 290.

guvernare: supuse presiunilor de la bază, vor să rezolve revendicările acesteia, iar infiltrate cum sunt de extremiști, cer imposibilul. Diferendul se va preschimba în divergență, ca să devină mai apoi opoziție radicală sub presiunea războiului.

Conflagrația mondială a pus capăt țarismului și va fi groparul revoluției din februarie. Toate jocurile politice, de la vârf la bază, de la democrați și până la revoluționari, la oraș ca și la sate, se învârt în jurul războiului mondial, totul este determinat de el. Războiul, mai mult decât orice forță socială sau de voința vreunui individ, va duce la finalul fatal, lovitura de stat a bolșevicilor care va băga Rusia în cămașa de forță a totalitarismului vreme de decenii. După cum se va adeveri mai târziu, pe parcursul întregului secol XX, războiul e unul dintre elementele premergătoare comunismului.

Războiul paralizează Guvernul Provizoriu și-l împiedică să organizeze alegeri, care i-ar fi conferit o legitimitate democratică. Convocarea unei Adunări Constituante nu mai este fezabilă până la încheierea păcii. Viitorul instituțional al noului regim este pus în suspensie de evoluția conflictului. Miniștrii sunt membrii unei Dume deja în funcțiune sub țarism, în vreme ce majoritatea sovietelor au fost deja alese prin sufragiu direct în timpul revoluției. Cele două puteri nu au deci aceeași reprezentativitate și sunt, în termeni de suveranitate, inegale de facto. Fragilul echilibru politic rezultat din zilele lunii februarie se vede subminat. Mai mult, guvernul însărcinat cu treburile interne este constrâns să facă parte în continuare din acest conflict pe care l-a primit moștenire oarecum. Pavel Miliukov, șeful Cadeților și ministru de externe, suportă presiunea aliaților franco-englezi în sensul respectării de către Rusia a angajamentelor sale militare. În clasa politică tradițională, este de neimaginat ieșirea din luptă, atâta vreme cât există slavi care se află încă sub jugul austro-ungar, atâta vreme cât Imperiul Otoman încă rămâne amenințător, atâta vreme cât Armenia nu a fost eliberată de sub tutela Constantinopolului, atâta vreme cât strâmtoarele din Marea Neagră sunt inaccesibile. Guvernul Provizoriu a moștenit toate cauzele care-l împinseseră pe Nicolae II să intre în acest război în august 1914. Poporul, cel cu adevărat sacrificat în acest conflict, n-are cum să emită considerații strategice, nici măcar pretenții naționale, care mobilizează elita cu atât mai mult cu cât nu aceasta duce nemijlocit greul bătăliilor. Asupra acestor chestiuni există un dezacord total între ruși și noua putere.

Atunci când, în aprilie, Miliukov reafirmă obiectivele Rusiei în război, el provoacă o explozie de ură populară care-l obligă să-și dea demisia. Pentru a mai calma spiritele, prințul Lvov alcătuiește un nou guvern lărgit, cu socialiștii. Postul-cheie al Ministerului Războiului îi revine lui Aleksandr Kerenski, care fusese ministrul justiției. Acest avocat de 36 de ani se afirmase din perioada țarismului, când îi apăraseră pe revoluționarii urmăriți de regim. A fost ales în 1912 în Dumă sub eticheta muncitorească, Trudovik, ai cărui membri proveneau din Partidul Socialist-Re-

voluționar. Ca o ironie a istoriei, se născuse în același oraș precum Lenin, Simbirsk. Tatăl lui era directorul liceului pe vremea când viitorul lider bolșevic își făcea studiile acolo. Cel care avea să-i devină cel mai mare dușman a fost deci crescut mai mult sau mai puțin la sânul aceleiași comunități.

Imediat după ce a fost numit, Kerenski alege un nou șef de stat-major, în persoana generalului Aleksei Brusilov, despre care se știa că e bine văzut de soldați. Aliații, care tocmai primiseră sprijinul Statelor Unite, intrate cu întârziere în conflictul mondial, sunt acum convinși că victoria este aproape și fac presiuni asupra autorităților ruse să-și intensifice acțiunile pe frontul de est pentru a-i prinde în clește pe inamici. Guvernul Provizoriu acceptă să răspundă cererilor Parisului și ale Londrei. Relansează ofensiva, fără a avea o estimare a stării în care se afla în realitate armata. Kerenski și miniștrii socialiști urmează modelul Revoluției Franceze, paradigma culturii lor politice. Ei își închipuie că pun în scenă anul 1792 în 1917, și atunci de ce nu și un război patriotic pentru a suda națiunea în spatele unei revoluții ca pe vremea batalioanelor federate de la Valmy? O parte din intelighenție nutrește aceeași credință. *Marseieza*, în adaptare rusească, a devenit imnul național încă din februarie, lucrările despre Franța revoluționară umplu librăriile, este la modă să vorbești în limba lui Molière. Ofensiva este stabilită pentru jumătatea lunii iunie, și chiar și șefii de Soviete se raliază la aceasta în numele „războiului poporului“. Urmează un fiasco absolut. Soldații n-au nici cea mai mică dispoziție să parodieze episodul Valmy, armata rusă este nevoită să bată în retragere. La Petrograd umilința este percepută ca o trădare. Guvernul Provizoriu este discreditat, manifestațiile denunță un complot împotriva revoluției, unele regimente se răscoală. În acest haos, Kerenski rămâne pe linia de plutire, bucurându-se de o popularitate pe care nu a reușit s-o dărâme înfrângerea dureroasă, deși el fusese unul dintre susținătorii cei mai fervenți ai „rejucării“ Revoluției Franceze. Prințul Lvov își dă demisia, Kerenski e numit prim-ministru cu puteri depline. Generalul Brusilov lasă locul de șef de stat-major lui Lavr Kornilov, un militar cu reputație de autoritar care vrea să restabilească ordinea în armată. Kerenski și Kornilov, doi dintre protagoniștii viitoarei drame din octombrie, sunt deci pe poziții de la mijlocul lunii iulie.

Tot războiul explică iarăși și iarăși radicalizarea Sovietelor și rolul tot mai important pe care-l vor juca în cadrul revoluției. În primul rând, comitetul lor executiv, Ispolkom, a instituit o „Comisie de legătură“ însărcinată cu supravegherea guvernului. Este vorba despre aplicarea programului adoptat împreună cu Duma, în noaptea de 1 spre 2 martie, chiar înaintea abdicării lui Nicolae II. Noua putere și-a respectat angajamentele punând în aplicare cea mai mare parte dintre dispozițiile prevăzute: abolirea pedepsei cu moartea; libertatea de exprimare, libertatea presei și libertatea de reuniune pașnică; libertatea sindicală și dreptul la grevă; ziua de lucru de opt ore; instaurarea unui monopol de

stat asupra grânelor. Purtat de entuziasm, Guvernul Provizoriu a luat și măsuri care încurajau extremismul. A fost dizolvată poliția țaristă, implicit și temuta Ohrana, iar în locul ei a fost creată o miliție, toate acestea stârnind haosul; au fost expropriate bunuri și proprietăți ale familiei imperiale, ceea ce i-a impulsionat pe țărani să-și dorească tot mai multe terenuri. Anarhia pune încet-încet stăpânire pe țară.

„Ordinul numărul 1“, adoptat în primele ore ale revoluției din februarie, prin care se reglementa disciplina în armată, este fără doar și poate măsura cu cele mai grele consecințe. Inițial, acest ordin fusese solicitat de soldații răsculați din capitală pentru a avea garanții de imunitate înainte să se întoarcă în cazarmele lor. Menită să restabilească ordinea, măsura mai curând a distrus armata din interiorul ei în condițiile în care noul regim avea nevoie de soldați pentru a susține efortul de război. Acest ordin numărul 1 prevede în special crearea unor comitete ale soldaților ca o contrapondere la autoritatea ofițerilor, recunoașterea Sovietului de la Petrograd ca unică instanță cu competențe de conducere a armatei, dreptul fiecărui soldat de a fi considerat cetățean. Dispozițiile de acest gen subminează ierarhia, esența însăși a oricărei autorități militare, ceea ce provoacă destrămarea generală a disciplinei. În virtutea statutului lor de cetățeni, soldații încep să solicite aceleași drepturi precum muncitorii, mai ales pe acela de a lupta doar opt ore pe zi. În curând ofițerii nu vor mai avea autoritate asupra trupelor, comitetele își aleg proprii superiori și începe vânătoarea violentă a gradaților, cu emasculari și execuții sumare. Armata nu mai este în stare să poarte un război.

Pretutindeni apar Soviete. În capitală comitetul executiv numără în curând 90 de delegați, fiecare reprezentând mai multe adunări de cartiere sau fabrici. Un birou de 24 de membri este alcătuit pentru a supraveghea la rândul său comitetul. În martie, la Moscova, primul Congres al cooperativelor hotărăște crearea Sovietelor țărănești. O lună mai târziu, la Petrograd, Sovietul general al țăranilor ține prima sa adunare cu câte un delegat la fiecare 150.000 de țărani. Se decide cu această ocazie ca sovietul să devină forma de organizare a țăranilor muncitori. În iunie, un nou congres al Sovietelor de țărani afirmă abolirea proprietății private: „Terenurile statului, mănăstirile, bisericile și proprietățile private trebuie să devină proprietatea poporului în întregime, fără nici o despăgubire, în vederea repartizării echitabile a utilizării solului între cei care-l cultivă prin truda lor individuală“, solicită rezoluția finală. Partidul Socialist-Revoluționar, bine implantat în zona rurală, nu este străin de această radicalizare. Congresul General încearcă în special să urmărească evoluția situației, să transpună în legi ceea ce se întâmplă pe teren atunci când expropriările se înmulțesc și revoltele învăpăiază orizontul. 259 de „țărani problemă“ sunt numărați în mai, 559 în iunie, 1.122 în iulie... Aceste violențe vin și ca urmare a fugii de pe front a soldaților, care, întorși în satul lor, se dedau la jafuri, violuri, incendieri. Terenul e pregătit pentru lovitura de stat bolșevică. Fără să fie o revoluție, preluarea puterii de către Lenin în

octombrie 1917 va avea succes deoarece, de numeroase luni, Rusia era pradă unei răzmerițe colosale și unei răscoale de anvergură.

Războiul permite înțelegerea în special a modalității în care politica fricii (*la politique du pire*) a sfârșit prin a pune capăt speranțelor re-născute de revoluția din februarie 1917. Menșevicii și eserii* dețin poziții în fiecare putere, ei susțin Guvernul Provizoriu și au membri în cadrul lui, dar sunt implantați și în Sovietele muncitorești și țărănești. O situație delicată care explică în parte lipsa de acțiune din partea lor. Aceste două organizații sunt de asemenea tributare culturii lor politice. Menșevicii sunt marxiști de strictă obediență, dacă se poate spune astfel, care consideră că este necesară o revoluție burgheză înainte să se atingă țărmurile socialismului. Potrivit lor, Rusia ieșită din țarism trebuie mai întâi să ia calea unei democrații republicane, să urmeze un mod de dezvoltare capitalist, să treacă de la o economie agrară la stadiul industrial, să se proletarizeze, ca să poată tinde mai apoi la revoluția socialistă. Moștenirea populistă a eserilor îi determină să se apropie de aspirațiile bazei unde spiritul de revoltă care animă Sovietele este mai degrabă distrugător, nu constructiv. Aceste adunări muncitorești și țărănești sunt pentru ei un model de organizare revoluționară, nu se va pune problema să le ia locul. Ei visează, de altfel, la o Rusie descentralizată și federală, ceea ce nu se înscrie în tradiția acestei țări obișnuite cu jugul autocratic. Menșevicii și eserii suferă încă de aceeași țară, un fel de moștenire a experienței lor din trecut, din vremurile când se opuneau țarismului: sunt mai obișnuiți să conteste decât să-și exercite conducerea. În primăvara anului 1917, Guvernul Provizoriu le-a cerut în mai multe rânduri Sovietelor să se implice mai mult în treburile lor interne și să dea față cu realitățile revoluției. Sovietele s-au eschivat sub influența acestor două organizații care nu doreau ca baza să se amestece cu puterea. Guvernarea bicefală, care va sfârși prin a pune capăt procesului, devine și mai scindată. Bolșevicii vor trage foloase de pe urma acestei breșe pentru a prelua frâiele țării, pe care adversarii lor se fereau să le preia.

Când sosește la Petrograd, la 3 aprilie 1917, Lenin este un străin în propria-i țară. Nu cunoaște nici pe departe realitatea revoluționară care o zguduie, deși are o viziune clară asupra Revoluției. Mai mult decât atât, nu-i cunoaște prea bine pe acești ruși în numele cărora va lupta. După ce a petrecut 17 ani în exil, în Europa, nu cunoaște modul de trai al rușilor. Este desprins de orice realitate socială. În afară de activitatea ca avocat pe care o desfășurase pentru scurtă vreme la începutul secolului, nu a mai muncit niciodată. Lenin e un mic rentier al cărui venit provenea în cea mai mare parte din proprietatea mamei sale pe care o primise moștenire sau din subsidiile partidului său. Nu cunoaște decât în mod superficial și livresc starea muncitorilor sau exploatarea țăranilor, ceea

* Termen format de la inițialele S.R. („socialiștii revoluționari“), uzual în limba-jul comunist (n. tr.).

ce nu-l împiedică nici pe departe să țină prelegeri pe respectivele teme. Acest om este un pur ideolog căruia marxismul, asimilat în tinerețe, i se potrivește ca o mănăușă întrucât el nu pretinde că ar cunoaște lumea, ci că vrea s-o schimbe.

Partidul bolșevic e la fel de puțin ancorat în realitate precum liderul lui. Marginalizat, fărâmițat în grupulețe, nu participă la mișcarea revoluționară de la începutul primăverii 1917. Nu înțelege decât parțial ce se întâmplă cu Sovietele, mai ales în regiunile aflate sub influența menșevicilor și a socialiștilor revoluționari. Bolșevicii au câțiva deputați în Dumă și nici un ministru în Guvernul Provizoriu. Nici în stradă, nici în adunările populare, nici în alte zone ale puterii nu au nici un cuvânt de spus în economia evenimentelor. Pentru niște revoluționari de meserie, aceste neajunsuri nu reprezintă un factor descalificator. Masa nu e necesară pentru cucerirea puterii, trebuie doar să-ți dorești să pui mâna pe putere. Partidul bolșevic s-a pus pe treabă în această direcție odată cu întoarcerea lui Lenin în țară.

Imediat după revenirea lui, liderul bolșevic își face public programul, „Sarcinile proletariatului în revoluția noastră“, cunoscut sub denumirea *Tezele din aprilie*. Lenin e conștient că, pentru a-și atinge obiectivul, exasperarea populară trebuie pusă în opoziție cu pragmatismul puterii, baza trebuie confruntată cu vârful. Într-o primă etapă trebuie ridicat un mare număr de oameni împotriva Guvernului Provizoriu, pe care trebuie după aceea să-l izoleze ca să scape de el. Potrivit lui, Rusia trăiește o revoluție burgheză și e datoria revoluționarilor ca s-o răstoarne. Trebuie așadar ca aceștia să se opună prin toate mijloacele noilor autorități, să instituie o republică a Sovietelor și să abolească orice formă de proprietate. Prin acest program necruțător, Lenin se autoproclamă unicul și adevăratul apărător al intereselor poporului. El impune în special un nou ritm revoluției. Liderul bolșevic inaugurează o tactică pe care o vor folosi apoi toți comuniștii de pe mapamond: excesul de stânga care obligă celelalte forțe să se determine în raport cu o poziție extremă. Partidul socialist-revoluționar, organizația cel mai bine implantată la bază, cade în capcană radicalizându-și discursul pentru a nu le lăsa bolșevicilor monopolul cauzei poporului. El dezvoltă astfel o retorică antiburgheză în care „bunii exploatați“ trebuie să-i elimine pe „răii exploataitori“. Acuzația de „dușman al poporului“ apare în această epocă. Trecând ca un tăvălug, ea încă mai mătură și în prezent totul în cale. Sub presiunea extremismului bolșevic, revoluția deraiază încet-încet în violență cu atât mai multă voluptate cu cât războiul, distrugător și sângeros, strivește în continuare societatea.

Mâna Berlinului

Lenin a condamnat conflictul mondial încă din august 1914, ceea ce l-a determinat să rupă legăturile cu socialiștii europeni, victimele febrei

naționaliste. După el, acest război slujește intereselor imperialismului, revoluționarii nu trebuie să ia partea nici unuia dintre beligeranți. Lozinca păcii nu-i bună, scrie el. „E o lozincă pentru filistini și preoți. Lozinca proletară trebuie să fie: război civil.”¹ Confruntarea planetară răspunde viziunii lui asupra politicii, concepută ca un război total. În anii aceluia conflict, el a profitat de pe urma antagonismului dintre beligeranți pentru a-și consolida partidul în vederea preluării puterii. Datorită războiului el a putut să se întoarcă în Rusia și să-și ducă revoluția, datorită războiului va dispune de mijloacele necesare ca să iasă victorios.

Episodul cu așa-zisul vagon sigilat care l-a transportat prin Germania pe Lenin, împreună cu o parte din statul-major bolșevic și menșevic, este de notorietate. În schimb e mai puțin cunoscută amploarea colaborării sale cu Kaiserul, în plin război al acestuia cu Rusia. Odată cucerită puterea, bolșevicii s-au străduit să șteargă urmele acestei colaborări, într-atât de nepotrivită este ea în raport cu portretul revoluționar fără pată pe care-l afișa. Cuceritorii istoriei vor putea astfel să-și făurească propria istorie.

Starea frontului în primăvara anului 1917 îl silește pe Lenin să treacă prin Suedia pentru a se întoarce în Rusia. Ca să ajungă la Stockholm, trebuie totuși să obțină permisiunea de a traversa Germania aflată în război cu țara lui. Ceea ce și reușește, într-un tren special, bucurându-se de un statut de extrateritorialitate, ceea ce a devenit pentru istorie celebrul vagon „plumbuit”. Poporul rus, sacrificat în acest conflict, ura fără doar și poate războiul, dar nu până într-acolo încât să ierte un act de colaborare de o asemenea natură. De aceea ideea bolșevicilor de a disimula această călătorie astfel încât să pară că nu avusese loc nici un contact cu dușmanul, ceea ce le permite să relativizeze înțelegerea făcută cu Berlinul. Într-un articol publicat la câteva zile după revenirea lui în țară, intitulat „Cum ne-am întors”, Lenin chiar aruncă vina pe menșevicul Iuri Martov, care se afla și el în același tren. Liderul bolșevic îi atribuie lui responsabilitatea pentru această călătorie. În realitate, traversarea Germaniei s-a făcut fără ocolișuri și chiar cu protecția armatei germane. Aranjamentul era convenabil pentru ambele părți. Kaiserul, care le-a facilitat această călătorie, a infiltrat „bacilul bolșevic”, după cum se exprima, în organismul bolnav al Rusiei, iar Lenin a câștigat, în ceea ce-l privește, timp prețios pentru a-și regrupa oamenii. Acest compromis secret se înscrie în cadrul unei deja fructuoase colaborări din epocă, dintre autoritățile germane și revoluționari.

Primele contacte dintre cele două părți datează din mai 1915, când Lenin s-a întâlnit în timpul exilului în Elveția cu Alexander Helphand, mai cunoscut în mediile revoluționare sub numele de Parvus. Liderul

1. Apud Richard Pipes, *La Révolution russe*, PUF, 1993, p. 353 [*Scurtă istorie a revoluției ruse*, trad. rom. de Cătălin Părcălabu, Humanitas, București, 1998, p. 219 – n. tr.].

bolșevic e în căutare de bani pentru sine și pentru partid, Parvus e bogat. Nu are o reputație dintre cele mai curate, dar Lenin nu s-a împiedicat vreodată de asemenea aspecte atunci când era vorba despre cauză. Se va susține mai apoi că „revoluționarul fără pată” ar fi refuzat ofertele financiare ale sulfurosului om de afaceri. Legăturile întreținute după aceea între compania lui Parvus și bolșevici contrazic această versiune. Originar din provincia Minsk, Parvus luase parte în mod activ la revoluția din 1905 din Rusia, motiv pentru care a ajuns în închisoare și în exil. A reușit să fugă și s-a stabilit în Germania, unde a devenit agentul literar al lui Maxim Gorki, care tocmai începea să fie cunoscut. Acordul dintre cei doi se referea la piesa *În adâncuri*, care s-a bucurat de un succes mondial. Parvus avea dreptul la 20% din câștiguri, din restul un sfert mergând la autor, iar trei sferturi la Partidul Social-Democrat german care-l susținea pe scriitorul progresist. Parvus a păstrat pentru sine o parte din sumă, gest condamnat de partid. Constrâns să se refugieze în Turcia, el și-a început atunci afacerile comerciale cu Germania.¹

Atunci când izbucnește conflagrația mondială, Parvus-Helphand are o avere consistentă. Își dorește să susțină financiar revoluția din Rusia. Se întoarce înspre Berlin, interesat în mod deosebit de răsturnarea imperiului țarist. „Interesele guvernului german coincid cu cele ale revoluționarilor ruși, susține el în ianuarie 1915 în fața ambasadorului Germaniei în Turcia. Democrații nu-și pot atinge scopul decât dacă este nimicit țarismul. De cealaltă parte, reușita Germaniei nu ar fi completă dacă n-ar fi posibil să se aprindă flacăra unei revoluții.”² Ideea își croiește drum până la Berlin.

Cu privire la întâlnirea lui cu Lenin, în Elveția, câteva luni mai târziu, Parvus a lăsat o dare de seamă: „I-am expus lui Lenin vederile mele în legătură cu consecințele social-revoluționare ale războiului, scrie el, și i-am atras atenția și asupra faptului că, atâta timp cât războiul continuă, în Germania nu va avea loc nici un fel de revoluție: revoluția era posibilă numai în Rusia și va izbucni ca rezultat al victoriei germanilor.”³ După această întrevvedere s-au pus în funcțiune diverse circuite de finanțare pentru a veni în sprijinul partidului bolșevic. La Copenhaga, Parvus deschide un institut pentru studierea cauzelor și efectelor războiului. Îl angajează în cadrul acestui institut pe Iakov Ganețki*, un om de încredere al lui Lenin. Institutul e un paravan pentru legăturile comerciale

1. Arkadi Vaksberg, *Le Mystère Gorki*, Albin Michel, 1997, pp. 39–46.

2. Zbynek A. Zeman, Winfrid B. Scharlau, *The Merchant of Revolution*, Oxford University Press, 1965, p. 136.

3. *Apud* Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, Robert Laffont, 1995, p. 132 [ed. rom. cit., p. 146 – n. tr.].

* Iakov Ganețki sau Hanecki (1879–1937), pe numele adevărat Jakub Fürstenberg, alias Kuba, om politic comunist polonez, apropiat al lui Lenin, apoi al lui Stalin (n. tr.).

dintre Scandinavia și Rusia cu ajutorul Germaniei, în scopul de a alimenta vistieria bolșevică: „Parvus primea mărfurile din Germania – instrumente chirurgicale, produse medicale și chimice, contraceptive, îmbrăcăminte – și Ganețki le distribuia, în calitate de agent rus. Germaniei nu-i revenea nimic din profitul realizat în Rusia. Totul mergea înspre finanțarea propagandei lui Lenin.”¹

O a doua filieră îi este de folos în același timp liderului bolșevic pentru a primi alte subsidii germane în schimbul, de astă dată, al unor informații pe care partidul său le poate pune la dispoziție cu privire la starea internă a Rusiei. Omul care slujește drept intermediar în acest caz se numește Aleksander Kesküla. Este vorba despre un patriot estonian autentic și un adevărat agent german, două aspecte incompatibile. Pentru Kesküla, eliberarea țării sale, aflate sub jugul rusesc de la începutul secolului al XVIII-lea, presupune înfrângerea Petrogradului, țel urmărit și de Berlin. Din punctul său de vedere, Lenin, care militează împotriva regimului țarist, este un aliat obiectiv. Cei doi se întâlnesc în octombrie 1914, cel mai probabil la ordinul germanilor. Liderul bolșevic cunoaște legăturile interlocutorului său cu serviciile secrete germane de vreme ce va stabili prin intermediul lui comunicarea directă cu Berlinul. De pildă, în septembrie 1915, Lenin îi înmânează lui Kesküla un plan de pace în șapte puncte, pe care acesta din urmă îl transmite comanditarilor săi. Acest plan se va regăsi treizeci de ani mai târziu în arhivele Ministerului german al Afacerilor Externe, după înfrângerea naziștilor în 1945. Liderul bolșevic propunea în acel document o pace separată cu condiția ca Germania să renunțe la anexările și despăgubirile de război, în schimbul retragerii Rusiei de pe teritoriile turcești. În septembrie 1915, Lenin cel surghiunit în Elveția reprezintă prea puțin. Dar conducătorii germani cu siguranță nu vor fi uitat acea propunere de pace separată în primăvara anului 1917, când au hotărât să-i intermedieze trecerea pe teritoriul lor. Înainte de întoarcerea lui Lenin la Petrograd, Kesküla își ia sarcina de a publica scrierile bolșevice în Suedia, cu finanțare germană, după care le-a expediat în Rusia. În schimbul acestei susțineri a propagandei revoluționare, Lenin îi transmite informațiile despre Rusia culese de militanții săi.

Tot pe atunci Berlin înființează un al treilea canal de finanțare, de astă dată fără intermediar. În iulie 1915, Ministerul Afacerilor Externe german i-a solicitat Trezoreriei transferul sumei de 5 milioane de mărci pentru finanțarea propagandei revoluționare rusești. Acest ordin de virament a fost dat cu puțin înainte de întâlnirea dintre Lenin și Parvus.² Cu începere din februarie 1917, depunerile germanilor s-au accelerat. Potrivit unui raport al serviciului de informații al statului-major francez, întocmit la câțiva ani după aceste întâmplări, Reichsbank a transmis,

1. D. Schub, „Kupets revoliutsii” („Negustorul revoluției”), *Novii Jurnal*, nr. 87, 1967, p. 308.

2. Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, ed. cit., p. 135 [ed. rom. cit., p. 148 – n. tr.].

la începutul lunii martie 1917, către toate sucursalele sale din Suedia, următoarea circulară: „Solicitări de sume destinate propagandei pacifiste din Rusia vor veni dinspre Finlanda; este vorba despre următoarele persoane: Lenin, Zinoviev, Troțki, Kamenev, Kozlovski, Kollontai, pe numele cărora au fost deschise conturi în agenții germane din Suedia. Se va răspunde fără întârziere oricărei solicitări venite dinspre oricare dintre persoanele enumerate mai sus.”¹ Invenție, sau adevăr? Putem pune la îndoială credibilitatea acestui raport întocmit în 1922, într-o vreme în care Rusia bolșevică începea să dea bătăi de cap puterilor occidentale, dar adevărul e că Lenin a dispus la rândul său de o sursă de venituri care i-au permis să întrețină o rețea de propagandă cu mult superioară capacității partidului său și mijloacelor sale reale.

După traversarea Germaniei, liderul bolșevic a făcut o escală la Stockholm, unde îl așteaptă tocmai Parvus. Cei doi nu se întâlnesc față în față; Lenin îl trimite pe unul dintre adjuncții săi, Karl Radek, să înceapă negocierile cu omul de afaceri. Radek, polonez de origine, are în acea epocă interdicție de a pătrunde pe teritoriul Rusiei. El slujește cauza revoluționară locuind în capitala suedeză. Mai târziu, când bolșevicii vor ajunge la putere, el va face parte din noul regim. A doua zi după întâlnirea cu Radek, Parvus pleacă la Berlin, unde este primit în privat de secretarul de stat german Arthur Zimmermann.² Nu se știe nimic despre discuțiile dintre ei, poate că s-a vorbit atunci despre circuitele financiare care trebuiau să-i alimenteze în continuare pe bolșevici în noua fază revoluționară. La Petrograd, serviciile de contraspionaj ale Guvernului Provizoriu al lui Kerenski află despre aceste convorbiri. Ei reușesc chiar să scoată la iveală o parte din filieră: fondurile germane destinate lui Lenin sunt depuse într-o bancă din Berlin, de unde sunt transferate într-o clădire din Stockholm înainte să ajungă la Banca Siberiei, în contul unei anume Evghenia Sumenson, o prostituată din Petrograd. Aceasta îi înmânează apoi banii lui Meceslav Kozlovski, membru al Comitetului central bolșevic.³

În iulie 1917, propaganda rusească are la dipozitie 41 de publicații, dintre care 27 în limba rusă, celelalte în georgiană, armeană, lituaniană, tătară, polonă. Aceste publicații au un tiraj total de 320.000 de exemplare, o cifră considerabilă în acel context. Partidul posedă o tiparniță nouă-nouă, cumpărată cu 260.000 de ruble, cu care poate scoate 90.000 exemplare din *Pravda* în fiecare zi, cu mult mai mult decât mașinile celorlalte formațiuni politice.⁴ Ministrul german al afacerilor externe confirmă rolul

1. „Étude de la propagande bolchevique et des rapports avec l'Allemagne“, cabinet de l'état-major français, 1922, p. 4.

2. Zbynek A. Zeman, Winfrid B. Scharlau, *The Merchant of Revolution*, ed. cit., pp. 217–219.

3. Alexandre Kerenski, *The Crucifixion of Liberty*, Periodicals Service Co (ed. I 1934), p. 326.

4. Serguei Melgounov, *La Clef d'or allemande des bolcheviks*, Éditions de France, 1940, p. 169.

jucat de țara sa în finanțarea acestei propagande într-un raport trimis înaltului comandament militar în decembrie 1917: „Abia după ce bolșevicii au primit de la noi un flux continuu de fonduri prin diverse canale și sub diverse titluri au fost ei în măsură să-și creeze propriul organ de presă, *Pravda*, prin care să-și ducă propaganda energică și să lărgască în mod considerabil rândurile, până atunci restrânse, ale partidului.”¹

Cum au primit Lenin și „revoluționarii de meserie” banii germani până la lovitura de stat? E greu de spus. Social-democratul german Eduard Bernstein, opozant declarat al metodelor totalitare bolșevice, a condus ancheta câțiva ani mai târziu. „Din surse demne de toată încrederea am aflat că suma a fost foarte mare, aproape incredibilă, fără îndoială peste cincizeci de milioane de mărci-aur, o sumă a cărei proveniență e prea bine cunoscută de Lenin și tovarășii lui”, va scrie el în publicația propriului partid, *Vorwärts*, la 11 ianuarie 1921.² Cincizeci de milioane de mărci-aur reprezentau atunci valoarea a zece tone din metalul prețios. Ulterior, Bernstein le-a aruncat comuniștilor germani și bolșevicilor ruși provocarea de a-l da în judecată pentru calomnie la adresa lui Lenin. Aceste afirmații nu vor fi niciodată dezmințite. După cel de-al Doilea Război Mondial arhivele Ministerului german al Afacerilor Externe îi vor confirma în parte spusele. Până pe 31 ianuarie 1918, Berlinul a trimis în Rusia 40 de milioane de *Reichsmark* în scop de propagandă, potrivit acelor documente.³

În Rusia, a început să se afle de aceste finanțări obscure, izbucnind chiar un scandal public în iulie 1917, la puțină vreme după eșecul ofensivei militare hotărâte de Kerenski, care a provocat furia mulțimii și tulburări sociale. Lenin urmărea să profite de pe urma haosului ca să preia puterea. Aceasta este cea dintâi lovitură de stat a sa. Guvernul Provizoriu contraatacă divulgând anumite informații asupra convorbirilor secrete dintre liderul bolșevic și germani. Indignarea îi lipsește pe „pu-ciști” de susținerile necesare. Lenin e nevoit să intre în clandestinitate ca să scape de arestare. Va sfârși prin a fugi în Finlanda învecinată. Din iulie și până la preluarea de către el a puterii, în octombrie, nu se mai arată în public, devine fantoma revoluției. Probele adunate de serviciile de contraspionaj ale lui Kerenski umpleau vreo douăzeci de cutii, dar șeful guvernului n-a mai apucat să se folosească de ele. Convins în curând că e amenințat de o dreaptă militaristă, optează să nu scoată la iveală aceste informații compromițătoare pentru a nu-și întoarce împotriva stânga revoluționară de al cărei ajutor socotea că e nevoie pentru a salva revoluția. Lenin nu i se va arăta recunoscător pentru clemență.

1. Zbynek A. Zeman (prezentare), *Germany and the Revolution in Russia, 1915–1918*. Documente din Arhivele Ministerului german de Externe, Oxford University Press, 1958, p. 94.

2. *Apud* Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, ed. cit., p. 141 [ed. rom. cit., p. 155 – n. tr.].

3. Richard Pipes, *La Révolution russe*, ed. cit., p. 385 [ed. rom. cit., p. 171 – n. tr.].

Liderul bolșevic a fost acuzat că e agent german, lucru absurd. Lenin nu a fost agentul nimănui, ci doar al ideologiei căreia îi slujea. Cauza avea nevoie de sprijinul Berlinului pentru a ieși victorioasă? Atunci așa să fie. Cu toate acestea, colaborarea cu Germania, având drept motor chiar purul oportunism, îi strică imaginea și odată cu ea și simbolul revoluției pe care susține că-l întruchipează Lenin. De vreme ce i-a fost necesar un sprijin din afară, nu este oare aceasta un semn că nu rezona cu poporul rus, că nu beneficia de sprijinul popular – și mai ales de sprijinul proletariatului ale cărui lanțuri nădăjduia să le sfărâme? Nu e vorba aici despre morală. De-ar fi fost nevoie să facă un pact cu diavolul ca să pună mâna pe putere, Lenin l-ar fi făcut fără mustărări de conștiință. Dar cum să-ți pui credința într-o revoluție autentică născută cu forcepsul, cu ajutorul unei țări care ia în derâdere cauza proletară? Așa cum lovitura de stat din octombrie 1917 a devenit în istoriografie o vastă mișcare populară, tot așa puterea bolșevică trebuia să șteargă aceste acțiuni compromițătoare pentru ca epopeea revoluționară să rămână eroică.

La jumătatea lunii noiembrie 1917, la nici trei săptămâni de la lovitura de stat, deja se făcuse curățenie, arhivele fuseseră golite de dosarele compromițătoare adunate de Kerenski. Dar, cum noul regim reprezintă deja o birocrație, tot a rămas o urmă a cenzurii. Ea va fi scoasă la iveală decenii mai târziu, după căderea comunismului, sub forma unui raport descoperit în arhive, adresat în acea vreme președintelui Consiliului comisarilor poporului: „În conformitate cu rezoluția adoptată de tovarășii Lenin, Troțki, Podvoiski, Didenko și Volodarski, am făcut cele ce urmează: 1) La arhivele Ministerului Justiției, în dosarele privitoare la «trădarea» tovarășilor Lenin, Zinoviev, Kozlovski, Kollontai și alții, am retras ordinul Băncii imperiale germane nr. 7433, datat 2 martie 1917, autorizând vărsarea fondurilor pentru propaganda păcii în Rusia. 2) Am examinat toate registrele Băncii noi din Stockholm deschise pe ordinul nr. 2574 al Băncii imperiale germane.”¹ Mai apoi, de-a lungul anilor, autoritățile sovietice se vor strădui, nu fără succes, să discrediteze toate informațiile care ar fi putut readuce în atenție aceste întâmplări din trecut. O parte din adevăr a sfârșit prin a fi îngropat. Cât despre actorii acestei înțelegeri secrete cu Germania, au păstrat cu toții tăcerea, mai curând din constrângere, nu de bunăvoie. Lui Parvus i-ar fi plăcut să stea în slujba noii puteri, dar Lenin îi va trimite vorbă că revoluția nu trebuia „întinată de mâini murdare”. Va muri în 1924, tot bogat, dar niciodată celebru. Ganețki, creierul ingineriei financiare, va cunoaște o soartă mai bună înainte să ajungă în infern. Cunoștințele lui cu privire la circuitele paralele îl vor

1. Rosiiskii Tentr hraneniia i izuceniia dokumentov noveișei istorii (RTHIDNI) – Centrul Rus pentru Conservarea și Studiarea Documentelor Istoriei Contemporane, Moscova, f. 2, op. 2, d 226, l 5. RTHIDNI a fost rebotezat Arhivele de Stat Ruse pentru Istorie Socială și Politică, dar în continuare vom cita vechea denumire, care e cea mai cunoscută.

purta în miezul traficului de toate genurile – pietre prețioase, aur, monede false – căruia i se vor deda bolșevicii pentru a-și umple vistieria goală a statului, precum și pentru a finanța revoluția mondială. După dispariția lui Lenin, va fi îndepărtat devenind director al Muzeului de Stat al Revoluției. Nu va scăpa mării mascarade a epurărilor staliniste, din 1937. Acuzat că a fost spion plătit din străinătate – ceea ce nu e cu totul neadevărat pe parcursul trecutului său –, va fi torturat, după care va fi ucis, împreună cu soția și cu fiul său.

Cade cortina

Convergența dintre interesele Germaniei și cele ale bolșevicilor devine evidentă pe măsură ce se apropie momentul revoluției. Berlinul ia parte la destabilizarea noii puteri, rezultate din revoluția din februarie, susținând propaganda bolșevică, în vreme ce Lenin profită de presiunea militară inamică pentru a radicaliza procesul revoluționar. În timp ce pe teren armata dă înapoi, în Soviete se afirmă tot mai mult muncitorii și țăranii cei mai extremiști. Guvernul Provizoriu se află între ciocan și nicovală. Aleksandr Kerenski nu avea probabil stofa necesară ca să facă față acestei duble amenințări.

KERENSKI PRIN OCHII ANARHIȘTILOR

Când a preluat puterea, ultimul guvern al lui Kerenski părea a fi foarte puternic, și, într-adevăr, chiar ar fi putut să devină.

Kerenski însuși, avocat și deputat de înclinație socialistă, se bucura de o foarte mare popularitate, chiar și în rândurile poporului și ale armatei. Discursurile ținute în Dumă, în pragul Revoluției, avuseseră un succes răsunător. Odată cu preluarea puterii de către el, țara a nutrit mari speranțe. Putea găsi fără probleme sprijin la Soviete – deci la toată clasa muncitorească – deoarece în acel moment delegații erau într-o proporție copleșitoare socialiști, iar Sovietele se aflau în întregime în mâinile socialiștilor revoluționari de dreapta și ale social-democraților menșevici.

În primele săptămâni ale cabinetului Kerenski, era primejdios să-i critici șeful în public, într-atât se bucura de încrederea țării. Au aflat acest lucru pe propria piele câțiva agitatori de extremă stângă, care au cârtit împotriva lui Kerenski în spațiul public. Unii au fost chiar linșați.

Pentru a trage foloase de pe urma acestor avantaje remarcabile, Kerenski trebuia să îndeplinească – dar efectiv, în fapt – o singură condiție: cea preconizată odinioară de Danton. Trebuia să fie îndrăzneț, îndrăzneț și iarăși îndrăzneț.

Ei bine, tocmai acest atribut îi lipsea lui!

În situația dată, „îndrăzneala“ însemna pentru el: 1) ieșirea imediată din război (sub o formă care urma să fie stabilită); 2) ruptura definitivă cu regimul capitalist burghez (deci alcătuirea unui guvern complet socialist); 3) orientarea rapidă a activității economice și sociale a țării spre un sistem socialist în mod declarat.

Kerenski nu îndrăznea nici să iasă din război, nici să întoarcă spatele burgheziei ca să se sprijine pe deplin pe clasele muncitorești, nici, pur și simplu, să

continue Revoluția! (Nu a avut curajul să zorească nici chiar convocarea Adunării Constituante.)

El dorea să continue războiul! Cu orice preț și cu toate mijloacele!

A avut îndrăzneala, mai întâi, să pornească o serie de reforme inversate: reinstituirea pedepsei cu moartea și a consiliilor de război pe front; măsuri represive în spatele frontului; a urmat apoi o lungă serie de plimbări pe front unde a rostit discursuri și cuvântări înflăcărate care ar fi trebuit, după el, să retrezească în rândul soldaților entuziasmul războinic din primele zile. Își dădea seama că războiul va continua numai și numai prin forța inerției. Și dorea să-i dea un nou impuls prin forța cuvintelor și a pedepselor, fără a ține seama de realități.

Ținea într-atât de multe discursuri, încât a ajuns să i se spună, în loc de „comandant-șef” (era în același timp și președintele Consiliului de Miniștri), „trăncănitor-șef”.

Au fost de ajuns două luni ca să i se prăbușească toată popularitatea, mai ales în rândurile muncitorilor și ale soldaților, care până la urmă au ajuns să-și bată joc de cuvântările sale. Ei voiau să vadă fapte, fapte în direcția păcii și a revoluției sociale. Își doreau de asemenea convocarea de urgență a Constituantei. (Încăpățănarea cu care întârziiau să o convoace toate guvernele a fost unul dintre motivele lipsei lor de popularitate. Bolșevicii au știut cum să tragă foloase de pe urma acestei întârzieri, promițând printre altele convocarea Adunării Constituante de îndată ce ajungeau la putere.)

În ansamblu, motivele eșecului guvernului Kerenski au fost similare celor care provocaseră și nereușita guvernelor precedente: incapacitatea acestui al patrulea guvern de a rezolva problemele momentului; intenția de a închide Revoluția între granițele unui regim burghez.

Voline*, *La Révolution inconnue* (1917–1921),
reed. Tops/H. Trinquier, 2007, pp. 132–134.

* Volin, pe numele adevărat Vsevolod Mihailovici Eichenbaum (1882–1945), a fost trimis în Rusia de săptămânalul anarho-sindicalist american *Goloss Trouda* (*Vocea muncii*) pentru a documenta revoluția. Prima ediție a mărturiei sale datează din 1947 (nota T.W.).

Soarta revoluției și viitorul Rusiei libere au fost jucate în acele ultime zece zile ale lunii august 1917. Evenimentele din această perioadă au determinat victoria bolșevicilor două luni mai târziu. La 21 august, armata germană cucerește Riga, capitala Letoniei, una dintre cele trei țări baltice colonizate de Rusia în secolul al XVIII-lea. Această nouă înfrângere, după multe altele, a sfârșit prin a năruși și ultima fărâamă de încredere care mai subzista în rândul armatei față de puterea politică. Pentru statul-major, guvernul este prea slab, în orice caz incapabil să restabilească nivelul minim de disciplină în rândul trupelor unde Sovietele soldaților erau stăpânele. În acest context, anumiți generali ar fi urmărit să preia puterea și să instaureze starea de urgență pentru a pune capăt anarhiei. Să se fi gândit oare să facă acest pas șeful statului-major, generalul Kornilov? Nici chiar până în prezent nu s-a putut stabili cu certitudine dacă a existat într-adevăr amenințarea unui asemenea puci. Important rămâne faptul că la acest sfârșit de vară, în

toată țara, se întinde o adevărată psihoză a loviturii de stat, lucru de pe urma căruia bolșevicii au avut de câștigat cu mult peste așteptările lor.

În noaptea de 26 spre 27 august, sub pretextul unei primejdii puciste, Kerenski își joacă propriul 18 Brumar în momentul în care îl demite pe șeful statului-major și preia toate puterile acestuia. Liderul socialist nu are însă stofa unui Bonaparte. Această lovitură de forță – se poate vorbi oare despre o lovitură de stat? – care ar trebui să-i impună autoritatea are, dimpotrivă, efectul de a i-o submina. El pierde controlul asupra armatei, a cărei ierarhie e instabilă după demiterea lui Kornilov, în vreme ce trupele prind ocazia de a-și extinde prerogativele. Kornilov încearcă să facă apel la națiune, să-și mobilizeze omologii împotriva Petrogradului: nici un general nu-i îmbrățișează cauza. Izolarea lui demonstrează, dacă mai era nevoie, faptul că nu se pregătea cel mai probabil să preia puterea, așa cum susține propaganda guvernului, care se străduiește să convingă populația de iminența unui puci pentru a-și justifica lovitura de forță. Generalii nu-l susțin mai mult nici pe Kerenski. Toți refuză postul de șef al statului-major, ceea ce-l obligă pe prim-ministru să se îndrepte înspre Alekseiev, care mai ocupase acest post pe vremea țarului. În rândurile regimentelor se împrăștie teroarea. Presupusa trădare a lui Kornilov a dat semnalul de atac împotriva ofițerilor. Sute de ofițeri au fost masacrați de soldați, cu o violență nemaivăzută, smulgându-le limba și ochii, bătându-le cuie pe umeri în chip de epoleți. S-au sinucis numeroși ofițeri tineri în încercarea de a scăpa de o moarte cumplită.¹

Kerenski pierde totodată susținerea forțelor politice tradiționale. Conservatorii, liberalii, democrații și chiar socialiștii refuză să-i acorde sprijinul. Respins de cei ai lui, de dreapta, el trebuie să-și pună speranța în stânga, ceea ce le convine bolșevicilor. Pentru a lupta împotriva „pericolului militarist” și în scopul de a întreține psihodrama, prim-ministrul face apel la popor să-l ajute să apere Republica. Poporul, adică Sovietele, adunările muncitorești sau țărănești în care Lenin și susținătorii lui au început să se infiltreze. Se anunță o confruntare directă între Kerenski și bolșevici. Executivul Sovietelor, Ispolkom, înființează „un comitet de luptă împotriva contrarevoluției”, controlat de partidul bolșevic, singura organizație care dezvoltase o veritabilă ramură militară înăuntrul ei. Prim-ministrul ordonă să se distribuie 4.000 de puști, dar acest comitet reușește să pună mâna pe mare parte dintre acestea. Pentru a-și dovedi buna-credință, Kerenski promulgă o lege de amnistie care-i eliberează pe bolșevicii arestați în iulie, după încercarea lor nereușită de a prelua puterea. Când iese din închisoare, Troțki preia conducerea Sovietului din Petrograd înainte să ajungă în fruntea Comitetului militar revoluționar care-și va asuma misiunea de a pregăti lovitura de stat din 25 octombrie. O altă concesie făcută bolșevicilor: prim-ministrul desființează

1. Nicolas Werth, *La Terreur et le désarroi*, ed. cit., p. 42.

serviciul de contraspionaj politic, ceea ce-l lipsește de o sursă esențială de informații asupra mișcărilor revoluționarilor.

Această politică de a întinde mâna spre Soviete stă mărturie pentru naivitatea lui Kerenski, precum și pentru incapacitatea lui de a evalua situația de pe teren. Consiliile muncitorești și țărănești nu mai acționează direct de la bază, ca în prima etapă a revoluției. Sovietele s-au organizat instituind structuri de conducere, chiar adevărate sisteme birocratice, lăsând loc pentru diverse manipulări. Bolșevicii, maeștri incontestabili în materie de jocuri de facțiuni, au profitat din plin de acest aspect pentru a-și strecura propriii oameni și a juca un rol cu mult deasupra reprezentării lor reale în rândurile poporului. Arta lui Lenin constă în a-și plasa militanții în comitetele și mișcările independente sau în a se apropia de membrii cei mai activi ai acestora. Bolșevicii controlează astfel numeroase Soviete fiind în același timp minoritari în cadrul adunărilor. În acest mod a reușit Lenin să lase impresia că interesele partidului său sunt identice cu ale poporului. Bolșevicii au devenit cei mai puternici apărători ai comitetelor de cartier, au împrumutat revendicările comitetelor din fabrici, și-au însușit reforma agrară susținută de socialiștii revoluționari. „Întreaga putere în mâinile Sovietelor“, aceasta a devenit lozinca lor.

Un război care nu se mai sfârșește, paralizia puterii, reformele care întârzie, soarta comună care nu se îmbunătățește, toate acestea îi copleșesc în cele din urmă pe ruși. După șase luni de haos generalizat, credința revoluționară pierde din vigoare, mulți renunță să se mai implice în politică. În această fază de descurajare, cei mai hotărâți izbutesc să impună direcția. Alegerile municipale de la mijlocul lunii august, de la Petrograd și Moscova, stau mărturie pentru progresul înregistrat de bolșevici în această atmosferă sumbră. La alegerile precedente, din mai, votaseră 70% dintre locuitorii capitalei, în vreme ce de astă dată au mers la urne abia jumătate dintre alegători. Absenteismul i-a fost de folos lui Lenin, care s-a mobilizat pentru a câștiga o treime din voturi. La Moscova, bolșevicii cresc la peste 37% în condițiile în care participarea căzuse la aproape jumătate dintre alegători. Discursul lor radical e pe placul auditoriului, spre deosebire de aceștia, menșevicii și socialiștii revoluționari, care susțineau mai mult sau mai puțin fățiș Guvernul Provizoriu, suportă consecințele compromisului lor. Bolșevicii nu au nevoie de legitimitatea democratică pentru a-și atinge scopul, dar această etapă le dă certitudinea că se află pe calea cea bună. Pe 10 octombrie, Lenin convoacă în taină conducerea partidului pentru a-și pune la cale lovitura de stat.

Rusia a devenit „cea mai liberă țară din lume“, spunea în acea vreme liderul bolșevic. Tocmai de această libertate va abuza el pentru a-i pune capăt pe cât posibil. Preia revendicările Sovietelor, dar idealiștii revoluționari ar fi trebuit să fie cu mai mare băgare de seamă la ceea ce scria, în loc să-și plece urechea la promisiunile lui. „După știința mea, nici un bolșevic nu a declarat, în presă sau prin viu grai, că nu ar trebui să preluăm singuri puterea“, reamintește el într-un articol publicat pe 24 sep-

tembrie. Liderul bolșevic le-a promis de asemenea rușilor pace, pământ și libertate. Aceste minciuni vor funcționa pe post de capcane.

Demagogia a fost unul dintre punctele forte ale lui Lenin, el a știut cum să exploateze aspirațiile poporului pentru a-și atinge scopurile. Și totuși nu așa se explică reușita lui. Lovitura de forță a lui Kerenski l-a izolat pe prim-ministru de eventualii săi susținători – socialiștii și alte forțe de stânga – în vreme ce menșevicii și socialiștii revoluționari, deși bine reprezentați în Soviete, au căzut victime nehotărârii conducătorilor lor. Liderul menșevic, Iuri Martov, a cărui ruptură ideologică de Lenin se produsese la Congresul muncitoresc social-democrat rus, din 1903, de la Londra, era un intelectual prea desăvârșit ca să aibă succes ca responsabil politic. Compromisurile, învoielile circumstanțiale, pe scurt toată bucătăria politică, nu-i stăteau în fire. Viktor Cernov, responsabilul socialiștilor revoluționari, era un strălucit teoretician, dar îi lipseau tenacitatea și hotărârea necesare pentru a impune linia partidului său.

Într-o zi Lenin a fost întrebat care era diferența dintre el și Troțki. „Ei, haideți, chiar nu știți?“, a făcut el. „Ambiția, numai și numai ambiția!“¹ Aceasta e o altă explicație pentru succesul lui Lenin: își dorea cu ardoare puterea și a făcut totul ca să pună mâna pe ea. Cu toate acestea, dorința feroce de a cuceri puterea nu poate fi înțeleasă decât dacă ținem cont de convingerile care îl însuflețeau, mai rău chiar, îl posedau. Odată cu lovitura de stat din 25 octombrie căutările lui iau sfârșit, dar nu înseamnă că-și atinge astfel visul revoluționar. Ideologul Lenin a făcut doar rost de instrumentele pentru a-l transpune în realitate.

1. Angelica Balabanoff, *Ma vie de rebelle*, Balland, 1981, p. 164.

Revoluția idealizată

Doar forța poate rezolva marile probleme istorice.

LENIN

Atunci când Marx și Engels afirmau, în *Manifestul* lor, că stafia comunismului umblă prin Europa, se înșelau.¹ Cei doi filozofi au confundat efectul cu cauza, sau mai curând au făcut o confuzie între ceea ce credeau și ceea ce se întâmpla de fapt. Când a apărut cartea lor, la mijlocul secolului al XIX-lea, contemporanii erau mai degrabă bântuiți de stafia revoluției, pe care cei doi teoreticieni au înveșmântat-o în straiile comunismului. Ideologia ai cărei mesageri aveau să devină era poate purtătoare a revoluției, dar la acea vreme nu reprezenta întruchiparea ei intrinsecă. Identificarea revoluției cu comunismul a cucerit spiritele mai târziu, atunci când discipolii lui Marx se vor dota cu instrumentele teoretice pe care acesta le-a făurit, pentru a inculca credința în misiunea mântuitoare a utopiei sale. Substituirea revoluției cu comunismul s-a putut produce întrucât ambele sunt înainte de toate concepte. Năzuința revoluției în secolul al XIX-lea, transformată în năzuință a comunismului în secolul XX, n-are nimic în comun cu vreo dorință nutrită de popoare, sub imboldul unor forțe irezistibile, de a schimba tipul de regim. Ea exprimă mai degrabă dorința unei elite intelectuale de a răsturna în mod radical ordinea existentă. Lenin, care pune mâna pe putere în Rusia în octombrie 1917, este un avatar al acestei năzuințe.

Revoluția Franceză se află la originea acestei dorințe, nu pentru că ar fi deschis calea comunismului, așa cum au susținut unii, ci pentru că le-a slujit drept model revoluționarilor, în toate privințele. Înainte de anul 1789, lumea europeană nu trecuse printr-o revoluție cu adevărat, în sensul în care o înțelegem noi. Termenul, apărut pe bătrânul continent – această problemă semantică nu privește decât Europa –, a avut vreme îndelungată o conotație coperniciană, pentru a descrie reîntoarcerea la sine. Evul Mediu, apoi epoca modernă au cunoscut revolte, regi înlăturați de la putere, războaie civile sângeroase, dar nu și rupturi brutale, schimbări radicale ale ordinii în curs. „Revoluția Glorioasă” din

1. Karl Marx, Friedrich Engels, *Manifeste du Parti communiste*, 1848 [*Manifestul Partidului Comunist*, Editura Politică, București, 1962 – n. tr.].

Anglia din anii 1688–1689, care a încheiat procesul politic început cu o jumătate de secol mai înainte, reprezintă trecerea de la o monarhie clasică la o monarhie constituțională, după intermezzoul autocrației dinastiei Stuart, dar nu a însemnat sfârșitul regalității. Revoluția americană, care a prefăcut nașterea națiunii, pe noul continent, a fost înainte de toate un război de independență. Și într-un caz, și în celălalt, schimbările au fost făcute în numele ocrotirii unei ordini legale și cetățenești, nu vizau în nici un fel o răsturnare totală și utopică. „Revoluția este un fenomen de origine europeană, tot așa cum civilizația modernă este o creație europeană, oricât de injust i s-ar putea părea omenirii în rest, precizează Martin Malia în *sa Istorie a revoluțiilor*. Până în secolul XX, în afara sferei culturale europene (unde se încadrează, desigur, și cele două Americi) nu găsim nici un fenomen care să poarte denumirea de revoluție, cum nu e de găsit nimic care să merite numele de democrație, constituționalism sau filozofie a năzuinței spre libertatea individuală ori spre egalitatea socială ca valori sociale supreme; termenii care să desemneze aceste concepte nu existau dincolo de limbile europene. Originea fenomenului revoluționar se găsește deci în instituțiile și normele culturale specific europene.”¹

Revoluția Franceză a inaugurat o nouă eră în trei maniere distincte și complementare. Ea introduce de la bun început o ruptură între vechi și nou punând capăt unei regalități milenare. Ea dezvăluie poporului dreptul de a-și hotărî propriul destin; Autoritatea, care nu mai este transcendentă, devine instrumentul pe care-l aleg oamenii pentru a-și atinge țelul. În fine, odată cu iacobinii ea împarte lumea între bine și rău. Tot atâtea caractere universale care puteau preschimba evenimentele din 1789 în paradigmă a ucenicilor revoluționari.

ETERNA REÎNTOARCERE A REVOLUȚIEI FRANCEZE

Dacă termenul de revoluție a parcurs o prodigioasă carieră semantică, întrebându-se pentru cele mai nepotrivite situații și pentru cele mai neînsemnate schimbări, semnificația sa în mijlocul metamorfozelor a rămas în mod surprinzător fidelă celei stabilite de episodul iacobin. Revoluționarii de mai târziu au preluat toate ideile iacobine, de la cucerirea aparatului de stat și voința politică, până la cele al căror eșec a fost evident, precum fuziunea indivizilor într-un colectiv despre care se presupunea că e mobilizat de o voință unică și permanentă: de acum și pentru multă vreme, nu mai vorbim de revoluții, ci de Revoluție. [...] Revoluția Franceză nu încetează astfel să se reproducă sau să se parodieze. Față de enigma unei Revoluții devenite tradiție, când vocația sa e aceea de a-i elibera pe oameni de tradiție, Tocqueville răspunde sugerând că, dacă reîncepe Revoluția, vorbim despre o «mereu aceeași». [...]

Marx va arăta că clasa revoluționară franceză a îmbrăcat interesele particulare într-un cuvânt pretins universal. Însă acest veșmânt înșelător i-a conferit în mod paradoxal ficțiunii realitate, iar iluziei un viitor. Revoluționarii de mai

1. Martin Malia, *Histoire des révolutions*, Tallandier, 2008, p. 15.

târziu au putut să surprindă adevărul subversiv ascuns sub măști și să-l pună în slujba unei alte revoluții, una menită de astă dată egalității reale. Cum însă egalitatea n-ar putea fi vreodată obiectul unei constatări, natura și istoria presărând pretutindeni diferențe, ci doar o speranță neconținut înșelată, neconținut reînsuflețită, revoluția egalității este un demers interminabil, bun de exportat după bunul plac în timp și spațiu și care-și datorează forța nedefinitei sale plasticități.

Mona Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, în colaborare cu François Furet, Champs/Flammarion, 2007, vol. „Idées”, pp. 432–434

Dinamica Revoluției Franceze poartă în sine proiectul orientării „după idee, construind realitatea în conformitate cu aceasta”, cum estima Hegel în ale sale *Prelegeri de filozofie a istoriei*¹. Moștenirea anului 1789, mai precis a derivei sale iacobine, s-a preschimbat în himeră pentru a deveni apanajul elitei intelectuale care nu știe în ce măsură lumea reală poate avea rațiuni pe care rațiunea nu le cunoaște. Utopia pune stăpânire, imboldul revoluției devine un imperativ, desprins de orice realitate, dar visului trebuie să i se confere un sens. Revoluție cu ce scop? O altă etapă este traversată odată cu tulburările care agită Europa în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În Franța, cele Trei Zile Glorioase din iulie 1830, căderea lui Carol X, urcarea pe tron a lui Ludovic-Filip, apoi sfârșitul monarhiei și instaurarea republicii în februarie 1848 par să indice direcția istoriei. „Primăvara popoarelor” care zguduie la rândul-i Imperiul Austro-Ungar, apariția fenomenului național în Italia și în Prusia îi conferă conținut. Republica este preferabilă monarhiei, așa cum statul-națiune este preferabil imperiului. Revoluția înseamnă mers înainte, o întruchipare a progresului. Rămâne de deslușit acest proces. Așa s-a întâmplat în Franța cu socialismul pe care-l promovează, între alții, Saint-Simon, Fourier, Proudhon, care preiau în felul lor idealul egalitar deja promovat de Revoluția Franceză. Din anii 1830, apare următoarea ecuație: Revoluția egal progres, progres egal socialism, așadar revoluția egal socialism.

Concomitența între apariția societății industriale în Europa la începutul secolului al XIX-lea și apariția socialismului a putut da impresia existenței unui raport de cauzalitate între cele două. Teoriile lui Marx despre rolul proletariatului în socialismul anunțat vor credita această dogmă, stabilind o cauzalitate categorică între capitalism și socialism. Oricât se va strădui istoria să infirme doctrina, să o coboare la rangul unei construcții intelectuale poate seducătoare, dar false, credința în această cauzalitate tot va persista. Pe parcursul secolului al XIX-lea și ulterior, nici o țară industrializată nu va fi nicicând cucerită de aceste idei socialiste, succesele desemnate ale răului capitalist. Infirmarea teoriei marxiste de către realitate reduce doctrina la ceea ce este ea, o

1. *Leçons sur la philosophie de l'histoire*, Librairie philosophique J. Vrin, 1987, p. 340 [*Prelegeri de filozofie a istoriei*, trad. de Petru Drăghici și Radu Stoichiță, Paralela 45, Pitești, 2006, p. 174 – n. tr.].

himeră, și nu la conceptul de revoluție căreia are pretenția de a-i conferi un conținut. Identitatea dintre revoluție și socialism a înlesnit confuzia dintre aceste idealuri, provocând consecințe tragice atunci când aceste fantezii de intelectuali vor avea drept rezultat drama comunistă. Răul se află la rădăcină deoarece căutătorii de revoluții, în virtutea dorinței lor de a adapta realitatea la idealul lor, se vor desprinde neîncetat de realitate pentru a-și salva utopia.

Eșecul revoluției din 1830, apoi eşecul celei din 1848 au scos în evidență limitele insurecțiilor populare. Monarhia a supraviețuit celor Trei Zile Glorioase, iar cezarismul lui Napoleon III a îngropat efemera republică născută pe baricadele din luna februarie 1848. Poporul doar își dorește revoluție? Împotriva lui Ludovic-Filip se răsculase clasa avută, nu cei săraci, și aceasta deoarece el refuzase lărgirea corpului electoral; cât despre republică, era vorba despre o revendicare a burgheziei. Pentru a apăra idealul Revoluției, al celei adevărate, care trebuie să abolească privilegiile și să promoveze egalitatea, intelectualii revoluționari sunt nevoiți să se bazeze numai și numai pe forțele proprii. Auguste Blanqui a înțeles cel dintâi acest lucru. El propune înlocuirea maselor lipsite de fermitate, care renunță la idealul revoluționar, cu o elită de conjurați având drept misiune punerea în aplicare a mărețului proiect. Blanqui se inspiră de la Gracchus Babeuf și a sa Conjurație a Egalilor, atunci când, pasionat de egalitarism, preconizează în 1796 că o minoritate luminată pornește înarmată în lupta contra inegalităților sociale și pentru comunism. Babeuf a murit pe eșafod, iar odată cu el a murit și babeuismul. Trăiască blanquismul! Mai târziu, Lenin va prelua ștafeta, ferindu-se totuși de orice asociere cu Blanqui.

Comunismul a cărui stafie Marx și Engels o vedeau bântuind Europa nu reprezenta nimic în acea epocă, nici o forță socială, nici o realitate, dar constituia deja chintesența idealului revoluționar de care se agățau câțiva intelectuali radicali. Ulterior, cei doi filozofi s-au chinuit să creeze armele teoretice care le vor lăsa adeptilor lor iluzia că pot acționa asupra realității în condițiile în care aceștia se vor îndepărta și mai mult de ea punându-și credința în ele. Pe măsură ce trece timpul după explozia Revoluției Franceze, procesul revoluționar devine din ce în ce mai idealizat, mai desprins de realitate, chiar divinizat. Fascinația pe care o va exercita comunismul asupra intelectualilor occidentali în secolul XX, făcându-i pe majoritatea să rămână surzi și orbi în fața tragediei, își găsește aici sursa: fiind de esență ideologică, el captivează mintea, dacă nu chiar o pervertește.

Greșeala lui Marx

„Filozofii nu au făcut decât să *interpreteze* lumea în diferite moduri; important este însă de a o schimba“, scria Marx în teze despre Feuerbach,

în 1845*. Să schimbi lumea – iată un plan cu adevărat fascinant. O misiune prometeică pe care filozoful se străduiește să o pună în aplicare cu ajutorul unei teorii globale care se dorea a fi în același timp pragmatică. Un fel de filozofie a filozofiei corcită cu pragmatică. Așa ia naștere determinismul istoric, cu logică implacabilă, al cărui concept central al luptei de clasă joacă rolul de cheie universală pentru a înțelege evoluția omenirii, de la societatea sclavagistă de odinioară la societatea feudală din trecutul apropiat, preludiu al societății burgheze ce anunță socialismul de mâine, care va conduce înspre comunism, etapa finală. Marx a trasat în felul său o cale uniformă pentru toate societățile umane. Potrivit lui, fiecare stadiu al acestei evoluții vede cum munca e din ce în ce mai dezumanizată, până când, în societatea burgheză, procesul de exploatare și de alienare se dezvoltă la privirea maselor. Odată cu această „conștientizare“ a maselor se declanșează revoluția proletară care consacră trecerea speciei umane de la „preistorie“, caracteristică societăților de clase, la adevărata sa istorie, aceea a comunismului, societate fără clase și fără stat.

Determinismul economic care stă la temelia „științei“ istoriei la Marx este totodată ineluctabil. Mai pe scurt, Marx susține că revoluția va lua naștere din „contradicțiile interne“ ale capitalismului, având drept cauză principală „scăderea continuă a profitabilității“, inerentă funcționării acestui mod de producție. Filozoful devenit economist pleacă de la principiul că doar munca omului (vie) produce plusvaloare (profit), sursă a acumulării de capital. Profitul este investit atunci în mașini (muncă moartă) în speranța de a crește productivitatea (urmărirea profitului). Doar că prin creșterea numărului de mașini crește ponderea de muncă moartă în raport cu cea vie, ceea ce duce la „scăderea continuă a profitabilității“, spune calculul lui Marx. Întreprinderile cele mai puțin performante sunt nevoite să dispară, capitalul se concentrează în vreme ce masa exploataților crește, îngroșată de capitaliștii scăpătați. Pentru a pune capăt acestui proces infernal, industriașii ar avea o singură soluție, și anume exploatarea intensivă a muncitorilor. Prin împilarea și sărăcirea proletarilor, sistemul își provoacă propria-i prăbușire, deoarece în curând scade numărul de consumatori care să cumpere mărfurile produse, până când, inevitabil, se declanșează criza. Socializarea muncii în fabrici devine și mai insuportabilă, proletariatul se revoltă, abolește proprietatea privată și instaurează socialismul – care apare firește în această schemă ca negare a capitalismului –, anticamera paradisului comunist făgăduit. Revoluția este fără doar și poate scrisă în destinul omenirii.

Garnisit cu asemenea podoabe, marxismul avea datoria de a deveni catehismul revoluționarilor. Marx și Engels se situează la confluența diverselor curente de gândire, ceea ce a asigurat succesul teoriei lor. Din

* Karl Marx, „Teze despre Feuerbach“, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere alese în două volume*, ed. a III-a, vol. 2, Editura Politică, București, 1967, p. 375 (n. tr.).

filozofia germană, îndeosebi de la Hegel, au împrumutat dialectica și o viziune continuă asupra istoriei care, din contradicții în contradicții neconținut depășite, și-ar croi o cale până când omenirea s-ar împăca cu sine. Marx s-a lăudat că l-a reabilitat pe Hegel, plecând de la ideile filozofului german și-a elaborat conceptele de materialism, raporturi de producție, antagonismele de clasă (contradicții) care fac ca istoria să meargă înainte, înspre apogeul său, societatea fără clase. De la socialismul francez, născut din revoluțiile avortate din 1830 și 1848, au preluat ideea unei schimbări radicale a societății, dar utopiei unui Saint-Simon, a unui Fourier sau Proudhon ei i-au contrapus „socialismul științific”. Având drept punct de plecare economia politică englezească, ale cărei teorii erau triumfătoare în acea epocă în Europa odată cu emergența capitalismului industrial, Marx a elaborat un sistem de analiză cu legi ce se pretind a fi universale (valoare, plusvaloare...), pe care îl considera a fi pe potriva amenințării anunțate de acest mod de producție ce avea să cucerească lumea.

Gândirea lui Marx și a lui Engels, reflexie a marilor speranțe ale epocii lor, poartă în sine și limitările acestora. Ea suferă de același complex scientist caracteristic celor mai multe dintre doctrinele apărute în secolul al XIX-lea. Darwinismul, care era dominant în plan intelectual în acele vremuri, a slujit drept model. Teoria evoluționistă a fost sursa de inspirație pentru teoria istoriei a lui Marx; în cazul lui, această teorie determină maniera de a înțelege trecutul și de a anticipa viitorul. Dacă evoluția speciilor se poate explica științific, de ce n-ar sta lucrurile la fel și în cazul societăților umane? „Așa cum Darwin a descoperit legea dezvoltării naturii organice, Marx a descoperit legea dezvoltării istoriei umane”, a proclamat prietenul său Engels în ziua în care filozoful a fost înmormântat.¹

Credința în știință, binefăcătoare și factor de progres al oricărei societăți, își găsește justificarea în marile descoperiri care au însoțit revoluția industrială. Scientismul a devenit crezul elitei intelectuale. Pozitivismul lui Auguste Comte, cu pretenția sa de a urmări „reorganizarea științifică a societății”, reprezintă un exemplu în acest sens. Nu există mântuire dincolo de știință. Karl Marx a fost gânditorul care a sistematizat în cea mai mare măsură curentul dublu, deopotrivă mesianic și scientist, care a triumfat în secolul al XIX-lea. Mesianismul său se vede justificat prin știință, care capătă ea însăși o valoare extraștiințifică articulându-se pe o utopie a eliberării grație comunismului, mult visata societate fără clase. Materialismul dialectic, pe care Engels îl prezenta ca pe „știința tuturor științelor”, este un model de pur mesianism scientist.

Marx „dă satisfacție spiritelor savante ca și celor simple, remarcă François Furet. Tuturor, el pare să le dezvăluie taina divinității omului,

1. Friedrich Engels, „Les funérailles de Karl Marx”, în *Souvenirs sur Marx et Engels*, Moscou, Éditions du Progrès, 1982, p. 373.

succedând divinității lui Dumnezeu: a acționa în istorie fără incertitudinile istoriei”.¹ Raționalismul și speranța care însoțesc gândirea marxistă îi explică răspândirea ieșită din comun. Ea răspunde complexului științific al epocii sale împăcând totodată nevoia de credință a contemporanilor săi, deveniți orfani de când fusese declarată moartea lui Dumnezeu. Pur-tător al unei noi promisiuni, marxismul are o forță de atracție considerabilă, luând locul speranței pe care o întruchipase religia încă din negura vremurilor.

Doliul după Dumnezeu a început în Renaștere, a continuat cu enciclopediștii secolului al XVIII-lea, dar a fost decretat în mod oficial odată cu Revoluția Franceză. Începând de atunci, omul a văzut cum i se deschid dinainte noi perspective, s-a eliberat de prejudecăți, s-a eliberat de raiul transcendent. Ființa, cu majusculă, a devenit miezul unei noi promisiuni datorită cunoașterii, care-i va îngădui să stăpânească asupra mediului ei, și nu să fie dominată de acesta. Începând cu 1789, specia umană a devenit actorul propriei sale istorii, sau cel puțin așa consideră ea. Teoriile lui Marx încheie procesul oferindu-le oamenilor mijloacele de a acționa prin forțele proprii spre binele propriu. Datorită acestei noi dogme, omul demiurg își poate construi propriul paradis. Marxismul reprezintă arhetipul acestor religii seculare definite de Raymond Aron drept „doctrine care iau locul în suflet credinței dizolvate și care vede acolo, în depărtările viitorului, sub forma unei ordini sociale ce urmează a fi pusă în aplicare, mântuirea omenirii”.² În spatele alibiului științific se regăsesc marile categorii care fondează majoritatea religiilor, infernul prezentului (exploatarea capitalistă), agentul mântuitor (clasa muncitorească), pământul făgăduinței (comunismul).

MITURILE MARXISMULUI

- Mitul Rațiunii (potrivit căruia Rațiunea are întotdeauna dreptate, ceea ce este logic fiind și adevărat);
- Mitul Științei (potrivit căruia știința are dubla vocație de a oferi o explicație completă și definitivă a lumii și de a modifica lumea);
- Mitul Unității (potrivit căruia Universul, natura, societatea, omul se integrează într-un Tot coerent și guvernat de legi riguroase);
- Mitul determinismului (potrivit căruia o înlănțuire perfectă de cauze și efecte ar conduce destinele lumii);
- Mitul legilor istorice, în strâns raport cu precedentul (potrivit căruia ar exista un mecanism al istoriei, manifestat prin legi, care pot fi cunoscute și utilizate în folosul oamenilor);
- Mitul previziunii științifice (potrivit căruia Știința și Rațiunea, mizând pe stăpânirea legilor științifice, pot să prevadă realități care se refuză observației sau

1. François Furet, *Le Passé d'une illusion*, Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1995, p. 41 [*Trecutul unei iluzii*, trad. de Emanoil Marcu și Vlad Russo, Humanitas, București, 1996, p. 34 – n. tr.].

2. Raymond Aron, *L'Age des empires et l'Avenir de la France*, éditions Défense de la France, 1945.

experimentului, precum cele situate în viitor sau departe în spațiu. Societatea comunistă și societatea marțiană decurg, în egală măsură, din acest principiu mitologic);

- Mitul Progresului, susținut prin mitul Evoluției (potrivit cărora ar exista un sens ascendent în istoria Universului, a vieții și a omenirii);
- Mitul transformării lumii (potrivit căruia omul va recrea lumea, atât natura, cât și societatea, potrivit unui plan științific și rațional);
- Mitul lumii noi (potrivit căruia lumea de mâine, creată de om, va fi esențial diferită de epocile precedente ale istoriei);
- Mitul omului nou (potrivit căruia lumea nouă va fi populată de oameni noi).

Lucian Boia, *La Mythologie scientifique du communisme*, Paradigme, 1993, pp. 38–39 [*Mitologia științifică a comunismului*, în traducerea autorului, Humanitas, București, 1999, pp. 39–40]

„Dacă asta înseamnă marxismul, atunci eu, Karl Marx, nu sunt marxist”¹, i-a spus filozoful unuia dintre discipolii săi francezi. Engels a citat în mai multe rânduri aceste vorbe acuzându-i pe discipolii maestrului. După moartea prietenului său, el a menționat în diverse scrisori în ce manieră trebuie înțeles marxismul: „Teoria noastră nu e o dogmă [...], o dogmă pe care trebuie s-o înveți pe dinafară și s-o repeți în mod mecanic [...], ci un ghid pentru acțiunea [...] unei teorii a dezvoltării [...], o expunere a unui proces evolutiv cu mai multe faze...”² Spre sfârșitul vieții, Marx se îndoia că soluțiile radicale ar putea aduce pe lume istoria comunismului. Le-a lăsat epigonilor săi grija de a redefini condițiile și mijloacele prin care se poate atinge acest țel. Evoluția țărilor capitaliste îi contrazicea teoriile, ceea ce-l obliga să dea dovadă de ceva mai mult realism. Principala sa analiză, „scăderea continuă a profitabilității”, cauză a exploatării excesive a muncitorilor, care trebuia să-i împingă la revoltă, s-a dovedit a fi falsă. Dintr-un motiv simplu: munca omului nu este singura sursă de bogăție, nici etalonul oricărei valori, așa cum credeau Adam Smith și David Ricardo, doi economiști britanici care l-au influențat pe Marx în această privință. Nu doar că mica burghezie nu e pe cale să se proletarizeze, dar chiar muncitorii înșiși se îmburghezesc. Din 1850 și până la moartea lui Marx, salariile aproape că s-au dublat, în vreme ce progresele democrației permit să se întrevadă o posibilă trecere treptată și pacifistă a capitalismului înspre socialism odată cu dezvoltarea partidelor și a sindicatelor muncitorești. Revoluția anunțată se îndepărtează de țările cele mai dezvoltate ale Europei. Internaționala muncitorească, așa-zisa Internațională a II-a, la întemeierea căreia luase parte Engels, sfârșește prin a da uitării predicțiile maestrului, permițând să prospere la sânul ei partide social-democrate preocupate de pluralism intelectual

1. Jacques Macé, *Paul et Laura Lafargue: Du droit à la paresse au droit de choisir sa mort*, L'Harmattan, 2001, p. 78.

2. *Apud* Kostas Papaioannou, *L'Ideologie froide: Essai sur le déperissement du marxisme* (1967), Éditions de l'Encyclopédie des nuisances, 2009, p. 27.

și favorabile căii parlamentare în scopul triumfului socialismului. Tocmai cu acest curent „reformist“ vor rupe legăturile, la începutul secolului XX, Lenin și bolșevicii, pornind pe drumul unui comunism radical.

Nici Marx, nici Engels nu s-ar considera responsabili pentru felul în care le-au fost utilizate teoriile după moartea lor. Și totuși, pot fi oare exonerati de ceea ce s-a întâmplat în continuare, în numele lor? La prima vedere, nu. Conceptele lor s-au dovedit a fi utile funcționării terorii comuniste, doctrina lor a îngăduit validarea a numeroase crime tocmai pentru că ei elaboraseră instrumentele și modalitatea de a le folosi, ceea ce a deschis calea pentru urmările pe care le cunoaștem. Marx a stabilit drept obiectiv emanciparea omului, un țel care nu poate fi atins fără o totală „comunizare“ a societății. El a recunoscut că realizarea acestui program necesita apelul maselor la violență. A justificat utilizarea forței, dar a creat totodată și a întreținut iluzia că o avangardă intelectuală, în pas cu istoria, ar putea conduce ea însăși la o asemenea emancipare. Lenin va recurge la aceste surse pentru a-și construi modelul de revoluție „îmbunătățit“. Ideologia marxistă se află la temelia totalitarismului deoarece a arătat scopul care trebuie atins cu orice preț și a pus la dispoziție majoritatea mijloacelor pentru a atinge acel scop. Marx a pus la dispoziție programul prin intermediul *Manifestului*: exproprierea proprietății funciare; centralizarea creditului în mâinile statului; impozite puternic progresive; desființarea dreptului de moștenire; confiscarea proprietății tuturor emigranților și a tuturor rebelilor; obligativitatea muncii pentru toți și organizarea armatelor industriale, mai ales în agricultură; îmbinarea activității agricole și a celei industriale; coordonarea educației cu producția materială... Doar o dictatură poate pune în aplicare asemenea prescripții. Marxismul nu are nimic în comun cu o utopie generoasă, așa cum s-a zis adesea, este vorba despre o ideologie prin natura ei antiumanistă, în care ideea prevalează asupra omului. *Capitalul*, opera de căpătâi a lui Marx, este o schemă idealistă a societății umane în care veritabila ființă umană nu-și are locul, întrucât această societate este propulsată de abstracțiuni, Capitalul, Munca, Clasele, Statul... Rolul lui Lenin va fi acela de a îmbogăți teoria, de a o face mai operantă, fără a se mai preocupa de oameni, de oamenii reali.

În primul rând, marxismul propune o viziune globală asupra istoriei și susține că le oferă oamenilor mijloacele de a ieși din istorie. Este o gândire totalizatoare care lasă prea puțin loc pentru îndoială și încă și mai puțin pentru exegeză. Adoptarea acestei gândiri înseamnă credința în bloc. Certitudinile acestea anunță dictatura adevărului pe care o vor practica mai apoi toate partidele comuniste de pe mapamond. „Cunoaștem o singură știință, știința istoriei“, spuneau Marx și Engels în *Ideologia germană**. În ceea ce-l privește, marxismul are ambiția de a fi

* În Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 3, Editura Politică, București, 1958, p. 18 (n. tr.).

știința științei istoriei și de a controla viitorul societăților. „Materialismul istoric“, cheia de boltă a ideologiei în acest câmp social, susține că deschide calea acestei cunoașteri. Potrivit lui Marx, nu conștiința oamenilor determină ceea ce sunt, ci ființa lor socială îi condiționează. În această schemă, infrastructura (economică) controlează modalitatea de organizare a societăților. Dacă „materialismul istoric“ are dreptate, e de ajuns să acționezi asupra acestei infrastructuri pentru ca după aceea să urmeze toate celelalte. Altfel spus, pentru a schimba conștiința oamenilor trebuie să le bulversezi condițiile materiale. Odată ajunși la putere, epigonii săi comuniști vor aplica literă cu literă această rețetă. Ei vor lipsi poporul de toate reperele sale, îl vor smulge din pământul și din rădăcinile sale pentru a-l supune cât mai mult unui partid-stat însărcinat cu transformarea radicală a vieții sale. Proudhon, care se va lupta la vremea lui împotriva ideilor „marxiste“, nu s-a înșelat când a cercetat natura statului așa cum îl vedea filozoful: „Centralizare atotcuprinzătoare, distrugerea sistematică a oricărei gândiri individuale, corporative și locale, considerată a fi separatoare, poliție inchizitorială, abolirea sau cel puțin restricționarea familiei, și cu atât mai mult a eredității, prezice el. [...] După ce a suprimat toate libertățile individuale, continuă anarhistul din Franche-Comté, el le concentrează într-un om, o individualitate supremă. Cu mult înaintea epocii noastre, atenienii, beotienii, lacedemonienii, romanii cunoscuseră acest cerc vicios. În numele poporului, toate puterile sunt concentrate în mâinile unuia singur sau ale unei oligarhii care trăiește prin asuprirea poporului însuși. Altfel spus, ni se prezintă ca niște lucruri inedite niște teorii aberante ale căror experiențe au marcat epocile decadente ale Antichității.“¹

Lupta de clasă și corolarul ei, dictatura proletariatului, sunt acea parte din moștenirea lui Marx care a înregistrat cele mai multe consecințe din istorie. „Nu-mi revine mie meritul de a fi descoperit existența claselor în societatea modernă sau lupta dintre ele, scrie el. Istorici burghezi au vorbit cu mult înaintea mea despre evoluția istorică a acestei lupte de clasă, iar economiști burghezi i-au descris anatomia economică. Eu am adus următoarele lucruri noi: 1) am demonstrat că existența claselor nu este legată decât de fazele istorice de dezvoltare determinată a producției; 2) că lupta de clasă duce în mod necesar la dictatura proletariatului; 3) că dictatura însăși nu reprezintă decât trecerea la desființarea tuturor claselor și la o societate fără clase.“² Pentru Marx, lupta de clasă reprezintă motorul istoriei. Pentru discipolii săi, ea va fi cea care va impulsiona socialismul înspre comunism. În numele său vor fi eliminați toți „dușmanii

1. Pierre-Joseph Proudhon, *De la capacité politique des classes ouvrières* (1865), în *Œuvres complètes*, Marcel Rivière, 1924, p. 115.

2. Scrisoare către Joseph Weydemeyer, 5 martie 1852, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Collected Works*, Vol. 39, International Publishers, 1986, p. 58 [apud, *Karl Marx în 1234 de fragmente alese de Ion Ianoși*, Ideea Europeană, București, 2011 – n. tr.].

poporului“ care vor împiedica această evoluție și ea va justifica epurările din partide. Zecile de milioane de morți din timpul comunismului trebuie trecute la tragicul bilanț al luptei de clasă. Moștenirea e atât de grea, încât e tentant ca responsabilitatea să i se atribuie unei greșite interpretări a teoriei sale. Potrivit lui Marx, care a amintit prea puțin dictatura în scrierile sale, aceasta trebuia să fie temporară. Iluzie absolut filozofică întrucât pe parcursul istoriei nu s-a mai văzut niciodată să dispară de bunăvoie o putere, și mai ales o putere absolută. Lupta de clasă și dictatura proletariatului sunt indisociabile deoarece, potrivit teoriei marxiste, una trebuie cică să dispară datorită celeilalte. Comuniștii vor avea astfel posibilitatea de a se inspira din această concepție și vor susține permanența acestei lupte pentru a-și justifica perenitatea dictaturii.

În virtutea preceptelor sale de credință și a fervorii pe care au stârnit-o, marxismul a sfârșit prin a întruchipa credința în salvarea revoluționară. Mai ales, el le va pune la dispoziție celor care aveau o asemenea aspirație mijloacele pentru a-și atinge scopul. Spre deosebire de religiile de inspirație divină, care le impun adeptilor precepte transcendente, o religie seculară are acele limite pe care oamenii înșiși le stabilesc, în funcție de propriile nevoi și de circumstanțe. Pentru adeptii „religiei“ marxiste, flexibilitatea regulilor le va îngădui să uzeze de dreptul de viață și de moarte asupra celor care le vor pune piedici pe drumul spre tărâmul făgăduinței. Aspectul secular, altfel spus uman, profund uman, al acestei „religii“ explică pornirile ei criminale. Nu va fi nevoie decât de câțiva apostoli gata s-o slujească cu ochii închiși și de noi teritorii de convertit, ca să dovedească acest lucru. Lenin și Rusia aveau să deschidă calea acestei noi cruciade.

Solul fertil al Rusiei

Dacă ideologia comunistă reprezintă „opiul intelectualilor“, așa cum scria Raymond Aron¹, atunci intelighenția din Rusia, aflată în căutarea unei formule magice care să-i deschidă porțile revoluției, nu cerea decât să fie subjucată de ea. Teoria marxistă și intelectualul rus erau hărăziți să se întâlnească. Termenul însuși de „intelighenție“, de origine slavă, apărut în secolul al XIX-lea, denotă statutul particular al intelectualilor în acest imperiu în care autocrația nu a lăsat nicicând spațiu de exprimare societății și nici mijloacele necesare în acest sens. Între țar și țărani aserviți, între o aristocrație obedientă și o Biserică Ortodoxă supusă tronului s-a întins mereu un gol pe care nu l-a putut umple nici o societate civilă. Absența unei respirații sociale, a unor libertăți i-a dat puterii iluzia

1. Raymond Aron, *L'Opium des intellectuels*, Calmann-Lévy, 1955 [*Opiul intelectualilor*, trad. de Adina Dinițoiu, Curtea Veche, București, 2007 – n. tr.].

legitimității proprii și a constrâns poporul să se răscoale periodic, în speranța că se va face auzit. Moștenirea absolutismului și a răzvrătirilor țărănești, multă vreme desemnate prin termenul „*bunt*“, aveau să tragă greu în balanță atunci când va sosi clipa, când bolșevicii își vor țese pânza totalitară deasupra țării.

În acest deșert democratic, intelectualii ruși au început să-și pună credința în misiunea lor atunci când semenii din Occident erau deja convinși că revoluția industrială vestea Edenul socialist. De vreme ce societatea nu se putea exprima din vina țarului, nu le revenea oare oamenilor educați datoria de a se exprima în numele poporului? Niciunde altundeva în afară de Rusia intelighenția nu s-a mai crezut investită într-o asemenea măsură cu rolul de portavoce a celor sărmani. Trezirea s-a produs în momentul în care modelul Revoluției Franceze bântuia spiritele din Europa, după zilele din iulie 1830. Imensa Rusie nu putea rămâne la marginea istoriei aflate în marș. Revoluția devine idealul intelighenției, scopul de atins întru fericirea poporului. Acest context îi va permite marxismului să-și exercite pe deplin forța de atracție.

Încă de la început, intelighenția s-a scindat în două curențe distincte. Pentru o parte dintre intelectualii săi, Rusia trebuia să caute în ea însăși mijloacele de a se reforma, de a evolua. Acest curent, numit „slavofil“, se vede încurajat, la începutul secolului al XIX-lea, de rolul pe care-l joacă Rusia pe scena europeană. Imperiul acuză o întârziere în materie de dezvoltare internă, dar strălucește peste hotare după înfrângerea Franței lui Napoleon. Înăbușirea insurecției naționale poloneze de la 1830–1831 de către armata țarului îi conferă chiar Sankt-Petersburgului statutul de jandarm al Europei. Slavofilii se opun oricărei imitații a Occidentului, ei percep valorile ruse ca pe un exemplu demn de urmat pentru tot continentul. Dacă Rusia își reface valorile, poate trage nădejde să devină un model, chiar să se plaseze în fruntea tuturor. În extrema cealaltă, există intelectuali care sunt de părere că, dimpotrivă, țara are ce învăța de la Occident. Pentru ei, modul de dezvoltare capitalist va ajuta la ieșirea din economia agrară, monarhia instituțională poate pune capăt autocrației, iar pentru cei mai extremiști dintre aceștia, revoluția trebuie să ducă la socialism. După o îndelungată căutare, acest curent intitulat „occidentalist“ va sfârși prin a se intersecta cu marxismul.

Prima etapă începe prin anii 1840. Alungați din Rusia de autocrație, condamnați să plece în surghiun în străinătate, intelectualii „occidentaliști“ vor deveni cu atât mai permeabili la teoriile socialiste cu cât vor avea legături cu principalii teoreticieni de la Paris, Londra sau Geneva. Aleksandr Herzen și Mihail Bakunin, doi dintre cei mai eminente reprezentanți ai acestui prim val al emigrației forțate, sunt influențați de utopiști francezi, în special de Proudhon. Ei militează pentru instaurarea unui socialism țărănesc în lipsa unui proletariat insuficient în Rusia sub-industrializată. Acest socialism țărănesc va avea drept rezultat un curent populist, mai convins ca oricând de potențialul revoluționar al zonelor

rurale. În anii 1870, populismul trece printr-un mare eșec politic atunci când studenți naivi, plecați să răspândească vestea cea bună prin sate, sunt întâmpinați cu furci sau dați pe mâna poliției țariste chiar de cei pe care sperau să-i convertească. Această catastrofală „reîntoarcere la popor” a pus capăt entuziasmului lor. Va trebui să vină începutul secolului XX pentru ca urmașii populismului să pună bazele partidului socialist-revoluționar, condus de Viktor Cernov, iar ei să joace un rol de prim-plan în timpul revoluțiilor din 1905 și din februarie 1917.

Eșecul căii populiste lasă loc liber unui curent revoluționar mai radical, nihilismul. O schimbare de direcție care e și o manifestare a schimbului de generații. Prima intelighenție, cea a lui Herzen, era alcătuită din oameni educați de modă veche, majoritatea din pătura nobilă, cultivați. Roși de vina propriilor privilegii, acești intelectuali voiau să se revanșeze punându-se în slujba poporului, al cărui interes suprem bătea orice altceva. Gata să răstoarne țarismul, chiar dorindu-și cu ardoare răsturnarea lui, această generație nu era la fel de pornită împotriva progreselor în plan social făcute de imperiu. În special Herzen a întâmpinat cu entuziasm abolirea iobăgiei, în 1861. Generația următoare, născută în anii 1830–1850, nu provenea din aceleași medii. Membrii ei sunt mai curând progenituri ai micii nobilimi, funcționari ai statului, preoți ortodocși, din clase sociale a căror ascensiune datorează mult puterii. Această a doua generație este animată de o ură față de regim în aceeași măsură în care părinții lor îi datorează recunoștință acestuia. Generația nouă consideră că e imposibil compromisul cu regimul, că orice formă de liberalizare este condamnată întrucât păcălește poporul și că Autoritatea, sub toate formele, întruchipează dușmanul absolut. Binele poporului rămâne punctul de reper, așa cum îl concepeau mai vârstnicii săi, doar că revoluția nu mai e o chestiune de conștiință a maselor, ea presupune distrugerea statului. Nihilismul, o formă de anarhism hiperviolent, este o caracteristică a intelighenției ruse. Susținătorii acestui curent se văd investiți mai mult ca oricând cu un rol istoric; ei resping orice ordine (anarhism), propovăduiesc războiul fără limite împotriva asupririi (terorism). Nihiliștii se percep drept oameni liberi, independenți și superiori lumii înconjurătoare. Ei se văd ca o elită a cărei unică rațiune de a fi este Revoluția, care se transformă, odată cu ei, într-un ideal absolut.

Nihiliștii îi vestesc pe bolșevici, ultima etapă a misiunii. Din această nebuloasă se desprind două figuri, a căror influență asupra lui Lenin va fi decisivă. Înainte de toate, Nikolai Cernișevski: fiu de preot ortodox, absolvent de seminar. A devenit profesor, apoi editor al unei reviste, *Contemporanul*, iar în 1862 este arestat din cauza ideilor sale radicale. Cernișevski nu va mai scăpa din ghearele poliției țariste până la moartea sa, în 1889. Închis în fortăreața Petru și Pavel, din Sankt-Petersburg, este condamnat apoi la muncă silnică pe viață, mai întâi la mină, apoi în exil în Siberia. Lenin va fi admiratorul nu al lui Cernișevski martirul, ci al autorului romanului scris de acesta în închisoare, roman cu titlul *Ce-i de făcut?* Va fi cartea sa de căpătâi. *Ce-i de făcut?* vorbește despre un re-

voluționar, Rahmetov, cu o dăruire absolută față de cauză. Eroul său renunță la toate plăcerile vieții pentru a-și căli voința de fier și a deveni lipsit de emoții, inclusiv față de suferința celorlalți. Adevăratul revoluționar nu trebuie să simtă. Doarme pe un pat de cuie pentru a-și înăbuși pornirile sexuale, își supune corpul unor încercări dintre cele mai dure, se hrănește cu carne crudă, nu citește decât cărțile esențiale pentru revoluție. „E o carte care te marchează pe viață, va mărturisi mai târziu Lenin, care a citit-o de cinci ori, dacă e să dăm crezare spuselor sale. M-a răscolit.“ Liderul bolșevic va prelua titlul romanului în 1902, atunci când își va prezenta concepțiile asupra organizării revoluționare.

Cât despre Serghei Neceaev, acesta nu e propriu-zis un intelectual. Fiu de iobag, a învățat să scrie și să citească de unul singur, la vârsta de nouă ani, când deja muncea într-o fabrică. Va deveni mai apoi profesor de religie. Spre sfârșitul anilor 1860, Neceaev activează în mediile studențești și muncitorești din Sankt-Petersburg. Vera Zasulici, o populistă care l-a cunoscut în acea perioadă, îl descrie ca pe un fanatic: „Neceaev nu a fost un produs al mediului nostru de intelectuali. Era străin acestuia. Energia lui revoluționară nu era susținută de opinii rezultate în urma contactelor cu acest mediu, ci de o ură inversunată, și nu doar ură față de guvern... ci față de toată societatea, față de toate păturile sociale educate, față de toți oamenii cumsecade, bogați sau săraci, conservatori, liberali și radicali.“¹ La sfârșitul anilor 1860, Neceaev reușește să ajungă în Elveția, unde îl întâlnește pe Bakunin, pontiful anarhismului rus. Cei doi revoluționari luptă împreună până ajung să se certe din pricini pecuniare. Arestat de poliția elvețiană în 1872, Neceaev este extrădat în Rusia, unde este judecat pentru uciderea, cu câțiva ani mai înainte, a unui tovarăș, Ivan Ivanov, care a refuzat să-i ducă la îndeplinire ordinele. Această poveste a fost sursa de inspirație pentru romanul lui Dostoievski *Demonii*. Condamnat la detenție pe viață, Neceaev moare în fortăreața Petru și Pavel în 1883. Pe parcursul procesului său, poliția a prezentat un text bizar, *Catehismul revoluționarului*, care, la fel ca romanul lui Cernișevski *Ce-i de făcut?*, își va pune puternic amprenta pe Lenin și pe camarazii acestuia. Acest „catehism“ anticipă conduita pe care vor trebui s-o adopte mai târziu comuniștii din Rusia sovietică, iar după aceea și emulii lor din toate țările în fruntea cărora se afla un partid comunist.

CATEHISMUL REVOLUȚIONAR

Atitudinea revoluționarului față de sine însuși

1. Revoluționarul este un om condamnat dinainte: el nu are nici interese personale, nici activități, nici sentimente, nici legături, nici proprietăți și nici măcar nume. Se dedică în totalitate unui singur interes, unui singur gând, unei singure pasiuni – revoluția.

1. Apud Orlando Figes, *La Révolution russe*, Denoël, 2007, p. 192 [ed. rom. cit., p. 146 – n. tr.].

2. În sufletul său, nu doar în vorbe, ci și în fapte, el a rupt orice legătură cu ordinea publică și cu lumea civilizată, cu orice lege, convenție sau condiționare acceptată, ca și cu orice moralitate. În ceea ce privește lumea civilizată, el este un dușman implacabil al acesteia și, în măsura în care continuă să trăiască în interiorul ei, nu o face decât pentru a o distruge complet.

3. Revoluționarul disprețuiește orice doctrină, el a renunțat la știința pașnică, pe care o lasă pe seama generațiilor viitoare. El nu cunoaște decât o singură știință – cea a distrugerii. În acest scop (și doar în acest scop), el studiază mecanica, fizica, eventual medicina, doar în acest scop el studiază zi și noapte știința vie a oamenilor, a caracterelor, a situațiilor și a tuturor modalităților de manifestare ale ordinii sociale, așa cum se prezintă ele în diferitele clase ale umanității. Cât despre scopul său, acesta este unul singur: distrugerea cât mai rapidă și cât mai sigură a acestei ordini abjecte.

4. El disprețuiește opinia publică. El disprețuiește și urăște, cu toate motivațiile și manifestările ei, moralitatea socială actuală. În viziunea sa, moral nu este decât ceea ce contribuie la triumful revoluției; tot ce o împiedică este imoral.

5. Revoluționarul este un om condamnat dinainte. Implacabil față de stat și față de tot ceea ce reprezintă societatea, el nu trebuie să aștepte nici o milă din partea acestei societăți. Între ei s-a declanșat un război neîntrerupt și fără nici o reconciliere posibilă, un război deschis sau secret, însă un război pe viață și pe moarte. El trebuie să fie gata în fiecare zi să moară. El trebuie să se obișnuiască să suporte torturile.

6. Revoluționarul este sever față de sine însuși și trebuie să fie sever și față de ceilalți. Orice sentiment tandru, dătător de slăbiciune, care ține de rudenie, de prietenie, de iubire, de recunoștință și chiar de onoare trebuie să fie anihilat de unica și recea pasiune revoluționară. Pentru el, nu există decât o singură voluptate, o singură consolare, răsplătă sau mulțumire – reușita revoluției. Zi și noapte, el nu trebuie să aibă decât un singur gând, un singur scop – cea mai implacabilă distrugere. Acționând cu sânge rece și fără încetare în acest scop, el trebuie să fie gata să se sacrifice pe sine însuși și să înlăture cu mâna lui tot ce ar putea împiedica această împlinire.

7. Caracterul revoluționarului autentic exclude orice romantism, sensibilitate, entuziasm sau elan. Exclude până și ura și răzbunarea personală. Pasiunea revoluționară devenind a doua sa natură, revoluționarul trebuie să se dedice calculului cel mai rece. Peste tot și întotdeauna, el trebuie să încarneze nu ceea ce ține de înclinațiile sale personale, ci ceea ce îi prescrie interesul revoluției.

Atitudinea revoluționarului față de camarazii săi

8. Revoluționarul nu poate prețui și trata ca prieten decât pe acela care a făcut într-adevăr dovada unei activități revoluționare egale cu a sa. Măsura prieteniei, a devotamentului, precum și celelalte îndatoriri față de un camarad sunt determinate în mod exclusiv de utilitatea acestuia în ceea ce privește efectele practice ale revoluției distrugătoare.

9. Nu mai trebuie să insistăm asupra solidarității revoluționarilor. În această solidaritate rezidă toată forța acțiunii revoluționare. Camarazii revoluționari animați în același grad de pasiunea revoluționară trebuie, pe cât posibil, să poarte discuții și să decidă în unanimitate în privința tuturor problemelor importante. Însă, în ce privește executarea planului conceput, fiecare trebuie să conteze, pe cât posibil, pe forțele sale proprii. Fiecare trebuie să lucreze de unul singur la înfăptuirea acțiunii distructive și să nu recurgă la sfatul și sprijinul camarazilor săi, decât în cazul în care lucrul acesta ar fi indispensabil pentru reușita demersului.

10. Fiecare camarad trebuie să aibă sub comanda sa mai mulți camarazi de categoria a II-a și a III-a, adică inițiați numai pe jumătate. El trebuie să îi considere

pe aceștia ca făcând parte din capitalul revoluționar pus la dispoziția sa. El va cheltui cu cea mai mare grijă partea de capital care i-a fost alocată, încercând întotdeauna să obțină cel mai mare profit posibil din investițiile sale. El trebuie să se considere pe sine însuși ca pe un capital destinat a fi cheltuit în beneficiul cauzei revoluționare, un capital de care nu va putea să dispună fără consimțământul întregii confrerii a inițiaților.

11. Atunci când un camarad se află la anaghie, într-un fel sau altul, iar revoluționarul trebuie să decidă dacă este necesar sau nu să îi acorde sprijin, el nu trebuie să țină cont de sentimentele sale personale, ci să se gândească exclusiv la interesele cauzei revoluționare. De asemenea, el va trebui să pună în balanță utilitatea reprezentată de camaradul cu pricina și cuantumul forțelor revoluționare necesare acțiunii de salvare a acestuia; el va lua o decizie în consecință.

Atitudinea revoluționarului față de societate

12. Primirea unui nou membru, al cărui zel nu s-a manifestat decât prin vorbe și nu prin acțiune, nu va putea fi acceptată decât printr-un vot la unanimitate.

13. Revoluționarul nu pătrunde în sferele statului, ale elitei și ale societății așa-zis civilizate și nu activează acolo decât în scopul distrugerii totale și cât mai rapide a acestora. El nu e un adevărat revoluționar dacă regretă ceva din lumea aceasta, dacă situația și relațiile unui om aparținând acestei lumi (în care totul trebuie să i se pară demn de ură) îl fac să ezite. Cu atât mai rău pentru el dacă se întâmplă să fi păstrat în aceste sfere relații de rudenie, de prietenie sau de iubire; el nu e un adevărat revoluționar, dacă acestea îi pot face brațul să tremure.

14. Cu scopul unei distrugerii implacabile, revoluționarul trebuie și poate să trăiască în mijlocul societății, încercând să pară a fi cu totul altceva ceea ce reprezintă el în realitate. Revoluționarul va trebui să dobândească acces peste tot, în toate clasele mijlocii și superioare – în prăvălia comerciantului, în Biserică, în conacul nobilului, în lumea birocratică, în Biroul III și chiar în Palatul de Iarnă.

15. Toată această societate abjectă trebuie împărțită în mai multe categorii. Prima categorie este condamnată fără întârziere la moarte. Să se întocmească o listă a acestor persoane, stabilindu-se măsura în care acestea pot fi nocive pentru succesul cauzei revoluționare, astfel încât cei care se află în primele rânduri ale listei să piară înaintea celorlalți.

16. La stabilirea acestei liste, va trebui să nu se țină seama de ticăloșiile personale ale unuia sau ale altuia și nici măcar de ura pe care acestea au provocat-o în rândurile poporului. Cu titlu provizoriu, aceste ticăloșii și această ură pot chiar să fie utilizate, căci ele sunt de folos la trezirea revoltei populare. Va trebui, deci, să se țină cont de utilitatea morții unui astfel de individ, pentru cauza revoluționară. De asemenea, vor trebui suprimați în primul rând aceia care pun în mod special piedici organizării revoluționare, ca și cei a căror moarte violentă și subită va fi de natură să provoace creșterea sentimentului de teroare în rândul guvernanților. Lipsind guvernul de oameni destoinici și inteligenți, puterea acestuia va fi erodată.

17. A doua categorie va trebui să-i includă în mod precis pe aceia cărora li se va cruța provizoriu viața, pentru a le lăsa posibilitatea de a provoca revolta ineluctabilă a poporului, printr-o serie de acte de o represiune feroce.

18. A treia categorie cuprinde un număr considerabil de brute plasate în poziții înalte și de personalități care, datorită situației lor, beneficiază de averi, de relații importante, de influență și de putere. Aceștia trebuie exploatați în toate felurile posibile, în special prin șantaj, punându-se mâna pe secretele lor personale compromițătoare. Influența, relațiile, puterea, bogăția și forța lor vor deveni astfel un tezaur inepuizabil și un suport important pentru organizațiile revoluționare.

19. A patra categorie îi cuprinde pe oamenii de stat ambițioși și pe liberalii de toate orientările. Este permis să se conspire alături de ei și conform programului lor, dându-li-se impresia de supunere oarbă, în vreme ce, în realitate, ei sunt cei

supuși și aserviți, prin aflarea secretelor lor. Astfel, ei vor fi definitiv compromiși și li se va tăia orice posibilitate de retragere. În felul acesta, se pot crea tulburări în stat prin intermediul lor.

20. A cincea categorie îi include pe doctrinari, pe conspiratori și pe revoluționari, pe toți aceia care practică pălăvrăgeala inutilă, în cercurile politice și în scrierile lor. Trebuie provocați fără încetare, obligându-i să facă declarații concrete și primejdioase, al căror rezultat va fi eșecul definitiv al celor mai mulți dintre ei și educația revoluționară a câtorva.

21. A șasea categorie, extrem de importantă, este alcătuită din femei, care trebuie împărțite în trei subcategorii: unele superficiale, stupide și fără suflet, de care ne vom putea folosi ca și de a treia și a patra dintre categoriile de bărbați; celelalte – pasionate, devotate, însă nefiind de-ale noastre, pentru că nu și-au elaborat încă o adevărată concepție, practică și neretică, asupra cauzei revoluționare. Ele vor trebui utilizate ca și bărbații din a cincea categorie. În fine, femeile care sunt cu totul de partea noastră, adică pe deplin inițiate și acceptând în totalitate programul nostru. Acestea sunt tovarășele noastre și trebuie să le avem în vedere ca pe comoara noastră cea mai de preț, căci nu vom putea să ne lipsim de ele.

Atitudinea confreriei față de popor

22. Confreria nu are alt scop decât eliberarea și fericirea poporului – adică a muncitorilor. Însă, convinsă că această eliberare și această fericire nu sunt posibile decât în urma unei revoluții populare care ar mătura totul în calea sa, Confreria va contribui cu toate forțele și resursele sale la dezvoltarea, extinderea și accentuarea suferințelor menite să epuizeze răbdarea poporului și să-l împingă la o revoltă generală.

23. Confreria nu înțelege prin „revoluție populară” o mișcare concepută conform ideilor Occidentului și care s-ar opri respectuos în fața proprietății și a tradițiilor ordinii sociale, în fața a ceea ce poartă numele de civilizație și moralitate. Acest gen de mișcare s-a mărginit până acum la a răsturna un regim politic pentru a-l înlocui cu un altul și a crea un stat așa-zis revoluționar. Pentru popor, nu poate fi salutară decât o revoluție care va distruge statul până la rădăcină, suprimând toate tradițiile, clasele și ordinea însăși existentă în Rusia.

24. De asemenea, Confreria nu are nici cea mai mică intenție de a impune poporului o organizare venită de sus. Viitoarea organizare va fi, fără îndoială, elaborată de evoluția și viața populară însăși – însă asta e treaba generațiilor viitoare. Treaba noastră este să înfăptuim o distrugere teribilă, totală, generală și implacabilă.

25. De asemenea, încercând o apropiere de popor, noi trebuie în primul rând să ne alăturăm acelor elemente populare care, încă de la întemeierea statului moscovit, au protestat fără încetare și nu doar prin vorbe, ci și prin fapte, împotriva a tot ceea ce ține direct sau indirect de putere: nobilimea, funcționarii, corporațiile, comercianții exploatare. Să ne alăturăm bandiților îndrăzneți, care sunt singurii revoluționari adevărați ai Rusiei.

26. Transformarea acestor bande într-o forță invincibilă care va distruge totul în trecerea sa – aceasta va fi opera organizației noastre, acesta va fi scopul nostru.

În Jean Préposiet, *Histoire de l'anarchisme*, Tallandier, 2005
[Istoria anarhismului, trad. de Adrian Moșoiianu,
Editura Lider/Sirius, 2006, pp. 385–390 – n. tr.].

Neceaeu a denumit teoria lui violentă de preluare a puterii „iacobinism rus”. Îl adora pe Robespierre, ceea ce înseamnă cel puțin un punct în

comun cu Lenin, la rândul-i un admirator înflăcărat al liderului iacobin. Nihilismul a justificat terorismul, ca substitut al apatiei revoluționare a poporului. Mii de oameni au fost uciși sau răniți în atentate din anii 1870 și până la prăbușirea țarismului, în 1917. Țintele principale ale atentatorilor cu bombe au fost figurile emblematice ale regimului. Șase tentative de asasinat împotriva lui Alexandru II au dat greș până să reușească să-l omoare „mașinăria infernală”, în martie 1881. Raționamentul acestor teroriști-revoluționari va fi preluat de succesorii lor, în deceniile care vor urma și pe toate meridianele: cu cât puterea e mai hotărâtă să-i asuprească pe oameni, cu atât oamenii o detestă mai tare și cu atât crește probabilitatea ca ea să fie răsturnată. Infernalul cerc atentat/asuprire.

Din depărtatele Insule Britanice, Marx urmărea cu simpatie eforturile revoluționare ale acestei intelighenții ruse. A sperat multă vreme că va izbucni o revoluție într-o țară capitalistă dezvoltată, așa cum prezisese în toată opera lui. „Doar Anglia ar putea sluji drept pârghie pentru o revoluție economică serioasă, scrie el deja în 1870. Este singura țară în care marea majoritate a populației este alcătuită din muncitori salariați. Este singura țară în care lupta de clasă și organizarea clasei muncitoare de către sindicate au atins un grad de maturitate... Dacă proprietatea funciară și capitalismul sunt trăsături clasice ale Angliei, condițiile materiale pentru distrugerea lor sunt îndeplinite aici în cel mai înalt grad.”¹ Istovit, proletariatul britanic nu pare să dorească să-și sfărâme lanțurile, iar odată cu eșecul Comunei din Paris, din 1871, se risipesc speranțele filozofului cu privire la capacitatea țărilor dezvoltate de a înclina înspre socialismul salvator. Să fie oare Rusia ultimul eldorado al mult așteptatei revoluții? Această țară în care, după cum scria în 1874 prietenul lui, Engels, „revoluția devine un fel de Sfântă Fecioară, teoria o religie, iar activitatea în mișcare un cult”² În lipsa unei clase muncitoare demne de această denumire, Rusia înapoiată dispune de o mână de integriști ai revoluției. Marx învață rusa ca să poată citi *Ce-i de făcut?*, romanul lui Cernișevski. Devine chiar consilier al grupării „Voința Poporului”, cea mai radicală dintre toate, cea care avea să revendice asasinarea țarului. Marx este împotriva terorismului, dar revoluția merită câteva concesii. Este într-atât de impresionat de elanul rusesc, încât îi concede comunei țărănești anumite virtuți revoluționare. Ea poate sluji foarte bine „drept punct de plecare pentru o evoluție comunistă”, recunoaște într-o nouă prefată la ediția în rusă a *Manifestului* său, publicată în 1882.³ Marx visează, spre sfârșitul vieții, la o posibilă îmbinare între revoluția agrară și revoluția proletară. Prima putea fi pornită în Rusia, antrenând o a

1. Apud János Kornai, *Le Système socialiste*, Presses Universitaires de Grenoble, 1996, p. 39.

2. Apud Kostas Papaioannou, *L'Idéologie froide*, ed. cit., p. 27.

3. Andrzej Walicki, *The Controversy over Capitalism: Studies in the Social Philosophy of the Russian Populists*, Oxford University Press, 1969, p. 180.

doua revoluție într-o țară mai dezvoltată. Slavii ar putea deci sări peste stadiul capitalist pentru a ajunge la socialism.¹ Nu e un raționament mai absurd decât altele emise de Marx mai înainte vreme. Cel puțin oferă avantajul de a păstra ideea de revoluție, ceea ce, pentru filozof, e esențial.

În momentul în care Marx renunță la determinismul istoric așa cum îl formulase, pentru a-și îndrepta speranțele înspre Rusia, ideile sale încep să pătrundă pe teritoriul țarist. Anumiți populiști care aleseseră calea violentă și-au dat seama de inutilitatea acesteia. Gruparea „Pământ și libertate” s-a rupt în două. De o parte, „Voința Poporului” se afundă în terorism, de cealaltă, „Redistribuirea Neagră” (Ceornii peredel) – o expresie a țărănimii care desemnează revoluția agrară – respinge ideea de a folosi teroarea. Pentru membrii săi, revoluția socială trebuie să se propage dinspre popor, și nu să vină din spiritul unor intelectuali luminați. Liderul său, Gheorghi Plehanov, aparține celei de-a treia generații a intelighenției ruse. Fiu al unui ofițer din armata imperială, a intrat în politică în vremea studenției în cadrul Universității din Sankt-Petersburg. La 20 de ani, duce la îndeplinire prima lui faptă de arme revoluționară, când flutură, în decembrie 1876, un drapel roșu pe treptele unei biserici din capitală. Nevoit să plece în exil, ca mulți alți tovarăși ai săi vânați de poliția țaristă, Plehanov va descoperi marxismul în Elveția.

Paradis bancar, simbol al lumii finanțelor disprețuite de toți revoluționarii, Elveția a contribuit la cauza lor mai mult decât numeroase alte țări occidentale, oferindu-le detractorilor modului de producție capitalist dulceața traiului pe malul lacurilor sale astfel încât ei să mediteze în tihnă la soarta proletariatului. Geneva și Zürich deveniseră la sfârșitul secolul al XIX-lea refugiile tuturor celor care visau la o nouă ordine, erau veritabile centre de cultură revoluționară. În 1883, Plehanov se dezice în mod oficial de terorism publicând lucrarea *Socialism și luptă politică*. Convertirea lui la marxism reprezintă și o reafirmare în cadrul intelighenției a acestui curent occidental, convins că salvarea va veni din acțiunea desfășurată în Europa. Viitorul Rusiei socialiste trece prin capitalism cu misiunea, pe care trebuie s-o aducă la îndeplinire clasa muncitoare, de a încheia occidentalizarea țării înainte de a plănuși să-și sfârșame lanțurile. Trebuie să treci prin școala Occidentului, a capitalismului, repetă el, în speranța că proletarilor ruși li se va trezi conștiința de clasă mai repede decât se întâmplă în Europa. Elev silitor al lui Marx, Plehanov desemnează etapele de urmat, mai întâi o revoluție „burghezo-democratică” – nu e de acord cu dogma populistă a burgheziei intrinsec reacționare – pentru a răsturna capitalismul feudal și a instaura un capitalism liberal. Va urma cea de-a doua fază, dictatura proletariatului, moașa socialismului.²

1. Martin Malia, *L'Occident et l'Enigme russe*, Le Seuil, 2003, p. 298.

2. Alain Besançon, *Les Origines intellectuelles du léninisme*, Calmann-Lévy, 1977, p. 179 [*Originile intelectuale ale leninismului*, trad. de Lucreția Văcar, Humanitas, București, ed. a II-a, 2003 – n. tr.].

Revoluția trebuie să se producă în două etape, Plehanov nu mai dă înapoi în această privință. Ortodoxia lui marxistă îi va aduce numeroase confruntări, când cu „revizionistii“, care vor să traseze teoria, când cu „revoluționariștii“, care nu urmăresc decât să ardă etapele. Va sfârși prin a condamna lovitura de stat bolșevică din octombrie 1917, considerată de el „blanquistă“. „Părinte“ al marxismului rus, Plehanov va muri prea curând, în 1918, ca să mai vadă stricăciunile produse în numele credinței pe care o slujise. Convertit la marxism, el s-a străduit să traducă operele maestrului, să le distribuie, deschizând astfel orizonturi noi pentru camarazii săi. Întâlnirea dintre intelighenția rusă și marxism, al cărei principal pețitor fusese, avea să declanșeze un cataclism de o amploare nebănuită, grăbind procesul de simbioză dintre cele două mesianisme, unul cu vocație populistă, celălalt cu pretenții științifice. Lenin, care aparținea celei de-a patra generații a intelighenției ruse, avea să devină figura emblematică a acestei întâlniri. Viitorul lider bolșevic a abordat marxismul la vârsta de 19 ani, în 1889, când a citit *Capitalul*, dar a devenit definitiv cucerit în urma întâlnirii sale cu Plehanov, în 1895.

Formarea unui șef

Ce-i de făcut?, broșura publicată în 1902, aduce pentru prima dată în atenția publicului numele lui Lenin. Alegând această nouă identitate, Vladimir Ilici Ulianov face o concesie modei pseudonimului, care cucerise teren în rândul intelighenției ruse în lupta cu autocrația. Omniprezența Ohranei justifică această prudență, dar poliția țaristă trebuie să-i fi cunoscut, fără doar și poate, adevărata identitate din vremea când el milita în mediile extremiste. Legătura dintre Ulianov și Lenin nu mai păcălea pe nimeni, nici pe departe, dar așa trebuia să arate jocul revoluționar. Cultura secretului era cultivată în rândul tuturor organizațiilor de mici dimensiuni din acea epocă, ideea de complot le seducea, acțiunile se desfășurau în clandestinitate. Caracterul conspirativ sporește importanța rolului de agitator și conferă senzația de pericolozitate. Numele Lenin provine din Lena, fluviul siberian pe malul căruia Ulianov fusese surghiunit de putere între 1897 și 1900. În broșura lui e prezentată viziunea asupra organizării revoluționare. Vladimir Ilici încă nu e un lider revoluționar de prim-plan, dar aspiră să-și fondeze propriul partid. Are o voință de fier, îmbibată de certitudini ideologice de când făcuse cunoștință cu marxismul.

În cântecelele sovietice, pe care copiii ruși vor fi obligați să le învețe pe de rost ceva mai târziu, tânărul Ulianov are trăsăturile unui băiețel cârlionțat, cu chip de înger. Vladimir Ilici a fost probabil un copil ca toți ceilalți, care nu s-a remarcat cu nimic până spre vârsta de 17 ani. S-a născut la Simbirsk, pe malul fluviului Volga, la 10 aprilie 1870, într-o familie

bine situată. Tatăl a urmat o carieră de consilier de stat, urcând în ierarhia înaltei administrații, *cinul*, și primind drept răsplată un titlu de noblețe ereditar. Mama era fiica unui medic de origine evreiască, aspect pe care propaganda sovietică se va strădui să-l treacă sub tăcere. Părințele revoluției bolșevice nu putea fi decât un rus pur-sânge. Au fost curățate așadar și celelalte ascendențe ale sale, mongole, suedeze. Pomeții înalți, ochii puțin oblici trădează cu toate acestea obârșia reală a lui Vladimir Ilici. Despre perioada copilăriei, așa cum s-a desfășurat ea, nu cum e descrisă de hagiografii sovietici, știm prea puține. Elev silitor, a intrat la Universitatea din Kazan la recomandările lui Fiodor Kerenski, director al liceului său din Simbirsk, tatăl acelui Kerenski care-i va deveni adversar politic. Legenda spune că decizia lui Lenin de a se implica politic a venit odată cu moartea fratelui său mai mare, Aleksandr, în 1887, după ce pusese la cale un atentat la adresa țarului, pentru care a fost condamnat la moarte și executat. Fratele unui martir – asta dă bine în biografia unui revoluționar. Frate al unui dușman al regimului – această legătură compromițătoare ar fi trebuit să-i interzică accesul la universitate, după regulile autocrației. Și totuși, Vladimir Ilici își începe studiile universitare, probabil sub protecția carierei exemplare a tatălui său în slujba regimului, până când a murit, în 1886. La Universitatea din Kazan, Ulianov se asociază cu contestatorii, ceea ce provoacă excluderea rapidă din universitate. Acesta este, se pare, momentul crucial de implicare în politică a lui Lenin. Odată cu excluderea sa, având și dosarul judiciar al fratelui său, pare să fi dispărut orice perspectivă pentru el. Începe să deteste acest regim care i-a închis toate orizonturile. Ura, care joacă un rol important în formarea tânărului Ulianov, va deveni pasiunea de căpătâi în cariera politică a lui Lenin.

Până în 1890, Vladimir Ilici se zbate să supraviețuiască la Kazan, alături de mama sa, trăind din pensia tatălui răposat. Sunt anii de formare intelectuală pentru el. Leneș din fire, îi place să se refugieze în cărți, ceea ce vine perfect în concordanță cu firea sa prea puțin sociabilă, așa cum remarcase și directorul Fiodor Kerenski în dosarul de recomandare pentru universitate. În primăvara anului 1890, el primește autorizația de a da examenele ca student nerezident, pentru a deveni avocat. Ridicarea ucazului în ceea ce-l privește demonstrează că activitățile sale revoluționare rămăseseră discrete până la acel moment. Fără doar și poate, dacă ar fi fost un agitator periculos, cariera de avocat i-ar fi fost interzisă. La Kazan, apoi la Samara, Ulianov a avut legături cu cercurile teroriste ale „Voinței Poporului“, fără a se implica efectiv. Își ia diploma de avocat la sfârșitul anului 1891. La acel început de decembrie, nu are încă stofă de lider revoluționar, dar e deja un doctrinar necruțător. Zonele rurale ale Rusiei sunt lovite de o foamete care face ravagii. Evenimentele sunt întâmpinate cu entuziasm de Ulianov, după cum va mărturisi unul dintre amicii săi, Aleksandr Beliakov: „Ulianov avea curajul de a declara fățiș că foametea avea numeroase urmări pozitive, printre care apariția unui

proletariat industrial, care va fi groparul ordinii burgheze. [...] Distrugând economia țărănească înapoiată, foametea – explica el – ne apropie în mod obiectiv de țelul nostru final, socialismul, etapa imediat următoare după capitalism. Foametea distruge și credința nu doar în țar, ci chiar în Dumnezeu.¹ Ceva mai târziu, foametea va fi de fapt un mijloc radical folosit de numeroase regimuri comuniste pentru a-i elimina pe țărani, pentru a introduce socialismul în zonele rurale.

Provincialul Ulianov debarcă la Sankt-Petersburg în toamna anului 1893. E deja marxist, dar încă nu are credința oarbă în doctrina pe care Plehanov avea să i-o comunice doi ani mai târziu. Frecventarea cercurilor revoluționare din capitală își pune amprenta asupra gândirii sale. Renunță la ideea unui puci, declanșat în numele poporului de inteligenția revoluționară, pentru a privilegia o alianță burghezie/proletariat împotriva autocrației. De acum, pentru el, viitorul revoluției depinde de dezvoltarea capitalismului rus. Acesta trebuie să genereze o democrație burgheză, care va favoriza la rândul ei expansiunea unei clase muncitoare, cu mijloacele sale de defensivă (sindicat), ceea ce va deschide calea pentru socialism. El se aliază revoluției în două etape predicate de Plehanov – de care Vladimir Ilici se „îndrăgostește“, ca să folosim propriile-i spuse. Gândirea politică a lui Lenin nu și-a încheiat procesul de evoluție, dar de-acum deține bazele materialiste în raport cu care să-și clădească utopia revoluționară. Determinismul istoric oferă schița de bază, va cădea în grija partidului sarcina de a broda pe deasupra.

Întâlnirea lui cu Iuri Martov marchează o altă etapă. Întors de la Vilnius, unde luase parte la o mare grevă muncitorească, Martov preconizează o nouă formă de luptă politică. În loc să acționeze în numele proletariatului, inteligenția trebuie să acționeze în sânul său, insuflându-i conștiința de clasă de care poate duce lipsă. În absența sindicatelor, interzise de țarism, intelectualii politizați trebuie să le ofere muncitorilor armele teoretice necesare ca să se lupte. Martov și Ulianov creează împreună, la sfârșitul lui 1895, la Sankt-Petersburg, Uniunea de Luptă pentru Emanciparea Clasei Muncitoare, cu intenția de a dezvolta propaganda și agitația marxistă în interiorul fabricilor. Uniunea este destrămată, conducătorii ei arestați. Vladimir Ilici este condamnat la un an de închisoare, plus trei ani de exil în Siberia. Până la începutul secolului următor nu mai are legături cu circuitele revoluționare. Pedepsa poate părea severă, dar asuprirea țaristă nici nu se compară cu aceea pe care aveau s-o instituie Lenin și emulii săi odată ce vor cuceri puterea. Din „motive de sănătate“, i se dă posibilitatea de a-și alege locul exilului. Ulianov alege un sat din sudul Siberiei, regiune cu o climă temperată. Pornește într-acolo cu valizele de cărți și o pușcă de vânătoare. Statul,

1. Apud Stéphane Courtois, *Histoire et système* (coord. Emmanuel Le Roy Ladurie), Éditions du Cerf, 2010, p. 119.

cumsecade, îi varsă lunar o sumă, cu care să-și acopere nevoile. De la domiciliul lui forțat, Ulianov poate duce nestingherit o corespondență cu camarazii săi și, în mărinimia-i fără seamăn, puterea i-a dat voie să locuiască cu Nadejda Krupskaia, o amică din Sankt-Petersburg, cu care se căsătorește religios. Cât e silit să trăiască izolat, scrie și publică prima carte, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*. Ideile prezentate aici sunt încă la jumătatea drumului între populismul radical al „Voinței Poporului”, care l-a sedus în tinerețe, și materialismul dialectic al lui Marx, la care aderă de-acum pe deplin. El explică în această carte îndeosebi că țărănimea rusă rămâne principala forță revoluționară a țării (moștenirea sa populistă), dar că evoluția capitalismului rupe această clasă în două entități opuse, pe de o parte țărani capitaliști, pe de alta țărani proletari care vor îngroșa rândurile clasei muncitoare, viitorul revoluției (afinitatea lui marxistă).

Odată ispășită pedeapsa cu exilul, Vladimir Ilici Ulianov părăsește Rusia pentru a se stabili cu soția lui la Zürich, unde Plehanov se află deja. În momentul izbucnirii revoluției din 1905, se va întoarce pentru câteva luni la Sankt-Petersburg, dar de-acum înainte își va petrece cea mai mare parte a existenței în străinătate. Pe viitor informațiile legate de Rusia și le va lua din ziare și din zvonurile purtate de emigrația revoluționară. Rupt de realitățile sociale, el va putea construi teorii după bunul plac, fără să trebuiască să vină cu dovezi în sprijinul lor. Lenin, care nu fusese niciodată om de teren, se va arăta foarte în largul lui în rolul de ideolog, de predicator, de paznic al templului atunci când se va proclama singurul moștenitor al lui Marx. Miza pentru el e imensă. Deși convertit la dialectica marxistă, rămâne convins, ca reprezentant al inteligenței ruse, că uneori trebuie să-i dai o mână de ajutor istoriei, mai mult chiar – să i-o iei înainte. Lupta de clasă e salvatoare fără doar și poate, dar nimic nu-i mai bun ca un partid pentru a-i da un impuls, chiar pentru a o conduce, dacă proletariatul nu e cu adevărat conștient de rolul său istoric. În spiritul lui Lenin, viitorul Rusiei socialiste nu se joacă într-atât pe teren, alături de forțe capabile să răstoarne blestematul de țarism, cât în raporturile de forță din rândurile emigrației, pentru controlul asupra partidului care trebuie să poarte poporul spre emancipare. Cel care va ține în mână acel partid va exercita controlul asupra revoluției. Inteligența lui Lenin stă în aceea că a priceput acest lucru foarte repede, iar forța lui stă în aceea că a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a duce acest plan la îndeplinire cu folos pentru el. Până la lovitura de stat din octombrie 1917 se va lupta ca să reușească, fără a se preocupa să afle dacă țara lui e gata să-i urmeze viziunea asupra revoluției.

Din acel moment, Lenin are două obiective. Într-o primă instanță, trebuie să îndeparteze, să marginalizeze, să ridiculizeze orice teorie ar fi contravenit ideilor sale, care ar fi repus în discuție concepțiile sale asupra rolului partidului în revoluția ce va să vină. Acesta e frontul ideologic. Totodată, trebuie să construiască un partid pe măsura lui, capabil să-l conducă

în această revoluție. Acesta e frontul politic. Pentru prima misiune, respectă cu sfințenie teoria marxistă pe care o apără și Plehanov: revoluția trebuie să se producă în doi pași, faza democratică/burgheză, apoi dictatura proletariatului. Mai târziu va mai retușa această dogmă, dar deocamdată îi rămâne fidel pentru a combate curentul așa-zis „revizionist“, care prevala în rândul social-democrației germane. Principalul ei teoretician, Eduard Bernstein, care se vrea el însuși marxist, nu mai e de părere că proletariatul dorește să-și sfărâme lanțurile. Bernstein constată că se îmbogățește clasa muncitoare, că se îmbunătățesc condițiile de lucru, că proletarii nu mai sunt dispuși să răstoarne totul. El vede o „cale pacifistă“ înspre socialism care trebuie să treacă prin parlamentarism și dezvoltarea sindicalismului. Teoriile sale seduc oameni din Germania, din Imperiul Austro-Ungar, din Italia și din Franța. Pentru susținătorii răsturnării brutale, această modalitate de a vedea viitorul înseamnă prăbușirea propriilor speranțe. O asemenea cale ar însemna sfârșitul pentru partidul capabil să conducă o revoluție radicală. Dacă „revizionismul“ triumfă în rândul mișcării muncitorești europene, organizațiile revoluționare vor deveni inutile. Ar fi capătul de drum pentru agitatorii de profesie dragi intelighenției ruse. Bernstein avea să piardă bătălia ideologică deoarece ucidea mitul revoluției. Ceva de nesuportat pentru intelectuali.

În *Ce-i de făcut?*, Lenin își prezintă concepția asupra partidului și rolului acestuia. Își dorește o organizație nu foarte numeroasă, centralizată și secretă. El enunță angajarea revoluționară ca pe o asceză, cu membri dăruiți în totalitate cauzei, după modelul dictat de Neceaev în *Catehismul* lui. Oricine va încălca regulile va fi cu neînduplecare eliminat, în sensul fizic al termenului, așa cum prevăzuse același nihilist. Gândirea unui astfel de partid de revoluționari de profesie sintetizează ceea ce dorea intelighenția rusă, de când se proclamase moașa istoriei. Misiunea acestei armate de agenți este de a inculca în rândurile proletariatului conștiința de clasă de care ar fi putut duce lipsă, pentru a se elibera de această alienare descrisă de Marx. Lenin urmează aici ideile inaugurate de Martov în urmă cu șapte ani, dar le duce și mai departe. Partidul așa cum îl vede el nu trebuie doar să-i furnizeze clasei muncitoare armele teoretice necesare emancipării sale, ci și să-i ia locul acesteia pentru a accelera procesul revoluționar. Profesioniștii lui Lenin nu reprezintă doar vârfurile de lance ale luptei de clasă, ci o și întruchipează la nevoie. *Ce-i de făcut?*, lucrarea care va sluji drept biblie tuturor revoluționarilor de obediență marxistă din lume, îi scapă pe intelectuali de aparentul lor caracter marginal în cadrul istoriei, plasându-i în centru. Pentru ca o revoluție să triumfe, susține Lenin, nu e nicidecum nevoie de o clasă muncitoare hotărâtă, e de-ajuns o mână de intelectuali, profesioniști ai genului. Masele nu mai sunt stăpânele propriului destin: o elită decide în locul lor. Modelul respectiv încă se multiplică și în prezent.

Marx se lăudase că l-a reabilitat pe Hegel și dialectica sa, în vreme ce Lenin inversează factorii abordând determinismul istoric complet pe dos.

Potrivit filozofului german, lupta de clasă ar trebui să dea naștere partidului, instrument al revoluției proletare; pentru revoluționarul rus tocmai partidului, alcătuit din profesioniști, îi revine sarcina de a interpreta lupta de clasă astfel încât revoluția să triumfe. Tot ce e proletar la ea e denumirea. Odată cu Lenin, revoluția devine mai mult ca oricând o idee. Concepțiile sale reprezintă punctul culminant al unei îndelungi căutări. Fenomenalul succes al teoriilor lui își găsește aici, în parte, explicația. El a sistematizat ceea ce intelectualii revoluționari sperau de multă vreme.

Dacă partidul dă naștere revoluției socialiste înseamnă că cel aflat la conducerea acestuia stăpânește viitorul lumii, deoarece societatea comunistă, ultima etapă, trebuie să încheie istoria omenirii. Miza misiunii explică încăpățânarea cu care Lenin se va strădui să-și clădească partidul demiurg. Într-o primă instanță, alege să se înscrie în Partidul Muncitoresc Social-Democrat Rus, PMSDR, care luase ființă cât timp se aflase el în exil în Siberia. Acest partid marxist adună diferite tendințe, toate opuse populismului în variantă teroristă. La începutul secolului, PMSDR este o grupare care abia dacă numără câteva sute de membri. La cel de-al doilea congres al său, din iunie–iulie 1903, care se ține la Bruxelles, apoi la Londra, sunt prezenți doar 58 de delegați, dintre care doar patru reprezentanți cu adevărat ai clasei muncitoare. Lenin ia parte la acțiuni, cu intenția neșăritată de a prelua frâiele. Prin Martov, pusese mâna cu doi ani mai înainte pe ziarul *Iskra* (*Scânteia*), care-i slujește drept cal troian în încercările de a prelua controlul asupra partidului. Proporțional vorbind, la congres iau parte numeroși membri ai partidului. Se vor infiltra, după o tactică pe care o vor urma mulți comuniști după aceea. Dar Martov și Lenin aveau concepții diferite asupra alcătuirii partidului. Cel dintâi urmărea o organizare deschisă, cu mulți membri recrutați, acționând pe cât posibil în legalitate pentru educarea socialistă a maselor. Cât despre Lenin, acesta dorea un partid de elită, închis, alcătuit doar din membri siguri, devotați numai și numai revoluției și conducătorului, așa cum descrisese în *Ce-i de făcut?*. În urma votului el obține majoritatea, *bolșinstvo* în rusă (de acolo, termenul „bolșevic“), în raport cu minoritatea, *menșinstvo*, menșevicii. Lenin nu domnește asupra a nimic, PMSDR nu e decât el singur, dar măcar are un embrion de partid de-acum înainte. Cu începere din acel an, 1903, și până la dumnezeiasca surpriză din februarie 1907, va face uz de toate forțele sale, fizice și intelectuale, să se lupte cu cei care nu-i împărtășesc viziunea, încercând să construiască partidul la care visa. În acești 15 ani, revoluția se va face pentru el din polemici, din diatribe ucigătoare, din calomnii la adresa „dușmanilor“ săi. El nu se luptă cu țarul, cu poliția sau cu regimul acestuia, ci cu toți pseudo-revoluționarii, cu social-trădătorii care au îndrăzneala de a-i contrazice teoriile. „Astfel de oameni trebuie izbiți de perete și dacă totuși rezistă, nu mai rămâne decât să fie înecați în noroi“, amenință el în acele vremuri,

referindu-se la adversarii politici.¹ Devine și mai furios atunci când pierde controlul asupra PMSDR, după revoluția din 1905. Menșevicii devin la rândul-le majoritari, fără să-și schimbe totuși denumirea, înscriindu-se deja, în mintea oamenilor, ca viitori perdanți ai istoriei.

În 1912, Lenin organizează la Praga o conferință a facțiunii sale, 18 oameni de toți, pentru a-și desemna propriul comitet central, din care fac parte îndeosebi Zinoviev, Kamenev, Sverdlov, Stalin, toți apropiați ai săi. Bolșevicii trec drept factori de scindare în cadrul celei de-a II-a Internaționale, care adună partidele socialiste europene. În ajunul Primului Război Mondial, Lenin e marginalizat în „mișcarea muncitorească” al cărei reprezentant pretinde a fi Internaționala. Izbucnirea conflagrației, în august 1914, înseamnă izolarea sa. Liderul bolșevic se opune tuturor partidelor socialiste care, fiecare în țara de baștină, se raliaseră „Uniunii sacre”. El nu denunță războiul în sine, absurd și ucigaș, ci pericolul reprezentat de acesta pentru ideea pe care o are despre revoluție. Febra naționalistă riscă să trimită în planul secund lupta de clasă. Acest conflict îi dă rămă speranțele de a conduce masele pe calea emancipării lor. El visează la viitorul său. Astfel se explică încercarea de a se folosi pentru propriul interes de această împrejurare nefericită. În zăgănitul armelor, Lenin nu vrea să aleagă o tabără sau alta și îndeamnă la trecerea de la un război imperialist la războiul civil. Această luare de poziție, care a fost percepută, a posteriori, drept previziune, reflectă concepția lui asupra politicii. „Masele trebuie să știe că se aruncă într-o luptă armată, într-o luptă sângeroasă, nemiloasă, proclamase el înainte de congresul PMSDR, de la Stockholm, din 1906. Trebuie să fie pătrunse de disprețul față de moarte care să le asigure victoria. Ofensiva trebuie dusă cu toată energia; ca lozincă, atacul, nu apărarea; ca obiectiv, exterminarea fără milă a dușmanului.”² Războiul mondial trebuie să slujească războiul total ce trebuie purtat împotriva dușmanului de clasă, până la deplina lui eliminare. Lenin plănuiește să se folosească de acest conflict pentru a-i elimina pe cei ce se opun revoluției visate de el. Războiul devine modalitatea prin care își va atinge scopurile.

Un ideolog pur

„Scund, lat în umeri și slab”, astfel este înfățișat Lenin de pana unuia dintre contemporanii săi, scriitorul Aleksandr Kuprin. Și continuă: „Nu

1. Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, Robert Laffont, 1995, p. 149 [Dmitri Volkogonov, *Lenin: O nouă biografie*, trad. de Anca Irina Ionescu, Orizonturi/Lider, București, 1994, p. 162 – n. tr.].

2. *Apud* Boris Souvarine, *Staline*, reed. Gérard Lebovici, 1985, p. 96 [*Stalin: Studiu istoric al bolșevismului*, trad. de Doina Jela Despois, Humanitas, București, 1999, p. 90 – n. tr.].

pare nici respingător, nici militant, nici gânditor profund, continuă el. Are pomeți proeminenți și ochi oblici. [...] Fruntea lui este înaltă și largă, dar nu atât de exagerată cum apare în fotografii... [...] Are urme de păr pe tâmpile, iar barba și mustața îl trădează pe roșcatul focos din tinerețe. Are mâini mari și urâte... Nu mă puteam stăpâni să nu-i privesc ochii [...] înguști, cu atât mai mult cu cât are obiceiul să și-i mijească, fără îndoială pentru a-și ascunde miopia și aceasta, combinată cu privirile aruncate rapid și pieziș pe sub sprâncene, îl face uneori să pară sașiu și viclean. Dar ceea ce surprinde cel mai mult este culoarea lor... Vara trecută, la grădina zoologică din Paris, am văzut un lemurian și mi-am spus uluit: în sfârșit am descoperit culoarea ochilor lui Lenin! Se deosebeau doar prin faptul că pupilele lemurianului erau mai mari și mai neliniștite, în vreme ce ale lui Lenin păreau niște gămălii de ac din care țâșneau scântei albastre.¹ Mărturiile cu privire la Lenin din timpul îndelungatului său exil în Europa concordă: are un comportament de mic-burghez și deprinderi de funcționar. La München, Londra, Paris sau Geneva, câteva dintre orașele unde a locuit, a căutat neconștient să fie în siguranță, să aibă liniște, apreciind ordinea foarte civilizată pe care i-o oferă această Europă veche și capitalistă, pe care o ponegrește fără încetare în scrierile sale. Nu-i lipsește nimic prin mijlocirea partenerei sale, care a moștenit averea unei mătuși, a surorilor lui care-i trimit periodic bani, iar mai târziu datorită unei rente funciare de stat, ca moștenitor al mamei sale, răposată în 1916, și în fine, datorită sumelor alocate de camarazii săi. Încă de la început, bolșevicii n-au dus niciodată grija banilor. Căsătorii aranjate în scopul preluării averilor, jafuri de bănci, toate tipurile de trafic, bolșevicii sunt faimoși în rândul emigrației revoluționare în materie de metode banditești, domeniu în care îndeosebi viitorul Stalin se face remarcant. Lipsit de grijile materiale, Lenin își poate dedica întregul timp dezbaterilor, rapoartelor, comitetelor, adunărilor. Își duce traiul după un program bine stabilit, respectând fără abatere orele de masă, de somn, de relaxare și de lucru.²

Cum a reușit să se impună un asemenea om, care aduce mai curând cu un personaj de Courteline decât cu un revoluționar tenebros, seducător al mulțimilor? Nu există un Lenin misterios. Și-a dorit să reușească, a făcut eforturi în acest sens, nu s-a lăsat abătut din drum de nimic altceva, a urmat pașii necesari, s-a asigurat că nu-i lipsesc mijloacele. Se spune că fiecare își croiește propriul destin: Vladimir Ilici Lenin a fost regizorul propriei existențe. Și-a programat reușitele știind să profite de fiecare dată de împrejurări pentru a înainta pe drumul dorit. Lenin este exemplul de om hotărât și oportunist, slujitor al urii față de cei care nu-i îm-

1. Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, ed. cit., p. 19 [ed. rom. cit., pp. 30–31 – n. tr.].

2. Nicolas Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, Éditions Gérard Lebovici, 1987, p. 187; Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, ed. cit., pp. 82–83 [ed. rom. cit., pp. 94–95 – n. tr.].

părtășesc concepțiile, caracteristică a majorității dictatorilor. Lenin cel de dinaintea anului 1917 îl anunță pe cel care va conduce cu pumn de fier Rusia bolșevizată, care va instaura totalitarismul, inaugurând o nouă eră în istoria omenirii.

Drept dovadă pentru hotărârea lui stă consecvența cu care a urmărit înființarea unui partid al său, cu ajutorul căruia să pună mâna pe putere, dar și să le impună celorlalți ideile lui asupra realității sociale. Lenin e preocupat nu atât să conducă o insurecție revoluționară, cât să fie liderul partidului care va arăta drumul de urmat pentru a atinge socialismul. „Fără teorie revoluționară nu poate să existe nici mișcare revoluționară“, spunea el în *Ce-i de făcut?*. Altfel spus, ideologia este mai importantă decât orice altceva, ea reprezintă scheletul partidului (mișcarea revoluționară) care va duce la revoluție. În cazul lui Marx, existența determină conștiința – condițiile de trai ale proletariatului îl stârnesc la revoltă –, în cazul lui Lenin lucrurile stau pe dos. Nu e nevoie de exploatare, proletariat sau condiții favorabile pentru a declanșa revoluția, este nevoie doar de voință. Conștiința determină existența, revoluționarii de profesie pot asigura ei singuri instalarea socialismului. Nu e propriu-zis o trădare a preceptelor maestrului, ci o adaptare. Spre sfârșitul vieții, filozoful evocase utilitatea unui partid de avangardă pentru a-i lua locul proletariatului neputincios. Lenin a sistematizat această idee. Odată cu el, conștiința politică și ideologică primează asupra realității sociale, ceea ce e pe placul tuturor intelectualilor în căutarea revoluției. Ei devin într-o oarecare măsură noua clasă universală, purtătoare a speranței socialiste. Marx îi atribuisese acest rol proletariatului, ceea ce l-a determinat să creadă că numai dictatura acestei clase sociale putea aduce fericirea comună. Pentru Lenin, e o chestiune care ține de conștiința revoluționară, adică de intelectualii care o întrupează prin intermediul politicii partidului. Odată cu el, dictatura proletariatului se va reduce la o dictatură a partidului. Rețeta revoluționară este atât de simplă, încât depinde de doar o mână de oameni, care sunt mult mai ușor de ținut în frâu și de manevrat decât mulțimile furioase. Eșecul revoluției din 1905 i-a confirmat lui Lenin că e necesară apariția unui asemenea partid, care va deveni, după lovitura de stat din octombrie 1917, instrumentul ideal pentru a confisca revoluția poporului.

Marxismul i-a devenit îndrumar lui Vladimir Ilici, care și-a proclamat fără încetare credința în acesta. „De la apariția *Capitalului*, concepția materialistă asupra istoriei este nu o ipoteză, ci o doctrină demonstrată științific“, susține el începând din 1894.¹ „Mergând pe calea teoriei marxiste, ne vom apropia din ce în ce mai mult de adevărul obiectiv (fără

1. *Ce que sont „les amis du peuple“ et comment ils luttent contre les social-démocrates*, Éditions de Moscou, 1948, t. 1, p. 94 [*Ce sunt „prieteni ai poporului“ și cum luptă ei împotriva social-democraților?*, Editura pentru Literatură Politică, ed. a II-a, 1954 – n. tr.].

a-l epuiza vreodată); *orice altă cale* nu poate să ducă decât la confuzie și la minciună“, spune în 1908.¹ „Învățătura lui Marx este atotputernică fiindcă este justă“, plusează el în 1913.² Această ultimă afirmație poate fi citită încă în zilele noastre, fiind inscripționată pe postamentul statuii lui Marx ridicate din vremea URSS în centrul Moscovei. Cu toate acestea, Lenin nu a fost un marxist „pur“, el a preluat teoria doar pentru a o distorsiona mai bine, mai precis pentru a o adapta la circumstanțe, în funcțiile de nevoile sale. Profesiunile sale de credință se aseamănă unor momeli care sunt menite să ascundă necesitatea unor revizuiuri, întocmai cum după lovitura lui de stat din octombrie 1917 se va apăra de orice acuzație de „blanquism“ când de fapt fusese tocmai blanquist.

Atunci când s-a convertit la marxism, Ulianov era impregnat de ideile lui Cernîșevski și ale lui Neceaev. Nu s-a îndepărtat niciodată de ei, după cum o demonstrează viziunea lui asupra partidului și a rolului revoluționarilor de profesie prezentată în *Cei de făcut?*. Începând cu 1902 se poate vorbi pe bună dreptate de marxism-leninism, unul îl completează pe celălalt. Dacă Lenin adoptă oficial poziția clasică a unei revoluții în două etape, democratică-burgheză, apoi socialistă, nu a avut niciodată de gând să respecte acest program. Arde de nerăbdare să treacă direct la cea de-a doua fază, dictatura proletariatului, mai exact spus dictatura propriului partid. Până în octombrie 1917, ideile sale au evoluat cu singura preocupare de a le pune în practică, pentru a-și impune propria concepție asupra revoluției, dar, odată ajuns la putere, le va adapta din nou, într-o altă manieră.

Rusia începutului de secol XX ridică o anumită problemă marxismului lui Lenin. Prea înapoiată, țara nu corespunde criteriilor de „țară capitalistă dezvoltată“, menită socialismului potrivit lui Marx. În prima lui carte, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, Ulianov rezolvase chestiunea manevrând statisticile în felul lui propriu, descriind un imperiu țarist dezvoltat din punct de vedere economic, deci proletarizat, capabil să primească revoluția socialistă. Pentru a obține o armată de 50 de milioane de proletari pregătiți să-și sfărâme lanțurile, îi adăugase și pe muncitorii din industrie, pe lucrătorii din agricultură și pe meșteșugarii nevoiași. Cincisprezece ani mai târziu, în cartea lui *Europa înapoiată, Asia avansată*, vorbește despre un număr de 13 milioane de proletari ruși, ceea ce este tot o minciună. În țară trăiesc în jur de 2,6 milioane de salariați din industrie, o cifră care va crește până la 3 milioane în 1917.³ Problema lui Lenin nu e de ordin practic, ci teoretic. Nu are nevoie de proletari

1. *Matérialisme et empiriocriticisme*, Éditions de Pékin, 1975, p. 170 [V.I. Lenin, *Materialism și empiriocriticism – Însemnări critice despre o filozofie reacționară*, în *Opere complete*, vol. 18, Editura Politică, București, 1963, p. 143 – n. tr.].

2. *Les Trois Sources et les trois parties constitutives du marxisme*, Éditions de Moscou, 1948, p. 63 [V.I. Lenin, „Trei izvoare și trei părți constitutive ale partidului“, în *Opere alese*, 1970, Editura Politică, p. 65 – n. tr.].

3. E.H. Carr, *La Révolution bolchevique*, Éditions de Minuit, 1967, t. 2, p. 204.

autentici pentru a-și declanșa revoluția, deoarece partidul în sine întruchipează proletariatul, ci trebuie să lase impresia că revoluția va fi într-adevăr proletară, etichetă necesară pentru a răspunde sensului istoriei. Umflă, prin urmare, statistica exploataților în numele cărora trebuie să se facă trecerea la socialism.

În 1916 găsește soluția la problemă în cartea lui *Imperialismul, stadiul suprem al capitalismului*, în care deplasează lupta de clasă la scară planctară. Mântuirea nu mai vine numai și numai din contradicțiile interne modului de producție capitalist în Europa industrială, ci din opoziția radicală dintre „capitalismul monopolist” al celor mai avansate țări și posesiunile lor coloniale și semicoloniale. Aceste țări dominate, supuse jugului imperialist, sunt exploatate în aceeași măsură în care este exploatat proletariatul european din fabricile capitaliste. Aceste „națiuni proletare”, s-ar putea spune, și popoarele lor, colonizate, alcătuiesc proletariatul mondial. Prin această manevră abilă, Lenin integrează lupta de eliberare națională și emanciparea coloniilor în doctrina marxistă, dar, mai ales, deplasează centrul speranței revoluționare din metropolele industriale înspre periferie – „de la orașe la zonele rurale”, cum va scrie mai târziu Mao Zedong –, zeci de milioane de țărani fiind promovați dintr-odată ca forță a viitorului. Aceste „națiuni proletare” sunt transformate de el în demiurghi ai viitoarei lumi socialiste. Noua lui teorie își are temelia în situația din Rusia. Imperiul se află în război cu Germania în momentul în care e publicată această carte. Imensul teritoriu slav nu este colonizat, dar înapoierea sa economică, industrială, lipsurile sale structurale fac din el o pradă pentru imperialismul germanic. Mai mult, țarismul domnește asupra unei multitudini de popoare care aspiră să se scuture de sub jug. Grație acestui text, Lenin transformă slăbiciunile în puncte forte. El îi aduce proletariatului presărat prin toată Rusia sprijinul unei țărârimi numeroase, transformată cu acest prilej în clasă revoluționară a unei țări a periferiei, având în plus și sprijinul tuturor popoarelor care-și doresc eliberarea de sub tutela țarului. În cartea lui, Lenin adaptează regulile determinismului istoric la circumstanțele rusești, ceea ce-i îngăduie să dea asigurări ca un bun marxist că socialismul este într-adevăr singurul viitor posibil pentru țara lui. „Leninismul și marxismul în epoca imperialistă”, va comenta mai târziu Stalin cu referire la acest text.

În *Statul și revoluția*, scris de urgență cu câteva săptămâni înaintea loviturii de stat, Lenin dă dovadă de un oportunism și mai evident. Atunci când Guvernul Provizoriu, rezultat al revoluției din februarie 1917, intră în declin, iar Sovietele încep să se afirme ca o contraputere, el meșterește în grabă la o culegere de citate din Marx și Engels pentru a pleda în favoarea dictaturii proletariatului care se înfățișează sub condeiul lui ca „democrația cea mai completă”, după care vine cu promisiunea că aceasta va dispărea la rându-i – și statul odată cu ea. Textul respectiv este o colecție de bune intenții: înlocuirea armatei și a poliției cu o miliție populară,

eligibilitatea și revocabilitatea tuturor funcționarilor ca mijloace infailibile care i-ar permite proletariatului victorios să-și domesticească propria administrație și s-o împiedice să devină un corp „nu pentru popor”... El critică aspru democrațiile burgheze, „parlamentarismul corupt și putred”, scrie el, pentru a le pune în opoziție cu propria-i viziune asupra instituțiilor în care „libertatea de opinie și de discuție nu degenerază în înșelăciune”*. Merge până într-acolo încât își revendică moștenirea anarhistă, acuzându-i pe „trădătorii proletariatului” că au trecut sub tăcere „similitudinea dintre marxism, pe de o parte, și anarhism, Proudhon și Bakunin”.¹ Marx, care i-a denunțat pe acești autori și tezele lor o bună bucată din viață, probabil că s-a răsucit în mormânt. Lenin minte cu bună știință. Nu a avut de gând să cedeze nici cea mai mică fărâmbă din putere poporului, odată ajuns în fruntea Rusiei, dar trebuie să seducă Sovietele, în care se exprimă o formă de democrație directă, pentru a le obține sprijinul, dacă nu neutralitatea, în lovitura de stat pe care o pune la cale. Merită să înșiri gogoși de dragul revoluției. „De ce m-ai vorbit de rău imediat după aceea? De ce m-ai acuzat că am trădat partidul?”, îl întreba Pavel Axelrod pe Lenin în timpul congresului PMSDR de la Londra, din 1903.² Trădarea ideilor lui Marx era cea mai gravă dintre acuzațiile pe care le puteai aduce unui membru al intelighenției revoluționare din acele vremuri. Lenin a recurs la acest argument forte pentru a-și discredita adversarii. S-a erijat în păzitor al dogmei, iar în același timp supunea cu nonșalanță marxismul unor revizuiți în notă personală. El susținea nu atât intangibilitatea învățăturii, cât monopolul său asupra adaptării marxismului la propriile sale nevoi.

Pe parcursul anilor petrecuți în străinătate, Lenin i-a jignit, i-a defăimat și i-a batjocorit pe toți cei care aveau ghinionul de a nu-i împărtăși opiniile. Toți erau niște idiști, nemernici, otrepe, netoți, drojdia societății.³ Scrierile lui sunt presărate cu insulte. Obiectivul său nu era acela de a-și combate adversarii, ci de a-i distruge, lucru pe care l-a și recunoscut de altminteri.⁴ „În dispută Lenin nu urmărea adevărul, ci victoria”, explică Vassili Grossman în capodopera sa *Panta rhei*.⁵ „El trebuia să învingă cu orice preț, iar pentru obținerea victoriei existau nenumărate mijloace. În acest caz era bine-venită și o simbolică lovitură, convențională, dar amețitoare, cu pumnul.” Cu referire la momentele lui de fre-

* „Statul și revoluția. Învățătura marxistă despre stat și sarcinile proletariatului în revoluție”, în *Opere alese*, 1970, Editura Politică, pp. 239 sqq (n. tr.).

1. Kostas Papaioannou, *Lénine ou l'utopie au pouvoir*, Spartacus, 1978, pp. 13–15.

2. Curzio Malaparte, *Le Bonhomme Lénine*, Grasset, 2013, p. 113.

3. V. în acest sens Dominique Colas, *Le Léninisme*, PUF/Quadrige, 1998, unde este trecut în revistă întregul registru vexatoriu al liderului bolșevic.

4. Robert Conquest, *Le Féroce XXe siècle*, Éditions des Syrtes, 2001, p. 125.

5. Vassili Grossman, *Tout passe*, în *Œuvres*, Robert Laffont/Bouquins, 2006, p. 978 [*Pantarhei*, trad. de Janina Ianoși, prezentare și note de Ion Ianoși, Humanitas, București, ed. a II-a, 2007, p. 196 – n. tr.].

nezie, Nadejda Krupskaia, soția lui, spunea că era „ca turbat” când se confrunta cu un adversar politic. Din punctul de vedere al lui Lenin, lumea se împărțea în două: „ei” și „noi”. El i-a impus partidului bolșevic această dihotomie, pe care o va transforma în stil de guvernare odată ajuns la putere și pe care o va lăsa moștenire mișcării comuniste. Vai și-amar de cei care au fost, sunt și vor excluși din gașcă, atât în timpul vieții lui Lenin, cât și după moartea lui. „Ei” îi desemnează în mod generic pe toți dușmanii, reali sau imaginari, ai marxism-leninismului și ai epigonilor lui. „Ei” nu merită îndurare, „ei” trebuie eliminați. Între „ei” și „noi” nu există altă cale, decât războiul. Scrierile lui Lenin, atitudinea lui, politica promovată, totul e impregnat de hotărârea lui de a împărți lumea în buni și răi; cei dintâi au misiunea de a-i suprima pe ceilalți, pentru binele omenirii al cărui garant se consideră a fi. Comuniștii din întreaga lume vor adopta mai apoi același maniheism.

Acțiunile lui Lenin pot fi înțelese doar dacă ținem seama de ura care-l îmboldea. Acest sentiment distrugător, atât pentru el, cât și, mai ales, pentru ceilalți, să-și aibă oare obârșia în dorința de a se răzbuna pe societate, în contextul în care regimul țarist i-a interzis să urmeze studiile superioare din pricina activității revoluționare a fratelui său? De aceea poate că trebuia să se hrănească din ură ca să-și poată duce mai bine la îndeplinire planurile de distrugere? În această privință, Troțki a lăsat o mărturie grăitoare când relata în memoriile sale vizita pe care i-a făcut-o Lenin la Londra, atunci când s-au întâlnit pentru prima dată, în 1902. „De pe un pod, Lenin a arătat spre Westminster și spre alte clădiri faimoase. Nu-mi aduc aminte exact cuvintele pe care le-a folosit, dar ideea era următoarea: «Asta e faimosul lor Westminster», iar «lor» se referea desigur nu la englezi, ci la clasele conducătoare. Această implicație, care n-a fost nicidecum accentuată în vreun fel, ci a ieșit la suprafață dinlăuntrul acestui om, exprimată mai mult prin tonul vocii decât prin orice altceva, era mereu prezentă, indiferent dacă Lenin vorbea despre comorile culturii, de noile realizări, de bogata colecție de cărți din Muzeul Britanic, despre informațiile conținute în cele mai mari publicații europene sau, după ani, despre artileria germană ori despre aviația franceză. Ei cunosc asta sau dețin asta, au făcut asta sau au realizat asta – dar ce dușmani sunt!”¹ În *Amintiri despre Lenin*, Nadejda Krupskaia scoate în evidență o altă fațetă a acelei uri care-l măcina. De astă dată este vorba despre menșevici, principalii săi adversari politici, cu atât mai detestați cu cât proveneau din aceeași familie politică precum el și se raportau la aceleași precepte marxiste. În martie 1917, ca să traverseze Germania în plin război, astfel încât să ajungă în Rusia cuprinsă de revoluție, Lenin se gândeste să se deghizeze într-un suedez surdo-mut. Krupskaia îl dezaproabă:

1. Léon Trotski, *Ma vie*, Gallimard/Folio, 1973, p. 178 [Lev Troțki, *Viața mea: O autobiografie*, trad. de Eugen Damian, Meteor, București, 2015, pp. 124–125 – n. tr.].

„O să te dai de gol, o să visezi menșevici și-o să strigi «Canaliile, canaliile»! Planul tău o să se năruie, i-am spus râzând.”¹ Piotr Struve, unul dintre fondatorii PMSDR, până să devină un adversar feroce al lui Lenin și al metodelor lui dictatoriale, îl prezenta în următorii termeni: „Teribil la Lenin e amestecul, într-o singură persoană, de autoflagelare, care este esența oricărui ascetism veritabil, și de flagelare a celorlalți, care se exprimă într-o ură abstractă și o cruzime politică neîndurătoare.”²

În cazul lui Lenin, există o concordanță între duritatea pe care o arată față de propria-i persoană, ura față de adversari și cruzimea lui – sau mai curând indiferența față de suferința celorlalți. Adept al Catehismului lui Neceaev, Lenin își impune o disciplină necruțătoare pe care le-o cere și partizanilor săi. În fiecare dimineată face gimnastică și ridică greutăți, nu fumează, nu bea alcool, nu întreține raporturi sexuale. Krupskaia joacă mai mult rolul de soră mai mare decât de soție, iar amicitia romantică pe care o are pentru o perioadă față de Inessa Armand este mai curând platonice. „Revoluționarul este sever față de sine însuși și trebuie să fie sever și față de ceilalți”, decretase Neceaev. „Orice sentiment tandru, dătător de slăbiciune, care ține de rudenie, de prietenie, de iubire, de recunoștință și chiar de onoare trebuie să fie anihilat de unica și recea pasiune revoluționară. Pentru el, nu există decât o singură voluptate, o singură consolare, răsplată sau mulțumire – reușita revoluției.” Maxim Gorki, care l-a știut bine pe liderul bolșevic, povestea cum într-o seară, aflându-se la un prieten comun, a fost uimit să-l vadă pe Lenin cum se emoționează la audiția unei sonate de Beethoven. „Nu știu nimic mai frumos decât *Appassionata*, aș putea-o asculta zi de zi, spunea el. E o melodie uluitoare, supraomenească. De fiecare dată îmi spun cu o mândrie oarecum naivă: iată ce minunății pot face oamenii!” Apoi, făcând din ochi și surâzând, adăugă pe un ton grav: „Dar nu pot asculta de multe ori melodia asta, îmi afectează nervii. Îmi vine chef să spun prostioare simpatice, să-i mângâi pe cap pe oamenii care, trăind în acest infern și această mizerie, sunt în stare să creeze asemenea frumusețe. Or în prezent nu trebuie să mângâi pe nimeni pe cap – riști să te muște de mână; trebuie să-i pocnești, să le dai peste cap neconținut.”³ După părerea lui Gorki, pentru Lenin „ființa umană nu prezenta practic nici un interes... gândea doar în termeni de partide, mase, state” El tratează clasa muncitoare „așa cum tratează un metalurgist minereul pe care îl prelucreează”⁴, ca pe o materie primă pentru experimente sociale. Să avem atunci de-a face cu un mizantrop? „În general agreea oamenii, răspunde

1. Apud Jean Laloy, *Le Socialisme de Lénine*, Desclée de Brouwer, 1967, p. 163.

2. Piotr Struve, „My Contacts and Conflicts with Lenin”, *The Slavonic and East European Review*, vol. 12, nr. 36 (1934), p. 581.

3. Întâmplare relatată în Jean Laloy, *Le Socialisme de Lénine*, ed. cit., p. 37.

4. Apud Richard Pipes, *La Révolution russe*, PUF, 1993, p. 326 [ed. rom. cit., p. 367 – n. tr.].

Gorki; îi agreea fără să le arate devotament. Iubirea lui privea în perspectivă, în depărtări, trecând prin negura urii.“

Acest tablou neobișnuit e completat de constatările a doi experți. Primul este Viaceslav Molotov, unul dintre cei dintâi membri ai mișcării bolșevice și viitoarea mână dreaptă a lui Stalin, mai ales în perioada Marii Terori din 1937–1938. Un comunist de oțel, pe scurt spus. „Lenin era mai sever decât Stalin“, spune el. „Apela adesea la cele mai extreme măsuri. [...] Țin minte că îi reproșa lui Stalin lipsa de fermitate și liberalismul.“¹ Cea de-a doua constatare vine de la Troțki, sub forma unui omagiu adresat dinspre un ideolog către un alt ideolog: „Lenin e un iluminat care lucrează din tenebre.“² După ce își încheie misiunea și pune mâna pe putere, „iluminatul“ va arunca Rusia în beznă.

1. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, Albin Michel, 1995, p. 181 [Feliks Ciuev, Viaceslav Molotov, *Conversații cu Molotov: În cercul puterii comuniste*, trad. de Antoaneta Olteanu, Corint, București, 2017, p. 216 – n. tr.].

2. Curzio Malaparte, *Le Bonhomme Lénine*, ed. cit., p. 110.

Revoluția confiscată

Avem dictatura proletariatului, avem o putere care face uz de teroare.* — LENIN

Forma sau anvergura represiunilor nu este o chestiune de principiu. Este doar o chestiune de utilitate.

TROŢKI

Es schwindelt!, „Mi se învârt capul!“, a zis Lenin, intrând în sala Institutului Smolnîi, unde se ținea cel de-al II-lea Congres al Sovietelor, în acea seară de 25 octombrie 1917. Totul s-a întâmplat atât de repede, Palatul de Iarnă este în mâinile bolșevicilor, miniștrii Guvernului Provizoriu sunt arestați. De acum înainte, statul este el. „Ne uităm unul la altul și râdem ușor – istorisește Troțki în memoriile sale. Urmează o simplă «trecere la următoarea problemă»“.¹ Rapiditatea și aparenta stăpânire a situației de care dădea dovadă în seara aceea liderul bolșevic îi ascund cu greu totala lipsă de pregătire pentru exercitarea puterii. Desigur, a fost numit un guvern, alcătuit din „comisari ai poporului“, dar ce va guverna acesta? Rusia este în plin haos, inamicul german este la porțile Petrogradului, dezertările masive și dictatul Sovietelor de militari subminează armata, zonele rurale sunt în flăcări și sânge, foametea bântuie în orașe. Puterea a căzut în mâinile bolșevicilor cu o ușurință de necrezut, dar, în afară de câteva mari principii teoretice, aceștia n-au nici cea mai mică idee despre modul în care trebuie condusă această țară mare aflată în derivă. Lenin a prevăzut cum se cuvine regulile puterii în *Statul și revoluția*, dar acestea nu răspund la urgențele de moment. Potrivit canoanelor marxiste, totul ar trebui să fie simplu: desființarea proprietății private, înlăturarea statului burghez, încredințarea puterii către muncitori, chiar către „bucătărese“, instaurarea unei miliții populare care să înlocuiască armata, autodeterminarea popoarelor aflate încă sub jugul Petrogradului... Pace, pământ, libertate, a promis noul învățător. Dar realitatea pe care o ignoră Lenin, cea căreia i-a negat existența în scrierile

* V.I. Lenin, „Cuvânt de încheiere la raportul politic al CC al PC(b) din Rusia“, 28 martie [1922], în V.I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 45, Editura Politică, București, 1967, pp. 125–140, aici 136 (n. tr.).

1. Léon Trotsky, *Ma vie*, Gallimard/Folio, 1973, p. 401 [Lev Troțki, *Viața mea: Autobiografie*, trad. de Eugen Damian, Meteor Publishing, București, 2015, p. 301 – n. tr.].

sale din exil, nu va întârzia să se arate. Cu toate acestea, nu intra în discuție să se pună la îndoială ideologia, bolșevicii își vor da silința să taie țara pe măsura lor, după bunul lor plac, să-i modeleze pe oameni după chipul și asemănarea credinței lor.

Infrastructura Rusiei nu oferă baza necesară pentru instaurarea socialismului, dacă se respectă regulile stabilite de Marx: clasa muncitoare se înecă într-un ocean de țărani, cu un muncitor în industrie la cincizeci de agricultori, sectorul industrial este epuizat, agricultura – arhaică, 70% din populație – analfabetă. Această economie este, pe deasupra, bolnavă, inflația s-a dublat față de 1914, valoarea rublei s-a înjumătățit, producția industrială și cea agricolă au scăzut și ele cu 50%. Bolșevicii, care nu dispun de vreo rețetă-minune pentru a pune capăt acestei situații, au șansa de a nu se confrunta cu nici o forță organizată capabilă să se opună politicii lor, când un simplu bobârnac ar fi fost suficient să-i doboare.¹ Dacă rapiditatea evenimentelor l-a făcut pe Lenin să i se învârtă capul, adversarii politici, în schimb, sunt buimăciți. Când, în sfârșit, își vin în simțiri, va fi prea târziu.

În primele ei săptămâni de existență, puterea bolșevică nu controlează nimic sau aproape nimic. Izbucnesc greve la căile ferate, la bănci, poștă și telegraf, la tribunale, în învățământ. Revendicările sunt de ordin social și politic, împotriva legitimității regimului. Din lipsă de organizare, aceste mișcări n-au succes sau sunt reprimare. Banca Națională, de pildă, ai cărei angajați au refuzat cererile de bani din partea noii puteri, este invadată de Gărzile Roșii care pun stăpânire pe fonduri. La țară, se întetesc răscoalele, susținute de decretul semnat de Lenin încă de la preluarea puterii. Le promisese pământ țăranilor și li-l dă. În fapt, nu este vorba atât de cuvântul pe care și-l respectă, cât de o situație pe care o susține. Bolșevicii n-au nici un mijloc de a reprima răscoalele ce aprind zonele rurale. „Trebuie slăbite hăturile mârtoagei țărănești“, spune Lenin, pragmatic. Știe deja că va lua înapoi, îndată ce va fi posibil, ceea ce a fost silit să acorde sub presiune. Un adevărat regim socialist nu poate tolera proprietatea privată. Începând din februarie 1918, un decret reglementează definitiv această chestiune, toate pământurile fiind, de acum înainte, proprietatea statului. Dogmatismul îi urmează pragmatismului. Țărănimea trasă pe sfoară nu întârzie să reacționeze la această trădare. Rezervele de grâne vor trece de la 641.000 de tone în luna noiembrie 1917, când era în vigoare decretul privind pământul, la 38.000 de tone în aprilie, imediat după naționalizare. În orașe, penuria se agravează. Neîncrederea domnește la țară, unde se refuză vânzarea de produse alimentare în schimbul banilor de hârtie. Hrana devine rapid obsesia cetățenilor, ceea ce dezorganizează puținele întreprinderi care funcționează. Neîncetatul du-te-vino între orașe și sate pentru adunarea proviziilor aruncă industria

1. Martin Malia, *Comprendre la révolution russe*, Éditions du Seuil, Paris, 1980, p. 118.

și transporturile în haos. În fabricile în stare de funcționare, muncitorii își petrec timpul fabricând produse la negru, cu care să poată face troc în schimbul alimentelor. Muncitorii nu și-au sfărâmat lanțurile, dar, pentru a supraviețui, sunt siliți să strângă cureaua. Valoarea reală a salariului unui muncitor se ridică, în 1918, la un sfert din valoarea acestuia în 1913. Un an mai târziu, această valoare va scădea la 2%. „Petrogradul moare ca oraș – constată Gorki. Cu toții îl părăsesc – pe jos, călare, cu trenul. Cai morți zac pe străzi. Câinii îi mănâncă. Orașul este incredibil de murdar. Moika și Fontanka sunt pline de mizerii. Este moartea Rusiei.”¹

Foametea care se anunță nu potolește înflăcărarea cu care Lenin voia să așeze temeliile unui stat totalitar. Nu e preocupat înainte de toate să oprească spirala infernală în care se afundă țara, ci vrea mai ales să consolideze puterea minorității bolșevice pe care o conduce. La 27 octombrie 1917, la patruzeci și opt de ore după cucerirea Palatului de Iarnă, a fost luată o primă măsură împotriva libertății prin publicarea decretului de interzicere a presei de opoziție. O necesitate urgentă și temporară, se scuză Lenin, care promite că va abroga cenzura „îndată după revenirea la viața politică normală”. Se deschide astfel calea spre sufocarea oricărei forme de gândire diferită. În decembrie sunt închise principalele edituri ne-bolșevice, apoi un nou decret extinde „cenzura prealabilă asupra presei periodice și neperiodice, a fotografiei și cinematografului, a desenelor, ilustrațiilor...”, până la corespondența prin poștă și telegraf.² În iulie 1918 va avea loc închiderea tuturor ziarelor necomuniste, urmată de înființarea unei Direcții centrale a literaturii și artei, Glavlit, un organ însărcinat cu cenzurarea tuturor materialelor ce urmează a fi tipărite.

„Întreaga putere... în mâinile Sovietelor”, proclamase Lenin în *Tezele sale din aprilie*, publicate la întoarcerea în Rusia, în primăvara anului 1917. La vremea aceea, partidul său marginal nu influența deloc cursul revoluției. Faptul că pretindeau a fi portavocea Sovietelor, singura alternativă de putere veritabilă față de Guvernul Provizoriu, le îngăduia bolșevicilor să se plaseze în mijlocul evenimentelor, mai bine zis, să se creadă în fruntea insurecției populare pe care o simbolizau, în vremea respectivă, adunările de muncitori, de țărani, de militari. La zece zile după lovitura de stat de la 25 octombrie, iluzia s-a risipit. Consiliul Comisarilor Poporului, Sovnarkom, o entitate care se rezumă la Lenin și la nouă dintre „miniștrii” săi, își arogă dreptul de a adopta legi de urgență, fără consimțământul Sovietelor. Frumoasele principii propuse în *Statul și revoluția* despre dictatura efemeră a proletariatului, despre inevitabila dispariție a statului, despre milițiile populare... toate acestea au fost uitate. Nikolai Buharin, care poate a crezut în aceste promisiuni, propune, la cel de-al

1. Apud Orlando Figes, *La Révolution russe*, Denoël, 2007, p. 744 [*Revoluția Rusă, 1891–1924. Tragedia unui popor*, trad. de Cornelia Marinescu, Polirom, Iași, 2016, p. 544 – n. tr.].

2. RȚHIDNI, Moscova, f. 2, i. 2, d. 940, p. i.

VII-lea Congres al Partidului, în martie 1918, o clauză privind dispariția statului. Lenin îi răspunde rece: „În acest moment, suntem absolut în favoarea statului. A proclama în avans pieirea acestuia ar însemna forțarea perspectivei istorice.”¹ Autoguvernarea producătorilor și moștenirea anarhistă cu care se prezenta liderul bolșevic înainte de luna octombrie sunt calificate de acum înainte drept „deviație mic-burgheză”. „Orice muncitor ar ști să administreze statul? – ironiza Lenin. Un om practic știe că astea-s basme.”²

Soarta rezervată Adunării Constituante demonstrează măsura în care bolșevicii se preocupă de democrație, de respectarea voinței populare. Guvernul Provizoriu programase alegeri în primăvara anului 1917, dar termenul a fost amânat fără încetare. Lenin l-a acuzat de mai multe ori pe Kerenski că ar fi trădat poporul, că-l „împiedică pe stăpânul Rusiei să-și spună cuvântul suveran”. În cele din urmă, scrutinul fusese prevăzut pentru noiembrie. Liderul bolșevic a avut grijă să-și declanșeze lovitura de stat mai înainte, de teama verdictului urnelor. Când începe procesul electoral, la jumătatea lui noiembrie, noua putere era instalată. Sancțiunea populară este o palmă pentru Lenin: cu 40,4% din voturi, socialiștii revoluționari devansează de departe toate celelalte partide, printre care și bolșevicii, care obțin 24%. Rezultate incorecte, comentează propaganda oficială, în timp ce, pe sub mână, noua putere își incită partizanii să poarte campanii de intimidare împotriva susținătorilor Adunării Constituante. Lenin nu are deloc intenția să-i lase pe aleși să se adune. Aceștia și-ar putea lua rolul în serios, să devină adevărați legislatori, să redacteze o nouă lege fundamentală, să pretindă că edifică un stat de drept care să scape de sub controlul bolșevicilor. Prima întrunire, anunțată pentru 5 ianuarie 1918, trebuie sabotată, ordonă Lenin. „Fiindcă am făcut prostia să promitem la toată lumea întrunirea acestei fabrici de flecăreli, trebuie s-o deschidem astăzi – a spus el –, dar, pentru moment, istoria încă tace în privința momentului în care o vom închide”.³ În ziua respectivă, Petrogradul era în stare de asediu. S-a promulgat legea marțială, orice adunare este interzisă, trupele patrulează pe străzi, împrejurimile Palatului Tauridei, unde trebuia să se întrunească Adunarea, sunt înconjurate. În ciuda interdicției, mii de oameni încearcă să ajungă acolo. Se trage în mulțime cu mitraliere postate pe acoperișuri. Sunt ridicați în jur de zece morți. Aceste victime sunt primii manifestanți uciși în capitală de la zilele însângerate din februarie 1917.

În același moment, marinari și militari mobilizați de bolșevici se îmbulzesc în palat să asiste la prima ședință a Adunării Constituante. Tirul

1. Kostas Papaïoannou, *Lénine ou l'utopie au pouvoir*, Spartacus, 1978, p. 21.

2. *Ibid.*, p. 29.

3. Mărturia lui Vladimir Bonci-Bruevici, șeful serviciului administrativ al Sovnarkom, raportată de Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, Calmann-Lévy, Paris, 1982, p. 37.

mortal i-a revoltat pe majoritatea deputaților. Iakov Sverdlov, un bolșevic fidel, președinte al Comitetului Executiv Central, care avea funcția de șef de stat, propune, încă de la deschidere, un vot de aprobare a tuturor decretelor date de guvern de la lovitura de stat. Provocarea este vădită. Socialiștii revoluționari, conduși de Viktor Cernov, sunt indignați. Din loja în care odinioară se așezau miniștrii țarului, în timpul ședințelor Dumei, Lenin se bucură de spectacol. Urmând ordinele pe care le dăduse, deputații bolșevici părăsesc Adunarea, urmați de reprezentanții eserilor de stânga, singurul lor sprijin. „Marinarii și soldații din Armata Roșie care se aflau pe coridoare au năvălit în loje și i-au împins pe deputați cu vârfurile baionetelor spre balcoane, stârnind panică – va mărturisi mai târziu Mark Vișneak, secretar al Adunării Constituante. Alți deputați rămăseseră tăcuți în scaunele lor, cuprinși de o disperare mută. Erau complet izolați, la fel cum Palatul Tauridei nu mai avea nici o legătură cu Petrogradul, și nici acesta cu restul lumii.”¹ Adunarea Constituantă s-a născut moartă.

Patru zile mai târziu, la 9 ianuarie, victimele împușcăturilor sunt înmormântate în cimitirul Schimbarea la Față (*Preobrajenskoe*). Acestea odihnesc alături de manifestanții masacrați de cazacii țarului, la 9 ianuarie 1905, „Duminica însângerată”. Data aleasă pentru ceremonie, ca și această alăturare a morților sunt intenționate. Bâlbâindu-se cu greu, democrația rusă a murit la 5 ianuarie 1918, iar revoluția a fost confiscată de la popor, pentru totdeauna.

Necesitatea și constanța comunismului de război

În *Statul și revoluția*, Lenin s-a identificat cu muncitorii ruși, pe care i-a frecventat doar de la înălțimea estradelor, la mitinguri: „Să organizăm marea producție... noi înșine, muncitorii”, scrie el². Mai târziu, proclamă: „Acest stat suntem noi.”³ Amestecul între roluri îi permite să revendice o putere personală în numele poporului muncitor despre care spune că-l întrupează. Instaurarea socialismului are nevoie de dictatura proletariatului, potrivit doctrinei. Dat fiind că Lenin reprezintă proletariatul, el

1. *Apud* Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, Robert Laffont, Paris, 1995, p. 193 [Dimitri Volkogonov, *Lenin: O nouă biografie*, trad. de Anca Irina Ionescu, Orizonturi/Lider, București, 1994, p. 210 – n. tr.].

2. Lénine, *Œuvres choisies*, Éditions en langues étrangères, Moscou, 1962, tome 2, p. 374 [V.I. Lenin, „Statul și revoluția. Învățătura marxistă despre stat și sarcinile proletariatului în revoluție” (1917), în V.I. Lenin, *Opere complete, op. cit.*, vol. 33 (1964), p. 49 – n. tr.].

3. Lénine, *Œuvres*, Éditions sociales, Paris-Moscou, 1958–1976, tome 35, p. 317 [V.I. Lenin, „Raportul politic al Comitetului Central al P.C.(b) din Rusia, 27 martie [1922]”, în V.I. Lenin, *Opere complete, op. cit.*, vol. 45 (1967), pp. 75–124, aici 91 – n. tr.].

poate, cu toată legitimitatea revoluționară, să-și impună propria dictatură. El scrie, fără ocolișuri, în martie 1918, în *Sarcinile imediate ale puterii sovietice*: „Dacă nu suntem anarhiști, trebuie să recunoaștem necesitatea statului, adică a constrângerii, pentru trecerea de la capitalism la socialism... De aceea nu există absolut nici o contradicție principială între democratismul sovietic (adică socialist) și exercitarea puterii dictatoriale de către anumite persoane.”¹

Lenin nu și-a ascuns niciodată intențiile. În ianuarie 1918, se adăpostește încă în spatele ficțiunii puterii acordate muncitorilor – „voi sunteți puterea, faceți tot ce vreți să faceți..., dar aveți grijă de producție”^{*}, afirmă el –, dar trei luni mai târziu, discursul său este mai franc: „Noi, partidul bolșevic, am convins Rusia. Am smuls țara din mâinile bogaților, ale exploatatorilor, pentru cei săraci, pentru cei ce muncesc. Acum trebuie să conducem Rusia.”² În momentul adoptării primei constituții sovietice, în iulie 1918, Lenin respinge categoric „libertatea și egalitatea în general”. „Libertate – dar pentru care clasă și în ce scop? – se întreabă el. Egalitate – dar între cine și cine?”³ Socialista germană Rosa Luxemburg, care avea să fie asasinată în timpul revoltei spartakiste de la Berlin, în ianuarie 1919, a identificat imediat pericolul unei asemenea concepții despre putere. „Câteva duzini de șefi de partid de o energie inepuizabilă și un idealism fără margini dirijează și guvernează – scrie ea în *Zur russischen Revolution, Despre revoluția rusă* –, dar printre ei, conduc, în realitate, o duzină de capete excepționale, iar o elită a muncitorimii este convocată, din timp în timp, să aplaude cu ovații cuvântările conducătorilor, să aprobe în unanimitate hotărârile propuse; în fond, deci, un spirit de clică, o dictatură, desigur, dar nu dictatura proletariatului, ci dictatura unei mâini de politicieni.”⁴

Debarasându-se de Soviete, apoi de Adunarea Constituantă, Lenin poate guverna fără opreliști. Mai trebuie însă să știe și cum. Scopul de atins este cunoscut – socialismul –, dar nimeni n-a mai ajuns până în acest punct înaintea lui. Bolșevicii sunt obligați să improvizeze. Momentul este crucial. De direcția spre care se orientează va depinde atât viitorul

1. Lénine, *Œuvres choisies*, ed. cit., p. 397 [„Sarcinile imediate ale puterii sovietice” (1918), în *Opere complete*, ed. cit., vol. 36 (1965), pp. 175–220, aici 210 – n. tr.].

* V.I. Lenin, „Raportul de activitate al Consiliului Comisarilor Poporului, 11 (24) ianuarie [1918]”, în *Opere complete*, ed. cit., vol. 35 (1964), pp. 271–289, aici 285 (n. tr.).

2. Lénine, *Œuvres*, ed. cit., t. 36, p. 172 [„Sarcinile imediate ale puterii sovietice”, în *Opere complete*, ed. cit., vol. 36 (1965), pp. 175–220, aici 182 – n. tr.].

3. *Ibid.*, t. 39, p. 224 [„Cuvânt de încheiere la raportul C.E.C. din Rusia și al Consiliului Comisarilor Poporului, 6 decembrie (1919)”, în *Opere complete*, ed. cit., vol. 39 (1966), pp. 422–433, aici 431 – n. tr.].

4. Rosa Luxemburg, „La Révolution russe”, în *Œuvres*, La Découverte, 1969, t. 2, p. 85 [preluat și tradus după „Zur russischen Revolution” (1918), în *Politische Schriften*, vol. 3, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main, 1968, pp. 106–141, aici 136 – n. tr.].

Rusiei sovietice, cât și al celorlalte țări comuniste care vor urma modelul după aceea. La vremea respectivă, Lenin era fascinat de reușita capitalismului statului german. Marx, înainte vreme, fusese obsedat de succesul capitalismului financiar britanic; cât despre Ulianov, el nu are ochi decât pentru rețetele lui Bismarck, ale lui Lassalle sau chiar ale generalului Ludendorff și ale economistului Rathenau, care au pus la punct, în plină conflagrație mondială, conceptul de „socialism de război“, din care Lenin se va inspira pentru a-și lansa „comunismul de război“. Calea leninistă spre socialism va trece prin etatism, semănând confuzie între cele două concepte, pentru a ajunge foarte repede la un socialism etatist, dirijat de un partid-stat. Aceasta va fi, peste tot, marca comunismului în secolul XX. Conjunția dintre etatism și ideologia marxist-leninistă, cea aflată la baza sistemului totalitar, va fi instituită în Rusia și în alte părți.

Primele măsuri economice luate de bolșevici se rezumă la preluarea controlului de către stat asupra principalelor sectoare de activitate din țară. În ianuarie 1918 este naționalizată marina comercială, apoi vine rândul comerțului exterior, după care vor fi vizate toate întreprinderile al căror capital depășește o jumătate de milion de ruble. În mai, Lenin dă instrucțiuni: „Sarcina noastră e să învățăm de la capitalismul de stat al germanilor, să depunem toate eforturile pentru a-l prelua, fără a ezita să recurgem la procedee dictatoriale pentru a accelera această preluare și mai mult decât a accelerat Petru preluarea culturii occidentale de către barbara Rusie, fără a se da în lături de la mijloacele barbare de luptă împotriva barbariei.“¹ Acest text justifică atribuirea de puteri foarte extinse Comisariatului Poporului pentru Aprovizionare, care consacră statul drept principal distribuitor al unei producții al cărei proprietar este deja în mare parte.

Puterea bolșevică deține toate mecanismele. Rusia sovietică intră în era „comunismului de război“, din care nu va mai ieși cu adevărat, în ciuda renunțării oficiale la această denumire și în ciuda multiplelor schimbări. Războiul, care este deja unul dintre elementele premergătoare comunismului, va deveni un mijloc pentru a impune acest sistem societății și o necesitate pentru a-i justifica menținerea. La Marx, ideea de dictatură a proletariatului era legată de revoluția permanentă: „Acest socialism [așadar, comunismul – nota T.W.] este declararea unei revoluții neîntrerupte, este dictatura de clasă a proletariatului ca treaptă de tranziție necesară“, a scris el în mod specific²; pentru Lenin și, mai târziu,

1. Apud Nicolas Werth, *La Terreur et le désarroi*, Perrin/Tempus, 2007, p. 62 [preluat din V.I. Lenin, „Despre «stângismul» copilăros și despre spiritul mic-burghez“, în *Opere complete*, ed. cit., vol. 36 (1965), pp. 297–331, aici 316 – n. tr.].

2. Marx–Engels, *Correspondance*, Éditions sociales, 1971, t. 2, 1849–1851, p. 78 [preluat din Karl Marx, „Luptele de clasă în Franța: 1848–1850“, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 7, Editura Politică, București, 1960, pp. 9–113, aici 93 – n. tr.].

pentru succesorii săi, dictatura partidului are nevoie de război civil permanent. Bolșevicii nu vor să fie mai puțin fideli marxismului. La capitalismul de stat german ca model etatist, ei adaugă preceptele filozofului, pentru a-și menține direcția corectă.

Socialismul după moda bolșevică este, mai mult ca oricând, considerat drept negarea capitalismului, așa cum a scris Marx la timpul său. Potrivit principiilor acestuia, este suficientă distrugerea mecanismelor capitalismului pentru a ajunge la socialism. Noua putere se înhamă la această sarcină. Ideea este simplă: mecanismele pieței sunt expresia exploataării capitaliste, iar înlăturarea lor va duce la socialism. Desființarea proprietății private, a pieței, a profitului sunt principalele obiective ale comunismului de război. Se pune chiar problema desființării banilor, care să fie înlocuiți de raționalizarea universală, sub controlul partidului-stat, dar bolșevicii vor renunța la idee. O jumătate de veac mai târziu, khmerii roșii, în Cambodgia, vor face acest pas, ca leniniști desăvârșiți. Totuși, scopul esențial al comunismului de război nu este cel de a se debarasa de urmele capitalismului pentru a întemeia societatea socialistă. Obiectivul suprem ar fi, mai curând, distrugerea societății civile, chiar dispariția acesteia, pentru ca partidul-stat să-și poată impune dictatura, instituind regimul totalitar. Bolșevicii se dovedesc din nou, în această privință, mariști fideli.

Acaparând toate pârghiile producției și ale distribuției, modelând infrastructura după nevoile lor, vor să dobândească mijloacele pentru a schimba suprastructura. Cu alte cuvinte, răsturnările economice pe care le va introduce comunismul de război trebuie să pregătească succesul revoluției politice la care aspiră Lenin. Comunismul de război este un pas obligatoriu pentru instaurarea atotputerniciei partidului-stat, ceea ce va explica folosirea sa permanentă în timp și pe toate meridianele, pretutindeni unde se vor instala în viitor regimuri comuniste. Doar intensitatea acestui tip de comunism va varia în funcție de context și de epoci. În fond, n-a existat decât comunism de război, termenul însuși este o tautologie.

Comunismul de război are nevoie de inamici care să justifice însăși starea de război. Există inamici exteriori, acele puteri imperialiste care visează la revanșa asupra istoriei, care refuză emanciparea popoarelor, care invidiază paradisul socialist, după cum crede noua putere bolșevică, pătrunsă de un complex al asediatului de care nu va scăpa niciodată. Există însă mai ales inamicii interiori, toți cei care vor să restabilească exploatarea, să-și ia înapoi bunurile de la săraci, să impună legea celor mai bogați sau, pur și simplu, toți cei ce refuză să urmeze cursul istoriei, așa cum se simte obligată să amintească fără încetare propaganda, pentru a întreține flacăra războinică și a justifica un permanent stat-excepție. „Ei sau noi“, lumea se împarte, de acum înainte, în două; nici o țară comunistă nu va ieși ulterior din acest antagonism, nici o minte deprinsă cu marxism-leninismul nu va putea scăpa de acest dualism. Încă din iulie

1918, constituția sovietică sapă în piatră o primă listă de inamici, excluzându-i de la fericirea socială anunțată. Cu această ocazie, limba rusă se îmbogățește cu un nou termen, *lišeneț**, „lipsit de drepturi“. Sunt *lišenți* toți aceia care obțin alte venituri decât cele provenite din munca lor: negustorii particulari, slujitorii de cult, membrii fostei case imperiale și, în general, oricine a „recurs la munca angajaților pentru profit“. Această clauză specială îi vizează mai ales pe țăranii care angajează sezonieri, situație frecventă la țară, nu numai în cazul celor mai bogați. Un singur *lišeneț* într-o familie este suficient pentru ca toți ceilalți membri să fie, la rândul lor, privați de drepturi. Copiilor, în special, li se interzic studiile superioare, iar accesul lor în școli este limitat, în funcție de locurile disponibile. Discriminarea socială este abia la început; cu cât regimul se va consolida, cu atât numărul categoriilor sociale excluse va crește, dar aceste măsuri au puțin de-a face cu lupta de clasă. Arbitrarul care însoțește instituirea comunismului de război servește la instaurarea unui climat de teamă generalizată. Nu este vorba de combaterea unor inamici, de cele mai multe ori imaginari, ci de terorizarea poporului, pentru a-l îmblânzi. Războiul civil permanent a început.

Brațul înarmat al partidului

Comunismul de război are nevoie de o armată pentru a lupta împotriva „inamicului din interior“. Aceasta a fost creată chiar înainte de declararea oficială a ostilităților. A doua zi după lovitura de stat, Sovnarkom-ul instaurează Biroul 75, un embrion de poliție politică, dirijat de Bonci-Bruevici, șeful administrativ al guvernului, de altfel secretar personal al lui Lenin. Cinci săptămâni mai târziu, la 7 decembrie 1917, puterea obține mijloace adevărate prin înființarea Comisiei Extraordinare pe Întreaga Rusie pentru Combaterea Contrarevoluției și Sabotajului. Titulatura aleasă arată că această comisie are competențe asupra întregului teritoriu („pe întreaga Rusie“), că va trebui să funcționeze provizoriu („extraordinară“) și că este o armă de război împotriva celor care se opun puterii, a inamicilor calificați dinainte drept contrarevoluționari, speculanți** sau sabotori. Se născuse VECEKA, acronim al siglei ВЧК în limba rusă. Numele se va transforma repede în CEKA, două silabe care vor semăna teroarea în țară. Traumatismul avea să fie atât de puternic, atât de profund și atât de generalizat, încât acest nume va rămâne întipărit în memoria populară încă multă vreme după căderea comunismului. În secolul XXI, funcționarii poliției ruse continuă să fie calificați drept „cekiști“, întotdeauna

* Termen derivat din rus. *lišenie*, „privare“, „lipsire“ (n. tr.).

** Câteva luni mai târziu denumirea completă va include și această categorie de „inamici“, astfel, organizația se va intitula Comisia Extraordinară pe Întreaga Rusie pentru Combaterea Contrarevoluției, Speculei și Abuzului de putere (n. tr.).

una cu ceva teamă. De-a lungul deceniilor, poliția politică sovietică avea să primească alte nume – GPU, NKVD, KGB... –, dar, pentru toată lumea, va rămâne cea CEKA de la început, un sinonim pentru arbitrar, suferință și moarte. Oficial consacrată drept „brațul înarmat” al partidului-stat, CEKA va putea uneori chiar să se substituie acestuia, invadând ansamblul spațiului politic. Dictatura proletariatului de la Marx, care a devenit, în adaptarea ei leninistă, dictatura partidului, își oferă posibilitatea să se transforme, prin exercitarea puterii sovietice, în dictatură polițienească. Deopotrivă poliție politică, gardian de închisori, pluton de execuție, executantă a muncii murdare a puterii, CEKA va fi în centrul puterii, pe toate fronturile.

„Avem nevoie de un Fouquier-Tinville care să reprime toată această pleavă contrarevoluționară”, a ordonat Lenin, pentru care teroarea iacobină rămâne punctul de referință absolut. Pentru conducerea CEKA este ales Feliks Dzerjinski (sau Dzierżyński), un „iacobin proletar temeinic”, comentează Buharin. „Acest Feliks, care și-a petrecut cea mai mare parte a timpului în temnițele țariste și care s-a hârșit cel mai mult la Ohrana – precizează Lenin. Știe să-și facă treaba și are socoteli de încheiat cu acești domni din vechiul regim!”¹ „Feliks cel de fier”, cum va fi supranumit mai târziu, se numără printre cei dintâi bolșevici, iar înainte de a îmbrățișa cauza visa să ajungă preot. Născut în Polonia, într-o familie a micii nobilimi, și-a renegat familia, pe Dumnezeu și patria, devenind unul dintre acei „revoluționari de profesie” însărcinați cu salvarea omenirii, potrivit lui Lenin. Cei doi s-au întâlnit pentru prima dată în 1906, la Stockholm, cu ocazia celui de-al IV-lea Congres al Partidului Muncitoresc Social-Democrat Rus (PMSDR). La vremea respectivă, Dzerjinski cunoscuse deja închisoarea și surghiunul, în care se va întoarce câțiva ani mai târziu. Era în spatele gratiilor când a izbucnit revoluția din februarie 1917. Curajos, bun organizator, de o voință de fier (de unde și supranumele), calități apreciate de Lenin. În timpul loviturii de stat din octombrie, misiunea lui era de a pune stăpânire pe poștă și telegraf, apoi să se ocupe de securitate la Smolnii, cartierul general bolșevic. La 7 decembrie, își prezintă programul de șef CEKA în fața Sovnarkom-ului: „Să nu credeți că urmăresc o formă de justiție revoluționară. N-avem ce face cu justiția! Suntem în război, pe frontul cel mai sângeros, căci inamicul înaintează pe ascuns și este o luptă pe viață și pe moarte! Propun și cer crearea unui organ care va încheia socotelile într-un mod revoluționar, expeditiv, autentic bolșevic, cu contrarevoluționarii.”² În aceeași zi, Lenin proclamă: „CEKA este organul suprem al dictaturii proletariatului”.

La doar două luni de la instalarea puterii bolșevice, era posibilă întreprinderea destinului Rusiei. Poetul Vasili Rozanov, care se refugiase în

1. Mărturie a lui Bonci-Bruevici citată de Nicolas Werth, „Dzerjinski et les origines du KGB”, *L'Histoire*, nr. 158, septembrie 1992.

2. *Ibid.*

lavra Sfânta Treime a Sfântului Serghie, în apropiere de Moscova, lansează, la sfârșitul anului 1917, un strigăt de alarmă uluitor de vizionar: „O cortină de fier coboară asupra istoriei ruse, cu scârțâituri și zgomot de fiare. Piesa a luat sfârșit. Publicul se ridică. E timpul să-și pună paltoanele și să se întoarcă acasă. Toți privesc: nu mai sunt nici paltoane, nici case“.¹

Primele efective ale CEKA sunt modeste, vreo sută de oameni recrutați dintre foștii tovarăși de clandestinitate ai lui Dzerjinski, în cea mai mare parte polonezi, baltici sau evrei. Prima lor misiune este simbolică: să se pună capăt grevei funcționarilor care denunță trecerea puterii în mâna bolșevicilor. Capii, odată arestați, sunt acuzați de sabotaj, fiindcă oricine nu muncește împreună cu poporul (subînțelegându-se guvernul) este, în mod fatal, împotriva lui. Prerogativele poliției politice se extind foarte repede. „Patria în primejdie“ oferă pretextul. Reluarea ofensivei germane în februarie 1918, după eșecul unei încercări de încheiere a păcii, servește drept argument. Agenți inamici, huligani, contrarevoluționari, spioni germani, despre toți se promite că vor ajunge în fața plutonului de execuție. Lista este completată de sabotori și paraziți. Pedeapsa cu moartea fusese abolită la începutul revoluției din februarie, dar acest lucru contează prea puțin. Așteptându-se restabilirea ei oficială, în iunie 1918, numeroși dintre acești „inamici“ au fost trecuți prin sabie fără vreo altă formă de proces. „Atâta timp cât față de speculanți nu vom recurge la teroare – împușcarea pe loc – nu va ieși nimic...“, ordonă Lenin la jumătatea lui ianuarie. „Cu jefuitorii trebuie să procedăm la fel de hotărât – să fie împușcați pe loc.“² Opoziția menșevică, putându-se încă exprima, condamnă aceste metode: „Pedepsa cu moartea a fost abolită, dar în toate orașele și în toate guberniile, diferite comisii extraordinare și diverse comitete militar-revoluționare au condamnat sute de persoane la împușcare, se indignează Iuri Martov. Aceste excese sângeroase sunt săvârșite în numele socialismului, în numele învățăturii care proclamă frăția între oamenii care lucrează pentru scopul suprem al omenirii... Un partid al pedepsei cu moartea este un dușman al clasei muncitoare, la fel ca și un partid al pogromurilor.“³

CEKA își ia zborul cu adevărat în martie 1918, după mutarea guvernului la Moscova. Orașul își reia astfel statutul de capitală, pierdut la începutul secolului al XVIII-lea, când Petru cel Mare se instalase la

1. Vasili Rozanov, *Izbrannoe*, apud Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 210.

2. Lénine, *Œuvres*, ed. cit., t. 35, p. 311 [preluat din „Consfătuirea prezidiului sovietului din Petrograd cu reprezentanții organizațiilor de aprovizionare, 14 (27) ianuarie 1918“, în V.I. Lenin, *Opere complete*, ed. cit., vol. 36 (1965), pp. 321–324, aici 321–322 – n. tr.].

3. Julius Martov, „A bas la peine de mort!“, text integral publicat de Jacques Baynac, *La Terre sous Lénine*, Sagitaire, Paris, 1975, pp. 263–275.

Sankt-Petersburg. Dzerjinski și oamenii săi s-au instalat nu departe de Kremlin, în incinta unei foste societăți de asigurări din Piața Lubianka. Acest loc, care va găzdui și o închisoare, va fi de acum înainte simbolul acestei temute poliții politice. Moscoviții își vor face obiceiul să ocolească această clădire impunătoare, care va întrupa, în același timp, atotputernicia CEKA, precum și un loc al suferinței, acolo având loc torturi și execuții. „CEKA“, „Lubianka“ sau „organele“, cu aceste nume vor desemna rușii, decenii la rând, puternica și nebuloasa organizație polițienească. În vara anului 1918, poliția politică numără deja 15.000 de cekiști, răspândiți în țară prin secțiile locale deschise pe lângă Sovietele fiecărui oraș de provincie. Rețeaua s-a întărit neîncetat. În vremea respectivă, CEKA avea deja mai mulți reprezentanți locali decât responsabili pe care-i avea partidul. Structurile înființate sunt aceleași peste tot, copiate după cele din Lubianka. Departamentul de informații se împarte în diferite secții: cercetarea ofițerilor suspecti din Armata Roșie, a monarhiștilor, a cadeților, a eserilor de dreapta, a menșevicilor, a infractorilor de drept comun, a burgheziei, a clerului; supravegherea sindicatelor, a comitetelor muncitorești, a rezidenților străini. Departamentul de luptă împotriva contrarevoluției se ocupă de reprimarea suspectilor semnalati de departamentul de informații; se îngrijește, de asemenea, de respectarea ordinii publice, de lupta împotriva alcoolismului, de problemele presei. Un departament de luptă împotriva speculei și un altul pentru transporturi și căi de comunicație completează dispozitivul. Fiecare birou CEKA local dispune de un departament operațional cu unități speciale, poliția politică având și atribuții de miliție. Cekiștii sunt competenți în toate privințele, desfășoară operațiunile unei simple poliții, împotriva infractorilor de drept comun; fac anchete privind starea de spirit a populației, pentru a demasca planurile antibolșevice și a-i pedepsi pe autorii acestora; cenzurează și interzic orice scriere deviantă; îi supraveghează pe funcționarii statului și le înlătură abuzurile; în sfârșit, au dreptul de a-i lichida fizic pe opozanți. Cekiștii pot aresta, tortura, împușca, bucurându-se de impunitate totală. Criticarea acțiunilor lor este interzisă. Lipsa controlului le oferă o poziție unică în aparatul de stat, fiind instrumentul esențial al dictaturii proletarietului. Sunt, în același timp, legea, dar se află și deasupra ei.

Impunitatea cekiștilor atrage drojdia societății. Dzerjinski, care a frecventat numeroși infractori de drept comun în timpul șederilor lui în închisoare, nu vede în acest lucru decât avantaje. Un bandit are mai puține stări sufletești decât un om cinstit, este mai călit în viață, suferințele altora îl lasă indiferent, treburile murdare nu-i repugnă. Pe câțiva comuniști puțin mai scrupuloși decât ceilalți, cum ar fi Buharin, de exemplu, îi neliniștește „excesul de zel al unei organizații împănate de criminali și de sadici, de elemente degenerate ale lumpenproletariatului“, dar majoritatea conducerii bolșevice hotărăște să nu schimbe nimic în această privință. Lenin, care ia apărarea CEKA, denunță, în această critică,

„o inteligenție mărginită [...], incapabilă să privească problema terorii într-o perspectivă mai largă”.¹ Primii cekiști sunt, în majoritate, tineri (vârsta medie, 20 de ani și jumătate), bărbați (81,3% din efective), ruși (40%), letoni (17%), evrei (12,9%), polonezi (11,4%), în cea mai mare parte celibatari (94%), dar nu neapărat membri de partid (53,4%). Cariera atrage și datorită avantajelor: salariu de două ori și jumătate mai mare decât cel al unui muncitor calificat, numeroase prime în natură, dintre care posibilitatea de a mânca trei mese pe zi în aceste vremuri de lipsuri, precum și garanția de a nu fi trimis pe front.²

„Înlocuirea statului burghez prin cel proletar este cu neputință fără revoluția violentă”, a avertizat Lenin în *Statul și revoluția*.³ Odată cu comunismul de război, violența devine o armă pusă în slujba terorii, al cărei monopol, ce-i drept, nu este întotdeauna deținut de stat în vremea respectivă. CEKA se mulțumește uneori să însoțească furia mulțimilor, însuflețite de vechi resentimente. Violența pornind de sus și violența de jos stau umăr la umăr, se completează, se îmbogățesc una pe cealaltă spre nenorocirea victimelor. Dușmanul este burghezul, un termen vag ce-i include pe cei care sunt sau par mai bogați decât ceilalți. Denumirea infamantă îi vizează și pe „speculanți”, pe „nemți” (împotriva cărora țara este încă în război), dar și pe „jidani”, un țăp ispășitor tradițional într-o Rusie frământată de multă vreme de antisemitism.

Invidia și pofta sunt adesea la originea egalitarismului; printre ruși, aceste defecte sunt întărite de cultul creștin al sărăciei. Cei din urmă vor fi cei dintâi, fericiți cei smeriți, căci ei vor moșteni pământul – sunt predici milenare. Comuna țărănească, de multă vreme forma de organizare socială de la țară, dezvoltă o formă de întrajutorare în favoarea celor mai săraci, care poate duce aproape la uniformizare la nivelul de jos. Mersul la război împotriva bogățiilor altora poate fi un mijloc de a ajunge în rai, o credință pe care bolșevicii o garnisesc cu socialismul lor egalitar. Neputând să-i aline pe cei mai săraci, puterea face viața un iad pentru cei mai bogați, ceea ce-i pe placul dezmoșteniților mânați de dorința de răzbunare socială. Fără nici o îndoială că, în acest sens, revoluția bolșe-

1. *Lenin i VCK. Sbornik dokumentov (1917–1922)* [„Lenin și CEKA. Culegere de documente”, Moscova, 1975, p. 122. *Apud* Nicolas Werth, „Un État contre son peuple”, în Stéphane Courtois, Nicolas Werth et al., *Le Livre noir du communisme*, Robert Laffont/Bouquins, 1998, p. 92 [„Un stat împotriva poporului său”, în Stéphane Courtois, Nicolas Werth et alii, *Cartea neagră a comunismului: crime, teroare și reperiune*, Humanitas, București, 1998 (traduceri de Ileana Busuioc, Maria Ivănescu, Doina Jela Despois, Emanoil Marcu, Brândușa Prelipceanu și Luana Schidu), pp. 77–78 (trad. de Luana Schidu) – n. tr.]

2. Nicolas Werth, „Qui étaient les premiers tchékistes?”, *Cahiers du monde russe et soviétique*, XXXII (4), octombrie–decembrie 1991, pp. 502–512.

3. Lénine, *Œuvres choisies*, ed. cit., p. 349 [preluat din V.I. Lenin, „Statul și revoluția. Învățătura marxistă despre stat și sarcinile proletariatului în revoluție” (1917), în *Opere complete*, ed. cit., vol. 33 (1964), p. 22 – n. tr.]

vică a fost la început populară, înainte ca tăvălugul roșu să zdrobească definitiv toate speranțele. Atâta vreme cât teroarea i-a lovit pe „burghezi” sau pe „culaci”, chiaburii de la țară, aceasta nu i-a speriat pe cei mai mulți, ba chiar a fost practică cu conștiința împăcată, fiindcă erau „tâlhăriți tâlharii”, după cum spunea Lenin. Ororile s-au înmulțit. La Taganrog, pe Don, niște cadeți, fii de burghezi, au fost aruncați de vii în furnale; la Evpatoria, în Crimeea, mateloții au masacrat sute de ofițeri și de burghezi, înecându-i după ce le-au rupt membrele; în Delta Volgăi, țăranii ruși au jefuit și incendiat satele de crescători calmuci și i-au ucis pe cei care n-au reușit să fugă, inclusiv femeile însărcinate.¹

Socialistul revoluționar de stânga Isaac Steinberg, care a fost, câteva luni, comisar pentru justiție, înainte de interzicerea partidului său, în iulie 1918, a dat mărturie despre acest climat de teroare, la instaurarea căruia a contribuit: „Simplul fapt de a fi un fost burghez te priva de cele mai elementare drepturi ale omului; nu ți se mai dădeau cartele pentru rație, ți se interzicea, ca și negrilor americani, accesul în anumite locuri publice, ți se exilau copiii, familia, în cartierele cele mai nesănătoase din oraș. Dacă un membru al clasei tale sau al partidului tău politic s-ar fi gândit să contracareze puterea revoluționară, acest lucru ar fi fost suficient ca să devii tu ostatic, deși nu erai vinovat de nimic. Dacă refuzai să mărturisești sau să-i trădezi pe cei apropiați, erai supus torturii, grosolană sau rafinată, fizică sau morală. Dacă, în sfârșit, nu dădeai nici un prilej de a fi prigonit, dacă-ți ascundeai «cu dibăcie» gândurile în fața puterii, dacă, formal, rămâneai imposibil de prins, făceam în așa fel încât să te silim să cazi, împotriva voinței tale, în plasa provocatorilor noștri.”² În mai 1918, Dzerjinski îi scrie o scrisoare soției sale, care se află în Elveția, împreună cu fiul său, pe care nu l-a văzut de cinci ani. Aici dă câteva detalii despre munca lui în fruntea CEKA: „Sunt pe front. Viață de soldat. Nici o pauză. Trebuie să salvez casa Rusiei. N-am timp să mă gândesc la voi și nici la mine însumi [...]. Țin personal interogatoriile cele mai importante. Mi s-a întâmplat chiar să-i execut eu însumi pe vinovați. Am mâinile pline de sânge și mi-e groază de asta, dar cum să fac altfel? Cineva trebuie să facă treaba murdară! Sunt fără milă și cu o voință de fier și voi merge până la capăt ca să extirp răul și nedreptatea din lumea veche [...]. Nu plec niciodată din birou. Aici muncesc și aici dorm, după un paravan. Adresa mea: Bolșaiia Lubianka.”³

În această atmosferă de violențe generalizate, asasinarea țarului și a familiei sale la Ekaterinburg, în noaptea de 16 iulie 1918, pare aproape

1. Serguei Melgounov, *La Terreur rouge en Russie, 1918-1924* (ed. I Payot, Paris, 1927), Éditions des Syrtes, Paris, 2004, pp. 157-161 [Serghei Melgunov, *Teroarea Roșie în Rusia: 1918-1924*, trad. de Nicolae Drăgușin, Muzeul Brăilei „Carol I”, Editura Istros, Brăila, pp. 147-160 - n. tr.].

2. Isaac Nachman Steinberg, *In the Workshop of the Revolution*, Rinehart, New York, 1953, p. 131.

3. *Apud* Nicolas Werth, „Dzerjinski et les origines du KGB”, art. cit.

un fapt secundar. Regicidul ține de ritualul revoluției; în orice caz, așa cred bolșevicii, cu toată admirația lor pentru modelul francez. Moartea lui Nicolae II, a soției sale și a celor cinci copii relevă totuși o diferență de natură între iacobinii de ieri și marxiști-leniniști. Ludovic XVI a avut dreptul la proces, i s-a acordat o zi de grație înainte de execuție, iar moartea lui a fost publică. Nimic din toate acestea nu i s-au îngăduit țarului. Uciderea a avut loc noaptea, pe furiș, în beciul unei case burgheze, prin surprindere, fără ca vreo sentință să fie pronunțată de vreo jurisdicție oarecare. Să-i fi fost rușine puterii bolșevice de acest act? Comunicatul oficial al execuției, publicat la 19 iulie, menționează, de altfel, doar moartea lui Nicolae II, precizând că „soția și fiul lui Nicolae Romanov au fost duși într-un loc sigur“. Această minciună, care va dăinui ani de zile, ilustrează comportamentul ambivalent al bolșevicilor în fața „dușmanului“. Asasinarea țarului este un semnal puternic la adresa celor care visează la o posibilă întoarcere la starea dinainte.

În același timp, pretinzând că au cruțat viața fiului său, țareviciul, moștenitorul tronului, ucigașii întrețin speranța partizanilor imperiului. Un dublu efect contrar. Noua putere inaugurează astfel o practică ce se va generaliza și pe care o vor copia apoi toate regimurile comuniste în varianta lor totalitară. Pe de o parte, Moscova își revendică intransigența politică (execuția țarului), dar, în același timp, și-o minimizează (tăcerea în privința asasinării familiei). Nu este vorba de o falsă pudoare de revoluționar, ci, mai degrabă, de o manifestare dăunătoare a arbitrarului. Acest mod de a ascunde o parte de adevăr le conferă mai multă autoritate celor care cunosc secretul. Uciderea țarului este făcută publică, dar numai câțiva știu că toată familia a fost masacrată la ordinul venit de sus. Acest secret întărește puterea discreționară de viață și de moarte asupra tuturor. În continuare, cea mai mare parte a regimurilor comuniste nu-și vor ascunde niciodată intenția de a pedepsi „dușmanul“, uneori chiar vor pune în scenă represiunea (proces), dar vor disimula mijloacele folosite: execuția și înmormântarea victimelor pe ascuns, transportul deportaților cu toată discreția, familii cărora nu li se aduce la cunoștință soarta celor pedepsiți... Toate aceste lucruri sunt intenționate și au drept scop teroarea. Violența arbitrarului devine totală, pentru că „dușmanul“ nu știe cu adevărat pentru ce este condamnat, neaflând nici chiar ce soartă i se rezervă. Privat de destinul său, individul se vede negat în însăși ființa sa, nu mai este decât un „obiect“ în mâinile partidului-stat atotputernic.

Spre războiul civil

La 3 martie 1918, la Brest-Litovsk, tratatul semnat cu Puterile Centrale – Germania, Austro-Ungaria și Turcia – pune capăt implicării Rusiei în Primul Război Mondial. Pacea pe care o promisese Lenin devine efectivă, dar la un preț scump pentru noua putere. Vina este a bolșevicilor, care

au încercat să întârzie încheierea conflictului, să câștige timp în speranța unei ipotetice revoluții în Germania care ar fi luat inamicul prin surprindere. Fericitul eveniment neavând loc, armata rusă, în debandadă totală, a fost silită să se retragă din diferite teritorii, obligând Petrogradul să semneze o pace umilitoare. La Brest-Litovsk, bolșevicii cedează Finlanda, Polonia, țările baltice, o parte din Belarus, recunosc independența Ucrainei, restituie Turciei câteva orașe și provincii cucerite și se angajează să plătească despăgubiri de război importante. Între trei și patru procente din populația țării trec sub control străin, ca și 32% din terenurile agricole, 54% din întreprinderile industriale și 89% din resursele miniere.¹ Înfrângerea finală a Germaniei de către Antanta aliată, în noiembrie 1918, apoi Tratatul de la Versailles din iunie 1919 vor face ca o parte dintre dispozițiile luate la Brest-Litovsk să nu mai fie valabile, ceea ce va salva regimul bolșevic. Nu este exagerat să spunem că, datorită victoriei lor asupra imperiilor centrale, țările capitaliste occidentale au permis Rusiei bolșevice să supraviețuiască.

Rusia din martie 1918 este redusă la minimum. Lenin a insistat pentru semnarea acestui tratat atunci când alți conducători visau să poarte un „război revoluționar“. El alege să câștige timp cedând spațiu. Salvarea revoluției este esențială în ochii săi. Pacea odată instaurată, bolșevicii vor avea toată libertatea să-și concentreze forțele asupra dușmanului din interior, transformând războiul împotriva imperialismului într-un război civil, așa cum a plănuit Lenin. „Războiului burghezo-imperialist, războiului capitalismului ajuns la un înalt grad de dezvoltare, i se poate opune în mod obiectiv, din punctul de vedere al mersului înainte, din punctul de vedere al clasei înaintate, numai un război împotriva burgheziei – scria el în august 1916 –, adică în primul rând un război civil între proletariat și burghezie pentru cucerirea puterii, un război fără de care nu poate exista o mișcare serioasă înainte.“² Un război împotriva poporului, care se anunță mult mai înfricoșător decât cel purtat împotriva invadatorului străin. Avertismentul datează de la lovitura de stat: „S-ar putea ca el [războiul civil] să fie un război greu și sîngeros – atrage el atenția –, care să coste viața a zeci de mii de moșieri, de capitaliști și de ofițeri simpatizanți ai acestora. Proletariatul nu se va opri în fața nici unei jertfe pentru salvarea revoluției.“³ Rusia bolșevică se repliază asupra ei înseși pentru a duce această luptă. Schimbarea capitalei este, în această privință, simbolică. Petrogradul occidental este lăsat deoparte în favoarea Moscovei rusești, miza este păstrarea câștigurilor dobândite în octombrie.

1. John Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace*, Norton & Co, New York, 1971, p. 269.

2. Lénine, *Œuvres*, ed. cit., tome 23, p. 339 [preluat din V.I. Lenin, „Broșura lui Junius“ (articol publicat inițial în *Sbornik Soțial-Demokrata*, nr. 1 din octombrie 1916), în *Opere complete*, ed. cit., vol. 30 (1964), pp. 1–16, aici 12–13 – n. tr.].

3. *Ibid.*, tome 26, p. 62 [preluat din V.I. Lenin, „Sarcinile revoluției“, în *Opere complete*, ed. cit., vol. 34 (1965), pp. 242–251, aici 251 – n. tr.].

Numirea lui Troțki în fruntea Comisariatului Poporului pentru Război, la 26 martie 1918, este un alt simbol. Țara este, oficial, în stare de pace, dar se înzestrează cu un ministru care să dirijeze războiul civil. Noul comisar nu cunoaște deloc zăngănitul armelor, și totuși Lenin știe că, în calitate de bun ideolog, va putea să se arate nemilos și, ca bun tactician, așa cum a dovedit-o în timpul loviturii de stat, va duce la bun sfârșit acest conflict. Troțki este popular printre revoluționari, ceea ce va constitui un atu când va trebui să conducă trupele la atacul compatrioților lor. Lev sau Leib Bronstein, adevăratul nume al lui Troțki – acesta din urmă fiind un pseudonim împrumutat de la unul dintre gardienii săi din închisoare, din vremurile în care cunoscuse celulele Țarului –, și-a primit tresesele de agitator și organizator în timpul revoluției din 1905, când conducea Sovietul din Sankt-Petersburg. Avea 26 de ani și deja câțiva ani de închisoare și surghiun în spate. Născut într-o familie bogată de agricultori evrei, a descoperit cauza revoluționară în facultate, astfel ajungând pentru prima dată în spatele gratiilor. A evadat și l-a cunoscut pe Lenin în 1902, la Londra. Un an mai târziu, în momentul sciziunii dintre bolșevici și menșevici, îi alege pe „minoritari“, nefiind de acord cu pornirile dictatoriale ale autorului lui *Ce-i de făcut?*. Întors în Rusia pentru revoluția din 1905, este din nou închis după eșecul acesteia. O nouă evadare îl silește să se exileze în Austria, apoi în Franța. Jurnalist cu condei și excelent orator, devine curând cunoscut în intelighenție drept teoretician al revoluției permanente, drept omul care promovează, pentru Rusia, transformarea revoluției democratice burgheze în revoluție socialistă. Ca toți tovarășii săi, a fost luat prin surprindere de revoluția din februarie. S-a întors la Petrograd în mai, pentru a se alătura bolșevicilor. Troțki este un om intransigent, ceea ce-i pe placul lui Lenin. Sarcina lui este de a pune pe picioare armata necesară războiului civil care tocmai a fost declarat. Alături de CEKA lui Dzerjinski, Armata Roșie a lui Troțki alcătuiește celălalt braț înarmat al partidului-stat. Împreună, vor putea zdrobi rezistența poporului rus.

Armata Roșie s-a născut în februarie 1918, înainte de numirea lui Troțki, dar el este adevăratul ei creator. La început, era vorba de regruparea și disciplinarea gărzilor roșii apărute odată cu revoluția din februarie 1917. Alcătuite în mare parte din muncitori, aceste unități proletare și-au luat misiunea de a-i combate pe contrarevoluționari și a apăra ordinea publică. În momentul loviturii de stat din octombrie, majoritatea din cele 150.000 de gărzii roșii au ales tabăra bolșevică. Înainte de numirea lui Troțki, Armata Roșie era neguvernabilă. Formată din voluntari, fără grade și fără funcții, cu cadre alese prin vot, disciplina era inexistentă. Impunerea ordinii bolșevice era prima sarcină a noului comisar pentru război. Troțki introduce o dublă comandă, militară și politică, cu comisari însărcinați cu ținuta ideologică a trupelor și a cadrelor. Nu se mai pune problema alegerii ofițerilor; dezertarea sau revolta duce direct la plutonul de execuție. Restabilește serviciul militar obligatoriu pentru a spori efectivele. În câteva luni, trupele numără sute de mii de oameni.

În mintea lui Troțki, această armată nu trebuie să fie doar instrumentul puterii, ci să servească drept școală, drept model al socialismului de construit. Odată cu el, la inițiativa lui, marxism-leninismul va da naștere unui socialism de cazarmă, prin recrutarea obligatorie a societății, prioritatea acordată industriei de armament, militarizarea ierarhiei, prestigiul uniforme... lucruri care decurg din comunismul de război și care întemeiază ceea ce mai târziu se va numi statocrație sovietică.¹ „A crea armata înseamnă a crea statul“, spune Troțki.² CEKA și Armata Roșie devin osatura regimului, „structurile de forță“, singurele instituții sovietice chemate să funcționeze bine. Concepută ca instrument de teroare, această armată se vrea și un model de disciplină bolșevică. Teama, pe care Troțki o socotește drept mijlocul cel mai puternic în politică, este prezentă la toate nivelurile, pentru a face din Armata Roșie vârful de lance al terorismului de stat. „Disciplina se bazează pe pedepse crunte, mai ales pe execuții. Prin aceste pedepse și execuții, am aruncat pe toată lumea în teroare, pe soldați ca și pe comandanți și pe comisari – se plânge un înalt gradat într-o scrisoare adresată lui Lenin. Pedepsa cu moartea se aplică atât de des pe fronturile noastre, pentru motive și cu ocazii atât de diferite, încât disciplina noastră din Armata Roșie poate fi numită disciplină sângeroasă, în sensul deplin al cuvântului.“³

Lagărul de concentrare este cealaltă mare moștenire lăsată de Troțki comunismului. Fără a fi inventatorul acestui mod de detenție, inaugurat de englezi la începutul secolului XX în Africa de Sud, împotriva populațiilor ostile, în perioada Războiului Burilor, Troțki este, în schimb, primul bolșevic care s-a gândit să folosească această metodă represivă pentru pedepsirea „dușmanilor“ revoluției. Sintagma „lagăr de concentrare“ își face apariția la 4 iunie 1918, într-un decret al comisarului poporului pentru război, publicat pentru reprimarea rebeliunii Legiunii Cehoslovace, unitate formată din foști prizonieri și dezertori din armata austro-ungară, care refuzau să depună armele și voiau să se întoarcă în noua lor țară, trecând prin Siberia. Două luni mai târziu, la 8 august, un alt decret, semnat tot de Troțki, anunță deschiderea acestor lagăre de concentrare, „la Murom, Arzamas și Sviiajsk, pentru a-i închide acolo pe agitatorii suspecti, pe ofițerii contrarevoluționari, pe sabotori, paraziți, speculatori“⁴. Lagărul de concentrare destinat să-i neutralizeze pe adversari devine deja un mijloc de teroare. Primele lagăre de concentrare sunt ridicate pe locul celor pentru internarea prizonierilor de război, pe care soldații austro-ungari și germani le-au părăsit în urma acordurilor de la Brest-Litovsk. Dușmanul din interior îl înlocuiește pe cel din exterior.

1. Expresie a lui Cornelius Castoriadis, *Devant la guerre*, Fayard, Paris, 1981.

2. Léon Trotsky, *Ecrits militaires. Comment la révolution s'est armée*, L'Herne, Paris, 1967, p. 854.

3. Apud Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 73.

4. Léon Trotsky, *Ecrits militaires: Comment la révolution s'est armée*, ed. cit., p. 245.

Aspectul punitiv al lagărelor de concentrare, care nu vor întârzia să acopere spațiul Rusiei sovietice, este deci deja în acțiune încă din primele luni ale regimului bolșevic, iar aceasta independent de pericolul pe care-l putea reprezenta dușmanul pentru noua putere. Dacă Troțki a avut ideea folosirii lagărelor, Lenin, în ceea ce-l privește, a dorit ca detenția să fie cât mai greu de suportat posibil. Înainte de lovitura de stat din octombrie, liderul bolșevic vorbea deja de „datoria muncii obligatorii” pentru bogații capitaliști. În ianuarie 1918 a sugerat condamnarea „milionarilor sabotori... pentru șase luni de zile la muncă silnică în mină”¹. Muncă silnică + lagăr de concentrare = viitorul Gulag (direcția generală a lagărelor), a cărui înființare oficială va avea loc în 1930. Cele două „rețete” esențiale care aveau să fie la originea suferinței și morții a zeci de milioane de oameni în lume, în ansamblul țărilor comuniste, sunt în uz la doar trei luni după lovitura de stat bolșevică.

Într-o primă perioadă, lagărele funcționează fără bază legală, dar, în februarie 1919, o arestare îi dă CEKA „dreptul exclusiv de internare în lagărele de concentrare”. Poliția politică dispune încă din acest moment de o forță de intervenție represivă de o amploare nicicând egalată de-a lungul istoriei. CEKA, Armata Roșie, lagărele, ansamblul dispozitivului represiv este operațional înainte să se declanșeze efectiv războiul civil, în care se vor confrunta Roșii și Albii. Supraviețuirea revoluției nu este la originea înființării de instituții și măsuri coercitive, ci logica totalitară, orbirea ideologică, certitudinea de a cunoaște calea raiului pe pământ sunt cele care explică apariția acestui întreg arsenal, fiindcă bolșevicii aveau nevoie de aceste instrumente pentru a constrânge poporul să creadă în utopia lor. Teroarea este aplicată cu conștiința împăcată, cu atât mai mult cu cât este singurul mijloc de care dispune Lenin pentru a-și păstra puterea, minoritar în această Rusie în revoluție. „Moralitatea noastră n-are precedent, umanitatea noastră este absolută, căci se bazează pe un nou ideal: distrugerea oricărei forme de oprimare și de violență – precizează un editorial al *Spadei roșii*, organul CEKA la Kiev, publicat la 18 august 1919. Nouă ne este totul îngăduit, fiindcă suntem primii în lume care ridicăm sabia nu pentru a oprima și a duce în robie, ci pentru a elibera omenirea din lanțurile ei.” Noul regim n-a dus lipsă de dușmani, este adevărat, în exterior ca și în interior, și totuși nici unul dintre aceștia n-a fost niciodată destul de puternic pentru a reprezenta un pericol de moarte real. În schimb, când ostilitățile cu Albii au luat amploare, după vara anului 1918, dispozitivul pus la punct în lunile precedente a putut fi folosit atunci pe deplin pentru a institui un climat de teroare.

1. Anne Applebaum, *Goulag*, Grasset, 2005, p. 41 [Telegramă adresată lui V.A. Antonov-Ovseenko, 29 decembrie 1917 / 11 ianuarie 1918, preluată din V.I. Lenin, *Opere complete*, ed. cit., vol. 50 (1968), p. 23; citată și de Anne Applebaum, *Gulag: O istorie*, trad. de Vlad Octavian Palcu, Simona-Gabriela Vărzan, Humanitas, București, 2011, p. 41 – n. tr.].

Telegramă din 9 august 1918 către Feodorov, la Nijni Novgorod

„Trebuie să vă încordați toate forțele, să alcătuiți un triumvirat de dictatori (dv., Markin și încă unul), să introduceți imediat teroarea în masă, să procedați la executarea și evacuarea din localitate a sutelor de prostituate care îmbată pe soldați, a foștilor ofițeri ș.a.m.d. Nu e îngăduit nici un moment de întârziere... Trebuie să se acționeze cu toată energia: să se efectueze percheziții în masă. Să se aplice pedeapsa cu moartea prin împușcare pentru deținerea ilegală de arme. Să fie evacuați în masă menșevicii și persoanele suspecte.”

Telegramă din 9 august 1918, către Comitetul Executiv al guberniei Penza, cu o copie pentru Evghenia Bosch

„Trebuie să organizați o pază întărită, alcătuită din oameni dintre cei mai siguri; aplicați fără cruțare măsuri de teroare în masă împotriva chiaburilor, popilor și albgardiștilor; pe cei suspecti închideți-i într-un lagăr de concentrare în afara orașului.”

Telegramă din 10 august 1918, la Penza

„Către tovarășii Kuraev, Bosch, Minkin și către ceilalți comuniști din Penza. Tovarăși! Răscoala culacilor din cinci plăși trebuie zdrobită fără milă. O cer interesele întregii revoluții, căci «lupta finală» împotriva culacilor se desfășoară peste tot. Nevoie de model pentru a trece la acțiune.

Spânzurați (în toate situațiile, spânzurătoarea, pentru ca poporul să vadă) nu mai puțin de 100 de culaci bine cunoscuți, profitori, lipitori.

Publicați numele lor.

Confiscați-le toate grânele.

Alegeți ostatici, în acord cu telegrama de ieri. Faceți așa pentru ca la sute de kilometri în jur, oamenii să vadă și să tremure.

Confirmați primirea acestei telegrame pentru acțiune.

Cele bune, Lenin.

P.S.: Găsiți oameni mai aspri.”

Apud Alexandre Yakovlev, Le Cimetière des innocents, Calmann-Lévy, Paris, 2007, pp. 44–46 [cite preluată din V.I. Lenin, Opere complete, ed. rom. cit., vol. 50 (1968), pp. 151–152; 154 – n. tr.].

Două incidente tragice au grăbit venirea „Terorii Roșii”, denumirea oficială dată perioadei care va decurge din acestea. La 6 iulie 1918, ambasadorul german la Moscova, Wilhelm von Mirbach, este asasinat de către Iakov Bliumkin, un militant al partidului socialist revoluționar de stânga. Această organizație, care a condamnat pacea semnată la Brest-Litovsk și concesiile făcute Germaniei, chema apoi la „război revoluționar” împotriva inamicului străin. Eserii de stânga au fost, în momentul loviturii de stat din octombrie, singurul partid care i-a susținut pe bolșevici. Au participat la guvernare până la acordul de la Brest-Litovsk. În momentul atentatului împotriva ambasadorului german, organizația numără mulți înalți funcționari și participă activ în CEKA. Utopiști între utopiști, eserii de stânga sunt dezamăgiți de revoluție. Aceasta nu avansează destul de departe și destul de repede pentru ei. Prin asasinarea lui Mirbach, speră să provoace neînțelegeri între Berlin și Moscova, o reluare a ostilităților

(războiul continua atunci pe frontul apusean) și un nou salt pentru „războiul revoluționar“. În ziua asasinării lui Mirbach, membri ai partidului pun stăpânire pe poștă și telegraf pentru a lansa apeluri la rezistență. Aceștia îi acuză pe bolșevici că sunt „agenți ai imperialismului german“. „Insurgenții“ nu-și proclamă în mai mică măsură fidelitatea față de „sistemul sovietic“. Agitația stârnește confuzie. Eserii de stânga nu sunt împotriva revoluției, dar vor mai mult, intenția lor nu este de a pune mâna pe putere, ci de a îmboldi cursul istoriei. La început surprinși și ezitanți, bolșevicii își revin repede. Patruzeci și opt de ore mai târziu, cea mai mare parte a conducătorilor eseri de stânga sunt arestați, iar partidul este interzis.

Nu este prima dată când noua putere atacă o formațiune politică. Începând din noiembrie 1917, Partidul Constituțional-Democrat, zis Partidul Cadeților (KD), a fost scos în afara legii. În aprilie 1918, este rândul grupărilor anarhiste. Vor urma apoi menșevicii. Cât despre socialiștii revoluționari de dreapta, care s-au opus puterii încă din a doua zi după lovitura de stat, vor fi lichidați în 1922, în urma unui amplu proces. La începutul verii anului 1918, bolșevicii nu mai au deja aproape nici o opoziție în fața lor. Asasinarea lui Mirbach și „tentativa de puci“ vin la momentul potrivit pentru justificarea unei noi escaladări a represiunii. Eserii de stânga au căzut oare într-o capcană? Mai multe elemente îngrijorătoare ne fac să ne gândim că ar fi putut fi victimele unei provocări, cu dublul scop de a permite interdicția lor și de a amorsa un climat propice Terorii Roșii. Asasinul ambasadorului german, Blumkin, precum și bărbatul care-l însoțea în ziua respectivă, Nikolai Andreev, făceau parte amândoi din CEKA. Au putut intra împreună în ambasada Germaniei pentru a săvârși crima cu ajutorul unor documente oficiale emise în Lubianka. După comiterea crimei, nu vor avea probleme cu adevărat. Intrând în clandestinitate, Andreev va muri de tifos în Ucraina, în 1919. Blumkin va ajunge să se predea și să se căiască, ceea ce-i va îngădui apoi să se integreze în PC(b)R, Partidul Comunist (bolșevic) Rus, și să servească alături de Troțki. În continuare, numeroși eseri de stânga se vor converti la bolșevism și vor intra în administrație, mai ales în CEKA, sfânta sfințelor regimului.

Cel de-al doilea incident, cu urmări și mai dramatice, nu este nici el foarte clar. Lenin își luase obiceiul să meargă în fiecare vineri în câte o fabrică pentru a le ține cuvântări muncitorilor, propagând concepțiile bolșevice. În dimineața de 30 august 1918, șeful CEKA din Petrograd, Mihail Urițki, este victima unui atentat. Lenin nu renunță la respectarea programului său obișnuit. În vinerea respectivă, trebuie să ajungă la uzinele Michelson. La ieșirea din atelier, răsună trei focuri. Liderul bolșevic se prăbușește. Transportat de urgență la Kremlin, medicii constată o rană ușoară la braț și o alta mai serioasă la gât, cu scurgere de sânge în plămâni. Câteva zile, viața lui Lenin a atârnat de un fir. Aceasta este versiunea oficială. Autoarea atentatului, arestată nu departe de locul

faptei, se numește Fanny (Fanea) Kaplan. Este o fostă anarhistă devenită apropiată eserilor de stânga. Pentru ea, bolșevicii și șeful lor sunt „trădători“ de când au semnat Tratatul de la Brest-Litovsk. După cinci zile de interogatoriu și tortură, Fanny Kaplan este executată fără vreo altă formă de proces. Nimic din această afacere nu este cu adevărat limpede. Revolverul folosit în atentat n-a fost găsit niciodată; Fanny Kaplan a fost lichidată scurt, cu un glonț în ceafă (o metodă cekistă foarte preferată), discret, într-o curte dosnică din Lubianka. În momentul execuției, călăii săi au pornit motoare de camion ca să acopere zgomotul împușcăturii. Trupul celei executate a fost apoi ars, iar rămășițele împrăștiate. Această metodă corespunde celei deja în uz printre bolșevici, permițând impunitatea călăilor și, pe deasupra, acordându-le drept de viață și de moarte asupra victimelor lor, cu toată discreția. Cu toate acestea, n-ar fi fost oare mai oportun pentru propaganda bolșevică să exploateze afacerea, s-o denunțe pe Kaplan în public, să monteze împotriva ei un proces exemplar, pentru stigmatizarea dușmanilor revoluției? Graba puterii ne face să ne gândim că acest atentat ar fi putut ascunde altceva.

În anii 1990, după căderea comunismului, numeroase dezvăluiri au infirmat versiunea oficială a afacerii. Dosarul de instrucție, păstrat până atunci secret, lasă să se înțeleagă că Fanny Kaplan n-ar fi fost adevărata vinovată. Focurile de armă ar fi fost trase de Lidia Konopleva și Grigori Semionov, doi colaboratori ai lui Dzerjinski. Din nou umbra CEKA. S-ar mai părea și că cel care a ordonat complotul ar fi fost Iakov Sverdlov, la vremea respectivă numărul doi al partidului bolșevic, tovarăș al lui Lenin. De altfel, Sverdlov a ordonat execuția lui Fanny Kaplan și a cerut ca trupul să-i dispară. Lupta pentru putere ar fi cauza atentatului. Iakov Sverdlov a murit de tânăr, în martie 1919, la vârsta de 34 de ani, oficial din cauza urmărilor gripei spaniole, foarte virulentă în perioada aceea. Altă versiune susține că ar fi fost omorât în bătaie de muncitori furioși din Oriol, un oraș din Rusia apuseană. Unele dezvăluiri, de asemenea ulterioare căderii comunismului, arată că Lenin ar fi ordonat agresiunea.¹ Bătrânul Viaceslav Molotov, tovarăș al lui Lenin și, mai târziu, mâna dreaptă a lui Stalin, bolșevic fidel până la capăt, nu va dezminți această versiune a faptelor atunci când va fi întrebat de biograful său, la sfârșitul vieții, în anii 1980: „De ce a murit Sverdlov? – întreabă Feliks Ciuev. — S-a dus la Harkov, cred, și a răcit – răspunde Molotov. Cum îi zice? «Spaniolă». *Influenza* [...]. — Se spune că undeva a fost atacat, bătut, și după asta a murit – reia Ciuev. — Se poate“, comentează bătrânul conducător.²

1. Arkadi Vaksberg, *Staline et les Juifs*, Robert Laffont, Paris, 2003, oferă precizări interesante privind aceste descoperiri tardive, pp. 47–49. V. și Robert Conquest, *Staline*, Odile Jacob, Paris, 1993, p. 148.

2. Félix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, Albin Michel, Paris, 1995, p. 198 [Feliks Ciuev, Viaceslav Molotov, *Conversații cu Molotov: În cercul puterii comuniste*, trad. de Antoaneta Olteanu, Corint, București, 2017, p. 258 – n. tr.].

În această afacere, poate că viața lui Lenin n-a fost niciodată cu adevărat în pericol. Puterea i-ar fi exagerat rănilor pentru a-i putea exploata apoi refacerea rapidă, dovedind astfel caracterul său implacabil, voința de fier, hotărârea inexorabilă de a-și îndeplini cum se cuvine misiunea în slujba proletariatului. La două zile după atentat, Nikolai Buharin, redactor-șef la *Pravda*, pune în scenă calvarul hristic al capului revoluției: „Lenin, deși atins în două locuri, având plămânii atinși, scăldat în sânge, refuză orice ajutor și continuă să umble singur. A doua zi dimineața, când zilele-i erau încă amenințate, citește ziarele, se informează, veghează pentru ca motorul locomotivei care ne duce spre revoluția mondială să nu se oprească din mers.”¹ Câteva săptămâni mai târziu, Grigori Zinoviev, alt lingușitor al eroului bolșevic, vede în Lenin pe „cel ales dintre cei mulți”. „Este conducător prin harul lui Dumnezeu – continuă el. Nu se naște un asemenea conducător decât o dată la fiecare cinci sute de ani în viața omenirii.”² Atentatul a lansat cultul personalității lui Lenin. Acest cult îl va însoți pe părintele revoluției bolșevice până dincolo de moarte, ca rit nedisociabil de religia seculară comunistă.

Vinovăția lui Fanny Kaplan? Complot al lui Sverdlov? Gravitatea rănilor lui Lenin? Aceste întrebări pot părea anecdotice, dar nu sunt, ținând seama de modul în care va fi exploatat acest atentat eșuat. Hăituiala care urmează va permite declanșarea, împotriva „dușmanilor” revoluției, a unor asemenea valuri de sânge (în sens propriu), încât nu este exagerat să spunem că e vorba de o cotitură capitală în existența abia începută a regimului sovietic. Atentatul va servi drept pretext pentru instaurarea Terorii Roșii, o metodă de represiune de masă destinată a servi drept model pentru toate masacrele revoluționare, în URSS și în alte părți. Ceea ce s-a întâmplat la 30 august 1918 este deci primordial pentru istoria comunismului. Este greu să nu facem o apropiere între această tentativă de asasinat împotriva lui Lenin și un alt atentat, acesta din urmă reușit, a cărui victimă avea să fie, mai târziu, conducătorul comunist Kirov, la Leningrad, la 1 decembrie 1934. Acest asasinat va fi folosit de Stalin drept pretext pentru declanșarea Marii Terori, așa cum gestul atribuit lui Fanny Kaplan a permis declararea războiului împotriva „dușmanilor poporului”.

Teroarea Roșie prin decret

Începând din vara anului 1918, puterea bolșevică duce război pe două fronturi. Cel dintâi, împotriva Armatei Albe, care speră să restabilească vechiul regim, susținută, în principal, de englezi și francezi, un conflict

1. *Apud* Richard Pipes, *La Révolution russe*, PUF, Paris, 1993, p. 748.

2. *Ibid.*, p. 773.

care ar putea fi calificat drept război „civilo-străin”; cel de-al doilea, împotriva țăranilor care-și vor pământul, a muncitorilor care refuză ordinea bolșevică, a popoarelor care nu acceptă să se plece sub jugul moscovit: război civil *stricto sensu*. Cele două războaie se vor amesteca uneori, dar interesele divergente dintre diferiții adversari ai puterii, durata conflictelor, evoluția bătăliilor permit deosebirea a două tipuri de confruntări. Bolșevicii, în ceea ce-i privește, vor face un amalgam pentru a-i descalifica pe inamicii lor în ansamblu: Albi, străini, țărani, toți sunt la fel, toți sunt în solda capitalismului răzbnător.

Pe frontul „civilo-străin”, situația a început să se complice pentru Moscova în mai 1918, odată cu revolta Legiunii Cehoslovace, cuprinzând circa 35.000 de oameni. Constituită în vremea țarului, alcătuită fiind din oameni originari din Europa Centrală, veniți din țările aflate sub jugul Imperiului Austro-Ungar (aflat în război cu Rusia), această legiune, care spera într-o eliberare națională în urma conflictului mondial, a ajuns într-o situație periculoasă după acordurile de la Brest-Litovsk. Nu se mai punea problema, pentru acești oameni, să lupte împotriva Puterilor Centrale pe teritoriul rusesc. Autoritățile bolșevice s-au angajat să-i repatrieze pe soldații cehoslovaci în Franța, ca să continue războiul acolo, dar dezordinea generală care domnea pe teritoriul rusesc, în primăvara anului 1918, a îngreunat această operațiune. Pentru a ajunge pe frontul de vest, legiunea trebuia să ia trenul transsiberian până la Vladivostok (Siberia răsăriteană), de acolo să se îmbarce spre Statele Unite, de unde să continue drumul spre Franța. Această călătorie a devenit imposibilă. După semnarea acordului de la Brest-Litovsk, Transsiberianul era monopolizat pentru transportul prizonierilor germani și austro-ungari eliberați de Moscova, ceea ce a imobilizat legiunea în mijlocul Rusiei. În disperare de cauză, o unitate cehă a pus stăpânire, la Celeabinsk, pe un tren cu foști prizonieri maghiari. Sovietul local i-a arestat pe vinovați. Compatrioții cehi porniți în ajutorul camarazilor lor au ocupat orașul. Incidentul a pus paie pe foc. Bine înarmată, bine disciplinată, legiunea intră în război împotriva autorităților bolșevice. Calea ferată transsiberiană este ocupată, iar mai multe regiuni din Siberia, Ural și valea Volgăi trec sub controlul ei.

Succesele cehilor dovedesc slăbiciunea Armatei Roșii. La Paris, la Londra, dar și la Washington și Tokyo începe să se întrevadă speranța că se va putea răsturna un regim care și-a încălcat cuvântul, semnând o pace separată cu Puterile Centrale. Aliații Antantei priviseră până atunci cu scepticism tentativele de rezistență întreprinse de unitățile armatei rusești rămase fidele țarului sau Guvernului Provizoriu, cele numite Armata Albă, după uniforma pe care o purtau. În ziua de Crăciun 1917, Kornilov și Alekseev, doi foști șefi de stat-major, creaseră în regiunea Donului, în Rusia centrală, prima armată de „Voluntari”. O forță militară simbolică ce a suferit îndată înfrângere după înfrângere. La sfârșitul lunii martie 1918, locul lui Kornilov, care a fost ucis, a fost luat de generalul

Denikin. Albii sunt într-o situație primejdioasă. Trei evenimente le vor permite să-și revină. În regiunea Donului, cazacii s-au răsculat împotriva noului regim. Numele de cazaci nu se referă doar la un corp de elită autonom, apărut în secolul al XVI-lea, care nu ascultă decât de comandantul lor ales, *ataman*, ci și la un popor guvernat printr-un sistem politic original (*Rada*, adunarea militară), având o cultură și o limbă proprie. În regimul țarist, tradițiile lor fuseseră respectate. Bolșevicii, în schimb, nu puteau admite ca această regiune să scape de sub autoritatea lor. În februarie 1918 l-au executat pe conducătorul lor, *ataman*-ul Kaledin, provocând răscularea regiunii. Sub autoritatea generalului Krasnov, intrarea în război a cazacilor va micșora presiunea exercitată de Armata Roșie asupra Albilor. La începutul lui aprilie, japonezii debarcă la Vladivostok, ceea ce deschide un al doilea front. În același timp, în Finlanda, gărzile albe conduse de generalul Mannerheim câștigă o bătălie decisivă la Tampere. În câteva săptămâni, toate forțele bolșevice au fost izgonite din regiune. Pentru Moscova, situația militară se degradează. Armata Roșie trebuie să țină piept înaintării Albilor lui Denikin, celei a cazacilor lui Krasnov în Rusia centrală și răscoalei Legiunii Cehoslovace. În plus, în iunie, pe țărmul Mării Barents, generalul Miller, susținut de englezi, înființează Armata Albă a Nordului. În momentul „puciului” eserilor de stânga, în iulie, noua putere este atacată din toate părțile, dar ofensivele periferice nu sunt coordonate, așa încât nu este în pericol de moarte. O lună mai târziu, pozițiile Moscovei totuși se degradează, Albii pun stăpânire pe Kazan, un important nod feroviar și fluvial, care este și un oraș-simbol, fiindcă Lenin a studiat aici.

Decretul Sovnarkom din 5 septembrie 1918: „Consiliul Comisarilor Poporului, după ce a ascultat raportul președintelui CEKA pe întreaga Rusie, consideră că, în situația de față, asigurarea securității prin intermediul terorii este o necesitate absolută; de asemenea, că, pentru a întări și a introduce un caracter mai sistematic în activitățile CEKA, este esențial ca cel mai mare număr posibil dintre tovarășii din partid să fie trimis să lucreze în acest sector; că este esențială ocrotirea Republicii Sovietice de dușmanii de clasă, izolându-i în lagărele de concentrare, că oricine ar fi fost implicat în organizații, conspirații și răscoale ale Gărzilor Albe trebuie împușcat; că numele persoanelor executate trebuie publicate, ca și motivele aplicării acestei măsuri.” Teroarea devine politica oficială a puterii, acest decret plasează CEKA în centrul dispozitivului represiv, anunță folosirea pe larg a lagărelor de concentrare și condamnă la moarte în avans pe oricine va fi considerat dăunător cauzei revoluționare. Nimic nu va mai putea opri pumnul de fier al puterii. Publicarea decretului a fost precedată de o intensă campanie de presă care arată în ce stare de spirit vor fi aplicate aceste măsuri.

La 31 august, a doua zi după atentatul împotriva lui Lenin, *Pravda* deschide calea, chemând la represalii prin ucideri în masă: „Muncitori, a venit vremea să nimicim burghezia, altfel veți fi nimiciți de ea. Orașele

trebuie curățate fără milă de tot putregaiul burghez. Toți acești domni trebuie înregistrați, iar toți cei care reprezintă un pericol pentru cauza revoluționară, exterminați [...]. Începând de acum, imnul clasei muncitoare va fi o cântare a urii și a răzbunării.” *Krasnaia Gazeta*, organul Armatei Roșii, plusează: „Fără milă, fără cruțare, ne vom ucide dușmanii cu sutele, cu miile dacă va fi nevoie, îi vom îneca în propriul sânge. Pentru sângele lui Lenin și al lui Urițki [...] să curgă în valuri sângele burghezilor – mai mult sânge, cât mai mult cu putință.”* Grigori Zinoviev, președintele Sovietului din Petrograd, anunță deja în avans numărul victimelor. „Pentru a ne învinge dușmanii, trebuie să avem propria noastră teroare socialistă – precizează el în planurile relatate de *Severnaia Kommuna* din 19 septembrie. Vom merge mai departe cu 90 de milioane dintre cele 100 de milioane de locuitori ai Rusiei. Cât despre ceilalți, nu avem nimic să le spunem. Trebuie lichidați.”** Zece milioane de morți programați. Era exterminării în masă începe.

În plus față de lagărul de concentrare înființat la inițiativa lui Troțki, Teroarea Roșie aduce o altă noutate importantă în sistemul represiv, prin practicarea sistematică a luării de ostatici. Această măsură fusese deja preconizată de Troțki, înainte de declanșarea Terorii Roșii: „Dacă oamenii noștri cad în mâinile dușmanului [...], pentru fiecare muncitor, pentru fiecare soldat vom cere cinci cadeți”, amenințase el într-o cuvântare rostită în noiembrie 1917.¹ Odată cu Teroarea Roșie, luarea de ostatici este prevăzută la scară largă. Metoda avea să se dovedească de o eficacitate de temut în cadrul terorismului de stat pe care doresc să-l instituie bolșevicii. Nu mai este eliminat doar vinovatul desemnat, ci și anturajul său, familia, inclusiv copiii, fără deosebire de sex sau de vârstă. Tăvălugul roșu bolșevic nu intră în detalii, ci-i va zdrobi, sfărâma, extermina până la rădăcină pe cei care-i împiedică înaintarea. Ostaticul folosește la paralizarea opozantului, la împiedicarea acestuia de a acționa, silindu-l să se predea. Poate fi vorba și de primul venit, de un oarecare prins în ochiurile plasei, de o victimă în trecere, jertfită pe altarul revoluției. Ostaticul devine un osândit simbolic, care trebuie să ispășească pentru toți ceilalți. O circulară a lui Dzerjinski prezintă modul de întrebuițare: „Ce este ostaticul? Evident, un reprezentant al societății sau organismului care luptă împotriva noastră. Dar trebuie să aibă valoare în ochii dușmanului. Acesta nu va da nimic pentru primul învățător venit, pentru un pădurar, tâmplar sau băcan, mai ales dacă e evreu. Atunci, cekști, prindeți-i pe burghezi, dacă se poate împreună cu familiile lor!”²

A doua zi după atentatul împotriva lui Lenin, Zinoviev ordonă la Petrograd execuția sumară a 512 prizonieri. Arestați de la lovitura de

* Preluat din Richard Pipes, *Scurtă istorie a Revoluției ruse*, ed. rom. cit., p. 210 (n. tr.).

** Reprodus parțial în *id.* (n. tr.).

1. Publicat în *Izvestia*, 12 noiembrie 1917.

2. *Apud* Nicolas Werth, „Félix Dzerjinski et les origines du KGB”, art. cit.

stat din octombrie, acești ostatici n-au nimic de-a face cu evenimentele în curs. La Moscova, Dzerjinski pune să fie executate mai multe personalități de rang înalt din guvernul țarist, deținute din februarie 1917. Teroarea Roșie nu se mai încurcă cu noțiuni cum ar fi cea de dreptate, echitate sau imparțialitate. Dușmanul este numit printr-un singur cuvânt, burghezul, identificat prin apartenența lui de clasă. A fi burghez, a fi bănuț de apartenență la burghezie înseamnă condamnare la moarte. Exterminarea în masă este, înainte de toate, o exterminare socială. Instrucțiunile date cekiștilor de către Dzerjinski sunt radicale în această privință: „CEKA nu luptă nici pentru «justiție», nici împotriva vreunui individ sau altul. Suntem organul de exterminare a burgheziei ca clasă. În timpul unui interogatoriu, nu-mi pun întrebarea dacă unul sau altul au acționat împotriva puterii sovietice. Mă întreb: cărei clase îi aparține acest individ? Ce pregătire are, ce profesie?”¹ Presa bolșevică devine un concurs de execuții, prin publicarea de rapoarte interminabile despre trimiterile la moarte în cele patru colțuri ale țării. Începând din septembrie 1918, CEKA își înființează propriul organ pentru a-și ajuta membrii să schimbe informații și experiențe pe această temă. În această fază de teroare totală, nu se mai pune problema ascunderii, a execuțiilor pe furiș, a minimalizării represiunii. Dreptul de viață și de moarte se afișează, publicitatea făcută execuțiilor sumare vizează pe față terorizarea poporului. Obiectivul nu este distrugerea unei anumite opoziții, ci instaurarea unui climat de teamă totală, fiindcă teroarea poate lovi pe toată lumea, în orice clipă. Alegerea întâmplătoare a victimelor, după bunul-plac al călăilor, în numele unui criteriu „burghez”, a cărui aplicare este lăsată la discreția cekiștilor, are, desigur, ca scop înspăimântarea unui număr cât mai mare de oameni. Nikolai Krilenko, comisar al poporului pentru justiție și viitor procuror al Rusiei sovietice, mărturisește: „Nu trebuie să-i executăm doar pe vinovați. Execuția celor nevinovați va impresiona mai mult masele.”²

Armata Roșie a lui Troțki, la manevre pe frontul războiului „civilo-străin”, va aplica fără procese de conștiință aceste rețete de teroare pentru „pacificarea” teritoriilor recucerite. În toamna anului 1918, Albii sunt în poziție de forță. Bolșevicii trebuie să facă față la patru armate albe, cea a Voluntarilor aliați cu cazacii de pe Don în sud, comandată de generalul Denikin, armata lui Miller în nord, cea a lui Iudenici în nord-vest și, în sfârșit, la Omsk, în Siberia apuseană, armata amiralului Kolceak, sprijinită de Legiunea Cehoslovacă. Patruzeci și patru de mii de oameni într-un corp de expediție străin susțin armatele albe, dar soldații japonezi, americani, canadieni, italieni, britanici și francezi care le alcătuiesc nu sunt deloc motivați, mai ales după semnarea armistițiului din noiembrie

1. *Id.*

2. *Apud Isaac Nachman Steinberg, In the Workshop of the Revolution*, ed. cit., p. 227.

1918 care pune capăt conflagrației mondiale. Timp de un an, până la a doua aniversare a revoluției, Albii își mențin inițiativa, ajungând să amenințe Moscova de două ori, în primăvara anului 1919, printr-o ofensivă a lui Kolceak venită din est, și în toamnă, sub presiunea lui Denikin, venită din sud-vest. „Situația era de asemenea natură – va istorisi mai târziu Molotov, în convorbirile cu biograful său – că Lenin ne-a chemat și a spus: «Gata, Puterea Sovietică își încetează existența. Partidul trece în ilegalitate». Pregătisem noi documente, case conspirative...”¹ Boris Bajanov, care a fost, în anii aceia, unul dintre secretarii lui Stalin, va preciza mai târziu în ce fel s-au pregătit de supraviețuire conducătorii bolșevici încolțiți. „Din totalul fondului de diamante al Statului a fost constituit «fondul de diamante al Politbiuroului» – va povesti el în memoriile sale. Scopul acestuia era ca, în caz de pierdere a puterii, să le asigure membrilor Politbiuroului mijloacele de trai și cele pentru continuarea activității revoluționare. Indicii despre ordinele referitoare la alocarea din fondul de diamante al statului existau în arhive, dar nici un cuvânt despre locul în care era ascuns acest fond [...]. Despre locul de depozitare al fondului, doar membrii Politbiuroului trebuiau să știe.”² Regimul comunist este, până la urmă, salvat de anarhiștii ucraineni ai lui Mahno care atacă Armata Albă din spate. Ca răsplată pentru acest ajutor, abia terminându-se războiul civilo-străin, Armata Roșie va lichida aceste forțe mahnovite, în vara anului 1920.

Vântul începe să se întoarcă realmente în favoarea bolșevicilor în toamna anului 1919. Pe toate fronturile, Armata Roșie repurtează victorii. În octombrie, ofensiva lui Iudenici dusă în nord, asupra Petrogradului, este un eșec, în timp ce, în sud, armata lui Denikin bate în retragere. În noiembrie, Armata Roșie pune stăpânire pe Omsk, aflat sub conducerea amiralului Kolceak. Acesta din urmă fuge de-a lungul Transsiberianului, oamenii lui abandonându-l unul câte unul. În sfârșit, este trădat de Legiunea Cehoslovacă, în care grosul trupelor nu mai are interes față de acest război de la semnarea armistițiului din noiembrie 1918. Soldații care o alcătuiesc vor să se întoarcă acasă. În schimbul liberei treceri generale promise de Moscova, îl predau pe Kolceak Armatei Roșii. „Amiralul alb”, așa cum a fost numit, este executat la Irkutsk pe 7 februarie 1920. Cu o lună mai înainte, în ianuarie, Miller abandonase frontul de nord, retrăgându-se în Norvegia. Debandada Albilor accentuează dezacordul dintre ei. În aprilie, Denikin demisionează și este înlocuit de generalul Wrangel. Șase luni mai târziu vine sfârșitul. La 16 noiembrie 1920,

1. Félix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, ed. cit., p. 168 [ed. rom. cit., p. 206 – n. tr.].

2. Boris Bajanov, *Bajanov révèle Staline: souvenirs d'un ancien secrétaire de Staline*, Gallimard, Paris, 1979, p. 90 [Ediția românească, *Kremlinul anilor '20: Memoriile fostului secretar al lui Stalin, Boris Bajanov*, trad. de Mihai Coruț, Cogito, Oradea, 1991, omite paragraful citat (cf. p. 60) – n. tr.].

rămășițele armatei lui Wrangel, împinse în Crimeea, reușesc să scape de masacru fugind pe mare. Războiul „civilo-străin“ se încheie cu o victorie totală a bolșevicilor, iar adevăratul război civil, cel împotriva poporului, continuă.

Nehotărârea și slăbiciunea adversarului au fost cei mai buni aliați ai bolșevicilor. Absența unei reale voințe politice din partea occidentalilor, care n-au avut în vedere o intervenție decât ca mijloc pentru a concentra trupele germane în est, n-a permis niciodată corpului de expediție să ofere un sprijin real Albilor. Cei patru ani de conflict mondial, cu sutele de mii de morți, au cântărit greu asupra moralului soldaților, în timp ce guvernele lor, ruinate de războiul îndelungat, aspirau la o pace care să le refacă. Sfârșitul jalnic al amiralului Kolceak, părăsit de aliații săi occidentali, a arătat că „interesele imperialismului“, denunțate de presa bolșevică, nu erau atât de imperioase. Rusia, prea mult marginalizată în schimburile internaționale, încă în urmă pe plan industrial, nu constituia o miză reală. Doar Japonia, lansată într-o fază de cuceriri care nu se va opri decât odată cu înfrângerea din 1945, jindua la pământurile siberiene. Nici factorul ideologic n-a jucat vreun rol. Pentru democrații, noul regim bolșevic era un obiect guvernamental neidentificat, căruia nu-i puteau măsura nici pregnanța utopiei asupra conducătorilor, nici violența coerciției asupra celor guvernați. Ignoranța, la fel de mult ca și orbirea, explică indiferența de care au dat dovadă, încă de la început, capitalele occidentale (și opinia lor publică) în privința destinului tragic care se profila în Rusia. Mărturiile privind acest război „civilo-străin“, de o cruzime extremă, totuși n-au lipsit. Acestea anunțau războiul și mai crud pe care statul sovietic nu avea să înceteze a-l purta împotriva poporului său, dar nu erau ascultate sau nu suficient. Bolșevicii beneficiau de o aură revoluționară, aceeași care va permite, timp de decenii, țărilor socialiste să-și ascundă crimele sub mantia speranței comuniste. Guvernele occidentale, în orice caz, puteau cu greu să pornească în cruciadă împotriva Rusiei sovietice când propriile lor populații erau influențate de idealurile pe care le întrupa Moscova. Imunitatea ideologică a fost, încă de la început, cel mai bun garant al impunității comunismului.

Armatele albe au suferit din cauza mai multor handicapuri majore. Fragmentarea fronturilor, lipsa de coordonare militară și rivalitatea între comandanți explică, în mare parte, înfrângerea lor. Titlul de regent al Rusiei și de comandant suprem al armatelor albe, cu care a fost împodobit în noiembrie 1918 amiralul Kolceak, n-a fost niciodată efectiv. Când și-a lansat ofensiva asupra Moscovei în martie 1919, n-a fost deloc susținut de armata lui Denikin, în timp ce acesta din urmă pretindea că-i recunoaște autoritatea de regent. Iar când Denikin a pornit, la rândul său, la atacul capitalei în iunie 1919, rivalul său, Wrangel, nu i-a sărit în ajutor. Aceste dezbinări au făcut ca Armata Roșie să nu fie nevoită să lupte pe mai multe fronturi deodată, i-au permis să-și concentreze forțele în fiecare caz, să respingă diferitele amenințări una după alta. Chiar în cel

mai greu moment, când Lenin a crezut că Moscova este pierdută, Armata Roșie și-a păstrat controlul asupra principalelor linii și noduri feroviare, ceea ce i-a asigurat o mobilitate superioară celei a Albilor. Este bine-cunoscut faptul că Troțki se deplasa de la un front la altul la bordul unui tren blindat. Armatele albe erau, în ceea ce le privește, prea nedisciplinate. În *Eseurile privind tulburările rusești**, generalul Denikin a apreciat că înfrângerea Albilor se explică în mare măsură prin descompunerea morală a trupelor, jafuri, pogromuri, care i-au corupt pe soldați, ca și pe ofițeri, și care au subminat disciplina.¹ Pentru a supraviețui, Albii au fost siliți să recurgă la rechiziții, cel mai adesea *manu militari*, ceea ce a înspăimântat populația, deși această teroare n-a devenit niciodată un sistem, așa cum a fost Teroarea Roșie.

Prins între două focuri, tăvălugul Roșiilor pe de o parte, jafurile Albilor pe de alta, țăranul rus, principala victimă a acestui război, s-a ferit să-și aleagă tabăra. Absența susținerii populare, ba chiar izolarea armatelor albe au grăbit prăbușirea. Albii au fost percepuți ca nostalgici ai vechiului regim, ceea ce le-a dăunat în regiunile de la țară. Uniforma lor țaristă trăda dorința de restaurare a imperiului și, oricare ar fi fost atașamentul comandanților albi față de principiile democratice, aceștia păreau prea înrădăcinați în trecut pentru a fi acceptați ca alternativă la bolșevici. N-au făcut nici un efort să elaboreze o politică de natură să-i seducă pe țărani sau diferitele popoare, a căror susținere le era, totuși, esențială. Lozinca lui Denikin despre „Rusia una și nedespărțită“ făcea imposibilă colaborarea cu minoritățile din regiunile de graniță unde erau cantonate armatele albe. În primul rând, prezența puternică a proprietarilor de pământ în rândurile lor a blocat orice program agrar de natură să ralieze masa țăranilor. Zonele rurale s-au temut imediat ca o victorie a Albilor să nu repună în discuție împărțirea pământurilor efectuată de fapt în vara anului 1917 și aprobată de Lenin. În linii generale, poporul a văzut în programul contrarevoluției o întoarcere înapoi. Pentru majoritatea, noutatea necunoscutului valora mai mult decât un trecut compromis. Speranța de eliberare pe care o trezise insurecția din februarie era încă prea vie în suflete pentru ca deziluziile revoluției confiscate de bolșevici să ducă deja la regretarea vremurilor trecute, cum se va întâmpla mai târziu.

Față de Albii împotmoliți în contradicțiile lor și discreditați de purtarea lor, Roșiii au știut să-și făurească instrumentul indispensabil pentru păstrarea puterii. Meritul îi revine lui Troțki. Deja artizan al loviturii de stat din octombrie, a fost și salvatorul revoluției, în fruntea unei Armate Roșii pe care a profesionalizat-o, a disciplinat-o și a perfecționat-o. Apelul pe care l-a lansat în iulie 1918 către toți ofițerii din vechiul regim ca să vină să apere patria în pericol i-a permis să pună bazele în acest sens. Filonul naționalist s-a manifestat pe deplin la militarii de carieră,

* Anton Ivanovici Denikin, *Ocerki russkoi smutî*, Vagrius, Moscova, ed. 2002 (n. tr.).

1. *Apud* Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 70.

într-un moment în care debarca corpul expediției străine. La sfârșitul anului 1918, 22.000 de foști ofițeri țariști fuseseră deja recrutați; un an mai târziu, în plin război „civilo-străin“, vor fi 75.000 și, în cele din urmă, trei sferturi dintre ofițerii superiori ai Armatei Roșii aveau să provină din armata imperială. Nevoile financiare, mai mult decât o pasiune sinceră față de revoluție, explică, de asemenea, succesul recrutării lor. Cea mai mare parte dintre acești ofițeri nu mai aveau pensie, trebuind să „între din nou în joc“ sub culorile noului regim, dacă voiau să supraviețuiască. Troțki nu și-a făcut niciodată iluzii privind adeziunea acestor recruți la idealurile bolșevice. I-a plasat sub supravegherea și autoritatea comisarilor politici atotputernici și le-a amenințat familiile în caz de trădare. „Renegații să știe bine că-și trădează, în același timp, familiile: tați, mame, frați, soții și copii“, avertizează el, pentru a preîntâmpina orice dezertare.¹ În curând, acești ofițeri nu vor mai avea altă șansă decât să se angajeze cu totul sub stindardul Armatei Roșii. Ierarhia soldelor în funcție de grade, restabilirea salutului obligatoriu, reînființarea însemnelor pentru ofițeri sunt măsuri care au profesionalizat această armată în momentul în care înrolarea obligatorie deschidea rândurile unor soldați fără experiență, veniți în mare parte de la țară. Armata Roșie se visa proletară, dar a devenit o armată de țărani din necesitate. Înrolarea în masă a avut urmări pentru viitorul revoluției. În primul rând, sute de mii de țărani au fugit de înrolarea cu forța, alcătuind bande înarmate ce cutreierau țara, alimentând războiul civil timp de mai mulți ani. În 1919, Rusia număra două milioane de „țărani dezertori“. De altfel, Armata Roșie, devenită, prin forța lucrurilor, o armată de țărani, a ajuns să adopte moravurile acestora sub disciplina bolșevică. Sălbăticia de care au făcut uz acești soldați în timpul războiului „civilo-străin“ și de care vor abuza pe parcursul întregului război civil este o violență venită de la capătul țării, din aceste regiuni, adesea sterpe, în care asprimea condițiilor de viață îi silește pe oameni să lupte dur împotriva naturii. Revoluția bolșevică a fost o revoluție țărănească, care și-a adunat o armată de țărani, ceea ce a avut drept efect intensificarea brutalității utopiștilor. Această Rusie sub-proletariată, condusă de o inteligență supra-ideologizată, este cea care va servi drept model pentru alte revoluții țărănești, dintre care China lui Mao și Cambodgia lui Pol Pot vor fi, mai târziu, paradigme.

„Teama este un mijloc politic puternic, atât internațional, cât și intern, susținea Troțki. Războiul, ca și revoluția, se întemeiază pe teamă. Războiul victorios nu distruge, potrivit regulii generale, decât o mică parte din armata învinsă, frângând, prin frică, voința celorlalți. Revoluția acționează în același fel: omoară unități pentru a înspăimânta milioane.“² Scriind aceste rânduri, Troțki a mințit. Armata Roșie n-a executat câțiva

1. Léon Trotsky, *Ecrits militaires: Comment la révolution s'est armée*, ed. cit., p. 204.

2. Léon Trotsky, *Terrorisme et communisme*, éditions Prométhée, Paris, 1980, p. 59.

inamici simbolici pentru a înfricoșa mulțimile, ci sute de mii de bărbați, femei, copii, pentru a teroriza zeci de milioane. Scara nu este aceeași și nici răspunderea criminală.

CIMITIRUL ÎNTREGII RUSII

Crimeea a fost numită „cimitirul întregii Rusii“. Am auzit vorbindu-se despre aceste mii de victime grație a numeroase persoane revenite la Moscova din Crimeea. Aproximativ 50.000 de persoane au fost executate potrivit „*Za narod*“ („Pentru popor“) (nr. 1). Alții evaluează numărul victimelor la 100.000, 120.000 și chiar 150.000. Ce cifră corespunde realității? Nu știm. [...] Aceasta este regiunea unde își desfășura activitatea faimosul comunist și jurnalist maghiar Béla Kun care nu a avut nici o jenă să publice acest anunț: „Tovarășul Troțki a spus că nu va veni în Crimeea atâta timp cât aici va mai rămâne un singur contrarevoluționar: Crimeea este locul de unde nu va ieși un singur contra-revoluționar și, cum Crimeea se află într-o întârziere de trei ani față de mișcarea revoluționară, noi o vom aduce numaidecât la nivelul general al Revoluției Ruse...“ Și „s-a nivelat“ prin intermediul execuțiilor de masă nemaiauzite. Nu doar că se împușca, dar se trecea prin sabie. Au existat situații în care se masacrau victimele sub ochii propriilor părinți. „Războiul va continua atâta timp cât în Crimeea roșie va rămâne un singur ofițer alb“, astfel sunt concepute telegramele lui Sklianski, succesorul lui Troțki la Consiliul Revoluționar de Război [...]. Abatorul a durat luni de zile. Răpăiala semănătoare de moarte a mitralierelor se auzea în fiecare noapte, până la ivirea zorilor. Prima noapte de execuție în Crimeea a lăsat mii de victime: la Simferopol, 1.800, la Feodosia 420, la Kerci 1.300 etc. Am realizat repede că era peste mână să desfășori operațiuni cu batalioane complete. Atât de lipsiți de minte cât erau, unii dintre soldați se eschivau. Prin urmare, au fost numite grupe mai puțin numeroase cu două schimburi pe noapte. [...] Locatarii caselor învecinate locurilor de execuție erau dați afară din locuințe: era cu neputință de îndurat această oroare a chinurilor. Și mai era o primejdie: răniții care scăpaseră se târau până la case și cereau ajutor. Oamenii care se milostiveau de acești muribunzi își riscau propria viață dacă îi ascundeau. Cadavrele erau azvârlite în vechile puțuri genoveze. Când acestea din urmă se umpleau, grupurile de condamnați erau luate așa zicând pentru a fi duse la mine: erau puși să sape gropi comune, erau închiși timp de două ore într-o pivniță, erau dezbrăcați și nu li se lăsa decât crucea și, la căderea serii, erau împușcați. Erau dispuși în straturi. Deasupra cadavrelor se puneau un rând de vii pentru a «egaliza» și așa mai departe până la umplerea gropii la nivelul pământului. Dimineața, supraviețuitorii erau lichidați prin spargerea capetelor cu pietre. [...]

Execuțiile au fost în special foarte numeroase la Sevastopol și la Balaklava acolo unde, potrivit martorilor oculari, au fost 20.000 (*Obșcee Delo*, 9 noiembrie 1921). La Sevastopol, în mod special, bolșevicii au executat prin împușcare cel puțin 500 de muncitori din port, fiind acuzați că au ajutat la îmbarcarea trupelor lui Vranghel. Pe 28 noiembrie, „Izvestia a Comitetului Revoluționar din Sevastopol“ a publicat o primă listă conținând 1.634 împușcați dintre care 278 femei; pe 30 noiembrie, ziarul a mai publicat încă o listă din 1.202, dintre care 88 femei. Se crede că numai la Sevastopol, în timpul primei săptămâni, bolșevicii au împușcat mai bine de 8.000 persoane.

Sergueï Melgounov, *La Terre rouge en Russie, 1918-1924* (prima ediție Payot, Paris, 1927), éditions des Syrtes, Paris, 2004, pp. 121-126 [Serghei Melgunov, *Teroarea roșie în Rusia: 1918-1924*, trad. de Nicolae Drăgușin, Muzeul Brăilei „Carol I“ / Editura Istros, Brăila, 2017, pp. 114-118 – n. tr.].

Teroarea Roșie în practică

Lenin și-a anunțat programul încă de la prima cuvântare de învingător rostită în fața celui de-al II-lea Congres al Sovietelor, în seara loviturii de stat din octombrie 1917: „Nu se poate închipui socialismul în sensul că domnii socialiști ni-l vor servi pe tavă de-a gata, nu va fi așa. Nici o problemă a luptei de clasă nu a fost încă rezolvată în istorie altfel decât prin violență. Violență, când vine din partea maselor muncitoare, exploatare și este îndreptată împotriva exploataților, da, suntem pentru o astfel de violență!”¹ Cuvântul „exploatați” este un termen generic suficient de vag pentru a se referi la mai multe categorii. „Burghezii” din orașe fac parte dintre acestea – alt termen generic –, ca și „culacii” de la țară, adică „țărani bogați”, „chiaburii”. Într-o Rusie în care mai mult de 80% din populație trăiește la țară, în care agricultura este principala resursă, în care întrajutorarea este o tradiție țărănească, întotdeauna ești culacul cuiva. Războiul declarat „chiaburilor” se reduce la o declarație de război împotriva ansamblului țărănimii. În lipsa proletariatului și odată țărănimea eliminată, va rămâne un partid-stat care domnește peste un deșert al claselor: ideocrația împlinită.

Relațiile comuniștilor cu țărănimea, pe de o parte, și ale țăranilor cu puterea bolșevică, pe de altă parte, evidențiază un quiproquo tragic. Pentru cei dintâi, prea mulți țărani sunt o piedică în calea dezvoltării, așa cum i-a învățat Marx. Modul de producție capitalist, după care va urma socialismul, potrivit teoriei, nu poate înflori decât datorită acumulării primitive a capitalului și punerii la dispoziție a unei mâini de lucru din belșug, venită de la țară. În secolul al XIX-lea, industrializarea Europei a avut nevoie de raționalizarea agriculturii pentru eliberarea forței de lucru indispensabile în funcționarea fabricilor. Pentru Lenin, sarcina istorică a bolșevicilor este aceea de a întreprinde ceea ce a realizat burghezia în Occident, raționalizarea zonelor rurale pentru dezvoltarea industriei și pentru a dispune, în sfârșit, de acest proletariat în numele căruia au luat puterea și și-au instaurat dictatura. Acest program bolșevic cuprinde eliminarea țăranilor celor mai bogați și proletarizarea celorlalți, totul pe fondul colectivizării pământurilor și al socializării piețelor.

În 1917, țăranul rus nu are habar ce soartă îl așteaptă. A văzut cu ochi buni venirea bolșevicilor la putere, a salutat decretul de la 25 octombrie privind pământurile, care i-a adus satisfacție, abolind marea proprietate a boierilor. Pentru el, revoluția se oprește aici; va putea, în sfârșit, să trăiască decent. Conflictul era inevitabil. Odată la putere, bolșevicii încep

1. Lénine, *Œuvres*, ed. cit., tome 35, p. 275 [Reprodus în „Al Treilea Congres general al sovietelor de deputați ai muncitorilor, soldaților și țăranilor din Rusia, 10–18 (23–31) ianuarie 1918: Raportul de activitate al Consiliului Comisarilor Poporului, 11 (24) ianuarie (1918)”, în V.I. Lenin, *Opere complete*, ed. cit., vol. 35 (1965), pp. 271–290, aici 275 – n. tr.].

să-i ceară să furnizeze pâine sau să devină un soldat destoinic, capabil să slujească o revoluție de la care nu mai are nimic de așteptat. Primele rechiziții de grâne pun capăt iluziilor lui. Războiul civil este declarat la țară chiar înainte de decretarea oficială a Terorii Roșii. Era în intenția puterii să înceapă această luptă, dobândindu-și mijloacele. La jumătatea lunii iunie 1918, comitetele de țărani săraci sunt însărcinate să confişte surplusul agricol de la cei mai înstăriți. Bolșevicii, care nu știu nimic despre universul țărănesc, sunt siguri pe ceea ce fac. Vor să-i lichideze pe culaci, piedică în calea socializării agriculturii, pentru a și-i alia pe cei mai defavorizați. Lenin stârnește mulțimile: „Chiaburul nutrește o ură turbată împotriva puterii sovietice. [...] Acești vampiri s-au îmbogățit din mizeria poporului. [...] Acești păianjeni s-au îngrășat pe spinarea țăranilor ruinați de război, pe seama muncitorilor flămânzi. Aceste lipitori au supt sângele oamenilor muncii, îmbogățindu-se cu atât mai mult cu cât mai mult flămânzeau muncitorii de la orașe și din fabrici. [...] Acestor chiaburi le declarăm un război necruțător! Moarte lor.”¹ În sprijinul țăranilor săraci, Moscova trimite „brigăzi înarmate de rechiziționare”, alcătuite în majoritate de muncitori șomeri care visează la răzbunare socială. În plus față de un salariu de 150 de ruble, statul le-a promis o parte din recoltele confiscate, pentru a-și asigura zelul acestora. Totul este permis când e vorba să-i silească pe culaci să dea înapoi ce-au luat. Lenin sugerează să se ia ostatici, în fiecare regiune, „25-30 de ostatici dintre cei bogați, care vor răspunde cu viața lor pentru colectarea și încărcarea tuturor surplusurilor”². Pentru a încuraja delațiunea, mai propune să se cedeze o parte din grânele rechiziționate informatorilor.

La țară, reacția nu este cea așteptată. Ca răspuns la agresiune, lupta de clasă face mai degrabă loc solidarității. Reflexul egalitar și comunitar al adunărilor țărănești care gestionează de multă vreme viața satelor intervine pe deplin în fața puterii. Cei mai bogați nu sunt singurii care trebuie să plătească, ci rechizițiile sunt repartizate în funcție de posibilitățile fiecăruia, ceea ce alimentează nemulțumirea generală. Moscova a atârnat focul unei răscoale cu greu potolite după lovitura de stat. Izbucnesc tulburări în mai multe zone, unele brigăzi de rechiziționare cad în ambuscade. Teroarea Roșie decretată la începutul lunii septembrie 1918 aprinde o situație extrem de explozivă. Războiul civil deja început este oficial declarat, la rezistența țăranilor se răspunde prin terorismul de stat.

Prima campanie de rechiziție este un eșec: abia 13 milioane de puduri* de cereale recoltate la sfârșitul verii față de 144 de milioane estimate.

1. Apud Orlando Figes, *La Révolution russe*, ed. cit., p. 762 [Orlando Figes, *Revoluția Rusă*, ed. rom. cit., p. 557 – n. tr.].

2. Apud Robert Conquest, *Sanglantes moissons*, Robert Laffont/Bouquins, 1995, p. 50 [Robert Conquest, *Recolta durerii: Colectivizarea sovietică și teroarea prin foamete*, trad. de Bogdan Marchidanu, Humanitas, București, 2003, p. 54 – n. tr.].

* „Pud”, veche unitate de măsură rusească, egală cu 16,38 kg [n. tr.].

Statul mai strânge șurubul. La 1 ianuarie 1919, rechizițiile devin generalizate, centralizate, planificate în toate provinciile, până la ultimul cătun. Moscova hotărăște cote care trebuie îndeplinite de toată lumea, în mod arbitrar, pe baze fanteziste, fără să țină seama de situația reală. Confiscările privesc, de acum înainte, circa douăzeci de produse, de la lapte la carne, de la cartofi la unt, iar în plus, cereale. Odată cota îndeplinită, și numai în acel moment, fiecare familie de țărani trebuie să primească un bon în schimbul căruia poate obține bunuri meșteșugărești. Dar haosul care face imposibilă producția în sectorul industrial, dificultățile de distribuție, lipsa circuitelor de comercializare vor face ca aceste bonuri să fie, în mare parte, inutilizabile. Doar între 15 și 20% din nevoile fiecăruia de bunuri meșteșugărești sunt satisfăcute în final, din lipsă de produse disponibile. În februarie 1919, o lege de organizare socialistă confiscă toate pământurile foștilor boieri, despre care țăranii credeau că sunt ale lor de la revoluție. Pământurile luate le revin fermelor colective pe care puterea a hotărât să le înființeze. Este începutul colectivizării agriculturii. Bolșevicii își urmăresc obiectivul politic, își aplică programul, oricare ar fi rezistența oamenilor sau capacitățile naturii. Orbirea lor duce inevitabil la cea mai rea foamete pe care a cunoscut-o țara până atunci. La cel de-al VIII-lea Congres al Partidului Comunist (bolșevic) Rus, în martie 1919, Lenin declară public că preferă „să se culce pe patul de moarte, mai degrabă decât să acorde libertatea comerțului de cereale”¹. El nu va muri din această cauză, dar milioane de ruși vor pieri înfometați din vina lui.

Rusia a cunoscut două mari războaie țărănești, în secolul al XVII-lea, cu insurecția lui Stepan Razin, și în secolul al XVIII-lea, cu răscoala lui Pugaciov. Cea care izbucnește în 1919 le depășește prin amploarea geografică și prin efectivele implicate. Mai târziu, istoriografia sovietică va pretinde că țăranii s-au răsculat în coaliție cu Albii, aceștia fiind sprijiniți din străinătate. Asimilarea acestui război civil cu unul al „revanșarzilor” fostului imperiu a permis discreditarea durabilă a răscoalei de la țară, a „Verzilor”, așa cum au fost numiți, și negarea oricărei responsabilități pentru izbucnirea conflictului. Lenin a fost primul care a practicat amalgamul în ordinele sale, dispunând folosirea de șiretlicuri pentru punerea crimelor de război civil în cărca țăranilor: „Un plan minunat. Pune-l în aplicare împreună cu Dzerjinski – îl sfătuiește el pe un comisar politic al Armatei Roșii. Sub masca de «Verzi» (o să ne ocupăm deăștia mai târziu) vom înainta 10–20 de verste și vom spânzura culacii, preoții și moșierii. Recompensă: o sută de mii de ruble pentru fiecare om spânzurat.”² Țăranii sunt adesea siliți să lupte pe două fronturi, împotriva Roșiilor și împotriva Albilor. „Puterea dată Sovietelor, dar fără comuniști” este un cuvânt de ordine auzit

1. Proces-verbal stenografiat al Congresului, p. 407; *apud* Alexander Yakovlev, *Le Cimetière des innocents: victimes et bourreaux en Russie soviétique, 1917–1989*, Calmann-Lévy, Paris, 2007, p. 115.

2. *Apud* Robert Conquest, *Sanglantes Moissons*, ed. cit., p. 54 [ed. rom. cit., p. 58 – n. tr.].

în rândurile lor. După părerea insurgenților, Sovietele le dăduseră pământ la 26 octombrie 1917, dar comuniștii sunt cei care li l-au luat înapoi la 18 februarie 1918. Verzii vorbesc, de altfel, de „revoluție” pentru a-și justifica rezistența. Albii cu greu pot împărtăși aceste idei.

DE CE SE MIȘCĂ ȚARA

Peste tot sunt răscoale țărănești, care nu încetează. Mă întrebați împotriva cui luptă? Împotriva roșiilor și albilor, depinde de puterea cui a prins rădăcini. Veți spune că da, țăranul nu recunoaște nici o ordine, nici el nu știe ce vrea. Scuzați-mă, nu zâmbiți triumfător. Țăranul știe mai bine ce vrea, însă nu vrea ce vrem noi amândoi.

Când l-a trezit revoluția, s-a gândit că i se împlinește visul de veacuri de a trăi separat, izolat în anarhia propriei lui gospodării, prin munca mâinilor lui, fără să depindă de nimeni și fără să-i fie obligat nimănui cu nimic. Însă din strânsoarea fostei organizări de stat, a nimerit sub puterea superstatului nou, revoluționar. Și iată că satul se zvârcolește și nicăieri nu-și mai află liniște.

Boris Pasternak, *Le Docteur Jivago*, Gallimard/Pléiade, 1990, p. 949
[*Doctor Jivago*, trad. de Emil Iordache, Polirom, Iași, 2008, p. 287 – n. tr.].

Două mii de membri ai brigăzilor de rechiziționare organizate de noua putere au fost uciși în a doua jumătate a anului 1918. Numărul de morți se ridică la 5.000 în 1919 și depășește 8.000 în 1920, anul în care conflictul se generalizează. Violența țăranilor se dezlănțuie cu ferocitate. Bolșevicii omorâți sunt frecvent torturați, li se scot ochii, sunt castrați, decapitați, uneori îngropați de vii sau înecați sub gheață, alteori mâncați de câini în mijlocul satului, în ovațiile locuitorilor. În bande, Verzii cutreieră țara, jefuiesc trenurile, fură tot ce poate fi asimilat cu bunurile statului. Poartă un război de răzbunare sălbatică împotriva regimului comunist. Vizavi, Roșiii nu rămân nici ei datori. Ca să-i vină de hac dușmanului, se trimit „detașamente de exterminare” – aceasta este denumirea oficială – pentru reprimarea răscoalelor. Puse sub comanda unor foști ofițeri țariști care, prin cultura lor, îi disprețuiesc pe acești țărani „înapoiți”, mujici, „detașamentele” practică pe scară largă luarea ca ostatici a familiilor insurgenților. „Supunem aceste locuri terorii în masă – scrie unul dintre ei. Pentru fiecare militant sovietic ucis, sute de locuitori vor plăti cu viața.”¹ La începutul anului 1921, puterea trebuie să lupte împotriva a șase mari zone de răscoală țărănească: în gubernia Tambov (40.000 de insurgenți), în vestul Siberiei (60.000), în vestul Ucrainei (5.000), în Asia Centrală (30.000), în Daghestan (5.000) și în Cecenia (5.000). Fiecare răscoală își duce lupta în propria provincie, fără să se coordoneze cu celelalte, ceea ce va înlesni acțiunile de exterminare demarate de putere. Trei metode folosite simultan vor permite să se pună capăt răscoalelor: lichidările fizice, deportările masive și foamea.

1. Apud Alexander Yakovlev, *Le Cimetière des innocents*, ed. cit., p. 118.

Țăranii din Tambov, o gubernie aflată la vreo 500 de kilometri de Moscova, au organizat răscoala cea mai disciplinată. Presați de rechiziții și de impozite, au hotărât, în mai 1920, să adopte un adevărat program insurecțional: abolirea Partidului Comunist, convocarea unei Adunări Constituante alese prin vot universal, înființarea unui Guvern Provizoriu împreună cu toate partidele și organizațiile care luptă împotriva bolșevicilor, acordarea pământului celor care-l muncesc, abolirea rechizițiilor, suprimarea claselor sociale și a altor subdiviziuni printre cei care muncesc. Aleksandr Antonov, un revoluționar autentic, membru al eserilor de stânga, este un om influent în regiune. Veteran al revoluției din 1905, condamnat la închisoare pe viață de justiția țaristă, comandant al miliției din Kirsanov după victoria bolșevică, nu putea fi bănuیت că ar fi un mujic reacționar vulgar. Interzicerea eserilor de stânga după eșecul „puciului” lor din iulie 1918, precum și terorismul de stat ce-i lovește, fără deosebire, pe țăranii din regiune îi explică angajamentul. Trecutul și prestigiul său, ideile lui revoluționare, toate acestea îl fac un agitator periculos pentru o putere care vrea să întrupeze calea cea dreaptă. Represiunea înfiorătoare pe care o vor suferi locuitorii regiunii își găsește aici rațiunea de a fi. La Tambov, mai mult decât oriunde, bolșevicii trebuiau neapărat să eradichez acest exemplu rău al revoluției populare.

Atunci când, în vara anului 1920, recolta a fost foarte proastă în toată Rusia, Moscova nu scade nivelul rechizițiilor. Pentru Tambov, pragul a fost stabilit la 11 milioane de puduri de cereale. Dacă l-ar achita, țăranii ar dispune abia de 10% din nevoile lor de hrană, semințe și furaje pentru anul următor. În provincie apar primele revolte din cauza foamei. Țăranii din Tambov refuză să plătească; în fiecare sat se formează bande înarmate cu furci, topoare, târnăcoape. Antonov ia conducerea insurecției. În toamnă, are sub comanda lui în jur de 40.000 de oameni, dintre care unii dezertaseră din Armata Roșie. Țăranii înrolați cu forța prin recrutarea decretată de Troțki se simt mai apropiați de răsculați decât de bolșevicii fanatici. Exemplul Tambovului riscă să se extindă. Moscova decide să lovească puternic. La 27 aprilie 1921, Biroul Politic, sau Politbiuroul în vocabularul bolșevic, instanța supremă a partidului, sub președinția lui Lenin, îl numește pe generalul Tuhacevski comandant suprem al regiunii, având la dispoziție o adevărată armată: cincizeci de mii de militari, trei trenuri blindate, trei unități de tancuri, mai multe mitraliere montate pe autovehicule, 70 de tunuri de campanie, sprijin aerian, care să-i permită să reprime răscoala într-o lună. Acestea erau ordinele primite. Tuhacevski este secondat de un alt responsabil al Armatei Roșii, Antonov-Ovseenko, mandatarul loviturii de stat bolșevice din octombrie de la Petrograd. În iunie 1921, cei doi își îndeplineseră misiunea în mare parte, insurecția fusese învinsă, cu excepția câtorva zone de rezistență. Politbiuroul emite un nou ordin, destinat să terorizeze acest ultim careu: „Banda lui Antonov (Tambov) a fost zdrobită prin acțiunea hotărâtă a trupelor noastre, iar membrii ei capturați. Pentru a smulge definitiv rădăcinile tuturor

bandiților social-revoluționari, Comitetul Executiv pe întreaga Uniune ordonă următoarele: 1. Cetățenii care refuză să-și spună numele vor fi împușcați pe loc fără judecată. 2. Se vor lua ostatici care vor fi împușcați dacă răsculații nu predau armele. 3. În cazul în care vor fi găsite arme ascunse, va fi împușcat pe loc capul familiei, fără judecată. 4. Orice familie care adăpostește un bandit va fi arestată și deportată, cu confiscarea tuturor bunurilor, iar capul familiei va fi împușcat pe loc, fără judecată. 5. Capul familiei care adăpostește membri ai familiei sau bunuri ale bandiților va fi împușcat pe loc, fără judecată. 6. Dacă familia unui bandit fuge, bunurile ei vor fi împărțite țăranilor loiali regimului sovietic, iar casele părăsite vor fi arse sau demolate. 7. Acest ordin trebuie adus întocmai la îndeplinire. Va fi citit la ședințele sătenilor.¹ A doua zi după emiterea acestui ordin, la 11 iunie, Tuhacevski informează Moscova că a decis să folosească gaze asfixiante împotriva ultimilor insurgenți: „Resturile bandelor înfrânte și bandiți izolați se adună în păduri și atacă populația pașnică. 1. Pădurile în care se ascund bandiții trebuie curățate cu gaze asfixiante. E necesar un calcul foarte precis, pentru ca norul de gaz asfixiant să se răspândească în toată pădurea și să omoare orice vietate se ascunde acolo. 2. Inspectorul de artilerie trebuie să elibereze de îndată numărul corespunzător de baloane cu gaz asfixiant și să pună la dispoziție specialiștii necesari în fiecare localitate.”² Ordinul nr. 171, semnat Tuha-cevski și Antonov-Ovseenko, pune imediat în aplicare acest plan. O lună mai târziu, la 19 iulie, este anulat. Unii conducători bolșevici ar fi avut, se pare, muștrări de conștiință după autorizarea acestor metode barbare. Prea târziu; răul fusese făcut, iar ultimii care opuneau rezistență în Tambov fuseseră gazați.

Șapte lagăre de concentrare au fost deschise pentru internarea „familiilor bandiților insurgenți”. În iulie 1921, sunt 50.000 închiși acolo, în majoritate femei, copii și bătrâni. Condițiile de internare sunt de așa natură încât tifosul, holera și foamea fac ravagii. Rata de mortalitate atinge între 15 și 20% pe lună. Sate întregi sunt reprimite, oamenii sunt executați sau deportați în primele lagăre instalate de puterea sovietică dincolo de Cercul Polar. Amploarea exactă a represiunii nu se cunoaște. Unele surse indică 15.000 de execuții și 100.000 de arestări sau deportări, altele estimează pierderile totale ale regiunii la 240.000 de persoane.³

1. Apud Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, ed. cit., p. 321 [ed. rom. cit., p. 376 – n. tr.].

2. Rosiiskii Tentr hraneniia i izuceniia dokumentov noveișei istorii (RTHIDNI) – Centrul rus pentru Conservarea și Studiarea Documentelor Istoriei Contemporane, f. 17, i. 3, d. 155, pp. 2–3 [preluat din Dimitri Volkogonov, *Lenin: O nouă biografie*, ed. rom. cit., p. 360 – n. tr.].

3. Orlando Figes, *La Révolution russe*, ed. cit., p. 943 [ed. rom. cit., p. 687 – n. tr.]; arhiva Sennikov din vol. *The Tambov Rebellion and the Liquidation of Russian Peasantry*, Posev, 2004, p. 159.

O regiune Vendée sovietică

Țăranii din Tambov au plătit scump faptul de a se fi răsculat. Cazacii din regiunea Donului și din Kuban sunt vinovați, la rândul lor, că aparțin unui corp de elită ale cărui tradiții naționale subzistă la periferia societății rusești de multă vreme. Excepția pe care o constituie nu putea supraviețui în fața unei puteri cu pretenții egalitare și centraliste. Privilegiile armelor, pământurilor și datinilor dobândite de acest popor de războinici din negura vremurilor trebuiau să dispară, după această logică. Începând din decembrie 1917, cazacii au fost lipsiți de statutul de care beneficiau sub țarism, iar apoi, primele acțiuni de transformare „socialistă” a zonelor rurale, hotărâte în vara anului 1918, au deschis ostilitățile. Grupări de autoapărare armată s-au format de-a lungul câmpiei Donului, pentru salvarea tradițiilor cazace. Potrivit lui Lenin, acești războinici erau ofițeri albi vulgari, cumpărați de imperialiști.¹ Încă de la început, amalgamul este conceput pentru denaturarea cauzei cazace și camuflarea crimei care se pregătește. Bolșevicii vor să lichideze acest neam elitist, iar războiul „civilo-străin” le va servi drept pretext. Moscova se gândește să-i împingă pe cazaci în brațele Armatei Albe și să le pecetluiască soarta în cadrul acestui război. Puterea vrea să facă din această regiune o „Vendée sovietică”; expresia este rostită în mod oficial, ca omagiu față de iacobini. La 24 ianuarie 1919, Comitetul Central al Partidului adoptă o rezoluție secretă care ordonă secțiilor comuniste locale să „exerce o teroare în masă împotriva cazacilor bogați, să-i extermine în întregime și să practice teroare de masă împotriva tuturor cazacilor care iau parte, într-un fel sau altul, direct sau indirect, la lupta împotriva puterii sovietice”². Începând din februarie, ordinul este aplicat în urma unei ofensive lansate împotriva Albilor, când primele detașamente ale Armatei Roșii pătrund în teritoriul cazac. Circumscripțiile și adunările cazace sunt dizolvate, pământurile sunt confiscate, toate armele trebuie predate, sub amenințarea pedepsei cu moartea. Aceste măsuri vizează eradicarea a ceea ce constituie specificul cazac. Se înființează tribunale revoluționare pentru a judeca sumar, în câteva minute, suspectii destinați plutonului de execuție pentru „comportament antirevoluționar”. Într-o lună, 8.000 de cazaci sunt trecuți prin foc și sabie. „Noi am avut tendința să ducem o politică de exterminare masivă a cazacilor fără nici cea mai mică distincție”, admite, în iunie, Isaac Reingold, președintele Comitetului revoluționar din regiunea Donului.³ Atamanul Kaledin, șeful suprem al cazacilor

1. *Apud* Alexander Yakovlev, *Le Cimetière des innocents*, ed. cit., p. 131.

2. Instrucțiune reproducă în *Izvestia TK KPSS* (Informații ale CC al PCUS), nr. 6, 1989, p. 178, citată de Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 73.

3. RTHIDNI, Moscova, f. 5, i. 2, d. 106, p. 7, *apud* Nicolas Werth, „Un État contre son peuple”, art. cit., p. 115 [ed. rom. cit., p. 96 – n. tr.].

din regiunea Donului, face parte dintre victime. Execuția lui îi împinge pe cazaci să declare război bolșevicilor. Circulă un text care explică motivele răscoalei: „Noi, cazacii, nu suntem împotriva Sovietelor. Noi suntem pentru alegeri libere. Suntem împotriva comuniștilor, a comunelor [exploatările colective] și a evreilor. Suntem împotriva rechizițiilor, a jafurilor și execuțiilor efectuate de CEKA-uri.”¹ Ca și țăranii din Tambov, cazacii fac deosebire între comuniști și Soviete, acele adunări populare suverane apărute odată cu revoluția din februarie. Aluzia la evrei reflectă resentimentul epocii. Din punctul de vedere al rușilor, mai ales la țară, numărul evreilor din rândurile revoluționarilor justifică denunțarea unui pretins „iudeo-bolșevism”. Totuși, antisemitismul nu este monopolul nimănui. Războiul civil a dat naștere unor numeroase pogromuri săvârșite de Verzi, de Albi, dar și de Roșii, iar când partidul-stat comunist va fi consolidat, sub Stalin, evreii vor figura printre victimele regimului sovietic în aceeași măsură ca și ne-evreii.

Cu sprijinul cazacilor, armatele albe ale lui Denikin reiau ofensiva. La sfârșitul primăverii anului 1919, întreaga regiune a Donului este eliberată. Contraatacul bolșevic se va desfășura în două faze. În februarie 1920, Armata Roșie se întoarce, hotărâtă să-i facă pe cazaci să plătească pentru rezistența lor. Se cer treizeci și șase de milioane de puduri de cereale, ceea ce înseamnă mai mult decât producția din regiune, toate rezervele alimentare sunt confiscate, dar și bunuri mărunte, cum ar fi „încălțăminte, haine, perne și samovare”, după cum precizează un raport CEKA.² Razia bolșevică face ca tot mai mulți țărani să intre în rândurile insurgenților. În iulie, armata cazacă din regiunea Donului și Kuban numără mai mult de 35.000 de oameni. Siliți să bată în retragere într-o primă fază, bolșevicii se întorc în octombrie, de data aceasta nemaifiind izgoniți. Începe a doua fază de „descazacizare”, cea mai ucigătoare. Un „plenipotențiar pentru Caucazul de Nord și Don” este numit de Moscova. Letonul Karl Lander înființează tribunale speciale, așa-numitele *troiki*, trei judecători desemnați dintre cekiști, însărcinați să pronunțe condamnări la moarte imediate. Șase mii de cazaci sunt executați doar în octombrie 1920. În satele suspectate de a fi sprijinit insurecția, familii întregi sunt trimise în lagăre de concentrare, transformate, cu această ocazie, în lagăre ale morții. „Adunați într-un lagăr din apropiere de Maikop, ostaticii – femei, copii și bătrâni – supraviețuiesc în condiții înfiorătoare, în noroiul și frigul din octombrie [...], scrie șeful CEKA într-un raport. Mor ca muștele [...]. Femeile sunt gata de orice pentru a scăpa de moarte. Soldații care păzesc lagărul profită de asta pentru a face comerț cu aceste femei.”³

1. *Ibid.*, p. 116 [ed. rom. cit., p. 97 – n. tr.].

2. *Id.*

3. *Ibid.*, p. 117 [ed. rom. cit., p. 98 – n. tr.].

Ordin al lui Sergo Ordjonikidze, președintele Comitetului revoluționar al Caucazului de Nord, 23 octombrie 1920:

1. Arderea în întregime a târgului Kalinovskaia.
2. Golirea de toți locuitorii a târgurilor Ermolovskaia, Romanovskaia, Samașinskaia și Mihailovskaia. Casele și pământurile care aparțin locuitorilor vor fi împărțite țăranilor săraci și mai ales cecenilor, care au dat dovadă întotdeauna de un profund atașament față de puterea sovietică.
3. Îmbarcarea în convoaie a întregii populații masculine de la optsprezece la cincizeci de ani din târgurile sus-menționate și deportarea lor, sub escortă, spre nord, pentru a îndeplini munci forțate de categorie grea.
4. Expulzarea femeilor, copiilor și bătrânilor, având totuși permisiunea de a se reinstala în alte târguri, mai la nord.
5. Rechiziționarea tuturor vitelor și tuturor bunurilor locuitorilor din târgurile sus-menționate.

Raportul misiunii trimis trei săptămâni mai târziu lui Sergo Ordjonikidze:

- Kalinovskaia: târg ars în întregime, întreaga populație (4.220) deportată sau expulzată.
- Ermolovskaia: curățată de toți locuitorii (3.218).
- Romanovskaia: deportați 1.600; rămân de deportat 1.661.
- Samașinskaia: deportați 1.018; rămân de deportat 1.900.
- Mihailovskaia: deportați 600; rămân de deportat 2.200.

De altfel, 154 de vagoane de produse alimentare au fost expediate la Groznîi. În cele trei târguri în care deportarea nu a fost realizată încă au fost deportate în primul rând familiile elementelor alb-verzi, precum și elementele care au participat la ultima insurecție. Printre cei care nu au fost încă deportați figurează simpatizanți ai regimului sovietic, familiile soldaților Armatei Roșii, funcționari și comuniști. Întârzierea înregistrată de operațiunile de deportare se explică prin lipsa vagoanelor. În medie, nu se poate trimite, pentru a duce operațiunile la bun sfârșit, decât un singur convoi pe zi. Pentru a îndeplini operațiunile de deportare, cerem de urgență 306 vagoane suplimentare.

RTHIDNI, Moscova, f. 85, i. 11, d. 123, p. 15,

apud Nicolas Werth, „Un État contre son peuple”, art. cit., p. 118

[„Un stat împotriva poporului său”, ed. rom. cit., pp. 98–99 – n. tr.].

Potrivit estimărilor, între 350.000 și 500.000 de cazaci au fost uciși sau deportați în 1919–1920, dintr-o populație de circa 3 milioane. Nici o altă regiune, la vremea respectivă, n-a cunoscut o asemenea teroare în masă. Soarta cazacilor nu este doar unică, ci o prefigurează pe cea care-i așteaptă pe țăranii ruși la sfârșitul anilor 1920, când Stalin va decreta colectivizarea agriculturii, ceea ce se va solda cu sute de mii de morți. Metodele folosite în regiunea Donului, la începutul acestui deceniu, pot fi considerate un fel de antrenament pentru ceea ce vor păți țăranii odată cu instalarea regimului sovietic. Țăranii care au scăpat de „descazacizare” sunt apoi primele victime ale foametei care se anunță. Slăbiți, într-o regiune atinsă în mod special de secetă, vor muri cu miile. În primăvara anului 1921, satele cazace își vor fi consumat ultimele stocuri de hrană.

Va veni apoi un val de foamete care, în timpul verii, se va întinde atât de mult, încât va atinge aproape jumătate dintre locuitorii de la țară. La sfârșitul anului 1921, 250.000 de persoane vor muri de foame pe teritoriul Donului; în luna iunie a anului următor, numărul lor va depăși 500.000, dintr-o populație rurală de 1,3 milioane. Foamea va pune capăt și oricărei forme de rezistență.

Arma foamei

Foametea din 1921–1922, care face mai mult de 5 milioane de morți, este consecința directă a politicii aplicate. Bolșevicii, cu Lenin în frunte, au exploatat această situație tragică pentru a duce la capăt eliminarea unei țărâni libere care le deranja planurile. Câteva cifre arată amploarea suferinței oamenilor de la sate începând de la revoluție. Suprafața în-sămânțată a trecut de la 85,6 milioane de hectare în 1916 la circa 53,2 în 1922. Recolta de cereale și cartofi a scăzut cu 57% între 1909–1913 și 1921. Șeptelul în ansamblu a scăzut cu o treime, și anume cu 42% la porcine, cu 35% la cai de povară, cu 24,4% la bovine.¹ Socializarea pământurilor este prima cauză a acestor rezultate proaste. Din cauza ei, țăranul s-a văzut, în mare parte, deposedat de rodul muncii lui. Înființarea fermelor colective, vârf de lance al unei agriculturi raționalizate, presupusă a deservi industria, a accentuat declinul acestui sector. Aceste ferme, numite „sovhozuri“, ar fi trebuit să-și vândă surplusul statului; în realitate, au început să trăiască pe spinarea comunității. Prețul de cumpărare a cerealelor prea scăzut nu le permite să investească în materialul necesar exploatării pământului. Țăranul colectivizat este un țăran subvenționat, silit să-și procure de la piață cele de trebuință.

De la instalarea comunismului de război, statul deține monopolul producției și al distribuției. Puterea crede că este suficient să repartizeze penuria pentru a o gestiona. Or soarta fiecăruia în parte nu se îmbunătățește atunci când cea a tuturor se înrăutățește. Planul de raționalizare decretat în 1919 instalează țara în eșecul economic care-i va fi propriu sistemului socialist. Rusia sovietică deschide calea risipei generalizate, caracteristică acestui tip de regim. Cetățenii sunt împărțiți în cinci categorii de consumatori, în funcție de merit. În frunte sunt lucrătorii care prestează muncă grea și militarii, care primesc cele mai bune „rații de clasă“, dar abia un sfert din cantitățile prevăzute, din cauza penuriei. Un sfert de kilogram de pâine pe zi, jumătate de kilogram de zahăr, un sfert de kilogram de grăsime, două kilograme de scrumbie pe lună nu sunt suficiente pentru a satisface nevoile unui lucrător la muncă grea în

1. Robert Conquest, *Sanglantes moissons*, ed. cit., p. 59 [ed. rom. cit., p. 63 – n. tr.].

Petrograd.¹ Inactivii sau intelectualii, în ceea ce-i privește, trebuie să se mulțumească deseori cu nimic. Țăranii, considerați de putere niște ființe înapoiate, egoiste, încremenite în băătăura lor, sunt responsabili cei mai potriviți pentru această penurie. Puterea hotărăște să facă rechiziții în zonele rurale pentru alimentarea orașelor. În 1919, colectarea silită a grânelor atinge abia 39% din obiective, iar un an mai târziu, 34%.² Sărăcia afectează populația de la orașe atunci când foametea lovește la țară, în timp ce țăranii nu mai dispun de semințele necesare pentru recolta viitoare. Războiul civil și recrutarea sunt factori agravanți, ca și seceta din vara anului 1920. Ucraina, grânarul tradițional al Rusiei, este regiunea cea mai atinsă.

Autoritățile exploatează situația. Politica lor transformă drama în dezastru și provoacă și mai mulți morți. În primul rând, foametea nu oprește rechizițiile. Un raport transmis de comisarul-șef Serghei Kamelev, în octombrie 1920, amintește mulțimile de țărani înfometați din oblastiile Voronej și Saratov, care implorau autoritățile locale să le lase puțin din grâul cules. „Aceste gloate au fost stârpite cu mitralierele“, precizează el.³ În Ucraina, 53.000 de tone de cereale sunt rechiziționate între vara anului 1921 și 1922, când foametea este deosebit de ucigătoare acolo. Inconștiența puterii? Orbire? Din vremea țarismului, Lenin nu găsea cuvinte destul de aspre pentru a denunța nepăsarea regimului imperial: „Toate țărilor cunosc recolte proaste, însă doar în Rusia acestea provoacă niște calamități ireparabile, ducând la foamete milioane de țărani“, acuza el în 1912. Acum, când este în fruntea țării, tonul s-a schimbat: „Situația noastră economică se îmbunătățește zilnic“, pretinde el în noiembrie 1921, în plină tragedie.⁴ Liderul bolșevic este insensibil la ce se întâmplă, fiindcă foametea îi servește interesele. După ce a trecut momentul de revoltă, o țăranime înfometată devine prea slabă ca să mai lupte; atunci când cauți de mâncare ca să supraviețuiești, n-ai nici timpul, nici puterea de a porni la război. Foametea este un mijloc eficient de exterminare în masă, o metodă radicală de debarasare de „dușman“. Mai târziu, Stalin în Ucraina, Mao în China, Kim Ir-sen în Coreea, dar și Pol Pot în Cambodgia se vor inspira din cinismul lui Lenin pentru a-i extermina, la rândul lor, pe concetățenii lor cu milioanele. Foametea este expedientul cel mai sigur și cel mai rațional pentru distrugerea oricărei forme de rezistență. Este soluția finală în maniera comunistă.

Foametea dă ocazia puterii să-i lichideze pe toți cei care pun piedici în calea obținerii controlului total asupra societății. Nu este vorba de

1. Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique de Lénine à Staline*, PUF, Paris, 2008, p. 152 [*Istoria Uniunii Sovietice de la Lenin la Stalin (1917-1953)*, trad., cu-vânt înainte și note de Florin Constantiniu, Corint, București, 2000, p. 34 – n. tr.].

2. *Id.*

3. *Apud* Alexander Yakovlev, *Le Cimetière des innocents*, ed. cit., p. 116.

4. *Apud* Kostas Papaioannou, *Lénine ou l'utopie au pouvoir*, ed. cit., p. 31.

opozanți, ci de ruși care încearcă să se apere împotriva atacurilor puterii. Liga de Ajutor pentru Copii, care funcționa din 1918, este suprimată. Aceasta avea ca membri militanți fără partid sau, mai rău, foști membri ai Cadeților, foști eseri și menșevici. Nu se mai punea problema, de acum înainte, ca „reprezentanții burgheziei“ să fie lăsați să se ocupe de progenerurile proletariatului, hotărâște comisarul pentru învățământ. O Comisie pentru Îmbunătățirea Vieții Copiilor înlocuiește Liga, avându-l în frunte pe Feliks Dzerjinski, responsabilul poliției politice. CEKA va ști să facă din ei mici sovietici. Biserica se află în linia întâi în această constrângere generală de raliere. Nici o putere spirituală nu trebuie să dispute monopolul puterii ideologice a partidului. Pentru Lenin, ecuația este simplă: religie = reacțiune. Datoria lui de revoluționar este să-i elimineze pe compatrioții săi de obscurantism. Cu 100 de milioane de credincioși, 67 de episcopii, 54.457 de biserici, 57.105 preoți și diaconi, 1.488 de instituții monahale care numără 94.629 de monahi, călugărițe, novici și novice¹, Biserica Ortodoxă reprezenta, în 1917, o putere insuportabilă pentru bolșevici. Cinci ani mai târziu, foametea le dă ocazia să zdrobească definitiv acest dușman. Lupta a început încă din ianuarie 1918, cu legea separării dintre Biserică și stat. Toate bunurile bisericesti au devenit proprietatea statului. Echipa de bolșevici au jefuit biserici și mănăstiri. Apoi au venit interdicția educației religioase, privarea clericilor de drepturi civice, privarea de cartele pentru rație, martiriul a mii de preoți. În februarie 1922, un nou decret ordonă confiscarea tuturor obiectelor religioase din aur, argint sau pietre prețioase, sub pretextul adunării mijloacelor necesare pentru a veni în ajutor victimelor foametei.

„LOVIȚI MORTAL DUȘMANUL ÎN CAP“

Scrisoare a lui Lenin către membrii Politbiuroului (extras)

19 martie 1922

Cu înfometări care se hrănesc cu carne de om, cu drumuri presărate cu sute de mii de cadavre, acum și numai acum putem (și prin urmare suntem datori) să confiscăm bunurile Bisericii cu sălbăticie, fără milă. Acum și numai acum, majoritatea nesfârșită a maselor de țărani ne poate susține sau, mai precis, poate să nu fie în măsură să susțină această mână de Sute Negre* clericale și de mic-burghezi reacționari. [...] Astfel putem obține un tezaur de mai multe sute de milioane de ruble-aur (gândiți-vă la bogățiile anumitor mănăstiri!). Fără acest tezaur nu se poate concepe nici o activitate de stat în general, nici o edificare economică în special și nici o apărare a pozițiilor noastre. Trebuie să obținem cu orice preț acest tezaur de mai multe sute de milioane de ruble (poate chiar mai multe miliarde!).

Toate acestea nu pot fi făcute cu succes decât acum. Totul arată că nu ne vom atinge scopul într-un alt moment, pentru că doar disperarea provocată de foamete poate antrena o atitudine binevoitoare, sau măcar neutră, a maselor față

1. Robert Conquest, *Sanglantes Moissons*, ed. cit., p. 217 [ed. rom. cit., p. 214 – n. tr.].

de noi. [...] Cu cât reușim să împușcăm mai mulți membri ai burgheziei reacționare și ai clerului, cu atât mai bine. Trebuie să dăm imediat o lecție tuturor oamenilor de acest gen ca să nu se mai gândească la nici un fel de rezistență câteva decenii.

RȚHIDNI, Moscova, f. 85, i. 11, d. 123, p. 15, citat de
Richard Pipes (ed.), *The Unknown Lenin, from the Secret Archive*,
Yale University Press, New Haven, 1996, pp. 152–153.

* Sutele Negre sunt o organizație de extremă dreaptă anarhistă, apărută după revoluția din 1905 (notă T.W.).

În zonele rurale înfometate, țăranii își mobilizează ultimele forțe încercând să împiedice atingerea adusă celor sfinte. Arhivele indică 1.414 confruntări sângeroase și moartea a 7.000 de călugări, dintre care jumătate călugărițe.¹ „Orice preot care se va opune confiscării bunurilor Bisericii trebuie transferat, ca dușman al poporului, în regiunile Volgăi cele mai atinse de foamete“, arată o notă a CEKA.² Foamea este deci bine văzută în acest caz, ca mijloc de exterminare. Patriarhul Tihon este arestat. Puterea îl silește să se supună. Biserica Ortodoxă Rusă nu și-a revenit niciodată după această ofensivă. În ceea ce privește bunurile confiscate – peste 600 kg de aur, peste 414.000 kg de argint, 35.670 de diamante, aproape 270 kg de pietre prețioase... potrivit unui calcul parțial³ –, acestea au servit la alimentarea casei de bani a statului sau a celei a CEKA; doar o parte infimă a fost folosită ca să se cumpere hrană pentru cei care aveau nevoie.

Rusia a cunoscut numeroase perioade de foamete ucigătoare de-a lungul istoriei. Cea care lovește țara în 1921–1922 nu are termen de comparație. Înfometarea inamicului nu este o metodă inedită, dacă ne gândim la asediarea de orașe, la tehnicile de încercuire folosite de toate armatele lumii, din negura vremurilor. Este vorba de o metodă barbară, veche de când lumea. Bolșevicii au inovat folosind acest procedeu împotriva propriului popor și făcând din el o armă politică. Nu e un joc al hazardului, un simplu accident al istoriei, ci e vorba în acest caz despre exploatarea morbidă a unor circumstanțe dramatice, de o politică voită. În 1921, Lenin încă nu stăpânește procesul în întregime. Foametea provocată, voită, exterminatoare, care va lovi ulterior Uniunea Sovietică, China, Cambodgia sau alte țări comuniste, înseamnă crime în masă săvârșite în secret, departe de privirile restului lumii. În cazul acestei prime foamete de tip comunist, Occidentul a fost chemat în ajutor. Presiunea intelectualilor ruși, de care puterea încă avea nevoie la vremea respectivă, relativa fragilitate a statului în acel moment, extinderea foametei în orașe, toate acestea au îndemnat probabil Moscova să accepte primirea ajutoarelor din afară.

1. *Ibid.*, p. 218 [ed. rom. cit., p. 218 – n. tr.], precum și Orlando Figes, *La Révolution russe*, ed. cit., p. 919 [ed. rom. cit., p. 670 – n. tr.].

2. Arhivele prezidențiale ale Federației Ruse, f. 3, i. 60, d. 22, pp. 35–37.

3. *Ibid.*, f. 3, i. 60, d. 23, pp. 76–77.

La 21 iulie 1921, un grup de personalități ruse lansează, la Moscova, Comitetul de Stat pentru Ajutorarea Victimelor Foametei (Pomgol), cu scopul de a trimite voluntari care să combată foametea în regiunile sinistrate. Apelul Comitetului este auzit, din Statele Unite, de către Herbert Hoover, secretar de stat al comerțului, dar și președinte al American Relief Administration, ARA, o organizație umanitară pe care o crease pentru a veni în ajutor populațiilor Europei după Primul Război Mondial. Hoover, quaker de-o viață, nu-și face nici un fel de iluzii în privința noului regim. Pune două condiții pentru a interveni: ARA să poată lucra total independent în Rusia, iar regimul să-i elibereze pe americanii pe care-i ține închiși de la revoluție. „Hoover ar trebui pedepsit, ar trebui să i se ardă o palmă peste față în public, să vadă toată lumea“, tună Lenin aflând aceste pretenții.¹ La 21 august, este semnat un acord, la Riga, între ARA și Maksim Litvinov, reprezentantul guvernului sovietic. Rusia numără la vremea respectivă 35 de milioane de victime ale foametei, iar ajutorul devine o necesitate imperioasă dacă se vrea salvarea puterii înseși, dar neîncrederea este cea de rigoare: „Tovarășe Molotov, referitor la acordul cu Hoover, trebuie să ne așteptăm la o afluență masivă de americani – scrie Lenin. Ar trebui să ne gândim să-i supraveghem și să rămânem informați. Sugerez ca Biroul Politic să dispună crearea unei comisii care să aibă drept sarcină pregătirea, elaborarea și punerea în aplicare a unei supravegheri îndeaproape a străinilor, prin intermediul CEKA și al altor organisme.“² În același timp, Pomgol-ul este desființat, membrii săi sunt arestați, acuzați de complot și de activități contrarevoluționare. Fiind semnat acordul cu ARA, „sufletele frumoase“ care au alertat lumea referitor la această dramă au devenit inutile. În primăvara anului 1922, cea mai mare parte a intelectualilor din Comitet vor fi expulzați din Rusia. Maxim Gorki, care era la originea apelului, este și el silit la exil în străinătate. Se va întoarce în Rusia după mulți ani, invitat de Stalin, pentru a deveni principalul lăudător al regimului sovietic.

La apogeul intervenției sale umanitare, în vara anului 1922, ARA a hrănit 10 milioane de victime ale foametei. În total, asociația va contribui cu 61 de milioane de dolari la ajutorarea Rusiei și va salva 25 de milioane de vieți omenești, mai ales în regiunea Volgăi. Condițiile puse de Hoover n-au fost niciodată respectate. Centrele de ajutor ale ARA s-au putut instala peste tot, dar întotdeauna sub autoritatea CEKA, care-și rezerva dreptul de a-i expulza pe americanii considerați indezirabili. Cât despre rușii angajați de asociație, aceștia vor fi, în cea mai mare parte, trimiși în lagăre de concentrare, îndată după încheierea acțiunilor de ajutorare. În decembrie 1922, ajutorul internațional s-a oprit, când lumea a aflat, cu stupefacție, că foametea nu împiedică regimul sovietic să exporte milioane de tone de

1. Orlando Figes, *La Révolution russe*, ed. cit., p. 956 [ed. rom. cit., p. 696 – n. tr.].

2. RȚHIDNI, Moscova, f. 2, i. 1, d. 21444, p. 56.

cereale.¹ Acest cinism este prost văzut în Occident. După câteva luni, ARA se retrage din Rusia. În continuare, Moscova a dorit mereu să treacă sub tăcere acest moment de rătăcire umanitară. Istoriografia oficială va ajunge să adopte punctul de vedere al lui Lenin, potrivit căruia acest elan internațional ascundea o acțiune subversivă împotriva propriei lui puteri, cu agenți străini „lansați într-o acțiune masivă de corupere a unor cekiști înfometăți și zdrențăroși”². Numărul victimelor salvate datorită acestui ajutor n-a contat niciodată în ochii autorităților sovietice.

Dreptul popoarelor

Politica instaurată după lovitura de stat a urmărit adesea contrariul promisiunilor făcute. După octombrie 1917, bolșevicii se comportă ca niște ideologi străini de realitățile care-i înconjoară. Confrunțați cu dificultățile concrete ale administrării țării, modelează lumea înconjurătoare după ideile lor. Acest fel de a proceda este dintre cele mai comode, pentru că evită o punere sub semnul întrebării a teoriei, dar este și dintre cele mai distrugătoare, trebuind să se realizeze prin forță adaptarea concretului la abstract, a realului la idee, astfel încât necesitățile să coincidă cu speranța revoluționară. Putea fi oare altfel, din moment ce comuniștii s-au crezut mereu cel mai bine înzestrați pentru a da poporului ceea ce are nevoie? Purtarea lui Lenin față de naționalitățile ce populează imensul teritoriu rus este caracteristică acestui mod de a proceda. După promisiunile inițiale de emancipare a urmat o politică voluntaristă, pentru a impune națiunilor care înconjoară Rusia unicul model socialist dorit de el. Un neocolonialism comunist, și acesta în slujba Moscovei, va lua locul colonialismului țarist. Pentru popoarele de la periferie, deziluzia avea să fie totală.

La recensământul din 1897, ultimul de acest tip, rușii reprezentau ceva mai mult de 44% din populația totală a țării. Constituția elaborată după revoluția avortată din 1905 a recunoscut dreptul popoarelor de a-și face cunoscute doleanțele, cu condiția să respecte cadrul imperiului. Revendicările epocii n-au lăsat să apară nici o tendință separatistă. Toate popoarele sperau în reforme, democratizare, egalitate în drepturi, dar nici unul nu dorea distrugerea statului centralizator. După revoluția din februarie 1917, Partidul Cadeților s-a pronunțat pentru autonomie culturală, socialiștii revoluționari au pledat pentru o soluție federativă, în timp ce bolșevicii fluturau, ca lozinci maximaliste, autodeterminarea până la posibila separare. Potrivit lui Lenin, dezagregarea imperiului trebuia să fie cheia care să-i deschidă porțile puterii. Popoarele vizate au crezut, la rândul lor, în aceste promisiuni de emancipare.

1. RȚHIDNI, Moscova, f. 17, i. 3, d. 21444, p. i.

2. Notă a lui Lenin către Josef Unschlicht (adjunct al lui Dzerjinski la CEKA), din 21 septembrie 1921, în Richard Pipes, *The Unknown Lenin*, ed. cit., p. 135.

Confruntat cu chestiunea națională, liderul bolșevic ajuns la putere va cânta pe diferite tonalități. Teoretic, marxismul său îl face să creadă în primatul luptei de clasă. „Lozinca culturii naționale constituie o înșelătorie burgheză” – scrisese el în 1913, în *Note critice în problema națională*. „Lozinca noastră este cultura internațională a democratismului și a mișcării muncitorești din lumea întreagă.”* Naționalismului strict al capitaliștilor care nu se gândesc decât la interesele lor, el opune internaționalismul proletarilor care n-au de pierdut decât lanțurile. Condamnarea de către el a Primului Război Mondial, care l-a proscris în cadrul mișcării socialiste europene, i-a dovedit fidelitatea față de dogmă. Dar fervoarea naționalistă care a pus stăpânire pe popoare în acel moment l-a făcut să înțeleagă că acest sentiment colectiv reprezenta totuși un factor mobilizator formidabil. El întreprinde o mică revoluție teoretică prin eseul său *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, care prezintă emanciparea națională drept fermentul revoluționar al secolului XX. În acest text, răul naționalist devine un mijloc de dezagregare a imperiilor, a puterilor colonialiste și a vechilor dinastii ce domină Europa. Sub pana lui Lenin, mișcările de eliberare națională sunt purtătoare ale unui nou suflu revoluționar în momentul în care clasa muncitoare are tendința de a se îmburghezi, contrar celor prezise de Marx. Potrivit acestei noi teorii, Rusia, mozaic de popoare și de națiuni, devine o țară făgăduită socialismului, în ciuda întârzierii ei economice, în ciuda slăbiciunii unui proletariat în întregime tânăr. Succesul bolșevicilor după octombrie 1917 a ținut, în parte, de principalele lor două cuvinte de ordine, și anume pământul dat țăranilor și dreptul de autodeterminare al popoarelor, promisiuni pe care s-au grăbit să le trădeze, după cum se știe.

Pentru Lenin, chestiunea națională nu are semnificație proprie. Este un element într-o strategie revoluționară, are valoare instrumentală. El crede că revoluția socialistă va rezolva automat conflictele naționale, dar, până atunci, vede în principiul autodeterminării un puternic instrument de a trezi conștiința revoluționară la minoritățile oprite. *Declarația drepturilor popoarelor Rusiei*, redactată în noiembrie 1917, se îndreaptă în această direcție, proclamând: 1) egalitatea și suveranitatea popoarelor Rusiei; 2) dreptul la autodeterminare al popoarelor Rusiei, inclusiv dreptul de secesiune; 3) abolirea tuturor privilegiilor și dezavantajelor întemeiate pe naționalitate sau religie; 4) dezvoltarea liberă a minorităților naționale și a grupurilor etnice aflate pe teritoriul rus. Începând din luna mai 1918, comisarul poporului pentru naționalități, Stalin, în acord cu Lenin, precizează totuși în ce cadru restrâns și supravegheat înțeleg bolșevicii să respecte aceste drepturi. Puterea sovietică recunoaște autonomia doar dacă este plasată sub direcția și controlul Moscovei. Acest statut nu-i este acordat națiunii, ci clasei muncitoare și țăranimii muncitoare,

* În V.I. Lenin, *Opere complete*, ed. cit., vol. 24 (1964), pp. 125–162, aici 132 (n. tr.).

și doar dacă acestea susțin politica în curs. Stalin și Lenin cad de acord asupra faptului că nimic nu trebuie să se pună de-a curmezișul unui stat centralizat.

Disponerea de un partid hotărât și disciplinat este o condiție necesară, dar nu suficientă, pentru a ajunge la socialism. Succesul revoluției depinde mai ales de un stat capabil să călăuzească țara pe făgașele viitorului. Odată dobândită puterea, Lenin și-a axat politica pe acest obiectiv esențial. Cu cât statul va fi mai puternic și mai temut, cu atât planul va avea șanse mai mari de reușită. Socialismul lui Lenin este un socialism de stat, iar toate vorbele despre puterea poporului – muncitori, țărani, minorități naționale... – cel mai adesea n-au servit decât drept alibiuri ideologice. Salvarea Rusiei sovietice depinde de capacitatea puterii, a partidului, de a-și institui propria lege. În acest cadru, un stat puternic este, cu necesitate, centralizator. Cu alte cuvinte, emanciparea popoarelor este un ferment revoluționar util atâta vreme cât este vorba de distrugerea imperiului, dar dăunător îndată ce vine vremea construirii socialismului. După octombrie 1917, puterea bolșevică a adoptat deci două atitudini față de naționalism. Combaterea acestuia atunci când pune în discuție unitatea imperiului și când contestă rolul centralizator al statului socialist, și susținerea lui dacă-i îngăduie poporului să facă corp comun cu regimul pentru apărarea patriei socialiste „una și nedespărțită”. Singurul naționalism permis e cel care-i servește statului drept instrument pentru a-i întări controlul asupra societății. Rusia sovietică va abuza de naționalismul „pozitiv”, acest sprijin puternic al popoarelor, pentru a întemeia o ideologie național-comunistă care, fără îndoială, a reprezentat cel mai influent curent politic al secolului XX. Va fi greu atunci să se găsească mai mulți naționaliști decât țări care să se declare de partea internaționalismului proletar.

Conflictul dintre Polonia și Rusia sovietică, din primăvara anului 1920, este cea dintâi manifestare a național-comunismului. Cu un an înainte, intervenția corpurilor expediționare occidentale, alături de Armatele Albe, dăduse naștere unei mobilizări naționale, în numele patriei în pericol. Tânăra Armată Roșie condusă de Troțki primise deja sprijinul a numeroși ofițeri ai fostei armate imperiale, sensibili la tema agresiunii străine. În fața Poloniei, dușmanul tradițional, Moscova va miza deschis pe filonul naționalist. Acest conflict este o consecință a Tratatului de la Versailles, care a dezmembrat imperiile centrale după înfrângerea lor în 1918. Cu această ocazie, Polonia și-a redobândit, la 11 noiembrie, independența pierdută cu un secol mai înainte. Mareșalul Józef Piłsudski, care o conduce, este un progresist coborât din tramvaiul socialist la stația „Independenței”, după propriile lui cuvinte.¹ El visează să creeze, în jurul Poloniei, o federație cuprinzând Belarus, Ucraina și Lituania, un gen de

1. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 77.

reconstituire a marelui regat polono-lituanian din secolul al XVI-lea. O asemenea uniune permitea ridicarea unei bariere în fața Rusiei, vechiul inamic, devenit, de altfel, locul unei revoluții care-l neliniștea pe mareșal. Piłsudski lansează o ofensivă împotriva Kievului la începutul anului 1920, în momentul în care Moscova este ocupată cu oprirea armatelor albe și cu războiul împotriva țărănimii. La 29 aprilie în acel an, bolșevicii cheamă la apărarea Republicii Sovietice. „Muncitori, țărani, cetățenii respectați ai Rusiei“, toată lumea trebuie să se adune în spatele puterii. În împrejurări potrivnice, nu se mai pune problema „dușmanului de clasă“. La 7 mai, capitala ucraineană cade în mâinile polonezilor. În aceeași zi, *Pravda*, organul partidului, publică un editorial de mobilizare generală. Datoria „tuturor patrioților“ este de a apăra țara de „invadatorii polonezi“ care „încearcă să smulgă de la noi pământurile care au aparținut dintotdeauna rușilor“¹. În paginile aceluiași cotidian, generalul Brusilov, fostul comandant suprem al armatei țariste, își îndeamnă foștii camarazi de arme să-și uite motivele de nemulțumire. „Să ne facem datoria, să ne apărăm Rusia iubită, chiar cu prețul vieții“, scrie el. Uniunea sacră este un succes. În august 1920, Armata Roșie va număra zeci de mii de foști ofițeri și subofițeri țariști. Presa bolșevică supralicitează cu lozincile naționaliste, chiar xenofobe. Organul Armatei Roșii pune în opoziție „iezuitismul înăscut al polonezilor“ și „spiritul onorabil și deschis al rasei din Rusia Mare“². Acest derapaj, ce-i drept, îi va aduce ziarului suspendarea temporară a publicării. Apărarea patriei socialiste nu trebuie să fie doar problema rușilor, proclamă, la rândul său, Karl Radek, în numele Cominternului, organizația creată de Moscova în 1919 pentru răspândirea revoluției la scară mondială. „După cum Rusia este singura țară în care clasa muncitoare a luat puterea, muncitorii din lumea întreagă trebuie, de acum înainte, să devină patrioți ruși“, afirmă el în *Pravda* din 11 mai. Impulsul naționalist cimentează Armata Roșie. Polonezii sunt siliți să se retragă până la frontierele inițiale. Lenin vrea să exploateze situația, să spargă lacătul Poloniei, pentru a veni în ajutor revoluționarilor germani. Naționalismul și internaționalismul se confundă, dar Moscova mizează tot pe filonul naționalist pentru a-și mobiliza trupele. „Armata roșii, înainte! Eroi, să pornim în marș spre Varșovia!“, exclamă Troțki în ordinul său din 6 august. Aventura militară se încheie la porțile capitalei polone, pe malurile Vistulei, când armata lui Tuhacevski este învinsă de cea a lui Piłsudski. Pacea semnată la Riga în martie 1921 le satisface pe cele două părți. Polonia obține, în est, frontiere mai bune decât cele atribuite de Tratatul de la Versailles, în special o parte din Ucraina, iar Rusia sovietică limitează pagubele unui conflict pe care nu-l mai putea controla.

1. Apud Orlando Figes, *La Révolution russe*, ed. cit., p. 859 [ed. rom. cit., p. 627 – n. tr.].

2. *Id.*

Puterea a exacerbat sentimentul naționalist împotriva Poloniei, fiindcă acesta îi era interesul. În schimb, imediat ce alte popoare dau semne că vor să se emancipeze, Moscova se împotrivește prin toate mijloacele. Naționalismul este o armă cu două tăișuri, din care este utilă doar cea care servește puterii comuniste. Finlanda și țările baltice au simțit foarte rapid acest lucru. La Helsinki, Armata Roșie s-a opus creării unui guvern revoluționar local pentru a instaura, în schimb, o republică socialistă agreată de Moscova și care a semnat, în grabă, un tratat de prietenie cu statul sovietic. Germanii, chemați în ajutor de revoluționarii finlandezi scandalizați de aceste metode bolșevice, au rezolvat problema acordând țării independența. Un scenariu similar s-a derulat în Lituania, Estonia și Letonia. După retragerea trupelor germane, în urma armistițiului din 1918, Moscova a încercat să înființeze guverne fidele ei. Intervenția britanică a contracarat acest plan, acordând un început de independență țărilor baltice. Cât despre Lituania, ea își va câștiga libertatea mai târziu, datorită Poloniei, în cadrul Tratatului de la Riga din martie 1921.

Încă de la începutul regimului bolșevic, o intervenție străină se dovedește a fi, pentru popoarele vecine Rusiei sovietice, un mijloc mai sigur de a ajunge la independență decât principiile proclamate de Moscova. Cazul Ucrainei și al Georgiei sunt clarificatoare în acest sens. La Kiev, o Rada, consiliu național, a proclamat Republica Democrată Ucraineană la 19 noiembrie 1917. La scurtă vreme, la alegerile pentru Adunarea Constituantă, abia 10% din voturi sunt obținute de bolșevici (52% de socialiștii revoluționari). La Congresul Sovietelor, care se ține în capitala ucraineană la jumătatea lunii decembrie, bolșevicii sunt din nou în minoritate. Delegații comuniști se separă atunci și se duc să se instaleze în estul țării, la Harkov, oraș ocupat de Armata Roșie, în vederea formării unui „guvern sovietic”. Bolșevicii vor stăpâni timp de câteva săptămâni asupra acestei părți răsăritene a Ucrainei, cu puternică prezență rusofonă, perioadă în care s-au închis școlile și instituțiile ucrainene pentru a impune cultura rusă. Mărtiș Lăcis (Martîn Lațis), unul dintre cei mai cruzi adjuncți ai lui Dzerjinski în CEKA, instaurează acolo un climat de teroare, mai ales ordonând execuția oricărei persoane surprinse că vorbește în ucraineană.¹ În același timp încep, la ordinul lui Lenin, primele rechiziționări de cereale care trebuiau să ducă la foametea ucigătoare din 1921–1922. Înaintarea trupelor germane, la vremea respectivă încă în război împotriva Rusiei, pe teritoriul ucrainean pune capăt experienței acestui „guvern sovietic” în Ucraina. Cu toate acestea, Moscova nu renunță deloc la redobândirea Ucrainei, a cărei bogăție agricolă și industrială îi este indispensabilă noului regim.

În martie 1918, în timpul negocierilor de la Brest-Litovsk, Rada ucraineană trimite o delegație care să pledeze pentru independența țării. Pre-

1. Robert Conquest, *Sanglantes Moissons*, ed. cit., p. 37 [ed. rom. cit., p. 42 – n. tr.].

sat să încheie acest război, Lenin cedează. Tratatul recunoaște implicit dreptul de autodeterminare al Kievului. Dar liderul bolșevic va lua înapoi, la Moscova, ceea ce fusese silit să cedeze la Brest-Litovsk. Un partid comunist ucrainean își face apariția, în mod oportun, în capitala rusă. Încă de la primul congres, în iulie 1918, delegații votează alipirea de PC bolșevic. Mâna a fost jucată, interesele Rusiei și ale Ucrainei sovietice sunt unite prin interpunerea partidelor comuniste. Un al doilea congres, la sfârșitul lunii octombrie, își stabilește ca obiectiv „unirea Ucrainei cu Rusia”. „Sloganul autodeterminării naționalităților a fost transformat într-o armă a contrarevoluției”, denunță, cu această ocazie, bolșevicul Kamenev.¹ Comuniștii ruși inaugurează în acea zi o tactică față de străinătatea vecină ce va fi folosită cu succes atâta vreme cât va dura regimul sovietic. PC ucrainean îi va servi Moscovei drept cal troian pentru a pune mâna pe Ucraina, în numele unei „legitimități” în întregime bolșevice. Mai târziu, în anii 1940 bunăoară, Stalin se va folosi de același „șiretlic” pentru a pune stăpânire pe țările Europei de Est prin intermediul partidelor comuniste „naționale”, create de el *ex nihilo*.

În februarie 1919, Armata Roșie ocupă din nou o parte din Ucraina, după plecarea trupelor germane hotărâtă de armistițiul din noiembrie 1918. Timp de doi ani, teritoriul ucrainean devine un vast câmp de bătălie în care se confruntă, pe măsură ce înaintează trupele, Roșiii, Albii, Verzii, dar și adepți ai independenței (Petliura) și anarhiști (Mahno). Această baie de sânge, alături de confiscările de cereale, explică de ce poporul ucrainean avea să fie principala victimă a foametei din 1921–1922. Confruntările se încheie printr-o împărțire a Ucrainei, în principal între Polonia și Rusia. Lenin, care promisese autodeterminarea în cazul înfrângerii Albilor, nu s-a ținut de cuvânt. Republica Socialistă Sovietică Ucraina se integrează, în decembrie 1922, în federația sovietică rusă, înainte să devină, în 1924, în momentul înființării URSS, una dintre cele patru „republici” ale noii Uniuni Sovietice. Soarta Kievului este pecetluită, iar aceasta până la căderea comunismului, șaptezeci de ani mai târziu.

„Dreptul la divorț nu înseamnă obligația de a divorța”, proclama Lenin.² Ar fi mai corect să vorbim de mariaj forțat cu bolșevicii. În special gruzinii au cunoscut această experiență. În ochii Rusiei sovietice, Georgia, începând din perioada de după octombrie 1917, cumula trei tare: proclamarea independenței (26 mai 1918), guvernarea de către menșevici – dușmanul intim –, precum și cererea protecției Germaniei pentru a scăpa de orientările moscovite. În mai puțin de patru ani, Moscova avea să rezolve această chestiune gruzină în modul cel mai potrivit propriilor interese. Într-o primă perioadă, bolșevicii, slăbiți de războiul civil, au ajuns la compromis cu Tbilisi. Tratatul din 7 mai 1920 între Rusia și

1. *Id.* [ed. rom. cit., p. 43 – n. tr.].

2. *Apud* Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique*, ed. cit., p. 182 [ed. rom. cit., p. 20 – n. tr.].

Georgia recunoaște independența acesteia din urmă. Nouă luni mai târziu, trupele Armatei Roșii invadează teritoriul pentru a proclama aici, la 25 februarie 1921, Republica Sovietică Gruzină. Între aceste două date, Tbilisi a fost victima unui scenariu în stilul celui din Ucraina, cu destabilizare internă și presiune din exterior. Tratatul din 7 mai a obligat guvernul gruzin să legalizeze Partidul Comunist vasal Moscovei. În câteva luni, comuniștii s-au spetit să submineze autoritatea puterii, în timp ce, la hotare, Armata Roșie înmulțea provocările. Kremlinul hotărăște, în final, să intervină pentru a pune capăt pretinselor „conflicte interetnice”. Georgia este o țară de importanță strategică, pentru accesul la Marea Neagră, și bogată din punct de vedere economic, datorită minereurilor. E o cucerire de calitate pentru Rusia sovietică. Moscova delege aici trei dintre cei mai buni comuniști ai săi pentru a instaura ordinea bolșevică: gruzinii Stalin și Ordjonikidze, cekistul Dzerjinski. Metodele folosite de acest trio se dovedesc atât de brutale, încât chiar comuniștii gruzini vor ajunge să se plângă la Lenin. „Chestiunea gruzină” face parte dintre greșelile care-i vor fi reproșate lui Stalin atunci când se va pune problema succesiunii liderului bolșevic bolnav.

Între 1920 și 1922, Moscova a reușit să reconstruiască mare parte din imperiul țarist pierdut după Brest-Litovsk. La sfârșitul acestui proces, Rusia sovietică va integra șaptesprezece republici și regiuni autonome. Dacă statutele fac deosebire între autonomia politică, în cazul republicilor, și autonomia administrativă, în cazul regiunilor, în practică, competențele lor sunt sensibil identice, reduse și obstrucționate de intervenția permanentă a partidelor comuniste. Pentru toată lumea, autodeterminarea a fost, în ultimă instanță, hotărâtă și manipulată de comuniști, realizându-se sub presiunea guvernului rus. Această recucerire subliniază profund eșecul ideologiei revoluționare pe care pretindea că o propune noua putere. Aceasta se impune prin forța armelor și nu prin voința popoarelor; pe deasupra, pune piciorul în zone înapoiate, în care proletariatul este aproape inexistent. Pe urmele sale, „revoluția” din 1917 se dovedește deci orientată strict spre Marea Rusie. În Ucraina, în Transcaucazia, în Asia Centrală, victoria bolșevică a însemnat sfârșitul independenței.

Moscova sovietică a pus la punct un sistem de cucerire și de dominație original care va permite, mai târziu, URSS să facă uitat, în decursul avansărilor ei teritoriale, faptul că va deveni unul dintre cele mai mari imperii coloniale din lume, până la căderea sa în 1991. Alcătuirea Partidului Comunist bolșevic rus la începutul regimului dă o indicație interesantă asupra adevăratului loc rezervat naționaliștilor într-o țară care se pretinde model de internaționalism. Din cei 375.901 aderenți comuniști în 1922, 72% erau ruși.¹

1. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 126.

În paradisul muncitorilor

La cinci ani după preluarea puterii, partidul nu este mai reprezentativ pentru proletari decât era înainte de lovitura de stat. În 1922, abia 10% dintre membrii săi se puteau numi muncitori adevărați. Majoritatea aderenților (66%) face parte din personalul administrativ și de conducere¹, ceea ce mai târziu se va numi „nomenclatură”, singura categorie socială care profită de sistem. Proletarii, deja puțin numeroși în Rusia țaristă, sunt o specie pe cale de dispariție începând cu venirea comunismului. În 1917, țara număra 3.000.000 de muncitori, iar 1922 nu sunt mai mult de 1.200.000.² Războiul civil care duce la oprirea producției, dezorganizarea datorată expropriilor, dar și privațiunile și bolile explică acest declin important. Văzând aceste cifre, Rusia sovietică poate trece cu greu drept patria proletarilor. Cu atât mai puțin este paradisul lor.

Muncitorii sunt, fără îndoială, categoria socială cea mai dezamăgită începând cu 1917. Ei resimt mai mult decât toți ceilalți cum dictatura proletariatului se reduce la o dictatură a partidului – sau, mai rău, o dictatură asupra proletariatului. Condițiile și normele de muncă, salariile și puterea de cumpărare s-au degradat începând cu lovitura de stat. Nemulțumirea a avut ca efect o scădere considerabilă a producției în fabrici. În 1919, productivitatea muncii reprezintă 29,1% față de cea din 1913.³ „Ei se fac că ne plătesc, noi ne facem că muncim”, spune o anecdotă care va circula mai târziu în URSS și în numeroase țări cu economie socialistă. Muncitorii ruși, tocmai „sovietizați”, au pus-o în practică încă de la începutul regimului. Scăderea productivității este o consecință a unui absentism puternic. În mai 1920, de pildă, jumătate dintre muncitori au părăsit uzinele Moscovei.⁴ Dificultățile de aprovizionare, lipsa de produse de primă necesitate îi silește pe muncitori să plece la țară ca să obțină cele trebuincioase. Nu exodul rural caracterizează Rusia epocii, ci un exod citadin. În fața acestei probleme, puterea reacționează în singurul mod pe care-l cunoaște, coerciția.

Lenin, pentru care lumea muncitorilor rămâne necunoscută, a vrut să introducă în fabrici taylorismul și sistemul de remunerație cu bucata, pentru a-i sili pe muncitori să producă mai mult. Și-a anunțat planul în *Sarcinile imediate ale puterii sovietice*, text scris în aprilie 1918. Pentru marxiști, ambele metode sunt, în general, asimilate cu cea mai rea dintre exploatarea capitaliste. Potrivit lor, organizarea științifică a muncii pusă

1. Dominique Colas, *Le Léninisme*, PUF, Quadrige, Paris, 1988, p. 213.

2. Edward Hallett Carr, *La Révolution bolchevique, 1917-1923*, Éditions de Minuit, Paris, 1967, vol. 2, p. 204.

3. Michel Heller, *Le Monde concentrationnaire et la littérature soviétique*, L'Age d'homme, Lausanne, 1974, p. 41.

4. Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique*, ed. cit., p. 153 [ed. rom. cit., p. 31 – n. tr.].

la punct de americanul Taylor este sinonimă cu „ritm infernal“, iar salariul la bucată duce la dezbinarea muncitorilor în numele competitivității. În acest text, Lenin mătură din cale aceste temeri, pretinzând că o conducere de uzină sovietică n-ar putea cădea în asemenea devieri. Regimul sovietic nu va ajunge să impună taylorismul în fabrici, din cauza insuficienței rigori științifice. În schimb, plata cu bucată va deveni mai târziu regulă în cea mai mare parte a uzinelor comuniste din lume, în timp ce acest tip de remunerație, considerat prea nedrept, va fi proscris încetul cu încetul în țările capitaliste, în urma bătăliilor sindicale.

Pentru sporirea productivității, autoritățile bolșevice aleg, în final, să-i lege pe muncitori de uzina lor. Obligarea acestora să rămână la locul lor de muncă este cel mai bun mijloc de a împiedica dezertările. Munca devine un „drept obligatoriu“ pentru toți cetățenii cu vârsta între 16 și 50 de ani. Este vorba de limitarea mobilității mâinii de lucru, dar și de înregimentarea acesteia. A nu putea face dovada unui loc de muncă poate însemna condamnarea pentru „parazitism social“. Munca și represiunea sunt acum legate. Este instituit un Comitet Principal pentru Munca Obligatorie, Glavkomtrud, prezidat de Dzerjinski, șeful poliției politice. Sunt înființate tribunale disciplinare pentru muncitori. Acestea pot impune pedepse mergând de la simpla mustrare la obligația unor „sarcini deosebit de dificile de utilitate socială“. Pentru cei mai recalcitranți, se ajunge la lagărul de concentrare: „Perturbatorii încăpățânați, care refuză să se supună sancțiunilor disciplinare, sunt pasibili, ca fiind ne-muncitori, de concediere și încarcerare în lagărele de concentrare.“¹ Munca silnică devine pedeapsa supremă pentru muncitorii nemulțumiți. Bolșevicii promisese să-i elibereze de alienare, dar îi condamnă să lucreze cu forța.

În primăvara anului 1919 apar sâmbetele comuniste, *subotniki*, zile de muncă suplimentară, „voluntară“, neremunerată. Aceste sâmbete obligatorii sunt, la început, rezervate comuniștilor, ca să dea exemplu, înainte de a fi aplicate tuturor. În iunie 1919 este înființat carnetul de muncă. Devine imposibil, pentru orice cetățean în vârstă de peste 16 ani, să schimbe întreținerea fără acest document. Un instrument perfect de control social, care amintește de metodele capitaliste ale secolului al XIX-lea, cu livretul de muncitor.

La începutul anului 1920, Troțki propune să se strângă din nou șurubul. Rusia sovietică îi datorează deja lagărele de concentrare și luarea de ostatici ca mijloace de constrângere; din cauza lui, se angajează pe calea militarizării muncii. Noțiunea de „muncă liberă“ este burgheză, proclamă el; trebuie insuflat „fiecărui muncitor sentimentul că este un ostaș al muncii, care n-are dreptul să dispună liber de el însuși“. Își dezvoltă ideea la cel de-al IX-lea Congres al partidului, la sfârșitul lunii martie 1920. Potrivit lui, muncitorul trebuie să asculte ca un simplu soldat. „Dacă primește un ordin, trebuie să-l execute, precizează el. În caz de

1. Léon Trotsky, *Terrorisme et communisme*, ed. cit., p. 178.

neîndeplinire, va fi condamnat pentru dezertare și va trebui să suporte pedeapsa.”¹ Munca sau moartea, iată noua alternativă. Dacă-i dăm crezare lui Troțki, capacitatea socialismului de a recruta mână de lucru cu forța este un avantaj decisiv față de capitalism. Întârzierea Rusiei în materie de dezvoltare economică trebuia compensată prin puterea de constrângere a statului. Silirea muncitorilor avea să fie mai eficientă decât stimularea lor de către piață? Starea reală a țării împiedica, în orice caz, punerea în aplicare a celei de-a doua soluții. Troțki își precizează ideea la congresul sindicatelor, în aprilie: „Se spune că munca forțată este neproductivă. Dacă ar fi adevărat, orice economie socialistă ar fi condamnată, fiindcă nu există altă cale spre socialism decât repartizarea autoritară a mâinii de lucru de către autoritatea economică superioară a statului. Dacă această mână de lucru organizată și repartizată autoritar trebuie să fie neproductivă, atunci puneți cruce socialismului.”² Mărturisirea n-a fost niciodată mai clară.

Căile ferate sunt primele militarizate. Orice mișcare grevistă este asimilată, aici, cu un act de trădare. Doar în anul 1920, dintre cei 1,5 milioane de muncitori feroviari, 300.000 au fost sancționați ca „dezertori de pe frontul industrial”³. La sfârșitul anului 1920, 3.000 de întreprinderi sunt militarizate. Aceste măsuri autoritare răstoarnă ierarhia din cadrul fabricilor, consiliile de administrație colegială, parțial alese, sunt înlocuite cu conduceri numite. Ca în Armata Roșie cu Sovietele militare, Troțki vrea să lichideze în întreprinderi moștenirea revoluției din februarie. El pledează pentru suprimarea drepturilor sindicale și subordonarea sindicatelor față de aparatul partidului-stat. Ideea își va croi drum, iar sindicatele aveau curând să devină simple curele de transmisie ale puterii.

„Fiecăruia după muncă”, celebra formulă marxistă, a rămas o speranță pioasă. Raționalizarea, introdusă de nevoia economică în primele ore ale regimului, n-a ținut seama nici o clipă de eforturile depuse de fiecare în producție. Criteriul de repartizare n-are nimic de-a face cu meritul, ci totul este calculat în funcție de o nouă ierarhie socială. Cu cât servești mai mult interesele statului, cu atât primești mai mult. Militarilor Armatei Roșii, birocrăților și muncitorilor din întreprinderile militarizate le revin rații de categoria I. Ceilalți muncitori obțin o rație de categoria a II-a, în timp ce „burjuii” de la baza piramidei trebuie să se mulțumească cu rația de categoria a III-a, „doar atâta pâine cât să nu-i uiți mirosul”, după cum spunea Zinoviev.⁴

La sfârșitul anului 1920, muncitorii își exprimă din ce în ce mai deschis nemulțumirea. Izbucnesc greve la Moscova și în alte centre muncitorești. La Petrograd, leagănul revoluției, mișcarea ia o amploare

1. Apud Michel Heller, *op. cit.*, p. 48.

2. Léon Trotsky, *Terrorisme et communisme*, ed. cit., p. 189.

3. Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique*, ed. cit., p. 153.

4. Apud Orlando Figes, *La Révolution russe*, ed. cit., p. 893 [ed. rom. cit., p. 651 – n. tr.].

mai mare. Primul reflex al bolșevicilor este să nege realitatea problemei. În paradisul muncitorilor, un muncitor nemulțumit de propria soartă este, obligatoriu, un contrarevoluționar. Propaganda le retrace greviștilor calitatea de muncitori, aceștia devenind „profitori“, „chiulangii“. Apoi, cuvântul „grevă“ este radiat din vocabular. Dar contestarea nu se manifestă nu pentru că n-ar exista. La 22 ianuarie 1921, un decret publicat în *Pravda* anunță reducerea cu o treime a rației de pâine atribuite muncitorilor. Reacția este imediată. Mitinguri spontane cer desființarea rațiilor privilegiate pentru comuniști, restabilirea libertății comerțului și a deplasărilor, dreptul de a merge la țară pentru a face troc cu țărani. Numeroase întreprinderi cheamă la marșuri de protest pentru 22 februarie. Autoritățile aleg să trimită armata. Confruntarea este inevitabilă și are loc pe Nevski Prospekt, miticul bulevard din Petrograd. Puterea muncitorilor dă ordin să se tragă asupra muncitorilor, sunt ridicați o duzină de morți și sute de răniți. Un traumatism pentru unii soldați. În ziua aceea, mai multe mii dintre ei se solidarizează cu mulțimea. Zinoviev, responsabilul comunist al orașului, răspunde ordonând cantonarea trupelor. Soldaților li se retrage chiar încălțămintea, pentru a fi împiedicați să iasă din cazărmi.

Puterea sovietică a trebuit deja să facă față unor situații aproape insurecționale ale clasei „ei“ muncitoare. De fiecare dată, revolta a fost înăbușită în sânge... În martie 1919, la Astrahan, la gurile Volgăi, 4.000 de muncitori și soldați răzvrățiți au fost împușcați sau înecați – aruncați, cu o piatră de gât, de pe șleपुरi, în mijlocul Volgăi –, ca represalii la revoltele declanșate de rațiile prea mici.¹ La Petrograd, tot în martie 1919, 200 de muncitori de la uzinele Putilov au fost trecuți prin foc și sabie pentru că au cerut alegeri libere în sovietul întreprinderii lor.² Neliniștea bolșevicilor în acest februarie 1921 este cu atât mai intensă cu cât situația de la Petrograd amintește de cea care fusese preludiul revoluției din februarie 1917. Tulburările cuprind garnizoana din Kronstadt. La 1 martie, un miting la care s-au adunat locuitorii orașului și marinarii bazei navale adoptă o rezoluție cu accente politice: alegeri libere în Soviete; libertatea cuvântului și a presei pentru muncitori, țărani, socialiști revoluționari de stânga, anarhiști, syndicate; eliberarea prizonierilor politici muncitori și țărani; desființarea privilegiilor Partidului Comunist; egalitatea rațiilor muncitorilor; dreptul țăranilor și al meșteșugarilor neexploatați de a dispune de produsele muncii lor.

După părerea lui Lenin, insurgenții din Kronstadt sunt „niște smințiți“³. Dă ordin să fie lichidați. De cincisprezece zile va avea nevoie puterea

1. Serguei Melgounov, *La Terre rouge en Russie*, ed. cit., pp. 98–100 [ed. rom. cit., pp. 91–93 – n. tr.].

2. Vladimir Brovkin, *Behind the Front Lines of the Civil War: Political Parties and Social Movements in Russia, 1918–1922*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1994, pp. 69–72.

3. Lénine, *Œuvres*, ed. cit., tome 36, p. 555 [„În legătură cu rebeliunea de la Kronstadt“, în V.I. Lenin, *op. cit.*, vol. 43 (1966), p. 131 – n. tr.].

ca să pună capăt revoltei. Marinarii din Kronstadt au o asemenea aură revoluționară în țară, încât trupele trimise să le cucerească fortăreața se luptă cu delăsare, dacă nu chiar solidarizează cu ei. Se dau mai multe atacuri, în van. La 7 martie, Tuhacevski, care comandă operațiunile, ordonă „să fie tratați răzvrătiții cu asprime, să fie împușcați fără milă”. Trebuie „să atacăm cu gaze asfixiante și cu obuze chimice”, precizează el, pentru neutralizarea navelor de război din mâinile insurgenților.¹ Generalul inaugurează la Kronstadt metoda radicală pe care o va folosi, câteva luni mai târziu, împotriva țăranilor din Tambov. Asaltul final este dat la 16 martie, de către 50.000 de militari de elită. Luptele fac ravagii timp de optsprezece ore, iar fortăreața este în sfârșit „eliberată” pe data de 18, dimineața. Un simbol: cu cincizeci de ani mai înainte, în aceeași zi, la 18 martie 1871, începea Comuna din Paris. Cea la care visau marinarii din Kronstadt se încheie în sânge.

SFÂRȘITUL MITULUI BOLȘEVIC

Un punct de vedere anarhist

Știam că bolșevicii erau anarhiști și credeau într-un stat centralizat pe care eu, un anarhist, îl resping din principiu. Dar puneam Revoluția mai presus de teorii și mi se părea că bolșevicii făceau la fel. Deși marxști, contribuiseră la instaurarea unei revoluții care era cu totul antimarxistă; acest lucru sfida, de fapt, dogma și profeția marxistă. Bolșevicii păreau să fie, *în practică*, un partid profund revoluționar, al cărui singur scop era succesul Revoluției; un partid moral, care avea curajul moral și integritatea de a-și subordona teoriile față de bunăstarea generală.

Nu afirmase oare Lenin însuși, adeseori, că el și partizanii săi nu sunt, la urma urmei, decât niște anarhiști și că puterea politică nu este pentru el decât un mijloc de moment pentru încheierea Revoluției? Statul trebuia să moară treptat, să dispară, așa cum învățase Engels, fiindcă funcțiile lui vor deveni inutile și vor cădea în desuetudine.

Datorită acestui fapt, îi acceptam pe bolșevici ca pe o avangardă sinceră și tenace a emancipării sociale a omului. Doream cu ardoare să lucrez alături de ei, să-i sprijin în lupta lor împotriva inamicilor Revoluției și să-i ajut să adune roadele.

Cu această stare de spirit am venit în Rusia. După cum mărturisisem cu atâta pasiune, încă de la primirea noastră la granița rusească, eram gata să ignor toate diferențele teoretice de opinie. Venisem să muncesc, și nu să discut, să învăț eu, și nu să-i învăț pe alții [...].

Relațiile mele strânse cu bolșevicii, înclinația netă pe care o aveam față de ei îmi exaspera prietenii și-mi îndepărta tovarășii cei mai apropiați. Dar credința mea în comuniști și în cinstea lor n-ar fi zdruncinată [...].

Viața și realitatea îmi puneau încontinuu credința sub semnul întrebării. În toate părțile, vedea inegalitatea și nedreptatea, omul batjocorit, iar pretinsa situație critică ascundea trădare, înșelăciune și oprimare. Vedeam Partidul de la putere suprimând avântul vital al Revoluției, descurajând inițiativa și independența populară, care sunt, totuși, atât de importante pentru dezvoltarea ei.

1. Arhivele militare ruse de stat, f. 33988, i. 2, d. 324, pp. 505 și 16.

Totuși, mă agățam de credința mea [...]. „Amestecul Aliaților“, „blocada războiului civil“, „nevoia unei noi etape de tranziție“ – acestea erau rațiunile invocate pentru liniștirea conștiinței mele batjocorite. Când perioada critică va fi trecut, brațul despotismului și al terorii va fi desființat, iar credința mea, puternic încercată, va fi îndreptățită.

În sfârșit, fronturile au căzut, războiul civil s-a încheiat și s-a făcut pace. Dar politica comunistă n-a fost modificată, ba dimpotrivă: reprimarea s-a transformat în fanatism, teroarea roșie, în orgie, iar forța oarbă și nimicitoare a statului răspândea moarte și pustiire. Țara gemea sub jugul insuportabil al dictaturii Partidului. Nu se acorda nici un răgaz. Apoi a venit Kronstadt, cu ecourile lui ce răsunau în toată țara. Timp de mai mulți ani, poporul suferise de sărăcie de nedescris, de lipsuri și de foame. Era încă gata să mai suporte și să sufere în numele Revoluției. Nu cerea pâine, ci doar un suflu de viață și de libertate [...].

Kronstadt-ul a fost zdrobit tot atât de nemilos cum i-au masacrat Thiers și Gallifet pe comunarzii parizieni. Și, odată cu Kronstadt, a fost nimicită țara întreagă și ultima ei speranță. Și credința mea în bolșevici a dispărut în același timp. Am rupt în sfârșit relațiile cu comuniștii, iar hotărârea mea a fost irevocabilă [...]. Înțelegeam, în sfârșit, că idealul bolșevic era un MIT, o deziluzie periculoasă, fatală libertății și progresului.

Alexandre Berkman*, *Le Mythe bolchevik: journal 1920-1922*,
La Digitale, Quimperlé, 1996, pp. 291-295.

* Anarhist american, expulzat din Statele Unite în Rusia sovietică în 1919. S-a întors în 1922, dezamăgit (notă T. W.).

Cinci sute de răzvrătiți din Kronstadt sunt imediat executați, la ordinul lui Zinoviev. Plutonul de execuție este o brigadă de tineri comuniști (comsomoliști), soldații Armatei Roșii refuzând să se achite de această sarcină murdară. În săptămânile care au urmat, alți 2.000 de marinari sunt măcelăriți, câteva sute sunt trimiși, la ordinul lui Lenin, în lagărul de concentrare de la Solovețk, pe o insulă din Marea Albă. Opt mii de soldați din Kronstadt au reușit să fugă pe gheață până în Finlanda. Aceștia vor fi în siguranță pentru o vreme. Mulți se vor încrede în clemența puterii sovietice și în ofertele de amnistie ale acesteia. Vor reveni mai târziu în Rusia, unde au fost executați sau trimiși în lagăre. Propaganda regimului a făcut totul pentru a ofili amintirea insurgenților. Istoriografia oficială va face ca marinarii să treacă drept gărzi albe, menșevici, anarhiști, ba chiar spioni plătiți de francezi. Se va explica că partidul și statul încercaseră totul pentru evitarea vărsării de sânge, că toate apele lor pașnice fuseseră respinse și că au fost siliți să recurgă la violență.

În ziua asaltului final împotriva Kronstadt-ului, 16 martie, se încheia la Moscova cel de-al X-lea Congres al Partidului. Lenin a anunțat acolo o nouă direcție pentru Revoluție, NEP, Noua Politică Economică. Coincidența era perfect căutată. Trebuia să se regleze soarta acestor marinari rebeli înainte să se lase de înțelese că se va întoarce foaia.

Un pas înapoi și doi înainte

„Ce-au dat bolșevicii poporului?” este titlul unei broșuri publicate clandestin de socialiștii revoluționari în 1921. Se subliniază că bolșevicii nu și-au îndeplinit nici măcar o promisiune: în loc de pace, țara a fost aruncată într-un război civil sângeros, foametea face ravagii, industria e la pământ, domnește dictatura partidului unic, CEKA este un stat în stat.¹ Pe plan economic, „comunismul de război” este o catastrofă. La începutul anului 1921, producția industrială atinge abia 21% din cea de dinainte de război, fiind aproape nulă în anumite domenii (5% în cazul fierului și oțelului). Înființarea unei administrații centrale a planificării, Gosplan, și naționalizarea aproape totală a întreprinderilor n-au avut nici un efect. În practică, Gosplan-ul și Sovietul Suprem al Economiei Naționale (VSNH) sunt incapabile să planifice și să administreze vasta rețea de care răspund. La țară, suprafețele cultivate s-au redus cu o treime, iar producția agricolă a scăzut la jumătate. Penuria de mărfuri și prețul ridicat al acestora nu-i stimulează pe țărani să producă pentru a vinde. Partea comercială a producției agricole a scăzut cu 92%. Lumea rurală s-a izolat, pentru a supraviețui colectivizării, rechiziționărilor și dezorganizării totale a pieței.²

Bilanțul uman al primilor ani ai revoluției este și el dramatic. Între 1914 și 1921, au murit 13,5 milioane de ruși și de membri ai altor naționalități. Acest bilanț macabru însumează victimele Primului Război Mondial (2 milioane), cei care au murit de foame (5 milioane), decese din cauza bolilor legate de foamete – tifos, holeră, febră tifoidă, dizenterie – (3 milioane), adică, în total, 10 milioane de oameni. Războiul civil ar fi deci răspunzător de cele 3,5 milioane de morți care mai rămân. Știind că numărul celor uciși în luptele dintre Albi și Roșii este estimat la 300.000, nu este deci exagerat dacă spunem că bolșevicii au lichidat fizic cel puțin 3 milioane dintre compatrioții lor, mai ales țărani, pentru a-și impune sistemul politic.³

În martie 1921, la cel de-al X-lea Congres al Partidului, Lenin a hotărât să facă o pauză în acest marș forțat și mortal spre socialism. Decizia lui ține mai mult de realism decât de umanism. În acest ritm, liderul bolșevic știe că regimul se îndreaptă spre pieire. „Țărănimea este

1. Apud Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, ed. cit., p. 101 [ed. rom. cit., p. 113 – n. tr.].

2. Martin Malia, *La Tragédie soviétique: histoire du socialisme en Russie, 1917-1991*, Seuil, Paris, 1999, p. 177, și Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique*, ed. cit., p. 167 [ed. rom. cit., p. 24 – n. tr.].

3. Jacques Baynac, *La Terre sous Lénine*, ed. cit., p. 42, și Robert Conquest, *Sanglantes Moissons*, ed. cit., p. 57 [ed. rom. cit., pp. 61-62 – n. tr.]. Ambii se bazează pe lucrările demografului Boris Ulanis, *Wars and Population*, publicate la Progress Publishers, Moscova, 1971; ultima ediție, University Press of the Pacific, Honolulu (Hawaii), 2003.

nemulțumită de forma relațiilor stabilite între noi și ea“, explică el; „ea nu vrea să accepte această formă de relații și nu vrea să mai trăiască în asemenea condiții. Acest lucru este de netăgăduit. Această voință a ei s-a manifestat în mod categoric. Aceasta este voința maselor covârșitoare ale populației muncitoare“. ¹ Rezistența țăranilor și a muncitorilor îl silește să cadă la învoială. „Abia mai facem față“, mărturisește Lenin în particular, în ziua în care propune Congresului Noua Politică Economică (NEP). ² Sunt adoptate o serie de măsuri, printre care înființarea unui impozit agricol pentru înlocuirea rechizițiilor de cereale, acordarea autorizației pentru crearea de mici întreprinderi private, posibilitatea străinilor de a lua în concesiune întreprinderi și extracția de minerale, suspendarea provizorie a muncii obligatorii. NEP seamănă cu un Brest-Litovsk politic. În momentul în care situația devine de nestăpânit, trebuie să știi să bați în retragere pentru a putea păstra esențialul. Lenin va da explicații în acest sens un an mai târziu, în noiembrie 1922, în fața delegaților comuniști străini veniți la Moscova să asiste la cel de-al IV-lea Congres al Internaționalei. „Noi n-am reflectat aproape deloc asupra ideii unei eventuale retrageri“, mărturisește el în acel moment: „Într-o vreme când în lumea întreagă au loc schimbări radicale, ca răsturnarea capitalismului și construirea socialismului [...], aceasta este o problemă asupra căreia trebuie neapărat să ne îndreptăm atenția [...]. În timpul revoluției se ivesc totdeauna momente când adversarul își pierde capul, și dacă îl atacăm într-un asemenea moment, putem lesne învinge. Dar asta nu înseamnă încă nimic, pentru că adversarul nostru, dacă posedă suficientă stăpânire de sine, poate să-și adune din timp forțele ș.a.m.d. El poate atunci foarte ușor să ne provoace la un atac și apoi să ne arunce înapoi pentru ani și ani de zile. Iată de ce cred eu că ideea necesității de a ne pregăti posibilitatea unei retrageri are o foarte mare importanță.“ ³ Cu alte cuvinte, Lenin preferă să dea înapoi în momentul dorit de el, ca să nu fie silit să o facă sub presiunea adversarilor. Pasul înapoi reprezentat de NEP trebuie deci să pregătească cei doi pași înainte care vor urma. „Acum acționăm ca și cum am bate în retragere, ca și cum am da înapoi – mai precizează el în aceeași zi; dar o facem ca să luăm distanță, să alergăm și să facem un salt înainte mai mare.“ ⁴

1. *Apud* Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 96 [preluat din „Congresul al X-lea al PC(b) din Rusia, 8–16 martie 1921. Raport cu privire la înlocuirea predării obligatorii a surplusurilor de produse agricole printr-un impozit în natură, 15 martie“, în V.I. Lenin, *op. cit.*, vol. 43 (1966), pp. 57–74, aici 59 – n. tr.].

2. Robert Conquest, *Sanglantes Moissons*, ed. cit., p. 57 [ed. rom. cit., p. 61 – n. tr.].

3. Lénine, „Cinq ans de révolution russe“, în *Œuvres*, tome 33, pp. 429–444 [preluat din „Cinci ani de revoluție rusă și perspectivele revoluției mondiale. Raport prezentat la cel de-al IV-lea Congres al Cominternului, la 13 noiembrie 1922“, în V.I. Lenin, *op. cit.*, vol. 45 (1967), pp. 301–316, aici 304 – n. tr.].

4. *Apud* Robert C. Tucker, *Staline révolutionnaire: 1879–1929, essai historique et psychologique*, Fayard, Paris, 1975, p. 350. Stalin este cel care a amintit aceste

Nici noua direcție nu înseamnă oprirea represiunii. „Ar fi cât se poate de greșit să se creadă că NEP-ul a pus capăt terorii. Ne vom mai întoarce la teroare, dar de astă dată la teroare economică”, avertizează Lenin într-o scrisoare pe care i-o adresează lui Lev Kamenev la începutul lui martie 1922.¹ De acum înainte, este vorba de descotorosirea puterii de ultimii ei opozanți. Războiul împotriva poporului încă nu este câștigat definitiv – Stalin va trebui să înceapă din nou bătălia la mai puțin de un deceniu mai târziu, cu colectivizarea forțată, apoi cu Marea Teroare – dar bolșevicii au câștigat incontestabil prima etapă: țaranii sunt fără viață, muncitorii, înfrânți, iar diferitele naționalități care alcătuiesc țara sunt pe cale de integrare în Rusia sovietică. A venit momentul de a pecetlui soarta celor trei grupări și instituții care mai dispun de ceva putere, slabă, pentru a contesta dictatura absolută a partidului-stat: Biserica, partidele politice (socialiștii revoluționari și menșevicii), intelectualii.

Biserica Ortodoxă a fost și ea o victimă a foametei care face ravagii în țară. La sfârșitul iernii lui 1921, flagelul a fost limitat datorită ajutorului american, printre altele. Din pericol absolut, spectrul foamei devine un pericol relativ; în orice caz, nu mai amenință existența regimului. Poporul este îngenunchat; la țară, spiritul de revoltă a făcut loc instinctului de supraviețuire. Acesta este momentul ales de Lenin pentru relansarea războiului împotriva Bisericii. Scrisoarea lui, deja citată, adresată Politbiuroului la 19 martie 1922, în care ordona lichidarea tuturor bunurilor clerului, sub pretextul venirii în ajutorul celor înfometați, declanșează ostilitățile. „Acum și numai acum”, repetă liderul bolșevic în misiva sa. Conjunctura s-a schimbat; după ce a suferit din cauza foametei, a venit timpul ca puterea să o exploateze în propriul interes. Ordonă să se lovească atât de puternic, încât „această mână de Sute Negre clericale și de mic-burghezi reacționari [...] să nu se mai gândească la nici un fel de rezistență câteva decenii”.

Cea de-a doua ofensivă îi vizează pe socialiștii revoluționari, prezenți încă în câteva bastioane de la țară, precum și ultimul careu de menșevici care mai încearcă să-și facă auzit glasul. Și aici, atacul trebuie să fie decisiv. Lenin i-a fixat cadrul într-o scrisoare, adresată la sfârșitul lui februarie 1922 comisarului poporului pentru justiție: „Intensificarea măsurilor represive împotriva dușmanilor politici ai Puterii sovietice și împotriva agenților burgheziei (în special împotriva menșevicilor și eserilor); aplicarea rapidă și revoluționar-eficientă a acestor măsuri represive de către tribunalele revoluționare și de către cele populare; organizarea obligatorie a unor procese politice demonstrative (în ceea ce privește promptitudinea și vigoarea represiunii...) [...]”; măsuri pe linie de partid pentru înrăurierea membrilor tribunalelor populare și ai celor revoluționare în scopul

cuvinte într-un articol apărut în *Pravda* din 7 noiembrie 1929, intitulat „Anul marilor coterii”.

1. Lénine, *Œuvres*, ed. cit., tome 44, p. 39 [Scrisoare către L.B. Kamenev, 3 martie 1922, în V.I. Lenin, *op. cit.*, vol. 44 (1967), pp. 433–437, aici 434 – n. tr.].

îmbunătățirii activității acestora și al intensificării represiunilor.¹ Liderul bolșevic insistă ca instrucțiunile să rămână secrete, interzice difuzarea lor și refuză chiar să se facă aluzie la ele. „Să nu se vorbească despre ea în fața dușmanilor“, scrie el. Sabia justiției revoluționare trebuie să lovească pe neașteptate, pentru ca efectul terorii scontat să fie mai puternic.

La cel de-al XI-lea Congres al Partidului, care începe pe 27 martie, Zinoviev anunță metoda aleasă pentru această nouă fază: „Noi deținem monopolul legalității, le-am refuzat libertatea politică adversarilor noștri. Nu le lăsăm existență legală celor care pretind să ne concureze.“² „Monopolul legalității“, „existență legală“: bolșevicii vor să-și ofere mijloacele juridice pentru a se debarasa de vechii lor inamici politici. Legalizarea terorismului de stat este adevărata răsturnare adusă de putere în această perioadă a NEP. Codul Penal, aflat în pregătire, urma să facă Rusia sovietică să basculeze în mod iremediabil spre totalitarism, acordând statut oficial terorii și introducând „crima“ de lezare a statului: „intenția“ de a aduce prejudicii comunismului devine un delict a cărui apreciere este lăsată la latitudinea autorităților, deopotrivă judecătore și parte. Lenin supervizează chestiunea personal. Teroarea? „Să se formuleze clar o teză principială și veridică din punct de vedere politic (și nu numai îngust-juridică), care să motiveze esența și justificarea terorii, necesitatea și limitele ei“, precizează el. „Justiția nu trebuie să înlăture teroarea – a promite așa ceva înseamnă a te înșela pe tine însuși sau a înșela pe alții –, ci s-o fundamenteze și s-o legifereze principial și limpede, fără ipocrizie și fără înflorituri.“³ De altfel, el stipulează că „propaganda sau agitația care în mod obiectiv sprijină acea parte din burghezia internațională care nu recunoaște egalitatea în drepturi a sistemului comunist de proprietate [...] se sancționează cu pedeapsa capitală, care, în cazul unor circumstanțe atenuante, poate fi comutată în privarea de libertate sau în expulzare“⁴. Începând din ziua aceea, orice vorbă, discurs, articol care vor fi considerate de putere drept pasibile de a „ajuta în mod obiectiv“ burghezia pot însemna condamnarea la moarte. Acest drept discreționar trebuie să le permită bolșevicilor să se debaraseze de orice individ pe care-l vor considera susceptibil să li se opună. Arbitrarul absolut.

1. *Id.* [„Cu privire la sarcinile Comisariatului Poporului pentru Justiție în condițiile noii politici economice“, scrisoare către D.I. Kurski, 20 februarie 1922, în V.I. Lenin, *op. cit.*, vol. 44 (1967), pp. 401–406, aici 401–402 – n. tr.].

2. *Apud* Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 110.

3. *Ibid.*, p. 117, citat și în Stéphane Courtois, *Communisme et totalitarisme*, Perrin/Tempus, 2009, p. 121 [„Completări la proiectul de lege pentru punerea în aplicare a Codului Penal al RSFSR și scrisori către D.I. Kurski. 2. Scrisoare către D.I. Kurski, 17 mai 1922“, în V.I. Lenin, *op. cit.*, vol. 45 (1967), p. 204 – n. tr.].

4. *Apud* Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 118 [„Completări la proiectul de lege pentru punerea în aplicare a Codului Penal al RSFSR“, *op. cit.*, pp. 204–205 – n. tr.].

În iunie 1922 începe era proceselor fabricate în toate detaliile de către poliția politică, ce urmau să devină o specialitate a comunismului. Pe banca acuzaților, responsabili socialiștilor revoluționari trebuie să răspundă pentru acte „contrarevoluționare”, toate anterioare anului 1919. Detaliul este important pentru că, în ziua de 27 februarie a acelui an, o lege de amnistiere ștersese, teoretic, cu buretele toate delictele politice săvârșite până la acea dată. Noile legi bolșevice sunt și retroactive, nu doar arbitrare. Se dă verdictul, 12 condamnări la moarte. Soarta menșevicilor este rezolvată ceva mai târziu. În martie 1923, orice persoană bănuită de simpatii față de ei este izgonită din administrație. Măsura îi atinge și pe bolșevicii care au greșit părăsind partidul începând din 1917. Studenții de obediență menșevică sunt excluși din marile școli. Simpatizanții acestui partid sunt internați în lagărele din regiunea Narim, în Siberia apuseană, iar copiii lor sunt trimiși în zona arctică.¹

Un apropiat al lui Lenin a relatat următoarea conversație, care a avut loc înainte de lovitura de stat: „Vladimir Ilici, dacă ajungi la putere, a doua zi o să începi să-i spânzuri pe menșevici?» El mi-a aruncat o privire și a răspuns: «Primul menșevic va fi spânzurat după ce-l vom fi spânzurat pe ultimul socialist revoluționar.» Zicând aceasta, și-a încruntat sprâncenele și a izbucnit în râs.² Lenin s-a ținut de cuvânt: lichidându-i pe menșevici în 1923, a pus punct final conflictului care-l opunea, de douăzeci de ani, acestei fracțiuni a PMSDR (Partidul Muncitoresc Social-Democrat Rus) care refuzase să-l urmeze în concepția sa despre un partid de „revoluționari de profesie” în cadrul congresului din 1903. Liderul bolșevic nu-i ierta niciodată pe cei care nu erau într-un totu de acord cu el. Devotatul șef al CEKA, Feliks Dzerjinski, a simțit-o pe pielea lui. „Lenin nu-l băgase în Biroul Politic pe Dzerjinski – nu putea să-i ierte că nu-l susținuse în chestiunea păcii de la Brest și în discuția despre sindicate, îi va relata, mai târziu, Molotov biografului său. Deja nu mai avea încrederea de dinainte. La Lenin lucrurile acestea erau foarte stricte.”³

Soarta intelighenției este pecetluită în primăvara anului 1922. Înainte de această dată, bolșevicii se arătasera deja fără milă față de intelectuali. Proveniți din rândurile lor, din această intelighenție rusă care s-a crezut mereu în misiune pentru binele omenirii, ei știau cât de primejdioasă e lumea ideilor. Singurii intelectuali față de care se arată binevoitori sunt cei devotați trup și suflet cauzei. Ceilalți trebuie eliminați fără milă. Primul lot de condamnați vine în 1921, după descoperirea unei pretinse „Organizații militare de la Petrograd”, care ar fi fost pusă la cale împreună cu insurgenții din Kronstadt. Mai mulți intelectuali figurau printre persoanele arestate, printre care chimistul Tihvinski și poetul Nikolai Gumiliov. Primul era un prieten apropiat al lui Lenin, iar celălalt, unul dintre cei

1. RTHIDNI, Moscova, f. 17, i. 3, d. 345, p. 5.

2. *Apud* Robert Service, *Lenin: A Biography*, Macmillan, London, 2000, p. 186.

3. Félix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, ed. cit., p. 180 [ed. rom. cit., p. 216 – n. tr.].

mai mari versificatori ai generației sale. N-au scăpat de plutonul de execuție. „Chimia și contrarevoluția nu se exclud“, a comentat liderul bolșevic.¹ „Se poate face excepție pentru un poet?“, i-a răspuns Dzerjinski persoanei venite să ceară grațierea lui Gumiliov.² În lunile care au urmat, condițiile de viață pregătite intelectualilor, acești „leneși“ cu cartele de rații reduse la minima subzistență, aveau ca scop împuținarea rândurilor lor. Iarna și foametea au contribuit și ele. Șapte dintre cei patruzeci de membri, cât număra celebra Academie de Științe, au murit prematur între 1919 și 1923. În primăvara anului 1922, Lenin a hotărât să rezolve, o dată pentru totdeauna, soarta intelectualilor care mai îndrăznesc să se îndoiască de regim. Îi ordonă lui Dzerjinski să „pună la punct cu grijă“ noi măsuri represive, cum ar fi „expulzarea scriitorilor și a profesorilor care susțin contrarevoluția“³. La 31 august 1922, *Pravda* publică o primă listă a celor 160 de „ideologi burghezi cei mai activi“, sortiți surghiunului. Cei mai norocoși sunt expulzați în străinătate; ceilalți sunt trimiși în zăpezile siberiene. Ulterior, puterea se va arăta mai puțin miloasă. La fiecare val de arestări, Lenin supervizează lista condamnaților. „Fiți amabil să faceți cele necesare ca să-mi fie trimise dosarele, însoțite de comentarii, îi cere el lui Unschlicht, colaborator al lui Dzerjinski, la jumătatea lunii septembrie 1922. Cine a fost deportat, cine este în închisoare, cine a fost scutit de deportare și pentru ce motiv.“⁴ În acest fel, cea mai bună parte a intelighenției rusești a început să fie nimicită, aruncând țara într-o lungă noapte a obscurantismului, în toate domeniile, în timp ce o mare parte dintre intelectualii occidentali credeau că în Răsărit licărește o nouă lumină a spiritului.

Trăiască CEKA!

În tabăra tâlharilor: Trei ani în țara concesiunilor și a CEKA: 1923–1926, cartea lui Boris Cederholm, este una dintre primele mărturii despre lagărele din URSS.⁵ NEP și CEKA merg mână în mână de la începutul anilor 1920; deschiderea economică și represiunea politică sunt două fațete ale aceleiași realități comuniste. CEKA este singurul domeniu de activitate care cunoaște o creștere reală, în timp ce liberalizarea piețelor inițiată de cel de-al X-lea Congres întârzie să-și aducă roadele; atât de mare este neîncrederea populației, traumatizată de violența de stat. În 1921, efectivele poliției politice se ridicau deja la 283.000 de funcționari, dintre care jumătate erau cekiști de teren (trupe interne și securitate

1. *Apud* Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 116.

2. Cuvinte relatate de văduva lui Gumiliov lui Victor Serge, *Mémoires d'un révolutionnaire et autres écrits politiques, 1908–1947*, Robert Laffont, Paris, 2001, p. 624.

3. *Apud* Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 117.

4. RTHIDNI, Moscova, f. 2, i. 2, d. 1245, p. 2.

5. Boris Cederholm, *Au pays de la NEP et de la Tcheka*, Éditions Jules Tallandier, 1928 [titlul original: *V razboinom stane: Tri goda v strane konfessii i „Ceki“: 1923–1926 – n. tr.*].

militară), 50.000 păzeau granițele, 17.000, lagărele de concentrare, iar 90.000 erau funcționari civili. Pentru comparație, să amintim că Ohrana țaristă număra, în ajunul revoluției, abia 15.000 de membri. Rusia sovietică a fost, încă de la origine, un stat polițienesc. Nu existase vreodată ceva atât de sofisticat în istoria societăților omenești, iar acest tip de regim a rămas, până în prezent, apanajul comunismului aflat la putere. CEKA, armă a terorii, se află în inima proiectului totalitar sovietic. Aparatul poliției politice nu va înceta să crească și să se răspândească în toate structurile societății, până va ajunge să constituie osatura sistemului, coloana vertebrală în jurul căreia se aranjează tot restul, sub conducerea partidului-stat, „capul gânditor” al regimului.

În februarie 1922, CEKA este rebotezată GPU (*Gosudarstvennoe Politiceskoe Upravlenie*), Direcția Politică de Stat, înainte de a deveni, în iulie 1923, OGPU (*Obiedinionnoe Gosudarstvennoe Politiceskoe Upravlenie*), Direcția Politică Unificată de Stat, care coordona diferitele GPU din teritoriile care acum alcătuiau deja URSS. Aceste denumiri diferite însoțesc extinderea competenței ei și sacralizarea „eroului” ei, Feliks Dzerjinski. Dacă este nevoie de un efort deosebit într-un anumit domeniu, reflexul puterii este să creeze o „comisie extraordinară” (pe scurt, CEKA), a cărei direcțiune este preluată de Dzerjinski. El este la șefia Comitetului Central al Muncii, al transporturilor feroviare, al ajutorului pentru copiii abandonati, al Comisiei Extraordinare de Luptă Împotriva Înzăpezirilor, chiar a Societății de Studiu al Comunicațiilor Interplanetare.¹ Este numit, în ianuarie 1924, președintele Consiliului pe Întreaga Rusie al Economiei Naționale, pentru a avea în mână toate sectoarele economice ale țării. Avem aici o logică certă a sistemului. Dzerjinski nu este cel mai genial dintre conducătorii bolșevici, dar este omul care conduce singura administrație care funcționează cu adevărat în Rusia sovietică. „Voi aplica principiul planului pumnului de fier – avertizează a doua zi după numirea sa. Unii știu foarte bine că am mână grea și că dau tare.”²

Faptul că sistemul sovietic se bazează pe poliția sa politică, pe organele represive, nu-i deranjează deloc pe conducătorii bolșevici. Aceștia sunt, mai degrabă, satisfăcuți chiar. „CEKA este mândria și frumusețea Partidului Comunist”, afirmă Zinoviev; „literele GPU [...] sunt literele cele mai populare în terminologia internațională”, adaugă el; „CEKA este ceea ce organele noastre sovietice pot să ne dea mai bun”³, explică Mărtiș Lăcis, adjunctul lui Dzerjinski. Pentru Lenin e simplu: „Un bun comunist este în același timp un bun cekist.”⁴ Dzerjinski și-a zdruncinat sănătatea,

1. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 167.

2. *Id.*

3. Apud Serguei Melgounov, *La Terreur rouge*, ed. cit., pp. 306 și 381 [ed. rom. cit., pp. 285 și 308 – n. tr.].

4. Lénine, *Œuvres*, ed. cit., tome 30, p. 495 [„Congresul al IX-lea al PC (b) din Rusia, 29 martie – 5 aprilie 1920. Cuvântare despre cooperatie, 3 aprilie”, în V.I. Lenin, *op. cit.*, vol. 40 (1966), pp. 288– 292, aici 291 – n. tr.].

fiind trimis pe toate fronturile. A murit în iulie 1926 din cauza unei crize de inimă, în plină ședință a Comitetului Central al Partidului, după o altercație violentă cu numărul doi al Consiliului Suprem al Economiei, Gheorghi Piatakov. „Și-a dat sufletul revoluției, ca o flacăra care a ars la datorie“, comentează partidul. Un adevărat erou comunist, demn de cel mai frumos elogiu:

*Și mai văd, chiar așa cum era altădată,
pe un om cunoscut din portrete – la fel –
cu-o bărbuță-ascuțită, cu-o manta șifonată,
numai vână, un trup de oțel.
Dacă un tânăr își alege cu cine
– în propria-i viață – vrea să semene el,
numele-acesta îndată pe buze îmi vine:
– „Pe tovarăș’ Dzerjinski să-l iei de model!“¹*

Trăiască Partidul!

Cel de-al X-lea Congres al Partidului, din martie 1921, cunoscut ca acela al Noii Politici Economice, marchează o cotitură mult mai importantă pentru istoria comunismului decât deschiderea piețelor sau suspendarea temporară a muncii obligatorii, anunțate în acest moment. La propunerea lui Lenin, delegații adoptă o rezoluție care interzice de acum înainte fracțiunile în sânul partidului. Hotărârea, aparent neînsemnată, se vădește logică într-un sistem totalitar în care orice opinie diferită trebuie, în mod necesar, proscrisă. Se va dovedi că va avea urmări serioase. Până la acest al X-lea Congres, se tolera ca linia politică aleasă, marile opțiuni adoptate să poată face obiectul unor divergențe între membrii partidului. Opozanții aveau chiar dreptul să persiste în dezacordul lor, să rămână minoritari. Hotărârea luată la cel de-al X-lea Congres zăvorăște procesul de decizie, elimină orice embrion de democrație internă și nu mai consacră decât o singură „linie corectă“, cea adoptată de majoritate. Devenind incontestabile, direcțiunea și conducătorul acesteia sunt deosebit de întărite. „Nimeni dintre noi nu poate avea dreptate împotriva propriului partid – afirma Troțki, care va simți el însuși, mai târziu, cum se verifică acest lucru. În ultimă instanță, partidul are întotdeauna dreptate [...]. Fie că are sau nu dreptate, rămâne partidul meu.“² Dictatura proletariatului,

1. Vladimir Maiakovski, *Poèmes*, Messidor, 1987, tome IV, p. 481 [„Harașo! Poemul lui Octombrie“, XVIII, în Vladimir Maiakovski, *Versuri*, antologie de Tamara Gane, trad. de Cicerone Theodorescu, Univers, București, 1977, pp. 132–133 – n. tr.].

2. Cuvântare rostită la cel de-al XIII-lea Congres din 1924, citată de Robert Conquest, *Le Féroce XXe siècle: réflexions sur les ravages des idéologies*, éditions des Syrtes, Paris, 2001, p. 90.

care deja s-a transformat în dictatura partidului, devine, la cinci ani după lovitura de stat, dictatura unui om, conducătorul suprem. Acuzația de „fracționism“ va deveni afurisenia favorită lansată împotriva celor care se opun conducătorului, arma preferată în luptele pentru putere la care conducătorii comuniști nu vor înceta niciodată să se dedea între ei. Acest mod de funcționare totalitar va fi adoptat de ansamblul partidelor comuniste din lume, fără excepție, fie că ajung sau nu la putere. Acuzați de „fracționism“, sute de mii de militanți vor fi surghiuniți din partidul lor sau din societate, în cazul celor mai norocoși, în timp ce alte milioane vor muri, adesea în torturi atroce, pentru a mărturisi comploturi închipuite prin care să se justifice lichidarea, în numele salvării partidului.

Interzicerea fracțiunilor este și mijlocul „legal“ pe care și-l fabrică PC pentru a-și epura rândurile. În acest sens, cel de-al X-lea Congres n-a făcut decât să ratifice o practică în curs de la preluarea puterii. Fiind de mărimea unui grup înainte de 1917, partidul bolșevicilor a atras apoi militanți, fără îndoială sinceri, dar și numeroși oportuniști care au înțeles că aderarea la el era cel mai bun pașaport pentru a reuși sub noul regim. În martie 1918, cel de-al VII-lea Congres a adoptat numele de Partidul Comunist (bolșevic) Rus, PC(b)R. În câteva luni, efectivele lui s-au umflat. Un an mai târziu, la cel de-al VIII-lea Congres, partidul număra oficial 313.000 de membri, ajungând la 611.000 în anul următor.¹ Recrutarea s-a făcut după modelul politicii practicate de bolșevici în toate domeniile, și anume nivelarea pornind de jos. În 1920, mai puțin de 8% dintre membrii partidului aveau studii superioare, 62% nu trecuseră de școala primară și 30% nu fuseseră niciodată la școală.² Această nivelare pornind de jos dă naștere unei noi „elite“ comuniste, în parte analfabetă, care devine o nomenclatură privilegiată, de aceeași importanță ca și birocrăția civilă, care, și ea, s-a dezvoltat considerabil. Rusia din 1921 numără de cinci ori mai mulți funcționari decât în 1917, deși economia produce de opt ori mai puțin decât atunci.³

Drept motto al cărții *Ce-i de făcut?*, Lenin a ales un citat din socialistul german Lassalle, care a prezentat epurarea drept o necesitate: „Lupta din cadrul partidului îi dă forță și vitalitate. Cea mai grăitoare dovadă de slăbiciune a unui partid o constituie dezlănarea lui și ștergerea granițelor precis conturate. Partidul se întărește prin curățirea rândurilor sale.“* Ajuns la putere, Lenin l-a pus pe Lassalle în practică. În vara

1. Boris Souvarine, *Staline*, réédition Gérard Lebovici, 1985, p. 231 [Boris Souvarine, *Stalin: Studiu istoric al bolșevismului*, trad. de Doina Jela Despois, Humanitas, București, 1999, p. 220 – n. tr.].

2. Thomas H. Rigby, *Political Elites in the USSR: Central Leaders and Local Cadres from Lenin to Gorbachev*, Edward Elgar Publishing Ltd., Aldershot, 1990, pp. 28–29.

3. Nicolas Werth, *La Terreur et le désarroi*, ed. cit., p. 66.

* Scrisoare a lui Lassalle către Marx, 24 iunie 1852, citată în V.I. Lenin, „Ce-i de făcut?“, în *Opere complete*, ed. cit., vol. 6 (1961), p. 1–190, aici 1 (n. tr.).

anului 1918, o primă epurare a redus efectivele la jumătate, o a doua, în primăvara anului 1919, i-a atins pe 46% dintre militanți, apoi, din nou, 30% dintre membri, în vara anului 1920. La cel de-al X-lea Congres, din 1921, în momentul votării interdicției fracțiunilor, abia o treime dintre aderenții anilor 1917–1920 mai erau membri.¹ Corupția, șantajul, arivismul, beția, șovinismul, antisemitismul, abuzul de încredere sunt principalele greșeli sancționate. Totuși, rezoluția împotriva fracțiunilor nu are nimic dintr-o simplă măsură profilactică. Scopul nu este acela de a face partidul mai pur, mai exemplar, ci de a transforma epurarea într-o armă politică, de a introduce, pe ocolite, arbitrarul, într-un cuvânt, de a face să domnească teroarea. Nimeni nu mai trebuie să fie ferit de „justiția” comunistă, de la simplul militant la cei mai înalți conducători. Procesele staliniste din anii 1930, care vor aplica zelos jurisdicția „antifracționistă” introdusă de Lenin, urmau să arate utilitatea procedurii. „Linia partidului” și respectarea strictă a acesteia trebuiau să devină obsesia tuturor militanților. Teamă de a nu supăra sau a nu greși îi va paraliza pe comuniști, instituind partide monolitice timp de decenii. În acest sens, epurarea și teroarea de masă sunt legate. Partidul, pentru a putea epura societatea de „dușmanii” ei, trebuie chiar el epurat.

Comuniștii au mai multe drepturi decât simplii cetățeni, dar și obligații. Apartenența la partid nu este niciodată dobândită definitiv. Pentru a intra în el trebuie să-ți justifici angajamentul, ca și pentru a rămâne. Fiecare completează, la intervale regulate, un chestionar, pentru ca partidul să verifice originea socială, educația, cariera și conștiința politică a membrilor. Aceste documente sunt asemenea unor spovedanii, în care militantul trebuie să dovedească faptul că este vrednic să facă parte dintre fericiții aleși. Vai de cel care nu-și amintește ce a scris într-un chestionar precedent; cea mai mică diferență de la o versiune la alta poate fi interpretată ca minciună, însemnând excluderea. În general, un bun comunist n-are viață privată. „Când un tovarăș spune: «Ceea ce fac acum privește viața mea personală și nu societatea», spunem că n-ar fi corect”, s-a decretat în 1924.² Într-un manual oficial dedicat eticii partidului, publicat în 1925, Aaron Soltz apreciază că comuniștii trebuie să învețe să se cunoască pe ei înșiși prin intermediul ochilor partidului. Intrarea în PC este ca intrarea într-o religie, în afara căreia nu există mântuire. Cea mai mare parte a comuniștilor excluși vor trăi sancțiunea aplicată ca o dizgrație insuportabilă.

Bolșevicii au pus la punct un mod de funcționare care va servi drept model pentru viitoarele „partide frățești”. Organizația de bază este celula, o denumire care nu are nimic de-a face cu umorul negru. În spiritul revoluționar, aluzia este biologică, ca unitate fundamentală a vieții politice.

1. Orlando Figes, *La Révolution russe*, ed. cit., p. 853 [ed. rom. cit., p. 622 – n. tr.].

2. *Apud* Orlando Figes, *Les chuchoteurs: vivre et survivre sous Staline*, Denoël, Paris, 2009, p. 85.

Pot fi celule de întreprindere, de sat, de cartier. Secretarul acesteia, teoretic ales, dar cel mai adesea desemnat, este însărcinat cu animarea și cu buna ținută politică a membrilor. Celula este cea însărcinată cu colectarea chestionarelor completate de fiecare membru al său, urmând apoi să le „înainteze“, după cum se spunea, instanțelor superioare. Centralizarea este cuvântul-cheie într-un PC. Secretarul de celulă trebuie să raporteze secretarului de raion, iar acesta, la rândul său, secretarului de *oblast* sau regiune, și așa mai departe, până la conducerea centrală. Congresul este instanța „democratică“ a partidului. Convocarea acestuia ține de resortul conducerii, iar organizarea lui e la discreția acesteia. La congres, delegații, teoretic desemnați la bază, sunt invitați să discute despre linia partidului, trebuind să aleagă conducerea. Organizarea verticală și monolitică a organizației, numită „centralism democratic“, interzice, în practică, orice divergențe sau surprize. A permite exprimarea unui dezacord la congres, a lăsa votarea candidaților la conducere la libera alegere ar însemna să se dea un semnal prost țării. Unanimismul trebuie să-l reprezinte pe cel pe care partidul îl pune să conducă întreaga societate. Comitetul Central și Politbiuroul sunt cele două instanțe de conducere alese de congres. Candidații nu sunt liber aleși, ci impuși de conducere. Congresul nu votează, ci ratifică raportul de activitate al conducerii care-și încheie mandatul și aprobă linia politică propusă. Comitetul Central are funcția de „parlament“ al partidului. Acesta lucrează ca o registratură, și nu ca un loc al deliberărilor. La acest nivel de responsabilitate, unanimitatea este de necontestat, fiind rari „disidenții“ care ar fi putut trece prin ochiurile plasei, ajungând până acolo. Numărul membrilor Politbiuroului poate varia în funcție de responsabilitățile pe care le au ca sarcină și în funcție de perioadă. În general, nu erau mai mult de zece. Fiecare membru răspunde de un domeniu (economie, agricultură, politică externă...), de care trebuie să dea seamă în cadrul unei ședințe săptămânale. În URSS, aceasta va fi joia, așa cum a hotărât Lenin, o dată pentru totdeauna. La acest nivel al conducerii, divergențele pot fi exprimate, dar regula majorității este suverană și toți trebuie să i se supună.

PC este centrul puterii. Instanțele sale de conducere se ocupă atât de treburile partidului, cât și de guvernarea țării. „Trebuie să știm și să ne amintim că întreaga constituție juridică și reală a Rusiei sovietice este bazată pe faptul că partidul corectează, numește și zidește totul pe un singur principiu“, specifică Lenin.¹ Discursul despre partidul-stat corespunde acestei realități. Miniștrii, guvernul gestionează chestiunile curente, dar hotărârile sunt luate de Biroul Politic (sau Politbiuro, în terminologia sovietică). Înființarea acestuia datează de la cel de-al VIII-lea Congres, în martie 1919. La început, Politbiuroul nu cuprindea decât cinci membri. O hotărâre luată la 20 ianuarie 1922 propunea ca lucrările acestuia să fie limitate la chestiunile pe care înaltele instanțe de partid și de stat ar

1. *Apud* Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 136.

fi fost incapabile să le rezolve.¹ Acest organ suprem a devenit, în final, locul de decizie în orice privință. La 3 aprilie 1922, o adunare în plen a Comitetului Central a înființat un post de secretar general, a cărui sarcină, la început, era de a veghea la buna funcționare a partidului. Iosif Stalin a fost primul desemnat pe acest post, flancat de doi secretari, Viaceslav Molotov și Valerian Kuibîșev.

La vremea respectivă, Lenin era șeful necontestat al partidului și superviza totul. Iată cum arăta pentru el o zi de lucru tipică, cea de joi, 21 iunie 1921, așa cum a putut fi reconstituită pornind de la arhivele partidului și ale statului, după căderea URSS. În ziua respectivă, Lenin ajunge la Kremlin la ora 11, pentru ședința Politbiuroului. Pe ordinea de zi figurează epurarea partidului, foametea, cel de-al III-lea Congres al Cominternului (Internaționala comunistă), impozitele, vizita unui senator american, viitoarea conferință a partidului, o propunere a guvernului chinez de a preda Moscovei alb-gardiști deținuți pe teritoriul său, reprezentanța diplomatică britanică la Petrograd, confirmarea unui ambasador la Berlin etc. Între douăzeci și patruzeci de chestiuni de acest gen sunt studiate la fiecare ședință. La pauză și înaintea unei alte ședințe de la ora 18, Lenin redactează și dictează note. În această zi de 21 iunie, pune la punct mai mult de o duzină de texte oficiale, care se referă la aprovizionarea cu alimente a Caucazului de Nord, regimul funciar, politica în materie de educație, comerțul exterior etc. În același timp, semnează documente financiare, mandate, diferite autorizații și preia numeroase apeluri telefonice. Seara, prezidează o ședință a Sovnarkom (guvern), care dezbate vreo zece probleme.² O asemenea supraîncărcare a lucrului se datorează modului de funcționare a noii puteri, pentru că totul trebuie să ajungă la vârful ierarhiei.

„Lenin nu agreea deloc [...] să se vorbească în timpul ședințelor, va mărturisi Molotov. Omul e tensionat, nervos [...]. Când șopoteau în timpul ședințelor, lui Lenin nu-i plăcea deloc asta. Nu era deloc de acord cu fumatul [...]. Lenin de regulă trimitea [...] bilețele pe mici bucățele de hârtie fie unui membru al Biroului Politic, fie unui comisar al poporului [...]; punea o întrebare și imediat solicita: răspundeți printr-un bilet!”³ Potrivit lui Molotov, Lenin n-avea nici un prieten în Politbiuro și detesta grosolăniile, în timp ce el le-a folosit toată viața pentru a-și insulta dușmanii. Îi plăcea punctualitatea, a introdus chiar amenzi pentru întârziatăii la ședințe. În timpul ședințelor Sovnarkom, care se puteau prelungi până noaptea târziu, limita timpul alocat fiecăruia, îi întrerupea pe guralivi, presându-i pe cei de față să ajungă la o decizie.

1. Arhiva de Stat a Federației Ruse, f. 3, i. 22, d. 9, pp. 15–16.

2. Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, ed. cit., pp. 368–369 [ed. rom. cit., pp. 441–442 – n. tr.].

3. Félix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, ed. cit., p. 200 [ed. rom. cit., pp. 236–237 – n. tr.].

Înainte de a ajunge la putere, Lenin nu lucrase niciodată. Intelectual inactiv, a avut tot timpul necesar să se gândească la revoluție, fără a avea nevoie să facă mari eforturi. Rezistența lui la muncă este slabă, deși avea doar cincizeci de ani la începutul anilor 1920. Degeaba se menaja, făcea pauze regulate, își lua concedii (numeroase), întrerupea ședințele când se simțea obosit, fiindcă tot se epuiza. Nervii îi erau șubreziți, ani de zile s-a tratat pentru această problemă. În mai 1922 suferă un prim atac cerebral. Profesorul Kramer, care-l consultă, notează: „La baza bolii lui nu se află numai suprasolicitarea creierului, ci și o perturbare gravă a circulației craniene.”¹ Neliniștit la ideea că nu va mai putea participa activ la conducere, ba chiar că nu va mai putea vorbi, acest prim semnal de alarmă îl face pe Lenin să accelereze lichidarea „dușmanilor”. Procesul intentat socialiștilor revoluționari în iunie 1922, măsurile de expulzare sau de internare luate față de intelectuali începând din august îi dovedesc frenezia de a termina acest lucru înainte să fie prea târziu pentru el. Timp de aproape doi ani, până la moartea sa, la 21 ianuarie 1924, Rusia sovietică va trăi în ritmul bolii lui Lenin, în hopuri. Totuși, sistemul nu este paralizat din acest motiv, ci așteaptă, din respect față de „părintele” său. Regimul este deja suficient de solid ca să nu se teamă de prăbușire. Lenin și-a împlinit visul despre revoluție, lăsând moștenire un sistem totalitar perfect rodât.

1. Arhiva de Stat a Federației Ruse, f. 3, i. 22, d. 307, p. 136 [preluat din Dmitri Volkogonov, *Lenin: O nouă biografie*, ed. rom. cit., p. 443 – n. tr.].

Revoluția totalitară

Arma criticii nu poate înlocui critica armelor.* — MARX

Dictatura – să vă între în cap o dată pentru totdeauna [...] – înseamnă o putere nelimitată, care nu se bazează pe lege, ci pe forță.** — LENIN

Narkompros, denumirea aleasă pentru Comisariatul Poporului pentru Educație și Cultură, se traduce, literal, Comisariatul Poporului pentru Iluminare. Revoluția Franceză este punctul de referință obligatoriu al revoluționarilor ruși. Mai multe decizii și acte din primii ani ai puterii bolșevice s-au inspirat din ilustrul precedent. Execuția țarului și a familiei sale, hotărârea de a face din regiunea Donului și din cea a cazacilor o „regiune Vendée” sovietică, politica de expansiune desfășurată în detrimentul țărilor străine apropiate sunt alegeri politice în care partidul-stat se inspiră din ce făcuse altădată statul-națiune. „Istoricii proletariatului văd în iacobinism una dintre cele mai înalte culmi ale luptei de eliberare a clasei asuprite”, declarase Lenin, cu puțin timp înainte de preluarea puterii.¹ Mai puțin anul 1789, cât perioada 1792–1794, cea a Terorii iacobine, îi fascinează pe bolșevici. Troțki, atras, ca și ceilalți, de referința istorică, l-a stigmatizat pe liderul bolșevic, supranumindu-l „Maximilien Lenin”². Revoluția Franceză, care a marcat o ruptură totală cu Vechiul Regim, servește drept model, dar a se prevala de ea permite și împodobirea cu prestigiul ei și înscrierea lui 1917 în continuitate cu 1789. Evenimentul capătă altă dimensiune dacă privim Octombrie în lumina cursului urmat de această revoluție celebră. Ea îl învâluie în seducția altei istorii, cea a marelui nou început. Desigur, a existat Comuna din

* „Contribuții la critica filozofiei hegeliene: Introducere”, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. I, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1957, pp. 413–428, aici 420 (n. tr.).

** „Cu privire la istoria problemei dictaturii (Însemnări)”, în V.I. Lenin, *Opere complete*, ed. cit., vol. 41 (1966), pp. 369–391, aici 376 (n. tr.).

1. Interviu reprodus în Lénine, *Œuvres complètes*, Éditions Sociales, Paris–Moscou, 1958–1976, tome 32, p. 374 [„Poate fi intimidată clasa muncitoare cu sperietoarea «iacobinismului»?”, în V.I. Lenin, *Opere complete*, ed. cit., vol. 32 (1964), pp. 399–401, aici 400; publicat inițial în *Pravda*, nr. 90 din 7 iulie (24 iunie) 1917 – n. tr.].

2. Léon Trotsky, *Nos tâches politiques*, P. Belfond, Paris, 1970, p. 190.

Paris din 1871, dar eșecul acesteia cu greu poate servi drept reper pozitiv. De altfel, în ziua în care noua putere bolșevică a depășit, în longevitate, efemera insurecție pariziană, Lenin a sărbătorit evenimentul. Speranța din 1789 s-a năruit în Consulatul francez înainte de a se dizolva în Imperiu, dar radicalitatea acestor ani de revoluție a însuflețit popoarele disperate după emancipare de-a lungul întregului secol al XIX-lea. Bolșevicii, ca și ceilalți revoluționari ruși, nu se puteau concepe decât ca moștenitori ai acestei istorii.

ÎN PAS CU REVOLUȚIA FRANCEZĂ

De-a lungul întregului secol al XIX-lea, gândirea revoluționarilor europeni, și îndeosebi a revoluționarilor ruși – marxiști, socialiști revoluționari sau anarhiști –, se înscrie în aspirațiile revoluției de la 1789: egalitatea în drept a cetățenilor, libertatea de exprimare și de asociere, instaurarea unui regim constituțional, alegerea unei Adunări constituante. Iar revoluția rusă din februarie 1917, care a fost inaugurată intonându-se *Marseillaise*, urmează, până în vara anului 1917, această pantă democratică și constituționalistă.

În august 1917, guvernul lui Kerenski este dominat de faza republicană a Revoluției Franceze, așa cum s-a schițat ea în octombrie 1791 și caracterizată imediat după aceea de un climat de război și de stare de asediu: polarizarea la extreme, centralitatea figurii dușmanului – dușmanul poporului – și a noțiunii de contra-revoluție, obsesia complotului și a trădării, desemnarea suspectilor.

Tot atâtea teme și episoade reluate la nesfârșit de Lenin, dar cărora el le accelerează etapele până la a face să se contopească:

- „revoluția soldaților”: crearea batalioanelor federate în vara anului 1792; controlul bolșevic asupra soldaților din garnizoană și asupra „gărzilor roșii” la Petrograd în vara anului 1917;

- lovitura de stat a activiștilor sprijiniți de plebe: atacul asupra Palatului Tuileries, la 10 august 1792, sub semnul drapelului roșu; cucerirea Palatului de Iarnă, la 7 noiembrie 1917;

- instaurarea unei duble puteri: cea legală, a Adunării, a deputaților aleși și a guvernului; cea considerată legitimă, a activiștilor revoluționari și a străzii;

- competiția feroce pentru putere între revoluționari: iacobinii contra girondinilor; bolșevicii contra socialiștilor revoluționari și a menșevicilor;

- instaurarea dictaturii unui grup de activiști, deturnată apoi în beneficiul unui dictator: crearea la 6 aprilie 1793 a Comitetului Salvării Publice, controlat de iacobini, iar după aceea numai de Robespierre; crearea la 7 noiembrie 1917 a Consiliului Comisarilor Poporului, sub controlul din ce în ce mai autocratic al lui Lenin.

Și dacă Robespierre a abandonat „Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului” din 1789 în favoarea domniei Virtuții, Lenin proclamă în fața Adunării constituante, la 18 ianuarie 1918, „Declarația Drepturilor Poporului Muncitor”, care abolește drepturile omului în Rusia. Cu această diferență: totuși, în luna Thermidor a anului 1794, Adunarea are ultimul cuvânt împotriva lui Robespierre, în vreme ce în Rusia Lenin este cel care dizolvă Adunarea prin forță.

Stéphane Courtois, „1789–1871, les révolutions françaises”, în *Dictionnaire du communisme*, Larousse, 2007, p. 29 [„Momente cruciale: 1789–1871: Revoluțiile franceze”, în Stéphane Courtois (coord.), *Dictionarul comunismului*, trad. de Mihai Ungureanu, Aliza Ardeleanu, Gabriela Ciubuc, Polirom, Iași, 2008, pp. 34–38, aici 35–36 – n. tr.]

Revoluția Franceză le oferă și bolșevicilor imunitate revoluționară și o aură care le va permite să radieze dincolo de frontierele (geografice și de timp) ale propriei lor istorii. Orbirea unei mari părți a conștiințelor lumii în fața realităților comunismului și admirația exagerată pe care o trezește regimul bolșevic, încă de la început, sunt rodul identificării cu 1789. Lui Lenin, Revoluția Franceză îi servește, în același timp, drept model și stindard de adunare în jurul regimului pe care-l construiește, folosind inclusiv unele capricii dintre cele mai rele ale unui iacobinism căruia puțini, la vremea respectivă, i-au evaluat caracterul dictatorial. Cu toate acestea, chiar dacă liderul bolșevic se prevalează de Robespierre, se poate spune oare că este moștenitorul său legitim?

Spre deosebire de bolșevici, iacobinii nu erau un partid și mai ales nu se prevalau de o ideologie cu pretenții științifice. Dacă mecanisme similare ale puterii au putut da naștere unor urmări analoage, determinismul istoric al marxism-leninismului a sistematizat lucruri care, în 1789–1793, nu erau decât circumstanțe, succesiuni involuntare. Inocenței iacobinilor, în parcursul revoluției i-a urmat responsabilitatea bolșevicilor; cei dintâi nu știau că vor ajunge la Teroare, chiar dacă au făcut totul să ajungă acolo, în timp ce cei din urmă foloseau cu bună știință terorismul de stat pentru a-și atinge scopurile, în numele ideologiei care-i animă. Robespierre nu știa că urma să devină Robespierre; Lenin a făcut totul ca să fie Robespierre. Bolșevicii instaurează teroarea în cunoștință de cauză, pentru a impune realității din lume propria lor concepție despre viitor, dar și pentru că Lenin a învățat lecția Revoluției Franceze. În acest sens, bolșevicii sunt mai curând succesorii – cei care vin după – decât moștenitorii iacobinilor.

Ritmul procesului revoluționar sovietic ține seama de contribuția precedentului francez. „În prima revoluție franceză, dominația constituționaliştilor este urmată de aceea a girondinilor, iar dominația acestora de dominația iacobinilor – remarcă Marx în *Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte*. Fiecare dintre aceste partide se sprijină pe partidul mai înaintat. De îndată ce un partid a dus revoluția atât de departe încât nu mai este în stare s-o urmeze și, cu atât mai puțin, să se situeze în fruntea ei, este înlăturat și trimis la ghilotină de către aliatul mai îndrăzneț, care stă în spatele lui. Revoluția urmează astfel o linie ascendentă.”¹ Perioada de după luna februarie 1917 a urmat acest parcurs într-un mod accelerat, când constituționaliștii au fost înlocuiți de Sovietele controlate de menșevici și socialiști revoluționari, ei înșiși rapid aruncați peste bord de bolșevici. Perioada de după octombrie 1917 întrerupe acest proces, pentru a porni imediat un urcuș până la extreme, odată cu instaurarea unui terorism de stat din care revoluția n-a mai ieșit. Sub impulsul lui Lenin, Rusia sovietică este condamnată la „iaco-

1. Karl Marx, *Le 18 Brumaire de Louis Bonaparte*, J.-J. Pauvert, 1964, p. 250 [„*Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte*“, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 8, Editura Politică, București, 1960, pp. 115–217, aici 141 – n. tr.].

binism“ veșnic. Din 1789 până în 1793, puterea revoluționară este „extraordinară“; violența ei, deși nu este legată de legi preexistente, nu este niciodată acceptată ca atotputernică și absolută. Actorii dezbat referitor la traseul ei, nu la existența ei. Robespierre întâlnește această violență la 8 *thermidor*, alții, mai înainte. Fiecare recunoaște nevoia de a pune o limită de netrecut acțiunii guvernamentale, teroriștii nu mai puțin decât moderații. Viceversa, radicalizarea cuceritoare a revoluției sovietice trece prin nelimitarea puterii. „Noțiunea științifică de dictatură nu înseamnă altceva decât o putere pe care n-o îngrădește nimic – precizează Lenin –, nici o lege, care nu este stingherită de absolut nici o normă, care se sprijină nemijlocit pe violență.“¹

Revoluția Franceză și revoluția sovietică fac parte din aceeași familie, fiindcă ambele doboară puterile de drept divin, deși diferă prin credința care le animă, ca și prin obiectivul pe care și-l stabilesc. Există deci deopotrivă filiație și ruptură între cele două evenimente. În același timp, n-ar fi existat nici ideologie comunistă, nici terorism de stat fără precedentul iacobin, de unde dificultatea de a discerne între partea moștenirii inițiale și seria de cuceriri revoluționare de care bolșevicii au profitat ca să se impună. Marxismul pe care-l inspiră Lenin ține de Secolul Luminilor prin materialismul său istoric – soarta omului este în mâinile sale –, deși este un rod propriu-zis al scientismului secolului al XIX-lea. Terorismul de stat instaurat de bolșevici este o Teroare iacobină supradezvoltată datorită eficacității unui sistem de stat moștenit de la statul-națiune din 1789, dar făcut mai performant de către o modernitate post-iacobină. În definitiv, trebuia ca un anumit număr de condiții să se realizeze în plus față de moștenirea spirituală de care se prevalează sistemul ca să poată veni un regim comunist. Ruptura din 1917 este mult mai radicală decât cea din 1789, pentru că are loc după aceasta – ceea ce este o evidență cronologică –, dar mai ales pentru că se bazează pe credințe și practici de care revoluționarii francezi nu puteau nici măcar să aibă vreo idee, cu toate că fuseseră inițiatorii lor.

Iacobinii sunt „proto“-bolșevici atunci când instaurează, în 1794, cultul Ființei supreme, o formă laică de îndumnezeire, pentru a însoți teroarea. Propunând un înveliș ideologic unei practici politice, Robespierre schițează un gen de ideocrație, primitivă în comparație cu cea pe care o vor înființa bolșevicii. Revoluția Franceză ignoră știința societății, așa cum ignoră și complementul necesar al ideologiei, forma practică a acesteia, partidul. Iacobinii nu sunt un partid, repetăm, și, până la sfârșit, au fost în căutarea unei unități doctrinare de negăsit. Iacobinismul nu este o credință, ci o politică bazată pe supremația forței asupra dreptului, o

1. Lénine, „Contribution à l'histoire de la question de la dictature du prolétariat“, *apud* Joseph Staline, *Les Questions du léninisme*, Éditions de Moscou, 1949, p. 35 [V.I. Lenin, „Cu privire la istoria problemei dictaturii (Însemnări)“, în *Opere complete*, ed. cit., vol. 41 (1966), pp. 369–391, aici 382 – n. tr.].

trăsătură propriu-zis revoluționară pe care bolșevicii o vor folosi până la extrem. Marxismul este cel care plasează ideologia în inima istoriei. Ceea ce aduce învățătura lui Marx nu este conceptul, ci modul de utilizare al acestuia. Ideologia nu este o invenție marxistă; în schimb, dorința de a opune o ideologie „bună” uneia „rele” decurge din concepția pe care și-a făcut-o teoria despre ea. Dacă ideologia reprezintă un ansamblu de idei, de credințe și de doctrine proprii unei epoci, unei societăți sau unei clase, așa cum se admite în marxism, atunci este lesne să deosebim ideologiile potrivit criteriilor lor de utilitate în favoarea cauzei apărute. Lenin a tranșat în *Ce-i de făcut?*: „Problema se poate pune numai astfel: ideologie burgheză sau ideologie socialistă. În această privință nu există cale de mijloc (pentru că omenirea n-a elaborat nici un fel de «a treia» ideologie).”¹ Discriminarea subînțelege că este de datoria revoluționarului să promoveze ideologia bună și să o combată pe cea rea, având conștiința curată. În timp ce marxismul apreciază că dispune de instrumentele necesare pentru a înțelege mersul istoriei, ideologia arată direcția de urmat. Cele două sunt complementare, așa cum a înțeles Lenin. Revoluționarul nu mai are doar datoria de a-i elibera pe cei oprimați de ideologia care-i alie-nează, ci de a-i determina să îmbrățișeze ideologia care le va aduce ferici-rea. Moașă a istoriei, revoluționarul este și mentorul acesteia. Aceasta este ruptura radicală introdusă de marxism-leninism în procesul revolu-ționar, pentru a răsturna lumea. De acum înainte, omul nu se mai poate mulțumi să-și ia soarta în mâini, așa cum i-a sugerat Secolul Luminilor, ci trebuie să urmeze calea cea dreaptă. Revoluționarii francezi nu știau încotro se îndreaptă; bolșevicii au găsit busola.

Premisele științifice ale marxismului îi obligă pe adepții acestuia să apere cu dinții realismul învățăturii lor, să deosebească ideologia pro-movată de o banală utopie, să propună socialismul ca soluție concretă. „Cuvintele... «socialism științific»... sunt folosite numai în opoziție cu so-cialismul utopic, care caută să impună poporului noi himere și iluzii, în loc să-și limiteze sfera cunoașterii la studierea mișcării sociale a po-porului însuși”, a avertizat Marx.² Socialism utopic și socialism științific sunt două concepte diferite, a explicat, la rândul său, Friedrich Engels, într-un studiu apărut în 1880. „Pentru a face din socialism o știință, el trebuia mai întâi situat pe un teren real”, scrie el.³ Utopia este, pur și

1. Apud Alain Besançon, *Les Origines intellectuelles du léninisme*, Calman-Lévy, 1977, p. 8 [preluat din Vladimir Ilici Lenin, *op. cit.*, vol. 6 (1961), pp. 1–190, aici 38 – n. tr.].

2. „Notes sur *Etatisme et anarchie* de Bakounine, 1873”, apud Kostas Papa-ioannou, *L'Idéologie froide* (1967), éditions de l'Encyclopédie des nuisances, 2009, p. 25 [Karl Marx, „Conspectul cărții lui Bakunin «Statul și anarhia»”, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 18, Editura Politică, București, 1964, pp. 599–645, aici 638 – n. tr.].

3. Apud Yolène Dilas-Rocherieux, „Utopie”, în *Dictionnaire du communisme* (dir. Stéphane Courtois), Larousse, 2007, p. 588 [„Dezvoltarea socialismului de la utopie

simplu, o impostură pentru Lenin: „Utopie înseamnă [...] locul de nicăieri, adică ceva ce ține de domeniul fanteziei, al închipuirii, al basmului. În politică numim utopie orice deziderat care nu poate fi realizat în nici un caz, nici acum, nici mai târziu.”¹ Liderul bolșevic, devenit șeful primului regim socialist din lume, nu i-a cinstit în mai mică măsură pe precursorii „utopiști” ai comunismului, gravând numele lui Thomas More și Tommaso Campanella² pe un monument în grădinile Kremlinului, în 1918. În zadar se păzesc comuniștii de utopism, fiindcă acesta tot există în ideologia lor, dacă afirmă că dețin cheile raiului pământesc și vor să-l construiască în această lume. Intenția lor rămâne o promisiune, un vis de atins. Ajuns la putere, Lenin a anunțat sfârșitul comerțului și al modului de retribuire a muncii prin salariu, gestionarea rațională a resurselor sub autoritatea organizațiilor muncitorești, ziua de muncă de șase ore, împărțirea egalitară a bogățiilor etc. *ABC-ul comunismului*, lucrarea clasică a epocii, scrisă în 1919 de Buharin și Preobrajenski, prezice că, în curând, „toate produsele vor fi din abundență, toate rănilor vor fi de mult închise și fiecare își va putea lua, astfel, atât cât îi va trebui”³. Nu-i e specific marxism-leninismului să promită inaccesibilul, dar, spre deosebire de alte ideologii utopice – dacă este îngăduit un pleonasm –, comuniștii sunt convinși că știu cum să transforme visul în realitate și prin ce mijloace. Utopia comunistă nu este mai periculoasă decât altele atâta vreme cât rămâne la stadiul de intenții; dorința partizanilor ei să o aplice cu orice preț este cea care o face atât de nefastă. Fundamentele ei marxiste joacă aici un rol primordial. A fi emanația unei învățături care pretinde că știe totul despre mersul societăților furnizează certitudini. Teoria globală a marxismului nu poate decât să dea naștere unei ideologii totale, care să nu lase nici o îndoială ucenicilor săi referitor la temeiul aplicării ei. Există o legătură indisolubilă între doctrina globală, ideologia totală și puterea totalitară. Ideologia totală și puterea totală merg mână în mână, sunt stâlpii totalitarismului. Marxismul, la originea acestei evoluții, a introdus aici o ruptură în practica revoluționară.

Partidul, așa cum l-a conceput Lenin, reprezintă altă fractură hotărâtoare. Nici intelectualii care-l alcătuiesc și nici măcar rolul pe care pretind că-l joacă nu sunt înnoitoare, ci ideologia de care se prevalează și care-i permite să se identifice cu Revoluția. Purtător al unei cunoașteri absolute asupra istoriei și a societății, partidul leninist concentrează în

la știință”, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, Editura Politică, București, 1967, vol. 19, pp. 190–235, aici 207, citat în Yolène Dilas-Rocherieux, „Utopie”, în Stéphane Courtois (coord.), *Dicționarul comunismului*, trad. de Mihai Ungurean, Aliza Ardeleanu, Gabriela Ciubuc, Polirom, Iași, 2008, pp. 649–655, aici 649 – n. tr.].

1. Lénine, „Deux utopies”, 1912, în *Œuvres*, ed. cit., tome 18, p. 362 [„Două utopii”, în V.I. Lenin, *op. cit.*, vol. 22 (1963), pp. 128–133, aici 128 – n. tr.].

2. Catolicul englez Thomas More (Morus) a scris *Utopia* în 1516, iar utopistul italian Tommaso Campanella este autorul lucrării *Cetatea Soarelui*, apărută în 1623.

3. *Apud* Yolène Dilas-Rocherieux, „Utopie”, ed. cit., p. 653.

el dorința de a o rupe definitiv cu trecutul și pretinde că întemeiază o lume mai bună. Capacitatea sa de a se concepe și de a se manifesta ca depozitar al legitimității și al adevărului socialist-comunist este coerentă, pentru că întrupează, în același timp, cunoașterea și acțiunea, altfel spus, pretinde că știe ce este mai bine pentru omenire, știind și cum să ajungă acolo. Această concepție despre organizarea revoluționară este periculoasă în sine, și încă și mai mult atunci când partidul începe să aplice programul pentru care se crede investit în numele binelui comun. Odată ajuns la putere, partidul leninist devine instrumentul totalitarismului, pentru că este intrinsec totalitar. Nu-i ajunge să-și mobilizeze energia pentru construirea paradisului promis; mai trebuie și să convingă societatea că socialismul deja a început, altminteri trebuind să declare falimentul ideologiei. Pentru Lenin, întrebarea nu este dacă utopia de care se prevalează marxismul poate funcționa; ea *trebuie* să funcționeze, nu există alternativă posibilă. În 1917, bolșevicii sunt siguri de temeiul ideologiei lor, dar trebuie să-i convingă pe ruși, cu forța dacă este nevoie, prin constrângere în mod necesar, pentru că realitatea nu se pliază de la sine pe utopie. Fundamentele științifice ale marxismului și concepțiile leniniste ale partidului merg și ele mână în mână; acestea din urmă sunt instrumentele celor dintâi, legitimitatea ambelor depinzând de reușita proiectului. Totalitarismul nu este un accident al istoriei și nici măcar o devianță, ci rezultatul logic al unei doctrine și al modului de aplicare al acesteia; n-ar putea avea loc fără aceste două premise.

Statul-Leviatan

Un anumit număr de elemente exterioare trebuiau să conveargă înainte de 1917 pentru ca Lenin să câștige pariul, pentru ca sistemul sovietic să-și dicteze legea. Statul și rolul său sunt în centrul chestiunii totalitarismului. Fără instrumentele de dominație pe care le oferă acest mod de organizare umană, instaurarea unei puteri totale, pentru impunerea unei doctrine globale, ar fi fost imposibilă. Existența statului, mai ales a statului modern, este o premisă indispensabilă pentru autoritatea totalitară, ceea ce explică de ce comunismul nu se putea implanta în Rusia, apoi în alte părți, înainte de apariția acestui stat, chiar dacă ideea și oamenii care să o slujească existau dinainte. Nu există regim totalitar fără stat, așa cum nu poate exista comunism fără ideologie. Utopie revoluționară, partid leninist, stat: iată trilogia care permite înțelegerea apariției fenomenului totalitar comunist.

Dacă „intrarea omenirii în istorie coincide cu intrarea statului în inima și în cursul societăților umane“, așa cum susține Edgar Morin¹,

1. Edgar Morin, *De la Nature de l'U.R.S.S.: complexe totalitaire et nouvel Empire*, Fayard, Paris, 1983, p. 56.

această formă de putere a trebuit, totuși, să sufere un anumit număr de mutații înainte de a deveni factotumul totalitarismului. Contestarea statului de drept divin în Secolul Luminilor a fost, așa cum se știe, unul dintre factorii care au favorizat cotitura de la 1789. Până atunci, principiile asigura, prin autoritatea sa înăscută, mijlocirea dintre oameni și Dumnezeu, ceea ce revoluționarii francezi au înlocuit cu un stat laicizat, a cărui putere avea să se arate cu atât mai dominante cu cât pretindea că este manifestarea voinței populare și expresia rațiunii comune. În această substituție de autoritate, omul n-a fost neapărat câștigat. Auto-proclamându-se ca fiind în slujba tuturor, statul laic găsește o nouă legitimitate pentru a-și impune autoritatea. Binele comunității, prezentat ca o entitate mai mult sau mai puțin abstractă, poate deveni un pretext pentru exercitarea deplinătății puterii. Statul modern, lipsit de artificiile birocratice și religioase care întemeiau vechiul stat, a început să-și secrete propriile credințe, sub forme multiple și adesea complementare. Statul-națiune va răspândi cultul patriei-mamă, statul republican va înălța suveranitatea populară la statut de dogmă, statul democratic va face din avântul egalitar crezul său. Devotamentul față de stat poate servi chiar ca surogat, ca umplutură în locul religiei, ca înlocuitor al „morții lui Dumnezeu“, după cum afirma Nietzsche în *Omenesc, prea omenesc*. Proclamând suveranitatea statului, revoluționarii de la 1789 l-au făcut autonom față de societatea umană, i-au dat o entitate proprie care avea să-i înlesnească uzanțele și să-i sporească autoritatea în funcție de interesele pe care le servește. Asociat unui guvern constituțional și statului de drept, statul suveran este neatins de tiranie, dar, lipsit de această pavăză, poate favoriza cele mai negre planuri. „Totalitarismul nu s-a născut din ideea de suveranitate atâta timp cât suveranul și supusul nu fuseseră uniți în ideea de suveranitate națională și populară, explică Alfred Cobban. Abia atunci când Revoluția Franceză a pus această idee în practică, astfel conferind unitate politică statului suveran, ea a făcut un pas important spre totalitarism.“¹ În plus, înlocuirea revelației religioase proprii vechiului stat, prin sacralizarea Ideii, așa cum au consacrat-o iacobinii odată cu statul modern, a înlesnit apariția religiilor seculare, pentru care marxism-leninismul avea să reprezinte, mai târziu, forma cea mai desăvârșită. Comitetul Salvării Publice anunță puterea totalitară, dar, pentru ca dictatura absolută să se realizeze, ideologia are nevoie de un executiv puternic, în stare să impună ideea întregii comunități. Fie că este coercitivă sau unificatoare, puterea statului este indispensabilă răspândirii, apoi triumfului ideologiei. Nu merge una fără cealaltă; combinația celor două duce la regimurile totalitare din secolul XX.

Statul este puterea, iar puterea este problematica principală a comunismului. „Problema statului capătă în momentul de față o deosebită

1. Alfred Cobban, *Dictatorship, Its History and Theory*, Jonathan Cape, London, 1939, p. 247.

însemnătate atât din punct de vedere teoretic, cât și din punct de vedere practic-politic“, precizează Lenin cu puțin înainte de octombrie 1917.¹ „Problema de bază a revoluției este problema puterii“, va aminti Stalin la moartea liderului bolșevic, în 1924.² Preluarea puterii, consolidarea, păstrarea și perenizarea acesteia; la aceasta s-ar putea rezuma istoria comunismului: „revoluțiile“ vor servi la cucerirea puterii, luptele pentru influență vor permite păstrarea ei, epurările între comuniști vor servi la consolidare, masacrele în masă îi vor asigura durabilitatea. Tirania de stat este o necesitate într-un sistem în care cei care guvernează vor să-și impună ideologia tuturor celorlalți. În 1917, în Rusia, ca și mai târziu în alte părți, comuniștii minoritari (ca să nu spunem grupusculul comunist) au nevoie de toată forța puterii de stat pentru a se impune. Instaurarea regimurilor comuniste, oricare ar fi țările în care se va implanta sistemul, nu va fi niciodată un fenomen de masă, ci întotdeauna afacerea unei mâini de oameni hotărâți, care se vor folosi de toată puterea aparatului de stat cucerit, uneori cu susținerea Armatei Roșii, pentru a-și teroriza concetățenii și a-și impune ideile. Puterea absolută are nevoie de un stat absolut, iar un stat absolut oferă putere absolută.

Oricât de marxist ar fi fost, Lenin știa că lupta de clasă nu duce în mod ineluctabil la socialism, mai ales într-o Rusie sub-proletariată. Crearea unui partid de revoluționari de profesie a fost un prim răspuns pentru remedierea acestei situații; socialismul de stat pe care-l preconizează după luna octombrie 1917 este un alt mijloc de a îndrepta lipsurile, luând exemplul de la capitalismul de stat german. Potrivit lui, „între [...] capitalismul monopolist de stat [...] și treapta numită socialism nu există altă treaptă intermediară“³. Ceea ce contează este statul și rolul său, considerat drept mijlocul ideal pentru impunerea socialismului, pentru asigurarea trecerii de la capitalismul monopolist la socialismul monopolist. Evoluția URSS după Lenin arată că s-a reușit. Se știe că liderul bolșevic și-a preluat concepția etatistă de la Ferdinand Lassalle (1825–1864), un socialist german respins de marxiștii „puri“ și de către Marx în persoană, care i-a combătut ideile, pentru „colaborare de clasă“. În ochii acestora, Lassalle s-a făcut vinovat de a-l fi sfătuit pe Bismarck când

1. Lénine, „L'Etat et la révolution“, în *Œuvres choisies*, Éditions en langues étrangères, Moscou, 1962, tome 2, p. 331 [„Statul și revoluția“, în V.I. Lenin, *Opere complete*, ed. cit., vol. 33 (1964), p. 3 – n. tr.].

2. Fraza exactă a lui Lenin este: „Problema puterii nu poate fi nici ocolită și nici amânată, deoarece ea este problema esențială, care determină totul în dezvoltarea revoluției, în politica ei externă și internă.“ În Lénine, *Œuvres*, ed. cit., tome 25, p. 308 [„O problemă fundamentală a revoluției“, articol publicat inițial în *Rabocii put*, nr. 10 din 27 (14) septembrie 1917, în V.I. Lenin, *op. cit.*, vol. 34 (1965), pp. 213–220, aici 213 – n. tr.].

3. *Apud* Nicolas Werth, *La terreur et le désarroi: Staline et son système*, Perrin, Paris, 2007, p. 62 [preluat din „Catastrofa care ne amenință și cum trebuie să luptăm împotriva ei“, în V.I. Lenin, *op. cit.*, vol. 34 (1965), pp. 163–212, aici 205 – n. tr.].

acesta conducea statul prusac. Bismarck s-a inspirat din ideile lui socialiste pentru a realiza reforme sociale care au fost precursori ale viitoarei social-democrații germane. Ferdinand Lassalle considera statul ca fiind un interpret al intereselor generale ale națiunii și vedea în el organul distribuitor al dreptății sociale. Odată realizată cucerirea și cu ajutorul unei „dictaturi a inteligenței”, credea posibilă concurența economiei capitaliste prin cooperative muncitorești de producție capabile să răspândească, pe căi pașnice și legale, o ordine conformă dreptății sociale. Lassalle pleda pentru o cale „etatăstă” pentru a ajunge la socialism, ceea ce n-a făcut decât să-i irite, la vremea respectivă, pe amatorii de revoluție. Lassallismul, care se caracterizează, printre altele, printr-o organizare disciplinată, ierarhizată a partidului muncitoresc, o ideologie proletară cu puternice accente etatiste, precum și prin rolul preponderent al conducătorului, seamănă până la confuzie cu leninismul, pentru că și aici este vorba de impunerea socialismului de sus, în timp ce majoritatea populației nu-și dorește așa ceva. În acest sistem de gândire, statul ocupă poziția centrală. Acest socialism etatist este o moștenire a rupturii pe care a introdus-o Revoluția Franceză, a acelui moment aparte al istoriei, în care statul de drept divin a devenit un stat suveran, o entitate în sine. Cultul statului-națiune care s-a dezvoltat în continuare, de-a lungul întregului secol al XIX-lea, în Europa, ca model de emancipare a popoarelor a pregătit terenul preluării statului pentru nevoile utopiei marxiste.

Lui Lenin i-a fost suficient să grefeze partidul pe stat, să suprapună interesele unuia cu puterea coercitivă a celuilalt, pentru a înființa un sistem politic original. Când, în 1917, liderul bolșevic pune stăpânire pe stat, el cucerește locul puterii și aparatul acestuia. Începând din acest moment, partidul și statul se confundă, în beneficiul exclusiv al celui dintâi. Partidul îndeplinește simultan funcția de partid, cu propriile lui interese, și pe cea de stat, care se presupune că răspunde interesului general. Concentrarea puterilor este oficializată chiar în ziua loviturii de stat, prin crearea Sovnarkom-ului, a Consiliului Comisarilor Poporului, sub președinția lui Lenin, șef al guvernului și totodată responsabil al partidului.¹ Prima constituție sovietică din 1918, care le va inspira, în continuare, pe cele din alte țări comuniste, face din partid forța diriguitoare a țării în toate împrejurările și în toate domeniile. Partidul-stat, specific regimurilor comuniste, este o invenție a lui Lenin, inspirat de Lassalle. Sprijinită pe puterea de stat, ideologia marxist-leninistă va da comunismului o forță de distrugere fără seamăn în istorie. Monopolul necontestat al violenței legitime care definește suveranitatea statului, potrivit sociologului Max Weber, își află expresia deplină în terorismul de stat pe care-l inaugurează regimul sovietic și care va fi reluat peste tot unde vor ajunge comuniștii la putere.

1. Stéphane Courtois, „Parti/parti-Etat”, în *Dictionnaire du communisme*, ed. cit., p. 428 [ed. rom. cit., pp. 446–450, aici 448 – n. tr.].

Statul pe care pune stăpânire Lenin în octombrie 1917 este în plină decadentă. Restabilirea puterii acestuia este primul obiectiv al bolșevicilor, pe verticală instaurând, încă din primele luni, o politică coercitivă, iar pe orizontală lansându-se într-un război de recucerire împotriva Albilor, împotriva țărilor străine apropiate (Polonia), împotriva încercărilor de separare (Ucraina, Georgia). Bolșevismul se îmbracă în haina statului rus, Moscovei i se restabilește statutul de capitală, Moscovia redevine centrul puterii, ceea ce le permite noilor conducători să se manifeste ca depozitari ai legitimității naționale. Partidul-stat se confundă cu statul-națiune și, chiar dacă este vorba de aducerea binefacerilor revoluției la alte popoare, statul este, într-adevăr, instrumentul esențial al acestei expansiuni. Marxism-leninismul se răspândește prin forța armată, și nu prin forța de convingere. Recrutarea reușită a foștilor ofițeri ai armatei imperiale în Armata Roșie de către Troțki arată cât de mult au știut comuniștii să capteze, apoi să monopolizeze ideea de stat-națiune în scopurile urmărite de ei. Asistăm, încă din acest moment, la apariția unui partid-stat-națiune în care ideologia marxist-leninistă devine, pentru nevoile cauzei, sprijinul factorului național. În războiul civil, ca și în conflictele cu țările străine apropiate, puterea naționalismului de stat satisface naționalismul tradițional al rușilor, compensând mai ales libertatea dispărută. În lipsa respectării promisiunilor de egalitate, marxism-leninismul de la putere satisface măcar demnitatea națională a poporului, pentru ca acesta să uite ce a pierdut în revoluție. Național-comunismul ce caracterizează URSS de la începuturile sale va deveni, de altfel, semnul distinctiv al tuturor partidelor comuniste, fie că ajung la putere sau nu. Statul, acest instrument indispensabil totalitarismului, și-a adus deci cu sine complementul „natural“, și anume ideea de națiune, născută odată cu Revoluția Franceză. Această idee va ajunge să coabiteze cu comunismul, oferindu-i o putere de atracție pe care doar ideologia nu i-ar fi permis niciodată să o atingă.

STATUL-NAȚIUNE, NAȚIONALISM ȘI RĂZBOI

Până în 1791, națiunea a rămas un partener al regelui: „Națiunea, regele, legea“, se spunea pe atunci. Abia începând din 1792, când monarhul de drept divin Ludovic XVI a devenit cetățeanul Louis Capet, națiunea și-a dobândit deplinătatea suveranității. De atunci, poporul și națiunea se întrepătrund. În vocabularul revoluționar, totul a dobândit o dimensiune națională: monumente, sărbători, educație. Ideea de Națiune desemna, începând de atunci, o asociere de persoane unite prin legături contractuale, care își manifestă, în acest fel, voința de a trăi sub aceleași legi. Națiunea devenise o alegere, avea nevoie de adeziune voluntară și liberă, era un angajament, chiar o credință. S-a dezvoltat un adevărat cult național, destinat să pecetluiască această adeziune populară, cu riturile și jertfele aferente, pe care conscripția le-a simbolizat mai presus de toate. Aceste alunecări succesive purtau în sine pericolele războiului total, așa cum s-a întâmplat în secolul XX, implicând în conflicte ansamblul comunității naționale.

Încă de la sfârșitul anului 1791, girondinii au vrut război pentru a rezolva problemele interne, dar și din idealism, pentru a duce „vestea cea bună“ în alte

părți, în străinătate. Revoluția a devenit, începând din acel moment, o religie seculară, fiindcă și-a dorit viitorul obligatoriu al omenirii luminoase. Toate popoarele, sau aproape toate, au fost vizate de fenomenul național. Dar, în același timp, fiecare națiune rămânea o lume în sine, diferită în toate cazurile. Universal, dar, în același timp, unic: această ambivalență este, în sine, o sursă potențială de conflicte.

„Dușmanii noștri duc un război al armatei, voi duceți un război al poporului“, a declarat Robespierre în directiva sa din august 1793. Încă din vremea respectivă, statul și națiunea s-au confundat: apărarea unuia însemna salvarea celeilalte. Identificarea dintre interes comun și salvagardarea pământului natal a marcat înflorirea naționalismului modern, care s-a identificat apoi cu apărarea ogrăzii naționale [...].

Thierry Wolton, *La fin des nations*, Plon, Paris, 2002, pp. 75–77.

Atitudinea Rusiei Sovietelor față de minoritățile naționale de la granițele Imperiului amintește, într-alt mod, politica urmată de Revoluția Franceză, în chestiunea națională. La origine, fusese făcută promisiunea de a elibera popoarele de sub servitute; dar decretul din 15 septembrie 1792 avea să ordone populațiilor „eliberate“ cu armele să aleagă libertatea, adică instituțiile republicane și revoluționare, dacă nu voiau să fie tratate drept dușmane ale Franței. În Rusia bolșevică s-a dat de înțeles popoarelor limitrofe că mântuirea lor înseamnă a rămâne sub protecția Moscovei, dacă nu voiau să fie eliminate în sensul concret al termenului.

După exemplul Franței din 1792, cele mai bune intenții revoluționare au servit deci la mascarea intereselor naționale. Tratatul de la Versailles din 1919, care a lezat Moscova, oferă un excelent pretext pentru a pune în practică aceste program, în detrimentul Poloniei. Războiul împotriva Varșoviei permite să recupereze pe teren ceea ce nu fusese obținut de către puterile învingătoare, chiar dacă Moscova pretinde că acest conflict are ca scop aducerea focului revoluționar în inima Europei. „Soarta revoluției mondiale se va decide în Vest“, va spune generalul Tuhacevski în iulie 1920, înainte de a adăuga: „Calea spre incendiul mondial trece peste cadavrul Poloniei“ [...].

În septembrie 1920, la o conferință a Comitetului Central, Lenin se felicită de armistițiul propus Poloniei: Rusia câștigă cu această ocazie o parte din Ucraina și toată Bielorusia. Dar șeful bolșevic regretă de asemenea că Armata Roșie nu a reușit să cucerească Varșovia și că slăbiciunea ei nu i-a permis să lanseze o mare ofensivă de iarnă pentru a pune mâna pe Galiția și a-și deschide astfel drumul către Cehoslovacia și Ungaria. „Perioada defensivă a războiului cu imperialismul mondial s-a închis și putem acum, ba avem chiar obligația, să exploatăm situația militară pentru a lansa o ofensivă de război“, declară Lenin în acea zi. În spatele frazeologiei revoluționare, vocabularul militar și spiritul de cucerire arată că aici se află în joc și interesele bine înțelese ale noii puteri moscovite. Iar în cazul în care Armata Roșie nu va putea obține câștig de cauză pe teren, Lenin sfătuiește ca Internaționala Comunistă să fie și ea mobilizată. Cominternul, tocmai creat, este deci rechiziționat pentru a servi politicii de stat a Rusiei revoluționare.

Thierry Wolton, *Rouge-Brun, le mal du siècle*, JC Lattès, 1999, pp. 221–222 [*Roșu-brun: Răul secolului*, trad. de Micaela Slăvescu, Fundația Academia Civică, București, 2001, pp. 232–233 – n. tr.].

Imaginarul național a apărut odată cu statul-națiune, ca nouă credință colectivă. Ideea de națiune exista dinainte, dar statul, devenit orfan de

transcendența religioasă, a găsit, în promovarea sentimentului național, un nou factor de coeziune pentru comunitate. Istoria Revoluției Franceze dintre 1789 și 1793 ilustrează acest parcurs. Statul-națiune a catalizat apoi naționalismul, până în punctul de a face din el o ideologie revoluționară în stare să mobilizeze popoarele pentru a răsturna vechea ordine. Naționalismul, care este marea afacere a secolului al XIX-lea, coincide cu propagarea ideilor de la 1789 în Europa, în favoarea războaielor napoleoniene. Cuceririle Imperiului au trezit sentimentele naționale ale învinșilor, în același timp în care au antrenat o reorganizare a spațiului european și a puterilor. Prestigiul Franței revoluționare era, în epocă, atât de mare, încât statul-națiune servește drept model popoarelor care se revoltă împotriva regelui sau împăratului lor. Emancipările sociale și eliberările naționale ajung să se confunde, pe măsură ce revoluțiile din 1848–1849 zguduie continentul, într-o vastă „primăvară a popoarelor“, care ia turnuri din ce în ce mai naționaliste, după modelul celor întâmpinate sub Convenția Națională din Franța, cu jumătate de secol mai înainte.

Triumful naționalismului constituie o înfrângere pentru spiritul Secolului Luminilor, care spera să-l elibereze pe om de orice autoritate transcendențială. Națiunea este colectivul. Individul trebuie să se topească în sânul unui ansamblu care-l domină. „Națiunea este un suflet, un principiu spiritual [...], dorința de a trăi împreună“, a spus Ernest Renan în faimosul său discurs „Ce este o națiune?“, rostit în 1882. În cazuri extreme, națiunea s-a văzut idealizată, chiar zeificată. În ultimă instanță, naționalismul s-a putut travesti într-o religie seculară cu pretenție universală – toate popoarele, sau aproape toate, sunt vizate de fenomenul național –, dar și într-o religie cu vocație particulară, pentru că fiecare națiune își dă propria istorie. De aici, o sursă potențială de conflicte în numele dreptului legitim al fiecărei națiuni de a le domina pe celelalte și de a le aduce binefacerile civilizației ei.

Național-comunismul este rezultatul acestei logici, așa cum va fi, mai târziu, și național-socialismul lui Hitler. Totalitarismul, sub forma sa comunistă și/sau naționalistă, s-a putut impune în secolul XX datorită cuplajului stat-ideologie, apărut odată cu Revoluția Franceză, care a inaugurat ceea ce se numește modernitate în politică. Lenin nu se crede Robespierre din simplă admirație; acțiunile sale sunt tributul adus de un ideolog față de ceea ce a dat nou precursorul său guvernământului total. Partidul-stat-națiune care conduce tânăra Rusie sovietică este, probabil, cel mai desăvârșit stat-Leviatan¹ pe care oamenii l-au pus la punct vreodată până atunci. Dar acest lucru nu este suficient pentru

1. *Leviatanul sau Despre materia, forma și puterea cetății ecleziastice și civile*, scrisă de Thomas Hobbes în 1651 [trad. de Alexandru Anghel, Herald, București, 2017 – n. tr.], este una dintre cărțile de filozofie politică cele mai celebre. Autorul pledează aici pentru o putere absolută, pentru ca oamenii să evite întoarcerea la starea lor naturală, mai ales cea de război permanent.

impunerea utopiei. Totalitarismul mai trebuia să dispună și de oameni gata să accepte supunerea lor totală, oameni care erau de acord să-și predea soarta, viața sau moartea, în mâinile partidului-stat, oameni resemnați să-și dizolve individualitatea în colectiv. Războiul total pe care-l poartă în sine naționalismul a avut grijă de aceasta.

„Materialul“ uman

Mai mult decât era maselor, descrisă de Hannah Arendt ca pregătire a totalitarismului¹, războiul din 1914–1918 a deschis era naționalizării maselor. Omul, devenit elementul unui tot, după ce și-a pierdut individualitatea în creuzetul războiului, odată „masificat“, vede totodată cum îl transcende entitatea națională în decursul conflictului. Naționalizarea maselor se raportează la milioane de bărbați și femei care au ajuns să se contopească și să se împlinească, în devenirea națiunii lor, din cauza confruntării. Dacă era maselor anunță indivizi atomizați, izolați, care vor forma grosul mișcărilor totalitare, naționalizarea maselor marchează, în schimb, preponderența naționalismului asupra ideologiei revoluționare presupuse a anunța un viitor mai bun.

Pentru prima dată în istorie, în teatrul european în orice caz, națiunile s-au războit între ele, și nu monarhiile sau imperiile. Fenomen recent, apărut odată cu Revoluția Franceză, faptul național erijat în sistem a ocupat tot spațiul, antrenând în conflict societăți întregi. În fiecare dintre țările implicate, confruntarea n-a mai fost apanajul unei elite, nici al profesioniștilor războiului și nici măcar al câtorva „voluntari“, înrolați cu forța. A fost vorba de recrut, ca și de familia sa, de soldat, ca și de soția sa care susține efortul de război, de front ca și de spatele frontului mobilizat, pe scurt, de întregul popor. Națiunile înarmate sunt cele care s-au ridicat, ca să reluăm exprimarea de la Valmy. Experiența conflictului a bulversat comunitățile naționale, dar și mai mult indivizii. În tranșee, omul a învățat necesitatea ascultării necondiționate și posibilitatea violenței absolute, supunerea, în spirit de sacrificiu, față de colectiv și fuziunea de grup pe care o realizează angajamentele spontane. În luptă, a măsurat puterea numărului; în fața morții, a înțeles cât de nesemnificative sunt diferențele sociale și ierarhiile. Din toate aceste experiențe, comunismul la putere va trage foloase. Ideea mobilizării în toate domeniile de activitate, cea a unui comandament unic, de care fiecare este obligat să asculte, cea a lipsei de semnificație a individului față de puterea de stat, radicalizarea violenței și legitimarea acesteia sunt tot atâtea

1. Hannah Arendt, *Le Système totalitaire*, Le Seuil, Paris, 1972, pp. 35–65 [*Originile totalitarismului*, trad. de Ion Dur, Mircea Ivănescu, Humanitas, București, 2014, pp. 381–407 – n. tr.].

domenii pe care le regăsim în planul de dominație totală pe care-l va pune la punct Lenin. Conflictul a arătat potențialul unei organizații care ascultă de o voință unică. Mase de oameni disciplinați, supuse unui comandament de fier, au realizat performanțe a căror eficacitate avea să servească drept model pentru lupta clasei muncitoare împotriva burgheziei.

Războiul ucide democrația, constata Tocqueville.¹ Acesta sporește, în mod necesar, puterile guvernanților, obișnuiește mai ales poporul cu violența și servitutea, îl duce la despotism. Războiul înseamnă pierderea Eului în folosul lui Noi, este înregimentarea, abdicarea de la orice autonomie și de la orice rațiune individuală; războiul creează o ordine socială în care individul nu mai există, în care indivizii plurali ating un gen de egalitate absolută după ce au renunțat la ei înșiși și au abdicat de la tot ceea ce-i singularizează și-i separă în vremuri obișnuite. Luptele din 1914–1918 și tirania anumitor conducători militari care au ordonat ofensive absurde și ucigătoare nu se compară cu cruzimea și amploarea serviciilor de care va fi capabil mai târziu sistemul totalitar, dar se pot observa atitudini comune între spiritul războinic și cel revoluționar. Complezența anumitor oameni față de servitute, dominația oamenilor care însoțește nebunia războiului evocă violența puterii totalitare. Războiul nu duce în mod necesar la totalitarism, dar războiul modern a fost un excelent teren pregătitor pentru „materialul” uman care-i va asigura venirea.

VIOLENȚA „OMULUI MIJLOCIU”

Filozoful Alain vorbea despre puterea conformismului și despre căldășia acestuia cu violența. Denunțarea acestei stări de spirit de turmă este formulată de el cu forța de convingere a unui individualism apropiat de anarhism. El dezvăluie aici rolul „statului-Leviatan” și dialectica cu dublu înțeles între această opinie docilă și o putere ce deține monopolul violenței, care se străduiește s-o manipuleze, să sugereze emoții în stare să slăbească spiritul critic și judecățile individuale. Instrumentalizarea este cu atât mai facilă cu cât o societate este în criză, războinică sau revoluționară, cu cât oamenii sunt atunci mai însetați de certitudini, cu cât acestea sunt cerute de slăbiciunea și neliniștea lor [...].

Istoria totalitarismului arată mulțimi de oameni fanatizați pornind de la conformismul lor, de la această gândire conformistă analizată de Soljenițin. Alain subliniază, cu o corectitudine premonitorie, că „omul mijlociu”, aparent inofensiv, fiind lipsit de credințe puternice, devine în situațiile de criză, atunci când statul primește puteri depline, violent, intolerant, inabordabil în privința oricărui argument. „Își poartă opinia asemenea măgarului purtător de moaște [din fabula lui La Fontaine]. Nu este momentul să contraziceți; aveți grijă, îi veți avea împo-

1. Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, Robert Laffont/Bouquins, 1986, p. 613 [*Despre democrație în America*, trad. de Magdalena Boiangiu, Beatrice Staicu și Claudia Dumitriu, Humanitas, București, 2005, vol. II, p. 283 – n. tr.].

trivă pe laș, pe prudent, pe naiv, pe leneș și pe timid, iar toți aceștia alcătuiesc împreună o trupă tare brutală“ [...].*

Alain percepușe forța de temut a indivizilor care renunță să gândească și care, de teama izolării față de consensul comun, dintr-o grijă – care poate fi feroce – pentru interesele și liniștea lor, vor încuviința spoliierile cele mai sălbatice, găsim astfel ocazia de a-și descărca pulsiunile cele mai dușmănoase. „Marea furie a imbecililor“, după formularea lui Bernanos, se va exercita împotriva tuturor opozanților și a dușmanilor virtuali desemnați de către putere, prin pogromuri, linșaje sau prin participarea la masacre colective.

Michèle Ansart-Dourlen, *Le Fanatisme: Terreur politique et violence psychologique*, L'Harmattan, Paris, 2007, pp. 90–91.

* Alain [Émile-Auguste Chartier], *Les Passions et la Sagesse* (Bibliothèque de la Pléiade, 143), Gallimard, Paris, 2002, p. 669.

Pierderea individualității, supunerea față de ordine, cruzimea actelor – Primul Război Mondial a pregătit spiritele ca să suporte și să slujească totalitarismul. Războiul din 1914–1918 a provocat „brutalizarea“ societăților și a politicii, pregătind terenul pentru violența partidului-stat totalitar. „Comunismul militarizat nu este rezultatul unui proces revoluționar, ci al dezintegrării provocate de războiul din țară și din străinătate“, scria Karl Kautsky, „vechiul“ dușman marxist al lui Lenin, unul dintre părinții social-democrației germane.¹ La modul general, comunismul și războiul vor fi întotdeauna legate, cel dintâi adaptându-se foarte bine la devastările provocate de cel din urmă în relațiile umane și în metodele de guvernare. După Rusia din 1917, sistemul totalitar se va răspândi în urma celui de-al Doilea Război Mondial care, în multe țări, avea să pregătească terenul pentru expansiunea acestuia. Războiul din 1914–1918 a favorizat, în plus, o cultură a urii, care a făcut din dușmanul național un dușman absolut, cu o intensitate niciodată atinsă până atunci. De testarea celui alt, a diversității naționale și culturale, născută odată cu acest conflict și alimentată de el, avea să fie o excelentă pregătire de psihologie colectivă pentru comunism, a cărui pretenție egalitară avea să alimenteze resentimentul față de toți cei care sunt altfel, prin statut sau reușită socială. Geniul revoluționar al lui Lenin a fost acela de a înlocui dușmanul național cu dușmanul de clasă – „capitalistul“, „burghezul“, „chiaburul“, în locul „străinului“ –, de a trece de la războiul național la războiul civil, de a instrumentaliza ura, pentru a o pune în slujba ideologiei sale. Violența internațională a războiului s-a prefăcut astfel în violența socială a revoluției totale.

Unsprezece milioane de ruși au fost mobilizați în Primul Război Mondial. Nici o ordine socială nu putea ieși nealterată dintr-o asemenea

1. Apud Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, Robert Laffont, Paris, 1995, p. 314 [Dimitri Volkogonov, *Lenin: O nouă biografie*, trad. de Anca Irina Ionescu, Orizonturi/Lider, București, 1994, p. 365 – n. tr.].

ingerință a războiului. După căderea țarului, în februarie 1917, masa de dezertori, de rebeli, la care se adaugă și cei aflați în permisie și rezerviști care rătăcesc, cu toții țărani-ostași pierduți din cauza unui conflict care n-a fost niciodată al lor, vine să îngroașe rândurile mitingurilor neîncetate și ale Sovietelor care animă scena politică în Rusia aflată în revoluție. Mai rămânea ca această violență „pornită de jos” să întâlnească violența „de sus”, ca soldătimea „sovietizată” să se pună în slujba revoluționarilor profesioniști bolșevici, pentru ca Rusia să treacă la revoluția totalitară și ca pe pământul ei să se instaureze un nou tip de regim, care avea să fie nenorocirea unei mari părți a omenirii. Nu există fatalism în această în-lănțuire; ea rezultă din conjugarea a diferiți factori independenți, dar care trebuiau să se întâlnească, între naționalismul pregătitor al războiului, spiritul războinic al unei soldătimi formate în ascultare oarbă și pretențiile scientiste ale unei mâini de intelectuali iluminați. N-a fost rodul întâmplării nici faptul că stafia comunismului, care bântuia Europa – așa cum credea Marx –, a prins în sfârșit rădăcini în Rusia, într-o țară-continent, care nu corespundea nicidecum criteriilor consacrate de mentori.

Un pământ făgăduit comunismului

Contemporanilor săi care considerau că 1789 fusese o ruptură brutală în istoria Franței, Alexis de Tocqueville le-a explicat că era vorba, mai curând, de deschiderea trecutului, că Revoluția desăvârșea lucrarea monarhiei, că evenimentul nu putea fi înțeles decât în continuitate istorică, că acești noi zori erau, în realitate, o accelerare a evoluției politice și sociale anterioare.¹ Ce este valabil pentru 1789 este valabil și pentru 1917 în context rusesc. Dacă regimul totalitar sovietic constituie o noutate în modul de organizare al societăților umane, pentru Rusia este vorba de un rezultat, și nu de o ruptură totală. Ușurința cu care comunismul s-a mulat pe structurile sociale ale țării a putut da impresia că înapoierea Rusiei țariste ar fi pervertit ideologia și că, la urma urmei, o revoluție proletară pe alte meleaguri ar fi dat rezultate diferite. Jugul tătar, domnia lui Ivan cel Groaznic, absolutismul țarist, toată această moștenire ar fi cântărit greu în momentul construirii unui nou tip de regim, destinat să elibereze omenirea de alienarea ei capitalistă. În realitate, Rusia devenită sovietică ar fi ajuns la dictatura unui partid-stat datorită moștenirii istorice. Această explicație, care a prevalat multă vreme, oferă avantajul de a dezvinovăți doctrina pentru a transfera răspunderea evoluției comuniste asupra întârzierii Rusiei. „Luminile” marxism-leninismului s-ar fi stins

1. François Furet, *Penser la Révolution française*, Gallimard/Folio, 1978, pp. 33–34 [*Reflecții asupra revoluției franceze*, trad. de Mircea Vasilescu, Humanitas, București, 1992, p. 103 – n. tr.].

pe acest pământ al obscurantismului. Faptul că sistemul a dat, în modul său de funcționare, rezultate similare peste tot, inclusiv în interiorul partidelor comuniste cufundate într-un mediu democratic (cel italian și cel francez mai ales), n-a alterat credința într-un păcat strămoșesc al Rusiei, vinovată de pervertirea inițială a ideologiei, pentru a păstra esențialul, făgăduința unui posibil paradis socialist pe pământ. În acest caz, este vorba de orbire voită. Înțelegerea faptului că răul totalitar n-a fost produs de pământul gazdă, ci de ideologia însăși, este dintotdeauna o chestiune de luciditate. „Sursa ultimă a tuturor relelor rezidă, în definitiv, în concepția bolșevică despre viață – a constatat Bertrand Russell încă din 1920: în dogma sa întemeiată pe ură și în ideea că natura umană poate fi transformată complet prin forță.”¹

Nu Rusia a făcut din comunism ceea ce a devenit acesta, dar era pregătită să-l primească așa cum se înfățișa el. A fost o osmoză între cele două, ideologia găsim pe acest pământ-gazdă structurile și mentalitățile necesare pentru deplina ei înflorire. Evident, dacă stăruim în ideea că marxism-leninismul este o doctrină a progresului, este greu să admitem că s-a putut implanta și dezvolta într-o țară rămasă în urma istoriei, dacă nu cumva credem într-o eroare. În schimb, dacă reducem ideologia la planul ei fundamental – colectivismul ca garant al binelui comun –, ea nu putea decât să se dezvolte într-o societate esențialmente holistă, în care omul este obișnuit să fie una cu mediul său social, în care individualitatea se estompează în fața colectivului, așa cum se întâmpla în Rusia țaristă, mai ales în lumea agrară, majoritară, în care obștea alcătuiește un tot. Marxismul, în determinismul său istoric, este el însuși o doctrină de inspirație holistă, reducând istoria oamenilor la relațiile de producție, nelăsând nici un loc inițiativei individuale. Utopiștii au văzut întotdeauna societatea ca o colectivitate ale cărei interese nu pot decât să primeze asupra celor ale individului. Poziția antiindividualistă a utopiștilor este una dintre caracteristicile lor principale, iar ideologia marxist-leninistă se conformează. Dar Rusia era un pământ făgăduit comunismului din multe alte motive.

„Ar fi o greșeală să căutăm fie în țarism semnele unei anticipări a totalitarismului, fie în noul regim semnele unei restaurații sau ale unei renașteri a despotismului“, apreciază Claude Lefort, care și-a petrecut mare parte din viață studiind fenomenul totalitar.² Aleksandr Iakovlev, care cunoștea bine regimul sovietic, pentru că fusese unul dintre aparatciieminenți (a fost membru al Comitetului Central și al Politbiuroului), înainte de a deveni analist după căderea URSS, a insistat pe

1. Bertrand Russell, *Pratique et théorie du bolchevisme*, reed. Éditions du Croquant, Bellecombe-en-Bauges, 2014, p. 123.

2. Claude Lefort, *La Complication: Retour sur le communisme*, Fayard, Paris, 1999, p. 167 [*Complicația: recurs asupra comunismului*, trad. de Dan Radu Stănescu, Univers, București, 2002, p. 108, cu unele modificări – n. tr.].

continuitatea dintre vechiul și noul regim, dintre feudalism, țarism și comunism. „Tragedia Rusiei constă, înainte de toate, în aceasta: vreme de veacuri a fost condusă de oameni, și nu de legi – scrie el. Conducătorii ei au fost cneji, țari, diferiți președinți și secretari generali. Aceștia au domnit într-un mod stupid și sângeros. Poporul exista pentru guvernare, și nu guvernarea pentru popor. Rusia a evitat sclavia clasică. Dar încă n-a ieșit din feudalism. Este încă sclavă a unei ideologii imperiale oficiale, care, în esență, consideră că statul este totul, iar individul, nimic.”¹

În secolul al XIX-lea, în momentul în care marxismul începe să pătrundă pe teritoriul ei, Rusia se prezintă ca un imens imperiu țărănesc, alcătuit din iobagi analfabeți, care-și păstrează tradițiile populare bazate pe credință; deasupra lor, o clasă conducătoare alcătuită din boieri fără prea multă cultură care, în ceea ce-i privește, și-au pierdut credința, ca și sentimentul național, precum și o birocrație puternică; în vârf, țarul, de care se leagă o venerație religioasă. Credința în echitatea suveranului le-a îngăduit multă vreme rușilor să suporte tirania funcționarilor săi. La izvorul unei culturi politice în care puterea a fost mereu concepută în termeni de hegemonie și de supunere, se află tradiția țarului „bun“, având sarcina să impună, în toate domeniile, interesul comun în fața celui individual. Cultura rușilor este a unui popor etatist, gata să servească drept material pentru construirea unui mare stat. Această țară n-a fost atinsă de Iluminism. Rușii, pătrunși de tradițiile iobăgiei și autocrației, ignorând tot ce înseamnă stat modern, care împarte drepturi și îndatoriri cetățenilor, așa cum a apărut acesta odată cu filozofii secolului al XVIII-lea, apoi pus în practică la începutul Revoluției din 1789, constituiau, în fapt, un „aluat“ ideal pentru modelarea omului nou socialist. Articolul întâi din Legile fundamentale ale Rusiei imperiale, publicate în 1892, stipula că „țarul întregii Rusii este monarh autocrat și absolut. Dumnezeu însuși poruncește să ascultăm de puterea lui supremă, din conștiință, dar și de teamă“.

LENIN ȘI SERVITUTEA MILENARĂ

Sinteza leninistă a nelibertății cu socialismul a uluit omenirea mai mult decât descoperirea energiei atomice [...].

Milenara lege rusească a dezvoltării devenise prin intermediul voinței, pasiunii, geniului lui Lenin o lege universală.

Așa a fost să fie destinul istoriei.

Intoleranța și dârzenia lui Lenin, inflexibilitatea leninistă față de eterodocși, disprețul pentru libertate, fanatismul credinței leniniste, cruzimea față de dușmani, toate elementele care determinaseră victoria cauzei leniniste s-au născut și forjat în adâncurile milenarei vieți rusești de iobăgie, de nelibertate rusească.

Tocmai de aceea victoria lui Lenin a servit nelibertății. Și, totodată, în imediata vecinătate, imateriale și lipsite de importanță continuau să existe și să

1. Alexandre Yakovlev, *Le vertige des illusions: réflexions et analyses sur la tragédie communiste*, J.-C. Lattès, Paris, 1993, p. 78.

se manifeste, fermecând milioane de oameni, trăsăturile leniniste ale intelectualului rus modest, simpatic, muncitor.

Ce să fi fost? Același misterios suflet rusesc? Nu, nu era nici un mister.

Dar să fi fost oare cândva vreunul? Ce mister s-ar putea ascunde în robie?

Să fie oare aceasta într-adevăr o lege rusească și numai rusească a dezvoltării? Oare sufletului rusesc și numai lui să-i fie hărăzit să se dezvolte nu odată cu libertatea, ci odată cu robia? Să fie oare într-adevăr vorba de o fatalitate a sufletului rus?

Nu, evident – nu.

Această lege e determinată de parametrii – foarte numeroși, de altfel, zeci, poate sute – ai derulării istoriei Rusiei.

Nu de suflet este vorba aici. Și dacă în cadrul acestor parametri, în păduri și stepe, în smârcuri și șesuri, în câmpul de forțe dintre Europa și Asia, în tragica imensitate rusească, acum o mie de ani ar fi trăit și crescut francezi, nemți, italieni sau englezi, legea istoriei lor ar fi fost aceeași cu legea mișcării rusești. De altfel rușii nici nu sunt singurii care să fi cunoscut o asemenea cale. Nu puține sunt, pe toate continentele pământului, popoarele care – unele mai de departe, mai tulbure, altele mai direct, mai limpede – să fi recunoscut, în propriul lor amar, amarul căii rusești.

E timpul ca prorocii Rusiei să înțeleagă că numai robia milenară a fost cea care a creat mistica sufletului rus [...].

În multe privințe Lenin este opus prorocilor Rusiei. El este infinit de departe de ideea lor privitoare la blândețea purității bizantine creștinești și a legii evanghelice. Dar uimitor și straniu – el este totodată alături de ei. Mergând pe un cu totul alt drum, pe propriul său drum leninist, el nu s-a străduit să salveze Rusia de hăul fără fund al milenarei nelibertăți; ca și ei, a recunoscut și el infailibilitatea robiei rusești. Ca și ei, a fost și el născut de nelibertatea noastră.

Vasili Grossman, *Tout passe*, în *Œuvres*, Robert Laffont/Bouquins, 2006, pp. 986-987 [*Panta rhei*, trad. Janina Ianoși, Humanitas, București, 2007, pp. 209-211 – n. tr.].

Datorită imensității teritoriului ei și sfâșierii între o Asie considerată barbară și un Occident văzut ca modernitate, Rusia, asemenea unei lumi în sine, a rămas la adăpost de marile răsturnări care au însoțit ieșirea din feudalism. În momentul în care Europa a văzut născându-se o societate civilă întemeiată pe o conștiință din ce în ce mai acută a drepturilor individului, această țară-continent a urmat o cale opusă, restrângând suveranitatea indivizilor în folosul comunității, întrupată într-un stat centralizat, birocratic, dominat de un suveran cu putere nelimitată.¹ Mai ales noțiunea de drept privat, această moștenire romană pe care o găsim la izvorul umanismului occidental², i-a fost întotdeauna străină Rusiei. Concepția romană despre proprietate este ignorată aici începând din epoca mongolă, care făcea din han proprietarul eminent al tuturor

1. Pierre Clermont, *Le communisme à contre-modernité*, Presses universitaires de Vincennes, Saint-Denis, 1993, p. 21.

2. Philippe Nemo, *Qu'est-ce que l'Occident?*, PUF, Paris, 2004, pp. 30-32 [*Ce este Occidentul?*, trad. de Adrian Ciubotaru, Cartier, Chișinău, 2008, pp. 27-30 – n. tr.].

pământurilor imperiului său. Cnejii Moscoviei, apoi țarii, au reluat această prerogativă în contul lor, privând țăranimea de bunurile ei. Este evidentă logica dintre însușirea pământului de către stat și primatul comunității asupra individului; acestea două au modelat mentalitatea poporului rus. Doar o boierime slujitoare, dependentă de țar, care putea lua înapoi oricând ceea ce acordase, a putut beneficia de proprietate. După abolirea iobăgiei, în 1861, țăranul n-a intrat întotdeauna în posesia pământului său. Pământul a rămas proprietatea comunelor, care și-au luat sarcina de a distribui parcelele între familii, după nevoile lor și după capacitatea de muncă. Acest sistem a fost zdruncinat în anii 1906–1911 prin reformele lui Piotr Stolîpin, care a crezut că poate moderniza regimul țarist. Țăranii s-au întors singuri la sistemul obștesc, după triumful bolșevicilor. Stolîpin înțelesese că, prin împărțirea și reîmpărțirea pământurilor de către comună, cultivatorul nu era deloc motivat să-și îmbunătățească exploatarea. Sub guvernarea sa, o cincime dintre țărani și-au manifestat dorința de a deveni proprietari, ceea ce marea răsccoală țărănească izbucnită după căderea țarului, în februarie 1917, a pus din nou cu totul sub semnul întrebării. Alături de însușirea brutală a domeniilor aparținând marilor moșieri, țăranii deveniți proprietari datorită lui Stolîpin s-au văzut și ei privați de pământul lor cu ocazia acestui *bunt* uriaș. Toate pământurile au fost reintegrate în fondul comun. Lenin, care a slăbit hățurile „mărtoagei țărănești“, după propriile cuvinte, a lăsat să se desfășoare acest avânt comunitar, care-i pregătea intențiile colectiviste.

„Toate bogățiile Occidentului, toate moștenirile ne lipsesc – se plângea Aleksandr Herzen (1812–1870), unul dintre rușii cei mai occidentalizați ai timpului său. Nimic roman, nimic antic, nimic catolic, nimic feudal, nimic cavaleresc, aproape nimic burghez în amintirile noastre.”¹ Această absență a ceea ce s-ar putea numi „modernitate“ predestina oare Rusia la barbaria totalitară? Dacă admitem că oamenii sunt cei care fac istoria, este evident că starea țării și mentalitatea poporului ei aveau să se acomodeze foarte bine cu comunismul. Acest lucru nu înseamnă că rușii au aderat cu entuziasm la regimul bolșevic, dar exista, fără nici o îndoială, un teren favorabil pentru impunerea acestei grefe. Cât despre respingerea ulterioară a grefei, regimul sovietic triumfător și-a luat sarcina să facă poporul să dea uitării până și ideea de a o face. Factorii care au favorizat apariția totalitarismului comunist (și instaurarea acestuia) – atotputernicia statului, degradarea relațiilor între oameni, provocată de Primul Război Mondial, printre altele – erau prezenți în numeroase țări europene, supuse aceluiași brutalități, dar Rusia este cea în care răul a înflorit, pentru că a găsit humusul necesar, mai mult decât în altă parte. „Cel mai mare paradox al destinului rusesc și al revoluției ruse va sta în faptul

1. *Apud* Boris Souvarine, *Staline*, reed. Gérard Lebovici, 1985, p. 46 [*Stalin: Studiu istoric al bolșevismului*, trad. rom. de Doina Jela Despois, Humanitas, București, 1999, p. 40 – n. tr.].

că ideile liberale, ideile de drept sau, într-un cuvânt, întreg reformismul – vor fi considerate ca fiind *utopice*“, constata filozoful Nikolai Berdiaev (1874–1948) în studiul său *Originile și sensul comunismului rus*, scris în 1935. „Bolșevismul va apărea, dimpotrivă, mai puțin himeric și mai realist, mai potrivit cu situația în care se găsea Rusia în 1917, mai fidel unei memorabile tradiții și căutării atât de rusești a adevărului social și universal, înțelese însă în sens materialist, dar credincios și acelor metode rusești de guvernare întemeindu-se pe atotputernicia constrângerii.“¹

În fața absolutismului puterii, poporul rus s-a aflat întotdeauna dezarmat, în lipsa unor intermediari între el și Autoritate care să poată atenua povara arbitrarului. Biserica, nobilimea și intelectualii, care au jucat adesea acest rol în Occident, n-au știut și nici n-au putut ocroti indivizii de mânia statului. În Rusia, la începutul secolului XX, ortodoxia îndeplinește funcția de religie de stat, în virtutea relațiilor ei cu puterea, suferind, dar și profitând de pe urma amestecului dintre secular și spiritual. Din vremuri străvechi, clerul a suferit neîncetat din cauza furiei suveranului, îndată ce dădea semne că ar vrea puțină independență, dar a și profitat de întreaga putere a statului ca să se dedea prozelitismului și să-și țină turma acasă. Amestecul de categorii dintre religios și politic a întărit supunerea poporului, conferind statului, sfințit ad-hoc de către Biserică, o autoritate divină. Interesele convergente ale Bisericii și ale statului au sufocat orice dorință de deschidere spirituală, politică și culturală, împiedicând Rusia să cunoască Renașterea, Reforma sau Contrareforma, aceste etape diferite care au marcat, fiecare în felul său, înaintarea Europei Occidentale spre modernitate și raționalism laic. Supunerea particularului față de interesul general, a privatului față de interesul de stat, ca și credința într-o mântuire colectivă mai degrabă decât individuală, toate acestea fac parte din moștenirea ortodoxă de care puterea a abuzat întotdeauna în Rusia. Nikolai Berdiaev a văzut în ortodoxie o pregătire a spiritelor pentru comunism: „Felul în care s-a format poporul rus din punct de vedere religios îl va fi înzestrat cu trăsături cu totul aparte: ascetismul, dogmatismul, însușirea de a îndura suferințe și sacrificii în numele unei credințe, oricare ar fi aceea, ca și aplecarea pentru transcendent, exprimată prin credința în veșnicia lumii de apoi ori într-un viitor realizabil în chiar această lume“²; Berdiaev aprecia deci că, dacă credința ortodoxă era necesară pentru apartenența la imperiul rus, credința comunistă ar fi indispensabilă pentru a face parte din Rusia sovietică. Așa cum marxism-leninismul s-a mulat fără dificultate pe structurile obștești din zonele rurale rusești, impunând colectivismul, ideologia noii puteri s-a folosit de relațiile tradiționale dintre

1. Nicolas Berdiaev, *Les Sources et le Sens du communisme russe*, Gallimard/Idées, 1963, p. 221 [Nicolai Berdiaev, *Originile și sensul comunismului rus*, trad. de Ioan Mușlea, ed. a II-a, Dacia, Cluj-Napoca, 1994, p. 141 – n. tr.].

2. *Ibid.*, p. 30.

putere și religie pentru a înlocui Biserica-stat cu partidul-stat. După luna octombrie 1917, clerul ortodox a plătit foarte scump apropierea sa de țarism, fiindcă bolșevicii trebuiau să distrugă Biserica așa cum era ea, pentru ca apoi să-i ia locul, urmărindu-și scopurile. Biserica martirizată va ajunge să se aplece în fața noilor stăpâni și să le slujească, dar ideologia materialistă, religia seculară, se va inspira mai ales din metodele spirituale pentru a se erija, la rândul ei, în religie transcendentă. Cultul personalității, al cărui obiect va fi Stalin, și divinizarea corpului social, cu proletariatul în rol de popor ales, și care va deveni crezul partidului-stat, vor fi aspectele cele mai vizibile ale „cultului liturgic” comunist. Tradiția ortodoxă a rușilor i-a predispus să se supună unui nou cod religios.

În mod fundamental, Rusia pre-bolșevică suferă de o inadecvare profundă între dezvoltarea reală pe care o cunoaște țara, în cele din urmă, dar târziu, atinsă fiind de revoluția industrială, și anarhismul societății. Cele cinci procente de creștere economică pe care le etalează, an după an, regimul țarist începând din 1885, cu o generare a bunăstării egală cu cea a Germaniei, adică mai mare decât cea a Angliei din vremea respectivă, nu fac din Rusia bolnavul lumii dezvoltate, așa cum au susținut ulterior bolșevicii, pentru a-și justifica „revoluția”¹. În schimb, Lenin și tovarășii săi se vor folosi de structurile înapoiate ale țării pentru a face din marxism noua religie de stat în Rusia devenită sovietică. Pentru mare parte din intelighenția rusă, ideile filozofului german întrupau gândirea modernă prin excelență. Teoria lui Marx, forjată în creuzetul revoluției industriale și călită în baia dialecticii, a fost confundată de mulți intelectuali ruși cu modernitatea de care țara lor avea nevoie în mod deosebit. În această calitate, ideologia a cucerit spiritele unei elite revoluționare fascinate de tot ce venea din Occident. Acum, a acuza această elită de a fi pervertit idealul marxist interpretându-l în felul ei sau a vedea în barbaria asiatică reprezentată tocmai de această intelighenție, formată în absolutismul mongolo-țarist, un agent corupător a ceea ce avea să devină marxism-leninismul la putere ar însemna din nou exonerarea doctrinei de orice responsabilitate. Marxismul, o ideologie de „fabricație” occidentală, i-a dat intelighenției rusești armele la care visa pentru a juca, în sfârșit, un rol în istorie; cu alte cuvinte, într-adevăr, anumite idei venite din Occident și felul în care le-au folosit rușii sunt cele care au provocat apocalipsa.

Seduția s-a exercitat în multiple feluri. Credința în determinismul lui Marx le-a permis intelectualilor revoluționari să spere că-și vor scăpa țara de marginalizare, cuplând-o la vagonul istoriei în mers. Scientismul doctrinei a satisfăcut mesianismul intelighenției, oferindu-i certitudinea că va putea duce poporul la eliberare. Anticapitalismul filozofului i-a plăcut unei elite revoluționare care disprețuia trivialitatea burgheză,

1. Nicolas Werth, 1917, *la Russie en révolution*, Gallimard, Paris, 2003, p. 14; Jacques Marseille, „1905: la première crise du capitalisme russe”, *Enjeux – Les Echos*, nr. 209, ianuarie 2005.

această clasă zămislită de un sistem condamnat să dispară, potrivit prezicerilor învățătorului. Radicalitatea gândirii corespundea intransigenței revoluționarilor, cu atât mai siguri de ei înșiși cu cât erau mai izolați de restul societății. Făgăduința unui paradis ce urmează a fi clădit pe pământ corespundea refuzului de a crede într-o lume de dincolo din partea unor intelectuali a căror cultură îi ferea de obscurantismul religios. Nici o altă ideologie n-a ajuns să adune intelighenția într-un mod atât de durabil, nici una nu i-a provocat o adeziune atât de entuziastă și un prozelitism atât de înflăcărat precum marxismul. Această învățătură nouă face din ea o forță istorică eficace. Dacă Rusia era un pământ făgăduit comunismului, revoluționarii trebuiau să fie profeții ei.

Modelul leninist

Scopul marxismului este transformarea lumii. Lenin este un credincios marxist, problematica sa n-a vizat niciodată înțelegerea realității rusești, ci realizarea revoluției, apoi modelarea țării în acord cu ideea pe care și-o face despre socialism, stadiul inițial al comunismului. Modul în care a pus în practică ideile lui Marx trebuie să marcheze în mod iremediabil și definitiv sistemul sovietic. Prima grijă a liderului bolșevic a fost aceea de a purta flacăra revoluționară acolo unde se afla el, într-o Rusie în care domină masa țăranilor. Desigur, pentru ortodoxia ideologică ar fi fost de preferat ca revoluția să fie proletară, dar credința profundă a marxismului nu este oare cea care pretinde că alienarea claselor celor mai nevoiașe este instrumentul demiurgic al revoluțiilor? În cazul rus, țărănimea corespunde acestei „legi” istorice. În 1917, răscoala care pârlărește țara este o adevărată forță revoluționară, pe care Lenin a știut s-o folosească pentru ca partidul său urban să ia puterea. În acest sens, revoluția din octombrie este prima revoluție țărănească reușită din istorie. Precedentul francez arătase că, dacă țărănimea din 1789 fusese revoluționară, a fost mai puțin în 1793, înainte de a ajunge clar conservatoare în 1848. Lenin nu și-a făcut niciodată iluzii privind capacitățile revoluționare pe termen lung ale țăranului rus; de aceea, s-a grăbit să se descotorosească de această clasă potențial reacționară, odată dobândită puterea. Colectivizarea pământurilor și exterminarea pe scară largă în timpul foametei din 1921–1923 au rezolvat problema în parte. Stalin își va lua sarcina de a încheia treaba câțiva ani mai târziu.

Lăsând răscoalele să se desfășoare pentru a-și duce revoluția la bun sfârșit, Lenin a înzecit violența revoluționară, a ațâțat ura și a redus la tăcere o elită deja minoritară. După 1917, sălbăticia universului țăranilor a lovit spațiul rusesc cu atât mai brutal cu cât o susținea și chiar o instrumentaliza, introducând lupta de clasă la țară. În această țară-continent, în care condițiile climatice sunt extreme, lumea rurală a învățat de multă

vreme să lupte pentru supraviețuire, ascultând de reguli extrem de aspre. În viața obștească de la țară, în care se știa totul despre toți, abaterile de conduită erau sancționate, înainte de revoluție, cu brutalitate extremă: femeia adulteră era arsă cu fierul roșu, hoțul de cai era castrat sau tăiat în bucăți cu secera. Această violență „obișnuită” a dat naștere unor scene de barbarie curată în timpul războiului civil, printre Albi ca și printre Roșii, dând poporului gustul sângelui, potrivit principiului, verificat de mii de ori, al mulțimilor care se lasă antrenate în nebunia ucigașă de către cei mai extremiști.

SCENE DE VIOLENȚĂ REVOLUȚIONARĂ

În Siberia, țăranii au săpat gropi și i-au aruncat acolo pe prizonierii din Armata Roșie, cu capul în jos, lăsându-le picioarele, până la genunchi, să rămână deasupra solului; apoi au umplut gaura cu pământ, văzând după zvârcolirile picioarelor care erau victimele cele mai rezistente, cele mai aspre și care vor muri ultimele. În gubernia Tambov, i-au prins pe comuniști cu piroane mari, de cale ferată, cu mâna stângă și piciorul stâng de pomi, la un metru de la pământ, apoi au privit chinurile acestor răstigniți în mod straniu.

Scoteau măruntaiele prizonierului, trăgând intestinul subțire și pironindu-l de un pom sau un stâlp de telegraf, apoi îl loveau pe nefericit, silindu-l să înconjoare pomul, văzând cum intestinul i se desfășoară ieșind din rană. Dezbrăcând un ofițer capturat, i-au decupat pe umeri fâșii de piele în formă de epoleți, apoi i-au bătut cuie în chip de galoane; smulgeau pielea din dreptul centurii și de-a lungul dungilor pantalonilor: numeau acest lucru „îmbrăcarea în uniformă”. Acest lucru cerea, fără îndoială, mult timp și o îndemânare apreciabilă.

Și alte orori de acest fel au fost săvârșite, dar un sentiment de repulsie mă împiedică să continuu descrierea acestor distracții sângeroase. Care erau mai cruzi, Albii sau Roșiii? Probabil la fel, atât unii, cât și ceilalți ruși.

Maxim Gorki, *O russkom krestianstve*, I.P. Ladîjnikova, Berlin, 1922, citat după trad. engl. „On the Russian Peasantry” (1922), în Robert E.F. Smith (coord.), *The Russian Peasant 1920 and 1984*, Frank Cass & Co, London, 1977, p. 21.

Violența pornită de jos, care a însumat tradiționala violență țărănească și brutalitatea comportamentelor sociale născută de Primul Război Mondial, a întâlnit violența venită de sus a bolșevicilor, ferm hotărâți să traumatizeze societatea rusă astfel încât ea să se plieze pe dorința lor de revoluție. Voința lui Lenin de a distruge tot pentru a reconstrui o lume nouă a mulțumit, fără îndoială, o parte a poporului însetat de răzbunare socială după veacuri de umilire, de dominație. Generalul Denikin, care comanda Armata Albă, a relatat despre o călătorie cu trenul de-a lungul Rusiei în plin război civil, călătorie care l-a marcat puternic. Urcat incognito într-un vagon de clasa a III-a, a descoperit „ura fără margini a poporului de rând” față de lumea „burghezilor”, un calificativ care-i desemna, în același timp, pe bogat, pe intelectual, pe negustor, pe ofițer, pe toți cei de altă condiție. A descoperit, cu această ocazie, numărul imens de „oameni simpli intrați în politică”, ca membri în comitete, Soviete,

miliție, foarte hotărâți să-și impună partea de putere ca să nu se întoarcă la starea dinainte.¹ Elita rusă a fost prima victimă a revoluției. În urma operațiunilor militare, a execuțiilor ostaticilor, a epidemiilor, foametei, emigrării, în jur de 80% dintre cadre, intelectuali și membrii profesiunilor liberale au dispărut în 1921. Țara a ajuns practic redusă la componenta ei elementară, țărănimea, al cărei mod de a vedea lucrurile și de a gândi avea să devină predominant: „Acești oameni noi, veniți de jos, erau cu desăvârșire străini de cultura rusă; părinții și strămoșii lor fuseseră niște analfabeți, lipsiți de cea mai elementară instrucțiune și existând numai prin credință. Cu toții nutreau față de elitele culturale anumite resentimente care, în momentul triumfului, s-au preschimbat într-un sentiment de răzbunare.”² Intelectualii bolșevici au ajuns repede cei din urmă din categoria lor, în mijlocul unei mări de mușici cu idei înapoiate, ceea ce nu i-a împiedicat deloc să creadă și să-i convingă și pe alții că ei deschideau calea viitorului omenirii. Una dintre marile minciuni care au însoțit făgăduința comunistă începând din 1917.

La putere, bolșevicii, prizonieri ai dogmelor lor, vor fi prinși într-o dilemă politică ce-i va conduce la catastrofa umană de care sunt singurii răspunzători. Revoluția din februarie 1917, confiscată de la popor, n-a izbucnit la veriga cea mai slabă a Capitalului, așa cum ar fi dorit teoria, ci la veriga cea mai slabă a burgheziei, aceasta neîndeplinindu-și „sarcina istorică” de construcție industrială a Rusiei. La comanda țării, comuniștii vor fi condamnați să joace rolul acestei clase eșuate, să creeze industria și proletariatul care lipsesc.³ Calea socialismului de stat, împrumutată de Lenin împreună cu comuniștii de război, avea să fie calea cea mai scurtă, dar și cea mai violentă pentru recuperarea acestei întârzieri. Partidul-stat va începe să joace rolul unor burghezi industriași, deși voia să dea impresia că acționează în numele unui proletariat care nu există sau este foarte redus, în lipsa unei baze economice. Într-o asemenea fantasmagorie economico-socială, oamenii reali – și nu închipuiți –, din carne și oase, nu pot conta deloc și, de fapt, nu vor conta câtuși de puțin, odată declanșat procesul revoluționar. Milioanele de morți din primii ani ai bolșevismului nu sunt decât avangarda oștirii nesfârșite de oameni sacrificați care vor cădea, la rândul lor, în cele patru zări ale lumii, pentru a satisface idealul. „Dat fiind că societățile industriale nu produc revoluția așteptată de marxism, iar proletariatul nu dobândește spontan conștiință revoluționară, revoluțiile de inspirație marxistă nu puteau da naștere decât

1. Anton Denikin, *Ocerki Russkoi smuti: borba Ghenerala Kornilova avgust 1917 g. – aprel 1918 g.*, Nauka, Moscova, 1991 (facsimil al ediției pariziene, 1922), pp. 147–149, apud Nicolas Werth, *La Terreur et le désarroi*, ed. cit., p. 61.

2. Nicolas Berdiaev, *Les Sources et le sens du communisme*, ed. cit., p. 244 [ed. rom. cit., p. 153 – n. tr.].

3. Jacques Baynac, *La Terreur sous Lénine: 1917–1924*, Sagittaire, Paris, 1975, p. 15.

unor crize politice în zonele marginale ale economiei mondiale“, a rezumat istoricul Martin Malia. Regimurile „proletare“ rezultate din acestea vor fi deci silite să construiască, prin mijloace politice, societatea industrială pe care existența lor o presupunea, totuși, și să creeze un „om nou“ socialist ca să le fie „infrastructură“. „Această inversare a logicii marxiste determină întreaga istorie a regimului sovietic“ – scrie Malia. „Timp de șaptezeci și patru de ani, partidul va lucra pentru producerea unei societăți și a unei clase care ar fi trebuit să-l producă pe el. Niciodată în istorie nu s-a mai întâlnit un caz atât de extrem al discursului ce-și creează propria realitate. Și niciodată demența politică nu avea să ia un chip atât de raționalist.“¹

Sistemul pus la punct de Lenin stă cu susul în jos potrivit canoanelor marxiste, fiindcă existența nu-i determină conștiința. Este o lume în care ideologia și politica constituie infrastructura, și nu suprastructura, în care organizarea socio-economică este o derivație a partidului. Dictatura proletariatului proclamată n-are nimic de-a face cu proletariatul real, este o dictatură a ideii de proletariat, așa cum și-l închipuie bolșevicii. La ei, proletariatul nu este o realitate empirică – în această calitate avea să fie redus la zero –, ci este o reprezentare a spiritului care, ca atare, poate fi întrupată de o minoritate care se autoproclamă garantă a ei. „Permiteți-mi să vă felicit pentru că sunteți avangarda unei clase inexistente“, l-a ironizat Aleksandr Șleapnikov pe Lenin, salutându-l la încheierea celui de-al XI-lea Congres al Partidului, în martie 1921.² Acest bolșevic, membru al Opoziției Muncitorești, o fracțiune a partidului interzisă încă din 1922, își va plăti luciditatea cu viața, fiind lichidat de Stalin în 1937. Partidul Comunist, devenit unicul deținător al ideii de proletariat, are drept sarcină să silească poporul să respecte voința sfântă a proletariatului și să-l supună acestei idei de proletariat. Oricare ar fi modul de a califica această ideocrație – istoricul american Malia a vorbit de „partidocrație ideocratică“, poetul polonez Miłosz prefera termenul de „logocrație“, în timp ce Soljenițin a evocat, mai simplu, un regim ideologic –, utopia este, într-adevăr, matricea sistemului. Iar cum utopistul Lenin a vrut să contrazică realitatea, făcând ca o țară înapoiată să treacă drept avangarda revoluției, a fost nevoie de teroare. Teroarea este o cerință a utopiei, partidul este „instrumentul“ nelipsit pentru a o face să triumfe.

Modelul leninist, care va face școală, se bazează pe concepția sa despre partid și pe modul în care o folosește în slujba ideologiei demiurgice. Începând din momentul în care niște revoluționari profesioniști își arogă dreptul de a face revoluția în numele celor asupriți, socialismul poate veni peste tot în lume din clipa în care hotărăște astfel o mână de oameni, oricare ar fi stadiul real al forțelor sociale. Partidul purtător al planului revoluționar este și paradigma pornind de la care trebuie construită

1. Martin Malia, *La Tragédie soviétique*, ed. cit., p. 164.

2. *Apud* Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, Calmann-Lévy, Paris, 1982, p. 112.

societatea socialistă. După cum este partidul, așa va fi și socialismul. Rusia sovietică s-a organizat după chipul partidului bolșevic, așa cum l-a conceput Lenin. Țara întreagă, poporul în ansamblul său au fost supuși nu doar dictaturii Partidului Comunist, ci și dictaturii pe care o exercita dictatorul până și asupra gândirii și conștiinței lui. Lenin a interzis libertatea în interiorul partidului, iar interdicția a fost extinsă la toată țara. Partidul, de concepție totalitară, construiește un stat totalitar îndată ce a cucerit puterea. Legătura dintre ideologie, partid și stat, toate totalitare, este indisolubilă. Partidul este totalitar pentru că are competență peste toate: politică, economie, știință, spiritualitate; este totalitar și deoarece concentrează în mâinile sale totalitatea puterilor, cea seculară, dar și cea spirituală, atribuindu-și sacralitatea Bisericii; este, de asemenea, totalitar când folosește atributele statului pentru propriul folos ideologic și când îmbracă haina națiunii.

Lenin a domnit mai puțin de cinci ani peste Rusia sovietică până când primul atac cerebral din mai 1922 l-a silit să-și reducă activitățile. Această perioadă i-a fost suficientă să pună la punct modelul pe care-l va lăsa moștenire comuniștilor din lumea întreagă. Acestea îi datorează mai ales militarizarea economiei cu ajutorul carnetului de muncă, cenzura generalizată și deculturalizarea prin eliminarea elitelor intelectuale, exterminarea în masă prin intermediul unui arsenal represiv deosebit de crud și de eficace: supravegherea populației, arestări arbitrare, torturi, tribunale excepționale, procese trucate, execuții sumare, deportări, internări în lagăre de concentrare, împușcarea ostaticilor, jafuri, rechizițiile recoltelor, foamete... Socialistul-revoluționar Isaac Steinberg, care a fost, pentru foarte scurt timp, comisar al poporului pentru justiție, este unul dintre primii care au descris, la începutul anilor 1920, teroarea ca nou mod de guvernare, așa cum a fost inițiată de bolșevici, al cărei model se va impune ulterior. „Teroarea este rețeaua, țesută fin, a supravegherii politice cu care guvernul acoperă toți porii, țesuturile și celulele societății revoluționare“, explică el. „Este poliția politică secretă care supraveghează constant fiecare faptă și gest al cetățeanului – sau lasă impresia că-l supraveghează; mai înseamnă și procedeele machiavelice ale provocării și ale anchetei, prin intermediul cărora trebuie dezvăluite în fața puterii intențiile secrete ale cetățenilor [...]. Teroarea înseamnă formele disprețuitoare, umilitoare și dureroase de interogare a suspectilor, continuă Steinberg; înseamnă închisorile arhipline de înfometări și epuizați și care nu se deschid decât pentru amnistii foarte rare și ipocrite [...]. Teroarea înseamnă deplasările populației, rechizițiile, confiscările, contribuțiile cele mai arbitrare, dictate de norme necunoscute și care ar trebui, în principiu, aplicate îmibuibaților și paraziților, dar care îi lovesc, de fapt, pe cei înfometări și sleiți de puteri.“¹

1. Isaak Zaharovici Șteinberg, *Nravstvennii lik revoliuții* [„Înfățișarea morală a revoluției“], Skifi, Berlin, 1923, *apud* Bernard Bruneteau, *L'Age totalitaire*, éditions Le Cavalier bleu, Paris, 2011, p. 71.

Totul se pune la punct foarte rapid. Succesorii lui Lenin, în URSS și în alte părți, nu vor face mai bine și nici mai mult; se vor mulțumi să aplice aceste metode, la scară mai mare sau mai mică. Liderul bolșevic a construit un nou mod de dominație socială, fiind inventatorul totalitarismului. Conducătorul totalitar nu este un tiran a cărui putere nu pătrunde adânc în societate, ci rămâne deasupra acesteia și se exercită sub semnul arbitrarului. Nu este nici un despot care, pentru a-și impune teroarea, se ascunde în spatele unui zeu oarecare. Puterea comunistă pe stilul leninist se întrupează într-un organ colectiv de care depind toate instituțiile, toate legăturile care se țin între grupuri și între indivizi, organ în afara căruia nu există mântuire; un organ menit să hotărască viața (și moartea) fiecărui individ și, în același timp, să-i insuflă suflet. „Atunci când acțiunea și știința conducătorului nu se măsoară decât în funcție de criteriul organizării, atunci când coeziunea sau integritatea corpului social arată că depind exclusiv de acțiunile și știința conducătorului, atunci ieșim din cadrul tradițional al absolutismului, al despotismului sau al tiraniei, explică Claude Lefort. Procesul de identificare dintre putere și societate, procesul de omogenizare a spațiului social, procesul de demarcare atât a societății cât și a puterii se leagă pentru a constitui sistemul totalitar.”¹ Comunismul se deosebește de toate celelalte forme de oprimare prin capacitatea sa de a pune ansamblul societății sub dominația partidului-stat, dar mai ales prin capacitatea de a-l determina pe fiecare individ să-și accepte propria piedică în calea libertății, prin interiorizarea ideologiei care, devenită parte integrantă din el însuși, nu-i mai îngăduie să facă deosebirea dintre autoritatea exterioară și propria-i conștiință. Puterea comunistă, așa cum a conceput-o Lenin, aspiră la dominația totală; în acest domeniu, n-a existat vreodată ceva mai performant până în ziua de astăzi.

„Totalitarismul a apărut în URSS dintr-o doctrină născută în Europa de Vest – în principal, în Anglia, Franța și Germania – și având întindere universală, rezumă Edgar Morin. S-a născut dintr-un partid bolșevic profund singularizat, în organizarea sa, de condițiile politice ale Rusiei țariste, dar purtător al unui adevăr și al unei misiuni internaționale. Or universalismul revoluționar s-a rusificat, iar modelul partidului-stat singular, elaborat în timpul construirii socialismului într-o țară de cultură rusă, s-a universalizat.”²

Lenin și revoluția sa totalitară deschid o nouă eră, care va cuprinde întregul secol XX. Oricât de scurtă ar părea în fața istoriei, această epocă a rațiunii pure avea să fie cea mai ucigașă din câte a cunoscut vreodată omenirea.

1. Claude Lefort, „La logique totalitaire”, în *L'Invention démocratique*, Fayard, Paris, 1981, pp. 100–101 [*Invenția democratică: Limitele dominației totalitare*, trad. de Nicolae Baltă și Vasile Mleşniță, Paralela 45, Pitești, 2002, p. 89 – n. tr.].

2. Edgar Morin, *De la nature de l'URSS*, ed. cit., p. 176.

PARTEA A DOUA

SOCIALISMUL ÎNTR-O SINGURĂ ȚARĂ

„Din scânteie va izbucni flacăra“: este deviza sub care, în 1901, apărea primul număr al ziarului revoluționar rus *Iskra*¹. Prozelitismul fiind o tendință naturală a comunismului, pentru leniniști pare evident că poarele aspiră să se elibereze de exploatare. Noul regim sovietic e obligat să ajute lumea să-și construiască noua istorie. Lenin și mai ales Troțki, adeptul revoluției permanente, sunt convinși că supraviețuirea Rusiei bolșevice depinde de răspândirea revoluției în alte țări, altfel riscând să fie izolată în războiul declarat dușmanului capitalist. Comunismul va fi mondial sau nu va fi deloc. Reușita loviturii de stat din octombrie a arătat că pentru a conta pe un succes revoluționar nu trebuie așteptate condiții favorabile. Bolșevicii vor să-i susțină pe cei care, la fel ca ei, cred mai mult în violență decât în mecanismele luptei de clasă.

Din perspectiva Moscovei, războiul mondial, încheiat cu armistițiul din 11 noiembrie 1918, trebuie să ușureze sarcina revoluționarilor. Cauzele care au dus la căderea țarismului în februarie 1917, apoi la cucerirea puterii opt luni mai târziu, trebuie să producă aceleași efecte în imperiile centrale învinse. Abdicarea Kaiserului în Germania, prăbușirea Habsburgilor în Austro-Ungaria au lăsat în loc regimuri politice fragile, ușor de răsturnat, cum fusese guvernul Kerenski în Rusia. Toate speranțele se îndreaptă spre Berlin, unde spartakiștii plănuiesc un scenariu în stil bolșevic. Condușă de Karl Liebknecht și Rosa Luxemburg, mișcarea s-a născut dintr-o sciziune în Partidul Social-Democrat german, ca refuz de a susține efortul de război. Spartakiștii împărtășesc linia politică a lui Lenin: clasa muncitoare nu are nimic de câștigat într-un conflict între puterile imperialiste, în schimb are totul de câștigat într-un război civil pe care războiul îl poate provoca. În primăvara 1917, revoluționarii au pus la cale mai multe greve ce au paralizat industriile germane. Un an mai târziu, în toamna lui 1918, când situația militară a Germaniei se agravează, spartakiștii trec la ofensivă. La începutul lui noiembrie, marinarii flotei din Kiel se răscoală, insurecția cuprinde Lübeck, Hamburg, Bremen, Hanovra, München; în aproape toată țara apar soviete, comitete de soldați și muncitori. Revoluția pare de neoprit, în timp ce Berlinul începe negocieri cu Aliații pentru armistițiu. Abdicarea împăratului și proclamarea

1. *Iskra*, „scânteie“ în limba rusă.

Republicii de către socialistul Scheidemann par să repete istoria rusă. Moscova urmărește cu entuziasm evenimentele. Lenin are dreptate, scânteia bolșevică e pe cale să aprindă Europa. Dacă Berlinul cade, tot Bătrânul Continent va lua foc, dat fiind rolul central jucat de imperiul german. Partidul bolșevic trimite pe teren câțiva experți în materie de revoluție, printre care Karl Radek.

După abdicarea Kaiserului, social-democrații și statul-major german au semnat un acord secret pentru organizarea apărării comune contra bolșevismului agresiv. Germania nu trebuie să eșueze în revoluție. Două tabere stau față în față, de o parte republica sovietelor dorită de spartakiști, de cealaltă parte un proiect de democrație parlamentară și de Adunare Constituantă susținută de social-democrați. Revoluție *versus* reformism. Confruntarea de forță se declanșează la începutul lui ianuarie 1919, cu greva generală pe care o decide la Berlin Partidul Comunist German, KPD, noul nume adoptat de spartakiști. „E nevoie de un om necruțător. Îmi voi asuma această datorie“, avertizează ministrul de interne, Gustav Noske. Mii de soldați sunt masați la porțile capitalei. Timp de trei zile, între 9 și 12 ianuarie, se dezlănțuie războiul civil, până la capitularea insurgenților. „Călăi stupizi! exclamă Rosa Luxemburg în *Rote Fahne*, organul KPD, «ordinea» voastră e clădită pe nisip. Măine revoluția va începe iar, vestind cu surle și trâmbițe: am fost, sunt și voi fi.“ Sunt ultimele rânduri scrise de revoluționară. Arestată împreună cu Karl Liebknecht, e împușcată pe loc alături de acesta, la ordin. Noua putere vrea să stârpească din rădăcini insurecția, până și simbolurile ei. Lichidarea Comunei din Berlin sună clopotele revoluției germane: ultimele focare se sting la începutul lunii mai. Moscova a privit dezastrul neputincioasă, dar bolșevicii sunt decși să se răzbune pe social-democrații care le-au spulberat speranțele. Simboluri ale „colaboraționismului de clasă“, înfierați de propaganda comunistă ca „social-trădători“, „trădarea“ lor va fi un păcat de neșters.

La sfârșitul Primului Război Mondial, Rusia sovietică rămâne izolată. Internaționala a III-a Comunistă, care își ține primul congres la începutul lui martie 1919, la Moscova, în prezența conducerii bolșevice, abia dacă adună vreo zece revoluționari veniți din străinătate. Dar Lenin nu renunță la ambițiile lui: revoluția mondială rămâne pe ordinea de zi. Noua Internațională, Comintern (după abrevierea rusă), vrea să elimine Internaționala social-democrată, a II-a, apărută în 1889 și vinovată, în ochii lui Lenin, de deviaționism naționalist pentru a fi trecut de partea susținătorilor războiului în timpul conflictului mondial. Manifestul acestui prim congres din 1919, redactat de Troțki, este radical. Se declară război lumii burgheze, dictatura proletariatului e proclamată formă superioară de democrație muncitorească. Aceste noi principii fiind decretate, speranța revoluționară renaște, de data asta la Budapesta.

Înfrângerea armatelor austro-ungare pe frontul italian și armistițiul semnat în noiembrie 1918 au dezintegrat imperiul condus de la Viena,

cu aproape 53 de milioane de locuitori, întins din Galiția până în Austria și până la Marea Adriatică în sud. Rămășițele lui au fost împărțite între „statele succesoare”: Polonia, Cehoslovacia, regatul sârbilor, croaților și slovenilor, România, noua republică Austria. Ungaria, în schimb, pierde două treimi din fostele-i teritorii și peste jumătate din populație. Contele Károlyi, care asigură o conducere provizorie a republicii, ar vrea să instau-reze un regim moderat de inspirație social-democrată. În cazul lui, para-lela cu Kerenski pare pertinentă. La fel ca omologul său rus la vremea lui, este silit să lupte pe două fronturi, în exterior, ca să apere interesele teritoriale ale Ungariei în fața Aliaților, și în interior ca să reprime forțele revoluționare conduse de un partid comunist aflat sub comanda Moscovei. Între cele două, spațiul de manevră este îngust. Károlyi a fost răsturnat, victimă a unei lovituri de stat organizate de comuniști. Pe 21 martie 1919, Partidul Comunist preia puterea, iar țara cade pradă terorii.

Partidul Comunist Ungar, o pură creație moscovită, o emanație a par-tidului bolșevic, regrupează un grup de activiști străini. Ungurii de baș-tină sunt conduși de ziaristul Béla Kun, mare admirator al lui Lenin. La sfârșitul conflictului mondial, Moscova îl trimite la Budapesta împre-ună cu alți optzeci de comuniști ca să fondeze partidul comunist. Noul partid are o dublă misiune, să torpileze fragila republică a contelui Ká-rolyi și să-i înghită pe social-democrați. Béla Kun primește de la Mos-cova tot sprijinul material și financiar. Lovitura de stat din 21 martie încununează șase luni de efort. Partidul Comunist pune mâna pe putere alături de social-democrați, dar pentru a face politica dorită de bolșevici. Între 22 martie și 1 august 1919, data la care cade „republica sovietelor ungare”, regimul bolșevic și comuniștii de la Budapesta vor schimba 218 mesaje telegrafice. Ordinele Moscovei cer fermitate crescută față de social-democrați, acești „mic-burghezi” care frânează mersul revoluției. „Această dictatură [a proletariatului] presupune exercitarea unei violențe implacabile, promptă și hotărâtă, pentru a zdrobi rezistența exploata-torilor, a capitaliștilor, a marilor proprietari funciari și a lacheilor lor, sună ordinul lui Lenin dintr-un mesaj datat 27 mai. Cine n-a înțeles acest lucru nu este un revoluționar.”¹

Îmboldită de sovietici, puterea comunistă din Ungaria realizează în ritm accelerat, timp de o sută de zile, lucruri pentru care Rusia a avut nevoie uneori de mai multe luni. Naționalizarea întreprinderilor, a băncilor, a companiilor de asigurări, a comerțului cu ridicata, a imobilelor de locuit; controlul presei, al culturii și profesiunilor liberale; confiscarea pământului

1. Miklós Molnár, *De Béla Kun à János Kádár, 70 ans de communisme hongrois*, PFNSP, 1987, p. 37; Stéphane Courtois et Jean-Louis Panné, „Le Komintern en action”, în *Le Livre noir du communisme*, Robert Laffont, Bouquins, Paris, 1997, p. 317 [„Cominternul în acțiune”, trad. de Emanoil Marcu, în *Cartea neagră a comu-nismului: crime, teroare și represiune*, Humanitas, București, 1998, p. 255 – n. tr.]

marilor proprietari și împărțirea lui către cooperative agricole; redactarea unei constituții ce instaura dictatura proletariatului; proclamarea Republicii Federative Socialiste a Sfaturilor din Ungaria și proiectul de unire cu Ucraina și Rusia sovietice... Această politică radicală, aplicată în pas alergător, produce penurie, raționalizări și inflație. La sate, unde țăranii sperau să primească pământurile confiscate, revolta mocnește. Puterea răspunde prin teroare. O poliție paralelă, numită familiar „Băieții lui Lenin“, străbate țara cu un tren special lichidându-i pe țăranii care se opun colectivizării. „În statul proletarilor, doar cei care muncesc au dreptul la viață“, proclamă propaganda. Numărul exact al victimelor acestei dictaturi sângeroase nu este cunoscut, dar căderea lui Béla Kun e primită cu ușurare în vara lui 1919, în urma intervenției trupelor române și franceze. Ungurii au gustat din comunism și nu vor să repete experiența, în nici un caz de bunăvoie. Vor fi siliți s-o facă după 1945, odată cu venirea „eliberatorilor“ sovietici.

Béla Kun a eșuat, victimă a ambițiilor sale. Conform unui principiu testat deja în Rusia sovietică, reconfirmat apoi în cele mai multe țări comuniste, regimul lui a ales aventura naționalistă în încercarea de-a amăgi poporul sătul de revoluție și de consecințele ei economice. În iulie 1919, Budapesta încearcă să recucerească Transilvania, pierdută în favoarea României după înfrângerea din 1918. Guvernul de la București nu cedează, hotărât să apere această regiune de graniță, veșnic măr al discordiei între cele două țări. Armata română a spulberat trupele ungare, apoi a trecut la ofensivă, înaintând până la Budapesta. Asediată, Republica Sovietelor a căzut pe 1 august; conducătorii și militanții mai importanți au fugit în Austria. Ceea ce nu înseamnă că Ungaria avea să cunoască democrația. Sub pumnul de fier al amiralului Horthy, se instaurează un regim naționalist și autoritar. Cât despre Béla Kun, slujește în continuare comunismul așa cum știe el mai bine, adică prin teroare. Revenit în Rusia bolșevică, e trimis comisar politic al Armatei Roșii în Crimeea, aflată în plin război civil. Aici, participă la masacrarea a zeci de mii de oameni, majoritatea membri ai Armatei Albe a lui Wrangel. Va fi apoi trimis în Germania să facă agitație pentru Comintern și în sfârșit va reveni la Moscova, unde va fi un cadru important al Internaționalei Comuniste. Cariera lui se încheie în 1937: e lichidat de Marea Teroare a lui Stalin, devenit foarte suspicios față de toți comuniștii cu o experiență politică în străinătate.

Eșecurile din Germania și Ungaria îi conving pe internaționaliștii leniniști: cel mai sigur agent de propagare a idealului comunist rămâne Armata Roșie. Revoluția trebuie dusă către popoare. Moscova testează pentru prima oară această politică în războiul cu Polonia din vara anului 1920. Pentru bolșevici, nu e o simplă hărțuială de frontieră. „În vârful baionetelor noastre, vom aduce omenirii muncitoare fericirea și pacea“, declară generalul Tuhacevski, comandantul trupelor. „Drumul incendiului mondial trece peste cadavrul Poloniei“ – aceasta devine deviza soldaților.

La Moscova, unde se ține în acel moment al II-lea Congres al Internaționalei, delegații urmăresc pe o hartă imensă înaintarea acestei „eliberări” anunțate. Noile speranțe bolșevice sunt spulberate de înfrângerea Armatei Roșii pe Vistula, de retragerea lui Tuhacevski și armistițiul de la Riga, în octombrie 1921. Mai târziu, cucerirea militară a Georgiei, urmată în 1921 de cea a Mongoliei interioare, două țări în care comuniștii erau inexistenți înainte de intervenția Armatei Roșii, vor întări la Moscova ideea că sovietizarea forțată e cel mai sigur mijloc de a impune socialismul unui popor.

Lenin a vrut întotdeauna să înarmeze comunismul cu mijloace de expansiune. Internaționala a apărut în martie 1919, ca instrument al acestei politici. Al II-lea Congres al organizației, din iulie–august 1920, pune Cominternul pe picior de război, cu Cartierul general moscovit, cu trupele (partidele comuniste naționale) și propriile lui mijloace financiare și de subversiune. Vremea simplei declarații de credință a trecut, acum se fac planuri de campanie, se aleg terenuri de confruntare. Cei 217 delegați comuniști prezenți în capitală, veniți de data asta din 37 de țări, votează în unanimitate condițiile de aderare la noua armată de internaționaliști. Trebuie trasată o frontieră clară între reformiști și revoluționari, iar cât mai mulți militanți socialiști trebuie convinși să adopte bazele ideologice ale leninismului.

CELE 21 DE CONDIȚII DE ADERARE LA INTERNAȚIONALA COMUNISTĂ (extrase)

*Nici un compromis cu reformiștii**

Orice organizație dornică să adere la Internaționala Comunistă trebuie să-i îndepărteze în mod regulat și sistematic, din posturile de răspundere ale mișcării muncitorești (organizații de partid, redacții, sindicate, fracțiuni parlamentare, cooperative, municipalități), pe reformiști și „centriști” și să pună în loc comuniști devotați. [...]

Să pregătească revoluția

În mai toate țările din Europa și America, lupta de clasă intră în faza războiului civil. În aceste condiții, comuniștii nu pot avea încredere în legalitatea burgheză. Datoria lor e să creeze peste tot, în paralel cu organizația legală, un organism clandestin capabil, în momentul decisiv, să-și facă datoria față de revoluție. [...]

Să caute susținerea țăranilor săraci

[...] Clasa muncitoare nu poate învinge dacă nu e susținută de cel puțin o parte a lucrătorilor de la sate. [...] Acțiunea comunistă la sate capătă în acest moment o importanță capitală. Ea trebuie să fie în principal sarcina muncitorilor comuniști care au legătură cu satele. Să refuzi îndeplinirea acestei sarcini ori s-o încredințezi unor reformiști dubioși înseamnă să renunți la revoluția proletară.

Să respingă orice politică reformistă

Partidele dornice să aparțină Internaționalei trebuie să recunoască necesitatea unei rupturi complete și definitive cu reformismul și politica de centru și să pledeze pentru această ruptură printre membrii organizațiilor. Acțiunea comunistă coerentă este posibilă doar cu acest preț.

Să denunțe imperialismul, să susțină lupta anticolonială

[...] Orice partid aparținând Internaționalei a III-a are datoria de a demasca hotărât acțiunile imperialiștilor „săi” în colonii, să susțină prin fapte, nu prin vorbe, orice mișcare de emancipare în colonii. [...]

Să infiltreze sindicatele

[...] Trebuie formate nuclee comuniste care printr-un efort susținut și constant să atragă sindicatele de partea comunismului. [...] Aceste nuclee comuniste trebuie să fie total subordonate întregului partid.

Centralism și disciplină de partid

[...] În actuala fază de război civil îndârjit, partidul comunist își poate îndeplini misiunea doar dacă este organizat în modul cel mai centralizat, dacă acceptă o disciplină de fier aproape militară și dacă organismul său central deține puteri extinse, exercită o autoritate necontestată, se bucură de încrederea unanimă a militanților.

Epurarea periodică a partidului

Partidele comuniste din țările în care comuniștii militează legal trebuie să procedeze la epurări periodice ale organizațiilor, ca să îndepărteze elementele oportuniste și mic-burgeze.

Susținerea și apărarea sistemului sovietic

Partidele dornice să facă parte din Internaționala Comunistă trebuie să susțină fără rezerve republicile sovietice în lupta lor cu contrarevoluția. Să-i convingă pe muncitori să refuze transportul de muniții și echipamente destinate dușmanilor republicilor sovietice și să susțină, legal sau ilegal, propaganda în rândul trupelor trimise împotriva acestor republici.

Executarea necondiționată a ordinelor Internaționalei

Toate deciziile Congresului Internaționalei și ale Comitetului Executiv sunt obligatorii pentru toate partidele afiliate la Internaționala Comunistă. [...] Orice partid doritor să adere la Internaționala Comunistă se va numi: Partidul Comunist din... (secție a Internaționalei a III-a Comuniste). Chestiunea denumirii nu e o simplă formalitate; ea are și o importanță politică majoră. Internaționala Comunistă a declarat un război nemilos întregii lumi burgeze și vechilor partide social-democrate renegate. Diferența dintre partidele comuniste și vechile partide „social-democrate” ori „socialiste” oficiale care-au trădat cauza clasei muncitoare să fie mai clară pentru orice muncitor.

„Conditions d'admission des Partis dans l'Internationale communiste”,
extraits des *Quatre premiers congrès mondiaux de l'Internationale
communiste, 1919-1923* („Condiții de admitere a partidelor în
Internaționala Comunistă”, extrase din *Primele patru congrese mondiale
ale Internaționalei Comuniste, 1919-1923*), Bibliothèque communiste,
Librairie du travail, 1934, pp. 39-41.

* Subtitlurile îmi aparțin – T.W.

Începând cu această epocă, bolșevicii au conceput comunismul ca un sistem mondial. Cele 21 de condiții pun bazele programului ce va conduce sistemul în următoarele decenii: subordonare totală față de partidul-stat sovietic; organizații naționale copiate după modelul leninist; un front de luptă ideologică prin care să se impună ideile comuniste (proletari, țărani

săraci, sindicate, colonii...); metode subversive (crearea unui aparat clandestin); o stare de război permanent cu burghezia, capitalismul, imperialismul... De la bun început, Kremlinul a fost marele trezorier al Cominternului. În mai 1919, o colecție de bijuterii în valoare de mai multe milioane de ruble a fost pusă la dispoziția organizației, fiecare obiect cu propria lui destinație, „pentru Anglia“, „pentru Franța“, „pentru Olanda“ etc.¹ Bugetul va crește apoi continuu. Pentru anul 1922, sunt alocate² 3.150.600 ruble-aur³: 1) Bugetul pentru PC German: 446.592 ruble-aur (42.872.832 mărci germane din epocă); 2) PC Francez: 100.000 ruble-aur (638.000 franci francezi); 3) PC Italian: 360.842 ruble-aur (4.306.000 lire); 4) PC Cehoslovac: 250.000 ruble-aur; 5) PC Englez: 200.000 ruble-aur etc.⁴ În acest an, 1922, Rusia bolșevică e lovită de foametea ce avea să facă peste 5 milioane de morți. Pentru a veni, chipurile, în ajutorul sinistraților, Lenin ordonă confiscarea bunurilor Bisericii Ortodoxe. Cea mai mare parte a prăzii alimentează bugetul Cominternului, emisari ai Moscovei îndrumă aceste fonduri speciale spre China, India, Persia, Ungaria, Italia, Franța, Anglia, Germania, Finlanda⁵... Aurul Moscovei nu este o legendă. Tezaurele Rusiei devenite sovietică, apoi banii partidului-stat servesc și vor servi la finanțarea activităților comuniste din lume. Mai târziu, filiera „subvențiilor“ către partidele comuniste străine va trece sub tutela poliției politice, NKVD, activând filiere de spionaj sau acțiuni teroriste cu ajutorul militanților locali.⁶

Cominternul își îndreaptă primele lovituri înspre Internaționala socialistă, a „social-trădătorilor“. Moscova transpune pe scena revoluției mondiale lungul război ideologic purtat de Lenin cu marxistii reformiști germani, în frunte cu Eduard Bernstein și Karl Kautsky. Internaționala a III-a îi atacă pe adepții unei căi democratice spre socialism. În Germania, Franța, Italia, oriunde socialiștii contează, comuniștii se afirmă prin ruptura cu ei – de pildă în Franța, în 1920, când sciziunea Congresului de la Tours creează secția franceză a Internaționalei Comuniste, viitorul PC. În spatele divergențelor politice, sunt în joc interese vitale. Dacă socialiștii reformiști ar câștiga o majoritate a proletariatului mondial și ar lichida exploatarea capitalistă, aceasta ar însemna sfârșitul comuniștilor și al căii revoluționare propovăduite de ei. Dependența financiară de Moscova a tuturor partidelor comuniste constituie, pentru capitala

1. Rosiiskii Tentr hraneniia i izuceniia dokumentov noveișei istorii (RȚHIDNI) – Centrul Rus pentru Conservarea și Studiarea Documentelor Istoriei Contemporane, Moscova, p. 395, i. 82, d. I, p. 8.

2. *Ibid.*, f. 17, i. 3, d. 289, p. 2.

3. Peste douăzeci de milioane de euro actuali.

4. Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, Robert Laffont, Paris, 1995, p. 362 [Dmitri Volkogonov, *Lenin: O nouă biografie*, trad. de Anca Irina Ionescu, Orizonturi/Lider, București, 1994, pp. 431–432 – n. tr.].

5. *Ibid.*, p. 341 [ed. rom. cit., p. 408 – n. tr.].

6. V. mai ales Arhivele prezidențiale ale Federației Ruse, f. 3, i. 20, d. 66, p. 8.

sovietelor, un mijloc excelent de a-și menține trupele pe linia ei politică. Banii întrețin flacăra războiului.

În mintea conducătorilor bolșevici, partidele comuniste naționale trebuie să fie simple secțiuni locale ale Cominternului, cum stipulează una dintre cele 21 de condiții de aderare. Acest statut face din militanții comuniști de pretutindeni o armată potențială de agenți în slujba URSS, lucru de care Kremlinul e tot mai interesat în anii 1930, când situația internațională se degradează. Partidele comuniste „frățești” au obligația să asculte ordinele Moscovei, chiar și atunci când ele se dovedesc sinucigașe. Comuniștii chinezi, bunăoară, vor trece printr-o experiență amară în 1927 când vor fi aproape total lichidați de naționaliștii din Guomindang cu care se aliaseră siliți de Kremlin. Afacerile Cominternului sunt totdeauna tratate direct de Politbiuroul sovietic, cea mai înaltă instanță a partidului-stat, ca o ramură a politicii externe. În iulie 1922, de exemplu, când Moscova și Tokio încep negocieri pentru stabilirea de relații diplomatice, Partidul Comunist Japonez e îndemnat să valorifice aceste negocieri în scop de propagandă, deoarece „Japonia trece printr-o perioadă revoluționară”¹.

Viziunea Moscovei asupra lumii poate aduce prejudicii grave partidelor comuniste supuse ordinelor Internaționalei. Primii sacrificați pe altarul „luptei finale” au fost comuniștii germani. Bolșevicii visau atunci o revoluție la Berlin care să împingă Europa în brațele comunismului. Lenin și tovarășii lui au menținut această linie politică și după eșecul spartakiștilor. Moscova începe să spere din nou la începutul lui 1923, când trupele franceze au ocupat regiunea Ruhr, iar Germania a fost zguduită de un val de agitație naționalistă. Parisul încerca să constrângă Berlinul să-și achite datoriile de război fixate prin Tratatul de la Versailles. Aflată într-o situație economică gravă, Republica de la Weimar hotărâse să-și suspende plățile, provocând ca răspuns intervenția franceză. În fruntea manifestațiilor ce denunță „imperialismul francez” se află comuniștii germani. Cu acest prilej, ei încep o colaborare cu naționaliștii germani, prefigurare a mării înțelegeri dintre Roșii și Brunii care, zece ani mai târziu, avea să lichideze democrația de peste Rhin. Rezistența contra ocupantului francez are loc în plin marasm economic. Moneda se năruie, inflația devine galopantă, grevele, manifestațiile, revoltele se succedă. La jumătatea lunii august 1923, guvernul de la Berlin cade. Ora revoluției a sunat, Moscova este convinsă. Agenți Cominterniști specializați în insurecții și militari cu experiență în războiul civil sunt trimiși clandestin pe teren. Armata Roșie, mobilizată la granițele apusene ale Rusiei, e gata să intervină în ajutorul insurgenților. După planurile conducerii bolșevice, revoluția trebuie să se sprijine pe Landuri, unde guverne „muncitorești” formate din social-democrați de stânga și comuniști trebuie să pună

1. RȚHIDNI, Moscova, f. 17, i. 3, d. 305, p. 6.

mâna pe arme în ziua Z. Revoluția este chiar programată, pe 7 noiembrie, pentru a celebra a șasea aniversare a loviturii de stat a lui Lenin.¹ Dar încă o dată bolșevicii pierd, nimic nu merge după plan. Eșecul loviturii de stat germane se datorează unei serii de evenimente: Berlinul decretează starea excepțională în landul Saxa unde trebuia să înceapă insurecția, trupele Reichswehr-ului sunt mobilizate, dezacorduri între social-democrații de stânga și comuniști împiedică declanșarea grevei generale ce trebuia să dea semnalul revoluției. KPD, în acord cu Moscova, contramandază lovitura de forță în ultimul moment. La Hamburg, unde ordinul nu ajunge la timp, comuniștii locali sunt masacrați după ce au atacat posturile de poliție.

O revoluție nu se face prin decret. La câteva luni după eșecul german, în iunie 1923, în Bulgaria, Partidul Comunist condus de Gheorghi Dimitrov a fost zdrobit de forțele de ordine după trei zile de insurecție aprobate de Comintern. În decembrie 1924, Partidul Comunist din Estonia va încerca și el o lovitură armată la ordinul Moscovei. În urma represiunii ce a urmat, comuniștii estonieni nu-și vor mai reveni vreodată. După moartea lui Lenin, Kremlinul a continuat să creadă că Rusia sovietică va putea supraviețui doar într-o lume convertită la comunism. „Victoria finală a socialismului și organizarea producției socialiste nu vor fi niciodată înfăptuite prin efortul unei singure țări, cu atât mai puțin prin efortul unei țări agrare precum Rusia. Dacă se vrea obținerea acestui țel, atunci eforturile mai multor țări dezvoltate vor fi indispensabile.”² La sfârșitul aceluiași an 1924, schimbarea de direcție este completă, iar Stalin lansează lozinca „socialismul într-o singură țară”. El explică, folosind citate din Engels și Lenin, că Rusia poate ajunge la socialism de una singură, fără ajutorul unei revoluții mondiale. Începe o nouă etapă.

1. 25 octombrie după vechiul calendar iulian.

2. *Apud* Robert Conquest, *Sanglantes moissons*, Robert Laffont/Bouquins, Paris, 1995, p. 73 [*Recolta durerii*, trad. de Bogdan Marchidanu, Humanitas, București, 2003, p. 76 – n. tr.].

Irezistibila ascensiune a lui Iosif Djugașvili

Conducătorii pot fi conducători adevărați dacă sunt respectați de partid, nu doar temuți, dacă autoritatea lor e recunoscută. — STALIN

După trei ani de putere absolută, Lenin e epuizat. „Nervii lui fragili“, cum o spune chiar el, rezistă cu greu la ritmul pe care și l-a impus. Durerile de cap persistente, iritabilitatea și chiar depresia îl silesc să-și ia un răgaz. Petrece vara anului 1921 la Gorki, reședința lui de la țară, nu departe de Moscova. Revine în capitală pentru perioade scurte, dar sănătatea îl obligă să se retragă iarăși la Gorki, până la începutul lui martie. Președinte al Sovnarkom (Consiliul comisarilor poporului), șef al Consiliului Muncii și Apărării, membru în Politbiuro, liderul bolșevic ocupă primele funcții în noul regim. E mai ales sufletul lor. Deși continuă să intervină de la Gorki în treburile curente, absențele lui afectează funcționarea puterii, căci lipsește carisma lui uriașă, iar în jurul lui s-a creat o atmosferă de respect și supunere. Tovarășii de luptă s-au obișnuit să-i urmeze opinia, să vadă lumea prin ochii lui. În Kremlin se simte o anume incertitudine. Prin crearea unui post de secretar general, în aprilie 1922, se urmărește să se facă ordine în partid, pivotul regimului. Inițial, titlul n-are nimic prestigios, deținătorul său primește sarcina să se ocupe de organizare, un rol mai mult administrativ decât politic. Pe 4 aprilie Stalin devine primul *Gensek*, cum se spune abreviat. Avea să ocupe acest post mai mult de trei decenii și va ști să facă din el centrul puterii, al tuturor puterilor.

Pe 25 mai 1922, Lenin suferă un prim atac cerebral. Nimic grav, în principiu, continuă să ia deciziile importante. În realitate, capacitățile îi sunt serios afectate. Trebuie să învețe din nou să calculeze și să scrie. „Este incapabil de cele mai simple operații aritmetice, notează unul dintre profesorii care-l îngrijesc, și-a pierdut chiar și capacitatea de a reține câteva fraze scurte, deși inteligența lui rămâne intactă.“¹ La ședințele Sovnarkomului, i se întâmplă să facă confuzii între subiectele discutate, fără să-și dea seama.² Politbiuroul îl însărcinează pe Stalin să țină legătura

1. Arhiva Prezidențială a Federației Ruse, f. 3, i. 22, d. 307, p. 137.

2. Dimitri Volkogonov, *Le vrai Lénine*, Robert Laffont, 1995, p. 374 [ed. rom. cit., p. 447 – n. tr.].

cu bolnavul și să-i supravegheze starea de sănătate. Conștient de căderea sa fizică, Lenin are obsesia că va sfârși paralizat. Sora lui, Maria Ulianova, va scrie mai târziu: „După prima criză, V.I. a hotărât că este un om terminat și l-a rugat pe Stalin să vină la el cât mai curând cu putință, va povesti ea în memoriile sale. Stalin a cedat insistențelor lui Lenin, dar n-a stat cu el mai mult de cinci minute. Când a ieșit, mi-a spus mie și lui Buharin că V.I. îi ceruse să-i facă rost de niște otravă și că sosise timpul să-și țină promisiunea. Ulterior, am decis că trebuie să-l încurajăm pe V.I., așa că Stalin s-a întors la V.I. și i-a spus că în urma discuțiilor cu doctorii a ajuns la concluzia că nu era totul pierdut. Vizibil ușurat, V.I. s-a declarat de acord, deși i-a zis lui Stalin: «Nu cumva vrei să mă păcălești?» Acesta i-a răspuns prompt: «Când am mai încercat eu să păcălesc pe cineva?»¹ Nu se va da curs niciodată rugăminții lui Lenin. Pe 21 martie 1923, în timp ce starea liderului bolșevic s-a agravat, Stalin va informa conducerea partidului că refuzase să-i procure otrava promisă, fiind nevoie ca Biroul Politic să hotărască ce-i de făcut: „Trebuie însă să declar că nu am puterea să-i satisfac această dorință lui V. Ilici, așa că mă văd nevoit să refuz această misiune, indiferent cât de umană și necesară ar putea fi.”²

Înainte, în decembrie 1922, alte două atacuri îl paralizaseră parțial pe liderul bolșevic. Politbiuroul a hotărât să-l izoleze pe Lenin de restul lumii, pentru a-l proteja și feri de un surmenaj ce-i putea fi fatal. Vizitele sunt suprimate, corespondența e suspendată. În rarele momente de luciditate, liderul bolșevic mai încearcă să influențeze cursul evenimentelor. În acele săptămâni din iarna 1922–1923, Lenin dictează, printre altele, „testamentul” său. Urmează atacul din 10 martie. Afazic, paralizat: de-acum înainte, orice speranță de recuperare e deșartă. „Se străduia să spună ceva, notează un medic, dar nu emitea decât sunete scurte, nearticulate... Astăzi, mai ales spre seară, a întâmpinat dificultăți în înțelegerea cuvintelor care i se adresau: astfel, a răspuns de câteva ori «nu», în loc să spună «da».”³

Poporul nu știe nimic din toate acestea. Buletinele de sănătate sunt optimiste, cel puțin până la jumătatea lui mai 1923, când apariția lor încetează. Conducătorii continuă să mintă. „Ilici a putut să stea mult timp pe un scaun, să ducă o conversație calmă”, susține comisarul poporului pentru învățământ, Anatoli Lunacearski, într-un discurs rostit la Tomsk în mai 1923*. La jumătatea lui ianuarie 1924, cu o săptămână înainte de sfârșit, minciuna continuă. Se afirmă oficial că Lenin se recuperează

1. *Ibid.*, p. 384 [ed. rom. cit., pp. 456–457 – n. tr.].

2. *Id.* [ed. rom. cit., p. 457 – n. tr.].

3. RȚHIDNI, f. 16, i. 2, d. 13, p. 8 [preluat din Dmitri Volkogonov, *Lenin: O nouă biografie*, ed. rom. cit., p. 459 – n. tr.].

* Preluat din Dmitri Volkogonov, *Lenin: O nouă biografie*, ed. rom. cit., p. 460 (n. tr.).

satisfăcător. Merge foarte bine fără baston, dar nu poate sta în picioare fără ajutor... Este capabil să repete orice cuvânt și să-l înțeleagă corect... A început să citească procesele-verbale de la ședințele partidului.¹ Boala n-ar putea doborî un asemenea geniu. Puterea a ținut să acrediteze această idee, chiar și în biografia oficială publicată post-mortem. Citim: „Datorită excepționalei sale puteri de voință, curajului și perseverenței a realizat într-un timp relativ scurt o ameliorare care, în mod normal, ar fi durat luni de zile.”² În realitate, până la moartea sa în 21 ianuarie 1924, Lenin, ținut la pat, n-a fost capabil să comunice cu nimeni. În lunile de așteptare, ceilalți conducători bolșevici știau că vindecarea e exclusă și se gândeau la un singur lucru: ce avea să fie Rusia sovietică fără tătucul ei. Izolarea bolnavului, decisă la sfârșitul anului 1922, nu era motivată doar de dorința protejării lui. Odată Lenin scos din scenă, au apărut noi raporturi de forță în perspectiva preluării puterii. Totuși nimeni n-ar fi putut să prezică, în acel moment, cine va fi noul conducător, așa-numitul *Vojd**.

Minunatul georgian

Strateg al loviturii de stat din octombrie, fondator al Armatei Roșii, învingător în războiul civil, cel mai apropiat tovarăș de arme al lui Lenin, Troțki pare moștenitorul desemnat. În 1923, referirea la „guvernul Lenin–Troțki” era la ordinea zilei. Chiar și în Comintern, prezidat oficial de Zinoviev, Troțki este considerat numărul doi, după marele Lenin. E cel mai prestigios bolșevic. Destinul lui e scris în stele, iar Troțki a ajuns să creadă atât de mult în steaua lui, că n-a înțeles niciodată cu adevărat cum a pierdut până la urmă puterea. Pătruns de rolul său, privindu-se încântat în oglinda istoriei, Troțki s-a înșelat în privința propriei persoane, dar mai ales i-a înșelat pe ceilalți prezentându-l pe Stalin drept „cea mai strălucită mediocritate a partidului”. Această sentință trufașă arată în ce măsură s-a lăsat amăgit de imaginea pe care a dorit să și-o creeze, cea de aparatcic devotat, eficient, dar fără anvergură și fără ambiție. Poate că Stalin, Iosif Djugășvili pe numele adevărat, nu a visat din fragedă pruncie să conducă Rusia, dar și-a creat mijloace să ajungă în vârf de îndată ce a mijit o speranță. Dovedește deci o mare inteligență tactică, o putere de muncă ieșită din comun, un simț ascuțit al raporturilor de forță și o fină cunoaștere a psihologiei umane, calități care i-au permis să-și elimine adversarii. Nu era scris în stele că Stalin va deveni Conducătorul, dar nu s-a dat în lături

1. Arhiva Prezidențială a Federației Ruse, f. 3, i. 22, d. 308, p. 141.

2. Apud Dimitri Volkogonov, *Le vrai Lénine*, ed. cit., p. 388 [ed. rom. cit., p. 461 – n. tr.].

* *Vojd* înseamnă în rusește „ghid”, „călăuză”, „conducător suprem”, echivalent cu germanul *Führer*, cu italianul *duce* sau cu spaniolul *caudillo* (n. tr.).

de la nimic atunci când și-a pus în cap acest lucru. În acest sens, destinul său este deja excepțional.

Nașterea lui Iosif Djugașvili este învăluită în mister. Oficial, s-a născut la Gori, în Georgia, pe 6 decembrie 1878, dar biografiile lui Stalin vor reține ulterior data de 21 decembrie 1879. Fiu al unui cizmar bețiv și violent, el ar fi în realitate bastardul unui negustor bogat din oraș, la care muncea mama lui. Nici măcar nu e sigur că era gruzin: tatăl oficial, cizmarul Djugașvili, ar fi avut origini osetine. În viitor, chestiunile de identitate națională vor juca un rol însemnat în politica lui. Din patru frați, e singurul supraviețuitor, fără a fi cel mai robust dintre ei. Firav, chiar mic de statură, nu va depăși niciodată un metru șaiszeci și doi. Se știe că avea talpa stângă palmată și obrazul ciupit de vărsat, boală făcută în prima copilărie. La doisprezece ani era să moară călcat de o birjă. Rănit grav, scapă de o septicemie, dar accidentul îl lasă cu sechele grave, printre care un braț atrofiat și o șchiopătate vizibilă în toate documentele filmate. A fost un copil bătut de tată, până la despărțirea cuplului. Mama, numită familiar Keke, l-ar fi protejat excesiv, ceea ce-l face pe un biograf al său inspirat de teoriile lui Freud să spună că un „bărbat răsfățat de mamă păstrează toată viața starea de spirit a unui cuceritor, o încredere în succes care adesea chiar aduce succesul”¹. Keke voia să-l facă popă. La 16 ani intră la seminarul din Tiflis, capitala georgiană numită mai târziu Tbilisi. Astfel, poate începe studii superioare fără să-l coste o rublă. Anii de educație religioasă l-au marcat pe Stalin. Intrat în politică, mai întâi ca militant bolșevic, apoi cadru al partidului, discursurile lui vor îmbrăca adesea un ton de predică, ce-i va aduce porecla de „predicatorul”.

Tânărul Djugașvili este la seminar când îl descoperă pe Marx. „Am devenit marxist datorită, ca să spun așa, poziției mele sociale (va explica el mai târziu) – tatăl meu era muncitor într-o fabrică de încălțăminte și maică-mea era și ea muncitoare –, dar și pentru că auzeam revolta fierbând în mediul care mă înconjura, în starea socială a părinților mei, în fine din cauza asprei intoleranțe și a disciplinei de tip iezuit care domneau în seminarul ortodox în care am petrecut câțiva ani. [...] Atmosfera în care am trăit era saturată de ura împotriva opresiunii țariste și m-am azvârlit cu tot sufletul în acțiunea revoluționară.”² Aspectul mesianic al marxismului l-a sedus probabil pe seminarist, dar și profilul elitist al revoluționarilor, care aveau să fie întărite de concepțiile lui Lenin despre partid. Să vrei să transformi lumea, să fii printre cei care se cred capabili s-o schimbe înseamnă să te numeri printre aleși. Noe Jordania, liderul

1. Sigmund Freud, *Collected Papers*, vol. IV, Londra, 1952, p. 367, *apud* Robert C. Tucker, *Staline révolutionnaire*, Fayard, 1975, p. 65.

2. *Apud* Boris Souvarine, *Staline*, reed. Gérard Lebovici, 1985, p. 38 [*Stalin: Studiu istoric al bolșevismului*, trad. de Doina Jela Despois, Humanitas, București, 1999, pp. 31–32 – n. tr.].

Partidului Social-Democrat caucazian, pe care Djugașvili îl întâlnește prima oară în 1898, a jucat de asemenea un rol în convertirea lui. În cursul exclus din seminar pentru agitație politică, devine revoluționar de profesie. Își alege pseudonimul „Koba” – opțiune grăitoare pentru ideile pe care și le face despre rolul său de călăuzitor al clasei muncitoare. Koba este eroul unui roman citit cu pasiune în copilărie, despre istoria unui haiduc gruzin care s-a pus în fruntea unei răscoale a muntenilor contra țarului. În mintea noului revoluționar, angajamentul politic și tâlhăria se confundă, conform unei tradiții specific caucaziene.

CAUCAZUL, PĂMÂNT AL BANDIȚILOR

Practica brigandajului întreținută de înclinația naturală a muntenilor înarmați de a se năpusti asupra produselor câmpiei se continua sub forme diverse, de la agresiunea pe drumuri până la banditismul politic. Gori, spune Dubois de Montpéreux, se găsea în centrul unei zone de banditism intens. Și urile naționale opunându-i pe armeni georgienilor, pe tătari armenilor, ațâțate de rușii colonizatori, interesați să mențină aceste antagonisme, continuau să se ciocnească vizibil sub ochii micului Stalin.

Locuitorii (23 pe kilometrul pătrat, după recensământul din 1897) erau de cinci ori mai numeroși la țară decât la orașe. Marea majoritate era alcătuită din țărani lipsiți de pământ și din mici arendași exploatați de o nobilime rurală numeroasă, dar săracă. Toate relatările de călătorie în Caucaz exprimă uimirea occidentalilor în fața acestei viermuieli de aristocrație rurală în mizerie, în fața unui servitor care e de fapt un nobil mingrelian, sau a unui îngrijitor de cai, de fapt, un prinț imertian. În țara asta prinții sunt tot așa de numeroși ca găinile – nota von Thielmann. Un alt călător spune despre georgieni: „Cei mai mulți sunt nobili și săraci și nu este singura lor trăsătură de caracter care-i apropie de spanioli”, adăugând la această analiză un pic sumară remarcă justă asupra trândăviei localnicilor, consumului nemăsurat de vin în Kahetia și propensiunii lor spre banditism: „Tineri aparținând celor mai vechi familii și-au câștigat la drumul mare o reputație care nu dăunează cu nimic respectului pe care-l inspiră, dar care adesea îi duce în Siberia”.

Boris Souvarine, *Staline*, reed. Gérard Lebovici, 1985, pp. 35–36
[*Stalin. Studiu istoric al bolșevismului*, trad. de Doina Jela Despois,
Humanitas, București, 1999, p. 29 – n. tr.].

Stalin va rămâne toată viața pătruns de această tradiție „națională” a proscrisului. Se va disimula adesea în fața adversarilor și va folosi orice mijloace ca să-i elimine, la fel ca un șef de bandă. Spiritul conspirativ al bolșevicilor, inspirat de principiile susținute de Neceaev în *Catehismul revoluționarului*, îi va conveni de asemenea atunci când va trece de partea lui Lenin. Afaceri necurate, șantaj, jafuri, primii ani ai revoluționarului Koba în Caucaz miros a praf de pușcă și a sânge. Înghăit cu un șef de bandă, Kamo, jecmănește ținutul până la jaful sângeros al băncii din Tiflis, pe 13 iunie 1907. Lovitură îndrăznească, pradă de sute de mii de ruble, însă cu prețul a numeroase victime, patruzeci de morți și zeci

de răniți.¹ Banii furați sunt pentru cheltuielile de subzistență ale revoluționarilor. Metoda nu e pe gustul tuturor. Intrigile și violența lui Koba l-au costat deja excluderea din Partidul Social-Democrat. Bolșevicii, în schimb, îi apreciază caracterul turbulent. Și îl primesc cu brațele deschise. Djugașvili devine leninist înfocat după lectura broșurii *Scrisoare către un tovarăș despre probleme organizatorice*, scrisă de liderul bolșevic. „Această epistolă simplă mi-a întărit credința că, în Lenin, partidul avea un vultur al munților“, va mărturisi el mai târziu.²

Faima banditului caucazian Koba trece hotarele țării sale de baștină; isprăvile lui au ajuns la urechile lui Lenin. În exilul său european, Lenin apreciază ajutorul financiar trimis de acest „minunat georgian“, cum îi va scrie într-o zi scriitorului Gorki. În parte, liderul bolșevic trăiește din bani proveniți din asemenea jafuri. Partidul Social-Democrat rus condamnă furtul ca mijloc de finanțare revoluționară – o rezoluție în acest sens a fost votată la Congresul de la Stockholm din 1906 –, dar facțiunea bolșevică a partidului o ignoră. Acoliții lui Lenin au creat o structură secretă, cvasimilitară, însărcinată cu „expropriările“, un termen militant pentru a numi jafurile în care Koba devenise specialist. Lenin însuși, care duce o viață comodă, ferită de nevoi, cel mai adesea în tihna discretă a bibliotecilor, unde singurele lupte sunt epistolare, e fascinat de genul acesta de „bandit-politic“, capabil să combine sângele rece al ucigașului cu fanatismul militantului. La sfârșitul anului 1905, când liderul bolșevic și-a adunat facțiunea în Finlanda, Koba a fost chemat să participe la lucrări. Era prima întâlnire Ulianov–Djugașvili. „Speram, va povesti mai târziu Stalin, să-l văd pe șoimul de munte al partidului nostru sub înfățișarea unui om mare, mare nu numai din punct de vedere politic, ci și sub aspect fizic, căci Lenin se contura în imaginația mea ca un uriaș înalt și reprezentativ. Și cât am fost de deziluzionat când mi-a apărut în față omul cel mai obișnuit, mai degrabă mic de statură, nedistingându-se prin nimic, literalmente prin nimic, de restul muritorilor.“³ Dezamăgirea nu e decât aparentă. Pe atunci, Stalin e deja sedus de liderul bolșevic ale cărui concepții revoluționare îi vin ca o mânășă. Își însușise tezele din *Cei de făcut?*, ale militantului de profesie, ale partidului condus ca organizație militară, ale violenței necesare pentru a schimba cursul istoriei. Om de teren, Stalin apreciază limbajul războinic folosit de Lenin, care conferă sens banditismului său. Iosif Djugașvili este deja un leninist convins.

Activitățile revoluționare ale lui Koba erau urmărite atent de Ohrana, poliția politică a țarului. E arestat pentru prima oară în iunie 1902, în urma unor revolte muncitorești organizate de el la Batumi, un port la

1. Simon Sebag Montefiore, *Le Jeune Staline*, Calmann-Lévy, 2008, p. 43 [*Tânărul Stalin*, trad. de Justina Bandal, Polirom, Iași, 2015, p. 35 – n. tr.].

2. *Ibid.*, p. 154 [ed. rom. cit., p. 116 – n. tr.].

3. *Apud* Boris Souvarine, *Staline*, ed. cit., p. 90 [ed. rom. cit., p. 84 – n. tr.], și de Robert Conquest, *Staline*, Odile Jacob, 1993, p. 51.

Marea Neagră. Optsprezece luni de închisoare, plus trei ani de surghiun în Siberia; cu această sentință, începe un ciclu represiv din care va ieși abia în octombrie 1917. Arestări, condamnări, evadări, un joc de-a hoții și vardiștii ce-i va spori prestigiul în ochii lui Lenin. De fiecare dată Koba izbutește să evadeze, să-și reia activitățile și chiar să participe la întruniri bolșevice, înainte să fie din nou arestat, condamnat, exilat. Isprăvile lui nu au nimic excepțional pentru acea perioadă. Regimul e atât de permisiv, că mii de militanți bolșevici, dar și menșevici ori socialiști revoluționari își petrec timpul ridiculizând represiunea. Între 1906 și 1909, de exemplu, peste optsprezece mii de exilați dintr-un total de treizeci și două de mii au reușit să scape de vigilența gardienilor. Exilații politic din perioada prerevoluționară erau „supravegheați” de câțiva funcționari de poliție, iar cine evada era retrimis acolo de unde fugise sau, în cel mai rău caz, ceva mai departe. Exilații politic, cazați la locul condamnării, primeau o mică sumă ca să aibă din ce trăi; obișnuiți să trândăvească, puteau să vâneze, să pescuiască, să schimbe în voie scrisori cu apropiații. Un regim ce nu poate fi comparat cu cel pe care-l vor aduce în loc comuniștii. În ultimul său exil, în 1914, Stalin va fi trimis la Kureika, un sătuc la 200 de kilometri de Cercul Polar, un „infern de gheață”, cum va spune el. În viitor, regiunea va deveni una dintre zonele cu lagăre de muncă staliniste. Zeci de mii de oameni vor muri acolo. La Kureika, deținuții politici vor construi o incintă din marmură în jurul casei în care locuise Stalin la începutul secolului, iar vapoarele pline cu condamnați aveau ordin să oprească pentru ca deținuții să viziteze locul, ultim omagiu adus stăpânului și călăului lor, după care plecau mai departe, spre calvarul ce-i aștepta.¹

La începutul anului 1912, Lenin își cheamă adepții la Praga pentru a crea partidul bolșevic. Se alege un Comitet Central format din șapte membri, la care Lenin adaugă personal doi militanți, un muncitor metalurgist și Koba. Acest „cerc de conducători clandestini” formează nucleul dur al revoluționarilor de profesie. Faptul că Djugașvili face parte din el arată prețuirea pe care Lenin i-o poartă deja. La sfârșitul aceluiași an 1912, liderul bolșevic îl cheamă la Viena pentru a discuta chestiunea națională. Lenin își expune ideile privind lupta de emancipare a popoarelor, necesară pentru a grăbi dezagregarea imperiului țarist, dar nefastă pentru mișcarea revoluționară, care trebuie să rămână unită, ba chiar condamnabilă în viitorul stat socialist care va trebui să fie centralizat. Poziția bolșevică poate fi rezumată astfel: popoarele au dreptul să facă revoluția, dar fără separatisme naționale după cucerirea puterii. Stalin expune cu fidelitate această teză în *Chestiunea națională și social-democrația*, care va deveni apoi *Marxismul și chestiunea națională*, publicată în 1913. Ideile îi aparțin lui Lenin, dar broșura e a lui Stalin, noul nume de război ales de Iosif Djugașvili. Nume pe care-l va purta de-acum înainte. Prietenii

1. Robert Conquest, *Staline*, ed. cit., p. 71.

apropiați îi vor spune Sosso, diminutiv al lui Iosif, pentru cei care l-au cunoscut ca tânăr bolșevic va rămâne Koba, iar pentru ceilalți și pentru istorie va fi Stalin.

Alegerea acestui nume dezvăluie anumite trăsături ale caracterului său. În rusă, Stalin înseamnă „omul de oțel”: i se va potrivi perfect. Într-un fel, numele anunță programul. Bolșevicii preferau pe atunci pseudonime cu rezonanță „industrială”, poate pentru a-și compensa complexul de intelectuali care lucrau la fericirea muncitorilor fără să știe cum trăiau. Alți revoluționari au făcut alegeri similare, Rozenfeld, de pildă, va deveni Kamenev, „omul de piatră”, iar Skriabin va fi Molotov, adică „ciocanul”. Apoi, numele Stalin și Lenin au o sonoritate apropiată, ceea ce poate fi interpretat ca semn de admirație și totodată de supunere, oricum o formă de mimetism. În fine, Stalin este un nume rusesc care-l face să-și uite originea georgiană, una dintre obsesiile lui până la capătul vieții. Popoarele din Caucaz vor plăti foarte scump, sub regimul său de oțel, faptul că simpla lor existență îi amintea de pământul pe care se născuse.

Leninistul

Când izbucnește revoluția din februarie 1917, Stalin este în exil la Kureika, în Siberia. Sosit la Petrograd la începutul lui martie, e numit membru în Biroul Politic rus (devenit apoi Politbiuro) și, împreună cu Kamenev, coresponsabil al ziarului *Pravda*, organul partidului bolșevic. Face parte deja din cercul conducător. Printre ziarele revoluționare ale momentului, *Pravda* e unul dintre cele mai difuzate. E un adevărat loc al puterii. La începutul lui aprilie 1917, când descinde în capitală, Lenin își expune aici *Tezele* în favoarea unei rupturi politice radicale. Până atunci, bolșevicii, menșevicii și socialiștii revoluționari urmau aceeași linie – o susținere critică a noii puteri. Lenin însă vrea să arunce țara în violență, să treacă de la revoluția burgheză la cea socialistă. Mai întâi, Stalin și Kamenev resping această orientare extremistă. Biroul partidului discută problema, iar textul publicat până la urmă e însoțit de o notă a redacției care-l prezintă ca pe un punct de vedere personal al autorului. A-l cenzura pe Lenin era deja o mare îndrăzneală și arată influența căpătată de Stalin în partid. De fapt, e singura dată în acele săptămâni decisive când apare public o divergență între cei doi. Soldat disciplinat, gruzinul va urma fluctuațiile politice ale șefului bolșevic. De la revenirea lui Lenin și până la lovitura de stat din octombrie, el pare mai curând un spectator al evenimentelor. În tinerețe fusese un om de acțiune; acum preferă să aștepte înainte să ia o decizie: istoria evoluează prea rapid pentru el, așa că preferă să-și vadă de sarcinile tehnice decât să facă pe eroul în prima linie. Puțin câte puțin, această atitudine prudentă îl face să pară un aparatcic șters, aparență ce-i va păcăli pe mulți. „În

perioada modestei lui activități în Comitetul Executiv, notează un martor al epocii, Stalin mi-a lăsat – și nu doar mie – impresia unui ins cenușiu ce apărea din când în când fără să lase vreo urmă. E tot ce se poate spune despre el.⁴¹

Relatările epice despre revoluția din Octombrie nu vor reține numele lui Stalin pentru că nu a jucat nici un rol de prim plan. În schimb, în culise, a căpătat o putere deloc neglijabilă, și mai ales o experiență a raporturilor de forțe din sânul partidului ce-i va fi utilă în continuare. În acea perioadă, plasat în centrul mașinăriei bolșevice, el „devine definitiv Stalin”⁴², va recunoaște mai târziu Troțki. Gustul lui pentru politica de cadre, care-i permite să devină un soi de patron al celor ce conduc țara, e astfel satisfăcut. Un gust pe care-l va păstra și pe viitor. La Smolnîi, sediul primului guvern bolșevic, biroul lui se află lângă cel al lui Lenin. Stalin e comisar al poporului pentru naționalități, ultimul în ordinea ierarhică a noii puteri, dar îl găsești adesea lângă lider pentru a discuta chestiunile curente, făcând pe „șeful de stat-major”, cum spunea Troțki. Rivalitatea celor doi bărbați datează din această perioadă, când încercau, ambii, să-i intre în grații lui Lenin. Revoluția, binele poporului, viitorul socialismului nu exclud ambiția politică. Strălucitul Troțki, sigur de sine, bun orator, erou al Revoluției, îl agasează pe taciturnul Stalin care-și compensează imaginea ștearsă de aparatcic printr-o muncă tenace. În acele săptămâni decisive, știe să se facă indispensabil. Lenin îi apreciază simțul organizatoric, fermitatea, devotamentul. Mai târziu, când va trebui să pună ordine în partid, se va gândi la el în mod firesc.

Două ocazii îi vor permite lui Stalin să se afirme ca leninist de nădejde. Prima îi va dovedi voința de-a apăra interesele partidului-stat împotriva poporului, a doua îi va întări prestigiul de gestionar model, de birocrat eficient. În mai 1918, guvernul lansează prima campanie de rechiziționare a cerealelor, provocând o sărăcire generală a satelor, premisă pentru foametea criminală din anii 1921–1922. Stalin, numit responsabil cu aprovizionarea pentru regiunile din sud, se instalează la Târișin, oraș ce-i va purta curând numele, Stalingrad, când se va naște cultul personalității, în 1925. Pentru moment, misiunea lui e să adune cât mai multe cereale de la țăranii care se consideră trădați de noua putere. Stalin speră să se achite cât mai bine de noua lui sarcină. Într-o scrisoare din iulie 1918, îi scrie lui Lenin: „Fiți sigur că n-o să-mi tremure mâna... Îi hărțuiesc și-i probozesc pe toți dacă trebuie, ca să obțin rapid rezultatul dorit. Fiți sigur că n-am să cruț pe nimeni, nici pe mine, nici pe ceilalți, și că orice s-ar

1. Nikolai Sukhanov, *The Russian Revolution 1917: A Personal Record*, Londra, 1955, apud Robert C. Tucker, *Staline révolutionnaire*, ed. cit., p. 152. Această mărturie a fost publicată pentru prima oară în 1922 în Rusia, cu aprobarea autorităților bolșevice.

2. Léon Trotski, *Staline*, Grasset, 1939, p. 371.

întâmpla, veți primi grâul necesar.”¹ Stalin se ține de cuvânt, pârjolește regiunea, dă foc satelor recalcitrante, îi împușcă pe țăranii care se opun rechizițiilor, se războiește cu ei de parcă s-ar lupta cu Albii, ale căror armate amenință orașul Țarițin. Fără să aibă prestigiul lui Troțki, comandantul Armatei Roșii, el se arată totuși, în acest rol, la înălțimea încrederii acordate.

Moartea subită a lui Sverdlov, în martie 1919, îi dă un nou prilej să se remarce. Bolșevic din vechea gardă, Sverdlov răspundea de organizarea partidului după lovitura de stat. Avea puteri depline în partid, iar înlocuitorul lui trebuia să fie de toată încrederea. Congresul al VIII-lea, reunit îndată după deces, decide să întărească partidul cu două noi structuri, un Birou Politic și un birou de organizare, Politbiuro și Orgbiuro, format fiecare din cinci membri. De o parte, o conducere care să ia decizii, de alta o instanță care să le pună în aplicare. Stalin face parte din amândouă. Tot atunci, e numit comisar la Inspekția Muncitorească și Țărănească, un organism gândit să lupte cu birocratia. Acest cumul de funcții îi permite să facă și să desfacă multe cariere, ceea ce într-un regim condus de un partid atotputernic echivalează cu o putere discreționară. Pentru un om care începe să aibă anumite ambiții, e postul ideal ca să-și creeze o „clientelă” ori să distrugă autoritatea celor neagreați. Postul de secretar general al partidului, în care va fi numit în aprilie 1922, va încheia prima etapă a marșului său spre putere, început în primăvara lui 1919. Lenin a făcut din el un fiu spiritual și moștenitor; chiar dacă, spre sfârșitul vieții, ajunge să aibă îndoieli privind caracterul lui, Stalin e neîndoiește o creație a lui Lenin, după chipul și asemănarea lui, politic vorbind. Contrar judecății lui Troțki, care-l taxează drept „cea mai strălucită mediocritate a partidului”, el este cel mai bun discipol al lui Lenin, a cărui politică o va aplica întocmai, odată cucerită puterea absolută.

Din tâlhăriile sale de tinerețe, Stalin a păstrat o fire intrigantă și un gust apăsător pentru violență, trăsături utile în noul regim. Transcendența luptei de clasă din teoria marxistă, devenită literă de lege în Rusia sovietică, duce la viziunea unei lumi în război permanent, cu inamici ce nu trebuie scăpați din ochi nici o clipă. Capitalismul, burghezia, imperialismul, o nebuloasă mereu la pândă, visează revanșa, iar lupta împotriva ei va înceta doar atunci când vrăjmașul va fi lichidat. Să te păzești de uneltirile rivalilor și să le combați neabătut, iată un program pe gustul bolșevicului Stalin. Mai târziu, Kamenev îi va povesti lui Troțki o conversație purtată cu Stalin, într-o seară din vara lui 1923. „Cea mai mare desfătare este să îl identifice pe dușman, să pregătești totul, să te răzbuni și apoi să te duci la culcare”, ar fi mărturisit Stalin.² Chiar de la începutul regimului, viitorul dictator e un apropiat al lui Dzerjinski, șeful temutei CEKA. În 1919, ales în Politbiuro, devine reprezentantul partidului pe

1. *Apud* Robert C. Tucker, *Staline révolutionnaire*, ed. cit., p. 164.

2. Leon Troțki, *Journal d'exil*, Gallimard/Folio, 1977, p. 96.

lângă organul de represiune, ceea ce-i întărește viziunea polițistă asupra istoriei. Cât despre violență, ea se dezlănțuie din plin pe teren, ca la Țarițin. Mai târziu, împreună cu același Dzerjinski, își va trata fără milă compatrioții gruzini. În 1921, după ce Armata Roșie ocupă Georgia, cei doi șefi sunt trimiși la Tiflis să accelereze procesul de sovietizare. Stalin îi atacă virulent pe comuniștii locali, acuzându-i de naționalism: „Câinilor! Gunoaie ce sunteți! Ce se petrece aici? îi ceartă el furios. Trebuie să ardeți cu fierul roșu pământul gruzin!... Se pare c-ați uitat deja principiul dictaturii proletariului. Va trebui să rupeți aripile Gruziei! Să curgă sângele micii burghezii până renunță la orice rezistență! Trageți-o în teapă! Lichidați-o!”¹ Violența lui verbală nu-i mai prejos de cea folosită de Lenin contra adversarilor săi, dar aici se schimbă ceva, e disprețul afișat față de camarazii săi gruzini. Pe vremea aceea, raporturile între comuniști rămân politicoase, dar tonul lui Stalin contrastează cu maniera obișnuită și dezvăluie natura personajului.

„Chestiunea gruzină” face parte din contenciosul ce-l va împinge pe Lenin să-și scrie „testamentul” în care-l judecă pe Stalin ca fiind prea brutal. Raporturile dintre conducerea comunistă de la Moscova și politica urmată de Partidul Comunist Georgian țin de politica internă a partidului de care răspunde noul secretar general. Stalin se află așadar în prima linie și se arată cu adevărat violent. Îi tratează cu un refuz hotărât pe comuniștii locali, care vor să păstreze pentru țara lor o anumită autonomie. Gruzia sovietizată cu baionetele trebuie să lupte sub steagul Rusiei bolșevice. Reprezentantul puterii la Tiflis, Sergo Ordjonikidze, gruzin ca și el, se vrea „mai rus” decât rușii. La ordinul lui Stalin, dizolvă Comitetul Central rebel, înlocuindu-l cu unul nou. Mai mult, Ordjonikidze îl bate pe un comunist gruzin, drept care partidul din Tiflis se plânge într-o scrisoare adresată lui Lenin. „Urmăresc cazul vostru cu mult interes, le răspunde liderul bolșevic. Sunt uluit de cruzimea lui Ordjonikidze și de îngăduința cu care îl privesc Stalin și Dzerjinski. Pregătesc niște însemnări și un discurs pentru voi.”² Boala nu-i va mai permite s-o facă. Pe lângă sângerosul război civil dus de puterea bolșevică contra poporului, aceste cârâieli între comuniști par minore, dar ele îi vor fi cel mai mult reproșate lui Stalin când se va pune chestiunea succesiunii lui Lenin.

Un alt incident, și mai mărunț în contextul violenței generalizate din Rusia epocii, va întări imaginea unui Stalin categoric brutal. Conflictul îi opune, de astă dată, pe secretarul general și pe Nadejda Krupskaia, soția lui Lenin. Scandalul începe la sfârșitul lui decembrie 1922, când Stalin află de existența unei note adresate de liderul bolșevic lui Troțki. În acel moment, secretarul general era singurul însărcinat de Politbiuro

1. *Apud Robert Conquest, Staline*, ed. cit., p. 109 [preluat din Simon Sebag Montefiore, *Stalin: Curtea țarului roșu*, ed. rom. cit., p. 198 – n. tr.].

2. *Ibid.*, p. 121 [preluat din Dmitri Volkogonov, *Lenin: O nouă biografie*, ed. rom. cit., p. 453 – n. tr.].

să țină legătura cu bolnavul. Furios că rivalul său a primit un bilet de la Lenin fără a trece pe la el, Stalin o sună pe Krupskaia, care a scris biletul pentru soțul ei, parțial paralizat în urma unui al doilea atac cerebral. Vorbele secretarului general au rănit-o, căci i se plânge lui Kamenev: „Stalin, îi scrie ea, m-a împroșcat ieri cu un val de insulte grobiene, pentru un scurt bilet pe care Lenin mi l-a dictat cu aprobarea doctorilor. Nu sunt în partid de azi, de ieri. E prima oară în treizeci de ani când aud asemenea moșie din partea unui tovarăș.”¹ Peste câteva săptămâni, în februarie, Lenin se simte mai bine. Află atunci despre „afacerea gruzină” și rolul jucat de Stalin. Este indignat, iar Krupskaia îi dezvăluie și incidentul pe care i-l ascunsese până atunci. Lenin dictează o scrisoare adresată secretarului general, cu copii pentru Kamenev și Zinoviev: „Stimate tovarășe Stalin, ai avut tupeul să-i telefonezi soției mele și s-o copleșești cu insulte. Deși a fost de acord să uite ce s-a întâmplat, le-a făcut totuși confidențe lui Zinoviev și Kamenev. Nu am de gând să trec cu vederea vreun afront la adresa mea, și se înțelege de la sine că o acțiune îndreptată împotriva soției mele mă afectează direct și personal. Te întreb, așadar, dacă ești dispus să-ți retragi cuvintele și să-ți ceri scuze, în caz contrar încetează orice relație între noi. Cu respect, Lenin.”² Stalin se supune fără chef. Răspunsul lui e detaliat, pe trei pagini scrise de mână, dar sec, fără formule de politețe sau respect pentru „tatăl” revoluției: „Dacă considerați că pentru a menține «relațiile» noastre ar trebui să-mi retrag cuvintele, nu e nici o problemă, deși nu reușesc să înțeleg cu ce am greșit și ce vor oamenii de la mine”, admite el.³ În privat, Stalin rămâne la fel de furios. „Stalin a fost iritat”, îi va povesti mai târziu Molotov biografului său. „Ce, trebuie să merg pe vârfuri în fața ei? Dacă te culci cu Lenin nu înseamnă că te și pricepi la leninism! [...] «Ce să spun, pentru că ea și Lenin folosesc aceeași oliță trebuie s-o apreciez și s-o recunosc ca pe Lenin?»”⁴ Stalin n-o va ierta niciodată că l-a silit să-și ceară scuze. Mai târziu, în bătălia cu tovarășii săi pentru cucerirea puterii absolute, Stalin o va amenința pe Krupskaia că își va pierde titlul de „văduva lui Lenin” dacă nu trece de partea lui. „Partidul poate orice”, ar fi avertizat-o el.⁵ Era adevărat.

„Bucătarul ăsta ne va găti doar feluri piperate”, i-ar fi spus Lenin tovarășei sale.⁶ Krupskaia însăși i-a spus lui Troțki că, la sfârșitul vieții,

1. *Ibid.*, p. 117.

2. *Apud* Dimitri Volkogonov, *Le vrai Lénine*, ed. cit., p. 381 [ed. rom. cit., p. 454 – n. tr.].

3. Arhiva Prezidențială a Federației Ruse, f. 3, i. 22, d. 307, pp. 27–29.

4. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, Albin Michel, 1995, p. 196 [Feliks Ciuev, Viaceslav Molotov, *Conversații cu Molotov: În cercul puterii comuniste*, trad. de Antoaneta Olteanu, Corint, București, 2017, p. 247 – n. tr.].

5. Robert Conquest, *Staline*, ed. cit, p. 214.

6. *Apud* Pavel Chinsky, *Staline, archives inédites, 1926–1936*, Berg International, 2001, p. 124.

liderul bolșevic îl socotea pe Stalin „lipsit de cea mai elementară, cea mai simplă probitate umană”¹. E sigur că în ultimele lui momente de luciditate Lenin a înțeles în sfârșit că omul numit de el să se ocupe de partid era o alegere nefericită. Nu-i contestă calitățile de bolșevic, problema e caracterul lui. Lenin, care nu obișnuia să plângă de mila altora, nu era totuși lipsit de o anume sensibilitate, capabilă să decripteze psihologia tovarășilor săi de luptă. Notele dictate la sfârșitul vieții sunt dovada lucidității sale tardive.

„TESTAMENTUL” LUI LENIN

Devenit *Gensek* [secretar general], tovarășul Stalin a acumulat o putere nelimitată, și nu sunt sigur că știe totdeauna s-o folosească cu prudența necesară. Pe de altă parte, cum s-a văzut din poziția sa din Comitetul Central în chestiunea Căilor Ferate, tovarășul Troțki se distinge nu doar prin capacități excepționale – ca persoană, e poate omul cel mai capabil din actualul CC –, dar și printr-o încredere în sine excesivă și prin tendința de-a acorda prea multă importanță aspectului pur administrativ al lucrurilor.

Aceste trăsături proprii celor doi lideri ce domină actualul CC sunt susceptibile să ducă la o sciziune și, dacă partidul nostru nu ia măsuri ca s-o prevină, această sciziune riscă să se producă într-o manieră neașteptată.

Nu voi descrie aici calitățile personale ale celorlalți membri ai CC. Voi aminti doar că poziția adoptată în octombrie de Zinoviev și Kamenev n-a fost întâmplătoare; dar nu li se poate reproșa mai mult decât non-bolșevismul lui Troțki.

Dintre membrii tineri ai CC, țin să spun câteva cuvinte despre Buharin și despre Piatakov. După părerea mea, sunt cei mai remarcabili (printre noii recruiți), și trebuie să amintim aici despre ei: Buharin nu e doar teoreticianul nostru cel mai valoros și mai important, dar e considerat, pe bună dreptate, răsfățatul întregului partid. Cu toate astea, opiniile lui teoretice cu greu pot fi considerate întru totul marxiste, căci există la el ceva școlăresc (nu are studii și nu cred că a înțeles vreodată dialectica pe deplin).

În ce-l privește pe Piatakov, incontestabil înzestrat cu o voință și capacități excepționale, e prea înclinat spre administrație și aspectul administrativ al lucrurilor ca să putem conta pe el când e vorba de chestiuni politice importante.

Aceste două comentarii sunt desigur valabile pentru momentul prezent, dacă acești doi excelenți și devotați lucrători nu vor avea ocazia să-și perfecționeze cunoștințele și să-și corecteze lipsa de obiectivitate.

25 decembrie 1922

Post-scriptum

Stalin e prea brutal, iar acest defect, perfect acceptabil în mediul nostru și în relațiile între noi, comuniștii, nu e tolerabil când ocupi postul de secretar general. Iată de ce le propun tovarășilor să găsească modalitatea de a-l elibera pe Stalin din funcție și de a pune în loc un om care să fie sub toate aspectele opusul lui, adică mai tolerant, mai deschis, mai politicos și mai atent cu tovarășii, mai puțin capricios etc. Toate acestea pot părea lucruri minore. Totuși, în lumina a tot ce am scris mai sus privitor la relațiile Stalin–Troțki și în măsura în care trebuie să evităm o sciziune, consider că nu e vorba de un simplu detaliu, sau este un detaliu susceptibil să aibă cândva consecințe hotărâtoare.

4 ianuarie 1923

1. Leon Troțki, *Staline*, ed. cit., p. 381.

Comuniștii vor excela în arta de a-și diviniza liderii, pentru a da religiei lor seculare sfinții, martirii și zeii necesari în practica unui cult. Dispariția lui Lenin deschide ușile unui panteon ce nu va fi lipsit de „oameni mari” pe care cauza îi va pomeni cu recunoștință. Îndată după moartea conducătorului venerat, canonizarea începe. Buharin e primul care leagănă cădelnița, într-un editorial din *Pravda*. „Era un dictator în sensul cel mai bun al cuvântului, scrie el. Sugând în sine ca un burete toate sevele vieții, asimilând în uimitorul său laborator mintal experiența a sute și mii de ființe umane, le conducea totodată cu braț hotărât, ca un deținător al puterii, ca un deținător al autorității, ca un mare *Vojd*.¹ Șase ani de experiment bolșevic au făcut deja milioane de victime, sângele a curs în valuri ca tot atâtea „seve ale vieții” sacrificate, făcând din Lenin un adevărat dictator, în singurul sens posibil al termenului, dar pentru epigonii săi rămâne un model, o călăuză a omenirii.

Stalin este la post pentru a face din pierderea „tătucului” un mare moment de reculegere națională. Glorificarea răposatului servește intereselor sale: cu cât defunctul va fi mai mare, cu atât urmașul lui va apărea ca un supraom. Cultul personalității va lua apoi amploarea știută, inspirându-i pe toți conducătorii comuniști din lume, care-și vor sprijini pe el propria glorie; cultul personalității începe cu aceste funeralii. În prima etapă, Stalin are grijă să-și elimine de la ceremonii rivalul, Troțki. Aflat la băi în Caucaz, acesta primește de la secretarul general o telegramă ce-l informează de iminența înmormântării. Îl sfătuiește să rămână să-și vadă de cură, oricum nu va putea ajunge la timp în capitală. Funeraliile fiind stabilite pentru 27 ianuarie, Troțki ar fi avut tot timpul să ajungă la Moscova. Rămas pe loc, el va lipsi din poza de familie. Prin această absență, Troțki a pierdut deja lupta pentru succesiune.

Stalin ia apoi un șir de măsuri pentru a immortaliza momentul. Ziua decesului, 21 ianuarie, e decretată zi nelucrătoare pentru viitor. Petrograd, vechea capitală, devine Leningrad, inaugurând moda orașelor rebotezate. În curând, vor înflori Stalino (șase în total). Vor apărea Stalingrad, Zinovievsk (în cinstea lui Zinoviev) și chiar Troțk, pentru scurtă vreme. Toți marii șefi bolșevici vor avea orașul „lor”, de la Voroșilov la Kirov, de la Kalinin la Ordjonikidze. Este creat un Institut Lenin, având ca misiune publicarea operei lui Lenin în toate limbile pământului. În fine, decizia de a îmbălsăma corpul defunctului, apoi de a înălța un mausoleu întru gloria lui, în Piața Roșie, marchează voința lui Stalin de a-i sacraliza moartea. O parte din Politbiuro și văduva Krupskaia condamnă această hotărâre, dar secretarul general îi ignoră. Corpul mumificat al eroului revoluționar este expus într-un sicriu din sticlă, într-o clădire făcută mai întâi din lemn, lângă zidul Kremlinului, pentru ca toată suflarea să poată veni să se reculeagă. „Ce fericire că s-a hotărât păstrarea lui Ilici într-un

1. *Pravda*, 24 ianuarie 1924.

mausoleu! exclamă Zinoviev în *Pravda*. Ce fericire că ne-am gândit la asta la timp! Să îngropăm trupul lui Ilici în țărână ar fi de nesuportat.¹

„Testamentul” lui Lenin rămâne pentru Stalin o sabie a lui Damocles. Textul a rămas secret, dar răposatul a dorit ca după moartea lui aceste „aprecieri personale să fie prezentate la următorul congres al partidului, pentru informare”, precizează Krupskaia transmițându-i documentul lui Kamenev. Al XIII-lea Congres al partidului e programat la sfârșitul lui mai 1924. „Lenin s-a căcat pe mine și s-a căcat pe el”, spumegă Stalin aflând de existența textului.² Politbiuroul decide să aducă documentul la cunoștința Comitetului Central, „parlamentul” partidului, care va trebui să decidă cu privire la oportunitatea de a-i informa sau nu pe delegații la Congres. Kamenev, în calitate de vicepreședinte al Sovnarkom, post pe care îl ocupă de la îmbolnăvirea lui Lenin, citește „testamentul” cu voce tare. Moment penibil, chiar cumplit pentru Stalin. „O jenă teribilă paraliza întreaga asistență, va povesti un martor. Stalin, așezat pe o bancă la tribuna Prezidiului, se simțea mărunț și jalnic. În ciuda sângelui rece și a calmului studiat, puteai citi pe chipul lui că soarta i se hotăra atunci.”³ În ziua aceea, Stalin ar fi trebuit să-și piardă postul și orice speranță de a deveni succesorul lui Lenin. Nu s-a întâmplat așa, cum se știe. Comitetul Central decide să nu informeze Congresul cu privire la conținutul „testamentului” și refuză demisia pe care și-o prezintă Stalin. Colegii i-au salvat pielea, dar asta nu le va aduce, mai târziu, recunoștința lui.

Când lectura textului se încheie, Zinoviev ia cuvântul: „Tovarăși, ultima dorință și fiecare vorbă ale lui Ilici trebuie să fie literă de lege pentru noi... Într-o chestiune, totuși, suntem fericiți să spunem că temerile lui Ilici nu s-au confirmat. Vorbesc de punctul care-l privește pe secretarul nostru general. Ați fost cu toții martori la munca pe care am desfășurat-o împreună în aceste ultime luni. Ca și mine, ați avut satisfacția să constatați că temerile lui Ilici nu s-au confirmat.”⁴ Kamenev susține intervenția lui Zinoviev. Stalin iese basma curată. În timpul bolii lui Lenin, cei trei bărbați și-au împărțit sarcinile în conducerea partidului-stat. Kamenev se ocupă de guvern, Zinoviev de Comintern, iar Stalin de partid. Troica ar fi fost destabilizată prin îndepărtarea lui Stalin din postul de secretar general. Disculpându-l, Zinoviev și Kamenev și-au apărat propria piele. În mod evident, intervenția lor a fost concertată. În acel moment, cei doi conducători se tem mai puțin de un Stalin neînsemnat, birocrat eficient și muncitor conștiincios, cum vrea el însuși să pară, decât de un Troțki strălucit și pătimaș care putea să pună mâna pe putere și de unul singur.

1. *Pravda*, 30 ianuarie 1924.

2. Léon Troțki, *Staline*, ed. cit., p. 383.

3. Relatat de Robert Conquest, *Staline*, ed. cit., p. 129, și Robert C. Tucker, *Staline révolutionnaire*, ed. cit., p. 245. Martorul este Boris Bajanov, un secretar al lui Stalin, care a fugit din URSS în 1928.

4. Cuvinte relatate de Bajanov, citate de Robert C. Tucker. *Ibid.*

La cea ședință crucială, strălucitul tovarăș de arme al lui Lenin a fost un spectator arogant, ratând ocazia. De fapt, în acel moment, șansele lui Troțki de a lua puterea supremă sunt deja minime. Cu câteva luni mai devreme, când Lenin mai era în viață, făcuse eroarea de a reaminti lășitatea lui Zinoviev și Kamenev în octombrie 1917, când și unul, și celălalt s-au desolidarizat de lovitura de stat decisă de liderul bolșevic. Cei doi conducători îl urau pentru că dezgropase acest trecut prea puțin glorios. Prin urmare, la moartea lui Lenin, li se pare preferabil să se alieze cu Stalin decât să-l urmeze pe un Troțki imprevizibil. Când își vor înțelege eroarea, va fi prea târziu pentru ei.

„Testamentul“ lui Lenin a devenit rapid un non-document, prin același procedeu de amnezie colectivă ce va permite tuturor regimurilor comuniste să transforme în non-ființă orice persoană aruncată la coșul de gunoi al istoriei oficiale. În această nouă situație, Troțki avea să-și poarte crucea până la capăt. În numele interesului superior de partid, Stalin îl va sili să nege public existența acestui document care l-ar fi putut aduce la putere. În primăvara lui 1925, apare în Statele Unite o carte de Max Eastman, *Since Lenin Died*, în care textul „testamentului“ e făcut public pentru întâia oară. „Vladimir Ilici n-a lăsat nici un testament, și chiar caracterul raportului său cu partidul, ca și caracterul partidului însuși, exclud posibilitatea unui asemenea testament“, afirmă ziarul bolșevic, la Moscova. Articolul e semnat Troțki. „Astfel, continuă autorul, orice zvonuri privind un testament ascuns ori nerespectat sunt născociri dușmănoase, integral îndreptate contra voinței de fapt a lui Vladimir Ilici.“¹ Non-documentul va sfârși prin a deveni un document blestemat. În curând, oricine va fi găsit vinovat c-a încercat să copieze și să răspândească acest testament avea să fie condamnat la zece ani de lagăr pentru „agitație antisovietică“².

Stalinistul

Poporul respiră. Cei patru ani de după moartea lui Lenin sunt cei mai liniștiți dintre cei șaptezeci de ani de regim comunist pe care îi vor cunoaște sovieticii. Războiul civil s-a încheiat, nu mai există amenințare vizibilă din afară, foametea a fost lichidată. Sărăcia, samavolnicia, promiscuitatea continuă, dar rușii au învățat să trăiască cu ele. După Te-roarea Roșie, jugul puterii pare mai ușor. E liniștea dinaintea furtunii. Lupta pentru succesiune de la vârful puterii explică relativul calm de

1. *Apud* Dimitri Volkogonov, *Staline, triomphe et tragédie*, Flammarion, 1991, p. 95.

2. Anton Antonov-Ovseienko, *Time of Stalin: Portrait of a Tyranny*, Harper-Collins, reeditare 1983, p. 59.

care profită restul societății. Răgaz ca să-și plângă morții din era leninistă și să-și oblojească rănilile.

Un raport oficial din 1927 pare să arate că regimul e pe drumul cel bun: „1) O industrie refăcută, un volum al producției la nivelul de dinainte de război; 2) transporturi refăcute, funcționând regulat; 3) o monedă stabilă; 4) o clasă muncitoare refăcută și organizată (300.000 în plus față de 1922); 5) terenuri arabile și o agricultură refăcută.”¹ Se culeg roadele Noii Politici Economice (NEP), lansată de Lenin în 1921. Realitatea este mai puțin frumoasă. Moscova trăiește deja în minciuna statisticilor umflate, a raportărilor fanteziste, a bilanțurilor trucate ce ascund adevărata situație a economiei, ca și starea de spirit a populației. Pe plan industrial, producția a atins nivelul de dinainte de 1914 sau aproape, dar creșterea rămâne slabă. Întreprinderile și materialele învechite, lipsa de capital pentru reînnoirea lor sunt cauzele principale. Industria gâfăie la ralanti, iar prin urmare șomajul crește, mai ales în rândul tinerilor. Atunci când angajează, întreprinderile preferă mâna de lucru calificată unor lucrători lipsiți de experiență, proveniți din exodul rural. Tineretul dezrădăcinat venit de la țară este lăsat în voia soartei. Analfabetismul crește în rândurile sale, 40% dintre copiii de țărani sunt neșcolarizați din cauza sărăciei. La al XV-lea Congres al partidului, în decembrie 1927, comisarul poporului pentru învățământ, Anatoli Lunacearski, se plânge că sistemul de învățământ e mai slab finanțat decât în perioada regimului țarist.² Doi ani mai târziu, *Izvestia* estimează că 60% din populația țării continuă să fie analfabetă. Nimic nu s-a schimbat după vechiul regim.

Sistemul de învățământ, prioritate a socialismului potrivit propagandei, e la pământ. Și nu e o situație conjuncturală. Lipsă de mijloace, învățători și profesori puțini, locuri limitate în școli și mai ales în învățământul superior, rezervate în primul rând copiilor de nomenclaturiști; puterea nu încearcă să ridice peste un prag minim nivelul general de instrucție, căci un popor mai educat ar putea să fie mai exigent. Această „lege” avea să fie aplicată mai târziu în toate țările comuniste, unde, în spatele lozincii despre educația pentru toți, adevărata cunoaștere va rămâne privilegiul unei elite selecționate pe criterii politice, în timp ce majoritatea populației va fi ținută în mod intenționat în ignoranță. Satele, pe care bolșevicii le acuză de obscurantism, sunt cele mai neglijate. Un țăran care știe prea multe riscă să devină mai puțin docil. Mai bine lichidezi țăranimea decât să-i ridici nivelul: va fi până la urmă soluția adoptată în toate țările comuniste.

Eșecul rechizițiilor de cereale, foametea ce invadea orașele l-au silit pe Lenin să recurgă la NEP. Cinci ani mai târziu, bilanțul nu e convingător.

1. Apud Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, Calmann-Lévy, 1982, p. 140.

2. Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique de Krouchtchev à Gorbatchev*, PUF, 2008, p. 202.

Producția de grâu rămâne la jumătate față de cea antebelică, iar țăranii rămân la fel de puțin dispuși să-și vândă recolta statului, la prețurile oferite. Colectivizarea a fost suspendată, marile proprietăți au fost împărțite, dar fără a duce la extinderea culturilor. Cu două hectare în medie pe familie, țăranii abia pot produce pentru nevoile proprii. În 1926–1927, țărănimea consumă 85% din recoltă. Surplusul oferit de marile domenii din trecut a dispărut. Colectările mai mult sau mai puțin forțate adună cantități din ce în ce mai mici: 10,6 milioane de tone în 1926–1927, 9,4 milioane de tone doi ani mai târziu.¹ Satele se izolează în autarhie, prețul ridicat al bunurilor de consum fabricate de industrie și proasta calitate a mărfii oferite nu încurajează schimburile. Această rezistență irită regimul, care nu dispune de suficienți militanți pentru a face propagandă pe teren și a încerca să schimbe mentalitățile. Mai rău, comuniștii recrutați se molipsesc adesea de spiritul „chiaburesc“, de la țăranii considerați bogați de îndată ce posedă o brumă de avere în plus.

La Moscova, chestiunea agrară îi dezbină pe conducători. De o parte, Buharin crede că trebuie ușurată povara de pe umerii țăranilor, de cealaltă parte, Troțki vrea o reluare a colectivizării. Între cei doi, Stalin manevrează. „Îmbogățiți-vă, dezvoltăți-vă fermele, fără teamă de vreo constrângere“, le-a spus Buharin țăranilor în aprilie 1925. După părerea lui, tehnicile agricole trebuie modernizate, țăranii trebuie îndemnați să se unească în cooperative de producție și distribuție sprijinite de stat. Astfel, finanțările publice ar putea ajuta la refacerea agriculturii, evitând o ruptură brutală cu lumea țărănească, dăunătoare pentru regim, consideră el. Pentru aceste luări de poziție, va fi taxat ca „om de dreapta“. La începutul anilor 1920, Buharin fusese unul dintre cei mai înflăcărați partizani ai comunismului de război, ai conducerii economiei prin decrete, chiar impuse cu violență, acestea fiind „costurile revoluției“, cum le numea el. În plus, ne amintim, socotise normal ca instaurarea socialismului să coste zece milioane de morți, ori ca democrația socialistă să însemne un partid la putere și restul în pușcărie.² Între timp, pragmatic fiind, își schimbase părerea.

Membru în Politbiuro, redactor-șef al *Pravdei*, Buharin este considerat „teoreticianul“ regimului și, cum a spus Lenin în „testament“, răsfățatul partidului. Nu este nici de „dreapta“, nici de „stânga“, are un singur crez: victoria comunismului. În general, distincția „dreapta“/„stânga“ făcută uneori în Partidul Comunist sovietic, apoi în celelalte partide comuniste, e lipsită de orice temei. Acest clivaj, ce va servi adesea ca armă politică pentru eliminarea adversarilor, nu are o bază reală. În universul comunist, nu există opoziție de acest ordin între conservatori de dreapta și revoluționari de stânga. Dezacorduri politice pot apărea în legătură cu

1. *Ibid.*, pp. 197–198.

2. V. Bohdan Nahaylo, „The Case of Nikolai Bukharin“, *Encounter*, ianuarie 1989, pp. 54–60.

mijloacele, niciodată în privința scopului. Comunismul e crezul oricărui lider, fiecare îl servește în felul lui, dar unii pur și simplu sunt mai pragmatici. În dezbaterile despre agricultură, Troțki se arată mai doctrinar, mai aproape de teoria marxistă potrivit căreia acumularea de capital, necesară pentru industrializarea țării, trebuie făcută pe spezele țăranimii. După el, statul trebuie să susțină sectorul economic socialist, proprietate a comunității, în detrimentul sectorului privat, în esență agrar. Aceste teze sunt inspirate de teoria „acumulării socialiste primitive” a lui Evgheni Preobrajenski, un economist autodidact, partizanul unei impozitări masive a sectorului agricol, pentru a construi uzine și a crea o clasă muncitoare numeroasă, demnă de un stat proletar.

Stalin evită să tranșeze între cele două poziții. Tratează cu prudență ambele tabere, vrea relații privilegiate cu țăranii, cum propune Buharin, cu condiția de a-i stoarce pe cei mai bogați dintre ei, culacii, cum vor Troțki și Preobrajenski. „Dacă i-am întreba pe comuniști ce trebuie să facă partidul, să-l jupoaie pe culac ori să facă o alianță cu țăranul mijlocăș, declară el la al XIV-lea Congres al partidului, cred că 99% dintre ei ar răspunde că partidul e mai pregătit să adopte lozinca «dați-i la cap culacului». Să lansăm această lozincă, și vom vedea cum sar să-l jupoaie. Nu e ușor să admitem ideea de a renunța la deschiaburire în favoarea unei politici mai complexe, de a-l izola pe culac printr-o alianță cu țăranul mijlocăș.” Își va schimba și el părerea. Deschiaburirea pe care o va face până la urmă nu va distinge între țărani bogați, mijlocăși ori săraci. În final, îi va distruge pe toți. Dar în 1927 Stalin încă mai caută o bază în partid pentru a-și izola și elimina adversarii, înainte să-și impună propria politică. Acest program presupune să adopti punctul de vedere al majorității, să treci drept expresie a celor mai mulți, să apari ca un lider consensual. De unde manevrele lui între Buharin și Troțki.

Lozinca „socialismului într-o singură țară” îi oferă lui Stalin dublul avantaj de a se prezenta ca leninist fidel și de a-i liniști pe militanți. Ca să justifice această cale, își face scut din anumite luări de poziție ale „părintelui” revoluției, mai ales ultimul lui discurs, ținut în fața Sovietului din Moscova în noiembrie 1922, în care Lenin a prezis că „din Rusia NEP-ului se va naște Rusia socialistă”. De asemenea, Stalin citează textul „Despre cooperare”, în care liderul bolșevic descrie controlul statului asupra mijloacelor de producție și alianța între proletari și țăranii săraci drept condiții suficiente și „necesare pentru edificarea unei societăți socialiste depline”. Așadar, Lenin însuși ar fi admis că reușita socialismului nu depinde de o revoluție mondială. „Lenin și nimeni altul a descoperit adevărul că victoria socialismului într-o singură țară este posibilă”, repetă Stalin în discursurile sale.¹ Rusia trebuie să fie un model pentru toți revoluționarii, iar reușita ei îi va încuraja pe muncitori să se

1. Citat de Robert C. Tucker, *Staline révolutionnaire*, ed. cit., p. 322.

revolte, prezice el. Această nouă cale este pe placul comuniștilor din URSS. Se simt măguliți să trăiască în țara care devine centrul lumii pentru aspiranții la socialism – și liniștiți în privința propriului viitor. Aventurismului, sacrificiilor necesare pentru a răspândi revoluția în toată lumea, susținute de Troțki, de exemplu, Stalin îi opune garanția unui regim ce trebuie doar să fie consolidat, având ca bonus toate avantajele oferite de puterea absolută. Nomenclatura incipientă nu poate decât să-l aplaude. Obosit de războiul civil, descurajat de moartea lui Lenin, demoralizat de certurile interne, partidul are nevoie de stabilitate în acei ani 1924–1926. Iar Stalin i-o oferă. Intelectualii bolșevici de genul lui Troțki, care încă visează să vâre fierul roșu al revoluției în coastele capitalismului, par, dimpotrivă, niște aventurieri periculoși. Comuniștii sunt gata să-l urmeze pe noul *Vojd*, care le promite exact ce-și doresc. În acel moment, nici unul dintre ei nu poate să-și imagineze în ce coșmar îi va conduce.

Stalin a știut să-și transforme postul „tehnic” de secretar general într-un post „politic”. Având ca sarcină funcționarea partidului, el îi numește sau îi debarcă pe șefii care îl conduc zi de zi. Poate să-și numească oamenii în posturi-cheie, să infiltreze diferitele straturi ale puterii cu cei care-i sunt fideli, să-i marginalizeze pe bolșevicii din „vechea gardă” sub pretextul întineririi cadrelor. Pe când trăia, Lenin își exprimase dorința de a mări Comitetul Central promovând muncitori. În schimb, Stalin preferă să aducă aparatici care-i sunt devotați. Din 1922 în 1925, Comitetul Central a crescut de la 27 la 63 de membri, iar membrii supleanți de la 19 la 43. La moartea lui Lenin, Stalin și-a convins colegii să cinstească memoria liderului bolșevic cu o „promotie Lenin”, cu noi primiri masive în partid. Curând, vechea gardă va fi sufocată de noii militanți triați de secretariat. În 1925, din 400.000 de membri PC, doar vreo 8.000 erau din „vechea gardă”, înscriși înainte de lovitura de stat din octombrie, și aproape 60% intraseră în organizație între 1920 și 1924. De la baza partidului până la Comitetul Central, Stalin a devenit stăpânul aparatului. Îi rămâne să cucerească vârful, Politbiuroul. Mai târziu, în 1937, ajuns pe culme, va evoca în fața unui grup de apropiați problemele lui de putere din anii 1920. Pe atunci, va povesti el, Troțki și alte figuri celebre – ca Zinoviev, Kamenev, Buharin, Rîkov, susținuți de văduva lui Lenin, Krupskaja – îi depășeau ca prestigiu pe aliații săi: Molotov, Kaganovici, Vorosilov. În plus, rivalii erau oratori mai buni decât el. Atuul lui consta în aparatul partidului-stat, neglijat de bolșevicii „istorici”. „Elementul din mijloc, coloana lui vertebrală”, le scăpa, va spune el.¹ Adeptii lui Stalin nu au trecut prin universități și preferă argumentele simple ale secretarului general în locul finețurilor intelectuale. Poate că sunt neinstruiți, lipsiți de subtilitate, chiar mitocani, dar sunt comuniști de nădejde, ca

1. Apud Robert Conquest, *Staline*, ed. cit., p. 144.

letonul Rudzutak, fost rândaș, Kalinin, fost țăran, Kosior, fost muncitor, sau Mikoian, fost seminarist la Tiflis, ca Djugașvili. Devotamentul pentru Stalin nu-i va împiedica pe unii dintre ei să fie lichidați în timpul Marii Terori. Vexat că se lăsase păcălit de ei în bătaia pentru succesiune, Troțki va fi caustic vorbind despre acești indivizi: „Toți au nevoie de Stalin, radicalii ponosiți, birocrății, oamenii NEP-ului, culacii, delatorii, toți viermii ce ies din pământul îngrășat de Revoluție, va spune el. Stalin știe să se coboare la nivelul lor, le vorbește pe limba lor, știe să-i conducă. Reputația meritată de vechi partizan al Revoluției îl face, în ochii lor, inestimabil.”¹ Pentru toate aceste motive, el va deveni noul *Vojd*.

Cu viclenii, lovituri sub centură, Stalin avea să manevreze prin orice mijloace, dar cel mai mare aliat în ascensiunea spre putere i-a fost, neîndoielnic, slăbiciunea adversarilor săi, mai exact lipsa lor de simț politic și de experiență politică. Până atunci, practica lor se limitase la lupta cu regimul țarist, epistolară la cei mai mulți, și la intrigile pentru a infiltra sovietele după revoluția din februarie. Nu știu nimic sau aproape nimic despre raporturile de forță, despre echilibre, despre alianțele pe care se bazează în genere exercițiul puterii. Nu sunt lipsiți de inteligență, nici de fler, ci de cunoștințe și experiență. Stalin, în schimb, a învățat. Mai întâi în tinerețea lui georgiană, ca șef de bandă în care trebuia să te faci respectat, și mai ales în umbra lui Lenin pe lângă care a putut înțelege cum să-și impună propria putere. Grație mentorului său, a învățat din centrul aparatului comunist să-și facă relații, să-i folosească pe unii contra altora.

Mai întâi trebuie să-și elimine aliații din troica pe care o formează cu Zinoviev și Kamenev. Primul controlează aparatul de partid la Lenin-grad, celălalt la Moscova. Prestigiul lui Zinoviev, care conduce și Cominternul, se datorează relațiilor din trecut cu Lenin, căruia i-a fost cel mai apropiat colaborator în exil, mai ales la Paris. Orator abil, discursurile lui suferă totuși de superficialitate. Nu e cel mai strălucit bolșevic. Kamenev, mai muncitor, mai serios, îl ajută să-și elaboreze intervențiile publice. Kamenev e creierul acestui duet. Membru în Politbiuro de la crearea lui, a fost adjunctul lui Lenin în fruntea Sovnarkom (Consiliul comisarilor poporului), înlocuindu-l când s-a îmbolnăvit. Kamenev și Zinoviev sunt „greii” regimului, cum i-am putea numi, dar Stalin le știe punctul slab: opoziția lor la puciul dorit de Lenin în octombrie 1917. Stalin poate invoca o fidelitate leninistă ireproșabilă și mizează pe prestigiul său de actor al „revoluției” ca să pară mai legitim decât ei în ochii masei de comuniști. La al XIV-lea Congres din decembrie 1925, el îi montează pe delegați contra celor doi rivali ai săi. În fapt, cel care provoacă înfruntarea, ignorând raporturile de forță din sală, este Kamenev. El speră că acest congres va limita puterile crescânde ale lui Stalin, care încep să-i

1. Léon Trotski, *Staline*, ed. cit., p. 394.

îngrijoreze pe ceilalți conducători. „Nu putem considera normală și apreciem ca fiind dăunătoare partidului prelungirea unei situații în care Secretariatul cumulează politica și organizarea și, de fapt, predetermină politica, denunță Kamenev de la tribună. Am ajuns la convingerea că tovarășul Stalin nu poate îndeplini rolul de unificator al statului-major bolșevic.“ În sală, cei mai mulți delegați sunt de partea lui Stalin; se aud strigăte indignate: „Nu-i adevărat! Baliverne! Ce exagerare!“ Delegații se ridică și, într-o explozie de aclamații, strigă „Trăiască tovarășul Stalin!“¹ Când se alege conducerea partidului, Congresul îl sancționează pe Kamenev, care devine simplu membru supleant al Politbiuroului. Zinoviev, mai prudent, rămâne membru plin, dar, lipsit de „creierul“ său, e neutralizat. Pentru cei doi conducători, care l-au salvat pe Stalin de o destituire sigură în scandalul „testamentului“, începe un declin implacabil.

În această primă bătălie la vârf, Troțki a rămas neutru. Deja este foarte slăbit. Rămâne în Politbiuro, dar nu mai comandă Armata Roșie de aproape un an. Succesorul său la Ministerul Apărării, Mihail Frunze, a fost la rândul lui înlocuit în circumstanțe stranie de Kliment Vorosilov, omul lui Stalin. Frunze moare la scurt timp după numirea sa în fruntea armatei. O operație de ulcer, făcută la insistențele lui Stalin, i-a fost fatală. De-acum înainte, secretarul general controlează aparatul militar prin Vorosilov, un bolșevic șters și docil. Pentru a șubrezi autoritatea morală a lui Troțki în partid, Stalin a răspândit o întreagă literatură ostilă, încă de pe vremea când trăia Lenin. Au apărut scrieri anonime reamintind adeziunea lui târzie la bolșevism (până în vara lui 1917, Troțki se ține departe de bolșevici și menșevici), ceea ce îl putea discredita ca moștenitor al puterii.

A doua bătălie la vârf va fi câștigată de Stalin nu prin abilitatea lui de sforar, ci datorită rivalului care n-a știut să evalueze realist raporturile de forțe din partid. Orbit de un orgoliu nemăsurat, Troțki nu s-a gândit niciodată că ar putea să piardă lupta cu micul gruzin. Credea că, aliindu-se cu învinșii de ieri, Zinoviev și Kamenev, folosindu-se de forța cuvântului – talentul său de orator – și fluturând adevărul – „testamentul“ lui Lenin –, va fi destul ca să câștige votul majorității. A supraestimat curajul politic al noilor săi aliați (se vor dezumfla la prima ocazie) și a subestimat capacitatea lui Stalin de a se redresa, de a-și transforma slăbiciunile în forță. Înfruntarea va dura doi ani, până la al XV-lea Congres (decembrie 1927), care consacră victoria secretarului general. Între timp, Troțki, Zinoviev și Kamenev au încercat să organizeze o „oposiție unită“, proiect eșuat după ce Stalin i-a amenințat cu excluderea din partid. Mulți membri au preferat să renunțe la luptă decât să fie excluși din familia comunistă. De asemenea, Troțki și-a pus talentul la bătaie încercând să-l destabilizeze pe Stalin, fără mai mult succes. „Primul secretar candidează

1. Boris Souvarine, *Staline*, ed. cit., p. 347 [ed. rom. cit., p. 334 – n. tr.].

la postul de gropar al revoluției“, a acuzat el în plină ședință a Comitetului Central. Stalin a pălit, s-a ridicat și a trântit ușa în urma lui. Troțki a scos atunci „testamentul“, textul a cărui existență o negase public în urmă cu doi ani. Stalin a întors acuzația în avantajul său. „Da, sunt brutal, tovarăși, a recunoscut el comentând judecata lui Lenin despre caracterul lui, sunt brutal cu cei care divizează și distrug cu brutalitate partidul, ca niște trădători. Nu am ascuns-o niciodată și n-am s-o neg acum. Poate că acești detractori ar trebui tratați cu o anume blândețe. Dar eu nu pot s-o fac.“¹ S-a declarat vinovat, dar pentru cauza superioară a partidului, spre binele partidului, invocând o brutalitate necesară contra celor care, ca Troțki, voiau să distrugă organizația. Pledoaria a funcționat la aparatcici, care se tem mai ales de dezordine, de disensiuni, cu o posibilă pierdere a puterii și privilegiilor lor. Când începe Congresul al XV-lea, Stalin a câștigat deja partida. De la tribună, el afirmă că opoziția a câștigat doar 4.000 de voturi amărâte din cele 728.000 exprimate în organizațiile de bază care au pregătit acest congres. Se adoptă o rezoluție care declară aderarea la opoziția troțkistă incompatibilă cu apartenența la partid. Sunt excluși șaptezeci și cinci de „opozanți“, printre care Troțki și Zinoviev (Kamenev, deocamdată, își pierde locul din Comitetul Central). Ca sancțiune suplimentară, Congresul hotărăște să exileze vreo treizeci de opozanți în câteva regiuni îndepărtate. Troțki se vede surghiunit la Alma-Ata, lângă frontiera cu China. Doi ani mai târziu, va fi expulzat din URSS și va începe un lung periplu prin lume, fără a mai putea influența vreodată cursul politic din Rusia stalinistă.

În Politbiuro, raportul de forțe s-a schimbat radical. Cu oameni ca Molotov, Vorosilov sau Kalinin, aduși de el în instanța supremă, Stalin e acum stăpânul partidului, de la bază până la vârf. Singurul obstacol rămas în calea lui triumfală se numește Buharin. Nu are anvergură să-l înfrunte pe *Vojd*, însă pretențiile lui de „teoretician“ al partidului pot stânjeni linia politică pe care vrea s-o aplice Stalin. Are nevoie de câmp liber, absolut liber. Până atunci îl menajase pe Buharin, „răsfățatul partidului“, cum îl numise Lenin. Și, mai ales, Buharin îl ajutase pe secretarul general să-și îndepărteze rivalii. A fost alături de acoliții lui Stalin în cele două congrese care-au permis eliminarea lui Zinoviev și Kamenev, apoi a lui Troțki. În decembrie 1927, la Congresul al XV-lea, când „opozanții“ troțkiști au fost excluși, intervenția lui Buharin a fost printre cele mai dure. Iată ce le spunea adeptilor lui Zinoviev, care s-au pocăit în speranța că vor scăpa de excludere: „Bine ați făcut că v-ați hotărât, era și timpul, Cortina de Fier a istoriei coboară.“ Oricum, toți au dispărut din partid. Până la sfârșitul anului 1927, Stalin și Buharin și-au împărțit responsabilitățile, primul preluând chestiunile organizatorice și politice, al doilea, elaborarea principiilor teoretice. „Stalin îi spunea lui Buharin

1. Apud Robert C. Tucker, *Staline révolutionnaire*, ed. cit., p. 366.

„Buharcik», când erau în relații bune“, va povesti mai târziu Molotov.¹ „Tu și cu mine suntem Himalaya. Ceilalți sunt niște loaze“, i-ar fi spus Stalin.

Două motive, se pare, l-au împins pe Stalin să-l elimine pe Buharin: popularitatea lui crescândă în partid și divergențele lor politice. Redactor-șef al *Pravdei*, Buharin ocupă un post vizibil, ce-i permite să strălucească în ochii militanților care citesc obligatoriu organul PC. Are mulți adepți în restul presei, în învățământul superior, pe scurt în ceea ce rămâne din elita intelectuală a țării. Stalin, care detestă lumea teoreticienilor, se simte eclipsat. Adevărata cauză e totuși politică, anume dezacordul în chestiunea agrară. Cele două orientări rămân neschimbate. Buharin vrea să cruțe satele pentru a salva „alianța dintre muncitori și țărani“, necesară pentru echilibrul regimului; Preobrajenski, cu teoria lui despre „acumularea socialistă primitivă“, pretinde că Rusia trebuie să-și finanțeze dezvoltarea industrială storcând la maximum sectorul agricol. Cât timp încă nu-și eliminase rivalii, Stalin a rămas neutru în această dezbatere. Acum că are mâinile libere, înclină spre soluția Preobrajenski, preferată de majoritatea partidului. Fără a declara deschis sfârșitul NEP-ului, puterea relansează colectivizarea la începutul lui 1928. Buharin, marginalizat în conducerea partidului-stat, nu se poate opune. Și face atunci o eroare fatală. La începutul lui iulie, îl contactează pe Kamenev pentru a încerca să organizeze cu el un „front“ anti-Stalin. „Neînțelegerile noastre cu Stalin sunt mult, mult mai serioase decât cele dintre noi și voi“, îi explică el interlocutorului său. Îi face o descriere lucidă a celui pe care îl compară cu Genghis-Han. „Ne va sugruma [...] *Este un intrigant lipsit de principii care subordonează totul poftei lui de putere* [...] Stalin nu cunoaște decât răzbunarea... cuțitul în spate... Politica lui duce la un regim polițienesc, la foamete și la ruină.“² Stalin are deja o poliție politică eficientă, care-l informează despre întâlniri. Are astfel un argument solid. După decizia luată de Lenin la Congresul din 1921, facțiunile sunt interzise în partid. Buharin e prins pe picior greșit.

La plenara Comitetului Central din aprilie 1929, Stalin atacă. Într-un discurs de trei ore, el denunță „deviaționismul de dreapta“ al lui Buharin și contestă prestigiul „teoreticianului“ pe motiv de „abordare nemarxistă“ și frazeologie, deja taxate de Lenin în „testament“ (liderul bolșevic îl descria ca pe un „școlar“ care „n-a înțeles niciodată pe deplin dialectica“). În aceeași zi, Buharin pierde postul de redactor-șef la *Pravda* și pe cel de președinte Comintern, unde-l înlocuia pe Zinoviev, dar rămâne membru în Politbiuro. La următoarea plenară, în noiembrie 1929, are loc asaltul final. Adunarea respinge autocritica lui Buharin și îl debarcă de la conducerea partidului. „Complicii“ săi, Tomski și Rîkov, îi vor împărtași

1. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, ed. cit., p. 191 [ed. rom cit., p. 230 – n. tr.].

2. Boris Souvarine, *Staline*, ed. cit., pp. 405–407 [ed. rom cit., pp. 391–392 – n. tr.].

soarta pierzându-și posturile, de șef al sindicatelor, respectiv de șef al guvernului. În aceeași plenară din noiembrie 1929, Molotov relansează oficial războiul contra țărănimii. „Problema ritmului colectivizării nu se pune în cadrul Planului... Avem în față noiembrie, decembrie, ianuarie, februarie, martie, patru luni și jumătate în care trebuie să acționăm decisiv în domeniul economiei și al colectivizării.” Adunarea aprobă noua direcție. „Construcția socialismului, condusă de dictatura proletariatului, poate fi realizată cu o viteză necunoscută încă în istorie”, precizează rezoluția adoptată.¹

Anul 1929 marchează o cotitură în istoria Rusiei sovietice. Început în februarie cu expulzarea lui Troțki, continuă cu eliminarea politică a ultimilor bolșevici capabili să-l eclipseze pe *Vojd*, anunță un nou război civil împotriva țăranilor și se încheie, pe 21 decembrie, cu a cincizecea aniversare a lui Stalin. *Pravda* consacră evenimentului un număr aproape întreg, în care toți acoliiți puși de el în fruntea partidului-stat își prezintă omagiul: „Stalin este Partidul” (Kaganovici); „Un bolșevic tare ca piatra” (Ordjonikidze); „Stalin și industrializarea țării” (Kuibîșev); „Stalin și Armata Roșie” (Voroșilov); „Cârmaciul bolșevismului” (Kalinin); „Soldatul de oțel al partidului bolșevic” (Mikoian).² Biografia oficială a lui Stalin inundă librăriile. „În anii trecuți de la moartea lui Lenin, citim în concluzia lucrării, Stalin, cel mai remarcabil continuator al operei lui și discipolul cel mai fidel, inspirator al tuturor deciziilor importante luate de partid în lupta pentru construirea socialismului, a devenit Conducătorul unanim recunoscut de partid și de Comintern.”³

Și așa s-a născut stalinismul.

1. Apud Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique de Krouchtchev à Gorbatchev*, ed. cit., p. 233.

2. Apud Dimitri Volkogonov, *Staline, triomphe et tragédie*, ed. cit., p. 111.

3. Apud Robert C. Tucker, *Staline révolutionnaire*, ed. cit., p. 394.

Betia succesului

Omul este cel mai prețios capital, cel mai important din câte există pe lume. — STALIN

Stalin e pe gustul partidului fiindcă îl exprimă perfect, trăiește în simbioză cu el. El este partidul și partidul este el. Cultul său, ca și admirația pătimașă pe care o va stârni vreme de un sfert de secol nu au nimic artificial, în ciuda faptului că propaganda va amplifica fenomenul peste măsură. Comuniștii îl iubesc pe Stalin, așa cum Stalin îi iubește pe comuniști. E șeful comuniștilor, dar rămâne unul de-ai lor, căci a știut să modeleze perfect organizația după chipul și asemănarea lui, fiind însă totodată emanația ei. Spre deosebire de primii bolșevici, care erau mai degrabă intelectuali proveniți din mica burghezie și din burghezia de mijloc, Stalin este un autentic om din popor, care a cunoscut mizeria și violența de la cea mai fragedă vârstă. Nu are nici cultura, nici dezinvoltura, nici bunele maniere ale majorității revoluționarilor ruși de la începutul secolului. Stilul său oratoric este totuși un atu. „Nu e cu siguranță ceea ce se cheamă un mare orator, apreciază un martor al epocii. E șovăielnic în exprimare, are o voce fără inflexiuni, pare că se chinuie să vorbească. Își prezintă îndelung argumentele, ele fac apel la bunul-simț al unor oameni care înțeleg perfect lucrurile, dar cam încet. Mai presus de toate însă, Stalin are un simț al umorului țărănesc, adaptat împrejurărilor, viclean, dezinvolt, adesea crud... Când vorbește cu un zâmbet complice, arătând cu degetul, Stalin nu pune o distanță între el și public, cum fac alți oratori; nu privește disprețuitor publicul de la înălțimea podiumului, ci stabilește foarte repede un contact, o intimitate cu cei care-l ascultă. Aceștia, fiind din același aluat, sunt sensibili la argumentele lui și râd împreună cu el de aceleași povești simple.”¹

Stalin este omul schimbării în Partidul Comunist, care nu mai e o adunare de intelectuali mic-burhezi, ca în zorii revoluției, ci a devenit o organizație de mase. Faptul că se trăgea din popor, până atunci un handicap, devine acum un avantaj. El știe să le vorbească oamenilor care se îmbulzesc să intre în partid.² În 1919, erau 150.000 de membri

1. *Apud* Robert Conquest, *Staline*, Odile Jacob, 1993, p. 167.

2. Pierre Clermont, *Le Communisme à contre-modernité*, Presses universitaires de Vincennes, 1993, pp. 47-48.

cu carnet de partid, în 1930 sunt 1.600.000, peste doi ani vor fi 3.500.000. Odată cu cantitatea, se schimbă și calitatea militanților, ca și stilul relațiilor în cadrul partidului. În primii șase ani ai puterii bolșevice, Partidul Comunist a ținut șase congrese, cinci conferințe (pregătitoare) și patruzeci și trei de plenary ale Comitetului Central, reuniuni în care comuniștii au avut posibilitatea să-și expună punctele de vedere în diferite probleme, chiar dacă, la finalul discuțiilor, toți trebuiau să se alinieze în spatele opiniei oficiale a partidului. Bătălia pentru ocuparea postului lui Lenin a calmat spiritele înfierbântate de „democrație”. Fiecare a fost nevoit să învețe să-și țină gura, ca să nu fie acuzat de „fracționalism” și să pice în grupurile de condamnați ce urmau să apară. După ce a cucerit funcția supremă și și-a asigurat puterea absolută, Stalin a început să curețe organizația de toți aceia care, într-un moment sau altul, începând din 1923, au votat împotriva lui sau au susținut o platformă a opoziției. În aprilie 1929 e hotărât chiar să extindă epurările la funcționarii fără de partid, la toți angajații sovietici. Noua elită care apare acum se va dovedi conformistă și obedientă față de puterea care a creat-o și căreia îi datorează totul. Lingușirea superiorilor, prudența în privința vorbelor rostite în public, vigilența față de tovarăși și alegerea cu grijă a prietenilor devin reflexe de supraviețuire. Aparatcikul din anii 1930 nu e prea cultivat – în medie șapte ani de școală –, cunoștințele lui de marxism se limitează la declarațiile liderilor de partid relatate de presă și la lozincile propagandistice. Acest tip de comunist alcătuiește baza nomenclaturii, iar avantajele și privilegiile vor deveni curând o adevărată obsesie pentru cei ce fac parte din această elită. Sunt oameni care se identifică total cu regimul, au valori personale legate de interesele puterii și abia așteaptă să urce treptele ierarhiei executând ordinele venite de sus. Acest tipar explică în parte zelul cu care funcționarii sovietici ascultă de *Vojd*, chiar și în cele mai groaznice ordine primite.

Consolidarea regimului se sprijină pe o ierarhie socială structurată potrivit gratificațiilor materiale acordate monopolist de putere. Slujirea partidului-stat este principiul director al acestei noi ordini. Slujbașii credincioși sunt răsplătiți prin remunerații mai bune și prin avantaje speciale. Crezul comunist privitor la egalitate a fost întotdeauna pur teoretic, dar el devine tot mai mincinos pe măsură ce construirea socialismului merge înainte. În toate regimurile de acest tip, unii vor fi mereu mai egali decât alții, ceea ce va sfârși prin a face ca pretutindeni în lume societățile comuniste să fie modele de inegalitate. Stalin n-a făcut decât să dezvolte un lucru hotărât pe vremea lui Lenin. Încă din anii 1920, magazinele cu circuit închis și cantinele speciale pentru nomenclatură se înmulțesc. Varietatea mărfurilor și a felurilor de mâncare ce pot fi procurate aici e tot mai mult legată de locul ocupat în aparatul partidului-stat. Cu cât te afli mai sus în ierarhie, cu atât ești mai bine servit. Margarete Buber-Neumann, soția unui membru al Biroului Politic al

Partidului Comunist German, care în 1931 locuia la Moscova în Hotelul Lux, rezervat activiștilor Cominternului, va povesti cum de pe o zi pe alta în sala de mese s-a ridicat un perete despărțitor menit să creeze un spațiu rezervat celor mai sus-puși funcționari. Meniurile de aici urmau să fie mai bune decât cele rezervate subalternilor.¹ Accesul la privilegii este o răsplată cu atât mai mare pentru fericitul nomenclaturist cu cât restul societății se zbate în lipsuri, cu cât poporul nu reușește să-și satisfacă nevoile cele mai elementare. Pierderea acestor avantaje este deci o sancțiune temută, ea te condamnă să redevii simplu muritor. Astfel, puterea îl ține pe aparatcic sub control. Scriitorul Isaac Babel, aflat în trecere prin Paris la începutul anilor 1930, a descris felul în care Stalin l-a pedepsit pe un responsabil al Comisariatului pentru Naționalități, acuzat de escrocherie. Convocat de *Vojd*, funcționarului vinovat i-au fost retrase pe rând toate legitimațiile, de la cea de acces în instituțiile unde lucra, până la carnetul de partid. „Dă-mi și legitimația de acces în sala de mese de la Kremlin“, îl somează Stalin.²

Teroarea care domnește în URSS nu este o explicație suficientă pentru a înțelege cum a rezistat regimul în fața haosului social căruia îi va da naștere. Puterea aceasta, care va zdrobi milioane de vieți, va rămâne în picioare și datorită sprijinului pe care i-l acordă cei aflați în slujba ei. Inteligența lui Stalin constă în aceea că a înțeles aspirațiile fiecărui aparatcic, pe care le și împărtășește de altfel. Pentru asta, a fost de-ajuns să urmeze crezul marxism-leninismului și să le dea motive de speranță. Când el și-a început ascensiunea către putere, Rusia suferea încă de întârzierea ei cronică, de subindustrializare – o frână pe calea spre socialism. Numai dezvoltarea forțelor de producție, etapă obligatorie potrivit teoriei, putea să conducă spre țintă și să asigure armata de proletari necesară construirii socialismului. Este un principiu pe care Stalin l-a reamintit încă din 1925: „Avem nevoie de 15 până la 20 de milioane de proletari industriali, de electrificarea principalelor regiuni din țară, de colectivizarea agriculturii și de o industrie metalurgică dezvoltată. Atunci nu ne va mai pânde nici un pericol. Vom fi victorioși la scară internațională.“³ Din punct de vedere ideologic, politic, dar și din evidente rațiuni economice, noul regim trebuia să „producă“ această clasă muncitoare – din care provenea, pare-se –, pentru ca Rusia bolșevică să devină în sfârșit patria proletarilor pe care pretindea că o reprezintă încă de la început. Cu prilejul celei de-a douăsprezecea aniversări a Revoluției din Octombrie, la 7 noiembrie 1929, Stalin semnează un articol în *Pravda*

1. Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, Calman-Lévy, 1982, p. 187.

2. Boris Souvarine, „Derniers entretiens avec Babel“, *Contrepoint*, nr. 30, 1979, p. 80.

3. *Apud* Stéphane Courtois, *Communisme et Totalitarisme*, Perrin/Tempus, 2009, p. 160.

care anunța „Anul marii cotituri” și se încheia voluntarist: „Ne îndreptăm cu toată viteza spre industrializare!” Lozinca place, e pe linie, e în ton cu vremurile, gâdilă mândria națională. Programul e cât se poate de marxist, el trebuie să permită țării să iasă din Evul Mediu și să intre în epoca industrială, făcând din URSS o mare țară, un model pentru restul lumii. Participarea la această înaintare pe calea progresului îi mulțumește pe privilegiații regimului, gata să acopere multe crime, să accepte orice cârdășie, ca să fie părtași la marșul victorios.

Primul plan cincinal, lansat în 1929, este o chintesență a utopiei socialiste. El prevede o creștere de 136% a producției industriale, de 110% a productivității muncii, o scădere cu 35% a costurilor de producție industriale. În total, trebuie construite 1.200 de uzine, îndeosebi în industria grea (76% din investiții), în plus hidrocentrale și mii de kilometri de cale ferată. Un an mai târziu, într-un elan voluntarist tot mai apăsător, obiectivele sunt reevaluate în sus. Producția așteptată la cărbune, fontă, petrol e dublată, numărul de tractoare ce trebuie produse trece de la 55.000 la 450.000, iar numărul de uzine ce vor trebui înființate este acum de 2.000.¹ Nici unul dintre aceste obiective nu va fi realizat vreodată. Încă de la sfârșitul anului 1930, 40% din investițiile industriale sunt înghețate, căci mașinăria s-a blocat. Lipsă de materii prime, insuficiența mâinii de lucru, întârzieri în livrări, sute de șantiere oprite. Planul este victima nerealismului său și, bineînțeles, a erorilor de planificare. Blocaje, gâtuiuri, risipă, într-o economie care se vrea centralizată, în care toate deciziile vin de sus, fără a lăsa nici o inițiativă diferitelor eșaloane de responsabilitate, opririle într-un sector au un efect cumulativ asupra celorlalte, totul se prăbușește ca piesele de domino. „Sarcina noastră nu este să studiem economia, ci s-o schimbăm, a declarat Stanislav Strumilin, economistul preferat al lui Stalin. Nu suntem îngrădiți de nici o lege. Nu există nici o fortăreață pe care bolșevicii să n-o poată cuceri, problema ritmurilor o rezolvă oamenii.”² Marxism aplicat: comuniștii staliniști vor să schimbe rânduiala lumii, așa cum decreta filozofia în secolul precedent. Economia sovietică, ca și economiile țărilor socialiste mai târziu, va suferi întotdeauna de voluntarismul puterii, care în loc să repună în discuție opțiunile, va prefera să gonească înainte până la prăbușirea finală. Împiedicând sistemul să vadă realitatea, deci să se poată adapta la ea, orbirea ideologică îl ține astfel prizonier în utopia veșnică.

1. Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique de Lénine à Staline*, PUF, 2008, p. 243 [Istoria Uniunii Sovietice de la Lenin la Stalin (1917-1953), trad., cuvânt înainte și note de Florin Constantiniu, Corint, București, 2000, p. 63 - n. tr.].

2. *Pravda*, 7 noiembrie 1929.

Eșecul planificat

„Dușmanul de clasă există. Și nu doar există, dar devine tot mai puternic și încearcă să acționeze împotriva guvernului“, avertizează Stalin încă din mai 1928. Parcă pentru a-i întări spusele, cu o lună înainte, la Șahtî, în bazinul minier Donbas, au fost descoperite în chip oportun „operațiuni de sabotaj“. Chiar înainte de lansarea planului cincinal, puterea găsisese deja „sabotori“, o scuză de folosit oricând. Procedul anunțat de acest caz va fi pe viitor multiplicat, perfecționat, amplificat, „dușmanul de clasă“ se va dovedi în curând cea mai bună garanție pentru salvagardarea utopiei, lui atribuindu-i-se toate cauzele eșecului. Burghezul, Credinciosul, Țăranul, Intelectualul, Străinul, Celălalt, Caucazianul, Evreul... regimul sovietic nu va duce nicicând lipsă de țapi ispășitori care să-i justifice politica represivă și să-l scutească de recunoașterea erorilor. Procesul demonstrativ organizat de la Moscova în vara anului 1928, în care acuzații erau ingineri și tehnicieni germani și sovietici de la Șahtî, inaugurează teroarea stalinistă: mărturisiri smulse inculpațiilor, falsificare a procedurii, sentințe hotărâte dinainte, acuzați „vinovați de uneltire contrarevoluționară“ sunt lucruri ce vor deveni recurente.

PROCESUL DE LA ȘAHTÎ

Procesul s-a deschis în imensa Sală a Coloanelor, în toiul unei campanii desfășurate sub lozinca: „Moarte sabotajului!“ Între cei care cereau pedeapsa capitală se afla și fiul unuia dintre acuzați. Tehnicienii și inginerii de mine – cincizeci de ruși și trei nemți – erau acuzați de sabotaj și spionaj. Zece deținuți au făcut mărturisiri complete, alți șase au recunoscut parțial învinuirile. N-a fost prezentată nici o altă probă. Lumea a înțeles imediat că e o hibă. Unul dintre deținuți, „acuzatul Nekrasov“, n-a apărut pe banca acuzaților. Și-a pierdut mințile, a explicat avocatul său. S-a dat citire mărturisirii sale scrise. Ea îi implica pe toți acuzații, inclusiv pe cei care nu mărturisiseră.

Atunci, Krilenko, procurorul, „mijind ochii și afișând un zâmbet sarcastic“, i-a atacat sălbatic pe ingineri. Un acuzat, Benbenko, a încercat să revină asupra mărturisirii. Era în mâinile GPU¹ de aproape un an: „Abia dacă am știut ce semnez... Eram înnebunit de amenințări, așa că semnam tot. Am încercat să retractez înainte de proces, dar...“ Krilenko l-a privit lung, apoi a spus calm: „Vrei să spui că ai fost intimidat, amenințat?“ Benbenko a șovăit înainte să dea un răspuns negativ.

Alt acuzat, Skoruto, negase de la bun început. Într-o seară, s-a aflat că e prea bolnav ca să asiste la proces. A doua zi de dimineață, a apărut, „o siluetă tremurătoare și cenușie“, și a declarat că își mărturisise vina, a lui și a celorlalți, cu o seară înainte. De pe băncile publicului a țâșnit un țipăt de femeie: „Kolea, iubitule, nu minți. Nu minți! Știi că ești nevinovat!“ Deținutul s-a prăbușit pe un scaun izbucnind în plâns. [...]

Procesul s-a soldat cu unsprezece condamnări la moarte, dintre care șase au fost comutate pe motiv că deținuții au colaborat.

Robert Conquest, *Staline*, Odile Jacob, 1993, pp. 171–172.

1. Poliția politică, nume luat de CEKA din 1922.

În curând, la începutul anilor 1930, procesele se înmulțesc: împotriva „specialiștilor de la Consiliul Suprem pentru Economie“, împotriva „Partidului Țărănesc al Muncii“, împotriva „Partidului Industrial“. La anumite tribunale ședințele se desfășoară cu ușile închise, la altele sunt publice, toate formulează însă aceeași acuzație: „sabotaj“, care scuză eșecurile planului cincinal. Vinovat de ele este „tehnicianul burghez“, a cărui știință e suspectă fiindcă e dobândită în timpul vechiului regim. Iar dacă se mai adaugă la grămadă și câțiva profesioniști străini veniți să lucreze în URSS, în cadrul unor contracte sau al unor acorduri comerciale, dovada „complotului capitalist“ e gata. În Donbas, jumătate dintre cadrele de conducere din industrie sunt date afară sau arestate, în sectorul transporturi sunt demascați 4.500 de „sabotori“, mii de funcționari de la Gosplan, de la Comisariatul Poporului pentru Agricultură sau de la cel pentru Finanțe sunt dați afară pentru „deviere de dreapta“. Acest prim val de epurări e însoțit de „proletarizarea“ serviciilor publice și a sectorului industrial. Zeci de mii de muncitori sunt numiți în posturi de tehnicieni, de cadre de conducere, de directori de întreprindere – la sfârșitul primului plan cincinal vor alcătui circa jumătate dintre cadrele de conducere ale uzinelor. Alte sute de mii părăsesc sectorul industrial pentru a lucra ca impiegați, ca funcționari sau pentru a face studii. În total, peste un milion de muncitori sunt promovați de-a lungul perioadei. Stalin acordă o mare prioritate sarcinii de a forma o generație de cadre de conducere „100% comuniste“, mai puțin calificate, dar mai de încredere decât „specialiștii burghezi“ – *speți*, cum li se spune –, înscăunați în perioada NEP. „Trebuie neapărat să lovim puternic în ȚSU (Direcția Centrală de Statistică)“, ordonă bunăoară Stalin în septembrie 1929. „Lucrătorii“ ăștia bătrâni și ticăloși trebuie urgent înlocuiți cu oameni tineri (de la noi, dintre comuniști). Tinerii se vor împletici timp de 6–8 luni, apoi se vor îndrepta și vor pune într-adevăr pe picioare ȚSU.“¹

Epurându-i pe *speți*, li se face loc oamenilor de încredere să preia ștafeta, mai mult chiar, li se oferă muncitorilor șansa de a ajunge în posturi de conducere. Rusia s-ar înscrie în sfârșit pe drumul construirii socialismului. Proletarii, aproape inexistenți când bolșevicii au luat puterea în numele lor, ar fi pe cale să ia în mâini treburile URSS. Dictatura proletariatului n-ar mai fi o simplă figură de stil marxist-leninistă, ci o realitate palpabilă, în care „dezmoșteniții pământului“ de ieri ar deveni stăpânii de mâine. Propaganda sovietică încearcă să convingă lumea de acest lucru, iar mulți chiar o vor crede, văzând în fumul marilor combinate precum Magnitogorsk nu doar nașterea unei mari națiuni industriale – în curând prima în lume, speră ei –, ci și dovada că socialismul este singura cale ce duce la emanciparea exploataților. Procesul „proletarizării“ partidului-stat – suprastructura în termeni marxiști –

1. Apud Pavel Chinsky, *Staline, archives inédites, 1926–1936*, Berg International, 2001, p. 62.

care însoțește înfăptuirea acestui plan cincinal n-are însă nimic de-a face cu înfăptuirea legilor marxiste. Sau mai bine zis are, reprezintă aplicarea lor strictă, dar cu siguranță nu în sensul pe care încearcă să i-l dea puterea și în care vor să creadă cei care văd deja în exemplul sovietic viitorul luminos al omenirii. Dictatura consolidată de Stalin la acest început de deceniu nu este a proletariatului, ci a partidului proletariatului, așa cum a dorit-o Lenin de la bun început. Muncitorii promovați în locul „tehnicienilor burghezi” sunt în majoritate activiști de partid, nu reprezintă decât o mică parte a clasei muncitoare. Acești privilegiați nu mai pot pretinde că-și reprezintă semenii, a căror condiție au abandonat-o devenind aparțici ai regimului. Ei se vor alătura nomenclaturii și vor profita de avantajele pe care puterea va binevoi să li le acorde. Nu proletariatul preia puterea și conduce în comunism, ci o nouă clasă conducătoare abia apărută. La fel va fi în toate țările care vor dori să construiască socialismul după modelul marxist-leninist. Această „politică de cadre” corespunde cu o nivelare în jos, muncitorii promovați neavând competențele necesare. Oricum, nu li se cere să fie experți. Sarcina lor e politică, ei trebuie să aplice ordinele venite de sus, nu s-o facă pe administratorii. Mediocritatea acestor cadre de conducere va contribui la falimentul sistemului, cale pe care au urmat-o și celelalte țări comuniste, din aceleași motive. Această nivelare în jos corespunde dorinței lui Stalin de a avea activiști mai puțin educați, dar obedienți, preferabili intelectualilor înclinați spre îndoială. Acestor oameni știe cum să le vorbească. Partidul-stat și sfera economică sunt primele vizate, dar toate sectoarele din țară vor fi supuse în curând aceleiași generalizate nivelări în jos. E o politică ce consolidează bazele regimului și formează armata de aparțici care va porni în curând războiul împotriva poporului, fără nici un scrupul. Gratițudinea pentru avantajele dobândite și teama de a le pierde vor face ca membrii acestei noi clase conducătoare să devină slujitori zeloși, ba chiar călăi fără cusur.

În tot acest timp, situația adevăratei clase muncitoare se înrăutățește. Reluarea colectivizării la țară declanșează un imens exod rural, având drept consecință sărăcirea generală a populației. În 1930, trei milioane de țărani își părăsesc satele, un an mai târziu sunt patru milioane, la care trebuie adăugați șapte milioane de sezonieri care caută de lucru pe șantiere. Nimic nu se face pentru primirea acestei mâini de lucru, uzinele devin imense „tabere de nomazi”, potrivit cuvintelor lui Sergo Ordjonikidze, care conduce Consiliul Superior al Economiei Naționale.¹ Noii proletari, dezrădăcinați, în parte analfabeți, fără nici o calificare, lipsiți de disciplină (viața la țară nu seamănă cu viața din uzină), nu sunt adaptați la munca din sectorul industrial. Lipsiți de adăpost, uneori și de familie, își schimbă adesea locul de muncă, iar mobilitatea lor dăunează funcționării întreprin-

1. *Ibid.*, p. 247.

derilor. Înmulțirea accidentelor de muncă, proasta calitate a producției din cauza lipsei de forță de muncă calificate, totul contribuie la eșecul economic și alimentează tensiunile sociale. Creșterea alcoolismului și a criminalității în orașe sunt consecințe directe ale acestui exod. Din 1929 până în 1932, populația urbană a crescut de la 28 la 40 de milioane de locuitori, în vreme ce, în aceeași perioadă de timp, suprafața de locuit construită a crescut cu numai 22 de milioane de metri pătrați, adică cu mai puțin de doi metri pătrați de persoană. Muncitorii care-și găsesc o locuință se înghesuie în apartamente comune suprapopulate, cu un confort rudimentar. Rapoarte ale GPU, poliția politică, oferă un indiciu despre nivelul de trai al muncitorului la începutul planului cincinal: 600 de grame de pâine pe zi, plus 300 de grame pentru fiecare membru de familie; 200 de grame până la un litru de ulei pe lună (potrivit aprovizionării); un kilogram de zahăr pe lună; 35 de metri de pânză pe an...¹ Acestei realități se opune ficțiunea discursului oficial. Stalin a declarat că în 1928 salariul muncitorilor a crescut cu 67%. „Ar fi timpul să ne între în cap că pentru un comunist nu există sarcină mai înaltă decât îmbunătățirea situației muncitorilor“, afirmă *Pravda*, organul partidului.² Un francez care a lucrat unsprezece ani ca muncitor în URSS în acea perioadă a calculat că puterea de cumpărare lunară a salariului mediu al unui muncitor, exprimat în kilograme de pâine de secară ce pot fi cumpărate, ar fi trecut de la 600 de kilograme în 1913 la 170 în 1935, adică o scădere de circa 350%.³ Estimările științifice ale unui economist rus din anii 1930 confirmă scăderea drastică a puterii de cumpărare, dar într-o proporție mai mică: în 1913, salariul mediu al unui muncitor permitea cumpărarea a 21 de kilograme de unt pe an, față de doar 13 kilograme în 1936; 53 de kilograme de carne față de 19; 83 de kilograme de zahăr față de 56. În perioada NEP, un muncitor cheltuia cam jumătate din salariu pe mâncare, față de două treimi în 1935.⁴

Muncitorii își acceptă soarta impusă prin constrângere și violență. Nu dispun de nici un mijloc de a-și face auzite revendicările. Greva? Înseamnă concediere pe loc, pierderea cartelelor pentru produsele raționalizate, pierderea locuinței și chiar arestarea. Sindicatele? Simple curele de transmisie ale partidului-stat, care n-au alt scop decât să-i „înregimenteze“ (să-i supravegheze) pe muncitori, nu să-i apere. Câteodată, capacul se ridică, acționând ca o mică supapă de siguranță, pentru a permite exprimarea nemulțumirilor și a-i lăsa pe oameni să creadă că puterea mai pleacă din când în când urechea la nevoile poporului, cum arată această scrisoare publicată în *Pravda*, în august 1930: „Cum se exprimă

1. Merle Fainsod, *Smolensk à l'heure de Staline*, Fayard, 1967, p. 348.

2. *Pravda*, 2 octombrie 1932.

3. M. Yvon, *Ce qu'est devenue la Révolution Russe*, Les Brochures de la Révolution prolétarienne, 1938, pp. 24 și urm.

4. Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, ed. cit., p. 234.

nemulțumirea? Mai întâi, muncitorilor le e foame; nu mănâncă deloc grăsimi, pâinea e făcută doar cu înlocuitori, cu neputință de înghițit [...]. E un lucru obișnuit ca o soție de muncitor să stea la coadă zile întregi. Când soțul se întoarce de la lucru, masa nu-i gata, și atunci înjură puterea sovietică. La cozi, numai gălăgie, țipete, încăierări și înjurături adresate puterii sovietice.”¹

Autoritățile nu se pot face că nu văd nemulțumirea generală. Le e frică de clasa „lor” muncitoare, de reacția ei. Anii 1930 sunt anii de întărire a înregimentării în uzine, de prindere a muncitorilor în chingile unor reguli stricte de muncă și viață, ani de exploatare și de represiune. Dictatura proletariatului este o dictatură *asupra* proletariatului. Fiecare întreprindere se pomenește rapid înzestrată cu un „Serviciu de cadre”, numit și Primul Serviciu, o oficiină a poliției politice însărcinată să identifice și să supravegheze toate „elementele străine” susceptibile de acțiuni de „sabotare a producției”. Codul Muncii din 1922 suferă o remaniere profundă. Directorul devine singurul conducător al întreprinderii; are dreptul să dea afară muncitorii fără măcar să informeze sindicatele; semnarea contractelor colective e suprimată; sindicatele fuzionează cu organele Comisariatului Poporului pentru Muncă și își pierd orice semnificație reală, ba chiar formală. Acest comisariat are puterea să-i mute pe muncitorii calificați și pe specialiști în orice întreprindere găsește de cuviință; cine refuză să se supună ordinelor e urmărit pentru „crime” împotriva statului socialist.²

În decembrie 1932, înființarea pașaportului intern pentru populația urbană și pentru o parte a populației rurale – cea din satele aflate în apropierea marilor orașe – instaurează un control social unic în felul său în acele vremuri. Nimeni nu se mai poate deplasa sau stabili în afara localității de domiciliu pentru mai mult de 24 de ore, fără o viză de la miliție, supervizată de GPU. Pe document figurează originea socială a titularului, legăturile de familie, antecedentele politice, astfel încât autoritățile să știe imediat cu cine au de-a face. Cu prilejul introducerii acestei măsuri, Stalin le-a interzis timp de un trimestru cetățenilor vizați de ea să se căsătorească, să divorțeze, să se mute, pentru a evita eventualele fraude în privința pașapoartelor.³ De acum înainte, cetățenii sunt legați de domiciliul lor așa cum erau legați de glie iobagii din vechiul regim. Imposibilitatea de a-și schimba domiciliul și locul de muncă fără acordul autorităților îi transformă pe toți cetățenii sovietici în iobagi ai partidului-stat. În plus, „pașaportizarea” este o cale de a-i împiedica pe țărani

1. *Apud* Sheila Fitzpatrick, *Le Stalinisme au quotidien*, Flammarion, 2002, p. 70.

2. Michel Heller, *Le Monde concentrationnaire et la littérature soviétique*, L'Âge d'homme, 1974, p. 93.

3. Boris Souvarine, *Staline*, reed. Gérard Lebovici, 1985, p. 442 [ed. rom. cit, p. 427 – n. tr.].

să fugă din satele ce vor cădea în curând victime foametei ucigașe orchestrate de putere, care va face milioane de morți. Măsura anunță și o largă mișcare de epurare socială, ce-i va permite partidului-stat să scape de toți aceia care pun bețe în roate politicii sale totalitare. O instrucțiune secretă a miliției, dată în ianuarie 1933, definește șapte mari categorii de indivizi cărora nu li acordă pașaport: cei fără un loc de muncă, culacii (țărani „bogați”), orice persoană venită de la țară sau din alt oraș fără invitație oficială, condamnații și persoanele lipsite de drepturi civile, refugiații de altă naționalitate și toți membrii de familie ai categoriilor de mai sus.¹ Este armata de indezirabili care vor popula Gulagul.

Vor urma alte măsuri, precum legea din 1934 care-i face pe toți membrii unei familii răspunzători de greșeala comisă de unul dintre ei. Apoi, în ianuarie 1939, va intra în vigoare cartea de muncă, document fără de care nici o schimbare a locului de muncă nu va mai fi posibilă. Noul document va consemna calificarea fiecăruia, motivele plecării de la precedentul loc de muncă, eventualele sancțiuni și avansări primite. În iunie 1940, toți muncitorii și funcționarii din țară vor fi lipsiți definitiv de dreptul de a-și alege liber munca. Într-un deceniu, aservirea a devenit totală. Îngrădind libertatea de mișcare a populației urbane prin pașaportul intern și legându-i pe muncitori de un loc de muncă prin cartea de muncă, partidul-stat a reușit să generalizeze aservirea populației. Constrângerii i se adaugă exploatarea, căci clasa muncitoare, nu prea convinsă de binefacerile aduse de socialism, trebuie pusă la muncă. Hotărâtă pe timpul lui Lenin, este sistematizată plata la bucată – cea mai primitivă formă de exploatare capitalistă potrivit lui Marx, s-o amintim. Cu cât produci mai mult, cu atât câștigi mai mult, dar, când magazinele sunt goale, când totul e raționalizat, lipsește motivația. Decizia de a liberaliza piața de mărfuri vizează să-i motiveze pe muncitori, permițând recompensarea celor mai merituoși.

În acest context este inventat Stahanov, muncitorul destoinic, eroul proletar care reușește să depășească randamentele, să spargă toate normele, doar cu forța lui de muncă. Miner la Donbas, Aleksei Stahanov a existat în carne și oase, dar performanțele lui țin de ficțiune. Se spune că ar fi produs într-o singură zi 102 tone de cărbune, adică de 14 ori mai mult decât norma. Prin puterea propagandei, „stahanovismul” devine exemplul de urmat în toate sectoarele, cuvântul are o carieră strălucită chiar și dincolo de granițele URSS, ajungând să întruchipeze în imaginarul progresist din întreaga lume capacitatea muncitorului de a se depăși când își este singur stăpân.

EȘECURILE STAHANOVISMULUI

Foarte rapid, mișcarea stahanovistă a fost însușită de partid, care a văzut în ea prilejul de a promova o vastă campanie în favoarea productivității. Încă în noiembrie

1. Nicolas Werth, *La Terreur et le désarroi*, Perrin/Tempus, 2007, p. 242.

1935, s-a ținut la Moscova o Conferință a muncitorilor fruntași. Cu acest prilej, Stalin a subliniat caracterul „profund revoluționar al unei mișcări eliberate de conservatorismul inginerilor, al tehnicienilor și al șefilor de întreprinderi”. În condițiile de funcționare a economiei sovietice din acea perioadă, o nouă campanie în favoarea productivității muncii nu putea avea decât rezultate catastrofale. Organizarea de zile, săptămâni și decade „stahanoviste” dezorganiza pe termen lung producția: stocurile de materii prime se iroseau fără a fi înlocuite, echipamentul era deteriorat, accidentele de muncă se înmulțeau, „recordurile” erau urmate de perioade de scădere a producției. Stahanovismul a devenit pretextul a numeroase abuzuri: într-adevăr, una dintre căile cele mai eficiente de a „sparge recordurile” consta în prelungirea duratei zilei de muncă. Această măsură, alături de revizuirea în sus a normelor de producție, a sporit nemulțumirea muncitorilor și a înmulțit tensiunile din întreprinderi între conducere, „stahanoviști” și simplii muncitori.

Primul trimestru din 1936 (decretat „an stahanovist”) a fost marcat de grave dificultăți economice. În timp ce campania stahanovistă se împotmolea în „mlaștina conservatorismului și a birocrăției”, cadrele de conducere erau tot mai dur atacate în presă. În editorialul din 26 martie, *Pravda* a chemat masele să „deschidă focul împotriva celor care sabotau mișcarea stahanovistă”. Un număr de organizații de partid au văzut în această campanie prilejul de a-și demonstra vigilența și loialitatea: numeroase cadre de conducere din industrie au fost mutate sau date afară. Aceste măsuri au dezorganizat și mai mult producția. În ajunul Plenarei Comitetului Central ce trebuia să aibă loc în intervalul 1–4 iunie 1936, a devenit evident că ofensiva împotriva cadrelor de conducere, așa cum fusese dusă făcându-se apel la „controlul” lor de către bază, era pe punctul să înregistreze derapaje grave, ba chiar risca să pună sub semnul întrebării funcționarea sistemului.

Nicolas Werth, *Histoire de l'Union Soviétique*, PUF, 2008, pp. 363–364.

Nici o soluție n-a reușit să dea avânt economiei sovietice în deceniul patru. Desigur, progrese s-au înregistrat, în măsura în care ne putem încrede în statisticile unui regim gata să se laude cu reușitele, dar mai mici decât rezultatele așteptate. Se pare că obiectivele primului plan cincinal, încheiat la începutul anului 1933, au fost atinse în circa 70% din cazuri. Dacă dăm crezare cifrelor, industria grea a crescut mai mult decât sectorul bunurilor de folosință îndelungată și consumul, rudele sărace ale oricărei economii socialiste. Următoarele planuri cincinale vor prezenta aceleași distorsiuni. La al doilea plan cincinal (1933–1937) se va declara o rată de realizare de 40 până la 85% în funcție de ramură; la al treilea plan (1937–1941) se va proclama o creștere globală de 3–4% pe an, departe de cifra prevăzută însă. Productivitatea muncii este indicatorul de cel mai mare interes, fiindcă măsoară în felul lui adeziunea muncitorilor la obiectivele trasate și, dincolo de ele, la opțiunile politice ale puterii. Această productivitate a rămas scăzută, exceptând valul stahanovist – scădere de 8% în primul plan, creștere de 64% în al doilea și de 6% în al treilea –, ceea ce dă măsura dificultății de a-i forța pe muncitori să muncească atunci când nu găsesc motive s-o facă și nu au nici un interes. În acea perioadă, URSS înregistrează cele mai bune rezultate nu datorită mobilizării propriilor resurse, ci datorită investițiilor străine,

care-i furnizează materialele și competențele de care duce lipsă. Încă din 1928, un grup de ingineri sovietici s-a dus la Detroit ca să ceară ajutorul celei mai celebre firme de arhitectură din Statele Unite pentru construirea de clădiri industriale, al căror cost total se va ridica la două miliarde de dolari. Barajul de pe Nipru a fost opera unui specialist american, majoritatea marilor centrale electrice sunt echipate de o firmă britanică, alte societăți occidentale au participat la dezvoltarea marilor combinate de la Magnitogorsk și Kuznețk, a uzinei de automobile de la Nijni-Novgorod, a uzinei de camioane de la Iaroslav etc.

Potrivit unor estimări, 95% din întreprinderile industriale sovietice ar fi primit, în anii 1920–1930, ajutor occidental sub formă de mașin-unelte, tehnologie și sprijin tehnic direct.¹ Aceste schimburi „neideologice” s-au făcut, bineînțeles, în interesul ambelor părți: edificarea unui sistem industrial, pentru Moscova, și încheierea unor contracte în contextul crizei economice de după crahul din 1929, pentru firmele occidentale. „Capitaliștii ne vor vinde frânghia cu care-i vom spânzura”, acest aforism, multă vreme atribuit lui Lenin, se potrivește atât de bine mentalității liderilor sovietici și cupidității industriașilor occidentali, că pare adevărat. Fără ajutor capitalist, URSS n-ar fi putut revendica niciodată rolul de „model” socialist, ba poate că s-ar fi prăbușit chiar din această perioadă.

În numele luptei de clasă

Teroarea la sate a început cu doi ani înainte ca Molotov să anunțe relansarea colectivizării la Plenara Comitetului Central din noiembrie 1929, cu trimiterea la țară a 30.000 de membri de partid în vederea participării la confiscarea grâului de la țăranii acuzați că-l dosesc. În ianuarie 1928, Stalin s-a dus personal să constate situația rechizițiilor în marea câmpie siberiană. El le-a ordonat atunci responsabililor locali să aplice fără rețineri țăranilor recalcitranți noul articol 107 din Codul Penal, care pedepsea orice încercare de dosire a mărfurilor. La fel ca pe timpul lui Lenin, cu zece ani înainte, țăranii săraci au fost îndemnați să se alăture acțiunii de depistare a cerealelor dosite, cu promisiunea că vor putea cumpăra la preț redus un sfert din grâul confiscat. „Îi vom strânge cu ușa, vom sili încet-încet toate elementele capitaliste de la țară, aducându-le chiar ruina”, comenta mândru Stalin.² Această primă ofensivă le-a arătat țăranilor ce avea să urmeze.

Războiul împotriva satului sovietic este declarat oficial la 27 decembrie 1929, când Stalin decretează sfârșitul NEP, colectivizarea cu orice preț și începutul unei noi epoci. Molotov, adjunctul lui fidel, este însărcinat

1. Antony Cyril Sutton, *Western Technology and Soviet Economic Development, 1917–1932*, Hoover Institution Press, 1968, p. 348.

2. *Apud* Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, ed. cit., p. 169.

să supravegheze operațiunile. Culacul este desemnat drept principal dușman. „Comisia Molotov“ stabilește trei categorii de persoane care trebuie eliminate: prima sunt culacii „care desfășoară acțiuni contrarevoluționare“; a doua, cei care „manifestă o opoziție mai puțin activă, dar sunt arhi-exploatatori care nu pot, firește, decât să sprijine contrarevoluția“; a treia se referă la culacii declarați „loiali regimului“. Soarta fiecărei categorii e hotărâtă dinainte, de sus, prin decizie birocratică, la fel și numărul persoanelor luate în calcul pentru măsurile represive. Realitatea socială de la țară n-are nici o legătură cu acest război civil, ale cărui premise sunt pur ideologice și politice. Culacii din prima și a doua categorie sunt condamnați la deportare, în Siberia sau Kazahstan, și la confiscarea bunurilor. Culacii „loiali“, din a treia categorie, trebuie mutați „din zonele unde se prevede colectivizarea, pe pământuri care necesită lucrări de ameliorare“. De la bun început, se socotește că 63.000 de familii fac parte din prima categorie, iar 150.000 din a doua, adică circa un milion de persoane în total.¹ Desfășurarea acțiunii este decisă la Moscova. În fiecare raion, o „troică“ alcătuită din primul secretar al partidului, președintele executiv al Sovietului și șeful poliției politice trebuie să asigure centralizarea operațiunilor duse pe teren de „comisiile de deculacizare“. Lista cu prima categorie, culacii „care desfășoară acțiuni contrarevoluționare“, este de resortul exclusiv al OGPU²; „candidații“ la una din celelalte două categorii sunt stabiliți în urma recomandării „activiștilor de la sate și a comitetelor de țărani săraci“.

În perioada NEP, termenul „culac“ îi desemna pe țăranii cei mai înstăriți, cei care posedau două-trei vaci și zece hectare de teren arabil pentru o familie medie de șapte persoane. Pentru a înlesni noua „deculacizare“, la ordinul lui Stalin se redactează un document care stabilește caracteristicile „vinovaților“ ce urmează a fi pedepsiți. De-acum înainte e socotit culac țăranul al cărui venit anual e mai mare de 300 de ruble, care își comercializează recolta, care închiriază altora utilaje, mașini, clădiri. Deținerea unei mori sau a unui centru de prelucrare a laptelui sunt criterii suficiente pentru a declara pe cineva culac.³

Represiunea n-avea să-i cruțe pe țăranii mijlocași, nici pe cei mai înstăriți, nici pe cei mai puțin înstăriți. Toți sunt socotiți „culaci în devenire“, cum ar veni țăranii pe cale de a se îmbogăți. Mai târziu, după trecerea primului val al represiunii, Stalin va numi alți dușmani de clasă cuibăriți la sate: magazioneri, contabili, șefi de colhoz... Teroarea oarbă are întotdeauna nevoie de noi vinovați.

1. Trebuie socotiți în medie cinci membri de familie.

2. Direcția Politică de Stat Unită, care desemnează din 1922 poliția politică. OGPU grupează GPU (Direcția Politică de Stat) din fiecare republică socialistă a federației ce alcătuiește URSS. În 1934, OGPU va fi inclusă în NKVD, Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne.

3. Dimitri Volkogonov, *Staline, triomphe et tragédie*, Flammarion, 1991, p. 118.

Să amintim că Marx, care-i disprețuia profund pe țărani, considera că exploatarea rurală a permis „acumularea primitivă de capital“ necesară înfloririi burgheziei și dezvoltării capitalismului. Pentru emulii săi bolșevici, construirea socialismului trebuia să urmeze aceeași cale. Ca bun marxist ce se afla, Troțki uită, de pildă, de criticile îndreptate împotriva lui Stalin pentru a saluta, din exilul său forțat, relansarea colectivizării ca o „nouă epocă în istoria omenirii, începutul lichidării imbecilității în viața rurală“¹. Noul război declarat țăranimii de către Stalin vizează atât accelerarea dezvoltării economiei socialiste, urmând preceptele lui Marx, cât și alimentarea luptei de clasă, acest motor al istoriei, cum pretindea același filozof. În anii următori, culacilor le vor urma alți „dușmani de clasă“, pentru a asigura dinamismul indispensabil progresului socialismului.

În timpul celor trei luni de iarnă din 1930, satele rusești trec printr-un infern. Viața a circa 130 de milioane de țărani e răvășită. Mai întâi, deportarea masivă a unor întregi familii de culaci, duși în vagoane de vite la mii de kilometri depărtare de casă, spre est. Mulți vor muri pe drum sau imediat ce ajung la destinație. Lipsa totală de coordonare între operațiunile de deportare desfășurate de OGPU și instalarea deportaților, aflată în sarcina autorităților locale (literalmente depășite de acest aflux), transformă rapid „deculacizarea“ într-o deportare-abandonare fără precedent în istoria omenirii. Supraviețuitorii sunt lăsați să se descurce singuri în locuri înghețate și deșertice, în păduri, munți și stepe, unde trebuie mai întâi să se îngrijească de un adăpost și de procurarea hranei, dacă vor să mai trăiască. Epidemiile și foametea fac ravagii în rândul lor. Primele pierderi sunt estimate la 250.000 de oameni, în majoritate copii și bătrâni.

„Războiul de clasă“ nu-i cruță nici pe ceilalți țărani, rămași pe loc în satele lor. Pentru ei, alegerea e simplă: fie intră în colhoz și își pierde toate bunurile în beneficiul colectivității, fie sunt declarați „dușmani ai poporului“ și au soarta culacilor deportați. Treizeci de mii de activiști comuniști sunt trimiși la țară ca să-i silească pe țărani să intre în gospodăriile colective. Orașele, asaltate de masele de țărani care fug de colectivizare, se prăbușesc și ele în haos. Armata Roșie, compusă în principal din fii de țărani, e și ea zdruncinată. Nu cumva puterea a sărit peste cal? Într-un articol publicat în *Pravda* la 2 martie 1930, Stalin vorbește despre „beția succesului“. Ritmul colectivizării a luat prea mult avânt, scrie el, din pricina excesului de zel al câtorva subordonați. Pe fond, nimic nu e pus sub semnul întrebării, dar comuniștii sunt îndemnați să-și tempereze înflăcărea. „Dacă n-am fi luat imediat măsuri față de excese și de încălcările liniei partidului, ne-am fi trezit cu un imens val de insurecții țărănești, avertizează un memorandum secret al

1. În *Probleme ale dezvoltării URSS*, scrisă în 1931.

Comitetului Central. La fel ca în 1920–1921, cea mai mare parte din funcționarii noștri de bază ar fi fost măcelăriți de țărani, iar campania de semănături ar fi fost compromisă.¹ Colectivizarea forțată duce la răscularea țăranilor. Rapoartele poliției politice vorbesc despre 13.754 de „tulburări țărănești” pentru anul 1930, dintre care aproape 400 sunt revolte armate. Rezistența a culminat în Ucraina (4.000 de „tulburări” și 110 revolte armate), în provincia Tambov și în Caucazul de Nord, regiuni care opuseseră cea mai puternică rezistență bolșevicilor și la începutul regimului. Țăranii vor desființarea colhozurilor, restituirea bunurilor confiscate, revenirea din deportare a „deculacizaților”, refuzând totodată divizarea în clase sociale antagoniste. Revendicările lor sunt adesea și de ordin politic, cer alegeri libere, legalizarea „obștilor țărănești” (apărute la revoluția din 1905), libertatea cultului religios și redeschiderea bisericilor.² Represiunea este de fiecare dată brutală, pe măsura fricii puterii de a pierde situația de sub control. Statisticile polițienești vorbesc despre 1.200 de morți, 1.100 de răniți și 7.000 de agresțiuni suferite de „reprezentanții puterii sovietice”, dar în tabăra „răsculaților” se vorbește despre 20.000 de împușcați și peste 280.000 de arestați și trimiși în lagăr. Aceste cifre trec sub tăcere miile de țărani uciși în confruntări directe cu Armata Roșie și cu poliția politică. În Caucazul de Nord, comandantul grănicerilor raportează Politbiuroului că pe râurile din regiune plutesc mii de cadavre. Soldații care au refuzat să tragă în țărani au fost împușcați pe loc, precizează raportul.³

Puterea n-a intenționat niciodată să încetinească ritmul „luptei de clasă”, și mai puțin încă să slăbească presiunea asupra satelor. În același an 1930, 1,5 milioane de țărani sunt expropriați, iar 600.000 sunt deportați. Colhozurile trebuie să livreze statului cel puțin o treime din tot ce produc, ceea ce dă peste cap ciclul de producție și reduce partea ce revine fiecărei familii țărănești. Rechizițiile, care cresc de la o lună la alta, anunță foametea ce va urma. După înăbușirea răzcoalelor țărănești, Stalin trece la etapa următoare: colectivizarea totală. „Legea spicelor” din 7 august 1932 privind proprietatea de stat transferă toate bunurile gospodăriilor colective în proprietatea statului. Șeptelul, culturile neculese, întreaga recoltă, totul aparține de-acum înainte partidului-stat. Orice infrațiune, orice încălcare a legii sus-pomenite se pedepsește prin condamnare la moarte sau, în cazul în care există circumstanțe atenuante, cu zece ani de închisoare. La sfârșitul anului 1932, o sută de mii de colhoznici erau deja arestați pentru vina de a fi îndrăznit să culeagă câteva spice înainte de recoltarea grâului. Represiunea nu-i ocolește nici pe funcționarii delăsători. Peste o treime din șefii de colhozuri sunt demiși, acuzați de „activități antistatale și sabotarea recoltei”. Brigăzile însă-

1. *Apud* Nicolas Werth, *La Terreur et le désarroi*, ed. cit., p. 74.

2. *Ibid.*, p. 83.

3. Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, ed. cit., p. 195.

cinate cu rechizițiile organizează expediții de pedepsire și confiscă toate grânele din colhozuri, inclusiv pe cele lăsate țăranilor pentru sămânță. În paralel, se elaborează în cel mai mare secret un nou plan de deportare a două milioane de țărani. Dar logistica necesară pentru transportarea unei asemenea mase de indivizi nu e încă pusă la punct. Anul 1933 se soldează cu exilarea în Siberia a „numai” 268.000 de țărani.

Bilanțul celor trei ani de „deculacizare” și de colectivizare este catastrofal. La început, obiectivul oficial, declarat public, era de a „elimina elementele susceptibile să opună rezistență colectivizării” și de a „coloniza marile întinderi” din Siberia, din Ural, din nordul îndepărtat. Pe aceste două planuri, eșecul e total. După „eliminarea” culacilor de la sate, colectivizarea n-a reușit să obțină avântul producției. Recoltele sunt în cădere liberă, creșterea vitelor înregistrează pierderi între 50 și 70%, în funcție de specie. La rechiziții, țăranii răspund prin tăierea șeptelului. În îndepărtatele zone „colonizate”, abia 10% dintre deportați depun o muncă realmente productivă. Culacul exilat trebuie să muncească douăsprezece ore pe zi, fără nici un câștig, căci venitul lui e întotdeauna mai mic decât sumele reținute de administrație pentru chirie, pentru împrumutul de stat obligatoriu, pentru diferite cotizații... Mai rău, se estimează că numărul țăranilor care au reușit să fugă din zonele de deportare se ridică la un milion, ceea ce alimentează paranoia regimului împotriva acestui „dușman de clasă” refractar. Eșecurile și rezistența întâmpinată l-au îndemnat pesemne pe Stalin să găsească un mijloc mai radical de a rezolva problema țărănească, pe care nici Lenin nu reușise s-o rezolve. O foamete bine controlată avea să ofere soluția finală a problemei.

Holodomor, exterminarea țăranilor ucraineni

Faptul că Ucraina a fost scena uneia dintre cele mai mari tragedii omenesti din secolul XX nu e deloc întâmplător. Pentru puterea comunistă de la Moscova, acest pământ înmănunchează toate conflictele. Un conflict privitor la suveranitate a opus multă vreme Rusia și Kievul, republica ucraineană fiind prima cucerită de bolșevici după 1917, iar rezistența cea mai înverșunată și mai de durată față de noul regim s-a manifestat tot aici; în sfârșit, grâнар tradițional din Europa Centrală, Ucraina este un bastion țăărănesc, un rezervor al „dușmanilor de clasă”. Disputa dintre cele două țări e deopotrivă istorică, politică și ideologică.

În rusește, cuvântul *ukraini* înseamnă „la margine”. Imperiul țarist și-a dorit de secole acest pământ aflat sub suzeranitate lituaniană, apoi poloneză. Ortodocșii ucraineni înghițeau greu stăpânirea de către o țară catolică. Victoriile Moscovei asupra Varșoviei la sfârșitul secolului al XVII-lea i-au îngăduit țării să se desprindă de sub tutela poloneză pentru a crea un stat ucrainean. Din acea epocă, ingerințele Rusiei s-au

înmulțit. Un secol mai târziu, prăbușirea și împărțirea Poloniei fac ca întregul teritoriu ucrainean să treacă sub dominația Rusiei. În secolul al XIX-lea, imperiul țarist a încercat să rusifice țara, stârnind ca răspuns o puternică rezistență culturală și multă animozitate. Naționaliștii ucraineni nu pierd prilejul de a găsi în socialism motive de a se opune pretențiilor rusești. Partidul Revoluționar Ucrainean, întemeiat în 1900, se vrea marxist, dar e divizat în problema autonomiei. O minoritate se alătură Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din Rusia, printre conducătorii căruia se află Lenin. Majoritatea înființează Partidul Ucrainean de orientare socialist-revoluționară. Chiar înainte de tulburările din 1917, neînțelegerile dintre marxiștii ruși și ucraineni sunt așadar profunde, având drept miză statutul viitoarei Ucraine socialiste. După căderea țarului, un consiliu național (Rada) preia puterea la Kiev, sub conducerea socialiștilor revoluționari. Primele alegeri pentru Adunarea Constituantă dau raportul de forțe: bolșevicii obțin doar 10% din voturi față de 56% pentru eseri. Moscova înființează atunci propriul Partid Comunist Ucrainean, menit să fie un cal troian în vederea cuceririi țării. În timpul Războiului Civil, forțele naționaliste ale lui Semion Petliura luptă cu Armata Roșie. În 1921, Moscova obține victoria. Mai târziu, Stalin va spune că țăranii ucraineni care refuză să intre în colhoz sunt „petliuriști”. Regimul bolșevic recuperează o parte a Ucrainei în cadrul unei noi împărțiri a Poloniei, prin acordul de pace semnat la Riga în martie 1921. În timpul Războiului Civil, Ucraina a cunoscut o primă foamete ucigașă, neprovocată însă.

Republica Socialistă Ucraineană se integrează în Republica Socialistă Federativă Sovietică devenită URSS în 1922, dar contenciosul între Moscova și Kiev nu se stinge. De teama rusificării, naționalismul rămâne treaz. Numirea lui Lazar Kaganovici, un apropiat al lui Stalin, în fruntea Partidului Comunist Ucrainean ilustrează atitudinea ambiguă a comuniștilor moscoviți în această privință. Kaganovici e rus, dar s-a născut în Ucraina și vorbește ucraineana, ceea ce-i poate liniști pe autohtoni, oferind în același timp garanții de înfăptuire a politicii Kremlinului. Stalin dorește ca acapararea țării să se facă prin „dezucrainizare”. Foametea îi va fi aliat în această direcție. În ochii conducătorilor sovietici, țăranul ucrainean, credincios și naționalist, are toate defectele țăranului. E un înapoiat fără viitor, cum i-a judecat la timpul său Marx pe slavii din sud: „Cu excepția polonezilor, a rușilor și în cel mai bun caz a slavilor din Turcia, nici un popor slav nu are viitor, din simplul motiv că tuturor slavilor le lipsesc condițiile elementare, istorice, geografice, politice și industriale pentru a fi independenți și a avea vitalitate.”¹ Catalogat astfel, țăranul e numai bun de aruncat la lada de gunoi a istoriei. Soarta îi e pecetluită, cu atât mai abitar pentru mintea unui comunist cu cât el

1. Karl Marx, *Neue Rheinische Zeitung* 1849. Apud Robert Conquest, *Sanglantes Moissons*, Robert Laffont/Bouquins, 1995, p. 34 [*Recolta durerii*, trad. de Bogdan Marchidanu, Humanitas, București, 2003, p. 39 – n. tr.].

a fost dintotdeauna un om liber – iobăgia n-a apărut decât odată cu „colonizarea“ țaristă – și își iubește pământul mai mult decât seamănul său rus. Este deci un obstacol în calea revoluției și trebuie să dispară.

Ideea de a folosi arma hranei pentru a doborî „dușmanul de clasă“ nu i-a venit lui Stalin din senin. Calea i-a arătat-o Lenin, când a zdrobit puternica Biserică Ortodoxă profitând de foametea care a îndoliat țara în 1921–1922. Să ne reamintim ce prescrisese liderul bolșevic atunci: „Cu înfometați care se hrănesc cu carne de om, cu drumuri presărate cu sute de mii de cadavre, acum și numai acum putem (și prin urmare suntem datori) să confiscăm bunurile Bisericii cu sălbăticie, fără milă.“ Clerul nu și-a revenit niciodată după această lovitură. Precedentul kazah a fost și el plin de învățăminte pentru Stalin. În aceste ținuturi majoritar nomade, Moscova voia să sedentarizeze o populație de credință musulmană și organizată pe clanuri, două caracteristici care împiedicau pătrunderea idealurilor comuniste. În noiembrie 1929, Comitetul Central a ordonat confiscarea pământurilor nomazilor și construirea de ferme cerealiere uriașe în estul Kazahstanului. O absurditate economică într-un teritoriu care nu se pretează la asemenea culturi. S-a hotărât ca 544.000 dintre cele 566.000 de familii nomade câte număra țara să fie fixate înainte de sfârșitul planului cincinal. Pentru a-și atinge obiectivul, comuniștii locali recurg la forță. Jumătate din turme au fost omorâte din primele săptămâni. În aprilie 1930, 52,1% din populație devenise sedentară și intrase în colhozuri; în septembrie 1931 erau deja 60,8%. Înaintea acestui marș forțat către socialism, trei sferturi din populația kazahă trăia din creșterea animalelor. Agricultură nu poate compensa această economie ancestrală; în vara anului 1930, suprafața cultivată crescuse cu numai 17%. Lipsiți de posibilitatea de a se hrăni, kazahii sunt decimați de foamete. În total mor 1,3 milioane de persoane, adică o treime din populația totală. Păstrând proporțiile, URSS n-a mai cunoscut o hecatombă de o asemenea amploare.¹ Foametea a înfrânt orice rezistență, nomadul kazah e în sfârșit sedentarizat. În acest caz, foametea a slujit scopurilor Moscovei, dar n-a fost instrumentalizată. Nouă sute de tone de grâu au fost aduse la fața locului pentru a veni în ajutorul populației înfometate. Dar Kazahstanul a confirmat eficiența pe care o are arma hranei. Când, în 1932–1933, Stalin a luat hotărârea să-i înfometeze deliberat pe ucraineni, sedentarizarea kazahilor era deja înfăptuită.

Martirizarea Ucrainei începe la 11 august 1932 printr-o scrisoare a lui Stalin către Lazar Kaganovici, reprezentantul său la fața locului: „De maximă importanță este acum Ucraina. Treburile în Ucraina merg lamentabil. Merg prost în privința partidului. Se spune că în două regiuni din Ucraina (Kiev și Dnepropetrovsk) circa 50 de comitete raionale și-au

1. *Ibid.*, pp. 209–213 [ed. rom. cit., pp. 203–212 – n. tr.] și Isabelle Ohayon, *La Sédentarisaton des Kazakhs dans l'URSS de Staline*, Maisonneuve et Larose, 2006, pp. 357–368.

exprimat opoziția față de planul de colectivizare, declarându-l nerealist. Se spune că nici în celelalte comitete raionale lucrurile nu merg mai bine. Cu ce seamănă asta? Țasta nu mai e partid, e parlament, o caricatură de parlament. [...] Merg prost în privința Sovietelor. [...] Merg prost în GPU. [...] Dacă nu luăm imediat măsuri de îndreptare a situației, putem pierde Ucraina“. În concluzie, *Vojd*-ul ordonă: „Ucraina trebuie transformată în cel mai scurt timp într-un adevărat bastion al URSS, într-o republică-model. Nu precupețiți nici un mijloc.“¹ În perioada respectivă, pământul din Ucraina era împărțit între proprietatea privată și cea colhoznică, ucrainenii făcându-se vinovați de refuzul de a preda cotele de cereale, de neîndeplinirea normelor, nerealiste, impuse de Moscova. Cu un an înainte, 42% din recoltă fusese confiscată, ceea ce silise colhozurile să predea o mare parte a grâului de sămânță destinat recoltei viitoare. În primăvara anului 1932, Moscova a cerut livrarea a 7,7 milioane de tone de grâu, adică peste jumătate din recolta scontată. Cunoscând situația de la fața locului, comuniștii ucrainenii înșiși au socotit obiectivul nerealist. Foamea face deja ravagii la țară, colhozurile sunt sleite, țăranii la pământ. Molotov și Kaganovici au fost trimiși la Kiev ca să impună cotele hotărâte. „Nici o concesiune și nici o șovăire în îndeplinirea sarcinii trasate de partidul și guvernul sovietic“, avertizează Molotov.² Ucrainenii trebuie să-și dea obolul. Scrisoarea lui Stalin dă semnalul de începere. La sfârșitul verii, obiectivul e atins, cotele sunt predate – pentru țăranii însă asta înseamnă moarte. În momentul respectiv, Ucraina este cea mai colectivizată republică sovietică din URSS: 70% dintre țăranii ucrainenii sunt deja înscrși în colhozuri, față de 59,3% în restul țării. Colectivizarea este principala cauză a tragediei, căci ea nu permite nici o flexibilitate, nu le lasă nici o marjă de manevră țăranilor, care au devenit dependenți de putere și supuși arbitrarului total al acesteia. Dacă partidul-stat le vrea moartea, vor muri.

Escaladarea se îndreaptă deliberat către catastrofa finală. Dispunând de puteri depline, tandemul Molotov–Kaganovici ia o serie de măsuri care propagă foametea așa cum vântul propagă focul pe miriște. Prima hotărâre este oprirea aprovizionării cu produse manufacturate în raioanele care nu predau cotele fixate pentru rechiziții. Această blocadă e însoțită de noi valuri de arestări masive ale „sabotorilor“. Acuzația e lăsată la latitudinea activiștilor și a altor forțe de sprijin ale GPU, brațul înarmat al partidului-stat pe teren. Apoi vine ordinul de deportare colectivă a tuturor locuitorilor din satele „răzvrătite“. În decembrie 1932, Molotov și Kaganovici își arogă dreptul de a confisca toată sămânța păstrată pentru recolta viitoare. Prim-secretarul Partidului Comunist din re-

1. *Stalin–Kaganovich: Perepiska (Stalin–Kaganovici: Corespondență)*, introducere, note și comentarii de Oleg Hlevniuk, Moscova, Rosspen, 2001, pp. 273–274. *Apud* Nicolas Werth, *La Terre et le désarroi*, ed. cit., p. 118.

2. *Pravda*, 15 iulie 1932.

giunea Dnepropetrovsk, îngrijorat de confiscarea ultimelor rezerve din colhozuri, Molotov îi răspunde: „Poziția dumitale e profund incorectă, antibolșevică. Noi, bolșevicii, nu putem pune nevoile statului – nevoi minime, precis definite în mai multe rânduri în rezoluțiile partidului – pe planul al zecelea și nici măcar pe planul al doilea, numai pentru a satisface nevoile colhozurilor. Un bolșevic adevărat trebuie să pună nevoile statului proletar pe primul plan.”¹ Ofensiva e dublată de voința de a lichida cultura ucraineană. Culacii nu sunt singurii vizați, întreaga națiune trebuie îngenunchată. Cele două aspecte sunt legate. „Problema națională e în esență o problemă țărănească”, socotea Stalin.² În Ucraina, populația e alcătuită pe trei sferturi din țărani. Zdrobirea lor înseamnă zdrobirea puternicei mișcări naționale, capabilă să se opună construirii socialismului. Vis al Rusiei dintotdeauna, rusificarea e preluată de URSS, care se apucă s-o înfăptuiască sub pretextul „bolșevizării” satelor.

CULACII RĂI ȘI UCRAINIZAREA „BUNĂ”

Rezoluția din 14 decembrie 1932 (extrase)

Pentru a înfrânge rezistența elementelor culăciste față de colectarea cerealelor, aliații lor din partid și fără de partid, CC și Consiliul Comisarilor Poporului din Uniunea Sovietică hotărăsc:

a) Vor fi deportați în cel mai scurt timp în regiunile nordice ale Uniunii Sovietice toți locuitorii din stanița Poltavskaia din Caucazul de Nord, cea mai contrarevoluționară [...].

b) Vor fi deferiți justiției și condamnați la detenție în lagăre de concentrare, pentru o durată de la 5 la 10 ani, trădătorii din partid arestați în Ucraina ca organizatori ai sabotajelor în colectarea cerealelor. [...]

c) Vor fi deportați toți „comuniștii” excluși pentru sabotarea colectării cerealelor și a fondului semincer, în regiunile din Nord, exact ca și culacii.

d) Comitetul Central al PC(b) din Ucraina și Consiliul Comisarilor Poporului din Ucraina vor fi invitați să trateze cu toată seriozitatea înfăptuirea corectă a ucrainizării, să excludă aplicarea ei mecanică, să curețe organizațiile sovietice și de partid de elementele petliuriste și mic-burgeze, să-i trieze minuțios și să-i educe pe activiștii bolșevici ucraineni și să vegheze ca ucrainizarea să fie condusă și controlată de partid.

e) Se va purcede imediat la traducerea, în Caucazul de Nord, a tuturor actelor organelor sovietice și ale cooperativelor din raioanele „ucrainizate”. Se vor traduce toate ziarele ucrainene în limba rusă, pe care locuitorii din Kuban o cunosc mai bine. Se va pregăti totodată învățământul școlar în limba rusă, care va fi pus pe picioare încă din toamna aceasta.

CC și Consiliul Comisarilor Poporului obligă Comitetul local și Comitetul Executiv local să verifice neîntârziat și să îmbunătățească corpul profesoral în școlile din raioanele „ucrainizate”. [...]

1. Rosiiskii Tentr hraneniia i izuceniia dokumentov noveișei istorii (RȚHIDNI) – Centrul Rus pentru Conservarea și Studiarea Documentelor Istoriei Contemporane, Moscova, f. 82, i. 2, d. 141, p. 7476.

2. *Apud* Robert Conquest, *Sanglantes Moissons*, ed. cit., p. 21 [ed. rom. cit., p. 10 – n. tr.].

Molotov (Skriabin), Președinte al Consiliului Comisarilor Poporului din Uniunea Sovietică, Stalin, Secretar al CC al PC(b) al Uniunii.

Apud Laurence Woisard, „La notion de crime de génocide à partir de la famine de 1932–1933 en Ukraine”, *L’Intranquille*, nr. 2–3, 1994, pp. 487–488.

Comisarul ucrainean pentru educație este demis, toate instituțiile culturale sunt epurate de elementele așa-zis „naționaliste”. La Academia de Științe, numele membrilor excluși pentru „sabotaj”, „opозиție ideologică”, „contacte cu dușmanii poporului” sunt afișate zilnic. „Am curățat Comisariatul Poporului pentru Educație de 2.000 de elemente naționaliste, dintre care 300 de oameni de știință și scriitori, se laudă Pavel Postîșev, trimisul lui Stalin însărcinat cu epurările. Din opt instituții centrale sovietice au fost epurați peste 200 de naționaliști care ocupau posturi de șefi de serviciu și altele asemenea.” Potrivit estimărilor, din 240 de autori de limbă ucraineană înregistrați la începutul anilor 1930, doar circa 40 au rezistat. La fel, din 84 de eminente lingviști pe care-i număra țara, 72 ar fi fost lichidați. „În cursul anului trecut am anihilat toate elementele contrarevoluționare și naționaliste, va declara Postîșev de la tribuna celui de-al XVII-lea Congres al PC, ținut la Moscova în februarie 1934. I-am demascat și eliminat pe deviaționiștii naționaliști.”¹ Cultura populară nu e nici ea cruțată. Muzicianul Dmitri Șostakovici povestește în memoriile sale că barzii care cutreierau satele recitând balade și cântând vechi cântece folclorice au fost invitați să participe la un congres, pentru a fi arestați și apoi împușcați.²

Începând din ianuarie 1933 foametea capătă dimensiuni de genocid. La acest început de an, Stalin îl numește pe Postîșev responsabil cu rechizițiile și cu „bolșevizarea” (altfel spus, „rusificarea”) Ucrainei și îi adaugă și un nou șef al GPU, Vsevolod Balițki. Acesta din urmă va ajunge în lagăr câțiva ani mai târziu, în perioada Marii Terori, când va povesti cum au fost primiți amândoi de *Vojd* la Kremlin înaintea plecării și ce i-a spus Stalin lui Postîșev cu acel prilej: „Pe tine, Pașa, te-am numit acolo în calitate de Glavgol [lit.: responsabil cu foametea], și cu arma asta o să rezolvi mai multe decât Budionnii cu toate armatele lui de cavalerie.”³ Kossior [prim-secretar al PC Ucrainean] a început s-o cam băl-măjească, dar tu ai o mână de fier: să nu te iei după mormolocii ăștia.”⁴ Titlul de Glavgol dat lui Postîșev în acea zi se vrea ironic. El dezvăluie cinismul lui Stalin în fața tragediei. Glavgol este parodia acronimului Pomgol care desemna Comitetul de Ajutorare a Înfometaiților din Rusia,

1. *Ibid.*, pp. 293–295 [ed. rom. cit., p. 287 – n. tr.].

2. Dmitry Shostakovich, *Testimony*, HarperCollins, 1980, p. 215.

3. Semion Budionnii a comandat Armata I de Cavalerie a Armatei Roșii în timpul Războiului Civil.

4. Relatat de Leonid Pliușci, „1933: l’Année trente noire”, în *L’Intranquille*, nr. 2–3, 1994, p. 425.

care a salvat numeroase vieți în timpul foametei din 1921–1922. Numai că, de data asta, nu mai e vorba de a sări în ajutorul victimelor, ci de a la lichida. Odată cu numirea lui Postîșev, Stalin elaborează o directivă secretă menită să pună capăt exodului țăranilor care fug din Ucraina și Kuban¹, „sub pretextul că se duc după pâine“. „Comitetul Central și Consiliul Comisarilor Poporului dețin dovada că acest exod din Ucraina e organizat de dușmanii puterii sovietice, de socialiștii revoluționari și de agenți polonezi, scrie Stalin, în scop de propagandă, ca să discrediteze, prin țăranii care fug din regiunile URSS aflate în nordul Ucrainei, colhozurile și sistemul sovietic în general.“² În urma acestei directive, șeful OGPU, Ghenrih Iagoda, transmite responsabililor săi regionali ordinul de a organiza patrulare speciale pe drumuri și în gări pentru a-i prinde pe „fugari“. Cei prinși vor trebui deportați sau trimiși înapoi acasă, ceea ce, în ambele situații, reprezintă o condamnare la moarte. Ucraina este acum izolată, ruptă de restul țării, tragedia se poate petrece cu ușile închise. Comportamentul OGPU și al celorlalte forțe de represiune indică, începând din acest moment, o voință manifestă de a extermina cât mai mulți țărani. „Nici o milă“, ordonă Postîșev trupelor sale. Perchezițiile din casă în casă nu se mai limitează să confişte cele câteva boabe de grâu pe care le mai găsesc. Sunt luate sau distruse și alimentele găsite. Sobe de gătit sunt fărâmate, ustensilele de bucătărie, confiscate. Orice individ suspectat de a fi furat cea mai mică cantitate de cereale din stocurile care putrezesc în aer liber este imediat împuşcat. Animalele moarte de foame sunt arse ca să nu servească drept hrană pentru înfometați. Fructele din pomi sunt tratate cu substanțe chimice care le fac improprie pentru consum.³ Canibalismul rămâne adesea singura modalitate de supraviețuire. Copiii mici sunt primele victime.

Stalin știe foarte bine ce face în Ucraina. Responsabilul PC din Harkov se arată impresionat de această hecatombă umană la Plenara Comitetului Central, ținută la Moscova în ianuarie 1933. Stalin îi răspunde glacial: „Ni s-a spus, tovarășe Terehov, că ești un bun orator, dar se dovedește că ești și un bun povestitor. Crezi probabil că ne sperii inventând balivernele astea cu foametea, dar nu ține! Ai face mai bine să lași funcția de la regiune și de la Comitetul Central și să mergi să lucrezi la Uniunea Scriitorilor; acolo ai putea să-ți scrii basmele pentru imbecili.“⁴ Terehov n-a fost reales în funcție. Oficial, foametea nu exista, nici măcar între tovarăși. După toate aparențele, Stanislav Kossior, prim-secretar al PC din Ucraina în momentul tragediei, a plătit cu viața faptul de a fi dezlăuit mai târziu costul uman al acestei tragedii. Într-un discurs rostit

1. Kubanul este o regiune din Caucazul de Nord populată în majoritate de ucraineni.

2. RŢHIDNI, f. 558, i. 11, d. 45, p. 109.

3. *L'Intranquille*, nr. 2–3, 1994, pp. 496–505.

4. Cuvintele acestea au fost făcute publice în URSS în momentul destalinizării: *Pravda*, 26 mai 1964.

într-un for al partidului, va îndrăzni să evoce dramatica scădere demografică din Ucraina la începutul anilor 1930. Va fi urgent demis, torturat, împușcat.¹

Secretul e și mai bine păzit când e vorba de străinătate. În timp ce milioane de oameni mor de foame, URSS continuă să exporte cereale, dovadă că are o agricultură sănătoasă (51,8 milioane de chintale de grâu exportate în 1932, 17,6 milioane în 1933). În ciuda faptului că a fost impusă legea tăcerii, frânturi de știri transpiră totuși. *New York Evening*, de pildă, publică în 18 februarie 1933 o mărturie doveditoare. Într-un sat situat la 30 de kilometri de Kiev, un american a constatat că toți câinii și toate pisicile fuseseră mâncate. „Într-un bordei, fierbeau un amestec de nedescris, povestește el: oase, ierburi, piele și ceva ce semăna cu un carâmb de cizmă. Lăcomia cu care cei șase locuitori rămași în viață (dintr-o populație totală de patruzeci de oameni) priveau țință la acest amestec arăta cât de înfomețați erau.“ În septembrie, reprezentantul Norvegiei la Societatea Națiunilor cere Consiliului organizației să înscrie foametea din Ucraina pe ordinea de zi. Ambasadoarea URSS la Oslo, Alexandra Kollontai, replică imediat: „Anul acesta recolta e mai bogată decât a fost în mulți ani anteriori. Iar țăranii care anul trecut se dedau la acțiuni de sabotaj și-au făcut, anul acesta, pe deplin datoria. Așa că nu mai poate fi vorba de nici o foamete“. Figură emblematică a revoluției, personalitate accentuată căreia i se atribuie nenumărate extravagante sexuale, Kollontai este o purtătoare de cuvânt seducătoare. „În ceea ce privește foametea, adaugă ea, v-aș atrage atenția asupra unui fapt straniu, anume că toate aceste știri vin fie de la Riga, fie de la Berlin. E lesne de înțeles ce valoare au.“² Argumentul e imbatabil. Punerea acestor „zvonuri“ în cărca Germaniei, care tocmai a basculat în nazism, îi discreditează pe toți cei care le colportează. Hitler e folosit pentru prima dată pe post de sperietoare pentru a scăpa de realitatea crimelor sovietice și a le oculta, procedeu larg folosit în anii următori.

Ambasadorul Franței la Moscova, Charles Alphand, bombardează Quai d'Orsay* cu note care denigrează mărturiile despre foamete. Potrivit lui, comitetele de susținere a țăranilor ucraineni și alte organisme se află în mâna extremiștilor naționaliști („petliuriști“, cum le spune Stalin) sau a unei nobile revanșarde, lipsiți și unii, și ceilalți de orice credit. „Dacă, în ciuda tăgăduirilor sovietice, o anumită penurie pare să se fi înregistrat în anumite regiuni ale Ucrainei, mai ales în momentul «aderării», precizează ambasadorul, gravitatea ei pare să fi fost mult exagerată și exploatată de o campanie ostilă (aparent cu sursa în Germania) față

1. *L'Intranquille*, nr. 2-3, 1994, p. 521.

1. *Apud Alain Blum, Naître, vivre, mourir en URSS*, Petite Bibliothèque Payot, 2004, p. 99.

* Ministerul Afacerilor Externe al Franței, numit astfel după locul din Paris unde își are sediul (n. tr.).

de regimul sovietic.⁴¹ Alphand își afirmă poziția cu atât mai mult aplomb cu cât e unul dintre puținii occidentali care au fost la fața locului, deci știe ce se petrece efectiv în Ucraina. Călătoria lui, organizată în august 1933, a fost una dintre primele operațiuni de dezinformare puse la cale de puterea sovietică – și una dintre cele mai reușite. Pentru a da acestei mistificări tot lustrul necesar, Moscova s-a slujit de un „vechi” prieten al regimului, fostul prim-ministru Edouard Herriot, unul dintre primii lideri occidentali care au recunoscut noul regim bolșevic, în 1924; acesta a semnat un pact de neagresiune cu Moscova în noiembrie 1932. Recunoscător, URSS cultivă prietenia cu acest stâlp al partidului radical. Herriot era omul potrivit pentru această operațiune. Invitat cu toate onorurile datorate rangului său – politicianul era extrem de sensibil la așa ceva, iar Moscova știa acest lucru –, francezul a putut deci aprecia *de visu*, alături de ambasadorul Alphand, situația reală din Ucraina.

CE A VĂZUT AMBASADORUL FRANȚEI ÎN UCRAINA PUSTIITĂ DE FOAMETE

În sfârșit, o parte foarte importantă a turneului nostru a fost vizita la organizațiile sovietice din Ucraina și Caucazul de Nord, exact în teritoriile unde, potrivit unor recente campanii de presă, domnea o foamete comparabilă cu cea din 1922. [...] Am străbătut dintr-o parte în alta, în ambele sensuri, pe calea ferată, un lan de cereale în care culturile se întindeau cât vezi cu ochii, cu un humus negru, gros, unde îngrășămintele sunt inutile. La distanță de 60 și 70 de kilometri de orașe, am vizitat colhozuri sau sovhozuri*, de unde ne-am întors cu impresia clară că știrile răspândite de presă sunt false și cu convingerea pe care o schițam într-o depeșă că e vorba de o campanie inspirată de Germania și de rușii albi, dornici să se opună apropierii franco-ruse. Înainte de a străbate țara, am fost eu însumi înclinat să difuzez aceste trâncăneli colportate de dușmanii regimului, azi însă sunt sigur că sunt exagerări.

Desigur, ni se poate spune, de la Potemkin încoace, slavii au un deosebit simț al înscenării**. [...] Noi ne-am uitat totuși pe fereastră tot timpul drumului de peste 3 000 de kilometri, e imposibil să fi machiat toată populația din orașele meridionale care se îmbulzea la trecerea noastră și care ni s-a părut mai bine îmbrăcată și într-o stare fizică mai bună decât cea din orașele din Nord, de unde veneam. Mașina noastră era cât pe ce să calce găini de patru luni. [...] Dacă într-adevăr au murit milioane de oameni în aceste zone, nefericiților le-ar fi trecut prin cap să mănânce găinile înainte să se hrănească cu cadavre. Ar fi fost nevoie de milioane de soldați pentru a-i împiedica să mănânce grâu.

Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Paris: Europa 18–40,
1036, URSS, situația economică 1932–1940, pp. 152–155.

* Colhozul e o cooperativă în care toate bunurile țăranilor sunt puse la comun, în vreme ce sovhozul este o fermă de stat (notă T.W.).

** Aluzie la prințul Potemkin, favorit al Ecaterinei II, care construia sate de muncă cu țăranii fericiți în zonele prin care urma să treacă împărăteasa. Expresia „satele lui Potemkin” va fi folosită pentru a desemna înscenările regimului

1. *Ibid.*, p. 102.

sovietic, și mai apoi ale tuturor țărilor comuniste din lume, cu scopul de a înșela vigilența vizitatorilor străini și a-i face să creadă în fericirea adusă de regimul socialist (notă T.W.)

CE A VĂZUT CONSULUL ITALIEI LA HARKOV, ÎN UCRAINA PUSTIITĂ DE FOAMETE

Abia în urmă cu o săptămână a fost organizat un serviciu de preluare a copiilor abandonati. Într-adevăr, în plus față de țăranii care se îndreaptă în număr mare spre orașe fiindcă nu mai au nici o speranță de supraviețuire la țară, sunt aduși aici și copiii, părăsiți apoi de părinții care se întorc în sate să moară. Aceștia din urmă speră ca la oraș cineva să se îngrijească de progenitura lor, dar până acum o săptămână copiii stăteau culcați pe jos și plângeau la colțurile caselor, pe trotuare, peste tot. Puteai vedea copii de zece ani purtându-se ca niște mame față de cei de trei sau patru ani. Când se însera, îi acopereau cu șalurile, cu paltoanele lor și dormeau pe jos, cu ulcica de lapte lângă ei pentru o eventuală pomană.

De o săptămână încoace, au fost mobilizați *dvorniki* (portari) în bluze albe care patrulează prin oraș, îi adună pe copii și-i duc la postul de poliție cel mai apropiat, adesea cu urlete și lacrimi de disperare. În fața consulatului, se află un post de poliție. Se aud neîncetat țipete desperate: „Nu vreau la barăcile morții, lăsați-mă să mor liniștit!”

Pe la miezul nopții încep să-i transporte cu camioanele la gara de mărfuri Severno Donețk. Acolo sunt adunați și copiii de prin sate sau găsiți prin trenuri, familiile de țărani, persoanele mai în vârstă singure, culese din oraș pe timpul zilei. [...] Cei care încă nu au corpul umflat și mai au ceva șanse să-și revină sunt conduși la barăcile de la Holodnaia Gora, unde în hangare, pe paie, agonizează o populație de circa 8.000 de suflete, alcătuită în principal din copii [...].

Cei care s-au umflat deja sunt transportați cu un tren de marfă la țară și abandonati la 50–60 de kilometri de oraș, ca să moară fără a fi văzuți. [...] Când sosesc la locul de descărcare, se sapă gropi comune și se scot toți morții din vagoane. Mi s-a spus că nu se uită la ei cu cine știe ce atenție și că adesea câte o persoană căzută în groapă se trezește și mișcă într-o ultimă tresărire de viață. Groparii nu-și întrerup munca pentru atâta lucru, iar descărcarea continuă. Toate amănuntele astea le-am aflat de la personalul medical și garantez pentru autenticitatea lor.

Raportul consulului italian la Harkov, Sergio Gradenigo, din 31 mai 1933.

Apud Jean-Louis Panné, „La famine en Ukraine (1929–1933)“, *Cahiers d'histoire sociale*, nr. 14, primăvara–vara 2000, pp. 72–73.

Edouard Herriot a jucat la perfecție rolul „idiotului util“, în care îl distribuise Moscova. Expresia, nu tocmai amabilă, îi este atribuită lui Lenin, care o folosea pentru a-i caracteriza pe democrații naivi, pe capitaliștii lacomi, care pot fi utilizați de propaganda comunistă pentru scopurile sale. Secolul XX n-a dus lipsă de idioți utili, pe toate meridianele. „Când se pretinde că Ucraina e pustiită de foamete, dați-mi voie să ridic din umeri“, declară fostul prim-ministru la întoarcerea din călătorie. Păcălit de înscenarea pusă la cale de regim, de lanurile de grâu zărite de la ferestra unui tren, de satele curate și aseptice, de miile de chipuri ale celor veniți să joace rolul de țărani fericiți, de soldații Armatei Roșii deghizați

în colhoznici model, Herriot a relatat ce a vrut regimul ca el să vadă, știind că le va da crezare. „Am străbătut Ucraina. Ei bine, pot să afirm că am văzut o grădină care dă roade din plin, precizează el. Se dau asigurări, spuneți, că ținutul trece la ora actuală printr-o perioadă tristă? Nu pot vorbi despre ce n-am văzut. Totuși am cerut să merg în locuri chipurile greu încercate. Dar n-am văzut decât prosperitate!”¹ Într-o carte pe care o va publica imediat după călătorie, Herriot se arată și mai încredințat de spusese sale: „Ajungem exact în satul Kortița, în parte german, de unde a plecat povestea despre mizeria din Ucraina.”² Să privim cu atenție. Pământul negru e deja pregătit pentru însămânțări. O vegetație bogată și proaspătă înconjoară casele din cărămidă roz, în fața cărora se joacă copii dolofani. [...] Vizităm colhozul înființat în comună. La drept vorbind, mașinile sunt cam de proastă calitate, iar munca nu foarte bine împărțită. Dar grâul este atât de mult, că o parte din el se pierde. Anul acesta, fiecare lucrător va primi între 3.000 și 5.500 kg de cereale; și sunt mai mulți lucrători în fiecare familie.”³ Alți „idioti utili” vor relata același minciuni în țările lor. Lumea occidentală, îngrijorată de întorsătura pe care o luaseră lucrurile în Germania și doritoare să menajeze URSS în acest context, e gata să creadă asemenea baliverne. Statele Unite au recunoscut în sfârșit regimul sovietic, în curând Moscova se va alătura Societății Națiunilor și va semna pacte de asistență mutuală cu Franța și Cehoslovacia.

Ucrainenii au numit această tragedie națională *Holodomor*, combinând cuvintele *golod*⁴ (foame) și *morîti* (a omori), deci a omori prin înfometare. Poeta ucraineană Olena Teliha, care va fi împușcată de naziști la Babi Iar, i-a numit „nimicitori de vieți” pe comuniștii răspunzători pentru această politică de exterminare. După al Doilea Război Mondial, se va pune problema dacă această politică a fost un genocid în sensul dat de Națiunile Unite în 1948. Cele două criterii reținute de ONU pentru a califica asemenea crime în masă sunt prezente în Holodomor: intenționalitatea și desemnarea victimelor după criterii etnic-naționale. Intenția a fost evidentă începând cu decizia lui Stalin, luată în ianuarie 1933, de a izola țara pentru a conferi foametei o eficiență ucigașă cât mai mare. Cât despre grupul-țintă, țărani, e vorba în primă instanță de o categorie socială (nu etnică), dar puterea sovietică i-a vizat pe țărani în calitate de ucraineni. În paralel cu foametea prin care decima satele, Moscova a atacat și politica de ucrainizare dusă din 1922, pentru a elimina elita intelectuală a țării și a lichida cultura națională. În mintea lui Stalin, națiunea ucraineană nu era mai puțin dușmană decât culacul care întrupa „dușmanul de clasă”. Confundarea celor două aspecte, imposibilitatea de a le disocia pe unul

1. Interviu cu Edouard Herriot, *Le Nouvelliste*, 14 septembrie 1933.

2. Aluzia la satul „în parte german” nu e în mod evident o scăpare.

3. Edouard Herriot, *Orient*, Hachette, 1934, p. 166.

4. În limba rusă, litera *g* aflată la începutul unui cuvânt se pronunță *h*.

(națiunea) de celălalt (clasa) trimite la intenția etnic-națională a acestei crime în masă. Genocidul ucrainean este unul dintre cele mai grave săvârșite în istorie. În lipsa unor statistici precise, rămânem din nefericire la estimări. În monumentală sa lucrare despre colectivizarea URSS, care adună laolaltă majoritatea datelor disponibile, Robert Conquest estimează pierderile totale de vieți omenești în timpul „deculacizării” la 13 milioane de oameni pe ansamblul teritoriului sovietic, între 1930 și 1937, „însușind” victimele foametei din Ucraina, din Kuban, din Kazahstan și pe cei morți în deportare.¹ Formidabilul cost în vieți omenești nici măcar n-a dus la avântul agriculturii. La al II-lea Congres al colhoznicilor fruntași, ținut la Moscova în februarie 1935, Stalin anunța că 98% din pământul cultivat era de-acum socialist. N-a spus însă că producția agricolă a scăzut cu 15% în raport cu ultimii ani ai NEP, nici că producția animală este 60% din nivelul anului 1928.² Deposedat de pământ, fără nici o răspundere, exploatat, țăranul n-are de gând să depună eforturi pentru un regim care i-a luat totul. Agricultură URSS, la fel ca a tuturor țărilor ce vor urma același model, e condamnată la veșnică stagnare. „Modernizarea” satelor n-a dus la eliberarea mâinii de lucru necesare industriei, așa cum cerea un marxism bine însușit. Preocupat în exclusivitate de „dușmanul de clasă”, puterea sovietică nici nu și-a pus această problemă. Un decret secret adoptat la 12 februarie 1930 cerea vigilență în împiedicarea culacilor să părăsească satele pentru a se angaja în uzine. În momentul „pașaportizării”, începute în decembrie 1932, un alt decret stipula că orașele trebuiau „curățate de culaci”³. Singura întreprindere care va profita de pe urma excedentului de mână de lucru eliberat de colectivizare, care va beneficia de „acumularea primitivă socialistă”, va fi Gulagul.

Avântul Gulagului

La lansarea primului plan cincinal, în 1929, se prevedea o creștere a producției industriale de 20% pe an. Pentru atingerea acestui obiectiv, uzinele au început să funcționeze 24 de ore din 24, unii muncitori fiind siliți să muncească 300 de ore pe lună, mai ales în sectorul energetic și în industria grea. Pentru susținerea unui asemenea plan, URSS avea nevoie de enorme cantități de cărbune, gaze, petrol, lemn, materii prime care se găseau în Siberia și în nordul îndepărtat. Era nevoie și de aur pentru comerțul exterior, pentru achiziția de utilaje, fiindcă rubla avea o valoare mică. Mari cantități de metal galben fuseseră descoperite în fundul Siberiei, la nord-est de Kolîma. Exploatarea acestor materii prime prețioase

1. Robert Conquest, *Sanglantes Moissons*, ed. cit., p. 338 [ed. rom. cit., p. 329 – n. tr.].

2. Nicolas Werth, *Histoire de l'Union Soviétique*, ed. cit., p. 242 [ed. rom. cit., p. 63 – n. tr.].

3. Merle Fainsod, *Smolensk à l'heure de Staline*, ed. cit., p. 244.

trebuia făcută totuși în condiții climatice extreme. Nici un muncitor cu capul pe umeri n-ar fi acceptat să se ducă să piară într-un asemenea infern. Lagărele de concentrare aveau să furnizeze mâna de lucru indispensabilă.

Reforma Codului Penal adoptată în iunie 1929 prevede că toți deținuții condamnați la pedepse mai mari de trei ani de pușcărie trebuie transferați în „lagăre de reeducare prin muncă” a căror administrare e încredințată Administrației Politice de Stat Unionale, OGPU, adică poliției politice. Se înființează o nouă organizație, Glavnoe Upravlenie Lagherei (Direcția Generală a Lagărelor), cunoscută mai ales sub acronimul ei, Gulag. A-i pune pe deținuți la muncă forțată nu este o noutate în URSS, reforma nu face decât să sistematizeze procedeele aplicate. OGPU conduce noul sistem pe baza experienței sale în materie. De când a înlocuit CEKA, poliția politică administrează lagărele înființate pe teritoriul sovietic. Pedepsirea prin muncă exista încă în primul Cod Penal bolșevic, condițiile n-au făcut decât să se înrăutățească de la an la an. În primăvara anului 1919, fiecare regiune primise ordin să înființeze un lagăr capabil să primească vreo câteva sute de deținuți. În epoca respectivă, măsurile coercitive erau încă relativ blânde: opt ore de lucru pe zi fără remunerație. Produsul muncii trebuia să acopere cheltuielile de întreținere în lagăr, regulă ce va rămâne în vigoare în Gulag. La sfârșitul anului 1919, țara număra circa douăzeci de lagăre de concentrare, peste un an erau 107. Cel mai cunoscut și cel mai dur era lagărul din insulele Solovețk, un arhipelag din Marea Albă, înghețat iarna, sufocant vara. Mai târziu, în 1923, locul capătă numele de „Lagărul de Nord cu destinație specială”, prescurtat SLON. Sunt trimiși aici trei feluri de deținuți: „contrarevoluționarii” din partidele vechiului regim (cadeți, narodnici etc.), ofițerii armatei țariste, clerul, foștii funcționari sau țăranii arestați în timpul Războiului Civil; deținuții de drept comun cazați împreună cu contrarevoluționarii; în sfârșit, deținuții politici propriu-ziși, menșevici, eseri, anarhiști... toți opozanții regimului bolșevic. În SLON, condițiile de trai sunt deosebit de grele, mai ales vara, când nori de țăncari se năpustesc asupra trupurilor. Din 6.000 de deținuți care populează lagărul în 1925, un sfert mor în același an.¹ Arbitrarul în lagăr e total, gardienii ucid fără nici o teamă de pedeapsă, deținuții sunt morți cu suspendare. Când erau transferați dintr-un loc de muncă în altul, ei cereau să li se lege mâinile la spate și să se consemneze acest lucru înaintea transferului: „Era singurul mijloc de apărare al deținuților împotriva formulei laconice «împușcat pentru fugă de sub escortă» sau «împușcat pentru tentativă de fugă de sub escortă», va explica Varlam Șalamov, marele memorialist al lagărelor de concentrare sovietice.² SLON va sluji drept model pentru viitorul Gulag. „Cu pumnul nostru de fier vom duce omenirea spre fericire!”, sună

1. Anne Appelbaum, *Goulag*, Grasset, 2005, p. 61 [*Gulagul: O istorie*, trad. de Simona Gabriela Vârzan și Vlad Octavian Palcu, Humanitas, 2011, p. 59].

2. Varlam Șalamov, revista *Grani*, nr. 77, p. 42, *apud* Michel Heller, *Le Monde concentrationnaire et la littérature soviétique*, ed. cit., p. 65. Șalamov este autorul

o lozincă din lagăr. În SLON a început să fie folosită munca deținuților ca monedă de schimb, ca preț ce trebuia plătit în speranța unei liberări. „Prin muncă, spre libertate!“, sună altă lozincă a lagărului, anticipând o alta de tristă faimă: *Arbeit macht frei*, de la Auschwitz.¹ Mai târziu, porțile lagărelor sovietice vor fi împodobite cu un citat din Stalin: „Munca în URSS este o chestiune de onoare, glorie, cinste și eroism!“²

Naftali Frenkel este omul care a bulversat sistemul concentraționar sovietic. Autor al unei reorganizări a muncii în SLON, el va deveni consilier al puterii pentru toate aspectele privitoare la utilizarea „rațională“ a muncii forțate și va sfârși prin a deveni responsabil al marilor șantiere de deținuți care au însoțit construirea „socialismului într-o singură țară“. Deținut devenit călău, având drept de viață și de moarte asupra a mii de oameni, Frenkel este un bun exemplu al cinismului produs de sistem. Născut în 1883 în Palestina, aflată pe atunci sub dominație otomană, Frenkel era turc de origine. De profesie negustor, este debarcat la Solovețk în 1923, condamnat la muncă silnică pentru „trecere ilegală a frontierei“. A fost prins într-o afacere de contrabandă. Trecerea de la statutul de deținut de drept comun la cel de intendent al SLON rămâne un mister. Surprins de risipa care domnea atunci la Solovețk, se pare că a propus reforme îndrăznețe conducerii lagărului. Ascensiunea lui e fulgerătoare. Mutat mai întâi la serviciul contabilitate, apoi numit responsabil cu intendența, el sfârșește prin a conduce ansamblul lagărelor din arhipelag. Se pare că Stalin l-a convocat chiar la Kremlin pentru a-i asculta în amănunt ideile privitoare la raționalizarea muncii forțate. În curând, propunerile sale aveau să fie aplicate pretutindeni, pentru a deveni apoi reguli pentru Gulag. Sistemul lui Frenkel se sprijină pe două principii. În primul rând, trebuie renunțat la orice pretenție de reeducare a prizonierilor prin muncă, condamnatul se află în lagăr ca să asude, el trebuie exploatat la maximum. Pentru a-l stimula, trebuie să-l lași să întrevadă o posibilă liberare, să-l faci să creadă că va fi eliberat cu atât mai repede cu cât va munci mai bine. După ispășirea pedepsei nu se pune însă problema să-l lași să plece. Pentru Frenkel, deținutul liberat e „liber“ să rămână pe loc, să se instaleze în împrejurimile lagărului, pentru a continua să participe la efortul colectiv ca muncitor „voluntar“, remunerat acum, ce-i drept. Frenkel a inventat exilul veșnic. În al doilea rând, el propune o clasificare a deținuților în trei categorii, în funcție de capacitățile fizice ale fiecăruia: muncitorii de șoc, capabili să îndeplinească cele mai grele sarcini, masa deținuților, care îndeplinesc o muncă mai ușoară, și invalizii. Rațiile alimentare ale fiecărui deținut sunt calculate în funcție de această clasificare. Cei mai buni, cei mai puternici primesc zilnic de două ori mai multă hrană decât cei mai slabi. Frenkel aplică universului concentraționar legile „selecției

capodoperei *Récits de la Kolyma*, Verdier, 2003 [Varlam Șalamov, *Povestiri din Kolima*, trad. de Ana-Maria Brezuleanu, Magda Achim și Alexandra Fenoghen, 2 vol., Polirom, Iași, 2015 – n. tr.].

1. Ann Appelbaum, *Goulag*, ed. cit., p. 216 [trad. rom. cit., p. 203 – n. tr.].

1. Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, ed. cit., p. 217.

naturale“, deținuții mai puțin „rentabili“ fiind treptat eliminați. Puterea e fascinată de ideile sale, fiindcă pun în practică un principiu de bază al lui Marx: „Fiecăruia după muncă.“ Datorită lui Frenkel, lagărul de concentrare devine un model de economie socialistă.

Belomorkanal, care trebuia să facă legătura dintre Marea Albă și Marea Baltică, este primul mare șantier de deținuți unde se aplică regulile lui Frenkel. OGPU îi încredințează conducerea lucrărilor care vor ocupa până la 170.000 de deținuți, veniți în majoritate de la Solovetk. Cu cei 225 de kilometri ai săi, cu cele cinci baraje și cele zece ecluze, lucrarea trebuie să dovedească formidabila capacitate a socialismului de a realiza lucrări de anvergură într-un timp record și cu costuri minime. Început în 1931, șantierul trebuie încheiat în douăzeci de luni, potrivit ordinelor lui Stalin. Din motive de economie, numărul cadrelor este redus la minimum: numai 37 de cekiști la 100.000 de deținuți. Gardienii ocnașilor sunt în majoritate deținuți de drept comun neplătiți. Pentru șantier nu se alocă nici explozibili, nici utilaje, deținuților nu le rămâne decât să-și fabrice instrumentele sau să sape cu mâinile. „Depășirea normelor este cea mai scurtă cale spre libertate“, anunță lozincile înșirate de-a lungul canalului. Pe măsură ce lucrările înaintază, apar noi lagăre. Deținuții trebuie să-și construiască barăcile alături de șantier și să organizeze aprovizionarea. Din pricina ritmului de lucru, a accidentelor, a condițiilor de trai, cel puțin 25.000 de deținuți își vor afla moartea în construcția Belmorkanal-ului, încheiată în termenul prevăzut.¹ „Tovarășii Stalin și Voroșilov au venit la Leningrad și, împreună cu tovarășul Kirov, s-au deplasat în aceeași zi la canalul care leagă Marea Baltică de Marea Albă, anunță *Pravda* de la mijlocul lunii iulie 1933. După ce au fost informați de lucrările hidrotehnice, au plecat din portul Soroka, pe Marea Albă, spre Murmansk.“ Două săptămâni mai târziu, pentru serviciile aduse, Consiliul Comisarilor Poporului îi decorează cu Ordinul Lenin, cea mai înaltă distincție sovietică, pe vicepreședintele OGPU, Igoda, pe șeful Gulagului, Berman, pe responsabilul șantierului, Frenkel, și pe alți patru responsabili. Serghei Kirov, secretarul de partid al Leningradului, va declara de la tribuna celui de-al XVII-lea Congres al PC: „Înfăptuirea unui asemenea canal, într-un timp așa de scurt și într-un asemenea loc, a necesitat o muncă cu adevărat eroică, și trebuie să-i omagiem pe cekiștii noștri, care au condus lucrările, recunoscând că au făcut de-a dreptul minuni.“² Pentru a respecta termenele impuse de Stalin, adâncimea canalului a fost limitată la doi metri, ceea ce face să nu poată fi străbătut decât de vapoare cu pescaj redus. De aceea s-a renunțat rapid la utilizarea lui.

OGPU primește însă noi obiective. Un tren transsiberian de la Lacul Baikal la Habarovsk, canalul Moskva-Volga, minele de aur de la Kolîma – Gulagul ia avânt. Legea din mai 1932 care pedepsește cu zece ani de

1. Nick Baron, „Conflict and Complicity: The Expansion of the Karelian Gulag, 1923–1933“, *Cahiers du monde russe*, nr. 42/2–4, aprilie–decembrie 2001, p. 643.

2. *Apud* Dimitri Volkogonov, *Staline, triomphe et tragédie*, ed. cit., p. 147.

închisoare orice furt din proprietatea socialistă permite ca acestor șantieri să le fie furnizată forța de muncă necesară. Într-un singur an, peste 220.000 de noi deținuți, „culaci” în majoritate, vin să îngroașe rândurile armatei de *zek*¹ datorită căreia URSS poate face lumea să creadă în victoria socialismului.

MARILE ȘANTIERE CONCENTRAȚIONARE DIN URSS ÎN ANII 1930

Dmitlag (180.000 de deținuți), însărcinat cu construirea canalului care va lega Moscova de Volga și a centralelor hidroelectrice de la Uglici și Ribink.

Bamlag (150.000 de deținuți), însărcinat cu construirea căii ferate dintre Baikal și Amur.

BBK (7.000 de deținuți), însărcinat cu întreținerea canalului dintre Baltica și Marea Albă.

Dalstroï (6.000 de deținuți în 1935, 112.000 doi ani mai târziu), ansamblu strategic însărcinat în special cu exploatarea aurului din Kolîma. Regiunea neavând nici o cale de comunicare terestră cu restul țării, deținuții erau aduși pe mare. Călătoria de la Magadan, capitală a regiunii și unic port al Kolîmei, dura între patru și șase săptămâni. Apoi deținuții erau duși în convoaie la lagărele de extracție, situate de-a lungul singurului drum din regiune, având șase sute de kilometri lungime, construit și el de deținuți. Între 1932 și 1937, cantitatea de aur extrasă de deținuți a trecut de la 300 de kilograme la 52 de tone, adică 35% din producția sovietică din acel an.

Lagărele din Kuzbas (Siberia de vest, 40.000 de deținuți în 1935), care furnizau mână de lucru penală marilor combinate de extracție a cărbunelui.

Svirlag (43.000 de deținuți), situat la 200 de kilometri de Leningrad și însărcinat cu exploatarea lemnului pentru al doilea oraș sovietic ca mărime.

Complexul de lagăre de la Temnikovo (38.000 de deținuți), la 400 de kilometri de Moscova, însărcinat cu aprovizionarea cu lemn a capitalei.

Nicolas Werth, *La Terre et le désarroi*, Perrin/Tempus, 2007, p. 210.

Gulagul mai înseamnă și „gestionarea” sutelor de mii de țărani deportați din Ucraina sau din alte locuri către aceste ținuturi din Siberia, în vederea „valorificării” lor. Pentru acești „coloni”, condițiile de (supra)viațuire sunt uneori mai rele decât pe marile șantieri, căci obiectivul în ceea ce-i privește este adesea pur și simplu exterminarea, sau cel puțin „selectarea” celor mai robuști dintre ei. Raportul unui activist de partid adresat personal lui Stalin, găsit în arhivele de la Novosibirsk, în Siberia, dă o idee despre hecatomba pe care au generat-o aceste deportări. Din 6.114 „coloni” sosiți în mai 1933 pe insula Nazino, la confluența dintre Obi și Nazina, doar o treime au supraviețuit în primele trei luni. „Insula Nazino este un loc pustiu, unde nu există nici o așezare omenească – precizează raportul. [...] Nici unelte, nici semințe, nici hrană. [...] A doua zi după sosirea

1. *Zek* este un cuvânt creat de la abrevierea oficială „z/k”, adică deținut/soldat de la Belmorkanal. El era folosit curent în limba rusă pentru a desemna un deținut. Definiție dată de Jacques Rossi, *Manuel du Goulag*, Le Cherche-Midi, 1997, p. 297.

primului convoi, pe 19 mai, a început să ningă și să viscolească. Flămânzi, slăbiți, fără adăpost și unelte, [...] deportații s-au trezit într-o situație fără ieșire. Nu puteau nici măcar să aprindă focul ca să nu înghețe. Oamenii au început să moară pe capete. [...] În prima zi au fost îngropate 295 de cadavre. [...] Abia în a patra sau a cincea zi după sosirea deportaților pe insulă, autoritățile au trimis cu barca ceva făină, câteva sute de grame de persoană. După ce-și primeau rația amărâtă, oamenii alergau la mal încercând să înmoaie în apă făina pe care o pusese în într-o căciulă, într-un crac de pantalon ori în mâneca hainei. Cei mai mulți dintre deportați încercau să înghită făina goală, se înecau și mureau.¹

Pe 10 iulie 1934, OGPU își pierde statutul de administrator independent și se integrează în Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne, NKVD. Deși devine una dintre direcțiile noului organism, poliția politică își păstrează totuși controlul asupra Gulagului, de la furnizarea mâinii de lucru (arestări) la transportul acesteia (deportare) și de la administrarea lagărelor la supravegherea marilor șantiere. În aceeași perioadă, sintagma „lagăr de concentrare“, propusă de Troțki în 1918, este abandonată. Acum se vorbește despre „lagăr de reeducare prin muncă“. Schimbarea de nume se datorează faptului că naziștii încep să înființeze propriile lagăre de concentrare în Germania. Moscova n-are nici un chef ca lumea să încurce borcanele. Constituția din 1936 confirmă rolul NKVD ca organ principal al Securității din Uniunea Sovietică. Această nouă organizare pregătește Marea Teroare, care va necesita „organe“ de maximă eficiență pentru exercitarea deplină a terorismului de stat. Gulagul continuă să se extindă – construiește un complex de extracție a nichelului, centrala hidroelectrică de la Kuibîșev, fabricile de celuloză din regiunile Arhanghelsk și Solikamsk etc. –, dar devine mai discret. Amplasarea lagărelor este acum secretă, familiile victimelor nu știu unde le sunt trimiși apropiații și nu mai sunt informate cu privire la soarta lor. Coresponzența dintre cekiști folosește nume de cod pentru a-i desemna pe deținuți și munca lor. Această bruscă pudoare a puterii sovietice n-are nimic de-a face cu vreo conștiință vinovată. Tăcerea care trebuie să învăluie acum activitatea represivă a „organelor“ are drept scop să bage și mai tare spaima în „dușmanul de clasă“. Faptul că nu știi ce ți se pregătește, că nu poți fi sigur de soarta care te-așteaptă reprezintă arme ale arbitrarului absolut în fața poporului neputincios.

Procese-spectacol

Exterminând programatic milioane de țărani, regimul a învățat cum să împingă cât mai departe limitele fără urmări neplăcute. Pasivitatea victimelor, adesea prea slabe ca să poată riposta, supunerea oarbă față de

1. *Apud* Anne Appelbaum, *Goulag*, ed. cit., pp. 112–113 [ed. rom. cit., p. 108 – n. tr.].

ordinele cekiștilor și ale uneltelor lor, nepăsarea acestora față de tragedia oamenilor, indiferența restului populației față de suferințele semenilor, orbirea voluntară a puterilor străine, complicitatea câtorva „suflete nobile” din Occident sunt tot atâtea lecții utile Moscovei. În vreme ce un întreg popor murea de foame, Kremlinul s-a lansat într-o vastă campanie de propagandă, atât pe plan intern, cât și pe plan extern, menită să glorifice reușitele socialismului. În timp ce la sate oamenii recurgeau la canibalism pentru a supraviețui, ecranele de cinema și ziarele erau inundate de imagini și fotografii cu o țărănime radioasă, reluate până la sațietate în întreaga lume. Statistici înfrumusețate duc lucrurile și mai departe, pentru a sădi încrederea în forța de neoprit a URSS. Cu acest prilej, liderii sovietici inaugurează pe scară largă arta de a pune în scenă minciuna, de a spune povești pentru a masca realitatea și a ascunde crimele. „Viața a devenit mai bună, tovarăși, mai veselă”, astfel sună lozinca repetată în fiecare dimineață de posturile de radio în aceste vremuri de tragedie. Cu cât oroarea se instala mai temeinic, cu atât viitorul trebuia să pară mai luminos. Toate țările totalitare vor folosi aceeași metodă, dar ea a fost inaugurată cu succes la începutul anilor 1930 la Moscova. Tăcerea care s-a lăsat parțial peste Holodomor, indiferența alături de ignorarea aproape generală a tragediei prin care au trecut culacii l-au convins pe semne pe Stalin de eficacitatea acestor procedee. Totul îl îndemna să continue pe aceeași cale. O logică morbidă unește hecatomba umană pricinuită de foametea organizată din 1932–1933 și sutele de mii de morți pe care avea să le facă Marea Teroare din anii 1937–1938.

Asasinarea, la 1 decembrie 1934, a lui Serghei Kirov, secretarul de partid de la Leningrad, astru în ascensiune al partidului, este în general socotită punctul de plecare al acestei noi tragedii umane. Multă vreme, s-a considerat că Stalin, căruia i s-au atribuit pe drept cuvânt numeroase crime, ar fi comandat această fărădelege cu scopul de a scăpa de un rival. Nikita Hrușciiov, care-i va urma la putere, va încerca, în cadrul procesului de destalinizare din anii 1950, să i-o pună în cârcă, fără dovezi. Arhivele fostei URSS deschise după căderea comunismului au stabilit în mod oficial că Serghei Kirov n-a fost o victimă a terorismului de stat, ci, mult mai prozaic, a unui soț gelos, ultragiatic de faptul că nevasta lui fusese amanta liderului comunist.¹ Lui Leonid Nikolaev, bărbatul care a tras asupra lui Kirov, nu i s-a dat niciodată prilejul să-și explice gestul: a fost arestat, judecat imediat și împușcat în zilele următoare. Această celeritate a dus la ideea unei implicări a lui Stalin, venit de la Moscova ca să conducă personal ancheta. Nikolaev trebuia să dispară cât mai repede, pentru ca pe baza acestui banal fapt divers să poată fi clădit un scenariu politic, imposibil de pus cap la cap dacă soțul înșelat ar fi avut posibilitatea să se exprime. În acest caz de drept comun, actul criminal al lui Nikolaev a

1. V. în această privință Alla Kirillina, *L'Assassinat de Kirov*, Le Seuil, 1995.

servit drept pretext planurilor totalitare ale lui Stalin, la fel cum Lenin la începuturile regimului a exploatat tentativa de asasinat a lui Fanny Kaplan pentru a justifica Teroarea Roșie.

Robert Conquest, care a consacrat Marii Terori unul dintre studiile cele mai complete, numește asasinarea lui Kirov „crima secolului”¹. Într-adevăr, nicicând probabil moartea unui singur om n-a dat naștere unui asemenea șir de crime, unui asemenea val de nenorociri. Chiar în ziua uciderii lui Kirov, Stalin a promulgat o lege pentru accelerarea procedurilor judiciare în cazurile politice și pentru instituirea executării imediate a sentinței de pedeapsă cu moartea. Așa s-a declanșat întreaga spirală. În trenul care-l ducea la Leningrad ca să fie la căpătâiul mortului, Stalin a ascultat propunerea lui Andrei Jdanov de a profita de situație pentru a se debarasa de adversari.² Sfaturile bune pe care le-a dat i-au adus lui Jdanov numirea în locul lui Kirov în fruntea prestigioasei organizații a Partidului Comunist din Leningrad. Imediat ce a ajuns în capitala imperială, Stalin a început epurările. Primii vizați au fost „zino-vieviști”, partizani ai fostului șef al Leningradului, denunțați ca „nucleu terorist”. Toți au fost rapid împușcați, în același lot cu Nikolaev. Soția adulteră, fosta soție, cumnata, fratele și alți câțiva membri ai familiei asasinului au fost și ei împușcați. *Pravda* i-a numit pe Zinoviev și pe Kamenev „lepădături fasciste”. La 16 decembrie, cei doi vechi conducători bolșevici erau arestați. O sută de „complici”, acuzați că sunt „slugoi troțkisto-zinovieviști”, au avut aceeași soartă. Umbra dușmanului personal al *Vojd*-ului, Lev Troțki, aflat atunci în exil în Franța, nu va înceta să planeze peste acești ani de teroare, pentru a induce ideea unui complot și a justifica epurările. Între 1 decembrie 1934 și 15 februarie 1935, la Moscova și Leningrad au fost arestați 843 de „complotiști”.³ E avangarda șirurilor de condamnați ce vor urma.

Stalin nu programase totul dinainte, așa cum e greu de presupus că a știut de la bun început unde va duce epurarea. El a procedat în etape, calculat și fără ezitare, încurajat mereu de posibilitatea de a împinge tot mai departe limitele puterii sale. În sens strict, Marea Teroare avea să dureze doi ani, 1937 și 1938, dar acest punct culminant al terorismului de stat a fost precedat de o creștere a forței represive, menită să pregătească terenul. Perioada inaugurată cu asasinarea lui Kirov îi va permite lui Stalin să instaleze o nouă clasă conducătoare devotată lui. Avea însă nevoie mai întâi să zguduie partidul-stat, pentru a dispune apoi de călăi

1. Robert Conquest, *La Grande Terreur*, Robert Laffont/Bouquins, 1995, pp. 123 și urm. [*Marea Teroare*, trad. de Marilena Dumitrescu, Humanitas, București, 1998, pp. 55 și urm. – n. tr.].

2. Sergo Beria, *Beria, mon père*, Plon/Critérion, 1990, p. 70 [*Tatăl meu, Beria: În inima puterii staliniste*, prefață și note de Françoise Thom, trad. de Dan Criste, Meteor Publishing, București, 2015, p. 83 – n. tr.].

3. Alla Kirillina, *L'Assassinat de Kirov*, ed. cit., p. 257.

supuși, capabili să zdrobească poporul. Atunci abia se va arăta Marele Stalin.

La originea epurărilor din partid se află „cazul Riutin“, petrecut în 1932. Acest vechi activist bolșevic, care se solidarizase cu Troțki și Buharin când aceștia au fost eliminați din conducere, încercase să mobilizeze partidul împotriva distrugerii satelor, a planificării nerealiste, a minciunilor din presă, a disprețului față de lege, lucruri care în opinia sa reprezentau o trădare a idealului. El cerea eliminarea lui „Stalin și a clicii sale“, chiar cu forța dacă era necesar. După arestarea lui Riutin, *Vojd*-ul i-a cerut capul. Politbiuroul s-a opus cu majoritate de voturi execuției, vinovatul fiind condamnat la zece ani de închisoare. În ianuarie 1933, a venit rândul Plenarei Comitetului Central să refuze condamnarea la moarte a altor vechi bolșevici care militau pentru destituirea lui Stalin. Apoi, în ianuarie 1934, a venit al XVII-lea Congres al partidului, „Congresul învingătorilor“, în cursul căruia Buharin, Zinoviev și Kamenev au făcut jalnice declarații de căință. Acest congres, care ar fi trebuit să-i consacre triumful, a fost o umilire pentru Stalin. După numărul de aplauze, Serghei Kirov, strălucitul orator al partidului de la Leningrad, a apărut drept cel mai popular activist. Alegerea conducerii cu buletine secrete (ultima de acest fel) a dezvăluit via ostilitate la adresa lui Stalin. Un sfert din cei 1.225 de delegați au refuzat să-i acorde din nou încrederea. Rezultatele au fost însă măsluite, iar Stalin a fost reales în funcția de secretar general. Oficial, i-ar fi lipsit trei voturi.¹ La acest început de an 1934, din pricina nesupunerii, a neîncrederii, Stalin nu cucerise încă întreaga putere în conducerea partidului. Rezistențe se manifestau și în provincie. Potentații locali, împreună cu mica lor curte și cu familiile lor, își constituiseră ade-vărate fiefuri care scăpau autorității centrului. Ei își luaseră obiceiul să trimită bilanțuri îngăduitoare și rapoarte statistice trucate, pentru a evita ca Moscova să-și vâre nasul în afacerile lor. Epurările vor schimba aceste practici, vor distruge legăturile politice, administrative și personale dintre membrii de partid, făcând loc unor activiști care aveau total la linia politică a lui Stalin și erau profund devotați persoanei sale. Din cei 1.225 de delegați la cel de-al XVII-lea Congres din 1934, 1.108 vor fi arestați, cei mai mulți sfârșind prin a fi torturați și uciși în beciurile de la Lubyanka, sediul NKVD. Din cei 139 de membri aleși în Comitetul Central la sfârșitul congresului, 98 vor fi împușcați în timpul Marii Terori. În total peste 44.000 de activiști vor fi arestați și executați după un simulacru de anchetă și de proces desfășurate de Colegiul Militar și de Curtea Supremă. După încheierea Marii Terori, din cei 333 de secretari regionali, 293 erau în funcție de mai puțin de un an, iar din 33.000 de funcționari din nomenclatură, 26.000 erau proaspăt promovați.² „Revoluția își înghite proprii copii“ a devenit o expresie consacrată pentru a defini această

1. Dimitri Volkogonov, *Staline, triomphe et tragédie*, ed. cit., p. 150.

2. Nicolas Verth, *L'Ivrogne et la Marchande de fleurs*, Tallandier, 2009, p. 40.

perioadă. E un clișeu. Numărul persoanelor din elita sovietică care au căzut victimă epurărilor a reprezentat abia 7% din numărul total al persoanelor ucise de-a lungul acestor tragici ani. Condamnarea la moarte a câtorva mari figuri bolșevice după amplele procese-spectacol a slujit drept paravan pentru masacrele în masă, și acesta era obiectivul Marii Terori, așa cum prevăzuse Stalin.

Primul proces demonstrativ se deschide la 16 august 1936, în „Sala Octombrie” de la Casa Sindicatelor din Moscova. În țara proletariatului victorios, locul este simbolic. Pe banca acuzaților, 16 vechi conducători de renume, între care Zinoviev și Kamenev, plus câțiva derbedei adevărați, ca totul să fie un amestec tulbure. În asistența de aproape 200 de persoane, treizeci de ziariști și diplomați străini au venit să vadă de aproape „centrul terorist troțkist-zinovievist” ce urmează a fi judecat. Încă înainte de a fi lichidați fizic, „vinovații” sunt morți din punct de vedere politic. Cu renegări și autocritici, cu mărturisiri și spovedanii, ei și-au recunoscut greșelile după excluderea din forurile conducătoare. L-au acuzat pe renegatul Troțki de toate fărădelegile, declarându-și în repetate rânduri loialitatea față de Stalin. Astăzi trebuie să-și recunoască responsabilitatea în asasinarea lui Kirov, să dezvăluie atentatul plănuț la viața *Vojd*-ului, crima supremă. În fața lor, procurorul Andrei Vișinski trebuie să arate că e un stalinist sadea. Într-un articol publicat cu câteva luni în urmă în *Pravda*, a reușit să citeze numele Călăuzitorului popoarelor de 69 de ori. Fiu al burgheziei, polonez de origine, fost menșevic trecut târziu la bolșevism, Vișinski are multe lucruri pentru care trebuie să fie iertat. Din fericire pentru el însă, a petrecut câteva săptămâni în celulă cu tânărul revoluționar Djiugașvili, în 1908, la Baku. De atunci are Stalin încredere în el. Procurorul este vedeta acestui proces și al celor care vor urma. Cu glasul lui de stentor, va urla, va zbiera, îi va insulta neconținut pe acuzați, pentru a-i reduce pe toți acești „tâlhari josnici”, „mizerabili pigmei”, „javre” și „potăi” la o nimica toată de care trebuie scăpat urgent. Atacându-i iar și iar, Vișinski îi va face pe „vinovați” să scuipe tot, ca să-și piardă și ultima rămășiță de mândrie, de onoare. Să spună cu glas tare în fața sălii care-i ascultă, a poporului care-i judecă, a lumii care-i privește, că au vrut într-adevăr să ia puterea prin acțiuni teroriste:

„Vișinski: Deci recunoști că ai pus la cale acest plan monstruos.

Kamenev: Da, am pus la cale acest plan monstruos.

Vișinski: Asasinarea lui Kirov este urmarea directă a activității tale.

Kamenev: Da.

Vișinski: Ai primit misiunea de a pune la cale uciderea tovarășului Stalin?

Bakaiev: Da.

Vișinski: Ai participat la asasinarea lui Kirov?

Bakaiev: Da.

Vișinski: Deci l-ai omorât pe tovarășul Kirov?

Zinoviev: Da.

Vîșinski: Recunoști că ai participat la pregătirea asasinării lui Kirov? Evdokimov: Da, recunosc.⁴¹

Vîșinski acuză: „Avem în fața noastră criminali periculoși, învederați, cruzi, necruțători cu poporul nostru, cu idealurile noastre, ale conducătorilor noștri, ale muncitorilor din întreaga lume. Perfidul dușman nu poate fi cruțat. Întreg poporul rus se ridică, freamătă, se indignează. Eu, ca acuzator al statului, îmi alătur glasul vuietului milioanei de glasuri, indignării oamenilor sovietici și a muncitorilor din întreaga lume, glasul meu indignat de acuzator al statului. Cer ca aceste javre turbate să fie împușcate, toți fără excepție!”⁴² Zinoviev se căiește: „Bolșevismul meu șovăielnic s-a transformat în antibolșevism, și prin troțkism am ajuns la fascism. Troțkismul este o formă de fascism, iar zinovievismul este la rândul lui o formă de troțkism.”⁴³ Kamenev cedează și el. Iată ultimul său mesaj transmis copiilor săi: „Oricare va fi verdictul, îl consider drept de pe acum. Nu priviți înapoi. Continuați pe aceleași cale. Alături de întregul popor sovietic, urmați-l pe Stalin!” Sentința este executată pe loc cu un glonț în ceafă. Cele două proiectile care i-au ucis pe Zinoviev și Kamenev vor fi extrase din craniile lor și predate șefului poliției politice, Iagoda, care le va păstra cu religiozitate printre lucrurile sale personale. Mai târziu, succesorul său, Ejov, le va recupera pentru sine.⁴

Acest prim proces se încheie așa cum fusese prevăzut, dar Stalin nu e mulțumit de felul în care a fost relatat de presă. Își exprimă nemulțumirea într-o telegramă adresată lui Molotov și Kaganovici, trimisă de la reședința sa de vară de la Soci, pe malul Mării Negre: „În articolele despre procesele zinovieviștilor și troțkiștilor, *Pravda* a înregistrat un eșec răsunător. *Pravda* n-a publicat nici un articol care să explice marxist decăderea acestor ticăloși, adevăratele lor trăsături sociopolitice, adevărata lor platformă. A redus totul la o chestiune personală, la faptul că există oameni răi care vor să ia puterea și oameni buni aflați la putere, și a hrănit publicul cu talmeș-balmeșul ăsta pueril.”⁴⁵ De aceste remarci se va ține seama la următoarele procese-spectacol.

Fiecare proces este o lecție. Primul a arătat că nimeni nu e scutit de securea partidului-stat, nici cei mai înalți demnitari. Avertismentul e adresat comuniștilor din conducere care nu i s-au alăturat încă trup și suflet lui Stalin. Al doilea, care a început în ianuarie 1937, în același loc, la Casa Sindicatelor, pentru a perpetua simbolistica „proletară”, extinde amenințarea la întreaga nomenclatură, la activiștii regimului, la toți cei căroră le-ar lipsi entuziasmul în „construirea socialismului”. „Vinovații” sunt

1. *Apud* Alla Kirillina, *L'Assassinat de Kirov*, ed. cit., p. 225.

2. *Apud* Nicolas Werth, *Les Procès de Moscou*, Complexe, reed. 2008, p. 21.

3. *Ibid.*

4. Simon Sebag Montefiore, *Staline, la cour du tsar rouge*, Éditions des Syrtes, 2005, p. 216 [*Stalin: Curtea țarului roșu*, trad. de Cătălin Drăcșineanu, Polirom, Iași, 2014, p. 174 – n. tr.].

5. *Apud* Pavel Chinsky, *Staline, archives inédites*, ed. cit., p. 121.

tot granguri din partid, foști tovarăși ai lui Lenin, precum Sokolnikov și Radek, bolșevici încercați precum Serebrennikov și Piatakov. Îi unește faptul de a fi fost apropiați de Troțki înaintea excluderii acestuia din partid. Acuzatul-vedetă este de astă dată Gheorghe Piatakov, citat în „testamentul” lui Lenin drept unul dintre cei mai străluciți lideri ai tinerei generații, alături de Buharin. Numitul e pesemne surprins să se pomenască pe banca acuzaților, după ce dăduse înainte de proces nenumărate dovezi ale stalinismului său. Aflat în tabăra lui Troțki, în opoziție la sfârșitul anilor 1920, s-a căit apoi în nenumărate rânduri. „Un bolșevic adevărat se va topi în colectiv, în partid, fiind capabil de efortul necesar pentru a-și renega propriile opinii, propriile convingeri, și a le accepta sincer pe cele ale partidului”, a declarat el când și-a recunoscut public vinovăția în fața lui Stalin. Pentru a-și dovedi totala supunere, lui Piatakov i-ar fi plăcut să adauge spuselor sale un gest, dar nu i s-a dat prilejul. Când soția sa, bănuită de troțkism, a fost arestată, Piatakov a cerut să depună mărturie în sprijinul acuzații, ba chiar a propus să-i ucidă pe vinovați cu mâna lui, inclusiv nevasta. A fost numit responsabil pentru industria grea la începutul anilor 1930, și în această calitate devine un excelent „vinovat” în ochii puterii. Al doilea proces trebuie să scoată la lumină un „complot” al activiștilor, rezistența lor față de industrializarea țării care explică eșecurile planului cincinal. Nu mai e vorba acum de condamnarea câtorva lideri izolați, precum Kamenev și Zinoviev, ci de comportamente. Trebuie eliminați „sabotorii” socialismului, cei din pricina cărora „au loc explozii în mine, sunt inundate atelierele, deraiază trenurile, sunt mutilați cu miile fiii patriei”. Pentru Kremlin, „activiștii sabotori” se află la originea tuturor greutăților prin care trece țara, iar eliminarea lor din toate forurile de conducere va permite apariția unei noi generații îndatorate puterii staliniste. Odată cu al doilea proces e declanșată epurarea în partid și în rândul nomenclaturii.

Stalin manipulează totul. El emite directive pentru a stabili „țintele” de atins. În august 1937, ordonă să fie luați în vizor „directorii stațiunilor de mașini și tractoare și ai departamentelor raionale de zootehnie, președinții comitetelor executive raionale, secretarii comitetelor raionale de partid etc.” În septembrie, vine rândul „sabotorilor din domeniul stocării produselor cerealiere” să fie condamnați, luna următoare e rândul sabotajelor din zootehnie. *Vojd*-ul urmărește personal derularea operațiunilor, până în cele mai îndepărtate provincii. În august îi transmite tovarășului Sobolevsk din Krasnoiarsk următoarea directivă: „Fără doar și poate, incendiul a fost pus de dușmani. Găsiți neîntârziat vinovații. Ei trebuie judecați numaidecât. Verdictul – pedeapsa cu moartea. Execuția trebuie relatată imediat în presă.”¹ Accelerând procedurile, justiția devine mai expeditivă. În privința acțiunilor de „sabotaj”, inculpații nu mai au decât douăzeci și patru de ore pentru a lua cunoștință de acuzațiile

1. Nicolas Werth, *La Terreur et le désarroi*, ed. cit., pp. 302–305.

ce li se aduc, la verdict nu se poate face recurs, sentința este imediat executorie. Într-un raport adresat lui Stalin la mijlocul lui decembrie 1937, Vișinski face un bilanț al condamnărilor din ultimele trei luni: „Pe tema cerealelor: 2.053 condamnări, din care 762 la moarte prin împușcare. Pe tema zootehniei: 3.559 condamnări, din care 1.193 la moarte prin împușcare. În total: 5.612 condamnări, din care 1.995 la pedeapsa capitală. Până azi, 1.044 indivizi au fost deja împușcați.”¹

Al treilea proces demonstrativ, care începe la 2 martie 1938, este cel mai instructiv, prin numărul inculpaților – 21 în total –, prin calitatea lor, cap de afiș Nikolai Buharin, „răsfățatul partidului”, cum îl caracterizase Lenin în „testamentul” său. Alături de el figurează Rîkov, fost șef al guvernului sovietic (1924–1930); Krestinski, fost comisar al poporului pentru finanțe (1919–1921), fost numărul doi la Afaceri Externe (1930–1937); Rakovski, fost responsabil al guvernului sovietic pentru Ucraina (1918–1923), fondator al Cominternului; Iagoda, care a condus poliția politică (1924–1934), fost comisar al poporului pentru afaceri interne (1934–1936). Procesul grupează deci deopotrivă conducători istorici ai bolșevismului, înalți responsabili guvernamentali, un polițai/șef al călăilor și chiar un „străin”, Rakovski, de origine bulgară. Această diversitate permite lărgirea spectrului actului de acuzare. „Uneltorii” sunt acuzați că au vrut să răstoarne guvernul sovietic, să reinstaureze capitalismul, să submineze puterea militară a URSS, să spioneze în beneficiul statelor străine, să dezmembreze Uniunea. „Lecția” acestui al treilea proces este multiplă. Întinderea complotului și importanța celor care l-au comandat sunt menite să scuze greutățile prin care trece țara. Dacă agricultura merge prost, de vină este comisarul incompetent care a cerut să fie decimat șeptelul; dacă salariile sunt plătite cu întârziere, e vina Finanțelor care dădeau ordine șefilor de întreprinderi; dacă magazinele sunt prost aprovizionate, responsabil este directorul cooperației etc. Acuzându-i pe vechii activiști bolșevici de eșecurile sistemului, puterea îi spală totodată de orice vină pe funcționarii nou-promovați, fideli regimului. Atacând figurile istorice, îndeosebi pe Buharin, Stalin se prezintă mai mult ca oricând drept unic moștenitor al lui Lenin.

Dosarul de acuzare a lui Buharin a fost pregătit cu deosebită grijă. Ca să-l judece fără să riște o destabilizare în partid, în sânul căruia era încă popular, a trebuit mai întâi să fie izolat. Excluderea lui a fost hotărâtă înainte să fie inculpat. Numele i-a fost frecvent pomenit în cursul precedentului proces demonstrativ în calitate de complice la comploturile denunțate. Cât timp s-a aflat în această lungă și lentă dizgrație, între procedura de excludere din partid și inculparea sa, Buharin a încercat pe toate căile să-și dovedească nevinovăția. A adresat mai multe scrisori Politbiuroului, ba i-a telefonat chiar lui Stalin în speranța de a fi scos din culpă.

1. Arhivele Prezidențiale ale Federației Ruse, f. 3, i. 58, d. 389, pp. 89–93.

Buharin a reușit de două-trei ori să-i telefoneze lui Stalin pe firul scurt (la care are încă acces). Stalin l-a liniștit:

— Lasă panica, Nikolai. Lămurim noi lucrurile. Noi suntem convinși că nu ești un dușman. Dar cum Sokolnikov, Astrov, Kulikov și alți fățarnici, care au recunoscut că au sabotat, depun mărturie împotriva ta, trebuie să lămurim lucrurile astea în liniște. Calmează-te!

— Cum să crezi că sunt complice al grupurilor teroriste? a izbucnit Buharin.

— Calm, Nikolai, calm. Lămurim noi lucrurile.

Și Stalin a închis. [...]

În seara zilei de 26 februarie, apoi în dimineața de 27, Poskrebîșev* i-a telefonat lui Buharin – care începuse greva foamei – și l-a informat că el și Rîkov trebuiau să meargă la plenara care-și începuse lucrările. În afară de Uborevici și Akulov, nimeni nu le-a întins mâna. Ședința comisiei înființate în „cazul” Buharin și Rîkov începe. Înainte de raportul lui Ejov, Stalin lansează din sală:

— Buharin face greva foamei. Cui îi adresezi tu un ultimatum, Nikolai? Comitetului Central? Cere-ți iertare.

— Dar voi pregătiți excluderea mea din partid.

— Cere iertare Comitetului Central.

Buharin crede că zărește un licăr de speranță în vorbele lui Stalin. [...]

La propunerea președintelui comisiei, Mikoian, de a-și recunoaște cu sinceritate participarea la o activitate antistatală, Buharin a răspuns sec, de la locul lui:

— Eu nu sunt Zinoviev sau Kamenev, n-o să mint despre mine.

— Nerecunoscând, îi răspunde imediat arțăgos Molotov, demonstrezi că ești în solda fascismului. În presa lor se scrie că procesele noastre sunt provocări. Las' că mărturisești tu după arestare!

— Există în NKVD oameni care, sub pretextul autorității partidului, săvârșesc acte de un arbitrar inimaginabil, continuă Buharin.

— Păi, acolo o să te și trimitem, intervine Stalin, ca să vezi cu ochii tăi.

Dimitri Volkogonov, *Staline, triomphe et tragédie*, Flammarion, pp. 211–212.

* Secretar al lui Stalin (notă T.W.).

Pe de altă parte, Buharin a încercat să găsească sprijin la prietenul său Voroșilov, comisarul pentru afaceri militare, urmașul lui Troțki în fruntea Armatei Roșii și apropiat de Stalin, care-i apreciază buna dispoziție și glumele. Buharin speră să-i pledeze cauza pe lângă Stalin. Voroșilov a depus o copie a scrisorii lui Buharin la Politbiuro și i-a răspuns în termeni următori: „Tovarășului Buharin. Îți trimit înapoi scrisoarea în care îți permiți să ataci în mod abject conducerea Partidului. Dacă sperai [...] să mă convingi de nevinovăția ta deplină, nu m-ai convins decât că de acum înainte trebuie să mă țin departe de tine [...] Și, dacă nu retractezi în scris epitetul murdar împotriva conducerii Partidului, te voi considera chiar un ticălos.” „Scrisoarea mea se încheia cu «Te îmbrățișez». A ta se încheie cu «ticălos»”, s-a plâns Buharin în ultimul său răspuns.¹

1. Apud Simon Sebag Montefiore, *Staline, la cour du tsar rouge*, ed. cit., p. 223 [ed. rom. cit., p. 179 – n. tr.].

În cursul celui de-al treilea proces, Vișinski se va dezlănțui împotriva fostului teoretician al partidului, „acest om monstruos, încrucișare de porc și de vulpe, (a cărui) fățarnicie și ipocrizie întrec cele mai perfide și mai monstruoase crime din istoria omenirii“. Rechizitoriul final se scaldă în aceleași ape: „Poporul nostru are nevoie de un singur lucru: ca șerpii ăștia blestemați, câinii ăștia râioși să fie lichidați!“ exclamă procurorul. „Timpul va trece, buruienile și ciulinii vor acoperi mormintele acestor trădători urâți de toată lumea, continuă el. Pe calea eliberată de ultimele scursuri și ultimele ticăloșii ale trecutului, noi toți, poporul nostru, călăuziți de mult iubitul nostru conducător și îndrumător, marele Stalin, vom continua să mergem înainte, tot înainte, spre comunism.“¹ Cultul lui Stalin a devenit absolut în acest sfârșit al anilor 1930.

Așa cum arată diverse documente, s-a stabilit la cel mai înalt nivel ca toate aceste procese să se desfășoare ca niște spectacole. O telegramă trimisă lui Stalin înaintea procesului Zinoviev–Kamenev, de la Moscova la Soci, unde se afla acesta în vara anului 1936, oferă toate elementele înscenării: „Am hotărât ca procesul grupului terorist contrarevoluționar troțkist-zinovievist să fie acoperit în felul următor: 1) În *Pravda* și *Izvestia* se vor publica zilnic relatări ale procesului de o pagină. În celelalte ziare se vor publica relatări de maximum o jumătate de pagină. Actul de acuzare și rechizitoriul procurorului vor fi publicate integral. Toate relatările vor fi difuzate de agenția Tass, înzestrată în acest scop cu tot aparatul necesar. Pe lângă aceasta, se vor publica în ziare articole și reacții la desfășurarea procesului (rezoluții etc.). [...] 2) Printre reprezentanții presei admiși la proces: a) redactorii celor mai importante ziare centrale, corespondenții de la *Pravda* și *Izvestia*; b) colaboratorii Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste pentru ziariștii comuniști străini; c) corespondenții presei burgheze străine. Anumite ambasade străine au făcut cereri. Considerăm oportun să eliberăm bilete pentru ambasadori – dar numai cu titlu personal. Cerem acordul dumneavoastră. Semnat Ejov, Kaganovici.“² Sentințele au fost redactate înaintea pledoariilor. „Ar trebui șterse cuvintele din concluzie: sentința este definitivă și nu poate fi apelată cu recurs – comentează Stalin de la Soci, cu două zile înainte de sentința de condamnare la moarte cerută pentru Zinoviev și Kamenev. Cuvintele astea sunt inutile și fac impresie proastă. Apelul nu trebuie autorizat, dar nu e o dovadă de istețime să scrii asta în sentință.“³ Rechizitoriile lui Vișinski au fost dictate în linii mari de Stalin. Se pare că regizorul spectacolului, însuși *Vojd*-ul, ar fi asistat discret la anumite ședințe ale procesului lui Buharin, ascuns în dosul unei draperii, până când o iluminare nefericită i-a dat de gol prezența.⁴ Asistența apreciază

1. *Apud* Nicolas Werth, *Les Procès de Moscou*, ed. cit., p. 43.

2. Arhivele de Stat ale Rusiei pentru istoria socială și politică, f. 558, i. 11, d. 93, p. 21.

3. *Ibid.*, f. 558, i. 11, d. 93, pp. 62–63.

4. Robert Conquest, *Staline*, ed. cit., p. 219.

de altfel că procesul e un spectacol reușit la care e de bonton să participi. Toată lumea bună din Moscova își dă întâlnire în sala de judecată, edili ai orașului, activiști de partid, scriitori, artiști renumiți. „În ziua deschiderii procesului Buharin, sala era plină de oameni care vorbeau, râdeau, își făceau plecăciuni – va dezvălui Fitzroy Maclean, tânăr atașat al ambasadei Marii Britanii. Pentru ei, spectacolul care urma să înceapă prezenta deopotrivă avantajele unui film cu gangsteri și ale unei piese edificatoare, cu acțiunea situată în Evul Mediu. Veniseră nu numai ca să treacă prin emoții și să se distreze, dar și ca să asculte cum li se dă o lecție și un avertisment.”¹ Ambasadorul american la Moscova, Joseph Davies, unul dintre cei mai faimoși „idioti utili” din acea perioadă, de dincolo de Atlantic, s-a lăsat cucerit de înscenare și va reuși să-l convingă pe președintele Roosevelt de legalitatea și echitatea procedurilor.

Câteodată, spectacolul poate să pară nițel grosolan, mai ales atunci când „vinovații” recunosc că au săvârșit crime grotești. Stalin încearcă să ascundă această supărătoare impresie. La indicația lui, *Pravda* din 8 martie 1938 publică un articol intitulat „De ce recunosc ei?”, în care sunt reproduse răspunsurile acuzaților la întrebările lui Vișinski: „De ce recunoști? Poate fiindcă ai fost supus la presiuni?”, întreabă procurorul. Răspunsul este identic: ancheta s-a desfășurat în mod echitabil, doar probele irefutabile ce le-au fost prezentate i-au făcut să-și recunoască vina. În cursul acestui proces, la fel ca în toate cele ce vor urma în URSS și în lume, în alte țări comuniste, probele n-au nimic de-a face cu vinovăția. „Ce nevoie era de probe? îi va spune mai târziu Molotov biografului său. Știam sigur că sunt dușmani, că sunt vinovați.”² Tinerii procurori care pledau în alte procese sunt instruiți de Vișinski: „Când vorbește instinctul de clasă, probele nu sunt necesare.”³

Mecanismul mărturisirii ne permite să ajungem mai aproape de miezul fenomenului totalitar. A-l constrânge pe inculpat să recunoască crime imaginare urmărește nu numai să dea credibilitate procesului ce-i este intentat, ci și să-l umilească, să-l distrugă, să-l rușineze în propriii ochi (ca și în ai apropiaților lui) pentru lașitățile sale, să-l facă praf și pulbere. Mărturisirea este culmea unui proces de autodistrugere aplicat personalității pentru a-l supune total pe om puterii. Spre deosebire de o dictatură, un regim totalitar încearcă să-l facă pe fiecare ins să-și asume o vinovăție ipotetică, să devină propriul lui gardian și propriul lui judecător, de vreme ce cunoaște dinainte sentința. Mărturisirea îndeplinește și funcția de a-i absolvi pe călăi, în orice caz de a-i scuti de remușcări: actul lor nu face decât să elimine vinovați patentati. Ponegrind victima, mărturisirea îl spală de vină pe torționar. În această privință, comunismul

1. Apud Arkadi Vaksberg, *Vychinski, procureur de Staline*, Albin Michel, 1991, p. 121.

2. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, Albin Michel, 1995, p. 307.

3. Apud Robert Conquest, *Staline*, ed. cit., p. 216.

a pus la cale o metodă de control foarte eficientă. Unii au reușit totuși să-i opună rezistență. Nu toți acuzații din procesele de la Moscova s-au pretat la acest joc. Din cei 90 de „bătrâni“ bolșevici care trebuiau să apară alături de Zinoviev și Kamenev, în iunie 1936, numai 16 erau prezenți în sala de judecată. Era fără îndoială prea riscant ca restul să fie lăsați să vorbească în public. La al doilea proces, Radek a batjocorit acuzația cerându-le judecătorilor: „Dacă aveți de-a face numai cu criminali, cu turnători, de unde știți că tot ce-am spus noi aici e purul adevăr?“ La procesul lui Buharin, acuzatul Krestinski a exclamat: „N-am fost niciodată troțkist, Nu fac parte din «Blocul de dreapta» și n-am comis nici o crimă.“ A doua zi își recunoștea totala vinovăție.

Mărturisirea servește puterii care-și poate justifica astfel vigilența – dușmanul e pretutindeni – și intransigența. Dar ce interes pot avea inculpații să se preteze la această mascaradă? De ce și cum se face că au capitulat? Poți zdrobi un om și-l poți face să spună ce vrei în nenumărate feluri. În acest domeniu, comuniștii au pus la punct metode de o eficacitate redutabilă. În relația victimă–călău, mărturisirea este singura izbăvire, atât pentru unul, cât și pentru celălalt. Acuzatul trebuie să-și recunoască fărădelegile dacă vrea să scape de tortură, torționarul trebuie să-l facă să mărturisească dacă nu vrea să nimerească mai târziu în locul lui. Umilirea, practică de comuniști de la bun început – Lenin își numea adversarii politici „păduchi“ și „paraziți“ ce trebuie eliminați –, contribuie la dezvinovățirea cekiștilor însărcinați cu interogatoriile. Dacă acuzații sunt „maldăre puturoase de gunoaie umane“, „cei mai depravați dintre depravați“, cum zbiară Vîșinski în sălile de judecată, atunci pot fi tratați ca niște suboameni, ca niște ființe inferioare, ca niște animale. Stalin a dat personal ordinul ca „vinovații“ să fie torturați. Când Lev Mironov vine să-i spună că Lev Kamenev nu vrea să priceapă, că refuză să-și recunoască crimele, *Vojd*-ul îl întreabă pe cekist: „Știi ce greutate are țara noastră, cu toate fabricile ei, mașinile, armata, cu tot armamentul și marina?“ Surprins, Mironov răspunde că nu. Stalin insistă. „Cifrele sunt astronomice“, răspunde Mironov în cele din urmă. „Ei bine, conchide Stalin, poate un om să reziste presiunii unei greutăți astronomice? [...] Nu veni să-mi mai raportezi până ce nu ai în geanta asta mărturisirea lui Kamenev.“¹ În marginea indicațiilor transmise în scopul de a obține mărturisirea de la un vinovat, Stalin a scris într-o zi: „Bateți și iar bateți!“² În ianuarie 1939, imediat după încheierea Marii Terori, Stalin va trimite o telegramă tuturor responsabililor din partid și din NKVD, cu ordinul de a nu abandona „metodele verificate“. „Comitetul Central al partidului amintește că aplicarea metodelor de presiune fizică la NKVD este autorizată din 1937. [...] Comitetul Central al partidului estimează că

1. Aleksandr Orlov, *The Secret History of Stalin's Crimes*, Random House, 1955, p. 130.

2. Arhivele de Stat ale Federației Ruse, f. 3, i. 24, d. 413, p. 122.

este obligatoriu să se recurgă la presiuni fizice, ca măsuri excepționale aplicabile dușmanilor cunoscuți și înverșunați ai poporului, ca metodă justificată și adecvată.¹ În *Arhipelagul Gulag*, Soljenițin a recenzat un număr de circa treizeci de torturi care nu lasă nici o urmă vizibilă asupra victimei.² Acuzatul trebuia, desigur, să fie prezentabil la proces.

Orice om are vulnerabilitățile lui. Între ele prietenii, familia, copiii. Ideea „ostaticilor penali” îi aparține lui Stalin. În iulie 1934, o adăugire la articolul 58 („Activități contrarevoluționare”) extinde aplicația acestuia la „membrii familiei trădătorului”. În aprilie 1935, un articol extinde pedeapsa cu moartea la copiii de peste 12 ani, ceea ce constituie o armă cumplită împotriva părinților „vinovați”. Potrivit ordinelor lui Ejov, șeful cekiștilor în timpul Marii Terori, decretul în cauză este pus la vedere pe masa anchetatorilor, împreună cu câteva obiecte personale ale familiei inculpatului pentru ca mesajul să fie limpede.³ Kamenev și Zinoviev consimt să-și semneze mărturisirile atunci când Stalin îi asigură personal că nu se va atinge de familiile lor. Stalin nu s-a ținut de cuvânt. Fiul lui Kamenev va fi împușcat în 1939 (la trei ani după tatăl său), fiul cel mai tânăr va fi trimis într-un orfelinat sub numele de Glebov. Soția sa va fi executată în 1941, cele trei surori, nepoții, o nepoată, un văr, un cumnat vor fi trimiși în lagăre de concentrare. Cei trei frați ai lui Zinoviev și un nepot vor fi executați.⁴ Sergo Ordjonikidze, stalinist fidel, responsabil cu industria grea, a preferat să se sinucidă decât să-și împingă apropiații în prăpastie. Stalin îl numise să prezinte un raport privitor la „sabotajul în industria grea” la Plenara din februarie 1937. Pentru a se asigura de cooperarea sa deplină la epurările ce aveau să vină, NKVD îi arestase fraatele, precum și alți membri ai familiei. Ordjonikidze și-a tras un glonț în cap în biroul lui de comisar al poporului. Presa va vorbi despre un infarct, iar înmormântarea sa va avea loc cu mare pompă.

Soția, copiii inculpatului sunt adesea torturați în fața lui pentru a-l obliga să mărturisească. Pe când era prim-secretar al PC din Ucraina, Stanislav Kossior, unul dintre activiștii răspunzători de Holodomor, foametea exterminatoare, a fost înghițit de Marea Teroare în 1938. El va rezista torturilor și va refuza să-și recunoască „crimele” până ce fiica sa de 16 ani a fost violată în fața lui.⁵ Alexander Weissberg, un polonez căzut victimă Marii Terori, relatează în memoriile sale că, în timpul marilor procese de la Moscova, familiile acuzaților așteptau la Lubianka în sălile

1. Robert Conquest, *Stalin*, ed. cit., p. 223.

2. Alexandre Soljenitsyne, *L'Archipel du Goulag*, tome 1, Le Seuil, 1974, p. 83–92 [Aleksandr Soljenițin, *Arhipelagul Gulag*, vol. 1, trad. de Nicolae Iliescu, Univers, București, 1997, pp. 78–87 – n. tr.].

3. Robert Conquest, *La Grande Terreur*, ed. cit., p. 237 [ed. rom. cit., p. 160 – n. tr.].

1. Orlando Fidge, *Les Chuchoteurs*, Denoël, 2009, p. 302.

5. Roy Medvedev și George Shriver, *Let History Judge The Origins and Consequences of Stalinism*, Columbia University Press, 1989, p. 490.

de tortură. „Vinovații” știau că, la cea mai mică eroare în interogatorii, apropiatii lor vor muri.¹

„Convingerile noastre nu ne permit să vărsăm sângele vechilor membri de partid, oricare ar fi păcatele ce le sunt imputate – le-ar fi spus Stalin lui Kamenev și Zinoviev la ultima lor întrevedere, chiar înainte de a fi judecați. Procesul în care trebuie să sprijiniți statul nu e îndreptat împotriva voastră, ci împotriva lui Troțki. Și este necesar puterii sovietice.”² După pronunțarea sentinței de condamnare la moarte împotriva lor, cei doi au făcut apel la Comisia Executivă Centrală, unde știau că singurul care decide e *Vojd*-ul. Stalin le-a promis că nu se va atinge de viața lor, au sfârșit cu un glonț în ceafă. Toți acuzații din aceste procese demonstrative au fost victime ale aceleiași minciuni și, chiar dacă, odată cu șirul verdictelor pronunțate, târgul propus își mai pierde din eficacitate, promisiunea că li se va cruța viața în schimbul mărturisirii rămâne o speranță pentru viitorul torturat. Mulți au căzut în capcana acestui târg. „Trebuie să fii prost ca să-ți închipui că-ți salvezi viața mărturisind – va spune Beria când va prelua conducerea NKVD imediat după Marea Teroare. Unii ajung să se convingă ei înșiși că ajută partidul în acest mod. Asta-i curată prostie!”³

Dimensiunea religioasă a comunismului explică și ea de ce au existat oameni care au mărturisit. „Vocabularul e semnificativ – notează Annie Kriegel în studiul ei dedicat proceselor din sistemele comuniste. Acuzaților li se cerea să se căiască, să-și recunoască sincer greșelile, să ceară iertare, să cadă în genunchi în fața partidului etc. [...] Adepții comunismului trăit ca un substitut al religiei intră cu un soi de beție în capcana mistică a mărturisirii păcatelor și a penitenței.”⁴ Cei care credeau și-or fi aflat în ea paradisul, toate celelalte victime ale Marii Terori au trecut însă prin infern, și ele sunt mult mai numeroase decât comuniștii habotnici.

„Mașina de tocat carne” a Marii Terori

Pentru Stalin, epurările la vârful partidului-stat joacă un rol profilactic, în sensul că urmăresc să prevină orice contestare viitoare a autorității sale. Primii eliminați au fost activiștii care au manifestat în trecut înclinații troțkiste, apoi, simultan sau imediat după, a venit rândul celor care i-au cunoscut ascensiunea, trecutul, precum Kamenev, Zinoviev, Radek, Sokolnikov și alții ca ei, a căror mărturie risca să păteze icoana *Vojd*-ului; în sfârșit, a venit apoi momentul să scape de conducătorii care

1. Alexandre Weissberg, *L'Accusé*, Fasquelle, 1953, p. 509.

2. *Apud* Dimitri Volkogonov, *Staline, triomphe et tragédie*, ed. cit., p. 204.

3. Sergo Beria, *Beria, mon père*, ed. cit., p. 73 [ed. rom. cit., p. 86 – n. tr.].

4. Annie Kriegel, *Les Grands Procès dans les systèmes communistes*, Gallimard/Idées, 1972, p. 123.

l-ar fi putut pune în umbră, ca Buharin, de pildă. Epurarea Armatei Roșii care intervine acum se explică prin toate aceste motive la un loc. Formată de Troțki, instituția militară mai are în rândurile sale câțiva simpatizanți de-ai lui; pe de altă parte, există ofițeri care puteau fi martori ai greșelilor săvârșite în tinerețe de Stalin; în sfârșit, prestigiul generalilor și al armatei în ansamblu, ca instituție, reprezintă un potențial pericol pentru puterea absolută a *Vojd*-ului. Stalin, care cunoaște bine istoria Revoluției Franceze, se teme de ispita bonapartistă. Mareșalul Tuhacevski întruchipează toate aceste amenințări. Fost ofițer al armatei imperiale, s-a alăturat bolșevicilor sub flamura lui Troțki (el a fost, între altele, autorul masacrului marinarilor de la Kronstadt și al țăranilor din Tambov); comandant al Armatei Roșii în timpul ofensivei împotriva Poloniei din 1920, Tuhacevski știe că Stalin a refuzat atunci să asculte ordinele lui Lenin, că a întârziat să sprijine trupele aflate în dificultate în fața Varșoviei, silindu-l la o retragere umilitoare; devenit șef al statului-major al armatei, apoi adjunct al comisarului pentru apărare, avansat mareșal în 1935, Tuhacevski a început să conteste opțiunile militare ale puterii. „Singura lui gafă a fost să-l atace pe idiotul ăla de Vorosilov“, va comenta mai târziu Beria.¹ Mareșalul este partizanul modernizării Armatei Roșii, crede în viitorul aviației, al blindatelor și al artileriei, dar se lovește de rezistența apropiatilor lui Stalin, Vorosilov și Budionnii, care rămân favorabili vechilor metode militare, mai ales ca-va-leriei în cazul celui din urmă.

În 13 iunie 1937, *Pravda* publică un ordin de zi al lui Vorosilov, comisarul poporului pentru apărare, care anunță arestarea unui grup de comandanți superiori ai armatei, vinovați de „sabotaj“ și „spionaj“. Mareșalul Tuhacevski și șapte generali de armată și-au recunoscut vinovăția, precizează ziarul. Mai târziu, în anii 1960, cu ocazia destalinizării, se va afla că militarii „trădători“ n-au avut nici măcar parte de un proces. Politbiuroul a hotărât direct executarea lor, iar presa a vorbit apoi despre existența unui tribunal militar și a unui verdict.² Ca să scape de Tuhacevski, ofițer cu mare popularitate în armată, Kremlinul a organizat o întreagă cabală pentru a-l discredita. Intenția era să inducă ideea că a trădat, în cazul lui printr-un complot organizat în complicitate cu armata nazistă, cu scopul de a acapara puterea. Kremlinul s-a răzbunat fără milă pe generali „complotiști“. Membrii familiilor lor în sens larg – soții, copii, frați și surori – au fost decimați, împușcați sau trimiși în lagăre. Șeful direcției politice a Armatei Roșii, Ian Gamarnik, s-a sinucis pentru a nu fi silit să facă parte din tribunalul militar care trebuia să-l judece a posteriori pe Tuhacevski. Pentru a pedepsi acest gest de sfidare, soția lui Gamarnik va fi condamnată ca dușmancă a poporului la opt ani de lagăr (unde va și muri în 1943). După ce va deveni majoră, fiica ei, trimisă

1. Sergo Beria, *Béria, mon père*, ed. cit., p. 70 [ed. rom. cit., p. 83 – n. tr.].

2. Michel Heller și Aleksandr Nekrichm *L'Utopie au pouvoir*, ed. cit., p. 255.

inițial într-un orfelinat, va fi internată pentru șase ani într-un lagăr de concentrare, ca „element social periculos”¹.

Mai târziu, în perioada destalinizării, puterea sovietică va pretinde că Armata Roșie a suferit o epurare uriașă în timpul Marii Terori, afirmând că ar fi fost lichidați între 40% și 50% dintre ofițerii ei superiori. Arhivele scoase la iveală după căderea comunismului vorbesc mai degrabă de 15–25% epurați. Exagerarea cifrelor ține de dorința puterii sovietice post-staliniste din anii 1950 de a crea impresia că represiunea lovise în special elita partidului-stat, deși principala victimă a Marii Terori a fost poporul. Și, așa cum succesorilor lui Stalin le-a convenit să-l facă pe el unic răspunzător de crimele comise sub domnia lui, pentru a exonera sistemul și a-și face uitate propriile complicități, le-a convenit și să răspândească ideea că ei au fost marile victime ale dictatorului. Cekiștii din NKVD care au măcelărit sute de mii de țărani, autohtoni, muncitori, intelectuali vor face uz de același procedeu. Organele vor încerca deci și ele să se prezinte ulterior drept victime exemplare, afirmând chiar că au pierdut 20.000 de oameni în acești ani de derapaje ucigașe. Datele interne ale NKVD, devenite disponibile după căderea URSS, vor arăta că, de fapt, coasa stalinistă n-a fost chiar așa de oarbă. Din cei 25.000 de funcționari pe care-i număra Securitatea de Stat în 1937, doar 1.862 au fost arestați pentru delikte contrarevoluționare, adică 7% din totalul efectivelor.² O proporție similară cu cea a victimelor din cadrul partidului. Cifrele umflate au rolul de a reduce semnificația represiunii în masă abătute asupra populației. În vremea aceea, unii erau mai egali decât alții în fața morții. În spatele proceselor-spectacol, al epurărilor din PC, din Armata Roșie, din poliția politică, poporul a fost de fapt principala victimă a Marii Terori.

„Fără milă!”, titra *Pravda* din 11 iunie 1937. Cotidianul PC anunța masacrele. Trei săptămâni mai târziu, Stalin adresează tuturor responsabililor regionali ai partidului și ai NKVD o directivă secretă pentru lansarea „Operațiunii Culac”. Se dă cale liberă Marii Terori, celei adevărate. La sfârșitul lui iulie, Nikolai Ejov, șeful NKVD, semnează „Ordinul de operații nr. 00447” care enumeră în detaliu persoanele vizate în această nouă fază a războiului civil.

„OPERAȚIUNEA CULAC”

Se observă că o mare parte din foștii culaci și criminali trimiși în exil în regiunile din Nord și din Siberia, și întorși apoi acasă după ispășirea pedepsei, sunt principalii instigatori ai crimelor antisovietice, atât în colhozuri și sovhozuri, cât și în transporturi și în anumite ramuri industriale.

1. Dimitri Volkogonov, *Staline, triomphe et tragédie*, ed. cit., p. 234.

2. Nikita Petrov, „La Politique des cadres du NKVD au cours des répressions de masses 1936–1939”, în *Une si longue nuit* (coord. Stéphane Courtois), Le Rocher, 2003, p. 92.

Comitetul Central propune tuturor secretarilor regionali de partid, ca și tuturor responsabililor NKVD, să-i ia în evidență pe toți culacii și criminalii întorși acasă, astfel încât cei mai ostili dintre ei să poată fi imediat arestați și împușcați după ce trec printr-o procedură administrativă simplificată prin fața unei troici, iar cei mai puțin activi, și totuși ostili să fie exilați în regiunile îndepărtate ale țării la ordinul NKVD.

Comitetul Central vă solicită ca, în termen de cinci zile, să propuneți alcătuirea acestor troici, numărul de elemente care trebuie împușcate, ca și numărul de elemente care trebuie trimise în exil.

Secretarul Comitetului Central, I. Stalin

Arhivele de Stat ale Rusiei privind istoria socială și politică, f. 17, i. 16a, d. 21, p. 89.

Ordinul de operații al NKVD nr. 00447 privitor la reprimarea foștilor culaci, criminali și a altor elemente antisovietice

Contingentele supuse represiunii:

- foștii culaci întorși acasă după ispășirea pedepsei care continuă să desfășoare o activitate antisovietică de subminare;
- foștii culaci care au fugit din lagăr sau din satul special sau care s-au ascuns pentru a scăpa de deculacizare și desfășoară o activitate antisovietică;
- foștii culaci și elementele sociale dăunătoare care fac parte din grupuri insurecționale, fasciste, teroriste sau banditești, care își ispășesc pedeapsa sau care s-au ascuns pentru a scăpa de represiune sau au fugit de la locul de exil și continuă să desfășoare activități antisovietice;
- membrii partidelor antisovietice (eseri, menșevici, georgieni, musavatiști, dașnaci), foștii membri ai gărzilor albe, jandarmii, funcționarii, șefii de bande, bandiții, emigrații care s-au întors și continuă să desfășoare activități antisovietice;
- membrii organizațiilor căzăcești–gărzi albe, fasciștii, teroriștii și diversioniștii demascați de date informative, de anchetă sau de urmărire penală confirmate. Sunt de asemenea supuși represiunii elementele din această categorie aflate acum în detenție, a căror urmărire penală este încheiată, dar care n-au fost încă judecate;
- elementele cele mai active dintre foștii culaci, bandiți, Albi, membrii sectelor sau ai clerului aflați acum în închisoare, în lagăre sau în satele speciale și care continuă să desfășoare activități antisovietice de subminare;
- elementele criminale (bandiți, hoți recidiviști, contrabandiști de profesie, speculanți, hoți de vite) sau legate de cercurile criminale. Sunt de asemenea supuse represiunii elementele din această categorie aflate acum în detenție, a căror urmărire penală e încheiată, dar care n-au fost încă judecate;
- elementele criminale aflate deja în lagăre sau în sate speciale care continuă să desfășoare acolo o activitate criminală.

Toate aceste elemente trebuie repartizate în două categorii:

- a) cele mai active și ostile dintre elementele enumerate mai sus vor fi încadrate în prima categorie. Aceste elemente vor fi imediat arestate și, după examinarea cazului lor de către o troică, împușcate;
- b) elementele mai puțin active, totuși ostile, vor fi încadrate în a doua categorie. Aceste elemente vor fi imediat arestate și trimise în lagăr pentru o durată de opt până la zece ani; cei mai înrăiți și cei mai dăunători din punct de vedere social vor fi băgați la închisoare pentru aceeași durată.

Apud Nicolas Werth, L'Ivrogne et la Marchande de fleurs, Tallandier, 2009, pp. 89–90.

„Operațiunea Culac“ reia represiunea inițiată de „comisia Molotov“ la începutul anilor 1930. Clasificarea „dușmanilor“ coincide cu aceea din perioada deculacizării. Și de data asta numărul victimelor e hotărât dinainte de la Moscova: 75.950 „elemente“ pentru prima categorie, „cele mai active, care trebuie împușcate“, 193.500 pentru a doua, „cele mai puțin active“, destinate Gulagului. Termenul dat pentru încheierea operațiunii e scurt. Moscova cere ca operațiunile pornite la începutul lui august să se încheie până la sfârșitul anului. Marea Teroare se va încheia în realitate cincisprezece luni mai târziu, cu un număr total de victime de cinci ori mai mare decât cota de împușcați prevăzută inițial, și de două ori mai mare pentru celelalte victime. Ordinul nr. 00447 nu li se va aplica doar „foștilor culaci“ și altor elemente enumerate de Ejov. Dușmanul e peste tot, nu mai există practic criterii pentru a-l scoate la lumină, a-l elimina. Aparatul represiv se ambalează rapid, antrenat de „lanțul“ totalitar. La toate eșaloanele de responsabilitate, fiecare încearcă să iasă în evidență pentru a fi pe placul Moscovei, mergând dincolo de ordinele și dezideratele exprimate. „Întrecerea socialistă“, mult apreciată în industria sovietică pentru depășirea normelor de producție, devine regulă a cekiștilor în depășirea cotelor de execuții. Arhivele sovietice au păstrat documente care ne permit să ne facem o idee despre felul în care se hotăra în acea perioadă soarta condamnaților. Raportul unui locotenent NKVD reproduce chiar cuvintele rostite de un șef regional al poliției politice din Tomsk, în decembrie 1937: „Partidul și guvernul au hotărât să prelungească activitatea troicii până la 1 ianuarie 1938. [...] Vă dau trei zile pentru «planul de colectare», apoi creșteți ritmul și terminați dosarele rapid. «Spargeți lemnele» – adică obțineți mărturisirile, dar dacă nu reușiți, nu-i nimic, puneți în dosarul celor care n-au mărturisit două mărturisiri ale celor care au mărturisit, și e-n regulă. Nu vă impun nici o limită în privința vârstei arestaților, pot fi și bătrâni. Ce ne trebuie este să creștem ritmul, fiindcă vecinii noștri din Ural ne-au luat-o înainte. [...] Fiecare instructor să rezolve cel puțin 7–10 cazuri pe zi – și vă repet ăsta e un minim, la Stalinsk și la Novosibirsk, băieții noștri cel mai slab calificați dau 12–15 cazuri pe zi. Cine lucrează bine va primi o gratificație în bani, și în general nimeni nu va rămâne nerăsplătit. Să vă între bine în cap, o serie întreagă de comitete orășenești ale NKVD – Kemerovo, Prokopievsk, Stalinsk – v-au luat-o înainte și vă pot depăși.“¹

Alte documente vorbesc despre „frivolitatea“ cekiștilor în munca lor macabră: „Când cu turneul făcut în Extremul Orient, în iulie 1938, Frinovski a luat cu el teancuri de «albume»² cu mii de condamnați, punându-i pe Listenburg, Lulov și Ușakov să-și arunce un ochi. Citirea albumelor se făcea în jurul unor mese stropite din belșug și cu muzică la gramofon.

1. Arhivele de Stat ale Federației Ruse, f. 8131, i. 32, d. 329, pp. 18–19.

2. Lev Frinovski era adjunctul lui Ejov la conducerea NKVD; „albume“ li se spunea listelor de arestați.

Listenburg, Lulov și Ușakov se luau la «întrecere» cine prelucrează cel mai mare număr de note. În general, notele nici nu erau citite, responsabilii se mulțumeau să pună peste tot R¹. Astfel, pe parcursul călătoriei cu trenul, toate albumele au fost prelucrate și trimise la Moscova cu un curier special pentru executarea sentințelor.² În timpul turneului său în Extremul Orient, Frinovski a trimis astfel circa douăzeci de mii de „note“, adică tot atâtea vieți sacrificate. Inutil să analizeze în detaliu, ordinul vine de sus. „Mai bine suferă zece oameni nevinovați decât să scape un spion, a spus Ejov. Când tai lemne, mai sar și așchii!“³ Evocând această epocă sumbră, în care oricine putea dispărea în labirintul represiunii, Nikita Hrușciiov va vorbi mai târziu despre „mașina de tocat carne“.⁴

N-a fost vorba însă de nici un derapaj, Marea Teroare a fost controlată de la un capăt la celălalt de către cele mai înalte foruri ale partidului-stat, de către Stalin personal. În momentul lansării ordinului de operațiuni nr. 00447, Politbiuroul a alocat fondurile necesare punerii sale în aplicare. Șaptezeci și cinci de milioane de ruble au fost deblocate pentru „acoperirea cheltuielilor excepționale legate de punerea în execuție a operațiunii, din care 25 de milioane pentru transportul elementelor trimise în lagăr pe calea ferată“⁵. Potrivit registrelor Kremlinului în care erau înregistrate persoanele care intrau la Stalin, Ejov a fost primit de *Vojd* în această perioadă de 306 ori, adică în total 900 de ore de convorbiri, în cursul cărora s-au discutat detaliile operațiunilor. Toate „suplimentările“ de execuții față de cotele prevăzute inițial, cerute de responsabilii regionali din NKVD sau din partid, au fost supervizate și aprobate fie de Stalin, fie de Politbiuro, fie de Ejov, dar nu fără acordul *Vojd*-ului. La mijlocul lui august 1937, șeful NKVD din Omsk adresează, de pildă, o cerere de „suplimentare“ către Lubianka: „Am arestat în regiunea Omsk 5.444 indivizi din categoria întâi, am confiscat 1.000 de arme. Vă solicit să dați instrucțiuni privitoare la cererea adresată în depeșa mea nr. 365 de a crește cota pentru categoria întâi până la 8.000.“ Stalin scrie pe marginea telegrammei: „Tov. Ejov. Aprob o creștere a cotei până la 8.000.“⁶ În cursul singurei reuniuni a Politbiuroului din 15 octombrie 1937, conducerea aprobă o „suplimentare“ de peste 120.000 de „elemente de reprimat“, din care 63.120 în categoria întâi și 57.200 în categoria a doua.⁷ Numărul execuțiilor este de asemenea stabilit la cel mai înalt nivel. La 12 noiembrie 1938,

1. De la *Rastrelia*t, în rusă „a împușca“.

2. *Apud* Nicolas Werth, *L'Ivrogne et la Marchande de fleurs*, ed. cit., p. 138.

3. *Apud* Simon Sebag Montefiore, *Staline, la cour du tsar rouge*, ed. cit., p. 236 [ed. rom. cit., p. 188 – n. tr.].

4. Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, ed. cit., p. 260.

5. Arhivele prezidențiale ale Federației Ruse, f. 3, i. 58, d. 212, pp. 52–54.

6. Arhivele prezidențiale ale Federației Ruse, f. 3, i. 58, d. 212, p. 876.

7. Arhivele centrale ale Serviciului de Contraspionaj și Securitate (Federația Rusă), f. 3, i. 5, d. 197, pp. 129–131.

de pildă, Stalin și Molotov contrasemnează un borderou pe care figurează 3.167 de persoane ce trebuie împușcate. De-a lungul întregii perioade a Marii Terori, cei doi lideri au semnat 383 de liste de nume clasificate în rubrici: „generale“, „militare“, „NKVD“, „soții de dușmani ai poporului“ etc.¹

Organizarea masacrului e meticuloasă, pe cât poate fi în birocrăția sovietică deja înfloritoare în acea perioadă. Fiecare caz este rezumat într-o notă în care figurează starea civilă a condamnatului, capul de acuzare și sentința. Notele sunt bătute la mașină într-un album special. Când se umple, acesta e trimis prin curier la sediul NKVD de la Moscova, unde fiecare notă e adnotată de un înalt funcționar. Sporirea neîncetată a cotelor sfârșește totuși prin a sufoca sistemul, astfel că în septembrie 1938 se ia decizia desființării albumelor, a listelor de condamnați, pentru a accelera ritmul execuțiilor și deportărilor. Detaliile „anexe“ nu scapă însă nimicitorilor de viață. La 5 iulie 1937, Politbiuroul ordonă NKVD-ului să „interneze toate soțiile trădătorilor condamnați [...] în lagăre pentru perioade de cinci până la opt ani“ și să dea copiii mai mici de 15 ani în îngrijirea statului. La 15 august, Ejov decretează trimiterea în orfeline a copiilor în vârstă de 1–3 ani, în vreme ce copiii „periculoși din punct de vedere social, în vârstă de 3 la 15 ani, pot fi închiși“². Circa un milion de copii au fost trimiși din oficiu în orfeline la sfârșitul anilor 1930, dintre care unii nu și-au mai văzut niciodată mamele, iar alții abia douăzeci de ani mai târziu. Tot la 15 august 1937, o circulară secretă a NKVD precizează că „ansamblul bunurilor indivizilor arestați (cu excepția hainelor neapărat trebuincioase, a unei perechi de încălțări și a unui set de cearșafuri pe care arestatul le putea lua cu el) se confiscă. Apartamentele celor arestați se confiscă“³. La festivitățile de aniversare a douăzeci de ani de la lovitura de stat din octombrie, la 7 noiembrie 1937, în „Sala Sfânta Ecaterina“ din Kremlin, Stalin toastează pentru reușita Marii Terori: „Vom elimina toți dușmanii statului și popoarelor URSS, îi vom elimina pe ei, dar și familiile lor și pe urmașii lor! declară el mândru. Ridic paharul pentru exterminarea finală a tuturor dușmanilor și a tuturor urmașilor lor.“⁴

La ordinul lui Stalin, nici o statistică privitoare la victimele represiunii nu este comunicată în timpul Marii Terori, și de altminteri nici după. Încă o dată, puterea sovietică nu cultivă secretul din pricina unei conștiințe vinovate, ci doar pentru a teroriza și mai tare populația. Tăcerea rămâne un element esențial al arbitrarului. Nimeni nu știe nici unde, nici cum, nici de ce se fac arestări. Toți trăiesc și trebuie să trăiască sub teroarea de a fi lovit la rândul lui de brațul orb al partidului-stat. Poporul

1. Robert Conquest, *Staline*, ed. cit., p. 221.

2. Apud Marc Jansen și Nikita Petrov, *Stalin's Loyal Executioner: People's Commissar Nikolai Ezhov*, Hoover Institution Press, 2002, p. 100.

3. Apud Nicolas Werth, *L'Inrogné et la Marchande de fleurs*, ed. cit., p. 143.

4. *Ibid.*, p. 141.

se hrănește cu zvonuri și temeri, ceea ce nu face decât să sporească neli-niștea generalizată. Numai șefii regionali ai partidului și ai NKVD, adică în jur de două sute de persoane în toată țara, sunt destinatarii ordinelor scrise la Moscova, iar aceștia le transmit de cele mai multe ori prin viu grai subordonaților în vederea execuției. Ordinul nr. 00447 al NKVD, care a dat semnalul de începere a Marii Terori, preciza că ansamblul operațiunilor trebuie să aibă loc „în cel mai mare secret privind atât locul, cât și data”. Conform instrucțiunilor trimise de Lev Frinovski, adjunctul lui Ejov, responsabililor regionali la 8 august 1937, condamnații la moarte nu trebuie să știe ce soartă îi așteaptă: „Informați doar condamnații din categoria a 2-a despre sentința aplicată. Nu trebuie informați indivizii din categoria întâi. Repet, nu trebuie informați.”¹

EXECUȚII ÎN SECRET

*Directiva adresată de șeful NKVD din regiunea Kuibîșev
căpitanului din Securitatea de Stat Korobișin,
responsabil cu „operațiunile de reprimare”, raionul Ulianovsk:
2 august 1937. Strict secret.*

Pregătiți un loc secret, dacă e posibil într-o pivniță a clădirii NKVD, unde vor fi executați condamnații la moarte.

Trupurile vor fi îngropate într-o groapă comună săpată dinainte într-un loc secret. Transportul trupurilor va trebui efectuat exclusiv cu vehicule din dotarea NKVD.

Veți semna certificatul individual de execuție într-un singur exemplar. Aceste certificate vor fi trimise la fiecare cinci zile în plic sigilat și în pachet separat special numai prin curier NKVD șefului departamentului 8 (înregistrări statistice) al Securității de Stat de la Direcția regională a NKVD.

Sunteți personal răspunzător de secretul absolut privind locul, data, ora și metodele de execuție.

La primirea acestui document, veți trimite lista personalului NKVD autorizat să ia parte la procesul de execuție. În nici un caz nu veți apela la funcționari obișnuiți de miliție, nici la militari. Toate persoanele implicate în transportarea trupurilor și în săparea și umplerea gropilor vor semna un angajament special de păstrare a secretului, a cărui divulgare se pedepsește cu arestare imediată.

Citat de Nicolas Werth, *L'Ivrogne et la Marchande de fleurs*,
Tallandier, 2009, p. 93.

Ca un amănunt, Nikolai Ejov a mers până la indicarea câtorva tipuri de arbuști care trebuiau plantați deasupra gropilor comune.²

Marea Teroare nu cruță nici Gulagul. Ordinul NKVD nr. 00447 din 30 iulie 1937 prevede executarea a 10.000 de deținuți condamnați la muncă silnică și deja închiși. La 5 august, Frinovski trimite o circulară

1. Arhivele Centrale ale Serviciului de Contraspionaj și Securitate (Federația Rusă), f. 3, i. 4, d. 16, p. 6.

2. Marc Jansen și Nikita Petrov, *Stalin's Loyal Executioner: People's Commissar Nikolai Ezhov, 1895-1940*, ed. cit., p. 225.

secretă conducătorilor principalelor lagăre de concentrare, cu cota de împușcați pe care trebuie s-o îndeplinească fiecare: 800 pentru ansamblul concentraționar Marea Baltică–Marea Albă, 800 pentru Siblăg, 500 pentru Vorkuta, 300 pentru Norilsk.¹ Aceste cifre sunt rapid depășite: în total între 30.000 și 40.000 de *zek*-i au fost împușcați în anul de după emiterea ordinului. Afluxul masiv de noi deportați, cei din categoria a doua, perturbă lagărele. Populația Gulagului trece de la 1,1 milioane la 2 milioane în mai puțin de doi ani. Primirea noilor condamnați frânează producția, mai mică cu 30% față de plan în 1938. Condițiile de transport și de trai din lagăre provoacă o nouă hecatombă umană, un deținut din șase moare în această perioadă, adică circa 240.000 de persoane.² Lagărele din Gulag devin mai degrabă locuri ale morții decât ale reeducării prin muncă. Mulți deținuți mor din pricina accidentelor, dar sunt și omorâți, storși, măcelăriți în chip deliberat. „Pentru a ajunge dintr-un bărbat tânăr și sănătos, aflat la începutul carierei de spălat în aerul rece și tare, un «muribund» amărât, e nevoie de numai 20–30 de zile cu 16 ore de muncă pe zi, fără zile libere, la care se adaugă înfometarea continuă, îmbrăcămintea formată doar din zdrențe, nopțile cu minus 15 grade într-un cort de pânză plin de găuri [...]. Din brigăzile întregi de oameni care au început sezonul mineritului de aur, nu avea să supraviețuiască nici măcar o persoană, cu excepția brigadierului, a infirmierului și a câtorva dintre prietenii apropiați ai brigadierului.”³

Marea Teroare i-a permis puterii sovietice să treacă la o epurare etnică pe scară largă, despre care multă vreme nu s-a știut nimic fiindcă și ea s-a desfășurat în cel mai mare secret. La ședința Politbiuroului din 20 iulie 1937, respectiv cu zece zile înaintea lansării „Operațiunii Culac”, Stalin a scris o scurtă directivă cu următorul conținut: „Arestați în toate regiunile pe toți germanii care lucrează în uzinele noastre militare, semi-militare și chimice, în centralele noastre electrice și pe șantierele de construcții.”⁴ Cinci zile mai târziu, ordinul este transmis direcțiilor regionale ale NKVD.⁵ A venit apoi rândul polonezilor, următoarea țintă a regimului. La 11 august 1937, un nou ordin secret de la Lubianka privitor la „contingentele naționale” anunță trecerea la „lichidarea totală a rețelelor de spioni și teroriști ai Organizației militare poloneze, infiltrați în industrie, transporturi și agricultură”.⁶ A treia „operațiune națională”, declanșată în septembrie, îi vizează pe „harbinieni”, foști impiegați și muncitori ai Companiei de Căi Ferate din China orientală, cu baza la

1. Arhivele de Stat ale Rusiei pentru Istoria timpului prezent, fondul Comisiei Șevnik (care a anchetat între 1961 și 1963 represiunea politică din perioada lui Stalin), d. 3, pp. 67–69.

2. Arhivele de Stat ale Federației Ruse, f. 9414, i. 1, d. 1155, pp. 1–3.

3. *Apud* Anne Appelbaum, *Goulag*, ed. cit., p. 143 [ed. rom. cit., p. 137 – n. tr.].

4. E vorba despre germanii de pe Volga, stabiliți în Rusia din secolul al XVIII-lea.

5. Arhivele Prezidențiale ale Federației Ruse, f. 3, i. 58, d. 253, pp. 143–146.

6. *Apud* Nicolas Werth, *L'Inrogné et la Marchande de fleurs*, ed. cit., p. 129.

Harbin, oraș în Manciuria, repatriați pe teritoriul rus după cedarea liniei ferate către Japonia.¹ În octombrie Moscova îi atacă pe „imigranți, oricare ar fi motivele, datele și împrejurările trecerii lor în URSS”². În decembrie sunt declanșate „operațiunile” letonă, finlandeză, grecească, românească, estoniană și altele. Aceste „operațiuni naționale” nu sunt supuse cotelor, arestările privesc categorii întregi de indivizi. În cazul polonezilor, de exemplu, se cere neutralizarea tuturor celor suspectați a aparține de o fantomatică „Organizație militară poloneză”, adică toți foștii prizonieri de război polonezi rămași în URSS după războiul dintre cele două țări din 1920–1921, dar și refugiații politic, membrii fostului Partid Socialist Polonez și „naționaliștii” din regiunile cu comunități poloneze numeroase. Instrucțiunile sunt suficient de vagi pentru a putea fi interpretate, pe teren, după bunul-plac al cekiștilor însărcinați să îndeplinească ordinele Moscovei. Dosarele sunt grosolan încropite și apoi trimise forurilor conducătoare, care nu le acordă prea mare atenție de vreme ce roata terorii tot se învâртеște.

CUM SE FABRICĂ „SPIONI”

Mărturia lui A. V. Kuznețov, șef al raionului Kunțevo,

3 februarie 1939

Petrov (locotenent din Securitatea de Stat la Lubianka) m-a întrebat ce materiale aveam în raionul meu despre naționali. I-am răspuns că n-aveam nimic. La care Petrov mi-a zis să caut în întreprinderi, în birourile de informații [însărcinate cu înregistrarea locuitorilor dintr-un cartier – *n.a.*] și în general la toate unitățile administrative care au registre, liste de naționali și, pornind de la aceste liste, să emit mandate de arestare, înscriind sistematic pentru fiecare acuzația de spionaj. Apoi mi-a dat o cifră minimă de indivizi care trebuiau arestați în primă instanță. Când am obiectat că în cursul urmăririi penale riscăm să avem dificultăți în a alimenta acuzația de spionaj, Petrov mi-a zis: „Scrieți voi protocolul, închi-puiți-vă în funcție de locul de muncă al individului ce tip de spionaj putea desfășura, sau acuzați-l de acte de diversiune. Dați-i drumul, nu vă temeți, n-o să căutăm nod în papură. Dacă individul nu vrea să semneze protocolul, bateți-l până semnează.” [...] Așa am și procedat: naționali din raionul Kunțevo erau arestați în funcție de listele culese și întocmite în întreprinderi și în administrație. Grupam oamenii care lucrau în aceeași întreprindere într-o organizație contrarevoluționară și le lipeam acuzații în funcție de activitatea întreprinderii; astfel, la o întreprindere de apărare, venea firesc acuzația de spionaj și sabotaj.

Mărturia lui P. Zaharov, raionul Kunțevo

După ce i-am găsit pe „naționali” potriviți, am revenit la Sorokin și i-am spus că am prelucrat toată pepiniera. Sorokin mi-a tras o săpuneală și m-a întrebat dacă avem în raionul meu ruși sau evrei care au trăit în Germania, în Polonia sau în altă țară străină. I-am zis că erau mulți. Atunci Sorokin mi-a zis: „Putem să facem și din ei nemți sau polonezi, numai că totul trebuie făcut cu grijă, ca să

1. Arhivele prezidențiale ale Federației Ruse, f. 3, i. 58, d. 254, pp. 223–228.

2. *Apud* Nicolas Werth, *L'Ivrogne et la Marchande de fleurs*, ed. cit., p. 133.

nu ne prindă“. Dacă am primit aprobarea șefului, ne-am apucat cu Karetnikov să aplicăm metoda: în mandatele de arestare, în protocoalele de la interogatorii și în alte acte de urmărire penală, dacă individul era rus sau evreu, dar trăise în Polonia, scriam că e polonez, dacă locuise în Letonia, scriam că e leton.

Mărturii publicate în culegerea *Butovskii Poligon* (*Poligonul de la Butovo*), Moscova, 2003, trad. fr. Nicolas Werth, *L'Ivrogne et la Marchande de fleurs*, ed. cit., pp. 198–199.

Pașaportul intern, obligatoriu începând din 1932, în care figurau originea socială a titularului, legăturile de familie, antecedentele politice, facilitează vânătoria de dușmani „naționali“. O circulară a NKVD din aprilie 1938 ordonă ca originea „națională“ a titularului – rus, ucrainean, polonez, evreu, kazah etc. – să nu mai fie înscrisă doar pe baza declarației solicitantului. Fiecare cetățean e obligat să aducă dovada originii naționale sau etnice a părinților, sub sancțiunea lipsirii de documentul indispensabil călătoriei prin țară. Între iulie 1937 și noiembrie 1938, au fost arestați 335.513 „dușmani naționali“, din care 73,6% au fost împușcați, proporție mai mare decât în „Operațiunea Culac“. „Polonezii“ dau cel mai important contingent de victime – 134.159, din care 80% condamnați la moarte. Când Ejov îl informează despre campania „antipoloneză“, Stalin se arată entuziasmat: „Excelent! Continuați să săpați, să curățați și să eliminați infecția asta poloneză. Lichidați-o complet în numele intereselor URSS.“¹

Aceste „operațiuni naționale“ pot fi puse pe seama paranoiei lui Stalin, înclinat să vadă dușmani pretutindeni, ca și pe seama „presimțirilor“ lui menite să prevină viitorul conflict cu puterile Axei, Germania nazistă și Japonia imperială. Populațiile cele mai afectate de teroare se află la granițele URSS, și se poate închipui că Stalin a curățat terenul pentru a evita apariția unei „coloane a cincea“ în momentul confruntării. Lucrul e poate adevărat pentru nemții de pe Volga, pentru „harbinieni“, la rigoare și pentru polonezi, dar nu și pentru alte popoare de la periferia Rusiei (nu a URSS, nuanța e importantă) atinse de epurarea etnică, precum kazahii (deja decimați de foametea din 1932), popoarele din Caucaz sau uzbekii. Acestor ani de Mare Teroare le corespunde o „deznaționalizare“ a republicilor integrate în Uniunea Sovietică. PC Ucrainean este decapitat de conducerea sa autohtonă, la fel în Uzbekistan, în partidele kazah, armean, georgian. Epurările afectează întregul aparat al partidului-stat din aceste țări. La sfârșitul deceniului, Moscova reușise să-și impună cadrele, ceea ce corespunde unei forme de rusificare. Stalin, caucazian de origine, își însușește cauza „marii Rusii“, așa cum se temuse Lenin în momentul „chestiunii gruzine“. În fond, *Vojd-ul* este partizanul unui național-comunism sub flamura Moscovei.

1. Raport al lui Ejov către Stalin din 14 septembrie 1937, Arhivele Prezidențiale ale Federației Ruse, f. 3, i. 58, d. 254, pp. 173–178.

Când, spre sfârșitul anilor 1920, Sultan Galiev a visat să înființeze un stat socialist islamic cu turcofonii din Asia Centrală, asociat URSS, Stalin a dat ordin să fie lichidat împreună cu partizanii lui. „Omorâți-i pe toți porcii ăștia“, a scris el pe marginea documentului, ordonând execuția lor. Ordinul era înadins disprețuitor față de musulmani. „Foarte important. Trebuie trecut cu mătura de fier peste republicile Udmurtia, Mari, Ciuvașă și Mordovia“, îi ordonă el cu dispreț lui Ejov în septembrie 1937. Pentru „popoarele mici“ ale Uniunii, „socialismul într-o singură țară“, lozinca stalinistă din 1924, înseamnă dreptul de a trăi sub călcâiul partidului-stat de la Moscova. Marea Teroare n-a urmărit doar zdrobirea populațiilor, ci și a națiunilor ce compun Uniunea, ceea ce o aseamănă cu o vastă epurare etnică.

ORDINELE SECRETE ALE MARII TERORI: UN BILANT

Ordinele de operații ale NKVD, inspirate direct de Stalin, au cadencat cele paisprezece luni scurse între 30 iulie 1937 și 1 noiembrie 1938.

- Ordinul de operațiuni nr. 00447 din 30 iulie 1937, vizându-i pe „culacii“ care și-au ispășit pedeapsa sau au evadat din Gulag, pe clerici și credincioși, pe foștii membri ai partidelor necomuniste, pe criminali și în general pe „oamenii trecutului“, a autorizat arestarea a 767.397 persoane, din care 386.798 împușcați.

- Ordinul de operațiuni nr. 00486 din 15 august 1937, trasat de Biroul Politic în 5 iulie 1937, a autorizat arestarea a peste 18.000 de soții ale „dușmanilor poporului“ și 25.000 de copii de peste 15 ani.

- Ordinul de operațiuni nr. 00439 din 25 iulie 1937, vizându-i pe nemții care lucrau în URSS și pe cetățenii sovietici care au avut relații cu Germania, adică în total 68.000 de persoane arestate, din care 42.000 au fost executate.

- Ordinul de operațiuni nr. 00485 din 11 august 1937, vizându-i pe toți cetățenii sovietici care au avut relații cu Polonia sau pe polonezii din URSS, adică în total 140.000 de persoane arestate, din care 110.000 au fost executate, inclusiv majoritatea conducătorilor și activiștilor Partidului Comunist Polonez refugiați în URSS, al căror partid a fost oficial dizolvat de Comintern în august 1938.

- Ordinul de operațiuni nr. 00593 din 20 septembrie 1937, vizându-i pe cetățenii sovietici originari din Herbin, întorși din Manciuria în URSS după reglementarea problemei căilor ferate din estul Chinei, în 1935, cu Japonia. 25.000 de persoane au fost arestate.

Din august până în octombrie 1937, NKVD a deportat de la granițele din Extremul Orient în Kazahstan peste 170.000 de coreeni.

La 31 ianuarie 1938, Biroul Politic a autorizat NKVD să-și extindă acțiunile cu operațiunile letonă, estoniană, grecească, românească, finlandeză, chineză, bulgară și macedoneană. La 1 august 1938, Biroul Politic a autorizat NKVD să-și extindă acțiunile cu operațiunea afgană. Totalul victimelor înregistrate în aceste „operațiuni naționale“ se ridică la 335.513 persoane arestate, din care 247.157 executate.

La 19 septembrie 1937, Biroul Politic a autorizat NKVD să intervină în Mongolia exterioară, ceea ce a dus în patru luni la arestarea a 19.728 de „uneltitori“, din care 7.814 lama, 322 de proprietari feudali, 300 de oficiali ministeriali, 180 de responsabili militari, din care 6.311 erau deja împușcați la 31 martie 1938.

În paralel, Stalin a semnat personal 383 de liste trimise de Ejov, privind peste 44.000 de membri ai Partidului Comunist și ai aparatului de stat, din care 39.000 au fost executați, ceilalți fiind deportați.

Stéphane Courtois, *Communisme et Totalitarisme*, Perrin/Tempus, 2009, p. 149.

Marea Teroare se încheie așa cum a început, printr-o rezoluție secretă a Politbiuroului adoptată în 17 noiembrie 1938, semnată de Stalin pentru partid și de Molotov pentru guvern. În total, în șaisprezece luni, circa 750.000 de persoane au fost executate în secret și îngropate pe timp de noapte, adică o medie de 1.600 de execuții pe zi. E cel mai mare masacru comis de un stat în Europa pe timp de pace. Pe de altă parte, în timpul celor șaisprezece luni, 800.000 de cetățeni sovietici au fost condamnați la muncă silnică și trimiși în lagăr. Punând capăt masacrelor, rezoluția Politbiuroului salută operațiunile: „Curățirea țării de toate aceste elemente a jucat un rol pozitiv în consolidarea socialismului, Ar fi totuși greșit să credem că această curățire a URSS de toți spionii, sabotorii și teroriștii s-a terminat. Astăzi trebuie să ne continuăm fără milă lupta împotriva tuturor dușmanilor URSS, recurgând la metode mai eficiente și mai perfecționate.”¹ O lună mai târziu este introdusă cartea de muncă prin care sunt luați în evidență toți lucrătorii din țară, apoi urmează, în 1940, fixarea de locul de muncă, sfârșind prin a paraliza populația. Într-un deceniu, puterea i-a exterminat pe țărani liberi și i-a înregimentat pe supraviețuitori în colhozuri, a curățat țara de toate „impuritățile” – politice, sociale, etnice –, a fixat populația la locul de reședință și la locul de muncă. La capătul a șase ani, Stalin a realizat partea esențială a proiectului totalitar comunist. Marea Teroare s-a încheiat fiindcă nu-i mai era necesară puterii. Ea începea să devină chiar contraproductivă, antrenând o dezorganizare generală a țării – infrastructuri monopolizate în vederea „operațiunilor”, întreprinderi și uzine destabilizate de arestări, sate pustiite de colectivizare. La sfârșitul anilor 1930, toți indicatorii economici erau în scădere. Ne amintim că, după lansarea programului de „deculacizare” în 1929, Stalin fusese silit să facă o pauză din cauza rezistențelor întâmpinate și a daunelor produse. El a vorbit atunci despre „beția succesului”, pentru a pune eșecul metodei pe seama zelului câtorva subordonați și a salva partea esențială: politica de colectivizare. Asaltul asupra satelor a fost reluat apoi cu și mai multă înverșunare, ducând la exterminarea a milioane de țărani, în special prin înfometare. De data asta, pentru a scuza caracterul contraproductiv al Marii Terori, Stalin recurge la un procedeu similar: denunță vinovații din cadrul aparatului represiv. În rezoluția Politbiuroului care pune capăt operațiunilor, NKVD este acuzat de sabotarea muncii din neglijență, din comoditate sau chiar din grabă. Ejov este înlocuit cu Beria, ca o dovadă a faptului că acum Kremlin dorește într-adevăr să schimbe foaia. Probabil că *Vojd-ul* ar fi continuat teroarea mai târziu, așa cum a făcut în 1930, pentru a desăvârși acea „construcție a socialismului” care se confundă cu proiectul totalitar. Conjunctura internațională nu i-a lăsat timp.

Împrejurările au servit multă vreme drept explicație pentru Marea Teroare. Creșterea pericolelor în Orient odată cu presiunea japoneză în

1. Arhivele prezidențiale ale Federației Ruse, f. 3, i. 58, v. 6, pp. 85–87.

Manciuria, agitația Germaniei naziste la granițele URSS, neîncrederea democrațiilor occidentale față de regim sunt tot atâtea motive care l-ar fi putut obliga pe Stalin să fie ferm, pentru a pregăti mai bine statul în fața furtunilor ce stăteau să vină. Prăbușirea guvernului republican în Spania a confirmat pesemne în ochii lui Stalin pericolul unei „coloane a cincea”. O jumătate de secol mai târziu, bătrânul Molotov va apăra această poziție: „Anul 1937 a fost necesar [...], restul dușmanilor de toate orientările au continuat să existe, și în fața pericolului amenințator al agresiunii fasciste ei se puteau uni. Suntem îndatorați anului 1937, pentru că noi în timpul războiului nu am avut coloana a cincea.”¹ Altă explicație ar fi că violența abătută asupra țării corespunde unei voințe a regimului de a o moderniza cu orice preț. Pentru a promova o industrie și o economie performantă, trebuiau eliminate structurile perimate, mai ales la țară. Se știe că mâna de lucru eliberată de colectivizare nu s-a transformat deloc într-un nou proletariat, ci s-a alăturat armatei de sclavi, de *zek-i*, din lagărele de concentrare. Marea Teroare a urmărit exclusiv să îndeplinească două funcții ale proiectului comunist, una cu caracter politic, cealaltă cu caracter ideologic. Boris Pasternak scria că „neînchipuita cruzime” a terorii poate fi înțeleasă ca o urmare a usturătorului eșec al colectivizării pe care puterea nu-l putea accepta.² Pentru istoricul Martin Malia, tragedia este explicată de eșecul global al regimului: „Nu întâmplător teroarea de masă a început în 1936, imediat după proclamarea victoriei socialismului, scrie el. Până atunci, socialismul era doar un orizont, iar imperfecțiunile sistemului puteau fi socotite vremelnice. Odată cu încheierea colectivizării și cu naționalizarea, socialismul dispunea în sfârșit de marile sale instrumente, dar rezultatele morale și materiale mult așteptate nu veniseră încă, dimpotrivă: întreaga întreprindere nu dusesese decât la un sistem complex de aservire, cuplat cu penuria. Pentru ca regimul să poată continua să funcționeze, această contradicție trebuia negată. Iar cea mai bună cale de a o nega era ca defectele evidente ale socialismului să fie imputate unei gigantice conspirații de «trădători» și «sabotori»”.³ Marea Teroare a fost o piesă de teatru sângeroasă pusă în scenă în vederea găsirii de vinovați pentru eșecul socialismului. Funcția sa ideologică a fost deja subliniată, ea ține de logica sistemului. La plenara de partid ținută înainte de declanșarea Marii Terori, Stalin a explicat-o: „Cu cât vom progresa, cu cât succesele noastre vor fi mai mari, cu atât rămășițele claselor exploatare învinse vor fi mai atâțate, cu atât lupta de clasă va căpăta forme mai ascuțite, iar statul socialist va fi mai ponegrit.”⁴ Dacă lupta de clasă este o dovadă a vitalității socialismului, e limpede că, cu cât sistemul are mai multe

1. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, ed. cit., p. 306 [ed. rom. cit., p. 437 – n. tr.].

2. *Apud* Robert Conquest, *Staline*, ed. cit., p. 346.

3. Martin Malia, *L'Occident et l'énigme russe*, Le Seuil, 2003, p. 338.

4. RȚHIDNI, f. 17, i. 2, d. 612, p. 8.

eșecuri, cu cât bate mai mult pasul pe loc, cu atât lupta de clasă devine mai necesară pentru a induce ideea înaintării sale irezistibile. Regimul își inventează așadar întruna noi dușmani pentru a demonstra dinamismul sistemului care, prin chiar succesul său, se confruntă cu noi opozanți și așa mai departe. Lupta de clasă este deopotrivă mărturia înaintării pe calea socialismului și instrumentul său.

Călăii voluntari ai lui Stalin

În plină desfășurare a colectivizării, în momentele de vârf ale rechizițiilor forțate, deportărilor în masă și foametei organizate, mii de țărani disperați s-au întors către șeful statului sovietic, Mihail Kalinin, pentru a-l informa despre tragedia care avea loc și a-i cere ajutorul. „Tovarășe Kalinin, dragul nostru tătuc al întregii Rusii, trimiteți repede un reprezentant – sună rugămintea unuia dintre ei –, ca să facă o adunare și să afle ce se petrece cu-adevărat la noi, cum suferă poporul sub jugul comuniștilor, ca să pună ordine până nu-i prea târziu. E clar pentru toată lumea că șefii de aici sunt ruși de puterea sovietică.“ Altul scrie: „Dragă Kalinușka, [...] văd că lecțiile trecutului nu ți-au fost de nici un folos. Te-ai lăsat dus de nas de căpcăunul Stalin, care e pe cale să înhațe tot cu etichetele lui mari și să ducă țara la pieire.“¹ Mitul „bunului țar“ este o moștenire din vechiul regim. Distincția între binele sovietic și răul comunist, între blajinul președinte Kalinin și maleficul secretar general Stalin, dovedește că poporul habar n-are cum funcționează regimul și că n-a înțeles nimic din nenorocirea care s-a abătut asupra lui. Lipsiți de orice speranță², oamenii trebuiau totuși să păstreze o ultimă licărire de credință în izbăvire, agățându-se de ideea că există undeva un conducător înțelept care într-o bună zi va veni să pună capăt coșmarului. În imaginarul popular, Kalinin, fiu de țărani, fost muncitor, numit președinte (titlu pur onorific) încă din 1919, joacă rolul „bunului țar“. Leninist din prima clipă, bolșevic cu state vechi, membru al Politbiuroului, el este de fapt un slujitor credincios al partidului și un devotat executant. Mihail Kalinin, care va ocupa postul de șef al statului până la moartea sa, în 1946, a ratificat toate ordinele lui Stalin, fără nici o tresărire de conștiință.

Alții au crezut că „țarul cel bun“ era întrupat în persoana *Vojd-ul*-ului însuși. „Nimeni nu-i spune nimic lui Stalin“, se plângea Meyerhold înainte de a dispărea și el cu totul în acțiunea de epurare. Întâlnindu-se cu Ehrenburg pe stradă, într-o seară de iarnă cu ninsoare, scriitorul Boris

1. Nicolas Werth, „Lettres paysannes à Kalinine, 1930“, în *De Russie et d'ailleurs: Mélanges Marc Ferro*, Institut d'Etudes Slaves, 1995, pp. 233–243.

2. Acesta este titlul primului volum al memoriilor Nadejdei Mandelstam despre perioada stalinistă [în românește volumul a apărut sub titlul *Fără speranță*, Polirom, Iași, 2003 – n. tr.].

Pasternak a exclamat: „De s-ar găsi cineva să-l prevină pe Stalin!“¹ Copleșit de strigăte de ajutor, de cereri de grațiere, de memorii, Politbiuroul decide în cele din urmă, la propunerea lui Stalin, să interzică membrilor săi orice imixtiune în anchetele și hotărârile „justiției“. Unii lideri au reușit totuși să-și scoată prietenii din situații dificile, dar întotdeauna pe ascuns, fără știrea colegilor, căci dacă intervenția lor se afla riscau ca NKVD să-i prindă iarăși în plasă pe cei „scăpați ca prin miracol“. Stalin a respins însă sistematic cererile de grațiere. În momentul epurărilor din Armata Roșie, mareșalul Budionnii a fost primit la Kremlin. Venea să pledeze cauza ofițerilor săi arestați. Stalin îl aprecia pe acest militar dintr-o bucată, cu mustața lui răsucită, care făcuse minuni de vitejie în fruntea cavaleriei sale în timpul Războiului Civil de la începutul anilor 1920. „Dacă aceștia sunt Dușmanul, cine a făcut Revoluția? îl întreabă Budionnii. Înseamnă că și noi ar trebui să fim aruncați în închisoare!“ «Ce vrei să spui, Semion Mihailovici?» a răs Stalin. «Ești nebun?» L-a chemat înăuntru pe Ejov: «Budionnii susține că este momentul să ne arestezi.»²

Apropiatii lui Stalin sunt încredințați de temeinicia politicii urmate, dar dictatorului îi place să le pună la încercare convingerile și loialitatea. Majoritatea celor din anturajul său au câte o rudă săltată în raziile ce aveau loc în acea perioadă. Bărbat crud și cu o voință de fier, *Vojd*-ul nu suportă smiorcăiala. „Gratitudinea este o boală de câine“, i-a spus el brutal într-o zi lui Zinoviev, care-i reproșa ingratitudinea.³ Pentru el, să fii hotărât înseamnă să ai capacitatea de a sacrifica totul în numele idealului. Fidelul Molotov n-a crâcnit când soția lui a fost demisă din funcția de comisar al poporului pentru industria pescuitului, în 1939, fiind apoi exilată pentru „deturnare de fonduri“. „Bunul“ Kalinin tace mâlc când soția lui e trimisă în Gulag pentru câteva nefericite vorbe scăpate la adresa regimului. Nici familia lui Stalin n-a scăpat de roata roșie. În ideocrație, când e vorba de hotărârile partidului, nu încap favoritisme, regula li se aplică tuturor în numele transcendenței sistemului.

FAMILIA LUI STALIN ÎN NĂVODUL MARII TERORI

Victime ale represiunii de partea Ekaterinei Semionova Svanidze (prima soție a lui Stalin):

1. Aleksandr Semionovici Svanidze, cumnatul lui Stalin. Membru al partidului din 1904 (pseudonim în partid: Alioșa Svanidze). Comisar al poporului pentru Finanțe în Georgia. Până în 1937, a lucrat la Comisariatul Poporului pentru Finanțe al URSS. Unul dintre cei mai apropiați prieteni ai lui Stalin. Acuzat de spionaj și împușcat.

2. Maria Anisimovna Svanidze, soția lui A.S. Svanidze. Cântăreață. Arestată în 1937, condamnată la zece ani de închisoare. Moartă în exil.

1. *Apud* Robert Conquest, *Staline*, ed. cit., p. 225.

2. *Apud* Simon Sebag Montefiore, *Staline, la cour du tsar rouge*, ed. cit., p. 252 [ed. rom. cit., p. 200 – n. tr.].

3. *Ibid.*, p. 63 [ed. rom. cit., p. 61 – n. tr.].

3. Ivan Aleksandrovici Svanidze, fiul lui A.S. Svanidze. Arestat ca fiu de „dușman al poporului“, revenit din exil în 1936.

4. Maria Semionovna Svanidze, cumnata lui Stalin. Arestată în 1937. Moartă în închisoare.

5. Iulia Isaakovna Djugașvili, soția primului fiu al lui Stalin, Iakov, arestată, liberată în 1943.

Victime ale represiunii de partea Nadejdei Sergheevna Alliluieva (a doua soție a lui Stalin):

1. Stanislav Franțevici Redens, soțul cumnatei lui Stalin, comisar al poporului pentru afaceri interne în Transcaucazia, Kazahstan. Delegat la Congresele XV, XVI și XVII ale partidului, membru al Comisiei Centrale de Control și al Comisiei Centrale de Revizie ale partidului. Arestat în 1938 ca „dușman al poporului“, împușcat în 1941.

2. Ivan Pavlovici Alliluiev, fiul lui P.I. Alliluiev, unchi prin alianță al lui Stalin. Membru de partid din 1920, redactor la revista *Agricultura socialistă*. Arestat în 1938 și condamnat la cinci ani, liberat în 1940.

Alți membri ai familiei lui Stalin, victime mai târzii ale represiunii:

1. Anna Sergheevna (Alliluieva) Redens, cumnata lui Stalin. Arestată în 1948, condamnată la zece ani pentru spionaj. Liberată în 1954.

2. Xenia Aleksandrovna Alliluieva, cumnata lui Stalin. Arestată în 1947. Liberată în 1954.

3. Evghenia Aleksandrovna Alliluieva, soția lui P.S. Alliluiev, unchi prin alianță al lui Stalin, Arestată în 1948 și condamnată la zece ani pentru spionaj, Liberată în 1954.

Dimitri Volkogonov, *Staline, triomphe et tragédie*, Flammarion, 1991, p. 250.

După moartea lui Stalin, liderii care au supraviețuit furtunii vor încerca să-și explice comportamentul din timpul Marii Terori prin frica pe care ar fi inspirat-o *Vojd*-ul în cercul său. Supunerea la ordine, prin constrângere și forță, este un argument recurent prin care călăii își justifică participarea la crimele comandate de autoritate. De fapt însă, dacă mâna nu le-a tremurat nici un pic când au semnat condamnările la moarte, dacă brațul nu li s-a înmuiat când au trebuit să lichideze „dușmanul de clasă“ nu e din pricina amenințărilor care planau asupra lor, ci fiindcă au acționat cu conștiința absolut împăcată. În timpul epurărilor din partid, mulți dintre „vinovați“ erau cunoscuți în cercurile conducătoare, militaseră toți împreună, simțiseră cu toții beția revoluției, își dovediseră reciproc fidelitatea față de dogme, și totuși au crezut în probele aduse despre tovarășii arestați, aprobând apoi condamnarea lor. Au avut încredere în dosare de acuzație încropite fiindcă aveau nevoie să creadă. Nu lășitatea i-a făcut complici, ci credința. „Cum [...] să nu o semnezi [condamnarea la moarte] dacă, potrivit anchetei, [...] această persoană era un dușman?“, se va justifica mai târziu Kaganovici.¹

Din anturajul lui Stalin, unii par mai vinovați decât alții, în orice caz mai activi, chiar dacă toți și-au mănjit mâinile cu sânge (uneori la pro-

1. *Ibid.*, p. 261 [ed. rom. cit., p. 207 – n. tr.].

priu), căci *Vojd*-ului îi plăcea să întrețină această complicitate în crimă care sudează oamenii mai trainic decât orice jurământ de credință. Lazar Kaganovici, pe care Stalin îl aprecia în mod deosebit, făcuse deja dovada că are pumnul de fier când s-a pus problema supunerii PC din Ucraina, înainte de a trece la exterminarea țărănimii prin foametea din 1932–1933, la organizarea căreia a contribuit. Kaganovici n-a dat niciodată semne de slăbiciune. Înaintea unei ședințe a Politbiuroului, Stalin i-a spus într-o zi: „Știi că frate-tău Mihail [comisar al poporului pentru industria aeronautică] s-a înhăitât cu «dreapta». Avem date precise“. Și Stalin îl privește țintă, ca să vadă ce-i răspunde Kaganovici. „Trebuie procedat cu el conform legii“, răspunde acesta. Prevenit de fratele său, Mihail Kaganovici a ales să se sinucidă ca să nu treacă prin infernul care se anunța.¹ În timpul Marii Terori, Lazar Kaganovici a primit însărcinarea să conducă epurările în sectorul căilor ferate. S-a apucat de treabă cu entuziasm. A ordonat NKVD-ului să scape de „sabotorii troțkiști sau japonezi“ din căile ferate. A semnat o listă cu 36.000 de condamnări la moarte. Au fost omorâți atâția muncitori feroviari, că secretarul lui Stalin, Poskrebîșev, a aflat într-o zi că o linie ferată a fost total paralizată din lipsă de personal.²

Viaceslav Molotov era cel mai fidel adjunct al lui Stalin din Politbiuro. Relațiile dintre ei nu erau de prietenie, așa cum erau cele dintre *Vojd* și Kaganovici, dar Supremul Cărmaci (nume ce-i va fi în curând atribuit lui Stalin) aprecia că Molotov e un comunist muncitor, ascultător, devotat. Discipolul nu și-a trădat niciodată stăpânul. Până în ultima clipă s-a înfățișat ca un stalinist de prim rang, așa cum a făcut-o în dialogurile cu biograful său, în care apare ca un dinozaur politic provenind dintr-o lume revolută.³ Iată un comunist care n-a știut niciodată ce e remușcarea. Pe adevăratul său nume Skriabin, aidoma cu al compozitorului, al cărui văr este, Viaceslav Molotov a fost remarcat de Lenin pentru talentul său organizatoric. La moartea liderului bolșevic, i s-a alăturat lui Stalin pentru a participa la eliminarea rivalilor săi. Boris Bajanov, care a fost unul dintre secretarii Gensek în anii 1920, îl prezintă drept „un birocrat foarte conștiincios, nu strălucit, dar extrem de muncitor, calm și stăpân pe sine“. Și adaugă: „Nu arăta nici grosolănie, nici aroganță, nici cruzime, nici dorința de a umili sau de a strivi pe cineva.“⁴ Winston Churchill, care s-a lovit de intransigența lui Molotov în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când acesta conducea politica externă a URSS, va saluta în el un aparatcic model: „Zâmbetul lui era ca o iarnă siberiană, vorbele lui

1. Dimitri Volkogonov, *Staline, triomphe et tragédie*, ed. cit., p. 189.

2. Simon Sebag Montefiore, *Staline, la cour du tsar rouge*, ed. cit., p. 257 [ed. rom. cit., p. 204 – n. tr.].

3. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, ed. cit., pp. 297–299 [ed. rom. cit., pp. 424–430 – n.tr.].

4. Boris Bajanov, *Bajanov révèle Staline*, Gallimard, 1979, p. 166.

măsurate cu grijă și adesea înțelepte, comportarea afabilă îl făceau să fie agentul perfect al politicii sovietice într-o lume mortală.⁴¹ Numit în 1930 președinte al Consiliului Comisarilor Poporului (echivalentul unui prim-ministru), Molotov a aplicat politica lui Stalin în toate domeniile: planificare, colectivizare, deculacizare, epurare. Semnătura lui se regăsește alături de cea a lui Stalin pe cel puțin 383 de liste de condamnați la moarte, privitoare la 40.000 de persoane. În zelul său nu și-a cruțat nici un colaborator. Din cei 28 de comisari ai poporului (miniștri) aflați sub ordinele sale înainte de 1938, douăzeci au fost împușcați. „Dezbăteam și luam o hotărâre.“ Întotdeauna trebuia să acționăm rapid, va povesti el în interviul său autobiografic: „Sigur că am făcut și greșeli. [...] Au căzut și oameni nevinovați. [...] Opt-nouă acolo – corecți, și unu-doi în mod clar incorecți.“⁴² Din funcția sa, Molotov a supervizat lista zilnică a condamnărilor la moarte pronunțate de Colegiul Militar. Sublinia cu creionul roșu numărul de condamnați, niciodată numele. Pentru el, cei pe care-i trimitea în fața plutonului de execuție erau niște anonimi.³ Mai târziu, când a fost întrebat de ce fuseseră reprimare și familiile, Molotov a dat următorul răspuns: „Trebuiau izolați. Altfel ar fi răspândit tot soiul de plângeri, iar societatea ar fi fost infestată cu o doză de demoralizare.“ Lichidarea rudelor și apropiaților era pentru putere o modalitate de a se feri de orice proteste, de a-și asigura o liniște veșnică, de cimitir. În legătură cu mărturisirile smulse acuzaților, Molotov va recunoaște că uneori aveau un caracter grotesc, dar că vina le revenea „vinovaților“. „Au încercat să-și împingă mărturisirile până la absurd fiindcă erau dușmani neîmpăcați. [...] Era un mijloc de a continua lupta împotriva partidului în procesul public, luând asupra lor atâtea fărâdelegi, încât acuzația să-și piardă orice credibilitate. [...] Era tot luptă împotriva partidului.“⁴⁴

Întreaga conducere sovietică a participat la Marea Teroare într-o veselie. Ideea de a aplica pedeapsa cu moartea copiilor în vârstă de peste 12 ani îi revine lui Vorosilov – acest „provincial mărginit, fără educație, fără capacități militare și fără capacități administrative“, cum l-a caracterizat Troțki.⁵ Indignat după citirea unui articol ce relata agresarea unui procuror din Moscova de către un băiat de nouă ani, comisarul pentru apărare îi trimite un bilet *Vojd*-ului în care scrie: „Nu înțeleg de ce nu sunt împușcate lepădăturile astea“. Așa se face că la 8 aprilie 1935 presa publică un articol care arată că tinerii de peste 12 ani sunt de-acum

1. Winston Churchill, *Mémoires de guerre, 1919-1941*, vol. 1, Tallandier, 2009, p. 178 [Al Doilea Război Mondial, trad. de Any și Virgil Florea, Saeculum, 1997, vol. 1, p. 153 – n. tr.].

2. Félix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, ed. cit., pp. 305–307 [ed. rom. cit., pp. 436–441 – n.tr.].

3. RȚHIDNI, în special f. 82, i. 2, d. 887, pp. 66–69, 70, 133, 163.

4. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, ed. cit., pp. 305–307.

5. Apud François-Xavier Nérard, *Dessine-moi un bolchévik*, Tallandier, 2007, p. 219.

„pasibili de întreaga gamă de pedepse“. Amenințarea copiilor va fi hotărâtoare în obținerea mărturisirilor de la „vinovați“. Când informația a devenit publică, lumea largă s-a indignat. Mașina propagandei comuniste a contraatacat imediat. De la Paris, de pildă, PCF pretindea că în țara socialismului indivizii se maturizează mai repede, iar la 12 ani sunt deja deplin răspunzători de actele lor. Stalin s-a pozat cu copii pentru a-și dovedi sufletul generos. O fotografie celebră, făcută în ianuarie 1936 la Kremlin, îl prezintă primind zâmbitor un buchet de flori de la o fetiță. Mai târziu se va afla că tatăl copilei fusese împușcat ca „dușman al poporului“, iar mama ei se sinucisese după arestarea soțului.¹

Membrii Politbiuroului nu s-au mulțumit doar să semneze decrete sau să supravegheze listele de condamnați la moarte, cei mai mulți dintre ei au fost și pe teren pentru a conduce operațiunile de epurare. Kaganovici a făcut minuni în Kazahstan, Jdanov a controlat execuția a 68.000 de persoane la Leningrad, iar Andreev, responsabilul Orgbiuro, însărcinat cu aplicarea hotărârilor de partid, a luat parte cu voluptate la cele din regiunea Volgăi. Îi trimitea zilnic telegrame entuziaste lui Stalin pentru a-l ține la curent cu isprăvile lui: „Lichidat Politbiurul de aici. Toți arestați ca dușmani – îi scrie el din Voronej. Plec la Rostov acum!“² Arhivele n-au păstrat toate fărădelegile liderilor politici. Urmașii lui Stalin, care-l fac răspunzător de toate crimele, au avut grijă să șteargă o parte din isprăvile lor. Se știe totuși că Gheorghi Malenkov, adjunctul lui Ejov la secția de cadre a partidului, s-a distrat promovându-și tovarășii doar pentru a-i putea reprimă mai cu spor după aceea sau că ar fi responsabil de moartea a 150.000 de persoane.³ Anastas Mikoian, ajuns în posteritate ca unul dintre cei mai „omenoși“ conducători, a parafat condamnarea la moarte a sute de administratori de la Ministerul Agroalimentar pe care-l conducea. A participat de asemenea la lichidarea cadrelor din PC Armean, republică de unde provenea. Nikita Hrușciiov, care va conduce URSS după moartea lui Stalin, cel care a ordonat destalinizarea, a reușit mai bine decât ceilalți să-și albească trecutul. La ordinul său, 261 de pagini din dosarul său au fost arse în iulie 1954. Apare totuși ca răspunzător de execuția a 55.741 funcționari de partid din Moscova, oraș pe care-l conducea. Cota fusese fixată la 50.000 pentru capitală, dar Hrușciiov a depășit-o din exces de zel. Ba chiar i-a scris lui Stalin pentru a-i cere autorizația să adauge 2.000 de foști culaci în această operațiune de epurare – autorizație acordată imediat.⁴

1. Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, ed. cit., p. 233.

2. RȚHIDNI, f. 73. i. 2, d. 19, pp. 12–14.

3. Sergo Beria, *Beria, mon père*, ed. cit., pp. 66 și 85 [ed. rom. cit., pp. 79 și 90 – n. tr.]; Oleg Khlevniouk, *Le Cercle du Kremlin*, Le Seuil, Paris, 1996, pp. 264–266; Nikita Khrouchtchev, *Souvenirs*, Robert Laffont, 1971, p. 328.

4. William Taubman, *Kruschev, The Man and His Era*, Norton & Co., New York, 2003, pp. 89–90.

În rezoluția secretă a Politbiuroului care a pus capăt Marii Terori în noiembrie 1938, NKVD-ului i se pun în cârcă toate relele, funcționarii Securității Statului sunt făcuți răspunzători de toate excesele. Comanditarii de la nivelurile superioare se descarcă pe executanții de la nivelurile inferioare. „Ejov e o lepădătură, din cauza lui au pierit mulți oameni nevinovați în 1938. Iată de ce l-am împușcat“, îi va mărturisi Stalin, într-o zi din vara anului 1940, constructorului de avioane Iakovlev.¹ *Vojd-ul* n-are remușcări, dacă o face pe Pilat din Pont e numai din pricina firii sale. Așa cum a avut grijă să-i implice pe toți membrii conducerii sovietice în operațiunile Marii Terori – mergând uneori până la a nu aproba listele de condamnați stabilite de alți responsabili – pentru a-i avea la mână, tot așa va da de înțeles apoi că a fost greșit înțeles sau că ordinele sale au fost aplicate cu prea mult zel. Îi plăcea să lucreze pe ascuns, moștenire pesemne a trecutului său de tâlhar caucazian, când își bătea joc în același fel de poliție și de puterea țaristă. Stalin s-a debarasat de Ejov devenit inutil (odată după ce și-a îndeplinit rolul), ca să dea de înțeles că începe o nouă etapă. Înaintea lui Ejov, *Vojd-ul* procedase în același fel și cu Ghenrih Iagoda, predecesorul său la conducerea poliției politice, și el un fidel executant al ordinelor lui Stalin. Crescut în seraiul CEKA, Iagoda făcuse treabă bună la conducerea GPU înainte să intre și el în „tocător“. URSS îi datorează înființarea Gulagului, rentabilizarea lagărelor de concentrare, exploatarea dincolo de orice limite a deținuților. Tot el a fost regizorul primului proces-spectacol, procesul Kamenev–Zinoviev, desfășurat după un scenariu al lui Stalin. Cu această ocazie, probabil, și-a pierdut *Vojd-ul* încrederea în el. Un mare număr de acuzați n-au apărut la audieri fiindcă n-au fost suficient de bine „pregătiți“ pentru a-și repeta mărturișirile în public. Iagoda a plătit cu capul acest amatorism. A făcut la rândul lui cunoștință cu sălile de tortură de la Lubianka, dar din poziția de victimă de astă dată. A mărturisit tot – trafic de diamante, comploturi, asasinate (al lui Gorki, în cazul lui) – înainte de a fi figura printre participanții la al treilea proces demonstrativ, cel al lui Buharin. Iagoda a sfârșit, ca atâția alții, cu un glonț în ceafă.

Stalin a reușit să-l facă pe Ejov, succesorul lui Iagoda, răspunzător de ororile petrecute în timpul Marii Terori. Întunecata perioadă a devenit pentru posteritate „ejovșcina“, adică „teroarea lui Ejov“. Cuvântul a fost auzit prima dată din gura lui Stalin. Devotat secretarului general, Nikolai Ejov este unul dintre cele mai bune exemple despre ce însemna în acea perioadă un bun stalinist, unul care aplică perfect politica dictatorului. Stalin l-a format pe Ejov, l-a promovat și l-a folosit înainte să se lepede de el și să-i pună totul în cârcă. Călăul îi va fi folositor până la capăt, chiar și după ce a fost lichidat. La 22 de ani, cât avea în octombrie 1917, Nikolai Ejov a participat activ la primele mutări ale puterii bolșevice.

1. Relatare a lui Iakovlev în memoriile sale, apărute în 1967 la Moscova, citată de Michel Heller, *Le Monde concentrationnaire et la littérature soviétique*, ed. cit., p. 171.

Mobilizat în Armata Roșie, e numit comisar politic, ochiul partidului prezent în fiecare unitate, care e și adevăratul ei stăpân. După Războiul Civil, tânărul Ejov e trimis în regiunea Kazan, ca responsabil cu agitația și propaganda, „agitprop“ în limbaj bolșevic, activistul însărcinat cu vestirea vremurilor noi. Reperat de Lazar Kaganovici, de pe atunci fidel acolit al lui Stalin, Ejov urcă rapid în ierarhia de partid, fiind mai întâi secretar de regiune, de provincie, apoi al republicii Kazahstan. Delegat la al XIV-lea Congres al partidului din 1925, este selecționat să urmeze un an Academia comunistă, școala de cadre a partidului. La absolvire, devine instructor la Departamentul Organizatoric al Comitetului Central, având drept sarcină formarea adevăraților comuniști. Doi ani mai târziu, primește însărcinarea să selecteze cadrele, faimoasa nomenclatură. Nici o îndoială deci cu privire la fidelitatea lui doctrinară. De la sfârșitul anilor 1920, urmează o dublă ascensiune. Urcă în continuare în ierarhia de partid, membru al Comitetului Central, membru al Orgbiuroului, președinte al Comisiei Centrale de Control, organ răspunzător de disciplina în sânul partidului, membru al Politbiuroului. În paralel, este numit de Stalin în posturi-cheie, cu sarcina de a-i aplica politica. În 1929–1930, este adjunct al comisarului poporului pentru agricultură însărcinat cu lansarea colectivizării. La sfârșitul lui 1934, conduce ancheta privitoare la asasinarea lui Kirov, permițându-i astfel lui Stalin să construiască teoria complotului care avea să ducă la eliminarea rivalilor săi din conducerea partidului. În mai 1935, este adjunctul direct al lui Stalin în cadrul comisiei speciale secrete, înființată de Politbiuro pentru pregătirea lichidării „dușmanilor poporului“, preludiu al proceselor demonstrative și al marilor epurări din partidul-stat. Totodată, *Vojd*-ul îl însărcinează cu epurarea Cominternului, cu eliminarea tuturor comuniștilor străini bănuți mai mult sau mai puțin de „troțkism“. Internaționala Comunistă devine astfel instrumentul stalinismului în afara URSS. Întrucât cercetarea penală din procesul Kamenev–Zinoviev, urmată de desfășurarea lui defectuoasă, a dezvăluit existența în rândul organelor de securitate a câtorva vechi bolșevici care se opuneau represiunii, Stalin hotărăște să facă ordine înlocuindu-l la conducerea NKVD pe Iagoda cu Ejov și dându-i puteri depline. „Nu știu să existe un lucrător mai bun decât Ejov, va spune Ivan Moskvîn, unul dintre vârfurile Comitetului Central. Sau, mai degrabă, nu lucrător, ci executant. Când îi încredințezi o sarcină, poți să nu mai faci verificări, fiindcă ești sigur că va face totul. Ejov are, e-adevărat, un singur defect, dar unul important: nu știe să se oprească. Și câteodată trebuie să-i curmi elanul ca să nu sară peste cal.“¹ Exact omul care-i trebuia lui Stalin. *Vojd*-ul îi lasă mână liberă, până când îi va veni rândul să i se curme elanul, la propriu.

1. Apud Pavel Chinsky, *Staline, archives inédites*, ed. cit., p. 76. Pentru biografia lui Ejov, v. Marc Jansen și Nikita Petrov, *Stalin's Loyal Executioners: People's Commissar Nikolai Ezhov, 1895–1940*, ed. cit.

Faptul că puterea sovietică l-a diabolizat pe Ejov după ce i-a folosit talentele a fost facilitat de propria personalitate a celui în cauză. Cu statura sa de un metru cincizeci și unu, cel care a fost numit „Piticul sângeros” nu-l putea umbri pe Stalin. *Vojd*-ul își alegea de altfel uneltele potrivit propriei lui staturi. Aleksandr Poskebîșev, secretarul său devotat, era și el un bărbat scund. „[Ejov] era mereu beat și abătut. [...] Avea o față zbârcită, ten gălbui și o privire vicleană. Părea a fi cuprins de o agitație continuă”, va spune despre el Sergo Beria, fiul lui Lavrenti Beria care a preluat frâiele NKVD după eliminarea „Piticului sângeros”¹. Depresiv, chiar neurastenic, alcoolul îl ajuta să reziste. Stalin a trebuit să-l încurajeze adesea ca să continue să lucreze bine. Om nervos și fragil, suferea de mâncărimi ale pielii, de psoriazis, și avea crize de angină și de sciatică.² I s-a atribuit lui Ejov și un strașnic apetit sexual, se spune că i-ar fi plăcut orgiile, atât cu bărbați, cât și cu femei. S-ar părea, în general, că sexul a jucat un rol important în viața călăilor-șefi ai lui Stalin. În biroul lui Iagoda s-au găsit, după arestarea lui, materiale și fotografii pornografice, iar Beria va fi cunoscut în toată Moscova ca un violator de fete răpite de zbirii săi.³ Ejov asista și chiar participa uneori la ședințele de tortură și i se întâmpla să apară la ședințele Politbiuroului cu haina pătată de sânge. După ce a devenit șef al NKVD, a pus la punct o nouă procedură pentru execuții. A abandonat celulele de la subsolul Lubyankăi, punând să fie amenajat un local special, în altă clădire a NKVD, unde condamnații erau duși în furgoane zăbrelete. Clădirea a fost dotată cu o podea înclinată către un perete ridicat din bușteni, pentru a absorbi gloanțele, și cu un sistem de spălare pentru a facilita scurgerea sângelui. După execuție, trupul condamnatului era dus într-un sicriu metalic până la crematoriu. Cenușa era apoi risipită într-o groapă comună, cel mai adesea în cimitirul Donskoi.⁴

CĂDEREA LUI NIKOLAI EJOV

În toamna anului 1938, Stalin a format o comisie de anchetare a NKVD. Concluziile acesteia au fost defavorabile, cum era de așteptat. În decembrie, Ejov a fost înlocuit de Beria. În lunile care au urmat, mulți dintre oamenii săi au fost executați. Dar Ejov și-a păstrat măcar una dintre multele lui funcții: cea de comisar al poporului pentru transportul fluvial. A apărut la tribună cu prilejul comemorării lui Lenin în februarie 1939. La Consiliul vechilor activiști reunit în martie, înaintea celui de-al XVIII-lea Congres al partidului, pentru desemnarea noului Comitet Central, era de asemenea prezent. Când numele lui a fost sugerat ca președinte al acestui organ, nu s-a ridicat nici o obiecție; ba chiar vorbitorii

1. Sergo Beria, *Beria, mon père*, ed. cit., p. 68 [ed. rom. cit., p. 80 – n. tr.].

2. Marc Jansen și Nikita Petrov, *Stalin's Loyal Executioners: People's Commissar Nikolai Ezhov, 1895–1940*, ed. cit., p. 196.

3. Sergo Beria a dezmințit această reputație totuși solid stabilită.

4. Marc Jansen și Nikita Petrov, *Stalin's Loyal Executioners: People's Commissar Nikolai Ezhov, 1895–1940*, ed. cit., p. 188.

i-au scos în evidență loialitatea, până când Stalin, trăgând din pipă, s-a ridicat din colțul unde ședea și s-a instalat la masa din mijloc, invitându-l pe Ejov să se apropie.

— Ei, tu ce zici? Ești demn să fii membru al Comitetului Central?

Ejov a pălit și a răspuns cu un glas stins că el își dedicase întreaga viață partidului și lui Stalin, că-l iubea pe Stalin mai mult decât pe sine însuși și că nu pricepea ce anume făcuse ca să provoace o asemenea întrebare. [...]

Stalin nu l-a lăsat să continue. [...]

— Înalți funcționari NKVD complozează, și tu, chipurile, nu ești implicat. Da' ce crezi că sunt orb? Ți-aduci aminte pe cine ai numit la o anumită dată pe lângă Stalin? Pe cine? Și cu pistoale? De ce-i nevoie de pistoale pe lângă Stalin? De ce? Nu cumva ca să-l omoare pe Stalin? Și dacă nu-mi dădeam seama de nimic, ce s-ar fi întâmplat?

Stalin l-a acuzat apoi pe Ejov că face exces de zel, că arestează prea mulți oameni nevinovați și că-i protejează pe vinovați.

— Deci? Afară! După părerea voastră, tovarăși, îl putem numi membru în Comitetul Central? Eu mă îndoiesc. Bineînțeles, voi gândiți-vă la asta... Cum vreți voi... Dar eu mă îndoiesc!

A fost sfârșitul lui Ejov. Arestat câteva zile mai târziu, a fost executat la 4 februarie 1940.

Robert Conquest, *Staline*, Odile Jacob, 1993, pp. 226–227.

Mii de funcționari ai NKVD au fost complici la crimele petrecute în vremea Marii Terori. Să ne gândim la toți cei care au participat la arestări, la interogatorii, la tortură. Apoi la „judecătorii” troicilor care au pronunțat condamnări la moarte. Pentru a executa un om cu un glonț în ceafă trebuie să stai aproape de el, să fii împrășcat de sângele lui, câteodată și de bucăți de creier. Condamnatul trebuie să fie ținut de alte două persoane ca să nu se zbată. Apoi sunt toți cei care au transportat corpul, care l-au ars în crematorii. Sunt și cei care au săpat gropile comune și au aruncat cenușa în el. Mai sunt cei care au condus și supravegheat trenurile cu deportați, care au recepționat deținuții, care i-au văzut murind în timpul transportului sau imediat ce ajungeau în lagăr, slăbiți și înfomețați, fără adăpost și fără mâncare. Sunt cei care au făcut percheziții, au rechiziționat grânele, au otrăvit pământul și au lăsat să moară de foame milioane de bărbați, de femei, de copii. Sunt cei care au patruleat în gări, la graniță, pentru a-i respinge pe nefericiții care încercau să scape de capcana ucigașă pe care a reprezentat-o Holodomorul. Cei care au înregistrat datele oamenilor uciși, deportați, morți de foame, apoi cei care au copiat datele și le-au clasat în arhive. Constatarea e valabilă pentru deceniul sângeros care se încheie cu Marea Teroare, ca și pentru toate celelalte crime în masă de care s-a făcut răspunzător regimul sovietic, ca și, desigur, pentru toate masacrele pe care alte regimuri comuniste urmau să le săvârșească mai târziu în lume.

Dacă NKVD este primul vinovat, el n-a fost singurul răspunzător în toată această perioadă inumană. O atare organizare avea nevoie de o logistică implicând sute de mii de alte persoane. Pentru arestarea,

transportarea, „stocarea“ a milioane de oameni au fost mobilizate resurse ținând de mai multe ministere și departamente administrative. Acestea trebuiau să coopereze, să deturneze de la destinația lor inițială o parte din mijloacele pe care le aveau la dispoziție, să modifice indicatorii de plan în consecință etc. Mai e partidul, activiștii săi, care au văzut și încurajat această politică, dacă nu cumva au și participat la ea, îndeosebi la rechizițiile de la țară. În sfârșit, există, din nefericire, și o parte a populației, cei care și-au denunțat vecinii, copiii îndoctrinați care au fost primii acuzatori ai părinților lor. Pavlik Morozov, pionier comunist, a devenit în epocă un erou al propagandei fiindcă și-a denunțat tatăl care-i ajuta pe foștii culaci să-și facă rost de acte false. Mii de copii ca Pavlik Morozov au apărut în toată țara, spre nefericirea rudelor lor. Nenumărate familii au fost zdrobite astfel.

PAVLIK MOROZOV, COPIL TURNĂTOR, EROU COMUNIST

Trofim Morozov era un țăran simplu care muncea din greu și trăia în sărăcie. În timpul Războiului Civil, fusese rănit de două ori luptând în Armata Roșie. Impunea respect celorlalți săteni și era la al treilea mandat de președinte al Sovietului sătesc, în toamna anului 1931, când OGPU a aflat că vindea acte false „culacilor“ exilați în „colonii speciale“. [...] Pavlik avea reputația că-și denunță vecinii care făceau ceva rău (peste ani, sătenii își vor aminti că era un „puști împuțit“). Avea un dinte împotriva tatălui său care-și părăsise familia pentru altă femeie, lăsându-l pe Pavlik, fiul cel mare, să aibă grijă de mama lui, Tatiana. [...] Procesul lui Trofim a avut loc în noiembrie 1931, la școala din sat. Potrivit articolelor din presă, Pavlik a denunțat crimele tatălui său, iar când Trofim a urlat: „Sunt tatăl tău!“, băiatul i-a declarat judecătorului: „Da, a fost tatăl meu, dar nu-l mai recunosc de tată. Nu acționez ca fiu, ci ca pionier“. Trofim a fost trimis într-un lagăr de muncă și apoi executat.

Încurajat de intervenția la proces, Pavlik a început să-i denunțe pe sătenii care ascundeau grâne sau vorbeau de rău colhozul. Fratele lui mai mic, Feodor, pe atunci în vârstă de nouă ani, l-a secondat. Acțiunile celor doi frați îi scoteau din sărite pe săteni. Serghei Morozov, bunicul lui Pavlik, i-a dat afară din casă, iar alți membri ai familiei au încercat să-i împiedice să discute cu miliția. Nimic nu dovedește însă că familia a luat parte la omorârea celor doi băieți, care a fost probabil isprava unor adolescenți, între care un văr al lui Pavlik, Danila, în urma unei dispute legate de un harnașament și o pușcă.

Pavlik a devenit curând obiectul unui cult lansat de propagandă în toamna anului 1933, când Maxim Gorki a chemat să fie înălțat un monument în memoria tânărului martir care, dădea asigurări scriitorul, „a înțeles că o rudă de sânge putea fi totodată un dușman în spirit și că un om de teapa asta nu trebuia cruțat“. Cultul s-a răspândit pretutindeni, prin povestiri, filme, poeme, piese de teatru, biografii și cântece. [...] În milioane de minți a fost sădită ideea că, departe de a fi un act rușinos, a-ți turna prietenii și părinții e o dovadă de civism. Exact asta se aștepta de la cetățenii sovietici.

Orlando Figes, *Les Chuchoteurs*, Denoël, 2009, pp. 173–175.

Mai există și acei copii care au fost victime și deopotrivă călăi ai propriilor părinți arestați, cei siliți să depună mărturie împotriva părinților și

rudelor lor. Cei mai mulți dintre ei au sfârșit în sordide internate de stat, purtând pe veci eticheta infamantă de copii de „dușmani ai poporului“. Pângărirea și umilirea, compromiterea și totodată excluderea fac parte din proiectul totalitar, daunele nu se evaluează doar în număr de morți, ci și în vieți zdrobite.

După căderea lui Ejov, înlocuitorul său, Beria, anunță o largă revizuire a arestărilor efectuate în perioada „ejovcinei“. În anul următor, sunt din nou studiate 1,5 milioane de dosare de acuzare, iar 450.000 de condamnări sunt casate. Din închisori sunt eliberați 30.000 de deținuți, iar din lagăre 327.000, majoritatea deținuți de drept comun. Conform ordinelor lui Stalin, misiunea lui Beria este de a pune capăt haosului generat de Marea Teroare. Trebuie sacrificate mai puține vieți pentru a spori rentabilitatea sistemului concentraționar. Regimul nu se umanizează, se raționalizează. După trecerea tăvălugului totalitar peste societatea sovietică, partidul-stat își poate permite aceste amendamente. În 1939, cifra de afaceri a Gulagului e evaluată la 4,2 miliarde de ruble, iar în anul următor atinge 4,5 miliarde. Tuturor lagărelor noi li se atribuie un obiectiv pur industrial, de la fabricarea de jucării la cea de avioane.¹ În acea epocă, Gulagul a devenit unul dintre cele mai înfloritoare sectoare ale economiei sovietice.

Stalinismul de stat

În seara de 7 noiembrie 1932, Stalin sărbătorește la Kremlin, într-un cerc restrâns, la familia Voroșilov, a cincisprezecea aniversare a Revoluției din Octombrie. Se toastează pentru revoluție. Nadejda, soția lui, ridică paharul mai târziu. „Hei, bea și tu un pahar!“, îi spune Stalin. „Nu mă lua pe mine cu hei!“, se indignează ea, ridicându-se și părăsind încăperea, fără ca Stalin să facă vreun gest s-o rețină. În noaptea aceea, Nadejda Allilueva, a doua soție a lui Iosif Djugașvili, se sinucide cu un foc de pistol în apartamentul lor din Kremlin. În viața lui Stalin, evenimentul este un punct de cotitură. „Nu înțelegea de ce comisese gestul, va povesti mai târziu fiica lor, Svetlana. De ce i se dăduse lovitura asta de pumnal, tocmai lui? Fiindcă el socotea sinuciderea mamei o lovitură de pumnal în spate.“² Stalin nu va asista la funeralii și nu va merge niciodată la mormântul femeii cu care-și trăise viața din 1917.

S-au dat mai multe explicații acestei sinucideri. Svetlana va insista pe latura psihologică. Mama sa n-ar mai fi suportat grosolănia și indiferența soțului ei, prea ocupat de propria ascensiune. Unii istorici vor vorbi despre dezacorduri politice în sânul cuplului, despre dezamăgirea

1. Anne Applebaum, *Goulag*, ed. cit., pp. 152–153 [ed. rom. cit., pp. 146–147 – n. tr.].

2. Svetlana Alliluyeva, *Vingt lettres à un ami*, Le Seuil, Paris, 1967, p. 128.

Nadejdei, bolșevică absolut convinsă. Cu câteva luni înainte, se înscrișese la un curs la o școală tehnică de textile. Câțiva studenți i-ar fi vorbit despre ce se petrecea în provincie, despre foamete, despre ravagiile ei, în speranța, probabil, că ea va vorbi cu atotputernicul ei soț. „Bârfe troțkiste“, i-ar fi replicat Stalin.¹ În memoriile sale, Nikita Hrușciiov va da o versiune a dramei mai aproape de vodevil. După ce a ajuns în apartamentul ei de la Kremlin, Nadejda i-ar fi telefonat omului răspunzător de securitatea lui Stalin ca să afle unde îi e soțul. Acesta i-ar fi făcut legătura la *dacea Vojd*-ului, casa de vacanță, unde un gardian mototol i-ar fi mărturisit că Stalin e într-o întâlnire galantă cu nevasta unui bolșevic cunoscut.²

În acest noiembrie 1932, Stalin se pomenește văduv pentru a doua oară. Prima lui soție, Ekaterina, a murit de tifos în Georgia, în noiembrie 1907, lăsându-i un fiu, Iakov. Nadejda, pe care a cunoscut-o când era foarte tânără, la părinții ei, soții Alliluiev, înainte de revoluție, avea cu douăzeci de ani mai puțin decât el. Au avut împreună doi copii: Vasili, născut în 1919, și Svetlana, care va fi multă vreme „fetița mea dragă“, născută în 1922. „A fost un fiu rău și neglijent, la fel cum a fost ca soț și ca părinte, va scrie Svetlana. S-a dedicat în întregime altor lucruri, politicii și luptei. Așa că oamenii cu care nu se afla în relații apropiate erau întotdeauna mai importanți pentru el decât cei cu care se afla.“³ După sinuciderea Nadejdei, viața privată a lui Stalin a devenit opacă. Nu i se cunoaște nici o legătură sentimentală, sau poate doar cea cu guvernanta care se va ocupa de casă până la moartea lui, fără să existe probe în această direcție. Pentru a înțelege viața dusă de Stalin, e suficient să privim politica pe care a urmat-o, aspectele private se confundă cu cele publice, căci pare să-l fi interesat numai puterea. „Intimii“ săi sunt aceia cu care conduce țara. Pe cei mai mulți îi cunoaște din timpul Războiului Civil: Molotov, Vorosilov sau Kaganovici, Kirov, asasinat în decembrie 1934, Ordjonikidze, care s-a sinucis în 1937, au făcut parte din acest cerc. A fi „intim“ însă nu e o garanție de supraviețuire. Avel Enukidze, prieten georgian din copilărie, a căzut în dizgrație în ziua în care a minimalizat în memoriile sale rolul tânărului revoluționar Djugașvili. A fost împușcat în 1937, sub acuzația de complicitate la asasinarea lui Kirov. Beria, și el originar din Caucaz, își va lua sarcina să scrie o nouă versiune „oficială“ a bolșevismului în regiune, în care tânărul Stalin de dinainte de revoluție își va găsi de data aceasta locul care i se cuvine. Cercul conducător care a supraviețuit Marii Terori se compune din oameni total devotați lui Stalin. Pentru ei, el este „jupânul“, „nașul“ sau „prietenul principal“. Secre-

1. Robert Conquest, *Sanglantes Moissons*, ed. cit., p. 351 [ed. rom. cit., p. 344 – n. tr.]; *Staline*, ed. cit., p. 128.

2. Nikita Khrouchtchev, *Mémoires inédites*, Belfond, 1991, p. 35.

3. Apud Simon Sebag Montefiore, *Le Jeune Staline*, ed. cit., p. 443 [ed. rom. cit., p. 310 – n. tr.].

tarul său particular, Aleksandr Poskrebîșev, este și el o persoană care contează. Stalin îi apreciază capacitatea de muncă, până la șaisprezece ore pe zi, și toate informațiile, indiferent de natura lor, trec prin mâna lui. Lev Mehlis nu aparține cercului conducător propriu-zis, dar influența sa ține de relația pe care o are cu Stalin. Acest caucazian, care s-a aflat în fruntea direcției politice a Armatei Roșii în timpul Războiului Civil, este omul lui de încredere, însuși sufletul lui osândit. *Vojd*-ul se întreține regulat cu el, îi încredințează misiuni delicate, îl trimite să vâneze „dușmani” în toate colțurile țării. În timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei, așa cum va fi numit al Doilea Război Mondial în URSS, Mehlis va fi membru în Stavka, comandamentul suprem, alături de Stalin și de principalii generali – statut care arată însemnătatea acestui comunist rămas în umbra lui Gensek, secretarul general.

În zece ani, structura puterii s-a schimbat progresiv. Politbiuroul, inițial o instanță colegială de discuție, a devenit registratura ordinelor Secretariatului, nucleul central al conducerii, unde tronează acoliții lui Stalin, care-i conduce pe toți după bunul lui plac. Din 1934, *Vojd*-ul a pus mâna pe absolut tot, ideologie, cultură, economie. Controlul partidului se face prin intermediul instructorilor Comitetului Central, care-i inspectează regulat pe responsabilii locali. În 1937, toată puterea e concentrată într-o structură informală care scurtcircuitează organismele existente, cu două comisii permanente având atribuții precise. Prima, dedicată chestiunilor secrete, din care face parte și politica externă, îi cuprinde, alături de Stalin, pe Molotov, Kaganovici și Ejov. A doua se ocupă de problemele economice, avându-i în componență pe Molotov, Kaganovici, Mikoian și Ciubar.¹ Acesta din urmă a răspuns de guvernul ucrainean în timpul foametei ucigăse, ceea ce-i dovedește competențele în materie de gestiune. Victimă a epurărilor, va fi împușcat în 1939. Politbiuroul tratează de bine, de rău între 3.000 și 4.000 de probleme, circa 200 de dosare pe ședință, ținând seama de scăderea numărului lor de-a lungul deceniului. Blocajul i se datorează lui Stalin, care vrea să controleze totul, așa cum făcea Lenin, și care cere ca ansamblul problemelor să fie tratate la vârf. Comitetul Central, care ar trebui să fie un soi de registratură a deciziilor luate de conducere – un „areopag de înțelepți”, a spus Stalin în 1931 –, e din ce în ce mai puțin informat de ce se spune și se pregătește la nivelurile înalte. Stalin nu prezidează ședințele forului conducător, se ține cel mai adesea deoparte și ascultă, supraveghind cu coada ochiului mica lui lume. Spre sfârșitul anilor 1930, începe să-i invite pe unii membri ai Politbiuroului la mese nocturne la *dacea* sa de la Kunțevo, lângă Moscova. Molotov, Voroșilov, Kaganovici, Beria, Jdanov sunt invitați regulat. Problemele politice se discută la masă, apoi aceste ședințe informale sunt consfințite în procese-verbale oficiale.

1. Françoise Thom, „Le groupe dirigeant”, în *Dictionnaire du communisme* (coord. Stéphane Courtois), Larousse, 2007, p. 274.

Vojd-ul a introdus reguli de purtare pentru sine și pentru anturajul său. Din 1930, o decizie a Politbiuroului îi interzice secretarului general să se deplaseze pe jos pe stradă, restricție extinsă mai târziu la întregul cerc al conducerii. Stalin se teme de un atentat, conștient pesemne de dragostea pe care i-o poartă poporul... Asasinarea lui Kirov l-a întărit în paranoia lui. „L-au ucis pe Kirov, acu’-i rându’l lui Stalin“ e un refren popular în epocă. Mai târziu, secretarul general le va interzice colaboratorilor să se întrunească fără el, să se vadă în particular, să se întâlnească în afara orelor de lucru. Cine contravine acestei reguli e suspect. Un alt „principiu [de guvernare] al lui Stalin a fost acela de a-i asmuți pe cei din jurul său unul împotriva celuilalt, va povesti Sergo Beria. În această artă era maestru. Îi șoptea unuia ceva rău despre altul, apoi făcea același lucru cu acesta din urmă.“ În legătură cu acest procedeu în perioada sovietică circula un banc: „Stalin îl sună pe Kaganovici și-i spune: «Molotov pretinde că m-ai vorbit de rău?» Kaganovici se sufocă de indignare, strigă că e o calomnie, îl asigură pe *Vojd* de veșnica lui dragoste. «Puteam să jur», îl liniștește Stalin. Închide telefonul și-l sună pe Molotov ca să-i spună că a fost informat de Kaganovici că-l vorbește de rău. Molotov se apără cu înverșunare. «Bun, s-o lăsăm baltă», spune Stalin. Închide telefonul și-și freacă mâinile. «Excelentă atmosferă de lucru!»“ Potrivit fiului lui Beria, cel dintâi principiu de guvernare al lui Stalin „a fost să mărească aparatele de stat. A încurajat dezvoltarea paralelă a aparatului de partid și a aparatului guvernamental, fiecare fiind atașat de un al treilea aparat, cel al Controlului de Stat, în vreme ce Securitatea Statului le supraveghea pe toate.“¹ Poliția politică este în fond singura instituție în care Stalin are încredere, pe ea își sprijină puterea absolută. Se slujește de ea pentru a guverna prin minirevoluții de palat – promovarea unora, lichidarea altora – stârnite pe baza unui întreg ghem de informații, mărturisiri și confesiuni ale cărui fire sunt toate în mâna lui.

Aceste practici polițienești pot fi puse pe seama unei paranoia certe, dar putem vedea în ele și manifestarea unui complex de inferioritate pe care Stalin l-ar fi compensat impunându-și voința în fața celorlalți. Nikolai Buharin, care-l cunoștea bine, a lăsat în această privință o mărturie interesantă. Aflat în trecere prin Paris în 1936, unde a venit să negocieze recuperarea arhivelor Partidului Social-Democrat German – ultima sa călătorie în străinătate înainte de a fi judecat –, Buharin i-a mărturisit lui Feodor Dan, bătrân menșevic exilat în capitala Franței: „Spuneți că nu-l prea cunoașteți, dar noi, noi îl cunoaștem! îi spune Buharin. Suferă că nu poate convinge pe fiecare, inclusiv pe sine însuși, că el e mai mare decât toți; și durerea asta e tot ce are mai omenesc, poate singura trăsătură omenească a caracterului său. Neomenesc însă, ba mai degrabă diabolic, este că nu se poate abține să nu se răzbune pentru suferința

1. Sergo Beria, *Beria, mon père*, ed. cit., p. 213 [ed. rom. cit., p. 260 – n. tr.].

asta pe oameni, pe toți oamenii, dar mai ales pe cei care, într-un fel, sunt deasupra lui sau mai buni decât el. Cine vorbește mai bine ca el e un om mort. Stalin nu-l va lăsa în viață fiindcă-i va aminti tot timpul că el, Stalin, nu e nici primul, nici cel mai bun. Vai de acela care scrie mai bine ca el, fiindcă Stalin trebuie să fie primul scriitor al Rusiei. Marx, firește, n-are de ce să se teamă de el încă demult, sau poate doar să nu pară prea mic în fața muncitorului rus în comparație cu marele Stalin. Nu, Feodor, nu, e un om meschin și răuvoitor... ba nu, nu e om, e diavol!¹ Sentimentul de inferioritate ar putea explica și munca înverșunată, între șaisprezece și șaptesprezece ore pe zi, depusă de Stalin în acești ani 1930. A vrea să fii la curent cu toate și a vrea să controlezi totul cere multă atenție, dar fără îndoială că nu voia nici să fie prins pe picior greșit pe vreo temă sau alta. „A lucrat mult în acest sens“, va mărturisi Molotov.²

În biblioteca lui se vor găsi după moartea sa sute de cărți adnotate de mâna lui, din cele mai diverse domenii. Înzestrat cu o memorie excelentă, își dedică o parte a energiei gestiunii cadrelor, câteodată în cele mai mici detalii, ca și cum ar avea în cap un fișier personal. E un dar care i-a și permis să aibă ascendent asupra altora.

STALIN PRIN PRISMA ISTORIEI

Suntem întotdeauna tentați să încercăm să surprindem trăsăturile unei individualități istorice îndepărtate comparând-o cu altele mai bine cunoscute, să stabilim similitudini între marile revoluții și marii lor protagoniști. Dar cine va voi să caute un Stalin aproximativ în Revoluția Franceză, în care mai multe figuri au unele trăsături din Lenin și din Troțki, nu-l va găsi decât dacă adună și compune o sinteză din mai multe tipologii. Fără să pierdem din vedere deosebirile de loc și de epocă și fără să ne lăsăm prea mult seduși de analogii, trebuie să ne închipuim un Fouché, om de planul secund în timpul revoluției, aflat în prim-plan în timpul contrarevoluției, retușat cu câteva trăsături exterioare ale unui Bonaparte nevictorios. Din Fouché, Stalin nu are doar principalele mijloace politice, virtuozitate în intrigă și vocație polițistă. Observăm în psihologia ca și în temperamentul lor multe concordanțe stranii, dincolo de originea asemănătoare în privința educației și frapantele similitudini de carieră; și Fouché vine dintr-un seminar, și el renunță la vocația religioasă pentru a se distinge apoi prin ateism; proconsul al Convenției în provincie, face dovada unei energii teroriste excepționale pe care Stalin o va atinge într-un rol identic, când rechiziționează alimentele și reprimă rezistența; traversează fazele succesive ale evoluției revoluționare și contrarevoluționare adaptându-se la toate; în anul în care Consulatul devine Imperiu, el triază din arhivele de la Nantes, orașul său natal, toate hârtiile care-l privesc, ceea ce, mânat de intenții ascunse similare, va face într-o zi și Stalin. Păstrând proporțiile și luându-ne toate precauțiile, putem rosti numele lui Bonaparte dintr-un motiv formulat de Jaurès în următorii termeni: omul lui Brumar

1. Lydia Dan, „Buharin o Staline“, *Novii Jurnal*, nr. 75, 1964, pp. 181–182, *apud* Robert C. Tucker, *Staline révolutionnaire*, Fayard, 1975, p. 360.

2. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, ed. cit., p. 211 [ed. rom. cit., p. 281 – n. tr.].

combate o formă desuetă de contrarevoluție, dar dă naștere uneia noi, „contrarevoluția cezarică, cu atât mai redutabilă cu cât păstrează în înfățișarea ei câteva din trăsăturile celei pe care a învins-o“. Se înțelege de la sine că nu este posibilă nici o apropiere între Secretarul General și Primul Consul ca indivizi, ceea ce-i înrudește fiind rolul obiectiv al fiecăruia. Dacă Stalin și-ar fi urmat înclinația favorabilă proprietății țărănești, ar fi devenit un fel de Bonaparte birocratic, mai apropiat de nepot decât de unchi, moștenitor al unei puteri cucerite de alții și având drept unic geniu o imensă răbdare. Socialismul lui schematic și mărginit l-a oprit pe pantă în momentul în care opoziția credea că trăiește un Thermidor; el s-a întors împotriva satelor după ce a îngenuncheat orașele. Dar rămâne, prin felul lui de a gândi, felul de a fi și însușirile lui firești, un țăran chiar și în războiul lui împotriva mușicilor, ceea ce-i conferă unele afinități cu un alt dictator de extracție rurală și dintr-o altă clasă intelectuală, dar la fel de țăran, Cănelarul de Fier, căruia Engels i-a făcut un portret valabil și pentru Secretarul de Oțel: „Bismarck este un om înzestrat cu mult simț practic, de o mare abilitate, un om de afaceri înăscut, desăvârșit... dar foarte adesea, o inteligență atât de dezvoltată în domeniul vieții practice este strâns legată de o îngustime de vederi corespunzătoare... Bismarck nu a emis niciodată nici cea mai neînsemnată idee politică originală. Dar știa să asimileze ideile elaborate de alții. Această îngustime de spirit a fost o fericire pentru el. Fără ea n-ar fi ajuns niciodată să-și reprezinte istoria universală dintr-o perspectivă specific prusacă“. Este suficient să schimbăm ultimul cuvânt pentru a recunoaște unele trăsături ale lui Stalin, care are și altele, mai rele.

Boris Souvarine, *Staline*, reed. Gérard Lebovici, 1985, pp. 488–489
 [*Stalin*, trad. de Doina Jela Despois, Humanitas, București, 1999, pp. 471–472 – n. tr.].

Stalin nu e un dictator dintre cei care-și veghează cu strășnicie puterea personală, care vor cu orice preț să fie ascultați ei și numai ei. Autoritatea lui este autoritatea partidului și invers, cele două se confundă. El deține puterea de la organizația comunistă, căreia îi e slujitor și deopotrivă stăpân. În această privință, este un adevărat marxist-leninist care crede în misiunea pe care o are în slujba cauzei, crede în înfăptuirea construcției socialiste. E încredințat că această cale e viitorul omenirii și înțelege să se sacrifice pe sine și să-i sacrifice pe ceilalți în numele acestei credințe. El întrupează un nou tip de conducător, ale cărui trăsături, din lipsă de timp, fuseseră doar schițate de Lenin, un amestec de abnegație și identificare cu obiectul cultului pe care-l slujește. Mare preot al noii religii seculare, el își concepe rolul cam la fel cum papii și-l reprezentau pe al lor, ca slujitori al Bisericii și păstori ai credincioșilor, e așadar secretar general la partidului și în același timp cărmaciul suprem al poporului sovietic și al celorlalți comuniști existenți pe lume. Pe măsura răspândirii comunismului, Kremlinul va încerca de altfel să devină unicul depozitar al doctrinei, la fel ca Vaticanul pentru lumea creștină. Succesorii lui Stalin îi vor pune păcatele pe seama „cultului personalității“, fără a spune că proslăvirea lui a fost și o formă de divinizare a partidului. Slujitori ai cauzei ei înșiși, nu puteau admite acest fapt decât cu prețul subminării bazelor proprii lor credințe, partidul comunist. Or e intere-

sant de constatat că sporirea cultului lui Stalin în anii 1930 a coincis cu „comunizarea“ societății sub domnia lui. Cele două aspecte sunt strâns legate. Începând de la sfârșitul anilor 1920, puterea sovietică a început să inculce pretutindeni ideea că există un adevăr comunist, unul singur, în orice domeniu, pe care numai Șeful și Partidul îl cunosc. Pentru ca mesajul să fie înțeles, teroarea se abate asupra unor zone instituționale ad-hoc. Iar cea care trebuie subjugată, zdrobind-o sau decimând-o, este comunitatea intelectuală a țării, spiritele care-și mai păstrau încă independența. „Vom rezolva problemele cu care ne confruntăm aplicând singura metodă științifică, cea a lui Marx, Engels, Lenin și Stalin“, declară în curând Academia de Științe. Impunându-se în detrimentul tuturor celorlalte cunoștințe, adevărul comunist tâmpește societatea sovietică – ceea ce nu va rămâne fără urmări, în final, pentru supraviețuirea sistemului. În mediile artistice, în muzică, în pictură, în arhitectură, în teatru, în literatură, se îngaimă întruna textele sacre ale partidului, se sorb vorbele ieșite din gura de aur a *Vojd*-ului, dar mai ales se fac denunțuri în neștire, în speranța, zadarnică adesea, de a scăpa de tocător. Bibliotecile sunt epurate de cărțile indezirabile sau „depășite“. Istoria, creuzet al ideologiei, căci întemeiază legitimitatea regimului, este revizuită pentru a deveni, cum spune *Pravda*, „o știință concretă, un adevăr obiectiv și deci o armă puternică în lupta pentru socialism“. Culmea în această privință este atinsă odată cu publicarea în 1938 a *Cursului scurt de istorie a Partidului Comunist*, tipărit în 40 de milioane de exemplare și menit să devină biblia regimului stalinist. *Vojd*-ul a participat din plin la scrierea cărții, atribuită oficial unei comisii a Comitetului Central. Partidele care li s-au opus bolșevicilor în timpul revoluției, precum și toți cei care s-au pus de-a curmezișul drumului urmat de Stalin de atunci sunt numiți agenți ai imperialismului, trădători și spioni.

În paralel, propaganda organizează cultul. „Marele Cărmaci ne călăuzește“, titrează *Pravda* la 1 ianuarie 1937 (o formulă pe care Mao o va relua la timpul său). El este cel mai mare leninist, directivele sale sunt obligatorii, i se trimit scrisori, i se sărbătorește ziua de naștere etc. Străinătatea este chemată să participe la această venerare. Prima biografie oficială a lui Stalin e semnată de scriitorul francez Henri Barbusse, care-l descrie ca pe „un bărbat cu minte de savant, chip de muncitor și portul unui simplu soldat.“¹ Stalin a devenit simbolul partidului, întruparea istoriei în marș, el nu poate fi pus în nici un caz sub semnul întrebării. Bătrânului menșevic Feodor Dan, care-l întreabă pe Buharin, aflat în trecere prin Paris în 1936, de ce sunt fascinați URSS, partidul, comuniștii de acest diavol, viitoarea victimă a celui din urmă îi răspunde: „Voi nu puteți pricepe, nu în el avem noi încredere, ci în omul care are încrederea partidului. Așa a fost să fie, a devenit un soi de simbol al partidului,

1. Henri Barbusse, *Staline, un monde vu à travers un homme*, Flammarion, 1935, p. 320.

oamenii mărunți, muncitorii, poporul cred în el, e fără îndoială vina noastră, de aia și intrăm cu toții în gura lui larg deschisă, deși știm foarte bine c-o să ne înfulece pe toți. Iar el știe și așteaptă clipa să ne înfulece pe toți.⁴¹ În ultimele rânduri ale cărții lui despre Stalin, pe care asasinarea sa în Mexic în august 1940, comandată de *Vojd*, nu i-a lăsat răgazul s-o încheie, Troțki scrie „Statul sunt eu!”. „Este aproape o formulă liberală în comparație cu realitățile regimului totalitar al lui Stalin. Ludovic XIV nu se identifica decât cu statul. Papii de la Roma se identificau simultan cu statul și cu Biserica, însă numai în timpul epocilor de putere temporală. Statul totalitar merge mult dincolo de cezaro-papism, căci el cuprinde economia întregii țări. Spre deosebire de Regele-Soare, Stalin poate spune pe bună dreptate: Societatea sunt eu!”⁴² Desăvârșind societatea totalitară, Stalin l-a făurit și pe cel care o însoțește, cel care e deopotrivă emanația și mentorul ei, conducătorul totalitar. La început, Stalin este partidul, cu pumnul de fier el reușește într-un deceniu să strecoare proiectul comunist în toți porii societății sovietice. La capătul acestui proces, *Vojd*-ul, a cărui autoritate se confundă cu cea a Partidului Comunist, apare ca întruparea societății înseși, așa cum a înțeles Troțki. Această mutație totalitară ar fi fost imposibilă fără pasul decisiv făcut de Lenin cu treizeci de ani în urmă, când a scris *Ce-i de făcut?*. Numai fiindcă liderul bolșevic a identificat dictatura proletariatului, postulat marxist, cu dictatura partidului, practică comunistă, a reușit apoi Partidul Comunist să se impună pretutindeni cu conștiința împăcată față de ideologie, devenind partidul-stat. Stalinismul nu-i cătuși de puțin o deviere de la marxism-leninism, interpretat corect e chiar concluzia lui logică. De aceea modelul stalinist va fi reprodus ori de câte ori marxist-leniniștii vor ajunge la putere undeva, nu ca un patron pe care se cuvine să-l copiezi fidel, ci ca o expresie a proiectului comunist, a matricei sale înseși. „Odată cu Stalin se instituie oglinda perfectă a Unului, va nota Claude Lefort, unul dintre filozofii care au reflectat cel mai intens la fenomenul totalitar. Asta sugerează cuvântul Egocrat, nu un stăpân care guvernează singur, neținând seama de legi, ci unul care concentrează în persoana sa forța socială și, în acest sens, apare (și își apare lui însuși) ca și cum n-ar exista nimic în afara lui, ca și cum el ar fi absorbit substanța societății, ca și cum, Ego absolut, s-ar putea dilata la nesfârșit fără a se izbi de rezistența lucrurilor.”⁴³ Conducătorul totalitar sintetizează în el puterea, cunoașterea, legea, el este acela în care se realizează unitatea a tot ce conduce în general societățile. Prin această combinație, comunismul poate fi socotit la rigoare

1. *Apud* Nicolas Werth, *La Terreur et le désarroi*, ed. cit., p. 541.

2. Claude Lefort, *L'Invention démocratique*, Fayard, 1981, p. 88 [*Invenția democratică*, trad. de Nicolae Baltă și Vasile Mleşniță, Paralela 45, Pitești, 2002, p. 79 – n. tr.].

3. *Idem*, *Un homme en trop: Essai sur „L'Archipel du Goulag”*, Le Seuil, 1975, p. 68.

ultimul stadiu al guvernării omului, cu siguranță însă nu și al istoriei, așa cum a crezut Marx.

Regimul sovietic nu are precedent, ceea ce explică tragedia umană incomensurabilă pe care a provocat-o și care se va amplifica de-a lungul secolului XX, când acest tip de regim se va reproduce în alte locuri ale lumii. „Nici un stat nu și-a propus vreodată drept scop să-și ucidă, să-și deporteze sau să-și asuprească țărani, constată François Furet. Nici un partid nu și-a propus să se substituie atât de total statului. Nici unul n-a controlat atât de total întreaga viață socială a unei țări și viața tuturor cetățenilor săi.”¹ Acapararea tuturor puterilor, de orice natură ar fi, de către partidul-stat identificat cu *Vojd*-ul oferă sistemului totalitar un mijloc de dominație unic în felul său. Sub un asemenea jug, cu oameni lipsiți de alte repere în afara acestei puteri – în prezent prin atotcuprinzătoare suveranitate, în viitor prin făgăduirea unei perspective luminoase, dar și în trecut prin revizuirea istoriei –, cetățenii se văd siliți să se dea pe mâna partidului-stat, să-i suporte asuprirea ca și cum ar fi un lucru natural. Pe lângă numărul mare al celor zdrobiți de mașinăria lui, ceilalți au o certă înclinație pentru sistem, chiar dacă nu le satisface pe deplin nevoile. Simplul fapt de a scăpa de tocător este deja o întâmplare fericită. Colectivizarea forțată a satelor, industrializarea țării în pas de defilare nu s-au putut face fără adeziunea unei părți a populației la proiectele propuse. E nevoie de țărani care să conducă echipele din colhozuri, e nevoie de muncitori care să accepte ritmurile infernale, constrângerea nu explică totul, înregimentarea nu poate face orice. Unul dintre primii străini care au depus mărturie despre situația din URSS în perioada stalinistă, Anton Ciliga, care a stat în țară între 1926 și 1933, a povestit despre indiferența studenților de la Universitatea din Leningrad, unde a predat, față de disperarea muncitorilor care crăpau de foame în timp ce lor nu le lipsea nimic, ca și despre satisfacția cu care repetau lozincile oficiale privitoare la necesitatea sacrificiilor în vederea edificării socialismului. „Prin poziția socială și prin ideologia lor, scrie Ciliga, ei se identificau cu birocrății. În cele din urmă, am fost silit să constat că reprezentau nu o elită muncitorească, ci tânăra gardă a birocrăției.”² Categoriile sociale cele mai favorizate de regim, specialiștii, intelectualii, funcționarii reprezintă la finele anilor 1930 circa 10 milioane de persoane, dacă e să-l credem pe Troțki, adică 25 de milioane, socotindu-i cu familii cu tot.³ O cifră mult exagerată, dar asta nu contează, căci, chiar lăsându-i deoparte pe „privilegiați”, regimul se bucură de adeziune populară. După ce a eliminat absolut toate instrumentele

1. François Furet, *Le Passé d'une illusion*, Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1995, p. 179 [*Trecutul unei iluzii*, trad. de Emanoil Marcu și Vlad Russo, Humanitas, București, 1997, pp. 161–162 – n. tr.].

2. Anton Ciliga, *Dix ans au pays du mensonge déconcertant*, reed. Champ Libre, 1977, p. 87.

3. Boris Souvarine, *Staline*, ed. cit., p. 553 [ed. rom. cit., p. 534 – n. tr.].

de control public asupra puterii, partidul-stat își justifică transcendența în raport cu restul societății prin faptul că întrupează interesele, nevoile și dorințele poporului muncitor. Odată cu Stalin, sistemul comunist ajunge la o formă de supunere voluntară.

Calea național-comunismului

Dacă lăsăm deoparte costul în vieți omenești, bilanțul „socialismului într-o singură țară“ la sfârșitul anilor 1930 poate crea iluzii. Cei care tămâiază regimul în lume nu vor pierde prilejul de a-i proslăvi izbânzile. URSS este o țară de 21,7 kilometri pătrați, „a șasea parte din suprafața globului“, glăsuiește propaganda, cu 170,6 milioane de locuitori, potrivit recensământului din ianuarie 1939. Două treimi din populație trăiesc încă la țară, dar industrializarea în marș forțat, susținută de importante rezerve de materii prime, a dat roade: locul întâi în lume la extracția de mangan; primul producător de petrol pe plan european, al doilea pe plan mondial; al treilea producător de cărbune pe plan european, al patrulea pe plan mondial. Bilanțul industriei grele este și el îmbucurător, cu un loc trei pe plan mondial la producția de fontă, oțel și aluminiu și un loc patru la producția de ciment. Industria prelucrătoare se prezintă și ea cu bune rezultate, construcția de mașini-unelte și tractoare se clasează pe locul doi în lume. Pe ansamblul producției industriale, URSS ar reprezenta în această perioadă 10% din producția mondială, potrivit statisticilor regimului, care trebuie tratate cu prudență.¹

Din punct de vedere politic, URSS își poate pune în valoare reușita. Întreaga economie aparține statului, iar statul este poporul, burghezia nu mai există, proprietarii de pământ au dispărut, ca și culacii. O nouă pătură de intelectuali, provenită din mediile muncitorești și țărănești, a înlocuit vechea intelighenție, specialiștii în toate domeniile sunt adevărați comuniști, instituțiile din trecut au dispărut ori au fost „adaptate“ de putere. Odată cu victoria socialismului, țara ar trebui să se îndrepte către lichidarea statului promisă de Marx, care trebuie să conducă spre ultima etapă, triumful comunismului. Dar nici vorbă de așa ceva, partidul-stat domnește ca stăpân absolut, puterea e totalitară în toate sensurile cuvântului, atributele Autorității sunt afirmate mai mult ca oricând. Al Doilea Război Mondial, care avea să cadă ca un trăsnet asupra popoarelor bulversând echilibrele internaționale, nu va face decât să întărească această tendință, dar totul era deja pregătit înainte să survină încercarea, ca urmare a mutației ideologice petrecute în regimul sovietic. Internaționalismul proletar rămâne crezul oficial al URSS, dar edificarea „socialis-

1. Cifre prezentate de Michel Heller și Aleksandr Nekrich în *L'Utopie au pouvoir*, ed. cit., pp. 265–266.

mului într-o singură țară“ a dat naștere unei noi ideologii – care ar putea fi definită ca național-socialism, dacă termenul nu s-ar preta la confuzii –, parte a unui național-bolșevism inițial transformat în național-comunism odată cu întărirea puterii statului.

Sub Lenin, bolșevicii s-au luptat să-și asigure baza de putere și să-și impună regimul popoarelor din jur. Așa cum se știe, în această primă etapă în care s-au amestecat salvagardarea cuceririlor și mesianismul revoluționar, apelul naționalist, instrumentat de Troțki și purtat de Armata Roșie, a fost foarte util. Confrunțați cu un teritoriu multinațional, multiethnic, multicultural, revoluționarii ruși s-au folosit de toată forța partidului-stat pentru a crea *ex nihilo* Uniunea Sovietică, adică o națiune unificată de aceeași ideologie. Și așa cum statul național a fost un instrument esențial al revoluției industriale din secolul al XIX-lea în Europa, prin răspândirea unei culturi naționale menite să omogenizeze societatea, partidul-stat este brațul înarmat necesar revoluției marxist-leniniste pentru a impune o cultură politică comună unor popoare dispartate. Așa trebuie înțeleasă apariția național-comunismului, avatar bolșevic al naționalismului clasic.

Voința politică a lui Stalin de edificare a „socialismului într-o singură țară“, după eșecul celorlalte „revoluții“ comuniste din Europa, a accentuat componenta națională în ideologia comunistă promovată de partidul-stat. Vrând să edifice o națiune socialistă „într-o singură țară“, regimul sovietic a dezvoltat un complex de cetate asediată numai bun să exalte naționalismul. Încă din 1927, propaganda vorbește despre un imaginar risc de război iminent. Un an mai târziu, Stalin declară că după catastrofa din primul conflict mondial capitalismul internațional a reușit să-și refacă forțele, ceea ce obligă URSS să rămână în gardă pentru a face față, potrivit lui, unui atac imperialist anglo-francez. În anii 1929–1932, când pericolul nazist încă nu apăruse, când amenințarea japoneză era încă difuză, discursul oficial era axat pe exigențele apărării naționale, pe salvagardarea revoluției. În 1935, industrializarea forțată nu avea drept scop să amelioreze bunăstarea generală, obiectivul ei era să pună pe picioare o industrie militară performantă. Începând din 1937, sectorul industrial s-a orientat către producția de armament. Complexul militaro-industrial este singura parte a economiei sovietice, și în viitor a tuturor economiilor comuniste din lume, care avea să funcționeze până la prăbușirea finală a sistemului. Sindromul cetății asediate este util în multe privințe: el justifică menținerea unui stat puternic, încurajează vigilența fiecărui cetățean, permite eliminarea „trădătorilor“, motivează sacrificiile, slujește la mascarea eșecurilor sistemului în dosul unor imaginare „sabotaje dușmane“.

Conotația tot mai naționalistă a ideologiei oficiale a URSS confirmă, pe de altă parte, eșecul marxism-leninismului. După două decenii de existență, regimul nu mai funcționează decât prin coerciție, prin acea „luptă de clasă“ aducătoare de moarte, care dovedește că socialismul nu

stă pe loc. Pauperizarea populației, risipa economică, corupția, inegalitățile crescânde, arbitrarul confirmă eșecul sistemului. Viitorul luminos nu-i mai face să viseze decât pe profitorii socialismului, adică o minoritate. Pentru ceilalți, trebuie folosit alt element mobilizator. Înainte de lovitura de stat din octombrie, Lenin înțelesese că naționalismul era un excelent ferment revoluționar, care trebuia utilizat pentru distrugerea țarismului, dar că va trebui stăvilit apoi pentru a evita explozia noului imperiu sovietic. Stalin, care a nivelat societatea folosind forța, întreaga putere a partidului-stat, își poate permite să elibereze fiara, să gâdile naționalismul popular, cu condiția, bineînțeles, ca acesta să fie exprimat sub flamura rusească, națiune și cultură majoritară în țară. Ca un convertit desăvârșit ce se afla, caucazianul Djugașvili e gata să utilizeze toate mijloacele (imense) pe care i le pune la dispoziție puterea, puterea personală, pentru a impune țării acest nou crez. „Operațiunile naționale“ desfășurate în timpul Marii Terori au fost expresia fatală a acestei noi politici. Nici acolo n-a fost vorba despre o deviere propriu-zis stalinistă. Calea național-comunistă aleasă de *Vojd* oferă o rezolvare utopiei comuniste, o încercare de ieșire din impasul la care a condus ideologia. Cu cât speranța în socialism se erodează, subminată de confruntarea cu proba realității, cu atât naționalismul va avea tendința să i se substituie. Acest fenomen de compensare/substituire se va regăsi în toate țările comuniste, sub forme naționale diferite ținând tocmai de particularitățile naționale, dar și în partidele de orientare marxist-leninistă care n-au ajuns la putere. Toate vor sfârși prin a-și exalta propria națiune, propagând chiar o anumită xenofobie. Prin național-comunism, partidul-stat din URSS își îndeplinește în totalitate funcția conducătoare, efectiv statală, încercând să toarne societatea sovietică în tiparul aceleiași culturi naționale. Constituția din 1936 asigură preponderența Rusiei asupra celorlalte popoare ale Uniunii. De acum înainte poporul rus devine „fratele mai mare“ al popoarelor URSS, iar rusificarea se intensifică.

Stalin alege din trecutul Rusiei tot ce-i este util, eroi ce trebuie tălmăiați, dușmani ce trebuie detestați, prieteni ce trebuie iubiți, trăsături de caracter ce trebuie promovate. Istoria sovietică scrisă de *Vojd* (care e principalul ei artizan) capătă profilul unui monstru hibrid între marxism și naționalism, în care se văd apărând prinți și țari „progresiști“ opuși unor răzvrătiți din popor, reacționari. De vreme ce gloria Rusiei este de a fi creat prima societate socialistă din istorie, vechiul regim trebuie priuit nu ca trecut, ci ca vestitor al imensei noutăți reprezentate de URSS. Accentul e pus pe marile etape ale creării statului, avându-i pe Ivan cel Groaznic și pe Petru cel Mare ca eroi. Sunt reabilitate figurile care simbolizează construirea autoritară a unui stat centralizat, componentă tradițională a naționalismului rusesc, excluzând totodată religia ortodoxă și Rusia țărănească care au fost și ele stâlpi ai acestei construcții. Această nouă istoriografie stă la baza constituirii unui patriotism sovietic care proslăvește orânduirea socialistă, inspirând mândrie și loialitate munci-

torilor ieșiți de pe băncile școlilor. Această reabilitare a trecutului coincide cu reintroducerea însemnelor de grad în armată, a uniformei și disciplinei în școli, a valorilor familiei tradiționale în legislația privitoare la divorț și avort.¹

Apariția național-comunismului ne permite să înțelegem motivele, nu doar circumstanțiale, ce vor conduce la semnarea Pactului germano-sovietic din 23 august 1939. Între Stalin și Hitler, între Roșii și Brunii, există o serie de lucruri comparabile pe care doar câteva spirite luminate din epocă le-au văzut și denunțat.² Pornind de la ura lor comună față de democrație, față de liberalism, față de „spiritul burghez“, de la concepția identică despre rolul statului și locul ideologiei în societate, național-comunismul și național-socialismul erau făcute să se înțeleagă. În același timp, destinul lor era deopotrivă acela de a se combate reciproc, căci naționalismul este prin natura lui exclusiv și dominator, el trebuie să-i impună Celuilalt propriile valori, neapărat superioare.

1. Martin Malia, *La Tragédie soviétique*, ed. cit., pp. 291–293.

2. V. în această privință Bernard Bruneteau, *Le Totalitarisme, origine d'un concept, genèse d'un débat, 1930–1942*, Éditions du Cerf, 2010, care reunește textele principalilor analiști ai fenomenului totalitar dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial.

Roșii și Bruni

Revoluția este imposibilă fără o criză națională care să-i afecteze pe exploatați și pe exploataitori. — LENIN

În momentul complimentelor de rigoare, Stalin își exprimă satisfacția: „Guvernul sovietic acordă cea mai mare importanță noului pact – declară el – și își dă cuvântul de onoare că nu-și va dezamăgi aliatul“. *Vojd*-ul spune adevărul, e ferm hotărât să respecte negocierea încheiată cu Germania la 23 august 1939. „Știu cât își iubește poporul german Führe-rul – adaugă el –, așa că pot ridica paharul în sănătatea lui.“ În ziua aceea, dictatorul îl numește pe omologul său german *molodeț*, care înseamnă literal „băiat de ispravă“¹. Reîntors la Berlin, Ribbentrop, ministrul german al afacerilor externe, se arată încredințat că „sub egida Führerului său lucid, Uniunea Sovietică nu mai e bolșevică; dimpotrivă, se îndreaptă cu toată viteza spre un regim cu bază socialistă“².

Rareori a avut o alianță atâtea consecințe. Căzut ca o lovitură de trăs-net în relațiile internaționale, Pactul germano-sovietic anunță al doilea conflict mondial. Parisul și Londra sunt consternate. Brusca schimbare de curs a fost dezvăluită chiar în momentul în care o delegație franco-bri-tanică negocia la Moscova un acord tripartit de cooperare politică și militară. Schimbarea radicală este prețul plătit de occidentali pentru lașitatea lor. Pasivitatea, ba chiar indolența de care au dat dovadă Franța și Anglia în momentul *Anschluss*-ului Austriei, apoi în cel al acordurilor de la München, l-au convins pe Stalin că în fața pericolului nazist nu poate pune bază pe acești doi aliați aflați departe. Alegând să i se alăture lui Hitler, el îndepărtează amenințarea și își oferă timpul necesar pentru a înarma URSS înaintea confruntării inevitabile. Această versiune a istoriei, mult timp admisă și apreciată încă de anumite manuale, este cea dorită de puterea sovietică, iar în zilele noastre de memoria comunistă. Ea încearcă să dea uitării pactul, pată rușinoasă în glorioasa epopee a Uniunii Sovietice. Adevărul e mult mai complex însă. Probabil că Stalin n-a intenționat niciodată să-și lege soarta de țările capitaliste, al căror

1. Peter Kleist, *Entre Staline et Hitler*, Plon, 1953, p. 33. Autorul a fost interpretul german al întâlnirii.

2. A. Rosa, *Deux ans d'alliance germano-soviétique*, Fayard, 1949, p. 89.

sistem îl detesta. În materie de cooperare și securitate, Hitler avea mai multe să-i ofere, în orice caz pe termen scurt. *Vojd*-ul simțea în orice caz că are mai multe lucruri în comun cu Führerul decât cu liderii democrați.

Moscova a făcut tot ce a putut pentru ca negocierile cu aliații săi occidentali să eșueze. Încă de la sosirea ei în capitala sovietică, la 11 august 1939, delegația franco-britanică s-a pomenit în fața unei cerințe imposibil de satisfăcut. URSS cerea dreptul de trecere pe teritoriile Poloniei și României în caz de conflict cu Germania. Revendicarea necesita acordul Varșoviei și al Bucureștiului. Kremlinul o știa; cu cererea lui, Stalin încerca deci să câștige timp. În vreme ce discuțiile cu Londra și Parisul erau blocate în acest punct, Moscova trata pe ascuns cu Berlinul. În 17 august, Germania și URSS semnau un acord economic care prefigura pactul din 23 august. Tot în 17 august, guvernul polonez informa că respinge orice prezență a Armatei Roșii pe teritoriul său. Patru zile mai târziu, Berlinul și Moscova definitivau tratatul, iar Ribbentrop sosea în secret în capitala sovietică, investit cu puterea de a-l semna. „E timpul să terminăm cu caterinca asta“, i-a spus atunci Stalin lui Voroșilov, însărcinat să negocieze cu delegația franco-britanică.¹ Impertinența spuselor dovedește cât de puțin respect avea Stalin pentru aceste tratative. În acele zile de august 1939, francezii și englezii au fost de două ori păcăliți. În timp ce Moscova câștiga timp pentru a pune la punct ultimele detalii ale pactului cu Berlinul, Voroșilov profita de contactele stabilite cu generalul Doumenc și amiralul Drax, cei doi negociatori occidentali, pentru a culege informații despre situația forțelor militare din Franța și Marea Britanie. Prețioasele informații au fost transmise apoi noului aliat german, în chip de dar de nuntă.²

Schimbarea de curs de către Stalin poate fi înțeleasă și prin prisma situației în care se afla URSS în Extremul Orient. La începutul lunii mai 1939, incidente militare au avut loc între Armata Roșie și forțele japoneze staționate în Manciuria după invadarea Chinei de către armata imperială, cu doi ani înainte. Aceste confruntări, cunoscute sub numele de Bătălia de la Kalhin Gol, s-au soldat cu circa 20.000 de morți de ambele părți în două săptămâni. Pasionat de istorie, Stalin știa ce rol jucase războiul ruso-japonez din 1905 în declinul imperiului țarist. Graba cu care l-a luat în brațe pe Hitler îl scăpa de perspectiva de a fi prins între două focuri. De altminteri, în septembrie 1939 Armata Roșie avea să elimine definitiv pericolul japonez. Pactul cu Hitler, aliat cu Tokyo, pecetluia statu-quoul între părțile beligerante.

Natura Pactului germano-sovietic este un bun indicator al felului în care își concepea URSS în acea perioadă relațiile cu lumea exterioară. Sub Stalin, Uniunea Sovietică a dus întotdeauna o politică externă dublă, una la vedere, cealaltă ascunsă. Prima este cea a unui stat preocupat

1. Apud Yves Santamaria, 1939, *le pacte germano-soviétique*, Complexe, 1998, p. 29.

2. Mihail Semiriaga, *Tayny stalinskoy diplomatii, 1939-1941* (*Secretele diplomatiei lui Stalin, 1939-1941*), Moscova, 1992, p. 20.

de securitatea lui, de mediul politic și economic în care se mișcă. Cea de-a doua este dusă de partid, e secretă și subversivă. Pe de o parte, Comisariatul Poporului pentru Afaceri Externe, Narkomindel, care va deveni apoi MID, e însărcinat cu relațiile de la stat la stat; pe de alta, Internaționala Comunistă, Comintern, conduce ansamblul partidelor comuniste din întreaga lume. Ambele se sprijină reciproc, având drept țel triumful sistemului comunist la scară planetară. Diplomația statului sovietic se află și ea în slujba proiectului ideologic al partidului, avantajele obținute de entitatea statală a URSS trecând în contul revoluției mondiale, întrupată de patria socialismului. În acest sens, cele două politici, cea oficială și cea secretă, acționează pentru triumful aceleiași cauze. Aspect esențial de cele mai multe ori uitat de cancelariile occidentale, din pricina proastei cunoașteri, a neînțelegerii, a ignorării fenomenului totalitar, în care ideologia primează întotdeauna. Prin preliminariile sale, prin așteptările și prin consecințele sale, Pactul germano-sovietic oferă un bun exemplu de orbire voluntară a democrațiilor în fața mizelor comunismului. În acest caz, comportamentul partidului-stat trebuie înțeles în funcție de interesele ideologice și statale urmărite, având drept obiectiv slăbirea democrațiilor europene, adevăratul inamic al lui Stalin.

Încă de la începutul anilor 1920, după încheierea războiului civil cu Albii, bolșevicii au încercat să se rupă din izolarea diplomatică în care erau ținuti. O primă deschidere a venit chiar din partea Germaniei. Cele două țări erau în acea perioadă puse la stâlpul infamiei de celelalte națiuni. Berlinul plătește pentru responsabilitățile sale din Primul Război Mondial și pentru incapacitatea de a-și plăti despăgubirile de război reclamate de Tratatul de la Versailles; Moscova stârnește, în schimb, multă neîncredere în aceste vremuri în care Teroarea Roșie leninistă mai găsește ecou în Occident. În aprilie 1922, prim-ministrul britanic Lloyd George convoacă o conferință europeană la Genova pentru a reglementa aceste probleme, datoriile Germaniei și integrarea regimului bolșevic în comunitatea internațională. Germanii și sovieticii au profitat de această întâlnire pentru a negocia în secret un tratat care deja surprinde pe toată lumea. Acordurile de la Rapallo, după numele orașelului de provincie din regiunea Genovei unde era cazată delegația bolșevică, au permis apropierea celor două țări stigmatizate. Ambele renunță la despăgubirile de război, își recunosc reciproc frontierele și stabilesc relații diplomatice. Moscova și Berlinul își propun să inițieze negocieri economice, își atribuie reciproc clauza națiunii celei mai favorizate, își făgăduiesc să se consulte pe viitor cu privire la marile probleme internaționale. Rapallo servește intereselor ambelor țări. Ca urmare a unor clauze secrete, nemții vor putea înființa în Rusia, la adăpost de privirile Occidentului, uzine producătoare de artilerie, de blindate, de avioane și vor putea beneficia de imensul teritoriu sovietic pentru a testa acest material și pentru a-și antrena militarii: Berlinul are ocazia de a ocoli interdicția de reînarmare impusă de învin-

gători. Așa se face că Reichswehr-ul va pune la punct armele ce vor constitui în viitor forța Wehrmacht-ului lui Hitler.¹ Pentru URSS, acordul înseamnă investiții, transferuri de tehnologie și metode de producție. Uzinele construite pe teritoriul său vor funcționa cu ingineri și tehnicieni germani. Pentru Moscova, cooperarea prezintă un cert interes politic. Reînarmarea unei Germanii umilite de Tratatul de la Versailles, a unei Germanii în care naționalismul și revanșismul își dau mâna, cu deosebire împotriva Franței și Marii Britanii, nu înseamnă decât a o ajuta să se pregătească de război împotriva unor dușmani care sunt și dușmanii URSS.

Relațiile de încredere stabilite după Rapallo au dus la semnarea, în 1931, a unui acord economic între Berlin și Moscova, profitabil ambelor părți. În toiu planului cincinal, Germania acordă Uniunii Sovietice un credit de un miliard de mărci, angajându-se să-i livreze utilajele necesare ambițiosului ei program industrial. În schimb, Moscova trebuie să livreze produse agricole și aur. Comerțul dintre cele două țări se dezvoltă în dauna poporului sovietic. Grâul furnizat este confiscat de la țăranii ucraineni care, exact în același timp, mor de foame cu milioanele; aurul vândut provine din minele de la Kolîma, cea mai rentabilă întreprindere a Gulagului. Venirea la putere a lui Hitler în ianuarie 1933 încetinește aceste schimburi fără să le întrerupă. Kremlinul e pe mai departe doritor să continue colaborarea. „Țările noastre au ocupat întotdeauna un loc aparte, URSS n-are nici un motiv să-și modifice politica în această privință“, declară Molotov în fața Sovietului Suprem la sfârșitul anului 1933.² Hitler se arată mai puțin entuziast. Rupe acordurile de cooperare militară cu Moscova, dar păstrează legăturile cu Armata Roșie. „Între cele două state ale noastre există o prăpastie, dar păstrați cu armata relațiile bune care se spune că trebuie să existe“, sună instrucțiunile date de el noului său atașat militar la Moscova, în 1935.³ Cele două țări continuă să facă un joc dublu: pe de o parte, oficial sunt la cuțite, propaganda nazistă și cea bolșevică se acuză reciproc de cele mai rele intenții; pe de alta, cancelariile lor poartă negocieri comerciale secrete prin intermediul unui om de încredere al lui Stalin la Berlin, David Kandelaki. În 1937, Hitler întoarce totuși spatele Moscovei și negociază cu Londra o alianță care trebuie să-i lase mână liberă în Europa Centrală și Răsăriteană. Britanicii cer un pact de securitate în schimbul sprijinului pe care l-ar putea da revendicărilor germane (problema Austriei, a Sudetilor și a orașului Dantzig). Descurajat, Führerul se întoarce către Moscova căutând să-i

1. Schimbarea numelui armatei germane va avea loc în 1935, când guvernul nazist va institui serviciul militar obligatoriu.

2. Aleksandr Nekrich, *Parias, Partners, Predators: German-Soviet Relations, 1922-1941*, Columbia University Press, 1997, p. 214.

3. *Apud* Georges Castellan, „Reichswehr et Armée rouge“, în *Les Relations germano-soviétiques de 1933 à 1939* (coord. J.-B. Duroselle), Cahiers de la FNSP, Armand Colin, 1954, p. 210.

obțină sprijinul. Negocierile în vederea pactului din august 1939 demarează la începutul anului.¹

Politica de stat a URSS în acești ani premergători războiului a constat în a exploata divergențele politice dintre țările capitaliste, a profita de criza economică mondială ce a urmat crahului din 1929 pentru a obține tehnologie și cunoștințe despre proceduri economice la preț redus, ațâțând totodată rivalitățile dintre democrații pentru a le slăbi. Franța și Marea Britanie, cele două mari puteri ale continentului european, au fost obiectul unei atenții speciale. În această perioadă URSS profită de nimbul pe care Revoluția din Octombrie îl are în imaginarul revoluționar francez pentru a linguși Parisul. Englezii se arată însă mult mai rezervați cu privire la reușitele „socialismului într-o singură țară”. În 1924 s-a semnat un acord comercial între Londra și Moscova, dar el n-a fost niciodată ratificat de Parlament, iar din 1927 poliția britanică s-a interesat de acțiunile subversive ale spionilor sovietici în Albion. În relațiile cu Parisul, luna de miere e umbrită de problema datoriilor, faimosul împrumut din perioada țaristă pe care regimul bolșevic refuză să-l plătească. În noiembrie 1932, Franța și URSS semnează un pact de neagresiune, întărit trei ani mai târziu prin acordul franco-sovietic de asistență mutuală, ratificat de Pierre Laval. Intervenția Franței i-a permis URSS să intre în 1934 în Liga Națiunilor, instituție care se va dovedi utilă Moscovei în desfășurarea operațiunilor ei de influențare.² „Iacobinii deveniți miniștri nu sunt întotdeauna miniștri iacobini”, a declarat Louis Barthou, ministrul francez al afacerilor externe, în fața Ligii Națiunilor, pentru a-și convinge colegii occidentali că Uniunea Sovietică a lui Stalin nu mai e aceeași țară radicală de pe vremea lui Lenin. Credulitatea francezilor e atât de mare, încât, atunci când Parisul va fi informat în 1936 despre negocierile secrete dintre Moscova și Berlin, cu David Kandelaki pe post de intermediar, Léon Blum refuză să creadă: „Antagonismul dintre Stalin și Hitler e atât de violent, că nu poate fi vorba de vreo alianță, fie ea și temporară”, comentează prim-ministrul guvernului Frontului Popular.³ „Amiba Blum”, cum îl poreclise pe atunci Stalin, care-l socotea prea amorf⁴, este totuși în acele vremuri unul dintre liderii francezi cei mai lucizi cu privire la practicile comuniste.

Politica de stat a URSS constă în a se prezenta în exterior în cea mai bună lumină cu putință, într-o perioadă când, pe plan intern, țara e nu-

1. V. în această privință Thierry Wolton, *Rouge-Brun, le mal du siècle*, JC Lattès, 1999, pp. 18–24 și 84–88 [*Roșu-brun: Răul secolului*, trad. de Micaela Slăvescu, Fundația Academia Civică, București, 2001, pp. 21–24 și 89–92 – n. tr.].

2. Sabine Dullin, *Des hommes d'influence, les ambassadeurs de Staline en Europe, 1930–1939*, Payot, 2001, p. 200 în special.

3. *Apud* Arkadi Vaksberg, *Alesandra Kollontai*, Fayard, 1996, p. 379.

4. Sergo Beria, *Beria, mon père*, Plon/Critérion, 1999, p. 86 [ed. rom. cit., p. 101 – n. tr.].

mai foc și sânge. Propaganda Moscovei, reluată de partidele comuniste din întreaga lume, prezintă patria proletarilor ca pe un paradis terestru. Diplomația, în schimb, își intensifică demersurile pacifiste. Încă din 1929, Uniunea Sovietică a aderat la Pactul Briand-Kellogg de „renunțare generală la război” și a încheiat acorduri similare cu Letonia, Estonia, Polonia și România. În 1932, URSS semnează acorduri de neagresiune cu Finlanda, Letonia și Estonia. Toate aceste țări cu care Moscova pretinde că vrea să trăiască în bună înțelegere vor fi primele victime ale pactului din 1939. Dublul limbaj funcționează din plin, proclamațiile „pacifiste” destinate străinătății urmăresc să adoarmă neîncrederea țărilor europene, declarațiile belicoase de uz intern privind pericolul încercuirii capitaliste servesc pentru justificarea ritmului ucigător al colectivizării și industrializării. Politica internă sovietică anunță de fapt ce urmează să se petreacă pe scena externă. Aici se află unul dintre motivele pentru care Stalin ține să ascundă Marea Teroare. Viitoarele victime nu trebuie speriate. Un regim care-și tiranizează și martirizează poporul e fără doar și poate primejdios pentru vecini.

Regimul sovietic își concepe relațiile cu lumea exterioară, și diplomația în general, drept o armă pusă în slujba intereselor comunismului. O dovedește felul în care funcționează instituțiile însărcinate să facă politica externă a URSS. Andrei Jdanov, conducătorul preferat al lui Stalin, dacă e să-l credem pe Molotov¹, este omul-cheie în acest dispozitiv. Responsabil cu politica de cadre în partid, el supraveghează în același timp legăturile URSS cu străinătatea prin intermediul comisiei Comitetului Central priitoare la misiunile externe, pe care o conduce. După numirea sa în fruntea PC din Leningrad, în urma asasinării lui Kirov în 1934, el este înlocuit în acest post de Nikolai Ejov, omul NKVD. Jdanov păstrează totuși funcția de responsabil al departamentului „Cultură și Propagandă” care supraveghează structurile cenzurii, controlul presei și organismele însărcinate să „vândă” imaginea URSS în străinătate, îndeosebi prin intermediul partidelor comuniste din străinătate. Dispozitivul care cuprinde partidul, poliția politică, propaganda și Internaționala Comunistă formează un tot. În 1937, Stalin înființează o comisie permanentă a Politbiuroului însărcinată cu centralizarea dosarelor secrete, între care cele referitoare la politica externă. Molotov, Kaganovici, Ejov fac parte din această comisie care vizează mai mult ca oricând să pună diplomația în slujba provocării de tulburări externe. Ambasadele din străinătate sunt mici teritorii sovietice în care partidul și NKVD fac și desfac cariere, în care domnește delațiunea generalizată, în care inițiativa personală n-are cum să existe. „Aveam o diplomatie centralizată, va explica mai târziu Molotov. Ambasadorii nu se bucurau de nici o independență. În majoritatea cazurilor nu

1. Félix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, Albin Michel, 1995, p. 258 [Feliks Ciuev, Viaceslav Molotov, *Conversații cu Molotov: În cercul puterii comuniste*, trad. de Antoaneta Olteanu, Corint, București, 2017, p. 353 – n. tr.].

erau decât curele de transmisie.¹ Personalul diplomatic n-a fost cruțat de Marea Teroare din anii 1930. Dintre funcționarii de la Narkomindel, Ministerul Afacerilor Externe, 34% au dispărut în cadrul epurărilor, iar dintre cei aflați în vârful ierarhiei ministerului, peste 60%.² Miniștrii care s-au succedat la conducerea diplomației din octombrie 1917 au fost întotdeauna executanți fideli ai ordinelor venite de la Politbiuro. Alegerea lor reflectă evoluția regimului. În perioada lui Lenin, Afacerile Externe au fost conduse de Gheorghe Cicerin, un diplomat de carieră, fost aristocrat, om cultivat, care a oferit în exterior o imagine pozitivă a noului regim ce încerca să pună capăt izolării sale pe scena internațională. Cicerin este omul care a semnat acordurile de la Rapallo cu Germania. După consolidarea puterii lui Stalin, Narkomindel a trecut sub conducerea lui Maxim Litvinov, un bolșevic sadea, pe care Lenin îl descrisese drept „cel mai crocodil dintre diplomații noștri, are dinți de fier și nu dă drumul nicio dată prăzii”³. *Vojd*-ul, care pregătește războiul civil împotriva poporului său, are nevoie de un om capabil să funcționeze ca un paravan, să-i alunge pe curioși, să apere imaginea țării arătându-se ofensiv pe frontul extern. Litvinov avea să ducă o politică externă agresivă, cu acțiuni de influențare – de pildă, la adresa Partidului Radical din Franța – și cu mari tirade la Liga Națiunilor împotriva pericolului nazist, în timp ce în culise Moscova și Berlinul își dădeau mâna. Litvinov a fost adesea comparat cu stăpânul său, Stalin, un diplomat manipulator, bănuitor, arivist. „Bancher burtos și plin de riduri, ca un bogat negustor de diamante din Anvers, cu siguranță rudă cu Rothschild [...], adormit în competența lui, cu un muc de lumânare în mână, în fața casei de bani“, cum îl descrie Victor Serge, fostul revoluționar devenit antistalinist.⁴ Litvinov se desparte totuși într-o privință de Stalin: n-are încredere în Hitler. Când se hotărăște să se alieze cu Führerul, Stalin îl înlocuiește în fruntea Narkomindel cu Molotov. În primăvara anului 1939, ministerul a fost epurat: „Epurează ministerul de evrei [...] curăță «sinagoga»“, a ordonat Stalin.⁵ Litvinov, evreu de origine, e dat afară fără menajamente. Terenul e liber acum pentru îmbrățișarea din 23 august.

Alibiul antifascist

Cealaltă politică a Moscovei, cea dusă de partid și de Comintern, secretă și subversivă, e menită să destabilizeze vechea Europă. Înțelegerea

1. *Ibid.*, p. 105.

2. Sabine Dullin, *Des hommes d'influence*, ed. cit., p. 240.

3. *Ibid.*, p. 10.

4. Victor Serge, „Litvinov“, *Esprit*, nr. 81, iunie 1939, p. 419, *apud* Sabine Dullin, *op. cit.*, p. 58.

5. *Apud* Simon Sebag Montefiore, *Staline, la cour du tsar rouge*, éditions des Syrtes, 2005, p. 324 [ed. rom. cit., p. 253 – n. tr.].

pecetluită de Stalin și Hitler prin semnarea pactului nu este un lucru nou între comuniști și nașiști. Prima lor alianță datează din 1923, când un val de naționalism se stârnește în Germania după ocuparea regiunii Ruhr de către trupele franceze. Parisul voia atunci să oblige Berlinul să-și plătească despăgubirile de război impuse prin Tratatul de la Versailles. Comuniștii din Partidul Comunist German (KPD) au ținut mitinguri comune cu Partidul Național-Socialist al Muncitorilor Germani (NSDAP) împotriva invadatorului. La aceste mitinguri, oratori din ambele tabere au arătat cu degetul către capitalism numindu-l izvorul tuturor relelor. În *Die Rothe Fahne* (*Drapelul Roșu*), organul KPD, Karl Radek a justificat această politică în numele Internaționalei Comuniste: „Trebuie să fim gata să acceptăm alianțe cu alte fracțiuni – scrie el –, care, deși se agată de propriile lor formule ideologice, în practică vor să lupte pentru același lucru în acest moment al istoriei“. În acest cuplu, nașiștii – acronim provenind din contragerea numelui german *Nationalsozialismus* – par în acea epocă cei mai puțin entuziaști. Prezența evreilor în KPD și în Comintern, printre care și Radek, pe numele lui adevărat Sobelsohn, le displace. „Șefii comuniști, ascunși în dosul noii măști a iubirii de patrie, vor să atragă mișcarea sub conducerea iudeo-național-bolșevică“, denunță un ziar hitlerist.¹ În vara anului 1923 intervine ruptura. După venirea la putere a unei coaliții grupând social-democrați și populiști, condusă de Gustav Stresemann, Moscova hotărăște să schimbe tactica. Frontul comun cu fasciștii e abandonat, acum dușmanul nu mai e ocupantul francez, ci chiar acest guvern, compus din „social-trădători“ potrivit vocabularului comunist folosit pe atunci. Lozinca este din nou revoluția proletară. Moscova se teme ca Stresemann, adept al renegocierii datoriilor cu Franța și Marea Britanie, să nu cadă la înțelegere cu aceste puteri capitaliste aducând atingere intereselor germano-sovietice, care s-au dovedit atât de bine slujite de Tratatul de la Rapallo din 1922. Comuniștii pornesc deci război împotriva acestui cancelar care guvernează cu sprijinul Partidului Social-Democrat (SPD), cel mai mare dușman al lor. O destabilizare a Germaniei ar fi pe placul statului sovietic și al Internaționalei Comuniste. Eșecul revoluției germane din noiembrie 1923 pune capăt speranțelor revoluționare ale Moscovei. Concomitent, Hitler rata încercarea de puci de la München.

Social-fascismul devine noul dușman arătat cu degetul de Comintern. Amalgamul creează confuzie. Social-democrații și fasciștii nu mai sunt tratați la fel de Moscova. Comuniștii vor înainte de toate să se răfuiască cu socialiștii. Italia, teatrul unor evenimente comparabile cu cele petrecute în Germania, a dezvăluit intențiile Internaționalei Comuniste. La acest început al anilor 1920, tânărul Partid Comunist Italian (PCI) s-a lăsat purtat de o supralicitare verbală care a contribuit la victoria lui Mussolini, inventatorul fascismului. „Practic, comuniștii luptă împotriva

1. Relatare din *Die Rothe Fahne* din 17 august 1923.

fasciștilor la fel ca ceilalți, dar poziția lor constituie pentru fasciști un punct de sprijin neprețuit, va explica ulterior Angelo Tasca, exclus din PCI pentru că a denunțat ambiguitatea acestei politici. Pentru comuniști, totul este fascist: statul, burghezia, democrația, socialiștii. Faptul de a pune totul în aceeași oală va «simplifica» lupta. Loviturile nu vor mai trebui cumpănite și corect îndreptate. În realitate, comuniștii nu luptă serios și până la capăt decât împotriva socialiștilor: de aici își culeg laurii, din acest strâns joc de concurență și supralicitare.⁴¹ În Germania se aplică o politică asemănătoare. Sub pretextul unei lupte împotriva social-fascismului, KPD își îndreaptă loviturile împotriva Partidului Social-Democrat (SPD), ceea ce contribuie, ca reacție, la sporirea puterii național-socialiștilor lui Hitler, ceilalți dușmani ai social-democraților. Voința de a distruge SPD care-i animă pe comuniști și pe naziști în anii 1920 apropie cele două tabere. Potrivit comuniștilor, socialiștii sunt vinovați de trădarea „revoluției” din noiembrie 1918, de lichidarea spartakiștilor Rosa Luxemburg și Karl Liebknecht. Pentru naziști, ei sunt răspunzători de abdicarea Kaiserului în 1918, de înfrângerea armatei și de proclamarea unei republici apatice. Partid al colaborării cu dușmanul de clasă pentru Moscova, partid marxist pentru Hitler, SPD stânjenește obiectivele revoluționare ale Roșiilor și Brunilor deopotrivă. Pentru unii, ca și pentru ceilalți, social-democrații sunt vinovați. Ei au întemeiat și apărât Republica de la Weimar, ei caută un compromis între clasele sociale, privilegiază o politică sindicală de înregimentare a clasei muncitoare, propovăduiesc pluralismul și democrația și militează pentru o politică externă deschisă către anglo-saxoni, blamați atât de Stalin, cât și de Hitler. Social-democrații sunt partidul care trebuie lichidat.

Al VI-lea Congres al Internaționalei, din vara anului 1928, pune bazele politicii comuniste pentru anii ce vor urma: combaterea oricărui compromis de clasă, debarasarea de elementele șovăielnice din fiecare partid, instaurarea unei discipline de fier în sânul lor, strângerea rândurilor în jurul URSS. „Revoluționar de nădejde este cel care e gata să apere Uniunea Sovietică fără rezerve, deschis, necondiționat”, proclamă Stalin de la tribună. Directivele sunt reamintite la al XVI-lea Congres al PC sovietic, în iunie 1930. Anglia și Franța sunt numite acum „cele mai agresive și militariste” țări. Toate partidele comuniste primesc ordinul de a-i slăbi pe acești „dușmani” și a ațâța contradicțiile dintre puterile capitaliste. În același timp, încordarea internațională îi servește desigur lui Stalin, care are nevoie de dușmani, imaginari, pentru a aplica violența în societatea sovietică în numele apărării cuceririlor „socialismului într-o singură țară”.

În cadrul acestei politici, fragila Republică de la Weimar aflată în criză economică, condusă de dușmanul de clasă social-democrat, reprezintă

1. Angelo Tasca, *Naissance du fascisme, l'Italie de l'armistice à la marche sur Rome*, reed. 1967, Gallimard, p. 182.

veriga slabă a taberei capitaliste. O victorie a naziștilor ar sluji interesele sovietice. Calculul Moscovei e simplu: o lume „burgheză“ sfâșiata de apariția unei Germanii guvernate de extrema dreaptă, hotărâtă să lichideze ordinea internațională instaurată de Tratatul de la Versailles, ar duce la creșterea încordării între Berlin și celelalte capitale occidentale, ceea ce i-ar oferi Uniunii Sovietice o marjă de manevră apreciabilă. Complicitatea comuniștilor și naziștilor, concretizată încă de la sfârșitul anilor 1920, prefigurează pactul din 1939, ale cărui rațiuni se vor sprijini pe calcule de același tip. „Nu credeți că, dacă naționaliștii ar lua puterea în Germania, s-ar ocupa atât de meticulos de Occident, încât noi am fi lăsați să construim mai rapid socialismul?“, îi explică Stalin lui Heinz Neumann, reprezentantul KPD în Comintern.¹ Moscova este în plus convinsă că masele care-l urmează pe Hitler vor fi până la urmă dezamăgite și li se vor alătura comuniștilor. De altminteri, destui militanți roșii și bruni vor trece de la o tabără la alta și înapoi în acești ani de alianță obiectivă. KPD și NSDAP pescuiesc în aceleași ape, ambele sunt partide revoluționare ale căror izvoare și a căror energie se află în respingerea modelului capitalist și democratic. Capitalul pe care își întemeiază acțiunea e comun. „Partidul național-socialist are o menire istorică, declară deputatul comunist Karl Radek în Reichstag [parlament] la mijlocul lui septembrie 1930, menirea de a fărâmița mediile la care noi n-am ajuns încă și care n-au trecut încă la armata revoluționară. Oamenii cărora le-a distrus credința în capacitatea de supraviețuire a sistemului capitalist, în necesitatea și legitimitatea sa, oameniiăștia nu vor veni niciodată către voi [Radek se adresează social-democraților], vor veni către noi.“² SPD este singura forță capabilă să se opună ascensiunii lui Hitler. Slăbindu-l, comuniștii fac, evident, jocul naziștilor. Prinderea la mijloc între Roșii și Brunii va da roade. În patru ani, din 1928 până în 1932, social-democrații vor pierde o treime din voturi la diferitele scrutine, în vreme ce naziștii vor crește de la 2,6 la 33,1%, devenind prima formațiune a țării, iar comuniștii vor trece de la 10,6% la 16,9%.

CÂRDĂȘIA ROȘU-BRUN ÎN ACȚIUNE

Afacerea referendumului Prusiei, în august 1931, ilustrează gradul de complicitate la care au ajuns cele două partide. Consultarea a fost cerută de Hitler, care voia să răstoarne guvernul Landului Prusia, în majoritatea lui social-democrat. La început, KPD-ul nu prea voia să se preteze acestui joc nazist și să susțină „plebiscitul brun“. Margarete Buber-Neumann relatează cele ce au urmat: „Câteva săptămâni înainte de scrutin, KPD-ul a primit de la Moscova ordinul să ia parte la referendum. Această exigență exorbitantă a unei acțiuni comune cu naziștii s-a lovit de rezistența membrilor Biroului Politic al partidului, chiar a celor mai

1. Discuție relatată de Margarete Buber-Neumann, *La Révolution mondiale: l'histoire du Komintern (1919-1943)*, Casterman, 1971, p. 538.

2. *Apud* Louis Dupeux, *National-bolchevisme dans l'Allemagne de République de Weimar, 1919-1933*, Honoré Champion, 1979, p. 558.

obișnuiți să asculte. Și-au dat în scris obiecțiile la Comintern. Trei dintre ei, Thälmann, Remmele și Neumann, au fost trimiși la Moscova pentru a cere «explicații». Toți trei «și-au schimbat părerea», ceea ce te face să crezi că Stalin însuși fusese cel care avusese inițiativa «acțiunii comune». [...] La 23 iulie, Comitetul Central publică un apel, afirmând că responsabili social-democrați ai Prusiei deveniseră, prin politica lor, «furierii fascismului» și că era vorba în consecință de un referendum roșu. Organul SPD-ului, *Vorwärts*, a replicat cu ironie: „Acești domni sunt desigur daltoniști, afară doar dacă vor să vorbească despre roșul drapelului cu zvastică”.

În ziua consultării, drapelele comunist și nazist pavoazează, unul lângă altul, birourile de vot. Dar, în ciuda mobilizării celor două partide, acțiunea lor s-a soldat cu un eșec. Referendumul roșu-brun nu a adunat nici jumătate din sufragiile necesare pentru a răsturna guvernul din Prusia. La Moscova, *Pravda* salută totuși votul, socotindu-l „cea mai mare lovitură dată social-democrației de clasa muncitoare”. Alianța displicuse la bază. Din vina cui? A social-democraților, bineînțeles. Ei i-au corupt pe bravii comuniști, tipă Ernst Thälmann, președintele KPD-ului. „Această influență pe care o exercită în rândurile muncitorilor revoluționari ideologia trădătoare a mincinoșilor social-democrați, aceste reziduuri ale gândirii social-democrate în rândurile noastre, iată pericolul cel mai serios care amenință partidul.” Comuniștii rămân pe poziții, stăruind în greșeala lor. Puțin după referendum, un lider social-democrat crede, greșit, că se poate face un front comun cu KPD-ul pentru a opri eventual îngrijorătoarea ascensiune a nazismului. Thälmann denunță această „manevră a social-fascismului” drept o adevărată agresiune împotriva comuniștilor!

Thierry Wolton, *Rouge-Brun, le mal du siècle*, JC Lattès, 1999, p. 100

[*Roșu-brun: Răul secolului*, trad. de Micaela Slăvescu,

Fundația Academia Civică, București, 2001, pp. 105–106 – n. tr.].

* Margarete Buber-Neumann, *La Révolution mondiale: l'histoire du Comintern (1919–1943)*, Casterman, 1971, p. 274.

Adolf Hitler este numit cancelar la 30 ianuarie 1933. El ajunge la putere cu sprijinul conservatorilor, iar primul său guvern cuprinde doar o minoritate de național-socialiști. Șase luni mai târziu, este stăpânul absolut al Germaniei, parlamentul îi dă puteri depline pentru patru ani, sindicatele sunt interzise, NSDAP e declarat partid unic. Perioada care începe acum și care va continua până la semnarea pactului în august 1939 este o perioadă a păcălelilor. Pericolul reprezentat de Germania nazistă ascute contradicțiile în tabăra „burgheză”, așa cum a mirosit Stalin. Democrațiile nu pot decât să condamne regimul fascist, dar teama de război le silește în același timp să dorească o înțelegere cu el. Între aceste două atitudini, marja de manevră a URSS poate fi mare, iar *Vojd*-ul o va utiliza cu binecunoscuta lui abilitate de manipulator. Să nu-i atribuiim însă lui Stalin mai multă inteligență politică decât are. El nu știe dinainte unde-l va duce această situație favorabilă, dar, pe modelul politicii sale interne, unde avansează pas cu pas pentru a impune regimul comunist prin teroare, își va muta pionii unul câte unul pe eșichierul european pentru a-și impune interesele. Forța lui Stalin constă în capacitatea formidabilă de a simți momentul prielnic. E un tactician fără egal. Anii premergători războiului vor face dovada acestui lucru, fără ca lecția să fie înțeleasă mai

departe de democrații. Când perioada va lua sfârșit cu înfrângerea militară a lui Hitler, o mare parte a Europei va fi picat în lagărul sovietic.

Scena europeană e divizată mai mult ca oricând, o parte vizibilă și ostentativă, alta ascunsă și secretă. Ceea ce s-a petrecut în avanscenă se știe și se regăsește în istoria îndeobște acceptată. Rămânând însă doar la această reprezentare, e greu să înțelegem logica faptelor, sau o înțelegem doar apelând la lovitura de teatru permanentă pentru a compensa lipsa de coerență. Această versiune poate fi rezumată în câteva cuvinte: după venirea lui Hitler la putere, Moscova și Cominternul s-au angajat într-o luptă împotriva ciumei brune, au întins mâna celor dispuși să facă front comun în fața primejdiei, au sărit în ajutorul Spaniei republicane atacate de naționaliști, unelte ale fascismului, au fost apărători înflăcărați ai victimelor regimului național-socialist al lui Hitler. Punând capăt acestei politici, pactul din 1939 devine așadar o manevră abilă a lui Stalin pentru a câștiga timp și a abate amenințarea hitleristă asupra Europei Occidentale. Faptele contrazic însă această interpretare. În culise, legăturile între Uniunea Sovietică stalinistă și Germania hitleristă n-au fost niciodată întrerupte. Cele două regimuri, comunist și nazist, și-au adus reciproc servicii, în timp ce frontul antifascist proslăvit de Internaționala Comunistă slujea drept paravan pentru a ascunde evenimentele tragice din URSS și drept paratrăsnet care să îndrepte fulgerele naziste asupra democrațiilor. Semnarea pactului nu este decât încununarea acestei politici ambivalente.

La 27 februarie 1933, după doar o lună de la venirea lui Hitler la putere, Reichstag-ul, sediul parlamentului de la Berlin, e distrus de un incendiu declanșat de o mână criminală. Acuzați de fărâdelege, un olandez și trei comuniști de origine bulgară. Gheorghe Dimitrov, răspunzător de biroul european al Comintern instalat în capitala Germaniei, figurează printre „vinovați”. Războiul între naștiști și comuniști e declarat. La Berlin, ca și la Moscova, aparatele de propagandă se dezlănțuie. În capitala germană se organizează cu mare pompă un proces, iar la Londra Internaționala a III-a organizează un contra-proces. Mulți occidentali curați la suflet, legitim indignați de ideologia fascistă, se mobilizează în vederea condamnării procesului de la Berlin. Bătălia va dura aproape un an, terminându-se cu înfrângerea nazismului: Dimitrov și tovarășii săi sunt absolviți de orice bănuială de către tribunalul de la Berlin, succesul e total. Acest verdict pare să fie spre onoarea independenței justiției din Germania, numai că, dacă regimul nazist voia să-i condamne pe inculpați, ar fi făcut-o, indiferent dacă erau vinovați sau nu. În acest caz, care a făcut atâta tapaj, lumea a fost victima unei mascarade judiciare organizate de cei doi dictatori „dușmani”, mascaradă în care fiecare avea propriul interes. Detașamentele de asalt (SA), garda pretoriană nazistă folosită de Hitler pentru a ajunge la putere, se află în miezul complotului. În perioada derulării faptelor, SA și șeful lor, Ernst Röhm, au devenit stânjenitori pentru Hitler. Röhm ar vrea ca oamenii lui să înlocuiască forțele Reichswehr-ului,

Führerul însă refuză. Pentru proiectele sale de cucerire, Hitler are nevoie de armată adevărată și puternică, nu de amatori. SA reprezintă însă latura populistă a nazismului, minoritatea care s-a dat cu comuniștii pentru a-i dărâma pe social-democrați. Această gardă pretoriană sperie mediile conservatoare și pe marii industriași de care Hitler are nevoie pentru a-și vedea realizat visul Marelui Reich. Trebuie deci să elimine SA. Procesul incendiatorilor Reichstag-ului îl va ajuta în acest sens. Acuzarea comuniștilor a fost o idee a lui Röhm, disculparea lor ar trebui să-i slăbească poziția. Pentru asta, Hitler s-a asigurat de bunăvoința lui Stalin, promițând să-i elibereze pe cei trei comuniști bulgari. La deschiderea procesului, acuzații cunoșteau aranjamentul dintre Berlin și Moscova, știau că nu riscă nimic. Dimitrov a profitat de tribuna ce i se oferea pentru a ridiculiza acuzația.¹ El a apărut ca un erou comunist care înfruntă barbaria nazistă, deși era doar o unealtă a lui Hitler care voia să-i ridiculizeze prin el pe Röhm și pe oamenii lui, aflați la originea întregii afaceri. În acest proces Internaționala Comunistă și-a câștigat galoanele antifasciste, în timp ce regimul național-socialist își oferea un pretext pentru a-i elimina pe cei care-l stânjeneau. Întors la Moscova încununat de glorie, Dimitrov preia conducerea Comintern în aceeași zi, sau aproape, în care Hitler ordonă lichidarea fizică a lui Röhm și a întregului său anturaj în cursul „noptii Cuțitelor Lungi”.² Arthur Koestler, care a fost un martor privilegiat al acestui episod datorită participării sale la campania dusă de Comintern în sprijinul lui Dimitrov, avea să compare „această bătălie cu un joc de-a baba-oarba între doi uriași. Dacă lumea ar fi cunoscut stratagemele și gogoșile implicate în acest caz – continuă Koestler –, ar fi fost cruțată de multe suferințe”³.

Faptul că naziștii au supus Germania nu l-a îngrijorat prea tare pe Stalin. O spune de la tribuna celui de-al XVII-lea Congres al partidului, în ianuarie 1934, la un an de la venirea lui Hitler la putere. „Firește, nu ne încercăm nici un entuziasm pentru regimul fascist, precizează el. Numai că nu de fascism e vorba aici, pentru simplul motiv că fascismul în Italia, de pildă, n-a împiedicat URSS să stabilească excelente relații cu această țară.” Congresul indică politica de urmat. URSS trebuie să rămână neutră în conflictele ce vor veni, să ducă o politică de pace față de Germania și Japonia, să participe în mod critic la politica de securitate dorită de europeni și să practice cu prudență deschiderea față de demo-

1. Aceste aranjamente secrete au fost relatate mai ales de Jean Valtin, *Sans patrie ni frontière*, Dominique Wepler éditeur, 1947, pp. 534–535; Ruth Fischer, *Stalin and German Communism*, Harvard, 1948, reed. Transaction Books, 1982, p. 308; Blagoj Popov, *De la procesul de la Leipzig la lagărele siberiene* (text în limba bulgară), Mișcarea pentru Eliberarea Bulgariei, 1948, p. 23.

2. Despre toate detaliile privind cazul incendiarii Reichstag-ului, v. Thierry Wolton, *Le Grand Recrutement*, Grasset, 1993, pp. 73–98, și *Rouge-Brun, le mal du siècle*, ed. cit., pp. 104–108 [ed. rom. cit., pp. 109–113 – n. tr.].

3. Arthur Koestler, *Hiéroglyphes*, reed. Robert Laffont/Bouquins, 1994, p. 487.

crațiile occidentale. Anul 1934 a fost marcat de intrarea URSS în Liga Națiunilor și de pregătirea pactelor de neagresiune cu diferite țări. Asta însemna un început de respectabilitate pe scena internațională pentru guvernul sovietic. Cotitura antifascistă va veni mai târziu, la al VI-lea (și ultimul) Congres al Internaționalei Comuniste din iulie 1935. Noua orientare se va impune și din rațiuni de politică internă. În acea perioadă, Stalin pregătește Marea Teroare. După rezolvarea problemei țărănești prin deculacizare și foamete, el vrea să continue războiul civil împotriva restului societății sovietice. Procesele demonstrative ale marilor lideri bolșevici, epurarea partidului și execuțiile, deportările în masă abia urmează. Stalin bănuiește că lumea comunistă riscă să fie zguduită de unda de șoc. Trebuie deci să strângă și mai tare rândurile în jurul URSS, în jurul lui personal, și să țină ferm frâiele Cominternului, „prăvălioara“, *lavocika*, cum l-a poreclit el. Lupta pentru pace și apărarea URSS devine lozinca tuturor partidelor din lume. Pentru Moscova, cele două aspecte se confundă, a apăra Uniunea Sovietică înseamnă a lupta pentru pace. Politica Frontului Popular pe care Cominternul o preconizează începând de acum vizează ocrotirea statului sovietic prin susținerea guvernelor „burgheze“ doritoare să participe la o politică de „securitate colectivă“ în fața fascismului. Această linie este aplicată în Spania, în Franța, mai târziu în Chile. Socialiștii acuzați până mai ieri că sunt „social-fasciști“ devin brusc tovarăși frecventabili, țările capitaliste denunțate până de curând ca agresive sunt ridicate la rangul de cei mai buni aliați ai URSS. Această cotitură antifascistă a conducerii sovietice n-are nimic de-a face cu morala. Noua politică îndeplinește mai multe obiective deodată, toate în beneficiul intereselor sovietice. Alianța cu fostul dușman socialist oferă prilejul Internaționalei să rupă izolarea în care se găseau cele mai multe partide comuniste la începutul anilor 1930, ea vizează de asemenea să încline spre stânga social-democrația acolo unde sunt posibile fronturi comune socialist-comuniste, influențând politica dusă de ele. Pe de altă parte, îndreptarea atenției asupra pericolului fascist înseamnă deturnarea ei de la ce se întâmplă în URSS. Frontul antifascist îi mai permite lui Stalin să prezinte războiul dus împotriva propriului popor ca pe o politică de prevenire înaintea confruntării, să mobilizeze democrațiile împotriva Germaniei naziste, să ațâțe tensiunile internaționale și să-i împingă pe comuniștii din lumea întreagă să se unească în jurul unei teme: apărarea „patriei socialismului“. În același timp, Moscova semnează pacte de neagresiune cu națiunile limitrofe Germaniei (Franța, Cehoslovacia, Letonia...), pentru a irita Berlinul și a crește riscurile de război între Hitler și aceste țări, ceea ce ascute contradicțiile în sânul „lagărului capitalist“. La ratificarea Pactului franco-sovietic din februarie 1936, de pildă, Berlinul răspunde cu remilitarizarea Rhenaniei, urmată de o încredare crescută între Franța și Germania.

Spania devine teatrul de elecție al acestei politici multidimensionale a lui Stalin. La începutul anilor 1930, Partidul Comunist Spaniol (PCE) era un grupuscul. Alianța sa cu socialiștii din PSOE, în cadrul frontului

republican care câștigă alegerile legislative din februarie 1936, contribuie la instaurarea controlului de către PCE asupra vieții politice a țării, mai ales atunci când situația se radicalizează după rebeliunea unei părți a armatei împotriva guvernului de stânga. În noiembrie 1936, comuniștii spanioli intră într-o coaliție condusă de socialistul Largo Caballero, o premieră într-o democrație „burgheză”. Războiul civil izbucnit între forțele lui Franco și frontul republican întărește pozițiile PCE. Partidul se află în centrul rețelilor de ajutorare organizate de Internațională pentru susținerea guvernului legitim. Pe plan extern, situația este profitabilă pentru Moscova. Războiul civil este urmărit atent în Europa, mulțimile se mobilizează în favoarea taberei republicane. URSS și Cominternul se oferă primele să sară în ajutorul stângii spaniole. În paralel, Italia lui Mussolini și Germania lui Hitler se angajează de partea insurgenților. Spania devine o supapă de eliberare a tensiunilor din Europa, un loc de înfruntare între tabăra fascistă și democrațiile indignate și îngrijorate, dar cel mai adesea neputincioase. Chiar în momentul în care Stalin scufundă Uniunea Sovietică în Marea Teroare, țara lui, regimul lui apar mai mult ca oricând drept singura pavază împotriva ciumei brune. Furnizând Spaniei republicane oameni, prin Brigăzile Internaționale organizate de Comintern, și material militar, URSS trece drept bastionul luptei antifasciste. În jurul ei se alcătuiește o uniune sacră. Denunțate de o propagandă comunistă eficientă, masacrele săvârșite de naționaliștii lui Franco, împreună cu acoliții lor naziști și fasciști, sfârșesc prin a convinge Europa de primejdia pe care o reprezintă Hitler și Mussolini. În ochii democrațiilor, Brunii apar cu certitudine mai periculoși decât Roșii. Republicanii, comuniștii, Brigăzile Internaționale pierd în cele din urmă războiul pe teren – Madridul și Spania cad în mâinile lui Franco la sfârșitul lui martie 1939 –, dar în sufletele și în mințile oamenilor Uniunea Sovietică și Internaționala Comunistă sunt marii învingători ai acestui tragic episod.

În spatele glorioaselor fapte de arme scoase în evidență de propaganda Moscovei, Războiul Civil spaniol lasă să se vadă în culise felul în care un sistem totalitar e capabil să abuzeze de bunăvoința oamenilor și să se folosească de sentimente politice curate în propriile lui scopuri. Ajutorul dat de URSS republicanilor n-a fost niciodată dezinteresat, inclusiv pe plan financiar. În schimbul armamentului sovietic, Moscova a pretins Băncii Centrale a Spaniei un depozit de peste 500 de tone de aur care vor dispărea pe veci în seifurile URSS. Materialul livrat a fost întotdeauna de slabă calitate și în cantități insuficiente, în medie de zece ori mai puțin performant decât cel trimis de Germania și Italia lui Franco. Brigăzile Internaționale au cuprins cel mult 34.000 de combatanți, în vreme ce Mussolini trimitea peste 70.000 de oameni, iar Hitler trimitea legiunea Condor care a asigurat supremația aeriană. Cadrele militare promise de Moscova au fost mai ales cadre politice și polițienesci, al căror obiectiv n-a fost niciodată victoria taberei republicane, ci lichidarea „dușmanilor” URSS, în frunte cu troțkiștii și anarhiștii, angajați în număr mare în această luptă.

În timp ce democrațiile occidentale se angajau împotriva pericolului fascist, Internaționala Comunistă ducea războiul civil înăuntrul „taberei progresiste” pentru a lichida propriii dușmani politici. Ordinele Cominternului au fost clare în această privință: „Întrucât toți troțkiștii, în cârdășie cu fasciștii, își duc acțiunile subversive în rândurile republicanilor – proclamă conducerea Internaționalei Comuniste de la Moscova, în aprilie 1937 –, politica tuturor comuniștilor trebuie să urmărească lichidarea completă și definitivă a troțkismului în Spania, condiție indispensabilă a victoriei asupra fascismului”. Acest război politic dus în inima Războiului Civil spaniol s-a soldat cu sute de morți, prefigurând ceea ce va reprezenta una dintre marile confuzii ale celui de-al Doilea Război Mondial pe scena europeană: în vreme ce democrațiile s-au străduit să elibereze vechiul continent de ocupantul german, URSS, în schimb, a profitat de confruntarea generală pentru a-și extinde zona de influență.

Matricea socialistă

Lupta antifascistă din anii 1930 nu-i oferă lui Stalin doar impunitate politică, ea se constituie totodată într-o minciună plină de consecințe pentru viitor. Propaganda comunistă a reușit să impună ideea că fascismul (în versiunea lui Mussolini, dar mai ales în cea a lui Hitler) este o degenerare firească a capitalismului. În contrapartidă, socialismul și mai ales patria care-l întrușchipează, URSS cu politica sa antifascistă declarată, apar ca stadiul superior al democrației, garantul omenirii împotriva răului. Exploatarea acestui tip de explicație a lumii se va dovedi extrem de profitabilă comunismului. Punând răspunderea flagelului în cărca modelului occidental, Moscova culpabilizează democrațiile, mascând totodată tot ce au în comun ideologiile marxist-leninistă și național-socialistă, care au drept matrice socialismul. În ceea ce privește comunismul, filiația e clară. Lenin a rupt legăturile cu Internaționala a II-a din cauza chestiunii partidului, dar a păstrat fundamentul moștenirii marxiste, de la care continuă să-și revendice filiația și socialiștii epocii. Aproximarea ideologică a celor două curente, care se pretind ambele internaționaliste, explică accesele recurente de ură ale comunismului față de social-democrație, care evoluează în parte pe același teren. Socialismul este și părintele spiritual al fascismului. Inventatorul termenului, Benito Mussolini, a aparținut aripii de stânga a Partidului Socialist Italian, curent politic din care a provenit și Partidul Comunist Italian. Ca și Lenin, Ducele este moștenitorul socialismului revoluționar. Cei doi lideri au în comun vehe-mența subversivă, gustul pentru violență, obsesia puterii, subordonarea oricăror considerente morale acestui unic țel.¹ La începutul anilor 1920,

1. François Furet, *Le Passé d'une illusion*, Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1995, p. 201 [ed. rom. cit., p. 181 – n. tr.].

Lenin și Troțki au regretat că Mussolini a ales calea fascistă. În ochii lor, el era singurul om politic capabil să declanșeze o revoluție marxistă în Italia.¹ În anii care au urmat, relațiile dintre Rusia sovietică și Italia fascistă au fost întotdeauna excelente, în ciuda evidentelor divergențe. Mussolini a pretins chiar că edifică un regim mai revoluționar decât comuniștii. „Ceea ce se numește astăzi bolșevism sau comunism – declara el în noiembrie 1936 – nu este decât un supercapitalism de stat dus la expresia lui cea mai sălbatică; nu e o negare a sistemului, ci o continuare și o sublimare a sistemului însuși.”²

La origine, nazismul a fost o mișcare a muncitorilor, țăranilor, mic-burghezilor și dezmoșteniților capitalismului. Doctrina oficială a mișcării denunță din toate puterile sufocarea celor mici de către cei mari. „Ar fi însă o greșeală să credem că elementul specific german, mai degrabă decât cel socialist, a produs totalitarismul – spune Friedrich Hayek în studiul său despre originile totalitarismului. Germania avea în comun cu Italia și cu Rusia predominarea ideilor socialiste, și nu spiritul prusac – iar național-socialismul a izvorât din sânul maselor, și nu al claselor crescute în tradiție prusacă, și a fost îmbrățișat în primul rând de către aceste mase.”³ Orientarea programului NSDAP elaborat în 1920 este apăsător de stângă, cu naționalizarea trusturilor, participarea muncitorilor la profitul întreprinderilor, pensii avantajoase... Aceleași revendicări figurau și în proiectul socialist al epocii. „N-am avut decât să urmăresc logic inițiativele în care socialiștii germani eșuaseră de zece ori – s-ar fi destăinuit Hitler după ce a ajuns la putere – fiindcă voiau să-și realizeze revoluția în cadrul democrației. Național-socialismul este tot ce-ar fi putut fi marxismul dacă s-ar fi eliberat de piedicile stupide și artificiale ale unei așa-zise ordini democratice.”⁴

Ura față de democrația liberală cu valorile sale, libertatea, individualitatea și diferența, este comună nazismului și comunismului. Ea este ancorată în aceeași detestare a burgheziei, clasă purtătoare a modernității, țap ispășitor al nenorocirilor din această lume pentru Hitler, cum a fost și pentru Lenin. Regăsim în nazism multe promisiuni ale comunismului și viceversa. „Comunitatea poporului” pe care vrea s-o edifice Hitler, solidară și frățească, aduce aminte de societatea fără clase marxist-leninistă. Pentru nazism, interesul general trece înaintea interesului particular, iar „eliberarea” este un cuvânt-cheie al discursului național-socialist, fie că e vorba de eliberarea de dominația străină, de jaful ca-

1. Robert Conquest, *Staline*, Odile Jacob, 1993, p. 192.

2. *Apud* Renzo Felice, *Le fascisme: un totalitarisme à l'italienne?*, PFNSP, 1988, p. 290.

3. Friedrich A. Hayek, *La Route de la servitude*, reeditare PUF, 1985, p. 14 [*Drumul către servitude*, trad. de Eugen B. Marian, Humanitas, București, 1997, p. 21 – n. tr.].

4. Sunt cuvinte relatate de Hermann Rauschning în cartea sa *Hitler m'a dit*, Hachette/Pluriel, 1979, p. 187; unii specialiști le socotesc astăzi apocrife.

pitalismului internațional, de piața mondială sau de speculanți. Limbaj absolut asemănător cu cel al Internaționalei Comuniste.

Triumful celor două ideologii la începutul secolului XX ține în mare parte de răsturnările produse de Primul Război Mondial. Confruntarea între statele naționale din 1914–1918 a fost primul război total din istorie. Armatele prinse în încheștare reuniau popoare mobilizate de statele lor, entități ale suveranității populare născute din Revoluția Franceză, care se vor un creuzet al egalității. Tocmai pornind de la conflagrația popoarelor mobilizate de statele naționale în numele națiunii a produs acest război total, în regiunile economic și/sau politic înapoiate ale Europei, cele două forme demente ale suveranității populare: comunismul, care împinge egalitarismul la punctul său extrem, totalitar, și nazismul, care exacerbează sentimentul național. Națiunea modernă, a cărei caracteristică este de a fi deopotrivă socială și națională, egalitară și unificatoare, stă la baza ideologiilor totalitare. Pe ea s-a grefat mitul revoluției, născut în 1789, urmărit de-a lungul întregului secol XIX și atingându-și culmea în octombrie 1917. De aici, din împingerea la limită a egalității și naționalismului, s-a ivit chipul sumbru al modernității. Național-bolșevismul, devenit național-comunism odată cu Stalin, ca și național-socialismul lui Hitler nu reprezintă deloc contradicții în termeni. Aceste politici sunt pervertiri ale statului național exprimate de un partid-stat atotputernic: Partidul Comunist în URSS, NSDAP în Germania. Diferența dintre ele depinde de felul în care se pune accentul, pe latura socială pentru unul, pe cea națională pentru celălalt. „Fascismul dintre cele două războaie este imaginea în oglindă a lui Octombrie 1917, consideră istoricul Martin Malia: «poporul» ca națiune sau *Gemeinschaft* («comunitate») întemeiată pe sânge, în locul poporului ca masă; poporul ales ca o culme a ierarhiei națiunilor, în locul poporului ca umanitate universală; ierarhia și lupta ca valori supreme, în locul egalității și fraternității. Comunismul generic și fascismul generic sunt două variațiuni perverse pe aceste teme fundamentale ale politicii moderne (națiune, popor, suveranitate), enunțate pentru prima dată în 1789.”¹

Consangvinitatea sistemelor comunist și fascist, fraternitatea lor în fond, e certă: ambele reprezintă o pervertire a modernității, au o origine comună, cu socialismul drept matrice, au apărut în același timp, după dezastrul din 1914–1918. Regăsim în ele același voluntarism politic vizând reîntemeierea societății, aceeași dorință de a făuri un „om nou“, valori împărtășite precum cultul muncii și o gândire milenaristă pretinzând că ne conduce la sfârșitul istoriei: societatea fără clase pentru comunism, Reichul de o mie de ani pentru nazism. Asemănările sunt edificatoare. În ambele sisteme, ideologia justifică mijloacele folosite pentru atingerea țelurilor urmărite; partidul-stat are asigurată o preponderență absolută; poliția politică are puteri depline; economia e concepută sub o

1. Martin Malia, *Histoire des révolutions*, Tallandier, 2008, p. 376.

formă războinică – *Befehlswirtschaft* a lui Hitler, „economia de comandă“, va fi și caracteristica planificării staliniste; limbajul politic utilizat e militar: front, bătălie, luptă...; lozincile se aseamănă: triadei hitleriste „un stat, un popor, un Führer“ îi răspunde în URSS glorioasa „un partid, un stat, un popor (sovietic)“.

„ESTE URSS FASCISTĂ?“

DEZBATEREA ANILOR 1930

Este Uniunea Sovietică fascistă? Abordând această chestiune în fața Societății Franceze de Filozofie, în cursul ședinței din 28 noiembrie 1936, profesorul de științe politice Elie Halévy a provocat o vie dezbatere. „În urma prăbușirii anarhice, a dispariției totale a statului, un grup de oameni înarmați, însuflețiți de o credință comună, au decretat că ei erau statul: sovietismul, sub această formă, este ad litteram un «fascism», a spus el. Cât despre formă, adaugă el, regimurile sunt identice. Este vorba despre guvernarea unei țări de către o sectă armată care se impune în numele interesului presupus al întregii țări și care are forța să se impună pentru că se simte însuflețită de o credință comună.“ În ziua aceea celebrul sociolog Marcel Mauss a susținut și el afirmațiile profesorului Halévy. Pentru el, a asimila regimurile comunist, fascist și nazist este un demers legitim, mai ales din cauza rolului pe care-l joacă partidul unic: „Partidul Comunist a rămas proțăpăit în mijlocul Rusiei, la fel ca partidul fascist și partidul hitlerist, fără artilerie și fără flotă, dar cu întregul aparat polițienesc“.

Regim comunist = regim fascist. Problema a fost pusă mult înaintea lui Halévy. Încă din 1926, Luigi Sturzo, în studiul său *Italia e fascismo (Italia și fascismul)*, socotea că „bolșevismul sau dictatura comunistă este fascismul de stânga, în timp ce fascismul sau dictatura conservatoare este bolșevismul de dreapta“. După venirea lui Hitler la putere, Karl Kautsky, bătrânul lider social-democrat german, care a luptat multă vreme împotriva leninismului ca deviație a marxismului, nu făcea nici el diferență între comunism și național-socialism. „Scopul fundamental al lui Stalin, scrie el în 1934, nu este distrugerea capitalismului, ci distrugerea democrației și a organizațiilor politice și economice ale muncitorilor“. Pentru filozoful catolic Waldemar Gurian, de origine rusă, bolșevismul roșu și bolșevismul brun aparțineau efectiv aceleiași familii, aceea care lucrează pentru destrămarea civilizației europene. [...] După Gurian, nazismul era un bolșevism întors împotriva bolșevismului inițial. Cât despre scriitorul Max Eastman, vechiul tovarăș al lui Lenin, el scria, în zorile celui de-al doilea conflict mondial: „Stalinismul este mai rău decât fascismul, mai crud, nedrept, imoral, antidemocratic. Este efectiv un superfascism“. La aceeași epocă, Pierre Kaan, în Franța, denunța cu vigoare similitudinea dintre aceste regimuri. Pentru acest prieten al lui Boris Souvarine, antistalinist de stânga ca el, părea clar că „cele două fenomene, bolșevismul și nazismul, sunt două forme superficial diferite ale unei realități identice. Este vorba despre aceeași mișcare de subversiune distrugătoare care zguduie lumea noastră. [...] Dacă regimul stalinist se caracterizează prin ignorarea principiilor fundamentale ale moralei, cinstei, respectării contractelor etc. este pentru că el pornește nu numai de la un nihilism moral, ci și, poate inconștient, de la nihilismul metafizic care a fost semnalat ca existând în național-socialism și care este comun celor doi barbari «absoluți», Hitler și Stalin“.

Thierry Wolton, *Rouge-Brun, le mal du siècle*, JC Lattès, 1999, pp. 115–116 [*Roșu-brun: Răul secolului*, trad. de Micaela Slăvescu, Fundația Academia Civică, București, 2001, pp. 121–123 – n. tr.]

Stalin a recunoscut în Hitler un dictator demn de considerația lui. Führerul chiar a exercitat asupra lui o anumită fascinație prin magnetismul ascendentului său asupra mulțimilor, prin oratorie, prin prestanță. *Vojd-ul*, prost orator, se temea de popor, ieșea din Kremlin doar noaptea și cu o pază strașnică. Poate că era și invidios pe popularitatea lui Hitler în rândul germanilor, în timp ce el era temut, urât chiar, de marea majoritate a sovieticilor, și lipsit de iluzii cât privește sinceritatea cultului dedicat persoanei sale. Incendierea Reichstagului, abil exploatată de Führer pentru a se debarasa de opoziție, apoi „noaptea Cuțitelor Lungi” din 30 iunie 1934, în cursul căreia au fost lichidați Röhm și trupele SA, au sporit admirația lui Stalin. Dacă e să dăm crezare mărturiei lui Walter Krivițki, fost ofițer de informații sovietic fugit în Occident în 1937, cele două evenimente l-au marcat pe secretarul general: „Stalin a convocat la Kremlin o ședință extraordinară a Politbiuroului. Încă înainte ca știrea epurărilor hitleriste să se fi răspândit, el hotărâse ca pe viitor să se apropie de regimul nazist. [...] Evenimentele din Germania nu anunță deloc prăbușirea regimului nazist, ar fi pus Stalin diagnosticul. Dimpotrivă, vor aduce consolidarea regimului și vor întări puterea personală a lui Hitler.”¹ O mărturie complementară, venind din partea unui apropiat al Führerului, confirmă atracția pe care liderul nazist ar fi exercitat-o asupra omologului său sovietic: „De la un secretar al lui Stalin cu care printr-un capriciu al sorții am petrecut câteva ceasuri – povestește Henry Picker –, am aflat că vorbele rostite de Stalin în cercul său intim semănau adesea în chip izbitor cu cele ale lui Hitler și că el [Stalin] își recunoștea cu dragă inimă înrudirea cu Hitler, ca și o anumită simpatie față de acesta din urmă.”² Scrierile Führerului au fost atent citite de Stalin. A ordonat să se facă o traducere în rusă a cărții *Mein Kampf* și le-a recomandat conducătorilor sovietici s-o citească. Încă din 1931, le-a transmis tovarășilor din străinătate „sfatul prietenesc” de a-și procura cartea.³ Hitler, pe de altă parte, îl apreciază pe dictatorul sovietic la justa lui valoare, dar rămâne incredințat că propriul său regim are mai mult viitor. „Nu Germania va deveni bolșevică, ci bolșevismul se va transforma într-un soi de național-socialism, ar fi pretins el după cucerirea puterii. Există mai multe lucruri care ne leagă de bolșevism decât elemente care ne separă. Există, mai presus de toate, un adevărat sentiment

1. Walter Krivitski, *J'étais un agent de Staline*, reed. Champ Libre, 1979, p. 26.

2. Henry Picker, *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier*, Propyläen Taschenbuch, reed. 1967, p. 43.

3. Simon Sebag Montefiore, *Staline, la cour du tsar rouge*, éditions des Syrtes, 2005, p. 327 [ed. rom. cit., p. 255 – n. tr.] și Arkadi Vaksberg, *Alexandra Kollontai*, Fayard, 1996, p. 352.

revoluționar, care e viu pretutindeni în Rusia, mai puțin acolo unde sunt evrei marxiști.”¹

Deși pactul din august 1939 a fost negociat rapid pentru a surprinde pe toată lumea, similitudinea sistemelor comunist și nazist, ca și afinitățile electivă dintre cei doi dictatori înscriu înțelegerea germano-sovietică într-un proces firesc. Când, în ajunul semnării pactului, Stalin îi spune lui Vorosilov „să termine cu caterinca asta”, el face pesemne aluzie atât la negocierile cu delegația franco-britanică ce aveau loc la Moscova, cât și la mascarada jucată de Roșii și Bruni pe scena europeană de aproape două decenii. Sprijinul dat de Internaționala Comunistă ascensiunii lui Hitler n-a împiedicat înfruntarea dură dintre cele două tabere (103 morți de partea comuniștilor, 79 de partea naziștilor doar în anul 1931 în Germania); apoi, cooperarea guvernelor sovietic și național-socialist n-a influențat deloc, sau prea puțin, marile momente ale luptei antifasciste din anii 1930, între care procesul incendierii Reichstag-ului și războiul din Spania au fost punctele culminante. Dar tot acest timp n-a fost oare folosit de cele două tabere ca să se măsoare reciproc înaintea să cadă una în brațele celeilalte? Ceea ce trebuia să se întâmple până la urmă s-a întâmplat, din motive ce țin atât de temperament, cât și de interesele reciproce. Pentru Stalin și pentru Hitler a sosit momentul să se alieze împotriva singurului dușman adevărat, democrațiile capitaliste. Pactul inaugurează deci războiul împotriva restului Europei și împărțirea prăzii.

Războiul începe la 1 septembrie 1939 cu invadarea Poloniei de către trupele germane. Jocul alianțelor determină Parisul și Londra să intre și ele în conflict. La 17 septembrie, Armata Roșie pretinde că „sare în ajutorul” victimelor poloneze, și de aici începe împărțirea țării între Hitler și Stalin. Acest scenariu a fost evident prevăzut în protocoalele secrete ale pactului semnat la 23 august, cu care începe o nouă perioadă de înțelegere și cooperare între Roșii și Bruni. Moscova vrea să fie cel mai loial dintre aliați, un partener prevenitor chiar, care merge în întâmpinarea dorințelor Berlinului. Când, la 28 septembrie 1939, Ribbentrop se întoarce la Moscova pentru a semna un alt acord, un tratat de prietenie între cele două țări de data aceasta, Stalin își expune concepția despre alianță: „În cazul în care, contrar așteptărilor noastre, Germania se va găsi într-o situație dificilă, ea poate fi încredințată că poporul sovietic îi va sări în ajutor și nu va tolera ca ea să fie strivită. Uniunea Sovietică e interesată într-o Germanie puternică și nu va permite niciodată să fie doborâtă la pământ”. *Vojd*-ul explică în ziua aceea importanța axei Moscova-Berlin pentru URSS: „Convingerea că o cooperare cu Germania e posibilă a fost întotdeauna un element fundamental al politicii externe sovietice. [...] Cooperarea germano-sovietică este o forță în fața căreia toate celelalte combinații trebuie să pălească. [...] Guvernul sovietic n-a avut niciodată

1. Hermann Rauschning, *Hitler m'a dit*, ed. cit., p. 203.

simpatie pentru Anglia. [...] Bolșevicii au urât întotdeauna Anglia mai presus de toate, chiar înainte să se pună problema colaborării cu Germania. [...] Uniunea Sovietică nu are nici o intenție de a înnoda legături cu state avute precum Anglia, America și Franța. Chamberlain e un imbecil, Daladier e și mai rău.”¹

N-avem aici doar cuvinte de circumstanță, menite să flateze un aliat de moment. Stalin îi ține un discurs la fel de tranșant ministrului turc al afacerilor externe, primit la scurt timp după aceea: „Am împărțit Polonia cu Germania, iar Franța și Anglia nu ne-au declarat război. Dar asta se poate întâmpla. N-avem un tratat de asistență mutuală cu nemții, dar dacă francezii și englezii ne declară război, vom fi obligați să luptăm alături de nemți.”² Stalin ține la alianța germano-sovietică. I-o repetă lui Ribbentrop, atunci când acesta îl felicită cu delicatețe la împlinirea vârstei de șaiszeci de ani, în 21 decembrie 1939. „Prietenia popoarelor Germaniei și Uniunii sovietice, pecetluită cu sânge, are toate motivele să fie trainică”, răspunde *Vojd*-ul.³ Iar sângele va mai curge încă.

PACTELE GERMANO-SOVIETICE ȘI PROTOCOALELE LOR SECRETE (23 august și 28 septembrie)

Pact de neagresiune germano-sovietic

Moscova, 23 august 1939

Guvernul URSS și guvernul Germaniei, pe baza principalelor stipulări din tratatul de neutralitate încheiat între URSS și Germania în aprilie 1926, au convenit următoarele:

Articolul 1. – Părțile contractante se angajează să se abțină de la orice violență, orice act de agresiune și orice atac una împotriva celeilalte, fie individual, fie în asociere cu alte puteri.

Articolul 2. – Dacă una din puterile contractante face obiectul unei acțiuni militare din partea unei terțe puteri, cealaltă parte contractantă nu va sprijini sub nici o formă respectiva putere.

Articolul 3. – Guvernele celor două părți contractante vor rămâne, pe viitor, în contact unul cu celălalt, pentru a se informa reciproc despre problemele legate îndeaproape de interesele lor comune.

Articolul 4. – Nici una din părțile contractante nu va participa la o grupare oarecare de puteri îndreptată direct sau indirect împotriva celeilalte părți.

Articolul 5. – În cazul litigiilor sau conflictelor ce se vor putea ivi între părțile contractante în legătură cu anumite probleme, indiferent de natura sau originea lor, cele două părți vor reglementa aceste litigii sau conflicte exclusiv pe cale pașnică, prin schimb amical de opinii sau, în caz că se va dovedi necesar, prin înființarea de comisii însărcinate cu reglementarea conflictului.

1. Relatarea întâlnirii dintre Stalin și Ribbentrop, *Rusia în secolul XX* (text în limba rusă), culegere de texte (editate de A.N. Iakovlev), Moscova, 1998, vol. 2, *Documente de politică externă*, 1939, pp. 590–591.

2. *Dokumentî vnesnei politiki*, 1939, Moscova, tom XXII, vol. 2, p. 149.

3. *Izvestia*, 25 decembrie 1939.

Articolul 6. – Prezentul act este încheiat pe o perioadă de zece ani și, dacă nici una din părțile contractante nu îl denunță cu un an înainte de expirarea acestui termen, pactul va fi socotit în chip automat prelungit pentru o perioadă de cinci ani.

Pentru guvernul URSS: M. Molotov

Pentru guvernul Germaniei: von Ribbentrop

Protocol adițional secret

Moscova, 23 august 1939

Cu prilejul semnării pactului de neagresiune între Reichul German și URSS, subsemnații, plenipotențari ai celor două părți, au discutat, cu titlu strict confidențial, despre delimitarea sferelor lor de influență respective în Europa de Răsărit. Părțile au convenit ceea ce urmează:

1. – În cazul unei modificări politico-teritoriale a teritoriilor aparținând statelor baltice (Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania), frontiera de nord a Lituaniei va reprezenta limita sferei de influență a Germaniei și URSS. Interesul Lituaniei pentru regiunea Vilnius este recunoscut de ambele părți.

2. – În cazul unei modificări politico-teritoriale a teritoriilor statului polonez, sferile de influență ale Germaniei și URSS vor fi delimitate aproximativ de râurile Narev, Vistula și San.

Problema de a stabili dacă e în interesul celor două părți să considere dezirabilă menținerea statului polonez independent, ca și problema de a stabili ce frontiere ar avea acest stat nu vor putea fi reglementate decât în funcție de evoluțiile politice ulterioare.

În orice caz, cele două guverne vor soluționa aceste probleme prin aranjamente amiabile.

3. – În sud-estul Europei, partea sovietică insistă asupra interesului pentru Basarabia. Partea germană își declară dezinteresul total pentru această regiune.

4. – Cele două părți consideră acest protocol strict secret.

Pentru guvernul Reichului German: von Ribbentrop

Pentru guvernul URSS: M. Molotov

*

Tratat germano-sovietic de delimitare și prietenie

Moscova, 28 septembrie 1939

Guvernul Reichului German și guvernul URSS consideră drept sarcina lor exclusivă, în urma destrămării fostului stat polonez, să restabilească pacea și ordinea în aceste teritorii și să asigure popoarelor care trăiesc aici o viață pașnică, în raport cu caracterul lor național.

În acest scop, cele două guverne au convenit cele ce urmează:

Articolul 1. – Guvernul Reichului German și guvernul URSS stabilesc drept frontieră a intereselor lor naționale respective pe teritoriul fostului stat polonez linia trasată pe harta anexată ce va fi descrisă în detaliu într-un protocol adițional.

Articolul 2. – Cele două părți recunosc ca definitivă delimitarea intereselor lor naționale respective stabilite în Articolul 1 și resping orice amestec al unor terțe puteri în această reglementare.

Articolul 3. – Reorganizarea indispensabilă a administrației publice va fi efectuată, în zonele situate la vest de linia stabilită în Articolul 1, de către guvernul Reichului German; în zonele situate la est de această linie, de către guvernul URSS.

Articolul 4. – Guvernul Reichului German și guvernul URSS consideră că această reglementare reprezintă baza solidă pe care se vor putea dezvolta progresiv relațiile de prietenie dintre cele două popoare.

Articolul 5. – Acest tratat va fi ratificat și instrumentele de ratificare vor fi schimbate la Berlin de îndată ce va fi posibil. Tratatul va deveni efectiv odată cu semnarea sa.

Făcut în dublu exemplar, în limbile germană și rusă.

Pentru guvernul Reichului German: von Ribbentrop

Pentru guvernul URSS: M. Molotov

Protocol adițional secret

Moscova, 28 septembrie 1939

Subsemnații plenipotențari declară că guvernul Reichului și guvernul URSS sunt de acord asupra celor ce urmează:

Protocolul adițional secret semnat la 23 august 1939 se amendează (art. 1) în sensul că teritoriul statului lituanian este inclus în sfera de influență a URSS, în timp ce, pe de altă parte, provincia Lublin și anumite părți ale provinciei Varșovia sunt incluse în sfera de influență a Germaniei. (Vezi harta anexată la tratatul de delimitare și prietenie semnat astăzi.)

Îndată ce guvernul URSS va fi luat măsuri speciale în teritoriul lituanian pentru ocrotirea intereselor sale, pentru a obține un traseu mai normal și mai simplu, frontiera germano-lituaniană actuală va fi rectificată în așa fel încât partea teritoriului lituanian situată la sud-vest de linia ce figurează pe harta anexată să fie alipită Germaniei.

Pe de altă parte, se prevede ca acordurile economice aflate în vigoare între Germania și Lituania să nu fie afectate de măsurile guvernului sovietic menționate mai sus.

Pentru guvernul Reichului German: von Ribbentrop

Pentru guvernul URSS: M. Molotov

Protocol adițional secret

Moscova, 28 septembrie 1939

Subsemnații plenipotențari, încheind tratatul germano-sovietic de delimitare și prietenie, au căzut de acord asupra celor ce urmează:

Cele două părți nu vor tolera pe teritoriul lor nici o agitație poloneză susceptibilă să afecteze teritoriul celeilalte părți. Vor pune capăt unei atari agitații încă de la apariția ei și se vor informa reciproc cu privire la dispozițiile luate în acest sens.

Pentru guvernul Reichului German: von Ribbentrop

Pentru guvernul URSS: M. Molotov

Pentru a-și dovedi bunele intenții, conducătorii sovietici sunt hotărâți să ofere garanții noului aliat. „S-o lăsăm mai moale cu propaganda antifascistă și antigermană, ordonă Molotov în fața Sovietului Suprem la 31 august 1939. Înși miopi se lasă purtați de o agitație antifascistă prea grosolană.”¹ Cuvântul „fascist” dispare din vocabularul oficial, inclusiv în Gulag, unde nu mai e utilizat împotriva „dușmanilor poporului”. Filme antifasciste precum *Profesorul Mamlock* și *Familia Oppenheim* sunt interzise, presa sovietică reproduce articole nemțești de factură național-socialistă, iar operele lui Wagner, preferate de Hitler, apar curând în

1. Apud V.A. Nevejin, *Sistemul războiului ofensiv* (text în limba rusă), Aero XX, Moscova, 1997, p. 54.

repertoriul de la Bolșoi. Berlinul nu rămâne dator. „Cooperarea cu Stalin a fost la început extrem de cordială, mărturisește Henry Picker, un apropiat al Führerului. Ribbentrop îi raportase lui Hitler că în timpul negocierilor de la Kremlin s-a simțit printre colaboratorii lui Stalin de parcă ar fi fost «cu vechi camarazi de partid» [național-socialist]. Iar fotografia personal al lui Hitler, Hoffmann, l-a informat pe Führer că Stalin ar fi acceptat cu plăcere o invitație privată de a face o vizită la Berlin. [...] De la sfârșitul lui 1939 până la mijlocul lui mai 1941, Führerul era atât de entuziasmat de Stalin și de Rusia, că a ordonat topirea tuturor scrierilor antisovietice, exprimându-și în particular speranța de a putea duce față de Rusia o politică în maniera lui Bismarck, adică una fără război, care ar rezolva problema aprovizionării cu alimente, petrol și alte materii prime prin acorduri comerciale cu URSS.”¹

Moscova își însușește cauza germană cu convingere. Pentru propaganda sovietică, ostilitățile ar fi început din vina Londrei și a Parisului. „În Anglia, la fel ca în Franța, adepții războiului au declarat Germaniei un soi de «război ideologic» care amintește de vechile războaie religioase – lansează Molotov acuzația în fața Sovietului Suprem în 31 octombrie 1939. Dar un asemenea război nu se poate justifica în nici un chip. [...] Oricine înțelege că o ideologie nu poate fi distrusă prin forță, că nu poate fi lichidată prin război. Iată de ce e o nesăbuintă, ba chiar o crimă, să porți un asemenea război.”² Într-un interviu acordat la 7 noiembrie 1939 ziarului *Pravda*, cu ocazia aniversării revoluției din 1917, germanul Ribbentrop spune exact același lucru: „Războiul ne-a fost impus de Franța și Marea Britanie”. Refrenul este reluat de partidele comuniste. Încurajat de acest sprijin, cu spatele asigurat, Hitler se poate concentra asupra continuării luptelor pe frontul de vest. Cu prilejul unei întâlniri cu Mussolini, la 18 martie 1940, Führerul recunoaște că pactul îi permite să-și concentreze șaizeci dintre cele mai bune divizii la granița cu Franța.³ În ajunul atacării Franței, numai șapte divizii germane rămân staționate în est, în apropierea URSS.

La 7 mai 1940, ambasadorul Germaniei la Moscova, Werner von Schulenburg, îl informează pe Molotov de iminența ofensivei împotriva Franței. „Germania trebuie să se apere de atacul anglo-francez”, aprobă ministrul sovietic.⁴ La Rostov pe Don, comuniștii împing zelul până într-acolo încât instalează o hartă pentru a permite populației să urmărească înaintarea trupelor germane cu ajutorul unor stegulețe naziste.⁵ După înfrângerea

1. Henry Picker, *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier*, ed. cit., 1967, p. 267.

2. Jane Degras (ed.), *Soviet Documents of Foreign Policy, 1933–1941*, Oxford University Press, 1951, p. 392.

3. Mihail Semiriaga, *op. cit.*, p. 62.

4. *Apud* Yves Santamaria, *op. cit.*, p. 45.

5. V.A. Nevejin, *op. cit.*, p. 107.

Franței, Molotov îl convoacă pe Schulenburg pentru a-i exprima „cele mai calde felicitări ale guvernului sovietic pentru splendidele succese ale forțelor armate germane”¹. Hitler știe ce-i datorează Uniunii Sovietice pentru această victorie. El îi mărturisește atașatului militar care trebuie să-și ia postul în primire la Moscova, la 21 iunie 1940: „Amintiți-vă că Stalin a făcut pentru noi un lucru de cea mai mare însemnătate. Să nu uităm niciodată.”²

Războiul înseamnă pace

„Un act pacifist”, a titrat *Pravda* a doua zi după semnarea Pactului germano-sovietic. Potrivit unui principiu pe care astăzi l-am socoti orwellian, pentru Stalin, războiul înseamnă pace.³ Potrivit Moscovei, invadarea Poloniei de către Armata Roșie la 17 septembrie nu poate fi defel socotită o manifestare de ostilitate împotriva poporului polonez. Propaganda sovietică prezintă intervenția ca pe o misiune umanitară menită să ajute populația bielorusă și cea ucraineană aflate în primejdie.⁴ „De ce suferă Polonia o înfrângere militară?”, se întreabă Jdanov în *Pravda* din 10 septembrie. Condușă de un guvern al proprietarilor de pământ, al burghezilor, al semi-fasciștilor, țara trebuia să se prăbușească, explică el în articolul supervizat de Stalin.⁵ Ajutorarea popoarelor devine într-o atare împrejurare o datorie proletară. Articolul mai avansează un argument specios: prăbușirea Poloniei în fața invadatorului german, eșecul armatei sale, al guvernului, al instituțiilor și al statului său eliberează URSS de angajamentele sale trecute, de pactul de neagresiune semnat cu Varșovia în 1932. Molotov i-o spune exact în acești termeni ambasadorului polonez pe care-l convoacă la Kremlin pentru a-l informa despre intervenția sovietică...⁶ Armata Roșie și Wehrmachtul defilează împreună la 22 septembrie 1939 pe străzile din Brest-Litovsk. Invazia sovietică a precipitat înfrângerea poloneză. Armata poloneză, care mai rezista încă în fața nemților, a fost prinsă în clește. La Lvov, unde orașul rezista după zece zile de asediu, un emisar al Armatei Roșii le-a promis soldaților polonezi permise de trecere în schimbul capitulării lor. Promisiunea n-a fost respectată, cei mai mulți sfârșind ca deportați în Siberia. Populația poloneză,

1. Raymond J. Sontag și James Stuart Beddie (eds.), „Nazi-Soviet Relations 1939-41”, în *Documents from the Archives of the German Foreign Office*, Washington, 1948, p. 132.

2. Mihail Semiriaga, *op. cit.*, p. 62.

3. În romanul lui George Orwell 1984.

4. De la înfrângerea suferită de Armata Roșie în fața Poloniei în 1920-1921, o parte a Bielorusiei și a Ucrainei revenise Varșoviei.

5. V.A. Nevejin, *op. cit.*, p. 38.

6. *Ibid.*, p. 39.

care speră să se poată refugia de partea sovietică, își pierde iluziile. O dovedește mărturia tragediei pe care au trăit-o familiile venite de la Lublin în speranța de a obține ajutor și sprijin de la Armata Roșie: în chip de bun venit, un anume Ghenadi, șef de patrulă NKVD, le strigă: „Sunteți niște refugiați imputiți! Spioni naziști!“ – „Copiii începură să plângă, ceea ce l-a iritat și mai tare pe Ghenadi – va povesti mai târziu un refugiat. «Spune-le să tacă! Sau vrei să le închid eu gura?» Mama îi trase pe toți lângă ea, dar ei tot nu se puteau opri din plâns. Ghenadi îl apucă pe băiețel de mâini, îl smuci din brațele mamei lui și îl azvârli pe podea. «Am spus să taci!» Mama scose un țipăt. Tatăl încercă să spună ceva, dar se simți sufocat. Ghenadi luă copilul și-l ținu strâns câteva secunde, privindu-l cu atenție, apoi îl izbi de perete cu putere.”¹

Colaborarea polițienească între NKVD și Gestapo, prevăzută în protocolul secret din 28 septembrie, este pusă în practică cu cea mai mare discreție. Un membru polonez al rezistenței, Tadeusz Komorowski, a fost unul dintre puținii care au știut de ea. „În martie 1940, statul-major a primit informația potrivit căreia o comisie specială a NKVD sosise la Cracovia pentru a-și pune de acord acțiunile împotriva rezistenței cu Gestapoul – va arăta el în memoriile sale. NKVD înțelesese că rezistența poloneză era centralizată, că acționa în Polonia sub conducerea unui singur stat-major. Deliberările de la Cracovia au durat câteva săptămâni. Uneori primeam rapoarte despre aceste ședințe, numele participanților și adresele lor. Metodele de luptă utilizate de NKVD au stârnit admirația Gestapoului, care a încercat să le preia pentru nevoile proprii.”² Cele două puteri ocupante purced și la schimburi de populație. Ele semnează un acord privitor la „minoritățile naționale” susceptibile să intereseze o parte sau alta. Evreii se află în centrul acestui troc. În partea sovietică, numeroși evrei figurează în populația deportată în Siberia. „Dacă Hitler omoară peștii, Stalin golește acvariul”, spune un aforism idiș din epocă.³ Un incident ilustrează cumplita dilemă a acestor vremuri de împărțeală: două trenuri cu refugiați evrei se încrucișează într-o gară poloneză, la granița dintre zona germană și cea sovietică. Unul pleacă spre est, celălalt spre vest. Din ambele trenuri țâșnește același strigăt: „Ce-ați înnebunit, unde mergeți?” În aceste schimburi, Moscova ignoră în repetate rânduri apelurile repetate ale evreilor care vor să rămână în teritoriile ocupate de Armata Roșie, de teama persecuțiilor naziste.

În 29 noiembrie 1939, toți rezidenții teritoriilor ocupate de Armata Roșie devin cetățeni sovietici prin decret al Sovietului Suprem. Trecuți „legal” sub jurisdicția Moscovei, aceste populații aveau să cunoască

1. Întâmplare relatată de Anne Appelbaum, *Goulag*, Grasset, 2005, p. 169 [ed. rom. cit., p. 160 – n. tr.].

2. Tadeusz Komorowski, *Armia Podziemna (Armata clandestină)*, Veritas, Londra, 1952, p. 50.

3. *Apud* Yves Santamaria, *op. cit.*, p. 35.

teroarea comunistă exercitată după modalitățile practicate de multă vreme în URSS: deportări de familii întregi și execuții sumare. Primele transferuri de populație au loc în februarie 1940. Înainte, NKVD a trebuit să rezolve câteva probleme tehnice precum cheștiunea ecartamentului căilor ferate, diferit în Rusia față de Polonia, în vederea trecerii convoaielor. Valurile de deportări se vor succeda, în martie 1940, apoi în iunie, până la 22 mai 1941, cu exact o lună înainte de ruperea pactului și începutul războiului germano-sovietic. În total, 340.000 de polonezi au luat calea Siberiei potrivit surselor NKVD. Rapidă și eficace, poliția politică face dovada că stăpânește bine situația. Valul de arestări nu durează niciodată mai mult de 24 de ore, pentru ca vestea privitoare la operațiune să nu se răspândească, ceea ce ar putea duce la fuga celor condamnați la deportare. Listele sunt făcute dinainte cu ajutorul comuniștilor din zonă, al membrilor organizațiilor tineretului comunist din regiune sau al activiștilor. Cincisprezece mii de membri ai forțelor auxiliare au ajutat NKVD să identifice, să supravegheze și să aresteze persoanele vizate. Toate acestea îndeplinite cu zel, în schimbul primirii de către colaboratori a unor bunuri confiscate de la cei deportați.¹ Un mare număr de victime nu se vor mai întoarce niciodată din URSS. Un raport al NKVD din provincia Krasnoiarsk, din Siberia centrală, descrie condițiile în care au fost primite familiile: „Mortalitatea ridicată se explică prin faptul că deportații nu sunt obișnuiți cu clima din Siberia; cei mai mulți nu au nici haine, nici încălțări groase, astfel că, în urma gripelor și răcelilor, au apărut bolile fatale. Mortalitatea ridicată a fost favorizată și de aprovizionarea inadecvată cu alimente, care s-a răsfânt mai ales asupra stării de sănătate a copiilor mici și a bătrânilor.”²

URSS, care n-a declarat oficial război Poloniei, nu se consideră datorare să respecte convențiile privitoare la prizonieri. Imediat după intervenție, la 19 septembrie, printr-o directivă specială se înființează în cadrul NKVD o Direcție a Prizonierilor de Război și o rețea specială de lagăre. Soarta a 240.000 de militari și forțe paramilitare din Polonia, din care 10.000 de ofițeri, căzuți în mâna Armatei Roșii, depinde de poliția politică. Pentru conducătorii sovietici, exterminarea dușmanului figurează în programul acestui război.

ASASINAREA PROGRAMATĂ A ARMATEI ȘI ELITELOR POLONEZE (raport și ordin de execuție)

*Scrisoarea Comisarului Poporului pentru Afaceri Interne al URSS
L.P. Beria către I.V. Stalin*

Ultrasecret

5 martie 1940

Către tovarășul Stalin

1. Victor Zaslavsky, *Le Massacre de Katyn*, Perrin/Tempus, 2007, p. 79.

2. *Ibid.*, p. 83.

Un mare număr de foști ofițeri ai armatei poloneze, foști funcționari ai poliției și ai serviciilor de informații poloneze, membri ai partidelor naționaliste contrarevoluționare, ai organizațiilor de opoziție contrarevoluționare demascate potrivit regulilor, de transfugi și alte categorii, toți dușmani ai puterii sovietice, plini de ură împotriva sistemului sovietic, sunt deținuți în prezent în lagărele de prizonieri de război ale NKVD din URSS și în închisorile situate în regiunile vestice ale Ucrainei și Bielorusiei.

Ofițerii de armată și de poliție din lagăre au tendința să-și continue activitățile contrarevoluționare și întrețin o atmosferă antisovietică. Fiecare abia așteaptă să fie liberat pentru a intra activ în luptă împotriva puterii sovietice.

Organele NKVD din regiunile vestice ale Ucrainei și Bielorusiei au descoperit un mare număr de organizații contrarevoluționare. Foștii ofițeri ai armatei și poliției poloneze, precum și jandarmii joacă un rol activ în fruntea tuturor acestor organizații.

Între foștii transfugi și cei care au violat frontiera de stat figurează un mare număr de persoane care au fost identificate ca aparținând unor organizații contrarevoluționare, de spionaj și rezistență.

14.436 de foști ofițeri, funcționari, proprietari de pământ, polițiști, jandarmi, gardieni de închisoare, persoane colonizate în regiunile de graniță și informatori (din care peste 97% sunt polonezi) se află deținuți în lagăre de prizonieri de război. În acest număr nu figurează nici simplii soldați, nici subofițerii.

Printre ei se numără:

- Generali, colonei și locotenenți-colonei 295
- Comandanți și căpitani 2.080
- Locotenenți, sublocotenenți și aspiranți 6.049
- Ofițeri și subofițeri de poliție, de grăniceri și din jandarmerie 1.030
- Agenți de poliție, jandarmi, gardieni de închisoare și informatori 5.138
- Funcționari, proprietari de pământ, preoți și persoane colonizate în regiunile de graniță 144.

Pe de altă parte, 18.632 de oameni sunt deținuți în închisorile din regiunile vestice ale Ucrainei și Bielorusiei (din care 10.685 polonezi).

Printre ei se numără:

- Foști ofițeri 1.207
- Foști informatori, agenți de poliție și de jandarmerie 5.141
- Spioni și sabotori 347
- Foști proprietari de pământ, proprietari de uzine și funcționari 465
- Membri în diferite organizații contrarevoluționare de rezistență și elemente diverse 5.345
- Transfugi 6.127.

Dat fiind că toți acești indivizi sunt dușmani înverșunați și neînduplecați ai puterii sovietice, NKVD al URSS consideră necesar:

1. Să ordone NKVD al URSS să aducă în fața tribunalelor speciale:

a) 14.700 de ofițeri, funcționari, proprietari de pământ, agenți de poliție, informatori, jandarmi, persoane colonizate în regiunile de graniță și gardieni de închisoare deținuți în lagărele de prizonieri de război;

b) precum și 11.000 de membri ai diferitelor organizații contrarevoluționare de spioni și sabotori, foștii proprietari de pământ, proprietari de uzine, foști ofițeri ai armatei poloneze, funcționari și transfugi care au fost arestați și sunt deținuți în închisorile din regiunile vestice ale Ucrainei și Bielorusiei, pentru a le aplica pedeapsa supremă: moartea prin împușcare.

2. Examinarea dosarelor individuale se va face fără înfățișarea deținuților și fără act de acuzare: concluziile anchetei și sentința finală vor fi prezentate după cum urmează:

a) sub formă de certificate emise de Administrația Prizonierilor de Război din cadrul NKVD al URSS pentru indivizii deținuți în lagărele de prizonieri de război;

b) sub formă de certificate emise de NKVD al RSS Ucraineană și NKVD al RSS Bieloruscă pentru celelalte persoane arestate.

3. Dosarele vor fi examinate și sentințele vor fi pronunțate de un tribunal alcătuit din trei persoane, tovarășii Merkulov, Kobulov și Baștakov.

Comisarul Poporului pentru Afaceri Interne al URSS.

L. Beria

*

*Extras din protocolul nr. 134 al ședinței Politbiuroului CC al PCUS
din 5 martie 1940*

Ultrasecret

5 martie 1940

144. – Problema NKVD al URSS

I. Se supun NKVD al URSS:

1) cazurile celor 147.000 de bărbați aflați în lagărele de prizonieri de război: foști ofițeri polonezi, funcționari, proprietari de pământ, agenți de poliție, ai serviciilor secrete, jandarmi și gardieni de închisoare;

2) și totodată cazurile celor circa 11.000 de deținuți care se aflau în închisorile regiunilor vestice ale Ucrainei și Bielorussiei: membri ai diferitelor organizații de spionaj și sabotaj, foști proprietari de pământ, antreprenori, foști ofițeri polonezi, funcționari și trădători;

– de examinat potrivit unei proceduri speciale, aplicându-li-se măsura punitivă cea mai grea: execuția.

II. Examinarea cazurilor se va face fără înfățișarea la judecată a deținuților și fără formularea de acuzații, fără nici un document în sprijinul concluziei din urmărirea penală sau din actul de acuzare.

Se va proceda în felul următor:

– pentru prizonierii de război aflați în lagăre, potrivit informațiilor furnizate de Direcția Prizonierilor de Război a NKVD al URSS;

– pentru deținuții din închisori, potrivit informațiilor extrase din actele furnizate de NKVD al RSS Ucrainene și al RSS Bieloruse.

III. Examinarea actelor și hotărârilor va fi încredințată unei troici alcătuite de tovarășii Merkulov, Kobulov și Baștakov (responsabil al Secției întâi speciale a NKVD al URSS).

Secretarul CC

Arhivele Prezidențiale ale Federației Ruse,
f. 3, dosar sigilat nr. 1, pp. 17–19

La Katîn sunt executați 4.421 ofițeri polonezi. Alte crime în masă sunt săvârșite în alte locuri, la Harkov, la Kalinin (azi Tver). În total, 14.000 de gradați ai armatei poloneze și grăniceri au fost lichidați între aprilie și mai 1940. Toate sentințele sunt pronunțate de tribunale-fantomă pornind de la dosare inexistente. Condamnații sunt uciși cu un glonț în ceafă, potrivit „tradiției” cekiste. Călăii folosesc arme și muniție de fabricație

germană pentru a-și duce la îndeplinire fărădelegea. Acest „amănunt” va fi esențial mai târziu, permițând URSS să atribuie crima naziștilor. Singura vină a celor uciși este de a fi polonezi. Această epurare a unei părți a elitelor Poloniei nu urmărește doar să pregătească viitoarea sovietizare a țării, așa cum de multe ori i s-a imputat lui Stalin. *Vojd*-ul nu privește așa departe. Pentru a înțelege politica liderului sovietic la acest început al conflictului mondial, oportunitatea este o explicație mai bună. Împărțirea Poloniei între Uniunea Sovietică și Germania oferă regimului comunist posibilitatea să-și ia revanșa asupra istoriei. Această „victorie” îi permite totodată să dea frâu liber xenofobiei național-comunismului. Invazia din 1939 șterge înfrângerea suferită de Armata Roșie din 1920, de care Stalin nu era străin. Dacă atunci polonezii refuzaseră onoarea de a fi „eliberați” din lanțurile exploatarei de către bolșevici, astăzi vor putea gusta din fericirea socialismului triumfător. Moscova își însușește și resentimentul rusesc față de acești polonezi și de cultura lor specifică: catolică, națională, în parte democratică, privind spre Occident și refuzând componenta asiatică rusească. În mintea unei părți a rușilor, polonezii sunt veri din Occident care au zbârcit-o când s-au emancipat de imperiu. Stalin care, după cum se știe, vrea cu tot dinadinsul să se integreze în tradiția țării, să pară mai rus decât rușii, își însușește această veche dispută. Polonia este „națiunea dușmană” pentru Moscova.¹

Înainte de conflictului, regimul sovietic a practicat epurarea antipoloneză în interiorul URSS, împotriva familiilor pe care istoria le-a purtat de-a lungul secolelor de-o parte și de alta a granițelor ruso-polone. În anii 1924–1929, polonezii stabiliți în Rusia de multă vreme au făcut obiectul unei intense „vânători de spioni”; în perioada Marii Terori, cetățenii de origine poloneză au plătit cel mai mare tribut în „operațiunile naționale” de inspirație xenofobă lansate de regim. „Continuați să săpați, să curățați și să eradicați infecția asta poloneză! Lichidați-o în numele intereselor URSS”, a ordonat Stalin executantului-șef Ejov. În urma semnării pactului cu Hitler, un milion de polonezi din zona de ocupație sovietică, un cetățean din zece, au fost victime ale represiunii, fie executați, fie deportați, închiși sau condamnați la muncă silnică.² Într-un interval de douăzeci de luni, până la ruptura din iunie 1941, Polonia răsăriteană a trăit într-un ritm accelerat tot ce a îndurat URSS în aproape un sfert de secol de regim sovietic. Stalin avea să ducă treaba până la capăt mai târziu, după al Doilea Război Mondial, odată cu cucerirea întregii țări de către Armata Roșie „eliberatoare”.

1. Expresia îi aparține lui Andrzej Paczkowski, „La Pologne, la «nation-ennemi»”, în *Le Livre noir du communisme* (Stéphane Courtois, Nicolas Werth et alii), Robert Laffont/Bouquins, 1998 [„Polonia «națiunea dușmană””, în *Cartea neagră a comunismului*, trad. de Ileana Busuioc, Maria Ivănescu, Doina Jela Despois, Emanoil Marcu, Brândușa Prelipceanu, Luana Schidu, Humanitas, București, 1998 – n. tr.].

2. *Ibid.*, p. 434 [ed. rom. cit., p. 345 – n. tr.].

În țările baltice, recunoscute ca zonă de influență sovietică în protocolul secret al pactului, Moscova inaugurează o metodă care va face epocă în Europa Centrală și de Est după 1945: anexarea „voluntară”. În momentul în care Armata Roșie a invadat Polonia, diviziile sovietice au fost masate de-a lungul granițelor Lituaniei, Estoniei și Letoniei. Prin aceste manevre de intimidare, Moscova vrea să obțină baze militare pe teritoriul lor. Raportul de forțe silește capitalele țărilor baltice să cedeze. Trupe sovietice se instalează „pașnic” în aceste țări încă suverane. În iunie 1940, URSS avansează noi pretenții. În timp ce atenția lumii e acaparată de prăbușirea militară a Franței, Kremlinul convoacă responsabili din țările baltice pentru a-i pune să ratifice anexarea țării lor. Molotov va indica mai târziu metoda folosită: „Liderii lor burghezi au venit la Moscova pentru tratative, dar au refuzat să semneze unirea cu URSS. Ce trebuia să facem? Trebuie să vă spun că am îndeplinit în secret un curs foarte dificil. Când ministrul de externe al Letoniei a venit la noi în 1939, i-am spus: «Nu mai plecați înapoi până nu semnați unirea cu noi». Din Estonia a venit la noi ministrul de război, i-am uitat deja numele, era popular, i-am spus asta. [...] Se agitau pe ici pe colo guvernele burgheze, desigur, nu puteau intra cu mare plăcere într-un stat socialist. Pe de altă parte, conjunctura internațională era în așa fel că ele trebuiau să decidă. Se aflau între două state mari – Germania fascistă și Rusia sovietică. Circumstanțele erau complexe. De aceea ezitau, dar s-au decis. [...] *Le dădusem ordin cekiștilor noștri să nu le dea drumul până nu semnează*. Cu Polonia nu puteam face la fel. Polonezii erau neîmpăcați.”¹

„Unirea” odată semnată, trupele sovietice și-au făcut intrarea în frunte cu doi proconsuli: Andrei Vișinski, procurorul din procesele Marii Terori, pentru Letonia, și Andrei Jdanov, „preferatul” lui Stalin, pentru Estonia. Și unul, și celălalt aduceau cu ei lista noului guvern ales de Moscova. Comuniștii își luau partea leului, în ciuda situației lor extrem de precare pe teren: 1.500 de membri în Lituania, 1.000 în Letonia și 133 în Estonia.² Un simulacru de alegeri legislative pecetluiește apoi lovitura de forță. Asociațiile infiltrate de sovietici aleg candidații, numai cei propuși de partid dispunând de buletine tipărite, lipsa cabinelor de vot în ziua scrutinului favorizează exercitarea de presiuni asupra votanților și, ultimă precauție, în urne sunt strecurate buletine de vot înainte de numărătoare. O mascaradă electorală care slujește drept test pentru ceea ce se va întâmpla în Europa de Est „eliberată” de Armata Roșie. Rezultatele proclamate sunt la înălțimea fraudei. Comuniștii obțin 99,2% din voturi în Lituania, 97,6% în Estonia, 92,2% în Letonia. La 24 iulie 1940, cele trei adunări parlamentare decid fiecare, prin aclamații, instaurarea sistemului sovietic. A doua

1. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, ed. cit., pp. 23–24 [ed. rom. cit., pp. 26–27, cu unele modificări – n. tr.].

2. David Wolff și Gaël Moullec, *Le KGB et les pays baltes*, Belin, 2005, p. 22.

zi, cer integrarea în Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice.¹ Așa a „înghițit” Moscova cele trei țări baltice. Teroarea se abate imediat asupra populației lor. Elitele cad victimă execuțiilor și deportărilor, peste 20.000 de persoane în Lituania, 15.500 în Letonia, 11.000 în Estonia. În aceste țări mici, puțin populate, cifrele sunt considerabile. La scara Franței, de pildă, numărul estonienilor care au suferit de pe urma acestor represalii ar echivala cu 420.000 de persoane. Convoaie de deportați vor porni spre Siberia până în ultimul moment, adică până ce NKVD va fi alungat din regiune de Wehrmacht în războiul început după ruperea pactului, în iunie 1941. În momentul acestei derute, cekiștii vor avea grijă să lichideze în închisori resortisanții baltici pe care n-au avut răgazul să-i expedieze în gerul siberian.²

După reglarea chestiunii țărilor baltice, guvernul sovietic a adresat un alt ultimatum, de data aceasta României. Moscova reclamă „revenirea” Basarabiei la Rusia. Conducătorii sovietici consideră că au un drept istoric asupra acestei regiuni, deținută o vreme de imperiul țarist. Germania sprijină „justa” revendicare a Moscovei, înscrisă în protocolul secret al pactului. La București, regele Carol II e constrâns să capituleze. Sub presiunea Berlinului, el cedează totodată o parte a Transilvaniei către Ungaria și o parte a Dobrogei către Bulgaria. Victimă a înțelegerii între cele două regimuri totalitare, roșu și brun, România pierde în această vară a anului 1940 aproape 40% din teritoriu. La 1 august, Viaceslav Molotov anunță în Sovietul Suprem că pactul a permis integrarea a 23 de milioane de noi cetățeni. URSS a revenit în mare la granițele Rusiei de dinainte de 1914.

Finlanda e singura care rezistă, parțial, apetitului de cucerire al URSS. Kremlinul încearcă să joace după același scenariu ca în țările baltice – intimidare, infiltrare, anexare –, dar rezistența arătată de Helsinki îi contracarează ambițiile. Actul întâi: URSS pretinde demilitarizarea zonei de frontieră, precum și baze în interiorul țării. Actul al doilea: sub pretextul unor incidente de frontieră, liderii sovietici declară deschiderea ostilităților. Actul al treilea: mica armată finlandeză rezistă Armatei Roșii, în timp ce Moscova încearcă să promoveze un guvern finlandez de „eliberare” sub egida lui Otto Kuusinen, cominternist model și cekist de frunte. Actul al patrulea: după luni de zile de lupte, Armata Roșie cucerește orașul Viborg și silește Helsinki să înceapă negocierile. Actul al cincilea: URSS își adjuceacă istmul Careliei și obține o bază militară la Hanko. Pentru Moscova, războiul împotriva Finlandei s-a soldat cu o victorie à la Pirus. Extraordinarul preț în vieți omenești plătit de partea sovietică în acest război – 50.000 de morți, 150.000 de răniți și dispăruți – a arătat ce dispreț are regimul pentru viața soldaților. Al Doilea Război Mondial, în

1. *Ibid.*, p. 25.

2. Mart Laar, „L'Estonie et le communisme”, în *Du passé faisons table rase* (coord. Stéphane Courtois), Robert Laffont, 2002, p. 259.

care URSS nu va întârzia să se implice, va confirma tratamentul inuman aplicat de regim propriilor combatanți. Războiul sovieto-finlandez a arătat și lipsa de pregătire a Armatei Roșii pentru un conflict de anvergură. Hitler, care a urmărit îndeaproape desfășurarea ostilităților, va trage din el învățămintele necesare pentru invazia pe care o pregătește.

„Ce-am făcut ca să merităm asta?”

„N-avem nimic împotriva ca țările capitaliste să se lupte între ele și să se slăbească reciproc – a spus Stalin în fața Politbiuroului atunci când Parisul și Londra au sărit în ajutorul Poloniei agresate, în septembrie 1939. N-ar fi rău ca situația celor mai bogate țări capitaliste (mai ales Anglia) să fie zdruncinată prin intermediul Germaniei. Hitler, fără să priceapă și fără s-o dorească, slăbește și subminează sistemul capitalist. [...] Noi putem manevra, putem ațâța dușmănia unei țări împotriva alteia ca să se lupte și mai și.”¹ Pentru *Vojd*, Hitler trebuie să joace rolul unui spărgător de gheață care deschide calea socialismului slăbind tabăra adversă. În termenii realismului politic, lucrurile sunt spuse fără înconjur. Îndepărtarea amenințării, ațâțarea focului, obținerea unui profit, iată care este tactica Kremlinului. Dacă rămânem la acest nivel al calculului rece, Stalin ar putea fi geniul politic tămâiat zilnic de propaganda sovietică. Și oare nu-i va da dreptate desfășurarea ulterioară a evenimentelor? Numai că istoria unui timp prezent nu poate fi judecată prin rezultatele ei viitoare. Când a rostit aceste vorbe, numărul unu sovietic juca în deplină sinceritate cartea înțelegerii cordiale cu Hitler, ba chiar se cam prinsese singur în lațul pe care-l întindea. Nereușind să-și aprecieze partenerul la justa lui valoare, Stalin nu s-a dovedit nici atât de bun psiholog pe cât se credea, nici iscusitul strateg zugrăvit de ceilalți.

În septembrie 1939, *Vojd*-ul a ordonat comuniștilor din țările capitaliste „să se ridice hotărât împotriva propriilor guverne, împotriva războiului”. Chemarea la sabotaj se adresează în primul rând partidelor comuniste amenințate direct de Hitler. Foiaia de parcurs a fost emisă de biroul executiv al Cominternului la 9 septembrie 1939: partidele comuniste trebuie „să se ridice împotriva războiului, să-i demaște caracterul imperialist, să voteze, acolo unde există deputați comuniști, împotriva bugetelor militare, să informeze masele populare că războiul nu le va aduce nimic în afară de suferințe și distrugeri”². La sfârșitul lui septembrie, dușmanul e mai clar desemnat. Nu războiul crud și absurd trebuie

1. Rosiiskii Tentr hraneniia i izuceniia dokumentov noveișei istorii (RTHIDNI) – Centrul Rus pentru Conservarea și Studiarea Documentelor Istoriei Contemporane, Moscova, f. 495, i. 74, d. 517, p. 53.

2. *Ibid.*, f. 495, i. 18, d. 1292, p. 47.

demascată, ci „Anglia reacționară și antisovietică. [...] Astăzi, nu lupta împotriva fascismului e la ordinea zilei, ci lupta împotriva capitalismului“. Stalin îi comunică responsabilului Internaționalei Comuniste, Gheorghi Dimitrov, noua lozincă ce trebuie transmisă pe canalele Cominternului: „Jos războiul imperialist! Jos guvernele care vor război!“¹

Pactul germano-sovietic a prins partidele comuniste din întreaga lume pe picior greșit, în plină ofensivă antifascistă. Cea mai mare parte a conducerilor naționale acceptă însă virajul impus de Moscova, cu un simț al ascultării egalat numai de fascinația, amestecată cu teamă, pe care URSS o exercită asupra lor. Marea Teroare n-a ocolit Cominternul, majoritatea liderilor aflați la conducerea partidelor comuniste din Europa și din alte locuri în momentul izbucnirii războiului mondial sunt staliniști devotați, cu o disciplină de fier. Ei devin la ordin susținători tot atât de entuziaști ai Germaniei naziste, pe cât de îndârjiți defăimători ai fascismului au fost ieri. Piruetele la care se dedă PCF, cel mai puternic partid din Europa pe atunci, între toamna lui 1939 și primăvara lui 1941, sunt un exemplu al felului în care liderii comuniști au acționat împotriva interesului propriei țări ascultând orbește de Internaționala Comunistă.

PCF, PRIMUL PARTID COLABORAȚIONIST DIN FRANȚA

„Dacă Hitler declanșează totuși războiul, atunci să știe că va găsi în fața lui poporul francez, cu comuniștii în primele rânduri“, declară PCF într-un comunicat publicat în 25 august 1939, la două zile după semnarea pactului. [...] La 2 septembrie, deputații comuniști au votat creditele de război și au răspuns ordinelor de mobilizare. [...] Într-o scrisoare către Édouard Herriot [președintele Camerei Deputaților], Jacques Duclos cere la 1 octombrie 1939 începerea unor negocieri de pace cu Germania. Puțin după aceea, Maurice Thorez [secretarul general al PCF] este cel care dezertează (la 4 octombrie). A doua zi după invadarea Franței, conducătorii comuniști acceptă colaborarea cu un zel pe care Kremlinul se vede nevoit să-l tempereze...

Jacques Duclos, responsabilul partidului după dezertarea lui Thorez, a sosit în Parisul ocupat la 15 iunie 1940. Venit din Belgia pe urmele blindatelor germane, într-un automobil diplomatic sovietic, se instalează întâi la ambasada URSS, unde poate primi directivele de la Moscova. În chiar ziua în care generalul de Gaulle își lansează apelul la rezistență de la Londra, comuniștii francezi iau primele contacte oficiale cu germanii. Obiectivul lor este de a obține de la ei publicarea legală a ziarului *L'Humanité*, interzis de guvernul francez la sfârșitul lui august 1939, puțin înainte ca Daladier să dizolve PCF din cauza sprijinului pe care-l aducea pactului germano-sovietic. Două persoane sunt însărcinate cu luarea acestor contacte: domnul Foissin, avocat al ambasadei sovietice (ceea ce dovedește că Moscova protejează operațiunea), și Maurice Tréand, responsabil cu aparatul clandestin al PCF. La 19 iunie, Komandantura își dă acordul pentru publicarea ziarului *L'Humanité*, cu condiția ca articolele să fie supuse cenzurii germane. La 20 iunie articolele primesc bunul de tipar german, ziarul poate fi

1. Feliks Firțov, „Internaționala Comunistă și pactul germano-sovietic“ (text în limba rusă), în *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, nr. 6, 1992, pp. 12–35.

legal publicat. Procesul de publicare se poticnește din cauza poliției franceze care-i arestează pe Tréand și pe o militanță [...]. Prefectul de poliție Langeron, „vinovatul acestei arestări, este imediat demis din funcțiile sale în urma presiunilor germanilor. [...] Tréand [eliberat la 25 iunie] și Foissin se întâlnesc la ambasada germană cu Otto Abetz, reprezentantul personal al lui Hitler la Paris. Îi înmânează un memorandum politic în care PCF propune, între altele: „1) Menținerea armistițiului și o represiune energetică a oricărei acțiuni tinzând să antreneze din nou poporul francez în război. 2) Sprijinirea popoarelor coloniale în lupta lor pentru revendicări și independență. 3) Încheierea unui pact de prietenie cu URSS, pact care ar completa pactul germano-sovietic și ar constitui un factor important pentru pacificarea europeană.“ Conținutul memorandumului place nemților, mai ales punctul 2, privitor la colonii. Orice destabilizare a acestor teritorii slăbește mai mult Franța, cea de la Vichy și pe cea a lui de Gaulle, doritoare și una, și alta să salveze Imperiul lor de dincolo de mări. De altfel, într-o analiză făcută de Gestapo și datată sfârșitul lui ianuarie 1941, poate fi citit acest *satisfecit*: „Până în septembrie 1940, PCF s-a limitat la lupta împotriva guvernului francez.“

Negocierile comunisto-naziste sunt reluate la 4 iulie. *L'Humanité* nu va putea apărea cum fusese făgăduit, anunță Abetz, dar un acord de principiu este dat pentru *Ce soir*, alt cotidian comunist. În aceeași zi *L'Humanité* clandestină cheamă la fraternizarea cu ocupanții: „Este deosebit de reconfortant, în aceste vremuri de durere, să vezi mulți muncitori parizieni întreținându-se amical cu soldații germani la «bistroul din colț». Bravo, tovarăși! Continuați așa, chiar dacă nu place anumitor burghezi, pe cât de stupizi, pe atât de dăunători.“ La 6 iulie, comuniștii îi prezintă lui Abetz o copie a articolelor pe care vor să le publice în *Ce soir*. Dar lucrurile trenează dinspre partea germană, ceea ce îi necăjește pe responsabili comuniști. Abetz așteaptă încuviințarea lui Hitler. Trebuie să-l întâlnească pe Führer la 30 iulie pentru a-i împărtăși planul lui: a-i utiliza pe comuniști pentru a dezagrega și mai mult Franța înfrântă. Dar Hitler nu se va arăta interesat de această manevră. [...] Dă ordin să se profite de aceste negocieri cu PCF pentru a-i repera pe conducătorii lui, ca să poată fi neutralizați la momentul oportun. Astfel, naziștii au sfârșit prin a refuza colaborarea cu comuniștii francezi.

Moscova a urmărit de aproape desfășurarea evenimentelor. Duclos a raportat regulat starea negocierilor, dar Dimitrov, șeful Cominternului, a început să se teamă că PCF merge prea departe. Într-o scrisoare adresată lui Stalin, la 3 august, cere un sfat. Două zile mai târziu, Internaționala Comunistă dă ordin PCF să înceteze orice contact cu Abetz. La 21 august, Jacques Duclos informează Moscova printr-un mesaj radio că noile directive au fost aplicate. Dar cum să ascunzi ce s-a petrecut, cum să ștergi urmele acestei colaborări? După buna și bătrâna metodă comunistă a țapului ispășitor! Este de-ajuns să se găsească un vinovat ideal, să-l încarci cu toate păcatele, și astfel să-i speli de orice vină pe ceilalți conducători. Domnul Foissin, avocatul ambasadei sovietice, este declarat „agent german și exclus din partid. Cât despre Tréand, el este înlăturat din funcțiile de conducere. Într-un raport către Moscova, Duclos îl desemnează ca răspunzător al întregii manevre.

Thierry Wolton, *Rouge-Brun, le mal du siècle*, JC Lattès, 1999, pp. 31–34

[*Roșu-brun: Răul secolului*, trad. de Micaela Slăvescu,

Fundația Academia Civică, București, 2001, pp. 30–32 – n. tr.].

Anglia, rămasă singura țară care mai rezistă, este acum mai mult ca oricând principalul dușman pentru Hitler și Stalin. Londra, sediul City-ului,

simbolizează capitalismul blamat de Roșii și de Bruni deopotrivă. Grupusul Partidului Comunist Britanic e pus la treabă. A doua zi după înfrângerea Franței, comuniștii englezi au lansat o „campanie pentru pace” printr-o organizație de fațadă, Convenția Poporului. Pentru a sprijini campania, un teoretician al partidului, Palme Dutt, preconizează să publice o carte, *For A People's Peace (Pentru pacea poporului)*, dar brusca rupere a pactului de către Hitler și invadarea URSS în iunie 1941 îl vor sili să renunțe. Micul Partid Comunist American trebuie și el să împiedice pe orice căi administrația Roosevelt să vină în ajutorul Marii Britanii. Comuniștii de dincolo de Atlantic denunță creșterea bugetelor militare, se pronunță împotriva înrolării obligatorii și condamnă dinainte orice intervenție în cadrul conflictului. Când Franța este invadată, campania lor sporește în intensitate: „Nu lăsați America să participe la acest război criminal” era noua lozincă. La începutul anului 1941, partidul condamnă „legea de împrumut și închiriere” care trebuie să permită ajutorarea Marii Britanii fără a intra oficial în război. Legea, adoptată în cele din urmă la 11 martie 1941, a fost extrem de profitabilă pentru URSS atunci când s-a aliat cu Occidentul, constrânsă de invazia hotărâtă de Hitler.

Soarta comuniștilor germani e cel mai puțin demnă de invidiat dintre toate. Sacrificați pe altarul înțelegerii dintre Moscova și Kremlin, ei au fost siliți să bea cupa cu otravă a pactului până la fund. Socotit în timpul lui Lenin floarea comunismului internațional, speranță a revoluției mondiale, KPD a fost lichidat de Hitler imediat după venirea la putere. În același timp, Stalin a profitat de Marea Teroare pentru a suprima un mare număr de comuniști germani refugiați în URSS. În total, 1.136 de membri ai KPD au dispărut în Gulag.¹ În plus, peste o sută de militanți care se credeau la adăpost în Uniunea Sovietică au fost predați Gestapoului de către Moscova. „Livrările” au început încă din 1937 și s-au desfășurat după un scenariu bine pus la punct: ambasadorul Schulenburg îi dădea lui Molotov o listă de „trădători” care după câteva săptămâni încăpeau pe mâna poliției politice naziste. Semnarea pactului a accelerat aceste „schimburi” între cele două dictaturi. Din 1939 până în 1941, între 200 și 300 de comuniști germani au trecut din lagărele sovietice în cele naziste, unii dintre ei, de confesiune mozaică, sfârșind în lagărele morții.

Margarete Buber-Neumann, soția lui Heinz Neumann, fost șef al KPD lichidat la Moscova în 1937, a fost una dintre victimele acestor transferuri. Condamnată după dispariția soțului ei la cinci ani de lagăr pentru „activitate contrarevoluționară”, militanta comunistă a cunoscut pe rând lagărul de concentrare sovietic Karaganda din Siberia și pe cel nazist de la Ravensbrück. Ea va depune o mărturie esențială despre tragica ei experiență.²

1. Stéphane Courtois și Jean-Louis Panné, *Le Livre noir du communisme*, ed. cit., p. 349 [ed. rom. cit., p. 280 – n. tr.].

2. Margarete Buber-Neumann, *Déportée en Sibérie și Déportée à Ravensbrück*, Le Seuil, 1949, respectiv 1988.

În ianuarie 1940, NKVD o predă Gestapoului împreună cu alți comuniști, pe podul de la Brest-Litovsk: „Trei persoane au refuzat să treacă podul, va povesti ea: un evreu ungur pe nume Bloch, un muncitor comunist condamnat de naziști și un învățător german. [...] Au fost târați cu forța. Furia naziștilor, a SS-iștilor, s-a abătut imediat asupra evreului. Am fost transferați într-un tren și duși la Lublin. [...] Atunci ne-am dat seama nu doar că fuseserăm dați pe mâna Gestapoului, ci și că NKVD transmisese SS-ului documentele care ne priveau. În dosarul meu, de pildă, figura faptul că sunt soția lui Neumann și că el era unul dintre germanii cei mai detestați de naziști.”¹

Ernst Thälmann, secretar general al KPD, fost candidat al partidului la alegerile prezidențiale din 1932, în același timp cu Hitler, simbolizează credința oarbă în Moscova, care însuflețea pe atunci un mare număr de comuniști. Arestat de naziști încă din martie 1933, a sperat să fie liberat din închisoare după semnarea pactului. În noiembrie 1939, soția lui s-a dus la Ambasada URSS pentru a-i cere Moscovei să intervină în favoarea lui. I se răspunde că e o „afacere privată” care nu privește Uniunea Sovietică. Din celula sa, Thälmann continuă totuși să-și dovedească credința nestrămutată. „Fără acest pact, URSS ar fi fost ruptă de rezervorul fascismului european”, îi scrie el lui Stalin în noiembrie 1940. „Să nu ne fie rușine să mărșăluim sub flamura cu zvastică – supralicitează Thälmann în altă scrisoare – și să ne facem propaganda pe șoptite, dacă asta ne permite să sporim numărul de simpatizanți ai drapelului roșu.”² Din închisoarea nazistă în care se află, Thälmann urmează orbește politica Cominternului. Roșii și Brunii trebuie să se alieze din nou „în lupta împotriva războiului de jaf practicat de englezi și francezi”, a ordonat Moscova.³ Internaționala vrea ca, profitând de pact, KPD să lupte alături de NSDAP împotriva dușmanilor comuni, democrațiile, „social-democrații și catolicii, toți cei care se împotrivesc prieteniei cu Uniunea Sovietică, toți cei aflați în slujba blocului anglo-francez”⁴. Comuniștii germani au sperat că Hitler va ridica interdicția sub care se afla partidul din 1933, dar Führerul n-a avut niciodată această intenție. Un mare număr de membri ai KPD aveau să moară în lagărul de concentrare, la fel ca Thälmann, mort la Buchenwald în 1944. Prins în politica sa de seducere a lui Hitler, Stalin se gândește, în schimb, să dizolve Cominternul, știind cât i-ar plăcea asta Führerului.⁵

1. Mărturia Margaretei Buber-Neumann la procesul Kravcenko de la Paris, din 23 februarie 1949.

2. „Lettres de Thälmann à Staline et Molotov”, în *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, Moscova, 1997, nr. 2.

3. Feliks Firšov, *op. cit.*, pp. 12–35.

4. „Kominternul și al Doilea Război Mondial” (text în limba rusă, în *Recueil de la pensée politique*, Moscova, 1994, vol. 1, p. 19.

5. *Drugaia Voina (Celălalt război)* (coord. Iuri Afanasiev), Moscova, 1996, p. 57.

În octombrie 1940, Ribbentrop îl invită pe Molotov la Berlin pentru „adoptarea unei politici pe termen lung“, pentru a discuta „delimitarea intereselor [noastre] respective pentru secolele ce vor veni“¹. Cu câteva săptămâni înainte, Germania, Italia și Japonia au semnat un pact tripartit la care Moscova speră să se poată alătura. De altminteri, Ribbentrop a vorbit despre o „misiune istorică pentru cele patru țări“. Ceea ce urma să fie încununarea alianței germano-sovietice se va transforma într-un eșec. Vizita lui Molotov la Berlin, din 12 până în 14 noiembrie, marchează un punct de cotitură în relațiile dintre Stalin și Hitler. Primul vrea să consolideze pactul, să porceadă chiar la o împărțire a lumii, în timp ce al doilea, neliniștit de ambițiile insașiabile ale partenerului său, intenționează să se întoarcă la fundamentele lui ideologice, crearea unui spațiu vital pentru Germania în Europa de Est. Imediat după plecarea lui Molotov la Moscova, Führerul va lansa directiva 21: „Armatele germane trebuie să fie gata, chiar înainte de încheierea războiului împotriva Angliei, să zdrobească Rusia sovietică într-o campanie rapidă.“² Înțelegerea între Roșii și Brunii se apropie de sfârșit.

Înainte de a pleca la Berlin, Molotov redactase împreună cu Stalin un memorandum privind obiectivele misiunii sovietice: „1) Să se informeze despre intențiile reale ale Germaniei și ale țărilor pactului tripartit cu privire la realizarea planului unei «noi Europe» și al «marelui spațiu est-asiatic». 2) Să pregătească o primă schiță a sferei de interese a URSS în Europa, în Orientul Apropiat și în Asia Mică, sondând posibilitatea unei înțelegeri cu Germania în această privință, apoi cu Italia.“³ Urma o listă de puncte de abordat în care, de la Finlanda la Turcia, trecând prin Grecia, Iugoslavia și Iran, Moscova voia să-și obțină partea. Primindu-l pe ministrul sovietic, Hitler a refuzat să intre în detalii, propunându-i să rămână la nivel de principii. El dorea o participare a URSS la pactul tripartit și o recunoaștere a hegemoniei germane în Europa, inclusiv în Est, în schimbul căreia Uniunea Sovietică și-ar fi putut extinde influența în India. „Chestiunea decisivă este dacă URSS e gata să coopereze la marea lichidare a Imperiului Britanic“, a precizat Ribbentrop.⁴ În aceeași seară, Molotov i-a telefonat lui Stalin: „Germania ne invită să ne asociem la pactul tripartit în calitate de al patrulea partener. [...] Hitler manifestă evident un mare interes cu privire la sferele de influență și la întărirea

1. *Documents on German Foreign Policy, 1918-1945*, Stationery Office Books, 1983, seria D, col. 11, p. 296.

2. Hugh Trevor-Roper, *Hitler's War Directives, 1939-1945*, Birlinn Limited, 2004, p. 150.

3. *Apud* Lev Bezîmenski, „Vizita lui V.M. Molotov la Berlin din noiembrie 1940 în lumina unor noi documente“ (text în limba rusă), în *Novaia i noveiaia istoria* (*Revista de istorie modernă și contemporană*), nr. 6, 1995, p. 125.

4. Raymond J. Sontag și James Stuart Beddie (eds.), „Nazi-Soviet Relations 1939-41“, *Documents from the Archives of the German Foreign Office*, ed. cit., p. 253.

prieteniei cu URSS“. Răspunsul lui Stalin e plin de speranță: „Dacă rezultatele convorbirii de mâine o să arate că te poți înțelege cu nemții cu privire la lucrurile esențiale și că nu mai rămâne decât să formulăm treaba asta la Moscova, cu atât mai bine“. *Vojd*-ul a telegrafiat ceva mai târziu în aceeași seară delegației sovietice: „Dacă nemții ne propun o împărțire a Turciei, puteți da cărțile pe față.“¹ A doua zi, mare dezamăgire. Führerul a respins una dintre revendicările prezentate de Molotov. Negocierile erau în impas. Revenit la Moscova, Molotov e săpunit de Stalin, care-i reproșează că a fost prea rigid în fața lui Hitler.²

Începând din noiembrie 1940, Kremlinul încearcă totul ca să relanseze colaborarea cu Berlinul, în timp ce Führerul își pregătește în secret atacul împotriva URSS, prevăzut pentru 15 mai 1941. El va fi în cele din urmă întârziat cu o lună din cauza dificultăților întâmpinate de Wehrmacht în Grecia și Iugoslavia. Moscova trimite noi propuneri de participare la acordul tripartit. De la Finlanda la Turcia, de la Bulgaria la Japonia, liderii sovietici se declară gata să împartă totul cu noii lor parteneri, dar Berlinul nu răspunde. Pentru anecdotică, *Vojd*-ul îi trimite lui Ribbentrop unul dintre portretele sale cu dedicație în speranța de a-l îmbuna. Stalin e convins că oferta lui e neprețuită pentru Hitler: perspectiva unei victorii finale împotriva puterilor occidentale, chiar în caz de război prelungit, și punerea la dispoziția sa a resurselor materiale și umane ale imensei Uniuni Sovietice. De la semnarea pactului, URSS n-a încetat să sprijine efortul de război nazist. *Vojd*-ul vrea să continue pe această cale, să facă din țara lui grâнарul, rezerva de materii prime și baza militară retrasă a Germaniei. Cum să refuze Hitler asemenea propuneri? După eșecul vizitei lui Molotov, Uniunea Sovietică livrează Berlinului 2,5 milioane de tone de grâu în plus, ca un gest de bunăvoință. În cele cinci luni câte mai sunt până la invadarea URSS, Moscova își va întehi ofertele comerciale. „Cum să ne atace Hitler când ne oferă asemenea credite? spune într-o zi Stalin în fața Politbiuroului. E imposibil. Mediile de afaceri germane sunt destul de puternice, și doar ele conduc țara.“³

În cele douăzeci de luni cât a durat pactul, Germania nazistă și Uniunea Sovietică au semnat trei acorduri comerciale. La începutul războiului, complexul militar german depindea în totalitate de livrările URSS. Este cazul la bauxită (până la 99%), cositor (până la 90%), cauciuc (până la 85%), cupru (până la 70%) și la materiile prime textile (până la 70%). Uniunea Sovietică a mai furnizat 70% din necesarul de fosfați al Germaniei, 40% din necesarul de petrol, 30% din necesarul de nichel, plus

1. *Ibid.*

2. Mărturie a lui Valentin Berieikov, interpret al lui Stalin. Citat de Françoise Thom, „Le 22 juin 1941, le débat historique en Russie et les faits“, *Cahiers du Centre d'études d'histoire de la défense*, nr. 13, 2000, pp. 51–96.

3. *Apud* Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, Calmann-Lévy, 1982, p. 274.

mangan, azbest, lemn și cereale. Moscova a jucat totodată rolul de agent comercial al Berlinului importând metale și materii prime din alte țări, pe care apoi le livra Germaniei. Cauciucul și cuprul venit din zona Pacificului au tranzitat prin Transsiberian pentru a ocoli blocada britanică. URSS a slujit drept intermediar pentru achizițiile Germaniei din Iran, Afganistan, Manciuria, America de Sud. Traficul între cele două țări e uneori atât de intens, că autoritățile germane au dificultăți în manipularea mărfurilor la granița sovietică.¹ În schimb, Berlinul s-a angajat să livreze material militar, dar fără prea mare entuziasm. Frumoasele promisiuni ale lui Hitler n-au fost ținute, din armamentul în valoare de 660 de milioane de mărci prevăzut a fi livrat, URSS n-a primit decât echivalentul a 100 de milioane înainte de 22 iunie 1941. În ziua invaziei, Germania îi datora Moscovei 224 milioane de mărci.

Uniunea Sovietică a servit drept bază militară retrasă a flotei de război germane, singura armă în care Reichul are de înfruntat supremația britanică. La Murmansk, Kriegsmarine a dispus de un port strategic de mare importanță pentru Germania. Când o navă comercială germană părăsea portul, navele de război britanice lansate în urmărirea ei erau ținute în loc până ce vaporul german era în afară de pericol. În februarie 1940, Moscova și Berlinul au hotărât să înființeze o bază secretă în Marea Barents, care a fost construită în câteva luni de deținuții din Gulag. Sprijinite de spărgătoare de gheață sovietice, navele de război germane pornite de la această bază au putut ataca liniile comerciale engleze din Pacific.²

La 22 iunie 1941, la ora 5:30 dimineața, Schulenburg vine să-l anunțe pe Molotov că Germania a intrat în război împotriva Uniunii Sovietice. „Ce-am făcut ca să merităm asta?“, întreabă ministrul neîncrezător. Nimic. Pactul pe care Berlinul îl rupe acum unilateral fusese dorit de mult de URSS, care-i respectase termenii, îi lăudase meritele, îl susținuse din toate puterile, lăsându-și aliatul să profite mai mult de pe urma lui decât profitase ea însăși. Hitler este unicul responsabil. „Inteligenția iudeo-bolșevică trebuie extirpată, de preferință chiar în teatrele de operații“, i-a spus Führerul generalului Jodl, cu trei luni înaintea atacului.³ Înrudirea dintre Roșii și Brunii purta în sine inevitabila lor confruntare finală, aidoma unor Cain și Abel ai timpurilor moderne.

1. *Ibid.*, pp. 297–298, și David Wingeate Pike, „L'aide morale et matérielle de l'URSS à l'Allemagne nazie“, *Guerres mondiales et conflits contemporains*, nr. 160, 1990, pp. 113–122.

2. Privitor la ansamblul acordurilor navale dintre Germania și URSS, v. *The Lure of Neptune: German–Soviet Naval Collaboration and Ambitions, 1919–1941*, Tobias R. Philbin, University of South Carolina, 1994, pp. 41–77.

3. Joachim Fest, *Hitler*, tom 2, cartea 7, Gallimard, 1973, p. 329, *apud* François Furet, *Le Passé d'une illusion*, ed. cit., p. 392 [ed. rom. cit., p. 359 – n. tr.].

PARTEA A TREIA

Cucerirea lumii

Istoria este scrisă de învingători. Acest adevăr etern este și cel al Tribunalului Militar Internațional de la Nürnberg, care se întrunește începând cu luna noiembrie 1945 în orașul în care, cu zece ani înainte, Hitler și-a promulgat legile antisemite. Pe banca acuzaților, douăzeci și șase de demnitari naziști trebuie să răspundă pentru „crime contra păcii“, pentru „crime de război“ și „crime contra umanității“, un nou concept juridic. Atrocitățile comise de învinși în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și descoperirea lagărelor de concentrare și de exterminare de către forțele aliate justifică această noțiune inedită de drept. Sunt declarate „crime contra umanității“ de către Tribunal „asasinatul, exterminarea, supunerea la sclavie, deportarea și orice act inuman săvârșit împotriva oricărei populații civile, înaintea sau în timpul războiului, sau persecuțiile din rațiuni politice, rasiale sau religioase“. Acuza este adusă de procurorii celor patru țări învingătoare, sentința va fi pronunțată de judecători americani, englezi, francezi și sovietici. Printre eminenții „juriști“ trimiși de Moscova, figurează câțiva specialiști în justiție expeditivă, care și-au dat măsura profesionalismului în procesele de la Moscova, precum judecătorul Iona Nikicenko și procurorul Lev Șeinin. În unsprezece luni de întruniri, Tribunalul va redacta, mai ales, lista ororilor comise de complicități lui Hitler, îi va ridica la rangul de rău absolut și îi va face să intre în istorie ca o referință aparte. URSS, care ar fi putut da socoteală pentru aceleași crime precum Germania național-socialistă, va ieși întărită din acest proces, datorită locului ocupat printre puterile învingătoare și albită de tenebroasele crime naziste condamnate.

În cel puțin două rânduri, prezența judecătorilor sovietici a afectat echitatea Tribunalului și a știrbit importanța morală a verdictului său. În primul rând, Pactul germano-sovietic, aflat la originea „crimelor contra păcii“ reproșat acuzaților, este evitat în dezbateri la solicitarea expresă a URSS. Un avocat al apărării a depus în fața Tribunalului raportul unui consilier al lui Ribbentrop, prezent alături de el la Moscova pe 23 august 1939, care relatează în detaliu culisele negocierilor dintre sovietici și naziști. „Dacă vorbim de agresiune, atunci ambele țări sunt vinovate“, susține fostul ministru al afacerilor externe al lui Hitler. Roman Rudenko, procurorul sovietic, condamnă această interpretare. „Tribunalul trebuie să judece criminalii de război, nu chestiunile legate de politica Aliaților“,

pledează el. Obține câștig de cauză, cele douăzeci de luni de colaborare dintre Germania nazistă și Uniunea Sovietică, invadarea Poloniei și a țărilor baltice, înțelegerea între Gestapo și NKVD, schimburile de populații și prizonieri dintre cele două țări, execuțiile și deportările masive, totul este trecut sub tăcere.

Manipularea Tribunalului de către Moscova a părut și mai flagrantă când asasinarea a mii de ofițeri polonezi, lichidați la Katîn de NKVD în aprilie și mai 1940, a fost pusă pe seama crimelor de război naziste judecate la Nürnberg. URSS a încercat să acționeze în acest sens bazându-se pe articolul 21 al Tribunalului: „Vor fi considerate probe autentice documentele și rapoartele oficiale ale guvernelor Națiunilor Unite, inclusiv cele redactate de comisiile stabilite în diferite țări aliate în vederea anchetării crimelor de război“. Cu alte cuvinte, era de ajuns ca Uniunea Sovietică (membră a acestor „guverne ale Națiunilor Unite“) să dovedească în fața Tribunalului că asasinatul de la Katîn fusese săvârșit de naziști ca judecătorii să admită ca valabil acest adevăr. Așadar, Moscova a înființat încă din 1944 o Comisie Sovietică Extraordinară pentru a stabili „adevărul despre Katîn“. În fața Tribunalului este prezentat un raport semnat de mai multe somități, un academician (Burdenko), un scriitor (Tolstoi), un prelat al Bisericii Ortodoxe (mitropolitul Kievului, Nikolai) și președintele Crucii Roșii și al Semilunii Roșii din URSS (Kolesnikov). Acești experți demonstrează, aducând și dovezi în acest sens, că masacrarea ofițerilor datează din toamna lui 1941, adică după anularea pactului și din momentul în care Wehrmachtul ocupa această zonă din Rusia. Proiectilele germane găsite în cadavrele celor executați le acreditează teza. Aceste concluzii vin în întâmpinarea unei alte comisii de anchetă, înființată de naziști în 1943, după descoperirea gropii comune din apropierea orașului Smolensk. Experții internaționali, proveniți, în special, din Elveția și Italia, trimiși la fața locului, constataseră la vremea respectivă vinovăția sovieticilor. La Nürnberg, judecătorii se găsesc, astfel, în fața a două rapoarte și a două adevăruri, cel al învinșilor contra celui al învingătorilor. Cel din urmă ar fi putut fi consemnat de istorie dacă mașinațiunea sovietică nu ar fi părut, în cele din urmă, așa de grosolană. Din grijă față de detalii sau pentru a proceda corect, procurorul sovietic a convocat în fața Tribunalului un colonel german care se presupunea că a fost prezent la masacre, în toamna anului 1941. O contraanchetă rapidă avea să demonstreze că ofițerul în cauză se afla departe de locul dramei în momentul invocat. Atunci Katîn, una dintre crimele de război cele mai tipice din acest al doilea conflict mondial, dispare din preocupările învingătorilor. „Guvernele statelor învingătoare au decis că această problemă trebuia să treacă sub tăcere și masacrul de la Katîn nu a fost niciodată analizat în detaliu“, va mărturisi Churchill în memoriile sale.¹ Nu numai

1. *Apud Michel Heller și Aleksandr Nekrich, L'Utopie au pouvoir, Calmann-Lévy, 1982, p. 342.*

că Tribunalul de la Nürnberg dispunea Moscova de crimele sale din trecut, dar orbirea voluntară a aliaților săi îi oferă un cec în alb lui Stalin chiar în momentul în care duce o nouă politică de teroare în teritoriile cucerite de Armata Roșie, după ce l-a învins pe „băiatul de ispravă“, pe Hitler¹.

Poporul sovietic a plătit scump această victorie cu care se încununază URSS și al său *Vojd*: 26 de milioane de morți, potrivit cifrelor date publicității la patruzeci de ani după încheierea conflictului, datorită glasnostului atât de drag lui Mihail Gorbaciov. Zece milioane de oameni au fost uciși din rândurile armatei sovietice, unsprezece milioane au fost victime din rândul civililor, cărora trebuie să le adăugăm cinci milioane de victime civile indirecte. Calculând în vieți omenești, URSS a meritat victoria, dar a plătit-o de trei ori mai scump decât a plătit Germania nazistă înfrângerea. Există și alte date care denotă anvergura șocului suferit pe teritoriul rus: 1.710 orașe au fost distruse, 70.000 de sate au fost incendiate, 32% dintre resursele naționale au fost irosite, 25 de milioane de persoane au rămas fără un acoperiș deasupra capului. De aceste cadavre, aceste dărâmături și nefericiri, regimul sovietic va căuta – și va reuși – să profite și mai mult, pentru gloria sa de odinioară și cea ce va să vină. Stalin știe că învingătorii nu sunt judecați. Totul îi este permis, totul va fi dat uitării, totul îi va fi iertat. „Era ceasul triumfului său“, va scrie Vasili Grossman, care a fost corespondent de război. „Nu și-a învins numai inamicul din prezent, ci și-a învins și trecutul. Iarba se va îndesi pe mormintele din 1930 în sate. Zăpezile și înghețurile de la cercul polar vor păstra tăcerea.“² Grație acestui conflict sângeros, nu doar că regimul sovietic a pus mâna pe jumătate din Europa, dar, mai mult, ideologia comunistă pe care o întruchipează subjugă de acum înainte lumea.

HITLER, CEL MAI BUN PROMOTOR AL COMUNISMULUI

Așadar, care era bilanțul din octombrie 1945?

Hitler salvase reputația progresistă a Rusiei staliniste, oferindu-i mai hidosul fascism. De asemenea, ajutase comunismul să cucerească poziții la vest de Rin, căci această nouă respectabilitate sovietică permisesese constituirea de fronturi populare în Spania și Franța. Hitler făcuse din URSS prima putere europeană și o putere mondială, pornind și pierzând războiul, în timp ce, în 1918, Germania câștigase pe frontul rusesc. În sfârșit, dezastrul hitlerist ștergea de pe hartă Mitteleuropa: Stalin pune mâna pe aproape tot fostul Imperiu Habsburgic și pe jumătate din cel al familiei Hohenzollern: granița a ceea ce de acum înainte constituia un imperiu socialist sovietic se afla la vest de Berlin și pe Elba. În același timp, în Europa Occidentală, moștenirea Rezistenței permitea partidelor comuniste francez și italian să devină forțe de primă mână, iar marxism-leninismului, să supună propriei discipline tradițiile sindicaliste locale. În Orient, pe celălalt flanc al imperiului sovietic, înfrângerea fascismului japonez deschidea calea pentru victoria lui Mao în China și a lui Ho Și Min în Vietnam.

1. Să ne amintim că astfel îl caracteriza Stalin însuși în ziua semnării pactului.

2. Vasili Grossman, *Vie et Destin*, în *Œuvres*, Bouquins/Robert Laffont, 2006, p. 560.

Toate aceste tulburări dădeau Kremlinului comunist capacități de acțiune mai mari decât ar fi putut visa vreodată jandarmul din Vechiul Regim în Palatul său de Iarnă. Fără cămășile brune și negre ale fascismului, spectrul roșu nu ar fi putut căpăta o asemenea dimensiune mondială: fascismul aduce cu sine războiul și fărâmițarea societății, iar istoria comunismului, de la Primul Război Mondial încoace, demonstrează că, pentru a reuși, are nevoie de vidul creat de dezintegrarea societății civile.

Prin intervenția lui Hitler, vicleșugul rațiunii împletise socialismul stalinist cu naționalismul rusesc și crease formula național-socialistă câștigătoare. Victoria sa era cu atât mai zdrobitoare cu cât nu trebuia să-și declare adevăratul nume: mantia internaționalismului și a universalismului acoperea tot.

Martin Malia, *L'Occident et l'énigme russe*, Le Seuil, 2003, pp. 373–374.

„Socialismului într-o singură țară“ îi urmează vremea cuceririlor. Odată ce a căpătat rolul de campion al rezistenței împotriva nazismului, Stalin își poate însuși laurii victoriei, pentru a dovedi lumii superioritatea sistemului pe care îl întruchipează. Confiscarea istoriei în acest dramatic conflict este una dintre cele mai grozave operațiuni de recuperare reușite vreodată. Lumea comunistă, în sens din ce în ce mai larg după război, avea să înflorească pe seama acestei capitalizări a memoriei.

Triumful național-comunismului

Așa să-mi ajute zeul istoriei! — STALIN

Pe 22 iunie 1941, la ora 03:15 dimineța, când primele divizii ale Wehrmachtului lansează ofensiva contra URSS, soarta războiului pare decisă. În câteva ore, frontul cedează pe mai mulți kilometri; o parte din aviația sovietică este distrusă la sol; Moscova nu mai răspunde. Prăbușirea nu este doar militară, ci și politică. La Kremlin domină consternarea. Mărturiile culese ulterior coincid. Hrușciiov va vorbi despre un Stalin demoralizat, incapabil să ia o decizie; Mikoian va descrie un secretar general doborât de împrejurări; Jukov, șeful Statului-Major al Armatei Roșii, va evoca în *Memoriile* sale un *Vojd* palid, nervos, buimac. Numai Molotov va încerca să cosmetizeze dezastruoasa imagine: „Nu se poate spune că s-a pierdut“, îi va răspunde el biografului său, când vine vorba despre această zi fatidică. „Că suferea, da, dar nu lăsa să se vadă.“¹

Stalin a reacționat în două moduri diferite în aceste momente decisive; la început face față, după care se năruie sub avalanșa de informații catastrofale care copleșește Kremlinul. Jukov povestește: „La 3:30 șeful statului-major al Regiunii Vest, generalul V.E. Klimovski, a raportat un raid al aviației germane asupra orașelor din Bielorusia... Comisarul poporului [Voroșilov] mi-a ordonat să-l sun pe I.V. Stalin. Sun. Nimeni nu răspunde. Sun întruna. În fine, aud vocea somnoroasă a generalului de serviciu de la conducerea pazei. Îl rog să-l cheme la telefon pe I.V. Stalin. Peste vreo trei minute, vine la telefon I.V. Stalin. I-am raportat situația și am cerut permisiunea să începem acțiuni militare de răspuns. I.V. Stalin tace. Aud numai respirația lui.

— M-ați înțeles? Din nou tăcere.

În cele din urmă, I.V. Stalin întreabă:

— Unde e Comisarul Poporului [Voroșilov]?

— Vorbește la districtul Kiev prin înaltă frecvență.

— Să veniți la Kremlin cu Timoșenko. Să-i spuneți lui Poskriobîșev [secretarul lui Stalin] să-i cheme pe toți membrii Biroului Politic.“²

1. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, Albin Michel, 1995, p. 55 [Feliks Ciuev, Viaceslav Molotov, *Conversații cu Molotov: În cercul puterii comuniste*, trad. de Antoaneta Olteanu, Corint, București, 2017, p. 66 – n. tr.].

2. Mărturia lui Feliks Ciuev în *ibid.*, pp. 53–54 [ed. rom. cit., pp. 61 – n. tr.].

Registrul de intrări al Kremlinului confirmă această versiune. Între 5:45 și ora prânzului, în data de 22 iunie, treisprezece persoane l-au vizitat pe Stalin: șefi ai armatei (Timoșenko, Jukov), responsabilul cu serviciile secrete și afacerile interne (Beria), cadre din Internaționala comunistă (Dimitrov și Manuilski), membri ai Biroului Politic și ai Comitetului Central (Voroșilov, Malenkov, Mikoian).¹ Nu s-a aflat nimic din ce s-a discutat în acea zi. Mai târziu, Mikoian va mărturisi că Stalin ar fi refuzat să vorbească la radio, neștiind ce să le spună concetățenilor săi în acel moment.² Molotov își asumă răspunderea de a da această veste proastă poporului.

Succesul blitzkriegului german are, în parte, legătură cu raportul forțelor aflate în conflict. Superioritatea atacatorului pe front este izbitoare în efective (de două ori mai mulți soldați), în tancuri (1,5), în avioane (3,2), în artilerie (1,3). Pe o frontieră lungă de 4.500 de kilometri, trupele Armatei Roșii sunt prea răspândite, creând mari breșe, prin care trece inamicul. Forțele de apărare, în special cele blindate, aflate la câteva zeci de kilometri de granițe, sunt ținute pe loc de proasta calitate a comunicațiilor și a șoselelor. Aviația, cantonată pe aerodromuri improvizate, este ținta preferată. Dat fiind climatul de teroare care domnește în țară, responsabilii militari au încercat mai întâi să se acopere, ascunzând Moscovei amploarea debandadei. Un raport al statului-major redactat în data de 22 iunie vorbește de „succese nesemnificative” ale invadatorului și pretinde că atacurile sale „au fost respinse pe mare parte din întinderea granițelor noastre, cu pierderi numeroase pentru adversar”³. Curând, căderea Minskului și cucerirea Bielorusiei, la numai șase zile de la începerea ostilităților, nu mai permit ascunderea amplitudinii dezastrului. Mikoian va povesti că, la acest sfârșit de iunie, Kremlinul era rupt de frontul de vest, deoarece liniile de comunicație cu statul-major fuseseră distruse de inamic. În seara zilei de 29 iunie, Stalin, înfuriat, i-ar fi luat violent la rost pe Jukov și pe Timoșenko, cei doi generali responsabili, care nu știau unde se află trupele lor. Se spune că Jukov ar fi izbucnit în lacrimi și Stalin, descurajat, ar fi declarat: „Lenin ne-a lăsat o moștenire importantă și noi am pierdut tot”. O altă versiune, mai vulgară, dar probabil mai realistă, spune că ar fi afirmat: „Lenin ne-a lăsat un stat, iar noi l-am transformat într-un rahat.”⁴

1. *Izvestia TsK KPSS* (Știri de la CC al PCUS), nr. 6, 1990, p. 104.

2. Mărturia lui Mikoian, în *Rusia în secolul al XX-lea* (în limba rusă) (coord. A.N. Iakovlev), Moscova, 1998, vol. 2, p. 495.

3. Apud Françoise Thom, „Le 22 juin 1941, le débat historiographique en Russie et les faits”, *Cahiers du Centre d'études d'histoire de la défense*, nr. 13, 2000, pp. 51–96.

4. Sergo Beria, *Beria, mon père*, Critérion/Plon, 1999, p. 122 [*Tatăl meu, Beria: În inima puterii staliniste*, prefață și note de Françoise Thom, trad. de Dan Criste, Meteor Publishing, 2015, p. 139 – n. tr.].

Puterea sovietică este debusolată din cauza absenței *Vojd*-ului, care, în aceste prime zile de război, se ascunde în *dacea* sa de la periferia Moscovei. În absența lui, Politbiuroul încearcă să evalueze dezastrul, fără a fi capabil să ia vreo decizie. Nici unul dintre membrii săi nu îndrăznește. În data de 30, Molotov adună câțiva colaboratori fideli, pe Beria, Malenkov, Mikoian, Voznesenski și Voroșilov. Doresc să înființeze un Comitet de Stat pentru Apărare (GKO), care să dispună de puteri depline, inclusiv asupra partidului. Acestor colaboratori fideli le este limpede că Stalin trebuie să conducă noua structură. „Atunci am decis să mergem să discutăm cu el“, va povesti Mikoian. „Molotov spusese că Stalin era așa de apatic, încât nu-l mai interesa nimic și-și pierduse orice simț al inițiativei. Atunci, indignat de ceea ce tocmai auzise, Voznesenski spune: «Viaceslav [Molotov], ia-o înainte, că noi te vom urma». Cu aceasta voia să spună că, dacă Stalin continua să se poarte așa, Molotov trebuia să ne conducă și noi îl vom urma. Eram convinși că puteam organiza apărarea și lupta eficient. Noi nu eram deprimați. Am ajuns la *dacea* lui Stalin. L-am găsit în mica sufragerie, așezat pe un fotoliu. Ne-a privit și ne-a întrebat: «De ce-ați venit?» Arăta ciudat, la fel părea și întrebarea lui. Pentru că, de fapt, el ar fi trebuit să ne convoace. Molotov a spus, în numele nostru, că trebuia să concentrăm puterea pentru a rezolva rapid toate problemele, pentru a pune cât mai repede țara pe picioare. Un asemenea organism trebuia condus de Stalin. Ne-a privit mirat, nu a ridicat nici o obiecție. «Bine», a spus el.”¹

Relatarea lui Molotov despre această întrevvedere o confirmă pe cea a lui Mikoian: „Stalin era într-o stare extrem de complicată. Nu înjura, dar nu era în apele sale.

— Cum se ținea? [întreabă Felix Ciuev]

— Cum se ținea? Cum trebuie să se țină Stalin. Ferm“, răspunde Molotov. „El a spus: «...Ne-am căcat». Asta se referea la noi toți, la un loc. Asta țin minte bine, de aceea spun. «Ne-am căcat toți», a spus simplu [...] Asta era starea grea de atunci. Ei, și am încercat să-l îmbărbătez puțin.”²

În ziua aceea, probabil că Stalin se gândea că tovarășii lui veneau să-l anunțe că e destituit, chiar arestat, potrivit practicilor momentului. Dacă este să dăm crezare relatării tânărului Beria, așa cum va afla de la tatăl lui, jucător-cheie în aceste vremuri de incertitudine, Stalin a crezut că i-a sosit ceasul: „Hotărâsem să-mi concentrez atenția la chipul lui și să nu ratez nici o expresie și nici un gest al lui“, i-a povestit la vremea aceea Beria familiei sale. „Era evident că Stalin se aștepta la orice, chiar la ce era mai rău. Când Molotov i-a spus că eu și Malenkov propunem să se formeze GKO [Comitetul de Stat pentru Apărare] și să-l facem pe el președintele acestuia, încordarea i-a dispărut din privire.” Mai târziu,

1. Mărturia lui Mikoian, în *Rusia în secolul al XX-lea* (în limba rusă) (sub coordonarea lui A. N. Iakovlev), ed. cit., volumul 2, p. 497.

2. Felix Tchouev, *op. cit.*, p. 60 [ed. rom. cit., pp. 67–68 – n. tr.].

Lavrenti Beria va declara: „Am înțeles în acel moment că noi, toți cei prezenți, o s-o sfârșim rău.”¹

I-a luat mai multe zile *Vojd*-ului să recunoască faptul că războiul începuse cu adevărat. „La începutul conflictului, Stalin credea că va putea ajunge la un acord pe cale diplomatică”, va mărturisi Kaganovici. „Molotov i-a spus că este imposibil. Era război și nu mai era nimic de făcut.”² S-au făcut propuneri de pace Berlinului, în care URSS declara că este gata să cedeze ceea ce-i adusese pactul (țările baltice, Polonia, Basarabia), în plus, câteva teritorii cucerite deja de Wehrmacht, dar germanii au rămas indiferenți la aceste propuneri.³ Comportamentul acesta trebuie pus pe seama orbirii care stăpânea Kremlinul înainte de 22 iunie. Stalin promise mai multe dovezi ale iminenței războiului; dacă ar fi fost atent, efectul-surpriză ar fi putut să fie evitat. De exemplu, în aprilie 1941, Churchill a avertizat Moscova în legătură cu Operațiunea Barbarossa, numele de cod dat de Hitler invadării URSS. Prim-ministrul britanic aflate de ea datorită Enigmei, o mașină capabilă să decodifice mesajele codificate ale armatei germane. Liderii sovietici au primit în total 83 de informații secrete, provenite din diferite surse, și toate anunțau războiul, uneori data și ora exactă a atacului. În acest timp, Kremlinul continua să joace rolul aliatului model și încrezător. „Potrivit informațiilor de care dispune URSS, Germania respectă cu aceeași rigurozitate condițiile Pactului germano-sovietic de neagresiune ca Uniunea Sovietică”, asigură încă agenția națională Tass în data de 14 iunie. „Prin urmare, intențiile Germaniei de a încălca pactul și de a ataca Uniunea Sovietică sunt lipsite de orice temei.”

Ceea ce s-a petrecut la Moscova în săptămâna de dinaintea invaziei ne permite să ne facem o idee mai clară despre „clarviziunea” lui Stalin, despre „geniul” său politic. În data de 14 iunie, generalii Jukov și Timosenko, neliniștiți de mobilizarea germană de la frontiere, cer intrarea în stare de alertă a forțelor armate. „Guvernul cunoaște mai bine decât voi situația”, le răspunde *Vojd*-ul. „Dacă îndrăzniți să puneți în mișcare trupele, voi vă asumați răspunderea.”⁴ Trei zile mai târziu, o sursă a NKVD-ului din statul-major al aviației germane avertiza Moscova că „toate dispozitivele militare ale Germaniei [erau] pregătite în vederea unei ofensive împotriva URSS. [Se puteau] aștepta la un atac din clipă în clipă”. Informația i-a fost transmisă lui Stalin, care a scris pe marginea documentului, în atenția lui Merkulov, responsabilul cu spionajul din

1. Sergo Beria, *op. cit.*, p. 122 [ed. rom. cit., p. 141 – n. tr.].

2. Felix Ciuev, *Tak govoril Kaganovich: ispoved' stalinskogo apostola (Așa grăit-a Kaganovici: Confesiunile discipolului lui Stalin)*, Moscova, 1992, p. 43.

3. Despre aceste tentative de pace, v. Thierry Wolton, *Rouge-Brun, le mal du siècle*, JC Lattès, 1999, pp. 54–57 [*Roșu-brun: Răul secolului*, trad. de Micaela Slăvescu, Fundația Academia Civică, București, 2001, pp. 57–61 – n. tr.].

4. *Amintiri și reflecții*, Novosti, 1990, p. 366.

NKVD: „Puteți să-i spuneți «informatorului» s-o fută pe mă-sa. Nu e sursă, e dezinformator.”¹ A doua zi, un dezertor din rândurile Wehrmachtului confirmă iminența atacului și este împușcat pe motiv că este agent provocator. Pe 21, servilul Beria i-a adresat un raport lui Stalin, tot în sensul orbirii de care sufereau atunci înaltele sfere sovietice: „Vă cer din nou rechemarea și pedepsirea ambasadorului nostru la Berlin, Dekanozov, care continuă să mă bombardeze cu dezinformări despre pretinsul atac iminent al Germaniei asupra URSS. El afirmă că va fi declanșat mâine. [...] Eu și oamenii mei, Iosif Vissarionovici, nu uităm nici un moment înțeleapta dumneavoastră previziune: «Hitler nu ne va ataca în 1941!»”² În opinia lui Stalin, Führerul supralicita, dacă nu cumva agitația de la granițe era o manevră menită să-i liniștească pe militarii extremiști care sperau să se bată. Pe 21 iunie, cu câteva ore înainte de începerea ostilităților, s-a justificat astfel în fața Politbiuroului: „Este prematur să ne alertăm trupele, poate încă reușim să rezolvăm totul pe cale pacifică. Trebuie să trimitem o scurtă directivă care să anunțe că poate fi declanșată o ofensivă prin acțiunile provocatoare ale unităților germane. Trupele din regiunile frontaliere nu trebuie în nici un caz să cedeze la provocări, pentru a evita complicațiile”. *Vojd*-ul i-a dat instrucțiuni ambasadorului sovietic de la Berlin, Dekanozov, să-i transmită lui Ribbentrop un simplu protest legat de încălcarea spațiului aerian sovietic (s-au înregistrat 36 de survolări pe 20 iunie). Și i-a cerut „să fie atent la eventualele nemulțumiri ale Germaniei”³.

Când pe 22 iunie, la ora 5:30 dimineața, ambasadorul Schulenburg îi transmite lui Molotov declarația de război, sovieticul vrea să creadă în continuare că este o neînțelegere. Invazia este prezentată de Berlin ca o contramăsură militară destinată să facă față desfășurării Armatei Roșii. „Dacă manevrele trupelor sovietice deranjează Germania, putem să discutăm”, propune Molotov conciliant. Ordinul de a rezista și de a contraataca este în sfârșit dat la 7:30, la mai bine de patru ore după începerea ostilităților. Prea târziu, înfrângerea se anunță dureroasă. O cifră permite înțelegerea amplorii: doar 8% din toate forțele sovietice implicate să țină piept invadatorului aveau să iasă tefere din acest conflict. În cinci luni, Armata Roșie va pierde două milioane de oameni, va avea mai multe sute de mii de răniți, iar două milioane de soldați vor fi luați prizonieri.

Pentru acest dezastru pot fi date mai multe explicații. Calitatea comandamentului sovietic este una dintre ele. Când izbucnește războiul, doar 7% din ofițeri au pregătire militară superioară, 37% nu au nici măcar

1. „Elemente de istorie din Marele Război patriotic” (în limba rusă), *Izvestia TsK KPSS (Știrile CC al PCUS)*, nr. 4, 1990, p. 221.

2. *În ajunul furtunii din 1941* (în limba rusă), Moscova, 1991, p. 41.

3. Valentin Berejkov, „Proschet Stalina” („Greșeala lui Stalin”), *Mejdunarodnaia jizn*, nr. 8, 1989, p. 27.

liceul terminat, trei sferturi dintre comandanți și 70% dintre comisarii politici ocupă funcția de mai puțin de un an.¹ Epurările din anii 1937–1938 și numirea unui nou personal mai „stalinist” decât cel anterior explică lipsa de pregătire. Cu toate acestea, puterea nu a neglijat chestiunile militare în acești ultimi ani. Efectivele Armatei Roșii au crescut considerabil între 1939 și iunie 1941, ajungând de la 1,9 milioane de oameni la 5.710.000, adică 303 divizii. URSS s-a și înarmat, nouă fabrici noi aeronautice trebuiau să fie capabile să producă peste 16.000 de avioane în 1941, potrivit obiectivelor planului, și au fost deschise 190 de noi aerodromuri. Când s-a declanșat Operațiunea Barbarossa, URSS dispune de 18.691 de blindate, de două ori mai multe decât cele folosite de Germania.² Totuși, acest potențial militar se află departe de front când încep ostilitățile.

Moralul la pământ al trupelor a jucat și el un rol în aceste zile fatidice. Debandada în rândul soldaților este rodul eșecului sistemului, acești oameni refuză să se lupte pentru cauza socialismului. Stalin este la curent cu acest lucru, dacă e să dăm crezare relatării fiului lui Beria: „Dar de ce? Unde este afurisita voastră de clasă muncitoare?”, întreba secretarul general. „Tata i-a spus în cele din urmă că, dacă acești oameni ar fi fost proprietari, ar fi luptat ca leii și tigrii din primele zile ale războiului.”³ Nikita Hrușciov, care a jucat un rol militar important în acest război, nu crede că respingerea regimului a fost o cauză a debandadei. „Printre militari s-au răspândit idei nesănătoase”, scrie el în memorii. „De ce batem în retragere? Pentru că soldatul nu știe de ce se luptă, de ce trebuie să moară. În Primul Război Mondial, soldatul avea pământului lui. Se lupta pentru Rusia, dar și pentru casa lui. Dar azi nu există decât colhozuri, nu au nici un motiv să se lupte. Era o teorie antisovietică și antisocialistă. Ea explica eșecurile noastre dând vina pe regim.”⁴ Lev Mehlis, sufletul osândit al *Vojd*-ului, comisar-șef politic al Armatei Roșii, s-a mirat de mulțimea de dezertări și predări voluntare. „Este uluitor să vezi cât de obișnuită e trădarea”, s-a plâns el.⁵ Odată ce-și vine în fire, Stalin avea să remedieze această slăbiciune a Armatei Roșii scoțând la iveală, față de acești soldați care își pierduseră încrederea în regim, toată ferocitatea de care era capabil.

Deciziile tactice și strategice proaste ale *Vojd*-ului de dinainte de conflict sunt o altă explicație a eșecului sovietic. În primăvara anului 1941, Stalin a ordonat abandonarea sistemelor de fortificații de pe granița

1. Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 291.

2. Françoise Thom, „Le 22 juin 1941, le débat historiographique en Russie et les faits”, *Cahiers du Centre d'études d'histoire de la défense*, ed. cit.

3. Sergo Beria, *op. cit.*, p. 116 [ed. rom cit., p. 139 – n. tr.].

4. *Apud* Françoise Thom, „Le régime soviétique et la guerre”, în *Une si longue nuit* (coord. Stéphane Courtois), Le Rocher, 2003, p. 316.

5. *Ibid.*

vestică. De asemenea, a cerut instalarea principalelor depozite de materiale și a arsenalului aproape de frontiere, ceea ce le-a permis germanilor să le distrugă rapid. În materie de comunicații, întrucât nu fusese instalat nici un cablu subteran între Moscova și regiunile vestice, Wehrmachtul a putut izola cu ușurință trupele de statul-major. Aceste neglijențe pot fi explicate în două feluri: fie Stalin voia să treacă de la defensivă la ofensivă, ca să-și atace aliatul nazist când va dori, ceea ce ar explica abandonarea fortificațiilor și depozitelor aproape de frontieră; fie credea așa de puțin în amenințarea germană, încât nu a dat importanță sistemelor de comunicații cu frontul de vest. Prima explicație a fost preferată adesea. Aceasta oferă avantajul că îl prezintă pe *Vojd* ca pe un om lucid, lipsit de iluzii în privința viabilității alianței cu Führerul. Atunci ar fi liderul clarvăzător care, de la semnarea pactului, a făcut mari eforturi să câștige timp, înainte să atace chiar el răul. Prezentată în această lumină, colaborarea cu naștii rămâne conjuncturală și oportunistă, lucru mai puțin grav din punct de vedere istoric. Un discurs al lui Stalin din 5 mai 1941 susținut în fața absolvenților Academiei Militare permite acreditarea acestei idei: „Până în prezent, ne bazam pe apărare, deși trupele noastre nu erau reînarmate, nu dispuneau de mijloace moderne de luptă“, a declarat în ziua aceea. „Dar acum că armata noastră a fost modernizată, că dispune de mijloace indispensabile într-un război modern, când am devenit puternici, trebuie să trecem de la apărare la atac.“¹ Jukov și Timoșenko, cei doi generali șefi ai Armatei Roșii, l-au luat în serios pe *Vojd* și au pregătit planuri în consecință. „Când Stalin a auzit că îi propunem un atac preventiv împotriva trupelor germane, a luat foc, își va aminti Jukov. «Nu e-n ordine, v-ați pierdut mințile. Vreți să-i provocați pe germani?», a spus el furios. Și atunci a început să ne dăscălească: «Am spus așa la Academie să le ridic moralul celor prezenți, ca să se gândească la victoria noastră, nu la invincibilitatea armatei germane, după cum scriu ziarele din toată lumea». Astfel a fost îngropată ideea noastră de atac preventiv.“²

Armata Roșie este așa de puțin pregătită pentru o ofensivă, încât o parte din trupele sale erau în permisie în ziua invaziei armatei germane. „Eu eram la Cernăuți“ [la frontiera româno-ucraineană], își va aminti locotenentul Pavlov. De trei luni eram în alertă, dormeam sub avioane și iată că sâmbătă, 21 iunie, ne-au adunat și ne-au spus: mâine luați permisie. Anulăm garda, acoperim aparatele cu huse, aerodromul e paralizat. Toți erau în permisie. Și nu numai din escadrila noastră – toți cei care erau staționați la granițe au primit permisie.“³ Molotov îi va povesti biografului său că comandantul regiunii militare din Bielorusia era la

1. Discurs publicat integral de *Istoriceski Arhiv*, nr. 2, 1995, pp. 39–46.

2. Mărturie culeasă în 1965 de V. Anfilov, profesor la Academia Statului-Major, *Voenna-istoriceski zurnal*, nr. 3, 1995, pp. 39–46.

3. Mărturisire culeasă de ziarul *Vek*, nr. 17, 1996.

teatru în seara zilei de 21 iunie. Când i s-a spus că este agitație serioasă la graniță, a răspuns: „Nu-i nimic, uite, după spectacol o să ne ocupăm de asta.”¹

Dacă șeful suprem nu crede în iminența unui război, de ce ar gândi altfel militarii, a căror misiune este să execute ordinele? „Stalin nu voia un război și dorința aceasta o transformase în realitate”, va declara Mikoian. „Noi încercam să-l facem să renunțe la această idee, dar în zadar [...]. El era convins că Hitler nu va începe războiul înainte de 1943.”² Stalin este principalul responsabil pentru dezastrul de pe 22 iunie. Într-un sistem totalitar, când liderul suprem se încapățânează, certitudinile sale devin adevăr general valabil. Două sentimente par să-l tulbure pe *Vojd* la vremea aceea, frica de război și refuzul de a crede în el ca să se liniștească. „Mai demult Stalin nu se speria de război”, va scrie Hrușciiov în memoriile sale. „Din contră, el considera că războiul ne va aduce victoria și deci mărirea teritoriului, extinderea regimului nostru socialist. [...] Dar acum (după înfrângerea Franței din iunie 1940), în mod evident, socotea că am fi fost înfrânți și se temea să nu pierdem ceea ce cucerise Lenin.”³ Stalin s-a convins că pericolul nu era iminent și că Hitler nu va ataca fără să dea măcar un ultimatum. Urmând o logică a renegocierii pactului, a crezut că este o întrecere de promisiuni cu Führerul. În săptămânile de dinainte de 22 iunie, trimisese 86 de divizii ale Armatei Roșii spre vest, ca să facă presiuni asupra lui Hitler. Mișcările de trupe germane care îi sunt aduse la cunoștință atunci îl conving pe Stalin că al său alter ego vrea și el să-și instaureze un raport de forțe în vederea noilor negocieri. Stalin este un om politic prea fin, sau prea neîncrezător prin natura sa, să creadă că acest pact este etern, dar are tot interesul să-l prelungească cât mai mult posibil, în timp ce puterile capitaliste fac toate eforturile să oprească valul nazist. I-a fost chiar pusă în seamă intenția de a-i împrumuta lui Hitler Ucraina, țară agricolă și rezervă petrolieră, pentru a susține efortul de război german.⁴

Când în sfârșit ține un discurs la postul de radio sovietic pe 3 iulie 1941, Stalin pare, în orice caz, un dictator dezamăgit de partenerul său: „Germania fascistă a încălcat în mod neașteptat și perfid pactul de neagresiune semnat cu URSS în 1939, fără să-și facă griji că ar putea să pară agresor în ochii lumii întregi”, a spus el contrariat. „Este evident că țara noastră, dornică de pace, nu putea lua inițiativa încălcării pactului.” Descurajarea sa de după 22 iunie exprimă confuzia celui devenit prea încrezător, care înțelege și mai puțin decât oamenii săi de ce s-a în-

1. Felix Tchouev, *op. cit.*, p. 45 [ed. rom. cit., p. 49 – n. tr.].

2. Anastas Mikoian, *Tak Bilo* (în limba rusă), Moscova, 1999, p. 381.

3. *Apud* Françoise Thom, „Le régime soviétique et la guerre”, *op. cit.*, p. 309.

4. Ernst Nolte, *La Guerre civile européenne, 1917-1945*, éditions des Syrtes, 2000, p. 502.

șelat, oameni care îl admiră, i se supun și care l-au lăsat să se baricadeze în spatele certitudinilor sale. Este victima beției succesului său. „La sfârșitul anilor '30, Stalin devenise complet neîncrezător, neiertător și teribil de sigur pe sine“, va explica Mikoian. „Vorbea adesea despre el însuși la persoana a treia. După părerea mea, pur și simplu își pierduse mințile.“¹ Forțat și, pe deasupra, cu regret, Stalin se alătură din nou cauzei Aliaților după 22 iunie. „Totuși, alături de germani am fi fost invincibili“, îi va mărturisi el fiicei lui.²

Să nu-ți mai ascunzi lacrimile

A sosit vremea național-comunismului. Ceea ce înainte de război nu era decât o idee devine politică oficială a regimului. Stalin li se adresează „fraților și surorilor“ în mesajul său de la radio de pe 3 iulie. „Tovarășii“ au dispărut din vocabularul său, nu se mai pune problema în termenii statului socialist, ci în ai patriei ruse în pericol. Referințele lui sunt un amestec savant între tradiție (națională) și ideologie (comunistă). Face apel, pe de o parte, la Pușkin, Tolstoi, Ceaikovski, Lermontov, Suvorov... și, pe de alta, la Lenin, Cernîșevski, Plehanov, Gorki... De acum se pune problema purtării unui Mare Război Patriotic, ca în vremea în care țara a trebuit să respingă armata lui Napoleon. Buletinul zilnic de război se încheie cu „Moarte invadatorului german!“. Puțin mai târziu, în Moscova asediată, în toamna lui 1941, în timpul defilării militare tradiționale care sărbătorește aniversarea revoluției, pe 7 noiembrie, Stalin va îndemna batalioanele care pleacă pe front să îi ia „drept glorios exemplu pe strămoșii [noștri] Aleksandr Nevski, Dimitri Donskoi, Mihail Kutuzov“.³... Molotov va spune această anecdotă: „În timpul bătăliei pentru Moscova, Budionnii i-a spus lui Stalin că nu aveam săbii noi și că le fuseseră distribuite cavaleriștilor săbii vechi cu deviza: «Pentru credință, pentru țară și patrie.»

— Taie capetele germane? a întrebat Stalin.

— Da, tovarășe Stalin.

— Atunci, succes săbiilor pentru credință, pentru țară și patrie!⁴

Marea majoritate a combatanților sunt fii de țărani, nu îi sunt loiali nici lui Stalin, nici partidului, care au semănat teroarea și moartea în zona rurală, ci căminului și familiei lor, imaginii lor despre „patria mamă“. Partidul va încerca cu abilitate să întruchipeze acest patriotism. Mai

1. *Apud* Françoise Thom, „Le régime soviétique et la guerre“, *op. cit.*, p. 312.

2. Svetlana Allilueva, *En une seule année*, Robert Laffont, 1970, p. 348.

3. Învingătorii armatelor suedeze din secolul al XIII-lea, respectiv mongole din secolul al XIV-lea și franceze din secolul al XIX-lea.

4. Felix Tchouev, *op. cit.*, p. 66.

mult de patru milioane de sovietici vor adera la Partidul Comunist în timpul războiului, majoritatea militari sub drapel. Din cei 5.700.000 de membri ai organizației comuniste din 1945, 70% s-au înscris după 1941.¹

Kremlinul mobilizează intelectualii pentru cruciada sa națională. Controlul ideologic devine mai puțin strict; mai mulți scriitori, poeți, compozitori, reduși la tăcere înainte de război, primesc permisiunea de a-și publica operele, cu condiția să fie de inspirație patriotică. Biserica devine principalul sprijin al național-comunismului. Este dat uitării martiriul din trecut – din 163 de patriarhi înainte de revoluție, nu mai sunt decât șapte; din 50.000 de preoți, numai câteva sute își mai pot face meseria –, această Biserică își regăsește vocația, izvorâtă din rațiunile naționale, proprii ortodoxiei. Încă din 22 iunie 1941, mitropolitul Serghei a chemat la „apărarea granițelor sfinte ale Patriei”. Puterea înțelege că poate profita de pe urma acestei ralieri. Publicațiile antireligioase dispar de la chioșcuri, Liga Militanților Atei este dizolvată. Cu ocazia celei de-a 25-a aniversări a revoluției, pe 7 noiembrie 1942, mitropolitul îi trimite un mesaj de felicitare lui Stalin, publicat cu amabilitate de *Pravda*, în care îl salută pe „Liderul ales de Dumnezeu, care ne va conduce la victorie, la prosperitate în pace și spre viitorul luminos al popoarelor sale”. Stalin autorizează alegerea unui nou patriarh, un conciliu se poate reuni pentru prima oară după 1924, cu scopul de a-l instala pe Serghei, care ocupa de facto această funcție de șaptesprezece ani. *Vojd*-ul îl primește la Kremlin pe noul prelat, venit să pledeze în favoarea redeschiderii seminarelor. „De ce nu aveți cadre? Unde au dispărut?”, întreabă Stalin cu cinism. În loc să răspundă că aceste „cadre” au fost lichidate sistematic de către comuniști, Serghei glumește: „Unul din motive este că, atunci când formăm pe cineva într-ale preoției, devine mareșal al Uniunii Sovietice”, făcând aluzie la trecutul de seminarist al *Vojd*-ului.² În materie de privilegii, înalții prelați au același statut ca înalții funcționari ai partidului și, când va veni momentul recompensei, după război, patriarhii își vor primi și ei porția de decorații din partea guvernului.³

Revenindu-și din descumpănirea primelor zile, Stalin a îmbrăcat cu hotărâre uniforma de comandant-șef. Ia asupra lui toată puterea. Numit președinte al Consiliului Comisarilor Poporului (prim-ministru) în locul lui Molotov, conduce în același timp și partidul, și statul, cum procedase Lenin după octombrie 1917. Se instalează în fruntea Comitetului de Stat pentru Apărare, apoi în fruntea Marelui Cartier General al Comisariatului pentru Apărare, după care se ridică la rang de mareșal și apoi de generalisim. Este omniprezent, supraveghează totul, de la dimensiunea baionetelor și până la titlurile din *Pravda*. Urmărește zi de zi evoluția

1. Nicolas Werth, *La Terreur et le désarroi*, Perrin/Tempus, 2007, p. 364.

2. Relatare a lui Simon Sebag Montefiore, *Le Jeune Staline*, Calmann-Lévy, 2008, p. 111.

3. Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 345.

de pe front; ajutat de memoria sa excepțională, își amintește numele fiecărui comandant al corpurilor de armată, lucru care îi impresionează mereu pe interlocutorii săi din statul-major. Se comportă ca un contabil, scrie pe un carnețel situația rezervelor de materiale și le distribuie cu zgârcenie.¹ În timpul Bătăliei de la Stalingrad, în iarna anului 1942, într-un moment de cotitură al războiului, redactează personal buletinele zilnice și le înfrumusețează cu slogane de răzbunare precum „Sânge pentru sânge!”.² Înclinația sa spre autoritate găsește ocazia să se exprime. Molotov, admiratorul său înrăit, va povesti unele dintre modurile expeditiv în care dădea ordine. Stalin îl primește într-o zi la Kremlin pe Boris Vannikov, fostul ministru al armamentului, pe care l-a trimis la închisoare și a cărui torturare a ordonat-o înainte de război, pentru că i se opusese în fabricarea unui tun. Nefericitul ministru, proaspăt ieșit din celula sa, se află în fața *Vojd*-ului, care îl numește din nou comisar al poporului pentru industria de război.

„— Măine mă prezint la comisariat în ce calitate? întreabă Vannikov. De fost deținut? Ce autoritate voi avea în fața oamenilor mei?

— Ne ocupăm noi de autoritatea dumneavoastră, spune Stalin. A doua zi de dimineață, Vannikov a descoperit pe biroul său un exemplar din *Pravda* cu decretul care îi decerna titlul de Erou al Muncii Socialiste.“ Altă dată, *Vojd*-ul îl primește pe Nikolai Baibakov, responsabilul cu prospectarea petrolieră. Îi ordonă să găsească rapid noi zăcăminte. Inginerul invocă dificultățile întâlnite. „Dacă există petrol, există și Baibakov; nu există petrol, nu mai există nici Baibakov“, tranșează Stalin problema.³

Datorită propagandei, personajul său de comandant-șef se identifică cu cauza supremă, a patriei. Scrie în ziare, se spune mereu la radio, apare în cărți că soldații pleacă la luptă cântând: „Pentru Patrie, pentru Stalin“. O fotografie celebră, care datează din august 1943, îl înfățișează într-un decor simplu, cu numai câteva scaune și o masă de lemn pe care este un telefon de campanie, iar deasupra legenda spune: „Tovarășul Stalin ascultând un raport într-un post din prima linie“ Stalin nu a mers niciodată pe front pe durata războiului, dar fotografia, ticluită la cartierul general al mareșalului Voronov, responsabil cu artileria, departe de focul luptei, a fost de ajuns ca să dea impresia că liderul este aproape de soldați.⁴

Stalin se distinge și prin simțul său organizatoric. În fața înaintării inamicului, trebuie să se gândească la rezistența militară, dar și economică. Este înființat un Consiliu de Evacuare, a cărui misiune este să transfere în vestul țării uzinele, întreprinderile și mâna de lucru, indispensabile

1. Sergo Beria, *op. cit.*, p. 126 [ed. rom. cit., p. 152 – n. tr.].

2. Simon Sebag Montefiore, *Staline, la cour du tsar rouge*, éditions des Syrtes, 2005, p. 467 [*Stalin: Curtea țarului roșu*, trad. de Cătălin Drăcșineanu, Polirom, Iași, 2014, p. 356 – n. tr.].

3. Felix Tchouev, *op. cit.*, pp. 66–67.

4. Robert Conquest, *Stalin*, Odile Jacob, 1993, p. 277.

efortului de război. Uralul, Siberia și Kazahstanul trebuie să devină arsenalul Armatei Roșii. În șase luni, din iulie până în decembrie 1941, 1.500 de mari întreprinderi sunt transferate și unsprezece milioane de muncitori sunt evacuați odată cu ele. Aceste operațiuni de transfer și de reinstalare sunt complexe. De exemplu, au fost necesare 8.000 de vagoane pentru deplasarea uzinei de oțel inoxidabil din Zaporozstal, de la Dnepropetrovsk, din Ucraina, în Magnitogorsk, în centrul Rusiei, la peste 2.000 de kilometri distanță.¹ În total, 2.600 de mari întreprinderi aveau să fie transferate până la sfârșitul anului 1942.

Regimul sovietic face față șocului, pentru că este în elementul său. Nu există alt comunism decât cel de război, sistemul totalitar care creează ideologia nu are nevoie să se reconvertească, este de ajuns să se adapteze la noua situație ca să existe, ba chiar să crească. Născut din război, totalitarismul se hrănește cu el. Războiul, care ațâță ura dintre dușmani, este o excelentă pregătire psihologică pentru comunism, ale cărui pretenții egalitare, între altele, se bazează pe resentimentele față de cei care sunt diferiți prin statutul sau reușita lor socială și pe care este bine să-i elimini. Toate regimurile comuniste s-au născut din război. Instrument de „barbarizare” și „brutalizare” a societăților, de dezumanizare și de „animalizare” a inamicului, de „decivilizare” a moravurilor², războiul eliberează de constrângeri și pregătește spiritele pentru acceptarea totalitarismului. Totalitarismul este o stare de război permanentă. Războiul civil continuu pliază oamenii și mediul lor pe nevoile ideologiei; războiul, asemenea inamicului din exterior, dezvoltă sentimentul de nesiguranță, de anxietate și justifică teroarea la care este supusă societatea, în numele apărării binelui comun. Războiul este pe placul totalitarismului, pentru că omul își pierde individualitatea, liberul-arbitru, fie că este victima hăituită sau soldatul supus, condiționat să lupte. Războiul anihilează libertățile, supune totul interesului său, legitimează relațiile primitive de autoritate, dă un cadru rațional supunerii necondiționate a poporului și idolatrizării liderului. În vremuri de război, triumfă spiritul colectiv, sacrificiul pentru ceilalți transcende instinctul de conservare al fiecărui individ; este o formă de totalitarism în sensul că își impune legea asupra a toți și toate. Ciocnirea dintre Germania nazistă și Uniunea Sovietică, brutală, crudă, inumană, este cea dintre două forme de naționalism care se înfruntă, dintre două ideologii înrudite aflate în conflict, dar și dintre două regimuri totalitare care dau mână liberă no-civității sistemului lor: negarea omului, disprețul față de viață, supunerea

1. Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique de Krouchtchev à Gorbatchev*, PUF, 2008, p. 337.

2. Laurent Rucker, „Politique étrangère et totalitarisme dans l'URSS post-stalinienne”, in *Le jour se lève* (coord. Stéphane Courtois), éditions du Rocher, 2006, p. 176.

totală a societății la imperativul războinic, ura față de celălalt, centralizarea puterii, absurditatea și impunitatea conducerii... Niciodată Roșii și Brunii nu au semănat mai mult decât atunci când au încrucișat armele. În acest Mare Război Patriotic, Stalin nu este geniul militar și nici liderul extraordinar pe care îl laudă propaganda sovietică, exagerări pe care, în parte, le-a perpetuat și istoria; este un bun cadru comunist obișnuit să adapteze oamenii (și realitatea înconjurătoare) la puterea sa absolută, cum se întâmplă de regulă în regimul marxist-leninist.

Aceste vremuri de război confirmă prăpastia care desparte aspirațiile poporului de rațiunea însăși de a fi a sistemului totalitar. Dacă cetățeanul sovietic vede în această grea încercare o formă de eliberare personală, partidul-stat profită pentru a-și desăvârși controlul asupra societății. Aceste două demersuri opuse sunt la originea eroismului, ca și a suferinței la care au fost supuse popoarele din URSS în timpul conflictului. „Când a izbucnit războiul“, scrie Boris Pasternak în epilogul la *Doctor Jivago*, „aceste grozăvenii reale, pericolul real și amenințarea morții reale au fost o binecuvântare în comparație cu domnia umană a scornelii și toate acestea ne-au adus ușurarea, pentru că limitau forța vrăjitoarească a literei moarte.“¹ După Marea Teroare oarbă și ucigașă, rușii și celelalte popoare din URSS aveau să știe, în sfârșit, de ce, din ce motiv aveau și trebuiau să moară. „Războiul a fost o mare tragedie. A fost foarte, foarte greu. Multă suferință, multe lacrimi. Dar era și mai greu înainte de război“, va mărturisi compozitorul Dmitri Șostakovici. „Pentru că fiecare era singur cu suferința lui. Încă de dinainte de începerea războiului, fără îndoială că nu exista nici o familie din Leningrad care să nu fi pierdut pe cineva. Un tată, un frate. Sau, dacă nu o rudă, un apropiat. Toată lumea jelea pe cineva. Dar trebuia să jalești în liniște, sub plapumă, să nu te vadă nimeni. Toți se temeau de ceilalți. Iar durerea aceasta era opri-mantă, sufocantă. Sufoca pe toată lumea [...]. Și brusc a venit războiul. Iar curând, nefericirea a devenit un lucru banal. Puteam vorbi despre ea. Ne puteam plânge fătîș morții și schingiuiții. Oamenii au încetat să se mai teamă de lacrimi.“² Din această nevoie de suferință exprimată din cauza războiului, după suferința reprimată sub teroare, s-a născut spiritul de sacrificiu de care sovieticii pot fi mândri. „Deși poate părea bizar, războiul a introdus o doză de normalitate în delirul anilor '30“, va constata Vladimir Bukovski. „Măcar am văzut un inamic real, o amenințare reală la adresa vieții apropiatilor și, prin urmare, nevoia perfect legitimă de a ne risca viața pentru a-l salva. Tocmai din acest motiv, propaganda patriotică a lui Stalin a avut atâta succes și a inoculat virusul eroismului

1. Apud Orlando Figes, *Les Chuchoteurs*, Denoël, 2009, p. 490 [preluat din Boris Pasternak, *Doctor Jivago*, traducere, prefață și tabel cronologic de Emil Iordache, Polirom, Iași, 2000, p. 548 – n. tr.].

2. *Les Mémoires de Dimitri Chostakovitch*, culese de Solomon Volkov, Albin Michel, 1980, p. 176.

generațiilor din timpul războiului și de după război.¹ Liderii sovietici aveau să trădeze această speranță de eliberare, acest drept la o moarte inteligibilă în fața invadatorului. URSS va abuza de aspirația popoarelor de a se elibera de jugul nazist, nu numai de pe teritoriul său, ci și din restul Europei.

SPIRITUL DE SACRIFICIU SOVIETIC

Poporul sovietic a intrat în război cu psihologia anilor 1930. Întrucât trăise într-o stare neîntreruptă de luptă revoluționară, unde era tot timpul chemat să se sacrifice pentru o cauză superioară, era gata de război. [...] Această înclinație spre sacrificiul personal a fost arma cea mai redutabilă a URSS. În primul an de război, mai ales, a fost esențială supraviețuirii Uniunii Sovietice în lupta pentru refacerea după catastrofa vară a anului 1941. Acțiunile soldaților și civililor obișnuiți, care s-au sacrificat în număr considerabil, compensau eșecurile comandamentului militar și paralizia cam a tuturor autorităților. Etosul sacrificiului a fost de proporții în mod deosebit la „generația din 1941” (oamenii născuți în anii 1910 și la începutul anilor 1920), hrănită cu legendele istorice ale eroilor sovietici care se puneau în slujba intereselor statului: piloți și stahanoviști care spulberă recordurile, exploratorii Antarcticii, soldații din războiul civil, comuniștii plecați să lupte în Spania. Din dorința de a le imita isprăvile, mulți tineri voluntari s-au aruncat în luptă. Chemarea la arme din 1941 i-a legat de tradiția eroică a războiului civil rus și a planului cincinal 1928–1932: cele două mari episoade romantice din istoria sovietică, în care inițiativa colectivă și sacrificiul se presu-punea că au dus la realizarea unor lucruri mărețe.

Orlando Figes, *Les Chuchoteurs*, ed. cit., pp. 474–475.

Pe 28 iunie 1941, la numai câteva zile după declanșarea războiului, NKVD-ul și birourile procurorilor din URSS publică ordinul nr. 00246/00833/pr/59ss privind „Procedurile de chemare în fața justiției a trădătorilor patriei mame și a rudelor lor”. Nu conta că puterea și cu atât mai mult populația erau private de informații despre derularea luptelor, aparatul represiv îi întemnițează, îi exilează și îi execută cu promptitudine pe cei pe care deja îi considera trădători.² Pe lângă infernul războiului, soldatul sovietic trebuie să mai îndure și teroarea comunistă. Pe 16 august, ordinul nr. 270 al marelui cartier general al Armatei Roșii ordonă: „1) Să fie considerați infami dezertori cei care și-au ascuns însemnele de grad și s-au predat, iar familiile lor să fie arestate pentru că sunt apropiate persoanelor care și-au încălcat jurământul și au trădat patria. 2) Combatanții încercuiți să se bată până la ultimele forțe ca să ajungă la ai lor. Să fie distruși prin toate mijloacele cei care preferă să se predea, iar familiilor celor care s-au predat să nu li se mai dea subsidii și ajutor de la stat. 3) Să fie promovați mai mult oamenii curajoși și îndrăzneți. Ordinul trebuie citit în toate companiile, escadrilele și bateriile.”³ Dictat

1. Vladimir Bukovski, *Jugement à Moscou*, Robert Laffont, 1995, p. 119.

2. Aleksandr Iakovlev, *Le Cimetière des innocents*, Calmann-Lévy, 1997, p. 205.

3. Arhivele Centrale ale Ministerului Apărării, f. 96-A, i. 2011, d. 5, pp. 28–30.

și parafat de Stalin, textul are și semnătura lui Molotov din partea guvernului și a lui Budionnii, Șapoșnikov, Jukov, Timoșenko și Voroșilov din partea armatei. Terorizarea soldaților de rând ca să lupte este o idee pe care a avut-o Troțki la vremea sa. Ordinul său de pe 16 august 1920 pedepsea cu moartea „orice derbedeu care va bate în retragere, orice dezertor care nu va executa ordinele de luptă, [...] orice soldat care își va părăsi cu de la sine putere poziția de luptă, [...] cel care își va lepăda arma și care va comercializa o parte din echipamentul său”¹. Stalin merge și mai departe de data aceasta, ia ostatică familia militarului „vinovat”, exact ca în procesele politice, în care apropiații „dușmanilor poporului” trebuie să răspundă pentru „greșelile” condamnaților. Extinderea la domeniul militar a unei legi deja aplicate în rândul populației civile subliniază confuzia (și continuitatea) dintre războiul civil și războiul național care caracterizează regimul totalitar. La ordinul lui Stalin, soldatul Armatei Roșii care crede că își salvează pielea predându-se inamicului își osândește familia. Această crudă dilemă explică în parte sacrificiul uriaș al soldaților sovietici. Trebuiau să moară ei ca să-și cruțe rudele. Pe 12 septembrie, un nou ordin de la marele cartier general, cu numărul 0001919, înființează în fiecare divizie o „unitate de baraj”, formată „din comandanți, instructori politici, subofițeri și soldați de încredere, robuști și devotați”². Înarmate și echipate cu tancuri și mașini blindate, aceste unități trebuie să împiedice cu arma refluxul trupelor de pe front spre spatele frontului și se ocupă cu executarea soldaților care vor să fugă de luptă. Ajutate de trupe ale NKVD-ului, aceste unități au ordin să „măture” spatele frontului. *Smerș*, însemnând „moarte spionilor”, numele dat acestor lichidatori ai NKVD-ului, avea să devină obsesia combatanților. În curând avea să le fie la fel de frică de aceste unități ca de inamicul din față. „Fiecare om din Uniunea Sovietică este un erou”, îi va spune cu mândrie Stalin lui Churchill cu ocazia primei lor întâlniri la conferința de la Teheran din noiembrie 1943, înainte de a adăuga cinic: „Pentru că fiecare știe că are o șansă de supraviețuire dacă se lansează asupra inamicului, dar că moare dacă se retrage.”³

PRINS ÎNTRE DOUĂ FOCURI

Toți cei care au avut de-a face cu germanii, fie pentru că s-au aflat pe un teritoriu ocupat de aceștia, fie într-un lagăr de prizonieri de război, erau automat bănuși de trădare.

1. Serguei Melgounov, *La Terre rouge en Russie, 1918–1924* (Payot, 1927), éditions des Syrtes, 2004, p. 109 [Serghei Melgunov, *Teroarea roșie în Rusia: 1918–1924*, trad. de Nicolae Drăgușin, Muzeul Brăilei „Carol I” / Editura Istros, Brăila, 2017, p. 102 – n. tr.].

2. Bundesarchiv-Militärarchiv (Fribourg), RW 4/v. 329, *apud* Joachim Hoffman, *La Guerre d’extermination de Staline, 1941–1945*, éditions Akribieia, 2003, p. 131.

3. Foreign Relations of the United States, 1943, *The Conferences at Cairo and Tehran 1943*, p. 583, *apud* Ernst Nolte, *op. cit.*, p. 507.

„De ce nu mă credeți?“, întreabă retoric eroul romanului lui Simonov care, după trei luni de asediu, după ce a fost rănit de două ori de germani, nu găsește la ai lui decât neîncredere și suspiciune.

I-a văzut cu ochii lui pe germani masacrând cu mitralierele și strivind cu tancurile trei sute de soldați ai Armatei Roșii care scăpaseră din asediul german, dar, odată ajunși la ai lor, au fost dezarmați și trimiși la o „verificare“. În drum spre „verificare“, au fost prinși din urmă de germani și executați, „dezarmați și privați de bucuria omenească supremă: să și ucidă în timp ce mor. Alergau și erau uciși pe la spate. Ridicau mâinile și erau uciși și din față.“

Soldații dezarmați erau uciși de germani. Dar responsabilitatea morții lor îi revenea și colaboratorului secțiunii speciale care dăduse ordinul dezarmării soldaților, din singurul motiv că fuseseră în spatele frontului și, deci, erau suspecti. [...]

Să fii prizonier era mai rău decât să mori, deoarece acest lucru presupunea suferință și privațiuni pentru toți ceilalți membri ai familiei. Evadarea nu schimba cu nimic situația.

Atunci nu se întreba cum de ai căzut prizonier. Te întreba de ce nu ți-ai tras un glonț în cap. Soldatul evadat ajungea într-un batalion disciplinar, era condamnat la moarte sau ajungea în lagăr.

Michel Heller, *Le Monde concentrationnaire et la littérature soviétique*,
L'Age d'homme, 1974, pp. 184–185.

Peste 994.000 de soldați sovietici aveau să fie condamnați de tribunalele militare în timpul conflictului, dintre care 157.000 la pedeapsa cu moartea. Jumătate din aceste sentințe au fost pronunțate în anii 1941 și 1942.¹ Prin comparație, 15.000 de soldați germani au fost executați din rândurile Wehrmachtului între 1939 și 1945.² Speranța de viață a soldatului din Armata Roșie este extrem de redusă, mai ales în primele luni de război. În vremea aceea, durata medie pe front nu depășește două săptămâni, înainte ca soldatul să moară sau să fie rănit. Sacrificiul este teribil, numai 3% din soldații născuți în 1923 vor mai fi în viață în 1945.³ Războiul de exterminare – denumirea pe care a dat-o Hitler ofensivei – al Wehrmachtului în URSS explică măcelul, dar nu numai acesta. Responsabilitatea îi revine și conducerii Armatei Roșii și Kremlinului. O ierarhie de conducere paralizată de frica de a nu-l supăra pe *Vojd*; disprețul față de viața ofițerilor superiori formați în spiritul utopiei comuniste; neîncrederea lui Stalin față de „specialiști“, militari mai ales; pretenția numărului unu de a vrea să înțeleagă tot, de a ști totul mai bine decât ceilalți; cultul personalității care până la urmă l-a convins că este mai bun decât toți ceilalți; împreună, acești factori agravanți au provocat moartea a milioane de soldați sovietici. În Kiev, în septembrie 1941, refuzul lui Stalin de a autoriza evacuarea cerută de generalul Kirponos este la originea celei mai mari înfrângeri din acest al Doilea Război Mondial din toate țările

1. Aleksandr Iakovlev, *Le Cimetière des innocents*, ed. cit., p. 207.

2. Omer Bartov, *L'Armée de Hitler*, Hachette, Paris, 1999, p. 154.

3. Orlando Figes, *Les Chuchoteurs*, ed. cit., p. 475 și p. 479.

puse laolaltă: 650.000 de soldați ai Armatei Roșii au căzut prizonieri. În mai 1942, 240.000 de soldați sovietici sunt luați prizonieri de germani după eșecul unei ofensive lansate la ordinul lui Stalin în regiunea Harkov.

Vojd-ul s-a înconjurat de generali a căror incompetență este pe măsura servilismului de care dau dovadă față de el. Pe frontul de sud-vest, Semion Budionnii încă se crede în anul 1914 și nu concepe altceva în afară de cavalerie – va ajunge în spatele frontului ca să se ocupe de cai, ceea ce, totuși, îi va aduce titlul de Erou al Uniunii Sovietice; Grigori Kulik, un alt Erou, este grandoman; Ivan Tiulenev e un mediocru notoriu; Kliment Voroșilov, deja un ministru al apărării mediocru, se distinge pe frontul de nord-vest când este încercuit la Leningrad, provocând asediul fostei capitale imperiale, lucru care avea să-i coste viața pe un milion dintre locuitorii săi. Lev Mehlis, protejatul lui Stalin, este la originea a nenumărate greșeli, fatale pentru viața soldaților. Responsabil cu Administrația Politică Principală a Armatei, cu alte cuvinte comisar politic șef, este ochiul Partidului Comunist printre militari, cu toate puterile la dispoziție, inclusiv asupra comandamentului. Pentru a-și asigura victoria, crede că este de ajuns să înmulțească agitatorii comuniști în unități. Se distinge în dezastrul de la Kerci din Crimeea în mai 1942, unde trei divizii germane sunt de ajuns să distrugă treisprezece divizii sovietice, ceea ce atrage pierderea a 225.000 de oameni din Armata Roșie. În ciuda sfatului strategilor, a interzis săparea de tranșee, „să nu erodeze spiritul combativ al soldaților”. Descriș de către deosebit de oficialul scriitor Konstantin Simonov¹ drept „un analfabet militar” de o „tiranie stupidă și [cu] moduri extrem de arbitrare de a acționa”², Mehlis își umple timpul cu bombardarea Kremlinului cu note, pentru a solicita și mai multă teroare asupra militarilor. Trebuie să vină toamna anului 1942 ca să se decidă suprimarea comisarilor politici și înființarea unui comandament unic. Toate aceste dezastre vor fi acoperite de victoria de la Stalingrad din februarie 1943, care, totuși, a costat Armata Roșie aproape 500.000 de morți și 600.000 de răniți, cu o treime mai mult decât pierderile germanilor. În timpul acestei bătălii, 13.500 de soldați sovietici au fost executați de ai lor pentru „lașitate”.

Incompetenței, *Vojd*-ul îi adaugă și disprețul față de viața celorlalți. La Leningrad, trupele Wehrmachtului pun în primele linii ostatici civili ca să avanseze. Riposta lui Stalin este usturătoare: „Se spune că sclerații de germani atacă Leningradul punând în fața trupelor lor femei, copii și bătrâni. Se mai spune că printre bolșevicii din Leningrad au fost

1. Laureat a șase Premii Stalin și al unui Premiu Lenin, Konstantin Simonov (1915–1979) este un scriitor în linia partidului, dar scrierile sale care glorifică soldații Armatei Roșii constituie, în același timp, o teribilă mărturie despre debandada umană din acest război, văzută din perspectiva sovietică.

2. *Apud* Simon Sebag Montefiore, *Staline, la cour du tsar rouge*, ed. cit., p. 434 [ed. rom. cit., p. 335 – n. tr.].

oameni cărora le este imposibil să folosească armele într-o asemenea eventualitate. Apreciez că, dacă sunt astfel de oameni printre bolșevici, trebuie exterminați primii, pentru că sunt mai periculoși decât fasciștii germani. Nu fiți sentimentali, distrugeți inamicul și pe complicii lui, fie că sunt voluntari sau nu.”¹

Bieții soldați ai Armatei Roșii căzuți în mâinile inamicului, deseori din vina ordinelor șefului lor și ale *Vojd*-ului, aveau să simtă cruzimea bolșevică a puterii. Deja tratați cu asprime de germani, acești prizonieri au devenit neoameni pentru conducătorii sovietici. Henry Picker, un apropiat al lui Hitler, afirmă că Führerul i-ar fi propus lui Stalin schimburi de răniți sau înființarea unui serviciu poștal și a unei Cruci Roșii între taberele germană și sovietică. Refuzul categoric al Moscovei ar fi fost același: „Nu există prizonieri de război ai germanilor. Soldatul sovietic luptă până la moarte. Soldatul sovietic care, totuși, a devenit prizonier de război s-a exclus de la sine din rândul poporului sovietic.”² Aleksandr Soljenițin, care s-a comportat exemplar în război, confirmă: „Molotov [...], conformându-se deciziei lui Stalin, a refuzat să semneze, din partea Uniunii Sovietice, Convenția de la Geneva privind prizonierii de război și să facă vărsămintele respective către Crucea Roșie internațională. Ai noștri erau în felul acesta singurii prizonieri din lume care erau abandonați de patria lor și care, hrăniți numai cu ciorba lungă nemțească, erau condamnați să moară de foame.”³ Konstantin Kromiadi, un rus alb care a ales să lupte alături de Germania dintr-o pornire anticomunistă, a descris situația acestor soldați abandonați de toată lumea în toamna anului 1941: „Prizonierii erau pe jumătate goi, murdari, epuizați, nu se mai răseseră de mult timp și, mai ales, erau pradă disperării. Nimeni nu se interesa de soarta lor, guvernul lor îi scosese în afara legii... Tratatul la care îi supunea administrația pe acești oameni pe jumătate înnebuniți de conștiința situației lor disperate era revoltător. Cruzimile și recurgerea la arme erau la ordinea zilei. Dar cel mai groaznic era faptul că alimentația prizonierilor avea un caracter pur «formal»... Oamenii ajunseseră la epuizare completă și abia mai stăteau în picioare... În iarna aceea, 80% dintre ei au murit de foame și de frig.”⁴ Din cei 3.300.000 de soldați ai Armatei Roșii capturați în primele șase luni de război, peste două milioane, adică 60%, au murit de foame sau au fost executați înainte de sfârșitul anului 1941. O parte din acești oameni au fost uciși de bombe sovietice, deoarece aviația primise ordin de la Moscova să țintească

1. Arhivele Centrale ale Ministerului Apărării, cotă f3, i 11556, dg, p. 324.

2. Henry Picker, *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier*, Propyläen Taschenbuch, 1967, p. 575.

3. Alexandre Soljenitsyne, *Le Chêne et le Veau*, Le Seuil, 1975, p. 147 [Aleksandr Soljenițin, *Vițelul și stejarul*, vol. 1, Humanitas, București, 1996, trad. de Maria și Ion Nastasia, p. 198 – n. tr.].

4. *Apud* Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 328.

acele tabere pline de „trădători“. Iakov Djugășvili, fiul lui Stalin din prima căsnicie, a fost unul dintre acești soldați pierduți. Hitler va propune în 1943 un schimb cu mareșalul Paulus, învinsul de la Stalingrad, dar *Vojd*-ul va refuza. Iakov se va sinucide în cele din urmă după o „tentativă de evadare“ din lagăr. Soția lui, Iulia, a fost condamnată la 18 luni de închisoare pentru că era soția „trădătorului“. La încheierea conflictului, numai 30% din cei 5.400.000 de prizonieri de război din Armata Roșie au supraviețuit acestei încercări. Aceștia vor putea reveni în URSS și acolo vor cunoaște un alt calvar pentru trădarea patriei.¹

SOLDAȚI TRĂDAȚI DE TREI ORI

Ei nu erau *cei care au trădat-o pe ea*, ci, dimpotrivă, *cei trădați de ea*. Nu ei, nenorociții, au trădat Patria, ci prevăzătoarea Patrie i-a trădat pe ei, și **încă de trei ori**.*

Prima oară i-a trădat, prin nepricepere, pe câmpul de luptă, când guvernul drag al patriei făcea tot ce putea ca să piardă războiul: a distrus liniile de fortificații, a supus aviația nimicirii, a demontat tancurile și artileria, a eliminat generalii capabili și a interzis armatelor să opună rezistență. Prizonierii de război au fost aceia care cu trupurile lor au primit lovitura de șoc și au oprit Wehrmachtul.

A doua oară Patria i-a trădat fără milă atunci când i-a lăsat să crape în prizonierat.

Și, acum, i-a trădat fără scrupule, ademenindu-i cu dragostea maternă („Patria v-a iertat! Patria vă cheamă!“) și aruncându-le încă de la frontieră lanțul de gât.

Oare nu este aceasta o ticăloșie de ordinul multor milioane: să-ți trădezi propriii ostași și tot pe ei să-i declari trădători?!

Alexandre Soljenitsyne, *L'Archipel du Goulag*, tome 1, Seuil, 1974, p. 178

[Aleksandr Soljenițin, *Arhipelagul Gulag: 1918–1956*:

Încercare de investigație literară, traducere și note de Nicolae Iliescu,

Univers, București, 2008, vol. 1, p. 196 – n. tr.]

* Cuvinte scrise cu aldine de către Aleksandr Soljenițin.

Destinul acestor învinși, înfrânți prima oară de inamic, a doua oară de către conducătorii propriei lor țări, este unic în anale. Începând cu 1944, ofițerii Armatei Roșii eliberați din lagărele germane sau cei care au reușit să scape din asediu sunt trimiși în „batalioanele de asalt“ ca simpli soldați. Mai mult de 250.000 de foști gradați vor fi astfel uciși pe câmpurile de luptă în ultimele luni de război. În spatele frontului, NKVD-ul instalează „lagăre de filtrare“ prin care trec toți soldații eliberați, dar și populația civilă care a fost sub ocupație. În aceste lagăre, condițiile de trai sunt și mai rele decât cele impuse de germani. „Ne-au băgat 20.000 de oameni

1. Pavel Piolan, „La violence contre les prisonniers de guerre soviétiques dans le IIIe Reich et en URSS“, în *La Violence de guerre, 1914–1945* (coord. Stéphane Audoin-Rouzeau, Annette Becker, Christian Ingrao, Henry Rousso), IHTP-Complexe, 2002, pp. 117–131.

într-un lagăr și ne țin prizonieri“, scrie o victimă. „Aici e groaznic. Multe femei și copii mor în fiecare zi.“ O alta imploră: „Te rog să-i spui mamei că fiica ei a murit când a fost eliberată de ruși. De ce să mai trăiești când orice soldat, orice ofițer poate să te jignească cu limbajul cel mai grosolan? Nu ne consideră ființe umane.“¹ Mai bine de patru milioane de sovietici, civili și militari, vor tranzita aceste lagăre între aprilie 1945 și februarie 1946. Dintre aceștia, 2,5 milioane se vor întoarce acasă, mai ales civilii; 800.000 se vor întoarce în armată unde, timp de trei ani, vor lucra la reconstrucție; alți 600.000 vor fi trimiși timp de cinci ani în „batalioanele de reconstrucție“, unde condițiile de muncă seamănă cu cele din Gulag; iar 360.000 vor ajunge într-un lagăr de concentrare.² Tânăr soldat, Aleksandr Iakovlev, viitor membru al Politbiuroului din era Gorbaciov, a fost martorul acestor repatrieri forțate, al mutării de la un lagăr la altul, al acestor victime ale unui conflict necruțător: „La un an după război, s-a răspândit zvonul că va trece prin Iaroslav un tren care va avea la bord un număr de soldați eliberați din lagărele germane“, va povesti el. „Eram încă în cârje, dar m-am dus împreună cu ceilalți [...]. Vagoane, ferestruici cu zăbrele de fier, chipuri supte, palide, buimace se vedeau dincolo de zăbrele. Și pe peron, femei care plângeau și gemeau, [...] alergau de colo colo, de la un vagon la altul, în căutarea unui soț, a unui frate, a unei ființe dragi. Oamenii de pe peron nu înțelegeau de ce acești băieți ieșiți din lagărele naziste erau transferați ca niște criminali în Ural și Siberia. Îmi amintesc de aceste chipuri chinuite, de buimăceală, a lor și a mea, din cauza a ceea ce li se întâmpla.“³

Satana contra Belzebut

La sfârșitul anului 1942, armatele germane ocupă aproape două milioane de kilometri pătrați din teritoriul sovietic. Țările baltice, Bielorusia, Ucraina, o parte importantă din Rusia, inclusiv Crimeea, Caucazul și Moldova, au trecut sub stăpânirea Berlinului. Aceste teritorii adunate însumează 85 de milioane de locuitori, 40% din populația totală a URSS. Această parte a țării este cea mai dezvoltată, înainte de război de aici se extrăgea 63% din uilă, producea 68% din fontă, 58% din oțel, 60% din aluminiu, aici se cultivau 38% din totalul de cereale, se creșteau 38% din cel al bovinelor și 60% din cel al porcinelor, se fabrica 84% din toată cantitatea de zahăr.⁴ Pentru mașinăria de război germană, aceste cuceriri sunt esențiale, dar programul nazist nu se mulțumește cu atât. La sfârșitul lunii iulie 1941,

1. Scrisori citate de Aleksandr Iakovlev, *Le Cimetière des innocents*, ed. cit., p. 209.

2. Nicolas Werth, *La Terre et le désarroi*, ed. cit., p. 376.

3. *Apud* Paul Hollander în prefața cărții lui Aleksandr Iakovlev, *Le Cimetière des innocents*, ed. cit., pp. 17–18.

4. Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 332.

Hitler a transmis prin intermediul mareșalului Keitel, comandantul-șef al Wehrmachtului, că trupele trebuiau să răspândească teroarea, să „taie pofta de nesupunere a populației“. Führerul consideră că poporul rus este format în proporție de 70–80% din mongoli, iar intenția lui este să elimine „substanța biologică a acestor popoare orientale“ cu scopul de a crea un spațiu vital pentru coloniștii germani și o zonă de securitate pentru viitoarele războaie. Este programul anunțat în *Mein Kampf* și îl respectă întocmai.¹ Planul „Ost“ prevede deportarea a 31 de milioane de locuitori ai acestor teritorii în următorii 30 de ani și eliminarea a milioane de polonezi și ruși prin înfometare. Evreii din URSS sunt o țintă principală a acestei campanii, în total 2.830.000 dintre ei aveau să moară, fie asasinați de Einsatzgruppen, „grupele mobile de intervenție“ însărcinate cu lichidarea populațiilor în est, fie trimiși în lagăre de concentrare și exterminare. Acest război rasial ne ajută să înțelegem cu ce furie și curaj și-au apărât pielea în fața invadatorului populațiile vizate.

Brutalitatea ocupantului a tăiat pofta de a pactiza cu inamicul. Totuși, această invazie nu a fost percepută inițial ca o catastrofă de către populație. Lipsa manifestărilor patriotice la anunțarea conflictului demonstrează acest lucru. În 1941, mare parte din sovietici sunt fataliști, unii se bucură chiar de această situație. În anii 1920–1930, rapoartele agențiilor GPU despre starea de spirit a populației, adresate celor mai înalte autorități ale țării, menționau în mod regulat că populația spera la un „război de eliberare“, ca soluție la debarasarea țării de comunism. Propaganda regimului replica subliniind „pericolul războiului capitalist“, riscul distrugerii țării ca „patrie a socialismului“, apoi, când acest lucru nu a mai fost de ajuns ca să aducă adeziunea dorită, puterea a pornit Marea Teroare cu scopul de a suprima rezistența și speranța la eliberare. Când a avut loc atacul german, după doi ani de la încheierea pactului, s-a răspândit ideea că Hitler va viza numai „comuniștii și evreii“². În regiunile vestice ale țării, în Ucraina și în țările baltice, Wehrmachtul a fost mai degrabă bine primit. În zona rurală, țăranii au crezut că invadatorul avea să pună capăt colectivizării, iar în orașele mari domina defetismul, potrivit rapoartelor NKVD-ului.³ Pătrunderea trupelor germane în primele săptămâni de război poate fi explicată și prin această stare de spirit. În ciuda a ceea ce va susține mai târziu propaganda, sovieticii nu au avut neapărat nici pofta și nici forța să se lupte de la bun început. Ordinul din 16 august privitor la represaliile contra familiilor militarilor luați prizonieri, apoi decizia din 12 septembrie de înființare a unităților însărcinate

1. Ernst Nolte, *op. cit.*, p. 508.

2. Nicolas Werth, „Rumeurs défaitistes et apocalyptiques dans l'URSS des années 1920–1930“, *Vingtième siècle. Revue d'histoire*, iulie–septembrie 2001, pp. 25–35.

3. V. pe acest subiect studiile lui Ghennadi Bordiugov, Nikolai Jeniskevici și Nikolai Gorinov, în *The People's War*, Kansas University Press, 2001.

cu lichidarea „trădătorilor și fugarilor“ în spatele frontului sunt măsuri coercitive care pun soldații în fața unei dileme, a unui echilibru al terorii. Situația se menține cel puțin până la bătălia de la Moscova, din octombrie 1941, pe care Stalin era să o piardă. După acest nou impuls, armata și populația vor avea mai multă poftă să se lupte.

PANICĂ LA MOSCOVA

Pe 15 octombrie 1941, au fost evacuate din Moscova organele partidului și statului – care vor reveni abia în august 1943. Rezoluția adoptată în ziua aceea prevedea și evacuarea pe 16 octombrie a tovarășului Stalin și un tren fusese pregătit în acest scop. Pe 16, panica pusese stăpânire pe capitală. În acel moment, germanii ar fi putut cucerii orașul, care practic nu era apărat. Există senzația că nu mai conducea nimeni țara. „Pe măsură ce birourile își ardeau rând pe rând arhivele, norii de funingine au invadat străzile ticsite de camioane, trăsuri și de oameni care își cărau bunurile, bagajele sau copiii mici“, mărturisește Andrei Saharov. „L-am găsit pe secretarul de partid la birou; când l-am întrebat dacă putem să dăm o mână de ajutor, ne-a aruncat o privire turbată și a izbucnit: «Fiecare să se descurce cum poate!»“

Populația a văzut adevărata dimensiune a inegalității care domnea în sistemul comunist: „Favoritismul suscitât de evacuarea privilegiatilor îi scotea din minți pe moscoviții de rând“, povestește Anastas Mikoian. „Pentru prima oară în douăzeci de ani am auzit cum sunt ponegriți cu voce tare conducătorii noștri. [...] Parcă pentru a sfida mulțimile de amărăți, vedeai adevărate coloane de mașini frumoase oficiale părăsind Moscova cu bagajele și familiile elitei. Nebunia și pericolul făceau și mai adâncă și mai evidentă prăpastia dintre clasele sociale.“ Muncitorii unei uzine care tocmai a fost aruncată în aer conform ordinului primit îi reproșează lui Mikoian: „De ce a spălat putina guvernul, de ce au spălat putina și secretarul de partid și cel al Comsomolului?“ Pe 17 și 18 octombrie, orașul a căzut pradă jafului și dezmățului.

La vârf, situația nu era mai puțin neinteresantă. Stalin își dădea seama că, dacă părăsea Moscova, puterea sa era condamnată. Criza aceasta îi oferea ocazia să-și testeze anturajul. Iată cum relatează V.P. Pronin, care la vremea aceea era președintele sovietului din Moscova, aceste evenimente: „Pe 16 sau 17 octombrie, Stalin i-a cerut sfatul lui Jukov: era posibilă apărarea Moscovei? Jukov a răspuns că are nevoie de încă două armate. Atunci Stalin a conchis că putea fi apărată capitala.“ [...]

Mărturia lui Sergo Beria este, de asemenea, interesantă: „Toți își doreau ca Stalin să părăsească Moscova – Malenkov și mai ales Șerbakov, responsabilul cu organizarea partidului la Moscova. Stalin nu voia acest lucru... Și, când Șerbakov a început să insiste, i-a spus: «Atitudinea dumneavoastră poate avea doar două explicații. Fie sunteți niște canalii și niște trădători, fie sunteți idioți. Prefer să vă consider idioți»“.

Stalin nu a cedat. Pe 19 octombrie, apărarea capitalei i-a fost încredințată lui Jukov. Pe 20, la Moscova a fost instituită starea de urgență: „Provocatorii, spionii și alți agenți ai inamicului dovediți că au încălcat legea și au tulburat ordinea vor trebui executați pe loc“. Și tribunalele au început să se întrunească zi și noapte.

François Thom, „Le régime soviétique et la guerre“,
în *Une si longue nuit* (coord. Stéphane Courtois),

Le Rocher, 2003, pp. 322–324, și, pentru mărturia lui
Andrei Saharov, Robert Conquest, *Staline*, Odile Jacob, 1993, p. 270.

Ocupația germană în teritoriile cucerite se mulează cu ușurință pe cadrul administrativ și politic al regimului sovietic. Naționalizarea pământurilor este un mijloc de dominație la îndemână și care trebuie păstrat, precizează o directivă a lui Göring. Țăranii, care uneori i-au primit pe soldații germani ca pe niște eliberatori, își schimbă părerea. Sistemul comunist se menține peste tot. Un general german este chiar mai zelos și aplică, în numele lui Lenin, exproprierea decisă de Partidul Comunist, care nu fusese pusă în aplicare înainte să înceapă debandada. În colhozuri, directorii bruni îi înlocuiesc pe cei roșii și Wehrmachtul profită de posibilitățile oferite de centralism (rechiziționarea pe scară largă, controlul asupra producției) pentru a pune mâna pe recolte. Hitler îl admiră pe Stalin, „unul dintre cei mai mari oameni în viață”, pentru că a reușit, „datorită celei mai mari constrângeri, să creeze un stat plecând de la această familie de iepuri”.¹ Potrivit lui Albert Speer, care a fost ministrul armamentului în al Treilea Reich, Führerul nu ar fi avut intenția să se lipsească de un adversar așa de brav. El va pretinde că, în cazul unei victorii, Hitler voia să-i încredințeze lui Stalin administrarea unei părți a Rusiei cucerite.² Dictatorul nazist admiră pumnul de fier al omologului său sovietic, modul în care administrează țara – „economia sa planificată cuprinde tot”, spune el admirativ – și modul în care face să domnească ordinea în Gulag: „Dacă aş avea la dispoziție imensa Siberie, nu aş avea nevoie de lagăre de concentrare”, își manifestă el regretul.³ Pentru a obține rezultate în teritoriile cucerite din est, nu vede decât o singură soluție, „acțiunea la modul cel mai riguros, în stilul lui Stalin”.⁴ Declară același lucru în momentul în care numește un responsabil în Ucraina. Trebuie să aleagă un om capabil „să se achite cât mai bine de sarcină, ca un al doilea Stalin”.⁵ Funcționarul nazist ales, Erich Koch, va impune, într-adevăr, o teroare pur stalinistă asupra unei Ucraine deja slăbite după foametea din 1932–1933.

Orbirea ideologică a făcut ca Hitler să piardă acest război în est, așa cum Stalin era să îl piardă și el la începutul conflictului când, închistat în certitudinile sale, a refuzat să creadă în iminența atacului „băiatului de ispravă”. Führerul nu a văzut în acești slavi decât niște *Untermenschen*, suboameni, și i-a tratat în consecință, stârnind, în schimb, tresărirea pa-triotică menită să salveze regimul sovietic. Chiar dacă avem de-a face

1. Relatare a lui Werner Koeppen, consilier personal al lui Hitler, Bundesarchiv de la Koblenz, citată de Wolodymyr Kosyk, *L'Allemagne national-socialiste et l'Ukraine*, Publications de l'Est européen, 1986, p. 167 și p. 543 în cazul documentului original.

2. Relatare a lui Valentin Berejkov, „Stalin's Error of Judgement”, *International Affairs*, nr. 9, 1990, pp. 13–24.

3. *Apud* Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 256.

4. Henry Picker, *op. cit.*, p. 649.

5. *Apud* Wolodymyr Kosyk, *op. cit.*, p. 168.

cu niște monștri, măcar să fie ai noștri – este raționamentul multor sovietici în acele momente tragice.¹ Aproximativ 800.000 de sovietici, militari și civili, au ales totuși să colaboreze cu Wehrmachtul începând cu anul 1942. Printre ei și „auxiliarii voluntari“, veniți din lagărele de prizonieri, care au luat această decizie ca să scape de o moarte aproape sigură. În schimb, trebuie să participe la cele mai josnice munci, chiar și în lagărele de exterminare uneori. Andrei Vlasov, general al Armatei Roșii, membru al Partidului Comunist, luat prizonier în iulie 1942, este cel mai celebru sovietic care sperase că războiul avea să-i permită țării sale să scape de comunism. Recrutat din lagărele de prizonieri, înființează un comitet rus de eliberare cu sprijinul naziștilor, apoi o armată rusă de eliberare cu 40.000 de oameni. Totuși, Hitler nu avea să-i permită niciodată să joace un rol militar, și cu atât mai puțin politic, semnificativ. Vlasov devine rapid un soldat pierdut, prins în angrenajul a două logici totalitare aflate în conflict. La Praga, în mai 1945, oamenii săi vor participa la revolta care va elibera orașul de sub ocupația germană. Această implicare nu avea să-i împiedice pe americani să-l predea pe Vlasov și pe oamenii săi autorităților sovietice. Generalul și unsprezece ofițeri vor fi spânzurați în august 1946, nu înainte să fie torturați, ca să plătească pentru fapta lor. Armata lui Vlasov își va încheia campania în Gulag.

Asemănarea dintre roșii și bruni nu a fost niciodată așa de frapantă ca în timpul războiului lor fratricid, dar epopeea eroică a poporului și a armatei sovietice, scoasă în evidență de propaganda Moscovei, apoi reprodușă de istoria scrisă sub îndrumarea învingătorilor, aproape că a reușit să eclipseze această asemănare. De o parte și de cealaltă, îndocrinarea combatanților prin argumente rasiale duce la un comportament inuman pe câmpul de luptă. „Dacă bestiile care ne sunt inamici ar fi venit în Germania, ar fi avut loc crime cum nu a mai văzut niciodată lumea“, îi scrie familiei sale un soldat german de pe frontul de est. Un altul vede Rusia ca pe o țară în care „colibele murdare sunt pline de purici“, unde nu există „nici o urmă de cultură“. Un al treilea recurge la nelipsita poveste antisemită: „Numai un evreu poate fi bolșevic. [...] Oriunde te uiți, vezi numai evrei.“² Drept reacție, soldații germani descriși de sloganele sovietice sunt „mai răi decât paraziții“, „mai cruzi decât animalele sălbatice“, „chiar și zulușii sunt mai cultivați“.³ Cu cât durează mai mult conflictul, cu atât se înăspresc termenii, cu un vocabular animalier drag comuniștilor când vine vorba să discrediteze inamicul (microbi, șobolani, lupi, hiene) și cu injurii cu conotații rasiste pe măsura celor naziste: „Au ochi de pește, și mâini lungi și lacome“, scrie o publicație a Armatei Roșii.⁴

1. Martin Malia, *La Tragédie soviétique*, Le Seuil, Paris, 1995, p. 345.

2. Omer Bartov, *op. cit.*, pp. 157, 224 și 236.

3. *Apud* Joachim Hoffmann, *Stalins Vernichtungskrieg, 1941–1945*, Verlag für Wehrwissenschaften, 1995, p. 199.

4. *Soviet War News* din 9 martie 1943 și din 16 martie 1944.

Hitler se inspiră din metodele expeditivă de a da ordine ale lui Stalin, cele care-i vor permite Armatei Roșii să-și depășească înfrângerea inițială, apoi să învingă, cu un preț uman exorbitant. După prăbușirea care i-a urmat invaziei, *Vojd-ul* s-a răzbunat pe generalii vinovați că îi urmaseră ordinele absurde. La sfârșitul lui iulie 1941, comandantul-șef al frontului de vest, generalul Pavlov, șeful statului-major (Klimovski) și șapte alți ofițeri superiori au fost executați. În aceeași zi, Comitetul de Stat pentru Apărare (GKO) îi ordonă Armatei Roșii să rămână pe poziții până la distrugerea totală, amenințând cu plutonul de execuție pe oricine bătea în retragere. „Măsurile energice și brutale ale lui Stalin au salvat frontul rus“, recunoaște Hitler în martie 1942. „Trebuie să folosim și noi metode asemănătoare.“¹ Când mareșalul Paulus capitulează la Stalingrad în februarie 1943, Führerul are accente staliniste: „Nu am nici un respect pentru soldații care preferă să se lase luați prizonieri în loc să moară.“² Când Wehrmachtul se confruntă cu primele insuccese în Balcani, Hitler meditează cum să acționeze dacă unitățile bat în retragere și trage concluzia că este necesar să treacă la execuții sumare, asemenea lui Stalin în iulie 1941.³ Impresionat de teroarea care domnește în rândurile Armatei Roșii, decide să introducă în unități „ofițeri șefi național-socialiști“, echivalentul comisarilor politici comuniști, pe care *Vojd-ul* i-a eliminat în cele din urmă.

Frații inamici se întrec în orori pe măsură ce se derulează războiul. Torturi, violuri, execuții sumare, de nimic nu sunt scutiți soldații din cele două tabere (600.00 de militari sovietici au fost executați de germani) și nici populația civilă, prinsă în menghina confruntării. De ambele părți, militarii pârjolesc totul în drumul lor, fie că avansează cu Wehrmachtul, fie că bat în retragere cu Armata Roșie. Ordinul nr. 428 din 17 noiembrie 1941, emis de marele cartier general de la Moscova, are consecințe grave pentru sătenii vizați: „1) Distrugerea și incendiarea completă a tuturor localităților situate în spatele trupelor germane pe o distanță de 40-60 de kilometri de o parte și de alta a arterelor rutiere. [...] 2) Crearea, în fiecare regiment, a unui comando de 20-30 soldați de infanterie care să arunce în aer și să incendieze localitățile. Decorarea bravilor soldați care s-au distins prin acțiunile lor îndrăznețe în distrugerea localităților.“⁴ Unde sunt germani, satele nu pot fi incendiate, așa că sunt distruse alte sate din alte zone, pentru a respecta ordinele lui Stalin. „Lumina de la incendii dădea o nuanță cenușie cerului întunecat al iernii“, va povesti generalul Volkogonov. „Izbele țărănești ardeau. Femeile îngrozite își strângeau copiii la piept. Satele martire gemeau. Germanii dădeau foc satelor

1. *Die Tagebücher von Joseph Goebbels (1941–1945)*, KG Saur, Band 3, 1994, p. 497.

2. *Hitlers Lagebesprechungen, Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen 1942–1945*, Heinz Heiber (ed.), Deutsch Verlags-Anstalt, 1962, p. 479.

3. Henry Picker, *op. cit.*, p. 295.

4. Arhivele Centrale ale Ministerului Apărării, f3, i 11556, d6, p. 20.

ca represalii la acțiunile partizanilor. Acum, sovieticii dădeau foc satelor sovietice. Iar aceste sate și aceste case ardeau unde nu erau germani. Acolo unde erau, nu era chiar așa de simplu. O tragedie la lumina torțelor. Care va spune ce era la baza acestui ordin, rațiunile militare sau cea mai cruntă cruzime.“¹

În teritoriile cucerite, mai bine de patru milioane de civili sovietici, dintre care 57% femei, sunt deportați în Germania ca mână de lucru. Ținuți în lagăre, supuși la muncă silnică extenuantă în mine, fabrici sau în agricultură, hrăniți la limita înfometării, acești *Ostarbeiter* (muncitori din est) sunt tratați mai rău decât cei șase milioane de muncitori străini, alții decât evrei, veniți din țările ocupate din Europa de Vest. Peste un sfert dintre *Ostarbeiter* aveau să moară de foame sau de boală în cursul acestei deportări. În URSS, soarta muncitorilor sovietici nu este, de fapt, deloc de invidiat. Un decret din 26 decembrie 1941 consideră orice schimbare neautorizată a locului de muncă, orice plecare sau absență nejustificată o dezertare care te poate aduce în fața tribunalelor militare, cu pedepse între cinci și zece ani de închisoare. Aplicată inițial numai sectoarelor asociate apărării, măsura este rapid extinsă la nivelul întregii industrii. Peste 900.000 de persoane aveau să fie condamnate în baza acestei legi pe durata întregului conflict. Acestei criminalizări a relațiilor de muncă, care va rămâne în vigoare mult timp după război, i se adaugă condițiile de trai extrem de grele pentru muncitorii evacuați în est odată cu întreprinderile lor. Locuiesc în condiții proaste, sunt prost hrăniți, supuși la zile de lucru de 12-15 ore, așa că rata mortalității în rândul populației de muncitori este foarte ridicată.

Întrucât Uniunea Sovietică i-a luat-o înainte Germaniei naziste în domeniul concentraționar, Gulagul a jucat, probabil, un rol mai important în economia de război a URSS decât lagărele de muncă înființate de Gestapo și folosite în parte de Organizația Todt pentru a susține cuceririle celui de-al Treilea Reich. Înaintarea germanilor din primele luni de război forțează NKVD-ul să evacueze în grabă 210 colonii penitenciare, 135 de închisori, 27 de lagăre situate în zona vestică a URSS. Între lunile iulie și decembrie 1941, peste 750.000 de deținuți sunt transferați în est, majoritatea pe jos, pe distanțe care deseori depășeau o mie de kilometri.² Cei pe care poliția politică nu are timp, nu vrea sau nu poate să-i evacueze din cauza stării lor sunt executați înainte de sosirea invadatorilor.

NKVD-UL ÎȘI ȘTERGE URMELE

Pe 22 iunie, chiar în ziua invaziei germane, NKVD-ul a început să-i împuște pe deținuții închisorilor din Lvov, oraș polono-ucrainean din apropierea frontului

1. Dimitri Volkogonov, *Staline, triomphe et tragédie*, Flammarion, 1991, p. 379.

2. Raport-bilanț al generalului Nasedkin, șef al Gulagulului, adresat ministrului de interne al URSS din 17 august 1944, Arhivele de Stat ale Federației Ruse, f. 9414, i. 1, d. 66, pp. 1-61, *apud* Nicolas Werth, *La Terre et le désarroi*, ed. cit., p. 213.

sovieto-german. În timp ce ei duceau la îndeplinire operațiunea, o rebeliune condusă de ucraineni a cuprins orașul, obligându-i pe NKVD-iști să abandoneze închisorile cu totul. Încurajați de dispariția bruscă a gardienilor și de bubuitul artileriei din apropiere, un grup de deținuți din închisoarea Brigidka, din centrul orașului Lvov, au dărâmat ușile închisorii. Alții au refuzat să iasă, temându-se că gardienii ar fi putut să stea dincolo de porți, așteptând tocmai acest motiv să-i ucidă.

Cei rămași au plătit această greșală. La 25 iunie, primind întăriri din partea grănicerilor, NKVD-ul a revenit la Brigidka, i-a eliberat pe deținuții de drept comun și i-a mitraliat pe deținuții politici care se aflau în celulele de la subsol. Mașinile și camioanele care treceau pe strada de deasupra au acoperit zgomotele împușcăturilor. Deținuții aflați în alte închisori ale orașului au avut aceeași soartă. În total, NKVD-ul a ucis în jur de 4.000 de oameni în Lvov. [...]

Atrocități similare au avut loc în toate zonele de frontieră. În urma retragerii sovietice, NKVD-ul a abandonat în jur de 21.000 de deținuți și a eliberat alți 7.000. Într-o ultimă izbucnire de violență, trupele de retragere ale NKVD și cele ale Armatei Roșii au ucis aproape 10.000 de deținuți din zeci de orașe și sate poloneze și baltice, cum ar fi Vilnius, Droghobici, Pinsk. Ei i-au ucis în celule, în curțile închisorilor, în pădurile din preajmă. Pe măsură ce se retrăgeau, trupele NKVD au dat foc la clădiri și au tras în civili, uneori ucigând pe proprietarii caselor în care fuseseră cantonate propriile trupe. [...]

Pe 2 iulie, cei 954 de deținuți din închisoarea din Czortkov din partea de vest a Ucrainei și-au început marșul spre est. Pe drum, ofițerul care a scris raportul ulterior i-a identificat pe 123 dintre ei ca fiind naționaliști ucraineni și i-a ucis pentru „tentativă de rebeliune și evadare”. După ce au mers mai mult de două săptămâni, având în urmă, la 20-30 de kilometri distanță, armata germană, el i-a împușcat pe toți cei care supraviețuiseră.

Anne Applebaum, *Goulag*, Grasset, 2005, pp. 463-465

[*Gulagul: O istorie*, trad. de Simona Gabriela Vârzan și

Vlad Octavian Palcu, Humanitas, 2011, pp. 430-432 - n. tr.]

Retragerea este așa de dezordonată, în special în Ucraina, încât evacuarea devine uneori imposibilă. Au loc execuții de amploare la Minsk, Smolensk, Harkov, Dnepropetrovsk. La apropierea trupelor germane, în lagărul Olghinskaia, unde sunt 25.000 de prizonieri, NKVD-ul îi eliberează pe 31 octombrie 1941 pe cei condamnați la mai puțin de cinci ani de închisoare și-i împușcă pe ceilalți. În Caucaz, aproape de Nalcik, prizonierii dintr-o fabrică de molibden, condusă de NKVD, sunt executați cu tiruri de mitralieră.¹

Încă din primele săptămâni de război, sute de mii de tineri, în majoritate fii de culaci deportați în Siberia, sunt scutiți de statutul de „deplasați speciali” și sunt luați în armată. Până acum fuseseră privați de orice drepturi și scăpaseră de serviciul militar și de posibilitatea de a fi înrolați. Trec fără nici o pregătire din lagăr pe câmpul de luptă și cel mai adesea ajung în batalioanele disciplinare. Avraham Șifrin, fost condamnat politic, va mărturisi că a fost trimis pe front fără armă. „«Armele voastre sunt

1. Viktor Kravcenko, *J'ai choisi la liberté*, Self, 1947, p. 406.

în mâinile naziștilor», le-a spus ofițerul. «Duceți-vă și luați-le.»¹ Puterea îi recuperează pe alocuri pe gradații condamnați în momentul epurărilor din anii 1930. Aleksandr Gorbatov este unul dintre ei și va povesti în ce stare s-a prezentat în fața instructorului însărcinat cu „reabilitarea” sa: „Pantalonii mei vătuiți erau peticiți, aveam picioarele înfășurate în cârpe și bocanci de miner. Mai aveam și un bluzon căptușit care era neted și lucea de jeg. Purtam o căciulă murdară și zdrențuită cu urechi.”² În primăvara anului 1945, generalul Gorbatov va conduce una dintre ofensivele asupra Berlinului.

În plină debandadă, regimul nu-și pierde simțul totalitar al puterii. A doua zi după invazie, tot în ziua de 22 iunie, se dă ordin să le fie interzis tuturor deținuților dovediți de „trădare a patriei mame, spionaj, teroare, diversiune, troțkism, tendințe de dreapta și banditism”, adică tuturor prizonierilor politici, să părăsească lagărele până la sfârșitul războiului, inclusiv celor care ar fi trebuit eliberați după ispășirea pedepsei. Noi legi prelungesc ziua de muncă și nerespectarea acestui lucru înseamnă „trădarea patriei”. Condițiile de detenție se degradează, populația din Gulag crește odată cu sosirea a sute de mii de deținuți evacuați din regiunile vestice și cu aflulul noilor condamnați pentru „fuga de muncă”, sancționați de legea din 26 decembrie 1941, care condamnă la muncă silnică între cinci și zece ani absenteismul din întreprinderi. Tot mai multe femei sunt luate prizoniere (7% din populația lagărelor în 1941, 24% în 1944), ca să-i înlocuiască pe bărbații condamnați pentru delikte minore și deveniți mobilizabili. Suprapopularea lagărelor înseamnă o mai mare promiscuitate – suprafața rezervată fiecărui deținut scade de la 1,5 la 0,7 metri pătrați – și reducerea rațiilor de alimente. În 1942, „rația calorică alimentară” este mai mică cu 60% față de cea de dinainte de război.³ Anul 1942 este cel mai sângeros din istoria Gulagului: mor 372.000 de prizonieri, aproape 20% din *zek*-i în total. În anul următor, numărul deceselor crește la 288.000, adică 17,2% din populația lagărelor. Situația este așa de catastrofală, încât guvernul decide să creeze un fond alimentar special pentru Gulag. Între unu și două milioane de prizonieri, potrivit surselor, au murit în timpul conflictului.⁴

„Totul pentru front, totul pentru victorie” devine sloganul afișat în lagăre. În primele optsprezece luni de război, treizeci și cinci de „colonii” din Gulag sunt destinate producției de muniție. Defrișarea pădurilor este rezervată fabricării de lăzi pentru arme, în timp ce alte lagăre se specializează în confecționarea de uniforme, în fabricarea de măști de gaz și de telefoane de campanie. Un milion de deținuți sunt destinați construirii/

1. Anne Applebaum, *Goulag*, ed. cit., p. 493 [*Gulagul*, ed. rom. cit., p. 458 – n. tr.].

2. Aleksandr Gorbatov, *Years of My Life*, New York, Norton & Co, 1965, p. 151.

3. Nicolas Werth, *La Terre et le désarroi*, ed. cit., p. 213.

4. Nicolas Werth avansează cifra de un milion de morți, *ibid.*, p. 214; Anne Applebaum – dublu, în *op. cit.*, p. 460 [ed. rom. cit., p. 428 – n. tr.].

reparării căilor ferate, șoselelor, aerodroamelor. În minele de cărbune, de nichel și aur, oamenii sunt supuși unui ritm ucigaș. Numărul mare de lagăre din apropierea industriilor mutate din vest ne permite să considerăm că muncitorii-prizonieri participă pe scară largă la efortul de producție. NKVD-ul înființează o „armată de muncă”, formată dintr-un milion de „recruți” luați din rândurile populațiilor deportate în timpul războiului, germani de pe malurile Volgăi, tătari din Crimeea, ceceni și alte etnii din Caucaz. Supuse la același regim ca deținuții din Gulag și la aceleași munci, victimele acestei recrutări forțate nu au fost niciodată arestate sau condamnate în mod oficial, spre deosebire de tovarășii lor de suferință, muncitorii-prizonieri. Sunt „mobilizați cu forța”, supuși la corvezi, la chereul regimului.

Războiul îi permite lui Hitler să-și pună în aplicare programul de distrugere a evreilor din Europa. Înainte de conflict, numărul victimelor antisemitismului de stat ale regimului nazist este mai mic de 100.000; în 1942, la apogeul puterii celui de-al Treilea Reich, 2,6 milioane de evrei sunt uciși. În momentul refluxului, în anii 1943 și 1944, exterminarea se reduce cu 600.000 de morți în fiecare din acești ani.¹ Deportarea și lichidarea sunt legate de expansiunea imperiului hitlerist, lucru care pare logic, căci Führerul găsește în teritoriile cucerite populațiile pe care dorește să le elimine. Efortul de război, care necesită mobilizarea întregii infrastructuri a Reichului, în aceeași măsură ca multitudinea fronturilor pe care trebuie să se lupte Hitler, nu împiedică îndeplinirea programului pe care și l-a fixat. Și în această privință se poate inspira tot de la Stalin. În ceea ce privește deportările masive, *Vojd*-ul are o mai mare vechime decât Führerul și NKVD-ul este mai experimentat decât SS-ul. Desigur, Hitler nu a avut nevoie de exemplul sovietic să treacă la fapte, dar nu putem exclude ideea că descoperirea metodelor regimului comunist de către trupele germane, care dezgroapă în URSS numeroase gropi comune datând din timpul Marii Terori, ar fi putut să-l inspire pe Hitler, care decide, la începutul anului 1942, să treacă la exterminarea pe scară „industrială”. „Shoah cu gloanțe”, căreia o bună parte din evreii din URSS i-au căzut victime, amintește de metodele de execuție ale NKVD-ului și subliniază o dată în plus asemănarea dintre cele două sisteme. În 1944, după ce Armata Roșie s-a instalat din nou în teritoriile cucerite de invadator, conducătorii sovietici se vor strădui să pună pe seama SS-ului unele dintre crimele lor anterioare, astfel încât gloanțele NKVD-ului destinate dușmanilor poporului să pară că le aparțineau acelor Einsatzgruppen rezervate evreilor. Gropile comune cekiste de la Harkov, Kiev sau Minsk, care datau de la sfârșitul anilor 1930 și din timpul retragerii rapide din vara anului 1941, vor deveni astfel sanctuare în memoria victimelor nazismului.² La

1. Raul Hilberg, *La Destruction des Juifs d'Europe*, Gallimard/Folio, 2006, vol. 3, p. 2273.

2. Joachim Hoffmann, *op. cit.*, pp. 214–222.

Nürnberg, judecătorul sovietic va avea misiunea de a confirma subterfugiul, spălând obrazul țării sale pentru o parte din crime.

Epurarea etnică începută de Stalin în anii 1930 nu este întreruptă de conflict. Germanii de pe malurile Volgăi sunt primii vizați. Instalată de-a lungul fluviului de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, această populație perfect integrată este condamnată în august 1941 la deportarea în Siberia și în Asia Centrală de către *Vojd*, care este suspicios și se teme că oamenii ar putea colabora cu invadatorul. Această simplă măsură de precauție afectează 1,2 milioane de persoane. O treime aveau să moară în timpul transferului sau mai târziu în lagăr. Imediat ce situația i-a redevenit favorabilă, Moscova relansează deportările. De data aceasta vizează populațiile din Caucaz, acuzate de colaboraționism: ceceni-inguși, tătari din Crimeea, kalmâci, karaceai, în total peste 750.000 de persoane. O parte dintre ei chiar au pactizat cu ocupantul – 20.000 de tătari dintr-o populație totală de 250.000 de persoane, 5.000 de kalmâci din 134.000¹ –, dar este un pretext ca să rezolve problema etnică în această regiune dragă *Vojd*-ului, unde banditul Djugașvili a arătat de ce este în stare înainte de revoluție. Încă de la sfârșitul anului 1943, deportările masive mobilizează trupe și resurse care ar fi fost utile pe front. Fiecare operațiune este pregătită cu grijă, sătenii sunt arestați la finalul unor reuniuni convocate sub un pretext perfid. De exemplu, șase mii de camioane sunt necesare pentru transportul unui prim val de ceceni-inguși și va fi nevoie, în total, de 15.200 de vagoane de tren ca să transfere pe toată lumea.² 2.463.940 de persoane aveau să fie deportate în cele din urmă, dintre care 655.674 de bărbați, 829.084 de femei și 979.182 de copii mai mici de 16 ani.³

Operațiunea cecenă a fost, probabil, cea mai crudă. Familiile au fost înghesuite în camioane americane Studebaker – livrate în cadrul programului de împrumut-închiriere⁴ –, apoi urcate în trenuri cu vagoane încuiate, fără apă și fără mâncare. Douăzeci la sută dintre deportați au murit în timpul transportării, adică 78.000 de persoane.⁵ Întrucât nu puteau fi transferați, cecenii mai slabi, femeile însărcinate, copiii mici și bătrânii au fost uneori uciși pe loc. În special în Melhasti, cel mai mare soviet rural din regiunea Galangojsk, au fost lichidați toți locuitorii a treizeci și două de cătune.⁶

1. Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 333.

2. Robert Conquest, *Staline*, ed. cit., p. 281.

3. Raport al NKVD-ului din octombrie 1946, publicat de *Izvestia*, 29 decembrie 1992.

4. Împrumutul-închirierea a fost instituit de Washington în martie 1941 în ajutorul guvernelor țărilor a căror apărare este considerată vitală pentru Statele Unite. URSS a beneficiat de el începând cu noiembrie 1941.

5. Anatol Lieven, *Chechnya: Tombstone of Russian Power*, Yale University Press, 1998, p. 319.

6. Aleksandr Iakovlev, *Le Cimetière des innocents*, ed. cit., p. 227.

Nu strânseseră mijloacele necesare pentru a transporta copiii, bătrânii și bolnavii prin munți și, pe de altă parte, caii și bivoliile populației fuseseră confiscate chiar în ziua deportării. Locuitorii trebuiau să facă un drum de 48-72 de ore prin defileuri înzăpezite [...]. Reprezentanții NKVD-ului au explicat că bătrânii și bolnavii trebuiau să rămână acolo ca să primească îngrijiri înainte să fie transportați în vale. Potrivit martorilor oculari, un număr important de cetățeni, în principal femei și copii, gravide, bolnavi și bătrâni, au fost despărțiți de grosul coloanei.

După plecarea deportaților, soldații i-au închis pe locuitorii rămași în șopronul mare al unui colhoz, căruia i-au dat foc, trăgând în același timp în oameni cu pistolul-mitralieră și mitraliera. [...] „Oamenii au ars și șopronul s-a prăbușit peste cadavrele lor. Am văzut cu ochii noștri. Cred că cel puțin trei sute de persoane au pierit în șopron; am găsit multe oase carbonizate [...]. Cei doi frați ai mei, Tuta și Hatu Gaev, soțiile lor, soția fiului lui Hatu și nepotul lui au murit în șopronul de la Haibahoi.“

Un alt martor atestă și el acest lucru: „În ușa șopronului, șapte cadavre zăceau claie peste grămadă, acoperite de bucăți de zid carbonizat și pietre. Am observat cadavrul unei femei însărcinate. Când am îngropat-o, am văzut răni pe abdomen și pe spate. Judecând după numărul cadavrelor și poziția lor, am dedus că șopronul era plin ochi înainte să-i dea foc“

Operațiunea a fost condusă personal de tovarășul Serov I.A. Au fost păstrate șase telegrame cifrate, note operaționale, în care tovarășul Serov îl informează în detaliu pe Beria despre pregătirile pentru deportare și diferitele combinații pe care le punea în aplicare ca să ducă la bun sfârșit operațiunea.

Raportul șefului de sector al departamentului organelor administrative, Țikunov, și al reprezentantului Parchetului Militar Principal, Dorofeev, către Comitetul Central, 31 octombrie 1956*.

* Publicat de *Izvestia* pe 12 martie 1992, acest raport a fost redactat în momentul destalinizării (nota T.W.)

Stalin urmărește operațiunile de deportare cu mare atenție. Odată încheiate, cere ca personalul care a participat să fie recompensat. Comitetul de Stat pentru Apărare (GKO) îi răspunde: „În conformitate cu instrucțiunile dumneavoastră, vă prezint proiectul de decret al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS prin care sunt decorați participanții care s-au distins cel mai mult în operațiunea de deportare a cecenilor și a ingușilor. Au luat parte 19.000 de lucrători ai NKVD-ului, NKGB-ului și din *Smerș*, și până la 100.000 de ofițeri și soldați din trupele NKVD, dintre care o parte importantă au participat la deportarea karaceailor și kalmăcilor și vor participa și la următoarea operațiune de deportare a balkarilor. La finalul celor trei operațiuni, 650.000 de ceceni, inguși, kalmăci și karaceai au fost deportați în regiunile din estul URSS.“¹

Pentru aceste popoare martire, greutăților deportării li se adaugă stigmatul infamiei. Acuzația de colaboraționism avea să-i urmărească vreme de decenii. Pentru greșeli pe care nu le-au comis, sunt private de

1. *Apud* Dimitri Volkogonov, *Staline, triomphe et tragédie*, ed. cit., p. 366.

existență și de memorie, dispar la lada de gunoi a istoriei comuniste. Numele tuturor popoarelor deportate sunt eliminate din documentele oficiale, inclusiv din Marea Enciclopedie Sovietică. Puterea le șterge chiar de pe fața pământului țările, desființând Republica Autonomă Cecenă-Ingușă, Republica Autonomă a Germanilor de pe Volga, Republica Autonomă Kabardino-Balkaria și Provincia Autonomă Karaceai. Republica Autonomă Crimeea este și ea desființată, iar Crimeea devine provincie sovietică. Autoritățile regionale distrug cimitirele, redenumesc orașele și satele și șterg din cărțile de istorie orice urmă a vechilor locuitori.¹ Birocrația sovietică, căreia nu-i scapă nici un amănunt, l-a slujit cu devotament pe *Vojd*. În plin haos al războiului, epurarea etnică din Caucaz a fost o reușită deplină, popoare întregi au fost șterse de pe hartă.

Amara victorie

Soarta pe care le-o rezervă puterea sovietică propriilor ei *Untermenschen* ne permite să înțelegem de ce dimensiunea rasială a războiului dus de Hitler nu a deranjat niciodată Moscova. Înainte de 1941, „patria socialismului” nu le-a oferit ajutor evreilor vânați de naziști în Europa. URSS a fost chiar singura țară de pe Bătrânul Continent care a refuzat să-i primească pe cei care fugeau de persecuțiile din Germania, Austria și Cehoslovacia. Dacă îi dăm crezare lui Henry Picker, acest apropiat al lui Hitler care a cules confidențele Führerului și ale celor din anturajul său, Stalin i-ar fi spus lui Ribbentrop să aștepte „maturizarea suficientă a propriei [sale] intelectualități ca să înlăture evreii din rândul clasei conducătoare”. Altă dată, i-ar fi spus că vrea „să îndepărteze evreii din clasa conducătoare sovietică imediat ce va dispune de o intelectualitate națională suficient de numeroasă, formată în special din ruși”². Ribbentrop a înțeles, fără îndoială, ce voia Stalin să transmită la Berlin, totuși, politica sovietică în privința evreilor a urmat în linii mari acest program. Războiul permite alterarea viziunii pe care am putea-o avea în această privință. Ca în oricare alt domeniu, URSS are un dublu limbaj în privința antisemitismului. Unul, destinat planului extern, folosește cauza evreiască ca să pară un aliat responsabil al occidentalilor. Celălalt, destinat planului intern, servește drept bază pentru ideologia național-comunistă a regimului care, în esență, îl exclude pe Celălalt. Exacerbarea sentimentului național încurajează antisemitismul unei populații gata să se inflameze în această chestiune. Mulți ruși asociază comunismul cu evreii, care erau numeroși în rândurile bolșevicilor în momentul revoluției. De atunci, evreul este adesea confundat cu privilegiatul. În momentul panicii care

1. Anatol Lieven, *op. cit.*, pp. 320–330.

2. Henry Picker, *op. cit.*, pp. 643–644 și 656.

a pus stăpânire pe Moscova asediată în octombrie 1941, numeroși fugari au atacat nomenclaturii care fugeau, strigând „Jos cu evreii!”¹. Ura față de putere se poate confunda cu cea față de evrei, și așa se explică interesul Partidului Comunist de a introduce o distincție, de a se prezenta drept garantul intereselor naționale, cu scopul de a deturna furia poporului și de a o dirija spre obișnuitul țap ispășitor, evreul. Scriitorul Aleksandr Stepanov, refugiat la Frunze în mai 1943, descrie într-un articol publicat (dar sancționat rapid) în ziarul armatei scene de antisemitism la care a fost martor: „Răniții demobilizați sunt principalii vectori ai antisemitismului. Ei spun în mod deschis că evreii evită mobilizarea, luându-și posturi călduțe în spatele frontului, și îndeamnă fățiș la pogromuri. Am văzut cu ochii mei invalizi de război cu un singur picior gonind evreii de la coadă și trăgându-le o chelfâneală, inclusiv femeilor. Aceste acte sunt adesea îndreptate împotriva răniților aflați în permisie. Miliția este ucigător de slabă, excesiv de permisivă față de aceste acte.”²

Între 1942 și 1943, instituțiile culturale sovietice sunt curățate de elementele evreiești în numele „purității artei rusești”. Teatrul Bolșoi, ziarele, cinematograful sunt „epurate”. O istorioară spune că, în octombrie 1942, responsabilul Comitetului Cinematografiei trimite un raport la Comitetul Central al Partidului ca să informeze că a refuzat propunerea lui Eisenstein de a-i atribui rolul prințesei Starițkaia în *Ivan cel Groaznic* celebrei actrițe Faina Ranevskiaia, sub pretext că „are trăsături semite foarte accentuate, care se văd mai ales în gros-planuri”. Împreună cu raportul, sunt trimise fotografiile față și profil ale actriței.³ În același timp, pentru cei din afară, Moscova creează Comitetul Antifascist Evreiesc (CAE), condus de actorul Solomon Mihoels. Beria, omul NKVD-ului, care a avut ideea acestui Comitet, speră pe această cale să atragă banii evreilor americani. Însoțit de poetul Itzik Fefer, agent al serviciilor secrete, Mihoels este trimis în iunie 1943 în Statele Unite într-un tur organizat de Comintern. Cei doi se întâlnesc acolo, printre alții, cu Einstein la Princeton, cu Chaplin la Hollywood, Chagall, Haim Weizmann, președintele Organizației Sioniste Mondiale (viitorul președinte al Israelului) și cu milionarul James Rosenberg, care visează să finanțeze înființarea unei republici evreiești în Crimeea. Mexicul, Canada și Marea Britanie fac parte din țările solicitate de Comitet. După încheierea războiului, CAE avea să fie pus pe linie moartă. Mihoels, care și-a luat prea în serios rolul, va fi asasinat de NKVD în 1948, iar majoritatea membrilor Comitetului vor fi condamnați la moarte în valul de procese împotriva „sionismului” și „cosmopolitismului” de la începutul anilor 1950. Tot

1. *Moscova în război, 1941–1945* (în limba rusă), Memorii și documente din arhive, Moscova, 1995, p. 172.

2. Rosiiskii Tentr hraneniia i izuceniia dokumentov noveișei istorii (RTHIDNI) – Centrul Rus pentru Conservarea și Studierea Documentelor Istoriei Contemporane, Moscova, f17, i125, d190, p. 16.

3. Ghennadi Kostîrcenko, *Prisonniers du pharaon rouge*, Solin/Actes Sud, 1998, p. 23. Acest volum evocă istoria antisemitismului de stat în URSS în anii 1940–1950.

de ochii lumii, în 1943 se decide publicarea unei „Cărți negre“ a persecuției evreilor din Europa de către naziști începând cu 1933. Proiectul este internațional, finanțat în mare parte din donații americane. Scriitorii Ilia Ehrenburg și Vasili Grossman sunt responsabili proiectului. Încheiată în 1946, „Cartea neagră“ va rămâne în sertar sub pretextul aflării conținutului său în străinătate.

Pe toată durata conflictului, crimele comise de germani împotriva evreilor sunt trecute sub tăcere de presa sovietică. Populația și mai ales soldații nu trebuie să asocieze acest război cu o luptă oarecare împotriva antisemitismului. Numai apărarea națiunii, a patriei mame, a gliei străbune trebuie să motiveze Marele Război Patriotic. Este adevărat că occidentalii nu au evidențiat dimensiunea rasială a confruntării cu Hitler, dar era mai dificil de ignorat în URSS, unde 1,5 milioane de evrei au fost lichidați în zona vestică a țării. Pe front, fiecare soldat din Armata Roșie s-a confruntat inevitabil într-un moment sau altul cu această realitate când teritoriile au fost eliberate. Puterea va decide, așadar, să asocieze aceste victime cu „cetățenii sovietici“. Odată obținută victoria, documentele oficiale nu vor menționa originea acestor morți, care vor îngroșa rândurile deja impresionante ale populațiilor dispărute între 1941 și 1945. În momentul în care Occidentul începe să devină conștient de dimensiunea genocidară a acestui război, din contră, URSS se închide într-un soi de negaționism prematur, cu o tentă de conștiință curată antisemită. „Nu avem nevoie de evrei în Ucraina noastră“, proclamă Nikita Hrușciiov, în momentul în care este numit responsabilul acestui teritoriu eliberat în 1944. „Eu cred că ar fi mai sănătos pentru evreii ucraineni care au supraviețuit exterminării naziste să nu se întoarcă aici.“¹

Aceste afirmații anunță campaniile „antisioniste“ pe care le va lansa în curând puterea sovietică.

Armata Roșie ajunge la lagărul de la Auschwitz pe 27 ianuarie 1945. În primul raport, din data de 30, nu se pomenește nimic de camerele de gazare. În timp ce descoperirea celorlalte lagăre de către armatele americană și britanică provoacă emoție în Occident, URSS păstrează tăcerea. Londra întreabă imediat Moscova ce a descoperit la Auschwitz. Drept răspuns, secretarul de stat din Ministerul Afacerilor Externe, Andrei Vișinski, fostul procuror din timpul Marii Terori, invocă un dosar în curs de redactare. Nu oroarea îi șoca pe liderii sovietici, ci banalitatea răului. Prin cruzime, Auschwitz se aseamănă cu anumite lagăre din Siberia, unde camerele de gazare nu sunt deloc necesare pentru a-i extermina pe „dușmanii poporului“. Pe 7 mai 1945, raportul Comisiei extraordinare de stat este publicat în sfârșit, dar cuvântul „evreu“ nu figurează. În aceeași zi, *Pravda* vorbește de „patru milioane de cetățeni morți la Auschwitz“. Moscova derulează o operațiune dublă, negând specificitatea crimei, iar în același timp exagerându-i amploarea, cu scopul de a concentra dezapro-

1. Apud François de Fontenette, *Sociologie de l'antisémitisme*, PUF, 1984, p. 62.

barea lumii asupra acestei găuri negre a moralei umane.¹ Din acest moment, lagărele de exterminare naziste fac ca Gulagul să treacă pe locul al doilea printre cei uitați de istorie.

Înainte de război, Uniunea Sovietică reușise să întruchipeze antifascismul în ciuda compromisurilor dintre Comintern și naziști. Stalin vrea neapărat ca Uniunea Sovietică postbelică să devină simbolul rezistenței în fața lui Hitler. Totul îl incită în acest sens, de la Stalingrad, până la milioanele de morți contabilizați, de la eroismul soldatului sovietic, până la suferințele populației. Este continuarea politicii anilor 1930 prin alte mijloace, dar cu un scop similar. Ieri, politica antifascistă a permis deturarea atenției în plină Mare Teroare; de acum înainte, sacrificiile exemplare din Marele Război Patriotic trebuie să trezească respectul universal, înainte ca unele conștiințe curate să nu arunce pudic vâlul peste noua teroare care se abate deja asupra teritoriilor cucerite de URSS cu arma. În paralel, Hitler este diabolizat pentru a amplifica lupta exemplară a Uniunii Sovietice și pentru a impune o viziune asupra istoriei în care soarta lumii s-ar fi jucat între acești doi inamici neînduplecați, comuniștii și naziștii. Simplificând astfel alternativa acestui război sângeros, alegând între Roșii și Brunii, propaganda sovietică va reuși să sugereze că, dacă nu ești aliat al taberei socialiste, ești neapărat suspect de nostalgie, ba chiar de bunăvoință față de fascism și/sau nazism, aceste rele absolute ale omenirii. Întreținut de portavocele comuniste în întreaga lume, acest terorism intelectual avea să funcționeze până la căderea comunismului, mobilizând spiritele într-o nouă formă de minciună.

Victoria nu are aceeași semnificație pentru toată lumea. Mulți cred că, odată cu conflictul care se încheie, începe o nouă pagină de istorie, dar, pentru cei care trăiesc sub jugul (consolidat) al comunismului, de fapt continuă aceeași istorie. În *Viață și destin*, roman dramatic despre cruzimea războiului germano-sovietic, scris în anii 1950 de un Vasili Grossman bulversat de antisemitismul de stat care sufocă URSS la sfârșitul erei staliniste, autorul pune în scenă un bătrân militant bolșevic, Mihail Mostovskoi, și un ofițer SS, Liss. Întâlnirea lor are loc într-un lagăr nazist, unde sovieticul este ținut prizonier. „Când ne privim unul pe celălalt, noi ne privim, de fapt, într-o oglindă”, spune SS-istul într-un lung monolog. „În asta constă tragedia acestei epoci. Oare nu vă recunoașteți pe dumneavoastră, nu vă recunoașteți propria voință în noi? Oare pentru dumneavoastră lumea nu este expresia propriei voințe? Puteți fi dumneavoastră clintiți sau opriți? [...] Noi suntem dușmanii dumneavoastră de moarte, da, da. Însă victoria noastră este victoria dumneavoastră. Înțelegeți? Iar dacă veți învinge dumneavoastră, noi vom pieri, dar, în același timp, vom trăi în victoria dumneavoastră.”²

1. În cinci ani, aproximativ 1,1 milioane de bărbați, femei și copii au fost uciși la Auschwitz.

2. Vasili Grossman, *Vie et Destin*, ed. cit., pp. 371–373.

Eliberatorii

Când ți-e tăiat capul, nu plângi după păr. — STALIN

Războaiele dau deseori prilejul încheierii unor alianțe de circumstanță care nu rezistă și în vreme de pace, când învinșii refuză să împartă costul înfrângerii, când învingătorii își dispută roadele victoriei. Aliații trebuiau să cunoască această soartă încă de când interesele lor proprii, lăsate în voia împrejurărilor, au reieșit la suprafață după ce armele au fost puse în cui. Războiului „cald” împotriva inamicului nazist comun îi va urma un război „rece” între ei. Această schimbare bruscă de direcție este frecventă în istoria omenirii. De câte ori, în secolele trecute, nu au devenit prietenii de ieri inamicii de mâine? Se întâmplă mai rar însă ca alianța, chiar și una pasageră, să se bazeze pe o neînțelegere de fond. Regula generală este că, dacă părțile implicate își fac puține iluzii în privința cauzelor înțelegerii lor, cel puțin se războiesc împreună în același scop, pentru același interes. Acest lucru nu s-a mai întâmplat după 1941. Occidentalii și sovieticii nu au purtat aceeași luptă. Unii s-au luptat în cadrul obișnuit al unui război de eliberare națională, pentru a alunga un ocupant, ceilalți au intrat într-un război de cucerire, teritorial și ideologic. Când iluziile s-au spulberat, era prea târziu.

Legăturile dintre Moscova, Londra și Washington au fost sub imperiul ipocriziei încă de la intrarea în război a URSS. Expert în arta culpabilizării celui alt, cum a dovedit înainte de conflict modul său recurent de a-i învinovăți pe „dușmanii” poporului de eșecurile sistemului, Stalin a luat de la bun început poziția procurorului și și-a acuzat noii aliați că i-au lăsat țara să suporte singură prețul războiului. Dacă poporul sovietic își plătește așa de scump rezistența, acuză în esență propaganda de la Moscova, vina este a liderilor occidentali care întârzie să deschidă un al doilea front menit să scadă presiunea ucigătoare exercitată de invadator. Orbirea puterii, stângăcia conducerii aflată la originea tragediei sunt date uitării, trecute sub tăcere. Între vara anului 1941 și debarcarea din Normandia, trei ani mai târziu, două treimi din forțele armate germane, într-adevăr, au rămas concentrate pe frontul de est. Moscova nu greșește în această privință, dar nu suferința poporului îl determină pe *Vojd* să-i învinovățească pe aliații săi. El profită de această situație dramatică ca să-i șantajeze și să culeagă roadele. Londra, care a dus singură războiul

după înfrângerea francezilor din iunie 1940, nu poate da curs revendicării sovietice legate de deschiderea unui al doilea front. Washingtonul, la rândul său, este mai atent în Pacific după atacul de la Pearl Harbor din decembrie 1941. Stalin știe că cererea sa de intervenție pe Bătrânul Continent nu poate fi rezolvată imediat, dar, făcând presiune asupra lui Churchill și a lui Roosevelt, îi obligă să compenseze prin concesiile politice și economice neputința de a ajuta imediat URSS.

Polonia va fi prima victimă a acestui șantaj sovietic. Încă din iulie 1941, autoritățile britanice dau de înțeles că nu vor cere revenirea la granițele de dinainte de război în cazul acestei țări după încheierea conflictului. Linia Curzon, consfințită prin Pactul germano-sovietic din august 1939, care a permis URSS să-și acorde o parte din teritoriul polonez, este, așa-dar, confirmată de Marea Britanie. Tratatul anglo-sovietic semnat în mai 1942 nu face nici o referire la garantarea granițelor de dinainte de război. Moscova obține satisfacție în această privință, în detrimentul polonezilor, care totuși erau vechi aliați ai Londrei și Parisului. Apărarea integrității Poloniei determinase Marea Britanie și Franța să declare război Germaniei în septembrie 1939. Concesia făcută lui Stalin este sinonimă cu negarea cauzei acestui conflict mondial, motivul pentru care milioane de oameni au început să se ucidă între ei. Statele Unite au și ele partea lor de responsabilitate în această eschivare a Occidentului. În iulie 1941, Harry Hopkins, prieten și consilier al lui Franklin D. Roosevelt, revenit dintr-o misiune de la Moscova, îl convinge pe președintele american să acorde URSS un miliard de dolari, fără dobândă și fără nici o altă condiție, în cadrul programului de împrumut-închiriere. Statele Unite devin aliatele URSS înainte ca Washingtonul să intre oficial în război. Pe 1 octombrie 1941, un acord tripartit anglo-american-sovietic permite Moscovei să primească armament, echipament militar și materii prime. Din octombrie până în iunie 1942, 3.000 de avioane, 4.000 de blindate și 30.000 de vehicule – dintre care o parte vor servi mai târziu la deportarea popoarelor din Caucaz – îi sunt livrate URSS. În luna mai 1942, Moscova și Washingtonul semnează un comunicat comun în legătură cu necesitatea de a deschide de urgență un al doilea front în Europa, chiar în acel an, după cum se precizează. Această promisiune nerespectată avea să le fie ulterior amintită fără încetare de către oficialii sovietici liderilor occidentali, atât pentru a-i pune în fața angajamentului lor, cât și pentru a-i culpabiliza. În țările ocupate de naziști, partidele comuniste, care au intrat toate în rezistență numai după ruperea Pactului germano-sovietic, insistă și ele pe promisiunea făcută pentru a întreține acest sentiment de culpabilitate și pentru a determina democrațiile să se revanșeze. Această presiune permanentă va da roade în momentul achitării datoriilor de război.

Calculul politic rece, naivitatea, ignoranța explică comportamentul puterilor occidentale în fața URSS. Moscova a recurs la toate mijloacele pentru a-și impune interesele, profitând de divergențele dintre Londra și Washington. Cele două capitale nu au aceeași viziune de ansamblu

asupra conflictului și a consecințelor sale. Ocrotirea influenței britanice în lume, în Orientul Apropiat și Mijlociu, în Mediterana Orientală, în Balcani, pe subcontinentul indian, aceasta este preocuparea majoră a autorităților engleze. Londra este gata să închidă ochii în Europa în schimbul garanției neamestecului sovietic în aceste regiuni. Anglia se implică din plin într-o negociere bazată pe reciprocitate cu URSS. La Washington, unde se consideră că a venit momentul repunerii în discuție a moștenirii coloniale din secolul al XIX-lea, o asemenea tocmeală nu este acceptabilă. Diplomația americană militează pentru o cooperare globală cu sovieticii, în cadrul unei organizații internaționale, viitorul ONU, care va stabili regulile pentru toți. Adolf Berle, subsecretar de stat, este uluit când aude dezvăluirea unui diplomat britanic, la jumătatea lunii septembrie 1941, că guvernul său i-a făcut deja „o promisiune pe jumătate” lui Stalin pentru a include Cehoslovacia, Polonia și Iugoslavia în viitoarea sferă de influență sovietică.¹

Anthony Eden, responsabilul din Ministerul de Externe britanic aflat în vizită la Moscova în decembrie 1941, este gata să recunoască cuceririle sovietice din cadrul Pactului germano-sovietic. Este nevoie de toată fermitatea Washingtonului ca să împiedice Londra să consfințească acest acord în scris.² În vremea aceea, englezii erau obsedați de ideea ca URSS, în plină debandadă militară, să nu caute să semneze un tratat separat de pace cu Hitler, iar ei să înfrunte din nou singuri Germania. Temerile britanicilor nu sunt în totalitate nefondate. Londra și Moscova s-au angajat solemn să nu negocieze cu Hitler până la victoria finală. Totuși, acest lucru nu împiedică legăturile regulate dintre emisarii celor două tabere, și acestea vor continua până la sfârșitul conflictului. Aceste negocieri sunt pentru *Vojd* un alt mijloc prin care să pună presiune asupra occidentalilor, cu scopul de a obține și mai mult din partea lor.³

Deși sunt gata să-i cedeze o parte din Europa lui Stalin, liderii britanici sunt conștienți de pericolul pe care îl reprezintă în viitor URSS, în orice caz mai mult decât liderii americani, care știu și mai puține decât ei despre sistemul aflat la putere la Moscova. „Ar fi un dezastru fără margini dacă barbaria rusească ar invada cultura și independența venerabilelor state ale Europei”, scrie Winston Churchill într-o notă adresată Ministerului de Externe în octombrie 1942.⁴ Președintele Roosevelt are

1. Memorandumul lui Berle către secretarul de stat din 15 septembrie 1941, *Foreign Relations of United States, Diplomatic Papers, 1941*, I, Washington, 1958, p. 188; *apud* Jacques Rupnik, în *Histoire du Parti communiste tchécoslovaque*, PFNSP, 1981, p. 147.

2. Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*, Fayard, 2001, p. 31.

3. În privința tentativelor de pace separate între URSS și Germania, v. Thierry Wolton, *Rouge-Brun, le mal du siècle*, JC Lattès, 1999, pp. 167–168 și 367–376 [*Roșu-brun: Răul secolului*, trad. de Micaela Slăvescu, Fundația Academia Civică, București, 2001, pp. 179–181 și 347–359 – n. tr.].

4. *Apud* Martin Gilbert, *Churchill: A Life*, Heinemann, 1991, p. 731.

o cu totul altă opinie. „Stalin nu este așa cum crezi“, îi mărturisește președintele american prietenului său William Bullit, ambasadorul american în URSS în decembrie 1943, în preziua primei sale întâlniri cu dictatorul sovietic la Teheran. „El nu își dorește decât securitatea țării sale. De aceea cred că, dacă îi dau tot ce pot, fără să-i cer nimic în schimb, *no-
blesse oblige*, nu se va gândi să anexeze vreo țară și va accepta să lupte alături de mine pentru o lume democratică, a păcii.“¹ Aceste divergențe de apreciere a URSS și a lui Stalin dintre Londra și Washington sunt, înainte de toate, o chestiune de cultură politică. Premierul britanic știe de mult la ce să se aștepte din partea comunismului – „Civilizația s-a stins pe un teritoriu uriaș, pe care bolșevicii se zbenguie ca o hoardă de babuini feroce printre ruinele orașelor și cadavrele victimelor lor“, declarase el încă din noiembrie 1918² –, dar rațiunile de stat și interesele puterii britanice îl determină pe Churchill să ia în calcul o împărțire a Europei cu această țară disprețuită. Roosevelt nu cunoaște lumea exterioară. „În politica externă este superficial în cel mai înalt grad, ignorant, diletant, cu un orizont intelectual îngust“, va aprecia George Kennan, unul dintre cei mai fini diplomați postbelici.³ Necunoașterea lumii, și îndeosebi a realității sovietice, nu îl împiedică pe Roosevelt să aibă o opinie despre Stalin. Vede în acesta un lider care gândește asemenea lui, identic, crede că, dincolo de dezacordurile ideologice, există interese comune, între oameni de bună-credință. Pe această convergență trebuie să se poată clădi viitoarea pace. Pentru Roosevelt, sistemele capitalist și comunist vor ajunge să se înțeleagă în cele din urmă, căci și unul, și celălalt vor, fiecare în felul său, fericirea omenirii. Președintele american crede că sistemul comunist poate să evolueze, să se liberalizeze, să se apropie de sistemul occidental, care, la rândul său, ar face bine să se socializeze. Teoria convergenței sistemelor, care s-a născut în vremea aceea, a alterat, cu toate acestea, relațiile dintre Est și Vest. Țările din Europa Centrală și de Est, pe care le dorește Moscova, vor fi primele victime. Administrația americană își creează o imagine mai puțin dramatică despre politica sovietică, este convinsă că URSS va rămâne rezonabilă și că rolul Aliaților este acela de a o ajuta în această întreprindere, de a împiedica eventualele derive. Potrivit acestei concepții, este posibilă negocierea cu Stalin, cum este cu oricare alt lider, recurgând la mijloacele clasice ale diplomației. Între realismul politic rece al Londrei și naivitatea Washingtonului, marja de manevră a Kremlinului avea să fie una confortabilă.

Probabil că războiul nu este cel mai bun moment pentru a promova idealurile de libertate și democrație. Drepturile omului și libertățile individuale trec în plan secund într-un conflict, pentru a lăsa loc mobilizării

1. *Apud* Boris Souvarine, *Staline*, reeditat de Gérard Lebovici, 1985, p. 590.

2. *Apud* Martin Gilbert, *op. cit.*, p. 252.

3. *Apud* Richard C. Raack, *Stalin's Drive to the West, 1938–1945*, Stanford University Press, 1995, p. 189.

și supunerii, necesare conducerii ostilităților. În această conjunctură aparte, sistemele comunist și democratic pot avea tendința să converge, întrucât structurile de comandă se impun pretutindeni tuturor celorlalte aspecte. La neînțelegerea și necunoașterea realității sovietice de către un mare număr de responsabili occidentali, trebuie să-i adăugăm și un fel de admirație față de un sistem care știe așa de bine să țină în frâu oamenii când o cer împrejurările. Orbirea de care a putut beneficia URSS în timpul acestui conflict se bazează în parte și pe această recunoaștere a eficacității sovietice, indiferent de costul uman. Mâna de fier a lui Stalin îi sperie fără îndoială pe unii, dar în același timp stârnește și admirație pentru ceea ce este în esență, un mod prin care să le ordoni oamenilor așa cum trebuie în vreme de război. Nu putem exclude ideea că în Stalin liderii occidentali și-au proiectat o parte din dorința de a putea acționa fără obstacole și fără moralitate, pentru a încheia mai repede acest conflict, cum își doreau, de altfel, toți concetățenii lor. În 1943, liderul sovietic este mai apreciat de opinia publică britanică decât Roosevelt, realitate pe care nu i-o putem pune în seamă propagandei comuniste. Partidul Comunist din Marea Britanie este prea slab să poată avea o asemenea influență. În *Times*, Edward Carr, fost diplomat și specialist în relații internaționale, susține, de exemplu, că trebuie acceptat principiul unei sfere de influență sovietică în Europa de Est ca rezultat drept și realist al acestui conflict.¹ În schimbul sacrificiului său, URSS va trebui, la momentul împărțirii prăzii, să-și primească partea sa și nu este o chestiune de politică, ci de justiție și de etică, scrie el. Această stare de spirit, împărtășită de o parte a clasei conducătoare din țările democratice, dă apă la moară ambițiilor sovieticilor.

MOLOTOV LA LONDRA ȘI LA WASHINGTON: „LE-AM FORȚAT MÂNA“

Am considerat o mare victorie a noastră călătoria mea din 1942 și rezultatele ei, pentru că doar noi știam că ei nu pot să facă asta, dar i-am obligat să fie de acord și să semneze. Stalin a mai dat indicații să le cerem să-și retragă mai spre ei treizeci-patruzeci de divizii. Și când m-am dus la Roosevelt și i-am spus, m-am mirat tare în sinea mea când el a răspuns: „E o solicitare legitimă, corectă“ [...] A fost de acord cu comunicatul meu, fără nici o corectură, că al doilea front se va deschide în anul 1942. [...]

Dar Roosevelt credea în dolari. Nu e vorba că el credea numai în asta, dar credea că sunt atât de bogați, iar noi atât de săraci și vom fi așa de slăbiți, că o să venim la ei. „Atunci o să-i taxăm, dar acum trebuie să-i ajutăm, să-i scoatem.“

Aici au calculat greșit. Uite, aici ei nu au fost marxiști, dar noi da. Când jumătate de Europă s-a depărtat de ei, s-au trezit. Uite, atunci Churchill s-a trezit într-o situație foarte proastă. Din punctul meu de vedere, Churchill este cel mai inteligent dintre ei, ca imperialist. El simțea că, dacă o să-i înfrângem pe nemți, atunci și Angliei o să-i sară puțin fulgii. Simțea acest lucru. Roosevelt, în schimb, se gândea: e țară săracă, nu are industrie, nu au pâine – o să vină și o să facă

1. Philip Bell, *John Bull and the Bear: British Public Opinion, Foreign Policy and the Soviet Union, 1941–1945*, Hodder Arnold, 1990, p. 91.

plecăciuni. N-au ce să facă. Dar noi priveam asta cu totul altfel. Pentru că, în privința aceasta tot poporul era pregătit și de sacrificii, și de luptă, și de demascarea nemiloasă a tuturor anturajelor externe. Sigur că noi nu credeam în acest al doilea front, dar trebuia să-l obținem. Trăgeam de ei: nu poți, dar ai promis... Uite, în felul acesta.

Viaceslav Molotov, în Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, Albin Michel, 1995, pp. 70–71 [Feliks Ciuev, Viaceslav Molotov, *Conversații cu Molotov: În cercul puterii comuniste*, trad. de Antoaneta Olteanu, Corint, București, 2017, pp. 84–85 – n.tr.]

Toată abilitatea de intrigant a lui Stalin constă în a se prezenta aliaților săi drept un dictator, desigur – ceea ce nu-i deranjează peste măsură –, dar, mai ales, drept un naționalist rus și nimic mai mult. Dizolvarea Cominternului din mai 1943, care amână revoluția mondială, caută să credibilizeze această poziție. Pe ascuns, Moscova continuă să conducă Partidele Comuniste din lume, dar dintr-o perspectivă aparent mai puțin internaționalistă. Apărarea URSS, patria socialismului, trece pe locul doi. Oriunde este necesar, comuniștii trebuie să se lupte pentru eliberarea țării lor, purtați de valul naționalist provocat de politica expansionistă germană. Churchill și Roosevelt apreciază această turnură, care îi face să creadă că Stalin este preocupat numai de viitorul Rusiei. Devine un interlocutor responsabil, un om cu care se poate negocia rațional ca de la stat la stat, ca de la putere la putere, cum se cuvine în relațiile internaționale.

Cele trei conferințe tripartite, cea de la Teheran din noiembrie 1943, de la Ialta din februarie 1945 și, după război, cea de la Potsdam din iulie 1945, care aveau să pecetluiască soarta Europei vreme de o jumătate de secol, ilustrează neînțelegerea pe care s-a bazat improbabilă alianță dintre democrație și comunism. Pentru a merge în capitala Iranului, Stalin ia pentru prima oară în viața lui avionul; de asemenea, este prima sa ieșire din URSS de când o conduce. Înainte de această conferință, *Vojd*-ul a încercat încă o dată să ia legătura cu Führerul. În toamna anului 1943, Armata Roșie este în avantaj, Wehrmachtul bate în retragere, Moscova e pe o poziție de forță. Stalin îi propune lui Hitler revenirea Germaniei la granițele din 1939 și reinstaurarea drepturilor Rusiei de dinainte de 1914. Liderul sovietic ar vrea să creeze un fel de condominiu germano-sovietic în Europa, al cărui lider principal să fie el. Se simte în continuare mai aproape de Hitler, de ura lui față de democrație, de ideile lui antiliberale, de modul său de a guverna, decât de liderii occidentali pe care trebuie să-i întâlnească la Teheran. Führerul nu a dat curs. Când sosește în capitala iraniană, Stalin este hotărât să obțină de la Aliați ceea ce i-a refuzat fratele său inamic.¹ Roosevelt, și mai ales Churchill, care trăiesc cu obsesia unui nou pact Berlin–Moscova, sunt destul de maturi să accepte condițiile Kremlinului.

1. Ernst Nolte, *La Guerre civile européenne, 1917–1945*, éditions des Syrtes, 2000, p. 523.

Sovieticii au pregătit conferința aceasta ca niște profesioniști, în vreme ce americanii și britanicii aveau să se comporte ca niște amatori. Roosevelt a acceptat să fie cazat la ambasada URSS, ceea ce ușurează supravegherea sa. Fiul lui Beria face parte din echipa de NKVD-iști care se ocupă cu spionarea delegațiilor occidentale. În fiecare dimineață, îi dă liderului sovietic raportul supravegherii audio. „La 8:00, Stalin, care, cu acest prilej, și-a schimbat obiceiurile (lucra în mod obișnuit noaptea și se trezea la 11:00), ne primea pe mine și pe ceilalți“, va mărturisi el. „Se pregătea cu multă atenție pentru fiecare ședință, având la îndemână dosare pentru fiecare chestiune care-l interesa. A mers chiar până la a cere amănunte cu privire la tonul discuțiilor... Uneori, era surprins: «Ei știu că-i putem auzi și totuși vorbesc pe față!»“¹ Întâlnirile sunt bilaterale, Churchill și Roosevelt erau convinși că ar fi mai simplu să ajungă la o înțelegere cu Stalin într-o discuție între patru ochi. *Vojd*-ul se află în centrul negocierilor, lucru care îi consolidează poziția. Ignoranța, sau naivitatea președintelui american este incredibilă. Valentin Berejkov, interpretul lui Stalin, va relata unele dintre afirmațiile acestuia: „Profit de absența tovarășului nostru de arme, Churchill, ca să abordez un subiect despre care lui nu îi place să vorbească“, spune Roosevelt. „Statele Unite și Uniunea Sovietică nu sunt puteri coloniale și le este mult mai simplu să discute aceste probleme. Nu cred că imperiile coloniale vor supraviețui prea mult timp după război.“ Berejkov comentează: „M-a uimit inițiativa lui Roosevelt, cu atât mai mult cu cât în luna noiembrie 1940 îl auzisem pe Hitler propunându-i lui Molotov să împartă Imperiul Britanic între URSS, Italia, Germania și Japonia.“² Roosevelt vrea să-l atragă pe Stalin de partea sa, aceea a unei noi ordini internaționale plasate sub egida unei organizații ad-hoc conduse de învingători. Își multiplică gesturile amicale, complicitățile chiar, cu liderul sovietic, uneori în detrimentul lui Churchill. Președintele american îl ia în răs pe omologul său britanic, trabucurile, manierele lui. *Vojd*-ul râde cu poftă. Un incident anume ne dezvăluie atmosfera. La cină, Stalin propune ca 50.000 de ofițeri germani să fie executați încă de la sfârșitul războiului. Churchill răspunde glacial: „Aș prefera să fiu executat pe loc în grădină decât să-mi pătez onoarea mea și a țării mele cu o asemenea infamie“. Crezând că destinde atmosfera, Roosevelt nuanțează: „49.000 de execuții ar trebui să fie de ajuns“. Înfuriat, Churchill părăsește sala. Stalin îl prinde pe culoar să-și ceară scuze. Voia doar să glumească, pretinde el. Britanicul pare să fie convins de acest lucru și incidentul este dat uitării.

1. Sergo Beria, *Beria, mon père*, Plon/Critérion, 1999, p. 148 [*Tatăl meu, Beria: În inima puterii staliniste*, trad. de Dan Criste, Meteor Publishing, București, 2015, pp. 177-178 – n. tr.].

2. *Ibid.* Această mărturie a lui Berejkov este prezentată la note de către Françoise Thom, care a cules, a redactat, a tradus și a adnotat biografia lui Beria relatată de fiul său.

La Teheran, Roosevelt este convins că a stabilit o legătură serioasă cu Stalin. Amintește în fața apropiaților săi de „forța simpatiei care se simte la el”¹. Nu știe ce teatru poate să joace *Vojd*-ul. Afabil când trebuie, teribil când vrea, își adaptează comportamentul la așteptările interlocutorului, cu scopul de a-l seduce și a-l păcăli. Este un fel de cameleon, capabil să-și schimbe atitudinea în funcție de interese ca să obțină ce dorește. Dictatorul este copleșit de această primă conferință cu aliații săi, toate revendicările i-au fost acceptate: promisiunea unei debarcări anglo-americane în Franța, cel mai târziu în mai 1944; deplasarea granițelor Poloniei spre vest (în detrimentul Germaniei) și recunoașterea liniei Curzon la est (în beneficiul URSS); manifestarea interesului Moscovei față de mica enclavă Königsberg, care nu i-a aparținut niciodată Rusiei; alipirea țărilor baltice la URSS „potrivit voinței popoarelor”. Într-o scrisoare destinată ambasadurului american la Moscova, interpretul lui Roosevelt, Charles Bohlen, decriptează acordul de la Teheran: „Germania va fi și va rămâne dezmembrată. Statele din Europa de Est, Centrală și de Sud nu vor putea să formeze o federație sau să se asocieze. Franța își va pierde coloniile și bazele, și nu va avea dreptul la un sistem militar demn de acest nume. Rezultatul va fi că URSS va fi singura putere militară și politică semnificativă de pe continentul european. Restul Europei este redus la neputință politică și militară.”² Și așa avea să se întâmple, mai mult sau mai puțin. „Când Churchill a spus că Dumnezeu este de partea Aliaților, Stalin l-a tachinat: «Și Diavolul este de partea mea!»”³

Conferința de la Ialta, care începe pe 4 februarie 1945, trebuie să pecetluiească ceea ce a început la Teheran. Aliații au depășit chestiunile de principiu, trebuie, concret, să decidă viitorul lumii postbelice. Situația pe teren s-a schimbat. În Asia, armata japoneză ține piept cu greu avansului forțelor americane și engleze; pe frontul european, debarcarea din Normandia a eliberat Franța, insulițele de rezistență ale Wehrmachtului și ultima ofensivă din Ardeni, îndeosebi, nu au produs efectul dorit, iar în est, Armata Roșie este la numai 80 de kilometri de Berlin. Moscova ocupă o poziție de forță și este mai mult ca oricând în măsură să-și impună condițiile.

CONFERINȚA DE LA IALTA ÎN VIZIUNEA SERVICIILOR SECRETE SOVIETICE

Mărturia lui Pavel Sudoplatov, responsabilul cu informațiile din cadrul NKVD

La sfârșitul anului 1944, în vederea pregătirii acestei conferințe prevăzute în februarie 1945, a avut loc o reuniune a serviciilor noastre de informații, condusă de Molotov. Ședința aceasta avea două obiective: evaluarea potențialului de

1. Robert Conquest, *Staline*, Odile Jacob, 1993, p. 285.

2. *Apud* Jean Laloy, *Yalta hier, aujourd'hui, demain*, Robert Laffont, 1988, p. 65.

3. *Apud* Simon Sebag Montefiore, *Staline, la cour du tsar rouge*, éditions des Syrtes, 2005, p. 495 [*Stalin: Curtea țarului roșu*, trad. de Cătălin Drăcșineanu, Polirom, Iași, 2014, p. 375 – n. tr.].

război de care încă dispunea Germania și analizarea termenilor acordurilor care vor fi încheiate cu americanii și britanicii asupra modului de rezolvare a problemei păcii. [...] La încheierea acestei reuniuni, Beria m-a numit șef al echipei speciale, care trebuia să strângă informații pentru Molotov și Stalin. Pentru a afla la ce să ne așteptăm din partea liderilor aliați și a colaboratorilor lor, realizaserăm portretele psihologice ale membrilor delegației americane. Știam că aceasta, asemenea delegației britanice, nu stabilise nici un plan general pentru politica postbelică în țările Europei de Est. Membrii săi nu se puseseră de acord și nu aveau nici un proiect coerent de prezentat. Americanii și britanicii își doreau pur și simplu să dea puterea șefilor de guvern polonez și ceh aflați în exil la Londra.

Potrivit rapoartelor furnizate de serviciile secrete ale armatei și cele ale conducerii noastre, americanii erau dispuși să ajungă la un compromis și, deși nu prea știam să dăm dovadă de flexibilitate, puteam obține pe drept partea noastră de influență în Europa postbelică, poate chiar în întreaga lume. Această „flexibilitate” pe care o așteptau Aliații din partea noastră însemna că membrii guvernului polonez în exil aveau să primească posturi importante în cabinetul guvernamental. Dar exigențele pe care le-au formulat Churchill și Roosevelt la Ialta au fost de o naivitate extraordinară, din punctul nostru de vedere, deoarece componența viitorului guvern polonez avea să fie determinată, desigur, de forțele politice care aveau să primească sprijinul Armatei Roșii.

Pavel și Anatoli Sudoplatov, *Missions spéciales*, Seuil, 1994, pp. 280–281.

*

Mărturia lui Sergo Beria, responsabil cu supravegherea audio la conferința de la Ialta

Am ajuns în Crimeea înainte de începerea conferinței. M-am întâlnit cu un grup de specialiști în supraveghere cu care nu mă mai întâlnisem până atunci. Stalin nu ne-a chemat, dar ne-a înștiințat că urma să îndeplinim aceleași sarcini ca la Teheran. Mi s-a încredințat din nou misiunea de a intercepta discuțiile dintre Roosevelt și cei din anturajul său. Aparatura noastră era mai performantă ca aceea de la Teheran. În plus, inginerii care o realizaseră se aflau acum la fața locului și ne-au arătat cum să folosim acea aparatură, care includea și microfoane direcționale. [...] Am prevăzut faptul că Roosevelt avea să fie plimbat cu scaunul rulant prin parcul din jurul palatului [...]. Am reușit astfel să-l urmărim pe o distanță considerabilă cu ajutorul dispozitivelor de ascultare. [...]

Churchill [...] știa că Roosevelt avea idei foarte clare, pe care nu ar fi putut să i le schimbe. Datorită microfoanelor mele, am observat că Roosevelt a refuzat să vorbească cu el atunci când s-au întâlnit. Îmi aduc foarte bine aminte asta fiindcă a fost prima oară când mi-am folosit microfoanele. Churchill mergea pe jos în spatele jeepului cu care era transportat președintele. A încercat să pună niște întrebări, dar Roosevelt i-a tăiat-o scurt, replicând că totul a fost discutat și stabilit. [...]

Dacă nu mă-nșală memoria, Churchill a creat greutăți în privința Poloniei, încercând să revină la decizii deja luate. Îmi amintesc că l-am auzit spunând că rușii voiau să înghită o bucată atât de mare, încât riscau să se înece. În ceea ce-l privește pe Roosevelt, acesta a urmat politica de la Teheran, adăugând însă câteva puncte. El i-a explicat lui Stalin că, după încheierea războiului, va trebui ca URSS și SUA să îndeplinească o serie de sarcini în comun. După părerea lui, politica postbelică a Americii avea să corespundă mai mult intereselor Uniunii Sovietice decât cea a britanicilor. De fapt, SUA și URSS trebuiau să stabilească

ordinea în fostele colonii ale Marii Britanii, iar Organizația Națiunilor Unite avea să fie instrumentul dezmembrării Imperiului Britanic. [...]

Sergo Beria, *Beria, mon père*, Plon/Critérion, 1999, pp. 162–164 [ed. rom. cit., pp. 195–197 – n. tr.].

La Ialta, Stalin renunță la cele șaisprezece locuri pe care le revendica în viitorul ONU, unul pentru fiecare republică sovietică. Numai Rusia, Ucraina și Bielorusia vor fi reprezentate, în cele din urmă. Roosevelt apreciază „concesia”, atunci Stalin poate să-și impună revendicările. A cerut mai mult ca să primească ce voia. Pentru Polonia, URSS obține confirmarea granițelor stabilite la Teheran și instalarea unui guvern din care vor trebui să facă parte reprezentanți ai Comitetului de la Lublin (comunist) alături de „alți lideri democrați polonezi din Polonia sau din străinătate”. Alegerile „libere”, prevăzute să aibă loc cât mai curând posibil, vor fi supravegheate de la Moscova de către Molotov și ambasadorii britanic și american în URSS. Pentru *Vojd*, victoria este totală. Comitetul de la Lublin, care reprezintă câțiva comuniști, este pus pe picior de egalitate cu „ceilalți lideri democrați” din Polonia, ceea ce conferă respectabilitate unui grupuscule aservit Moscovei. În plus, a lăsa în grija URSS supravegherea alegerilor „libere” deschide calea spre măslirea scrutinului. În privința Germaniei, Stalin are, încă o dată, câștig de cauză. Roosevelt își dorea dezmembrarea țării, în ciuda opoziției lui Churchill. Proiectul este amânat sine die în favoarea celor trei zone (temporare) de ocupație. Pentru a da satisfacție URSS, care se opune instaurării unei zone de ocupație franceză, aceasta este inclusă în zonele britanică și americană. Jumătate din despăgubirile de război pe care va trebui să le achite Germania, adică zece miliarde de dolari, îi vor reveni Uniunii Sovietice. Această sumă, care trebuie achitată în bunuri, capitaluri și mână de lucru, este un cec în alb acordat viitoarelor jafuri asupra țării din partea sovieticilor. În sfârșit, la presiunea americanilor, Stalin acceptă să declare război Japoniei, cel mai târziu la trei luni de la capitularea Germaniei. În compensație, URSS va obține insulele Kurile, partea sudică a insulei Sahalin, Port-Arthur, exploatarea complexului feroviar din Mancuria și internaționalizarea portului Dalian. Este o nouă victorie pentru Stalin, care îi spală obrazul, grație lui Roosevelt, pentru umilința din timpul războiului ruso-japonez din 1905.

Într-o „Declarație asupra Europei eliberate”, Cei Trei Granzi își iau la Ialta angajamentul să susțină pe Bătrânul Continent guverne democratice, create în urma alegerilor libere, supravegheate de ei. Promisiunea este expresă. Stalin o acceptă fără să clipească. Are intenția să o respecte în felul său, în funcție de „corelarea forțelor”, după cum îi mărturisește lui Molotov.¹

Potsdam, în iulie 1945, este al treilea și ultimul act al „comediei” diplomatice pe care o joacă Aliații. Americanii și britanicii încep să-și înțeleagă

1. Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*, ed. cit., p. 84.

greșelile trecutului. Hitler, inamicul comun, nu mai există ca să sudeze interesele învingătorilor. În plus, informațiile care le parvin de pe teritoriile „eliberate” de Armata Roșie îngrijorează Washingtonul și Londra, situația din partea sovietică a Germaniei ocupate a devenit preocupantă. Dar Roosevelt și Churchill nu mai sunt ca să spună acest lucru. Președintele american, decedat pe 12 aprilie, a fost înlocuit de Harry Truman, iar laburistul Clement Attlee, câștigător al alegerilor în Marea Britanie, l-a înlocuit pe sir Winston, bătrânul leu conservator în care nu avea încredere *Vojd*-ul. Stalin, care a îmbrăcat prestigioasa uniformă de generalisim, trece drept un veteran, un înțelept pe lângă acești doi novici. Ocupând o poziție de forță politică – URSS se întinde de acum pe jumătate din Europa –, dictatorul poate profita de ascendentul său psihologic asupra interlocutorilor săi. „L-am cunoscut bine pe Joe Stalin și-mi este simpatic bătrânul Joe”, va declara Truman la revenirea la Washington. „Este un tip de treabă. Dar Joe este prizonierul Politbiuroului. Nu poate face ce vrea. Își ia angajamente și, dacă ar putea, le-ar respecta.”¹ Stalin, căruia îi plăceau glumele bune, probabil că a apreciat aceste afirmații dacă a aflat de ele... La Potsdam, „unchiul Jo” a reușit încă o dată să-i domine pe occidentali. Americanii și britanicii renunță la această conferință și la ultima speranță că ar putea să aibă un cuvânt de spus în destinul Europei Centrale și de Est. În „Declarația asupra Europei eliberate” de la Ialta, semnatarii se angajaseră să recunoască guvernele țărilor „eliberate” de Armata Roșie, după organizarea de alegeri libere. La Potsdam, anglo-saxonii uită de această condiție și declanșează procesul de recunoaștere diplomatică înainte de organizarea acestor alegeri. Londra și Washingtonul știau cu siguranță ce urma să se întâmple. În fața unui diplomat american, Stalin, cinic, a recunoscut că nu avea intenția să cheme la urne în aceste țări, deoarece știa dinainte că rezultatele vor fi antisovietice.² URSS își extinde avantajul într-atât, încât îi face pe Aliați să accepte deportarea în vest, spre Germania occidentală, a milioane de cetățeni de origine germană instalați de mult în Polonia și Cehoslovacia. Operațiunea îi aduce numai beneficii lui Stalin: epurarea din țările cucerite se va face cu binecuvântarea democrațiilor occidentale; primește girul Londrei și Washingtonului să deporteze oameni – lucru în care serviciile lui sunt experte –, un mijloc „legal” de transfer forțat de populații (mai multe zeci de mii de germani aveau să moară în cursul călătoriei), și asta când lumea află îngrozită de amploarea ucigătoare a deportărilor naziste; destabilizează partea vestică a Germaniei, care este obligată să primească un val de deportați disperați și sărăciți. Gustul victoriei devine amar pentru occidentali.

Stalin a câștigat războiul și se bucură de roadele păcii. „Cine se luptă cu Hitler este prietenul Angliei; cine luptă alături de el este inamicul Angliei”, spusese Churchill în iunie 1941, în ziua invadării URSS. În numele

1. *Apud* Boris Souvarine, *Staline*, reed. de Gérard Lebovici, 1985, p. 590.

2. Georges-Henri Soutou, *op. cit.*, p. 95.

acestui principiu, Aliații au închis ochii la metodele Armatei Roșii; au rămas surzi la avertismentele celor care cunoșteau metodele sovieticilor; nu au vrut să-i creadă pe cei scăpați teferi din Gulag, mai ales polonezi, luați prizonieri în urma Pactului germano-sovietic, apoi eliberați pentru a se lupta alături de trupele aliate. Acum că tunurile au amuțit, occidentalilor le este greu să recunoască faptul că au hrănit la sân un alt monstru decât cel pe care tocmai l-au doborât. Sunt constrânși de angajamentele pe care și le-au luat.

URSS a ieșit victorioasă din conflict din mai multe motive. Dimensiunea țării a învins încă o dată în istorie ambițiile invadatorului. Eroismul soldatului sovietic, constrâns să se lupte până la moarte, a făcut minuni. Mobilizarea poporului, implicat fără voia lui în efortul de război, a salvat puterea. Îndârjirea cu care Hitler îi consideră suboameni pe slavi și-a făcut din ei adversari redutabili... Toți acești factori au jucat un rol. URSS îi datorează această victorie și ajutorului occidental. Trecută sub tăcere de propaganda de la Moscova, apoi eliminată din cărțile de istorie, care aveau să retraseze epopeea eroică a Marelui Război Patriotic, amploarea sprijinului militar, economic și financiar oferit de Statele Unite și de Marea Britanie a jucat cu siguranță un rol. În patru ani de război, URSS a primit de la aliații săi echivalentul a 11-12 miliarde de dolari, sub formă de tehnică militară (22.000 de avioane, 13.000 de tancuri, 10.000 de tunuri), mijloace de transport (427.000 de camioane, 2.000 de locomotive), echipamente (44.600 de mașini-unelte), materii prime (2,6 milioane de tone de petrol, 720.000 de tone de metale neferoase), alimente (4,5 milioane de tone).¹ În total, 12% din materialele folosite de Armata Roșie pe durata conflictului au fost de origine străină. Transportarea acestor ajutoare a presupus numai pentru Marina Regală pierderea a 792 de nave comerciale, 78 de nave de escortă și a cauzat moartea a 2.669 de ofițeri și marinari.² Sprijinul occidental a permis economiei de război sovietice să reducă dezechilibrele, să se specializeze în producția militară fără să se teamă de întreruperea circuitului de aprovizionare. Moscova a făcut totul să ascundă amploarea acestui sprijin. Originea materialelor trimise a fost adesea falsificată, mărcile și alte inscripții străine au fost acoperite cu denumiri rusești. „Greutatea industriei americane, combinată cu tenacitatea britanică au învins lipsa de măsură nazistă, întrucât Stalin a cheltuit fără să ia în calcul materia primă umană, care nu va fi evaluată decât după moartea sa“, amintește Boris Souvarine în biografia liderului sovietic. „Cele mai vulgare procedee împrumutate din lumea publicității, și de o parte, și de alta, au fost folosite pentru ca Stalin, mai ales prin voia aliaților lui provizorii, să pară un mare învingător al războiului pe care îl provocase alături de Hitler. Nu au exclus nimic ca să-l preamărească,

1. Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, Calmann-Lévy, 1982, p. 347 și Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique de Krouchtchev à Gorbatchev*, PUF, 2008, p. 346.

2. Boris Souvarine, *Staline*, ed. cit., p. 571.

să-l încoroneze, să-l copleșească cu onorurile nemeritate ale victoriei. Vizionar, Roosevelt era sigur că Stalin «nu va încerca să anexeze nimic și va lupta alături de el pentru o lume a democrației și păcii». De fapt, Stalin a anexat mai mult de 680.000 de kilometri pătrați, populați de aproape 25 de milioane de suflete. În plus, a supus imperiului său șase țări europene întinse pe aproape 800.000 de kilometri pătrați și având aproximativ 90 de milioane de locuitori.¹

Americanii și britanicii preferă să închidă ochii la apetitul de cuceritor al lui Stalin, în loc să recunoască faptul că aliatul lor i-a păcălit. Această lipsă de intervenție se explică și printr-un alt motiv, fundamental, aflat în centrul neînțelegerii pe care s-a bazat alianța tripartită. Dacă războiul a apropiat sistemele democratic și comunist în zona care îi este rezervată statului, autorității în general, comandamentului în particular, obligând individul să cadă pe locul doi în fața colectivului, raportarea la oameni rămâne totuși fundamental diferită în cele două tipuri de regim, apusean și răsăritean. În democrație, viața omenească are un preț, deopotrivă în virtutea unei moșteniri morale, iudeo-creștine, în care viața este sacră, și prin funcționarea politică, deoarece sistemul se bazează pe principiul „un om înseamnă o voce”, așa că fiecare poate să-și exprime opinia. Totalitarismul, care nu se încurcă cu o asemenea convingere, nici cu un asemenea principiu, poate să distrugă nenumărate vieți. Apariția comunismului în secolul XX – dar și a nazismului – a schimbat raportul dintre state și responsabili lor în timpul războiului, lucru pe care lumea va continua să-l vadă și să-i suporte consecințele până la căderea regimurilor comuniste în 1991. Liderii democrați și despoții totalitari nu sunt egali în vreme de război, sau, mai degrabă, nu se luptă cu aceeași stare de spirit. Unii caută să limiteze costul uman, în vreme ce ceilalți masacrează fără să se uite la număr. Unii trebuie să dea socoteală în fața cetățenilor lor, celorlalți nu le pasă câtuși de puțin de ei. Unii caută pacea, pe ceilalți nu-i interesează. Dorința de a pune capăt acestui nou conflict mondial, lehamitea, dorința de a cruța vieți permit, de asemenea, înțelegerea motivului pentru care Roosevelt și Churchill (și succesorii lor) au cedat în fața exigențelor lui Stalin. Greutatea acestor realități, așa de diferite în cele două sisteme, probabil a jucat și ea un rol la fel de important ca naivitatea sau ignoranța acestor lideri. După 1945, Washingtonul vrea să-și repatrieze oamenii cât mai repede posibil, în vreme ce Stalin își poartă propriul său război, trimițând trupe și oameni în noile dominioane sovietice. Aceste două logici, aceste două politici nu pot decât să intre în conflict în viitor. Războiul Rece s-a născut din iluziile și neînțelegerile care au prevalat în timpul acestui al doilea conflict mondial.

În iulie 1941, când Stalin l-a primit pentru prima oară pe Anthony Eden, secretarul de stat din Ministerul de Externe, *Vojd*-ul i-a mărturisit admirația lui față de Führer. Un „geniu de excepție”, spune el, după care adaugă, „dar Hitler are un defect fatal, nu știe când să se oprească”.

1. *Ibid.*, p. 593.

Britanicul zâmbește. „Vă întrebați dacă eu o să știu când să mă opresc“, spune Stalin. „Ei bine, pot să vă asigur că voi ști întotdeauna.“¹ Patru ani mai târziu, afirmația este dată uitării. Ambasadorul Statelor Unite la Moscova, Averell Harriman, tocmai s-a interesat la Kremlin de starea de spirit a numărului unu sovietic a doua zi după victorie: „Probabil că sunteți mulțumit, mai demult germanii erau la porțile Moscovei și acum participați la împărțirea Berlinului“, spune americanul. „Țarul a ajuns până la Paris“, răspunde Stalin.² Este doar o glumă.

WISELE DE CUCERIRE ALE LUI STALIN ÎN EUROPA

În 1944–1945, Marele nostru Stat-Major a elaborat planuri de invadare a Franței și Italiei.* Venirea la putere a comuniștilor avea să se facă în același timp cu înaintarea trupelor sovietice. Erau avute în vedere o debarcare în Norvegia, precum și capturarea strâmtorilor. Pentru realizarea acestor planuri, a fost alocat un buget substanțial. Era de așteptat ca americanii să abandoneze o Europă prăbușită în haos, în vreme ce Marea Britanie și Franța vor fi paralizate de problemele lor coloniale. Uniunea Sovietică posedă 400 de divizii experimentate, gata să se avânte în atac asemenea unor tigri. S-a calculat că întreaga operațiune avea să dureze nu mai mult de o lună. [...] Toate aceste planuri au fost anulate când Stalin a aflat de la tata că americanii aveau bomba atomică și că o introduceau în producția de serie**. [...] În opinia lui, dacă Roosevelt ar mai fi trăit, noi am fi reușit. America s-ar fi mulțumit să capete coloniile britanice și n-ar fi pornit împotriva noastră. Mai mult, Stalin era convins că Roosevelt fusese asasinat și îl acuza pe tata că nu i-a spus nimic despre aceasta.

* O ședință a Biroului Politic a fost dedicată luării unei hotărâri în privința cuceririi de către URSS a întregii Europe. Mareșalul Budionnii a susținut că Armata Roșie a făcut o mare greșală oprindu-se la Elba, că ea trebuie să continue cu hotărâre și că acest lucru nu este foarte complicat din punct de vedere militar. Stalin a obiectat: „Dar cum o să-i hrănim pe soldați?“ (nota Françoise Thom)

Sergo Beria, *Beria, mon père*, Plon/Critérion, 1999, pp. 173–174
[*Tatăl meu, Beria: În inima puterii staliniste*, prefață și note de
Françoise Thom, trad. de Dan Criste, Meteor Publishing,
București, 2015, pp. 210–212 – n. tr.].

** La Potsdam, Truman l-a informat oficial pe Stalin că Statele Unite dețin o bombă atomică. Sovieticii știau deja de existența ei și parțial secretele de fabricație ale acesteia, datorită rețelelor de informații ale NKVD-ului instalate în Statele Unite, inclusiv la centrul de testare de la Alamo (nota T.W.).

Ocupația și puterea politică

Deși Stalin este un bolșevic sadea, asta nu face să-i placă mai puțin confortul, chiar și într-o lume nimicită de război. Înainte să plece la Potsdam, Beria i-a trimis o notă despre măsurile luate în vederea șederii

1. *Apud* Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *op. cit.*, p. 257.

2. Relatat de Viaceslav Molotov, în Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, Albin Michel, 1995, p. 97.

sale: „Au fost amenajate șaizeci și două de vile (10.000 de metri pătrați) și un hotel privat cu un etaj pentru tovarășul Stalin (cincisprezece camere, o verandă deschisă, o mansardă, adică în total 400 de metri pătrați). Hotelul este echipat complet. Are un centru de transmisii. Au fost prevăzute rezerve de vânat, păsări, produse alimentare, de băcănie și băuturi. Au fost create trei ferme suplimentare la șapte kilometri de Potsdam cu vite și păsări de curte, depozite de legume; există două brutării.”¹ La apogeul puterii și cultului său, *Vojd*-ul are dreptul la stima cuvenită statutului său. În cursul acestei conferințe, se comportă ca o divă. Înfundat într-o uniformă albă imaculată, care îi dă un aer aproape angelic, îi place să se facă dorit. Sosește mereu târziu la reuniuni, obligându-și permanent aliații să-l aștepte. Nimeni nu îndrăznește să-i reproșeze acest lucru.

Această călătorie în Germania este a doua și ultima deplasare a dictatorului peste hotare. Precauțiile luate cu această ocazie dezvăluie starea de spirit a lui Stalin și climatul care domnește în acel moment în zona Europei care tocmai a fost eliberată de Armata Roșie. Paranoia *Vojd*-ului, care se va agrava până la moartea sa, poate explica incredibilul dispozitiv polițienesc instalat la Potsdam în vederea venirii lui, dar nu numai. „Protecția este asigurată de șapte regimente ale NKVD-ului și de 1.500 de oameni din efectivele operaționale“, precizează Beria în nota sa. Stalin trebuie să traverseze cu trenul o parte din URSS, Polonia și din Germania până să ajungă la conferință. NKVD-ul consideră această lungă călătorie suficient de periculoasă încât să ia măsuri excepționale. Ți l-ai fi imaginat pe Stalin triumfător, parcurgând aceste zone ca un învingător, aclamat de mulțimi vesele, salutându-și salvatorul, pline de recunoștință că fuseseră salvate de oroarea nazistă. De fapt, este un dictator supraprotejat, ferit de orice contact cu exteriorul, la adăpost în spatele unei armate de gărzi și polițiști, și traversează aceste teritorii cucerite ca un om care se teme, nu fără motiv, poate, de reacția populațiilor ocupate. „A fost pregătit un tren special“, continuă Beria. „Traseul are 1.923 de kilometri (1.095 în URSS, 594 în Polonia, 234 în Germania). Securitatea căilor ferate este asigurată de 17.000 de oameni din trupele NKVD, 1.515 din efectivele operaționale. Între șase și cincisprezece oameni asigură protecția pe fiecare kilometru de cale ferată. Opt trenuri blindate ale trupelor NKVD vor parcurge traseul ales.“

În țările aflate de acum sub control sovietic, eliberatorii sunt noii prădători. În primul rând, au fost violurile, pe scară mare, deseori urmate de asasinat. În câteva luni, între aprilie și septembrie 1945, două milioane de femei germane, de toate vârstele, au fost agresate sexual de soldații Armatei Roșii, dintre care 130.000 doar la Berlin în primele zile ale Eliberării. O femeie a ținut un jurnal în aceste zile de coșmar. În el

1. Arhivele Centrale de Stat ale Revoluției din Octombrie, f. 9401, i. 2, d. 97, vol. 6, pp. 124–130, *apud* Dimitri Volkogonov, *Staline, triomphe et tragédie*, Flammarion, 1991, p. 412.

a descris calvarul ei și al altora, ascunse în fundul pivnițelor capitalei germane, cu speranța că vor scăpa de supliciu, speriate ca niște animale hăituite, dispuse la orice compromis pentru a evita sacrificarea.¹

SCENE DE VIOL

Când am trecut granița Reichului, primul oraș pe care l-am cucerit se numea Goldap. Germanii se retrăseseră fără să opună rezistență 200 de kilometri. Populația civilă părăsise și ea orașul, dar nu dispunea de camioane. Oamenii plecau cu trăsuri trase de cai. Erau cu vreo sută de kilometri în urma trupelor lor. Populației din Goldap i s-a adăugat cea din Interburg. Noi aveam la dispoziție mașini și a fost simplu să-i prindem din urmă. Și atunci a început infernul. Toate fetele și femeile au fost luate deoparte și violate încontinuu de grupuri întregi. Vedeam pe marginea drumurilor aceste femei și fete goale și, în jurul lor, grupuri de bărbați cu pantalonii lăsați în vine. Dacă copiii încercau să-și ajute mamele, îi împușcau. La fel și cu bătrânii. Violau aceste femei, tinere sau bătrâne, până își pierdeau cunoștința. Și apoi le ucideau. Coloneii, generalii priveau aceste scene și izbucneau în râs. Începeau chiar să organizeze „fluxul”, ca fiecare soldat să-și primească „rația”. [...]

Orașul Heilsberg era plin de civili, femei, copii și bătrâni. Soldații s-au răspândit imediat prin case și au început violurile. [...] Colonelul a creat un grup de cincisprezece oameni și le-a ordonat să strângă toate femeile și să le închidă în biserică. Colonelul mi-a adus la cunoștință decizia sa și mi-a ordonat să nu las pe nimeni să intre în biserică. Aproximativ 200 de femei am avut în pază. În jumătatea de oră care a urmat, au sosit cinci tancuri ale noastre, mi-au alungat santinelele, au intrat și au început violurile. Femeile m-au înconjurat și m-au implorat să le ajut, dar nu puteam face nimic. S-a răspândit zvonul prin oraș și au venit toți soldații. Cineva a avut ideea să arunce de pe biserică femeile care își pierdeau cunoștința. La baza clopotniței s-a format un morman de cadavre. A durat trei sau patru ore. Este sentimentul cel mai cumplit, experiența cea mai înspăimântătoare pe care am trăit-o în tot războiul*.

Mărturia lui Leonid Rabicev, locotenent-major
în timpul războiului, culeasă în 2010 de Jean Lopez și Lasha Otkhmezuri
în *Grandeur et misère de l'Armée rouge*, Seuil, 2011, pp. 53 și 60.

* Înainte de această mărturie, căpitanul Lev Kopelev fusese indignat de fapte similare când fusese la fața locului, în Germania. Camarazii săi din Armata Roșie au raportat protestele lui, ceea ce i-a atras arestarea și condamnarea la zece ani de lagăr pentru „propagarea umanismului burghez și a milei față de inamic”. În Gulag, Kopelev avea să-l cunoască pe Aleksandr Soljenițin. Scriitorul va face din el unul dintre „eroii” săi în capodopera *Arhipelagul Gulag* (nota T.W.).

Membrii Partidului Comunist German, care i-au primit cu bucurie pe tovarășii din Armata Roșie, sunt șocați de comportamentul animalic al eliberatorilor. „Bărbații și femeile din clasa muncitoare ne repetă fără încetare: «Am sperat atâta că viitorul va fi mai bun, eram așa de bucuroși

1. Anonyme, *Une femme à Berlin*, Gallimard, 2006 [Anonima, *O femeie din Berlin: Însemnări de jurnal din 20 aprilie până în 22 iunie 1945*, trad. de Radu-Mihai Alexe, Humanitas, București, 2018 – n. tr.].

de venirea Armatei Roșii și acum se poartă exact cum au spus mereu SS-ul și partidul nazist că vor face», raportează conducerea KPD la Moscova. Starea de spirit a populației s-a înrăutățit mult din cauza acestor incidente. O femeie de pe stradă mi-a spus astăzi, când îmi povestea cum a venit din nou Armata Roșie la locuința ei și a violat femeile: «Într-un fel, era mai bine pentru noi cu SS-ul, măcar, din acest punct de vedere, lăsau femeile în pace.»¹

Violul, calificat în zilele noastre drept crimă de război, a fost dintotdeauna tributul impus de armatele învingătorilor. Și în Vest soldații armatei americane au comis cu ocazia eliberării agresiuni asupra a zeci de mii de femei italiene, franceze și germane, dar acestea nu au căpătat niciodată amploarea celor comise în Est de Armata Roșie. Desigur, putem vedea în această formă de răzbunare primitivă dorința soldatului sovietic de a-și face inamicul învins „să plătească” pentru suferințele îndurate, dar calvarul femeilor poloneze, maghiare, românce sau bulgăroaice în țările lor sugerează că vendeta nu a fost unicul motiv pentru acest comportament criminal. Milovan Djilas, un comunist iugoslav, va povesti cum și în țara sa, care s-a eliberat de ocupația nazistă aproape fără ajutorul Armatei Roșii, soldații sovietici au comis nenumărate violuri. Djilas li s-a plâns responsabililor sovietici, scoțând în evidență comportamentul, din contră, exemplar al armatei britanice. Mare greșeală, îndrăzneala de a compara glorioasa Armată Roșie cu soldățeimea capitalistă i-a adus oprobriul interlocutorilor. Pentru soldații săi care au avut de-a face cu mitraliera și au înfruntat moartea, Stalin revendică fățiș dreptul „de a se distra cu o femeie sau de a face o poznă”².

Kremlinul este indiferent, atunci când nu încurajează aceste practici. Avantajele sunt multiple. Le oferă bravilor luptători o „distracție” meritată, după cum a spus Stalin. Violurile, jafurile servesc drept supape de decompresie care nu costă nimic puterea sovietică, întrucât aceste fapte sunt săvârșite în detrimentul altora, al străinilor. *Vojd*-ul, care este un fin intrigant, vede în aceste practici mijlocul prin care să-și țină în frâu oamenii. Gradații de rang înalt din Armata Roșie, acești generali și mareașali care au făurit victoria, sunt primii care se comportă ca niște proconsuli în teritoriile cucerite, furând și jefuind fără rușine. Stalin închide ochii, dar observă tot, ca să se folosească de acest lucru dacă militarii aceia începeau să-l deranjeze, să-i facă umbră. Mareșalul de aviație Golovanov duce cu avionul la Moscova tot conținutul casei de la țară a lui Göbbels,

1. Raport citat de Richard Bessel și Dirk Schumann (ed.), *Life after Death, Approaches to a Cultural and Social History of Europe during the 1940s and 1950s*, Cambridge University Press, 2003, citat și tradus de Pierre Grosser, în *La Guerre froide*, Documentation française, dosar nr. 8055, 2007, p. 21.

2. Milovan Djilas, *Conversations avec Staline*, Gallimard, 1962, pp. 97–108 [*Conversații cu Stalin*, trad. de Sorin Șerb, Corint, București, 2015, p. 125 – n. tr.]

responsabilul cu propaganda nazistă. *Vojd*-ul îi va aminti de această ispravă când îi va pune capăt carierei. Vivacele Jukov, omul care a salvat Moscova, a oprit ofensiva germană la Stalingrad și a condus trupele până la Berlin, numit pentru loialitatea sa prim guvernator al zonei de ocupație sovietică în Germania, va cădea în aceeași capcană. Va plăti neobrăzarea de după eliberare când Stalin, invidios pe el pentru popularitatea dobândită, va alege să-i dea un post mai neînsemnat. NKVD-ul va descoperi, în mod oportun, în somptuoasa sa locuință din Berlin „munți de aur, de blănuri și tablouri ale maestrilor“, ceea ce va face să fie retrogradat în 1946 și trimis să conducă districtul militar din Odessa. Jukov, a cărui notorietate i-a dat pentru o vreme speranța că va ajunge succesorul generalisimului Stalin, va trebui să aștepte moartea *Vojd*-ului ca să scape din purgatoriu.

Violențele și jafurile joacă și un rol traumatizant intenționat. „Brutalizarea“ germanilor învinși și a populațiilor trecute sub control sovietic vizează înfrângerea oricărei forme de rezistență în țările cucerite. Armata Roșie, care aplică cu ferocitate legea învingătorului, vrea să îngrozească popoarele ocupate, cum a procedat NKVD-ul cu populația sovietică în timpul Marii Terori din anii 1930. Locuitorii Europei de Est nu au fost eliberați, cum au sperat unii, ci sunt supuși unei noi ocupații. Soldații sovietici sunt avangarda ce pregătește, prin comportamentul criminal, venirea regimurilor totalitare care trebuie să se instaleze în aceste țări. Cazul „prizonierilor de război“ dă indicii despre modul în care URSS vrea să-și joace rolul de putere ocupantă. Când tunurile au amuțit, URSS aresta patru milioane de soldați capturați, dintre care 2,4 milioane de germani, 600.000 de japonezi (războiul sovieto-japonez nu a durat decât trei săptămâni până să capituleze Tokyo) și 1,1 milioane de europeni care luptau alături de Wehrmacht, în principal italieni, maghiari, români, austrieci, olandezi, belgieni, francezi, printre care acei „Malgré-nous“, înrolați cu forța.¹ Mulți dintre acești oameni nu aveau să supraviețuiască deportării și lagărelor. Din cei 91.000 de soldați germani capturați după căderea Stalingradului la începutul anului 1943, numai 6.000 se vor întoarce în țara lor, la mult timp după terminarea războiului. Din cei 200.000 de soldați italieni care au fost trimiși pe frontul de est, 80.000 nu s-au mai întors. „Când militarii italieni au fost luați prizonieri de armata noastră, au trecut printr-o adevărată tragedie“, va declara un martor. „Erau slăbiți și infomețați, dar noi îi duceam în coloane în marșuri forțate, pe un ger de crăpau pietrele. Mulți dintre ei au rămas pe gheața Donului și în stepă. Cei care cădeau și nu se puteau ridica erau terminați de NKVD-iștii care

1. Richard Overy, *Russia's War*, Greenhouse Publications Ltd., 1998, p. 297. „Malgré-nous“ sunt alsacienii și cei din Mosela, considerați de naziști cetățeni germani după rasă ulterior anexării departamentelor lor de către Reich.

îi escortau. Iar când sătenii încercau să le dea cartofi sau pâine italienilor, însoțitorii îi alungau, înjurând și strigând: «Ce, vreți să-i salvați pe fasciștii ăștia?» A trebuit să-i îngropăm noi pe italieni.¹

Zecile de mii de luptători din rezistență, polonezi, baltici, ucraineni, cehi, slovaci, bulgari, români, care au luptat împotriva naziștilor pentru independența țării lor, sunt și ei considerați „prizonieri de război”. Opozanții austrieci și germani ai lui Hitler au aceeași soartă. De acum, toți îl deranjează pe ocupantul sovietic. Aceștia li se alătură în Gulag soldaților capturați în timpul războiului și au aceeași soartă cu ei. Acestui contingent li se adaugă 5,5 milioane de cetățeni ruși care se refugiaseră în vest înainte de război, unii încă din 1918, pentru a fugi de regimul sovietic și pe care britanicii și americanii îi „predau” URSS, după cum s-au angajat Churchill și Roosevelt la Ialta. Această încălcare a dreptului la azil este una dintre paginile cele mai negre din istoria democrațiilor secolului XX.

Tratamentul acestor „prizonieri” avea să varieze în funcție de gravitatea „crimelor” lor, dar toți trebuie să fi cunoscut condiții de supraviețuire extreme, pentru ca aceasta să servească drept exemplu, tot în ideea unei „brutalizări” a țărilor cucerite. Pentru acești deținuți, NKVD-ul creează noi tipuri de lagăre, *katorga*, în zonele cele mai îndepărtate din Siberia, la Norilsk, Vorkuta și în Kolîma. Continuând ideea național-comunismului, statul sovietic a ales acest nume ca să amintească de epoca țaristă, când *katorga* erau condamnații la muncă silnică. Opozanții cei mai înverșunați ai ocupației sovietice sunt sortiți să ajungă în *katorga*. În 1947, de exemplu, din cei 60.000 de prizonieri condamnați să ajungă în aceste lagăre speciale, majoritatea sunt partizani antisovietici polonezi, baltici sau ucraineni.² „Spre deosebire de delincvenții din Gulag, deținuții din *katorga* nu se puteau aștepta vreodată ca ei să fie reeducați sau restabiliți social, nici măcar în gând.”³ Și nici nu sunt tratați la fel. Poartă o uniformă specială, cu numărul matricol înscris pe spate. Dorm în barăci încuiate cu cheia și prevăzute cu bare (deși este imposibil să fugi din lagăr), ziua lor de lucru este mai lungă, fac muncile cele mai grele, iar pauzele de odihnă sunt mai rare.

Deși sunt la curent cu ce se petrece în Est, majoritatea guvernelor occidentale tac. Raportul de forțe nu le este deloc favorabil în această perioadă de după război. URSS nu a ieșit victorioasă numai militar din conflict, ci triumfă și din punct de vedere politic. Anii de dinainte de izbucnirea războiului fuseseră marcați de clivajul dintre fascism și antifascism, opoziție pe care reușiseră s-o întruchipeze comuniștii, în ciuda complicității lor cu naziștii. Încheierea ostilităților este considerată aproape peste tot o victorie a antifascismului, mai degrabă decât a democrației, și îi oferă

1. Mărturie relatată de *Izvestia*, 9 februarie 1992.

2. Anne Applebaum, *Goulag*, Grasset, 2005, p. 486 [ed. rom. cit., p. 451 – n. tr].

3. *Ibid.*, p. 485 [ed. rom. cit., p. 450 – n. tr].

comunismului un nou suflu politic, acum că a scăpat de fratele său inamic. Descoperirea lagărelor de exterminare naziste întărește această poziție, Hitler și regimul său întruchipează răul absolut. Tot spațiul politic devine deschis antifascismului, victoria din 1945 are drept rezultat principal transformarea lui într-o pasiune dominantă, în spatele căreia se vor putea ascunde ambițiile sovietice. Comunismul ajunge să reprezinte binele, în contrast cu capitalismul, răul, schilodit de ura față de bani și de burghezi pe care o suscită mereu la cei mulți și la care instigă „tabăra socialistă” în plină expansiune. Comunismul este mai mult ca oricând considerat zidul de apărare prin excelență care a ținut piept nazismului și fascismului, devine singura ideologie capabilă să genereze o nouă ordine, dreaptă și generoasă, după înfrângerea lor. În rândul populațiilor traumatizate de război, se stabilesc corespondențe între socialism și democrație, comunism și rezistență, orchestrate cu pricepere de propaganda de la Moscova. Capitalismul, acuzat deja de dinainte de război că dusesese la nașterea fascismului, este acum bănuț de complicitate cu el, întrucât URSS și partidele comuniste reușesc să-și atribuie doar lor meritele victoriei.

Tabăra socialistă profită încă de o poziție geopolitică favorabilă. Harta Europei a ieșit răvășită din război. În 1939, URSS avea trei vecini în partea de vest, Polonia, țările baltice și România. În 1945, sunt tot trei, dar mult mai la vest datorită cuceririlor: Germania, Austria și Italia. „Cu ce țări se învecinează URSS? Cu cine vrea ea!”, spune un banc sovietic din vremea aceea. Ponderea Moscovei asupra Bătrânului Continent nu mai este aceeași. „Acest război nu se poartă ca războaiele trecutului”, i-a spus Stalin în aprilie 1945 comunistului iugoslav Tito. „Cine ocupă un teritoriu își impune, de asemenea, propriul sistem social. Toți își impun propriul sistem câtă vreme armata lor are puterea s-o facă. Nici nu poate fi altfel.”¹ *Vojd*-ul și-a pus în aplicare planul: recuperarea granițelor stabilite în momentul pactului cu Hitler, avansarea cât mai mult spre vest a statului sovietic, controlul asupra Europei Centrale. Îi mai rămâne să-și impună sistemul sovietic țărilor cucerite, să controleze Germania, să profite de confiscarea de către comuniști a idealului antifascist, pentru a permite partidelor comuniste europene să aibă un cuvânt de spus în viața politică a țărilor lor, dacă se poate prin implicarea în guvernare, ca în Franța, Italia sau Belgia. Stalin cunoaște slăbiciunea aliaților săi occidentali de la conferința de la Teheran. Churchill și Roosevelt au aprobat acolo anexarea țărilor baltice, moștenire a pactului cu Hitler, acceptând „unirea de bunăvoie” cu URSS. Când au cedat în această chestiune, Londra și Washingtonul au dovedit că puteau închide ochii la politica expansionistă a Moscovei, cu condiția ca aspectele legale să pară sigure. Stalin a știut să învețe din acest precedent pentru a-și desăvârși cucerirea politică a Europei Centrale și de Est.

1. Milovan Djilas, *op. cit.*, p. 127 [ed. rom. cit., p. 150 – n. tr.].

Pe măsură ce trece timpul după încheierea războiului, dezacordurile latente dintre Aliați devin din ce în ce mai evidente. Uniunea Sovietică încearcă să-și consolideze noul imperiu, în vreme ce occidentalii încă vor să creadă că pot să se înțeleagă cu ea. Britanicii și americanii încă speră că Moscova își va folosi influența în Est cu moderație, cum a dat de înțeles Stalin la Ialta. Mizează mai ales pe dezvoltarea internă a țărilor cucerite și pe importanța economică a Statelor Unite pentru a corecta echilibrul geopolitic apărut în urma războiului. La Washington se menține în continuare un val de optimism, se consideră că puțin socialism nu le-ar prinde deloc rău acestor țări europene înapoiate, semifeudale și instabile, cum sunt percepute din ignoranță dincolo de Atlantic. Administrația americană trage, de asemenea, nădejde că URSS, interesată să participe la o conducere mondială în cadrul noilor Națiuni Unite, va veghea ca o putere responsabilă la pacea și prosperitatea Bătrânului Continent. Liderii occidentali consideră Uniunea Sovietică o putere tradițională, cu comportament rațional, care poate fi integrată într-un sistem colectiv de securitate. Plecând de la această nouă neînțelegere, britanicii și americanii nu se implică în ceea ce se petrece în Est, nu se deranjează să descopere și să consolideze în aceste țări forțele democratice care ar putea avea greutate în viitorul statelor ce se vor constitui. URSS profită de spațiul lăsat gol pentru a-și spori influența în interiorul fiecărei țări cucerite. Acolo instalează „fronturi populare”, în care comuniștii locali sunt în poziție de forță și încurajează programe de renaștere națională susținute de clasa muncitoare și clasa de mijloc urbană și rurală. Puțin câte puțin, Moscova reușește să repete scenariul baltic din 1940, să integreze aceste țări în imperiu prin „unire de bunăvoie”, fără ca occidentalii să aibă ceva de obiectat.

Fiind expert în preluarea puterii, Stalin și-a pregătit cucerirea. Cominternul a creat încă de la sfârșitul lunii august 1940 o școală specială responsabilă cu pregătirea accelerată a cadrelor „partidelor frățеști” din Europa de Est. Desființarea Internaționalei comuniste în mai 1943 nu a schimbat cu nimic această „formare”, de care au beneficiat, între alții, germanul Walter Ulbricht, românca Ana Pauker, maghiarul Ernő Gerő, polonezul Jakub Berman..., cu toții viitoare cadre de conducere ale „democrațiilor populare”¹. La Teheran, Stalin a dus două politici, iar la vremea aceea nu știa care va fi reacția Occidentului la expansiunea imperiului său. În timp ce a testat Aliații în legătură cu „unirea de bunăvoie” a țărilor baltice, a cerut și importante despăgubiri de război pentru țările din Europa Centrală și de Est pe care trebuia să le elibereze Armata Roșie. Lui Churchill și lui Roosevelt cererea de despăgubiri le dovedea că Stalin nu avea intenția să ocupe aceste țări pe termen lung, să se instaleze acolo. *Vojd*-ul li s-a părut mai degrabă un naționalist rus atent la interesele țării sale decât un comunist prozelit. Astfel le-a alungat neîncrederea

1. Jean-François Soulet, „La soviétisation de l'Europe de l'Est, 1945–1953”, în *Une si longue nuit* (coord. lui Stéphane Courtois), Le Rocher, 2003, p. 410.

aliațiilor care, e drept, nu voiau decât liniște. După eliberare, adevăratele intenții ale Moscovei au părut rapid mai puțin nobile. Stalin își trimite oamenii în imperiu: Jukov devine proconsul la Berlin, secondat de Mikoiian; Malenkov și Voznesenski se îngrijesc de exploatarea zonei ocupate de sovietici; Vorosilov se instalează în Ungaria, Bulganin în Polonia, Vișinski în România, iar Jdanov în Finlanda. Kremlinul nu mai trebuie decât să aplice scenariul prevăzut.

Preluarea puterii, a întregii puteri, trebuie să se realizeze în trei etape. Întâi sunt create coaliții pluraliste, la care pot participa toate partidele care nu au colaborat cu ocupantul nazist. În a doua etapă, comuniștii trebuie să-și asigure controlul acestor „fronturi” înainte de a elimina, în a treia etapă, celelalte formațiuni politice și a prelua toată puterea. Este schema leninistă clasică. În scrierile sale, liderul bolșevic a lăudat faza „democratică” (echivalentul „frontului” extins) înainte de a trece la „dictatura proletariatului”, întruchipată de partidul comunist. În practică, Cominternul repetă ce a avut deja ocazia să facă în anii de dinainte de război, înainte de desființarea sa în 1943. „În vremea Internaționalei comuniste, această tactică a fronturilor cunoscuse trei versiuni succesive”, va aminti Branko Lazić, unul dintre cei mai buni cunoscători ai celei de-a Treia Internaționale. „Frontul unic (în decembrie 1921), adică unitatea de acțiune cu socialiștii; Frontul popular (în 1934–1935), alianța cu socialiștii și cu partidele așa-zis mic-burgheze în vremea luptei antifasciste; Frontul național, lansat în iunie 1941 în Europa (după ce a fost inaugurat încă din 1920 în Asia), cu alte cuvinte alianța cu burghezia, mare, mijlocie sau mică, cu condiția să fie «patriotică», să lupte împotriva ocupantului. Începând cu 1944, aceste trei tipuri de Front sunt introduse în Europa Centrală și de Est, dar într-o ordine cronologică inversă celei în care am apărut în vremea Cominternului. De data aceasta, este înființat Frontul național, apoi formula mai restrânsă a Frontului popular antifascist și în sfârșit Frontul unic, care a dus, sub pretextul unificării Partidului Comunist cu Partidul Socialist, la eliminarea progresivă și definitivă a partidelor socialiste din Europa Centrală.”¹

Prima grijă a Moscovei este să mărească baza socială a puterilor instalate în urma Armatei Roșii. Toate guvernele din Europa Centrală și de Est introduc o reformă agrară, bine-venită în zonele rurale care trăiesc încă, mai mult sau mai puțin, ca în vremea Habsburgilor, când marii proprietari aveau angajați o masă de lucrători agricoli. „Pământul îi aparține celui care îl muncește” devine deviza la Varșovia, Budapesta, București... În Ungaria, 3,2 milioane de hectare sunt redistribuite, în Polonia 4,5 milioane, în Germania aflată sub control sovietic, 2,2 milioane.² Țăranii își

1. Branko Lazić, „Les mécanismes de la domination soviétique au temps de Staline”, în 1956, *Varsovie-Budapest: la deuxième révolution d'Octobre* (sub coordonarea lui Pierre Kende și Krzysztof Pomian), Le Seuil, 1978, pp. 15–16.

2. Jean-François Soulet, *Histoire de l'Europe de l'Est*, Armand Colin, 2006, p. 60.

vor schimba rapid părerea, parcelarea terenurilor anunță pregătirea colectivizării, obiectivul final, dar, într-o primă fază, zonele rurale susțin noile regimuri. Guvernele „frontului popular“, în care se infiltrează comuniștii, răspund la setea de dreptate socială a populațiilor oprite în anii de război. „Democratizarea“ educației publice și a culturii, în special, este pe placul tinerei generații, care nu se teme nici de sovietizare, nici de totalitarism, deopotrivă din ignoranță și din inconștiență.

Sistemul sovietic, care s-a răspândit deja și s-a impus în anii 1920–1930 în republicile din Asia Centrală, beneficiază de o anume experiență în materie de expansiune. Partidul-stat consolidat de Stalin după preluarea puterii este un model care se cere exportat. Viitorul „democrațiilor populare“ este înscris în trecutul URSS, cu structurile lui guvernamentale care servesc drept paravan pentru omnipotența partidului, cu colectivizarea economiei, poliția politică, teroarea și procesele-spectacol. Europa Centrală și de Est le va cunoaște pe toate. Rusificarea, care a fost introdusă în anii 1920 pentru a eradica celelalte culturi de pe imensul teritoriu sovietic, poate servi, de asemenea, drept paradigmă pentru a impune sovietizarea. Apare rapid clivajul dintre noile puteri și populație. Pentru comuniști, nu este vorba despre „schimbarea societății“ în sensul sporirii dreptății sociale și a democrației, cum aspiră unii în aceste țări, ci despre împiedicarea ascendentului celorlalte forțe politice și sociale. Puterea este preocuparea centrală a comunismului, așa că trebuie făcut totul ca ea să devină totală. Acest model dovedit de preluare a puterii ne permite să înțelegem de ce aceste țări vor cunoaște același destin sub jugul Moscovei, în ciuda diferențelor istorice și culturale dintre ele. „În decurs de câțiva ani“, va rezuma istoricul maghiar Miklós Molnár, „fiecare va avea guvernul său provizoriu, un Kerenski al său, dubla sa putere, Adunarea sa Constituantă batjocorită, lovitura sa de stat bolșevică, planul său cincinal, colectivizarea, procesul lui Kamenev, sistemul său de aparatcici, fiecare cu un Stalin în frunte. În locul unui transfer ideologic, este mai potrivit să vorbim despre un transfer de tehnologie a puterii sau despre o ideologie degradată sub formă de tehnică a controlului asupra unor societăți profund bulversate.“¹ Astfel, în cele din urmă, în Est s-a impus calea socialistă, care conduce spre „democrațiile populare“, un neologism care cuprinde o dublă minciună.

Polonia, de două ori trădată

Neînțelegerile dintre țările baltice și Polonia, pe de o parte, și Germania și Rusia pe de alta dăinuie de când lumea. Conflictele, ocupațiile au fost

1. Miklós Molnár, „La révolution importée: Europe de l'Est, 1945–1948“, în *Le Système communiste, un monde en expansion* (coord. Pierre Kende, Dominique Moïsi et Ilios Yannakakis), IFRI, 1982, p. 45.

neîntrerupte între aceste țări încă din secolul al XIII-lea, din motive religioase, politice, economice. Prinși ca într-o menhină între germani la vest și slavi la est, polonezii, lituanienii, estonienii și letonii au fost mult timp ocupați sau constrânși să-și cucerească teritoriile pe care li le luau ceilalți. Soarta acestor țări în secolul XX, dezmembrate sau împărțite între Berlin și Moscova, a continuat această îndelungată istorie. Țările baltice au trecut sub dominație rusă în secolul al XVIII-lea, după care au cunoscut independența la sfârșitul Primul Război Mondial, ca apoi să fie cedate URSS de către Germania nazistă în cadrul pactului din august 1939, au fost reluate de Germania nazistă în 1941 și, în cele din urmă, lăsate lui Stalin de către occidentali la Teheran în 1943. Pentru URSS, căreia îi place să continue moștenirea țaristă, acestea intră sub umbrela Moscovei.

În 1945, comuniștii baltici sunt rar întâlniți, mai exact 3.536 în Lituania, 3.592 în Letonia, 2.409 în Estonia, dar mai puțin de jumătate dintre ei sunt autohtoni, ceilalți sunt membri ai NKVD-ului sau ai Armatei Roșii, veniți să îngroașe rândurile.¹ Un an mai târziu, partidele comuniste locale nu sunt mai bine înrădăcinate în populația locală, numai 29% dintre membrii Comitetului Central al Partidului Comunist lituanian, de exemplu, sunt din partea locului.² Această situație, impusă de Moscova, reflectă politica dusă de URSS, cu colonizarea sistematică a mecanismelor economice și culturale. Elitele locale, profesori, oameni de știință, medici, artiști... sunt îndepărtate în favoarea noilor veniți din Rusia, Bielorusia sau din tânăra diasporă baltică născută în URSS și deseori mai sovietică decât sovieticii.

URSS dorește epurarea politică începută în regiune în vremea Pactului germano-sovietic. NKVD-ul înființează „batalioane de vânătoare“, numele oficial, pentru a-i lichida pe cei care se opun cu armele forțelor de ocupație. În Estonia, 3.500 de luptători din rezistență sunt uciși în luptă sau asasi-nați în primii ani ai sovietizării; 10.000 sunt arestați.³ În Lituania, comisarul extraordinar responsabil cu pacificarea, Mihail Suslov, a trimis la Moscova, la sfârșitul anului 1944, un raport în care recunoaște că țara rămâne parțial „bine controlată de 1.067 de grupuri de partizani și de 839 de celule de bandiți“⁴. „Elementele antisovietice“, reperate încă de la prima ocupație din 1939–1940, sunt cele mai expuse la represiune. În Estonia, sunt arestați 75.000 de oameni în total, adică 9% din populație. Mai mult de o treime dintre aceștia vor fi executați sau vor muri în

1. Elena Zubkova, „Le cas des pays baltes, 1944–1953“, în *Une si longue nuit*, ed. cit., p. 397.

2. Jean-François Soulet, *op. cit.*, p. 71.

3. Stéphane Courtois, *Communisme et Totalitarisme*, Perrin/Tempus, 2009, p. 152.

4. *Apud* Alberto Rosselli, *Les Résistances antisoviétiques et anticommunistes dans l'Europe de l'Est, 1944–1956*, Akribia, 2009, p. 70.

lagărele de concentrare.¹ În paralel, Moscova încearcă să-i înece pe baltici într-un ocean rusesc, practicând o politică de imigrație masivă, care trebuie să ajute această țară să se integreze în Uniunea Sovietică. În Letonia, populația autohtonă va ajunge de la 83% în 1945 la 60% în 1953.

La Ialta, Churchill credea că URSS riscă să se înece dacă vrea să înghită Polonia. Digestia nu se va dovedi chiar așa de dificilă. Moscova a acționat în etape, atât față de occidentalii care protejează interesele țării, cât și față de rezistența internă, puternică. Stalin a evitat diferitele obstacole, având grijă să nu ducă niciodată la crearea unui front advers unit, care i-ar fi putut încurca planurile. Tragedia de la Katîn fusese cât pe ce să strice calculele sovieticilor, dar odată cu procesul de la Nürnberg crima a fost curând dată uitării.

În primul rând, Moscova și-a propus să facă pace cu polonezii. Putere ocupantă după împărțirea țării ca urmare a pactului din august 1939, URSS a devenit aliat în iunie 1941. În data de 30 iulie a acelui an, ambasadorul sovietic la Londra, Ivan Maiski, a semnat un tratat cu generalul Sikorski, reprezentantul guvernului polonez în exil. Prin acest acord, Moscova recunoștea autoritatea lui Sikorski, decreta „amnistierea tuturor cetățenilor polonezi privați în prezent de libertate în URSS” și accepta crearea unei armate poloneze pe teritoriul sovietic, sub conducerea generalului Anders. În schimb, autoritățile poloneze renunțau la daunele de război pentru ocuparea și deportarea unei părți a populației și erau de acord să amâne trasarea granițelor repuse în discuție de Pactul germano-sovietic. În decembrie 1941, URSS și Polonia, Molotov și Sikorski, semnează o declarație comună pentru o „pace durabilă și echitabilă”. Urmarea a fost o serie de încălcări ale acestor angajamente. Liderii occidentali au ignorat chestiunea, preferând să sacrifice Polonia liberă alianței cu Stalin. Prinși între Germania nazistă și Uniunea Sovietică, polonezii, primele victime ale războiului în 1939, aveau să fie marii perdanți ai victoriei din 1945.

Primul obstacol a apărut în toamna anului 1941, în momentul în care este creată în URSS armata lui Anders, cu militarii eliberați din lagărele sovietice. Cel puțin 14.000 dintre ei lipsesc la apel. Sikorski îi cere de mai multe ori explicații Kremlinului. Acești soldați „pierduți” au fugit probabil în străinătate, în Manciuria, răspunde în cele din urmă Stalin. Descoperirea gropii comune de la Katîn, din apropiere de Smolensk, de către germani în aprilie 1943 scoate la iveală adevărul. Dar contextul s-a schimbat. Armata Roșie tocmai a câștigat bătălia de la Stalingrad, cursul războiului s-a inversat, Moscova poate să treacă peste indignarea polonezilor și mizează pe aliații săi anglo-saxoni pentru ca acești morți să nu-i împiedice pe învingători în calea lor. În acel moment, Stalin rupe relațiile cu guvernul lui Sikorski, care are îndrăzneala să ceară explicații pentru masacru. Occidentalii tac și interzic orice punere în discuție a versiunii sovietice.

1. Mart Laar, „L'Estonie et le communisme”, în *Du passé faisons table rase!* (coord. Stéphane Courtois), Robert Laffont, 2002, p. 264.

Polonia, sacrificată pe altarul interesului Aliatilor, a pierdut încă de atunci războiul. „Sarcina noastră este să facem în așa fel încât istoria să consemneze incidentul din pădurea Katîn ca pe o tentativă mărunță a germanilor de a-și întârzia înfrângerea prin metode politice“, decide biroul de propagandă al guvernului britanic.¹ Stalin profită de această primă cedare ca să avanseze cu pionii. La conferința de la Teheran din noiembrie 1943, cere recunoașterea granițelor sovieto-poloneze stabilite în urma pactului cu Hitler; în URSS, decretează o nouă „pașaportizare“, care îi obligă pe polonezii care trăiesc pe teritoriile cucerite din vest în 1939 să-și ia naționalitatea sovietică. Această integrare forțată demonstrează că, pentru Moscova, aceste cuceriri devin ireversibile. Puțin mai târziu, *Vojd*-ul încropește un Comitet Polonez de Eliberare Națională, condus de comuniști formați în sânul Cominternului. Etapa următoare constă în recunoașterea acestui Comitet de către Aliați ca o forță conducătoare a Poloniei eliberate și în marginalizarea adevăraților luptători din rezistență, polonezii liberi din Londra, înainte să-i poată elimina. Generalul de Gaulle a fost primul lider occidental care a cedat în fața intereselor sovietice, în decursul unei călătorii la Moscova în decembrie 1944. În schimbul semnării unui tratat franco-sovietic care, crede el, ar fi trebuit să-i permită să-și confirme statutul de nou lider al Franței eliberate în fața anglo-saxonilor, de Gaulle recunoaște Comitetul comunist de la Lublin ca pe o autoritate reprezentativă a rezistenței poloneze². Două luni mai târziu, la Ialta, Churchill și Roosevelt continuă ce a început generalul francez și îi oferă un certificat de democrație acestui Comitet comunist, integrându-l în viitorul proces electoral „liber“. Pe plan extern, în fața occidentalilor, Stalin a obținut câștig de cauză chiar înainte de victorie, Polonia este implicit recunoscută ca aparținând zonei de influență sovietică. Pe plan intern, sarcina lui se dovedește mai anevoioasă.

Polonia nu mai este ca Rusia de dinainte de 1917. Țara are o tradiție democratică, o viață parlamentară, de care chiar și puterea autoritară din anii 1920–1930 a bătrânului mareșal Piłsudski trebuise să țină seama. Marile partide politice, socialiștii, creștin-democrații, agrarienii și naționaliștii, s-au pus de acord încă din 1940 să înființeze o reprezentare comună și un stat polonez clandestin, cu o armată națională, Armia Krajowa (AK), care numără 300.000 de soldați în 1944. Totul a fost condus de la Londra de un guvern în exil, sub autoritatea generalului Sikorski, până la moartea sa în iulie 1943 într-un accident de avion. Succesorul său, Stanisław Mikołajczyk, este un vechi adversar al lui Piłsudski. La începutul anilor 1940, comuniștii polonezi din KPP nu reprezentau nimic. Ei fuseseră reduși la maximum de epurările de dinainte de război. Cu puțin înainte de Pactul germano-sovietic, KPP a fost chiar desființat la ordinul

1. *Apud* Victor Zaslavski, *Le Massacre de Katyn*, Perrin/Tempus, 2007, p. 88.

2. Despre această călătorie a lui de Gaulle la Moscova și despre tratative, v. Thierry Wolton, *La France sous influence*, Grasset, 1997, pp. 46–53.

Cominternului și majoritatea membrilor săi refugiați în Uniunea Sovietică au fost lichidați pentru a nu încurca apropierea de Hitler. Partidul a reapărut la Moscova în 1942 sub denumirea de Partidul Muncitoresc Polonez (PPR). Referirea explicită la comunism a fost ștearsă de Moscova, care știe cât de nepopular este cuvântul în Polonia după războiul din 1920 și cu atât mai mult după semnarea pactului din 1939. În Polonia ocupată de Germania în timpul conflictului, PPR este inexistent. Cominternul trebuie neapărat să facă din el un partid de rezistență și să-i dea credibilitatea politică necesară, dacă vrea să aibă un cuvânt de spus în viitoarea Polonie eliberată. Conducerea Internaționalei comuniste a favorizat înființarea unei Armate Populare, care acționează în paralel cu AK, subordonată guvernului în exil la Londra. La începutul anului 1944, Stalin trage sforile pentru a duce la crearea unei reprezentări politice destinate să pozeze în rivala Londrei. Pe 21 iulie, este anunțată nașterea Comitetului Polonez de Eliberare Națională (PKWN), la o lună după ce Armata Roșie a trecut granița poloneză. În acel moment, rezistența comunistă este încă la început. Șapte luni mai târziu, în Varșovia eliberată, PPR este în poziție de forță și PKWN a primit garanția democratică a Aliaților. În acest interval de timp, între iulie 1944 și ianuarie 1945, soarta Poloniei a scăpat de sub control.

De la Londra, unde guvernul democratic în exil dorește eliberarea Varșoviei de către patrioții polonezi, AK primește ordinul să pună stăpânire pe capitală înainte de sosirea Armatei Roșii. Timp de 42 de zile, de pe 1 august și până pe 2 octombrie 1944, se duc lupte între cei din rezistență și diviziile germane care ocupă capitala. Pe malul celălalt al Vistulei, statul-major sovietic și-a oprit trupele și privește cum Wehrmachtul și SS-ul masacrează rezistența, fără să intervină. Stalin dă ordinul de neimplicare. Britanicii și americanii, care doresc să le vină în ajutor insurgenților, sunt împiedicați de Moscova, care interzice folosirea aeroporturilor sovietice pentru parașutarea de arme și provizii în Varșovia. AK, strivită de germani, nu avea să mai fie în măsură să se opună Armatei Roșii și nici PKWN.

Până în ianuarie 1945, trupele sovietice își instalează tabăra la porțile Varșoviei. În această zonă a frontului, Moscova a decis să-și oprească ofensiva de bunăvoie în vreme ce, în spatele frontului, comuniștii se organizează să preia viitoarea putere. Tovarășii polonezi nu au așteptat recunoașterea Comitetului de la Lublin de către occidentali pentru a începe teroarea care avea să le permită mai târziu să-și elimine adversarii politici și să slăbească rezistența națională. În zona Poloniei de acum „eliberate” de Armata Roșie, între granița sovietică și capitala poloneză, apare o ade-vărată anexă a URSS. Pe cei 80.000 de kilometri pătrați din acest teritoriu, pe care trăiesc cinci milioane de polonezi, trupele sovietice, formate din două milioane de oameni, își impun ordinea fără să întâmpine rezistență, cu ajutorul NKVD-ului. PKWN comunist instalat la Lublin joacă rol de prim guvern provizoriu, infiltrat în totalitate de PPR. Un Birou

de securitate (UB) este creat pentru a combate AK și pentru a lichida partidele politice „burgheze“. La finele anului 1944, UB are deja 2.500 de funcționari formați de NKVD. „Ministrul“ securității din Comitet, Stanisław Radkiewicz, este secondat de generalul Ivan Serov de la NKVD, adevăratul responsabil cu represiunea. Potrivit unui raport al NKVD-ului din octombrie 1944, 25.000 de soldați ai AK, dintre care 300 de ofițeri, au fost arestați și înțemnițați încă din primele săptămâni. Le vor urma alți zeci de mii până la sfârșitul anului.¹ În același timp, Comitetul de la Lublin sprijină reînființarea în această zonă a Poloniei „sovietice“ a partidelor „burgheze“, cu scopul de a le controla mai bine. Reprezentanți ai partidelor socialist, popular și democrat intră în organismele guvernamentale. Membrii aleși sunt noi lideri, aflați sub influență comunistă. Adevăratele cadre ale acestor organizații politice sunt reținute în Polonia ocupată de Germania sau în exil la Londra. Recurgerea la „false“ partide sau lideri politici la ordine, responsabili cu cosmetizarea democratică a preluării puterii, este un mod de acțiune comunist care va fi preluat în toată Europa de Est și chiar și în alte părți. Partidul Muncitoresc Polonez (PPR) profită de aceste luni de așteptare pentru a-și strânge forțe. De la 5.000 de membri în august, ajunge la 20.000 în decembrie. Sindicatele sunt reactivate, având la conducere responsabili care au făcut războiul în URSS. Aspectul social nu este ignorat. Comitetul decretează o reformă agrară, parcelarea marilor proprietăți se face sub egida „brigăzilor“ de muncitori agricoli. Obiectivul nu este satisfacerea unei revendicări populare, ci „distrugerea clasei aristocraților funciari“, după cum a ordonat Stalin.² În acest timp, se activează aparatul de propagandă al PPR. Eșecul revoltei din Varșovia este violent denunțat, luptătorii din rezistență din AK s-au făcut vinovați de trădare față de patrie, pentru că au slăbit Polonia combatantă, pretind comuniștii. Această acuzație înșelătoare le va servi puțin mai târziu drept pretext ca să lichideze toată Armata Națională Internă.

Sprijinit de poliția politică sovietică, controlat de comuniștii din PPR, Comitetul care se instalează în Varșovia în sfârșit „eliberată“, în ianuarie 1945, este, așadar, pregătit să ia puterea. Sub egida sa, țara poate ajunge în tabăra socialistă. „Polonia de la Lublin“ devine Polonia și atât, responsabilii partidelor democratice, cei autentici, reveniți din exil sau ieșiți din închisorile germane, trebuie să se mulțumească cu strapontinele în noul guvern provizoriu. Numai AK se mai poate opune confiscării de către

1. Andrzej Paczkowski, „Pologne, la «nation-ennemi»“, în *Le Livre noir du communisme* (Stéphane Courtois, Nicolas Werth et alii), Robert Laffont/Bouquins, 1998, p. 435 [„Polonia, «națiunea dușmană»“, *Cartea neagră a comunismului: crime, teroare, represiune*, Humanitas, București, 1998, trad. de Doina Jela Despois, p. 347 – n. tr.].

2. Andrzej Paczkowski, „La prise du pouvoir par les communistes, 1944–1948“, în *La Pologne* (coord. François Baffoil), Fayard/CERI, 2007, p. 162.

comuniști. Însă este decapitată rapid. Convocați la o reuniune pentru a negocia statutul viitoarei Polonii, șaisprezece lideri din Armata Națională sunt arestați și duși în secret în URSS. Generalul Serov de la NKVD le dăduse totuși cuvântul de onoare că nu vor fi hăituiți... Nefericiții luptători din rezistență reapar, în iunie 1945, la Moscova, unde sunt judecați și condamnați pentru „diversiune militară în spatele Armatei Roșii”. Printre judecătorii din acest proces injust figurează Iona Nikicenکو, care va judeca peste câteva luni și la Nürnberg și va condamna crimele naziștilor.

În momentul capitulării Germaniei, când sună clopotele victoriei, aceasta nu are același gust în Polonia ca în altă parte. Țara a pierdut șase milioane de cetățeni, dintre care 3,2 milioane de evrei exterminați de naziști, 300.000 sunt invalizi de război, 200.000, invalizi civili, cercurile intelectuale, artistice și ecleziastice au fost decimate, 38% din patrimoniul național este distrus, marile orașe precum Varșovia, Gdańsk, Wrocław au fost nimicite în proporție de 75%, 1,1 milioane de apartamente sunt distruse.¹ Polonezii nu sărbătoresc eliberarea – și nici nu-i așteaptă pacea.

VICTORIA ÎN STRAIE CERNITE A POLONEZILOR

Îmi amintesc de momentele acelea în care BBC a anunțat capitularea necondiționată a Germaniei. [...] M-am simțit teribil de singur. Eram singur, cumplit de singur, în mijlocul mulțimii de oameni în culmea fericirii care mă înconjura. De cinci ani visam la acest moment, încredzător, în ciuda a tot, visam că va veni și va aduce revenirea triumfală la ceea ce pierduserăm în septembrie 1939. Cine s-a gândit măcar o clipă, în această mulțime din Piccadilly Circus, că victoria totală ar fi putut să nu fie dobândită dacă rezistența solitară a Poloniei în fața puterii hitleriste, în 1939, n-ar fi învins la vremea aceea lipsa voinței de a lupta și a muri a societăților și elitelor politice din Franța și Anglia? Mă bulversa sentimentul inutilității sacrificiilor fără margini și a victimelor din țara mea. Aveam în fața ochilor năluca Varșoviei, transformată în deșert de ruine și foc, și chipurile apropiatilor mei, colegi de la Acțiunea N (acțiunea de intoxicare militară a germanilor de către AK), din „Zaloga”, cu toți emisarii noștri, din „Revolta” Varșoviei; chipurile agenților de legătură și ale curierilor, fete sau băieți morți în acțiune și exterminați; chipurile tuturor acelor care își dăduseră viața cu generozitate, convinși că din sacrificiul lor va renaște Polonia independentă. A doua zi, BBC a transmis bucuria victoriei din Piața Roșie de la Moscova. Ascultând cele o sută una salve de tun, m-am gândit că se auzeau și la Lubianka, în închisoarea centrală a NKVD-ului, și că cei șaisprezece lideri ai Poloniei combatante, care tocmai fuseseră capturați printr-o păcăleală în Polonia de către Securitatea sovietică, le auzeau și ei. În septembrie 1939, în ciuda înfrângerii, se reorganizase un stat clandestin în Polonia și se refăcuse o armată, pentru a porni la luptă în Polonia și în străinătate. Pe malul Tamisei flutura atunci drapelul național al republicii noastre suverane. În ziua victoriei asupra germanilor, noi știam deja că înșiși aliații noștri aveau să coboare acest drapel. Recunoașterea de către ei, de pe o zi pe alta, a unui guvern care se născuse la Moscova și care fusese adus în Polonia cu baionetele armatelor sovietice, întâi la Lublin, apoi la Varșovia, echivala

1. *Ibid.*, p. 147.

pentru noi cu acceptarea de către Aliați a înrobirii Poloniei. Soldații, aviatorii, marinarii, 145.000 de voluntari, care luptaseră alături de Anglia, știau deja că, drept mulțumire, vor avea de ales între soarta refugiaților apatrizi și un viitor de temut și nesigur în țara lor, supusă unei puteri totalitare conduse de Moscova.

Mărturia lui Jan Nowak-Jezioraski, emisar al AK din Varșovia la Londra, redactată cu ocazia celei de-a cincizecea aniversări a victoriei din 8 mai 1945, publicată de *Tygodnik Powszechny*, pe 14 mai 1995. Text citat de Alexandra Viatteau, *Staline assassine la Pologne*, Le Seuil, 1999, p. 282.

Dublul limbaj și comportamentul fățarnic al comuniștilor nu au fost niciodată așa de evidente ca imediat după război. Între ceea ce se afirmă oficial și ceea ce este pus în practică în mod oficios se creează un abis, în care Polonia liberă se va prăbuși în cele din urmă, urmând un angrenaj ireversibil, ale cărui mecanisme se regăsesc, simultan, și în restul Europei controlate de URSS: pretexte democratice, infiltrare politică, represiune, fraudarea alegerilor, populism, jaf economic... La Moscova, în iunie 1945, Władysław Gomułka, secretarul general al Partidului Comunist Polonez, vorbește sincer în fața responsabililor PPR: „Odată ce vom deține puterea, nu o vom mai ceda niciodată. [...] Puteți striga cât vreți că de fapt curge sângele nației poloneze sau că NKVD-ul conduce Polonia, aceasta nu ne va abate din drumul nostru.”¹ În guvernul provizoriu instalat la sfârșitul lunii iunie 1945 la Varșovia, comuniștii și aliații lor – partidele aflate sub controlul lor încă de la înființarea Comitetului de la Lublin – dețin 18 mandate. Luptătorii din rezistență de la Londra, democrații, trebuie să se mulțumească cu trei portofolii. Stanisław Mikołajczyk, fostul reprezentant al Poloniei libere la Londra, este însărcinat cu agricultura. Pentru Aliați, acest guvern „democratic” este conform acordurilor de la Ialta.

De atunci, se duc două politici în mod direct. Una, clasică, de represiune, cealaltă, subtilă, de seducție, cu scopul de a duce cu vorba partidele care nu se lasă infiltrate de comuniști. Lagărele de concentrare germane sunt redeschise pentru a-i întemnița pe „indezirabili”. Este cazul lagărelor de la Madjanek, Skrobów și Jaworzno. „Hitler a creat lagăre de muncă, vi se pare o idee fascistă”, declară Gomułka în fața Comitetului Central al partidului. „Hitler i-a dat o tentă fascistă, noi putem să-i dăm o tentă populară.”² Mare parte dintre prizonieri sunt tineri care refuză noua ordine. Puterea îi prezintă drept nostalgici ai nazismului, căci cine nu este comunist este fascist, după noua morală în vigoare. Pentru a acredita această idee, prizonierii sunt uneori duși la locul de detenție îmbrăcați, pentru această ocazie, în uniforme SS recuperate, în huiduielile populației mobilizate special.³ Efectivele Ministerului Siguranței Publice cresc rapid.

1. *Apud ibid.*, p. 179.

2. *Apud* Alexandra Viatteau, *Staline assassine la Pologne*, Le Seuil, 1999, p. 268.

3. Alexandra Viatteau redă mai multe mărturii despre aceste practici comuniste, *ibid.*, pp. 273–280.

În toamna anului 1945, are deja 22.000 de funcționari, cărora li se adaugă 30.000 de soldați. Printre cadre se află consilieri sovietici, omniprezenți în toate mecanismele noii puteri.

CONSILIERII SOVIETICI IMPUȘI DE STALIN

Dialog între jurnalista Teresa Toranska și Jakub Berman, ideolog al Partidului Comunist Polonez, membru al Biroului Politic până în 1957:

Teresa Toranska: Ați chemat imediat consilierii sovietici?

Jakub Berman: Nu am chemat pe nimeni, au venit din proprie inițiativă. Nu-i puteam împiedica să vină. Am putut la moartea lui Stalin (1953) și, după cum știți, le-am limitat rolul. Înainte, era imposibil. Stalin credea că ne ajută, nu că ne încurcă.

TT: Ați discutat acest lucru?

JB: Nu. Nu puteam. Stalin nu ar fi acceptat niciodată să discutăm.

TT: Câți erau?

JB: Nu contează numărul lor. Contează că veniseră. Putea să fie unul singur într-un departament, era de ajuns să conteze foarte mult în luarea deciziilor.

TT: Și nu puteați să-i țineți departe de informații?

JB: Nu merge. Sunt suficient de șireți și de pricepuți, căci sunt agenți unși cu toate alifile.

Declarații culese în 1982–1984 pentru cartea Teresei Toranska, *ONI, des stalinien polonais s'expliquent*, Flammarion, 1986, p. 249.

În fața cadrelor PPR, Gomułka se plânge în martie 1945 că organizația sa este percepută ca o officină a agenților sovietici: „Masele ar trebui să ne considere un partid polonez“, afirmă el. „Să ne atace că suntem comuniști polonezi, acceptăm, dar nu că suntem o rețea de agenți.“¹ Lipsa de popularitate a comuniștilor se măsoară prin succesul lui Stanisław Mikołajczyk, fostul prim-ministru al guvernului în exil la Londra. Partidul său, PSL (Partidul Popular Polonez), numără la sfârșitul anului 1945 aproape 600.000 de adepți, mult mai mulți decât comuniștii cu carnet de membru. În fața acestui pol de opoziție, Partidul Muncitoresc Polonez alege să se bazeze pe formațiuni pe care le controlează deja, favorizând apariția de noi partide aservite. La presiuni politice, prin intermediul infiltrărilor și a ducerii cu zăhărelul, sub forma posturilor și a mandatelor, comuniștii ajung, puțin câte puțin, să blocheze nominalizarea membrilor PSL al lui Mikołajczyk în consiliile regionale și organisme guvernamentale, în principal în domeniul justiției, poliției și al aparatului de propagandă. În paralel, puterea comunistă își formează o clientelă, propunându-le cele mai bune posturi membrilor PPR-ului. Curând, 50% din directorii de uzină și 75% din responsabili din administrația centrală vor avea carnet de membru de partid. Anumite profesii, mai ales în domeniul intelectual, nu le sunt accesibile decât membrilor PPR. Comuniștii încă vor să-și asigure o bază socială în rândul țăranilor, care cer reforme.

1. *Apud* Andrzej Paczkowski, art. cit., p. 179.

Şase milioane de hectare sunt redistribuite, ceea ce provoacă în zona rurală un val de adeziuni la partid, dar simpatia va fi de scurtă durată. Înfiinţarea cooperativelor, dificultăţile de aprovizionare şi de distribuţie vor păta rapid buna imagine a comuniştilor, iar sectorul agricol va ajunge bolovanul de gâtul Poloniei socialiste.

Comportamentul imperial al ocupantului sovietic nu ajută la popularitatea noii puteri. În lunile de după eliberare, peste 26.000 de vagoane cu marfă sunt expediate în Uniunea Sovietică, ticsite de diferite mărfuri, maşini demontate sau cărbune, un minereu valoros la vremea aceea. Douăzeci şi cinci de mii de mineri polonezi din Silezia sunt expediaţi manu militari în URSS să-şi ajute colegii sovietici.¹ Acest jaf este o frână în calea avântului economic al ţării aflate în ruină. „Nu suntem noi responsabili de distrugerea sutelor de uzine de către «Detaşamentele colectoare» ale sovieticilor în cadrul a ceea ce numeam demontarea“, va declara mai târziu comunistul Edward Ochab, ministru al administraţiei publice la acea vreme. „Dărau uzine bine echipate, le dădeau la fier vechi sau le îmbarcau. Dacă Uniunea Sovietică ar fi profitat pe de urma acestei demontări, măcar ar fi fost mai puţin rău. Consider că nu era cazul în 90% din situaţii. Aceste demontări ne-au fost impuse, aşa cum ne-au fost impuse şi livrările de cărbune, complet inechitabil. Au atras pierderi uriaşe.“²

Alegerile prevăzute prin acordurile de la Ialta rămân un risc pentru comunişti în aceste condiţii. Moscova înţelege că PPR-ul riscă un eşec dacă joacă corect. Trebuie evitat obstacolul, dând impresia Aliaţilor că îşi respectă cuvântul dat. PPR-ul le propune celorlalte partide să participe pe liste comune pentru a profita de popularitatea lor şi a părea mai puţin izolat. PSL-ul lui Stanisław Mikołajczyk refuză propunerea. El avansează liste diferite pentru alegeri, înainte de a instala un guvern de coaliţie, care va ţine cont de ponderea electorală a fiecărei formaţiuni. Acest scenariu, în care fiecare trebuie să-şi numere voturile, este ucigaş pentru comunişti. Trebuie să amâne scadenţa. Guvernul provizoriu pe care îl controlează propune în prealabil organizarea unui referendum. Nimeni nu se poate opune consultării populare în chestiuni de interes general. Prin acest scrutin, PPR urmăreşte două obiective. Un succes la referendum ar trebui să garanteze un scor bun la alegerile legislative viitoare. Acest prim vot „democratic“ are în primul rând rolul de a verifica în ce mod se poate influenţa rezultatul urnelor. Un fel de antrenament pentru viitoarele alegeri. Pe 30 iunie 1946, polonezii sunt chemaţi să se pronunţe în trei chestiuni: trebuie să desfiinţeze sau nu Senatul? Trebuie să accepte sau nu reforma agrară şi naţionalizarea industriei? Trebuie să respecte sau nu trasarea graniţei pe linia Oder-Neisse (ratificată la conferinţa de la Teheran)? Comuniştii şi aliaţii lor din „blocul democratic“ îndeamnă să

1. Alexandra Viatteau, *op. cit.*, p. 274.

2. Informaţii culese în 1981 de Teresa Toranska, *ONI, des stalinien polonais s'expliquent*, Flammarion, 1986, p. 42.

se răspundă pozitiv la cele trei întrebări, PSL se pronunță împotriva primei întrebări, dar în favoarea celorlalte două. Toate formațiunile nerecunoscute de putere și provenite, în majoritate, din rezistență militează pentru „nu“ la toate întrebările. Rezultatele sunt un succes pentru guvernul provizoriu: 67% „da“ la prima întrebare, 78% la a doua și 92% la a treia. Rezultatele sunt falsificate, dar nu se va afla de fraudă decât treizeci și cinci de ani mai târziu, după căderea comunismului și deschiderea arhivelor. Primul scrutin „liber“ din Polonia postbelică a fost falsificat de comuniști. Adevăratele rezultate, rămase atunci secrete, acordau doar 27% din voturi celor trei de „da“ recomandați de PPR și aliații săi din „blocul democratic“, față de 33% de „nu“ susținuți de opoziția clandestină.¹ După această primă falsificare reușită, comuniștii au putut privi cu seninătate alegerile legislative. Scrutinul este fixat în data de 19 ianuarie 1947. Campania se derulează într-un climat de semi-teroare, care anticipează viitorul Poloniei socialiste. O sută de candidați din PSL care aspiră la mandatele de deputați și mii de militanți locali sunt întemnițați, listele acestui partid sunt anulate în zece circumscripții din cincizeci și două, mai multe mii de alegători „suspecți“ sunt privați de dreptul la vot, mii de soldați sunt mobilizați să facă propagandă puterii. Climatul de teamă este alimentat de mai multe condamnări la moarte ale opozanților, pronunțate în mod oportun de tribunale chiar înainte de scrutin. „Blocul democratic“ condus de PPR câștigă 80% din voturi. Polonia a „ales“ calea „democrației populare“.

„— A trebuit să umblați la rezultate?“, îl va întreba Teresa Toranska pe Jakub Berman când îl va intervieva în anii 1980.

„— Să privim lucrurile în față: se putea evita acest lucru?“, va răspunde fostul ideolog al partidului. „Puteam evita rectificarea alegerilor dacă se dovedea că ne obligau să capitulăm?“

— Ar fi fost mai cinstit să nu păcăliți oamenii și să nu organizați alegeri.

— E ușor de spus, dar greu de făcut, pentru că atunci nu am fi respectat angajamentele luate la nivel internațional și de asta depindea recunoașterea noastră ca guvern.“²

Acordurile de la Ialta au fost respectate și Polonia „eliberată“ a ajuns în tabăra socialistă.

Noile alianțe dintre Roșii și Brunii

În iunie 1944, Milovan Djilas, membru al Biroului Politic al Partidului Comunist Iugoslav, este trimis la Moscova să obțină mai multă susținere din partea URSS pentru rezistența condusă de Tito. Stalin îl primește

1. Andrzej Paczkowski, art. cit., p. 170.

2. Teresa Toranska, op. cit., p. 271.

la cină, în *dacea* lui, alături de nelipsitul Molotov. „În hol, ne-am oprit în fața unui planiglob pe care Uniunea Sovietică era colorată cu roșu, făcând-o mai vizibilă și mai mare decât era altminteri“, povestește Djilas. „Stalin își flutură mâna peste Uniunea Sovietică și, făcând aluzie la criticile adresate cu o clipă înainte englezilor și americanilor, exclamă: «Nu vor accepta niciodată ideea că un spațiu atât de mare poate fi roșu, niciodată, niciodată!»“¹ Stalin făcea pe inocentul, pentru că știa deja, la vremea aceea, cât erau dispuși să-i cedeze Aliații.

Dorinței Londrei și Washingtonului de a termina mai repede cu acest război i se adăuga, mai ales din partea britanicilor, intenția de a rezolva o dată pentru totdeauna cazul Germaniei, considerată responsabilă pentru cele două războaie mondiale în mai puțin de o jumătate de secol. Mișcând pe această mare dorință de pace și stabilitate, Stalin a știut să tragă sforile la Teheran și la Ialta pentru a obține ce voia. Încă din 1942, Londra a imaginat un scenariu pentru finalul conflictului, care prevedea ocuparea totală a Germaniei, divizarea țării în trei zone, o administrare directă de către Cei Trei Granzi, dezarmarea completă, reducerea potențialului economic și eradicarea nazismului și „prusismului“ din mentalități. Acest program a fost adoptat de cele trei capitale în 1943, dar Churchill, convins că Armata Roșie va ajunge prima la Rin, a vrut să prevină avansul sovietic, propunând împărțirea țării în două zone egale, jumătatea de vest, occidentalilor, jumătatea de est, Uniunii Sovietice. Stalin nu se aștepta la atât, iar când premierul britanic și-a dat seama de gafa sa, i-a fost greu să limiteze ambițiile aliatului sovietic. În ciuda divergențelor, exista un consens între cele trei capitale în legătură cu viitorul Germaniei, animat de dorința tuturor de a termina cu „pericolul german“. Împărțirea responsabilităților rămânea în aer. Această situație ne permite să înțelegem de ce URSS va avea posibilitatea să facă ce dorește în partea „sa“ din Germania, întrucât aliații săi îi dăduseră în avans un cec în alb, în numele păcii și prosperității restului Europei.

Războiul nu s-a terminat încă și începe deja confiscarea de către comuniști a fostului Reich. Trei grupuri de cadre trimise de Moscova se instalează, la sfârșitul lunii aprilie 1945, la Dresda, respectiv Schwerin și Berlin. Pe 11 iunie 1945, fuzionează și creează KPD, partidul comunist. Walter Ulbricht preia conducerea. Acest cominternist, care a fugit din Germania nazistă în 1933 ca să se refugieze la Moscova, a scăpat de epurările care au slăbit fostul Partid Comunist German la sfârșitul anilor 1930. Militantul și-a dovedit stalinismul, participând la epurarea camarazilor săi, denunțându-i conducerii Internaționalei inclusiv pe comuniștii rămași în Germania și care, neputând găsi refugiu în URSS din cauza lui, au fost lichidați de Gestapo.² Beria, expert în josnicia umană, l-a calificat drept

1. Milovan Djilas, *op. cit.*, p. 86 [ed. rom. cit., p. 101 – n. tr.].

2. Dennis L. Bark și David R. Gress, *Histoire de l'Allemagne depuis 1945*, Robert Laffont/Bouquins, 1992, p. 1143.

„un ticălos în stare să-și omoare tatăl și mama, un nimeni bun doar la intrigă și turnătorie“¹. În Berlinul ocupat, KPD acționează la instrucțiunile SMAD-ului, Administrația Militară Sovietică din Germania, care va deveni mai târziu, în 1949, Comisia de Control Sovietic, adevărata conducere a țării. Comuniștii au ordin să „se prezinte drept democrați, dar să controleze totul“. Se stabilește un program: „Formarea partidelor burgheze [care] trebuie să corespundă fostului partid democrat și vechiului Centru; crearea unui bloc antifascist democratic din noile partide [...]; pregătirea reformei agrare“². Pe 15 iulie, toate formațiunile politice sunt reunite într-un „Front unit al partidelor antifasciste și democratice“, controlat de KPD, totuși minoritar, dar protejat de SMAD. Manevra vizează absorbirea și anihilarea resturilor de democrație care le-au supraviețuit celor doisprezece ani de regim hitlerist. SPD-ul socialist este ținta principală. Comuniștii vor să-l neutralizeze. Și așa se întâmplă în aprilie 1946, când socialiștii și comuniștii decid să fuzioneze pentru a crea SED, Partidul Socialist Unificat, care, în numele „centralismului democratic“, sfârșește prin a impune legea comunistă celorlalte partide și țării. La alegerile libere regionale din data de 20 octombrie 1946, SED rămâne totuși minoritar (48% din voturi în medie) față de creștin-democrați (CDU) și de liberali (LDPD). La Berlin, unde încă nu a avut loc fuziunea dintre comuniști și socialiști, SPD obține chiar mai mult de dublul voturilor Partidului Comunist. Respingerea regimului impus de sovietici este evidentă, dar germanii și Estul nu vor mai avea niciodată libertatea să o arate.

Cu prilejul cinei la Stalin din iunie 1944, Milovan Djilas a putut să-și dea seama de modul în care dictatorul intenționa să readucă pacea în Germania. *Vojd*-ului, căruia îi plăceau glumele, mai ales cele macabre, s-a relaxat și a spus una în seara aceea: „Unul dintre oamenii noștri conducea un grup mare de prizonieri germani și pe drum el i-a omorât pe toți mai puțin unul. L-au întrebat, când a ajuns la destinație: «Și unde sunt ceilalți?» «Nu am făcut decât să îndeplinesc ordinele comandantului suprem, zise el, să-i omorâm pe toți până la ultimul om. Acesta este ultimul om.»“³ La Teheran, în noiembrie 1943, Churchill fusese indignat să-i audă pe Stalin și Roosevelt glumind despre numărul ofițerilor germani care trebuiau executați în ziua Eliberării. Dincolo de acest cinism, există o intenție reală de a epura orice opoziție în Germania învinsă. Vânătoarea de naziști trebuie să servească drept pretext, infamia etichetei „fasciste“ va permite eliminarea celor care nu sunt pe placul noului regim. La fel ca în Polonia, fostele lagăre de concentrare naziste rămân deschise pentru a-i primi pe „indezirabili“. La finele anului 1945, lagărul nr. 2 de la Buchenwald, de exemplu, are mai mulți deținuți decât cu un an în urmă,

1. Sergo Beria, *op. cit.*, p. 141 [ed. rom. cit., p. 169 – n. tr.].

2. *Apud* Jean-François Soulet, *op. cit.*, p. 56.

3. Milovan Djilas, *op. cit.*, p. 91 [ed. rom. cit., p. 107 – n. tr.].

când Hitler era încă la putere.¹ Social-democrații, acești vechi dușmani din anii de dinaintea războiului, împotriva cărora comuniștii și naziștii s-au unit odinioară, sunt primele victime ale represiunii. Între decembrie 1945 și aprilie 1946, douăzeci de mii dintre ei sunt închiși sau dați dispăruți.² Mai târziu, în 1954, Partidul Social-Democrat vest-german va publica un memoriu despre „lagărele punitive și casele de reclusiune din zona sovietică“, din care aflăm că „în prima perioadă, între 1945 și 1948, lagărele de concentrare aveau caracterul lagărelor de exterminare“³. Două mii de prizonieri care au trecut prin Buchenwald au murit acolo. În total, din cei 234.300 de germani închiși în aceste lagăre înainte de 1950, 105.000 nu au mai scăpat niciodată.⁴ Un studiu al Institutului Hannah Arendt face câteva precizări cu privire la prizonierii așa-zis vinovați de „nazism“: 70% au fost condamnați în baza articolului 58 din Codul Penal sovietic pentru „atingere la adresa integrității forțelor de ocupație“, ceilalți pentru spionaj, sabotaj sau propagandă antisovietică.⁵

Autoritățile de ocupație sovietice proclamă că „denazificarea“ este exemplară la ele. URSS se ascunde încă în spatele paravanului antifascismului pentru a da politicii sale o componentă morală pe care nu o are. Propaganda comunistă în estul Berlinului, la Moscova, dar și cea reluată de toate Partidele Comuniste europene, prezintă Germania sovietizată ca fiind partea „sănătoasă“ a acestei mari națiuni. Crimele naziste devin problema celeilalte Germanii, capitaliste, cu scopul de a culpabiliza încă puțin democrațiile, acuzate deja că au hrănit la sânul lor fascismul.

DENAZIFICAREA ȘI FALSIFICAREA ISTORIEI

În ciuda caracterului eminamente moralizator al propagandei comuniste, care pretindea că scopul și consecința denazificării erau instaurarea unei democrații autentice, principiile morale nu aveau nimic de-a face cu această chestiune. Denazificarea nu era decât o etapă a procesului de preluare a controlului. În Vest, în ciuda imperfecțiunilor bine-cunoscute, denazificarea era mână de dorința de a șterge orice urmă a trecutului odios și de a avea încredere în germanii care împărtășesc idealul democratic al libertății și păcii. Acest demers respectabil nu avea nici o legătură cu eliminarea arbitrară a opozanților politici ai comunismului în zona estică a teritoriului de către SMAD și SED. Între 1945 și 1947, mii de germani din zona sovietică au dispărut definitiv. Alții au fost arestați, judecați și condamnați, în principal de tribunale militare sovietice. Aceste proceduri erau oficiale, dar un mare număr de condamnați nu au revenit niciodată din captivitate. Treizeci de mii dintre aceștia, cel puțin, au fost trimiși în lagăre de muncă

1. Francis Lachaise, *Histoire d'un Etat disparu, la République démocratique allemande de 1945 à nos jours*, Ellipses, 2001, p. 43.

2. Precizare făcută de Françoise Thom, în Sergo Beria, *op. cit.*, p. 286.

3. Comisia internațională împotriva regimului concentraționar, *Buletin informativ*, nr. 3, mai–iunie–iulie 1955, pp. 72–76.

4. Erhart Neubert, „Les crimes politiques en RDA“, în *Du passé faisons table rase!*, ed. cit., p. 488.

5. Jean-Paul Picaper, *Berlin Stasi*, Éditions des Syrtes, 2009, p. 402.

în Uniunea Sovietică și rata mortalității era mare. [...] În vreme ce denazificarea imperfectă din Vest a provocat fără încetare dezbateri și polemici în opinia publică germană și în comunitatea internațională, contribuind astfel la păstrarea vie a crimelor nazismului, cea aparent mai radicală practică de SED, care învinovăța doar Germania de Vest pentru nazism și prezenta partea de Est ca pe „patria rezistenței antifasciste”, a avut drept efect exonerarea germanilor din Est de orice răspundere pentru crimele trecutului.

Dennis L. Bark și David R. Gress, *Histoire de l'Allemagne depuis 1945*, Robert Laffont/Bouquins, 1992, pp. 1146–1147.

*

Pornirea antifascistă, care, în absența succesului economic, a devenit principalul argument pentru legitimarea tânărului stat parțial, s-a intensificat de-a lungul anilor, până când a devenit o falsificare a istoriei: astfel, monstrul nazist s-ar fi oprit în mod miraculos la malul Elbei. Lucrul acesta nu a fost spus niciodată răspicat, dar mulți oameni, mai ales tinerii cetățeni est-germani, așa au înțeles. [...] Această minciună istorică a prins rădăcini în rândurile populației. Nevoia guvernului de a-și legitima învățăturile dictatoriale se suprapunea cu interesul celor guvernați de a se elibera de o anume povară istorică. Un fel de „efect Hiroshima” a intervenit și a intensificat acest proces. Din cauza genocidului de la Hiroshima și Nagasaki, japonezii trecuseră în rândurile victimelor și nu voiau să mai știe de propria lor vină din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Cetățenii est-germani, căzuți în mâinile sovietelor, au devenit ostatici stalinismului. Indiferent în ce fel luaseră parte la fascism, își ispășeau păcatele – spre deosebire de germanii din Vest – pentru istoria lor. Criminalii deveniseră victime și se considerau ca atare.

Peter Schneider, *L'Allemagne dans tous ses états*, Grasset, 1991, pp. 179 și 189.

Așa cum Germania nazistă folosisese în scopuri proprii sistemul comunist în zona din URSS cucerită de Wehrmacht după iunie 1941, tot așa ocupantul sovietic s-a adaptat fără nici o dificultate după 1945 în Germania cucerită la structurile național-socialiste. Pentru Moscova, denazificarea nu constă în pedepsirea sau excluderea vinovaților, ci în aplicarea modelelor sovietice, chiar dacă relua alianța roșu-brună care deja își dovedise eficiența. În februarie 1947, Stalin ia în calcul crearea unui nou partid nazist în Germania de Est. I se destăinuie lui Vladimir Semionov, un diplomat însărcinat cu aplicarea politicii sovietice.

„— Am putea pune în fruntea acestui partid un nazist cunoscut”, propune *Vojd*-ul. „Nu aveți un fost Gauleiter¹ la închisoare?”

— Probabil au fost executați cu toții.

— Păcat! Vom găsi cu siguranță un general nazist cunoscut.”²

Retrezind vechii demoni, sovieticii vor să profite de nostalgia față de marele Reich, pe care o simte încă o parte din populație, pentru a câștiga puțină popularitate, de care duc lipsă. Operațiunea se va derula în mai

1. Responsabil politic și administrativ al unei regiuni în timpul regimului nazist.

2. Vladimir Semionov, *De la Stalin la Gorbaciou, Memorii* (în limba rusă). Fragment publicat în *Der Spiegel*, nr. 19, 1995.

multe etape. Un partid național-democrat (NDPD) este creat în iunie 1948, condus de un general, Vincenz Müller, fost comandant al corpului 13 de armată, responsabil în special cu lichidarea a 1.300 de evrei la Artamovsk în decembrie 1941. Acest nou partid „neonazist” va avea până la 120.000 de membri în 1955. La congresul comunist al SED din iunie 1951, vicepreședintele partidului va declara: „Suntem gata să colaborăm cu toți patrioții germani care țin la interesele Germaniei. Este valabil și în cazul foștilor soldați, ofițeri și generali ai armatei germane, precum și al foștilor membri ai partidului nazist”. Un an mai târziu, va fi promulgată o lege a amnistiei totale, care îi absolvă definitiv pe naziști de crimele trecutului. În 1958, 12% din deputații est-germani sunt foști naziști.¹ Aproape că Moscova nu este un paradox.

Politica sovietică pretinde că vrea să facă din această parte a Germaniei un model de democrație populară, o vitrină a socialismului capabilă să seducă și zona de dincolo de Elba. Totuși, URSS nu le dă camarazilor est-germani mijloacele necesare să poată juca acest rol. Jaful este practicat pe o scară și mai mare decât în restul Europei de Est, compromițând orice speranță de dezvoltare economică. Într-un an, din martie 1945 până în martie 1946, 2.885 de întreprinderi sunt demontate și transferate în Uniunea Sovietică, adică 40% din capacitatea industrială a Germaniei de Est. Kremlinul înțelege în cele din urmă absurditatea politicii sale și preferă curând să-și recupereze despăgubirile din producția curentă a țării, dar demontările nu vor înceta până în primăvara anului 1948. Acordurile de la Ialta au stabilit la zece miliarde de dolari despăgubirile de război pe care trebuia să le primească URSS. Valoarea globală a jafului sovietic va fi, în cele din urmă, evaluat la 66 de miliarde de dolari.² Germania de Est, devastată, nu trebuia să se refacă niciodată cu adevărat de pe urma înfrângerii din 1945. Momentul în care Berlinul de Est va deveni, în iunie 1953, teatrul primei revolte muncitorești care va cutremura noul imperiu sovietic trebuie văzut ca o consecință a rapacității URSS.

Tactica salamului

Ungaria și România, integrate în tabăra socialistă după victorie, aveau să suporte și ele în continuare consecințele, nu ale conflictului, ci ale Primului Război Mondial. Prăbușirea imperiului habsburgic în 1918 tulburase geografia acestor țări în perioada interbelică, dar alegerea forțată a guvernelor lor din timpul conflictului dintre 1939 și 1945 a fost cea care le-a stabilit soarta la eliberare, pierderea suveranității și nenorocirile care

1. A. Dormont, „Les nazis dans l'Etat est-allemand”, *Est à Ouest*, nr. 222, 1–15 octombrie 1959, pp. 10–12.

2. Francis Lachaise, *op. cit.*, pp. 32–33.

aveau să se abată asupra popoarelor lor. După înfrângerea din 1918, care a costat Ungaria două treimi din teritoriul său, o tresărire naționalistă provocată de aceste pierderi a generat întâi o sângeroasă dictatură sovietică, condusă de Béla Kun, după care a dus, drept reacție, la un regim totalitar de dreapta condus de amiralul Horthy. În România procesul a fost mai lent, datorită rezistenței formațiunilor democratice precum Partidul Național Țărănesc al lui Maniu și liberalii lui Brătianu, dar, într-un final, țara a ajuns în anii 1930 dictatură regală, sub conducerea lui Carol II, și a cunoscut terorismul de extremă dreaptă cu legionarii Gărzii de Fier.

Germania și Ungaria au fost marile perdante ale tratatelor de la Versailles din 1919 și de la Trianon din 1920, care au reconfigurat harta Europei în detrimentul lor. În anii 1930, revendicările teritoriale ale fiecăreia au apropiat Berlinul și Budapesta. Datorită lui Hitler, amiralul Horthy a putut recupera pentru Ungaria părți de teritorii de la Cehoslovacia. În România, scenariul este întru câtva diferit, dar ajunge la același rezultat. Din cauza lui Stalin, Bucureștiul a pierdut în 1939 Basarabia și o parte din Bucovina, revenite Moscovei prin Pactul germano-sovietic. Forțat să abdice, regele Carol II a lăsat loc unui stat legionar, parafascist, condus de generalul Antonescu, un militar naționalist dispus să colaboreze cu Germania nazistă. Astfel, România și Ungaria au devenit aliatele lui Hitler. Horthy și Antonescu au trimis trupe împotriva URSS, oferind mai târziu Moscovei, în momentul victoriei, un pretext să impună ordinea comunistă acestor țări „colaboraționiste“

Amiralul Horthy a sperat mult timp să-și țină departe țara de războiul mondial. Alianța sa cu Hitler și participarea a 200.000 de soldați maghiari pe frontul de est, alături de Wehrmacht, dimpotrivă, l-au trimis mai repede în miezul conflictului. În martie 1944, Führerul, agasat de acest aliat naționalist prea timorat, invadează Ungaria ca să pună mâna pe potențialul său economic. În șase luni, țara este complet reorganizată în funcție de nevoile Germaniei, în timp ce SS-ul deportează, în vara anului 1944 la Auschwitz, peste 400.000 de evrei. Ungaria, care deținea înainte de război cea mai mare comunitate israelită din Europa, după Polonia, scăpase până atunci de aplicarea Soluției finale. Înaintarea Armatei Roșii, în toamna anului 1944, pătrunderea trupelor sovietice în Transilvania îl determină pe Horthy să ceară un armistițiu. Este răpit de SS și înlocuit la conducerea țării cu Ferenc Szálasi, liderul Partidului Crucilor cu Săgeți, partidul nazist maghiar. Țara ajunge pradă terorii. La Budapesta, în Dunăre plutesc mii de cadavre, evreii sunt executați sumar, alții sunt torturați sau închiși în ghetou. În câteva săptămâni, peste 100.000 de persoane mor în capitală. Calvarul se încheie odată cu cucerirea Budapestei de către Armata Roșie, la jumătatea lunii februarie 1945. În urma rezistenței crâncene a germanilor, orașul este redus la un câmp de ruine. Pe 4 aprilie 1945, întreaga țară este „eliberată“ și Ungaria trece sub control sovietic. În acel moment, Moscova a instituit deja structurile care vor permite țării să „aleagă“ calea socialistă.

Încă din decembrie 1944, o Adunare Națională provizorie s-a instalat la Debrecin, sub protecția statului-major sovietic. S-a format un guvern, condus de generalul Miklós, cu miniștri din Frontul Național Independent, o organizație formată din Partidul Social-Democrat și Țărănesc, Partidul Micilor Proprietari și Partidul Comunist. Stalin a dozat personal componența acestui guvern, pentru a prezenta asigurări Aliatilor. Fiind stăpân pe situație, nu are intenția să precipite evenimentele. Noua putere cuprinde miniștri independenți, proveniți din regimul Horthy, pentru a reprezenta continuitatea, și membri ai fostelor partide de opoziție plus comuniști, pentru a reprezenta noutatea. Partidul Comunist Maghiar este discret. Deține oficial două portofolii din unsprezece, dar un ministru independent și doi infiltrați asigură la Moscova controlul organismului guvernamental.¹

Comuniștii maghiari, câteva sute la număr, nu reprezintă nimic în vremea aceea și Republica Maghiară a Consiliilor, condusă de Béla Kun după Primul Război Mondial, a lăsat amintiri sângeroase. Călăul Kun a pierit în timpul epurărilor staliniste din 1937, partidul a fost dizolvat de Internațională și, până în 1939, Partidul Comunist nu a avut o organizație proprie în Ungaria. Pactul germano-sovietic este cel care i-a permis partidului să se reconstituie. Întrucât Horthy era aliatul lui Hitler, iar Hitler, aliatul lui Stalin, Horthy a devenit aliatul lui Stalin; astfel, au putut fi difuzate cărți sovietice în Ungaria, URSS a participat la Târgul Internațional de la Budapesta; comuniștii au primit din nou drepturi. Mátyás Rákosi, militantul ales de Comintern să conducă noul Partid Comunist, închis în temnițele maghiare din anii 1920, a fost eliberat în acel moment și a putut merge la Moscova înainte de ruperea Pactului germano-sovietic. Rákosi era pe placul Internaționalei, care „îl avea la mână“, pentru că trădase în închisoare secretele partidului și-i predase pe unii dintre tovarășii săi poliției lui Horthy. Acest trecut puțin glorios făcea din el un comunist maleabil pentru Comintern.² Ca toți comuniștii din lume, tovarășii maghiari au intrat în război după 22 iunie 1941. Nu erau mai mulți de 200-300 la vremea aceea. Respectând ordinele Internaționalei, au devenit cei mai naționaliști și cei mai patrioți dintre luptătorii din rezistență. Mátyás Rákosi și József Révai, responsabil cu propaganda, au explicat în acel moment că lupta împotriva Germaniei continua tradiția sfântului Ștefan I, „suveranul modernizator“ din secolul al XI-lea, întemeietorul unui regat al Ungariei în sânul lumii occidentale.³ Această confiscare a istoriei sfinte a nației a favorizat pătrunderea comuniștilor

1. Miklós Molnár, *Histoire de la Hongrie*, Perrin/Tempus, 2004, p. 380.

2. Miklós Molnár, *De Béla Kun à János Kádár*, PFNSP/Institutul Universitar de Înalte Studii Internaționale, 1987, p. 137.

3. Arpad von Klimo, „Détruire la source symbolique du pouvoir: la stalinisation de la culture historique des élites hongroises“, în *Le Communisme et les élites en Europe centrale* (coord. Nicolas Bauquet și François Bocholier), PUF, 2006, p. 77.

după 1945, când au reușit să treacă drept apărători ai interesului național, în timp ce dădeau țara pe mâna URSS. Decapitat de un val de arestări organizate de guvernul lui Horthy, în 1942, Partidul Comunist nu a mai jucat nici un rol în rezistență după această dată. Un an mai târziu, dizolvarea Cominternului a atras după sine dispariția partidului maghiar. Reapare cu denumirea de Partidul Păcii. În septembrie 1944, odată ce Armata Roșie a intrat în Ungaria, Partidul Comunist își reia numele. În pofida acestei istorii haotice și deși importanța lor politică este nesemnificativă, comuniștii maghiari participă la Frontul Antifascist, care va duce la nașterea Frontului Național de Eliberare de după război.

Între 700.000 și 750.000 de maghiari, dintre care aproximativ 225.000 de evrei, au murit în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, un număr considerabil la o populație de 9,5 milioane de locuitori. În momentul eliberării, între 850.000 și 900.000 de maghiari sunt prizonieri, dintre care 60% în mâinile Armatei Roșii. 40.000 dintre ei aveau să moară, majoritatea din cauza relelor tratamente suferite în lagărele sovietice.¹ Pierderile materiale cauzate de război sunt mari, 20% în agricultură, peste 50% în transporturi, 45% în echipamente industriale și aproximativ 40% dintre locuințe au fost distruse. Jaful sovietic va agrava situația, 30% din venitul țării va fi luat anual de ocupant, până la moartea lui Stalin în 1953.²

COSTUL JAFULUI SOVIETIC ÎN UNGARIA

Sovieticii au găsit numeroase pretexte ca să-i facă să plătească pe maghiari. Poate că nu vom ști niciodată sumele exacte pe care li le-au sustras în cursul primilor zece ani de ocupație a Ungariei. Însă putem afirma cu certitudine că plata despăgubirilor a ajuns la 450 de milioane de dolari, chiar dacă Molotov a anulat restul de 65 de milioane în 1948. Maghiarii au plătit între 150 și 180 de milioane de dolari compensații pentru pagubele produse proprietăților germane, 45 de milioane pentru datoria lui Manfred Weiss (bancher și industriaș evreu maghiar, fondatorul unui grup specializat în industria aeronautică), mai bine de 160 de milioane pentru întreprinderile sovietice, iar întreținerea Armatei Roșii a costat, fără îndoială, 60 de milioane de dolari. Acestor sume trebuie să le adăugăm valoarea prăzii de război (întreprinderea de becuri și material electric Tungstam valora doar ea 12 milioane de dolari), beneficiile fictive transferate întreprinderilor deținute de sovietici și valoarea carburantului, bauxitei, manganului, cărbunelui și a altor materii prime pe care sovieticii le-au „cumpărat” cu mult sub prețul pieței, fără să mai punem la socoteală profiturile pe care le-au obținut din acest comerț inechitabil. La toate acestea, trebuie adăugat costul celor 600.000 de lucrători care au făcut muncă silnică în lagărele sovietice. Poate că nu suntem departe de adevăr când afirmăm că Uniunea Sovietică a scos de la Ungaria o sumă egală cu cea primită de Austria prin planul Marshall (după 1947), adică aproximativ un miliard de dolari.

Laszlo Borthi, *Hungary in the Cold War, 1945–1956*, Central European University Press, 2004, *apud* Pierre Grosser, *La Guerre froide*, La Documentation française, 2007, p. 21.

1. Miklós Molnár, *De Béla Kun à János Kádár*, ed. cit., p. 150.

2. Iván Berend și György Ránki, *Hungary: A Century of Economic Development*, Barnes & Noble Books, 1974, pp. 180–182.

Strategia comuniștilor maghiari a fost elaborată la Moscova înainte de eliberare, în decembrie 1944. Stalin și Molotov au insistat pe caracterul democratic, chiar burghez-democratic al regimului care trebuia introdus. Nici o vorbă despre zelul revoluționar, atingerile aduse proprietății private, respectul față de tradiții, acestea erau ordinele Moscovei. Ungaria nu este Polonia, ea este o miză secundară. Odată ajunsă sub bocancul URSS, sovietizarea poate aștepta.¹ Atitudinea Moscovei se schimbă după alegerile legislative din noiembrie 1945, catastrofale pentru comuniști și stânga în general: Partidul Comunist obține 17% din voturi, la fel ca Partidul Social-Democrat, față de 57% Partidul Micilor Proprietari, marele câștigător al scrutinului. Ocupantul sovietic cere ca jumătate din portofoliile din guvern să le revină comuniștilor și aliaților lor de stânga, social-democrații și Partidul Național Țărănesc. Începând cu această dată, comuniștii vor începe să acționeze ca să pună mâna pe toată puterea. Aceste alegeri legislative din noiembrie 1945 sunt ultimele alegeri libere pe care le-a cunoscut țara, cele sub supraveghere și bine pregătite din august 1947 aveau să deschidă calea Ungariei socialiste. Metoda utilizată va rămâne în analele istoriei comunismului, cunoscută drept „tactica salamului“. Mátyás Rákosi a explicat tehnica, povestind cum a formulat partidul său revendicări, la început moderate, pentru a împiedica adversarii să-și mobilizeze forțele, în loc să supraliciteze, câștigând astfel timp. „Numeam această muncă de detaliu «tactica salamului»“, va mărturisi el mai târziu, prin care, zi de zi tăiam, lucram puțin câte puțin la reacția Partidului Micilor Proprietari.“²

Tactica aceasta constă în izolarea treptată a adversarilor pentru a-i elimina pe deplin. Comuniștii încep prin a se infiltra în organizațiile politice, fie pătrunzând în interiorul lor pentru a le devora apoi (Partidul Social-Democrat), fie conducând pe ascuns noile organizații create din bucăți (Partidul Național Țărănesc) pentru a confisca partidele democratice care trebuiau eliminate. Un număr de miniștri, de membri influenți ai Parlamentului, sunt, pe de altă parte, sub controlul Partidului Comunist, care le cunoaște trecutul fascist, de când partidul a sustras arhivele poliției după 1945. Comuniștii aleg din nou să-și divizeze adversarul. Provoacă sciziuni în partidele „burgheze“ (crearea Partidului Democrat Independent). O multitudine de partide de opoziție atrag aleși și alegători în detrimentul Partidului Micilor Proprietari, care era majoritar. În paralel, URSS, care și-a apropiat potențialul economic al țării, le oferă comuniștilor o adevărată mană cerească: finanțare, distribuire de materiale (hârtie, tipografii...) și mijloace (hrană, tichete de călătorie...). Primarul comunist al Budapestei, de exemplu, își câștigă popularitatea împărțindu-le cartofi locuitorilor înfometați, cu ajutorul camioanelor militare rusești.³

1. Miklós Molnár, *De Béla Kun à János Kádár*, ed. cit., p. 145.

2. *Apud ibid.*, p. 162.

3. *Ibid.*, p. 160.

Cadrele vechiului regim sunt eliminate din organismele de conducere, iar intelectualii, epurați. Trei sferturi din membrii Academiei sunt schimbați, toți profesorii de la litere și științe sociale sunt noi. Partidul Comunist dispune, mai ales, de un instrument eficient de răspândire a terorii, Siguranța Statului, AVO, care va deveni AVH, o poliție politică după modelul NKVD-ului, organizată și instruită de „experții” săi. Partidul Micilor Proprietari este ținta principală. Polițiștii descoperă, în mod oportun, o „conspirație a comunității maghiare” pusă la cale de membrii sau foștii membri ai acestui partid, încă majoritar. Prim-ministrul Ferenc Nagy și principalul responsabil al Partidului Micilor Proprietari, Béla Kovács, figurează printre suspecți. Kovács este arestat pe 25 februarie 1947 de către sovietici și dus cu forța în URSS. Este condamnat la zece ani în lagăr. Prim-ministrul Ferenc Nagy este forțat să demisioneze în mai. Decapitat și decimat, Partidul Micilor Proprietari nu mai este un obstacol.

Pe 31 august 1947, cinci milioane de alegători sunt din nou chemați la urne. Rezultatele sunt cele așteptate de comuniști. Partidul Micilor Proprietari nu mai obține mai mult de 16% din voturi, iar Partidul Comunist devine prima formațiune a țării, cu 21,8%. Împreună cu organizațiile membre ale coaliției sale (Partidul Național Țărănesc, Partidul Democrat Independent, plus încă alte trei formațiuni), deține de acum majoritatea, 60%. Scrutinul a fost falsificat, în special cu ajutorul buletinelor distribuite de funcționarii comuniști militanților Partidului Comunist, care au votat în locul celor bolnavi sau absenți din circumscripții.¹ După aceste alegeri, evenimentele se precipită. În noiembrie, Partidul de Independență (din opoziție) este dizolvat și celor patruzeci și opt de deputați ai săi le sunt retrase mandatele, apoi îi va veni rândul Partidului Democrat. Puțin câte puțin, numeroși oameni politici sunt expulzați, exilați, arestați sau, în cel mai bun caz, îndepărtați, inclusiv președintele republicii, Zoltán Tildy. La începutul anului 1948, democrația maghiară a supraviețuit. La alegerile din 15 mai 1949, 96,27% din voturi îi vor reveni unui Front Popular artificial, în spatele căruia se află comuniștii. Occidentalii, teoretic garantul „procesului democratic”, asistă indiferenți la lenta, dar inexorabila socializare a țării.

Scenariul pus la punct la Moscova pentru sovietizarea României se confundă cu cel din Ungaria, fără îndoială pentru că la origine găsim situații similare și pentru că Moscova este mulțumită de metodă. Fiind un naționalist intransigent, mareșalul Antonescu, asemenea amiralului Horthy, spera să apere interesele țării sale printr-o alianță cu Hitler. După ruptura din 1941 dintre Berlin și Moscova, Führerul i-a permis să recupereze Basarabia și Bucovina, pe care URSS pusese mâna în cadrul Pactului germano-sovietic. „Germania reprezintă singura susținere îm-

1. *Ibid.*, p. 164.

potriva amenințătoarei Rusii“, a declarat atunci Antonescu.¹ Doi ani mai târziu, situația nu mai este aceeași după înfrângerea germană de la Stalingrad. Mareșalul îi lasă pe Iuliu Maniu, liderul Partidului Național Țărănesc, și pe liberalul Brătianu să stabilească legături cu Aliații. Cei doi lideri democrați fac presiuni asupra tânărului Mihai I, care i-a urmat la tron tatălui său, Carol II, după abdicarea acestuia în septembrie 1940, să sprijine prin autoritatea sa morală o apropiere de Londra și Washington. Retragera Germaniei și apropierea Armatei Roșii de București în vara anului 1944 îl împing pe rege să-l destituie pe Antonescu, care devenise deranjant. Pe 23 august, Mihai I anunță o schimbare de regim, ruperea alianței cu Germania și ordonă trupelor române să înceteze lupta împotriva Armatei Roșii. „Primiți-i cu încredere pe soldații sovietici“, declară el. „Națiunile Unite au garantat independența țării și neamstecul în afacerile noastre interne.“ Deși pe teritoriul României încă erau 650.000 de soldați ai Wehrmachtului, Moscova nu se grăbește să semneze armistițiul cerut de București. Armata Roșie profită de situație să câștige teren, să ia prizonieri 150.000 de soldați români, care vor să i se alăture (majoritatea vor fi deportați în lagărele sovietice) și să treacă țara prin foc și sabie (jafuri, violuri și asasinate). Sovieticii creează haos, care le va servi drept pretext pentru a restabili ulterior ordinea.² Armistițiul semnat pe 12 septembrie confirmă victoria URSS. Basarabia și Bucovina îi revin din nou, obține 300 de milioane de dolari despăgubiri de război și România se angajează să se ocupe de întreținerea trupelor sovietice aflate pe teritoriul ei. O comisie de control aliată trebuie, teoretic, să supravegheze procesul de tranziție, dar, de fapt, funcționează doar la ordinele comandamentului sovietic. Cum s-a întâmplat și la Budapesta, Moscova profită de poziția ei pentru a impune comuniști în guvernul provizoriu numit de regele Mihai, condus de generalul Sănătescu.

În România, comuniștii sunt la fel de inexistenți ca în majoritatea celorlalte țări din Europa Centrală și de Est. Partidul, devenit ilegal în 1924, nu a reușit niciodată să se implanteze în țară. Principalii săi lideri au stat la închisoare până la eliberare sau la Moscova. Refugiată în URSS, Ana Pauker, numărul doi al Partidului Comunist Român, s-a întors în țară odată cu tancurile sovietice să se ocupe de epurarea elitelor și de colectivizarea pământurilor. Gheorghe Gheorghiu-Dej, ales de Stalin secretar general (este numit în ianuarie 1945), a evadat din închisoare chiar înainte de sosirea Armatei Roșii. Dacă scenariul românesc este același ca la Budapesta, desfășurarea lui pare aici mai puțin sofisticată. URSS

1. Apud Catherine Durandin, *Histoire des Roumains*, Fayard, 1995, p. 322 [Istoria românilor, trad. de Liliana Buruiană-Popovici, Editura Institutul European, Iași, 1998, p. 241 – n. tr.].

2. Romulus Rusan, „Répression et terreur dans la Roumanie communiste“, *Communisme*, nr. 91–92, 2007, pp. 13–39.

a avut deja ocazia să martirizeze România luând Basarabia și Bucovina, așa că aici se simte ca pe un teritoriu cucerit. „Comuniștii, care nu însemnau nimic până la venirea rușilor, de când sunt sub protecția lor și au primit fonduri, au devenit foarte combativi și, conduși de ruși, au uitat că sunt români și pun interesul partidului deasupra interesului țării“, a afirmat la vremea aceea prim-ministrul, generalul Sănătescu, în jurnalul său intim. „Le-a fost foarte ușor să-i organizeze pe muncitorii din uzine și să-i împingă la manifestații, amenințându-i, ceea ce a creat greutăți guvernului, a provocat agitație și o micșorare a producției.“¹

La începutul lui septembrie 1944, Partidul Comunist a creat o Comisie de Organizare a Mișcării Sindicale, care îi permite o poziție dominantă în uzine. La sfârșitul lui septembrie, Frontul Național, care trebuia să reprezinte toate formațiunile democratice din țară, dar deja infiltrat de comuniști, prezintă un program foarte radical – exproprieri, confiscări și naționalizări –, ceea ce forțează Partidul Țărănesc al lui Maniu și Partidul Liberal al lui Brătianu să se distanțeze. Este lansată o campanie de presă în favoarea reformei agrare imediate. Țăranii sunt chemați să-și împartă pământurile chiar înainte de publicarea unui decret-lege. Climatul politic este tensionat, întreținut de epurările de toate felurile. Activiștii îi înlătură pe funcționarii acuzați de colaboraționism, îi demască pe fasciști, epurează universitățile și înființează noi asociații, pentru tineri, intelectuali, artiști, pe care le controlează. Cadrele partidului, formate în majoritatea lor la Moscova, și-au învățat bine lecția, aplică neobosite metodele sovietice, sub înalta oblăduire a Armatei Roșii.

În februarie 1945, Andrei Vișinski, fostul procuror din procesele Marii Terori din anii 1930, devenit adjunctul lui Molotov la Ministerul Afacerilor Externe sovietic, vine la București să accelereze procesul de sovietizare. Îi impune regelui Mihai I nominalizarea lui Petru Groza la funcția de prim-ministru. Originar din Transilvania, acest avocat de profesie care a creat în 1933 o organizație radicală, Frontul Plugarilor, este un membru activ al Frontului Național Democrat, controlat de Partidul Comunist de la sfârșitul războiului. Dincolo de aerul său burghez se ascunde un infiltrat comunist. Un program stabilit la Moscova le este prezentat cadrelor din conducerea Partidului Comunist. Acesta prevede în special, pentru următorii trei ani, suprimarea partidelor democratice, arestarea, asasinarea și răpirea membrilor lor. O lege pentru „epurarea organismelor statului“ promulgată pe 30 martie 1945, creează „lagăre speciale“ pentru salariații concediați. Cu ajutorul brigăzilor mobile create de NKVD și conduse de agenți de la Moscova, Partidul Comunist repetă că, „dacă antifasciștii sunt comuniști, atunci anticomuniștii sunt fasciști“. Nu fasciștii sunt urmăriți, ci democrații. În două luni, din martie până în mai 1945, 90.000 de persoane sunt arestate.² Sub pretextul pedepsirii „criminalilor de război și a

1. *Apud* Catherine Durandin, *op. cit.*, p. 358 [ed. rom. cit., p. 268 – n. tr.].

2. *Ibid.*

profitorilor“, 2.400 de șefi de întreprindere și mari operatori economici sunt deposezați de bunuri și închiși. Nici justiția nu scapă de epurare. „Judecătorii trebuie să apere interesele clasei muncitoare, să protejeze noua democrație și să-i pedepsească pe dușmanii poporului“, spune legea care pune capăt independenței justiției. Numai la București, avocații autorizați să pledeze se reduc de la 12.000 la 2.000.¹ Regele încearcă să se opună acestei politici, dar în zadar. Îi cere lui Groza să demisioneze, dar acesta refuză. Moscova insistă pe lângă Aliați să recunoască acest nou guvern, dar, cu o ultimă tresărire, Londra și Washington își leagă decizia de organizarea de alegeri. Comuniștii, care au pus deja mâna pe mare parte din putere, nu se tem de rezultat. Vor căuta susținerea „legionarilor“ din Garda de Fier, organizația fascistă din anii de dinainte de război, interzisă în România după 1941, împotriva partidelor democratice. Această nouă alianță roșu-brună va pune stăpânire pe România liberă.

Partidele democratice denunță întovărășirea dintre roșii și bruni. Iuliu Maniu, din Partidul Țărănesc, protestează pe lângă Molotov în septembrie 1945: „Guvernul Groza a înființat și menținut, încălcând Constituția și legile existente, lagăre de detenție pentru adversarii politici, populate cu membrii partidelor de opoziție“, declară el indignat în fața ministrului afacerilor externe sovietic. „Este interesant de observat că, începând cu 6 martie 1945 și odată cu instalarea guvernului Groza, nu au fost epurări în ministere. Ba dimpotrivă, fasciști notorii, răspunzând la un apel al ministrului de interne adresat legionarilor, s-au înscris la comuniști și au fost numiți în funcții publice.“² Campania electorală se derulează într-un climat de teroare, cu piedici pentru libertatea presei și boicotarea întrunirilor organizate de formațiunile democratice. În momentul alegerilor, în noiembrie 1946, comuniștii au la îndemână toate mijloacele să obțină un rezultat favorabil. Cu 347 de mandate, Blocul Democrat, controlat de Partidul Comunist, este câștigătorul. Partidul Țărănesc al lui Maniu salvează 33 de mandate, Partidul Liberal al lui Brătianu, trei.

Programul pe care a venit să-l prezinte Vișinski în februarie 1945 este aplicat cu strictețe. Partidele Țărănesc și Liberal sunt dizolvate în 1947, ziarele sunt desființate, sediile lor sunt închise. Pe 30 octombrie 1947, Maniu și șaptesprezece alți responsabili ai Partidului Țărănesc sunt condamnați la închisoare pe viață pentru „spionaj și conspirație“. Iuliu Maniu va muri pe 5 februarie 1953 la închisoarea Sighet, în nordul țării. Regele, ultimul obstacol în calea puterii comuniste, sfârșește prin a abdică pe 3 ianuarie 1948. „Guvernul Groza nu este un guvern gata să se retragă“, avertizase un cadru comunist în 1946. „Nu a venit la putere pentru un an sau doi, ci pentru mulți ani. Este un guvern pe viață.“³

1. Romulus Rusan (*et alii*), „Le système répressif communiste en Roumanie“, în *Du passé faisons table rase!*, ed. cit., pp. 378–382.

2. *Apud* Catherine Durandin, *op. cit.*, p. 367 [ed. rom. cit., p. 275 – n. tr.].

3. *Ibid.*, p. 368 [ed. rom. cit., p. 276 – n. tr.].

Bulgarul Gheorghe Dimitrov este, probabil, cel mai pregătit dintre toți comuniștii pentru a pune în practică politica Frontului Național – numit și Frontul Patriotic, în funcție de țară – cerută de la Moscova partidelor comuniste din lumea întreagă de la intrarea în război a URSS în iunie 1941. După ce a ieșit basma curată din procesul incendierii Reichstagului din iunie 1934 la Berlin, Dimitrov a întruchipat rezistența în fața nazismului, înainte de a deveni simbolul acestui antifascism în spatele căruia se ascunde URSS pentru a-și promova politica de cucerire. Numit de Stalin la conducerea Internaționalei comuniste, el era cel care le-a dat ordine în numele său tuturor tovarășilor, până la dizolvarea Cominternului în 1943. Face parte din cadrele pe care le consultă *Vojd*-ul când o cere situația internațională. Dincolo de fidelitatea sa fără margini față de cauza sovietică, Dimitrov este un militant revoluționar încercat încă de când s-a familiarizat cu comunismul citind *Ce-i de făcut?* al lui Cernîșevski în tinerețe. Convinș și exaltat ca Lenin, pe care l-a cunoscut la începutul anilor 1920, consideră că scopul scuză mijloacele. Cariera i-a fost pătată de sânge foarte curând, cu sângerosul atentat asupra catedralei Sfânta Duminică din Sofia, care a făcut 150 de morți pe 16 aprilie 1925. Devenit maestrul epurărilor care au lovit Internaționala în vremea Marii Terori, este un „produs pur” stalinist. La revenirea în țara natală, va ști să-și dovedească hotărârea și supunerea pe care le apreciază *Vojd*-ul la el.

Bulgaria a fost cruțată de război. Când Armata Roșie pătrunde pe teritoriul ei pe 8 septembrie 1944, țara dispune de o armată, instituții și o administrație intacte, de o elită politică și o intelectualitate păstrate neschimbate și de un guvern de partea Aliatilor. Regele Boris III, care a instaurat o dictatură regală în 1935, făcuse, prudent, o alianță cu Germania, totuși nu și-a făcut nici din URSS un inamic. În conflictul care așază în tabere opuse cele două forme de totalitarism, Sofia a încercat să rămână neutră până la capăt. Trupele Wehrmachtului au staționat pe teritoriul Bulgariei, dar țara nu a cunoscut nici chinurile războiului, nici ocupația. La începutul lui septembrie 1944, guvernul bulgar a rupt relațiile cu Berlinul pentru a se întoarce către Aliți. Armata germană s-a retras ordonat din țară. Bulgaria nu mai reprezintă în acest moment un pericol militar. Moscova nu declară război Sofiei pentru ca Armata Roșie să poată poza în „eliberatoare”. O lovitură de stat militară salută sosirea sovieticilor. În noaptea de 8 spre 9 septembrie, generalii cunoscuți mai degrabă până atunci pentru simpatiile lor fasciste, sprijiniți de elemente din rezistența armată comunistă, instalează la conducere un Front Patriotic, o coaliție de partide dominată de agrarieni și de Partidul Comunist. Comuniștii sunt minoritari în țară – 13.700 de membri potrivit arhivelor regale –, dar partidul recrutează rapid și în număr mare. La sfârșitul anului 1944, poate afirma că are 250.000 de membri.

Gheorghe Dimitrov supraveghează situația de la Moscova. A doua zi după lovitură de stat, a trimis o telegramă să ordone „arderea cu fierul

încins a oricărei manifestări șovine, naționaliste sau anticomuniste¹. Pe 12 septembrie, o circulară a Comitetului Central al Partidului Comunist Bulgar cheamă organizațiile partidului să „epureze rapid tot aparatul de stat și să lichideze fără greș și energic toate cuiburile de rezistență fascistă”². „Cine nu este comunist este fascist” devine și aici cuvântul de ordine, pentru a justifica epurarea sălbatică declanșată, pusă în practică de *troiki* de tip sovietic, fără proces și cu executarea imediată. Execuțiile sumare și disparițiile fac între 20.000 și 30.000 de victime, potrivit estimărilor unui trimis special american. Prințesa Ioanna va vorbi de 138.000 de morți.³ Pentru o țară cu șapte milioane de locuitori, represiunea este uriașă. „Toate documentele și toate urmele acțiunilor represive vor trebui să dispară, altfel executanții vor fi făcuți răspunzători”, ordonă numărul doi al PCB, Traicio Kostov. Comuniștii au avut grijă să-și ascundă crimele și este dificil și astăzi să le cunoaștem amploarea.

SUPLICIUL MAREI RACEVA

În mai 1945, secretarul general al Uniunii Agrare, abia revenit din exil de la Londra, este plasat sub supraveghere. În ziua de 23 a acestei luni, cu complicitatea fostei sale secretare Mara Raceva, reușește să fugă și să se refugieze la reprezentantul american al Comisiei de Armistițiu, aliată Sofiei. Aceasta i-a salvat viața, dar declanșează furia comuniștilor care, numai în ziua de 24 mai 1945, fac 360 de arestări în rândurile agrarienilor. Printre persoanele arestate se află și Mara Raceva, care va avea parte de atenția specială a torționarilor comuniști de la Siguranța Statului. Câteva zile mai târziu, cadavrul tinerei femei este trimis familiei: se afirmă că aceasta s-a aruncat de la fereastră. Văzând starea cadavrului fiicei ei, mama Marei cere un raport medical, care este transmis Ministerului de Externe la Londra de colonelul S.V. Bailey, într-un raport din data de 12 iunie 1945:

„Am primit aceste informații din partea medicului care s-a ocupat de mama tinerei. La deschiderea sicriului, am putut constata următoarele, greu de explicat de o cădere de la fereastră:

- Toate unghiile de la picioare au fost smulse.
- Toate degetele de la mână i-au fost rupte.
- I-au fost tăiate urechile.
- Sfârcul de la sânul drept i-a fost smuls.
- I-a fost smulsă și limba și are toți dinții spărți.
- O parte din pielea abdomenului, cu o lungime de 15 centimetri, a fost smulsă.

Din motive evidente, toate solicitările unui proces-verbal în cazul maltrătarilor menționate anterior au fost respinse“.

Siguranța Statului trage învățăminte din această „eroare grosolană” și nu va mai trimite niciodată familiilor cadavrul celor decedați în birourile sale.

Gheorghe Gunev, *Spre țărmul libertății* (în limba bulgară), Serviciul de informații, 1992, p. 76. *Apud* Diniu Șarlanov, Liubomir Ognianov și Plamen Țvetkov, „La Bulgarie sous le joug communiste”, în *Du passé faisons table rase!* (coord. Stéphane Courtois, Robert Laffont, 2002, pp. 330–331).

1. *Apud* Marie Vrinat, „Notice historique”, în *Au nom du peuple, témoignages sur les camps communistes*, éditions de l'Aube, 1992, p. 57.

2. *Apud* Diniu Șarlanov, Liubomir Ognianov și Plamen Țvetkov, „La Bulgarie sous le joug communiste”, în *Du passé faisons table rase!*, ed. cit., p. 323.

3. *Ibid.*

Din septembrie 1944 și până în mai 1945, 28.131 de persoane sunt în arest la domiciliu și 184.360 trec prin lagăre. Gheorghe Petrov, principalul procuror, anunță pe 3 iulie 1945, cu cuvinte bine alese: „Elitele fostei puteri pot fi considerate aproape în totalitate anihilate.”¹ Dimitrov sosește triumfător la Sofia pe 4 noiembrie 1945. Alegerile care au loc la puțin timp după întoarcerea sa, într-un climat de teroare, asigură victoria Frontului Patriotic, care controlează de acum înainte partidul. Cum ar fi procedat în locul lui și Stalin, Dimitrov decide să smulgă răul, inamicul, din rădăcină. „În timp ce tribunalele populare sunt pe punctul de a-și termina treaba, este imperios necesar să ne aplecăm cu seriozitate asupra chestiunii familiilor și apropiatilor fasciștilor și trădătorilor executați și condamnați”, ordonă el. „Dacă îi lăsăm pe acești oameni la locuințele lor ar însemna că păstrăm în orașe și sate cuiburi de ostilitate, care ar fi un rezervor de agenți inamici.” Cei mai norocoși sunt condamnați la arest la domiciliu, ceilalți sunt trimiși în lagărul de muncă. „Nici un considerent umanitar sau caritabil nu va trebui să joace vreun rol”, avertizează Dimitrov.²

Liderul bulgar este primul responsabil comunist din Europa de Est care a folosit neologismul „democrație populară”. Aceste noi regimuri, precizează el, se deosebesc de dictatura proletariatului printr-o socializare treptată a economiei, prin respectul față de micii întreprinzători și printr-un pluralism politic în care partidele democratice trebuie să se poată exprima. Odată cu trecerea alegerilor din 28 noiembrie 1946 și cu confirmarea nominalizării lui Dimitrov la funcția de prim-ministru, Bulgaria nu mai este nici democratică și nici populară. Economia este naționalizată, opoziția este redusă la tăcere, acuzată de „abuz de libertate”. Nikola Petkov, liderul Partidului Agrar, care a primit 20% din voturi la ultimul scrutin, este arestat în plin parlament. Va fi executat în septembrie 1947. Astfel, rapid, Dimitrov le arată calea comuniștilor din Europa de Est.

„Dresarea” țărilor cucerite de sovietici este mai mult sau mai puțin rapidă, în funcție de moștenirea politică pe care a găsit-o aici URSS. Exceptând cazul Germaniei, din motive evidente, Bulgaria, România, Ungaria sau Polonia antebelice au cunoscut regimuri autoritare, chiar fascizante în cazul unora, ceea ce a ușurat misiunea Uniunii Sovietice, gata să se muleze pe structurile de putere nedemocratice. Este diferit în cazul tinerei Cehoslovacii, născută din destrămarea Imperiului Austro-Ungar după Primul Război Mondial, care a cunoscut o perioadă de libertate între 1918 și 1938. Cei douăzeci de ani le-au deschis apetitul pentru democrație poporului și clasei conducătoare.³ URSS trebuie să țină cont de acest lucru pentru a-și impune politica. Această particularitate explică motivul pentru care, printre altele, Cehoslovacia va fi ultima declarată

1. *Ibid.*, p. 325.

2. *Ibid.*, p. 327.

3. *La République tchécoslovaque, 1918–1948: Une expérience démocratique* (coord. Victor S. Mamatey și Radomir Luža), Librairie du Regard, 1987.

dintre „democrațiile populare“ din Europa Centrală, după celebra lovitură de stat din Cehoslovacia din februarie 1948.

Tomáš Masaryk, un mare partizan al independenței țării sale, a fost părintele Cehoslovaciei democratice. Susținut de președintele american Wilson, care se voia apărătorul dreptului popoarelor de a-și decide soarta, a reușit după 1918 să-i adune pe cehi și pe slovaci într-un singur stat, garantându-le celor din urmă o anume autonomie. Regimul său prezidențial a permis democrației să supraviețuiască furtunii crizei economice din 1929 și ascensiunii nazismului în Germania vecină. La moartea sa, în 1937, Masaryk a fost înlocuit la președinție de Edvard Beneš, până atunci responsabil cu afacerile externe. Beneš semnase în 1924 un tratat de securitate cu Franța, dar pretențiile lui Hitler asupra regiunii Sudeților, locuită în majoritate de germanofoni, l-au determinat să meargă să caute sprijin la Moscova. În 1935, s-a semnat un pact cu URSS. Curând, părăsită de Paris și Londra, care nu voiau să intre în război cu Germania, Cehoslovacia a fost forțată să-i cedeze Sudeții lui Hitler, în conformitate cu acordurile de la München din septembrie 1938. La vremea aceea, Europa se îndrepta cu pași repezi spre o confruntare. „Aveați de ales între dezonoare și război. Ați ales dezonoarea și veți avea parte de război“, le-a spus Churchill lui Daladier și lui Chamberlain, cei doi semnatari de la München. Cum s-a întâmplat puțin mai târziu și cu Polonia, Cehoslovacia, trădată de democrațiile occidentale, avea să cadă rapid în mâinile lui Hitler. Trupele Wehrmachtului au intrat în Praga pe 15 martie 1939 și au instalat un Protectorat German al Boemiei și Moraviei. La șase luni de la declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial, Cehoslovacia liberă și democratică supraviețuise.

Prin urmare, destinul țării continuă să fie comparabil, în mod straniu, cu cel al Poloniei din aceeași perioadă. O dublă rezistență interioară și exterioară se opune simultan ocupației germane. La Londra, guvernul în exil condus de Beneš reprezintă continuitatea statului cehoslovac, cum s-a întâmplat cu polonezul Sikorski în țara sa. Pe teren, cei din mișcarea de rezistență dau de furcă trupelor lui Hitler, cum face AK în Polonia. Uciderea lui Heydrich, numărul doi din SS, pe 27 mai 1942 la Praga de către un comando parașutat de britanici reprezintă o lovitură pentru mișcarea de rezistență din interiorul țării. Represiunea germană care îi decimează membrii favorizează planurile URSS. De la Moscova, unde s-a refugiat Klement Gottwald, secretarul general al Partidului Comunist Cehoslovac, comuniștii profită de situație să-și consolideze influența politică asupra forțelor care continuă să lupte împotriva ocupantului. În septembrie 1944, revolta Consiliului Național Slovac (SNR) este reprimată de germani fără ca Armata Roșie, aflată la granițele țării, să intervină, exact cum a făcut cam în aceeași perioadă în fața Varșoviei revoltate. Armata americană, care i-ar fi putut susține pe cei din rezistență, este și ea vinovată de pasivitate. Pentru Washington, Cehoslovacia face parte din zona de operațiuni militare sovietice, trupele ei nu trebuie

să intervină. Același scenariu se derulează câteva luni mai târziu la Praga. Revolta capitalei se desfășoară fără ca americanii să facă vreo mișcare la porțile orașului. Rebelii care înfruntă două divizii SS sunt susținuți de soldații ruși ai generalului Vlasov, care și-au abandonat aliatul german ca să ajute la eliberarea Pragăi. Odată eliberată capitala, Armata americană își face intrarea, dezarmează armata lui Vlasov și-i predă pe general și pe oamenii săi sovieticilor. Abandonați în 1938 de occidentali la München lui Hitler, cehii și slovaci sunt sacrificați încă o dată în 1945, de data aceasta lui Stalin. Asemenea polonezilor.

Înainte de război, Partidul Comunist Cehoslovac (PCC) profitase de democrație să se infiltreze. În urma alegerilor din 1929, comuniștii aveau, de exemplu, vreo cincizeci de deputați în parlament. Klement Gottwald, fostul tâmplar desemnat de Comintern pentru a conduce PCC, și-a expus la vremea aceea concepția politică: „Suntem partidul proletariatului și statul nostru major se află la Moscova“, a declarat el în fața Adunării Naționale stupefiate. „Mergem la Moscova să învățăm de la bolșevicii ruși cum să vă rupem gâtul. Și, după cum știți, bolșevicii ruși sunt experți în domeniu.“¹ Gottwald intenționează să aplice acest program în Cehoslovacia după război, cu ajutorul atotputernicului „eliberator“ sovietic.

Două forțe legitime se înfruntă în Praga în 1945: mișcarea de rezistență internă și cea externă, pe de o parte Consiliul Național Ceh al partizanilor, pe de alta guvernul lui Beneš care este exilat în Marea Britanie și Partidul Comunist al lui Gottwald, care s-a refugiat în URSS. Această mișcare de rezistență externă are drept interes comun, atât la Londra, cât și la Moscova, marginalizarea luptătorilor din interior. Când Beneš se întoarce în Cehoslovacia la începutul lui aprilie 1945, se alătură guvernului instalat provizoriu la Košice, în zona estică a țării, controlată de sovietici. Fostul președinte face tot mai multe gesturi de credință față de URSS și de Partidul Comunist. Pe 5 aprilie, acest guvern provizoriu interzice în mod arbitrar partidele de dreapta, majoritare în Prima Republică de dinainte de război. De acum înainte, sunt autorizați doar social-democrații, național-socialiștii, populiștii, democrații slovaci și comuniștii. Guvernul provizoriu de la Košice atribuie, în plus, o dublă reprezentare Partidului Comunist în toate organismele guvernamentale, în numele dublei naționalități a țării. Comuniștii cehi și comuniștii slovaci vor conduce acum împreună la diferitele eșaloane ale puterii. Această dispunere strică echilibrul forțelor din sânul guvernului. Fiecare partid autorizat primește trei portofolii, mai puțin comuniștii care, datorită dublării, obțin șase ministere, printre care cel al Internelor, al Informațiilor și al Agriculturii. Prim-ministrul și ministrul apărării sunt, în plus, simpatizanți recunoscuți ai Partidului Comunist. Țara abia a fost eliberată și comuniștii controlează deja statul. Consiliul Național Ceh, organul reprezentativ al mișcării de rezistență din interior, este dizolvat, iar

1. *Apud Jacques Rupnik, op. cit., p. 78.*

membrii săi sunt îndepărtați din posturile de decizie. Se înființează un Front Național al Cehilor și Slovacylor, format din singurele partide autorizate. Acest nou Front primește sarcina de a elabora viitoarea politică a țării. În rândurile elitei epocii, în orice caz cea care se poate exprima, există un consens în privința viitorului socialist al Cehoslovaciei, dar nu toate partidele au aceeași părere despre modul în care se va realiza acest lucru.

ILUZII, NAAIVITATE ȘI ORBIRE SOCIALISTĂ

Adoptând programul guvernului de la Košice, toate partidele acceptau ideea de tranziție spre socialism. Era vorba încă de pe atunci ca partidul comunist să-și impună propria interpretare a programului de guvernare, printr-o strategie cu trei componente: infiltrarea aparatului de stat; controlarea și utilizarea presiunii clasei muncitoare; ocuparea unei poziții dominante în Frontul Național datorită „blocului socialist“, adică alianța PC-PS din rândul coaliției aflate la putere. În 1945, toate partidele se declară mai mult sau mai puțin socialiste și nu se deosebesc între ele decât prin libertatea pe care și-o iau. [...] Partidul Comunist Ceh a știut foarte bine să tragă foloase de pe urma acestui consens ideologic, mai ales vizavi de socialiști. Social-democrația, care între cele două războaie mondiale îl recunoștea pe Tomáš Masaryk ca fiind ideologul său cel mai important, revenea în momentul eliberării la tradiția marxistă, adică într-o zonă în care PCC avea cvasimonopolul din anii 1920. [...]

Această convergență ideologică PC-PS datează din vremea intrării în război a URSS când, pentru prima oară, liderii socialiști de la Londra s-au declarat în favoarea unei fuziuni a tuturor partidelor care se consideră socialiste. [...]

PCC a refuzat orice idee de a fuziona cu socialiștii, invocând când salvarea pluralismului („Posibilitatea fiecăruia de a adera la ceea ce-l îndeamnă convingerile și inima“, potrivit lui Gottwald pe 12 mai 1945), când teama de a nu realiza o unire pripită pe baze prea imprecise, în detrimentul „limpezirii politice“. În loc de o fuziune, PCC prefera formarea unui „bloc socialist“, care să reunească partidele din rândul coaliției guvernamentale, chiar dacă avea să ia ulterior în calcul o fuziune. Retrospectiv, tot din perspectiva „tacticii salamului“, apoi a fuziunii prin constrângere după 1948, chemările socialiste din 1945 la fuziune cu PCC vor părea, după caz, emoționante prin naivitate sau deconcertante prin orbirea lor politică.

Jacques Rupnik, *Histoire du parti communiste tchécoslovaque*,
PFNSP, 1981, pp. 168-170.

Armata Roșie se retrage din zona estică a Cehoslovaciei în decembrie 1945, în timp ce trupele americane evacuează zona vestică. Spre deosebire de restul Europei de Est, trecerea țării în tabăra socialistă se va face fără prezența militară a URSS, ceea ce explică, fără îndoială, lentoarea procesului. Seducția exercitată de ideologia comunistă a jucat un rol în această „alegere“ politică, mai ales pentru stânga, dar nu numai.

Comuniștii reușesc să se impună în clasa muncitoare, numeroasă în această țară industrializată, în principal în Boemia. „Consiliile muncitorești“ au apărut spontan în euforia eliberării, pentru a revendica o aglomerare a întreprinderilor. În lunile care urmează, PCC se ocupă cu

fărămișarea mișcării cu scopul de a o recupera. Un decret publicat în octombrie 1945 le refuză consiliilor orice reprezentativitate. Selectarea candidaților la alegerile pentru comitetul întreprinderii le revine „grupurilor sindicale” controlate de comuniști. Autogestionarea nu mai este decât un vis. Cadrele din rândul muncitorimii aveau să se dovedească utile în momentul în care comuniștii vor decide să apeleze la stradă pentru a face presiune asupra partidelor democratice, înainte de preluarea puterii. În zona rurală, expulzarea din țară a milioane de germani și maghiari eliberează terenurile din regiunile frontaliere, pe care un decret se grăbește să le redistribuie „adevăraților” cehi și slovaci. Național-comunismul afișat de PCC, care profită de elanul patriotic al rezistenței, primește reacții pozitive în această țară multietnică mai ales din partea țăranilor. La recensământul din 1921, Cehoslovacia avea 13 milioane și jumătate de locuitori, dintre care 51% cehi și 14% slovaci, restul germani (23,4%), maghiari (5,5%) sau ruteni, ucraineni, ruși, evrei și polonezi¹... Guvernul de după 1945 suprimă drepturile germanilor și maghiarilor și le confiscă bunurile. La conferința de la Potsdam, occidentalii aprobă expulzarea germanilor din Cehoslovacia, cu condiția ca aceasta să se desfășoare în ordine și sub control internațional.² Nici una dintre aceste clauze nu este respectată, expulzarea este brutală. Atrocitățile sunt încurajate de propaganda naționalistă a comuniștilor. În paralel, represaliile declanșate la ordinul ministrului comunist de interne țintesc membrii și simpatizanții celorlalte partide. Adeziunea la PCC aduce, dimpotrivă, siguranță și imunitate, inclusiv pentru foștii „colaboraționiști” naziști pe care comuniștii îi aduc în rândurile lor.³ Foarte curând, o lege specială amnistiază toate crimele inițiate și organizate de Partidul Comunist. Datorită politicii lor populiste, comuniștii ies victorioși la alegerile din mai 1946. Cu 38% din voturi, obțin de două ori mai multe mandate în Adunare decât celelalte partide. Klement Gottwald preia conducerea unui guvern în care PCC ocupă, de data aceasta, nouă posturi ministeriale din șaisprezece.

Fiind majoritari în Camera Deputaților și în poziții-cheie din aparatul de stat, comuniștii sunt pe calea cea bună, Cehoslovacia o ia pe panta care conduce la „sovietizare”. Infiltrarea în celelalte partide și provocările instaurează un climat toxic, care asfixiază puțin câte puțin democrația. Situația se complică în primăvara anului 1947, când Statele Unite propun Planul Marshall, pentru a ajuta la redresarea economică a țărilor care au suferit de pe urma războiului. La ordinele Moscovei, Europa de Est refuză în bloc ajutorul american, în ciuda nevoilor uriașe. Praga adoptă și ea această decizie, cu riscul de a provoca nemulțumirea populației când

1. Ben Shepard, în *Le Long Retour (1945–1952)* redă în detaliu drama popoarelor strămutate la încheierea conflictului (Albin Michel, 2014).

2. Pavel Belina, Petr Cornej și Jiri Pokorny, *Histoire des Pays tchèques, Le Seuil/Points (Histoire)*, 1995, p. 368.

3. Pavel Belina, Petr Cornej și Jiri Pokorny, *op. cit.*, pp. 419–421.

situația economică se degradează. În acest context, PCC se teme să nu piardă alegerile anunțate pentru iunie 1948. Comuniștii lansează un contraatac, acuzând partidele din opoziție de complot împotriva republicii, de pregătirea chiar a unei lovituri de stat. Ministerul de Interne le face dosare Partidului Național-Socialist (afacerea Most) și Partidului Democrat („conspirația slovacă” de la Krčmaň). Provocarea grosolană atrage indignarea formațiunilor democratice. Într-o încercare de apărare, acestea recurg la forță, lucru care avea să le ducă la pierzanie. Are loc lovitura de stat din Cehoslovacia din februarie 1948.

LOVITURA DE STAT DIN CEHOSLOVACIA

Partidele necomuniste cereau elucidarea afacerii Krčmaň și Most, voiau să creze o comisie de anchetă care să investigheze atitudinea serviciilor de securitate din Slovacia. Ministrul de interne, Václav Nosek, a răspuns prin permutări între înalții funcționari ai Siguranței, care trebuiau să le asigure comuniștilor controlul asupra capitalei. Pe 13 februarie, guvernul a decis să amâne punerea în aplicare a acestor măsuri. Nosek a refuzat să cedeze în fața deciziei guvernului. Pe 17, miniștrii național-socialiști și democrați s-au pus de acord să-și dea demisia dacă decizia nu era pusă în aplicare. Sperau că în momentul decisiv miniștrii social-democrați li se vor alătura.

Această decizie a politicienilor necomuniști demonstra în ce măsură erau prizonierii iluziei că va fi posibil să ducă bătălia cu comuniștii în parlament și cât de departe erau de un plan clar pentru o acțiune viitoare comună. Decideau să-și joace ultima carte într-un moment în care toate șansele erau evident de partea adversarului. Comuniștii controlau instrumentele puterii strategice, își mobilizau deja partizanii, care trebuiau, în zilele următoare, să ocupe centrul esențial al puterii politice: Praga. Aveau și cadre solide și dinamice, și un aliat extern puternic, pe care puteau conta. În schimb, partidele democratice nu erau unite decât de refuzul față de procedeele comuniste contrare democrației. Oamenii lor politici erau divizați de rivalități partizane și nici unul dintre ei nu avea o personalitate așa de puternică încât să ia frâiele în bătălia care începea. Legăturile Cehoslovaciei cu Occidentul erau practic rupte și majoritatea oamenilor politici din exterior considerau țara ca făcând deja parte din blocul sovietic.

Miniștrii demisionari își puneau speranța în președintele Beneš, care avea încă multă autoritate, atât în rândul clasei politice, cât și al opiniei publice. [...]

Pe 20 februarie, când s-a confirmat că Nosek încă nu pusese în aplicare decizia guvernului, miniștrii și-au prezentat oficial demisia președintelui republicii. Comuniștii erau pregătiți pentru acest demers și au venit încă de a doua zi cu propuneri proprii de rezolvare a crizei. Îi cereau președintelui să accepte demisia miniștrilor și să-i înlocuiască cu candidații lor. În tumultul demonstrațiilor publice perfect puse în scenă, simpatizanții comuniști, sub amenințarea războiului civil și a intervenției sovietice care ar fi decurs de aici, Beneš, bătrân și bolnav, nu a găsit curajul necesar să se lupte. Pe 25 februarie, a cedat în fața cerințelor comuniștilor, a acceptat demisia miniștrilor democrați și a numit un guvern format aproape exclusiv din comuniști și aliații lor cei mai fideli. Klement Gottwald a putut anunța triumfător în fața manifestanților din piața Orașului Vechi „înfrângerea reacțiunii”.

Pavel Belina, Petr Cornej și Jiri Pokorný,
Histoire des Pays tchèques, Seuil/Points (Histoire), 1995, pp. 427–429.

În derularea evenimentelor, președintele republicii a jucat un rol esențial. Personaj-cheie din istoria Cehoslovaciei din prima jumătate a secolului XX, Edvard Beneš este o personalitate cel puțin plină de contraste. Împreună cu Tomáš Masaryk, a promovat democrația, înainte de a o consolida apărând interesele țării sale pe scena europeană ca ministru al afacerilor externe, apoi preluând făclia republicii la moartea fondatorului său în 1935. La Londra, în timpul războiului, a întruchipat continuitatea Cehoslovaciei ocupate; în timpul Eliberării, a devenit garantul democrației ce trebuia reinstaurată. Aura și popularitatea lui sunt uriașe, trece drept un zid de apărare în fața comuniștilor, în timp ce între Est și Vest, între democrațiile occidentale și URSS, Beneš a avut mereu tendința să privească spre Moscova, poate din naivitate, din inconștientă probabil, dar din obligație în mod sigur. Nu a fost niciodată un om liber, alegerile sale politice au fost direcționate, forțate, jucând, în cel mai bun caz, rolul a ceea ce numim un „idiot util” al URSS, iar în cel mai rău, un agent de influență al comuniștilor. Poate ambele simultan. Această dimensiune a personajului este esențială pentru a înțelege cum a ajuns Cehoslovacia în tabăra sovietică.

În decembrie 1937, după moartea lui Masaryk, Edvard Beneš a fost ales la președinția republicii datorită voturilor deputaților comuniști. Moscova se temea ca puterea să nu-i revină blocului forțelor de dreapta, favorabil lui Hitler. Kremlinul știa, mai ales, că poate miza pe colaborarea noului ales. Cu câteva luni înainte, Beneš fusese intermediar între Gestapo și NKVD pentru a transmite la Moscova documente care trebuiau să stabilească așa-zisa trădare a mareșalului Armatei Roșii, Tuhacevski, lichidat de Stalin în iunie 1937.¹ După acordurile de la München din septembrie 1938, Beneš, care a ales să se exileze la Londra, aparent a fugit datorită susținerii financiare a NKVD-ului sovietic. „Era într-o mare măsură dependent de noi”, va afirma în memoriile sale Pavel Sudoplatov, mult timp responsabil cu misiunile speciale ale serviciilor secrete ale Moscovei: „În 1937, Zubov fusese numit rezident [șef] al NKVD-ului la Praga și, pentru prima oară, lucra sub acoperire diplomatică”, precizează Sudoplatov. „Îl cunoscuse pe președintele Beneš și, conform cu instrucțiunile lui Stalin, îi dăduse 10.000 de dolari pentru a-i permite să fugă din Cehoslovacia și să ajungă în Marea Britanie pe un traseu secret, cu ajutorul total al rețelei NKVD-ului. Chitanța pentru bani avea semnătura secretarei președintelui Beneš.”² La Londra, unde reprezenta mișcarea de

1. Să ne amintim că dosarul de acuzare transmis de Gestapo NKVD-ului fusese fabricat de poliția politică sovietică pentru a-l compromite pe mareșal. Se pare că Beneš nu a fost singurul care a transmis aceste documente. Arhivele diplomatice franceze dezvăluie că vicepreședintele Consiliului, Edouard Daladier, avertizase, la rândul său, Moscova de „complotul” lui Tuhacevski (Antoine Marès, *Edvard Beneš*, Perrin, 2015, p. 269).

2. Pavel și Anatoli Sudoplatov, *Missions spéciales*, Le Seuil, 1994, pp. 95 și 281.

rezistență din interior, Beneš l-a crezut pe cuvânt pe ambasadorul sovietic care a venit să-i spună, încă din iulie 1941, că URSS avea să fie garantul neutralității Cehoslovaciei eliberate. Beneš a informat mișcarea de rezistență din interior și i-a recomandat, cu toată autoritatea sa, să le întindă mâna comuniștilor.¹ În decembrie 1943, la Moscova, a acceptat de bunăvoie ca Praga să intre în viitoarea zonă de influență a URSS, mergând până acolo încât i-a promis lui Stalin să nu ia niciodată o decizie de politică externă care să nu fi primit în prealabil girul Moscovei. Comunistului Gottwald, pe care îl întâlnește cu prilejul acestei șederi la Moscova, i-a promis în momentul eliberării ministerele-cheie, de Interne, al Apărării și al Informațiilor. Îi mai promite, din proprie inițiativă, că partidele de dreapta vor fi interzise în Cehoslovacia postbelică.² Atitudinea sa în timpul loviturii de stat din Cehoslovacia poate fi înțeleasă ca epilogul unei îndelungate fugi din fața pericolului sovietic. „Molotov m-a însărcinat să merg la Praga să mă întâlnesc în secret cu Beneš și să-i cer să se retragă demn, după ce îi va fi cedat puterea lui Gottwald“, continuă Sudoplatov în memoriile sale. „La nevoie, puteam să-l ameninț că voi recurge la chitanța de 10.000 de dolari care fusese semnată de secretara lui în 1938. Era un mod de a-i reîmprospăta memoria în privința relațiilor strânse pe care le avusese în secret cu Kremlinul. Dacă se arăta recalcitrant, nu am fi ezitat să facem public sprijinul financiar pe care i-l oferiserăm pentru fugă, precum și rolul jucat de el în lovitura de stat și asasinatelor politice din Iugoslavia dintre 1939 și 1940. [...] Aveam instrucțiuni să părăsesc Praga în următoarele douăsprezece ore de după transmiterea mesajului lui Beneš, fără să aștept răspunsul său. Am ajuns în oraș cu trenul, în compania lui Piotr Zubov [fostul rezident al serviciilor secrete sovietice la Praga], în luna ianuarie 1948. Datorită abilității și vechilor lui relații, Zubov obține o întrevedere de un sfert de oră cu Beneš la reședința sa de la palatul Hradcany. A transmis mesajul fără echivoc, subliniind că se vor produce «transformări radicale» indiferent de situație, cu sau fără echipa guvernamentală aflată momentan la putere. [...] Primul tren ne-a dus la Moscova. O lună mai târziu, criza politică de la Praga se încheiase și Beneš lăsase în mod pașnic frâiele puterii în mâinile lui Gottwald.“³

Cu o ultimă tresărire de onoare, președintele Beneš refuză să ratifice noua Constituție comunistă votată de parlamentul rezultat în urma alegerilor din 30 mai, la care s-au prezentat numai PCC și partidele sale de încredere. Astfel s-a născut Cehoslovacia socialistă. Edvard Beneš demisionează pe 7 iunie 1948 și moare pe 3 septembrie.

1. Jacques Rupnik, *op. cit.*, p. 145.

2. *Ibid.*, pp. 148–150.

3. Pavel și Anatoli Sudoplatov, *op. cit.*, p. 294.

False împărțiri

La începutul lui octombrie 1944, Churchill se află la Moscova în vederea pregătirii conferinței de la Ialta. Viitorul Balcanilor, considerați de prim-ministrul britanic o zonă de influență engleză, figurează pe lista întâlnirilor lui cu Stalin. Discuțiile dintre cei doi lideri prilejuiesc o bizară tocmeală. Pe o foaie de hârtie, Churchill așterne împărțirea regiunii potrivit dorinței lui la terminarea războiului:

România: URSS 90% – Alții 10%

Grecia: Marea Britanie 90% – Alții 10%

Iugoslavia: URSS 50% – Marea Britanie 50%

Ungaria: URSS 50% – Marea Britanie 50%

Bulgaria: URSS 75% – Alții 25%

„Am împins foaia în fața lui Stalin, căruia i-a fost atunci tradusă“, scrie Churchill în memoriile sale. „A tăcut o clipă, apoi a luat un creion cu albastru, a desenat un semn mare de aprobare și mi-a dat-o înapoi. A rămas totul stabilit în mai puțin timp decât fusese necesar pentru redactare. A urmat un lung moment de liniște. Foaia trasată cu albastru stătea în mijlocul mesei. În cele din urmă, am spus:

— Nu va părea puțin cinic că tranșăm într-un mod așa de arogant aceste probleme de care depinde soarta a milioane de oameni? Haideți să ardem foaia asta.

— Nu, haideți s-o păstrăm, a spus Stalin.⁴¹

Viitorul a milioane de ființe umane s-a jucat în câteva secunde. Dunga albastră a lui Stalin de pe acest document este exact aceeași pe care o găsim, trasată tot de mâna lui, pe listele condamnărilor și deportărilor în masă pe care le-a aprobat *Vojd*-ul de-a lungul carierei sale de dictator. Soarta unor țări întregi cu populațiile lor nu valorează mai mult în ochii lui decât cea a „dușmanilor poporului“, pe care și-a luat obiceiul să-i trimită la moarte. Naivitatea lui Churchill a constatat în faptul că a crezut în acel moment că este posibilă o împărțire a Balcanilor cu URSS, că putea chiar fi realizată într-un mod echitabil. Comuniștii consideră că puterea nu se împarte, după cum spunea Lenin. Țările de pe listă, în care prim-ministrul britanic a sperat să-și păstreze parțial influența, vor ajunge toate în tabăra socialistă, cu excepția Greciei, pe care Marea Britanie trebuia s-o apere din răspuțeri ca să-și păstreze un punct de sprijin esențial în Mediterana, determinant pentru accesul la canalul Suez.

Churchill a fost mereu mai interesat să încheie acest război, decât să pregătească viitorul. Prețul în vieți omenești și bunuri materiale al conflictului îl obliga să-i pună capăt cât mai repede. Aceste lucruri nu îl preocupau câtuși de puțin pe Stalin. Britanicul căuta eficacitate și acțiune

1. Winston Churchill, *Mémoires sur la deuxième guerre mondiale*, vol. 6: *Triomphe et tragédie: La victoire, 6 juin 1944–3 février 1945*, Plon, 1953, p. 235.

în prezent, când sovieticul lua în calcul puterea de mâine. Cazul Iugoslaviei ilustrează aceste două politici. Churchill, care propune o împărțire 50-50 a influenței în Balcani între Marea Britanie și URSS după război, căuta înainte de toate înfrângerea germană, când Stalin visa deja să facă din Iugoslavia un dominion sovietic. Fitzroy Maclean, responsabilul misiunii britanice pe lângă partizanii lui Tito, își pusese în gardă prim-ministrul în legătură cu riscurile pe care le prezenta sprijinirea rezistenței comuniste: „I-am expus domnului Churchill că Tito și ceilalți lideri ai mișcării sunt comuniști declarați și că sistemul pe care îl vor instaura va fi inevitabil pe model sovietic și puternic orientat către URSS“, va povesti el în memoriile sale. „Răspunsul prim-ministrului mi-a alungat îndoielile:

— Aveți de gând să vă stabiliți în Iugoslavia după război? mi-a spus.

— Nu, domnule.

— Nici eu, mi-a răspuns. Prin urmare, cu cât ne interesează mai puțin forma de guvernământ pe care o vor introduce iugoslavii, cu atât mai bine. Ce ne interesează este să aflăm care dintre ei le face mai mult rău germanilor.¹ Urmând această logică, o parte din Balcani avea să fie recuperată de Stalin, pentru care primează expansiunea comunismului. Principala grijă a *Vojd*-ului este să facă din înfrângerea lui Hitler o victorie a URSS.

La începutul conflictului, Stalin nu se gândea cu siguranță să pună mâna pe Iugoslavia. Dictatorul i-a ordonat lui Tito în iulie 1941 să reflecteze „la eliberarea de jugul fascist, nu la revoluția socială“. URSS a recunoscut guvernul regal iugoslav aflat în exil la Londra, pentru că Stalin avea nevoie la vremea aceea de relații bune cu Alianții. A acceptat chiar principiul reînălțării monarhiei după reinstaurarea păcii. Apoi, evoluția războiului în general și a situației militare în Iugoslavia în particular, la care se adaugă greșelile britanicilor, au făcut Moscova să se răzgândească și au permis, în cele din urmă, victoria comuniștilor la Belgrad. Stalin a cules astfel roadele unui succes care nu i s-a datorat în principal lui.

Iugoslavia a intrat în război în aprilie 1941, înaintea URSS. Acest detaliu este important dacă vrem să înțelegem manevrele Partidului Comunist Iugoslav. Lovitura de stat a unui grup de ofițeri sârbi antigermani, condusă de generalul Simović, a răsturnat guvernul Maček. Acesta din urmă era vinovat, în opinia puciștilor, de semnarea Pactului Tripartit cu Germania, Italia și Japonia. Această lovitură de stat avea să-i servească drept pretext lui Hitler să invadeze țara și să dezmembreze tânărul stat iugoslav, născut din ruinele Imperiului Austro-Ungar după 1918. Italienii, maghiarii, bulgarii și albanezii au participat la împărțeală și fiecare a luat câte o parte din teritoriu: Serbia și nordul Sloveniei i-au revenit Germaniei; Muntenegrul, sudul Sloveniei și Dalmația i-au revenit Italiei; Bulgaria a recuperat estul Macedoniei; o parte din Voivodina și Croația

1. Fitzroy Maclean, *Diplomate et franc-tireur*, Gallimard, 1952, p. 359.

au devenit maghiare; Kosovo și vestul Macedoniei i-au revenit din nou Albaniei. Numai un „Stat Independent al Croației“ scapă de ocupație, iar conducătorul său va fi Ante Pavelić, liderul organizației Ustașa, mișcarea de extremă dreapta, un devotat admirator al lui Hitler. „Statul independent“ anexează rapid Bosnia-Herțegovina. În acest mozaic de țări, cu uri renăscute, rezistența avea să se structureze haotic, ceea ce a făcut jocul ocupanților, dar și al Partidului Comunist, care voia să formeze o federație și era gata să se alieze cu oricine dacă astfel cauza sa avea de câștigat. În momentul invadării țării de către Hitler în aprilie 1941, comuniștii au jucat clar cartea nazistă, respectând Pactul germano-sovietic aflat încă în vigoare. „Membrii partidului mobilizați din armată au următoarele sarcini de dus la îndeplinire“, a ordonat Tito, liderul lor: „În primul rând, dezorganizarea rezistenței armatei iugoslave, semănând confuzie în rândul ofițerilor și soldaților, așa încât înfrângerea să pară rezultatul incompetenței corpului ofițeresc, a cărui autoritate va primi o lovitură devastatoare; în al doilea rând, strângerea tuturor armelor și echipamentelor care ar putea fi aruncate din cauza panicii și ascunderea lor în locuri sigure pentru întrebuințarea ulterioară; în al treilea rând, ajutorarea ustașilor și a celorlalte organizații separatiste, în măsura în care contribuie la răsturnarea rapidă a regimului Simović.“¹ Comitetul Central al partidului a distribuit manifeste în limba germană, în care guvernul iugoslav era acuzat că este în solda Marii Britanii. În iunie 1941, un manifest al Partidului Comunist i-a denunțat pe cei care li se opuneau germanilor ca fiind „agenți ai Londrei“, care ar vrea „să împiedice muncitorii și țărani să înființeze, când va veni momentul, puterea sovietelor muncitorești și țărănești, sprijinindu-se pe marea soră, Uniunea Sovietică“². Comuniștii iugoslavi erau în acel moment așa de disciplinați, încât cadrele instalate peste hotare s-au pus în slujba Berlinului, cerând să fie trimiși ca muncitori în Germania să susțină efortul de război nazist. După 22 iunie 1941, acești „muncitori voluntari“ aveau să revină în țară ca să ocupe, unii, posturi importante în rezistența comunistă.³

În Serbia, a apărut o mișcare de rezistență națională încă din primele zile de ocupație, sub conducerea lui Draža Mihailović, un strălucit ofițer de carieră – își făcuse studiile la Școala Militară de la Paris –, dar un politician mediocru. Unitățile și ofițerii pe care i-a strâns pentru a forma acest prim grup de rezistență și-au luat numele de cetnici. Forța acestui grup stă în profesionalismul său, iar slăbiciunea sa are legătură cu implantarea și recrutarea exclusiv sârbești. Acest naționalism i-a izolat de alte grupuri de rezistență. Sub cizma nemțească, Belgradul trăiește sub teroare, ceea ce paralizează orice acțiune a cetnicilor. Pentru fiecare ger-

1. *Apud* Branko Lazić, *Tito et la révolution yougoslave (1937-1956)*, Fasquelle, 1957, p. 51.

2. *Ibid.*, p. 55.

3. *Ibid.*, p. 65.

man ucis, Kommandantur ordonă executarea a o sută de ostatici sârbi. Aliații, și în mod deosebit Churchill, aveau să-i reproșeze lui Mihailović inacțiunea, fără să țină cont de contextul terorii. La rândul său, rezistența comunistă, mobilizată după 22 iunie, sfidează șantajul german. Ignorând riscurile la care era expusă populația civilă, partizanii lui Tito comit tot mai multe atentate, ceea ce trezește admirația Londrei. În numele internaționalismului, Partidul Comunist recrutează oameni din toate țările iugoslave, iar disciplina de fier care domnește în rândurile sale transcende diferențele etnice. Fragmentarea țării, absența unui guvern central, diversitatea ocupanților favorizează dezvoltarea acestei rezistențe comuniste și îi asigură o anume impunitate. Fiind urmăriți în Serbia de germani, partizanilor lui Tito le este de ajuns să se refugieze, de exemplu, în vecinul Muntenegru, aflat sub dominație italiană, ca să scape de represalii. Mobilitatea combatanților, centralismul bolșevic și devotamentul militanților explică ascendentul pe care îl va avea Partidul Comunist asupra rezistenței în general. Mihailović și Tito au semnat un acord de cooperare militară în septembrie 1941, dar divergențele dintre cele două cele mai puternice mișcări de rezistență anulează rapid alianța. Cetnicii reprezintă o mișcare populară spontană, comuniștii fac parte din Internațională, Mihailović aspiră la eliberarea țării sale, Tito, la dobândirea puterii. Partidul Comunist vrea să conducă rezistența, aliații săi, în frunte cu generalul Mihailović, trebuie să accepte că nu pot împărți responsabilitățile cu comuniștii. Tito devine comandantul suprem al partizanilor, membrii Politbiuroului formează cartierul general, ceilalți membri ai Comitetului Central sunt numiți în fruntea mișcării în diferite provincii.¹

Obişnuiți cu clandestinitatea încă din anii 1920, comuniștii iugoslavi sunt mai capabili decât alți membri ai rezistenței să se adapteze la condițiile de luptă împotriva ocupantului. Interzis prin decret regal, Partidul Comunist a învățat înainte de război să supraviețuiască represiei neîncetate a unui regim „monarho-fascist“, cum acuza la vremea aceea propaganda partidului. Numărând 80.000 de membri în 1920, Partidul Comunist a îndurat din plin atacurile puterii. La sfârșitul anilor 1930, o parte din militanții și cadrele sale fugiseră peste hotare. 1.200 de comuniști iugoslavi s-au alăturat Brigăzilor Internaționale în timpul războiului din Spania. Conducerea partidului, refugiată la Moscova, a fost ulterior victima epurărilor staliniste. La începerea războiului, Partidul Comunist era slăbit, dar situația îi era favorabilă. Dispariția statului central, împărțirea țării și dorința populației dominate de naționalism de a se lupta cu ocupanții aveau să ofere un tărâm rodnic revoluționarilor de profesie conduși de Tito, un stalinist emerit.

Josip Broz, numele real al lui Tito, a fost numit secretar general al partidului în octombrie 1938 de către Dimitrov, liderul Cominternului.

1. *Ibid.*, pp. 67–68.

În vârstă de 46 de ani la vremea aceea, Tito se putea mândri cu originea socială sănătoasă și cu un solid trecut comunist. Lăcătuș de meserie, Josip Broz este un muncitor neaoș, un specimen rar în rândurile tovarășilor iugoslavi, în care intelectualii sunt numeroși, ca în majoritatea celorlalte partide comuniste europene. Tito vorbește limba rusă și cunoaște țara, întrucât a stat acolo la începuturile regimului bolșevic. Luat prizonier de armata rusă în timpul Primului Război Mondial, a evadat din lagărul țarist în haosul revoluției din februarie 1917. Se afla la Petrograd în momentul loviturii de stat din octombrie, dar a fost spectator la aceste evenimente. În 1918–1919, s-a refugiat în Kârgâzstan, unde s-a căsătorit cu o tânără rusoaică, prima lui soție. Repatriat în Croația, țara natală, Broz și-a găsit un post de lăcătuș mecanic. Se înscrie în Partidul Social-Democrat, o organizație membră a Internaționalei. În 1923, se convertește la comunism datorită unui compatriot, fost soldat asemenea lui, care s-a înrolat în Armata Roșie. Această alegere politică îi atrage lui Broz o serie de arestări și eliberări provizorii, soarta tuturor comuniștilor iugoslavi la vremea aceea. În cele din urmă, în 1928 este condamnat la cinci ani de închisoare. După ce își ispășește pedeapsa, devine revoluționar de profesie și își ia supranumele de Tito. „De ce acest nume? Fără nici un motiv special. Pentru că așa mi-a venit pe moment, cum putea să-mi vină și un altul“, va explica el mai târziu. „În plus, este un nume foarte comun în țara mea natală.“¹ În februarie 1935, Moscova îl alege să vină să lucreze la secretariatul Cominternului, alături de Dimitrov. Originea muncitorească explică avansarea lui rapidă. În capitala sovietică, Broz a stat la hotelul Lux, rezervat cadrelor de peste hotare ale Internaționalei. Rândurile colegilor lui de cameră aveau să se împuțineze curând, odată cu epurările staliniste. Tito a asistat la Congresul al VII-lea al Cominternului în iulie 1935, ultimul de dinainte de furtuna Marii Terori. Conducerea partidului iugoslav, împreună cu secretarul său general, generalul Milan Gorkić, este decapitată de Moscova în 1937. În acel moment, Broz locuia în Franța trimis de Comintern sub pseudonimul Walter. Aceasta i-a salvat fără îndoială viața. În vara anului 1938, a fost rechemat de URSS pentru a fi ales numărul unu al Partidului Comunist.

Război în război

Războiul din Iugoslavia s-a desfășurat pe două fronturi începând cu 1941, unul împotriva ocupanților germani și italieni, celălalt între grupurile de rezistență. Pe de o parte, un război clasic de eliberare națională, pe de altă parte un război civil tipic comunist, de câștigare a puterii. Războiul civil este piatra de temelie a doctrinei marxist-leniniste, iar experiența

1. *Apud* Emile Guikovaty, *Tito*, Hachette, 1979, p. 81.

sovietică dovedise că este un mijloc sigur de atingere a obiectivelor. Comuniștii iugoslavi, mulți dintre care au participat la războiul din Spania, sunt convinși de acest lucru. Aveau să ducă un „război în război“, după cum a povestit unul dintre ei într-o relatare dedicată acestei sumbre perioade.¹ Partidul Comunist Iugoslav a fost, la început, marele pierzător al acestui conflict intern pe care l-a provocat. Violența partizanilor comuniști în Serbia i-a izolat de populație, lucru de care au profitat cetnicii lui Mihailović, cunoscuți în țara lor, și i-au alungat. În iulie 1942, Tito este obligat să bată în retragere până în vestul Bosniei, cu numai 3.000 de oameni, de zece ori mai puțini decât cu câteva luni mai devreme. Pe plan diplomatic, situația Partidului Comunist Iugoslav nu este mai bună. Guvernul regal aflat în exil la Londra, condus de Petru II, singura autoritate recunoscută de Aliați, l-a numit pe Mihailović ministru al Apărării. Cetnicii întruchipează rezistența. Un an mai târziu, cursul războiului civil s-a inversat și Partidul Comunist Iugoslav a ajuns din nou în avantaj.

Din punct de vedere militar, comuniștii au început să-și refacă forțele datorită ustașilor fasciști, care li s-au alăturat în număr mare. De la 3.000, numărul partizanilor ajunge la 25.000 în câteva luni. Naționaliștii croați de extremă dreapta îl consideră pe compatriotul lor, Tito, dușmanul sârbilor și-i apreciază ideologia anticapitalistă și antidemocratică. În Balcani, colaborarea roșu-brună a fost și ea o realitate. În septembrie 1943, capitularea Italiei provoacă debandadă în rândurile trupelor în regiunile în care sunt implantați partizanii, ceea ce-i oferă lui Tito un răgaz și un număr considerabil de arme recuperate, care îi vor permite să capete un avantaj militar asupra trupelor lui Mihailović. Pe plan extern, Partidul Comunist Iugoslav înregistrează un alt progres. Propaganda comunistă, intoxicarea, mai exact, și presiunile lui Stalin conving în cele din urmă Londra și Washingtonul că viitorul Iugoslaviei se joacă cu Tito, nu cu Mihailović. În primăvara anului 1943, doi ofițeri ai serviciilor secrete britanice sunt trimiși la membrii comuniști ai mișcării de rezistență. Lăsați pe mâna propagandei partidului, trimit la Londra notițe elogioase la adresa acestei mișcări de rezistență, singura care contează în opinia lor. În paralel, Churchill, care nu știe ce se petrece în Serbia, este nemulțumit de aparenta inacțiune a cetnicilor, ale căror mișcări sunt paralizate de teroarea pe care o răspândește ocupantul nazist. Pentru prim-ministru, considerentele de ordin militar primează asupra aspectului politic. Își dovedește chibzuința cedând în fața lui Stalin. La conferința de la Teheran, în noiembrie 1943, Churchill și Roosevelt bat în retragere în două privințe: renunță la debarcarea forțelor aliate în Balcani, spre satisfacția *Vojd*-ului, care speră să pună mâna pe această regiune, iar cetnicii lui Mihailović pierd sprijinul Londrei și Washingtonului. De acum înainte, Aliații vor

1. Milovan Djilas, *Une guerre dans la guerre: La révolution de Tito, 1941-1945*, Robert Laffont, 1979.

ajuta numai Comitetul Național de Eliberare proaspăt înființat de Tito. Regele Iugoslaviei a povestit ulterior cum Roosevelt, jenat, a refuzat să-i dea explicații după această renunțare: „Am impresia, scria Petru II, că probabil se simțea stânjenit, dat fiind că nu se ținuse de cuvânt la conferința de la Teheran.”¹

Informații denaturate, note măsluite, scrisori ale statului-major falsificate, propaganda comunistă recurge la toate mijloacele ca să se promoveze și să se acopere de laurii rezistenței. La Londra, BBC amintește în mod frecvent de faptele de arme ale partizanilor, care sunt, în realitate, acțiunile cetnicilor atribuite comuniștilor. În același timp, Tito și oamenii lui reușesc să impună ideea că Mihailović colaborează cu germanii. În mai 1943, anumiți cetnici au purtat, într-adevăr, negocieri cu Wehrmachtul în scopul alierii împotriva rezistenței comuniste. Datorită unui general german aflat la fața locului, inițiativa a fost rapid dezaprobată de Hitler și acordul a fost dat curând uitării. La vremea aceea, Mihailović nu era la curent cu aceste tratative. Totuși, va fi tras la răspundere pentru ele mai târziu, în momentul Eliberării, când comuniștii îl vor judeca și îl vor lichida pentru „trădarea patriei”. În primăvara lui 1943, comuniștii au negociat și ei cu ocupantul, cu Abwehr, serviciile secrete germane, în speranța unui armistițiu, care trebuia să le permită să se refugieze în Bosnia. În schimb, Tito și oamenii lui se angajau să lupte împotriva trupelor aliate în cazul unei debarcări în Balcani. Și în acest caz, tot Hitler a fost cel care nu a dorit să dea curs acestor tratative.² Comuniștii au încercat și ei să colaboreze cu ocupantul, dar aceste lucruri au dispărut rapid din istoria oficială.

Mihailović avea să piardă, până la urmă, acest război civil. La presiunile Aliatilor, regele dizolvă comandamentul forțelor iugoslave din interior condus de generalul sârb și, culmea umilinței, îi cere să se pensioneze. Pe 12 septembrie 1944, Petru II îi cheamă la postul de radio britanic „pe toți sârbii, croații și slovenii să se implice și să se alăture Armatei de Eliberare Națională sub conducerea marelui Tito”. Sfârșitul haotic al războiului din Iugoslavia reflectă complexitatea conflictului pe acest teritoriu fragmentat. Serbia devine teatrul unui haos generalizat, în care se amestecă și germanii care, din Grecia și până în Croația, bat în retragere să scape de ofensiva sovietică; partizanii, care îi urmăresc pe cetnici, având Belgradul drept obiectiv; cetnicii, care sunt obligați să se lupte, în același timp, și cu germanii, și cu partizanii; până și bulgarii care, după formarea unui guvern procomunist la Sofia în data de 9 septembrie, participă la ofensiva antigermană; și, în sfârșit, Armata Roșie, care sosește pe 28 septembrie la granița româno-sârbă.³

1. *Apud* Emile Guikovaty, *op. cit.*, p. 288.

2. Milovan Djilas, *Une guerre dans la guerre*, ed. cit., pp. 242–256.

3. Emile Guikovaty, *op. cit.*, p. 314.

Al Doilea Război Mondial a făcut 1.700.000 de victime pe întreg teritoriul iugoslav, adică 10% din populație, o adevărată hecatombă. Războiul civil, deseori dublat de conflicte interetnice, este principala cauză. În Croația, politica rasistă a dictatorului fascist Ante Pavelić cu ustașii săi se află la originea morții a sute de mii de sârbi, dar și evrei și țigani. În cazul victimelor de origine sârbească din Croația și Bosnia, estimările variază de la 150.000 la 600.000 de morți. Maghiarii, care au ocupat o parte din Croația, au partea lor de vină. La Novi Sad, în special între 21 și 23 ianuarie 1942, au fost înregistrate oficial 3.309 victime, o cifră cu siguranță mai mică decât în realitate. Trupele venite de la Budapesta aruncau atunci cadavrele cu sutele în apele înghețate ale Dunării.¹ Comuniștii nu au nici un motiv să fie invidioși. În Macedonia, „Crăciunul însângerat” ortodox din 7 ianuarie 1945 s-a soldat cu mitralierea a 1.260 de persoane de origine bulgară, în curtea unei închisori, la ordinul lui Tito.² Reglările de conturi de o cruzime extremă au continuat și după victorie, uneori cu complicitatea Aliaților occidentali, care își dau victimele pe mâna călăilor comuniști.

MASACRUL DE LA BLEIBURG

În mai 1945, Ante Pavelić decisese să nu se predea partizanilor, ci Aliaților occidentali. Toată armata sa, cu o mare parte din funcționari, însoțiți de familiile lor, femei și copii, în total mai multe zeci de mii de persoane, s-au retras în ordine din Zagreb până în satul de graniță austriac Bleiburg, unde s-au predat trupelor de ocupație engleze. Acolo li s-au alăturat gărzile albe slovene și cetnicii munte-negreni. Dar britanicii i-au predat pe toți acești prizonieri lui Tito și au fost aproape toți masacrați. Au fost trimiși în „marșurile morții”, trebuind să meargă pe jos, în condiții precare, sute de kilometri prin toată Iugoslavia până și-au găsit sfârșitul. În acest fel procedaseră și turcii ca să-i extermine pe armeni în 1915.

Prizonierii sloveni au fost duși în orașul Kočevje în Slovenia, și de acolo, într-un loc din apropiere pe nume Kočevski Rog, unde au fost executați cu toții. Să vedem ce spune Djilas: „Un an sau doi mai târziu, Comitetul Central Sloven s-a plâns de conflictele cu țăranii din aceste regiuni: râurile subterane încă ridicau la suprafață cadavre. Oamenii mai povesteau și că mulțimile de cadavre se mișcau în timp ce se descompuneau în gropile comune puțin adânci, în așa măsură încât pământul părea că respiră”.

Și în acest caz, numărul victimelor este incert. Probabil că sunt zeci de mii, între 20.000 și 30.000, potrivit lui Djilas. De cele mai multe ori, execuțiile nu erau precedate de nici o judecată, nici măcar de o tentativă de identificare a prizonierilor, ci se trăgea la nimereală. Fără îndoială, au fost judecați anumiți conducători militari ai regimului ustaș: nouăsprezece generali și ofițeri au fost condamnați la moarte și executați pe 22 septembrie 1945. Dar principalii responsabili politici fugiseră înainte. Pavelić a trăit mulți ani în Argentina și a

1. *Ibid.*, p. 167.

2. Diniu Șarlanov, Liubomir Ognianov și Plamen Tvetkov, „La Bulgarie sous le joug communiste”, în *Du passé faisons table rase!*, ed. cit., p. 361.

murit la Madrid în 1959. Acest masacru, chiar numele de Bleiburg, au fost tabu în Iugoslavia comunistă. Nu se vorbea despre el decât pe ascuns.

Paul Garde, *Vie et mort en Yougoslavie*, Fayard, 1992, p. 83.

* Milovan Djilas, *Une guerre dans la guerre: La Révolution de Tito, 1941-1945*, Robert Laffont, 1979, p. 442.

În septembrie 1944, Tito merge la Moscova să se întâlnească cu Stalin. Iugoslavia este încă ocupată de germani, se poartă bătălii între diferitele mișcări interne de rezistență, Armata Roșie se află la graniță, gata să îmboldească țara pe calea (bună) a socialismului. Apriori, cei doi lideri comuniști nu pot decât să se înțeleagă bine, și totuși, după cum a precizat Djilas, martor la aceste discuții, „se putea simți în relația dintre Stalin și Tito ceva special, o înțelegere tacită – de parcă cei doi ar fi avut un dinte unul împotriva celuilalt, dar fiecare avea propriile motive să țină ascunsă supărarea”¹. Josip Broz, care a fost crescut în spiritul comunismului de către Comintern, este un internaționalist convins, pentru care capitala sovietică reprezintă capitala revoluției mondiale. În martie 1942, a plâns de bucurie și de mândrie când a aflat că fiul său, Jarko, tocmai fusese decorat după ce își pierduse un braț în bătălia de la Moscova.² Se duce în URSS probabil pătruns de devotament și mândru că este primit de *Vojd*. La rândul său, Stalin îi rezervă acestui lider de război cea mai bună primire, cu o cină la *dacea* și discuții amicale, chiar dacă Djilas are sentimentul că observă în tonul dictatorului o undă de ironie la adresa oaspetelui său. Adversitatea care a apărut între cei doi bărbați este, de fapt, deopotrivă psihologică și politică.

Tito, care se comportă ca un mic Stalin în partidul său, nu are obiceiul de a cerși. Ordonă și oamenii se supun, așa că se simte stânjenit în prezența *Vojd*-ului, pe care îl admiră fără urmă de îndoială, dar căruia i se simte dator. De la această călătorie la Moscova așteaptă arme și bani, pentru a declanșa atacul final pe teren împotriva cetnicilor, care încă erau puternici la vremea aceea. Însă lui Stalin nu-i place să i se forțeze mâna, nu oferă nici un ajutor financiar sau militar comuniștilor străini, dincolo de ajutoarele pe care le acorda Cominternul, până la dizolvarea sa în 1943. Partidele comuniste trebuie să execute ordinele Moscovei, fără a avea vreo revendicare. El concepe raporturile din interiorul sistemului într-un mod extrem de ierarhizat. Tito, care poartă războiul în stilul său, se abate de la regulă, ceea ce îl irită pe dictatorul sovietic. Mândria celor doi bărbați, de care nu duc deloc lipsă, joacă și ea un rol. Tito și-a acordat titlul de mareșal, asemenea lui Stalin, iar tendința lui de a ieși în evidență, pe care o trădează eleganța vestimentară, nu poate decât să-l agaseze pe

1. Milovan Djilas, *Conversations avec Stalin*, ed. cit., p. 126 [ed. rom. cit., p. 148 – n. tr.].

2. Branko Lazić, *op. cit.*, p. 107.

Vojd, care nu suportă să fie eclipsat. Când Stalin avea să se prezinte la conferința de la Potsdam din iulie 1945, cu uniforma lui albă, imaculată de generalisim, ne putem întreba dacă nu cumva își dorea, poate inconștient, să lase o impresie mai bună decât Tito în această privință. În sfârșit și mai ales, situația din Iugoslavia diferă de cea a celorlalte țări pe care vrea să le colonizeze URSS. Partidul Comunist Iugoslav se poate lăuda că este prezent pe teren, că a făcut o opoziție reală și că este recunoscut ca atare de către Aliații occidentali. Stalin înțelege că nu va putea impune acolo ordinea sovietică la fel de ușor ca în altă parte.

Protestele comuniștilor iugoslavi la Moscova față de comportamentul criminal al soldaților Armatei Roșii după intrarea pe teritoriu – 1.219 violuri, 828 de tentative de viol, 111 violuri urmate de omor, 248 de violuri cu tentativă de omor, 1.240 de jafuri, potrivit unui raport oficial¹ – dovedesc că Partidul Comunist Iugoslav este hotărât să nu cedeze. Celelalte țări care au trecut sub tutela Moscovei suferă de pe urma legii talionului sovietice, chiar o acceptă ca pe un semn al supunerii lor, dar Belgradul se opune. Tito îi datorează victoria finală lui Stalin, trupele sovietice l-au condus până la Belgrad după ce au învins, au arestat și au deportat un număr mare de cetnici, dar nu contează, „mareșalul” intenționează să ducă o politică proprie. Toate acestea vor tensiona relațiile dintre Moscova și Belgrad. Un lucru cât de mic va fi de ajuns ca să le inflameze când va veni momentul.

Primele măsuri luate de comuniști în Iugoslavia eliberată respectă întocmai uzanțele. Partidul Comunist Iugoslav se deosebește de celelalte partide comuniste est-europene prin faptul că introduce în ritm alert bolșevismul. În alte țări, în 1945–1946, vechiul aparat de stat este păstrat aproape intact, însă în Iugoslavia este distrus și refăcut în întregime. În celelalte țări, fosta armată își păstrează structura, însă la Belgrad ierarhia militară trece sub controlul ofițerilor comuniști, care ocupă până la 90% din funcțiile de comandă. Reprezentanții partidelor democratice fac parte sau intră în guvernele de coaliție sub conducerea comuniștilor în 1945, ca în Polonia, de exemplu; în Iugoslavia, oamenii politici veniți de la Londra sunt obligați să renunțe la putere. Noul guvern, a cărei conducere o preia Tito pe 7 martie 1945, este format din 25 de comuniști sau aliați ai lor din 28 de miniștri investiți. În Ungaria și în Cehoslovacia, partidele comuniste se supun alegerilor „libere” mai de voie, mai de nevoie; în Iugoslavia scrutinul din noiembrie 1945 nu i-a fost permis decât Frontului Național (dominat de comuniști). Tito este, de asemenea, primul lider comunist care pune capăt invenției „fronturilor” (naționale sau patriotice) apărute cu ocazia războiului, pentru a le servi de paravan comuniștilor. El lichidează încă din 1946 partidele care făceau parte din Frontul Național și nu păstrează decât Partidul Comunist Iugoslav. Teroarea se

1. *Apud* Vladimir Dedijer, *Tito parle*, Gallimard, 1953, p. 295.

instalează și mai repede decât în alte părți. Poliția secretă, OZNA (Comitetul pentru Protecția Poporului) condusă de Aleksandr Ranković, urmărește persoanele suspectate de ostilitate sau de indiferență față de comunism. Tribunalele populare funcționează după o procedură descrisă drept „simplă, scurtă și rapidă, fără nici un fel de amânare”. Ritmul condamnărilor la moarte este așa de alert, încât Tito trebuie să-i pună frâu, pentru că „moartea nu mai sperie pe nimeni”, recunoaște el în fața cadrelor partidului la sfârșitul anului 1945.¹ Au loc și în Iugoslavia primele mari procese, printre ele cel al lui Mihailović, capturat în martie 1946, după ce, până la acea dată, rezistase alături de oamenii lui în Bosnia. La tribunal, cazul lui este judecat în același timp cu al marilor criminali de război, precum prefectul și primarul Belgradului din timpul ocupației, pentru a-l discredita pe luptătorul din rezistență și lupta sa. Generalul Mihailović, care a întruchipat mișcarea de rezistență națională sârbească, este executat pe 17 iulie 1946. Avocatul său, arestat după proces, avea să moară în închisoare.²

Secretar general al partidului, șef al guvernului, comandat suprem al armatei, Tito cumulează toate funcțiile, asemenea lui Stalin.

Imperiul crește treptat

În discuțiile cu Milovan Djilas, Stalin a evocat soarta Albaniei, această țară mică vecină cu Iugoslavia, cu care își dispută Kosovo: „Nu avem nici un interes special în Albania”, l-a asigurat *Vojd*-ul. „Suntem de acord ca Iugoslavia să înghițită Albania...”

Djilas descrie scena: „Spunând vorbele astea, strânse degetele mâinii drepte și, ducându-le la gură, făcu o mișcare ca și cum le-ar fi înghițit. Am fost uluit, aproape amuțit de felul lui Stalin de a se exprima și de înghițitul degetelor, însă nu știu dacă se vedea pe chipul meu, pentru că am încercat să fac o glumă în legătură cu asta și să consider toate acestea expresia obișnuitei maniere aspre și pitorești a lui Stalin. Am reluat explicația:

— Fără îndoială, nu se pune problema să-i înghițim, ci să ne unificăm.

La care Molotov interveni și el:

— Păi asta înseamnă să-i înghițiți!

Iar Stalin adăugă, făcând din nou gestul:

— Da, da. Înghițitură! Dar suntem de acord cu voi: ar trebui să înghițiți Albania – cu cât mai repede, cu atât mai bine.”³

1. Emile Guikovaty, *Tito*, ed. cit., p. 325.

2. Branko Lazić, *Tito et la révolution yougoslave*, ed. cit., pp. 225–227.

3. Milovan Djilas, *Conversations avec Staline*, ed. cit., p. 157 [ed. rom. cit., pp. 185–186 – n. tr.].

Știm că dictatorului nu-i pasă de soarta țărilor, și cu atât mai puțin de a oamenilor care le locuiesc. Pentru el, totul se reduce la raporturile de forță. În fața mării Iugoslaviei, mica Albania, lipsită de mijloace, este pradă sigură. Comuniștii albanezi nu și-au pierdut deloc încrederea Moscovei, dar aceasta îi consideră o cantitate neglijabilă. Relațiile dintre cele două țări, între tovarășii albanezi și sovietici, aveau să fie permanent marcate de acest dispreț originar.

Albania, „țara vulturilor“, oferă o interesantă sinteză a tragediei comuniste din Europa. De la apariția partidului până la strălucita victorie, de la dogmatismul liderilor săi până la abrutizarea poporului, de la paranoia puterii până la militarizarea societății, de la privilegiile nomenclaturii până la sărăcirea locuitorilor săi, oferă o sinteză a deceniilor de politică marxist-leninistă. Statul albanez modern, născut din ruinele Primului Război Mondial după secole de dominație turcă și venețiană, a fost în căutarea unei identități naționale, până când Partidul Comunist pune mâna pe putere și impune un național-comunism care avea să dea o structură țării. Albania antebelică era antipodul a ceea ce considera marxismul în dogma sa ca fiind țara ideală pentru instaurarea comunismului. Nu avea industrie, nu avea clasă muncitoare, o multitudine de proprietari mici și mijlocii, rămășițe feudale, o populație în majoritate analfabetă; tuturor acestor handicapuri i se adăuga absența unui Partid Comunist capabil să conducă poporul spre paradisul socialist. În 1939, nimeni nu și-ar fi putut imagina că „țara vulturilor“ va deveni bastionul prin excelență al comunismului, cu pretenția de a întruchipa calea adevărată și unică, așa cum va crede regimul până la căderea sa, în 1991. Cazul Albaniei socialiste amintește cât de puțin contează lupta de clasă, forțele productive, raporturile de producție și determinismul istoric. Totul este o chestiune de ideologie, de partid, de preluare a puterii și de teroare.

Povestea ar putea începe pe 8 noiembrie 1941, data creării Partidului Comunist Albanез de o mână de intelectuali, sub conducerea lui Enver Hodja. Ocupată de trupele italiene, țara este atunci alipită Romei din aprilie 1939, sub conducerea lui Victor Emanuel III, „rege al Italiei și al Albaniei, împărat al Etiopiei“, suveran fără putere, luat prizonier de Il Duce, Benito Mussolini. Zog I, „adevăratul“ rege al Albaniei, autoproclamat după ce a fost ales președinte al republicii cu numele de Ahmed Zogu, nu a putut organiza rezistența în fața invaziei și a fugit peste hotare. Republicanii și regaliștii s-au organizat împotriva ocupantului, dar politica lor de tergiversare lasă loc comuniștilor să întruchipeze o rezistență autentică. Susținuți de partizanii lui Tito din vecina Iugoslavia, militanții au dovedit abilitate în organizarea de manifestații patriotice, care le-au permis să atragă atenția și să-și asigure intrarea pe scena politică. În lipsa unui partid care să-i structureze, acești intelectuali comuniști rămân, totuși, amatori de divergențe ideologice și tactice. Crearea Partidului Comunist Albanез în noiembrie 1941 avea să facă ordine în rândurile lor. Majoritatea au fost în tinerețe elevi ai liceului francez de

la Korçë, un oraș din sudul Albaniei. Venerarea Revoluției Franceze și primele noțiuni de marxism le-au fost inspirate de profesorii lor (francezi) de la vremea aceea. Viitorul lider al Partidului Comunist, Enver Hodja, fiul unei familii cu o situație bună, era unul dintre acești elevi. „Pentru noi, la vremea aceea, liceul de la Korçë era un centru progresist și revoluționar“, va explica el în *Anii tinereții*, publicată în 1988. „Spun progresist, pentru că, pe de o parte, ceea ce învățăm și citeam ne înarma împotriva unui regim feudal și, pe de altă parte, prin intermediul liceului, când pe ascuns, când semiclandestin, reușeam să avem acces la literatura cu adevărat progresistă, revoluționară și comunistă.“¹ După ce își ia bacalaureatul, Hodja pleacă în Franța, întâi la Montpellier unde urmează studii incerte, după care merge la Paris să-și trăiască perioada de dandy. În anii 1930–1934, tânărul albanez frecventează cadrele Partidului Comunist Francez, printre care pe Marcel Cachin, și scrie câteva articole pentru *L'Humanité*. Totuși, comunismul lui rămâne discret, suficient pentru a deveni un funcționar zelos al statului albanez la consulatul de la Bruxelles, apoi, după revenirea în țară în 1936, profesor de morală la liceul francez de la Korçë.

Enver Hodja și-a început cu adevărat cariera politică în noiembrie 1939, când a participat la sărbătorirea Independenței, care avea să degereze într-o manifestație antifascistă. După ce este exclus din administrația publică în urma acestei implicări, s-a mutat la Tirana, capitala, unde a avut un bistrou, *Le Flore*, până la sfârșitul lui octombrie 1941. Participarea sa la o manifestație a studenților îi atrage, de data aceasta, un mandat de arestare, de care reușește să scape. O lună mai târziu, înființează Partidul Comunist Albanez, împreună cu câțiva colegi.² Hodja nu mai este unul dintre revoluționarii de profesie formați cu greu de Moscova, nici un cominternist întărit de epurări, și nici nu devine un stalinist perfect, prin stil și comportament. Are unele dintre „talentele“ *Vojd*-ului, este un excelent organizator, are principii intransigente, o brutalitate împletită cu o falsă blândețe, o elocvență bazată pe formule repetitive, cu referiri la popor, un interes față de „teoretizare“ cu scop pedagogic.³ Programul Partidului Comunist Albanez îi disimulează marxismul în spatele unui naționalism de conjunctură. Nu se face nici o referire la revoluția socialistă, la naționalizarea mijloacelor de producție, la exacerbarea luptei de clasă, la eradicarea religiilor. Patriotismul și democrația sunt cuvintele de ordine ale partidului. Militanții de bază sunt tineri hrăniți cu iluzii romantice despre eliminarea inegalităților sociale și a sărăciei, dar lipsiți de formare comunistă. Devotamentul lor față de cauza

1. Apud Gabriel Jandot, *L'Albanie d'Enver Hoxha, 1944–1985*, L'Harmattan, 1994, p. 84.

2. Elisabeth și Jean-Paul Champseix, *57 boulevard Staline. Chroniques albanaises*, La Découverte, 1990, pp. 134–135.

3. Gabriel Jandot, *op. cit.*, p. 89.

eliberării naționale și primii martiri le atrag simpatia patrioților democrați.¹ În toamna anului 1942, partidul poate visa la înființarea unui front unit al rezistenței, care va avea cu siguranță frâiele. Comitetul Antifascist de Eliberare Națională grupează regaliști, democrați independenți și comuniști. Naționaliștii anticomuniști, care refuză să adere la Comitet, formează un front național, Balli Kombëtar, sub conducerea lui Midhat Frashëri. „Balliștii“, după cum își spun, sunt singura concurență reală a comuniștilor.

Această rezistență națională face două greșeli, care îi vor fi fatale. Întâi, în martie 1943, „balliștii“ își iau angajamentul de a nu se opune operațiunilor italiene împotriva partizanilor, concentrați în sudul țării și susținuți militar de comuniștii iugoslavi. Vechea dispută dintre albanezi și sârbi pe marginea Kosovo explică alegerea naționaliștilor „balliști“, care văd în spatele Partidului Comunist Albanез ambițiile teritoriale ale Iugoslaviei. La căderea lui Mussolini și după capitularea Italiei, în septembrie 1943, în fața forțelor aliate care au debarcat în Sicilia cu două luni înainte, Albania este ocupată de Germania. Midhat Frashëri face o a doua greșeală, dându-le ordin „balliștilor“ să-și concentreze forțele împotriva comuniștilor. Regaliștii, conștienți de pericolul pe care îl reprezintă de acum Partidul Comunist Albanез și de teamă să nu pună Iugoslavia mâna pe țară, se alătură acestui nou cuvânt de ordine. Dreapta naționalistă și regalistă se discreditează de la sine prin această politică pe placul ocupantului german. Pentru comuniști, conjunctura este excelentă, războiul de rezistență este dublat de un război civil dus fără milă, cum fac tovarășii lor iugoslavi într-un moment similar.

Eliberarea Albaniei de către Hodja și partizanii săi urmează calea obișnuită, dar, lucru de notorietate, fără ajutorul Armatei Roșii. Un guvern provizoriu, provenit din Comitetul Antifascist controlat de comuniști, vede lumina zilei în mai 1944 în sudul țării deja eliberate. Enver Hodja cumulează funcțiile de șef de guvern și comandant al Armatei de Eliberare Națională. Pe 17 noiembrie 1944, Tîrana este eliberată cu sprijinul britanicilor. Începe un alt război, pentru preluarea puterii. Democrații sunt împiedicați să-și formeze un partid, sub pretextul că Frontul Democrațic, care este format din toate organizațiile care au participat la rezistență, le și reprezintă. La alegerile din decembrie 1945, lista frontului popular, având în frunte Partidul Comunist Albanез, ia 93% din voturi. Controlarea secțiilor de votare de „Consilii de eliberare“ și fraudele explică acest scor demn de Uniunea Sovietică. Pe 11 ianuarie 1946, Adunarea Constituantă proclamă Albania republică populară. „Echipa guvernamentală este aproape în totalitate formată din foști elevi ai liceului francez din Korçë sau din foști studenți care au trăit în Franța“, subliniază șeful misiunii militare franceze la Tîrana. „Partidul Comunist Albanез

1. Kristo Frashëri, „A l'assaut du pouvoir“, în *Albanie utopie* (coord. Sonia Combe și Ivaylo Ditchev), *Autrement*, HS nr. 90, ian. 1996, p. 45.

a prins rădăcini în Franța și țara noastră a fost apreciată, înainte de toate, pentru că permitea acestei echipe revoluționare să se constituie.“ În spatele acestei note de trecere domnește neliniștea: „Majoritatea acestor oameni sunt, în ciuda culturii lor uneori vaste, spirite excesiv de simpliste“, se plânge colonelul Teyssier.¹

MODELUL ALBANEZ

Lupta împotriva „reacțiunii“ este un obiectiv simplu de atins imediat după încheierea războiului. Opozantul este clar definit, desemnat și „rațiunea“ marxistă cere eliminarea sa fizică. Obiectivul este clar și precis. Excluderea imediată și decisivă devine în acest caz executarea liderilor, în primă fază; continuă cu interdicția chiar în sânul familiilor a oricărei „propagande“ care vizează favorizarea acestor forme de gândire. [...] Asimilarea este așa de mare, încât acest popor albanez poate părea până la urmă handicapat mintal, amputat de o porțiune de cultură considerabilă. Să reținem o anecdotă semnificativă: oamenii de știință albanezi, istoricii de artă formați după 1945, erau incapabili să interpreteze chiar și la modul simplist frescele religioase pe care le restaurau ca „obiecte culturale“, în lipsa unui bagaj minim de cunoștințe de istorie religioasă. [...]

Liderii, cadrele active, conducătorii tradiționali au fost arestați. Șaizeci dintre aceștia, cei mai reprezentativi, duși în fața tribunalelor „revoluționare“ în cadrul unui proces special, care a durat de pe 1 până pe 15 aprilie 1945, au fost, majoritatea, executați după ce și-au mărturisit vina în urma torturării. În paralel, Sigurimi (poliția politică) s-a ocupat de persoane mai puțin importante. Supraviețuitorii au inaugurat primele lagăre de muncă și „reeducare“, un Gulag: Burrel, în nord, și Himarë, în sud, au devenit nume așa de temute, încât evocarea lor în fața unui străin e o adevărată greșeală. Supraviețuitorii acestei represii nu au avut decât opțiunea fugii în străinătate. [...]

Pe 11 ianuarie 1946, în unanimitate, deputații numiți de Enver Hodja l-au desemnat pe acesta prim președinte al noii „Republici Populare Albaneze“ Constituția, după modelul celei din URSS, este după toate aparențele elaborată la Moscova și votată în unanimitate pe 14 martie 1946, ceea ce face din această republică populară o democrație populară. Acest nou stat era condus de „dictatura proletariatului“, reprezentat de unicul său partid, Partidul Comunist, de acum înainte singurul autorizat să conducă țara. Excluderea politică a opozanților era astfel încheiată, opoziția era interzisă printr-un text oficial care avea cu atât mai multe greutate cu cât părea să exprime voința poporului.

Gabriel Jandot, *L'Albanie d'Enver Hoxha (1944-1985)*,
L'Harmattan, 1994, pp. 133-136.

Mediocritatea formării ideologice a comuniștilor albanezi și dorința lor de a arde etapele îi fac să adopte la nivelul puterii centrale calea cea mai simplă, cea a copierii birocratice, imitând centralismul democratic strict al regimului titoist din primii ani. Hodja, ce are ambiția de a fi un lider deopotrivă național și comunist, trebuie să-și arate fidelitatea față de comuniștii iugoslavi, care devin, de fapt, îndrumătorii tinerei democra-

1. Apud Thomas Schreiber, *Enver Hoxha, le sultan rouge*, JC Lattès, 1994, p. 99.

ții populare. În acest sens, Belgradul a înghițit deja Tirana, cum îl va sfătui puțin mai târziu Stalin pe Djilas. Pe plan local, în schimb, calea albaneză spre socialism se deosebește printr-o structură originală care se sprijină pe vechea orânduire feudală. Partidul își alege din rândurile șefilor de trib, pe care i-a cruțat de epurare, comisarii politici sau secretaarii regionali. Astfel, nu-și îndepărtează centrele de putere tradiționale, ci se folosește de ele să-și impună orânduirea. Această adaptare la particularitățile locale asigură o continuitate a autorității și îi permite Partidului Comunist să dispună de intermediari politici cu atât mai demni de încredere cu cât nu le interzice acestor „cadre” să-și urmărească interesele personale și de familie, atâta vreme cât aplică dispozițiile partidului. Comunismul se adaptează cu ușurință la spiritul de clan care domină relațiile între albanezi din vremuri ancestrale, deoarece aceste structuri corespund celor de care are nevoie partidul pentru a se impune. Morala tradițională din rândurile clanului implică solidaritatea și întrajutorarea în cadrul regulilor stricte, bazate pe autoritatea liderului, conformismul, egalitarismul și antiindividualismul. Caracteristici care îi convin de minune ideologiei marxist-leniniste. În plus, rivalitățile între clanuri permit puterii să le monteze pe unele împotriva celorlalte, iar poliției sale politice să se bucure din plin de denunțurile și delațiunile contra clanului advers.¹ Acest specific albanez ne permite să înțelegem aspectul devastator al comunismului în această țară înapoiată, care va ajunge, în cele din urmă, un bastion „leninisto-stalinist”, rupt de restul lumii, până la prăbușirea finală. La modul general, remarcabila capacitate a ideologiei marxist-leniniste de a se adapta la particularitățile fiecărei țări cucerite în secolul XX explică de ce, dincolo de structurile de putere similare, copiate după modelul original instaurat de Lenin, comunismul a putut să-și dezvolte forme de dictatură națională, care aveau să-i permită să reziste, în ciuda dezastrelor produse. Ceea ce se va confirma în fiecare țară europeană aflată sub dominație sovietică și cu atât mai mult, ulterior, în comunismul asiatic.

La începutul anului 1947, Edvard Kardelj, unul dintre colaboratorii apropiați ai lui Tito și responsabil cu diplomația iugoslavă, este primit de Stalin. Acesta îi arată tot disprețul său față de micul popor albanez, care a făcut singur revoluția. „Ce oameni înapoiați și primitivi”, spune *Vojd-ul*, „sunt credincioși ca niște câini, dar asta e caracteristica primitivilor. La noi, ciuvașii² sunt și ei credincioși ca niște câini. Țarii ruși îi alegeau ca gărzi de corp.”³ Câteva luni mai târziu, dictatorul sovietic îl primește pe omologul său albanez la Kremlin. În memoriile sale, apărute

1. Jean-Paul Champseix, „Communisme et tradition: un syncrétisme dévastateur”, în *Albanie utopie*, ed. cit., p. 58.

2. Popor din regiunea Volga Mijlocie.

3. *Apud* Thomas Schreiber, *op. cit.*, pp. 106–107.

la Tirana în 1979 (*Cu Stalin*), Enver Hodja spune că Stalin a vorbit cu „mare dragoste și un respect profund despre poporul nostru, cu calm, cum-pătare, cu căldură și volubilitate”¹. Stalin a fost dintotdeauna un excelent actor. La scurt timp după această întâlnire cu Hodja vorbește *Vojd*-ul cu Djilas să înghită Albania. Împărțită între Moscova, care o disprețuiește, și Belgrad, care râvnește la ea, „democrația populară” albaneză își va urma propriul drum, în cele din urmă.

Într-o scenă celebră din filmul *Dictatorul*, Charlie Chaplin, ca sosie a lui Hitler, face jonglerii cu globul pământesc în biroul său. Prim-secretarul Partidului Comunist Georgian, Akaki Mgeladzé, este martor, după război, la un episod teribil de asemănător. Invitat la *dacea* lui Stalin, în ziua aceea *Vojd*-ului i se aduce o hartă a URSS cu noile sale granițe, o hartă de mici dimensiuni, ca pentru manualele școlare. Stalin o prinde pe perete: „Hai să vedem care e situația. În nord, totul e bine, e corect. Finlanda a greșit mult față de noi și am extins frontiera Leningradului. Țările baltice – dintotdeauna teritorii rusești – sunt din nou ale noastre, bielorușii s-au alipit, la fel și ucrainenii, moldovenii, de asemenea. Deci în vest, totul e normal.” Trece la granițele de est. „Ce avem aici? Insulele Kurile sunt de acum ale noastre, la fel și Sahalin, în totalitate; uitați ce bine e! Port Arthur este, de asemenea, al nostru, la fel și Dalni.” Mâna lui Stalin, cu care ținea pipa, parcurge teritoriul Chinei: „Calea ferată din estul Chinei este a noastră, iar în China și în Mongolia, totul e bine...”² Micul gruzin, Djugașvili, a devenit cel mai mare conducător al lumii, în orice caz, cel care domnește peste cel mai mare număr de țări, iar în acest sens, imperiul a continuat să se extindă.

1. *Ibid.*, p. 108.

2. *Apud* Felix Tchouev, *op. cit.*, p. 27.

Putere cu pușca în mână

Nu poți transforma lumea decât cu pușca.

MAO ZEDONG

Expansiunea comunismului la încheierea celui de-al Doilea Război Mondial favorizează confuzia dintre eliberarea națională și revoluția socială, ceea ce-i promite marxism-leninismului un viitor promițător, mai ales în țările aflate sub dominație politică și/sau economică. A doua jumătate a secolului XX va fi marcată de lupta de independență pentru obținerea egalității în Lumea a Treia, o nouă expresie, care desemnează țările sărace ce nu aparțin blocului socialist și care visează să se elibereze de sub tutela Occidentului capitalist. Căderea în dizgrație a fascismului și nazismului după înfrângerea lor în 1945, culpabilizarea democrațiilor, considerate responsabile pentru aceste calamități, arogarea de către URSS, și de către comuniști în general, pretutindeni în lume, a meritelor victoriei împotriva răului brun îi aduc „taberei progresiste” o nouă imunitate, care se adaugă aurei mitului revoluționar moștenite din 1789 și de care profită lovitura de stat bolșevică din 1917. Revoluțiile ce vor urma și care vor avea loc sub semnul emancipării naționale și al egalitarismului vor fi o mare dezamăgire pentru popoarele care vor suferi consecințele, fără să cunoască nici libertatea, nici dreptatea socială.

Modelul național-comunist, pe care pretind că îl adoptă partidele comuniste după război, este un mijloc eficace de a folosi aspirațiile populare pentru a cuceri puterea, scopul esențial al comuniștilor. Soarta pe care o vor avea revoluțiile din Lumea a Treia, care aveau să recurgă la această pârghie, stă măturie. Aceste revoluții, care vor izbucni în țări fără o clasă muncitoare, vor fi, înainte de toate, revolte militare conduse de armate de partizani formate, în principal, din exilații din orașe: intelectuali, funcționari, meșteșugari, câțiva muncitori și foști soldați, care se vor sprijini pe țărănime ca să ia cu asalt metropolele. Elementul naționalist în aceste revolte va fi determinant; mobilizarea zonelor rurale împotriva unei aristocrații latifundiare în declin se va confunda cu revolta națiunii (agrare) împotriva unei puteri străine, colonială sau imperialistă. Dar recurgerea la sentimentul național ca accelerator revoluționar va da revoltelor organizate de minorități, care se vor declara marxist-leniniste, o tentă populară, ce nu va rezista rigorii puterii. Toate revoluțiile de acest

fel vor fi sortite unui totalitarism comunist clasic, asemenea celui inaugurat de Lenin la începutul secolului XX. Mai exact, adaptat la specificul național.

În noile „democrații populare“ din Europa Centrală și de Est, construirea unei societăți noi și afirmarea măreției naționale vor fi legate, chiar dacă aceste regimuri au fost impuse de o putere străină. În aceste țări, ideologia oficială se va vrea în același timp „patriotică“ și „progresistă“, încurajând xenofobia prin campanii împotriva cosmopolitismului sau, mai rău, a antisemitismului sub aparența antisionismului și anticapitalismului. Autoritățile de ocupație sovietice vor cultiva și consolida tradițiile naționale, pentru a asigura temelia puterilor pe care le-au instalat cu forța. Afinitatea dintre fascism – înfrânt – și comunism – învingător – apare din nou în aceste regimuri impuse de URSS sub pretextul „eliberării“ lor. Aici găsim același voluntarism revoluționar, aceeași glorificare a eroului salvator, aceeași dorință de a elimina diversitatea alegerilor individuale și a vechilor fidelități spre beneficiul unei ordini colective programate dogmatic.¹

După război, corelarea între eliberarea națională și puterea totalitară se stabilește fără echivoc. Cel mai adesea, una o implică pe cealaltă. Pentru a fi „liber“, tentația de a sacraliza identitatea este mare, tentația de a respinge orice element străin, deci dușman, de a strânge rândurile în jurul unui lider care se presupune că garantează independența, fericirea, mândria. „Un popor, un Reich, un Führer“, spuneau naziștii. Sloganul va cunoaște diverse adaptări în hățișurile revoluționare din Lumea a Treia și în mai multe țări socialiste „eliberate“, unde liderul se va identifica cu Națiunea, iar cei doi vor fi venerați în egală măsură. În naționalism, individul este chemat să se topească într-o cultură identitară care trebuie să-i fie comună, în vreme ce, în comunism, trebuie să se estompeze în spațele colectivității. Naționalismul și comunismul se bazează pe același principiu de uniformitate și uniformizare, iar în acest moment cele două sunt așa de apropiate, încât lupta pentru unul și pentru celălalt ajunge să se confunde. Revoluțiile din Lumea a Treia din anii de după război, unde Uniunea Sovietică își va lua rolul de „moașă a eliberării naționale“, ca să folosim expresia lui Jacob Talmon², se vor desfășura în această confuzie.

Ho Și Min întruchipează acest nou tip de revoluționar din Lumea a Treia, un nou erou pe scena mondială de după 1945, care are drept bagaj politic un amestec de comunism și naționalism. Încrederea lui Nguyen Sinh Cung, adevăratul nume al lui Ho Și Min, în marxism-leninism nu poate fi pusă sub semnul întrebării, totuși se va impune ca lider naționalist în Vietnamul natal, unde va instaura un regim comunist intransigent. Sub autoritatea sa, Republica Democrată Vietnam va corespunde

1. Raoul Girardet, *Nationalisme et Nation*, Complexe, 1996, p. 26.

2. Jacob Talmon, *The Myth of Nation and Vision of Revolution*, Weidenfeld and Nicholson, 1981, p. 550.

tuturor criteriilor genului totalitar. Acest fiu de funcționar a descoperit arbitrarul colonial (francez) când tatăl său a fost înlăturat din administrație în 1911. Plin de resentimente, își începe cariera de militant anticolonialist la Paris în 1919, sub pseudonimul Nguyen Ai Quoc, care înseamnă „Nguyen patriotul”. Frecventarea cercurilor progresiste franceze este determinantă pentru evoluția sa. Se înscrie întâi în Partidul Socialist, care, după părerea lui, este păstrătorul valorilor idealului revoluționar moștenite din 1789. Are 29 de ani la vremea aceea. Dar colonialismul republican de care sunt pătrunși tovarășii lui socialiști francezi începe să-i displace. „Prima schiță a tezelor pe tema chestiunilor naționale și coloniale” redactată de Lenin pentru Internaționala Comunistă îl seduce mai tare. În decembrie 1920, are loc Congresul al XVIII-lea al Partidului Socialist, cel de la Tours, congresul la care are loc ruperea de Internaționala a II-a. „Nguyen patriotul”, care asistă la el, își somează tovarășii francezi „să ia măsuri în sprijinul indigenilor oprimați”. El vede în „adeziunea la Internaționala a III-a promisiunea categorică de a acorda chestiunilor coloniale importanța cuvenită”¹. S-a autoproclamat „delegat al Indochinei”, deși nu a fost mandatat de nici o organizație, și votează pentru tezele leniniste. Nguyen Ai Quoc își face astfel intrarea în lumea comunistă. Foarte curând, devine un membru activ al comisiei coloniale a noului Partid Comunist, care atunci era o simplă secție franceză a Internaționalei Comuniste, condusă de la Moscova. Frecventarea comuniștilor francezi, a lui Marcel Cachin mai exact, căreia i se adaugă lecturile „potrivite”, face din el un militant apreciat. Este remarcat de Dmitri Manuilski, conducătorul Internaționalei comuniste, „ochiul Moscovei” pe lângă partidele comuniste europene.² În primăvara anului 1923, Nguyen Ai Quoc pleacă în „patria socialismului”.

În URSS, viitorul Ho Și Min este trimis la conducerea Internaționalei Țărănești, Krestintern, în vocabularul sovietic. Prin această organizație, bolșevicii vor să exploateze potențialul revoluționar al zonelor rurale din țările în care clasa muncitoare lipsește. „Patriotul” vietnamez devine membru al Prezidiului Krestinternului. Ideile pe care le dezvoltă aici respectă cu strictețe linia partidului. Aderă la tezele lui Lenin din *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, convins că destinul proletariatului din lumea întreagă este legat de viitorul coloniilor care aprovizionează cu materii prime și mână de lucru metropolele în această eră imperialistă. „Națiunile proletare” periferice, exploatate de țările capitaliste de la centru, sunt „veriga slabă a lanțului imperialist”, potrivit lui Lenin. Mutarea luptei de clasă la scară mondială le permite bolșevicilor

1. Apud Pierre Brocheux, *Ho Chi Minh, du révolutionnaire à l'icône*, Payot, 2003, p. 42.

2. La Comintern, fiecare partid comunist străin era sub controlul unui cadru al Internaționalei, numit, în mod obișnuit, „ochiul Moscovei”, a cărui misiune era să aplice deciziile luate de conducerea sovietică.

să depășească gândirea europocentristă a lui Marx și să ofere un nou elan mitului revoluționar când țările industrializate și proletariatul lor nu se supun regulilor determinismului istoric elaborat de filozof. Eșecul revoluției din octombrie în variantă germană, din 1923, programată de Internațională, demonstrează acest lucru. Pentru Nguyen Ai Quoc, viitorul revoluției mondiale trece prin eliberarea națiunilor proletare, având naționalismul drept pârghie. Nu va renunța niciodată la această idee, elaborată în perioada aceea.

În noiembrie 1924, merge în Canton ca delegat al Cominternului și al Krestinternului pe lângă Partidul Comunist Chinez. Trebuie să înființeze o organizație revoluționară indochineză. Nu există revoluție fără teorie revoluționară și fără partid care s-o aplice, a spus Lenin. Nguyen Ai Quoc dispune de teorie, acum îi trebuie partid, dar situația din China nu-i permite să-și ducă la îndeplinire misiunea. Partidul Comunist Chinez e în curând complet răvășit, victimă a represaliilor Guomindangului, partidul naționalist cu care erau aliați înainte comuniștii. În 1927, Cominternul își recheamă de urgență agenții la Moscova. Această nouă ședere în URSS îi permite lui Ai Quoc să-și desăvârșască formarea ca revoluționar de profesie. Se înscrie la Universitatea Muncitorilor din Est (UTO), care are sarcina de a pregăti cadrele comuniste din Asia și teoretic, și practic, cu lecții de marxism-leninism și stagii de învățare a metodelor de agitație și propagandă. Gimnastică dimineața, cursuri de la 10 la 13, apoi de la 15 la 18, iar între ele, sesiuni de antrenament la bazele militare.¹ La sfârșitul lui decembrie 1929, ajunge în Hong Kong, unde își reia misiunea de a crea un partid comunist, a cărui misiune este să reunească militanții din regiunea Indochina dezbiinați de conflicte politice și diferende naționale. Viitoarea organizație trebuie să-i regrupeze în cadrul unui front comun pe tovarășii vietnamezi, laotieni și cambodgieni... Partidul Comunist Indochinez vede lumina zilei în octombrie 1930. Programul său este pur leninist. Revoluția care va veni are prevăzute două etape, o etapă așa-zis „democratic burgheză“, unde se pune problema independenței naționale, a reformei agrare și a suprimării feudalității, apoi, fără a aștepta dezvoltarea unui capitalism indigen, trecerea la socialism. Ho Și Min va respecta acest plan odată ce va cuceri puterea.

Marxism-leninismul nu are nici o influență în coloniile franceze din Asia la începutul anilor 1930.² Siguranța (poliția) din Cochinchina, provincie din Vietnamul de Sud, estimează, de exemplu, efectivele PCI la 53 de membri și 47 de stagiați (aspiranți care așteaptă să fie primiți), iar diferitele sindicate „roșii“ erau formate din 234 de muncitori și 465 de țărani, cel mult.³ Partidul lui Nguyen Ai Quoc este o organizație în

1. Pierre Brocheux, *op. cit.*, p. 76.

2. Indochina sub dominație franceză era formată atunci din Cambodgia, Laos, Cochinchina, Annam și Tonkin (ultimele trei provincii formează Vietnamul actual).

3. Ngô Van, *Viêt-Nam 1920-1945, révolution et contre-révolution sous la domination coloniale*, L'Insomniaque, 1995, p. 137.

fașă și nu joacă nici un rol semnificativ pe teren. Comuniștii lansează totuși un val de tulburări, cu manifestații, asasinarea unor persoane de vază și atacuri asupra garnizoanelor. Terorismul revoluționar înlocuiește revolta populară sperată. Represiunea autorităților coloniale este feroce. Deși abia format, PCI este decimat de arestări și execuții: 6.897 de condamnări între 1930 și 1932, dintre care 164 la moarte.¹ Ai Quoc este arestat în Hong Kong de autoritățile britanice. De la Moscova, Internaționala se mobilizează să facă din agentul său un martir al imperialismului. Cazul „patriotului” Nguyen ajunge pe prima pagină în Asia, trompeta comunistă lucrează din plin. Campania dă, în sfârșit, roade, revoluționarul este în cele din urmă eliberat, sub pretextul unei sănătăți subrede. Avocatul său îi anunță, de altfel, moartea la scurt timp după aceea. Nguyen Ai Quoc nu mai există oficial. Acest deces public îi permite să ajungă clandestin în China continentală și, de acolo, să plece din nou în URSS în primăvara anului 1934. Începe o viață nouă.

La vremea aceea, climatul politic este execrabil în patria socialismului, unde Stalin își consolidează puterea cu ajutorul campaniilor de epurare. Nu este bine să vii din străinătate, cu atât mai puțin dacă ai fost arestat de inamic. Ai Quoc scapă de secera terorii care lovește Cominternul, fără îndoială datorită lui Dmitri Manuilski, dar este pus pe tușă. Primește permisiunea să-și completeze cunoștințele la școala Lenin, să predea câteva cursuri la Universitatea Muncitorilor din Est, dar nu are dreptul să se ocupe de politică în rândurile Internaționalei. Acest purgatoriu va dura patru ani. În septembrie 1938, primește ordin să plece din nou pe teren, tot în China. Sub un nou nume, Ho Quang, este trimis la Armata a opta a Partidului Comunist Chinez. Războiul împotriva invadatorului japonez, care ocupă parțial Asia, este în toi. Pentru comuniști, calea revoluției trece, mai mult ca oricând, printr-o fază de eliberare națională. În acel moment se naște ideea de a crea Viet Minh, ca paravan naționalist al Partidului Comunist Indochinez. Partidul decide, în ședința plenară din mai 1941, să acorde prioritate independenței naționale în detrimentul luptei de clasă. Alianța pentru Independența Vietnamului (Viet-Nam Doc Lap Dong Minh Hoi, pe scurt Viet Minh) vede lumina zilei sub forma unui mare front patriotic a cărui misiune este să lupte împotriva ocupantului japonez și a coloniștilor francezi. „Asociațiile salvării naționale”, menite să mobilizeze diferite grupuri sociale, muncitorii, studenții, femeile..., sunt înființate sub impulsul discret al Partidului Comunist Indochinez. În discurs, colectivizarea pământului, naționalizarea industriei sunt lăsate deoparte, să nu-i sperie pe „patrioții burghezi”. În această perioadă Nguyen Sinh Cung, alias Nguyen Ai Quoc, alias Ho Quang, își ia pseudonimul Ho Și Min, „cel care aduce lumina”, numele cu care va rămâne în istorie. Lider incontestabil al revoluției înainte de a deveni „părintele națiunii”, Ho conduce cu o mână de fier Viet Minh, care la rândul

1. *Ibid.*, p. 197.

său țină populația din zonele „eliberate” sub un control strict. Convingerea și constrângerea sunt strâns legate, campaniile de alfabetizare permit pătrunderea propagandei comuniste printre țărani, în timp ce recalitrării sunt executate. În aceste „zone libere” se formează Vietnamul comunist de mâine.

În anul 1945, războiul nu a fost câștigat de Viet Minh, ci a fost pierdut de Japonia. La începutul conflictului mondial, trupele nipone s-au mulțumit să ocupe câteva puncte strategice din Indochina franceză ca urmare a unui acord semnat între Tokyo și guvernul de la Vichy. În secret, japonezii au instigat organizațiile naționaliste împotriva puterii coloniale franceze, cu scopul de a destabiliza peninsula. Această politică a făcut, fără voie, jocul comuniștilor din Viet Minh, care trec drept campionii independenței. Deruta Germaniei, aliata Japoniei, pe frontul european a precipitat evenimentele. Pe 9 martie 1945, trupele nipone iau toată puterea în Indochina și îl forțează pe împăratul Annam-ului, Bao Dai, să denunțe protectoratul francez. Situația le este favorabilă comuniștilor. În acest context, par mai naționaliști decât acest împărat susținut de o armată de ocupație. Între forțele lui Bao Dai și Viet Minh începe o cursă de viteză. Cel din urmă are avantajul că este bine văzut de viitorii biruitori. Statele Unite visează în vremea aceea la o lume eliberată de moștenirea colonială. Îi sprijină pe acești „patrioți” vietnamezi în lupta împotriva japonezilor și a francezilor. Înfrângerea Tokyo-ului accelerează procesul revoluționar. Pe 6 și 9 august 1945, americanii își lansează bombele atomice asupra Hiroshimei și Nagasakiului. Pe 10 august, Japonia își anunță capitularea iminentă, pe 15 împăratul Hirohito le cere trupelor sale să depună armele, pe 2 septembrie este ratificată capitularea Japoniei. Viet Minh-ul a profitat de această derută ca să ia puterea în trei săptămâni, proclamând la Hanoi o Republică Democrată Vietnam.

COMUNIȘTII IAU PUTEREA LA HANOI

Pe 15 august 1945, împăratul Japoniei le-a ordonat trupelor sale să depună armele, punând astfel capăt celui de-al Doilea Război Mondial. Două zile mai târziu, pe 17, m-am dus după-amiază în fața Operei din Hanoi, o clădire în stil francez, a cărei arhitectură pompoasă este inspirată din cea a Operei de la Paris. Funcționarii municipali se adunaseră în piață să-și exprime susținerea față de Tran Trong Kim, prim-ministrul pe care îl numise împăratul Bao Dai în aprilie anul acela. Cu o lună înainte, pe 9 martie, ca urmare a unei lovituri de forță, japonezii eliminaseră administrația colonială din întreaga Indochină și-i arestaseră pe funcționarii și militarii francezi.

Brusc, în timpul întâlnirii, un grup de indivizi care agitău pistoale pun mâna pe microfon. Au luat cuvântul pe rând să anunțe sfârșitul domniei lui Bao Dai și instalarea unui nou regim. Erau cadre ale Viet Minh-ului. Japonezii tocmai capitulasera și această manifestație a fost punctul de plecare a ceea ce noi numim Revoluția din August.

Urișul drapel roșu cu o stea de aur în mijloc a fost arborat în ziua aceea în vârful clădirii Operei. Tineri militari din Viet Minh, urcați pe umerii tovarășilor

lor, străbăteau piața încoace și încolo și fluturau drapele asemănătoare. Alții împărțeau fanioane multitudini care începea să se adune. Și, în timp ce se lăsa noaptea asupra orașului care fremăta de entuziasm, un slogan s-a răspândit ca o dără de praf de pușcă aprinsă: „Susținem Viet Minh-ul!”

Și eu ardeam de entuziasm. Împreună cu toți cei din generația mea și de aiurea, ca majoritatea vietnamezilor, optimismul și exaltarea noastră explodau la lumina zilei. Era colonială franceză părea, în sfârșit, apusă. Ca să mă asigur, m-am alăturat unui grup care a ocupat Bac Bo Phu – sediul Rezidenței superioare din Tonkin – după ce am sărit gardul. Apoi am mers la mai puțin de patru kilometri de acolo, la palatul fostului guvernator general al Indochinei, închis de japonezi. Clădirea era păzită de trupele nipone care încă nu fuseseră dezarmate, dar care nu au intervenit.

Eram acolo și două săptămâni mai târziu, pe 2 septembrie, când președintele Ho Și Min a proclamat independența Vietnamului în piața Ba Dinh. Numeroși locuitori din Hanoi se îmbrăcaseră în hainele lor cele mai bune și veniseră cu toată familia. Vedeai costumele și cravatele funcționarilor îmbrăcați în stil occidental alături de tunicile tradiționale ale fetelor de la periferie. Hainele lor negre și maro contrastau cu multitudinea de culori. Agitau cu toții mici drapele cu steaua de aur. Mulți aveau buchete de flori în mâini. Eram și eu în rândurile Tineretului Viet Minh, dar am plecat, ca să mă apropiu de limuzina neagră a lui Ho Și Min, a cărei portieră chiar am reușit să o ating, în momentul în care pleca, după ce rostise discursul său istoric.

Bui Tin, *Vietnam, la face cachée du régime, 1945–1999*,
éditions Kergour, 1999, pp. 19–20.

În această parte eliberată din Vietnam, Viet Minh-ul își lasă imediat amprenta. Delta Tonkin-ului din nord trece sub conducerea comitetelor care vânează sau execută membri ai consiliilor oamenilor de vază din fiecare sat. Preluarea puterii întâmpină puțină rezistență într-o societate rurală lăsată în voia sorții după lovitura de forță japoneză din 9 martie. Victime ale inundațiilor, traumatizați de foametea cruntă din iarna anului 1944–1945, pradă disperării extreme, țăranii nu au mijloacele și nici forța să se opună. În Hanoi, cetățenii francezi încep să fie serios amenințați.¹ În Saigon, în sud, comuniștii își sporesc avantajul. Viet Minh-ul, care s-a răspândit din nord, a instalat un comitet executiv provizoriu, în care își infiltrează oamenii. Masacrarea pe 25 septembrie 1945 a funcționarilor francezi și a familiilor lor în orașul Héraud de la periferia Saigonului, care face peste 150 de morți, știrbește spoiala respectabilității pe care comuniștii au căpătat-o în lupta pentru independență. Vinovații aparțin unei organizații din lumea interlopă saigoneză, dar probabil Viet Minh-ul s-a folosit de ei sau, în orice caz, i-a lăsat să acționeze fără să intervină. Scenele crimelor sunt atroce: doamna N. a fost ucisă și decapitată, doamnele B. și V. au fost torturate, le-au scos ochii, le-au smuls dinții, le-au tăiat sânii și le-au băgat bețe de bambus în vagin. Doamnei J., însărcinată în opt luni, i-au tăiat abdomenul, fătul, după ce au făcut

1. Eric Deroo și Christophe Dutrône, *Le Viêt-Minh*, Les Indes savantes, 2008, p. 17.

minge din el, l-au înfipt într-un țărush. Doamna B. a fost violată, apoi i-au înfipt bețe de bambus în ochi, în urechi și în vagin. I-au smuls oasele coapselor. A doua zi, a fost găsit un bebeluș care părea să fi fost opărit. M.R. a fost castrat, organele genitale i-au fost cusute în gura soției lui. Cei doi au fost, ulterior, tăiați în bucăți. Tânăra soție metisă a medicului din Marine C. a fost tăiată pe burtă și copilul de opt luni i-a fost cusut în abdomen¹... Scopul acestui sadism este să-i terorizeze pe cei care ar vrea să se opună noii puteri. Masacrul are loc în momentul în care francezii se reinstalează în Cochinchina cu ajutorul corpului expediționar aflat sub comanda generalului Leclerc.

Probabil că toată Indochina ar fi ajuns în tabăra socialistă încă de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial dacă geopolitica regională ar fi permis acest lucru. Spre deosebire de Europa Centrală și de Est, aflată sub influența directă a URSS, fostul imperiu colonial francez scapă de dominația sovietică. Patria socialismului se află prea departe din punct de vedere geografic să poată susține Viet Minh-ul. Un grup de tovarăși ruși vin la Hanoi să informeze Partidul Comunist Indochinez că URSS nu este în măsură să se implice în Indochina.² La rândul său, marele vecin chinez nu reușește să joace rolul de protector, din motive istorice și politice. Inamic tradițional al Vietnamului, fostul Imperiu de Mijloc nu poate fi un tutore acceptabil și acceptat de populație; în plus, regimul naționalist al Guomindangului care (încă) guvernează China nu aprobă tezele marxist-leniniste. Ho Și Min, care a ajuns în sfârșit om politic, știe că trebuie să-și formeze, să-și înfrâneze trupele dacă nu vrea să-și compromită viitorul. Pe 11 noiembrie 1945, decide să lichideze Partidul Comunist Indochinez și să-l înlocuiască cu un simplu „grup de studii marxiste”. Aparatul clandestin al partidului supraviețuiește, desigur, dar gestul este menit să-i liniștească pe naționaliștii vietnamezi, susținuți de China Guomindangului, singura forță capabilă încă să se opună ambițiilor comuniste.

Conferința de la Potsdam care a avut loc în Germania în iulie 1945 a pecetluit soarta fostului imperiu colonial francez. S-a decis că ocupantul japonez va fi dezarmat în sud de britanici și în nord de chinezii din Guomindang. URSS este exclusă. Scenariul nu s-a derulat cum fusese prevăzut. În sud, britanicii sunt înlocuiți rapid de francezi care, uitați în acordurile de la Potsdam, caută să-și recupereze coloniile. La începutul lui octombrie 1945, generalul Leclerc a recucerit Saigonul. În nord, trupele chineze susțin organizațiile naționaliste locale, care speră să le ia puterea comuniștilor. Cu toate acestea, alegerile legislative din 6 ianuarie 1946 se încheie cu victoria zdrobitoare a Viet Minh-ului. Pentru Guomindang, acest rezultat este un afront. Comuniștii vietnamezi reprezintă un pericol pentru naționaliștii chinezi, care sunt și ei expuși în țara lor

1. *Ibid.*, p. 36.

2. *Ibid.*, p. 33.

la ascensiunea Partidului Comunist al lui Mao Zedong. La începutul lunii februarie 1946, Guomindangul îi propune reprezentantului francez în Saigon, amiralul Thierry d'Argenlieu, să susțină împreună un regim naționalist anticomunist la Tonkin, în sudul țării. Amiralul refuză propunerea. Știe că naționaliștii vietnamezi sunt și mai antifrancezi decât comuniștii. Viet Minh-ul revendică moștenirea din 1789, manifestele inflamează prietenia franco-vietnameză, ceea ce încurajează spiritul republican al lui Thierry d'Argenlieu. Negocierile secrete dintre francezi și Viet Minh iau în calcul în momentul acela împărțirea țării: sudul le-ar reveni francezilor, iar nordul ar rămâne sub controlul comuniștilor, sub protectorat. „Mai bine mirosim rahatul francezilor decât să-l mâncăm toată viața pe al chinezilor“, a spus la vremea aceea Ho Și Min.¹ Pe 6 martie 1946 se semnează un acord. Parisul recunoaște în nord Republica Democrată Vietnam (RDV) ca stat liber din Federația Indochineză și Uniunea Franceză. Noul RDV poate să aibă propriul lui guvern, parlament, armată și să-și organizeze finanțele. Trupele franceze vor avea dreptul de a staționa aici, dar cu o limită de 15.000 de oameni și pe o durată maximă de cinci ani.² Independența de fapt a RDV este o victorie comunistă care e cu greu acceptată în Franța, unde împărțirea fostului imperiu colonial este condamnată de toată clasa politică franceză, inclusiv de către PCF care, fidel liniei național-comuniste dorite de Moscova, se vrea la vremea aceea mai patriot decât celelalte partide.

Războiul se coace încă din acel an 1946, cu atât mai mult cu cât cei din rezistența comunistă sunt în continuare foarte activi în partea de sud a țării. La Fontainebleau se ține o conferință care vizează rezolvarea problemelor ce persistă între Paris și Hanoi. Aceasta se încheie cu un eșec. Ho Și Min se întoarce triumfător în țară după ce guvernul francez a fost obligat să recunoască independența Tonkin-ului și existența Republicii Democratice a Vietnamului de Nord. În schimbul acestor concesii ale francezilor, Viet Minh-ul s-a angajat să înceteze acțiunile subversive în sudul țării, în Cochinchina, cel târziu pe 30 octombrie. Luptele încetează, într-adevăr, în ziua convenită sub paralela 16, care este, de acum, frontiera dintre cele două Vietnamuri. Dar, din cauza acestui acord, mocnește un viitor conflict. Comuniștii au intenția să-și continue activitățile clandestine, să dezvolte un terorism care va conduce rapid la o reluare a ostilităților. Anticolonialismul consolidează greutatea morală și națională a Unchiului Ho, cum îl vor boteza curând compatrioții lui. Începe războiul din Indochina, care va dura aproximativ treizeci de ani, până la victoria finală a comunismului în 1975.

Fibra națională joacă încă un rol important după conflictul mondial, când în Coreea de Nord se instalează un regim marxist-leninist sub

1. Apud Philip Devilliers, *Histoire du Vietnam de 1940 à 1952*, Le Seuil, 1952, p. 223.

2. Laurent Cesari, *L'Indochine en guerre, 1945-1993*, Belin, 1995, p. 43.

protecția armatei sovietice. Liderul micii țări, Kim Ir-sen, și-a construit o legendă de patriot exemplar, care face din el continuatorul îndelungatei lupte pentru independență pe care a purtat-o țara de-a lungul secolelor, când împotriva Manciuriei chineze, când împotriva imperiului Soarelui Răsare. Aflați de peste trei decenii sub ocupație japoneză, coreenii aspiră în 1945 la o adevărată eliberare, de care comuniștii aveau să se folosească la sfaturile Moscovei. La Ialta, Roosevelt și Stalin au căzut de acord asupra unei intervenții combinate, cu scopul de a alunga trupele nipone staționate în Coreea. La nord de paralela 38, chestiunea avea să fie rezolvată de Armata Roșie, la sud de Armata americană. Pe 24 august 1945, când Tokyo deja a capitulat oficial, sovieticii și-au parașutat soldații în Phenian, principalul oraș din nord. Nici comuniștii locali, nici naționaliștii nu au jucat vreun rol în această „eliberare”. De la crearea sa în 1919 de o mână de exilați, Partidul Comunist Coreean a fost mereu împărțit între diferite curente. Cei care au fugit de ocupația japoneză să găsească refugiu în URSS se opun celor care au locuit în Manciuria chineză. Divergențelor politice li se adaugă ambițiile personale acum că puterea este la îndemână. „Eliberatorii” sovietici trebuie să aleagă între aceste diferite clanuri. În final, îl vor impune pe Kim Ir-sen, omul lor, după ce i-au lichidat principalii rivali.

LEGENDELE LUI KIM IR-SEN

Kim Ir-sen apare la sfârșitul anilor 1930 sub un nume de împrumut. Există un anume Kim Ir-sen la începutul secolului, încă din primii ani ai ocupației japoneze, un fel de erou patriot care s-a luptat plin de curaj cu japonezii. A existat cu adevărat acest erou? Nu știm prea multe. Este o legendă pe care și-a însușit-o Kim Ir-sen ca să dea impresia că a fost prezent „de la început”. Adevăratul Kim, al cărui nume de familie real este Song-ju, s-a născut pe 15 aprilie 1912 la Phenian. Potrivit biografiilor oficiale, și-a urmat părinții în Manciuria la vârsta de 14 ani, unde a devenit președintele Asociației Tinerilor Comuniști din Manciuria Orientală, înainte să se alăture Partidului Comunist în 1931 și să-și înceapă activitățile de gherilă.

O examinare atentă contrazice această versiune oficială. De exemplu, nu avea cum să se alăture Partidului Comunist Coreean în octombrie 1931, deoarece acesta nu exista la vremea aceea în Manciuria. Un alt exemplu: biografiile oficiale pretind că Kim Ir-sen aderă la Asociația pentru Restaurarea Patriei, înființată pe 5 mai 1936. De fapt, adevăratul nume al organizației, respectabil, dar mai puțin glorios, este Asociația Coreeană pentru Restaurarea Patriei în Manciuria, care nu era o organizație comunistă, ci mai degrabă naționalistă, înființată de trei oameni care nu-i datorau nimic lui Kim Ir-sen. Pretențiile lui că ar fi jucat un rol esențial în această organizație au mai ales drept scop asocierea sa cu unul din curentele mișcării revoluționare coreene, procurarea unui trecut politic, lui, care era, înainte de toate, soldat. Pare, într-adevăr, că trecutul lui Kim Ir-sen trebuie căutat alături de un grup militar controlat de comuniștii chinezi și cunoscut drept Armata Unită Antijaponeză din Nord-Est, care ducea un război de gherilă împotriva bazelor japoneze.

Pierre Rigoulot, „Petite histoire du communisme coréen”,
Cahiers d'histoire sociale, nr. 7, toamnă-iarnă 1996, pp. 19–20.

Unitatea lui Kim Ir-sen este formată din optsprezece oameni, astfel desemnează biografia sa oficială ca fiind înființarea Armatei Revoluționare Coreene. Japonezii îl descriu drept un „bandit“, numele obișnuit pe care îl dădeau tuturor comuniștilor. În 1936, *Chosun Ilbo* din Seul, un cotidian controlat de niponi, publică un articol care spune cum Kim Ir-sen și „patruzeci de alți bandiți roșii“ „au furat“ vite și orez de la un fermier dintr-un sătuc. [...] Ajutat de alte unități coreene și chineze, Kim își înmulțește ambuscadele; inamicul reacționează ucigând și torturând luptătorii din gherilă pe care îi prinde. Kim își impune o imagine de om crud, ia ostatici, iar în schimb cere să i se furnizeze hrană și recruți. Amenință să le taie urechile prizonierilor, apoi capul dacă nu primește satisfacție. [...] Unitatea lui Kim atinge maximumul, 300 de oameni, în iulie 1940, înainte să o pericliteze arestările și trădările tot mai frecvente. [...]

Pe 15 martie 1941, sovieticii îi prind pe Kim Ir-sen și pe cei 25 de oameni care îi rămân fideli. Sunt supuși cu toții la interogatorii extinse, apoi se înscriu sau sunt încorporați cu forța în Armata Roșie. Unii dintre ei vor lupta la Stalingrad, ca și după aceea, până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. La rândul său, Kim intră în brigada specială autonomă de gherilă 88 a armatei sovietice. Obiectivul său principal constă în transmiterea de informații despre situația din Manciuria, unde coreenii și chinezii continuă să se lupte cu ocupantul nipon. [...]

Kim Ir-sen nu se va întoarce în Coreea decât la câteva săptămâni după capitularea japonezilor, alături de patruzeci de luptători din gherilă și de familiile lor, cu nava de luptă sovietică *Pugaciiov*, care ancorează în Wonsan pe 19 septembrie 1945. [...] Sovieticii caută un om fidel, pe care să-l plaseze în fruntea regimului din Nord. În cele din urmă, l-au ales pe Kim Ir-sen, care fusese uimit în timpul șederii în URSS de cultul personalității lui Stalin. [...] Kathryn Weathersby, un istoric care a studiat arhivele sovietice, a găsit telegramele pe care Kim li le trimitea superiorilor lui ruși. Se încheiau cu: „Glorie Armatei Roșii“ sau „Cu dragoste profundă și recunoștință“. În schimbul loialității sale, sovieticii i-au dezarmat pe rivalii posibili când au intrat în Coreea prin Manciuria.

Philippe Grangereau, *Au pays du grand mensonge*,
Petite Bibliothèque Payot, 2003, pp. 81–85.

Dorința de a recâștiga o identitate națională este cu atât mai puternică în Coreea cu cât ocupantul japonez a dus acolo o politică de eradicare culturală necruțătoare. Învățarea istoriei și a limbii fusese interzisă de Tokyo, la fel și ziarele și drapelul. Seul, capitala, a fost rebotezată Keijo și țara a trebuit să ia numele de Chosun. În unul dintre palatele imperiale a fost deschisă o grădină zoologică, un altul a fost modificat prin construirea unei clădiri imense care reprezenta cuvântul „Japonia“ cu caractere nipone. Mulți coreeni au fost obligați să renunțe la numele de familie în favoarea unuia de origine japoneză. În Sud, aflat sub protectorat american, naționaliștii sunt la fel de patrioți precum comuniștii din Nord, dar fără îndoială nu văd în același fel reunificarea la care aspiră fiecare parte din țară. Partidul Muncitoresc din Coreea de Nord apare în 1946 prin fuziunea Partidului Comunist supus sovieticilor, condus de Kim Ir-sen, cu Noul Partid Popular din Coreea, care-i reunește pe comuniștii veniți din China. Noua formațiune permite Phenianului să dispună de un instrument de putere eficace pentru a realiza reunificarea. Sub impulsul

Moscovei, regimul nord-coreean se pregătește deja pentru cucerirea întregii țări. Mii de tineri sunt trimiși în URSS să se antreneze și apoi să-și instruiască tovarășii pe teren. Războiul care avea să însângereze peninsula la începutul anilor 1950 a fost decis în Nord cu mult înainte să-i înțeleagă Coreea de Sud amenințarea. La vremea aceea, Kim Ir-sen nu a căzut încă pradă delirului naționalist care avea să-i devină propriu, când va crede în puritatea rasei coreene. Totuși, național-comunismul îl pregătește pentru acesta. Aflat sub influența experienței celui de-al Doilea Război Mondial, face parte din această generație de comuniști pentru care credința în lupta armată a înlocuit-o pe cea a luptei de clasă. „Puterea se obține cu pușca“, proclamă atunci Mao Zedong, care visează la un est comunist.

În căutarea modernității

Viitorul comunismului în Asia rămâne nesigur imediat după război. Prezența americanilor și britanicilor în regiune, influența restrânsă pe care o exercită URSS din motive geopolitice evidente sunt frâne în calea expansiunii sovietice. Faptul că doar nordul Vietnamului și cel al Coreei s-au alăturat „taberei socialiste“ arată limitele acțiunii de cucerire. Chiar dacă „victime ale imperialismului“, popoarele colonizate aspiră la libertate și vor independența națională, nu sunt pregătite să accepte regimuri marxist-leniniste, să treacă de la o supunere la alta. La fel ca în Rusia înainte și în Europa în acel moment, calea socialistă nu este dorită nici în această zonă a lumii de majoritatea populației. În ciuda afirmațiilor propagandei comuniste, niciodată nu optează cei exploatați pentru „dictatura proletariatului“, ci întotdeauna o elită care, acționând în numele lor, în cele din urmă o instaurează prin teroare, după o schemă leninistă clasică. Lungul și sângerosul drum al Partidului Comunist Chinez spre putere, a cărui victorie din 1949 avea să permită comunismului o pătrundere decisivă în regiune, confirmă încă o dată acest lucru.

Odată cu cucerirea Chinei, comunismul capătă o dimensiune cu adevărat mondială. Nu mai este vorba de o simplă extindere a modelului sovietic, chiar dacă tovarășii chinezi au dat mereu dovadă pe plan teoretic de o supunere totală în fața doctrinei marxist-leniniste. Ideologia avea să-și găsească în această țară-continent propria ei cale, datorită acestei capacități de adaptare la specificul național care a asigurat succesul comunismului în secolul XX. Imediat ce au avut posibilitatea, sovieticii au încercat să-și impună politica acestor camarazi, să le dicteze concepțiile lor revoluționare, dar astfel mai degrabă au întârziat procesul. Instaurarea unui regim comunist la Beijing*, care trebuia să fie considerată la

* Pentru claritate, am redat peste tot în carte transliterația actuală a numelui orașului, Beijing (n. tr.).

Moscova o victorie a „taberei progresiste“, nu va fi totuși un succes al URSS. Disprețul afișat de Stalin față de acești revoluționari din Asia – „Comuniști, comuniștii chinezi? Sunt pe lângă comunism ce este margarina pe lângă unt“, a afirmat el în 1944¹ – demonstrează neîncrederea *Vojd*-ului față de ei din vremea aceea. Stăpânul lumii comuniste nu suporta, mai ales, ca acești camarazi chinezi să nu facă decât cum vor ei, să nu țină cont de sfaturile oferite de fratele cel mare sovietic.

Contextul celui de-al Doilea Război Mondial a avut în China și efectul unui catalizator pentru comuniști. Lupta pentru eliberare națională împotriva ocupantului japonez a jucat aici același rol de imbold ca în Indochina, totuși, ar fi prea puțin să vedem în apariția Republicii Populare, în 1949, o simplă consecință a năruirii ambițiilor imperiale ale Japoniei. În același fel, dacă comuniștii chinezi au fost mereu fascinați de precedentul bolșevic care, în China, ca și în alte țări, a arătat calea revoluționară de urmat, marxism-leninismul a cunoscut în fostul Imperiu de Mijloc un parcurs aparte, care a marcat de la început specificitatea revoluției ce avea să se impună aici. Găsim la originea tulburării care va urma o autocrație obosită, cum a fost cazul în vremea Rusiei prerevoluționare. Dinastia manciuriană Qing nu era mai presus la sfârșitul secolului al XIX-lea decât dinastia Romanov pe teritoriile țariste. O înfrângere în fața Japoniei, în 1894–1895 a Chinei, iar în 1905 a Rusiei, a provocat în cele două țări o tresărire naționalistă comparabilă, la care puterile imperiale existente au fost incapabile să răspundă, trezind în rândul populației un sentiment de umilire, de care amatorii de revoluții puteau profita. Tentativele de reformă întreprinse de dinastia Qing după această înfrângere – educație, industrializare, modernizarea armatei... – amintesc de măsurile luate în Rusia la începutul secolului XX de Stolîpin. La Beijing, la fel ca la Sankt Petersburg, aceste reforme au condus la o șubrezire a instituțiilor, potrivit mecanismelor analizate de Alexis de Tocqueville: un regim autoritar care se reformează, chiar din proprie inițiativă, își asumă riscul de a strica echilibrul pe care se bazează puterea sa. După modelul intelectualității rusești, intelectualii chinezi, conștienți de înapoierea țării lor, au căutat și ei în Occident rețetele modernității, în cele din urmă fiind fascinați de marxism și promisiunile de emancipare. Cât despre revoluție, cea adevărată, dorită de majoritatea, aceasta avea să fie, în China, ca și în Rusia, confiscată de profesioniștii subversiunii, care vor pretinde că acționează în binele tuturor.

Beijing-ul a cunoscut propria lui revoluție democratică odată cu proclamarea Republicii în 1911, înainte ca țara să cadă pradă unui haos prelungit, din care avea să se nască dictatura comunistă. Într-o anumită măsură, asta a cunoscut Rusia în ritm accelerat când lovitura de stat bolșevică din octombrie a pus capăt speranțelor trezite de revoluția populară

1. *Apud* Lucien Bianco, *Les origines de la révolution chinoise: 1915–1949*, Gallimard/Folio, 2007, p. 141.

din februarie 1917. Mao Zedong însuși, geniul rău al acestei coborâri în infern, amintește de Lenin și Stalin, are răceala politică a unuia și brutalitatea celui alt, cinismul liderului bolșevic și inteligența tactică a „Părintelui tuturor popoarelor”¹.

Toate acestea sunt adevărate, și totuși revoluția din China, asemenea principalilor ei actori, are propria-i originalitate.

Naționalismul și comunismul sunt dificil de disociat în cazul Chinei, chiar dacă unul a apărut înaintea celui alt. Fără umilința națională, grefa comunistă probabil că nu ar fi prins niciodată, deoarece pe nevoia identitară a poporului aveau să mizeze adepții marxism-leninismului înainte să se impună. Naționalismul chinez a prins rădăcini în secolul al XIX-lea, ca în Europa, dar cauzele sunt diferite, chiar opuse. Pe Bătrânul Continent, naționalismul a fost folosit de către stat pentru a impune modelul statului-națiune moștenit din 1789; în Imperiul de Mijloc, s-a născut ca reacție la ingerințele străine, mai ales ale acestui Occident care, sub pretextul introducerii civilizației, a adoptat o politică expansionistă în care interesele comerciale au trecut înaintea idealurilor politice. Înainte de a importa marxismul, occidentalii au plantat sămânța naționalismului, din care avea să înflorească comunismul.

Procesul revoluționar care se va încheia cu victoria Partidului Comunist în 1949 a durat un secol, dacă recunoaștem în revoluția Taiping începutul tulburărilor care aveau să conducă la apariția totalitarismului maoist. Sectă politico-religioasă, inspirată de un guru care se considera fratele lui Hristos, mișcarea milenaristă Taiping a zdruncinat imperiul între 1850 și 1864. Această revoltă este înțeleasă ca o reacție populară la declinul Chinei în fața puterilor emergente venite din Occident. Izolată de la începutul secolului al XIX-lea, China imperială a trecut pe lângă revoluția industrială care frământa în acele vremuri restul lumii civilizate. Slăbită, această țară mare devine victima sigură a prădătorilor capitaliști în căutare de materii prime și piețe de desfacere. „Războiul opiuului”, câștigat de britanici în 1842, dă măsura cupidității occidentale. După ce a colonizat India, Anglia avea nevoie de consumatori pentru macul pe care îl cultiva acolo. Piața de sute de milioane de chinezi era ideală. În numele libertății comerțului, Londra a obținut prin acest război al opiuului agențiile comerciale și concesiunile care îi permiteau să-și aducă mărfurile. Statele Unite și Franța au profitat la rândul lor de slăbiciunea puterii imperiale ca să pătrundă în China. Pentru mișcarea Taiping, dinastia manciuriană considerată răspunzătoare pentru acest declin reprezenta răul. La Nanjing s-a instalat o putere concurentă. „Importanța excepțională a mișcării Taiping nu stă numai în vastitatea teritoriilor pe care le controlează și în gravitatea amenințărilor la adresa dinastiei”, explică sinologul Lucien Bianco. „Provine și din două caracteristici care

1. Stalin a fost supranumit *Oteț vsiekh narodov*, „Părintele tuturor popoarelor”, nu „Tătuțul popoarelor”, cum se crede adesea.

evocă deja anumite atribute ale revoluției comuniste: dincolo de respingerea ideologiei confucianiste¹, înlocuită de un sincretism religios marcat de influențe creștine prost asimilate sau deformate în mod voit, un comunism agrar, care prevede în particular cultivarea în comun a terenurilor, și tendințe moderne, puritane și iconoclaste: egalitate între sexe, condamnarea adulterului, a prostituției, a căsătoriilor aranjate și a practicii picioarelor legate²; interzicerea opiumului și a jocurilor de noroc; lupta împotriva idolatriei etc.³” Revoluția Taiping din Nanjing este, în cele din urmă, învinsă cu ajutorul occidentalilor, care profită de slăbirea puterii centrale pentru a cere noi concesii – crearea misiunii diplomatice din Beijing, privilegii juridice pentru europeni, despăgubiri de război – și mai umiltoare pentru țară.

Declinului Chinei manciuriene la sfârșitul secolului al XIX-lea îi corespunde ascensiunea Japoniei în epoca Meiji. În timp ce Imperiul de Mijloc devine marginal, imperiul Soarelui Răsare se modernizează, se industrializează, devine deschis față de tehnicile administrative, economice, militare ale Occidentului și se democratizează printr-o monarhie constituțională, care înlocuiește vechea feudalitate. Rivalitatea ancestrală dintre cele două țări este reaprinsă de aceste destine opuse. China, fostă putere dominantă în Asia de Est, vrea să-și păstreze influența; Japonia, nouă putere emergentă, caută să-și pună amprenta. Războiul sino-japonez din 1894–1895, a cărui miză este peninsula coreeană, se încheie cu o înfrângere usturătoare pentru Beijing. Rușii și germanii profită de situație ca să obțină, la rândul lor, câteva avantaje de pe urma fostului Imperiu de Mijloc. Revolta așa-zis a boxerilor, care izbucnește la începutul secolului XX ca reacție la această nouă fărâmițare, duce la o nouă umilire a Chinei. Încurajată în secret de împărăteasă, societatea secretă a boxerilor vrea să-i alunge pe occidentali din capitală. Misiunile catolice sunt prădate, străinii sunt vânați, diplomații europeni sunt asediați în misiunile lor diplomatice, un ministru german este asasinat. După 55 de zile de asediu, Beijingul este eliberat de un corp expediționar internațional. Noile cerințe occidentale care urmează sunt noi palme pe obrazul mândriei naționale chineze.

În acest climat toxic, dinastia manciuriană își joacă ultima carte. Împărăteasa acceptă ideea de reformă, prim-ministrul său modernizează

1. Confucianismul era ideologia oficială a imperiului chinez din secolul al II-lea î.Hr., bazat pe învățăturile lui Confucius (551–479 î.Hr.). Confucianismul vizează menținerea armoniei presupus inerente unei lumi ierarhizate, atât în societate, cât și în natură. Le dă conducătorilor misiunea de a menține acest echilibru. Funcționarii imperiului (mandarini) erau recrutați în funcție de cunoașterea textelor lui Confucius.

2. În tradiția chineză, picioarele fetițelor erau legate ca să le împiedice să crească. „Imaginea unei femei care mergea cu pași mărunți cu picioarele atrofiate se presupunea că are un efect erotic asupra bărbaților, iar această vulnerabilitate evidentă provoca, se spune, în rândul bărbaților impulsul de a ocroti.” Jung Chang, *Les Cygnes sauvages*, Plon, 1992, p. 15.

3. Lucien Bianco, *Les Origines de la révolution chinoise*, ed. cit., pp. 31–32.

armata, elimină examenele pentru funcționari (moștenire confucianistă) și pregătește o monarhie constituțională inspirată din modelul japonez. Prea puțin și prea târziu, cum va fi, ulterior, cazul în Rusia familiei Romanov; această schimbare de direcție nu permite salvarea imperiului Qing de furtuna care se anunță. Virusul revoluționar găsește în acest context mediul propice să se dezvolte. În sânul armatei, la fel ca în școlile militare, grupurile de tineri ofițeri patrioți încep să viseze la o Chină republicană, capabilă să-și recapete onoarea pierdută și prestigiul de odinioară. Acesta este curentul naționalist. În universități, învățământul, care forma până atunci absolvenți confucianiști, începe să formeze studenți fascinați de modernitatea occidentală. Acesta este curentul revoluționar. În această Chină prea mult timp împietrită, ceea ce este nou pare atrăgător, mai bun. Gândirea lui Marx, introdusă în 1899 de un pastor protestant în articolele din *Global Magazine*¹, se va putea dezvolta pe acest pământ fertil. La începutul secolului XX, „chinezii au respins o viziune a istoriei ciclice și retrograde, pentru a îmbrățișa o viziune progresistă“, explică Hu Ping în studiul său despre mecanismele totalitarismului în China. „Potrivit acestui curent, evoluția istoriei este considerată un proces de acumulare a succeselor omenirii. Când marxismul și socialismul au fost introduse pentru prima oară în China, au fost înzoronate cu apelativul laudativ de «teoria cea mai modernă». Majoritatea considera că această teorie era remediul care va permite atingerea unui stadiu și mai desăvârșit al omenirii.”² Marxismul ca metodă de a prinde din urmă modernitatea – acest mod de a vedea lucrurile este aproape de cel pe care l-a dezvoltat simultan intelectualitatea rusă.

Curentul naționalist este întruchipat de un om, Sun Yat-sen, opozant hotărât al dinastiei manciuriene. Acest fiu de țăran, care a studiat medicina occidentală la Hong Kong, a înființat Societatea pentru Regenerarea Chinei, care dorește modernizarea țării cu ajutorul Occidentului. *Cele trei principii ale poporului*, manifestul-program scris de el în 1898, preconizează combinarea naționalismului, a democrației și socialismului astfel încât China să nu mai fie o țară înapoiată. Gândirea lui se bazează pe un paradox, pentru că, deși ia exemplul Occidentului, vrea să-și protejeze țara de orice ingerință străină. Naționalismul său identitar recomandă întoarcerea la valorile și la cultura chineze, pretins superioare civilizației materialiste venite din Vest. Recurgerea la rădăcinile culturale mai degrabă decât incursiunile occidentale este o idee apropiată de cea pe care o dezvoltă, la rândul lor, și slavofiliile ruși pentru țara lor. Concepția lui Sun-Yat-sen despre democrație nu este mai puțin stranie când spune că vrea să sacrifice libertățile individuale pe altarul unui stat puternic. „Dacă pe viitor vrem să rezistăm la oprimarea străinilor“, scrie el, „trebuie să distrugem libertatea individului și să creăm un corp solid, așa cum

1. Guy Sorman, *L'Année du coq*, Fayard, 2006, p. 80.

2. Hu Ping, *La Pensée manipulée*, éditions de l'Aube, 2004, p. 29.

amesteci ciment și nisip ca să obții un conglomerat tare ca piatra.¹ Socialismul său se bazează pe o împărțire a proprietății, fără totuși a confisca de la cei care dețin deja un bun, ci pentru a le garanta celor „foarte săraci” o parte din bogăția care va veni.² Aceste utopii nu sunt deloc departe de cele pe care le vor dezvolta în curând marxiștii chinezi, deși Sun Yat-sen respinge conceptul de luptă de clasă. Partidul Naționalist (Guomindang), pe care îl înființează în 1912, și viitorul Partid Comunist Chinez, care va vedea lumina zilei în 1921, vor găsi în acest fond teoretic comun motive să se alieze, înainte să se lupte ca frații dușmani. Și mai târziu, național-comunismul lui Mao Zedong va putea să se laude, fără să mintă prea mult, cu moștenirea spirituală a lui Sun Yat-sen, pentru a da politicii sale o și mai mare credibilitate istorică.

Căderea imperiului manciurian în octombrie 1911 îi dă lui Sun Yat-sen ocazia pe care o așteaptă. Dinastia Qing, care conduce China din 1644, se prăbușește din lipsa unei puteri centrale capabile să mențină unitatea țării, fărâmițată între conflicte de naționalitate și interese. Împărăteasa Cixi, care domnea singură din 1861, a murit în 1908 și a lăsat tronul unui copil de numai trei ani, Pu Yi, ultimul împărat. O revoltă militară la Wuchang, în centrul țării, este de ajuns ca să răstoarne imperiul: în două luni, toate provinciile Chinei centrale și de sud își proclamă independența. Beijingul a scăpat din mână țara. Sun Yat-sen, aflat în Statele Unite în momentul evenimentelor, se întoarce în țară să preia conducerea Republicii Chineze, care se instalează la Nanjing pe 1 ianuarie 1912. Această revoluție a Guomindangului nu va dura mai mult decât cea pe care o va cunoaște Rusia în februarie 1917, dar Sun Yat-sen nu va avea același destin precum Kerenski. În 1912, China este împărțită în două. Republicii de la Nanjing, care conduce sudul țării, i se opune restul imperiului Qing încă instalat la Beijing, care are sub control nordul. Sun Yat-sen și Guomindangul se tem de restaurarea dinastiei manciuriene cu ajutorul puterilor occidentale care au interese aici. Din lipsă de mijloace militare pentru a se opune, Republica de la Nanjing pe care o conduc este nevoită să ajungă la o înțelegere cu Beijingul, care deține forțe suficiente pentru a combate amenințarea imperialistă atât de necesară. Yuan Shikai, prim-ministrul care guvernează restul imperiului, acceptă să garanteze integritatea teritoriului național, cu condiția să fie numit președintele noii Republici Chineze. Sun Yat-sen trebuie să-i cedeze locul. Pe 10 martie 1912, noul președinte Yuan Shikai depune jurământul.

AGONIA REPUBLICII CHINEZE

În decurs de câțiva ani, revoluția este confiscată de un înalt demnitar din vechiul regim, apoi are loc o tentativă de restaurare a imperiului în avantajul său. Acest

1. *Apud* Werner Miessner, „Le mouvement des idées politiques et l'influence de l'Occident”, in *La Chine au XXe siècle* (coord. Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco și Jürgen Domes), vol. 1, Fayard, 1989, p. 341.

2. *Ibid.*, p. 343.

„uzurpator“ este omul imposibil de evitat, căruia i se alătură de voie, de nevoie și revoluționarii, „omul puternic al Chinei“, cum îl numesc cu un dispreț amestecat cu respect ziarile occidentale care îl susțin: Yuan Shikai.

Este departe de a fi revoluționar. A contribuit chiar la eșecul și la strivirea mișcării reformatoare din 1898, alegând să-și pună armata în slujba împărătesei moștenitoare în detrimentul tânărului împărat dornic de reforme. Dar a avut norocul să cunoască o anume dizgrație în ultimii doi ai imperiului.

Cine este și de unde provine influența lui? Este pur și simplu un mandarin, un funcționar de carieră, care s-a străduit în ultimul deceniu al imperiului să construiască o armată modernă, lucru pe care l-a reușit parțial. Aceasta este de ajuns să-i creeze o reputație de reformator, de om care aprobă ideile noi. Lucrul acesta i-a permis, mai ales, să-și formeze un fel de imperiu. Armata Beiyang (sau nordistă) pe care a înființat-o reprezintă forța militară cea mai puternică din țară. Spiritul pretorian al generalilor și ofițerilor superiori ai acestei armate îi asigură lui Yuan o clientelă devotată. [...]

Revoluționarii reprezintă o minoritate, necunoscută de către masele de țărani și străină de aspirațiile lor. Nici sprijin popular masiv, nici mijloace financiare: imperialiștii care îl împrumută pe Yuan Shikai îi refuză bani lui Sun Yat-sen. Așadar acesta pierde teren în fața celui alt și își pune curând energia în slujba unui ambițios program de dezvoltare a căilor ferate.

În cele din urmă, republicanii i se opun deschis lui Yuan, după ce, totuși, și-a consolidat puterea. Este ceea ce numim „a doua revoluție“: izbucnește în 1913 ca urmare a asasinării (după toate aparențele comandată de la distanță de președintele Republicii) unuia dintre principalii conducători ai Guomindangului. Câteva luni sunt de ajuns ca să înăbușe revoltele. Această victorie militară îi permite lui Yuan Shikai să scape printr-o lovitură de stat (noiembrie 1913) de opoziția parlamentară a Guomindangului și de constrângerile destul de teoretice ale unui regim constituțional.

Dictatura lui Yuan s-ar fi putut prelungi destul de mult dacă nu ar fi încercat încă din 1915 să înființeze o nouă dinastie. Pretențiile lui imperiale declanșează imediat o nouă revoltă, mai extinsă și mai bine organizată decât cea din 1913. Opt provincii din sudul și din vestul țării s-au declarat deja împotriva lui, când moare subit pe 6 iunie 1916.

Lucien Bianco, *Les Origines de la révolution chinoise*, Gallimard/Folio (Histoire), 2007, pp. 55-57.

Prăbușirea Republicii în 1916 declanșează epoca „lorzilor războiului“, țara se fărâmițează în provincii suverane care caută nu să cucerească alte teritorii decât al lor, ci să-și urmărească interesele proprii în fața unei puteri centrale care nu mai reușește să se impună. Forțele centrifuge au fost mereu importante în China, chiar și în timpul imperiului; de altfel, partidul-stat maoist va reuși cu greu să le suprimă după 1949. Regionalizarea vieții politice și apariția armatelor locale întrețin, începând cu sfârșitul anilor 1910, un climat de război civil propice comuniștilor, mereu în largul lor în acest gen de situație. Adepții marxismului, care sunt recrutați exclusiv din mediile intelectuale, sunt puțin numeroși, dar succesul în Rusia al bolșevicilor minoritari le dă speranță. Marxismul întruchipa până atunci modernitatea europeană, însă leninismul triumfător care se opune Occidentului capitalist trece de acum înainte drept

adversarul neînduplecat al detestatului imperialism. În cercul restrâns al inițiaților, Lenin și teoriile sale despre „imperialism, stadiul suprem al capitalismului” sunt ridicați la rang de cult. Rolul marxism-leninismului ca adaos la antioccidentalismul mediilor intelectuale chineze se consolidează cu Mișcarea 4 mai, marea coticură a Chinei postimperiale.

La ordinele Moscovei

Dezastrul Primului Război Mondial și tratatele impuse de învingători au și în China rolul de a stimula revoluția. Originea Mișcării este manifestația unor studenți de la Beijing, de pe 4 mai 1919, care denunță decizia occidentalilor de a reda Japoniei drepturile pe care le câștigase Germania asupra provinciei chineze Shandong. Gândul că viitorul Chinei s-a decis la Versailles, fără părerea poporului în discuție, care, în plus, este în beneficiul dușmanului tradițional, este insuportabil pentru protestatari. Nu atât aroganța occidentală mobilizează masele, cât noua umilință pe care tocmai a suferit-o țara, victimă, încă o dată, a slăbiciunilor care o fac așa de vulnerabilă. Manifestația este un epifenomen care se înscrie într-un lung proces de denunțare a factorilor aflați la originea declinului Imperiului de Mijloc. Pentru intelectuali, vinovații nu sunt numai occidentalii prădători. Impedimentele de natură culturală, sociologică, politică ce au marginalizat țara înainte de a o slăbi sunt la fel de vinovate. Mediile cultivate arată cu degetul spre temelia Chinei eterne. Un tânăr scriitor, Hu Shi, face senzație chemându-și semenii la o „revoluție culturală” cu scopul de a renunța la limba scrisă, apanaj al erudiților, pentru a recurge la limba vorbită, singura pe care o înțelege poporul. Orice moștenire culturală este pusă în discuție, în primul rând confucianismul, gândirea cultă a Chinei străvechi, acuzată că a împiedicat, prin conservatorismul său, progresul tehnic care însoțește evoluția lumii. Pentru contestatari, occidentalizarea este un complement firesc al criticii valorilor naționale. Dacă imperialismul din Occident este inamicul, trebuie să învețe de la el. Poziția este contradictorie, dar în aparență numai într-o țară în care „sinizarea” valorilor străine a fost (și va fi) adesea un mijloc utilizat pentru a depăși impedimentele locale. O revistă, *Noul tineret*, pornește lupta împotriva arhaismelor. Redactorul său șef, Chen Duxiu, este un admirator al civilizației franceze, pe care o consideră chintesența spiritului occidental. Crede în democrație și în știință ca mijloace de modernizare a țării sale. Mitul anului 1789 și scientismul, care au impregnat gândirea europeană în secolul al XIX-lea, ar trebui, în mod natural, să-l conducă la marxism ca sinteză a celor două. Parcurusul lui Chen Duxiu, care înființează Partidul Comunist Chinez în iulie 1921, este emblematic pentru parcursul unei părți a intelectualității chineze la vremea aceea.

Parcursul unui intelectual chinez, Chen Duxiu, fondator al Partidului Comunist Chinez

După ce a luat examenul de intrare în administrație la nivel de provincie, Chen Duxiu pleacă să studieze în Japonia și, la întoarcerea în Beijing, înființează revista *Xin Qingnian* (*Noul tineret*), care devine vocea oficială a mișcării Noua Cultură. La vremea aceea, entuziasmat de ideile Iluminismului, ia poziție în favoarea ideilor liberale, mai ales apărarea drepturilor omului. Astfel, afirmă că forța „rasei albe” vine din faptul că recunoaște existența „unei personalități autonome și a egalității drepturilor”. Afirmă că individualismul este garantul puterii statului modern: „Oamenii reuniți devin o țară, individul este plasat la un nivel înalt și țara este puternică; atunci când drepturile individului sunt consolidate, la fel este și dreptul statului”. Dar, având o sensibilitate mai degrabă radicală, Chen evoluează rapid spre marxism și devine primul secretar general al Partidului Comunist în 1921. În ciuda reticențelor colegilor săi, în special a tovarășului celui mai apropiat în lupta pentru Noua Cultură, Hu Shi, transformă revista *Xin Qingnian* în organ teoretic al partidului. La vremea aceea este profund marxist: „Ce politică democratică, ce sistem reprezentativ? Toate acestea au fost create de câțiva capitaliști ca să-și apere interesele, asta nu are nici o legătură cu clasele muncitoare... (Este un mijloc) de escrocăre a muncitorilor”. După eșecul revoltei muncitorilor din Shanghai din 1927, care duce la masacrarea comuniștilor, Chen se radicalizează și mai mult și, dezgustat de comportamentul lui Stalin din timpul evenimentelor, devine liderul micului partid troțkist. Totuși, când izbucnește războiul sino-japonez, întoarce spatele radicalismului și, revenind la vechea iubire, își reafirmă atașamentul față de democrație. „«Democrația proletară» nu este o expresie goală de sens, conținutul său concret, asemenea celui al democrației burgheze, stă în revendicarea pentru toți cetățenii a posibilității de a se bucura de libertatea de adunare, asociere, exprimare, publicare și de dreptul la grevă. Libertatea de a crea partide de opoziție este deosebit de importantă și, fără aceste drepturi, adunările precum sovietele nu fac nici cât o ceapă degerată.”

Jean-Philippe Béja, *A la recherche d'une ombre chinoise: Le Mouvement pour la démocratie en Chine (1919-2004)*, Le Seuil, 2004, pp. 23-24.

Marxismul este pe placul intelectualilor revoluționari. Iată o teorie capabilă să erodeze vechea societate, fără a copia Occidentul capitalist, sortit și el dispariției din istorie, potrivit preceptelor filozofului german. Doctrina permite așezarea Chinei pe calea indispensabilei modernizări, scutind-o de umilința de a copia și de a se lăsa condusă de națiunile mai avansate. Pentru cei cultivați, modernitatea modelului democratic este prea puțin importantă în fața acestui radicalism, aspectul mesianic al marxismului este mai puternic decât dialectica sa. În China, ca și în alte părți, această gândire atrage cetățeni instruiți care nu au decât o idee vagă despre popor. La începutul anilor 1920, germenii revoluționari încolțește cu ajutorul tânărului regim bolșevic, care încă visează să ducă flacăra revoluției în cele patru colțuri ale lumii. Revista lui Chen Duxiu, *Noul tineret*, este finanțată de Comintern.¹ Comuniștii chinezi rămân,

1. Jung Chang și Jon Halliday, *Mao*, Gallimard, 2006, p. 33.

totuși, divizați în tot atâtea grupulețe câte provincii are țara. Moscova vrea să facă ordine leninistă în această anarhie, pentru a pregăti revoluția dorită. La începutul lui iunie 1921, doi emisari ai Cominternului debarcă la Shanghai cu misiunea de a crea un Partid Comunist *ex nihilo*. Sunt trimise convocări în regiuni ca să-și delege fiecare doi tovarăși la congresul constitutiv. Pe 23 iulie 1921, într-o sală a concesiunii franceze din Shanghai, treisprezece oameni, care reprezentau în total 57 de comuniști, lansează partidul. Pentru o țară de aproximativ 500 de milioane de locuitori, această mână de marxist-leniniști nu reprezintă mai nimic. Delegații provin cu toții din medii intelectuale – studenți, profesori sau jurnaliști –, muncitorii și mai ales țărănimea, categoria socială cea mai numeroasă din această țară agrară, strălucesc prin absență. Mao Zedong, director de școală, este delegatul regiunii Hunan, provincia sa natală, o regiune puțin dezvoltată din sudul Chinei, de unde va avea toată viața accentul și manierele. Acest fiu de țărani înstăriți, provenit dintr-o familie puțin deschisă la modernitate, nu se reprezintă la vremea aceea decât pe sine. La 28 de ani, îi datorează onoarea de a figura printre cei treisprezece fondatori ai partidului întâlnirii cu Chen Duxiu, viitorul secretar general, și influenței pe care o exercită Li Dazhao, principalul intelectual marxist din vremea sa, asupra mediilor progresiste.

Mao a avut o copilărie care amintește de cea a lui Stalin, care este cu cincisprezece ani mai în vârstă decât el; are, asemenea lui, un tată violent care își bătea soția. A plecat de acasă la șaisprezece ani ca să se înscrie, împotriva voinței tatălui, la o școală superioară. Devine pasionat de ideea republicii, fondată în 1911, din naționalism, ca o bună parte din tineret. Politica nu l-a împiedicat să-și vadă de studii și devine absolvent al Școlii Normale de la Changsha, capitala Hunanului în 1918. Interesul față de marxism datează de la întâlnirea cu Li Dazhao, directorul bibliotecii Universității din Beijing, unde va avea primul loc de muncă. Acest intelectual îl inițiază în materialismul dialectic, îi furnizează uneltele politice care îi vor permite lui Mao să treacă mai târziu drept un teoretician inovator. Influențat de populiștii ruși, Li este convins că viitorul revoluționar al Chinei trece prin sate, că rolul intelectualilor este să „conștientizeze” țăranii pentru Seara cea mare. „Tineretul nostru trebuie să meargă la țară”, scrie el în 1919. „Trebuie să meargă să dezvolte satele, inspirându-se din mișcarea de propagandă din sate a tinerilor ruși de odinioară. Nu poate suferi amânare. China este o țară rurală. Majoritatea muncitorilor sunt țărani. Dacă ei nu sunt eliberați, China nu se va elibera.”¹ Mao va relua mai târziu această idee în al său *Raport al unei anchete asupra mișcării țărănești din Hunan*, textul care se află la originea mitului maoist. Datorită acestui raport, propaganda partidului îl va prezenta ulterior ca pe un lider care ascultă masele, un revoluționar care

1. Apud Michel Bonnin, *Génération perdue*, EHESS, 2004, p. 49.

a înțeles că orașele trebuie să fie înconjurate de sate, un „președinte“ care va fi în stare să mute munții din loc. Acest *Raport despre Hunan*, publicat în 1927, în momentul morții lui Li Dazhao, va servi drept trambulină pentru ascensiunea lui Mao în fruntea Partidului Comunist Chinez.

Noul și microscopicul partid chinez trăiește datorită donațiilor Moscovei la începutul anilor 1920, liderii săi primesc chiar un peculiu de la Comintern, cum li se cuvine unor revoluționari de profesie. Mao, care a devenit și el un astfel de revoluționar, nu mai este director de școală. Această dependență financiară explică respectarea cu strictețe a liniei partidului în primii ani ai existenței sale. Partidul Comunist Chinez face tot ce vrea Moscova. Tovarășii chinezi acceptă fără să crâcnească schimbarea pe care le-o impune Internaționala în 1922, când partidul primește ordinul de a se desființa pentru a se integra în Guomindangul naționalist. Bolșevicii joacă, de fapt, un dublu rol față de China. În timp ce pretind că sunt de partea poporului care vrea să se elibereze de sub tutela occidentală, și-au însușit moștenirea țaristă. Dintre toate țările spoliatoare din fostul imperiu, Rusia sovietică este cea care ocupă cea mai mare parte din teritoriul chinez. Bolșevicii sunt stăpâni, printre altele, peste întinsa Mongolie, cucerită de Armata Roșie în 1921, sub pretextul că au venit să-i alunge pe albiile contrarevoluționari care se refugiaseră aici. Colonie chineză din secolul al XVII-lea, Mongolia este pe cale să devină republică populară sub egida Moscovei. În China, această nouă umilire nu este primită prea bine.

În august 1922, guvernul lui Lenin trimite o misiune diplomatică la autoritățile de la Beijing pentru a încerca să rezolve problema mongolă. Eșecul negocierilor îl determină pe emisarul Moscovei să apeleze la opoziție, la Guomindangul lui Sun Yat-sen, instalat în Canton. Liderul naționalist ar vrea să cucerească nordul Chinei, aflat în mâinile lorzilor războiului, dar este prea izolat pe scena internațională pentru a spera la o reușită. O alianță cu Rusia sovietică ar fi un ajutor neprețuit pentru el. La rândul lor, bolșevicii vor să-și ofere sprijinul în acest demers, cu condiția ca interesele lor în China, inclusiv în Mongolia, să fie apărate. Între Moscova și Canton este posibilă o înțelegere. Pentru Sun Yat-sen unitatea țării merită sacrificarea Mongoliei, pentru Lenin, interesele statului merită sacrificarea comuniștilor chinezi. Pe această bază, bolșevicii se angajează să ajute China independentă, aflată sub drapelul Guomindangului, să facă din ea aliata Rusiei sovietice, iar în schimb, partidul naționalist acceptă să-i primească pe comuniști în rândurile lor, cu titlu individual. Partidul Comunist Chinez, al cărui al II-lea Congres tocmai a avut loc în iulie 1922, numără abia 195 de membri. O forță nesemnificativă, incapabilă să exercite cea mai mică influență în țară, cu atât mai puțin să ia puterea. Pentru Moscova, susținerea financiară și militară a lui Sun Yat-sen este o investiție cu atât mai promițătoare. Congresul al IV-lea al Cominternului din noiembrie 1922 confirmă această schimbare politică și îi eliberează pe comuniștii chinezi. Rezoluția în privința „poli-

ticii de front național care asociază membrii Partidului Comunist Chinez și elementele burgheze revoluționare în lupta împotriva imperialiștilor asiatici și europeni“ este aprobată în unanimitate. Mao Zedong și camarazii săi acceptă sacrificiul.

Internaționala comunistă trimite în Canton doi experți, pe Vasili Blücher pentru chestiunile militare și pe Mihail Borodin pentru cele politice. Primul este un general al Armatei Roșii care s-a distins în timpul războiului civil – va ajunge mareșal, după care va muri cu ocazia epurărilor staliniste –, al doilea este dintre primii bolșevici, agent al Cominternului, specialist în misiuni delicate. Și-a dovedit priceperea în Statele Unite, în Spania sau în Germania. Un excelent organizator și bun orator, are misiunea de a transforma Guomindangul, adunare eteroclită de naționaliști, într-un adevărat partid politic. Blücher și Borodin fac minuni. Trupele naționaliste îi vor distruge în curând pe lorzii războiului din nord și vor lua în stăpânire mare parte din teritoriul chinez. Pe plan politic, Guomindangul devine un mare partid de tip bolșevic. URSS nu are intenția să exporte comunismul în China, cum i-a promis lui Sun Yat-sen. Specialiștii în revoluții trimiși la fața locului aveau să respecte în linii mari acest acord. Totuși, impunând Guomindangului o organizație leninistă, botezându-și structurile cu nume comuniste, Borodin favorizează influența tovarășilor chinezi, integrați în rândurile partidului naționalist conform cu acordul încheiat cu Sun Yat-sen. Propagarea marxism-leninismului în Guomindang, la fel ca în fostul Imperiu de Mijloc, se realizează mai ușor. Sub aparența unui naționalism la care se adaptează foarte bine, comuniștii pot să-și impună ideile. La primul congres al Guomindangului, în Canton în ianuarie 1924, membrii Partidului Comunist Chinez își însușesc numeroase posturi în organizațiile guvernamentale. Pe plan militar, o Academie se ocupă de formarea noilor soldați pe modelul Armatei Roșii, sosesc consilierii bolșevici, la fel și armamentul, trimise din URSS. Cantonul devine un oraș cvasisovietic, unde flutură steagurile roșii, unde aruncă ancora cargoboturile militare venite de la Murmansk, Vladivostok sau Sevastopol, unde comisarii politici fac, în parte, legea. Această prezență masivă, sufocantă, anunță ruptura brutală din 1927.

Mao s-a integrat fără dificultăți în noua linie ordonată de Internațională. A devenit membru al comitetului executiv al Guomindangului, în special responsabil cu dezvoltarea bazelor partidului în Hunan, regiunea sa natală. Zelul cu care servește cauza naționalistă îi atrage chiar blamul PCC. „Afirmațiile lui Mao v-ar ridica părul din cap“, raportează un consilier sovietic la Comintern. „Am scris la Comitetul Central al partidului să cer numirea unui alt reprezentant la Liga Tineretului Socialist.“¹ Eliberat din funcții de către tovarășii comuniști la finele anului 1924 pentru „oportunism de dreapta“, Mao s-a retras în satul său natal. La moartea

1. *Apud Jung Chang și Jon Halliday, op. cit.*, p. 47.

lui Sun Yat-sen, în martie 1925, noul șef al Guomindangului, Wang Jingwei, îl caută ca să-l numească responsabil al serviciului de propagandă și membru al comisiei însărcinate cu pregătirea congresului din ianuarie 1926. În anul acela, Mao devine directorul Institutului de Cadre al Mișcării Țărănești, ceea ce îi va permite să pregătească celebrul *Raport al unei anchete asupra mișcării țărănești din Hunan*, care avea să facă din el „teoreticianul” cuceririi puterii prin intermediul zonelor rurale. În biografia sa oficială, așa cum va fi ea redactată odată cucerită China, perioada aceasta din viața sa avea să fie rescrisă, iar bunăvoința lui Wang Jingwei față de el, ștearsă cu buretele. Într-adevăr, Wang avea să-și încheie cariera politică în slujba japonezilor, ca șef al unui guvern-marionetă instalat de ocupantul nipon la Nanjing la începutul anilor 1940.¹ Un asemenea naș în epopeea eroică a „Marelui Cărmaci” era cel puțin compromițător.

În momentul în care în Rusia sovietică liderii bolșevici înființează NEP, după eșecul colectivizării forțate, în timp ce Buharin, „copilul drag al partidului”, găsește în lumea țăranimii virtuți revoluționare, punctul de vedere al Moscovei despre zona rurală evoluează. Internaționala îi somează pe tovarășii chinezi să pornească, împreună cu Guomindangul, o revoluție agrară, să elibereze țara de feudalism, să se sprijine pe țăranii săraci împotriva celor mai bogați. Fostul Imperiu de Mijloc devine un pământ fertil pentru aceste teorii revoluționare revăzute. În China acelei epoci, trei sferturi din populație trăiesc din agricultură, dar numai un sfert din suprafețele cultivabile sunt exploatate, cu mijloace insuficiente și rudimentare. Un plug poate fi folosit de cinci sau șase familii odată. Majoritatea țăranilor nu sunt proprietari, mai ales în sud, unde 70% trăiesc din agricultură. Acești fermieri asigură mai bine de jumătate din producția agricolă, deseori cu prețul unei mari îndatorări personale. Tezele comuniste ale lui Mao despre țăranii și lupta de clasă trebuiau să-și găsească, cu siguranță, ecou în aceste zone înapoiate. Infiltrarea organizațiilor țăărănești din Guomindang de către comuniști le permite să pătrundă în zonele rurale în spatele paravanului partidului naționalist. Revendicările sociale promovate de agitatorii comuniști încep atunci să sperie sau să indigneze o parte din Guomindang, în primul rând pe fiii proprietarilor de terenuri, care formează majoritatea corpului ofițeresc al ANR, Armata Națională Revoluționară, organizația militară a Guomindangului. Funcționarii guvernului național stabilit în Canton se îngrijorează și ei de această pătrundere și de subminarea zonelor rurale.² Divergențele care apar între naționaliști și comuniști anunță un divorț iminent.

În oraș, membrii Partidului Comunist din Guomindang acționează și ei. În primăvara anului 1925, se declanșează o serie de greve în fila-

1. *Ibid.*, p. 51.

2. Lucien Bianco, „Seigneurs de la guerre et révolution nationaliste”, în *La Chine au XXe siècle*, ed. cit., pp. 150–151.

turile japoneze din Shanghai, organizate de un sindicat controlat de comuniști. Ciclul manifestație-represiune încurajează criticile. Pe 30 mai, PCC cheamă la o mare adunare antiimperialistă în inima Concesiunii Internaționale a metropolei. Manifestanții muncitori și studenți se confruntă cu focurile de armă ale poliției și sunt vreo douăsprezece victime. Mișcarea din 30 mai 1925, ca mai demult cea din 4 mai 1919, devine un simbol. Revendicările naționaliste trec înaintea disputei sociale, când în Canton, pe 23 iunie, poliția concesiunilor britanică și franceză ucide 52 de manifestanți. Muncitorii din oraș, susținuți de cei din Hong Kong, declanșează cea mai mare grevă pe care a cunoscut-o China. Mișcarea va înceta mai bine de un an mai târziu, în octombrie 1926. Acest climat de revoltă aduce avantaje PCC-ului, care vede cum i se îngroașă rândurile. Congresul al IV-lea al partidului, ținut la Shanghai în ianuarie 1925, număra 995 de membri, în noiembrie sunt 10.000, în aprilie 1927 vor fi 58.000, dintre care majoritatea sunt muncitori.¹ Predispusă la contestare, întreținută și de partid, influența comunistă devine din ce în ce mai puternică în sânul Guomindangului.

Moscova este jenată de situație. La începutul anului 1926, PCC cere permisiunea Internaționalei să-și recapete autonomia față de partidul naționalist. Stalin și Troțki, de acord măcar în această privință, refuză. Liderii sovietici se tem ca agitația comunistă să nu destabilizeze China, să nu trezească ambițiile imperiale ale Japoniei și ale puterilor occidentale instalate pe teritoriu, să nu provoace un focar de tensiune internațională la porțile URSS în momentul în care „patria socialismului” are nevoie de calm și pace să-și oblojească rănila războiului civil împotriva albilor și să depășească eșecul colectivizării. Cuvântul de ordine al Moscovei nu mai este revoluția mondială, ci apărarea URSS, politica frontului unit devine crezul Cominternului. Trebuie păstrate avantajele partidului-stat sovietic. Comuniștii chinezi sunt din nou sacrificați pe altarul intereselor mai importante ale Moscovei. Nu numai că PCC-ul este împiedicat să-și recapete autonomia, mai mult de atât, Guomindangul devine asociatul Internaționalei ca „partid simpatizant”, o onoare în codul de conduită sovietic. Comuniștii și naționaliștii chinezi își văd mai mult ca oricând soarta legată de Moscova. Pentru Chiang Kai-shek, noul lider al Guomindangului, această situație este la fel de insuportabilă ca pentru Mao și camarazii săi.

Militar de carieră care a deprins arta războiului în Japonia și disciplina sovietică în URSS, unde a făcut un stagiu în 1923 în cadrul acordurilor semnate între Moscova și Sun Yat-sen, generalul Chiang Kai-shek este un naționalist care nu are încredere în internaționalismul lăudat de comuniști. Responsabil al Academiei Militare, în care a format trupele Guomindangului pe modelul Armatei Roșii, tot în cadrul acordurilor dintre Moscova și Canton de la sfârșitul anului 1922, a fost promovat după

1. *Ibid.*, p. 150.

moartea lui Sun Yat-sen în martie 1925. În acel moment, puterea politică i-a revenit lui Wang Jingwei când Chiang Kai-shek a preluat conducerea armatei. Succesele sale militare împotriva lorzilor războiului din nord i-au consolidat rapid prestigiul. Un an mai târziu, în martie 1926, este destul de puternic să dea o mică lovitură de stat. Rivalul său, Wang, este obligat să-și dea demisia, iar el trece în fruntea partidului. Sub autoritatea sa, un nou regulament al Guomindangului limitează în mod drastic influența comuniștilor în organizație. Accesul la structurile de conducere le este, de acum înainte, interzis. Mao, care conduce Institutul de Cadre al Mișcării Țărănești, este implicat în epurări. Mihail Borodin, responsabilul Cominternului, încearcă să înființeze o contra-putere la Wuhan, în provincia Hubei, alături de naționaliști de stânga și PCC, dar alianța este de scurtă durată. Nici măcar cei mai radicali din sânul Guomindangului nu mai vor să audă de comuniști. Borodin este forțat să plece din China în momentul în care Chiang Kai-shek declară război PCC-ului. Declanșând ostilitățile, liderul naționalist nu face, de fapt, decât să anticipeze planurile sovietice. Moscova intenționa, într-adevăr, la rândul său să-i ordone Partidului Comunist să rupă alianța și să-i lichideze pe naționaliști. „Când acești omeni nu ne vor mai fi de nici un folos, ne vom debarsa de ei. O să-i stoarcem ca pe o lămâie și apoi o să-i aruncăm“, a declarat la Moscova Stalin pe tema Guomindangului.¹ Aceste afirmații ale *Vojd*-ului datează de pe 5 aprilie 1927. O săptămână mai târziu, Chiang Kai-shek le-o ia înainte comuniștilor și trece chiar el la ofensivă.

LICHIDAREA COMUNIȘTILOR LA SHANGHAI

Puțin după ora patru dimineața în ziua de marți, 12 aprilie 1927, zgomotul lugu-bru al cornului de ceață al unui vapor a răsunat prin zonele vestice din Shanghai. Era semnalul pentru trupele naționaliste, susținute de o mie de „muncitori înarmați“ care purtau cu toții drept uniformă salopeta de lucru cu brasarde albe, pe care era înscris caracterul *gong* (muncă), să înceapă să se așeze pe poziții, în liniște, în jurul bastioanelor comuniste din cartierele populare Nandao și Zhabei ale orașului. Pentru a le ușura sarcina, autoritățile municipale acordaseră comandamentului naționalist Bai Chongxi dreptul la liberă trecere pentru oameni prin concesiunile străine.

Când se crăpa de ziuă, a început un atac concertat. „Muncitorii“ erau, de fapt, membri ai Bandei Verzi, organizația criminală care domnea în Shanghai. Comuniștii aveau o putere de foc superioară și luptau mai bine, dar au fost luați prin surprindere. Nu a existat rezistență serioasă decât în cartierul general al Sindicatului General al Muncii și în birourile Presei Comerciale, unde fuseseră adăpostite armele și unde, sub conducerea comuniștilor, au putut să se baricadeze muncitorii. Spre sfârșitul dimineții, armata a trimis mitraliere și o artilerie de câmp, iar rezistența a fost strivită. „Poate este mult spus că puterea comunistă e nimicită“, scrie corespondentul *Times*, „dar comuniștii au suferit o mare lovitură“. Poliția municipală, sub conducere britanică, estima că fuseseră ucise 400 de persoane și multe altele fuseseră rănite și arestate.

1. *Apud* Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique de Krouchtchev à Gorbatchev*, PUF, 2008, p. 304.

A doua zi, Zhou Enlai, care atunci era comunistul cel mai bine plasat din Shanghai, a chemat la o grevă generală, care a paralizat cea mai mare parte a orașului. O mie de muncitori, printre care femei și copii care lucrau în filaturi, se îndreaptă atunci spre cartierul militar general să depună o petiție. Ce s-a întâmplat apoi a fost relatat succint de titlul din *North China Herald*: „Luptă teribilă în Zhabei: femei și copii comuniști puși în prima linie [...] sub focul soldaților care, cu toate acestea, au tras“. Manifestanții, preciza jurnalistul, erau dezarmați; trupele trăsese o singură salvă la câteva sute de metri. Vreo douăzeci de persoane au murit pe loc; alte două sute au fost ucise în timp ce fugeau. Martorii au povestit despre mormanele de cadavre transportate cu camioanele, pentru a fi băgate în gropi comune. După aceea, nu au mai avut loc alte manifestații. Chiang Kai-shek și aliații săi controlau din nou situația cu o mână de fier.

Philip Short, *Mao Tsé-toung*, Fayard, 2005, pp. 157–162.

Guomindangul a rupt acordurile din 1922 care îi legau de comuniști, Stalin ripostează declarând că a sosit ceasul revoluției chineze. PCC primește ordinul să reziste, să se revolte, să stabilească zone sovietice „eliberate“ în orașe. La Nanchang izbucnește o primă revoltă, dar este înăbușită în sânge. În decembrie 1927, „comuna Canton“ este lichidată în trei zile. Ordinele Cominternului sunt responsabile de aceste eșecuri, dar iese din discuție ca Moscova să recunoască. Infaibilitatea Centrului face parte din modul de funcționare a Internaționalei, nimic nu trebuie s-o pună sub semnul întrebării. Pentru liderii sovietici, vina trebuie obligatoriu să fie chinezii. Chen Duxiu este demis din postul de secretar general pentru „defetism“. Este înlocuit de un protejat al lui Stalin, Qu Qiubai. *Vojd*-ul își instalează și alți oameni fideli în posturi de conducere din PCC, printre ei, Li Lisan la propagandă. Conducerea partidului supraviețuiește clandestin în Shanghai, dar PCC va avea nevoie de ani buni să-și revină din erorile de apreciere comise de Stalin și Internațională, în special din subestimarea anticomunismului lui Chiang Kai-shek. Disprețul pe care îl va exprima mai târziu *Vojd*-ul vizavi de calitățile revoluționare ale camarazilor chinezi are legătură cu aceasta, pentru a-și masca erorile de apreciere. Stalin nu suportă ca cineva să fi fost martor la greșelile sale din trecut.

Nașterea unei legende

Situația este așa de incertă după schimbarea completă a Guomindangului, încât comuniștii chinezi urmează două politici distincte, lucru foarte rar într-o mișcare ale cărei reguli de aur sunt supunerea față de Internațională și centralismul, pentru a aplica ordinele venite de la Moscova. Linia oficială dorită de Comintern, pusă în aplicare de conducerea clandestină a PCC-ului, se fixează obsesiv pe ideea că, în China, proletariatul citadin înseamnă obligatoriu clasa revoluționară prin excelență, chiar dacă țara este subindustrializată. În ciuda eșecului „comunei din

Canton", PCC-ul se pregătește să „elibereze” încă un oraș, Changsha, capitala Hunan-ului. Persecutat și slăbit, partidul chinez este constrâns să țină Congresul al VI-lea la Moscova, în iulie 1928. În fruntea sa, Li Lisan îl înlocuiește pe Qu Qiubai, acuzat de „aventurism de stânga”, pentru că a eșuat în politica dorită de Comintern. După eșecul „eliberării” orașului Changsha în vara anului 1930, Li Lisan este, la rândul său, sacrificat pentru „pucism”. Valsul liderilor însoțește greșelile liniei oficiale. Viitorul partidului „citadin”, dacă se poate spune așa, se bazează acum pe Zhou Enlai, unul dintre puținele cadre care au scăpat de represiunea Guomindangului și de epurările Cominternului. Acest fiu de mandarin a ales calea comunismului în Franța, unde a locuit între 1920 și 1924. La Paris, a participat la înființarea aripii europene a PCC-ului în 1921 și a făcut primii pași de revoluționar sub aripa protectoare a comuniștilor francezi, asemenea lui Ho Și Min în aceeași perioadă. Revenit în China să supravegheze departamentul politic al Academiei Militare din Huangpu, înființată de sovietici în conformitate cu acordurile semnate cu Sun Yat-sen, Zhou Enlai a participat la tulburările comuniste din Canton, la revolta muncitorilor din Shanghai și la cea din Nanchang. În iulie 1928, asistă la congresul PCC la Moscova. Este însărcinat de Comintern să introducă o poliție politică pe modelul GPU sovietic și să creeze o Armată Roșie care să întrețină focul revoluției în China. În absența revoltei populare, Moscova pariază de acum înainte pe războiul civil. Internaționala îngroapă lupta de clasă, așadar, trăiască lupta armată! Zhou Enlai este un comunist docil, care se supune în totalitate ideologiei partidului. Membru al Biroului Politic al PCC, servește Internaționala cât timp aceasta ține în frâu politica PCC-ului, dar trece fără să cârtească sub comanda lui Mao când acesta din urmă va deveni numărul unu al partidului. Flexibilitatea coloanei sale vertebrale sau instinctul de supraviețuire avea să-i garanteze o excepțională longevitate politică. În calitate de participant activ în organismele de conducere ale partidului până la moartea sa în 1976, va fi principalul complice la toate crimele maoiste. „Se pricepe ca nimeni altul să impună punctul de vedere comunist pe orice subiect”, va afirma mai târziu despre el Ernest Hemingway.¹ Mulți aveau să se lase prinși în jocul acestui personaj aparent blând și cumsecade, dar de o duritate implacabilă.

Liniei moscovite pe care o reprezintă Zhou Enlai i se opune o altă politică comunistă, care se dezvoltă în zonele rurale. „Începând cu 1927, comuniștii chinezi pornesc într-o aventură excepțională în toate privințele”, constată sinologul Lucien Bianco. „Este un partid comunist detașat de proletariatul din orașe, ascuns parcă în bârloguri, în inima zonelor rurale și printre dealurile cele mai puțin accesibile. Un partid care, pentru a forța înaintarea istoriei, alege ca zonă de acțiune unele din regiunile cele mai sărace ale unei țări și așa subdezvoltate. Cât privește compo-

1. *Apud* Jung Chang și Jon Halliday, *op. cit.*, p. 259.

nența socială a «partidului clasei muncitoare», se rezumă astfel: țărani antrenati de intelectuali și secondați de câteva găști de bandiți, proveniți și ei din rândurile țăranimii. Formele de acțiune: greva lasă locul gherilei, o administrație locală rebelă, sprijinită de o armată disidentă, pune revoluția agrară în centrul programului său. Aceasta este experiența-cheie a revoluției chineze.⁴¹ Inițiatorul acestei politici nu este Mao, ci fiul unui proprietar de terenuri foarte bogat, P'eng P'ai, care i-a organizat din 1922 pe țărani din Guangdong-ul natal într-o „uniune“. După aceea, din proprie inițiativă, P'eng a creat un „guvern sovietic“ în 1927. Teroarea pe care o seamănă anunță cele mai grave represiuni ale comunismului asiatic, în special masacrarea viitoarei revoluții culturale chineze și genocidul asupra khmerilor roșii din Cambodgia. Nu a venit nimeni să-l sfătuiască sau să-l înarmeze pe P'eng, nici un expert sovietic nu a fost trimis la fața locului să-l învețe tehnicile folosite de GPU, pe care el le aplică din instinct, din proprie inițiativă. Râul de sânge pe care îl varsă „guvernul sovietic“ creat de el provoacă fuga a mii de țărani terorizați. În cazul lui, comunismul și teroarea sunt echivalente.

„TEROAREA DEMOCRATICĂ“ A SOVIETULUI HAI LU FENG

În ianuarie 1928, locuitorii unui sat Drapel Roșu au văzut sosind o trupă fluturând stindardul roșu-aprins, s-au raliat cu entuziasm unuia dintre primele „Soviete“ chinezești, cel de la Hai Lu Feng, condus de P'eng P'ai. Comuniștii au avut grijă să mizeze pe echivoc, dar au știut cum să alimenteze prin discursurile lor colorate manifestările locale de ură și, în final, profitând de coerența mesajului lor, să le atragă pentru țelurile lor, dând, în același timp, frâu liber imboldurilor celor mai crude ale partizanilor lor neofiți. [...] Începând cu 1922, mișcarea fusese pregătită de o agitație intensă întreținută de sindicatele țăranesti suscitade de partidul comunist și culminase cu o polarizare puternică între „țăranii săraci“ și „moșierii“ denunțați fără încetare, deși nici conflictele tradiționale, nici măcar realitățile locale nu puneau în mod special în valoare această diviziune. Dar anularea datoriilor și abolirea arendei asigurau Sovietului un sprijin larg. P'eng P'ai a profitat spre a stabili un regim de „teroare democratică“: poporul întreg era invitat la procesele publice ale „contrarevoluționarilor“, osândiți, aproape invariabil, la moarte; norodul participa la execuții, strigând „omorâți, omorâți“ la adresa Gărzilor Roșii preocupate să taie încetul cu încetul victima în bucăți, pe care uneori le găteau și le mâncau sau puneau familia să le mănânce, sub ochii condamnatului care încă mai trăia; toți erau invitați la banchete, unde își împărțeau ficatul și inima fostului moșier, și la mitinguri, unde oratorul vorbea în fața unui șir de țăruiși împodobiți cu capetele proaspăt tăiate. [...] Cincizeci de mii de oameni, printre care numeroși săraci, au fugit din regiune în timpul celor patru luni în care a domnit Sovietul.

Jean-Louis Margolin, „Chine: une longue marche dans la nuit“, în *Le livre noir du communisme* (Stéphane Courtois, Nicolas Werth et alii), Robert Laffont/Bouquins, 1998, pp. 548–549 [„China: un lung marș în noapte“, în *Cartea neagră a comunismului: crime, teroare, represiune*, trad. de Daniela Ștefănescu, Humanitas, București, 1998, pp. 442–443 – n. tr.].

1. Lucien Bianco, *op. cit.*, pp. 117–118.

„Guvernul sovietic“ al lui P'eng P'ai cade sub secera Guomindangului în 1929, iar președintele său este executat la vârsta de 33 de ani. În Hunan-ul învecinat, Mao Zedong a încercat ceva similar, să înființeze o bază comunistă în afara controlului Moscovei. Chemarea la revoltă, pe care a lansat-o în septembrie 1927, s-a soldat cu un eșec. Forțele Guomindangului l-au alungat din fieful său și l-au forțat să se refugieze într-una dintre regiunile cele mai sărace din Jiangxi, unde a instalat un soviet țărănesc cu mia de oameni care l-a urmat în retragerea sa. La vremea aceea, Mao este marginalizat în partid. Eșecul său în Hunan i-a atras excluderea din Biroul Politic al PCC; mai rău, Cominternul, care îi urmărește din când în când acțiunile, condamnă politica lui prea conciliantă față de țăranii bogați, considerată un păcat de către Moscova în momentul în care culacii din URSS sunt exterminați prin colectivizare. Organul oficial al Cominternului, *Correspondența internațională*, îi anunță chiar moartea¹... Revenirea lui Mao în sânul organelor de conducere ale partidului nu i se datorează liniei sale politice. Eșecul căii „citadine“, al revoltelor urbane ordonate de PCC la îndemnul Moscovei îl readuce pe linia de plutire. Puțin câte puțin, ce mai rămâne din partid, după dezastrele succesive, se alătură bazei din Jiangxi pe care o conduce. „Sovietul“ lui Mao devine mica fortăreață a unui comunism pe cale de dispariție, victimă a erorilor sale politice și a represiunii Guomindangului. Mao recuperează, în special, ce a mai rămas din Armata Roșie înființată de Zhou Enlai la instrucțiunile Internaționalei. Un amestec de bandiți, soldați pierduți și țăranii dezrădăcinați se instalează la Jiangxi împreună cu liderul lor, Zhu De, un fost lord al războiului convertit la comunism. În persoana lui, Mao are un militar de valoare, al cărui rol avea să fie esențial ulterior în preluarea puterii. Jiangxi atrage și soldați revoltați din Guomindang, avându-l în fruntea lor pe Peng Dehuai. Și el va fi mai târziu un ajutor prețios pentru Mao. Obligat să fugă din Shanghai, de unde conducea ce mai rămăsese din partidul clandestin, Zhou Enlai se instalează la rândul său în provincie. „Sovietul“ lui Mao devine astfel centrul și speranța „revoluției“ chineze. Ceea ce poate trezi ambiții. Începe bătălia pentru controlul acestei baze revoluționare, având teroarea drept armă.

Când a fugit din Hunan să se refugieze în Jiangxi, Mao a găsit un comitet al partidului bine structurat, instalat în satul Futian. Această bază comunistă avea, în opinia sa, trei defecte: în primul rând că există, deoarece constituia un obstacol în calea puterii lui; apoi acela de a fi condusă de tineri intelectuali care îl respectau pe secretarul general din acel moment, Li Lisan; în ultimul rând, pentru că ducea o politică moderată față de țăranii din respect față de tradițiile locale. Într-un raport trimis cartierului general al partidului la Shanghai, în octombrie 1930, își denunță camarazii prea liberali: „Întreg partidul a căzut în mâinile țăranilor

1. *La Correspondance internationale*, 22 martie 1930.

bogați“, scrie el. „Cât timp nu vom elimina întreaga conducere, partidul va fi în pericol.“¹ Li Lisan tocmai a fost debarcat de la conducerea partidului, acuzat de „pucism“, la ordinul Moscovei, și tinerii instruiți din Fuctian își pierd sprijinul. Eliminarea lor corespunde noii linii urmate de PCC. În realitate, exterminarea – cuvântul nu este prea dur – acestor persoane care deranjează a început înainte, de la sosirea lui Mao în regiune. Raportul său era o justificare a posteriori a ceea ce deja întreprinsese cu de la sine putere. Mao nu este încă decât un mic tiran de provincie, dar declanșează la Jiangxi o politică a terorii care îi va însoți permanent lungă carieră politică. Între 1928 și 1931, regiunea este teatrul unor lupte de o violență extremă, care aveau să facă în total 186.000 de victime², adică 2% dintr-o populație estimată la două milioane de suflete. Un număr deja demn de viitorul maoism triumfător.

Demascarea unei pretinse conspirații antibolșevice (numită AB-tuan în actele de acuzare) a servit drept pretext pentru exterminarea „opozanților“. Ramificațiile complotului au fost descoperite pe măsura dezvoltării smulse „vinovaților“ sub cele mai groaznice torturi. Cu aproximativ un deceniu înainte de Marea Teroare declanșată de Stalin în URSS, Mao Zedong a inventat, așadar, metoda „mărturisirii“, care avea să repoarte succese în lumea comunistă. Un raport al PCC, întocmit după aceste fapte, în momentul în care Mao va (re)cădea în dizgrație, în 1932, dă câteva indicii despre metodele sale: „Toate cazurile de AB-tuan au fost descoperite pe baza mărturisirilor. S-a dovedit puțină răbdare în stabilirea faptelor și verificarea acuzațiilor [...]. Metoda utilizată [...] era cea a morcovului și a bățului. «Morcovul» însemna [...] să obții mărturisiri prin șiretlic. [...] «Bățul» însemna să-i bați pe suspecti, cu bețe de bambus și vine de bou, după ce îi atârni de mâini. Dacă asta nu avea nici un efect, urmau arsurile cu tămâie sau cu flacăra lămpii cu kerosen. Cea mai rea metodă era cea prin care îi prindeai în cuie palmele unei persoane de o masă și-i băgai pene de bambus sub unghii. Metodele de tortură aveau nume precum [...] «statul în lectică», «tura cu avionul», «broșcoiul care bea apă» și «mămuța care trage de hățuri» [...]. Tortura era singura metodă pe care le-o aplicau suspectilor care se împotriveau. Nu înceta decât după ce mărturiseau.“³ Se organizează o rezistență împotriva acestei terori, dar este reprimată fără milă. Sunt distribuite manifeste împotriva lui Mao, pentru a denunța caracterul și politica sa. În ele vor fi descrise comportamentele care îi vor marca lungă carieră: „Este un om extrem de prefăcut și un intrigant. Egoist și megaloman. Colegii trebuie să fie la ordinele lui, îi terorizează acuzându-i de crime și îi persecută. [...] Ori de câte ori exprimă o opinie, toată lumea trebuie să fie de acord, dacă

1. Apud Sun Shuyun, *La Longue Marche*, JC Lattès, 2006, p. 78.

2. Patricia Griffin, *The Chinese Communist Treatment of Counterrevolutionaries, 1924-1949*, Princeton University Press, 1978, pp. 52-53.

3. Apud Philip Short, *Mao Tsé-toung*, Fayard, 2005, p. 242.

nu, se folosește de organizația partidului să strângă șurubul sau inventează teorii mincinoase să îți faci viața imposibilă. [...] Mao a recurs mereu la acuzații politice ca să-și înlăture camarazii.⁴¹

Pe 7 noiembrie 1931, ziua aniversară a revoluției bolșevice în Rusia, este proclamată Republica Sovietică din China la Jiangxi, cu capitala la Ruijin. Mao, care a scăpat fizic de „dușmani” și a recuperat resturile din Partidul Comunist aflat în derută, este ales președinte al Comitetului Executiv și comisar politic al Armatei Roșii, al cărei comandant este Zhu De. Zhou Enlai, care tocmai a racolat baza, este secretar general al partidului. Dar succesul lui Mao este de scurtă durată. Moscova se interesează, în sfârșit, de ce se întâmplă la Jiangxi, care reprezintă de acum înainte speranțele revoluției. Cominternul trimite acolo vreo treizeci de tineri chinezi proaspeți absolvenți ai școlilor sale, pentru a impune legea Internaționalei. Dimitrov, șeful organizației, îl trimite odată cu ei pe unul dintre cei mai buni activiști ai săi, pe germanul Otto Braun, care a participat deja la mai multe revolte în Europa. Cu numele chinezesc de Li De, va fi ochiul Moscovei în Jiangxi și în Partidul Comunist Chinez. Emisarii moscoviți iau frâiele în mai puțin de un an. În octombrie 1932, Mao pierde titlul de „președinte” al Republicii sovietice de la Jiangxi și postul de comisar politic al Armatei Roșii. Zhou Enlai, care se bucură de toată încrederea Moscovei, preia conducerea bazei revoluționare, conducerea sovietului îi revine lui Zhang Wentian și conducerea politică a armatei, lui Wang Jiaxiang, doi tineri „bolșevici” formați la Moscova. Mao rămâne membru al organismelor de conducere ale PCC, dar nu se va mulțumi cu rangul al doilea. Se stăpânește cu greu cât timp așteaptă să-și ia revanșa.

În timp ce comuniștii își dispută puterea, Chiang Kai-shek își continuă politica de eradicare. Pleacă să asalteze Jiangxi, purtând campanii militare care mobilizează mii de soldați, blindate și aviație. A cincea ofensivă, din octombrie 1934, este un succes. Nu au devenit naționaliștii mai puternici, ci și-au pierdut comuniștii din forță. Republica Sovietică din China de la Jiangxi trebuie să fi căzut ca un fruct copt în mâinile lui Chiang Kai-shek, atât de mare este aversiunea țăranilor care au suferit în toți acești ani colectivizarea pământurilor și recrutarea forțată în Armata Roșie. Comuniștii au pierdut susținerea populară de care putuse beneficia la început „experiența” lor revoluționară, în principal din cauza terorii pe care au răspândit-o în regiune timp de șase ani.

În materie de represiune, această provincie „comunizată” a meritat să fie calificată drept sovietică. Într-adevăr, în Jiangxi a funcționat un mic URSS, cu execuții sumare, lagăre de concentrare și muncă silnică. Atotputernicul Birou al Securității a fost organizat la sfaturile unui expert GPU, cadrele acestei poliții politice au fost, în majoritatea lor, formate în Uniunea Sovietică. „Țintele” lor? „Contrarevoluționarii” și țăranii

1. *Apud* Jung Chang și Jon Halliday, *op. cit.*, p. 110.

„bogați“, dar, cel mai adesea, cele două se confundau. Războiul împotriva armatei naționaliste, care s-a purtat neîncetat la granițele provinciei, a fost propice instaurării unei stări de urgență permanente, cu legile sale excepționale, care le plac întotdeauna liderilor comuniști. Pedepsa cu moartea a fost soarta a 95% dintre acuzați, vinovați că au complotat „la răsturnarea regimului sovietic și la reprimarea revoluției țărănești, cu speranța de a reinstaura regimul proprietarilor de terenuri și al claselor capitaliste“¹. Înainte să fie executați, condamnații erau organizați în „echipe de munci grele“ și trimiși pe front să ajute logistica militară, o practică numită „adaptarea la nevoile războiului revoluționar“. În octombrie 1932, existau în Jiangxi mai bine de 900 de „echipe de muncă silnică“ de acest tip.² Arbitrarul care domnea în zonele rurale era pe modelul celui la care erau supuși în același moment culacii ruși. Un purcel în cocină, un zilier angajat, ceva bani lichizi, un surplus agricol erau de ajuns ca un țăran să ajungă în categoria „dușmanilor poporului“. Numai în vara anului 1933, sunt descoperiți 13.620 de „dușmani“.³

Armata Roșie a fost celălalt flagel care a epuizat toate resursele Jiangxi-ului. Pentru a întreține trupele, trebuiau să ia de la țărani. Furturile, jafurile, confiscările au însoțit adesea sosirea soldaților în sate, provocând uneori, ca reacție, revolte sângeroase. Teroarea era utilizată, de asemenea, de comandament să-și atragă țăranii-soldați, care, după ce răspândeau teroarea alături de Armata Roșie, se rupeau de mediul lor și atunci nu mai aveau de ales, trebuiau să fie de partea revoluției până la capăt. Mobilizările forțate au fost un alt motiv pentru care Armata Roșie era detestată. Fiecare responsabil comunist al satului avea ordin să îndeplinească o cotă de mobilizați, ceea ce a provocat un amplu exod rural, mai ales în rândul tinerilor care fugeau de înrolarea forțată. „Secretarul de partid a convocat o reuniune în sala de evenimente, să discute despre problema terenurilor și au venit mulți oameni“, se poate citi într-o plângere redactată de o asociație rurală. „Deodată, doi oameni au încuiat ușa și au ordonat: «Înrolați-vă în armată, altfel nu mai iese nimeni de aici». A trebuit să așteptăm până în zori ca vreo câțiva oameni să accepte, în cele din urmă. I-au luat imediat.“⁴ După o săptămână de pregătire militară, noii recruți erau trimiși pe front. La puterea de foc a armatei naționaliste, comuniștii au răspuns prin numărul mare de soldați-țărani, cu dispreț față de viață, după un principiu totalitar universal. În bătălia de la Guangchang din aprilie 1934, Armata Roșie a pierdut 6.000 de oameni și a înregistrat 20.000 de răniți, față de câteva sute de oameni uciși din

1. *Histoire des prisons chinoises, Document éducatif pour spécialistes du redressement par le travail*, Presses des masses, Pekin, 1986, p. 325; *apud* Harry Wu, *Lao-gai, le Goulag chinois*, éditions Dagorno, 1996, p. 76.

2. *Ibid.*

3. Sun Shuyun, *op. cit.*, p. 86.

4. *Ibid.*, p. 29.

rândurile Guomindangului. Înrolați cu forța și sacrificați, țăranii-soldați nu se gândeau decât la dezertare ca să-și salveze pielea. La sfârșitul anului 1933, aproape de jumătate din efectivele Armatei Roșii ale sovietului Jiangxi, 28.000 de oameni din 60.000, își părăsiseră garnizoana.¹

Zeci de mii de țăranii din Jiangxi au fugit de teroarea comunistă. Când Chiang Kai-shek lansează a cincea ofensivă, în octombrie 1934, Republica Sovietică este foarte slăbită. Armata Roșie nu este ca „peștele în apă” în relația cu poporul, cum va proclama mai târziu un slogan maoist. Izolată, fără resurse, este forțată să fugă. 85.000 de soldați și 15.000 de civili pleacă de urgență din Ruijin, „capitala”, să scape de încercuirea forțelor naționaliste. La locul faptei, pentru cei care au rămas, după teroarea roșie urmează teroarea albă, potrivit teribilei legi a războaielor civile. Proprietarii locali vor să facă populația să plătească pentru frica pe care au îndurat-o ei în timpul sovietului. Decapitări, eviscerări pe viu, banchete cu organe, barbaria țărănească pe care au folosit-o așa de bine comuniștii schimbă tabăra, dar barbaria rămâne. Un număr mare de femei sunt vândute în bordelurile din Canton, după ce au fost violate, sau ajung concubinele ofițerilor naționaliști. „Nu există cătun care să nu fi fost incendiat”, constată un raport oficial al guvernului lui Chiang Kai-shek, „nici un copac nu a mai rămas în picioare, nici o găină sau un câine în viață, nici un om bun de muncă. Nu mai vezi pe ulicioare nici o urmă de fum din coșuri. În sate, nu mai auzi decât gemetele fantomelor.”²

Mitul lui Mao, marele revoluționar, vizionar și lider, datează din perioada prăbușirii Republicii Sovietice din Jiangxi. A creat chiar el această legendă cu talentul desăvârșit care avea să-i permită după aceea, toată viața, să-și prezinte înfrângerile sau crimele drept victorii. Începând cu această retragere lipsită de glorie din Jiangxi din octombrie 1934, viața lui Mao avea să fie marcată de aceste momente în care, asemenea păsării Phoenix, va reuși să-și depășească propriile erori, pentru ca apoi să-i elimine pe cei care ar fi putut să-i fie martori la greșeli sau să îndrăznească să-i stea în cale. Și în această privință, Mao se aseamănă cu Stalin.

La originea mitului s-a aflat meritul de a conduce o armată în derută prin munți și mlaștini, cu prețul suferinței și sacrificiilor, pentru a fugi de hărțuirea neîncetată a inamicului și a găsi, în cele din urmă, refugiu la granițele din nord ale Chinei. Marșul cel Lung, după cum a fost nimerit botezat, a durat un an și a însumat 10.000 de kilometri. A reprezentat pentru revoluția chineză ce a reprezentat ocuparea Palatului de Iarnă pentru evenimentele din octombrie 1917 din Rusia: mai mult decât un simbol, actul fondator al noii ere. Ca în cazul loviturii de stat bolșevice, epopeea revoluționară care a urmat, cu ajutorul propagandei, are foarte puțină legătură cu triviala realitate a ceea ce a fost, de fapt, un dezastru

1. *Ibid.*, p. 53.

2. *Apud* Gregor Benton, *Mountain Fires: The Red Army's Three-Year War in South China, 1934-1938*, University of California Press, 1992, p. 68.

vrednic de milă al comuniștilor chinezi. „Timp de douăsprezece luni, inamicul ne-a supus la survolări și bombardamente aeriene neîncetate ale unei mulțimi de avioane“, va povesti Mao odată ajuns la capătul periplului, în Shaanxi. „Ne-a încercuit și ne-a urmărit, ne-a încolțit și ne-a interceptat, cu sute de mii de soldați. A trebuit să înfruntăm pericole și nenumărate provocări. Totuși, cu picioarele noastre, am parcurs mai mult de 25.000 de *li* și am traversat de la un capăt la altul unsprezece provincii. Trebuie să ne punem întrebarea: a mai cunoscut vreodată istoria un marș comparabil cu al nostru? Nu, niciodată.“¹ Mao spune adevărul, reușita este extraordinară, dar cu ce preț! Pleacă 100.000 din Jiangxi și vor fi 5.000 la sosirea în Shaanxi. Puțini șefi de bandă, generali sau oameni de stat ar îndrăzni să vorbească în aceste condiții de victorie. Mao își permite, pentru că, după părerea lui, supraviețuirea revoluției, a revoluției lui de aici înainte, merită toate sacrificiile omenești. Este de datoria sa de comunist să creadă acest lucru, dar istoria nu trebuie să creadă în legende. Marșul cel Lung, pe care îl prezintă Mao într-un discurs rostit în decembrie 1935 ca pe un „manifest“, un „act de propagandă“, poate fi văzut și ca o parabolă a fanatismului războinic, a setei de putere sau ca impostura perfectă, prin cruda sa realitate și prin incredibila exploatare politică.

Fanatismul războinic este după chipul și asemănarea acestei trupe rătăcitoare, forțate să mărșăluiască noaptea ca să scape de survolările din timpul zilei, să se frece la ochi cu ardei ca să nu li se închidă de oboseală, să se trateze cu opiu de cele mai diverse boli, să trăiască din jafuri și luări de ostatici, să-și ucidă răniții ca să nu cadă în mâinile inamicului. Fanatismul războinic se află în flacăra pe care o întrețin comisarii politici în rândul trupelor: „Îi aparținem partidului. Mergem unde ne ordonă partidul“. Tocmai de acest fanatism războinic au fugit mii de dezertori, preferând viața unei morți sigure. Marșul cel Lung a fost, fără doar și poate, scena unor fapte de eroism, dar și mai mult a unor sacrificii inutile, decise de un comandament căruia pierderea de vieți omenești îi era indiferentă. La traversarea fluviului Xiang la sfârșitul lui noiembrie 1934, Armata Roșie pierde jumătate din efective. Din cei 100.000 de oameni de la plecare, o lună mai devreme, numai 50.000 reușesc să treacă de obstacol sub focul inamic. Este drept că în ziua aceea sunt mai mulți dezertori decât uciși, dar pierderea rămâne uriașă.

Setea de putere îl mistuie pe Mao. Plecat de la Jiangxi ca simplu membru al Biroului Politic, ajunge la Shaanxi un an mai târziu șef incontestabil al partidului și al armatei, în orice caz, al celei care a mai rămas. A profitat de acest an ca să-l îndepărteze pe Otto Braun, „ochiul Moscovei“, să-i ia postul de numărul unu al partidului lui Bo Gu, unul dintre tinerii „bolșevici“ trimiși de Internațională să conducă Partidul Comunist Chinez, să se alieze cu Wang Jiaxiang, acest alt tânăr „bolșevic“ pus în fruntea armatei, și să-și asigure bunăvoința lui Zhou Enlai,

1. Mao Tsé-toung, *Œuvres choisies*, vol. 1, Éditions du Peuple, 1965, p. 256.

tovarășul de încredere al marelui frate sovietic. Aceste douăsprezece luni de rătăcirii l-au ajutat pe Mao în special să-și marginalizeze singurul și adevăratul rival, pe Zhang Guotao, fondator, asemenea lui, al Partidului Comunist Chinez în 1921, „președinte” al unei Republici Sovietice din Sichuan la începutul anilor 1930, general al unei armate puternice de 70.000 de oameni. Când a ajuns în zona lui Zhang în iunie 1935 în fruntea a 10.000 de supraviețuitori ai inconștientiei sale retrageri, Mao a fost constrâns să-i cedeze părți din putere acestui „general” mai în formă și mai popular decât el (în Sichuan nu domnea teroarea roșie). O slăbiciune trecătoare. Când ajung în sfârșit în Shaanxi, etapa finală a Marșului Lung, trupele lui Zhang au fost decimate. „Generalul” nu mai este atunci în măsură să dispute puterea „președintelui” Mao, noul său titlu de glorie. „Mao Zedong este pentru China ce este Orientul roșu pentru Soarele-Răsare. Aduce bucuria poporului. El ne-a salvat”, încep să cânte copiii din Shaanxi. Poezioara adevărată, inițială, îl glorifica pe Liu Zhidan, un lider comunist local. Dar, asemenea cucului, care își face cuib în cuibul altora, Mao i-a luat locul încă de la sosirea în provincie. Liu a fost trimis pe front să moară și noul stăpân al locului și-a putut însuși cântecele scrise în cinstea lui.¹

Când minciuna înlocuiește adevărul, când legenda devine realitate, înșelătoria se impune. Mao a avut personal grijă să fie așa, să facă din mit adevăr istoric. „Marșul cel Lung le-a proclamat la peste 200 de milioane de oameni din unsprezece provincii că singura lor cale spre eliberare este cea trasată de Armata Roșie, astfel pretinde el la sosirea la Shaanxi. Marșul cel Lung a fost o semănătoare, a plantat nenumărate grăunțe care vor încolți, vor crește, vor înflori și vor da roade, asigurând o recoltă bogată în viitor. Într-un cuvânt, acest Marș Lung a fost o victorie pentru noi, o înfrângere pentru inamic.”² *Steaua roșie*, organ al armatei condus de un camarad pe care pare să-l aștepte un viitor luminos, Deng Xiaoping, a apărut neîncetat pe perioada dezastrului să laude eroismul unei trupe reduse la minimum. Cea mai mică înfruntare a devenit, prin voință politică, cea mai mare bătălie, cea mai mică faptă de arme s-a transformat într-o mare victorie. Sinologii și istoricii încă se contrazic ca să afe adevărul, să ceară grâu faptelor de pleava cosmetizării, în așa măsură a reușit propaganda comunistă să prindă adevărul în corsetul minciunilor. Bătălia de la podul Luding, trecut de Armata Roșie pe 29 mai 1935, rămâne, în această privință, un caz-școală.

BĂTĂLIA DE LA PODUL LUDING, LEGENDĂ ȘI REALITATE

Povestea

Cei douăzeci și doi de oameni din unitatea kamikaze a Armatei Roșii studiau podul Luding: 101 metri lungime, dintr-o singură travee făcută din treisprezece

1. Sun Shuyun, *op. cit.*, p. 273; Jung Chang și Jon Halliday, *op. cit.*, pp. 193–196.

2. Mao Zedong, *Œuvres choisies*, vol. 1, ed. cit., p. 256.

lanțuri de oțel, fiecare gros cât un braț de fierar. Pasarela de lemn aproape dispăruse. La capătul celălalt, naționaliștii îi priveau pe deasupra sacilor cu nisip din baricadă cu mitralierele îndreptate spre ei, gata să-i arunce în apele înspumate ale râului Dadu, care curgea involburat dedesubt. Au început să se cațäre, cu un genunchi și un picior pe fiecare lanț, agățându-se cu o mână de un lanț care servea drept parapet, iar cu cealaltă trăgând cu pușca. Inamicul îi potopea cu gloanțe. Un soldat roșu rănit, apoi un altul au căzut în apa care vuia și au fost înghițiți. Ceilalți își continuau înaintarea. Un al treilea, apoi un al patrulea om au căzut, dar înaintau în continuare și trăgeau fără încetare, în timp ce gloanțele suierau pe lângă ei și ricoșau din oțelul lanțurilor. Întrucât se apropiau, gărzile au dat foc baricadei și scândurilor aflate încă acolo, într-o încercare disperată de a-i opri. Comisarul politic și-a îndemnat oamenii: „Tovarăși, să nu uităm sarcina glorioasă pe care ne-a încredințat-o partidul. Să nu ne temem de moarte. Înainte, cu curaj!” Soldații s-au redresat și s-au repezit prin foc pe ultimii metri, nepăsători la flăcările care le ardeau hainele, până la sprâncene. Inamicii îngroziți au luat-o la fugă. Armata Roșie scăpase cu bine.

Aceasta este scena așa cum a fost ea imortalizată în *Pe râul Dadu*, unul dintre filmele de propagandă cele mai reușite realizate vreodată de partidul comunist și care are drept subiect cea mai celebră dintre bătăliile din Marșul cel Lung. Este, pentru acesta, ce a reprezentat *Crucișătorul Potemkin* pentru revoluția rusă. [...]

Realitatea

Podul nu e mai lat de trei metri. Luptătorii din unitatea kamikaze nu aveau cum să avanseze mai mulți de doi-trei odată. Dacă ar fi fost cu adevărat mitraliere grele în față, ca în film, nici o unitate, mai ales una fără tunuri sau mortiere care să o sprijine, nu ar fi putut să treacă și să atace baricada. Era și mai greu de crezut că acțiunea nu se soldase cu pierderi, cum a pretins liderul avangardei în rememorarea evenimentelor, la fel cum nu e credibil că au fost doar patru persoane ucise, cum scria pe placa prinsă de atunci pe pod. Nu puteam să cred că avuseseră în față un regiment.

L-am întrebat pe paznicul podului dacă știe pe cineva din sat care a fost de față la sosirea Armatei Roșii, acum șaptezeci de ani. „Sigur, Zhu, fierarul“, mi-a spus imediat. [...] Domnul Zhu era acasă. Nu mai lucra decât uneori. „Când podul are nevoie de o revizie generală, din cinci în cinci ani, și de o evaluare mai superficială, din trei în trei ani“, mi-a explicat el. [...]

„Armata Roșie nu ar fi trecut niciodată pe el dacă l-ar fi apărut un regiment naționalist cu mitraliera, puteți fi sigură de asta. Cunosce podul ăsta ca pe buzunarul meu“, mi-a spus el pe un ton fără drept de apel.

Atunci ce s-a întâmplat cu adevărat?

„Podul era apărut doar de un escadron, cu pușcoace care nu băteau la mai mult de câțiva metri. Și ploua. Nu erau pe măsura Armatei Roșii. Când i-au văzut sosind, li s-a făcut frică și și-au luat picioarele la spinare. Ofițerii îi abandonaseră cu mult înainte. Nu a avut loc nici o bătălie propriu-zisă [...]“

Relatarea lui Zhu era surprinzătoare. [...] Făcuseră din acest episod bătălia cea mai celebră din Marșul cel Lung. Dacă ciocnirea fusese, de fapt, așa de neînsemnată cum îmi spusese Zhu, de ce făcuseră așa mare caz? Nu avea idee.

Sun Shuyun, *La Longue Marche*, JC Lattès, 2006, pp. 203–210.

Mao Zedong este, probabil, primul lider comunist care a demonstrat că propaganda putea fi la fel de eficientă ca o armată, că bătălia ideilor era la fel de importantă precum cea dusă pe câmp, că o minciună bine

exploatată valora cât o mie de adevăruri. Abia ajuns la Shaanxi, Mao dă ordin Departamentului Politic al Armatei să culeagă relatările supraviețuitorilor. Alege vreo sută, apoi alcătuește un opuscul care trebuia să devină „Adevărul despre Marșul cel Lung“. Aceste relatări rămân până în zilele noastre principala sursă a istoriei acelei epoei. Un jurnalist american, Edgar Snow, avea să o promoveze, de data aceasta peste hotare. Primit în Shaanxi cu toate onorurile, plimbat și îndoctrinat, Snow va publica în 1937 o carte despre șederea lui, *Red Star over China*¹, care mult timp a fost de referință. Majoritatea paginilor acestei mărturii au fost recitate de PCC, când nu au fost scrise direct de serviciul de propagandă. Pe modelul „tovarășului de drum“², Edgar Snow i-a făcut ulterior și alte prețioase servicii politice lui Mao. „Cântarea Marșului Lung“, care glorifică în treisprezece strofe faptele de vitejie ale trupei, avea în curând să fie intonată de Armata Roșie, apoi va servi la educarea generațiilor viitoare. Mitul face și azi parte din identitatea chineză. Marșul cel Lung nu trebuia să se limiteze la isprava acestei singure traversări a țării, ci să devină simbolul voluntarismului politic al partidului și al „conducătorului său mult iubit“. Politica lui Mao avea să fie în curând presărată cu noi Marșuri Lungi impuse țării și poporului, iar partidul se va convinge până la urmă că hotărârea este de ajuns în depășirea obstacolelor, în forțarea destinului. Prinși în acest joc, Mao Zedong și comuniștii chinezi, mai mult decât camarazii lor din restul lumii, își vor imagina că încrederea poate învinge tot, că imaginația poate înfrânge realitatea și astfel trimite la moarte milioane de compatrioți, antrenându-i în fantezmele lor.

Alianța celor trași pe sfoară

Mao cel care s-a refugiat în Shaanxi și care rămâne acolo până la preluarea puterii, nu este deloc un disident comunist. La ordinele lui, Marșul cel Lung a pornit spre nordul Chinei, cu scopul de a facilita contactele cu URSS, mai ales pentru livrarea de arme indispensabile armatei sale. În timpul lungului său periplu prin țară, a rămas în contact prin radio cu Moscova și, încă de la sosirea la Shaanxi, a activat noi filiere cu sovieticii. Când, începând cu 1935, Internaționala va dori o nouă alianță între comuniști și naționaliști, PCC–Guomindang, ca să lupte împreună împotriva japonezilor care au invadat țara cu patru ani înainte, Mao se va supune acestor ordine.³ Devenit stăpânul Partidului Comunist Chinez,

1. Versiunea franceză (*Etoile rouge sur la Chine*) a fost publicată de éditions Stock în 1964.

2. Expresie consacrată desemnându-i pe occidentalii care îi susțin pe comuniști și devin propagandiștii lor, fără a fi ei înșiși oficial membri de partid.

3. „Al doilea front unit“ între Guomindang și PCC este anunțat oficial la sfârșitul anului 1937.

în plin Marș Lung, l-a îndepărtat pe reprezentantul Cominternului, Otto Braun, i-a eliminat din organisme de conducere pe tinerii „bolșevici” pe care Moscova îi trimisese să controleze partidul, dar aceste decizii au fost luate mai mult ca să-i asigure puterea decât din motive de divergențe politice. Mao vrea să fie stăpân în partidul său, ceea ce nu înseamnă că refuză să se pună în slujba URSS. Țara aceasta întruhidează încă în opinia sa patria socialismului. Decizia de a instala baze revoluționare în zonele rurale, deseori interpretată drept o cale originală spre comunism, este, de fapt, adaptarea teoriei marxist-leniniste la realitatea chineză. Țăranii devin categoria socială aleasă din lipsa unui proletariat suficient de numeros să poarte speranța revoluției. Nu este nici o erezie că se face din cauza lor un motor al istoriei, această alegere se înscrie într-o strategie de cucerire a puterii, scopul esențial al oricărui comunist. Mao chiar dă practicii revoluționare aparența conformității ideologice cuvenite, din convingere. Republica sovietică de la Shaanxi pe care o conduce de acum înainte este oficial numită „dictatura democratică a proletariatului și țăranimii”. Armata Roșie este a „muncitorilor și țăranilor”.

Și în China, comunismul rămâne o ideologie a intelectualilor, născută în orașe. Mao și camarazii săi o adaptează la condițiile locale din oportunism, nu pentru că ei înșiși ar proveni din zona rurală sau pentru că ar întruhipa expresia voinței țăranimii. Liderul chinez este un om pragmatic care, asemenea lui Lenin, este convins că o teorie nu valorează nimic dacă nu servește acțiunii. „Marxism-leninismul nu are frumusețe, nici valoare mistică, este, pur și simplu, foarte util”, le va aminti el intelectualilor partidului în 1942. Doctrina nu trebuie să fie rigidă ca dogma religioasă, ci adaptată la nevoile revoluției. „Dogma voastră este mai puțin folositoare decât rahatul”, le va spune el acelorași intelectuali. „Vedem că rahatul de câine poate îngrășa câmpurile, iar pe cel de om pot să-l mănânce câinii. Dar dogmele? Nu pot nici să îngrăse câmpurile, nici să hrănească câinii.”¹ Postura de nou teoretician al marxismului pe care și-a construit-o singur Mao și în care vor crede milioanele sale de adepți în China și în lume este nemeritată. A învățat baza alături de Li Dazhao, principalul gânditor marxist din China de la sfârșitul anilor 1910, ca apoi să și-o consolideze citind lucrările de popularizare editate de Moscova. Marxismul la care se referă Mao este cel trecut prin matrița stalinistă, nu are nimic original, este în „linia” acestuia.

MAO, „TEORETICIAN” AL MARXISMULUI SAU SINIZAREA STALINISMULUI

Contribuția lui Mao la marxism nu este nici mai mare, nici mai mică decât cea a lui Stalin; asemenea celei din urmă, a fost exagerată din motive de propagandă. Este adevărat că Mao a împrumutat de la Li Dazhao accentul pus pe importanța țăranimii pentru revoluție și că din aceasta a extras o teorie despre războiul de lungă durată, mai ales de gherilă. Dar aceasta nu face direct parte din istoria

1. Apud Stuart Schram, *Mao Zedong*, Armand Colin, 1963, p. 134.

ideilor. Conceptul de sinizare a marxismului inventat de comuniștii chinezi înseamnă doar că teoriile marxiste trebuie adaptate la condițiile chineze. Dar, dacă analizăm procesul de recepționare, devine evident că nu a fost vorba de o încercare de sinizare a marxismului, ci pur și simplu de o sinizare a stalinismului. [...]

Teoreticienii comuniști chinezi au împrumutat materialismul istoric și dialectica sovietică așa cum fuseseră ele elaborate la începutul anilor 1930 de ideologii partidului din jurul lui Stalin și mai ales de ideologul-șef, Mitin. Este vorba, în principal, de trei lucrări: *Metoda materialismului dialectic* de Sirokov și Eisenberg (Moscova și Leningrad, 1931), „Materialismul dialectic“, un articol din *Marx Enciclopedie Sovietică* din 1935 și *Materialismul dialectic și istoric*, ambele ale lui Mitin. [...]

Dacă analizăm aceste lucrări sovietice, ne dăm seama că doar cu numele erau tratate filozofice. De fapt, îi serveau unui grup din interiorul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice să-și legitimizeze pretențiile la putere, pretenții care își vor găsi punctul culminant în dictatura lui Stalin. În numele dialecticii marxiste, aceste texte au legitimat filozofic ca fiind un salt calitativ în evoluția societății colectivizarea forțată și lichidarea culacilor la începutul anilor 1930. Aceeași legitimare reușește și în cazul marilor și sângeroaselor epurări și al execuțiilor în masă din regimul lui Stalin, care au fost justificate prin faptul că se ascuțise lupta de clasă. Pentru a judeca maoismul, este, așadar, foarte important să nu uităm că mai ales din lucrările ideologilor staliști și-au împrumutat comuniștii chinezi cunoștințele despre filozofia europeană în general și marxism în special, punând astfel, prin traducere, parafrazăre și chiar plagiat, bazele comunismului chinez.

Werner Meissner, „Le mouvement des idées politiques et l'influence de l'Occident“, în *La Chine au XXe siècle* (coord. Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco și Jürgen Domes), vol. 1, Fayard, 1999, pp. 351–352.

Mao Zedong a început să se intereseze târziu de marxism – la douăzeci și cinci de ani – și a devenit liderul Partidului Comunist Chinez în timpul Marșului Lung, la vârsta de patruzeci și unu de ani, iar acum știe că trebuie să-și aprofundeze cunoștințele ca să se impună în fața camarazilor săi, adesea mai tineri decât el. Recunoscut ca lider militar, trebuie să adauge greutatea gânditorului ca să-și consolideze puterea. La Shaanxi, alege orașul fortificat Yan'an să se instaleze, în clădirea unui negustor bogat, cu care împarte diferitele dependențe, construite în jurul unei curți centrale, alături de ceilalți lideri ai PCC. Yan'an va fi capitala „Chinei roșii“ aproape până la victoria finală din 1949. Primii doi ani din noua sa viață îi va dedica în principal studiului clasicilor marxismului. Ceea ce rezultă de aici nu are nimic original, pentru că Mao se situează în tradiția chineză, în care elevul cel bun nu trebuie să se deosebească de dascăl, ci să-i copieze cât mai fidel posibil învățătura. În arta copierii unui marxism al cărui cadru a fost creat de dascălii sovietici, Mao a fost un elev bun. Imaginea sa de intelectual, înconjurat de cărți, pasionat de poezie – se fălește că scrie chiar el poezii – datează din această perioadă. Este în mare măsură exagerată, dar îi va impresiona chiar și pe viitorii interlocutori occidentali, care vor crede că este un fin intelectual, când, de fapt, el a rămas în adâncul său un țăran șiret din Hunanul natal. Cariera sa politică poate fi înțeleasă mai bine prin această moștenire

decât prin digresiunile lui filozofice. Șiretenia și brutalitatea cu care va trece peste obstacole și își va strivi dușmanii vor avea mai mare legătură cu capacitățile lui de intrigant decât cu arta litotei.

Mao muncește foarte mult în perioada aceea, asemenea lui Stalin; știe, la fel ca *Vojd*-ul, că un dictator nu trebuie să negligeze nimic, trebuie să știe tot, să supravegheze tot, să decidă în toate. Și el este o pasăre de noapte, stă până târziu la birou, veghează și se trezește în miez de zi. Cei doi oameni diferă, totuși, cel puțin într-o privință. Pe cât este de pudic „Părintele tuturor popoarelor“, pe atât este de petrecăreț (viitorul) Mare Cărmaci. Sexul, care se pare că nu l-a interesat niciodată prea mult pe Stalin, este un scop în viață pentru Mao. Gustul său pentru femeile tinere – tot mai tinere pe măsură ce va îmbătrâni – a devenit evident la Yan'an. Avea această tendință, fără îndoială, de dinainte, dar nu avea posibilitatea să și-o satisfacă așa de deschis. Cu cât i se consolidează puterea, cu atât vor deveni mai ostentative cuceririle sale. Seara, în Yan'an, merge bucuros la seratele dansante pe care le organizează Agnes Smedley, o americană aflată în trecere, feministă și progresistă, ca să „agățe“ femeii.¹ La vremea aceea, Mao are o relație cu He Zizhen, o tânără revoluționară pe care a cunoscut-o în Jiangxi și care a fost în Marșul cel Lung alături de el. Aflată în dificultate, He a fost forțată să-și părăsească cei trei copii pe care i-au făcut împreună. Înainte, Mao se căsătorise în 1918 cu Yang Kaihui, fiica profesorului său de etică de la Școala Normală. A părăsit-o pe ea și pe cei trei copii ai lor, întâi plecând din Hunan, apoi la începutul anului 1930 ca să aibă o relație cu tânăra He. Yang este capturată de naționaliști și decapitată în 1931. Doi dintre copiii lui aveau să găsească mai târziu refugiu într-un orfelinat din URSS, la recomandarea lui Stalin, care spera fără îndoială că, avându-i pe mână, va dispune de un mijloc suplimentar de a-l constrânge pe tatăl lor revoluționar. La Yan'an, tânăra He este abandonată rapid pentru cuceriri pasagere. În cele din urmă, pleacă din Shaanxi, după care va găsi și ea refugiu mai târziu în URSS, unde, pradă depresiei, va fi îngrijită într-un spital psihiatric. Viața sentimentală agitată a lui Mao este dată peste cap cu adevărat odată cu sosirea în „baza roșie“ a unei actrițe de teatru din Shanghai, Jiang Qing, viitoarea sa soție și curând cauza multora dintre nenorocirile poporului chinez.

Jiang Qing, care are douăzeci și patru de ani, și-a trăit viața, cum se spune. E deja celebră ca „devoratoare de bărbați“, se știe că a avut patru „soți“ unul după celălalt și aranjamente cu poliția naționalistă. Închisă pentru simpatiile ei comuniste în Shanghai, și-ar fi recâștigat libertatea renegându-și ideile, lucru pe care camarazii de acolo nu i-l vor ierta. Când vor afla că „președintele Mao“ se va căsători cu ea, îi vor aminti de acest trecut. Jiang Qing este mai ales detestată de mediile intelectuale

1. Jung Chang și Jon Halliday, *op. cit.*, p. 218.

de stânga, cărora această demimondenă li se pare de o prețiozitate excesivă. Aceștia și alți intelectuali aveau să plătească scump mai târziu animizitatea de la vremea aceea când, devenită atotputernica soție a lui Mao, își va revărsa toată ura asupra lor. În spatele ambițioasei Jiang Qing se profilează un om la fel de neliniștitor. Originar din Shandong, asemenea ei, Kang Sheng a făcut totul ca să-i atragă atenția lui Mao asupra acestei femei, încă de la sosirea la Yan'an. Agăsit la Jiang un post de învățătoare, i-a obținut un carnet de partid și a introdus-o în sferele de conducere, unde știa că „președintele“ o va remarca pe această femeie drăguță.¹ În anii aceștia, Kang Sheng este vicepreședinte al Școlii de cadre a partidului, poliția gândirii a Partidului Comunist. Tocmai a revenit din URSS, unde a petrecut patru ani de „stagiu“ la GPU, poliția politică. A asistat la declanșarea Marii Terori staliniste și a participat la epurarea camarazilor săi chinezi prezenți în URSS. Comunist modelat de „organele“ sovietice, Kang Sheng este versiunea chineză a lui Ejov – călăul-șef al lui Stalin – și a lui Beria, atotputernicul șef al NKVD-ului care îi va urma. Are cruzimea și simțul supunerii celui dintâi și inteligența și gustul pentru intrigă ale celuiilalt. Îndelungata sa carieră de polițist și executant al treburilor murdare alături de Mao îi va dovedi calitatea de comunist. Cunoscând forța de seducție a compatriotei sale, Jiang Qing, bănuia că, dacă o aruncă în brațele acestui „președinte“ fustangiu, investește în viitor.

Mare parte dintre principalii protagoniști ai tragediei maoiste care mai târziu aveau să doboare China sunt deja prezenți la Shaanxi în anii 1930. Lângă Jiang Qing și Kang Sheng, îl găsim pe inamovibilul Zhou Enlai, pe fidelul Zhu De care conduce Armata Roșie, secondat de Peng Dehuai. Acesta va plăti mai târziu cu viața denunțarea Marelui Salt Înainte ordonat de Mao în 1958, care avea să provoace milioane de morți de foame în țară. Liu Shaoqi, responsabil cu lucrul clandestin la partid în nordul Chinei, devine la Yan'an numărul doi în ierarhie după Mao, post pe care îl va ocupa până când Marele Cărmaci va declanșa în 1966 ucigașa Revoluție Culturală pentru a-l elimina. Lin Biao, viitorul „cel mai apropiat camarad de arme al președintelui Mao“, omul care va deveni sufletul său osândit și în același timp lingușitorul lui oficial, agitatorul-șef al Revoluției Culturale și inventatorul Cărticelei Roșii, pe care o vor flutura milioane de gărzi roșii fanatizate, așadar Lin Biao își consolidează în acel moment cariera militară și politică. Tânăr general de armată la numai treizeci de ani, responsabil cu școala militară, începe să construiască cultul personalității lui Mao laudând „geniul de cărmuitor“ al președintelui.² Și mai este și Den Xiaoping, cel mai pragmatic dintre comuniști sau, mai degrabă, cel mai comunist dintre pragmatici, care va scoate China din genunea maoismului după moartea Marelui Cărmaci. Deja de la

1. Jacques și Claudie Broyelle, *Apocalypse Mao*, Grasset, 1980, p. 56.

2. Philip Short, *op. cit.*, p. 342.

Shaanxi dă dovadă de o mare abilitate lipindu-se politic de Mao și distinguându-se militar cu prilejul apărării „bazei roșii” împotriva naționaliștilor.

Situația militară a comuniștilor nu este prea roz la vremea aceea. După dezastrul Marșului Lung, Mao a format o armată puternică de aproximativ 80.000 de oameni, prea puțini în comparație cu sutele de mii de soldați pe care poate să-i strângă Guomindangul. Chiang Kai-shek ar putea lichida această Armată Roșie, dar liderii comuniști se feresc să-i dea ocazia, recurgând la un război de gherilă cu hărțuiri și retrageri rapide. Securitatea de care profită „baza roșie” de la Shaanxi îi datorează, de fapt, foarte puțin geniului militar al lui Mao, ci mult stării generale a țării. Pe 18 septembrie 1931, Japonia a invadat Manciuria și a instalat un guvern-marionetă în provincie, rebotezată Manciukuo de ocupant. Chang Kai-shek este, de atunci, forțat să poarte războiul pe trei fronturi: împotriva invadatorului japonez, împotriva lorzilor războiului care încă nu recunosc autoritatea guvernului său instalat la Nanjing și împotriva Partidului Comunist Chinez, fratele ideologic dușman. Refugiați în nordul Chinei, Mao și camarazii săi beneficiază de protecția lui Zhang Xueliang, zis și „Tânărul mareșal”, unul dintre puternicii lorzi ai războiului stăpâni pe teritoriul lor. Zhang nu este comunist, dar nu este nici un adept al Guomindangului, care visează să unifice țara.

Chang Kai-shek controlează aproximativ un sfert din teritoriul chinez, pe care trăiesc două treimi din populația țării.¹ Autocrat etatist și naționalist, lucruri care merg mână în mână, caută să modernizeze țara. Guvernul lui dispune de un adevărat Minister al Finanțelor, de monedă, de un Minister al Industriei care planifică, de căi ferate care se dezvoltă. Criza economică mondială din 1929, a cărei consecință o suferă China în exporturile sale, și invadarea Manciuriei, motorul economic al țării, de către Japonia în 1931 l-au forțat să-și reanalizeze ambițiile de federalist. Războiul pe care îl poartă pe toate fronturile îi satisface militarismul, dar acesta îl obligă să negligeze reformele politice pe care ar fi trebuit să le întreprindă, mai ales în zonele rurale în care înapoierea seculară îi favorizează pe comuniști. Partidul naționalist, format în principal din funcționari, nu are trecere la populație, ceea ce explică, de asemenea, dificultățile cu care se confruntă Generalisimul, titlul pe care și l-a acordat Chiang. Autoritatea sa nu reușește să se impună în afara marilor aglomerări pe care le controlează Guomindangul.

Fundamental antidemocratic și antiliberal, în fruntea unui partid construit pe model bolșevic, Chiang Kai-shek îi consideră exemple de urmat pe Hitler și Stalin. Ar face orice să fie pe placul Moscovei dacă nu s-ar încăpățâna să-i persecute pe camarazii din PCC. La Kremlin, liderii sovietici vor să refacă unitatea de odinioară, comuniștii aflați la ordine sunt gata să se supună, dar Generalisimul nici nu vrea să audă. Denunțat în

1. Herman Halbeisen, „La décennie de Nankin (1927–1937)”, în *La Chine au XXe siècle*, vol. 1, ed. cit., p. 165.

momentul rupturii din 1927 ca fiind „cel mai perfid dușman al comunismului“, Chiang a reintrat în grațiile URSS după invadarea Manciuriei de către Japonia. Ambițiile imperiale ale Tokyo-ului amenință interesele sovietice din regiune. Moscova și Nanjing și-au reluat relațiile diplomatice la sfârșitul anului 1932, dar încă nu se pune problema unei noi înțelegeri între PCC și Guomindang dorite de Kremlin pentru a lupta cu Japonia. Motivațiile lui Stalin nu au nimic ideologic, interesele de stat îi dictează politica. Războiul civil, cel dintre naționaliști și comuniști și cel pe care îl poartă Chiang Kai-shek împotriva lorzilor războiului, slăbește China, care este incapabilă să fie un zid de apărare în fața Japoniei, de al cărei expansionism se teme Stalin. La mijlocul anilor 1930, *Vojd-ul* ar vrea să-și ia garanții în est ca să se deschidă spre vest, să creeze un dispozitiv capabil să țină în frâu ambițiile Tokyo-ului în Orientul Îndepărtat, pentru ca el să înceapă să se apropie de Berlin și să se înțeleagă cu Hitler în privința Europei. Pentru acest lucru, are nevoie de un acord cu Mao și Chiang, de un front comun între PCC, Guomindang și lorzii războiului, toți împreună împotriva invadatorului japonez.

Pe 12 decembrie 1936, Chiang Kai-shek, aflat în inspecție în nord, este luat ostatic de oamenii lui Zhang Xueliang, lordul războiului din regiune, „Tânărul mareșal“, „protectorul“ lui Mao. Generalisimului îi sunt impuse opt condiții înainte de eliberare. Aceste cereri corespund deciziilor luate de PCC cu câteva săptămâni înainte la „sfaturile“ sovieticilor. Toate vizează constituirea unui front comun împotriva japonezilor. Zhou Enlai este trimis la fața locului să negocieze cu Chiang termenii eliberării. Treisprezece zile mai târziu, este semnat un acord și Generalisimul este eliberat. Pentru comuniști (și URSS), chestiunea este un succes. Dacă PCC își ia angajamentul să nu mai încerce să răstoarne guvernul naționalist, dacă recunoaște legitimitatea autorităților de la Nanjing și dacă Armata Roșie acceptă să se plaseze sub autoritatea trupelor Guomindangului într-un front comun anti-japonez, în schimb, Chiang Kai-shek este forțat să le acorde comuniștilor o parte din teritoriul chinez, să-i finanțeze funcționarea, să înarmeze și să plătească o parte din Armata Roșie, corespondentul a 46.000 de oameni.¹

Este vorba despre recunoașterea de facto a autorității lui Mao în Shaanxi, Yan'an devine oarecum capitala oficială a unei republici sovietice finanțate din fonduri publice. După Marșul cel Lung, comuniștii nu mai reprezentau mai nimic; cincisprezece luni mai târziu, capătă impunitatea și mijloace de supraviețuire. Din această „bază roșie“, de acum înainte Mao își va putea duce liniștit politica așa cum o vede el, din această zonă va putea trimite trupe să cucerească țara. Stalin obține și el ce voia, un front comun care să-i oprească pe japonezi în China. Pentru a-l convinge pe Chiang, *Vojd-ul* nu a ezitat să facă presiuni asupra lui. Fiul Gene-

1. Jung Chang și Jon Halliday, *op. cit.*, p. 213.

ralisimului, reținut în URSS de zece ani, a fost eliberat la încheierea acordului cu comuniștii. O metodă stalinistă prin excelență.

În 1937, Mao stăpânește un Shaanxi pustiit, arid, deșertic, al cărui singur avantaj este inaccesibilitatea, ceea ce îi garantează siguranța. Locuit de aproximativ un milion de oameni, în principal țărani analfabeți și extrem de săraci chiar și după standardele chineze, care supraviețuiesc între secete, foamete și epidemii, această provincie nu are nici un viitor revoluționar. Opt ani mai târziu, în momentul capitulării Japoniei în august 1945, PCC va conduce vreo douăzeci de baze regionale și va stăpâni o populație de 100 de milioane de locuitori. Atunci partidul va avea 1,2 milioane de membri și tot atâția soldați pentru Armata Roșie, plus o miliție de 2,2 milioane de oameni. Dispunând de o asemenea forță, comuniștii vor deveni candidați serioși la cucerirea puterii.¹ Această incredibilă extindere confirmă cât de benefic îi este mereu războiul expansiunii comuniste. Mulți ani mai târziu, în culmea gloriei de Mare Cărmaci, președintele Mao va recunoaște acest lucru. În fața unei delegații oficiale japoneze primite la Beijing, se va lansa în acest monolog: „De ce trebuie să-i mulțumim armatei japoneze? Ei bine, pentru că intervenția japoneză ne-a dat ocazia să colaborăm din nou cu Chiang Kai-shek, ca să luptăm cu armata japoneză. În opt ani de lupte, am trecut de la 25.000 la 1.200.000 de soldați; zonele roșii pe care le-am cucerit numărau 100 de milioane de locuitori. Nu credeți că merită mulțumiri?”²

Violența extremă a înfruntării este principala cauză a succesului comunist. Japonezii s-au comportat în China cu o sălbăcie nemaiauzită, ce a trezit un naționalism de care a profitat Partidul Comunist Chinez. Tokyo a deschis ostilitățile în iulie 1937. În câteva luni, trupele japoneze au ocupat capitala istorică Beijing, capitala economică Shanghai și pe cea a sudului, Cantonul. Pe 13 decembrie, armata japoneză intră în Nanjing, sediul guvernului naționalist. Orașul este jefuit, incendiat, distrus. Violuri, execuții, masacre, nimic nu-i oprește pe soldați, victimele din rândul civililor se ridică, fără doar și poate, la 200.000. Această dorință de a umili caută să distrugă orice capacitate de rezistență. Dar mai degrabă exacerbează naționalismul chinez. PCC, care joacă din plin cartea apărării naționale, se prezintă drept salvatorul țării, în timp ce propaganda partidului face din comuniști singurii luptători din rezistență. Mao pretinde și el că este singurul discipol al lui Sun Yat-sen, părintele națiunii moderne. Postura aceasta seduce. Invadatorul japonez devine chiar cel mai bun agent al comuniștilor: încercând să divizeze frontul unit Guomindang–PCC, propaganda de la Tokyo se axează pe anticomunism, ceea ce face ca tovarășii lui Mao Zedong să treacă drept principalii

1. Lucien Bianco, *Jacqueries et Révolution dans la Chine du XXe siècle* (colab. Hua Chang-Ming), La Martinière, p. 430.

2. *Apud Jacques Guillermaz, Histoire du parti communiste chinois*, Petite Bibliothèque Payot, 1975, vol. 2, p. 267.

inamici ai japonezilor. Pentru majoritatea chinezilor, comuniștii întruchipează adevărata rezistență în fața ocupantului.

De fapt, efortul de război este susținut, în principal, de Guomindang. În opt luni de luptă, Chiang Kai-shek a pierdut 750.000 de oameni, dintre care 450.000 în timpul apărării Nanjing-ului. Guvernul naționalist trebuie să facă față și afluxului celor 95 de milioane de refugiați. Oprirea inamicului și administrarea țării sunt peste puterile unui Guomindang care nu a reușit niciodată să controleze întregul teritoriu chinez. Pe măsură ce Partidul Comunist Chinez se consolidează, naționaliștii pierd teren. Armata lui Chiang Kai-shek, care număra de șaiszeci de ori mai mulți soldați decât armata lui Mao la începutul războiului, va avea numai de trei ori mai mulți în 1945. În China, nu mai mult decât în alte țări, războiul nu a fost câștigat de comuniști, cât a fost pierdut de inamicii lor. Vărsarea de sânge din primele luni de conflict, în care Generalisimul și-a sacrificat mare parte din trupele de elită, obligă Guomindangul să recruteze pe scară mare și să formeze soldați pe bandă rulantă. Toți bărbații între 18 și 45 de ani sunt încorporați, dar mulți reușesc să scape cu ajutorul pilelor, favorurilor sau corupției. Numai cei săraci și fără carte sunt înrolați. Dezertările care li se adaugă pierderilor obligă în curând Guomindangul la răpiri din sate, ceea ce afectează atât combativitatea trupelor, cât și popularitatea unei armate al cărei comportament este disprețuit în zonele rurale. În schimb, disciplina de fier pe care o impun comisarii politici în Armata Roșie a lui Mao îi creează o imagine pozitivă soldatului comunist. Își plătește ce cumpără, își face curățenie unde stă, uneori lucrează pe câmp și caută mereu să fraternizeze. „Să ne susținem armata, armata poporului, care este numai a noastră“ este legenda unei stampe de război, unde se văd țărani care îi sărbătoresc pe soldații Armatei Roșii, trimițându-i recruți, dându-i apă caldă, îngrijind răniții, aducându-i vite pentru hrană și transport.¹

Mao duce lupta cu ajutorul propagandei. A învățat lecția de la Jiangxi, la începutul anilor 1930, unde comportamentul reprobabil al armatei sale și radicalismul măsurilor luate în cele din urmă îi izolase pe comuniști de țărani. De data aceasta, în noile „baze roșii“, PCC-ul se arată discret, camarazii au luat controlul asupra revoluției, s-a terminat cu confiscarea brutală a terenurilor, cu reuniunile în care înfierează proprietarii, cu execuțiile publice. Ajutorarea celor mai săraci îi creează chiar o anume popularitate partidului; ceilalți țărani, cei puțin mai înstăriți, i se supun de teama autorității și ca să aibă liniște. Cât timp plătesc taxele (mari) pentru a întreține Armata Roșie, puterea nu-i deranjează. Cuvântul „comunist“ nu este pomenit în teritoriile ocupate, se vorbește de „regiuni de frontieră“ sau de „districte frontaliere“ și Partidul Comunist se abține să-și impună aici toată autoritatea. Încă din primăvara anului 1940, este

1. Lucien Bianco, *Les Origines de la révolution chinoise*, ed. cit., p. 260.

introdus un sistem al treimii, prin care comuniștii se angajează să nu ocupe decât 30% din posturile din provinciile cucerite. Este vorba de o adaptare a politicii „frontului” dorite de Moscova în această fază a războiului mondial. Desigur, comuniștii au grijă să păstreze partea cea mai importantă a puterii, după cum vor înțelege mai târziu aceste regiuni. În acest război sino-japonez, Mao urmărește două obiective, să-și păstreze autonomia față de Guomindang și să favorizeze expansiunea mișcării comuniste în detrimentul naționaliștilor, mobilizați să oprească invadatorul. Această strategie este un succes în primii trei ani de conflict, după care suferă o lovitură între 1941 și 1943, când ofensiva niponă amenință direct bazele comuniste. Apoi, fiind solicitați pe alte fronturi începând cu 1944, japonezii slăbesc strânsoarea asupra nordului Chinei, unde este concentrat grosul forțelor comuniste. Mao poate în acest moment să pornească din nou la cucerirea țării și să instaleze noi baze, „fesele” revoluției.¹

Bazele roșii, vitrine și laboratoare ale maoismului

Războiul îi permite lui Mao să iasă de sub tutela sovietică. În această perioadă se creează premisele diferendului Moscova–Beijing, care va izbucni la sfârșitul anilor 1950, apoi ale schismei care va urma. Interesele de stat ale URSS dictează politica Kremlinului. „Existau două fronturi chineze: cel al lui Mao Zedong și cel al lui Chiang Kai-shek”, se va justifica mai târziu Molotov biografului său. „Ciuikov era consilierul nostru pe lângă Chiang, dar nu exista consilier militar pe lângă Mao. În schimb, existau agenți de informații, reprezentați ai Cominternului conduși de Vladimirov. Dar lui Chiang Kai-shek îi ofeream un consilier militar, avioane, artilerie, armament. [...] Important pentru noi era să nu capituleze China în fața japonezilor. Le veneam în ajutor să îi oprească pe japonezi, oricât de puțin ar fi fost. Se poate spune că Mao nu ne ajuta în această privință, dar, într-o oarecare măsură, nici nu era împotriva noastră. Pe Chiang Kai-shek îl ajutam în principal.”² Între 1937 și 1939, mai bine de două mii de piloți sovietici au întreprins misiuni de luptă în China, doborând aproape o mie de aparate de zbor japoneze. Stalin i-a acordat un credit de 250 de milioane de dolari Generalisimului pentru achiziționarea de arme; trei sute de consilieri militari, conduși de generalul Vasili Ciuikov, care apoi se va distinge în bătălia de la Stalingrad, fac parte din trupele Guomindangului. După iunie 1941, chiar în plină debandadă militară în fața germanilor, URSS continuă să fie principalul furnizor de arme al naționaliștilor.³

1. Expresia aceasta metaforică îi aparține lui Alain Roux, *Le Singe et le Tigre: Mao, un destin chinois*, Larousse, 2009, p. 886.

2. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, Albin Michel, 1995, p. 108.

3. Jung Chang și Jon Halliday, *op. cit.*, p. 225.

În acest timp, Mao are libertate totală, ceea ce-i permite să-și urmeze politica proprie, mai ales la Yan'an, baza „mamă“. Dacă în regiunile nou cucerite comuniștii acționează discret ca să seducă și să se infiltreze, în Shaanxi nu mai este nevoie să se ascundă. Sunt acasă, și pe acest mic teritoriu dezmoștenit se clădește viitoarea Chină comunistă și se testează metodele maoiste. Yan'an este vitrina lui Mao și în același timp laboratorul lui. Deja găsim aici ceea ce va aduce succesul republicii populare, un pumn de fier într-o mânășă de catifea, un totalitarism eficace care terorizează poporul, ascuns în spatele unei blândeți prefăcute menite să seducă străinii aflați în trecere. Mânășa de catifea este opera propagandei, care îi prezintă pe Mao și pe camarazii săi ca pe niște modești comuniști dezinteresați de bunurile și onorurile acestei lumi, preocupați doar de fericirea poporului lor. Vizitatorii care fac călătoria până acolo, jurnaliști, intelectuali, diplomați, sunt cu toții fermecați de simplitatea acestor lideri care trăiesc adăpostiiți în peșteri improvizate, care își cultivă singuri legumele, asemenea lui Mao, un grădinar de excepție. Din lipsă de legături cu restul populației, acești trimiși speciali nu pot să judece realitatea lucrurilor și trimit imagini, desigur austere, dar așa de pure despre acest soviet de la capătul lumii, încât, de dinainte de victoria sa finală, versiunea chineză a comunismului trezește simpatia.

Atrași de aceste tărâmurile idilice, tinerii intelectuali veniți din marile orașe de coastă care fug de dictatura Guomindangului merg în număr mare în „zonele eliberate“, pătrunși de speranță, lăsând în urmă cariera promisă ca să se pună în slujba poporului. Deziluzia lor este brutală. Se lovesc de pudibonderia comunistă, care interzice cuplurile necăsătorite (mai puțin în cazul cadrelor de conducere), și de sectarismul intelectual al Partidului Comunist. Unii ajung să se exprime în paginile ziarului *Eliberarea*, cotidianul oficial din Yan'an, pentru a denunța inegalitățile dintre cadre și mase, ierarhia apăsătoare și îndobitocirea țăranilor prin propagandă, dar această libertate este de scurtă durată.¹ Idealiștii sunt trimiși rapid în zona rurală, să se reeduce prin muncă alături de țăranii săraci, victime ale unei „mișcări de îndreptare“. Această pedeapsă, prezentată drept o „întoarcere la mase“, va deveni mai târziu specialitatea maoismului în eradicarea oricărei gândiri disidente. Punerea cu botul pe labe a acestor „mici burghezi citadini“ este o ocazie să declanșeze o epurare pe scară mare. Ca în vremea luptei împotriva „antibolșevicilor“ din Jiangxi la sfârșitul anilor 1920, Mao vrea să se descotorosească de cei care pot, sau care crede el că pot să-i afecteze dictatura, în primul rând de comuniștii formați la Moscova. Tutorii lor sovietici au alte preocupări la vremea aceea, așa că eliminarea dorită de Mao este o misiune ușoară. Wang Ming, conducătorul „tinerilor bolșevici“, în momentul acela rivalul lui Mao, este prima victimă a campaniei lansate împotriva

1. Jean-Philippe Béja, *A la recherche d'une ombre chinoise: Le mouvement pour la démocratie en Chine (1919-2004)*, Le Seuil, 2004, pp. 30-31.

„deviaționismului de stânga“ și a „dogmatismului“, care denunță orice susținere oarbă a politicii sovietice.

Epurarea se extinde foarte rapid. Începând cu toamna anului 1942, Kang Sheng, omul poliției politice, are mână liberă să înceapă o „filtrare a cadrelor“ sub pretextul demascării agenților în slujba Guomindangului. Asemenea oricărei puteri absolute, cea a lui Mao suferă deja de paranoia, „președintele“ vede la Yan'an atâția spioni câte „fire într-o blană groasă“, după cum spune chiar el. Această vânătoare de „dușmani“ servește mai ales drept pretext pentru a reduce la tăcere opiniile diferite și pentru a se descotorosi de cei care s-ar îndoi de temeiul „mișcării de îndreptare“. Recurgând la mecanismul verificat al represiunii-mărturisirii-represiunii, este vorba de „filtrarea“ cadrelor, apoi de „salvarea“ partidului, întrucât vinovații mărturisesc în număr mare sub cele mai groaznice torturi. Trebuie să „tratezi bolnavul ca să tratezi boala“, decretează Mao, care dă personal ordinul de a se folosi presiunile fizice pentru a ușura anchetele. Yan'an își trăiește Marea Teroare. Ceea ce anunță tot ce e mai rău pentru viitoarea Chină comunistă. Piotr Vladimirov, reprezentantul Cominternului, trimite rapoarte alarmiste despre climatul care domnește în „capitala roșie“. „24 iunie 1943: sunt arestați spionii Guomindangului. Dar câți spioni sunt? Și cine îi dă dreptul lui Mao Zedong să suspecteze orice comunist de trădare? Și ce fel de drept este dreptul la înțelepciunea supremă?“ „30 iunie 1943: Kang Sheng manifestă această atitudine specială față de oamenii din umbră. Ai impresia că nici un pericol nu-i amenință pe adevărații spioni japonezi, pe cei din Guomindang sau pe alții, în zona specială, cât timp îl respectă pe Kang. Câte personaje sordide de toate soiurile nu beneficiază de încrederea și protecția cadrelor de conducere ale Partidului Comunist Chinez! Dar comuniștii onești nu figurează printre cei pe care îi favorizează departamentul ministrului marilor lucrări! [...] Kang Sheng nu este popular în partid, dar el și-a infiltrat oamenii și acolo. Rapoartele secrete și denunțurile prin intermediul «discursurilor expozitive» din cadrul întâlnirilor, aceasta este viața internă a partidului.“¹ În iulie 1943, mai bine de o mie de „agenți ai dușmanului“ au fost reținuți, jumătate dintre ei au mărturisit și Kang precizează într-un raport că 70% dintre cadrele recrutate recent nu sunt de încredere din punct de vedere politic. Chiar și în secretariatul partidului, centrul puterii, se consideră că zece membri din șaiszeci au „probleme politice“. La finalul acestei campanii de teroare, 40.000 de membri ai partidului vor fi excluși, adică 5% din efectivul total.²

Mao inventează la vremea aceea fără îndoială unul dintre cele mai perverse mecanisme de dominație și aservire pe care le-a creat vreodată comunismul: „reforma prin gândire“. Nu mai este vorba de chirurgie, de eliminarea vinovaților după mărturisiri smulse sub tortură, ci de

1. Apud Roger Faligot, *Les Services secrets chinois*, Nouveau Monde, 2008, p. 79.

2. Philip Short, *op. cit.*, p. 340.

profilaxie, smulgerea răului din rădăcină printr-un control al tuturor de către toți sau, dacă este prea târziu, de vindecare a „bolnavului“ făcându-l să-și recunoască boala și necesitatea vindecării. Această „revoluție“ în practica totalitară nu trebuie să cruțe pe nimeni, nici partidul, nici pe „dușmanii“ săi. În Partidul Comunist, Mao le ordonă tuturor comuniștilor să-și „facă un examen de conștiință și [să] îl copieze de trei ori, de cinci ori, de câte ori va fi nevoie. [...] Spuneți-le tuturor să mărturisească cel mai mic gând pe care l-ar fi putut avea și care nu face bine partidului“¹. Critica și autocritica: acestor cuvinte li se anunță un viitor luminos în universul necruțător al maoismului. Cominternistul Vladimirov va mărturisi în memoriile sale frica pe care a trăit-o la Yan'an în fața acestei noi metode de control politic: „Disciplina de partid se bazează pe forme ridicol de rigide de critică și autocritică. Președintele de organizație decide cine trebuie criticat și de ce. În general «atacăm» de fiecare dată câte un comunist. Toată lumea participă. Nu te poți eschiva. «Acuzatul» nu are decât un singur drept: acela de a se căi pentru «greșelile» lui. Dacă se consideră nevinovat sau «își mărturisește vina» prea moale, atacul este reluat. E un adevărat dresaj psihologic. Am înțeles o realitate tragică“, își continuă Vladimirov mărturia. Această metodă crudă de constrângere psihologică pe care Mao o numește „purificare morală“ a creat o atmosferă înăbușitoare în organizația de partid de la Yan'an. Un număr deloc neglijabil de militanți comuniști s-au sinucis, au fugit sau au devenit psihotici. Metoda funcționează pe principiul: «Fiecare trebuie să știe tot despre gândurile intime ale celuilalt». Aceasta este abjecta și rușinoasa directivă care guvernează fiecare întrunire. Tot ce e mai intim și mai personal este etalat fără rușine în public spre a fi analizat. Sub eticheta criticii și autocriticii, sunt iscodite gândurile, aspirațiile și gesturile fiecăruia.“² Rezultatul este spectaculos: întrucât orice gând diferit este eliminat, comuniștii sunt dresați nu să reflecteze, ci să devină purtătorii de cuvânt ai partidului. „Dacă pui aceeași întrebare la douăzeci sau treizeci de persoane, de la intelectuali până la muncitori, indiferent de subiect, răspunsurile lor sunt mereu mai mult sau mai puțin asemănătoare. [...] Ai spune că există un punct de vedere adoptat cu prilejul întrunirilor“, notează un jurnalist de la Chongqing, primit să facă un reportaj la Yan'an în iunie 1944.³

„Reforma prin gândire“ își găsește și o altă aplicație, și mai rea, în închisorile și lagărele care s-au înmulțit pe teritoriul „eliberat“ din Shaanxi. „Educația este principală, pedeapsa, secundară“ este un slogan inventat la Yan'an. Scopul muncii silnice este să contribuie la „reformarea“ infractorului. Propaganda descrie închisorile ca pe niște școli culturale

1. *Apud* Jung Chang și Jon Halliday, *op. cit.*, p. 272.

2. Extras din memoriile lui Piotr Vladimirov publicat în *Le Nouvel Observateur*, 17 iunie 1974.

3. *Apud* Jung Chang și Jon Halliday, *op. cit.*, p. 273.

și politice. Paznicii, comparați cu niște profesori, nu au dreptul să comită acte brutale.¹ Realitatea este mai puțin atrăgătoare. „Reforma prin gândire” trebuie „să transforme viziunea politică a oamenilor ca să le permită să devină oameni noi prin intermediul regretelor sincere”, se poate citi într-un manual de instruire al poliției politice.² Și aici, ședințele de critică și autocritică se succedă, dar, să nu ne facem iluzii, într-o atmosferă și mai puțin civilizată decât în organizațiile de partid. Toți „tovarășii prizonieri” sunt chemați să participe, într-o mare întrecere socialistă pentru adevăr. „Reforma prin gândire” nu este nici mai mult, nici mai puțin decât o spălare de creiere căruia prizonierul nu poate să i se sustragă și nu are de ales, trebuie să i se supună. Această metodă represivă, în care fiecare prizonier este în același timp călăul colegului său de celulă avea să se răspândească în comunismul asiatic. „Reforma prin muncă” a fost instituită în vremea Republicii Sovietice de la Jiangxi, la începutul anilor 1930, „reforma prin gândire” este o creație care provine din Yan’an. Combinația celor două, inaugurată în timpul războiului sino-japonez, permite maoismului incipient să dispună de un mijloc eficient de distrugere a personalității chiar de dinainte de luarea puterii.

O victorie mai mult militară decât politică

„Pace, democrație și unitate” devine sloganul Partidului Comunist Chinez după capitularea Japoniei. Este vremea promisiunilor și a celor trași pe sfoară. Comuniștii continuă politica „frontului unit” inaugurată la începutul conflictului, dar apoi o transformă puțin câte puțin într-o mașinărie de război împotriva Guomindangului cu promisiunea preluării puterii. În zonele „eliberate”, partidul adoptă – fără nici o intenție ironică – cuvântul de ordine „Să punem capăt dictaturii partidului unic”, care denunță confiscarea țării de către naționaliști. Din nou, tinerii studenți și intelectuali sunt atrași de această promisiune. Vor înțelege, prea târziu pentru ei, că au fugit de autocrația lui Chiang Kai-shek ca să ajungă pe mâna unui Mao totalitar. În regiunile pe care le controlează, comuniștii aplică o politică agrară moderată, dar activă, dând „pământul celor care îl muncesc”. În această privință, comuniștii chinezi urmează încă modelul sovietic, redistribuirea terenurilor este prima etapă a colectivizării ce urmează. Mao promite amnistia, chiar și în cazul regretelor tardive, pentru a atrage o parte din elita conducătoare a țării, de care are nevoie ca să administreze zonele „eliberate”. Partidul său de țărani-soldați duce o lipsă teribilă de cadre competente, mai ales după campania de epurări sângeroase pe care le-a cunoscut Yan’an-ul, în care mulți intelectuali au fost lichidați.

1. Jean-Luc Domenach, *Chine: l'archipel oublié*, Fayard, 1992, p. 51.

2. *Apud* Harry Wu, *op. cit.*, p. 77.

Americanii sunt primii care se lasă trași pe sfoară de această politică a „deschiderii”. Washingtonul, care se teme de o ingerință crescândă a Moscovei în China, este gata să-i ceară pe acești comuniști diferiți de marele frate sovietic. Intervenția tardivă a URSS împotriva Japoniei i-a permis lui Stalin să se ocupe de Manciuria, o bază tentantă. În același timp, Kremlinul a semnat cu naționaliștii lui Chiang Kai-shek un tratat de prietenie. Odată reinstaurată pacea, acest avânt sovietic în China începe să îngrijoreze Casa Albă. Mao, aparent izolat în acest vârtej diplomatic, are nevoie de susținere și de credibilitate politică. Atunci joacă rolul „disidentului”, de care Statele Unite se lasă păcălite. Generalul George Marshall, care sosește în China în decembrie 1945 ca ambasador extraordinar și mediator, este luat peste picior de Zhou Enlai, care îi spune în secret că „președintele” Mao ar prefera să meargă la Washington în loc de Moscova. Marshall își informează președintele.¹ Harry Truman este cu atât mai dispus să ceară această minciună cu cât sovieticii pretind și ei că se distanțează de Mao. „În China, anumiți oameni se consideră «comuniști», când, de fapt, sunt străini de comunism”, îi mărturisește Molotov unui emisar american. Este pur și simplu un mod de a exprima nemulțumirea pe care le-o inspiră condițiile lor de trai. Dar, odată ce acestea se vor ameliora, vor abandona această orientare politică. Guvernul sovietic nu se asociază cu elementele comuniste.”² Sub egida lui Marshall, se ajunge la un acord în ianuarie 1946 între comuniști și naționaliști pentru organizarea de alegeri în vederea constituirii unei Adunări Naționale. Chiang Kai-shek suportă presiunile aliatului său american, care cere democratizarea sistemului politic al Republicii în schimbul ajutorului, indispensabil reconstrucției Chinei. Mao, la rândul său, profită de medierea lui Marshall; aceasta îi conferă un prestigiu personal și politic, îi garantează partidului său spațiu de manevră în materie de propagandă. Partidului Comunist Chinez îi reușește acest joc subtil. În iulie 1946, de exemplu, Chiang Kai-shek lansează o ofensivă împotriva Manciuriei, pe care Armata Roșie chineză a pus stăpânire după retragerea Armatei Roșii sovietice, când guvernul naționalist trebuia în mod legitim să recupereze provincia. Generalisimul este îndreptățit, într-o oarecare măsură. Marshall decretează imediat instituirea unui embargo asupra armelor, pentru a sancționa inițiativa militară a Guomindangului. Însă Chiang nu-și duce mai puțin victorios ofensiva. În momentul în care se pregătește să-i înconjoare pe comuniști în regiunea centrală Shandong și în Shaanxi, Partidul Comunist Chinez nu mai are de ales și-i cere lui Marshall să intervină. Generalul american face presiuni asupra Generalisimului, care acceptă încetarea focului.³ Comuniștii sunt salvați, dar asta nu împiedică

1. *Foreign Relations of the United States*, 1945, vol. 7, p. 804.

2. *Ibid.*, 1944, volumul 6, p. 255.

3. Marie-Luise Năth, „La guerre civile (1945–1949)”, în *La Chine au XXe siècle*, Fayard, vol. 1, 1989, p. 223.

propaganda partidului să denunțe înțelegerea secretă dintre naționaliști și americani, prezentați drept invadatori străini ai biete Chine. Partidul Comunist mizează încă o dată pe reflexul naționalist. În războiul sino-japonez, comuniștii au reușit să treacă drept singurii luptători din rezistență, în războiul civil care se anunță vor să pozeze în garantul interesului național. Pentru a nu compromite viitorul, Statele Unite învață să fie o prezență discretă, până când, în cele din urmă, renunță la Chiang Kai-shek.

Victoria finală a Partidului Comunist Chinez ar fi fost imposibilă fără susținerea materială a URSS. Ocupând Manciuria în 1945, ca urmare a intervenției sale militare împotriva Japoniei decise la Ialta, Stalin urmărea două obiective: să pună mâna pe regiunea industrială și să le asigure spatele camarazilor chinezi. Regiunea este distrusă și jefuită de Armata Roșie sovietică, exact cum procedează în aceeași perioadă în Europa de Est. Armata lui Mao primește o parte din mijloacele tehnice de luptă recuperate de la japonezi (avioane, tancuri, artilerie). Mii de soldați japonezi sunt, de asemenea, dați pe mâna camarazilor chinezi să fie folosiți drept instructori. În martie 1946, în momentul retragerii sovietice din Manciuria, Moscova le lasă locul comuniștilor, provocând intervenția lui Chiang Kai-shek. Armata Roșie chineză, care este aproape de o catastrofă cu această ocazie, se reface rapid datorită aflului celor 100.000 de soldați nord-coreeni trimiși de URSS. Mai târziu, propaganda comunistă va pretinde la Beijing că Partidul Comunist Chinez a fost singurul artizan al cuceririi puterii. După ruptura dintre URSS și Republica Populară Chineză, la începutul anilor 1960, Moscova se va lăuda public că ajutorul său a fost decisiv la vremea aceea.

În China nu a avut loc o revoluție, ci un război civil, care s-a încheiat cu victoria militară a comuniștilor. Nu pentru că țărani ar fi urmărit să răstoarne vechea ordine ori că proletarii ar fi căutat să rupă lanțurile robiei, ci pentru că teritoriul a fost cucerit pas cu pas de Armata Roșie, mai întâi zonele rurale și apoi orașele. După căderea dinastiei Qing, istoria țării a fost presărată de bătălii și nu au contat decât oamenii, grupurile sau partidele care sprijineau o forță militară. Din timpul Republicii Sovietice de la Jiangxi, Mao numea țărănimea armată soviete rurale. „Fiecare comunist trebuie să înțeleagă acest adevăr, că puterea se cucereste cu arma“, acesta este aforismul lansat în acel moment.¹

Faza finală a acestui lung război civil se derulează între primăvara anului 1947 și sfârșitul lui 1949. La început, Chang Kai-shek își dovedește superioritatea, apoi, din toamna anului 1947 și până în vara anului 1948, comuniștii se redresează, înainte ca Guomindangul să se prăbușească începând cu toamna lui 1948. Ostilitățile sunt reluate când PCC refuză să participe la Adunarea Națională, care trebuia să pregătească o nouă Constituție. Zhou Enlai, care reprezintă aparența „democratică“ a

1. Apud Lucien Bianco, *Les origines de la révolution chinoise*, ed. cit., p. 290.

partidului la Nanjing, s-a retras din procesul de tranziție elaborat cu mi-gală de generalul Marshall, iar războiul civil este reluat. În această ultimă fază a cuceririi, Partidul Comunist își redenumeste forța militară Armata Populară de Eliberare. APE, armata comuniștilor, devine arma lor de propagandă, acest nou nume sugerează că este emanația poporului, că lucrează pentru binele său.

Pe plan strict militar, victoria finală a comuniștilor se poate explica în mai multe moduri: o mai bună strategie, informații valoroase, o raportare diferită la război... APE este mai preocupată să distrugă forțele inamice decât să cucerească sau să păstreze orașele și teritoriile, spre deosebire de Guomindang, care vrea să pună stăpânire pe capitalele de provincie. Ea evită bătăliile pe câmpul de luptă și războiul de uzură, adoptând în schimb un război de hărțuire care epuizează inamicul. Fiecare grup comunist de armată își păstrează libertatea de inițiativă, poate să bată în retragere dacă liderii săi consideră necesar. Cât timp raportul de forțe le rămâne favorabil naționaliștilor, APE folosește tactica evitării. Când situația le este favorabilă comuniștilor, statul-major preferă metodele „mulțimilor de oameni“, unde sacrificarea unui număr mare de soldați copleșește inamicul în cele din urmă. Această nouă formă de război apare în noiembrie și decembrie 1948, în momentul bătăliilor decisive de la Huai-Hai. O primă înfruntare cauzează moartea a 20.000 de soldați din tabăra guvernului și a 100.000 din tabăra comunistă. La sfârșitul campaniei, APE va înregistra 250.000 de oameni uciși, dar armata Guomindangului va pierde 600.000 de oameni, dintre care două treimi sunt prizonieri.¹ Soarta bătăliei îi favorizează pe comuniști și datorită infiltrării în rândurile inamicului. Cu prilejul acestor bătălii de la Huai-Hai, trei dintre principalii ofițeri naționaliști erau în secret membri ai Partidului Comunist Chinez.² La rândul său, armata Guomindangului suferă de o lipsă de cadre de calitate. Inspirându-se din propriul lui trecut, Chiang Kai-shek nu are încredere în ofițerii tineri și străluciți care ar putea avea ambiții. Generalii promovați sunt, adesea, cei mai mediocri. Generalisimul face greșeala strategică de a vrea să ocupe, în numele Republicii, un teritoriu prea mare, care devine imposibil de apărat. Antrenată de ofițeri germani, armata sa preferă războiul de tranșee, inspirat din tranșeele din 1914–1918, când adversarul duce un război de manevră. În sfârșit, statul-major al Guomindangului subestimează APE, atât forța sa militară, cât și puterea de atracție. Propaganda comunistă își găsește până la urmă ecou în rândul soldaților naționaliști, care speră să fie tratați mai bine în rândul lor.

Guomindangul a pierdut războiul și pe plan politic. După înfrângerea japonezilor, mulți militari naționaliști s-au comportat ca niște cuceritori

1. Marie-Luise Năth, „La guerre civile (1945–1949), în *La Chine au XXe siècle*, ed. cit., p. 226.

2. *Apud* Jung Chang și Jon Halliday, *op. cit.*, p. 340.

pe teritoriile recuperate, atrăgându-și dușmănia chinezilor proprietari ai bunurilor confiscate drept pedeapsă pentru „colaboraționism”. Corupția care domnește în rândurile armatei și ale puterii nu creează o impresie prea bună. În plus, conflictul cu Japonia a distrus țara, situația economică este catastrofală, inflația, galopantă. În 1945, un dolar era 1.705 de yuani, în martie 1947, 14.000, în august 1948, 8.683.300. Pentru popor, comuniștii nu pot fi mai răi decât naționaliștii. Dorința de ordine după decenii de tulburări sângeroase este un factor care joacă în favoarea lui Mao. „Între 1945 și 1949, după 150 de ani de suferințe din ce în ce mai mari, China a reușit o reînnoire sociopolitică profundă conformă cu tradiția sa culturală”, va estima Marie-Luise Năth în studiul său despre războiul civil, „reînnoire pe care am putea-o defini ca pe o «căutare a puterii în haos» și ca pe un «acces la putere într-o stare de epuizare generală». Din cele mai vechi timpuri, spațiul chinez a cunoscut mereu această alternanță. [...] Oamenii exploatați moral și material s-au supus omului pe care îl credeau a fi singurul capabil să pună capăt acestui haos insuportabil și să împiedice iremediabila prăbușire a statului și a societății.”¹ Comuniștii, care se arată așa de disciplinați, întruchipează această nevoie de ordine. Abila lor confiscare a naționalismului, întâi în privința rezistenței împotriva japonezilor și apoi în acest război civil, în care americanii, sprijinul Guomindangului, sunt stigmatizați ca fiind noii invadatori, le consolidează poziția.

În limba chineză se spune în același fel „stat” și „națiune”, *guojia*, ceea ce are meritul clarității. Un stat puternic este o națiune puternică și viceversa. După un secol și jumătate de umilință, China și-a regăsit cu prilejul celui de-al Doilea Război Mondial un loc printre națiunile lumii, țara este reabilitată ca putere care contează, în special ca membru permanent al Consiliului de Securitate al noii Organizații a Națiunilor Unite. Dar cât valorează revenirea națiunii chineze în afacerile mondiale dacă nu are un stat puternic s-o susțină? PCC se află, așadar, la intersecția acestor două revendicări profunde ale chinezilor, și anume ordinea și recunoașterea, un stat puternic pentru o națiune respectată. Lăsând impresia că pot satisface aceste două aspirații, comuniștii pot profita de nemulțumirile poporului. Naționalismul, care reprezintă conștiința de clasă a „națiunilor proletare”, după cum va analiza sinologul Lucien Bianco², este, în China mai mult decât în altă parte fără îndoială ca urmare a trecutului glorios al țării, principalul motor al revoluției. Pentru a-l menține în funcțiune, comuniștii nu ezită să recurgă la mici manipulări. De exemplu, la fiecare armă recuperată de la inamicul naționalist, este accentuată originea americană, pentru a-i înfuria pe soldați și populația, iar dacă nu apare nicăieri, este adăugată din motive de propagandă.

1. Marie-Luise Năth, „La guerre civile (1945–1949)”, în *La Chine au XXe siècle*, ed. cit., pp. 233–234.

2. Lucien Bianco, *Les Origines de la révolution chinoise*, ed. cit., p. 268.

Prăbușirea Republicii Chineze a lui Chiang Kai-shek s-a produs în decursul unui an, din octombrie 1948 până în octombrie 1949. Generalisimul și-a ales propriul Waterloo, lansându-se în campania de la Huai-Hai, unde avea să-și piardă grosul forțelor în fața „mării de oameni” a soldaților comuniști. În rândurile liderilor Guomindangului, mai multe voci îi cer demisia. Chiang trece în plan secund, dar păstrează mare parte din putere în sânul partidului. Speră ca prin această demisie să favorizeze o pace amiabilă cu PCC-ul, care însă nu este dispus. În aprilie 1949, statul-major comunist lansează o nouă ofensivă generală împotriva regiunilor și orașelor aflate încă în mâinile naționaliștilor. „Eliberarea” țării este implacabilă. Are loc fără entuziasm în rândul populației, chiar dacă locuitorii din Nanjing și din Shanghai se simt ușurați că s-a încheiat războiul civil.

„MARTIENI” ÎN SHANGHAI

„Marțieni în Shanghai!” N-am să uit niciodată această exclamație a unui bătrân francez din China, înghesuit alături de mine lângă o ușă, de unde urmăream incredibilul eveniment. Soldați care nu pustiesc, nu jefuiesc, nu violează.... Nu s-a mai văzut așa ceva în China. Iată-i! Trec în ordine pe strada Nanjing, în șir indian, pe lângă clădirile înalte cu bănci și firme. Înaintează în grabă, liniștiți, în sandalele lor de paie sau espadrile, cu haine din pânză verde, înaintează în grupuri mici, metodic, de-a lungul trotuarelor. [...] Puținii civili chinezi din jurul meu se îngrămădesc lângă ușile închise, privesc muți scena. Avangarda defilează prin fața noastră, cu uniforme murdare de noroi, cu căști în stilul japonez, cu puști vechi. Dar nici urmă de vehicule motorizate. [...]

La mai puțin de un sfert de oră după sosirea eșalonului din frunte, telefonistele aleargă în papuci să desfășoare în mijlocul șoselei prima linie de campanie. Santinelele sunt postate la intrările principalelor clădiri, unde flutură steaguri albe. Și mereu sosesc noi grupuri în șir indian. În cele din urmă, bărbații se vor opri, ici-colo, pe lângă clădiri și vor adormi în fața ușilor, nu fără a-și suci gâtul privind spectacolul celor douăzeci sau douăzeci și cinci de etaje care îi domină. Evident, acești soldați țărani nu văzuseră niciodată așa ceva. Uniforme decolorate de culoarea zemii de iarbă, cu sandalele uzate, mitraliere vechi: este armata de gherilă ieșită din orezărie. Armata poporului cucerește citadela capitalismului chinez, marțienii au aterizat în Shanghai. Cuceritori fără artilerie, fără tancuri, fără blindate și care, în această primă zi, cel puțin, cuceresc orașul fără luptă.

De asemenea, fără aclamații, fără entuziasm popular, ci în liniștea străzilor aproape goale. Uralele eliberării vor fi organizate puțin mai târziu. Shanghai-ul este însăși imaginea acestei Chine extenuate care trece la comunism pentru că s-a afundat din plin în haos și disperare. Nu mai este decât o omenire haotică, mi-zerabilă și cinică, în care totul a eșuat.

Robert Guillaín, „Des «Martiens» à Shanghai”, *Le Monde*, 22-23 mai 1983.

Când Mao Zedong proclamă la Beijing nașterea Republicii Populare Chineze, pe 1 octombrie 1949, din vârful Porții Păcii Celeste, aflate vizavi de piața Tiananmen, chinezii încă nu stăpânesc întregul teritoriu. Abia la sfârșitul anului, pe 27 decembrie mai exact, va cădea ultimul bastion al

rezistenței organizat de Chiang în Sichuan, provincie care va plăti scump ceea ce noua putere consideră deja a fi o revoltă. În data de 1 octombrie 1949, Mao nu anunță nici un program, se mulțumește să citească o listă de numiri în fața zecilor de mii de chinezi adunați de partid. „Trăiască președintele Mao!“, strigă mulțimea. „Trăiască poporul!“, răspunde Mao. Din cauza accentului său puternic din Hunan, provincie îndepărtată din centru-sud, de neînțeles pentru majoritatea concetățenilor săi, vorbele Marelui Cărmaci îi scapă asistenței în ziua aceea.

Degeaba are PCC peste un milion de membri, tot rămâne minoritar în țară. La Beijing, partidul are 3.000 de adepți, la Shanghai 8.000 la o populație de nouă milioane.¹ Mao îi mărturisește lui Anastas Mikoian, trimisul lui Stalin, că în acest oraș, bastion muncitoresc și creuzet al Partidului Comunist, naționaliștii sunt mult mai numeroși decât comuniștii. În Canton, care va cădea abia la jumătatea lunii octombrie, consulul sovietic observă că nu există „propriu-zis o mișcare comunistă clandestină [...]”. Este motivul pentru care oamenii nu au ieșit pe străzi să salute sosirea Armatei Roșii². Nu există entuziasm nici în zonele rurale, unde adeziunea la politica partidului a fost adesea mai degrabă forțată decât voluntară. Noua putere nu este deloc populară. În zonele „eliberate“, comuniștii au făcut presiuni să promoveze o cooperare „voluntară“. Țăranii au fost forțați să cedeze, conștienți de autoritatea absolută a partidului și de capacitatea sa de represiune.³ Armata Populară de Eliberare este o minciună încă din denumirea sa. În fruntea ei se află cadre comuniste, dintre care multe au aceleași studii, la aceleași instituții ca gradații de vizavi, cei ai Guomindangului. Nu este o armată a poporului, cum nu sunt nici forțele naționaliste. În ambele cazuri, fiii de țărani formează grosul armatei, lucru de înțeles într-o țară în care 85% din populație trăiește în zona rurală.⁴ Comuniștii, la origine o elită străină de țărănime, au conceput, au încurajat și au dus această „revoluție“ după un model tipic leninist, fără legătură cu voința populară. Faptul că au triumfat cu ajutorul țărănimii nu face din victoria lor militară o revoluție țărănească, idee pe care a reușit să o impună propaganda partidului.

De asemenea, PCC nu a câștigat războiul civil datorită justetei liniei sale politice, ci printr-o mai bună tactică militară. Victoria le aparține mai mult generalilor APE Zhu De, Peng Dehuai sau lui Lin Biao decât liderilor partidului precum Mao Zedong sau Zhou Enlai. Această geneză

1. Simon Leys, „L'art d'interpréter des inscriptions inexistantes écrites à l'encre invisible sur une page blanche“, *The New York Review of Books*, vol. XXXVII, nr. 15, 11 octombrie 1990.

2. *Apud* Jung Chang și Jon Halliday, *op. cit.*, p. 351.

3. Lucien Bianco, *Jacqueries et Révolution dans la Chine du XXe siècle*, ed. cit., p. 453.

4. Marie-Luise Năth, „La guerre civile (1945–1949)“, in *La Chine au XXe siècle*, ed. cit., p. 233.

a regimului îi va modela viitoarea organizare. „Partidul dă ordine cu arma în mână“ va deveni un slogan esențial în Republica Populară, pentru a aminti că militarii trebuie să li se supună oamenilor politici, dar APE nu va înceta niciodată să fie un sprijin indispensabil pentru putere, chiar salvatoarea sa, ca în timpul Revoluției Culturale. Nomenclatura Partidului Comunist și ierarhia militară se vor confunda până la vârful ierarhiei, unde numărul unu va cumula mereu conducerea partidului cu președinția Comisiei Militare Centrale, care va comanda APE, toate forțele de ordine ale țării și va conduce tot aparatul militaro-industrial. În China comunistă, puterea nu este întruchipată doar de partidul-stat, ci de partidul-armată-stat. Diferența nu șterge nimic din caracterul totalitar al regimului instalat pe 1 octombrie 1949, după modelul sovietic, care rămâne farul unei lumi comuniste în expansiune. Urmând exemplul bolșevicilor în Rusia, revoluționarii profesioniști chinezi au reușit să profite de pe urma dorinței de revoluție a populației, după care le-au confiscat-o. Visurile de libertate și modernitate de după 1911, la căderea dinastiei Qing, duse apoi mai departe de Mișcarea 4 mai 1919, au fost rapid spulberate în zonele „eliberate“. La rândul lor, aceste speranțe aveau să dispară și ele rapid, de astă dată la nivelul întregii țări. Dintre toate aspirațiile născute din tulburările de la începutul secolului XX, numai nevoia de afirmare națională al Chinei avea să se realizeze prin intermediul comunismului, dar cu prețul a mii de suferințe pentru popor.

În spatele cortinelor de fier

Când vom pune URSS într-o mașină și mujicul pe tractor, să încerce atunci să ne depășească domnii aceștia capitaliști care își trâmbițează atâta „civilizația”! Vom vedea atunci care țări sunt înapoiate și care avansate.

STALIN

Dacă anii de după război corespund triumfului comunismului ca utopie și sistem politic, în același timp ei îi anunță și prăbușirea. Prestigiul Uniunii Sovietice și al lui Stalin este uriaș în țările cucerite – speranța într-o lume mai dreaptă și propaganda ajută în acest sens –, dar și în democrațiile occidentale, unde clasele de jos visează la paradisul socialist care le este descris, în timp ce intelectualii sunt fascinați de cea mai mică lumină venită din Est. În Lumea a Treia, „tabăra progresistă” întruchipează mai mult ca oricând speranța în momentul în care era colonială ia sfârșit. Din punct de vedere geografic, comunismul este la putere în mai mult de o treime din planetă, politic conduce destinele a cel puțin un sfert din omenire, spiritual stăpânește aproape toate spiritele. Când *Vojd*-ul împlinește 70 de ani în decembrie 1949, se declanșează în lume un dezmăț de laude care i-ar face să roșească până și pe zeii cărora li se închinaseră până atunci oamenii. Viitorul, puțini se îndoiesc de acest lucru, îi aparține marxism-leninismului. Totuși, această irezistibilă expansiune cuprinde în esența ei limitele iluziei, lăsând să se întrezărească germenii neajunsurilor care vor pune capăt comunismului o jumătate de secol mai târziu.

Modelul sovietic se impune peste tot unde conduc partidele comuniste, ceea ce nu împiedică nicidecum fisurarea unității sistemului, de parcă, răspândindu-se, ideologia își pierde din coeziunea inițială. Degeaba rămâne Moscova referința absolută, vor apărea diferențe ici-colo, chiar divergente, pe care le șterge cât este în viață figura paternă a „Părintelui tuturor popoarelor”. În ciuda pretențiilor sale științifice universale și a ambiției de a întruchipa căutarea supremă a fericirii umane, comunismul depinde, ca orice sistem politic, de specificul local al țărilor cucerite și de structura oamenilor care sunt în slujba lui. Capacitatea de adaptare a marxism-leninismului la particularitățile naționale, care-i conferă forța, îi dă și slăbiciunea. În transformarea ideologiei în național-comunism, aspectul național este un factor perturbator care va lua amploare, în așa măsură încât amenință chiar comunitatea comunistă. Impus de o

minoritate, uneori adus la putere de o armată străină, întotdeauna impus cu forța, comunismul are nevoie în fiecare țară de un factor național ca să-și dea legitimitate. Astfel, cultivă în structura sa diferendele care, în cele din urmă, vor eroda echilibrul general al sistemului. Proletarii din toate țările nu sunt gata să se unească, așa cum cere sloganul, cu atât mai puțin popoarele care și-au construit o identitate proprie prin intermediul unei memorii comune. Universalitatea utopiei nu poate să împiedice confruntarea cu realitatea istoriei, când animozitățile și/sau ambițiile naționale vor prima în fața supunerii față de dispozițiile dinspre Moscova sau dinspre orice altă comunitate de interese. Războaiele pe care le vor duce în cele din urmă URSS și China, China și Vietnamul, Vietnamul și Cambodgia, între altele, vor vădi limitele unui comunism transnațional.

Mânași de mândrie și de setea de putere, responsabilii comuniști nu sunt scutiți de trăsăturile care guvernează raporturile umane în general. Utopia nu transcende oamenii, ci le exacerbează ambițiile, căci, în acest univers pretins egalitar, unii vor vrea întotdeauna să fie mai egali decât alții. Epurările – specialitatea proprie tuturor partidelor comuniste fără excepție, fie că sunt la putere, fie că nu – precum epurările din țările cu regimuri comuniste nu sunt, cel mai adesea, decât triviale conflicte între oameni, ascunse după paravanul neînțelegerilor ideologice. Fiecare partid, fiecare țară care se consideră comunistă funcționează astfel; certurile dintre Moscova și alte capitale comuniste nu vor avea alte cauze decât trivialele lupte de influență. Un Tito plin de orgoliu sau un Mao devorat de ambiție nu puteau suporta prea mult timp statuia de Comandant a lui Stalin și cu atât mai puțin pe cea a succesorilor săi.

Propagându-se, sistemul comunist accentuează aceste probleme. Dar, la ceasul triumfului său deplin, modelul sovietic nu trebuie să se teamă cel mai mult de efectele politicii sale imperiale. Eșecul vine din interior, este înscris în logica totalitară care îl guvernează. În URSS, sfârșitul conflictului mondial a consfințit ultimele deziluzii ale poporului, care aveau să confirme ruptura definitivă dintre guvernanți și guvernați. Mai mult ca oricând, comunismul este văzut așa cum este el, nedrept, orb la suferință, profund inuman. După masacrele războiului civil împotriva Albilor, după hecatomba colectivizării, după arbitrarul Marii Terori și sacrificiile războiului mondial, sovieticii sperau la un moment de repaus. Pentru a mobiliza națiunea împotriva invadatorului, Stalin își chemase „frații și surorile” în ajutor în primul său discurs de după dezastrul din 22 iunie 1941. În momentul eliberării, cei care scăpaseră victorioși au crezut că vor putea să profite de această fraternitate, dar *Vojd*-ul, mai bănuitor ca oricând, le va plăti ce le datorează, și anume salvarea puterii sale.

Pentru a controla pe deplin poporul, „homo sovieticus” trebuie să fie convins că trăiește în paradis. Condiția principală a totalitarismului este izolarea sa, așa că ridică ziduri înalte sau coboară grele cortine de fier, la care au recurs dintotdeauna regimurile comuniste pentru a evita contagiunea exterioară. Crima curajoșilor luptători ai Armatei Roșii, plecați

să învingă inamicul până în inima Germaniei, e aceea că știu cum este dincolo de frontiere. Soldații care se întorc plini de anecdote despre prosperitatea pe care au găsit-o, în ciuda războiului, în Cehoslovacia, Austria, chiar în Polonia sau Bulgaria, nu mai înțeleg necesitatea sacrificiilor la care au consimțit pentru a construi un socialism care nu generează decât sărăcie și îndobitocire. Stalin se teme de un nou „decembrism”, denumire care provine de la mișcarea ofițerilor revoltați de la începutul secolului al XIX-lea împotriva regimului autocrat al țarului, după ce au văzut Europa în timp ce au luptat împotriva armatei lui Napoleon până la Paris. Nici nu amuțiseră trompetele victoriei, că numeroși gradați din Armata Roșie au și ajuns în Gulag, alături de nefericiții lor camarazi care fuseseră luați prizonieri de germani și pe care regimul îi considera „trădători” de patrie după repatrierea din lagărele naziste. „Stalin a pus să fie supravegheați cei care reveneau din Europa”, își va aminti Sergo Beria, fiul șefului poliției politice. „Punea pe ei o presiune continuă, ca să nu fie tentați să povestească ce-au văzut.”¹ Obsesia mărturisirii, a comparării cu străinătatea, explică în parte și epurările pe care le vor cunoaște țările cucerite de Armata Roșie. În sânul partidelor comuniste est-europene, majoritatea camarazilor care și-au petrecut mare parte din viața de militar în exil în străinătate vor fi eliminați prin procesele-spectacol, construite pe modelul celor care jalonaseră Marea Teroare din anii 1930. Numai liderii formați în serai, în URSS, trebuiau să se bucure de încrederea Moscovei

Generalii acoperiți de glorie plătesc, la rândul lor, umbra pe care i-ar putea-o face *Vojd*-ului. Numele lui Jukov, învingătorul de la Stalingrad și cuceritorul Berlinului, dispare din presă și din relatările despre Marele Război Patriotic, iar Stalin rămâne singurul artizan al victoriei. Mareșalul Antonov, fost șef al statului-major, merge să conducă un obscur district militar din Transcaucazia; numele lui Rokossowski, Konev, Voronov sunt șterse din cronicile publice; mai mulți gradați de rang înalt sunt executați sau închiși pentru acuzații false de trădare.² Soarta celor care și-au pierdut un braț sau un picior în luptă este deplorabilă. Două milioane de invalizi de război sunt lăsați de izbeliște, forțați să cerșească. „Patria socialismului” nu pune preț pe recunoștință.

Acum că greutățile războiului au trecut, populația sovietică așteaptă slăbirea menghinei totalitarismului. Dar strângerea curelei este resimțită și mai puternic. Înainte să se sinucidă în buncărul său din Berlin, Hitler, indiferent la suferințele poporului său, estimase că germanii trebuiau să plătească înfrângerea. Stalin consideră că sovieticii nu-și merită victoria. Legea din 26 decembrie 1941, care condamnă la o pedeapsă de cinci până la opt ani în lagăr orice lucrător din domeniul apărării și din cel al căilor ferate care își părăsea postul fără aprobare, este prelungită până în mai 1948. Nouă sute de mii de muncitori au fost condamnați în timpul

1. Sergo Beria, *Beria, mon père*, Plon/Critérion, 1999, p. 265.

2. Orlando Figes, *Les Chuchoteurs*, Denoël, 2009, p. 525.

războiului în numele acestei legi. Menținerea sa provoacă mare nemulțumire printre muncitorii care revin din estul țării, de dincolo de Ural, unde fuseseră transferate întreprinderile lor după invazia germană. Obstacolele cu care se confruntă acești muncitori în timpul reinstalării provoacă numeroase opriri ale producției, greve, manifestații, lucru care nu se mai întâmplase cel puțin din 1932.¹ Guvernul reactivează o lege mai veche din anii 1930, *orgnabor*, care obligă orice persoană angajată să respecte contractul pe o durată de minimum cinci ani, în caz contrar fiind condamnată pentru dezertare și ajungând în lagăr. Zece milioane de sovietici recrutați în sectorul construcțiilor și în industrie sunt supuși la *orgnabor*, dar rezistența este puternică. Un sfert din mâna de lucru, din mine și industria grea, dezertează în ciuda riscurilor. Până la 40% din tinerii ucenici aleg să fugă decât să fie obligați să stea în întreprinderea lor din cauza acestei legi. Aceste reacții de autoapărare în ciuda reprimării arată gradul de disperare a populației, care nu mai are ce aștepta de la acest regim și care preferă să-și piardă libertatea decât să devină sclava sistemului. Pentru cei care o îndură, iluzia comunismului nu mai există de mult. Viitorul eșec al URSS își are aici una dintre origini. Soarta proletariatului sub propria sa „dictatură” este mai puțin de invidiat decât în țările capitaliste unde domnește, potrivit propagandei comuniste, o exploatare nerușinată. Salariile din 1948 sunt, desigur, de două ori mai mari decât în 1937, dar costul vieții s-a triplat. Pentru același program de lucru, muncitorul englez sau american poate să-și cumpere în 1950 de patru până la șapte ori mai multe bunuri de consum decât colegul său sovietic.² Potrivit unor indici comparativi, nivelul de trai și salariul real de la începutul anilor 1950 sunt puțin mai mari decât cele din Rusia anului 1913.³

În zona rurală, anii de după război anunță întoarcerea în infern. Măsurile luate în timpul războiului pentru dezvoltarea producției agricole, în special autorizarea terenurilor individuale destinate familiilor, sunt reconsiderate. Se dă ordin să se „lichideze încălcările statutului colhozian”, prin legi care reglementează fermele colective. În 1946, puterea recuperează 4,7 milioane de hectare de pământ „obținute ilegal”; între 1947 și 1949, 5,9 milioane de hectare sunt re colectivizate. „Deculacizarea” afectează din nou Ucraina. Nikita Hrușciiov, responsabilul acestei republici sovietice, adoptă în februarie 1948 o propunere de surghiunire a „elementelor rurale dăunătoare”. Foametea nu întârzie să apară, și odată cu ea scenele de canibalism. Producția agricolă se prăbușește. Pentru a îndeplini cota, guvernul trimite în zonele rurale emisari cu puteri depline. Cerealele sunt rechiziționate, țăranii încep să moară de foame. Foametea face în doi ani între 800.000 și un milion de morți. Scrisoarea unui secrete-

1. Nicolas Werth, *La Terreur et le désarroi*, Perrin/Tempus, 2007, p. 394.

2. Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, Calmann-Lévy, 1982, p. 397.

3. Dimitri Volkogonov, *Staline, triomphe et tragédie*, Flammarion, 1991, p. 446.

tar al comitetului din regiunea Odessa, A.I. Kiricenکو, adresată lui Hrușciov după vizita la un colhoz ucrainean, stă mărturie pentru această nouă dramă: „Am descoperit o scenă de groază. Femeia avea pe masă, în față, cadavrul copilului ei și îl tăia în bucăți. În timp ce făcea sinistru treabă, spunea: «Am mâncat-o deja pe Manecika, acum îl punem la sărat pe Vanečika. Așa mai rezistăm un pic». Ți imaginezi așa ceva? Foamea o făcuse pe această nefericită să-și piardă mințile și să-și măcelărească propriii copii.”¹ Ca în anii 1930, Stalin supraveghează tot și este la curent cu întreaga situație, dar vai de acel care se lasă înduioșat. Trimis în Moldova de *Vojd*, Aleksei Kosîghin îi spune la întoarcere că malnutriția și distrofiile au pus stăpânire pe țară. Stalin se înfurie și mult timp îi va spune lui Kosîghin „fratele distrofic”².

Pentru a înfrânge orice rezistență, pe lângă rechiziționarea cerealelor, puterea introduce și alte măsuri: 27 de milioane de sovietici, dintre care 23 de milioane de țărani, rămân fără cartelele de aprovizionare și o nouă lege care vizează „furtul proprietății sociale sau al proprietății private” condamnă la muncă silnică între cinci și douăzeci și cinci de ani orice persoană acuzată că a ascuns cereale sau că a furat. Vădulele de război, care nu-și pot acoperi nevoile din cauza lipsei de ajutor, sunt, alături de copiii lor, primele victime ale acestei noi legi. Douăzeci și șapte de lagăre noi sunt deschise să-i primească pe condamnații suplimentari. Numai în 1947, 21.300 de copii de peste 12 ani (vârsta legală de la care pot fi condamnați după 1935) sunt întemnițați. Represiunea este așa de brutală, încât secretarul Comitetului Central al Tineretului Comunist se arată înduioșat într-o notă adresată Politbiuroului, în care dă câteva exemple de condamnări: B.I. Mareev, 13 ani, șase ani în colonia penitenciară pentru că i-a furat colegei, tinerei Bulanova, 600 de grame de pâine; A.F. Hudiaikov, de 16 ani, cinci ani în colonia penitenciară pentru că a furat dintr-un apartament o pereche de ghete de copil și 134 de ruble; B.K. Baranov, de 15 ani, șapte ani în colonia penitenciară pentru că a furat din uzina „Călăuza proletariatului” 500 de grame de amidon, în valoare de o rublă și șaiszeci și cinci de copeici.³ Toate aceste măsuri sunt trăite de populație ca o mare nedreptate. Mii de scrisori ajung la diferite eșaloane ale puterii, chemări la clemență, cereri de iertare, solicitări de abrogare a injustei legi sau măcar de modificare a ei, circulă chiar o petiție, cu speranța că aniversarea vârstei de 70 de ani a lui Stalin va fi prilejul amnistierii acestor „infracțiuni” mărunte. Nu se vor lua măsuri oficiale, vor avea loc câteva eliberări anticipate, dar mereu cu cea mai mare discreție, pentru că partidul nu se răzgândește și nu disculpă un condamnat.

1. Nikita Khrouchtchev, *Souvenirs*, Robert Laffont, 1971, p. 227.

2. *Apud* Robert Conquest, *Sanglantes moissons*, Robert Laffont/Bouquins, 1995, p. 350.

3. Nicolas Werth, *La Terreur et le désarroi*, ed. cit., p. 423.

12 ianuarie 1949

Mult stimate tovarășe Andreev, vă rog cu respect să vă aplecați asupra cererii mele de a examina solicitarea legată de fiica mea, Ivankova Maria Nikitisna. Mult stimată tovarășe Andreev, Ivankova M.N. a furat din livada colhozului pe 4 iulie 1947, a cules și a sustras 4,4 kilograme de mere, pentru care a primit șapte ani. Mult stimată tovarășe Andreev, ceea ce a împins-o pe Ivankova M.N. la furt din livada colhozului a fost faptul că anul acela a fost foarte greu și noi eram nouă în familie, dintre care puteau munci numai Ivankova M.N. și fiul meu Belocenکو V.N., ceilalți erau invalizi, un fiu cu un picior amputat în urma unui accident de tren, ceilalți trei încă minori, iar eu am 57 de ani. În anul acela, 1947, toți copiii aveau burțile umflate de foame și Ivankova era și ea înfometată și cu burta umflată, ne era frică tuturor să nu murim de foame și atunci Ivankova a decis să fure merele să poată face în sfârșit o supă de ierburi și mere pentru copii. Mult stimată tovarășe Andreev, vă implor s-o iertați pe fiica mea Ivankova M.N., este vinovată, dar o pedeapsă așa de aspră este nedreaptă, vă rog să o iertați. Ivankova muncește la Stalingrad la reconstruirea orașului. Adresa ei este B.P. 6 LK 15a.

Mult stimată tovarășe Andreev, nu-mi respingeți cererea.

Belicenko Evghenia Vassilissa, provincia Rostov, raionul Krasnogvardeiski, satul Sulino, cătunul Proletarka.

Apud Nicolas Werth, La Terre et le désarroi, Perrin/Tempus, 2007, p. 429.

Teroarea, atenuată o perioadă din cauza dezordinii generale provocate de război, revine mai oarbă ca oricând, poate lovi pe oricine în orice clipă. Scena are loc în birourile unei stații de tractoare din regiunea Vitebsk. Stația tocmai a fost zugrăvită, acum trebuie atârinate din nou portretele oficiale. Un tânăr tractorist intră și, din neatenție, dărmă un tablou cu Stalin, sprijinit de zid. Încercând să-și repare gestul nepotrivit, tânărul se dezechilibrează și calcă pe chipul „șefului“. Liniște mormântală în rândul asistenței. „Vinovatul“ moare până la Congresul al XX-lea din 1956, cel al destalinizării... Dactilografa unei reviste bate din greșeală „împotrivirea“ în loc de „privirea lui Stalin“. Nu mai are niciodată ocazia să facă greșeli de dactilografiere.¹ Mii de destine sunt distruse pentru lucruri atât de banale la sfârșitul anilor 1940. Pedeapsa cu moartea este oficial abolită, pentru a fi înlocuită cu pedeapsa la 25 de ani de lagăr. Această așa-zisă dovadă de omenie agravează situația prizonierilor. Tuturor celor condamnați la zece ani de lagăr înainte de această abolire le este prelungită pedeapsa până la 25 de ani și, când este reintrodusă pedeapsa capitală în 1950, condamnările la 25 de ani devin un lucru obișnuit.² Acești ani de după război corespund expansiunii fără precedent a Gulagului. În 1946, administrația penitenciarelor trece sub controlul Ministerului Afacerilor Interne, MVD, și așa va rămâne până la prăbușirea URSS. În

1. Dimitri Volkogonov, *Staline, triomphe et tragédie*, ed. cit., p. 200.

2. Michel Heller, *Le Monde concentrationnaire et la littérature soviétique*, L'Age d'homme, 1974, p. 199.

aceste vremuri de reconstrucție și pentru a compensa mâna de lucru care lipsește după milioanele de oameni morți în război, ocnașii sunt la mare căutare. Frecvența și timpul de lucru cresc cu zile de lucru de 10-12 ore, fără a pune la socoteală drumurile până la locul respectiv. Pe 1 ianuarie 1950, Gulagul numără oficial 2.561.351 de prizonieri, cu un milion mai mult decât în 1945.¹ Deportații de pe teritoriile ocupate recent, în curs de sovietizare, precum țările baltice și Moldova în special, au îngroșat efectivele. Acești noi prizonieri au o altă experiență de viață decât „dușmanii poporului” din anii 1930; ei nu au fost intoxicați de propagandă în legătură cu construirea socialismului și, mai ales, simt ură și dispreț față de un sistem care, după părerea lor, nu este mai bun decât regimul nazist, ale cărui ravagii le-au cunoscut în timpul ocupației. Toate acestea aveau să explodeze până la urmă, în inima sistemului se strecura o fisură, în consecință, organele de represiune sunt contestate.

La Kolîma în 1946, la Komi și Karaganda în anul următor, la Salehard și Taișet în 1948 și 1950, apoi mai târziu la Vorkuta și Norilsk în special, *zek*-ii se organizează să obțină drepturi, se revoltă împotriva călăilor lor. Mii de prizonieri își găsesc moartea în înfruntări violente, dar forțează puterea să dea înapoi. Repunerea în discuție a regimului penitenciar de tip stalinist, a arbitrarului absolut slăbește capacitățile de coerciție ale regimului. Totalitarismul conduce prin frică; dacă victimele o depășesc, construcția se fisurează.

Soarta popoarelor condamnate la surghiun înainte de război, în cadrul colectivizării sau în ajunul războiului mondial – în cadrul „operațiunilor naționale” de la finele anilor 1930 – sau a celor acuzate de „colaborare” cu inamicul este pecetluită. Națiunile „pedepsite” sunt condamnate să-și piardă identitatea. Republica Autonomă Ceceno-Ingușă dispăre de pe hartă, orice menționare a înseși existenței unei naționalități cecene, balkare, calmîce și a altora este ștearsă din Marea Enciclopedie Sovietică. În noiembrie 1948, un decret stipulează că aceste popoare „interzise” își vor păstra permanent acest statut, din generație în generație, până la sfârșitul lumii. Dorința de eradicare avea să întrețină în rândul acestor naționalități condamnate uri și dorințe de răzbunare, pe care URSS, iar mai târziu Rusia necomunistă, aveau să le plătească scump. În 1950, numărul acestor „pedepsiți” veșnic este egal cu cel al prizonierilor din lagăre, adică aproape de 2,5 milioane de suflete.

Puterea preia controlul asupra societății sovietice, de parcă s-ar teme de contagiarea din exterior. După ce a fost obligată să se alieze cu puterile occidentale să lupte împotriva lui Hitler, URSS se închide în sine parcă pentru a proteja și atrage în aceeași crispă și țările cucerite. Militarizarea la toate eșaloanele corespunde acestui reflex de apărare. La ordinul lui Stalin, angajații multor ministere – Justiție, Afaceri Externe,

1. Anne Applebaum, *Goulag*, Grasset, 2005, p. 509 [*Gulagul*, Humanitas, București, 2011, p. 473 – n. tr.].

Comunicații... – trebuie să poarte uniformă, la fel ca milițienii, agenții securității statului și angajații din sistemul feroviar. Gradele civile sunt instaurate peste tot, la toate rangurile și ordinele. La școală este reluată tradiția din epoca țaristă, băieții sunt îmbrăcați cu uniforme și șepci în stil militar. Aceste dispoziții contribuie la înrolarea și controlul populației, sub tutela unui partid-stat omniprezent și protector. Care este rolul jucat de paranoia *Vojd*-ului, care se agravează cu vârsta? Este greu de spus. În orice caz, aceste măsuri mențin țara în tensiune. O stare de război permanent rămâne cel mai bun mod prin care liderii sovietici mențin controlul politic, în timp ce pretind că acționează spre binele și ocrotirea tuturor, chiar dacă populația nu ar trebui să mai creadă acest lucru. Starea de război permite și scuzarea sacrificiilor cerute, când toată lumea constată în viața de zi cu zi eșecul sistemului. Toate regimurile comuniste aveau să recurgă la acest procedeu. În același timp, militarizarea pregătește „patria socialismului” pentru reluarea luptei cu dușmanul capitalist. Stalin împinge URSS și dominioanele sale spre un nou conflict mondial, convins că comunismul are numai de câștigat. Războiul permanent, alături de teroare, se știe, este cealaltă constantă a totalitarismului, cel mai adesea justificându-se reciproc. Nici o țară care se declară marxist-leninistă nu a cunoscut pacea în secolul XX.

Reabilitatea familiei, elogiarea naționalismului, dogmatismul, epurările, ordinea ideologică reafirmă ascendentul puterii asupra societății. Reconfiscarea de către partidul-stat, departe de a consolida coerența sistemului, generează mai degrabă o serie de tare care îi zdruncină unitatea. Familia, patria, disciplina ar putea fi crezul acestei epoci. Căsătoriile înregistrate la starea civilă sunt singurele recunoscute, este restabilită noțiunea de copil ilegitim, procedura de divorț se complică, avortul este interzis, mamele familiilor numeroase primesc alocații speciale; aceste măsuri vizează relansarea demografică a țării după masacrul războiului mondial și consolidarea controlului social. Ideea familiei văzute ca o celulă de bază a societății este specifică pentru puterile autoritare. Patriotismul devine arma ideologică cea mai puternică, este un mijloc prin care popoarele sunt forțate să accepte viața grea și noile „dificultăți trecătoare” pe care le traversează țara, potrivit propagandei. Cine ar îndrăzni să se plângă, când presa face o descriere apocaliptică a vieții cotidiene de dincolo de granițe, din Occident? În februarie 1947, o lege interzice căsătoriile cu străinii, orice contact cu cetățenii altor țări poate fi considerat un act de spionaj, recunoașterea vreunui merit capitalismului devine chiar pasibilă de pedeapsă. În revista *Probleme economice*, profesorul Kubanin, mare expert în problema rurală, afirmă că URSS acuză o întârziere față de Statele Unite în domeniul productivității muncii agricole. Revista este eliminată pentru erezie și profesorul dispare în Gulag.¹ Totul devine

1. Anne Applebaum, *Goulag*, Grasset, 2005, p. 509 [*Gulagul*, Humanitas, București, 2011, p. 473 – n. tr.].

un motiv de măgulire a orgoliului național. Rușii au fost mereu precursorii modernității, pretinde propaganda, ei au inventat avionul (nu frații Wright) sau radioul (datorat, de fapt, italianului Marconi). *Internaționala*, celebrul cântec al revoluționarilor din lumea întreagă, este înlocuită cu un imn care sărbătorește puterea sovietică, „uniunea indestructibilă a republicilor libere făurită pentru veșnicie de Marea Rusie”. Conotația naționalistă nu poate să nu amintească de „Reich-ul de o mie de ani” al naziștilor.

O campanie denunță spiritul decadent al poetei Anna Ahmatova și al umoristului Mihail Zașcenko, acuzați că sunt prizonierii influențelor străine. Tot ce nu este rusesc este stigmatizat, „cosmopolitismul” este considerat răul absolut, agent corupător al comunismului și al spiritului rus, iar cele două tind să se confunde. Naționalismul duce la xenofobie – majoritatea regimurilor marxiste vor proceda la fel –, ceea ce duce, la rândul său, la antisemitism. „Sankt Petersburg, Petrograd, Leningrad este un oraș rusesc care a fost construit exclusiv de muncitori ruși”, scrie un anume Makarov în primăvara anului 1949. „Populația sa este, de asemenea, esențialmente rusească. Toate sectoarele economiei orașului au fost mereu conduse de ruși. În prezent, s-a creat o situație insuportabilă pentru ruși în anumite sectoare ale economiei orașului. Comerțul, industria locală, institutele de tot felul, cercetarea, sănătatea etc. sunt puternic controlate de evrei.”¹ Gheorghi Malenkov, unul dintre favoriții lui Stalin la conducerea partidului, flutură această scrisoare în fața secretariatului Comitetului Central pentru a obține trimiterea unei comisii însărcinate cu epurarea Leningradului de acești evrei, în primul rând din domeniul sănătății. Sfârșitul domniei lui Stalin este otrăvit de campaniile antisemite, ale căror procese numite „ale halatelor albe” aveau să fie punctul culminant. Medicii, neapărat evrei, sunt acuzați că au vrut să atenteze la viața liderilor. *Vojd*-ul considera că această mascaradă judiciară trebuia să fie preludiul unei deportări masive a rușilor de origine evreiască, dar moartea sa în 1953 va opri la timp fatala procedură. Gruzinul Stalin se vrea cel mai rus dintre sovietici, pătruns de ardoarea și orbirea noului convertit. URSS, care se pretinde, în ochii străinătății, campionul popoarelor colonizate, speranța emancipării lor, este, în interiorul granițelor, cea mai mare țară colonială din lume și așa va rămâne până la prăbușirea finală. Spiritul rusesc, readus la viață cu scopul de a servi cauzei în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, va afecta coeziunea uniunii construite prin teroare chiar de către comuniști. Și acest lucru anunță începutul sfârșitului.

Doi oameni simbolizează această perioadă de la finalul domniei lui Stalin și degenerescența sistemului: Andrei Jdanov, ideologul-șef, purificatorul artelor și literelor, și Trofim Lîsenko, impostorul științei și

1. *Apud* Ghennadi Kostîrcenko, *Prisonniers du pharaon rouge*, Solin/Actes Sud, 1998, p. 323.

distrugătorul agriculturii. *Vojd*-ul l-a plăcut întotdeauna pe Jdanov. Când Kirov a fost asasinat în decembrie 1934, l-a numit în locul său în fruntea partidului din Leningrad. Membru al Politbiuroului începând cu 1939, s-a distins în timpul războiului conducând apărarea oraşului „său”, supus unei teribile blocade germane, care a făcut peste un milion de morţi. În 1944, Jdanov preia conducerea chestiunilor ideologice, cheie de boltă într-o teocraţie ca URSS, şi aruncă ţara într-un „război rece” cultural. Toate măsurile antioccidentale sunt opera sa. Jdanov a fost inventatorul, în 1934, al „realismului socialist”, care avea să facă furori în universul comunist, în ţările cu regimuri marxist-leniniste, precum şi în partidele care au această ideologie. Potrivit acestuia, artiştii şi intelectualii nu trebuie să mai descrie realitatea aşa cum este, ci cum ar trebui să fie odată înfăptuit comunismul. Jdanov devine, pe scurt, primul regizor declarat al ficţiunii comuniste, iniţiatorul mirajelor în care trebuiau să creadă în lume toţi aceia care nu se confruntaseră cu realitatea comunismului. În vremea sa, cultura este o armă de luptă. În 1946, îi reduce la tăcere pe poeta Ahmatova, „un amestec de călugăriţă şi curvă”, spune el, şi pe umoristul Zaşcenko, „monstruos de caricatural”, amândoi vinovaţi că fuseseră prea critici cu *Vojd*-ul. Apoi ţinta sa devine „perversiunea formalistă” a lui Şostakovici şi a lui Prokofiev, înainte de a trece prin filtrul ideologic toate artele. Considerat la vremea aceea numărul doi al regimului, Jdanov alimentează xenofobia prin campaniile sale împotriva oricărei forme de „cosmopolitism”. „Jdanovşcina” devine pentru cultura anilor de după război ceea ce a fost „ejovşcina” în timpul Marii Terori din anii 1930, cuvântul-simbol al epurării, intelectuale de data aceasta. Această „revoluţie culturală” este mai puţin radicală şi ucigaşă decât cea realizată mai târziu de Mao în China, dar este extrem de dăunătoare pentru intelectualitatea sovietică şi, în cele din urmă, vătămătoare pentru dezvoltarea URSS înseşi. Lumea, afirmă Jdanov, este împărţită în două tabere ideologice inconciliabile. Tabăra sovietică, marxistă, ştiinţifică şi patriotică i se opune taberei burgheze, idealiste, metafizice şi reacţionare. Radicalismul condamnă ţara la izolare de restul planetei, ne-socialiste, la inventarea de noi căi în toate domeniile, obligă regimul sovietic la o cursă rapidă şi permanentă cu capitalismul, pe care o va pierde în cele din urmă.

Povestea lui Trofim Lîsenko ilustrează absurditatea acestei alegeri politice şi ideologice când, în numele unei „biologii de clasă”, acest şarlatan va grăbi prăbuşirea unei agriculturi deja afectate de colectivizarea ucigaşă din anii 1930. Nu Jdanov l-a creat pe Lîsenko, dar teoriile năstruşnice ale celui din urmă îşi vor îndeplini funestul destin din cauza contextului xenofob şi antiintelectual pe care îl dezvoltă ideologul-şef. Întrucât de peste hotare nu poate veni nimic bun şi adevăraţii savanţi sunt persecutaţi sau reduşi la tăcere în URSS, i se deschide calea lui Lîsenko şi elucubraţiilor sale. Provenit dintr-o familie de ţărani ucraineni, acesta este un simplu tehnician agricol care, la începutul anilor 1930, a pretins că poate să accelereze ritmul recoltelor, punând la punct o metodă

prin care grâul din iarnă să încolțească în primăvară, asigurând astfel două recolte pe an. Procedul, numit „iarovizare“, de la „iarovoi“, care înseamnă „de primăvară“, se dovedește rapid un eșec. Erau posibile două recolte, dar cu prețul unei risipe de grâne, ceea ce făcea ca metoda să fie foarte costisitoare.¹ După această încercare, Lîsenko ia în vizor legile geneticii lui Mendel și teoriile lui Darwin despre selecția naturală a speciilor, pentru a le condamna în numele Științei Tuturor Științelor: materialismul științific și variantele sale (dialectic, istoric etc.) pus la punct de Marx și Engels. În cercurile înalte, la Kremlin, Stalin urmărește cu interes încă de dinainte de război gândirea acestui abil tehnician. Un om, un savant autentic, unul dintre cei mai mari botaniști și geneticieni ai epocii sale, Nikolai Vavilov, a mirosit păcăleala și a denunțat-o. Vavilov a fost arestat, torturat și condamnat pentru conspirație cu dușmanul și pentru spionaj. Va muri de epuizare în lagăr pe 26 ianuarie 1943.

După război, teoriile lui Lîsenko continuă să fie apreciate, întrucât aplică „legile“ marxismului în domeniul geneticii, biologiei și, în sfârșit, al agronomiei. Dacă Mendel are dreptate, dacă genele sunt imuabile, atunci este imposibil să schimbi ordinea lucrurilor, să transformi omul, să faci din el un „om nou“, altfel spus scopul comunismului. În același timp, dacă este să-i dăm crezare lui Darwin, lupta pentru supraviețuire este un mecanism în același timp universal și permanent, ceea ce contrazice armonia societății fără clase sociale proprie teoriei marxiste și face imposibilă existența comunismului. Așadar, nu există nici gene imuabile, nici selecție naturală, totul poate fi transformat, dirijat, prevăzut acționând asupra mediului. Lîsenko adaptează legile naturii la marxism. Filozoful german a spus că infrastructura determină suprastructura, ființa, conștiința, așa că, pentru ucenicul vrăjitor agronom, este de ajuns să schimbi mediul plantelor (infrastructura lor) ca să obții rezultate mai bune. Orice altă teorie reprezintă un punct de vedere burghez emina-mente condamnabil, afirmă Lîsenko. Dacă modifici grânele și le oferi alte condiții de dezvoltare, obții ceea ce vrei, pretinde șarlatanul în numele marxismului, care vorbește despre revoluționarea societății și alterarea condițiilor de viață pentru a schimba omul și a ajunge la comunism. Lîsenko crede într-o „transformare a speciilor“ capabilă să dea naștere unei varietăți de plantă plecând de la o alta, să modifice, de exemplu, grâul în secară sau orzul în ovăz. În paralel, propune plantarea în cuiburi în locul sădirii grăunțelor una câte una cum cere tradiția. În grup, susține el, germenii se întăresc unii pe alții și asigură dezvoltarea celor mai buni dintre ei, așa cum unirea proletariatului în sânul propriei sale dictaturi trebuie să ducă la nașterea omului nou într-o societate fără clase sociale. Pe lângă faptul că aceste teorii devin cele oficiale ale agronomiei sovietice, că este imposibilă contestarea lor, că sunt interzise cărțile care îl pot

1. Joël și Dan Kotek, *L’Affaire Lyssenko*, Complexe, 1986, pp. 29–43.

contrazice pe Lîsenko și cercetătorii sceptici sunt eliminați, în afară de faptul că aceste elucubrații primesc susținerea unor savanți străini eminenți orbiți de credința lor în comunism, noile „legi“ biologice ale impostorului mai și sunt aplicate pe teren și conduc la o catastrofă agricolă a cărei amploare puterea o va conștientiza numai spre sfârșitul anilor 1950. Nici Jdanov, mort în august 1948, nici Stalin, mort în martie 1953, nu vor mai fi de față să constate pagubele cauzate de eroul lor.

TRIUMFUL ȘI DECĂDEREA LÎSENKOISMULUI

Între 1948 și 1952, puterea lui Lîsenko a fost absolută: nici una dintre deciziile sale nu a mai fost contestată, nici una dintre tezele sale, criticată. Orice publicație ostilă era interzisă. A întreprins reorganizarea profundă a predării biologiei, a impus noi manuale și „a reciclat“ profesorii. Diferitele institute de biologie care depindeau de Academia de Științe au fost lovite de epurări sistematice. Cât despre adepții teoriei lui Mendel, laboratoarele le-au fost confiscate și li s-a refuzat dreptul de a continua să predea și să cerceteze. [...]

Dar, din 1952, o serie de eșecuri grave care capătă aspectul unui soi de dezastru pe teren dau o lovitură decisivă puterii lui Lîsenko. Aceste eșecuri provin din realizarea a ceea ce se numea la vremea aceea „Marele Plan de transformare a naturii“ sau „Planul de pe 20 octombrie“, ale cărui linii generale fuseseră trase de Stalin, combinând tezele lui Williams¹ și ale lui Lîsenko.

Iată în ce termeni descria comunistul francez Francis Cohen acest plan în 1949 în revista *Europe*, cu titlul simptomatic „L'Age d'or, objectif n°1 de l'URSS“: „Partidul bolșevic și guvernul sovietic, bazându-se pe experiența savanților și a colhoznicilor, au pus la punct «Planul de pe 20 octombrie», a cărui punere în practică va transforma în cincisprezece ani stepa într-un veritabil parc de 150 de milioane de hectare, de două ori cât Franța. Primul punct din plan este plantarea unei rețele de șiruri de copaci și a unor perdele forestiere de protecție. Acești copaci vor opri vântul, vor reține umiditatea, vor împiedica zăpada să se topească prea repede și o vor forța să satureze pământul de apă, vor suprima scurgerea de suprafață și, prin urmare, erodarea distrugătoare.“ [...] Eșecurile au fost destul de semnificative pentru ca ministrul Agriculturii să introducă noi directive în domeniul perdelelor forestiere, care implicau renunțarea la metoda lîsenkoistă de plantare a copacilor în cuiburi. De fapt, chiar de dinainte de moartea lui Stalin, în martie 1953, se renunțase la punerea în aplicare a „Marelui Plan“ sub forma în care fusese lansat. [...] Începând cu 1952, cadrele din producția agricolă – grosul adepților lîsenkoismului – au început să-i retragă încrederea lui Lîsenko [...].

Faptul că această retragere a fost progresivă și chiar foarte lentă are o explicație simplă: lîsenkoismul era organic legat de linia politică urmată de partid în materie de agricultură de douăzeci de ani, de linia care „produsese“ această pătură socială de cadre și directori pentru care teoria lîsenkoistă constituia fundamentul ideologic. Așadar nu este deloc surprinzător că moartea lui Stalin nu a antrenat și căderea lui Lîsenko. [...]

Așadar, dacă nu avea loc o reexaminare generală a chestiunii lîsenkoismului care să conducă nu numai la chestionarea naturii filozofiei marxiste și a aplicării sale în anii precedenți, ci și a problemei formelor luptei ideologice și a întregii

1. Academician sovietic care pretindea că, aplicând materialismul dialectic la știința solului, este posibil să le modifice natura și astfel clima, după voie.

politici agricole din 1917 și până atunci – o reexaminare care ar fi dus la o analiză critică a tuturor problemelor create de „construcția socialismului” în URSS – „renunțarea” la Lîsenko nu era posibilă. [...]

Abia în 1965, ca urmare a unei reuniuni a Academiei de Științe, a fost nevoit să renunțe la postul de director al Institutului de Genetică. În același timp, comisiile începeau să elaboreze noi manuale de biologie, să organizeze cursuri pentru profesori și să-i pună la curent cu ultimele descoperiri din domeniul geneticii din Occident.

Dominique Lecourt, *Lyssenko, histoire réelle d'une „science prolétarienne”*, PUF/Quadrige, 1995, pp. 163-168.

Partidul, stâlpul regimului, este și el victima succesului comunismului după război. Pe 1 ianuarie 1946, efectivele sale se ridică la 5.511.000 de membri. Oportunismul devine motivația principală a aderării, care se realizează din ce în ce mai mult prin cooptare din rândurile „camarazilor” nomenclaturiști. „Puritatea” ideologică a Partidului Comunist are la fel de mult de suferit ca reprezentativitatea sa. La Congresul al XIX-lea, din 1952, ultimul din viața lui Stalin, muncitorii formau 7,6% din delegați, țărani 7,8% și cu cât urci în ierarhie, cu atât aceste categorii sunt mai puțin reprezentate.¹ Oricare ar fi mediul, militantul comunist este mereu mai egal decât ceilalți, același lucru este valabil și pentru muncitorul membru de partid față de colegii săi, pentru milițian, academician, ministru... Ambiția, avantajele asociate apartenenței la partid atâta conflictele de interese în rândul său, cu lupte tot mai exacerbate pe măsură ce înaintezi în sferele puterii. Politbiuro nu este scutit de aceste comportamente așa de omenești precum oportunismul, arivismul, conformismul, din moment ce totul se învâрте în jurul persoanei lui Stalin, al bunăvoinței sale. Începe cursa pentru cel mai stalinist dintre stalinisti, ca să îi intre în grații. Puterea sovietică, după treizeci de ani de existență, funcționează ca o curte regală. În acești ani de după război, Andrei Jdanov este favoritul, până la moartea sa în august 1948. Vorșilov sau Kaganovici rămân apropiații dictatorului, dar nu au influența ideologului-șef. Moartea celui din urmă declanșează intensificarea luptei pentru stabilirea celui cărui îi vor reveni favorurile Călduzei. Leningradul, la conducerea căruia se afla Jdanov de la asasinarea lui Kirov în 1934, este ținta invidiei tuturor. Primul pretext care se ivește duce la epurarea orașului pentru a instala o nouă conducere. În decembrie 1949, capitala Nordului organizează un târg al comercianților fără, se pare, să facă apel la Moscova. Malenkov, care visează să ocupe lângă Vojd locul lăsat liber de Jdanov, afirmă că organizația locală a partidului a vrut să-i facă concurență Comitetului Central. Îi acuză pe comuniștii din Leningrad de separatism. Este începutul afacerii de la Leningrad, principalii lideri locali sunt destituiți și odată cu ei președintele Gosplan-ului (Direcția planificării),

1. Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, ed. cit., p. 400.

care păcătuiește prin aceea că este originar din oraș. Epurarea este însoțită de o campanie antisemită, a cărei consecință avea să fie „procesul halatelor albe”. Stalin, care crede în lupta de clasă ca motor al istoriei, derulează procesul de epurare care trebuie, în opinia sa, să garanteze înaintarea Partidului Comunist pe calea comunismului. Partidul, care a pierdut trei milioane de membri în timpul războiului, și-ar dori un moment de răgaz, asemenea restului societății sovietice. Noile epurări sunt suportate cu atât mai rău cu cât declinul *Vojd*-ului este evident. Cultul său este la apogeu, după cum avea să demonstreze extravaganta sărbătorire a celei de-a 70-a aniversări, dar apropiații săi știu că asistă la sfârșitul domniei. Ambițiile se acutizează, încrederea slăbește. Însă, pentru a funcționa, un sistem totalitar are nevoie de o credință oarbă în Conducător. Nikita Hrușciov va povesti în amintirile sale cum se întâlneau la toaletă membrii Politbiuroului și „scuipau disprețuitori”, ironizând fanfaronada lui Stalin.¹ „Ei, scleroză, toți o au, în grade diferite, la bătrânețe”, îi va spune mai târziu Molotov biografului său. „Dar la el se observa că era foarte nervos. Îi suspecta pe toți. Ultima perioadă, în opnia mea, e așa de periculoasă.”² Chiar de dinainte de moartea lui Stalin, partidul, cel puțin la nivelul cel mai înalt, aspiră la o „destalinizare”. Sovieticii, loviți, epuizați, sleiți după o dictatură așa de lungă și de implacabilă, visează la același lucru. Paralizată de teroare, țara așteaptă.

„Democrațiile populare” la școala sovietică

Comunistul iugoslav Vladimir Dedijer, care l-a întâlnit pe Stalin în februarie 1948, va povesti că *Vojd*-ul „cocheta cu ideea de a alipi între frontierele URSS toate țările din Europa de Est, inclusiv Iugoslavia. Lucrul acesta trebuia să se realizeze în două etape. În primul rând, Polonia și Cehoslovacia trebuiau să formeze o federație, România și Ungaria, o alta, iar Bulgaria și Iugoslavia, o a treia. În stadiul următor, aceste noi state aveau să facă parte din Uniunea Sovietică”³. În cele din urmă, Stalin a abandonat proiectul. I-a preferat un sistem de control, mai puțin riscant, dar la fel de eficace precum integrarea în URSS. În Occident, se va vorbi de „satelizare”. Politica urmată de Moscova în țările „eliberate” îi corespunde sovietizării dorite de Kremlin, care nu ține seama de acordurile semnate cu Alianții la Ialta și la Potsdam. În ciuda diferențelor naționale și a contextelor istorice diferite, este aplicată o schemă similară: i se acordă prioritate politicii, cu controlul pârghiilor puterii la toate ni-

1. Nikita Khrouchtchev, *Souvenirs*, Robert Laffont, 1971, p. 287.

2. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, Albin Michel, 1995, p. 248 [ed. rom. cit., p. 338 – n. tr.].

3. Vladimir Dedijer, *Tito*, Simon and Schuster, 1953, *apud* Jean-François Soulet, *Histoire de l'Europe de l'Est*, Armand Colin, 2006, p. 72.

velurile, executiv, parlamentar, administrativ, poliția, armata, întreprinderile, presa... La origine nu este vorba despre „schimbarea societății“, ci vor doar să se asigure că impunerea comuniștilor este definitivă, că orice alternativă devine imposibilă. Chiar și naționalizarea are un scop politic, este un mijloc de control al sectorului economic. Ascensiunea implacabilă a Partidului Comunist culminează în toate țările cu etatizarea completă a economiei, cu colectivizarea agriculturii, dublarea aparatului de stat prin aparatul de partid, absorbirea formațiunilor social-democrate și, în cele din urmă, cu procesele și teroarea. Sistemul este totalitar în toate sensurile cuvântului: puterea ideologică a Partidului Comunist este atotstăpânitoare, celelalte partide sunt practic distruse, legislativul și executivul sunt reprimite, sindicatele etatizate, administrația este centralizată integral, la fel și asociațiile profesionale, instituțiile culturale, precum și economia, domeniu social prin excelență.¹

În martie 1948, guvernul maghiar decretează exploatarea de către stat a întreprinderilor care au peste o sută de muncitori. Prin această măsură, 83% din muncitorii din industrie trec sub controlul partidului-stat. Politica financiară, orientată spre acest sector, accentuează procesul și, când începe Primul Plan Cincinal în ianuarie 1950, confiscarea puterii este în sfârșit totală. Pentru a stârpi capitalismul în toate formele sale, comuniștii maghiari merg până la suprimarea atelierelor meșteșugărești: nu mai sunt croitori, cizmari, instalatori... Etatizarea comerțului exterior și cu ridicata atrage, pe de altă parte, suprimarea a zeci de magazine care vând cu amănuntul.² Aceste măsuri fac ca populația activă să fie mai dependentă de partidul-stat, sporesc controlul social. În Polonia, celulele – acesta este termenul folosit! – poliției politice sunt introduse în întreprinderile care îi aparțin statului încă din 1947. Un „serviciu de supraveghere“, denumirea oficială poloneză, este prezent în 97 de instituții în octombrie 1948 și în 210 trei luni mai târziu. În anii 1950–1951, sunt create secții militare în uzinele care lucrează pentru armata poloneză. În același timp, Consiliul Sindicatelor Muncitorești se rupe de „influențele reformismului“, de teoriile „independenței sindicatelor muncitorești“ și de „auto-gestionarea muncitorilor“, pentru a deveni o curea de transmisie a puterii în întreprinderi.³

Colectivizarea terenurilor este utilizată ca mijloc de îmblânzire a zonelor rurale, suprimarea proprietarilor în numele luptei de clasă servește drept pretext pentru a extinde violențele la cât mai mulți, pentru

1. Miklós Molnár, „La révolution importée: Europe de l'Est, 1944–1948“, în *Le Système communiste, un monde en expansion* (coord. Pierre Kende, Dominique Moïsi și Ilios Yannakakis), IFRI, 1982, p. 47.

2. Miklós Molnár, *De Béla Kun à János Kádár*, FNSP/Institutul Universitar de Înalte Studii Internaționale, 1987, pp. 209–211.

3. Dariusz Jarosz, „Ouvriers et paysans en Pologne: La construction des classes sociales, 1944–1956“, în *La Pologne* (coord. François Bafail), Fayard/CERI, 2007, p. 190.

a distruge individualismul, legăturile sociale existente. Cotele de producție impuse, trimiterea activiștilor în sate pentru a le aplica sunt măsuri care și-au dovedit eficacitatea în URSS. În Polonia este înființată o Comisie Extraordinară pentru Lupta împotriva Abuzurilor și Sabotajului încă din 1945. Numele nu poate să nu amintească de CEKA bolșevică de la începuturi, iar metodele folosite de Comisie sunt aceleași. Tot în Polonia, mii de țărani sunt arestați pentru că nu au predat cota, țăranii cei mai înstăriți sunt primii aruncați în temnițe, chiar dacă au cotizat. Sunt arestați săptămâni bune fără proces, le sunt confiscate grâul, vitele și, în cele din urmă, bunurile. Ca în URSS, Tineretul Comunist – Uniunea Tineretului Polonez, ZMP – este implicat în persecutarea „culacilor”. Pe casele țăranilor mai avuți scrie „culac” pentru a ușura munca serviciului de securitate, care trebuie să-i aresteze. În România, colectivizarea este cu atât mai temută cu cât țăranii încă își amintesc ce s-a întâmplat în vecina Ucraina la începutul anilor 1930. În ciuda închiderii țării de către Stalin, cei înfometați reușiseră să treacă Niprul ca să se refugieze în Moldova și aduseseră cu ei povești teribile despre Holodomorul în desfășurare. Reforma din România din 1949, care recomandă distrugerea micii proprietăți, adică 92% din totalul terenurilor și 80% din suprafața agricolă, le este impusă chiaburilor, culacii locali, care se opun.

ȚĂRANII ROMÂNI ÎMPOTRIVA COLECTIVIZĂRII

Un țăran povestește că, în iulie 1950, „mai întâi au venit țăranii din Siliștea. Am discutat și am hotărât să ieșim cu toții pentru a ne apăra pâinea, pentru că venise ordinul, de la șefii comuniști, să predăm tot grâul. Ne-am întâlnit în fața sediului Partidului Comunist și am văzut cum activistul Vârlan Dumitru și-a scos pistolul și a început să tragă. Oamenii și-au pierdut răbdarea, pentru că erau veniți cu mâinile goale. Atunci am intrat în forță în sediul partidului și am aruncat portretele lui Stalin și ale lui Gheorghiu-Dej, călcându-le în picioare. Activistul Vârlan se zbătea ca un nebun și trăgea. Au venit și ajutoare. Mai întâi, jandarmii satului, apoi trupe active. Norocul a fost că o tânără, Maria Stoian, a tăiat firele centralei telefonice și a tras clopotele. Bolșevicii au tras în sus cât au putut. [...] Apoi, spre amiază, cred că pe la ora 10, a venit Securitatea cu mitraliere și tot felul de arme grele. Femeile și bătrânii au căzut în genunchi. „Nu trageți în noi și nici în copii! Și voi aveți copii și părinți bătrâni. Murim de foame și ne-am adunat pentru a striga să nu ne ia grâul.” Locotenentul major Stănescu Marin a dat ordin de tragere.” Cel care a relatat întâmplarea a fost arestat, torturat, trimis la muncă silnică, de unde a fost eliberat în 1953. Colectivizarea era deci un mod de a instala partidul la sate, unde activiștii sunt prezenți. Familiile țărănești denunțate drept chiabure și chiaburi recalcitranți vor fi majoritatea deportate în stepa Bărăganului, unde vor supraviețui câțiva ani buni construind sate improvizate. Colectivizarea a dezrădăcinat tradițiile, a distrus ierarhiile sociale sătenești și legăturile de familie. Psihologic, colectivizarea este resimțită ca o violență, dar, cu toate acestea, procentul de pământuri colectivizate este de doar 7,2% la sfârșitul anului 1952.

Catherine Durandin, *Histoire des Roumains*, Fayard, 1995, pp. 372–373
[Istoria românilor, trad. de Liliana Buruiană-Popovici, Editura
Institutul European, 1998, pp. 278–279 – n. tr.]

Odată cu colectivizarea, puterile comuniste își atrag antipatia lumii țărănești, accelerând criza sectorului agricol în toate „democrațiile populare”. În Ungaria, unde populația agricolă reprezintă 53,8% din populația activă în 1949 – față de 21,6% în cazul industriei și al construcțiilor împreună –, scăderea numărului exploatărilor individuale duce țara în pragul foametei la începutul anilor 1950. În oraș, magazinele ajung să fie la fel de goale ca hambarele din zona rurală. Creșterea spectaculoasă a numărului colhozurilor – de la 13.000 în 1949 la 376.000 în 1953 – nu reușește să compenseze deficitul de producție cauzat de dispariția țăranilor experimentați, alungați de pe pământurile lor sau taxați prea mult să poată supraviețui. Cei care refuză să intre în colhozuri sunt loviți, sechestrați și înfometați, adeseori arestați și bătuți. În loc să-i ridice pe țăranii săraci împotriva culacilor, aceste represalii provoacă mai degrabă solidaritatea țărănească a tuturor claselor rurale împotriva regimului.¹

Toate formele de rezistență sunt eliminate cu forța. Lupta împotriva religiei pe care o duc noile puteri caută să rupă Bisericele din exterior pentru a le controla mai bine. Nouă sute de preoți polonezi sunt în închisoare la începutul anilor 1950; cardinalul Wyszyński, înaltul prelat, este și el arestat în septembrie 1952. Nu va fi eliberat decât în octombrie 1956, în momentul „destalinizării”.² Apar noi organizații religioase, folosite de putere să dezbine instituțiile existente și să le slăbească. Este cazul organizației Pax din Polonia, înființată în 1946, și a Preoților pentru Pace, care apare în Ungaria și în Cehoslovacia în 1951.³ Biserica Română este trecută sub tutelă, statul trebuie să confirme nominalizările pentru posturile cele mai înalte din ierarhie, el controlează bunurile episcopatului, cenzurează scrisorile pastorale și toate comunicările publice, reglementează modalitatea de funcționare a preoților, supraveghează relațiile cu Bisericele de peste hotare. Partidul Comunist Român găsește în Biserica Ortodoxă aliatul ideal în lupta împotriva catolicilor și uniților, acești creștini de la Răsărit „trădători” ai cauzei ortodoxiei, pentru că acceptă dogmele catolicismului și recunosc autoritatea papei. Patriarhul ortodox Justinian Marina, ales în mai 1948, devine un complement al puterii comuniste. Ministrul cultelor anunță că preoții uniți nu vor primi salariu decât dacă se declară ortodocși și numele lor le sunt comunicate autorităților. Catedralele și bisericile uniate sunt închise, șase sute de preoți sunt arestați. Biserica Catolică este denunțată ca un bastion al anticomunismului. „Vaticanul este centrul celei mai vechi tradiții imperialiste, care n-a ezitat să uzeze de toate mijloacele sistemului capitalist pentru a comercializa lucrurile sfinte”, denunță patriarhul

1. Miklós Molnár, *De Béla Kun à János Kádár*, ed. cit., pp. 211–212.

2. Dariusz Jarosz, „La patrie ou le parti? Les élites polonaises entre deux loyautés”, în *Le communisme et les élites en Europe centrale* (coord. Nicolas Bauquet și François Bocholier), PUF, 2006, p. 159.

3. Jean-François Soulet, *Histoire de l'Europe de l'Est*, ed. cit., p. 77.

ortodox Justinian. „În septembrie 1951, un mare proces pentru spionaj ținut în Tribunalul Militar din București duce la condamnarea mai multor episcopi și laici la pedepse de optsprezece ani de închisoare.”¹ Au loc și alte procese ale demnitarilor Bisericii în Bulgaria, sub acuzația de spionaj și de activități subversive. Episcopul de Sviștov, monseniorul Bossilkov, este împușcat în beciurile închisorii din Sofia. Va fi canonizat de Biserica Catolică în 2001 ca primul sfânt martir al stalinismului.²

„Jdanovșcina” se extinde la „democrațiile populare”. În literatură, în istorie, în științe și arte, ce se întâmplă în URSS devine referința absolută, „realismul socialist” este regula, „lisenkoismul”, adevărul. În materie de presă, *Pravda*, organul Partidului Comunist sovietic, servește drept model ziarelor partidelor comuniste locale. „De ce costă mai mult *Rude Pravo* [organ al Partidului Comunist Cehoslovac] decât *Pravda*? Trebuie plătită și traducerea”, spunea un banc din epocă. Opt mii de reviste și cărți românești sunt interzise, deoarece nu respectă linia partidului. În paralel, sovietizarea este însoțită la București de rusificare, prin difuzarea masivă a lucrărilor venite din URSS, crearea unui institut de studii româno-sovietice, a unui muzeu româno-sovietic, a unui institut Maksim Gorki... Predarea limbii ruse devine obligatorie începând de la vârsta de unsprezece ani, ortografia este slavizată, intelectualii „cosmoliți” sunt persecutați. Elita partidului este trimisă la Școala Jdanov de Științe Sociale, unde se învață istoria URSS.³

Chiar și liderii comuniști sunt controlați. Ambasadorul sovietic la Varșovia, Budapesta sau Belgrad... se întâlnește separat cu membrii Biroului Politic ai „partidelor frățesti” și trimite un raport al cărui conținut nu e cunoscut de „tovarășii” locali. În aparatul fiecărui partid, două sectoare principale sunt sub supraveghere strictă: secția pentru cadre, care este poliția internă a partidelor comuniste, și secția internațională, care se ocupă de relațiile cu „partidele frățesti”. Începând cu 1948, se declanșează o epurare masivă, în tradiția stalinistă, pregătită și supravegheată de Moscova; lovește în medie un membru din patru în rândul tuturor partidelor comuniste din Europa Centrală și de Est. În Cehoslovacia, partidul, care are milioane de membri în primăvara anului 1948, își vede efectivele reduse la 900.000 trei ani mai târziu. În polițiile din Europa de Est, prezența sovietică este dublă. URSS recrutează în secret din rândurile lor agenți, iar consilieri veniți de la Moscova sunt infiltrați în Ministerele de Interne pentru a supraveghea și a conduce organizarea

1. Catherine Durandin, *Histoire des Roumains*, Fayard, 1995, pp. 376–377 [ed. rom. cit., pp. 281–282 – n. tr.].

2. Diniu Charlanov, Liubomir Ognianov, Plamen Tzvetkov, „La Bulgarie sous le joug communiste: Crimes, résistances et répressions”, în *Du passé faisons table rase!* (coord. Stéphane Courtois), Robert Laffont, 2002, p. 339.

3. Romulus Rusan *et alii*, „Le système répressif communiste en Roumanie”, în *Du passé faisons table rase!*, ed. cit., pp. 382–386.

marilor procese care cutremură aceste țări în ultimii ani ai regimului lui Stalin. Prefectul de poliție din Budapesta, Sándor Kopácsi, îi va denunța în memoriile sale pe îngerii păzitori sovietici: „Participau la toate întâlnirile noastre de lucru și le erau traduse diferitele intervenții, sau mai adesea le cereau interpreților lor să le rezume esențialul într-o scurtă notiță în rusă. Odată cu venirea serii“, va continua el, „mergeau la Ministerul de Interne, unde se întâlneau cu superiorii lor. Probabil atunci predau rapoartele. Apoi erau conduși la domiciliile lor situate în cartierul rezidențial din Buda, chiar în vilele unde locuiau, în vechiul regim, miniștrii. Acolo aveau cluburi rezervate, terenuri de sport și școli pentru copiii lor.“¹ Fost membru al Comitetului Central al Partidului Comunist Cehoslovac, istoricul Karel Kaplan, care a avut acces la arhivele partidului său cu mult înainte de căderea comunismului, va confirma existența unui fel de suprapoliție politică, ce acționa în paralel cu organele represive ale fiecărei țări. „Fondurile ultrasecrete ale arhivelor și mărturisirile anumitor lideri ai noștri m-au făcut să cred că exista un serviciu internațional de securitate, condus de Moscova și care opera în țările socialiste pe la spatele organelor lor politice, va scrie el. Posesoare a unor puteri excesive, această rețea avea antene peste tot, în întreprinderi, în administrație și chiar în Biroul Politic. În Cehoslovacia, era formată, pe de o parte, din consilieri sovietici plasați în serviciile noastre secrete și care depindeau direct de centrul de la Moscova și, pe de altă parte, dintr-un amplu sistem de agenți, plasați de sovietici prin toată țara în timpul războiului și mai ales după.“²

În numele „cooperării frățești și socialiste“, pe lângă statul-major general sunt trimiși specialiști sovietici, în Ministerul Apărării și în diferite corpuri de armată, aviație, artilerie etc. Ofițeri din Armata Roșie de origine poloneză, bulgară sau altele revin în țara de origine ca să conducă armata națională. Petar Pancevski, general al armatei sovietice, devine în 1950 ministru al apărării naționale bulgar. Cu un an înainte, Rokossowski, mareșal al Armatei Roșii, fusese numit ministrul apărării în Polonia. „După numirea lui Rokossowski, am asistat la sosirea unui nou val de ofițeri și generali sovietici“, va relata în memoriile sale Wojciech Jaruzelski, generalul care va încerca să împiedice Polonia să se elibereze de socialism în anii 1980. „Multe alte mii, care nu aveau legături personale cu Polonia, nu ne vorbeau limba. Și nici nu voiau s-o învețe.“³

Toate țările din Europa Centrală și de Est semnează tratate bilaterale „de prietenie și ajutor reciproc“ cu URSS, acoperirea legală a jafului organizat. După uriașele despăgubiri cerute Germaniei de Est și țărilor-satelit ale fostului Reich, liderii sovietici pun la punct un sistem ingenios de

1. Sándor Kopácsi, *Au nom de la classe ouvrière*, Robert Laffont, 1979, p. 68.

2. Karel Kaplan, *Dans les archives du Comité central*, Albin Michel, 1978, pp. 103-104.

3. Wojciech Jaruzelski, *Les Chênes et le Refuge*, JC Lattès, 1992, p. 56.

întreprinderi mixte, care le permite să controleze și să profite de sectoarele economice cheie; transporturi în Ungaria și Iugoslavia, mine și construcții navale în Bulgaria, uraniu în Cehoslovacia... Moscova face ca aceste state să devină dependente de ea, întreținând relații de tip colonial, de natură inegală. Crearea CAER-ului în ianuarie 1949, destinat să încurajeze schimburile economice în sânul blocului sovietic, îi permite URSS să cumpere produse ieftine în schimbul materiilor prime pe care le vinde la preț mare. La începutul anilor 1950, Uniunea Sovietică furnizează Cehoslovaciei 70% din cupru și aluminiu, 75% din minereul de fier, 80% din petrol, 90% din nichel.¹ În această țară, industria este restructurată cu scopul de a o specializa în construcția de mașini, pentru a răspunde nevoilor Armatei Roșii. Asemenea unui proconsul, Stalin își exprimă opiniile despre calea de urmat în toate domeniile și, cum sfaturile *Vojd*-ului sunt porunci, planurile lui sunt aplicate neîntârziat. Într-o zi, în fața unei delegații cehoslovace, dictatorul pretinde că este la curent cu geologia țării lor, „bogată în zăcămintele felurite“, dar deplânge faptul că aceste bogății rămân neexploatare. Desface o hartă pentru a indica unde se află, după părerea lui, formidabilele zăcămintele de metale și petrol. Praga ordonă imediat începerea cercetărilor geologice la scară mare, cu mijloace financiare considerabile. Slabele rezultate obținute aveau să coste scump. Altă dată, *Vojd*-ul se plânge că în Cehoslovacia colectivizarea este așa de lentă din cauza, spune el, a avantajelor acordate culacilor. Regimul fiscal al țăranilor modești, singurii care beneficiază de mult laudatele „avantaje“, este modificat să i se facă pe plac dictatorului.² La începutul anilor 1950, consilieri veniți din URSS introduc metodele de gestiune sovietice la toate nivelurile economiei cehoslovace. Acești experți decid totul, nici măcar Klement Gottwald, președintele republicii și numărul unu al Partidului Comunist, nu ia nici o decizie fără să primească aprobarea lor.³

Instaurarea regimului comunist este întotdeauna o sursă de suferință pentru populație, care este victima lui. În noile „democrații populare“, cel puțin două sectoare funcționează bine, se dezvoltă chiar: poliția politică și lagărele de concentrare. Efectivele celei dintâi numără în medie 1% din populația totală a fiecărei țări, iar ale celei de-a doua tind să se extindă geografic. La începutul anilor 1950, Albania are 19 lagăre și închisori, Bulgaria, 86, Cehoslovacia, 422... Numărul condamnărilor dovedește amploarea sistemului represiv: aproximativ 850.000 de prizonieri în Ungaria între 1948 și 1953, 200.000 în Cehoslovacia (1948–1954), 187.000 în Bulgaria (1944–1962).⁴ Scopul este, pretutindeni, destabilizarea, intimidarea, paralizarea populației, ca s-o facă să-și piardă

1. Jean-François Soulet, *Histoire de l'Europe de l'Est*, ed. cit., p. 85.

2. Karel Kaplan, *Dans les archives du Comité central*, ed. cit., p. 100.

3. *Ibid.*, p. 110.

4. Jean-François Soulet, *Histoire de l'Europe de l'Est*, ed. cit., p. 74.

până și pofta de a rezista. În țările baltice, represiunea ia forma deportărilor masive către teritorii îndepărtate și ostile URSS. În martie 1949, responsabilul MVD-ului, Ministerul de Interne sovietic, Serghei Kruglov, le dă subordonaților săi din țările baltice ordinul să „trimită familiile culacilor, ale naționaliștilor, ale bandiților și ale complicilor lor de pe teritoriul Lituaniei, Letoniei și Estoniei în locuri speciale situate în regiunile Krasnoiarsk (4.000 de familii), Novosibirsk (3.000 de familii), Tomsk (7.000 de familii), Omsk (6.000 de familii) și Irkutsk (6.967 de familii)”⁴¹. 92.000 de persoane în total sunt victimele acestor deportări organizate de poliția politică sovietică, cu ajutorul a 76.000 de activiști ai partidelor comuniste naționale. La nivelul populației acestor țări, numărul celor exilați forțat este considerabil.

PRICEPEREA SOVIETICILOR: DEPORTĂRILE DIN ESTONIA

În Estonia, planul prevedea nouăsprezece puncte de îmbarcare și tot atâtea convoaie de deportați. 7.540 de familii, adică 22.238 de persoane, erau destinate deportării, aproximativ 3% din populația Estoniei de după război. Pe 21 martie, personalul convoaielor era complet. [...] A primit instrucțiuni de la Ministerul Federal de Interne și documentația, lanterne, cutii pentru medicamente, documentele oficiale și bani – în total 2.818.000 de ruble. Apoi, în termenul prevăzut, patruzeci de vehicule i-au condus la destinație, peste tot prin Estonia. În noaptea de 25 martie, între orele nouă seara și cinci dimineața, lucrătorii feroviari responsabili cu convoaiele au ajuns la punctele de îmbarcare, unde reprezentanții poliției politice i-au pus la dispoziția Ministerului de Interne. [...] Unitățile responsabile cu operațiunea erau formate din unul sau doi agenți ai poliției politice sau de la Interne, doi-trei paznici și doi membri de partid; fiecare dintre aceste unități trebuia să se ocupe de două-trei familii, uneori mai multe, folosindu-se de transporturile civile și militare. Trebuiau să aducă viitorii deportați cu bagajele la punctele de îmbarcare și să-i predea șefilor de convoi, care trebuiau să țină exact socoteala după listele nominale și fișierele pe care le aveau deja. Activiștii partidului trebuiau să treacă imediat – în apartamente, case, sate – la inventarierea scrisă a bunurilor celor expulzați.

Mart Laar, „L’Estonie et le communisme“, în *Du passé faisons table rase!* (coord. Stéphane Courtois), Robert Laffont, 2002, p. 266.

În România, deportările afectează populațiile din zonele frontaliere, situate de-a lungul Iugoslaviei. 40.320 de persoane le cad victime, încadrate de Securitate în diferite categorii: cetățeni străini, basarabeni, macedoneni etc. Cei deportați îngroașă rândurile coloniilor de muncă aflate sub autoritatea Ministerului Afacerilor Interne. La începutul anului 1950, 80.000 de condamnați la muncă silnică sunt trimiși acolo, dintre care 40.000 în cele opt lagăre de pe uriașul șantier al Canalului Dunăre–Marea Neagră dorit de Moscova pentru transportarea minereului de fier.

1. Apud David Wolff și Gaël Moullec, *Le KGB dans les pays baltes, 1939-1991*, Belin, 2005, p. 60.

„Îl construim fără burghezie și împotriva burgheziei“ este sloganul oficial al puterii române pentru acest canal. O procedură inspirată de la NKVD-ul sovietic permite șantierului să-și procure mâna de lucru necesară muncilor: conducerea Canalului informează asupra numărului de oameni de care are nevoie, Ministerul Afacerilor Interne încredințează „recrutarea“ Direcției Anchete, care le trimite responsabililor regionali ai Securității cererea de „mână de lucru“. Prin urmare, poliția politică face o listă cu „acuzati“, o comisie confirmă condamnările pronunțate fără proces, sentințele sunt de 12–60 de luni de muncă silnică.¹ Șantierul își procură astfel mâna de lucru dorită. Condițiile de viață ale prizonierilor acolo sunt foarte dure, 19.000 dintre ei, de exemplu, au trăit între doi și șase ani în aceste lagăre, fără să primească vreodată alte haine decât cele pe care le purtau în ziua arestării.²

Legea privind protejarea Republicii Democratice Populare Cehoslovace autorizează lichidarea oricărei forme de opoziție. Sunt deschise lagăre de muncă silnică pe întregul teritoriu pentru a-i primi pe „opozanții“ condamnați după procese expeditiv – 230.000 de condamnări în total, pronunțate la începutul anilor 1950. Cei care scapă de epurare nu scapă totuși nepedepsiți, „justiția“ comunistă nu acordă răgaz și nici nu uită. Bohumil Lausman, fost ministru al industriilor, președintele Partidului Social-Democrat, reușește să plece în străinătate după preluarea puterii de către Partidul Comunist în 1948. Serviciile secrete îl răpesc în Austria, unde s-a refugiat, iar Praga anunță revenirea sa „de bunăvoie“ în țară. Ministrul de interne îi promite libertatea în schimbul căinței transmise la radio. Lausman se căiește, este condamnat la 17 ani de închisoare. Câțiva ani mai târziu, în 1963, trebuie, în sfârșit, eliberat. Moare în celula sa cu două zile înainte de eliberare.³ „Democrațiile populare“ au devenit toate state polițienești care, de frica propriului popor, dispun de un sistem uriaș de supraveghere. Pe 1 ianuarie 1953, fișierul Ministerului Securității polonez, MBP, numără 5,2 milioane de dosare la 26 de milioane de locuitori.⁴ Un cetățean din cinci este considerat „dușman“ de către regim.

Prezența sovietică, a armatei, poliției, a „consilierilor“ nu explică doar ea mimetismul metodelor utilizate. Nu URSS își impune sistemul în țările Europei Centrale și de Est, ci sistemul însuși creează tehnici similare de guvernare. Din lipsa sprijinului popular, comunismul aflat la pu-

1. Romulus Rusan, „Répression et terreur dans la Roumanie communiste“, *Communisme*, nr. 91–92, L'Age d'homme 2007, p. 20.

2. Francesco Guida, „De Sighet à Pitești, le calvaire des élites roumaines dans la Roumanie de Gheorghiu-Dej“, în *Le Communisme et les élites en Europe centrale*, ed. cit., p. 131.

3. Karel Kaplan, *Dans les archives du Comité central*, ed. cit., p. 62, și Karel Bartosek, *Les Aveux des archives*, Le Seuil, 1996, p. 263.

4. Dariusz Jarosz „Ouvriers et paysans en Pologne: La construction des classes sociales, 1944–1956“, în *La Pologne*, ed. cit., p. 198.

tere nu are alte mijloace prin care să se impună. Liderii sovietici nu trebuie să le sufle la ureche emulilor din Est politica de urmat, aceștia din urmă o aplică „natural“, după o logică leninistă pe care o consideră sfântă. Cadrele sovietice trimise la fața locului sunt mai degrabă tehnice decât ideologice, supravegherea omniprezentă a „fratelui mai mare“ are drept scop liniștirea lui Stalin. „Democrațiile populare“ nu au încredere decât în Moscova, iar dezacordurile și disidența vor interveni mai târziu.

Când Tito elaborează în 1946 constituția Republicii Populare Federative Iugoslavia, copiază constituția sovietică din 1936, „cea mai democratică din lume“, după Stalin. La fel ca în legea fundamentală din URSS, mijloacele de producție sunt declarate proprietatea poporului, terenurile se spune că îi aparțin celui care le cultivă și toate libertățile individuale sunt garantate, de la dreptul la vot la dreptul la asociere, de la libertatea presei la secretul corespondenței... Toate aceste dispoziții sunt menite să fie încălcate de puterea titoistă. Țăranul iugoslav este supus aceluși regim de teroare ca mujicul sovietizat: „Am lovit în culaci de la început, să știe ce înseamnă să mergi spre socialism, să știe că nu glumim“, declară Tito la Congresul al II-lea al Partidului Comunist Croat în noiembrie 1948. „Nu putem merge decât înainte, spre socialism, nimic altceva.“¹ Comunismul de război, cel pe care l-au inaugurat bolșevicii la vremea lor, îi servește drept referință mareșalului în industrializarea țării și proletarizarea țăranului. Și când se pune problema construirii unei industrii grele, a creării unui plan centralizat, a înființării unei armate puternice, este invocată calea „socialismului într-o singură țară“ urmată de Stalin. Tito ia exemplul *Vojd*-ului, inclusiv pentru cultul personalității, una dintre cauzele dezacordului care va urma: lumea comunistă nu putea avea doi Stalini.

STĂPÂNUL STALIN ȘI EPIGONUL SĂU, TITO

Amândoi erau complet necunoscuți la înființarea partidelor lor. În primele zece volume ale operelor complete ale lui Lenin, numele lui Stalin este de negăsit; în primii zece ani ai Partidului Comunist Iugoslav, numele lui Tito rămâne complet necunoscut. Ambii au intrat în Comitetul Central al partidului nu în urma unor alegeri la congresele care au avut loc la vremea aceea, ci prin cooptare. Amândoi au avansat în ierarhie nu ca rod al muncii lor cu masele, ci în aparatul clandestin al partidului. Amândoi au devenit stăpânii partidului ocupând postul de secretar general și amândoi i-au asasinat pe cei care erau șefii partidului alături de ei sau înaintea lor. Din fostul Politbiuro al lui Lenin, un singur membru a rămas în viață, Stalin; din Comitetul Central al PCI din 1937, un singur membru, Tito, nu a fost eliminat. Toți secretarii generali ai PCI-ului de dinaintea lui Tito au fost asasinați. De ce credea Tito că acest proces, dacă nu dialectic, măcar stalinist, trebuia să se oprească înaintea lui? [...]

În timpul ultimului război, Stalin își rezervase trei funcții: pe cea de secretar general al partidului, de președinte al guvernului și comandant suprem al Armatei

1. Apud Joseph Krulic, *Histoire de la Yougoslavie*, Complexe, 1993, p. 72.

Roșii. Tito și-a luat aceste trei funcții chiar de dinainte să se instaleze la putere în Belgrad. Stalin își luase titlul de generalisim, acordându-le celorlalți demnitatea de mareșal. Tito și-a păstrat pentru sine titlul de mareșal și le-a oferit celorlalți gradele de general. Un singur generalisim în URSS, Stalin; un singur mareșal în Iugoslavia: Tito. [...]

Stalin proclamase teoria „construirii socialismului într-o singură țară”; Tito a vrut să o aplice și el. Stalin a împins la extrem cultul personalității; Tito i-a urmat acest exemplu. Stalin a fost numit cel mai mare om de știință, Tito a trebuit să se mulțumească cu titlul de membru al tuturor academiilor iugoslave. Poeții l-au glorificat pe Stalin; în Iugoslavia, s-au întrecut în sărbătorirea lui Tito. În URSS, orașele au primit numele lui Stalin; în Iugoslavia, fiecare dintre cele șase republici federale a trebuit să dea numele lui Tito unui oraș. Nici un alt lider comunist din Europa Centrală și de Est nu s-a ostenit atâta să-l imite pe Stalin.

Branko Lazić, *Tito et la Révolution yougoslave*, Fasquelle, 1957, pp. 156–157.

Răsăritul este roșu

După un lung periplu cu trenul prin Uniunea Sovietică, Mao Zedong sosește la Moscova pe 16 decembrie 1949. Președintele Partidului Comunist Chinez – titlul său oficial după congresul din 1945 – face acolo prima deplasare din viață în afara frontierelor țării lui. Țăranul din Hunan nu știe nimic despre lumea exterioară și nici după aceea nu va încerca să afle mai multe. Cealaltă călătorie a sa peste hotare din noiembrie 1957 va avea ca destinație tot Moscova, de astă dată pentru a participa la o conferință internațională a partidelor comuniste. Certitudinile ideologice ale lui Mao, credința sa în marxism așa cum și-a expus-o în discursul din 30 iunie 1949 intitulat „Despre dictatura democratică populară” îi sunt de ajuns să înțeleagă complexitatea sarcinilor care îl așteaptă: după cum a spus Marx, scopul suprem al revoluției îl reprezintă eliminarea claselor sociale, slăbirea statului și instaurarea comunismului. Președintele Mao are de gând să respecte aceste lucruri. De asemenea, este un leninist convins, care cunoaște necesitatea unui stat puternic, pentru a clădi națiunea în jurul partidului, și a trecerii peste etapele evoluției istorice care conduc spre comunism. Este inutil să trasezi calea Istoriei, e mai bine să ridici un zid de-a lungul ei. Pentru el, această vizită oficială în URSS – este așteptat la gară cu toată pompa, covor roșu și onoruri militare – este în același timp un omagiu adus primei „patrii a socialismului”, un act de fidelitate față de *Vojd*, stăpânul lumii comuniste și o necesitate, deoarece ajutorul sovietic îi este indispensabil pentru reconstruirea Chinei secătuite de mai bine de douăzeci de ani de război. Călătoria la Moscova este un lucru obișnuit, să nu spunem o obligație, pentru noii lideri comuniști. Ho Și Min, în special, va face acest pelerinaj în ianuarie 1950.

Stalin este circumspect în așteptarea „președintelui” chinez. Un om care conduce aproape o jumătate de miliard de oameni merită conside-

rație, dar are rețineri față de un comunist care a preluat puterea fără (sau aproape fără) ajutorul său. După ce a pățit-o cu Tito, împotriva căruia poartă un război ideologic de la începutul anului 1948, se teme, nu fără motiv, să nu-și găsească în persoana lui Mao un alt concurent într-ale vanității. Astfel, deși îl salută pe „fiul cel bun al poporului chinez” în discursul de bun venit în sala Sfânta Caterina de la Kremlin, rezervată marilor ocazii, *Vojd*-ul va face totul să-i amintească oaspetelui său că el este șeful. Din această călătorie care va dura două luni, Mao a păstrat o amintire dureroasă: „Stalin ne-a împiedicat revoluția”, îi va declara el unei delegații iugoslave primite la Beijing în 1956 „și m-a considerat un fel de Tito... Îi plăcea să se simtă mai presus de toți ceilalți și să dea ordine tuturor. Îți dădea seama de asta numai citindu-i scrierile. Când l-am cunoscut, mi s-a părut și mai respingător. Am avut multe dispute cu el la Moscova. Stalin era irascibil. Când era agitat, spunea răutăți... Nu suporta critica”. Altă dată, i se va plânge ambasadorului sovietic în China că a suferit „atacuri la persoană din partea lui Stalin, Molotov și Beria” cu prilejul acelei lungi șederi.¹

Această vizită oficială începe sub cele mai bune auspicii. Mao a adus cadou un vagon cu orez, pe care Stalin pune să le fie distribuit apropiaților săi, și diferite nimicuri care vor împodobi apartamentele membrilor Politbiuroului.² Cu prilejul primului dineu oficial, din ziua sosirii, liderul chinez încearcă să lămurească diferențele care puteau exista între țara sa și Moscova în privința tacticii de urmat în timpul războiului cu Guomindangul, dar Stalin, generos, alungă aceste amintiri urâte printr-o glumă: „Sunteți un învingător acum, iar învingătorii au întotdeauna dreptate. Aceasta este regula.”³ După câteva zile, pe 21 decembrie, la festivitățile prilejuite de aniversarea a șaptezeci de ani a *Vojd*-ului, Mao se află în dreapta sărbătoritului. Atmosfera se va strica mai târziu. Chinezul a venit la Moscova și ca să semneze un tratat de prietenie și ajutor reciproc ferm, pentru a obține ajutorul economic al URSS. Sovieticul, căruia nu-i plac milogii, îl fierbe la foc mic. Așteptarea este un mijloc prin care să-l facă pe cel care cere să simtă cine comandă în această lume comunistă. Mao este cazat într-o *dacea* somptuoasă de la periferia Moscovei, la bunul plac al lui Stalin. Umilința este evidentă: „N-am de făcut aici decât trei lucruri”, protestează într-o zi furios „prizonierul” de lux. „Mănânc, dorm și mă cac.”⁴ La începutul lui ianuarie 1950, pornesc în cele din urmă negocierile în vederea tratatului, dar sunt laborioase, întrucât vor semna

1. *Apud* Melvyn Leffler, *A Preponderance of Power*, Stanford University Press, 1992, pp. 149–151 și 156.

2. Simon Sebag Montefiore, *Staline, la cour du tsar rouge*, éditions des Syrtes, 2005, p. 643 [*Stalin: Curtea țarului roșu*, trad. de Cătălin Drăcșineanu, Polirom, Iași, 2014, p. 478 – n. tr.].

3. *Apud* Philip Short, *Mao Tsé-toung*, Fayard, 2005, p. 369.

4. *Ibid.*, p. 370.

abia pe 14 februarie. „Întrevederile au fost lungi“, își va aminti interpretul sovietic. „Interlocutorii degustau liniștiți mâncărurile alese, beau câteva guri de vin și vorbeau, fără să se grăbească, despre problemele internaționale, economice, ideologice, militare. Ai fi zis că este o scenă în care se pregăteau de un spectacol. Cu prilejul acestor agape nocturne, au analizat punctele principale ale tratatului de prietenie, de alianță și ajutor reciproc care se pregăteau.“¹ Pentru a sărbători tratatul, pus în sfârșit la punct, Mao dă o recepție la hotelul Metropol, aflat nu foarte departe de Kremlin. *Vojd*-ul, ale cărui deplasări în afara fortăreței sale sunt extrem de rare, asistă la ea ferit de restul asistenței, în spatele unui geam blindat ridicat cu această ocazie de poliția lui Beria.²

Tratatul se dovedește a fi zgârcit în comparație cu așteptarea care l-a precedat. URSS acordă un credit de 300 de milioane de dolari Chinei, ceea ce nu acoperă nici măcar costurile jafului Armatei Roșii în Manciuria imediat după război. Această sumă este destinată achiziționării celor mai importante materiale și instalații industriale sovietice. Acordul prevede, de asemenea, înființarea de societăți mixte în provinciile din nord, cele mai bogate în materii prime, ale căror profituri trebuiau împărțite între cele două țări, și trimiterea a 10.000 de ingineri și tehnicieni sovietici pe cheltuiala Chinei. Personalul trimis de URSS trebuie să beneficieze de un statut de extrateritorialitate, același de care se bucurau și coloniștii occidentali înainte de revoluție, practică pe care Partidul Comunist Chinez o denunțase permanent înainte de 1949 ca pe o „umilință din partea imperialismului“. Vor urma și alte tratate sino-sovietice la fel de inechitabile de-a lungul anilor 1950. În total, Moscova va acorda un credit de 2,02 miliarde de dolari Chinei, dar două treimi din această sumă aveau să fie cheltuite de Beijing cu achiziționarea de tehnică militară *made in URSS*.³ „Nu aveam de ales, trebuia să copiem Uniunea Sovietică, pentru că nu aveam experiență în construcția economică“, va recunoaște ulterior Mao.⁴ Urmând acest model, industria primește 60% din capitalul investit, din care aproape 90% merge în industria grea, iar agricultura, care reprezintă 65% din produsul național, trebuie să se mulțumească cu numai 7,6 % din totalul investițiilor. URSS este un punct de referință și în elaborarea sistemului politic, a constituției chineze din 1954, în reorganizarea sistemului de educație, a manualelor școlare și a politicii culturale, care adoptă „realismul socialist“. Partidul Comunist Chinez, care face din naționalism legitimitatea sa cea dintâi, nu poate decât să fie deranjat de aceste structuri

1. *Apud* Dimitri Volkogonov, *Staline, triomphe et tragédie*, ed. cit., p. 476.

2. Philip Short, *Mao Tsé-toung*, ed. cit., p. 371.

3. Tatiana Zazerskaia, „URSS-Chine, l'aide «fraternelle» à l'origine du complexe militaro-industriel chinois, 1949-1950“, *Communisme*, nr. 49-50, 1997, p. 175.

4. *Apud* Werner Meissner, „La voie orthodoxe (1949-1955)“, în *La Chine au XXe siècle* (coord. Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco și Jürgen Domes), vol. 2, Fayard, 1990, p. 16.

inspirate de peste hotare. Din dorința sa de a îngrădi și profita de pe urma Republicii Populare Chineze, URSS își asumă riscul de a atâta acest naționalism și de a-și pierde în cele din urmă influența.

Puterea instaurată la Beijing după 1 octombrie 1949 le imită pe cele din celelalte țări comuniste, cu o aparență de „front democratic” care să mascheze confiscarea de către Partidul Comunist. Din cei 63 de membri ai Consiliului provizoriu al guvernului, al cărui președinte este Mao, 32 îi aparțin partidului. În schimb, în Comitetul Militar Revoluționar, principalul organ al puterii condus tot de Mao, 21 din 28 de membri sunt din Partidul Comunist. Cinci lideri, toți comuniști, își împart sarcinile cele mai importante. La vârf, Mao se dorește a fi teoreticianul care conduce acțiunea partidului, alături de el se află Liu Shaoqi, omul din aparat însărcinat cu organizarea. Cu puțin înainte de victorie, Liu a mers la un stagiul de două luni în URSS să vadă funcționarea structurilor puterii. Zhou Enlai conduce Consiliul Afacerilor de Stat, este negociatorul și administratorul. Zhu De, unul dintre șefii cei mai iluștri și mai cunoscuți din APE, veghează asupra armatei, celălalt stâlp pe care se sprijină regimul. În calitate de președinte al Comisiei Afacerilor Militare ale partidului, Mao asigură adevărata conducere. În sfârșit, Chen Yun, economistul, unul din puținii lideri muncitori la origine, se ocupă de reconstrucția națională. Partidul nu se mulțumește să vegheze la respectarea doctrinei, ci orientează și angajează toată acțiunea puterii. După decenii de război civil, refacerea unui stat autoritar răspunde la nevoile țării, dar și la dorința unei părți a populației, principala victimă a loviturilor primite în trecut. Partidul-stat se pliază fără nici o problemă pe tradiția confucianistă, care prevede că elita educată trebuie să interpreteze și să arbitreze interesul comun, căruia trebuie să i se subordoneze toate celelalte interese. Prin intermediul partidului-stat, singurul abilitat să formuleze și să interpreteze calea cea dreaptă de urmat, are loc fuziunea dintre ideologia marxist-leninistă și organizație.¹

Partidul Comunist Chinez nu este mai reprezentativ pentru clasa muncitoare, în numele căreia pretinde să exercite puterea, decât celelalte partide din „democrațiile populare”. În 1949, „proletarii” reprezintă abia 3% din efectivele Partidului Comunist Chinez. Ca în URSS, comuniștii chinezi sunt forțați să construiască baza socială, mult-pomenita clasă muncitoare, care, teoretic, ar fi trebuit să-i aducă la putere. Construirea unei „industrii puternice” trebuie să preceadă colectivizarea agrară, care și ea condiționează „construirea socialismului”, scrie Mao Zedong în 1949 în *Despre dictatura democratică populară*, un oximoron frumos în felul său. Primul articol din programul constitutiv al noii puteri stipulează că „Republica Populară Chineză este o democrație tânără, o dictatură democratică populară care conduce clasa muncitoare, bazată pe alianța dintre

1. Marie-Claire Bergère, *La Chine de 1949 à nos jours*, Armand Colin, 2004, p. 19.

muncitori și țărani, care înglobează toate clasele democratice și toate naționalitățile țării¹. Pentru a se impune, această republică „reprezentativă“ trece la îngrădirea totală a populației. Începe controlul, prin intermediul unui grup de organizații aflate în subordinea unor instituții (școală, administrație, uzină) sau a unor unități geografice (străzi, sate) și nimeni nu-i scapă. Celulele de bază ale acestor organizații sunt formate din mici grupuri de vreo douăzeci de membri, în interiorul cărora se desfășoară munca de propagandă și se exercită o supraveghere reciprocă. De exemplu, orice vizită nocturnă sau orice ședere a unui „străin“ în cartier sau în sat face obiectul înregistrării la comitetul rezidenților. Cel mai mărunț responsabil joacă rolul de ajutor al poliției.

Ierarhia de conducere este verticală, totul se decide sus și trebuie executat fără discuție. „Masele“, în vocabularul partidului, trebuie nu numai să se supună deciziilor Partidului Comunist, ci să-și și arate adeziunea totală. Conducerea nu se mulțumește cu o supunere pasivă, individul trebuie să participe la propria sa supunere, conform practicii obișnuite a regimurilor totalitate. O amplă rețea de comunicații transmite „linia“ și exercită, în același timp, un control politic. „Propagandiștii“, 3,8 milioane în 1953, sunt supravegheați de „informatori“, aproximativ 75.000 în aceeași perioadă. Această rețea de control și informare este completată de poliția politică, Guoanbu, Securitatea publică, Gongganbu, cu 5,5 milioane de milițieni (la sfârșitul anului 1950), de „companii de securitate“, care depind de Armata Populară de Eliberare, și de „comitetele de protejare a securității“, instalate în întreprinderi și administrație.²

EXPERTII SOVIETICI ÎN MUNCA SILNICĂ DIN CHINA

Sovieticii își pun la dispoziția chinezilor experiența în materie de represiune. Cooperarea nu se limitează la schimburi și traducerea de documente – semnalăm publicarea în China, la începutul anilor 1950, a unei lucrări sovietice intitulată *Cum să răspunzi la crimă?* Experții sovietici sosesc ca pe bandă. Oare unii au venit să-i învețe tehnica masacrelor? Se spune că ambasada Chinei la Varșovia le-ar fi proiectat invitațiilor săi în anii 1964–1965 un film despre masacrul de la Katîn, pe care „revizioniștii“* li-l dăduseră colegilor chinezi în zorii „prieteniei neabătute“.

Un lucru este cert, experții sovietici erau prezenți în locurile de detenție din China. Su Wei-quan relatează că, în 1950, cinci experți sovietici – printre care „Quiziluofu“ (Cislov?), fost șef al unui lagăr din Siberia – fac parte din „comitetul de gestionare a reformării prin muncă a elementelor reacționare din nord-vest“ instalat la Xian. Aceștia au contribuit la organizarea muncii silnice în lagărele cele mai importante din regiune. Su Wei-quan însuși vorbește despre „frații cei mari“ din „Fabrica de lână din nord-vest“, o uzină textilă din Yan'an, care avea 6.200 de muncitori și a cărei misiune era să exporte în URSS, și din puțurile de petrol din Yanchang, unde 90% dintre ingineri sunt sovietici sau est-europeni. În plus, un fost șef de lagăr sovietic pe nume „Shakeniefu“ (Ceakniev?) participă

1. *Apud* Werner Meissner, „La voie orthodoxe (1949–1955)“, în *La Chine au XXe siècle*, ed. cit., p. 14.

2. *Ibid.*, p. 25.

la organizarea lagărului din Shijing, din apropierea Cantonului. În primăvara anului 1950, experți de la Moscova se află într-o mină de muncă silnică din apropiere de Fushun. Și o misiune sovietică a fost trimisă în martie 1951 în lagărul din Caohejing, din apropiere de Shanghai.

Așadar, URSS a oferit „asistență tehnică” în organizarea și punerea în valoare economică a sistemului penitenciar chinez. Aceasta este răspândită pe întreg teritoriul, în lagăre și închisori-uzine de tot felul. La Caohejing, experții sovietici sunt primiți cu mare pompă. Autoritatea lor poate fi brutală – mergând până într-acolo încât să provoace o revoltă care ar fi cauzat o sută de morți într-o mină din apropiere de Fushun. Unii dintre ei sunt ingineri care servesc drept consilieri în lagărele de muncă și în alte unități economice. Alții sunt, incontestabil, tehnicieni în domeniul încarcerării. Dar pare puțin probabil ca sovieticii să fi exercitat o influență decisivă asupra concepției arhipelagului (organizare/instalare generală a lagărelor). În acest domeniu, într-adevăr, Partidul Comunist Chinez avea deja experiență. Cooperarea sovietică pare să fi contribuit, mai ales, la o mai bună integrare a muncii silnice în economie.

Jean-Luc Domenach, *Chine: l'archipel oublié*, Fayard, 1992, pp. 90–91.

* Termenul „revizionist” îi desemnează, în propaganda chineză, pe comuniștii sovietici după ruptura dintre Moscova și Beijing, de la începutul anilor 1960.

Pe 28 iunie 1950, legea reformei agrare este promulgată de Beijing: satele chineze se afundă în teroare. „Sistemul proprietății funciare, care se bazează pe exploatarea feudală exercitată de clasa proprietarilor, trebuie abolit – stipulează textul – și este instaurată proprietatea funciară a țăranilor, cu scopul de a elibera forțele productive, de a dezvolta producția agricolă și de a pregăti calea spre industrializarea Chinei.” Echitatea nu are nici o legătură cu acest plan. Nu țăranii se revoltă spontan ca să ia terenurile, ci partidul ia inițiativa confiscărilor. Proprietarii de terenuri și țăranii bogați trebuie eliminați, mulți dintre ei fizic, iar bunurile lor trebuie confiscate, dar nu cei mai săraci sunt beneficiarii. Este drept, trei sute de milioane de țăranii săraci primesc câte 15 ari, dar această redistribuire nu este decât preludiul colectivizării, care în curând îi va transforma pe țăranii în iloți ai partidului-stat. Modelul sovietic inspiră o politică agricolă chineză realizată doar în scopul transferării bogățiilor și a mâinii de lucru dinspre sate spre orașe, de pe câmp în uzine, totuși fără a moderniza agricultura, cum se întâmplă în alte zone din Asia în acea vreme, pentru a genera resursele necesare industrializării, și aceasta fără violență (Taiwan, Coreea, Japonia). În Republica Populară Chineză, numai materialul uman este exploatat potrivit logicii comuniste. Țăranul trebuie să se pună în slujba unui proletariat care ține mai degrabă de mit decât de realitate. Ca în URSS în anii 1920–1930, reforma agrară chineză se desfășoară în două etape: confiscarea-redistribuirea terenurilor, apoi colectivizarea. Prima fază este însoțită de violențe extreme, al căror scop este exacerbară urilor și distrugerea solidarităților existente, consolidând prin sânge alianța dintre putere și țăranii săraci, pentru ca, în faza a doua, cei din urmă să devină dependenți de ea.

Cadrelor Partidului Comunist, militarii din APE și organizațiile studențești sunt trimiși în zonele rurale să stabilească apartenența de clasă a fiecăruia, cu cote de țărani ce trebuie eliminați, fixate dinainte, tot după modelul sovietic. Exproprierea proprietarilor funciari și a țăranilor bogați nu se limitează la pământuri, ci include și tot aparatul de producție, și este însoțită de o campanie de ispășire colectivă. Întrucât în China nu există o clasă a „proprietarilor feudali” ca în Rusia țaristă, partidul-stat inventează el una. Țăranii modești sunt etichetați drept „moșieri” pentru că așa o cerea cauza. Uneori sunt mici „notabili”, aleșii fostului sistem sătesc. Pentru a-i apăra, se mobilizează comunități întregi, obligând Armata Populară de Eliberare să pedepsească un sat întreg. Asociațiile țărănești, folosite de comuniști, organizează „întâlniri de luptă”, în cursul cărora clasele „vinovate” sunt desemnate ca meritând răzbunarea generală, acestea sunt umilite, torturate, apoi condamnate de un „tribunal popular” și executate public. Aceste rituri trăite în comun trebuie să unească „masele” și asociațiile țărănești locale controlate de partid.¹ O astfel de teroare „colectivă” permite mai ales pecetluirea unei noi solidarități, întrucât majoritatea devine complice la crimele comandate de partidul-stat. Această disoluție a responsabilității este o practică dezvoltată în forma asiatică a comunismului, pe care o vom regăsi în Vietnam și mai ales în Cambodgia în timpul terorii khmerilor roșii. Mao avea să împingă logica criminală la extrem cu prilejul Revoluției Culturale din anii 1966–1976. Numărul de victime din timpul campaniei de teroare care a însoțit confiscarea pământurilor nu este cunoscut cu exactitate, dar este, potrivit surselor, între trei și zece milioane de morți.² În câteva luni, PCC a reușit prin violență să pună stăpânire pe zonele rurale, întreprindere în care eșuaseră timp de secole China imperială și timp de decenii China naționalistă.

Faza de colectivizare propriu-zisă începe în 1953 cu crearea de cooperative agricole așa-zis „de tip inferior”, care cuprindeau între zece și cincisprezece gospodării. În prealabil, delegații de țărani au fost trimise în Ucraina și Kazahstan să viziteze ferme colective model. Seduși de abundența bunurilor, de mecanizarea muncilor agricole și de confortul din zonele respective – cinematografe, băi, dispensare – aceste delegații au revenit pline de entuziasm, dornice să-i egaleze cât mai repede pe sovietici.³ În zonele rurale, țăranii șovăie în ciuda cadrelor partidului care forțează înființarea acestor cooperative. În 1955, numai 14,2% din populația rurală s-a alăturat structurilor colective. În fața secretarilor provinciali ai partidului reușiți la sfârșitul lunii iulie 1955, Mao denunță

1. *Ibid.*, p. 19.

2. Frank Dikötter, *The Tragedy of Liberation*, Bloomsbury, 2013, menționează două milioane de morți, potrivit rapoartelor confidentiale adresate la vremea aceea liderilor.

3. Jasper Becker, *La Grande Famine de Mao*, éditions Dagorno, 1998, p. 65.

această lipsă de entuziasm, îi ia la rost pe tovarășii care „merg șontâc-șontâc, ca femeile cu picioarele legate în spatele noii mișcării socialiste de masă“. La începutul anului 1957, aproape toate gospodăriile țărănești fac parte din cooperativele devenite „în totalitate socialiste“. Începând de atunci, țăranii sunt simpli muncitori agricoli, deposezați de pământuri.

La fel ca în URSS, teroarea vizează distrugerea oricărei porniri de rezistență. Partidul-stat acționează în valuri. În iulie 1950, este lansată o primă campanie de „eliminare a elementelor contrarevoluționare“; aceasta duce la executarea unui milion de chinezi și la deportarea a două milioane de „suspecți“ în mai puțin de un an. Într-un stil foarte maoist, „masele“ sunt ulterior chemate, în decembrie 1951, să ducă lupta celor „trei anti“ – corupție, risipă, birocratie –, apoi a celor „cinci anti“ – mita, fraudă fiscală, contrabanda, abaterea de la îndatoririle de serviciu și trădarea secretelor de stat. Mao Zedong inaugurează tactica sa preferată: ascunderea politicii de exterminare în spatele unor aparente campanii de salubritate publică împotriva unor presupuse abuzuri de putere. Fie că este vorba de descotorosirea de „tovarășii“ care deranjează, fie de eliminarea a milioane de compatrioți nevinovați, metoda este mereu aceeași. Mao nu-și atacă niciodată „dușmanii“ frontal, ci întotdeauna prin intermediul unor mișcări, al unor campanii controlate de el. Spre deosebire de Stalin, care nu se sfiște să facă liste cu zeci de mii de condamnați la moarte, Mao pune „masele“ să acționeze, bine călăuzite, contra vinovaților pe care i-a indicat și împotriva cărora trebuie să se îndrepte răzbușnarea populației. Acest mod de acțiune este o formă de lașitate, un refuz de a-și asuma consecințele deciziilor, de a-și afunda mâinile în sângele vărsat din ordinul lui, în concordanță cu dublul său personaj. „Marele Cărmaci“ vrea să pară civilizat și instruit, seducător și cuceritor, când, de fapt, este necioplit și ignorant, monstruos și brutal. Această duplicitate a păcălit lumea și poporul. Mao pare, prin comportament și prin felul în care exercită puterea, mai aproape de Lenin decât de Stalin, are de la primul duritatea rece, dar nu și bonomia afectată a celuiilalt. Liderul chinez capătă de altfel accentele liderului bolșevic când le reproșează unor comuniști locali lipsa de fermitate, când recomandă mai multe execuții publice: „În multe locuri, nu îndrăznim să ucidem contrarevoluționarii în număr mare sau în văzul lumii, se plânge el în martie 1951. Situația aceasta trebuie să se schimbe.“¹

Primele campanii „de masă“, apoi cele care vor marca epoca Mao, cu Marea Revoluție Culturală proletară la final, au ca scop să pună în matrița comunistă o jumătate de miliard de chinezi, sub pretextul moralizării vieții publice, și să impună autoritatea absolută a partidului, supunând societatea în întregul său la cicluri neîncetate de denunțuri și represiune. În câțiva ani, orice diferență de clasă a fost eliminată în

1. *Apud* Jung Chang și Jon Halliday, *Mao*, Gallimard, 2006, p. 356.

zonele rurale, familia patriarhală tradițională a explodat odată cu înființarea cooperativelor colective care rup legăturile tradiționale, burghezia urbană este distrusă, iar intelectualitatea e redusă la tăcere. Campania împotriva lui Hu Feng, un vechi tovarăș de drum al partidului și colaborator al noului regim la începuturile sale, care a făcut greșeala să denunțe dogmatismul lui Zhou Yang, intelectualul oficial al Partidului Comunist, pune capăt oricărei forme de disidență. Hu Feng este arestat în primăvara anului 1955. Instituțiile care permisese formarea unui embrion de societate civilă în prima jumătate a secolului XX sunt distruse, dispărând orice formă de societate tradițională organizată spontan alături și în afara structurilor oficiale.¹ Ordinea maoistă triumfă, pentru chinezi este începutul unei lungi coborâri în infern.

Xinjiang și mai ales Tibetul, vechile teritorii ale imperiului Qing, sunt supuse regulilor național-comunismului, care ține loc de ideologie oficială a regimului. Indivizibilitatea și caracterul inalterabil al teritoriului național sunt proclamate în programul din 1949, care garantează, pe de altă parte, egalitatea între naționalități și dreptul lor de a-și păstra limba, obiceiurile și cultura. Noua putere recurge la un dublu limbaj în practica unei politici duale. Șovinismul han, etnia majoritară din China, este condamnat oficial, dar han primește mijloacele necesare să conducă celelalte populații pe calea „emancipării revoluționare”. Autonomia regională trebuie să rămână sub controlul guvernului, Comisia Naționalităților depinde direct de Comitetul Central al Partidului.² Înainte să ajungă la putere, Partidul Comunist Chinez promisese autonomia Mongoliei, Turkestanului (Xinjiang) și a Tibetului. Angajamentul este dat imediat uitării odată cucerită țara. Tibetul, care a fost colonizat de imperiul dinastiei Qing timp de două secole, își recăpătase independența în 1914 după expulzarea trupelor chineze. Marea Britanie, puterea colonială din vecina India, garantase această independență contestată de naționaliștii din Guomindang. Ca să nu-l supere pe Chiang Kai-shek, aliatul indispensabil în războiul împotriva Japoniei, Londra, apoi Washingtonul, au renunțat la cauza Tibetului liber. În 1947, guvernul american a recunoscut implicit suveranitatea Chinei asupra Tibetului. Încă de la sosirea la putere, comuniștii și-au exploatat aceste drepturi, fără ca occidentalii să protesteze. „Tibetul face parte din teritoriul chinez, nici o agresiune străină nu va fi tolerată, avertizează Partidul Comunist Chinez; poporul tibetan este parte indivizibilă din poporul chinez. Orice agresor care nu recunoaște acest lucru își va sparge capul în pumnul Armatei Populare de Eliberare.”³ Lipsit de sprijin exterior, dalai-lama, liderul spiritual tibetan, este nevoit să cadă la învoială cu noul regim chinez. Beijingul intimidează Lhasa, capitala Tibetului, trimițând trupe să ocupe regiunea Chamdo,

1. Marie-Claire Bergère, *La Chine de 1949 à nos jours*, ed. cit., p. 42.

2. *Ibid.*, p. 26.

3. *Apud* Pierre-Antoine Donnet, *Tibet mort ou vif*, Gallimard/Folio, 1993, p. 119.

situată la granițele sale estice. În mai 1951, dalai-lama trebuie să semneze un acord care recunoaște apartenența Tibetului la Republica Populară. În schimb, comuniștii se angajează să garanteze o autonomie regională și să nu caute să-și impună regimul cu forța. Acordul confirmă, de fapt, revenirea Tibetului la „patria mamă”. S-a ajuns la el cu forța, cu ajutorul presiunilor exercitate asupra delegației tibetane venite la negocieri în capitala chineză. „În timpul șederii la Beijing, au fost insultați, amenințați cu bătaia sau cu o acțiune militară și mai amplă împotriva poporului tibetan“, va relata dalai-lama în memoriile sale. „Nu li se permisesse să ia legătura cu mine sau cu guvernul meu.”⁴¹ Metoda amintește de cea folosită de Molotov în 1939 pentru a pune mâna pe țările baltice după semnarea Pactului germano-sovietic.

Primele batalioane ale Armatei Populare de Eliberare intră cu surle și trâmbițe în Lhasa în toamna anului 1951. Cortegiul este deschis de portretele lui Mao și al lui Zhu De, comandantul-șef al APE. Ocuparea capitalei tibetane consfințește succesul politicii de recucerire a comuniștilor. Noul regim, care ține la imaginea sa de „eliberator pacific”, pretinde că a venit să salveze țara de un regim feudal și servitute. Propaganda comunistă va răspândi aceste minciuni în lume vreme de decenii. Acordul semnat în mai 1951 nu va fi respectat. Beijingul așteaptă anii 1955–1956 să-și arate adevărata față și să treacă cu forța la „comunizarea” țării, prin colectivizare și eradicarea culturală. Mao, care nu s-a abătut niciodată de la obiectivul său național, a jucat cu dalai-lama un joc dublu, cu aceeași duplicitate dragă lui.

DALAI-LAMA ȘI MAO

Mao era viclean și conștient de prețul ce trebuia plătit pentru cucerirea Tibetului. Știa că este imposibilă orice dominație militară, înainte de terminarea infrastructurii rutiere care să permită aducerea trupelor necesare; între timp, îi dădea tot mai multe semne de bunăvoință lui dalai-lama. Mao știa și că politica de „calmare” și colaborarea „de sus” puteau împiedica revolta, așa de bine cum o puteau și declanșa, dar că „oricare din aceste căi [le-ar fi] favorabilă”. Se juca cu prada sa cum se joacă pisica cu șoarecele. I-a cerut lui Zhang Guohua să se prosternă în fața lui dalai-lama când va intra în fruntea trupelor sale în Lhasa în octombrie 1951.

Dalai-lama l-a întâlnit pe Mao în timpul călătoriei în China în 1954. [...] Prima lor întrevvedere a avut loc la două zile după sosirea delegației tibetane la Beijing. În ciuda proiectoarelor, Mao părea calm și destins. Dalai-lama nu a trebuit să-i caute prezența; a simțit-o imediat și puternic. În fața atitudinii amicale și spontane a gazdei sale, teama lui i s-a părut nefondată. Cu trecerea săptămânilor, s-a convins că Mao, puțin interesat de aspectul și îmbrăcămintea sa, avea o autoritate și o sinceritate naturală și dovedea autenticitate și hotărâre în comportament.

Mao i-a spus că poate să-l cheme în orice moment, amintind cu insistență că jurământul cel mai drag al Chinei era să ajute Tibetul să prindă din urmă lumea modernă. Știa cum să-și impresioneze vizitatorul în chestiunile care îl

1. Tenzin Gyatso, *Mon pays et mon peuple*, éditions Olizane, 1988, p. 74.

interesau. A vorbit frumos despre budism; a mai afirmat că fiecare minoritate avea dreptul la un drapel național. L-a întrebat pe dalai-lama dacă avea motive să se plângă de funcționarii chinezi din Tibet, mergând până acolo încât să-i propună să-i concedieze pe cei care nu se comportau corect. Dar era capabil și de gesturi urâte. De exemplu, [...] când a scăpat un comentariu acid, ca în ajunul plecării lui dalai-lama, când a pomenit că religia este o otravă.

După întoarcerea în Tibet, dalai-lama a primit o scrisoare foarte amicală de la liderul chinez. După aceea, situația s-a deteriorat și a devenit evident că Mao, departe de a oferi un ajutor sincer, căuta mai degrabă să inspire încredere că să-și înhațe mai bine prada.

Kim Yeshi, *Tibet, histoire d'une tragédie*, La Martinière, 2009, p. 92.

Imperialismul, denunțat ca fiind stadiul suprem al capitalismului de către Lenin, pare mai degrabă să-i corespundă stadiului inițial al comunismului, prin modul în care se impune cu forța popoarelor. Abia ajunși la putere, bolșevicii pleaseră să cucerească Asia Centrală, puseseră mâna pe Mongolia și încercaseră să ocupe Finlanda; comuniștii chinezi au cucerit Tibetul cât mai repede posibil. Uniunea Sovietică a lui Stalin a profitat de al Doilea Război Mondial ca să ocupe Europa Centrală și de Est, China lui Mao va încerca să exploateze conflictul indo-chinez care are loc la granițele sale, dacă nu pentru a coloniza Asia de Sud-Est, măcar pentru a o transforma în zona sa de influență. Moscova a profitat de conflictul mondial pentru a-și atinge scopurile, Beijingul își pune speranțele în lupta pentru independență purtată de Ho Și Min împotriva francezilor ca să-și ducă la îndeplinire planul. Ajutorul Republicii Populare Chineze acordat Viet Minh-ului devine curând decisiv. Astfel, Partidul Comunist Chinez speră să-și impună concepțiile politice comuniștilor din regiune. Când Moscova recurge la preeminența sa ideologică și la puterea economică pentru a căpăta un ascendent politic asupra liderilor chinezi, PCC mizează, la rândul său, pe prestigiul revoluționar și pe rolul geopolitic al Chinei în regiune ca să capete un avantaj asupra camarazilor vietnamezi. Desigur, internaționalismul proletar servește oficial ca bază acestor politici, dar la Moscova, la fel ca la Beijing, există și ambiții imperialiste, pricinuite de un național-comunism în expansiune. Așa cum ieri colonialismul occidental își ascundea interesele mercantile în spatele „binefacerii” civilizației pe care o aducea popoarelor cucerite, comuniștii sovietici și chinezi își apără interesele naționale sub pretextul eliberării popoarelor.

Ho Și Min merge la Moscova în ianuarie 1950, după cum știm. Mao, care așteaptă în acel moment în capitala sovietică semnarea tratatului de prietenie cu URSS, a pledat cauza liderului vietnamez pe lângă Stalin. Decizia unchiului Ho de a dizolva Partidul Comunist în 1945 pentru a se prezenta ca lider naționalist, interesat numai de independența țării sale, a fost prost înțeleasă de *Vojd*. Dictatorul nu are încredere în naționalism când este vorba de altul decât al său. Prin natura sa, ideologia naționalistă este, ce-i drept, unică și netransmisibilă în afara popoarelor pe care le vizează. Diferendul cu Tito, un comunist care a pretins că își

urmează propria cale, naționalistă, a întărit neîncrederea lui Stalin în cei al căror internaționalism nu se confundă cu supunerea oarbă față de Moscova. Nikita Hrușciiov, care a asistat la întâlnirile dintre Stalin și Ho, va vorbi despre atmosfera din timpul acestora: „Stalin nu le acorda nici o șansă vietnamezilor în lupta contra francezilor, așa că a avut față de Ho o atitudine jignitoare“, va povesti în memoriile sale. „Nu am sesizat la el nici o urmă din simpatia la care mă așteptam față de un comunist precum Ho. Stalin era, în definitiv, liderul mișcării comuniste mondiale. [...] Cu prilejul unei întâlniri, Ho a scos din servietă revista *URSS în construcție* și i-a dat-o lui Stalin să-i dea un autograf. În Franța, toată lumea aleargă după autografe, iar Ho luase în mod evident acest virus cu ocazia șederii sale în țară. Era încântat de ideea întoarcerii în Vietnam și a etalării semnăturii lui Stalin. Acesta reacționează în stilul neîncrezător și bolnăvicios care îi era specific. Vedea peste tot trădători și spioni. I-a oferit autograful, dar a ordonat imediat poliției secrete să recupereze revista. Cekiștii făceau percheziții ca nimeni alții și revista a fost găsită rapid. După aceea, Stalin glumea pe acest subiect: «Încă își caută revista, dar nu prea are șanse s-o găsească!»“ Hrușciiov își continuă relatarea: „Îmi amintesc de un alt incident jignitor pentru oaspetele nostru. Imediat ce a sosit Ho, Stalin ne-a informat că acesta ținea neapărat ca vizita lui să facă obiectul unui anunț oficial și să fie primit ca președinte al Vietnamului. Stalin a respins solicitarea și i-a spus lui Ho: «Am ratat momentul potrivit. Ai venit la Moscova incognito, nu mai e posibil să-ți anunțăm sosirea». Atunci Ho a propus ca Stalin să-i dea un avion și să pregătească un discurs de bun venit, astfel ar putea să aterizeze și să fie primit așa cum se cuvenea rangului său de șef de stat. Stalin râdea în hohote: «Îți dai seama ce voia? I-am spus că nu!»“¹

URSS a recunoscut Republica Democrată Vietnam la finalul acestei vizite. Luptătorii comuniști primesc ajutorul sovieticilor, care traversează China. Mao și Ho se cunosc de mult. Liderul vietnamez a stat vreo zece ani în China, în special în Yan'an, și vorbește limba chineză. Ajutorul militar pe care îl acordă la rândul său Beijingul are și intenții ideologice. „Începând cu 1950, după victoria chinezilor, armata și poporul nostru au putut trage învățăminte prețioase de la APE a poporului chinez“, va recunoaște mai târziu generalul Võ Nguyen Giap, eroul armatei vietnameze, învingătorul de la Dien Bien Phu. „Ne-am putut educa grație gândirii militare a lui Mao Tzedun. A fost factorul important care a determinat maturizarea armatei noastre și a contribuit la victoriile noastre succesive.“² De

1. Nikita Khrouchtchev, *Mémoires inédits*, Belfond, 1991, pp. 194–195.

2. Apud Jean-Louis Margolin, „Chine: une longue marche dans la nuit“, în *Le Livre noir du communisme* (Stéphane Courtois, Nicolas Werth et alii), Robert Laffont/Bouquins, 1998, p. 541 [„China: un lung marș în noapte“, în *Cartea neagră a comunismului: crime, teroare, represiune*, trad. de Daniela Ștefănescu, Humanitas, București, 1998, p. 436 – n. tr.].

la Beijing sosesc consilieri politici să organizeze viața luptătorilor din rezistență ai Viet Minh din sud și să formeze comisari politici. Luo Guibo, principalul consilier chinez al lui Ho Și Min, îl convinge să scoată Partidul Comunist din clandestinitate. În februarie 1951, acesta renaște sub numele Partidul Muncitorilor Vietnamezi, Lao Dong pe scurt.¹ Consilierul chinez asistă la reuniunile Biroului Politic ale noului partid, introduce o disciplină maoistă odată cu „reformarea prin muncă” și alte metode de reeducare ideologică inaugurate de Mao la Yan’an, precum ședințele de critică și autocritică, care uneori împing la suicid.² Drept ajutor militar, China livrează 2.000 de tone de materiale în timpul iernii anului 1951, 5.000 în 1952, mai bine de 10.000 în anul următor. Taberele de antrenament conduse de APE chineză formează în 1952 peste 30.000 de luptători.³ Atacul asupra taberei franceze de la Dien Bien Phu din primăvara anului 1954 a fost dat după un plan elaborat de Wei Guoqing, consilierul militar chinez al Republicii Democratice Vietnam. Fără ajutorul uriaș al Chinei sub formă de experți, baterii antiaeriene, artilerie, muniție, probabil că trupele generalului Giap nu i-ar fi învins așa de ușor pe cei 10.800 de soldați francezi eliminați la Dien Bien Phu.

„Partidul Muncitorilor recunoaște teoria lui Marx, Engels, Lenin, Stalin și gândirea lui Mao Zedong ca fiind fundamentul teoretic al gândirii sale și cea care îi dă direcția în toate activitățile sale”, proclamă statutul noului Partid Comunist Vietnamez, rebotezat Partidul Muncitorilor din Vietnam. Ho Și Min nu are motive să invidieze această galerie de gânditori. „O mie de ani de viață președintelui Ho”, spune un slogan al partidului. Se creează un cult al personalității pe calapod maoist. La fel ca în China, corespunde stereotipurilor confucianismului, unde liderul întruchipează neapărat înțelepciunea, cunoașterea, rațiunea. Reforma agrară introdusă începând cu 1954 este și ea copiată după modelul chinez. Țăranii sunt împărțiți în cinci categorii, ca la marele vecin din nord, fiecărei comune îi este impusă o cotă de proprietari funciari și de țăranii bogați care trebuie eliminați. Echipe de cadre tinere, formate special în China pentru această misiune, vin în sate, investite cu puteri depline. Ho Și Min recomandă eliminarea „elementelor nocive plecând de la stadiul de celulă” cu scopul de a epura, în același timp, baza partidului, pentru a scăpa de vechile cadre bine înrădăcinate în satele lor. În zona rurală vietnameză se înmulțesc scenele de teroare, pe care țăranii din URSS și China le-au trăit deja.

„MOARTE PROPRIETARILOR!”

Scenă din viața de zi cu zi a zonelor rurale vietnameze

Xuân Phuong, o femeie medic, povestește: „Partidul trimite cinci intelectuali (medici), care mai demult luptaseră în rezistență împotriva francezilor, să participe

1. Laurent Cesari, *L'Indochine en guerres, 1945-1993*, Belin, 1995, p. 81.

2. Ngô Van, *Le Joueur de flûte de l'Oncle Hô*, Éditions Paris-Méditerranée, 2005, pp. 74-75.

3. Laurent Cesari, *op. cit.*, p. 77.

la reforma agrară, la 120 kilometri în nordul Hanoiului, într-un sat așa de sărac, încât nu se aude nici lătratul câinilor, nici cântatul cocoșilor. Încă de la sosire, se confruntă cu *dô*, desemnată de putere ca șefa a grupului pentru aplicarea reformei agrare. Aceasta începe să-i dăscălească și le reproșează viața privilegiată din trecut. Trebuie să înțeleagă de ce e nevoie să-i extermine pe exploatare. Trebuie să găsească trei-patru pe care să-i lichideze. Terorizați, intelectualii noștri se fac mici. *Dô* îi ia în echipa sa de reformă agrară. Cei douăzeci și doi de membri repartizați în grupe sunt trimiși în căutare de proprietari de terenuri. În urma rapoartelor lor, Comitetul de Reformă din district decide condamnarea la moarte a țăranilor considerați proprietari funciari.

Dimineața devreme, populația din sat este strânsă în curtea unei pagode. Apar doi băieți înarmați cu puști, iar la capătul unei sfori țin doi oameni cu mâinile legate. Sunt trecuți de prima tinerețe și nu se deosebesc prin nimic de ceilalți săteni. Șefa strigă: Jos cu exploatareii! Țăranii strigă și ei în cor: Jos cu ei, jos cu ei! Intelectualii rămân muți. Șefa le face semn să le urmeze exemplul.

Cele două prăzi umane, însoțite de soții și de copii, îi țin piept mulțimii care cere moartea la comandă. Șefa isterizată îi ordonă unuia dintre ei să mărturisească ce acte de cruzime a comis împotriva celor pe care i-a exploatat. Acesta protestează: Nu sunt proprietar funciar. Țăranii și țăranile săraci, pregătiți pentru acest scenariu, îi acuză de acte de cruzime, chiar de viol. [...] Îi hărțuiesc așa de tare, încât, la sfârșitul zilei, cei doi nefericiți recunosc în cele din urmă, în hohote, toate faptele rele pe care li le pun în cărcă țăranii. Șefa cere liniște mulțimii surescitate, apoi cere executarea celor doi bărbați. A doua zi, în fața aceleiași asistențe, cei doi băieți îi împușcă pe cei doi nefericiți condamnați.

Mărturie culeasă de Ngô Van, *Le Joueur de flûte de l'Oncle Hô*,
Éditions Paris-Méditerranée, 2005, pp. 90–91.

Cincizeci de mii de execuții însoțesc reforma agrară, adică 0,4% din populația Vietnamului de Nord, un număr de victime care îl echivalează pe cel cunoscut de China cu puțin timp înainte. Potrivit surselor, între 50.000 și 100.000 de țăranii vietnamezi ar fi fost închiși și 86% dintre membrii organizațiilor rurale ale partidului au fost epurați.¹ Afinitățile ideologice dintre China comunistă și Vietnamul de Nord nu contează totuși decât dacă sunt compatibile cu interesele naționale ale celor două țări. La Beijing, povara istoriei și grija seculară de a-și asigura securitatea aveau să aibă, în cele din urmă, tot atâta impact ca ideologia marxistă. În spatele vorbăriei revoluționare chineze se întrevește rapid moștenirea imperială, la fel și o anume continuitate în modul de a concepe problemele de securitate ale țării. Această afirmație este valabilă și în cazul raporturilor sino-sovietice. Imperiul comunist, aparent consolidat de la Moscova până la Beijing, de la Hanoi la Varșovia și de la Riga la Tirana, este supus unor forțe centripete cât timp Stalin asigură conducerea. Odată cu moartea *Vojd*-ului, în cele din urmă se va fisura, după care se va dezmembra sub efectul forțelor centrifuge aflate în acțiune.

1. Jean-Louis Margolin, „Vietnam, les impasses d'un communisme de guerre”, în *Le Livre noir du communisme*, ed. cit., p. 670 [„Vietnam: crizele unui comunism de război”, în *Cartea neagră a comunismului: crime, teroare, represiune*, ed. rom. cit., trad. de Maria Ivănescu, p. 543 – n. tr.].

Imposibila pace

Lupii imperialismului care ne înconjoară nu dorm. Nu trece o clipă fără ca dușmanii noștri să caute fisura prin care să ne facă rău. — STALIN

Trebuie să cucerim planeta, obiectivul nostru este planeta.
MAO ZEDONG

Cu prilejul dineului dat în aprilie 1945 în cinstea lui Tito, venit la Moscova să-și arate fidelitatea, Stalin face următoarele afirmații: „Războiul se va termina în scurtă vreme. Ne vom reveni cam în cincisprezece, poate în douăzeci de ani și atunci vom mai încerca o dată.” Milovan Djilas, care asista la agape, comentează: „Era ceva îngrozitor în vorbele sale: încă mai era în desfășurare un îngrozitor război. Pe de altă parte, era ceva impresionant, de asemenea, în faptul că înțelesese pe ce cale s-o ia, caracterul viitorului inevitabil cu care se confruntau lumea în care trăia și mișcarea pe care o conducea.”¹ Potrivit lui Molotov, care în acel moment se ocupa de politica externă a URSS, Stalin se gândea, într-adevăr, la un nou război. În opinia sa, *Vojd*-ul judeca așa: Primul Război Mondial a smuls o țară din ghearele sclaviei capitaliste, al Doilea Război Mondial a dat naștere sistemului socialist și al treilea va pune capăt o dată pentru totdeauna imperialismului.² Vom regăsi mai târziu aceeași analiză la Mao Zedong: „Primul Război Mondial a fost urmat de nașterea Uniunii Sovietice, cu o populație de 200 de milioane de locuitori. Al Doilea Război Mondial a fost urmat de apariția taberei socialiste, care înglobează o populație de 900 de milioane de locuitori. Este clar că, dacă imperiaștii se încapățânează să declanșeze al treilea război mondial, sute de milioane de oameni vor trece de partea socialismului și doar un teritoriu mic va rămâne în mâinile imperiaștilor; este chiar posibil ca întreg sistemul imperialist să se năruie complet.”³

1. Milovan Djilas, *Conversations avec Staline*, Gallimard, 1962, p. 128 [*Conversații cu Stalin*, trad. de Sorin Șerb, Corint, București, 2015, p. 151 – n. tr.].

2. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, Albin Michel, 1995, p. 97 [Feliks Ciuev, Viaceslav Molotov, *Conversații cu Molotov: În cercul puterii comuniste*, trad. de Antoaneta Olteanu, Corint, București, 2017, p. 111 – n. tr.].

3. Mao Tsé-toung, „De la juste solution des contradictions au sein du peuple” (27 februarie 1957), în *Citations du président Mao Tsé-toung* (Petit Livre rouge), Éditions en langues étrangères, 1966, p. 77.

Cu trecerea timpului, perspectiva altui război, „ultimul dintre ultimele“*, pentru triumful comunismului nu-i dă pace lui Stalin. Îi mărturisește lui Mao, aflat în vizită la Moscova în decembrie 1949: „Japonia nu s-a refăcut încă, Statele Unite vorbesc mult despre război, dar se tem de el, Europei îi este frică de război...“¹ Câteva luni mai târziu, testează rezistența occidentală, mai ales pe cea americană, dându-și acordul pentru invadarea Coreei de Sud de către comuniștii nord-coreeni, cu sprijinul armatei chineze.

Ideea de a aduce fericirea comunistă poporului cu ajutorul armelor nu s-a născut din succesul celui de-al Doilea Război Mondial. La Congresul al XVIII-lea al Partidului Comunist sovietic din 1939, Lev Mehlis, comisar politic, afirmase deja că una dintre principalele sarcini ale Armatei Roșii într-un eventual război ar fi să crească numărul republicilor sovietice.² Al Doilea Război Mondial a permis punerea în practică a acestui program. „Acest război nu se poartă ca războaiele trecutului. Cine ocupă un teritoriu își impune, de asemenea, propriul sistem social“, a afirmat Stalin în fața lui Tito cu ocazia aceluiași dineu din aprilie 1945.³ Pentru el, nu este doar o chestiune de oportunitate, ci de ideologie. Este în logica istoriei să duci comunismul cât de departe îți permit armele. Comunismul și capitalismul sunt sisteme contradictorii, unul este viitorul celuilalt. E în firea lucrurilor ca viitorul omenirii să le aparțină „forțelor progresiste“. Toți liderii comuniști judecă în același fel și chiar cred acest lucru. Rolul URSS ca „patria dintâi a socialismului“ este să ajute lumea să dea naștere acestui viitor luminos. „Războiul Rece“ care îi urmează „războiului cald“ dintre 1939 și 1945 nu a apărut din neînțelegerile dintre Est și Vest, din înrăirea bruscă a occidentalilor, care ar fi constrâns Moscova să reacționeze, sau din reîncarnarea Rusiei eterne cu ambițiile ei teritoriale, cum au crezut diferiți exegeți contemporani ai faptelor. Cauza este, în primul rând, ideologică. Politicile URSS, Chinei, Coreei, Vietnamului, ale tuturor acestor țări care aveau să fie implicate în aceste confruntări sau conflicte armate, sunt înțelese esențialmente prin această dimensiune.

La încheierea războiului, Stalin analizează situația internațională prin prisma marxismului. Lumea capitalistă este divizată de „contradicții interne“ între Londra și Washington, două imperialismes aflate în concurență, unul în declin cu imperiul său colonial pe cale să se năruie, celălalt cu o economie de piață în expansiune. Anticolonialismul administrației americane convinge Moscova că, în această alianță occidentală, Marea

* Expresie care face referire la Primul Război Mondial, care se spera că va fi și ultimul (n. tr.).

1. *Apud* Dimitri Volkogonov, *Sem' Vozdej*, Moskva, 1995, p. 250.

2. Robert Conquest, *Stalin*, Odile Jacob, 1993, p. 302.

3. Milovan Djilas, *Conversations avec Staline*, ed. cit., p. 127 [ed. rom. cit., p. 150 – n. tr.].

Britanie reprezintă veriga slabă.¹ URSS atacă în primul rând interesele britanicilor în Grecia, în Turcia, în Iran. După toamna anului 1944, teritoriul grecesc este sfâșiat de un război civil sângeros între o mișcare comunistă de rezistență condusă de Armata Populară de Eliberare Națională (ELAS) și forțele monarhiste susținute de Londra, care a trimis trupe după retragerea germanilor, prezenți în peninsulă din primăvara anului 1941. La începutul anului 1945, chiar înainte de sfârșitul conflictului mondial, ELAS este pe cale să cucerească toată Grecia, să aducă și această țară balcanică în sfera sovietică. În acel moment, Stalin are totuși alte obiective strategice, în Europa Centrală. Ca să nu-și supere aliații occidentali, îi obligă pe comuniștii greci să accepte un armistițiu până la organizarea de alegeri și a unui plebiscit pe tema statutului monarhiei. Cu excepția regiunilor Atena și Salonic, controlate de o putere sprijinită de Londra, comuniștii din ELAS sunt stăpânii țării. La momentul potrivit, Stalin va ști să folosească această sabie a lui Damocles ca să pună presiune pe Marea Britanie.

Turcia este cealaltă linie de atac aleasă de URSS. Ankara susține politica Marii Britanii în Orientul Mijlociu. Propaganda sovietică duce o campanie împotriva guvernului turc, acuzat în același timp că a fost aliat cu Germania nazistă, că duce o politică „reacționară” și că se face vinovat de genocid în Armenia.² Moscova caută să desconsidere această țară în fața occidentalilor, dar și să facă presiuni pe Ankara cu scopul de a obține o renegociere a acordurilor de la Montreux din 1936, care au acordat Turciei drepturi asupra Bosforului și a strâmătorii Dardanele. Prestigiul URSS în lume este atunci la apogeu, și acuzațiile aduse pun Turcia într-o situație stânjenitoare. Moscova este de acord să pună capăt campaniei sale dacă guvernul turc încetează să susțină politica britanică în Orientul Mijlociu. În privința Iranului, pe Stalin îl interesează poziția strategică a țării, un pas spre mările calde. Împărțirea vechiului Imperiu Persan ar slăbi Londra. Țara este un obstacol în regiune pentru Turcia și Irak, două bastioane ale intereselor Marii Britanii în această regiune a lumii. Din vremea alianței sfinte împotriva lui Hitler, URSS și Regatul Unit se înțeleseseră să ocupe împreună Iranul, nordul de către Armata Roșie și sudul de către armata britanică. Trebuiau să împiedice Germania să pună mâna pe resursele petroliere ale țării. Fiecare își luase angajamentul să se retragă odată cu reinstaurarea păcii. În decembrie 1945, britanicii și-au rechemat trupele. În nordul țării, s-au autoproclamat două republici autonome Azerbaidjan, sub protecția sovieticilor, iar Armata Roșie rămâne pe loc. Tancurile sale amenință Teheranul, în timp ce par-

1. Vladislav Zubok și Constantin Pleșakov, *Inside the Kremlin's Cold War*, Harvard University Press, 1996, p. 102.

2. Între 1915 și 1916, guvernul lui Kemal Atatürk a exterminat mii de armeni. În 1921, o parte din Armenia a fost anexată de Uniunea Sovietică, iar cealaltă parte a rămas sub dominație turcă.

tidul comunist Tudeh intră în acțiune să pună mâna pe putere. Consiliul de securitate al noului ONU se confruntă cu o criză, prima din relațiile internaționale de după război. Vetoul sovietic paralizează Organizația, nu se ia nici o decizie. Este nevoie de toată fermitatea Washingtonului și a Londrei ca să constrângă Moscova să cedeze. În aprilie 1946, se decide retragerea trupelor sovietice, și litigiul asupra Azerbaidjanului este recunoscut ca ținând de afacerile interne ale Iranului. Înainte să se retragă, Armata Roșie înarmează cele două „republici autonome“, ceea ce obligă forțele iranienne să intervină pentru a le dezarma. Americanii îi acordă tot sprijinul Teheranului. La sfârșitul anului 1946, Iranul și-a recăpătat integritatea. Simultan, criza turcă este rezolvată din nou datorită fermității Washingtonului. Președintele Truman a desfășurat forțele navale în regiune ca să susțină Ankara. Campania orchestrată de Moscova încetează.

La aceste prime crize de după război, Stalin a subestimat reacția occidentală. Orbirea sa ideologică și raportul de forțe puțin favorabil îi explică regresele, temporare totuși. La conferințele de la Teheran, Ialta și Potsdam, *Vojd*-ul a putut aprecia slăbiciunea aliaților săi de atunci. Ulterior, lipsa de reacție la nerespectarea acordurilor din trecut, mai ales în legătură cu alegerile libere din Europa de Est, i-a confirmat impresia. Informațiile obținute datorită agenților recrutați de NKVD din rândurile liderilor britanici și americani (Kim Philby și Alger Hiss în special, care l-a însoțit pe Roosevelt la Ialta) îl îndeamnă, în plus, pe dictator să meargă și mai departe. Aceste rețele de spionaj afirmă că Londra și Washingtonul sunt gata să lase URSS să-și extindă zona de influență dincolo de teritoriile deja cucerite. Pe de altă parte, *Vojd*-ul vrea să speculeze izolaționismul tradițional al americanilor, pornirea de a se închide în sine a acestei țări-continent, și dorința Washingtonului de a-și repatria cât mai repede toți băieții plecați la război. În raționamentul său, dictatorul neglijează efectele produse de războiul mondial asupra Statelor Unite. Acest război l-a confirmat pe unchiul Sam în rolul său de primă putere mondială și le-a trezit responsabililor americani gustul intervenției pentru apărarea intereselor occidentale. În plus, monopolul armelor nucleare a schimbat raportul de forțe, consfințind supremația militară a Washingtonului. Orbit de victoriile sale, Stalin uită acești factori. Recunoașterea de fapt a sovietizării Europei de Est și tăcerea capitalelor occidentale la jaful Armatei Roșii în aceste țări cucerite îl împing acum pe *Vojd* să vrea mai mult. Războiul Rece este o consecință a acestei bulimii a cuceririi și a erorilor repetate de apreciere.

„Statele Unite trebuie să susțină popoarele libere care rezistă la încercările de aservire de către minorități armate sau la presiunile venite din exterior“, declară președintele Truman în fața Congresului american pe 12 martie 1947. „Cred că ar trebui să ajutăm popoarele libere să-și făurească singure destinul. Cred că ajutorul nostru trebuie să constea, în principal, într-un ajutor economic și financiar, indispensabil stabilității

economice și unei vieți politice coerente.⁴¹ „Doctrina Truman“ s-a inspirat dintr-o notă a lui George Kennan, un fost funcționar la vremea aceea, fostul șef al misiunii la Moscova între 1944 și 1946. Kennan preconizează „stăvilirea pe termen lung, cu răbdare, dar fermitate și vigilență, a tendințelor expansioniste ale Rusiei“. Politica de îngrădire a lumii comuniste care provine din această idee avea să fie cea urmată de Statele Unite timp de aproape un sfert de secol. Secretarul de stat, generalul George Marshall, este convins că dificultățile economice moștenite de pe urma celui de-al Doilea Război Mondial, precum și obstacolele întâmpinate de țările europene în reconstrucția lor, sunt cei mai buni agenți de propagare a comunismului pe Bătrânul Continent. Dacă se îndreptau aceste rele, s-ar putea evita contagiarea. Din aceste analize se va naște „Planul Marshall“, care avea să consfințească ruperea în două a Europei, cu afirmarea, în zona de vest, a influenței americane, pentru a contrabalansa sovietizarea în desfășurare din zona de est. Ideea planului este simplă: ajutorarea financiară a statelor europene și încurajarea cooperării dintre ele nu pot fi decât benefice Statelor Unite. O Europă puternică economic va fi un bun partener comercial al Americii, și europenii mai bogați vor întoarce în mai mare măsură spatele tentației comuniste.

Ruptura iugoslavă

Szklarska Poręba este un sătuc din Silezia, din sud-vestul Poloniei. La sfârșitul lunii septembrie 1947, Moscova a ales acest loc retras ca să convoace „partidele frățești“ la o conferință de restabilire a ordinii ideologice. Elita partidelor comuniste din Europa de Est este prezentă, iugoslavii Kardelj și Djilas, polonezii Gomułka și Revai, românii Gheorghiu-Dej și Pauker, bulgarii Cervenkov și Poptomov. Andrei Jdanov, ideologul Partidului Comunist sovietic, asigură președinția acestei reuniuni secrete, asistat de Gheorghii Malenkov, secretarul Comitetului Central. Partidele comuniste francez și italian, cele mai importante partide comuniste occidentale, sunt și ele reprezentate de Jacques Duclos și Étienne Fajon, respectiv Luigi Longo și Eugenio Reale. Un fost conac nobiliar din inima pădurii le adăpostește pe cele optsprezece somități comuniste, care, timp de patru zile, vor trăi o dramă psihologică, din care se va naște noua linie politică dorită de Stalin. Încă de la discursul introductiv, Jdanov dă tonul, schițând un tablou general al lumii, așa cum se vede ea de la Moscova.

O TABĂRĂ ÎMPOTRIVA CELEILALTE, NOUL CUVÂNT DE ORDINE COMUNIST

De la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, începe Jdanov, a intervenit o schimbare radicală în raportul de forțe dintre cele două sisteme – socialist și

1. Apud Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*, Fayard, 2001, p. 164.

capitalist –, în favoarea socialismului. La originea acestei mutații fundamentale se află mai mulți factori: desprinderea unei serii de țări din Europa Centrală și de sud-est de sistemul imperialist, autoritatea crescândă a URSS la scară internațională, avântul mișcării de eliberare națională din colonii și, în sfârșit, slăbirea considerabilă a puterii economice a statelor capitaliste, cu excepția Statelor Unite. Această situație favorizează trecerea acestor state sub controlul Statelor Unite. De aici cursul expansionist al politicii americane: program amplu de măsuri de ordin militar, economic și politic, a cărui aplicare ar reduce toate țările vizate la statutul de sateliți ai Statelor Unite, prin instalarea acolo de regimuri interne care ar elimina orice obstacol în calea exploatării acestor țări de către capitalul american. [...]

S-a creat o nouă dispunere a forțelor politice. De acum înainte, pe arena mondială acționează două tabere principale. Pe de o parte, tabăra imperialistă, în care Statele Unite sunt forța conducătoare, cu sateliții lor Anglia și Franța, și guvernele lor laburist și socialist. Obiectivele ei: consolidarea imperialismului, pregătirea unui nou război imperialist, lupta împotriva socialismului și a democrației și, mai ales, susținerea regimurilor și mișcărilor profasciste, reacționare și antidemocratice. [...] Cealaltă tabără este formată din URSS și țările noii democrații, cărora li se adaugă Indonezia, Vietnamul, India, Egiptul și Siria, care o simpatizează, precum și toate partidele comuniste înfrățite și luptătorii mișcărilor de eliberare națională din țările coloniale și dependente. Scopul său este lupta împotriva amenințării noilor războaie și a expansiunii imperialiste, pentru întărirea democrației și înlăturarea resturilor de fascism; și pentru o pace democratică, consolidând victoria asupra fascismului.

Uniunii Sovietice și politicii sale externe le revine rolul de lider în îndeplinirea acestei sarcini principale de după război. [...] Liderii partidelor frățesti trebuie să înțeleagă că am trecut de la socialismul într-o singură țară la socialismul într-o singură tabără. De acum înainte, contează numai politica mondială, mai mult decât orice considerent de ordin național. Iar Stalin trebuie să asigure conducerea. [...] Unii camarazi, adaugă Jdanov, au considerat că disoluția Cominternului înseamnă lichidarea oricărei legături, a oricărui contact între partidele comuniste frățesti. După cum ne-a arătat experiența, o asemenea separare nu este corectă, ci dăunătoare și eminamente contra naturii. [...]

Partidelor comuniste din Franța, Italia și Anglia le revin de acum următoarele sarcini: întâi, să vegheze ferm la pacea durabilă și la democrația populară; apoi, să apere de americani suveranitatea națională, libertatea și independența țărilor lor, să fie în fruntea rezistenței în toate domeniile, să strângă rândurile, să-și unească eforturile pe baza unei platforme antiimperialiste și democratice comune, adică pe baza noii linii. Și, întrucât cea mai mare parte a liderilor partidelor socialiste (mai ales laburiștii englezi și socialiștii francezi) se comportă ca agenți ai cercurilor imperialiste ale Statelor Unite ale Americii și în prezent pericolul principal pentru clasa muncitoare constă în subestimarea propriilor ei forțe și supraestimarea adversarului, liderii comuniști occidentali nu au de ales, trebuie să schimbe politica.

Extrase din discursul lui Jdanov publicat de
Cahiers du communisme, noiembrie 1947, pp. 1124–1151.

În acest limbaj de lemn, Jdanov dă un adevărat ordin de luptă, sub conducerea tovarășului Stalin. Moscova știe că partidele comuniste din democrațiile populare o vor urma pe Călăuză fără să cârtească. Această

lecție de geopolitică se adresează mai ales Partidului Comunist Francez și Partidului Comunist Italian, două partide rămase în urma istoriei, care au rămas la cuvântul de ordine al Kremlinului în privința fronturilor populare, fronturile republicane, lăudate în timpul și după război pentru infiltrarea partidelor și puterilor, dar depășite de acum. Momentul politic nu mai este cel al subtilităților, al camuflării, al înțelegerii cu celelalte „forțe progresiste”, al participării la guverne „burgheze”. A venit momentul confruntării directe cu „dușmanii de clasă”. Pentru comuniștii francezi și italieni, conferința de la Szklarska Poręba se transformă în proces. Jacques Duclos devine principalul acuzat de adunare, prins în focul încrucișat al camarazilor săi din Europa de Est gata să-i arate lui Jdanov că au înțeles mesajul. Iugoslavii și românii se întrec să denunțe „defetismul”, „deviaționismul”, „oportunismul” Partidului Comunist Francez, al cărui Comitet Central de la Paris tocmai a proclamat încă o dată că partidul aspiră la participarea la guvernare. Este genul de cuvânt de ordine pe care Moscova nu vrea să-l mai audă. Comuniștii francezi sunt acuzați că nu au încercat să ia puterea la eliberare, că au ales calea parlamentarismului, că au renunțat la orice speranță de revoluție. În spiritul criticii și autocriticii, micul Duclos – după statură – este constrâns să recunoască faptul că partidul său s-a înșelat, că demisia forțată a miniștrilor comuniști, impusă în mai 1947 de guvernul Ramadier, a sancționat eșecul acestei politici. „Dacă PCF-ul nu joacă nici un rol în guvern, de ce continuă să se autointituleze partid de guvernământ?”, tună Jdanov. „Dacă este adevărat că PCF-ul a fost eliminat din guvern, de ce trebuie să-și asume responsabilitatea pentru politica antisovietică a socialiștilor, de ce-și asumă responsabilitatea pentru actele socialiștilor?”¹ În URSS, Duclos ar fi fost condamnat pentru mai puțin de atât. Acesta pleacă rușinat la Paris, înarmat cu noile cuvinte de ordine. Câteva zile mai târziu, pe 2 octombrie 1947, Maurice Thorez, secretarul general al Partidului Comunist Francez, dă tonul cu prilejul unei întâlniri la Velodromul de Iarnă: „Trebuie să impunem un guvern democratic, în care clasa muncitoare și partidul său să joace, în sfârșit, un rol de conducere.”² Nu mai este vorba de participarea la gestionarea chestiunilor publice, ci de schimbarea radicală a politicii țării. Franța se afundă într-un climat de război civil, din care nu avea să iasă decât după moartea lui Stalin, în 1953.

Decizia de a convoca conferința de la Szklarska Poręba fusese luată de Moscova înainte de anunțarea Planului Marshall. Ajutorul uriaș propus de Statele Unite a avut menirea, ulterior, să-l convingă pe Stalin de necesitatea impunerii ideologiei, pentru a împiedica fragmentarea taberei sale, sedusă de sirenele capitaliste. Dificultățile economice întâmpinate de țările din Europa Centrală, agravate de jaful practicat de URSS, fac

1. *Apud* Philippe Robrieux, *Histoire intérieure du parti communiste*, vol. 2, Fayard, 1981, p. 234.

2. *Apud* Thierry Wolton, *La France sous influence*, Grasset, 1997, p. 90.

ca guvernele lor să fie deschise la propunerile americanilor. Polonia, deja membră a taberei socialiste, și Cehoslovacia, pe cale să i se alăture (lovitura de stat din Cehoslovacia va avea loc în februarie 1948), au anunțat public că sunt interesate de Planul Marshall. Moscova obligă Varșovia și Praga să se dezică. Stalin consideră că trebuie împiedicată orice discordanță. Un Birou de Informații al partidelor comuniste și muncitorești, Cominform după abrevierea în limba rusă, este creat la finalul conferinței de la Szklarska Poręba. Sediul noii organizații se instalează la Belgrad. Cominformul nu are pretenția de a resuscita Cominternul de odinioară, desființat în 1943 de Stalin pentru a le face pe plac aliaților săi occidentali, dar ale cărui rețele, conexiuni etc. au rămas active neoficial. Moscova rămâne centrul de decizii incontestabil al comunismului internațional, Kremlinul nu are nevoie de o structură ad-hoc ca să-și dicteze ordinele. Prestigiul URSS și al *Vojd*-ului este așa de mare după război, încât nici unui comunist din lume nu i-ar trece prin cap să nu se supună. În schimb, apariția „democrațiilor populare” și riscurile pe care le pune adaptarea națională a ideologiei la țările cu o cultură politică diferită necesită respectarea întocmai a regulilor marxism-leninismului. Cominformul își propune să furnizeze armele teoretice necesare partidelor frățеști în introducerea socialismului și în lupta împotriva imperialismului. Moscova vrea să impună o unitate de gândire, supravegheată de Kremlin. *Pentru o pace durabilă, pentru o democrație populară*, revista editată de Biroul de Informații, trebuie să ajute această coeziune ideologică. Instalarea Cominformului la Belgrad răspunde aceleiași dorințe de conformitate. Iugoslavia lui Tito a manifestat deja porniri de independență, în căutarea propriei ei căi spre comunism. Adevăratul scop al noii organizații îl constituie garantarea uniformității țărilor-satelit și rezolvarea problemei pe care o pune ambițiosul mareșal.

Grecia este primul teatru al confruntării dintre Est și Vest relansate după conferința de la Szklarska Poręba. Armistițiul acceptat în februarie 1945 de comuniștii Armatei Populare de Eliberare Națională (ELAS) s-a făcut țândări încă de la sfârșitul anului 1946, după organizarea plebiscitului care a permis întoarcerea în țară a regelui George II. Dezaprobată la urne, ELAS a repornit ofensiva, ținută cu greu în frâu de o armată greacă susținută de britanici. Pe 24 decembrie 1947, Markos, liderul Armatei Populare, anunță formarea unui guvern provizoriu comunist la Konitsa, însărcinat să pregătească cucerirea întregii puteri. Țara este acum tăiată în două între, pe de o parte, Republica de la Konitsa, care controlează două treimi din Grecia continentală, și, pe de alta, Regatul, situat, în linii mari, în regiunea Salonic. Având 50.000 de oameni și experiență în mișcarea de rezistență, ELAS, înarmată de Iugoslavia și URSS, câștigă teren. Washingtonul este îngrijorat de situație. Noua politică de îngrădire dorită de președintele Truman îl obligă să trimită trupe care să susțină regatul. O confruntare directă în Balcani nu este în interesul lui Stalin. URSS este prea departe de teatrul de operațiuni ca să

poată influența eficient cursul evenimentelor. Kremlinul decide să nu recunoască oficial republica de la Konitsa. Tito condamnă retragerea sovietică în fața amenințării unei intervenții americane. Situația din Grecia marchează începutul diferendului dintre Moscova și Belgrad. Markos avea să suporte consecințele acestui dezacord. Curând, ruptura dintre Uniunea Sovietică și Iugoslavia îi va priva pe comuniștii greci de sprijinul său armat, ceea ce va forța ELAS să capituleze în octombrie 1949.

„Liderilor iugoslavi li s-a urcat la cap succesul. Ei au crezut că marea nu le ajunge decât până la genunchi. Nu doar că au devenit înfumurați, ci mai și predică înfumurarea, nu înțeleg că înfumurarea îi poate pierde pe liderii iugoslavi.”¹ Această scrisoare trimisă de Stalin la Belgrad pe 4 mai 1948 demonstrează amploarea conflictului dintre generalisim și mareșal: o chestiune de mândrie, dublată de o luptă pentru influență. „Camarazii iugoslavi cred că partidul și conducerea lui trebuie să ocupe o poziție privilegiată, că regulamentele Cominformului nu li se aplică lor, că, deși au dreptul să critice celelalte partide, nu trebuie să suporte și ei critica acestora. Este o pretenție cum nu mai are și nu poate avea nici un alt partid”², insistă Stalin într-o altă scrisoare. *Vojd*-ul și-a dat frâu liber mâniei când a aflat, la sfârșitul lui decembrie 1947, de trimiterea a două divizii iugoslave în Albania, fără ca Moscova să fi fost informată în prealabil. Tito caută să anexeze această țară vecină, lucru pe care dictatorul sovietic nu îl condamnă. Lui Milovan Djilas, pe care l-a primit la Kremlin la începutul lui ianuarie 1948, ne amintim că i-a dat binecuvântarea pentru această operațiune, că le-a recomandat chiar iugoslavilor să înghită Albania.³ Soarta acestei țări mici nu-l interesează prea mult pe *Vojd*, condamnă doar modul în care s-a procedat. Orice inițiativă politică trebuie să primească girul Moscovei. Tito nu a respectat această regulă. Stalin vrea să contracareze acest proiect de federație între Belgrad și Tirana, care se face în afara controlului său. Propune implicarea Bulgariei în noul ansamblu regional. Comuniștii bulgari sunt fideli Moscovei, iar prin intermediul lor, *Vojd*-ul speră să controleze viitoarea federație și, cu aceeași ocazie, Belgradul. Un proiect în acest sens este elaborat în viteză de Kremlin. Lideri iugoslavi și bulgari sunt convocați la Moscova să-l semneze, la începutul lui februarie, dar, în fața reticenței lui Tito de a intra în această „Federație balcanică”, Stalin se răzgândește brusc. Abandonează imediat proiectul și îi cere Iugoslaviei semnarea unui acord de consultare reciprocă cu URSS în tot ceea ce ține de politica externă. Belgradul trebuie să renunțe la autonomia sa în acest domeniu. Edvard Kardelj, emisarul iugoslav venit în capitala sovietică pentru semnarea

1. *Apud* Branko Lazić, *Tito et la révolution yougoslave (1937-1956)*, Fasquelle, 1957, p. 162.

2. *Ibid.*, p. 163.

3. Milovan Djilas, *Conversations avec Staline*, ed. cit., p. 157 [ed. rom. cit., pp. 185-186 - n. tr.].

acordului privind „Federația balcanică“, este pus în fața faptului împlinit. Convocat în miez de noapte în biroul lui Molotov, se vede obligat să ratifice un protocol de renunțare la suveranitate, redactat de sovietici. „Aveam în față două file într-o mapă albastră“, va relata el mai târziu. „Auzeam vocea brutală a lui Molotov, care mă soma să semnez. Fierbeam de furie. La ce bună această măsură, din moment ce guvernul iugoslav nu avea absolut nimic împotriva principiului consultării reciproce în privința politicii noastre externe? De ce să semnăm acest acord, când, până în acest moment, toate actele noastre se inspiraseră din acest principiu? Mă simțeam umilit, dezgustat, perplex. Aceasta îmi amintea de dictatele marilor puteri impuse țărilor mai slabe și mai mici. Mă întrebam ce să fac: să semnez, sau să nu semnez? În cele din urmă, am decis să-mi pun semnătura.“¹

Această predare nu îi este de ajuns lui Stalin, care vrea capitularea totală. Aruncă anatema asupra lui Tito, vinovat, după părerea lui, că a încălcat ordinea stabilită încă de la început în sistemul comunist, și anume: Partidul Comunist sovietic le comandă celorlalte partide, URSS călăuzește țările comuniste, Stalin le dictează legea sa celorlalți lideri. Tito își afirmă buna-credință și fidelitatea față de Moscova și pretinde că vrea să ducă o politică de strânsă colaborare cu Partidul Comunist sovietic și cu partidele-frățești. Mareșalul scrie aceste lucruri în ultima scrisoare pe care o trimite la Kremlin înainte de ruptură, pe 20 iunie 1948. La vremea aceea, Tito era un bun stalinist și URSS era modelul său. Doar mai târziu caută o cale originală pentru Iugoslavia, fără a abandona principiile de bază ale comunismului. Ruptura dintre Stalin și Tito este mai degrabă o chestiune de capriciu decât de ideologie. Această ceartă prezintă o anumită utilitate pentru dictatorul sovietic. În momentul în care *Vojd*-ul vrea să-și angajeze tabăra în Războiul Rece, are nevoie de ordine și disciplină. Își controlează bine imperiul, ține bine în frâu țările-satelit, dar nimic nu se compară cu un inamic în interior pentru a strânge și mai mult rândurile. Când a pus mâna pe toată puterea în URSS, la sfârșitul anilor 1920, Troțki a jucat acest rol pentru a-i permite lui Stalin să scape de toți adversarii și să-și pună oamenii în fruntea partidului-stat. Acuzația de troțkism a răsunat în majoritatea proceselor din timpul Marii Terori – „Ucideți acești câini turbați!“ cerea procurorul Vișinski –, ea a dus la moartea a mii de comuniști, a semănat agitația și a răspândit spaima. Zece ani mai târziu, această sperietoare este puțin ofilită. „Profetul“, cum este numit Troțki de adepții săi, nu mai este. A fost asasinat la ordinul lui Stalin, în refugiul său din Mexic, în 1940. Tito devine noul inamic public numărul unu. Acuzația de titoism va deveni un păcat capital în procesul de excludere din cenaclul comunist, cum era mai demult cazul troțkismului.

1. *Apud Vladimir Dedijer, Tito parle*, Gallimard, 1953, pp. 336–337.

Deși manevra lui Stalin este abilă ea e și periculoasă pentru sistemul comunist. Iugoslavia va putea juca rolul de nou țap ispășitor pentru a menține ordinea în comunitatea socialistă, dar măsura de excludere nu se poate dovedi în viitor eficientă și nu poate servi drept exemplu decât dacă Tito se va căi în cele din urmă și va reveni în sânul familiei rușinat, mai stalinist ca oricând. Pe când mareșalul nu intenționează să procedeze așa, el reacționează la această ruptură cu o violență demnă de stăpânul său. Datorită eficienței poliției sale politice, UDB, începe epurarea radicală a partidului iugoslav. Orice camarad bănuat că este prosovietic, procominformist, este, în cel mai bun caz, exclus, iar în cel mai rău, condamnat la lagăr. Moscova își cheamă experții, cu speranța că va înge-nunchea țara, dar iugoslavii dependenți de partidul lor comunist primesc lovitura fără să crâcnească. Doi factori joacă în favoarea „răzvrătirii” lui Tito, unul geografic, celălalt politic. Situată la extremitatea blocului sovietic, înconjurată de țări-satelit mai slabe decât ea, Iugoslavia este la adăpost de represaliile directe ale URSS. Absența contingentelor Armatei Roșii de pe teritoriul său, cum este cazul vecinelor Bulgaria, România și Ungaria, îi garantează și ea scăparea. Tito a avut timp în perioada războiului să-și creeze o poliție politică și o armată solide, ceva ce nu are nici o altă „democrație populară”. Ele depind de URSS în domeniul menținerii ordinii. Tito și-a instaurat de la început propria dictatură. Sigur pe puterea sa, orgoliosul mareșal nu-și cere iertare, ci se revoltă. Treptat, Iugoslavia va deveni un contraexemplu, va dovedi că există comunism și fără sprijinul sovietic. Ruptura Moscovei de Belgrad (și nu invers) a creat o fisură în monolitismul stalinist. Centrul nu-și mai impune legea pretutindeni, Tito deschide calea celorlalte „disidențe” viitoare, albaneză, chineză și altele. Chestiunea iugoslavă este o cotitură în istoria comunismului.

Lui Stalin i-ar fi plăcut să-i declare război lui Tito. Comunistul maghiar Rákosi a pregătit planuri în acest sens, la fel și statul-major sovietic. Teama de un eșec, de un scenariu în stil finlandez, când Armata Roșie a fost ținută în șah în 1940 de rezistența de la Helsinki, se spune că l-ar fi forțat pe *Vojd* să renunțe. Ministerul Securității de Stat (MGB, care i-a urmat NKVD-ului) a conceput, pe de altă parte, multe scenarii de asasinare a mareșalului – unul viza eliminarea lui Tito în timp ce juca biliard, un altul pe o barcă, în timp ce mergea pe insula sa preferată.¹ Ca în cazul lui Troțki, pentru Stalin, dușmanul ideal este dușmanul mort.

TITO, OMUL CARE TREBUIE DOBORÂT

Iosif Grigulevici fusese mulți ani agent secret al NKVD-ului, cu numele de cod Max. [...] Membru al Partidului Comunist sovietic din 1950, își câștigase în așa măsură încrederea oamenilor politici latinoamericani, încât devenise ministru plenipotențiar al Costa Ricăi în Italia și Iugoslavia. A făcut cunoștință cu per-

1. Robert Conquest, *Staline*, ed. cit., p. 312.

soane din anturajul lui Tito și, în calitate de șef al misiunii diplomatice acreditat în Iugoslavia, reușește să obțină o audiență privată la mareșal. El le-a propus șefilor săi din Ministerul Securității de Stat (MGB) să profite de această audiență pentru a-l asasina pe Tito. [...]

„Procedeele specifice” pe care sperau să i le aplice șefii din MGB lui Tito au fost rezumate într-un document păstrat în arhive și luau în calcul trei scenarii.

Primul consta în „eliberarea, prin intermediul unui dispozitiv silențios ascuns în hainele (lui Max), unei doze de bacterii de pestă pulmonară, ceea ce va garanta contaminarea și moartea lui Tito și a persoanelor prezente în locul respectiv. Max nu trebuia să știe nimic despre natura preparatului folosit. Pentru a-i salva viața, va fi vaccinat în prealabil“.

Al doilea scenariu era mai ambițios: în cursul vizitei oficiale a lui Tito în Marea Britanie, trebuiau să profite de recepția la ambasada Iugoslaviei pentru a-l ucide pe mareșal „printr-un foc silențios tras cu ajutorul unui obiect de uz personal disimulat, cu lansarea simultană de gaze lacrimogene, al cărei scop era răspândirea panicii, pentru a favoriza retragerea lui Max și ștergerea urmelor“.

Potrivit celui de-al treilea scenariu, se foloseau de o persoană străină de operațiune: „Max trebuie să se ocupe ca Tito să primească de la un diplomat costarican un cadou, sub forma unei bijuterii într-o casetă care, la deschidere, va declanșa un mecanism ce eliberează instantaneu o substanță otrăvitoare activă.“

Textul conchide: „Datorită calităților personale și experienței, Max este cel mai nimerit să ducă cu bine la capăt misiunea.“

Această notă adresată lui Stalin era [...] redactată într-un singur exemplar. Generalul Dmitri Volkogonov, fost prim-adjunct al șefului Direcției Politice a Armatei Sovietice, a avut marele merit de a face public acest document.

Michael Voslenski, *Les Nouveaux Secrets de la nomenklatura*, Plon, 1995, p. 50.

Anul 1948, anul rupturii dintre Moscova și Belgrad, marchează o înăsprire a politicii sovietice în Europa. În februarie, lovitura de stat din Cehoslovacia le permite comuniștilor să pună mâna pe toată puterea. Cehoslovacia este ultima țară din Europa de Est, „eliberată” de Armata Roșie în 1945, care intră în blocul socialist. În aprilie, au loc alegeri în Italia. Partidul Comunist, aliat cu o parte dintre socialiști, încearcă să influențeze scrutinul prin ocuparea locurilor publice, întreținând un climat cvasiinsurecțional. Washingtonul, care nu s-a implicat în lovitura de stat din Cehoslovacia, se teme de un scenariu similar la Roma. Creștin-democrații ies, în sfârșit, învingători în alegeri, ajutați în secret și financiar de tânăra Agenție Centrală de Informații, CIA. Înfrângerea comuniștilor este a doua pe care o suferă „tabăra progresistă”. În noiembrie 1947, Partidul Comunist Francez declanșase greve în Franța, cu ocuparea minelor, uzinelor și deraierea de trenuri (16 morți, aproximativ 30 de răniți în expresul Paris-Lille pe 3 decembrie). „Împotriva foametei partidului american”¹, împotriva Planului Marshall, acestea sunt cuvintele de ordine ale comuniștilor francezi. Fermitatea ministrului de interne, socialistul Jules Moch, permisesse restabilirea ordinii. Aceste două eșecuri, la Paris și Roma, l-au determinat,

1. *L'Humanité*, 19 noiembrie 1947.

probabil, pe Stalin să apese pe accelerație la Berlin, unde izbucnește cea mai mare criză de la sfârșitul anilor 1940.

Pe 22 iunie 1948, Administrația Militară Sovietică (SMAD), care guvernează, de fapt, în Berlinul de Est, decretează blocada fostei capitale a Reichului, izolată în sectorul de est al Germaniei ocupate de URSS. Americanii, englezii și francezii, care gestionează partea de vest a orașului, sunt prinși în capcană alături de două milioane de berlinezi. Șoselele, căile ferate și canalele sunt blocate, alimentarea cu energie și provizii care vin din sectorul sovietic este suspendată. În preziua blocadei, occidentalii lansaseră o reformă monetară, emisaseră o nouă monedă, Deutsche Mark, care trebuia să fie folosită în partea occidentală a țării, pe care o controlează, și în Berlinul de Vest. Pentru Moscova, această decizie reprezenta o încălcare a acordurilor semnate la Potsdam în iulie 1945, acorduri care stabileau etapele ocupației și administrarea fostului Reich de către Aliți. Drept represalii, URSS a decis, așadar, să impună această blocadă. În realitate, Moscova este pe deplin responsabilă pentru această criză. De la sfârșitul războiului, sovieticii dispuneau de matrițele Reichsbank-ului și băteau monedă. Inundau țara, atât vestul, cât și estul, cu devize (Reichsmarks), provocând o puternică inflație, care compromitea redresarea economică a Germaniei. Din lipsa unei înțelegeri în această chestiune, occidentalii au fost nevoiți să facă o reformă monetară proprie. Cazul Reichsmark nu este decât un detaliu din neînțelegerea care domnea din 1945 între foștii Aliți. Cortina de Fier care s-a abătut asupra Europei de Est divizează și Germania. Marile principii privind ocupația comună sunt date uitării, fiecare tabără gestionează în felul său partea din țară care i-a revenit. Pentru Washington, Londra și Paris, este momentul să dea o entitate politică Germaniei pe care o controlează, să creeze un stat vest-german. Cele trei capitale occidentale au luat această decizie cu câteva zile înainte de impunerea blocadei. URSS nu este împotriva clarificării politice, a unei rupe efective a țării. În schimb, Moscova este categoric împotriva reatașării Germaniei de Vest la blocul occidental și cu atât mai mult a unei alianțe militare care i-ar garanta integritatea, după cum dorește Washingtonul.

Din 1945 și până la căderea Zidului Berlinului în 1989, URSS nu a avut și nu va avea decât o singură politică pentru Germania: neutralitatea. Teama de „revanșismul“ german, denunțat de propaganda comunistă, nu are nimic de-a face cu acest obiectiv. Neutralitatea așa cum o înțelege Moscova înseamnă scoaterea Statelor Unite, principalul dușman, din țară. În fața puterii sovietice, englezii și francezii sunt cantități negliabile, americanii sunt singurii care pot rivaliza cu ea. O Germanie neutră, eliberată de protecția Washingtonului, ar fi o Germanie sub control sovietic. Deținerea acestei țări ar fi echivalentul dominației asupra Europei Occidentale. Germania rămâne țara-cheie de pe Bătrânul Continent, chiar dacă înfrângerea din 1945 i-a redus puterea. Stalin și succesorii săi, până la Gorbaciov, se luptă neobosiți să atingă acest obiectiv, dar nu

reuşesc. Tresăririle, tensiunile, sfâşierile pe care le va cunoaşte Europa până la căderea comunismului se explică şi pot fi înţelese, în mare parte, prin prisma acestei ambiţii a sovieticilor. Criza din iunie 1948 declanşează o confruntare care, în cele din urmă, avea să dureze mai bine de patruzeci de ani. Prin această blocadă a Berlinului, Stalin speră să-şi facă foştii aliaţi să părăsească fosta capitală şi să-i forţeze să înceapă negocieri pe tema statutului Germaniei. Dincolo de cazul Berlinului, dorea să-i convingă pe americani să nu se implice în Europa şi să împiedice reconstrucţia Bătrânului Continent prin intermediul Planului Marshall.¹ Alegerea locului confruntării este judicioasă din partea Moscovei. URSS dispune în Germania de Est de treizeci de divizii, în comparaţie cu una americană, două britanice şi trei franceze. Forţarea blocadei ar însemna pentru aceste trupe puţin numeroase un casus belli pierdut dinainte. Confruntarea vizează şi înspăimântarea populaţiei vest-germane. Retragera occidentalilor din Berlin ar pune sub semnul întrebării, în rândul opiniei publice, credibilitatea acestor protectori, incapabili să se menţină pe poziţii. Neutralitatea ar părea atunci o garanţie mai mare pentru toată lumea. Moscova speculează faptul că majoritatea germanilor doresc unitatea ţării, chiar dacă aceasta trebuie să aibă loc sub stindard sovietic.

Stalin a fost foarte aproape să reuşească lovitura, să capete controlul. La Londra şi mai ales la Paris – unde domnea o puternică agitaţie comunistă –, liderii nu doreau o nouă bătălie pentru Berlin. La Washington, starea de spirit era, în schimb, în favoarea fermităţii, într-un moment în care politica de îngrădire începea să-şi arate roadele în Grecia. La o lună după începerea blocadei, preşedintele Truman decide că occidentalii trebuie să reziste cu orice preţ. Întrucât aprovizionarea oraşului pe cale terestră devenise imposibilă, ajutoarele vor veni pe calea aerului. Într-o perioadă în care aviaţia rămâne limitată din punct de vedere tehnic, pariul este îndrăzneţ, dar rezonabil. Această alegere poate muta responsabilitatea unui eventual casus belli asupra URSS. Pentru sovietici de acum nu se va mai pune problema blocării accesului terestru în oraş, ci vor trebui să doboare avioane dacă vor să fie respectată blocada. Podul aerian creat îi salvează pe berlinezi. De la cărbune până la lapte, de la haine până la apă, zilnic sunt aduse opt mii de tone de marfă. În unsprezece luni de blocadă, aveau să fie asigurate 278.228 de zboruri, deopotrivă o reuşită tehnică şi o victorie politică. În mai 1949, blocada este, în sfârşit, ridicată. Fermitatea americană l-a făcut, încă o dată, pe Stalin să bată în retragere.

Efectele provocate de criză sunt opusul celor pe care miza *Vojd*-ul. Blocada, care trebuia să atragă slăbirea influenţei americane în Europa, consolidează implicarea Washingtonului pe Bătrânul Continent. Pe 4 aprilie 1949, în plină confruntare, douăsprezece ţări semnează Tratatul

1. Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*, ed. cit., p. 204.

Atlanticului de Nord.¹ Acesta le garantează statelor care aderă ajutor militar în caz de agresiune. Sub egida americanilor, partea occidentală a Europei este de acum protejată de URSS printr-un pact de ajutor reciproc în cadrul NATO. De asemenea, tratatul exploatează și moștenirea comună a țărilor semnatare, atașamentul lor față de democrație, de libertățile individuale și respectul drepturilor, toate acestea valori contrare comunismului. Noua Alianță nu este numai un acord militar, ci se vrea și un pact pentru civilizație. Din punct de vedere politic, acordul este în același timp o reacție la Comecon, organizația creată de URSS la începutul anului 1949 cu scopul de a strânge legăturile economice cu țările Europei de Est.

În Germania de Vest, occidentalii creează un stat de drept care corespunde spiritului tratatului atlantic. Pe 8 aprilie 1949, cele trei puteri ocupante decid să-și unească zonele pentru a crea o Republică Federală. Washingtonul, Londra și Parisul își rezervă un statut de înaltă autoritate asupra viitoareii entități și țin sub control politica externă a RFG-ului. Criza din Berlin a grăbit înființarea acestui nou stat german, contrar speranțelor lui Stalin. Fermitatea occidentalilor a apropiat populația vest-germană de protectorii săi, și aceasta e o reacție contrară celei dorite de *Vojd*. Primele alegeri legislative din Republica Federală, de la jumătatea lunii august 1949, acordă o scurtă victorie creștin-democraților. Acestea confirmă, mai ales, eșecul partidului comunist. KPD, care și-a păstrat vechiul nume în această zonă a Germaniei, obține numai 15 mandate. Cancelarul ales de Bundestag, Konrad Adenauer, nu-și face nici o iluzie în privința URSS și a intențiilor sale. Pentru Stalin, aceste alegeri sunt o decepție în plus.

„Ce este al nostru este al nostru, ce este al vostru e negociabil“, în acești termeni se spune că își concepeau liderii comuniști relațiile cu țările capitaliste, dacă este să dăm crezare umorului popular, uneia dintre glumele care circulau prin URSS și care deseori erau adevărate. Întrucât în Europa occidentalii nu au acceptat să „negocieze“ după criteriile Uniunii Sovietice, confruntarea se va muta în altă parte, în Asia.

Miza coreeană

Potrivit lui Pavel Sudoplatov, un fost „maestru al spionajului“ sovietic, criza din Berlin ar fi servit drept diversiune Moscovei. Însărcinat în anii 1940–1950 cu numeroase „misiuni speciale“ pentru NKVD, Sudoplatov va pretinde că blocada a păstrat tensiunea dintre Est și Vest în Europa,

1. Statele Unite, Canada, Marea Britanie, Franța, Belgia, Olanda, Luxemburg, Italia, Portugalia, Islanda, Danemarca, Norvegia. Grecia și Turcia se vor alătura Alianței Atlantice în 1952.

pentru a le permite comuniștilor chinezi să câștige ofensiva împotriva naționaliștilor din Guomindang, fără să riște o reacție americană. „Stalin a putut să-și permită adoptarea unei linii de conduită foarte dure în această confruntare directă cu Statele Unite la începutul Războiului Rece, deoarece știa că este la adăpost de amenințarea unei bombe atomice americane, cel puțin până la sfârșitul anilor 1940“, va povesti Sudoplatov. „Abia în 1955 am estimat că stocul de arme nucleare americane și britanice este suficient să distrugă Uniunea Sovietică. Acest tip de informații le-au permis comuniștilor să capete un avantaj după războiul chinez din 1947–1948. Știam din surse sigure că președintele Truman lua serios în calcul să recurgă la arsenalul nuclear pentru a împiedica victoria lui Mao Zedong. De aceea, Stalin a declanșat în 1948 criza Berlinului. Articolele publicate de presa occidentală arată că Truman și prim-ministrul britanic Clement Attlee erau gata să folosească bomba atomică pentru a opri cucerirea Berlinului, dar știam că America nu dispunea de un număr suficient de arme nucleare pentru a recurge la ele simultan la Berlin și în China. Guvernul american a supraestimat pericolul în care puneam Berlinul și astfel a ratat ocazia să fluture amenințarea nucleară pentru a-i susține pe naționaliștii chinezi.“¹ Probabil că Stalin a speculat absența voinței politice a liderilor americani în privința folosirii armei atomice, dar totuși nu a ignorat avantajul pe care li-l oferea deținerea bombei. Este semnificativ că, înainte de primul experiment atomic sovietic, în august 1949, Kremlinul a evitat sistematic confruntarea directă cu Casa Albă. Sprijinul acordat de Statele Unite guvernului legitim grec și fermitatea Washingtonului cu ocazia blocadei Berlinului l-au obligat pe Stalin să bată în retragere de pe aceste două teatre de operațiuni. În schimb, după august 1949, când raportul nuclear de forțe începe să se echilibreze, blocul comunist se va arăta mai ofensiv. Primul război americano-sovietic propriu-zis, care izbucnește în Coreea în iulie 1950 prin intermediul chinezilor și coreenilor – din Nord și din Sud –, atestă că Moscova și-a depășit handicapul nuclear. La sfârșitul vieții, Stalin, devotat pregătirii unui al treilea conflict mondial, nu va fi, de altfel, deloc speriat de perspectiva unui război atomic când va începe să conceapă cele mai smintite planuri. Echilibrul terorii, care a dominat raporturile Est–Vest începând cu anii 1950, până la căderea finală a Uniunii Sovietice, nu a împiedicat niciodată izbucnirea conflictelor, nici continuarea evoluției comunismului în lume. Pentru URSS, deținerea armei supreme era o necesitate, dacă voia să-și continue avansul.

Saga nucleară sovietică poate fi văzută ca o parabolă a capacităților de subversiune a sistemului comunist și a modului său de a folosi competențele fiecăruia pentru a-i servi cât mai bine interesele. Când Truman l-a anunțat pe Stalin, după conferința de la Potsdam, în iulie 1945, de

1. Pavel și Anatoli Sudoplatov, *Missions spéciales*, Le Seuil, 1994, p. 265.

existența unei noi arme de distrugere în masă, spera să-l impresioneze pe dictator. *Vojd*-ul nu s-a arătat deloc surprins. În acel moment, bomba atomică americană nu mai era un secret, sau aproape, pentru URSS, datorită rețelelor sale de spionaj care urmăreau de aproape munca savanților de dincolo de Atlantic. Cu doi ani înainte, în martie 1943, fizicianul Igor Kurtașov, responsabilul proiectului nuclear sovietic, îi scria pe acest subiect lui Lavrenti Beria, șeful poliției politice și al serviciilor secrete: „Examinarea documentelor pe care am întreprins-o arată că obținerea lor este de o valoare uriașă, chiar inestimabilă, pentru statul și știința noastră. Pe de o parte, aceste documente dovedesc importanța și amploarea muncii de cercetare în domeniul uraniului întreprinsă în Marea Britanie; pe de alta, ne dau șansa să obținem indicații esențiale pentru cercetările noastre, ceea ce ne va permite să trecem dintr-odată peste niște etape care ar fi presupus o muncă anevoioasă în privința formulării problemei.”¹ Primele informații obținute de sovietici despre utilizarea militară a atomului veneau din Marea Britanie, unde serviciile de spionaj sovietice recrutaseră numeroși agenți secreți (Kim Philby, John Cairncross); din Ministerul de Externe (Guy Burgess); din serviciile de securitate ale armatei (Anthony Blunt); din cercetare (Melita Norwood) etc. Aceste „cârțițe” au informat Moscova încă de la sfârșitul anului 1942 despre trimiterea în Statele Unite a unui număr mare de fizicieni britanici și de alte naționalități, să lucreze la un proiect ultrasecret. În ianuarie 1943, URSS a trimis la New York un ofițer de informații specializat în cercetarea științifică și tehnică să coordoneze rețelele create. La vremea aceea, filiera nucleară sovietică beneficiase deja de informații furnizate de savanți francezi, în special de Frédéric Joliot-Curie, care își oferise serviciile ambasadei URSS la Paris încă din 1939.² La începutul anilor 1940, guvernul american a instalat în New Mexico, la Los Alamos, un centru de cercetare și experimentare ultrasecret pentru a pune la punct Proiectul Manhattan, coordonat de profesorul Oppenheimer. Spionii sovietici au primit misiunea de a se infiltra în acest centru. O reușită totală, dacă ne raportăm la numărul de documente secrete ajunse la centrala de la Moscova în acești ani de război: 211 în 1943, 600 anul următor, 1.896 în 1945.³ Agenții americani recrutați de GRU, serviciile secrete militare ale URSS, se numeau Harry Gold, Paul Greenglass, Julius și Ethel Rosenberg, în special. Această rețea le-a furnizat ofițerilor sovietici informații care veneau direct de la Los Alamos.

„Omul potrivit la locul potrivit” este o regulă esențială în lumea spionajului. Klaus Fuchs a jucat acest rol pentru sovietici în cadrul Pro-

1. *Ibid.*, anexa 2, pp. 544–552.

2. Vladislav Zubok și Constantin Pleșakov, *Inside the Kremlin's Cold War*, ed. cit., p. 15.

3. Christopher Andrew și Vasili Mitrohin, *Le KGB contre l'Ouest*, Fayard, 2000, p. 199.

iectului Manhattan, procurându-i Moscovei date esențiale, care trebuiau să-i permită URSS să recupereze aproape doi ani de cercetare în domeniul atomic. Fizician de origine germană, Fuchs se refugiase în Marea Britanie după instalarea lui Hitler la putere în 1933. Motivațiile lui au fost dintotdeauna politice. Membru al KPD în tinerețe, comunismul reprezenta pentru el viitorul omenirii. În Anglia, unde lucra la începutul anilor 1940 la proiectul Tube Alloys, numele de cod al cercetării atomice, furniza deja documente secrete URSS. El este principala sursă a acestor informații „inestimabile” despre care a vorbit Kurtașov în raportul său către Beria în martie 1943. Racolat de americani să lucreze la centrul de la Los Alamos, Fuchs nu a încetat o clipă să furnizeze Moscovei informații secrete. Încă de a doua zi după prima explozie nucleară reușită în deșertul din New Mexico, pe 16 iulie 1945, i-a furnizat omului său de legătură, Harry Gold, toate detaliile experimentului. De asemenea, a dat și caracteristicile bombelor atomice care trebuiau lansate deasupra Japoniei câteva săptămâni mai târziu. Fiind la curent cu aceste lucruri, Stalin cunoștea intenția Statelor Unite de a bombarda Hiroshima și Nagasaki cu noua armă, înainte să-i vorbească Truman despre acest lucru la Potsdam. Odată cu încheierea războiului, Klaus Fuchs a continuat să lucreze pentru sovietici. La revenirea în Marea Britanie, devine unul dintre responsabilii cu cercetarea nucleară britanică. „Fuchs ne-a furnizat informații esențiale despre producția de uraniu 235”, va preciza Sudoplatov în *Memoriile sale*. „Ne-a informat că americanii produceau o sută de kilograme de U-235 pe lună și douăzeci de kilograme de plutoniu. Această informație prezenta un interes uriaș, deoarece, plecând de aici, puteam calcula numărul de bombe atomice de care dispuneau. Am putut conchide că Statele Unite nu ar fi pregătite să înceapă un război nuclear la sfârșitul anilor 1940, nici măcar la începutul deceniului următor.”¹ Suspectat de contraspionajul britanic și supus presiunii, Fuchs cedează, în cele din urmă, și-și mărturisește trădarea în 1950, în cursul unui interogatoriu. Condamnat de justiția engleză la paisprezece ani de închisoare, mai târziu se va duce în Germania de Est, după ispășirea pedepsei, unde va prelua conducerea Institutului de Cercetări Atomice de la Dresda.

În august 1945, Politbiuroul sovietic a decis crearea unei comisii speciale, GKO, aflată sub conducerea lui Beria și care dispunea de puteri depline. GKO putea rechiziționa toate resursele necesare cercetării atomice, în toate sectoarele economiei. Beria a fost însărcinat cu centralizarea și, de asemenea, cu controlul tuturor serviciilor responsabile cu strângerea informațiilor de peste hotare.² Fiul lui Beria, care a lucrat la GKO în sectorul rachetelor, își va aminti de eforturile depuse: „Am început atunci să răpim oameni de știință germani pe care americanii îi mutaseră în zona lor... Am reușit chiar să atragem în zona sovietică un număr de colaboratori

1. Pavel și Anatoli Sudoplatov, *Missions spéciales*, ed. cit., p. 265.

2. *Cold War International History Project*, Woodrow Wilson Center for Scholars, 1996, p. 269.

ai lui von Braun. [...] Lucram în același timp la construcția centralelor nucleare, în continuare pe baza unor planuri germane. [...] Impulsul general l-a reprezentat munca depusă de germani...⁴¹ Douăzeci de mii de ingineri din fostul Reich au fost deportați să participe la cercetarea nucleară sovietică, trei sute de savanți germani specializați în tehnologia rachetelor au fost rechiziționați cu forța de URSS.² Gulagul a fost și el implicat, munca silnică în minele de uraniu a permis obținerea combustibilului necesar, fără să trebuiască să-și facă griji în privința sănătății mâinii de lucru. Secția a VI-a specială a NKVD-ului a reactivat birourile de studiu ale lagărelor de concentrare, unde se aflau savanții condamnați. Aleksandr Soljenițin va povesti în *Primul cerc* funcționarea acestor birouri, *șarașki*, unde condițiile de trai erau mai bune decât cele ale prizonierilor obișnuiți. Pentru liderii sovietici, nimic nu trebuia să împiedice realizarea „proiectului numărul unu”, numele de cod dat proiectului de creare a bombe. Orașe întregi au fost lipsite de electricitate pentru a alimenta centrele de cercetare. „Fabricarea primei bombe atomice trebuia să-i aducă creatorului său titlul de Erou al Muncii Socialiste, un Premiu Stalin special de 600.000 de ruble, o dacea, o mașină și dreptul pentru copiii săi de a fi admiși la marile școli fără examen, îi va preciza Molotov biografului său. Mai mulți cercetători sovietici au obținut aceste onoruri.”³

Prima bombă atomică sovietică este testată în august 1949; zece luni mai târziu, în iunie 1950, începe războiul din Coreea. Kim Ir-sen, liderul nord-coreean, aparține acestei generații de comuniști convinși că puterea se obține cu pușca. De mai multe luni, se pregătește să-și trimită trupele să-i „elibereze” pe compatrioții din Sud. Armata Populară Coreeană, creată oficial în februarie 1948, s-a pregătit în acest scop. De la sfârșitul anului 1945, peste zece mii de tineri coreeni au fost trimiși în URSS să fie antrenați să devină, la rândul lor, instructori militari. După victoria lui Mao din toamna anului 1949, două divizii ale Corpului Voluntarilor Coreeni, care luptaseră alături de APE chineză, au fost repatriate. În aprilie 1950, este rândul trupelor coreene din Manciuria (chineză) să se întoarcă în țară. În primăvara acestui an, armata Nordului are de două ori mai mulți oameni decât cea a Sudului, deși țara este de două ori mai puțin populată decât partea sudică a peninsulei. Armata nord-coreeană deține, în plus, de zece ori mai multe avioane decât cea din Sud și 250 de tancuri, în vreme ce adversarul nu are nici unul.⁴ La Seul, guvernul trebuie să facă față numeroaselor revolte organizate de comuniști, în octom-

1. Sergo Beria, *Beria, mon père*, Plon/Critérion, 1999, pp. 250 și 320 [*Tatăl meu, Beria: În inima puterii staliniste*, trad. de Dan Criste, Meteor Publishing, București, 2015, pp. 304 și 389 – n. tr.].

2. Steven Zaloga, *Target America: The Soviet Union and the Strategic Arms Race, 1945–1964*, Presidio Press, 1993, p. 121.

3. Felix Tcouev, *Conversations avec Molotov*, Albin Michel, 1995, p. 89.

4. Cheong Seong Chang, *Idéologie et Système en Corée du Nord*, L'Harmattan, 1997, p. 64.

brie 1948 s-a revoltat chiar și armata. Pentru Kim Ir-sen, nu încapă îndoială, Coreea de Sud va cădea ca un fruct copt. La Moscova, Stalin s-a arătat mult timp reticent în fața dorinței de cucerire a liderului nord-coreean. Victoria comuniștilor la Beijing și succesul bombei atomice sovietice îl conving să susțină invazia programată.

CUM S-A DECIS RĂZBOIUL DIN COREEA

La sfârșitul anului 1949, Kim Ir-sen, împreună cu o delegație nord-coreeană, a sosit să poarte discuții cu Stalin. Nord-coreenii voiau să-și îndrepte vârful baionetelor spre Coreea de Sud. Kim Ir-sen afirma că prima împunsătură va declanșa o explozie în Coreea de Sud și că puterea poporului, adică puterea care conducea Coreea de Nord, avea să învingă. Firesc, Stalin nu se putea opune unei asemenea inițiative; date fiind convingerile lui de comunist, îi surâdea cu atât mai mult ca lupta să rămână o afacere internă, tranșată între coreeni. Miloși, nord-coreenii voiau să le întindă o mână fraților lor, care se aflau sub cizma lui Syngman Rhee*. Stalin l-a convins pe Kim Ir-sen să se mai gândească, să-și facă socotelile și să revină cu un plan concret. Kim s-a întors acasă, apoi a revenit la Moscova când a avut totul pus la punct. I-a spus lui Stalin că era sigur sută la sută de succes. Îmi amintesc că Stalin avea ceva îndoieli. Se temea să nu intervină americanii; dar noi eram tentați să credem că, dacă războiul era dus rapid – și Kim era sigur că va învinge imediat –, intervenția americană putea fi evitată.

Totuși, Stalin a decis să-i ceară părerea lui Mao. Trebuie să insist pe faptul că ideea de a declanșa războiul nu-i aparținea lui Stalin, ci lui Kim Ir-sen, care luase inițiativa. Desigur, Stalin nu încerca să-l facă să se răzgândească. După părerea mea, nici un comunist adevărat nu ar fi încercat să-l deturneze pe Kim Ir-sen de la dorința sa de a elibera Coreea de Sud de Syngman Rhee și de influența americană reacționară. Dacă făcea acest lucru, intra în contradicție cu concepția comunistă asupra lumii. Nu-l condamn pe Stalin că l-a încurajat pe Kim. Dimpotrivă, dacă eram în locul lui, luam aceeași decizie.

Mao Zedong a dat un răspuns pozitiv, a aprobat sugestia lui Kim și a spus că, după părerea lui, Statele Unite nu vor interveni, deoarece războiul ar fi o afacere internă, că poporul coreean își va decide singur soarta.

Îmi amintesc de un dineu plin de voie bună la *dacea* lui Stalin. Kim Ir-sen ne-a vorbit despre condițiile de trai din Coreea și ne-a vorbit despre multele calități ale Coreei de Sud: pământul rodnic, clima excelentă pentru cultivarea orezului, apele bogate în pește. Spunea că, după reunificarea țării, întreaga Coree va beneficia de bogățiile sale. Ar putea să asigure aprovizionarea cu materii prime a Nordului industrial și să satisfacă nevoile alimentare ale întregului popor datorită peștelui, orezului și celorlalte produse agricole care în Sud se găseau din belșug. I-am urat mult noroc lui Kim Ir-sen și s-a ținut un toast în cinstea întregii conduceri a Coreei de Nord, în așteptarea zilei în care va ieși învingătoare.

Nikita Khrouchtchev, *Souvenirs*, Robert Laffont, 1971, pp. 349–350.

* Președinte al Coreei de Sud, ales în 1948 (nota T.W.).

Obstacolul din calea poziției americane în fața unui eventual conflict în peninsula coreeană este înlăturat în ianuarie 1950, când secretarul de stat Dean Acheson declară despre Coreea de Sud că nu face parte din perimetrul de apărare al Statelor Unite din Pacific. Pentru tabăra comunistă,

aceste afirmații sunt o invitație la acțiune. Pe 25 iunie 1950, 90.000 de oameni din armata nord-coreeană trec paralela 38, care împarte țara de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. În trei zile, Seulul este cucerit și mare parte din teritoriul sud-coreean este ocupat. Felul în care se derula bătălia pare să-i dea dreptate lui Kim Ir-sen, care a mizat pe învingerea rapidă a inamicului. Președintele Truman cere de urgență convocarea Consiliului de Securitate al ONU. Acest episod diplomatic arată care erau intențiile lui Stalin în acest conflict.

La două zile după invazie, Consiliul de Securitate adoptă o rezoluție care condamnă agresiunea nord-coreeană. ONU votează formarea unei armate de intervenție, la care decid să participe șaisprezece țări. Votul s-a derulat în absența reprezentantului sovietic, Iakov Malik, care boicotează reuniunile Organizației de la începutul anului 1950. Astfel, URSS protestează împotriva faptului că sediul din China rămâne sub ocupația reprezentanților Guomindangului, în ciuda victoriei comuniștilor la Beijing. Fiind prezent la New York, Malik ar fi putut să asiste la votul privind Coreea și să recurgă la dreptul său de veto. Nu este prezent nici când Statele Unite primesc pe 30 iunie sprijinul ONU pentru trimiterea de trupe americane, la ordinele generalului MacArthur. Această politică a „scaunului gol” este dorită de Stalin. Implicarea armatei americane în Asia rezolvă problemele URSS în Europa. Deturnarea atenției Washingtonului de la Bătrânul Continent permite slăbirea dispozitivului de apărare al NATO în această parte a lumii. La vremea aceea, *Vojd*-ul se gândește din ce în ce mai mult la declanșarea unui al treilea război mondial, al cărui teatru principal să fie teritoriul european. Sovieticii cunosc limitele capacității nucleare americane, știu și că raportul de forțe în materie de arme convenționale le este favorabil. În timp ce Truman încearcă să salveze Coreea de Sud, Stalin își poate pune la punct planurile cu Europa. În opinia *Vojd*-ului, toate fronturile sunt legate, cu condiția să slăbească inamicul. Presiunile făcute asupra Berlinului la sfârșitul anilor 1940 au seseră drept scop favorizarea victoriei comuniștilor în China, iar războiul din Coreea de la începutul anilor 1950 trebuie să-i sprijine proiectele pentru Bătrânul Continent.

În cadrul acordului încheiat cu Kim și Mao, s-a convenit ca URSS să furnizeze ajutor logistic, iar China, sprijin militar direct Coreei de Nord. O mie de trenuri cu materiale și muniție sovietice și cinci mii de consilieri au fost trimiși pe teren de Moscova chiar înainte de începerea ostilităților. Acum este rândul Chinei să trimită trupe. Stalin mizează că numărul lor va copleși forțele americane trimise la fața locului. În momentul votului la ONU, sud-coreenii nu-și controlau decât o mică parte din teritoriu. Kremlinul crede, pe bună dreptate, că Washingtonul riscă venind în ajutorul Seulului. Conjunctura este considerată excelentă de Moscova: la începutul anilor 1950, Statele Unite negociază cu Japonia un tratat de ajutor și asistență. Înfrângerea Washingtonului în Coreea i-ar da de gândit Tokyo-ului în privința fiabilității protecției americane. Un imperiu

al Soarelui-Răsare fără un lider, în inima unui continent est-asiatic aflat sub dominație comunistă (Vietnam, China, Coreea, fără să uităm de insulele Kurile, ocupate de URSS din 1945), ar deveni atunci o pradă ușoară pentru „tabără progresistă”. Fiind iubitori de șah, rușilor le-a plăcut din totdeauna să prevadă mai multe mișcări în avans. Liderii sovietici se înscriu în această tradiție.

URSS nu are nimic de pierdut în acest conflict coreean. Punând în evidență China, va putea să se prevaleze mereu de sprijinul său în caz de victorie și să se spele pe mâini dacă urmează o înfrângere. La sfârșitul lui septembrie 1950, Zhou Enlai vine la Kremlin să se ocupe de trimiterea în Coreea a 500.000 de soldați din APE chineză cu ajutorul logistic al sovieticilor. Contraofensiva americană, care a început la jumătatea lui septembrie, oferă un bun pretext Beijingului să vină oficial în ajutor camarazilor nord-coreeni. Pe 30 septembrie, trupele sud-coreene, susținute de armata americană, au reușit să elibereze sudul peninsulei. Trec chiar paralela 38 și pleacă să cucerească și partea de nord. Pe 2 octombrie, China intervine în conflict. Stalin se ocupă de partea aeriană a operațiunii, dar numai pe teritoriul chinez, în caz că urmau represalii din partea americanilor. Moscova se implică prudent: pe 20 octombrie, Phenianul, capitala Nordului, este ocupat de forțele americano-coreene; o lună mai târziu, trupele lui MacArthur sunt aproape de frontiera chineză; pe 25 noiembrie, o contraofensivă chineză respinge trupele venite din Sud; pe 4 ianuarie 1951, forțele sino-coreene ocupă Seulul; în martie, capitala Sudului este din nou eliberată de armata americană, care recucerește terenul pierdut până la paralela 38. Între timp, Washingtonul a înțeles că, pentru Moscova, Coreea este un front secundar în comparație cu Europa. În teatrul coreean, Truman dă ordin să se mențină pe poziții, să aplice o „defensivă activă” și să nu pregătească noi ofensive. Frontul se stabilizează de-a lungul paralelei 38. La sfârșitul lui iunie 1951, Iakov Malik, care între timp și-a reluat locul la ONU, va propune începerea negocierilor în vederea unui acord de încetare a focului. Va mai dura încă doi ani până când să amuțească armele.

Acest conflict coreean este însoțit de o puternică bătălie propagandistică. În acest domeniu, tabăra comunistă se pricepe și are mijloace datorită trompetelor din lume ale Partidului Comunist. Bătălia se poartă pe un teren simbolic și e menită să inflameze imaginația: arma bacteriologică. URSS acuză Statele Unite că recurg la acest teribil mijloc pentru a otrăvi Coreea și China. Niște aviatori americani căzuți în mâinile APE mărturisesc în fața presei că au lansat bombe bacteriologice. Campania face înconjurul lumii. În Franța, în special, Partidul Comunist se mobilizează să denunțe sosirea în mai 1952, la sediul NATO de la Paris, a generalului Ridgway, înainte comandant-șef al trupelor de intervenție din Coreea. „Ciurma Ridgway”, „Ridgway microbianul”, strigă zeci de mii de manifestanți mobilizați de Partidul Comunist Francez. Înfruntările cu poliția din ziua aceea sunt brutale. Campania mondială a fost pusă la

cale de Moscova, cu ajutorul Beijingului.¹ În timp ce propaganda comunistă acuză Statele Unite că recurg la arma bacteriologică, sovieticii și chinezii fac adevărate asemenea experimente pe prizonierii americani. Mulți dintre ei aveau să moară în urma lor.

ADEVĂRATUL RĂZBOI BACTERIOLOGIC

Războiul din Coreea declanșează o fază mai puțin cunoscută a cooperării sino-sovietice în materie de securitate. Rușii și chinezii și-au ajutat aliații nord-coreeni să administreze lagărele de prizonieri. Lagărele administrate de chinezi erau considerate mai puțin crude și mai bine organizate decât lagărele nord-coreene. Potrivit surselor ulterioare, experții sovietici participă la interogatorii și la îndoctrinarea prizonierilor americani ai APE; chinezii ar fi predat atunci sovieticilor sute de prizonieri de război americani.

În această cooperare există un capitol atroce, cel al experimentelor bacteriologice pe subiecți umani. Știm că propaganda sovietică a acuzat de multe ori Statele Unite că duc un război bacteriologic în Coreea. „Mărturiile” smulse prizonierilor americani au ajutat mult această campanie. Autoritățile chineze au acuzat și ele Taiwanul că eliberează microbi pe continent, în China. Astăzi, nimeni nu se mai îndoiește că această propagandă era mincinoasă. Un fost deținut chinez asigură că, în lagărul din Zhangzhou (Fujian), cadrele otrăviseră alimentele deținuților (cauzând astfel moartea a opt dintre ei), cu scopul de a susține acuzațiile împotriva Taiwanului.

Mai ales, potrivit mărturiilor a două persoane, ar fi fost testate arme bacteriologice pe prizonieri. Cea mai scurtă dintre ele, a lui Wu Huanxiang, nu pune explicit în discuție colaborarea Moscovei. La sfârșitul anilor 1950, medicul închisorii din Fushun i-a relatat că o armă bacteriologică numită „vârtej de parfum nr. 4” ar fi fost testată în iarna lui 1952 la spitalul militar din Andong de către trei medici (dintre care unul japonez) pe opt prizonieri de război, care ar fi murit. A doua mărturie, a lui Su Wei-quan, mai lungă și mai precisă, arată clar responsabilitatea aliatului sovietic și descrie experimente mai complexe. Acesta declară că, la începutul războiului din Coreea, între douăzeci și treizeci de experți sovietici, asistați de specialiști cehoslovaci și est-germani, au cooperat cu cincizeci-șaizeci de experți chinezi în realizarea de experimente pe deținuți în tunelul „muntelui din vest”, din nord-vestul Chinei. Lagărele din regiune își trimiteau la acest centru deținuții mai slabi: 1.500 se aflau acolo în permanență și 350 ar fi fost folosiți drept cobai pentru testarea unor noi medicamente sovietice. Li se adăugau șase centre mai mici, dintre care unul situat în districtul Bao (Shânxi). Acolo era o testă a efectului anumitor boli ale animalelor, al gloanțelor, bombelor și chiar al rachetelor bacteriologice. Nu putem garanta pe deplin veracitatea acestor mărturii, dar precizia lor este un argument solid. Pe de altă parte, știm că au avut loc experimente similare la Urfa, la poalele Uralilor, în Uniunea Sovietică, în aceeași perioadă.

Jean-Luc Domenach, *Chine: l'archipel oublié*, Fayard, 1992, pp. 89–90.

Războiul este dus cu cruzime în tabăra comunistă. „Eliberarea” Sudului de către trupele Nordului nu a fost salutăată cu bucurie de către populație

1. În legătură cu această campanie de dezinformare, v. Thierry Wolton, *Le KGB en France*, Grasset, 1986, pp. 206–208.

nici la Seul, nici în altă parte, iar „datoria internaționalistă” nu a mobilizat o mulțime de recruți voluntari sub stindardul nord-coreean. Un preot francez, părintele Coyos, prezent la Phenian înainte de invazie, va povesti cum au fost chemați tinerii nord-coreeni în cinematografele capitalei sub pretextul vizionării unui documentar despre realizările comunismului. Odată ajunși acolo, recrutorii i-au întrebat dacă sunt gata să apere idealul. Toți cei care au ezitat au fost arestați la ieșire.¹ Cât despre „voluntarii” chinezi trimiși pe front, soarta lor a fost teribilă. Mareșalul Peng Dehuai, care comandă trupele APE pe teren, îi scrie lui Mao în decembrie 1950: „Temperatura a coborât la minus treizeci de grade. Soldații sunt epuizați, nu mai pot merge din cauza degerăturilor și sunt obligați să doarmă în aer liber. [...] Majoritatea nu au primit mantale și nici bocanci îmblăniți. Hainele vătuite și păturile le-au fost arse de napalm. Mulți oameni poartă încă încălțăminte mică de bumbac și unii sunt chiar desculți.”² Unități întregi mor de frig, nenumărați soldați subaliamentați sunt loviți de cecitate nocturnă. Cartierul general recomandă strângerea de ace de pin pentru supă sau consumul de mormoloci vii, bogați în vitamine și proteine.³ În total, 22.000 de asemenea soldați din APE aveau să cadă prizonieri în timpul războiului. După armistițiul din 1953, mai bine de două treimi dintre ei vor prefera să plece în Taiwan în loc să se întoarcă în țară, în China comunistă. Cei 6.000 care vor face această alegere vor fi persecutați de Beijing. Asemenea lui Stalin după al Doilea Război Mondial, Mao îi consideră trădători pe acești foști prizonieri, ba chiar spioni trimiși înapoi de inamic. Fie vor fi executați, fie vor ajunge în lagăre de muncă.⁴

Tehnicile de luptă utilizate de chinezi sunt deosebit de ucigătoare. Atacurile sunt date de valuri succesive de oameni, până la epuizarea muniției inamicilor. APE inaugurasese deja cu succes această tactică în timpul războiului civil chinez, la sfârșitul anilor 1940, împotriva forțelor Guomindangului. Bilanțul total al pierderilor dovedește cruzimea metodei: 82.000 de oameni uciși din tabăra forțelor occidentale (inclusiv sud-coreeni), față de 660.000 din tabăra comuniștilor (nord-coreeni și APE împreună). Hecatomba încetează odată cu moartea lui Stalin, pe 5 martie 1953. Noua conducere sovietică profită de prezența lui Zhou Enlai la funeraliile Vojd-ului la Moscova ca să elaboreze un plan de pace.⁵ Discuțiile în vederea armistițiului din iulie 1951 ajung, în iulie 1953, la împărțirea țării la paralela 38, ca înainte de conflict. Până la capăt, acest război din

1. R.P. Coyos, *Ma captivité en Corée du Nord*, Grasset, 1954, apud Philippe Grangereau, *Au pays du grand mensonge*, Petite Bibliothèque Payot, 2003, p. 95.

2. Apud Jung Chang și Jon Halliday, *Mao*, Gallimard, 2006, p. 400.

3. *Ibid.*

4. Jean-Luc Domenach, *Chine: l'archipel oublié*, Fayard, 1992, p. 504.

5. Vojtech Mastny, *The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years*, Oxford University Press, pp. 171–173.

Coreea va fi rezultatul unui acord „revoluționar” între sovietici, chinezi și nord-coreeni, cu scopul de a facilita expansiunea comunismului în Asia.¹ Când nu au mai avut nimic de câștigat din acesta, au pus armele deoparte.

Spre al treilea război mondial

Contrar previziunilor lui Stalin, războiul din Coreea nu a slăbit poziția Statelor Unite în lume. Legăturile din sânul NATO s-au întărit; Washingtonul și-a asigurat o majoritate în Organizația Națiunilor Unite pentru a-i susține politica. Chiar în America, conflictul a dat naștere unei tresăriri patriotice și situația prizonierilor a indignat opinia publică. Generalul Eisenhower câștigă alegerile prezidențiale din 1952. Îl alege ca secretar de stat pe John Foster Dulles, partizan nu al politicii de *containment*, de îngrădire, ci al politicii agresive, așa-zisul *roll-back*, de respingere a URSS. Abia instalat la Casa Albă, noul președinte amenință cu folosirea bombei atomice; trimite în Asia bombardiere capabile să transporte arma. Moartea lui Stalin va domoli temporar tensiunea crescândă dintre cei doi „Granzi”, noul calificativ la modă.

Situația din Indochina franceză este o altă cauză a rigidizării poziției Washingtonului. Administrația americană este împotriva menținerii coloniilor din regiune și trebuie să recunoască faptul că eliberarea popoarelor colonizate servește drept pretext comuniștilor pentru a înlocui ocupația străină cu dictatura proprie. Ho Și Min își creează emuli: cu ocazia războiului, în regiune se răspândește ideologia marxist-leninistă. Statutul Indochinei franceze, care regroupează Vietnamul, Laosul și Cambodgia, favorizează prozelitismul comunist. „Indochina este o singură unitate strategică și un singur câmp de luptă”, scrie în 1950 generalul Giap, comandantul-șef al Viet Minh-ului, într-o broșură propagandistică. „Din acest motiv, de ordin în principal strategic, este inutil să evoci independența Vietnamului cât timp Cambodgia și Laosul sunt sub dominația imperialismului, așa cum nu putem concepe o Cambodgie și un Laos independente cât timp Vietnamul este dominat de imperialiști. Coloniștii s-au folosit de Cambodgia să atace Vietnamul. Laosul și Cambodgia au devenit provizoriu baze de operațiuni, unde inamicul este de neatins, și în același timp partea cea mai vulnerabilă a teatrului indochinez. Prin urmare, trebuie neapărat și cu toate forțele să deschidem frontul lao-cambodgian.”² Chiar în Laos, un guvern provizoriu anticolonial se constituise în 1945, după sfârșitul ocupației japoneze. Revenirea francezilor în 1946 îi determinase pe membrii acestui guvern să fugă în vecina Thailanda.

1. Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*, ed. cit., p. 237.

2. *Apud* Nayan Chanda, *Les Frères ennemis*, Éditions du CNRS, 1987, p. 115.

Obținerea independenței în cadrul Uniunii Franceze, ratificată în decembrie 1949, și amnistia propusă au provocat o sciziune între laotienii exilați. Prințul Souphanouvong a refuzat amnistia și a creat Frontul Laosului Liber, unde domina Pathet Lao, supus comuniștilor. Războiul se poartă de acum în cele trei țări ale fostei Indochine franceze. Pentru a nu provoca susceptibilitățile naționale, Ho Și Min renunță la ideea unui Partid Comunist Indochinez, care lasă locul, în februarie 1951, la trei partide comuniste, câte unul pentru fiecare țară. Alianța încheiată între cele trei organizații dă totuși preponderență vietnamezilor. Această situație este dominată de rivalități viitoare între „partidele frățești“

O conferință pentru relansarea războiului în regiune are loc la Moscova în octombrie 1952. Stalin, Liu Shaoqi, numărul doi chinez, și Ho Și Min decid să extindă luptele în Laos, care până atunci fusese cruțat.¹ Washingtonul înțelege în acel moment că războiul este o miză esențială pentru comuniști. Franța, percepută până atunci ca o putere neocolonialistă, devine o aliată în politica agresivă dorită de administrația americană. Statele Unite finanțează corpurile expediționare franceze, în schimb Parisul își ia angajamentul să nu acționeze singur, să nu părăsească Vietnamul, cum are intenția guvernul, fără aprobarea Washingtonului. Acest acord marchează începutul implicării americane în peninsula indochineză. Corelarea între războiul din Coreea și „lupta pentru independență“ din Vietnam este asigurată de rolul pe care îl joacă aici armata chineză în cele două conflicte. În Coreea, APE intervine direct, în Vietnam, consilierii săi devin cadre ale Viet Minh-ului, majoritatea armelor vin din Republica Populară, iar planurile de luptă sunt redactate de ofițeri veniți de la Beijing. Generalul Giap, se știe, este sub influență chineză. Înfrângerea Franței în primăvara anului 1954 are și ea o legătură cu conflictul coreean, încheiat cu un an mai devreme. Până în vara anului 1953, consilierii militari chinezi ai Viet Minh-ului au întârziat ofensivele. Mao, care îl susținea pe Kim Ir-sen în cruciada sa, nu voia să-și disperseze forțele. Odată semnat armistițiul, ofițeri din APE au trecut direct din Coreea de Nord în Vietnamul de Nord. În octombrie 1953, serviciile secrete chineze reușesc să-și procure o copie a planului strategic francez, planul Navarre, după numele șefului armatei franceze aflate la fața locului, generalul Henri Navarre. Principalul consilier chinez din Viet Minh, generalul Wei Guo-qing, i-l trimite lui Ho Și Min.² Datorită acestor planuri, Giap pregătește ofensiva împotriva Dien Bien Phu. Tabăra franceză fortificată cade pe 7 mai 1954, în momentul în care la Geneva încep negocierile franco-vietnameze pentru încetarea focului. „Afacerea scurgerii de informații“ din planul Navarre, care afectează climatul politic din Franța, slăbește poziția Parisului în

1. Christopher Goscha, „L'aide militaire chinoise au Viêt-Minh, 1949-1954“, *Revue historique des armées*, nr. 3, 2000, p. 22.

2. Jung Chang și Jon Halliday, *Mao*, ed. cit., p. 618.

aceste negocieri.¹ Înfrânt pe plan militar, erodat politic, guvernul francez semnează încetarea luptelor pe 21 iulie 1954. Câteva săptămâni mai târziu, francezii descoperă cu groază soarta pe care au avut-o soldații lor căzuți prizonieri în mâinile Viet Minh-ului. Mai mult de jumătate dintre ei nu revin din lagăr, răpuși de surmenaj fizic, absența îngrijirilor, de subalimentare și de presiunile psihologice. Supraviețuitorii vor avea nevoie de câțiva ani să se refacă de pe urma torturilor fizice la care au fost supuși, inspirate din metodele maoiste ale „reformei prin gândire“.

SPĂLAREA CREIERULUI ÎN STIL VIÊT-MINH

Procedeul utilizat de personalul însărcinat cu condiționarea politică se împarte în trei etape esențiale. Prima este „educarea“ prizonierului, al cărei scop este ruperea acestuia de mediul său familial. Soldații de rând și subofițerii sunt despărțiți de ofițerii lor, în timp ce personalul diferitelor unități este amestecat. Noțiunea de grad este desființată și tutuirea devine obligatorie. După aceea, în cadrul grupului, responsabilitățile le sunt încredințate soldaților simpli, uneori cu o moralitate îndoieală, care sunt promovați șefi de echipă. Astfel, orice coeziune este distrusă prin amestecarea și distrugerea cadrului militar. Individul trebuie, așadar, să se confrunte cu noua sa situație într-un univers în care nu mai există repere și unde domnește un individualism general bine organizat.

În paralel cu distrugerea grupului, omul este rupt și de trecutul, și de rădăcinile sale: toate obiectele personale i-au fost confiscate, chiar și cele fără valoare, inclusiv pantofii, de care europeanul se lipsește cu greu. Astfel pregătit psihologic, hărțuit fizic prin marșuri sau corvezi epuizante, subiectul care a fost „preparat“ este gata pentru faza „politizării“.

Prizonierul este întâi supus unei propagande intense prin intermediul întâlnirilor politice obligatorii, al discursurilor regulate și prin difuzarea de broșuri care provin din diferite țări din Est, ba chiar ediții ale publicației comuniste franceze *L'Humanité*. Nimeni nu se poate sustrage acestei propagande, și cine nu dă dovadă de asiduitate față de aceasta se condamnă pe sine și pe camarazii săi să treacă din nou prin ea. În paralel cu aceste „taifasuri“, fiecare echipă este dusă, la sfârșitul zilei, să-și facă autocritica, cu obligația de a-i denunța pe prizonierii dușmănoși, chiar și fictivi. Această „politizare“ este însoțită de o „catehizare“, în cadrul căreia oamenii sunt supuși la repetarea neîncetată de sloganuri ideologice, care vizează formarea unor automatisme. De asemenea, prizonierul este supus la conversații politice, în care retorica marxistă îl conduce la recunoașterea cătorva adevăruri. După ce spiritul a fost condiționat în acest fel, poate începe ultima fază, a „discreditării“.

Considerat matur de acum, individul trebuie să se implice personal în convertirea sa politică. În acest scop, i se cere să-și facă autocritica în fața întregului grup sub forma mărturisirii voluntare. Grupul este cel care trebuie să-l facă pe prizonier să-și îndrepte greșelile. De fapt, individul nu-și mai aparține, de acum îi aparține grupului. În ultima fază a discreditării, prizonierului i se cere să semneze manifeste din ce în ce mai politizate, până acolo încât să denunțe în scris războiul dus de Franța în Orientul Îndepărtat. Atunci, în cazul subofițerilor și al soldaților de rând, prizonierul poate fi eliberat.

Eric Deroo și Christophe Dutrône, *Le Viêt-Minh*,
Les Indes savantes, 2008, pp. 197–198.

1. Despre „afacerea scurgerilor de informații“, v. Thierry Wolton, *La France sous influence*, ed. cit., pp. 159-162.

Pentru Stalin, frontul asiatic nu servește numai drept diversivă, ci este vorba și despre un test. Așa i-a scris lui Mao în octombrie 1950, cu puțin timp înainte de intervenția APE în Coreea de Nord: „Statele Unite se pot implica într-un mare război din motive de prestigiu. China va fi atunci atrasă în război, iar URSS, având un pact de ajutor reciproc cu China, va intra și ea în conflict. Ar trebui să ne fie frică de asta? Eu cred că nu, fiindcă, împreună, vom fi mai puternici decât Statele Unite și Marea Britanie. Celelalte țări ale Europei nu constituie o putere militară importantă în lipsa Germaniei, care, acum, nu poate veni în ajutorul Statelor Unite. Dacă războiul nu poate fi evitat, ar fi mai bine să înceapă acum, și nu peste câțiva ani, când militarismul japonez se va fi refăcut și se va fi aliat cu SUA.”¹ Doi ani mai târziu, în august 1952, *Vojd-ul* îi face un prim bilanț lui Zhou Enlai: „Războiul din Coreea a dovedit slăbiciunea Americii [...] Este incapabilă să poarte un război de amploare. Singura sa forță stă în aviație și în bomba atomică [...] Americanii sunt negustori. Nu știu să se bată. Germanii au cucerit Franța în douăzeci de zile, americanii nu reușesc să-i vină de hac micii Corei de doi ani deja. Și pretind că sunt puternici? Nu câștigi războiul cu bomba atomică.”² În Europa, unde raportul de forțe îi este favorabil URSS, acolo vrea Stalin să ducă bătălia la începutul anilor 1950. Celor 30 de divizii sovietice prezente pe teritoriul Germaniei de Est trebuie să le adăugăm alte 75 în Europa de Est și în Rusia de pe continentul european, față de numai 12 divizii ale NATO. Armatele „democrațiilor populare” au fost și ele transformate și consolidate, nu mai sunt doar forțe de menținere a ordinii și de ținere sub control a populației, ci sunt concepute pentru a participa la operațiunile conduse de Armata Roșie.³ În ianuarie 1951, Stalin a convocat la Kremlin liderii Europei de Est ca să-i pună la curent cu planul său. După părerea lui, „tabăra progresistă” dispune de trei-patru ani pentru a pune mâna pe Europa, înainte ca americanii să facă bilanțul în Coreea, să se consolideze din punct de vedere militar și să dezvolte arma nucleară.⁴ În URSS se iau diferite măsuri pentru pregătirea acestui conflict.

Serviciile secrete sovietice au ordin să pună la punct acțiuni de sabotare a bazelor NATO din Europa și a bazelor militare din Statele Unite. Pavel Sudoplatov, „maestrul spionajului” responsabil cu operațiunile clandestine, va povesti în *Memoriile sale*, nu fără să exagereze, că oamenii săi aveau acces, la vremea aceea, la bazele militare din Norvegia, Franța, Austria, Germania, Statele Unite și Canada. Va pretinde că existau unități de luptă, ai căror oameni erau deghizați în muncitori agricoli, gata

1. Dimitri Volkogonov, *Sem' Vozdej*, Moskva, 1995, p. 296, *apud* Françoise Thom, nota în *Beria, mon père*, ed. cit., p. 314 [ed. rom. cit., p. 382 – n. tr.].

2. *Apud Cold War International History Project Bulletin*, nr. 6–7, 1996, p. 13.

3. Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*, ed. cit., p. 246.

4. Karel Kaplan, *Dans les archives du Comité central*, Albin Michel, 1978, pp. 164–166.

să intervină pe teritoriul american din Mexic. Oleoductele și principalele rafinării din Europa ar fi fost sub controlul serviciilor sale.¹ În URSS, Comitetul Central dă ordinul de a crea stocuri strategice. Conservele produse în țară sunt retrase de la vânzare în acest scop. Sergo Beria, care la vremea aceea lucra la complexul militaro-industrial, descrie măsurile luate: „Obiectivele Comitetului Central erau foarte limpezi: ne pregăteam de al treilea război mondial, care avea să fie unul nuclear. Au fost mobilizate toate resursele țării. Aveam deja mai multe escadrile de bombardiere Tu-16. Miasîșcev lucra la un bombardier foarte rapid, care putea să ajungă în America și era mai bun ca B-52, dar nu fusese încă testat. La sfârșitul anului 1952, Korolev² a fost decorat pentru că a creat rachete cu rază de acțiune mai mare de 1.000 km. Trebuie reamintit că forțele noastre se aflau în Germania, astfel încât toată Europa ne era la îndemână. Fabricile se pregăteau să producă în serie rachete intercontinentale, care nu existau încă. De regulă, începeam să producem în serie arme înainte de a le testa. Stalin și-a asumat acest risc cu scopul de a câștiga timp.”³ Planul cincinal adoptat în 1952 pune accentul pe o dezvoltare accelerată a industriei grele, cu alte cuvinte a complexului militaro-industrial, ceea ce trebuia să accentueze și mai mult dezechilibrele endemice ale economiei sovietice.

Sunt mobilizate „democrațiile populare”. Stalin îl informează pe Klement Gottwald în legătură cu intenția sa de a trimite trupe suplimentare în Cehoslovacia.⁴ Țara aceasta, cea mai industrializată din Europa Centrală, se află în centrul dispozitivului creat. Ordinele de la Moscova cer construirea unui „economii în vederea războiului” pentru a furniza arme URSS. După 1948, bugetul Ministerului Apărării cehoslovac a crescut și numărul militarilor s-a dublat. Durata serviciului militar este mărită la trei ani. Praga începe să-și facă rezerve financiare și materiale.⁵ Planurile lui Stalin prevăd neutralitatea Germaniei, sub stindardul comunist. De controlarea acestei țări – singura putere din Europa pe care o consideră redutabilă, chiar și după înfrângerea din 1945 – depinde rezultatul conflictului ce va urma. Mizează pe partea estică a țării să neutralizeze Republica Federală și să pună mâna pe toată țara. Congresul Partidului Comunist Est-German, SED, din iulie 1952, lansează o „fază socialistă”, cu un program copiat după modelul sovietic: extinderea industriei grele – adică militare –, suprimarea oricărei forme de economie liberă (artizanat, comerț) și colectivizarea agriculturii. În paralel, Moscova le propune foștilor săi aliați occidentali, puterile care conduceau partea de vest a țării, să treacă la reunificarea țării. Stalin a trimis o notă în acest

1. Pavel și Anatoli Sudoplatov, *Missions spéciales*, ed. cit., p. 307.

2. Vladimir Miasîșcev, inginer aeronautic, a dat numele mai multor bombardiere sovietice. Serghei Korolev este părintele astronauticii sovietice.

3. Sergo Beria, *op. cit.*, p. 324 [ed. rom. cit., pp. 394–395 – n. tr.].

4. Nikita Khrouchtchev, *Mémoires inédits*, Belfond, 1991, p. 170.

5. Karel Bartošek, *Les Aveux des archives*, Le Seuil, 1996, p. 223.

sens la Paris, Londra și Washington. El pariază că populația germană, cea mai interesată de această chestiune, va alege unirea independent de orice alt considerent politic. Vrea să facă din Germania de Est un bastion al comunismului, pentru a influența o Germanie reunificată, care atunci ar trece toată în tabăra socialistă. Știm că această dublă politică declanșată de *Vojd* la începutul anilor 1950 – pentru o Germanie neutră, dar socialistă – avea să fie cea urmată de Moscova până la capăt, până la dispariția Germaniei de Est în 1990. Ironia istoriei va face ca, patruzeci de ani mai târziu, această parte comunistă a Germaniei să sfârșească prin a se destrăma, după un proces exact invers celui la care spera Stalin, și prin a se integra în Europa capitalistă.

Pentru a putea da Europei de Est ordinul de luptă, este nevoie întâi să o facă să se supună. Valul de epurări și de procese care a început să cutremure țările din regiune în 1948 vizează consolidarea mecanismelor de îngrunare. Kremlinul vrea să accelereze satelizarea, obținând o supunere totală a partidelor comuniste aflate la putere. „Disidența” lui Tito din primăvara lui 1948 a dat semnalul acestei recăpătări a controlului. Furios că nu a obținut capul liderului iugoslav, Stalin se răzbună pe alți lideri comuniști. Așa cum a masacrat la epurările din 1937–1938 o masă de lideri bolșevici sub acuzația imaginară de troțkism, tot așa le pune eticheta de titoism unor responsabili care nu au nici o legătură cu liderul iugoslav.¹ Numărul unu polonez, Władysław Gomułka, a fost primul care a căzut. În opinia lui Stalin, s-a făcut vinovat de trei lucruri: i-a lipsit entuziasmul în colectivizarea agriculturii, și-a exprimat rezervele în legătură cu utilitatea Cominformului și a propus medierea între Moscova și Belgrad în momentul diferendului. Acuzat de o „pornire naționalistă de dreapta” de colegii săi din Partidul Comunist Polonez, Gomułka a fost decăzut din funcția de secretar general al partidului în septembrie 1948, și odată cu el, o parte din membrii Comitetului Central. Înlocuitorul său, Bolesław Bierut, este un stalinist sadea, care și-a dovedit calitățile în timpul războiului în URSS ca anchetator (torționar) al NKVD-ului sub numele de Rutkowski.² Trimis la închisoare, Gomułka nu va fi judecat niciodată, ceea ce îi va permite să rămână în viață. Odată cu „destalinizarea”, va reveni chiar la putere. Maghiarul Rajk și bulgarul Kostov nu au avut acest noroc. Arestați aproape simultan în țările lor în iunie 1949, au fost judecați și executați ca exemplu, unul la Budapesta, celălalt la Sofia.

În materie de comunism, László Rajk părea un model. Ministru de interne al noii Republici Populare Ungare, a organizat poliția politică, AVH, sub aripa protectoare a „eliberatorului” sovietic. Numirea sa ca ministru al afacerilor externe în 1948 anunța necazurile care îl pândeau în viitor. Într-o dictatură a proletariatului, este mai important să porți războiul împotriva „dușmanilor din interior” decât să-ți aperi țara împotriva

1. Branko Lazić, *Tito et la Révolution yougoslave*, ed. cit., p. 207.

2. Robert Conquest, *La Grande Terreur*, Robert Laffont/Bouquins, 1995, p. 895.

„imperialismului“. Faptul că polițistul i-o luase înainte diplomatului și trecuse de la Interne la Afaceri Externe era o cădere în dizgrație. Rivalitatea dintre Rajk și secretarul general al Partidului Comunist Ungar, Mátyás Rákosi, se află aparent la originea arestării sale, dar probabil că Moscova și-a dat acordul. Marele coordonator al operațiunii este generalul sovietic Bielkin, care, de altfel, a fabricat și alte dosare de acuzare în Europa de Est.¹ Rajk a fost oficial pus sub acuzare pentru complot imperialist americano-iugoslav, pentru că a vrut să infiltreze în partid agenți inamici cu scopul de a pregăti o lovitură de stat militară și pentru că a încercat să asasineze lideri ca să reinstaureze capitalismul și să rupă Ungaria de tabăra sovietică.² László Rajk a mărturisit toate aceste crime în momentul procesului din septembrie 1949. Comunist devotat, a fost convins de tortionarul său, János Kádár, să-și recunoască vinovăția, pentru binele partidului, pentru cauză. Rajk și Kádár se cunoșteau bine, erau chiar prieteni, cel de-al doilea fiind nașul fiului primului. În schimbul mărturiei, îi promisese că va scăpa cu viață.³ Rajk a fost executat a doua zi după verdict, pe 24 septembrie 1949. Zeci de alți lideri maghiari au fost condamnați odată cu el și la scurt timp după aceea. De la cazurile individuale – denunțuri, activități ca agent provocator, fapte de spionaj ale acuzaților prezentați ca oameni slabi și fără caracter – se trece la cele de trădare colectivă, pentru a pune bazele marii conspirații. Acuzația vizează stabilirea convergenței activităților „mișelești“ ale fiecărui acuzat în același scop criminal: atacul împotriva cauzei comunismului. Și totul trebuie să sfârșească prin a se contopi într-o uriașă conspirație imperialistă.⁴ În acest război intern purtat în interesul „taberei progresiste“, procesele respective îndeamnă la strângerea rândurilor. Totuși, valul inchizitorial nu trebuie să mascheze realitatea represiunii. În spatele epurărilor comuniștilor de către comuniști, victima principală este întotdeauna poporul. În cinci ani, între 1948 și 1953, aproape 1,3 milioane de maghiari au ajuns la tribunal, 700.000 au fost condamnați, de la o simplă amendă la pedeapsa capitală, adică 8% din populație.⁵ Terorizarea unui număr cât mai mare pentru a obține supunerea tuturor, politica este aceeași de la Marea Teroare până în prezent.

Eliminarea bulgarului Traicio Kostov i se datorează și ea rivalității dintre colegii de partid. În momentul în care s-a pus problema succesiunii lui Dimitrov – care era bolnav, murind în iulie 1949 –, Kostov a fost bănuit de „naționalism“, cu scopul îndepărtării de la putere. Numărul doi al regimului comunist bulgar, stalinist de primă mână, Kostov făcuse greșeala

1. Miklós Molnár, *De Béla Kun à János Kádár*, FNISP/Institut Universitaire des Hautes Études Internationales, 1987, p. 208.

2. George Hodos, *Show Trials: Stalinist Purges in Eastern Europe, 1948–1954*, Praeger, 1987, p. 58.

3. Lazar Brankov, „János Kádár et l'interrogatoire de László Rajk“, *Communisme*, nr. 32–33–34, 1993, pp. 183–208.

4. Miklós Molnár, *De Béla Kun à János Kádár*, ed. cit., p. 205.

5. Miklós Molnár, *Histoire de la Hongrie*, Perrin/Tempus, 2004, p. 390.

de a arăta o oarecare slăbiciune pentru Planul Marshall, dar aceasta i-a fost rapid înfrânată. Această eroare îl făcea vinovat în ochii Moscovei. Îndepărtat din funcțiile guvernamentale în martie 1949, exclus din Comitetul Central în iunie, a fost acuzat de colaborare cu poliția fostului regim, de uneltire cu vecinul iugoslav, de legături cu serviciile secrete britanice. Sub tortură, a semnat mărturia. Un proces-spectacol are loc în decembrie 1949, pe modelul celui care tocmai se terminase cu succes la Budapesta. Dar Kostov nu este Rajk. La tribunal protestează, se dezice, își neagă vina. Ședința se întrerupe. Când revine pe bancă, vizibil zguduit de discuția purtată cu torționarii săi, își retracează iar mărturiile anterioare. Presa bulgară nu relatează audierea, dar, peste hotare, ziarele comuniste se dezlănțuie împotriva „arogantei indisciplinate” a acestui tovarăș îndoielnic.¹ Într-o scrisoare postumă, publicată a doua zi după execuția sa, insolentul vinovat își recunoaște, în sfârșit, „crimele”. Partidul nu greșește niciodată, chiar și morții pot confirma acest lucru.

Acest dezagreabil episod bulgar l-a făcut pe Stalin să fie mai exigent. Următoarea epurare, cea a Partidului Comunist Cehoslovac (PCC), trebuia pregătită cu minuțiozitate. Condamnații maghiari, Rajk și tovarășii săi, furnizaseră în mărturisirile smulse cu forța numeroase detalii despre „trădătorii” care, chipurile, erau infiltrați la cel mai înalt nivel al conducerii de la Praga. Pentru Moscova, totul se leagă, complotul imperialist este cameleon, nici o „democrație populară” nu este cruțată. Numai că tovarășii cehi întârzie să-și demaște „vinovații”. Mátyás Rákosi, numărul unu al Partidului Comunist Ungar, i se plânge chiar de acest lucru lui Stalin, își acuză camarazii de la Praga de lipsă de vigilență². *Vojd*-ul devine neliniștit, îl trimite pe fidelul Mikoian să supravegheze epurarea încredințată poliției secrete sovietice³. În noiembrie 1951, Rudolf Slánsky, secretar general al PCC și vicepreședinte al Consiliului miniștrilor, este arestat, și odată cu el, încă vreo zece responsabili. Rivalitățile din sânul partidului explică, și de data aceasta, alegerea „vinovaților”. Numărul unu ceh, Klement Gottwald, se teme de concurența lui Slánsky, numărul doi. Dejucarea „complotului” intervine la momentul oportun ca să se poată debarasa de el. Afacerea aceasta constituie, în plus, o excelentă diversiune care să facă populația să uite dificultățile economice pe care le traversează țara. Procesul care începe la sfârșitul lui noiembrie 1952 împotriva „Centrului de conspirație antistat și antipartid”, condus de „trădătorul” Slánsky, are ca scop să preocupe mintea populației. „Spectacolul” a fost pregătit până în cele mai mici detalii, acuzații și-au învățat textul pe de rost sub tortură, judecătorii și avocații (aleși de Securitatea Statului) au primit un libret, pe

1. Diniou Charlanov, Lioubomor Ognianov, Plamen Tzvetkov, „La Bulgarie sous le joug communiste”, în *Du passé faisons table rase!* (coord. Stéphane Courtois), éditions du Rocher, 2002, pp. 336–337.

2. Galina Muraciko, „Delo Slanskogo”, *Voprosi Istorii*, nr. 3, 1997, p. 3, apud Laurent Rucker, *Staline, Israël et les Juifs*, PUF, 2001, p. 278.

3. Robert Conquest, *La Grande Terreur*, ed. cit., p. 960.

care e de ajuns să-l urmeze întocmai. Un semnal luminos, acționat de agenții de securitate din culise, le indică cea mai mică scăpare sau abatere de la discursul convenit.¹ Nimeni nu are dreptul să greșească: ședințele procesului sunt transmise la radio, difuzate prin boxe în principalele întreprinderi din țară. În uzine, în birouri și colhozuri, militanții comuniști îi cheamă pe muncitori să exprime „furia populației față de trădători“. O decizie, redactată dinainte, este supusă aprobării cu prilejul acestor întruniri.

SPÂNZURAȚI-II

Scene de isterie colectivă

Până în ziua executării condamnaților, pe 3 decembrie 1952, rezoluțiile și scrisorile soseau în număr mare, o mie pe zi în medie, din partea organizațiilor de partid, a adunărilor din uzine și sate, a cetățenilor care nu erau comuniști și chiar a copiilor din școli și a organizațiilor lor de pionieri. Fanatismul orchestrat, care friza isteria colectivă, avea astfel să dea timp de zece zile la rând tonul vieții politice și sociale a țării. În sala de audieri, aplauzele frenetice punctau rechizitoriul procurorului și pronunțarea verdictului – cu cele unsprezece condamnări la moarte –, și la fel se petrecea și la întrunirile publice în timpul transmiterii dezbaterilor la radio. „Femeile plângeau și strigau că Slánsky e un asasin care vrea să-l ucidă pe mult iubitul nostru tovarăș Gottwald și că merita spânzurat“, scrie într-un raport, iar un altul precizează: „Indignarea a atins punctul culminant și se cere ca membrii centrului antipartid să fie torturați“ sau: „Muncitorul a izbucnit în lacrimi și a strigat că moartea nu e de ajuns pentru acești trădători și că ar trebui să le smulgă pielea fâșii-fâșii“.

Aceste strigăte însetate de sânge arată isteria colectivă care pusese stăpânire pe mase cu o forță incredibilă. Conducerea comunistă pune paie pe foc pentru a alimenta și a întreține această răbufnire de ură. În mii de întruniri, sute de mii de cetățeni votau astfel prin aclamații rezoluții care cereau pedeapsa cu moartea pentru toți acuzații, cărora le strigau că sunt o bandă de asasini abjecți și deșeuiri umane. Trebuie spus că mărturiile acuzaților, care recunoșteau că au comis fapte aiuritoare, nu puteau provoca alte reacții decât strigăte de furie, de ură și de moarte. Cei care fabricaseră procesul anticipaseră corect efectele spectacolului lor tragic. Astfel, se putea auzi cu prilejul întrunirilor: „Nu trebuie să ai scrupule cu banda asta, trebuie executată“ sau „În ștreang cu toții, altfel ieșim în stradă“. După verdict, în avalanșa de rezoluții și delegații primite de Curtea de Stat care exprimau satisfacția și mulțumirile muncitorilor, au existat și multe voci discordante, care cereau revocarea, chiar arestarea judecătorilor – acuzați că au o înțelegere cu „banda de criminali“, deoarece trei dintre acuzați tocmai se salvaseră.

Karel Kaplan, *Procès politiques à Prague*, Complexe, 1980, pp. 136–137.

Victimele comuniste din Cehoslovacia, printre care Slánsky și camarazii săi, reprezintă numai 0,1% dintre toate condamnările pronunțate în țară între anii 1948 și 1954 și numai 5% din condamnările la moarte, dintre care doar 1% execuții propriu-zise.² Aceste statistici macabre confirmă că la Praga, precum și la Budapesta și Sofia, la fel ca în URSS în vremea

1. Karel Kaplan, *Procès politiques à Prague*, Complexe, 1980, p. 55.

2. Karel Bartosek, *Les Aveux des archives*, Le Seuil, 1996, p. 229.

Marii Terori, procesele-spectacol servesc drept paravan pentru disimularea adevăratei represiuni, care afectează populația, prima sacrificată pe altarul ambițiilor lui Stalin.

Ana Pauker, numărul doi al regimului român, probabil ar fi avut aceeași soartă ca tovarășii ei maghiari, bulgari și cehi dacă moartea lui Stalin nu ar fi întrerupt epurările. Această femeie de fier a fost acuzată în 1952 de deviaționism de dreapta, de tendințe împotriva partidului și alte acte ilegale deja auzite și în altă parte. Eliberată din închisoare după moartea *Vojd*-ului, Ana Pauker și ceilalți acuzați nu aveau să fie totuși reabilitați de regimul de la București.

Recursul la antisemitism

Toți acuzații din aceste procese-spectacol erau buni lideri comuniști, care, în majoritatea lor, au acceptat să se sacrifice în numele disciplinei de partid. Profilul lor a fost ales în funcție de obiectivele fixate de Moscova în aceste epurări. Un mare număr de victime îi aparțineau vechii generații de comuniști, cea de dinainte de război. Cadre ale Cominternului, combatanți în războiul din Spania, luptători din rezistența din interior fuseseră în diferite măsuri martori la trecut, la manevrele politicii sovietice. De la frontul antifascist din anii 1930 și până la pactul cu Hitler, de la alianța cu occidentalii și până la Războiul Rece, degeaba învățaseră să se supună și să aibă încredere oarbă în Stalin, ar fi putut ajunge să se îndoiască de *Vojd* în momentul în care acesta pregătea un al treilea război mondial. În anii 1930, în URSS, când s-a impus trecerea la stadiul superior al sovietizării, cu colectivizarea zonelor rurale, introducerea pașaportului pentru călătoria în țară, dezvoltarea Gulagului, Stalin se descotorosise de vechea generație de bolșevici pentru a instala în posturile de comandă funcționari care aveau să-i fie datori și devotați. Aceeași politică a introdus-o și în „democrațiile populare”. O nouă serie de comuniști de origine muncitorească, formați de regim, este adusă să înlocuiască cadrele sosite după război la putere cu tancurile Armatei Roșii. Scopul urmărit este, de asemenea, „proletarizarea” aparatului de conducere. În toate aceste țări în care partidele comuniste reprezentau doar o minoritate la eliberare, era momentul să se dea o poleială populară partidului-stat. Noua generație promovată în urma acestor procese trebuie să-i fie și mai loială Uniunii Sovietice decât cea de dinainte.

Majoritatea victimelor acestor procese erau, de altfel, de origine intelectuală și burgheză. Factori agravanți în opinia lui Stalin. După eliminarea lui Troțki și a lui Buharin, sunt genul de tovarăși pe care *Vojd*-ul preferă să-i înlăture. Fiind prea complicat, căci este obișnuit să gândească, intelectualul este mereu predispus la scrupule. Toți liderii comuniști vor prelua acest raționament de-a lungul deceniilor și în toată lumea, așa că

aparatul „de nivel mediu“ din țările comuniste va fi peste tot de o mediocritate uluitoare, întrucât elita partidului a fost eliminată. Majoritatea liderilor condamnați în aceste procese erau în același timp de origine evreiască, comploturile denunțate au fost calificate drept „cosmopolite“, cuvânt care trimite la imaginea antisemită clasică a evreului rătăcitor, fără patrie și fără frontiere. Multe dintre „vechile“ cadre ale Partidului Comunist, din generația bolșevică, erau, de fapt, de origine evreiască. Fuseseră seduși, majoritatea, de universalitatea marxismului și de internaționalismul leninismului. Odată cucerită puterea, o prea mare prezență a evreilor în partid putea totuși să afecteze cauza, să îndepărteze populația, în Rusia și în estul Europei în general, unde antisemitismul și-a găsit mereu ecou. Din acest handicap, Stalin trebuia să facă un atu. În momentul în care vrea să strângă cel mai mare număr pentru confruntarea mondială pe care o pregătește, tradiționalul țap ispășitor evreu putea fi un factor util de mobilizare populară. Burghezul este evreul, evreul este cosmopolit, cosmopolitismul este inamicul naționalismului: toate aceste componente se unesc în sperietoarea necesară național-comunismului susținut de Moscova. Însă propaganda comunistă s-a abținut să afișeze clar aceste raționamente înșelătoare. Antisionismul a servit drept unghi de atac. Nu mai sunt denunțați evreii în sine, ci adepții Israelului, cei care susțin micul stat ce tocmai a fost înființat în Orientul Apropiat prin voința anglo-americanilor, dușmanii imperialiști ai taberei progresiste.¹ Antisionismul servește drept paravan politic antisemitismului în versiune național-comunistă. Acuzația de sionism, care și-a făcut apariția la vremea acestor procese politice în democrațiile populare, a fost folosită din plin de slujitorii comunismului. Vinovați de complot „titoist-imperialist“, cehoslovacul Slánsky și tovarășii săi de suferință au fost bunăoară condamnați, în plus, și pentru complot sionist. Stalin, care a urmărit îndepărtarea chestiunii, nu a fost străin de această acuzație suplimentară.

Procesul de la Praga s-a ținut în momentul în care în URSS tocmai se cocea afacerea așa-zis „a halatelor albe“. În acest scandal care va izbucni în ianuarie 1953, antisionismul trebuia să dispară pentru a lăsa loc unui antisemitism de calitate. Dosarul era în lucru din 1948, dar va fi folosit abia cinci ani mai târziu, în cadrul mobilizării opiniei publice dorite de putere, tot în vederea pregătirii unui al treilea război mondial. Un incident între Stalin și medicul său personal, Vinogradov, va servi drept declanșator al acestei chestiuni la începutul anului 1952. Medicul i-a recomandat *Vojd*-ului să se menajeze. Stalin ia acest sfat drept o tentativă de a-l îndepărta din politică. Îl somează pe Semion Ignatiev, responsabilul cu Secu-

1. Crearea statului Israel a fost aprobată de ONU în 1947. URSS a votat această rezoluție, dar, după primul război arabo-israelian din 1948 și cu sprijinul acordat de Washington noului stat, Moscova s-a orientat spre țările arabe. Antisionismul afișat de URSS și de „democrațiile populare“ în anii 1950 se explică și prin acest reviriment diplomatic. V., pe acest subiect, Laurent Rucker, *Staline, Israël et les Juifs*, PUF, 2001, pp. 168–204.

ritatea de Stat, să-i demaște pe agenții americani ascunși printre acești doctori care vor să-l pensioneze anticipat. În septembrie 1952, Ignatiev prezintă un raport în care doctorul Vinogradov și alți medici eminenți sunt acuzați că l-au asasinat pe Andrei Jdanov, ideologul partidului, preferatul lui Stalin, care a murit de infarct în 1948. O scrisoare de la o anume Lidia Timașuk, care îl îngrijea de Jdanov la vremea aceea, este folosită drept probă. Scrisă la momentul faptelor, această doctoriță îi acuza în ea de neglijență pe confracții.săi, spunând că au ales tratamentul greșit pentru a-l îngriji pe eminentul bolnav. Denunțul ei a fost în mod oportun găsit câțiva ani mai târziu, pentru a acredita teza unui complot. Urmează un val de arestări din rândul corpului medical. Stalin vrea ca procesul să meargă repede, autorizează utilizarea torturii pentru a-i face pe „vinovați” să-și mărturisească faptele. Pe 13 ianuarie 1953, agenția oficială Tass dezvăluie public existența unui „complot”: un grup de medici sabotori l-au asasinat pe Jdanov și, înaintea lui, pe Aleksandr Șerbakov, șeful direcției politice a armatei, mort în 1945. Treizeci și șapte de persoane, dintre care douăzeci și opt de medici, sunt implicate. Deși „vinovați” sunt în majoritate ruși, afacerea capătă o dimensiune antisemită. Înainte de a fi reprezentantul partidului în Armata Roșie, Șerbakov fusese însărcinat cu propaganda regimului. El a supravegheat, la începutul războiului germano-sovietic, crearea Comitetului Antifascist Evreiesc (CAE), organizația înființată de Kremlin pentru a-și atrage simpatia lobbyului evreiesc în lume și pentru a primi finanțare destinată susținerii efortului de război sovietic. Să ne amintim că membrii CAE au făcut un turneu în Statele Unite în plin conflict mondial, pentru a racola agenți. Odată cu încheierea păcii, CAE a fost lichidat, iar liderii săi, asasinați sau trimiși în lagăr. În actul de acuzare al complotului „halatelor albe”, care se declanșează în 1953, pretinsul asasinat al lui Șerbakov îi este atribuit acestui Comitet. Medicii ar fi primit ordinele de la „organizația evreiască internațională naționalistă burgheză Joint”, descrisă de poliția politică drept o organizație de spionaj creată de serviciile secrete americane.¹ Valul de arestări nu se limitează la medicii de la Kremlin. Familiile membrilor CAE care fuseseră condamnați la vremea aceea se află și ele printre arestați.² Propaganda regimului cheamă la mobilizarea „maselor” pentru a denunța complotul. Peste hotare, partidele comuniste retransmit campania, care capătă un ton din ce în ce mai antisemit. Vechile clișee cu sacrificiile umane și crimele rituale ale evreilor reapar în URSS și-și găsesc ecou în rândul unei populații epuizate de peste trei decenii de comunism, gata să găsească vinovați pentru nenorocirile sale. „Până în prezent, nu eram antisemit, dar am devenit după ce am citit depeșa agenției Tass”, se spune într-un raport al poliției politice sovietice care transmite opinia. „Dacă apare un evreu”, spune un alt cetățean, „se

1. Organizație caritabilă evreiască, American Jewish Joint Distribution Committee, înființată în 1914, organizase călătoria reprezentanților CAE în Statele Unite.

2. Laurent Rucker, *op. cit.*, p. 306.

înconjoară obligatoriu de alți evrei¹. „La Moscova domnea o atmosferă de pogrom“, va declara mai târziu soția unui membru arestat al CAE. „Era periculos pentru evrei să iasă pe stradă, copiii evrei erau bătuți la școală. Așa a pățit fiul meu mai mic. Mi-a povestit cu o anume mândrie că niște derbedei îi spusese: «Șterge-o în Israelul tău!» O vecină, o rusoaică trecută de prima tinerețe, mi-a povestit o întâmplare înspăimântătoare. Se dusese să-și ia nepotul și îl aștepta aproape de ieșire. Deodată, un băiețel evreu s-a apropiat de ea în goană și i-a spus: «Mamaie, spuneți că sunt nepotul dumneavoastră. Vor să mă omoare pentru că sunt evreu!»² Chiar și în Gulag sunt persecutați evreii, după cum va declara mai târziu un fost zek.³

Potrivit anumitor surse, Kremlinul avea intenția la vremea aceea să deporteze masiv evreii în Siberia. Scenariul trebuia, se pare, să se deruleze în patru etape: condamnarea medicilor pe baza mărturiilor complete, execuțiile publice, pogromurile în toată țara, deportarea evreilor pentru a-i proteja de răzbunarea poporului.⁴ Existența unei asemenea mașinațiuni nu a fost niciodată dovedită.⁵ „Dacă ar fi existat așa ceva, [tata] m-ar fi informat, fiindcă, după moartea lui Stalin și după ce a preluat din nou conducerea MVD [Ministerul de Interne], mi-a înfățișat toate crimele care se pregăteau și pe care el le descoperise“, va preciza Sergo Beria, un martor-cheie al epocii.⁶ Se pare că dictatorului i-a lipsit mai ales timpul pentru a-și pune în aplicare funestele proiecte, indiferent care ar fi fost acelea. Moartea sa pune dintr-odată capăt infernalei mașinării, campania antisemită încetează brusc. Un comunicat al Ministerului de Interne anunță pe 4 aprilie 1953, la o lună după moartea lui Stalin, că acuzațiile aduse medicilor sunt nefondate, că mărturiile lor au fost obținute prin „mijloace ilegale“ și că s-a decis eliberarea lor. Odată cu moartea lui Stalin, pregătirile în vederea unui nou conflict mondial se opresc și ele, căci totul se lega pentru *Vojd*. Relansarea războiului civil pregătea confruntarea cu restul lumii capitaliste. Noua conducere sovietică avea să adopte curând discursul „conviețuirii pacifice“, un mod de a urma aceeași politică, dar cu alte mijloace. Comunismul și capitalismul aveau să poată conviețui, se va declara la Moscova, dar asta nu-i va împiedica să rămână dușmani implacabili. „Nouă ne place atât de mult pacea, încât, atunci când o vom încheia, nu va mai rămâne piatră pe piatră“, va spune un banc sovietic dintre acelea care aveau să ia în răs această nouă politică oficială.

1. *Ibid.*, p. 309.

2. Esther Markich, *Le Long Retour*, Robert Laffont, 1974, p. 212.

3. *Apud* Laurent Rucker, *op. cit.*, p. 309.

4. Michel Heller și Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, Calmann-Lévy, 1982, p. 419.

5. V., în special, pe acest subiect Aleksandr Bortchagovski, *L'Holocauste inachevé*, JC Lattès, 1995; Ghennadi Kostyrchenko, *Prisonniers du pharaon rouge*, Solin/Actes Sud, 1998; Arkadi Vaksberg, *Staline et les Juifs*, Robert Laffont, 2003.

6. Sergo Beria, *op. cit.*, p. 341 [ed. rom. cit., pp. 416–417 – n. tr.].

PARTEA A PATRA

Imperiul dezbinat

Pavel Pospelov este un tovarăș fidel al lui Stalin. După ce în anii '30 s-a numărat printre secretarii lui personali, a lucrat la Departamentul pentru agitație și propagandă al partidului, Agitprop, în timpul războiului a fost redactor-șef al ziarului *Pravda*, cotidianul Partidului Comunist, și, în sfârșit, între 1949 și 1952, directorul Institutului „Marx–Engels–Lenin“. În această calitate, a participat la scrierea „Biografiei pe scurt“ a *Vojd*-ului, care servește drept breviar pentru cultul dictatorului.¹ La sfârșitul lunii decembrie 1955, când conducerea (Prezidiul) Comitetului Central hotărăște să înființeze o „Comisie pentru stabilirea cauzelor represiunilor în masă împotriva membrilor titulari și membrilor supleanți ai Comitetului Central aleși la Congresul al XVII-lea al partidului“, sarcina îi este încredințată lui Pospelov. Împreună cu alți trei responsabili de rang înalt, trebuie să întocmească în șase săptămâni un raport pe această temă și să-l pună la dispoziția conducerii înainte de deschiderea Congresului al XX-lea, care urma să aibă loc în februarie. „Comisia Pospelov“, cum e numită în cercurile de conducere, este responsabilă pentru faimosul „raport secret“ al lui Nikita Hrușciov cu privire la consecințele negative ale „cultului personalității“, citit în fața delegaților participanți la congres, reuniți cu ușile închise pe 25 februarie 1956. Așadar, Pavel Pospelov, care a oferit dovezi pentru condamnarea unora dintre crimele lui Stalin, este totuși un bun stalinist. Este un procedeu clasic în lumea comunistă, în care uneori acuzații sunt și acuzatori în exercițiile de exorcizare colectivă.

Pe 9 februarie raportul preliminar este prezentat conducerii partidului. „Faptele erau atât de cumplite“, va scrie Anastas Mikoian în memoriile sale, „încât, citind unele pasaje deosebit de crude, Pospelov nu-și putea stăpâni vocea și până la urmă izbucnea în lacrimi“. ² Emoția aparatcicului este însă selectivă, se manifestă doar când e vorba despre tovarășii dispăruți în urma epurărilor din timpul Marii Terori, mai precis despre 98 din cei 139 de membri ai Comitetului Central ales la Congresul al XVII-lea, în 1934, a căror prigoană Pospelov o povestește în amănunt. Două treimi din raportul său preliminar de 70 de pagini sunt consacrate

1. Branko Lazitch, *Le Rapport Khrouchtchev et son histoire*, Le Seuil/Points (Histoire), 1976, p. 9.

2. *Apud* Nicolas Werth, *La Terreur et le désarroi*, Perrin/Tempus, 2007, p. 489.

martirilor partidului. În rest, acesta vorbește despre moartea a sute de mii de culaci, despre operațiunile „naționale” dinainte de război, prin care au fost deportate populații întregi, sau despre nenumăratele persoane condamnate pe baza legii din 1947 privind „furtul din proprietatea statului și din proprietatea socială”, dar „comisia Pospelov” trece sub tăcere milioanele de oameni care muriseră în urma foametei organizate în Ucraina, asasinarea a mii de ofițeri polonezi la Katîn, zecile de mii de soldați „dezertori” executați în timpul războiului, populațiile deportate pentru pretinsa vină de colaborare cu dușmanul...

După încheierea lecturii începe o discuție despre felul în care poate fi folosit acest raport. Ar trebui sau n-ar trebui să fie prezentat Congresului? Mai mulți dintre cei prezenți au participat la Marea Teroare, la eliminarea unor tovarăși din nomenclatură, denunțați de comisie. Ordinele pentru executarea a 44.465 de cadre de partid, din administrație, din armată, din poliție, condamnați la moarte în celebrele „procese de la Moscova” din 1937–1938, au fost parafate de Molotov, Voroșilov, Kaganovici și chiar de Mikoian. Raportul lui Pospelov consemnează acest lucru. Reacțiile adunării restrânse sunt diverse. Ipocritul Nikolai Bulganin, vicepreședintele Consiliului de miniștri la vremea aceea, pretinde că abia acum află totul: „Nu știam nimic din ce ni s-a dezvăluit aici”, afirmă el; prudentul Lazar Kaganovici se teme că „se vor dezlănțui elementele”: „Trebuie să se dea o semnificație politică raportului, pentru a nu escamota ultimii treizeci de ani”, precizează el. „Trebuie acționat cu sânge-rece.” Alții încearcă să salveze statuia Conducătorului: „Totuși, Stalin avea și o latură foarte umană”, pretinde Kliment Voroșilov; pentru nostalgicul Viaceslav Molotov, datorită *Vojd*-ului „am devenit un mare partid”; cinicul Nikita Hrușciiov se dezice de trecutul său criminal: „Da, am lucrat împreună cu Stalin, dar asta nu ne angajează cu nimic. [...] Nu ne este rușine.” Economistul Maksim Saburov, președintele Consiliului de miniștri, e cel mai tranșant: „Molotov, Kaganovici și Voroșilov nu au drep-tate, sunt niște ipocriți”, îi acuză el. „Există un singur Stalin, nu doi. Și firea lui s-a arătat în cursul ultimilor cincisprezece ani. Nu e vorba de defecte, ci de crime. Molotov spune: «A fost alături de noi de treizeci de ani.» Dar știm cu toții ce rol a jucat în timpul războiului. În anii de după război, ne-am stricat relațiile cu toată lumea. Am pierdut mulți prieteni din cauza unei politici absurde (războiul cu Finlanda, Coreea, Berlinul). Adevărul despre rolul lui Stalin trebuie spus până la capăt.”¹

Raportul final pe care-l citește Hrușciiov în fața congresului reunit cu ușile închise la sfârșitul lunii februarie a fost aprobat în unanimitate de membrii din Politbiuro.² Prim-secretarul Comitetului Central – titulatura

1. Dare de seamă asupra lucrărilor Prezidiului CC al PCUS din 9 februarie 1956, Arhiva de Stat Rusă de Istorie Contemporană, f3, i8, d389, pp. 58–62.

2. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, Albin Michel, 1995, p. 287 [Felix Ciuev, *Conversații cu Molotov: În cercul puterii comuniste*, trad. de Antoaneta Olteanu, Corint, București, 2017, p. 394 – n. tr.].

oficială a funcției sale după moartea lui Stalin – denunță acolo distrugerea elitei partidului în anii '30, faptul că în 1941 țara nu era pregătită pentru intrarea în război, deportarea anumitor populații, ruptura de Iugoslavia, „complotul halatelor albe” etc. Hrușciiov arată că istoria partidului comunist sub conducerea lui Stalin a cunoscut crime și asasinate în masă comise sub imperiul arbitrarului și incompetenței. Numai lupta împotriva opoziției, împotriva lui Troțki și a tovarășilor săi, întotdeauna dușmani de frunte ai partidului, ar fi justificată. Asistența e consternată.

RAPORTUL SECRET: PRĂBUȘIREA UNEI LUMI

Nu eram membru al Comitetului Central decât de un an și jumătate. Încă priveam realitatea cu naivitate, crezând că tot sau aproape tot ce se petrecea era întemeiat pe adevăr și pe dreptate. [...] Nu știam că foarte curând, peste optsprezece luni, țara avea să fie zguduită de discursul lui Hrușciiov în fața Congresului al XX-lea.

Acel discurs – „Cultul personalității și consecințele sale” – a fost rostit pe 25 februarie 1956, în ultima zi a congresului, fără să fi fost trecut pe ordinea de zi. Înfiera crimele și actele infame comise de Stalin împotriva poporului sovietic și proclama începutul unei noi epoci în istoria țării noastre și a lumii. Ceea ce am auzit m-a aruncat în cea mai cruntă descurajare, ba chiar în cea mai profundă disperare. Totul mi se părea ireal, inclusiv faptul că stăteam acolo, în inima Kremlinului, ascultând vorbele acelea care năruiau toate lucrurile pentru care trăisem, niște cuvinte în stare să facă țândări trecutul și să-ți rupă inima. Totul era distrus și nu se mai putea reface niciodată.

Mă aflam la balcon. Dedesubt, sala se cufundase în liniște. Nu se auzea nici un scârțâit de fotoliu, nici o șoaptă, nici o tușitură. Nimeni nu îndrăznea să schimbe cu altcineva nici cea mai scurtă privire. Toți participanții erau prea uimiți sau paralizați de teamă, care părea înrădăcinată pentru totdeauna în psihologia omului sovietic, cum era numit atunci, până în străfundurile ființei sale. Și în tot acest timp Hrușciiov înfiera neobosit faptele, unele mai înfricoșătoare decât altele. A vorbit multă vreme, cu înflăcărare, îndepărtându-se uneori de textul scris. Se vedea că e nervos. Mă simțeam atât de descumpănit, încât nici măcar nu-mi aduc aminte dacă s-a aplaudat. Nu cred. Am ieșit cu toții cu capul în pământ. Suferiserăm un șoc de nedescris, mai ales pentru că era prima dată când ni se vorbea oficial despre crimele lui Stalin însuși. Nimeni nu a avut nici o reacție.

Alexander Yakovlev, *Le Cimetière des innocents*,
Calmann-Lévy, 2007, pp. 27–28

Nimeni din întreaga adunare nu se încumetă să-l apere pe cel care, cu doar trei ani în urmă, încă era Călăuza lumii comuniste. Mai târziu, Feliks Ciuev, biograful lui Molotov, îl va întreba pe bătrânul stalinist de ce nici el și nici alți capi ai partidului nu luaseră poziție împotriva lui Hrușciiov în ziua aceea. „Partidul nu era gata de asta. Pur și simplu am fi fost dați afară. Speram că, dacă vom rămâne în partid, încet, încet vom îndrepta situația. Dar atunci ar fi fost ceva neașteptat dacă ne-am fi ridicat, nimeni nu ne-ar fi susținut.”¹ Cei patruzeci de ani de „dictatură

1. *Ibid.* [ed. rom. cit., p. 394 – n. tr.].

a proletariatului“ i-au învățat pe sovietici să se supună. Cu siguranță că, odată șocul depășit, unii dintre șefii partidului comunist au trebuit să-și învingă îndoielile. „Destalinizarea“ nu clintește nimic în URSS, cel puțin nu pe plan public. Pentru cei care cred în partid, probabil că salvarea lui merită sacrificarea *Vojd*-ului. În discursul său, Hrușciov a subliniat „maladiva fire suspicioasă“ a lui Stalin, „neîncrederea generalizată“, „isteria“, „mania persecuției“, „mania grandorii“, „megalomania“. Conducătorul era bolnav, nu sistemul și, desigur, nu partidul. Ideologia nu a dat greș, doar omul poartă vina. Identificarea crimelor regimului cu conducătorul lui salvează esențialul pentru cei chemați să-i urmeze. Operațiunea lui Hrușciov este politică, nu are caracter teoretic sau istoric, cu atât mai puțin moral. El nu caută adevărul sau dreptatea, așa cum a pretins în discurs, ci consolidarea propriei puteri în fruntea partidului.

Păstrarea aparatului de partid, amnistierea slujitorilor săi – printre care și a lui însuși – și învinuirea unuia singur pentru a exonera toate fărădelegile celorlalți sunt cel mai bun mijloc prin care Hrușciov poate atrage cât mai mulți adepți ai planurilor lui. Scopul nu este să purifice comunismul, ci să consolideze noua direcție în jurul noului conducător, asociindu-l cu gestul-sacrilegiu, paricidul. În acest sens, Congresul al XX-lea nu anunță sfârșitul unei epoci de coșmar, ci se vrea a fi o nouă etapă în realizarea idealului.

Raportul Hrușciov trebuia să rămână secret, sau cel puțin rezervat celor inițiați. Reprezentanții „partidelor frățеști“ veniți să asiste la lucrările congresului și să-și arate loialitatea față de noua conducere nu sunt prezenți în sală la citirea lui. Cu toate acestea, dacă vrea să-i mobilizeze în jurul lui pe comuniști și să relanseze sistemul, prim-secretarul trebuie să-și informeze vasalii cu privire la noua cale de urmat și să înceapă prin a se delimita de practica lui Stalin, care-i punea pe toți ceilalți conducători în fața faptului împlinit. A doua zi după istorica ședință cu ușile închise, doi funcționari ai partidului se prezintă în camera fiecăruia dintre șefii de delegație ai „partidelor frățеști“ pentru a-i înmâna un exemplar al raportului. Aceștia au la dispoziție douăzeci și patru de ore pentru a lua cunoștință de conținutul lui, iar apoi pot hotărî dacă-i informează și pe ceilalți membri ai delegației sau nu. Reacțiile diferă. Palmiro Togliatti, conducătorul Partidului Comunist Italian, considerat un „liberal“ în Internațională, alege tăcerea. Unui tovarăș care-l întreabă despre trimisul sovietic și despre textul pe care i l-a înmănat îi răspunde: „Nu-s decât tâmpenii, doar îi știi, cu secretomania lor.“¹ Maurice Thorez hotărăște, în numele comuniștilor francezi, să nege existența documentului: „Pentru mine, acest raport nu există, și în curând va fi ca și cum nici n-ar fi existat“, îi spune el unuia dintre membrii Comitetului Central al PCF.²

1. Apud Branko Lazitch, *Le Rapport Khrouchtchev et son histoire*, ed. cit., p. 15.

2. Apud Philippe Robrieux, *Maurice Thorez, vie secrète et vie publique*, Fayard, 1975, p. 466.

Atitudinea tovarășilor polonezi este diferită. Stefan Staszewski, pe-atunci prim-secretar al Comitetului Central de la Varșovia și redactor-șef al agenției oficiale PAP, va povesti mai târziu că textul a fost răspândit și dezbătut în cercurile de conducere ale Partidului Muncitoresc Unit Polonez (PMUP): „Edward Ochab [prim-secretar al CC] a primit un exemplar numerotat. Am cerut imediat ca raportul să fie accesibil nu numai membrilor Biroului Politic și ai secretariatului, ci mai multor oameni. Ochab și-a dat acordul și discursul lui Hrușciiov a fost prezentat Comitetului Central, într-o sală de la etaj. Dar nu puteau să-l citească decât membrii Comitetului Central și jurnaliștii din presa centrală care știau rusă. Câteva zile mai târziu, s-a pus problema traducerii, deoarece o mulțime de membri ai Comitetului Central nu știau rusă. Ochab și-a dat acordul, textul a fost tradus de câteva persoane și copiat la roneotip în câteva zeci de exemplare numerotate, care le-au fost trimise tuturor prim-secretarilor de *voievodie* [județe], membrilor Comitetului Central și adjunctilor lor, cu precizarea că trebuie să ni le înapoieze după ce le citesc. [...] Oficial, am declarat că vom publica trei mii de exemplare numerotate; oficios însă, am comandat tipografilor cincisprezece mii, repetând de mai multe ori același număr, iar tipografii au mai pus și de la ei, astfel că secretul din jurul raportului lui Hrușciiov a fost dezvăluit.”¹

Începând din 10 martie 1956, ambasadorul Statelor Unite ale Americii la Moscova, Charles Bohlen, prinde de veste despre raport prin intermediul corespondentului englez al cotidianului comunist *Daily Worker*.² O săptămână mai târziu, *New York Times* îl face cunoscut. Astfel, existența discursului lui Hrușciiov nu mai poate fi negată. Italianul Togliatti își schimbă atitudinea. În fața Comitetului Central al PCI, reunit la Roma, critică dur actele politice ale lui Stalin, trecând totuși sub tăcere crimele comise de el. Corespondentul la Moscova al cotidianului comunist francez *L'Humanité* face, în trei articole, din 19 până în 21 martie, un rezumat edulcorat al raportului, probabil dictat de la Kremlin. În același timp, în cotidianul Partidului Comunist din Iugoslavia, *Borba*, este publicat un rezumat mai complet; apoi urmează un articol în *Pravda*: „De ce cultul personalității este străin de marxism-leninism”. Aceste clarificări din partea cotidianului Partidului Comunist sovietic au, evident, scopul de a preîntâmpina reacțiile oamenilor la text în eventualitatea divulgării lui necontrolate.³ Pe 4 iunie 1956, conținutul raportului Hrușciiov este, în fine, cunoscut. În aceea zi, Departamentul de Stat American, care a obținut o copie a documentului prin intermediul polonezilor, îl publică integral. *New York Times* îl reproduce, de asemenea, în paginile sale, apoi, pe 6 iunie, apare și în Franța, în *Le Monde*. Maurice Thorez, care neagă în

1. Mărturii culese de Teresa Toranska, *ONI, des stalinien polonais s'expliquent*, Flammarion, 1986, p. 172.

2. Charles Bohlen, *Witness to History*, Littlehampton BookServices, 1973, p. 396.

3. Branko Lazitch, *Le Rapport Khrouchchev et son histoire*, ed. cit., pp. 17–19.

continuare existența raportului, se disculpă cu ajutorul unui subterfugiu: sursa fiind americană, textul este probabil un fals. PCF va vorbi ani de-a rândul despre „un raport atribuit tovarășului Hrușciov“, în speranța de a-i atenua efectele.

Unda de șoc se propagă. Degeaba e denunțat Stalin ca unic vinovat, crimele lui date în vileag compromit întregul partid sovietic, toate partidele comuniste din lume, comunismul în sine, în modul său de funcționare. Pentru occidentali, care știau destul de multe despre anii aceia de coșmar, nu sunt propriu-zis niște revelații, dar pentru cei care suportă jugul sistemului este o revoluție. Puterea totalitară se bazează pe secret, nimic din deciziile luate la nivel înalt nu trebuie să iasă la iveală, toată lumea trebuie să accepte repercusiunile lor fără să le cunoască motivația. Această procedură imanentă este o condiție sine qua non a terorii, temelia sistemului. Lăsând să se întrevadă amploarea represiunii, pe care oricine o presimțea, fără însă a-i cunoaște gravitatea, și mai ales dând informații despre modul cum fuseseră luate deciziile, Hrușciov a năruit acest secret, a zdruncinat unul dintre stâlpii partidului-stat care subjugă popoarele „comuniste“. Partidul Comunist sovietic își dă seama de pericol. Comitetul Central, reunit în plen la sfârșitul lui iunie 1956, adoptă o rezoluție privind „depășirea cultului personalității și a consecințelor sale“, în care Stalin este calificat drept „mare teoretician și organizator“, unde sunt amintite lupta sa împotriva opoziției, meritele sale în „victoriile socialismului“, rolul său în dezvoltarea mișcării comuniste și în luptele pentru eliberarea națională. Această reabilitare în urma Congresului al XX-lea recunoaște abuzurile de putere comise de Stalin din pricina defectelor firii sale, dar cultul personalității sale nu ar fi împiedicat cu nimic progresul societății sovietice, nici nu i-ar fi modificat natura. Se amintește că politica Partidului Comunist a rămas corectă, că n-a încetat niciodată să exprime interesele poporului. Această rezoluție înlocuiește deciziile Congresului al XX-lea, devenind baza ideologică a conformismului poststalinist. Raportul Hrușciov a sădit totuși îndoiala în sistem, și nimic nu va putea s-o mai alunge. Fascinația pentru stalinism ținea de cvasiinfailibilitatea politicii comuniste, iar lovind în legenda *Vojd*-ului raportul demistifică Uniunea Sovietică în sine, anunțând sfârșitul celei mai mari halucinații în masă din istoria modernă.

Orfanii lui Stalin

Conducătorii pot fi conducători adevărați dacă sunt respectați de partid, nu doar temuți, dacă autoritatea lor e recunoscută. — STALIN

Starea de sănătate a lui Stalin s-a înrăutățit încă din anii '40, dacă e să-l credem pe Hrușciiov: „După părerea mea, în timpul războiului a început s-o ia puțin razna.”¹ După încheierea lui, *Vojd*-ul a suferit un ușor atac de cord; a petrecut trei luni în convalescență la casa lui de vacanță din Soci, la țărmul Mării Negre. Milovan Djilas, care l-a întâlnit de mai multe ori după Victorie, va descrie mai târziu inexorabila lui decadere. „Era ceva deopotrivă tragic și hidos în senilitatea lui. [...] Deși îi plăcuse mereu să mănânce bine, Stalin dădea acum dovadă de lăcomie. [...] Intelectul lui era într-un declin și mai ușor observabil. Îi plăcea să-și amintească lucruri din tinerețea lui [...]. Era de neînțeles cum de se schimbase atât de mult în doi sau trei ani. Când îl văzusem ultima dată, în 1945, era încă plin de viață, ager la minte și cu un ascuțit simț al umorului. [...] Acum râdea la prostii și glume deșuchete.”² Credinciosul Viaceslav Molotov recunoaște că în ultimii ani de viață Stalin nu mai era stăpân pe sine: „Ei, scleroza, toți o au, în grade diferite, la bătrânețe... dar la el se observa că era foarte nervos. Îi suspecta pe toți.”³ Cei care i-au fost aproape în ultimii ani de viață povestesc că era „doborât de artroză, afectat de arterioscleroză, buimac din cauza episoadelor de leșin, stânjenit de pierderea memoriei, chinuit de gingiile dureroase și dantura falsă, imprevizibil, paranoic și furios”⁴. Fiica lui, Svetlana Allilueva, își aduce aminte că tatăl ei se închisese în sine. „Nu a mai părăsit Moscova, iar anii 1952 și 1953 și i-a petrecut aproape complet la *dacea* de la Kunțevo, aproape de capitală, pe care o tot reamenaja. Lângă clădirea principală

1. *Apud* Robert Conquest, *Staline*, Odile Jacob, 1993, p. 293.

2. Milovan Djilas, *Conversations avec Staline*, Gallimard, 1962, p. 167 [*Conversații cu Stalin*, trad. de Sorin Șerb, Corint, București, 2015, pp. 196–197 – n. tr.].

3. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, ed. cit., p. 248 [ed. rom. cit., p. 338 – n. tr.].

4. Simon Sebag Montefiore, *Staline, la cour du tsar rouge*, Éditions des Syrtes, 2005, p. 654 [*Stalin: Curtea țarului roșu*, trad. de Cătălin Drăcșineanu, Polirom, Iași, 2014, p. 486 – n. tr.].

a pus să se construiască o căbănuță de lemn, mai răcoroasă, cu o mare încăpere principală în care se afla un șemineu imens. Tata stătea acolo adesea în timpul zilei.⁴¹

În afara cercului de apropiați, decăderea lui fizică și mintală rămâne un secret. Pentru popor și pentru restul lumii, Stalin este în continuare Călăuza supremă pe care propaganda nu încetează s-o tămâieze, faimosul „cult al personalității” pe seama căruia aveau să fie puse toate crimele lui. Fie intenționat, fie din naivitate, până la urmă dictatorul se va arăta agasat de această venerație. Într-o zi, aruncă cât colo, dezgustat, numărul din *Pravda* care titra: „Trăiască Tovarășul Stalin, conducătorul tuturor națiunilor!” „Ce tâmpenii mai îndrugă”, mârâie el.² În octombrie 1952, la Congresul al XIX-lea, ultimul la care a luat parte, îi cășunează pe Molotov, când acesta îi ridică osanale: „Tovarășe Stalin, sunteți maestrul nostru.” Stalin, ducând mâna la ureche, pentru că deja nu mai aude prea bine, se răfoiește la el: „Cu toții suntem discipolii lui Lenin. Ai lui Lenin! Ai lui Lenin!”³ Se pare că după acest congres din 1952 și-ar fi exprimat dorința de a se retrage. „Sunt terminat, nu mai am încredere în nimeni, nici măcar în mine însumi”, le mărturisește el lui Hrușciiov și lui Mikoian.⁴ În spatele aparentei senilități, Stalin își păstrează luciditatea de a întreține rivalitățile și de a face să domnească în anturajul său teama care-i asigură puterea. „Guvernul era practic paralizat”, se va plânge Hrușciiov în memoriile sale. „Stalin alegea dintre noi un mic grup pe care-l ținea mereu în preajma lui; exista întotdeauna și un al doilea cerc de oameni pe care-i îndepărta pentru o vreme și nu-i invita niciodată la el, pentru a-i pedepsi. Oricare dintre noi putea să treacă dintr-un grup în celălalt, de azi pe mâine.”⁵ La sfârșitul vieții lui Stalin, din cercul lui de apropiați fac parte, după cum povestește fiica lui, Svetlana, Beria, șeful poliției politice, Malenkov, secretar al Comitetului Central, Bulganin, ministrul apărării, Mikoian, vicepreședinte al Consiliului de miniștri, și Hrușciiov, prim-secretar al Partidului Comunist de la Moscova. Cu toții sunt membri în Politbiuro.⁶ Și între ei se va da bătălia pentru succesiune.

Voroșilov, care multă vreme îl distra pe *Vojd* cu glumele lui deșănțate, este în dizgrație, ca și credinciosul Molotov. Stalin îl bănuiește pe Vorosilov că e informator britanic, iar pe Molotov că e spion american. Soția celui din urmă, Polina, a fost chiar arestată. Poartă o dublă vină: fiindcă are origini evreiești, e bănuită că ar fi agent sionist și că o rudă de-a ei,

1. Svetlana Alliluyeva, *Vingt lettres à un ami*, Le Seuil, 1967, p. 215.

2. Simon Sebag Montefiore, *Staline, la cour du tsar rouge*, ed. cit., p. 657 [ed. rom. cit., p. 489 – n. tr.].

3. Vladislav Zubok, Constantine Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War*, Harvard University Press, 1996, p. 73.

4. *Apud* Robert Conquest, *Staline*, ed. cit., p. 325.

5. Nikita Khrouchchev, *Souvenirs*, Robert Laffont, 1971, p. 281.

6. Svetlana Alliluyeva, *Vingt lettres à un ami*, ed. cit., p. 218.

Samuel Carp, a făcut avere în Statele Unite ale Americii.¹ *Vajd*-ul l-a obligat pe Molotov să divorțeze de această soție rea. La sfârșitul acestei domnii atmosfera e de așa natură încât toată lumea se teme pentru propria viață. Fiul lui Beria va povesti că tatăl lui l-a încurajat să fie pregătit să fugă din țară, pentru orice eventualitate: „Îți sugerez să te faci prieten cu echipajele avioanelor de încercare“, i-a spus el. „În caz de necesitate, când vă dau eu semnalul, ia-i cu tine pe mama și familia ta. Altfel, o să vă distrugă pe toți.“² Nici chiar apropiații lui Stalin nu sunt scutiți de represiunea nebunească a dictatorului. Surorile soției lui, Nadejda, care s-a sinucis în 1932, sunt ultimele din familie care cad pradă delirului său. Sunt condamnate la zece ani în lagăr pentru spionaj. „Când l-am întrebat de ce crimă se făceau vinovate mătușile mele“, va povesti Svetlana, „tata a răspuns: «Au fost prea vorbărețe. Știau prea multe. Și dușmanii noștri profită.» Din cauza singurătății și golului din jurul lui ajunsese să se poarte nebunește, suferea de o adevărată manie a persecuției. «Și tu faci afirmații antisovietice». Am preferat să nu-i răspund nimic și să nu-l întreb de unde avea asemenea informații.“³ Stalin e arțăgos, nu suportă să fie contrazis cu nimic, nici măcar cu cele mai mărunte lucruri, și vai de cel care nu-i satisface capriciile.

BANANELE LUI STALIN

Vlasik, șeful gărzii lui personale, a aflat că tocmai sosise un transport de banane și, dornic să aline durerile de dinți ale Stăpânului, a cumpărat niște banane pentru Stalin. La cină, la Pârâul Rece, unde erau prezenți toți potențaii, Vlasik a adus mândru bananele. Stalin a desfăcut una și a văzut că nu e coaptă. A mai încercat două. Nici astea nu erau coapte. „Ați gustat bananele?“, i-a întrebat el pe oaspeții săi. Stalin l-a chemat pe Vlasik: „De unde ai bananele astea?“ Vlasik a încercat să explice, dar Stalin a strigat: „Escrocii ăștia iau mită și jefuiesc țara! Cum se chema vasul care a adus bananele?“ „Nu știu“, a spus Vlasik. „Nu m-am interesat...“ „Interesează-te! Te dau în judecată împreună cu ceilalți!“, a urlat Stalin. Poskrebîșev a plecat grăbit să afle numele vasului și să ordone arestările. Malenkov și-a scos carnețelul și a luat notițe. Stalin i-a ordonat lui Mikoian să-l dea afară pe noul ministru al comerțului. [...]

Cina s-a încheiat la 5 dimineața. La 6, Stalin l-a sunat pe Beria ca să-i spună să-l dea afară pe ministru. Când Mikoian a sunat la Moscova, imediat după ora 6, a aflat că Beria îl muștrase deja pe nefericit. Câteva zile mai târziu, când Mikoian a venit să-și ia rămas-bun, Stalin vorbea tot despre bananele alea. Ministrul a fost demis. [...] „Lui Stalin, a conchis Mikoian sec, pur și simplu îi plăceau foarte mult bananele.“

Simon Sebag Montefiore, *Staline, la cour du tsar rouge*, Éditions des Syrtes, 2005, p. 635 [ed. rom. cit., p. 487 – n. tr.]

1. Robert Conquest, *Staline*, ed. cit., p. 332.

2. Sergo Beria, *Beria, mon père*, Plon/Critérion, 1999, p. 334 [*Tatăl meu, Beria: În inima puterii staliniste*, trad. de Dan Criste, Meteor Publishing, București, 2015, p. 407 – n. tr.].

3. Svetlana Alliluyeva, *Vingt lettres à un ami*, ed. cit., p. 207.

Stalin crede că el e singurul care are dreptate, un simptom evident de paranoia. Când cu afacerea „halatelor albe“, e convins că Jdanov a fost asasinat în urma unui complot, că organele de securitate sunt pline de incompetenți, care nu reușesc nici măcar să găsească dovada. „Sunteți orbi! tună el către toți cei din Politbiuro. Ce v-ați face fără mine, pisi- cuților? Țara asta o să dispară, fiindcă voi habar n-aveți să recunoașteți dușmanii!“¹ Obsesia lui legată de complotul evreiesc are la bază un anti-semitism pe care nu-l ascunde. Milovan Djilas va povesti un dialog care nu prea lasă loc de-ndoială în această privință: „Către sfârșitul cinei, Stalin m-a întrebat pe neașteptate cum de sunt atât de puțini evrei în Partidul Comunist din Iugoslavia și de ce acești câțiva nu jucau un rol politic mai important. Am încercat să-i spun că în primul rând nu erau mulți evrei în Iugoslavia și că mulți aparțineau clasei de mijloc. [...] «În Comitetul nostru Central nu sunt evrei! izbucni el și începu să râdă disprețuitor. Ești antisemit și dumneata, Djilas, ești antisemit!»“² În memoriile sale Nikita Hrușciov consemnează numeroase afirmații vădit antisemite exprimate de Stalin la reuniunile Politbiuroului. Ca să-și bată joc, imita accentul evreilor. Într-o zi în care află că niște muncitori de la uzina de aviație numărul 30 din Moscova³ sunt nemulțumiți de condițiile de muncă, boscorodește: „Ar trebui să li se dea măciuci muncitorilor buni, ca să-i zvânte în bătaie la sfârșitul zilei pe evreii ăia!“⁴ Pornirile acestea antisemite pot avea mai multe cauze. În primul rând paranoia, evreul jucând pentru Stalin rolul clasic de țap ispășitor, care dă sens unor rele închipuite. Poate să fie vorba și de o manifestare a naționalismului, atât de legat de comunism. De origine gruzină, mai exact osetă, convertit la spiritul velicorușilor, *Vojd*-ul poate să-și însușească antisemitismul creștin care frământă de multă vreme aceste pământuri, nu fără complicitatea unei Biserici Ortodoxe căreia-i place să se identifice cu națiunea. La Marx, evreul și burghezul se confundau uneori, o altă posibilă justificare pentru antisemitismul lui Stalin, politică de această dată compatibilă cu doctrina care-i guvernează gândirea. Iar senilitatea a exacerbat totul, așa cum se întâmplă uneori cu oamenii în vârstă.

Stalin crede atât de mult într-o conspirație a medicilor, încât a hotărât să se lipsească de sfatul facultății, în ciuda stării proaste de sănătate. Se îngrijește singur, fără să ia alte medicamente decât câteva picături de

1. *Apud* Guennadi Kostyrtchenko, *Prisonniers du pharaon rouge*, Actes Sud, 1999, p. 369.

2. Milovan Djilas, *Conversations avec Staline*, ed. cit., pp. 169–170 [ed. rom. cit., p. 199 – n. tr.].

3. În URSS, ca și în alte țări comuniste, printre care Republica Populară Chineză, uzinele care lucrau pentru complexul militar-industrial erau în general desemnate printr-un număr. Acest camuflaj constituia o măsură de siguranță și era o expresie a spionitei acute de care sufereau aceste regimuri.

4. Nikita Khrouchtchev, *Souvenirs*, ed. cit., p. 251.

iod dizolvate în apă și niște pastile pe care i le prescrie secretarul său personal, Aleksandr Poskriobîșev, care a învățat cât de cât, de-a lungul timpului, să-i fie infirmier. Și una dintre gărzile lui de corp, fost ofițer veterinar, face oficiul de „doctor”.¹ Bătrânețea, încăpățânarea, neglijențele medicilor sunt cauzele directe ale morții lui Stalin. Climatul de teroare pe care-l întreținea în anturajul său i-a grăbit și mai mult sfârșitul.

În dimineața de duminică, 1 martie 1953, *Vojd-ul* e singur în *dacea* de la Kunțevo, când suferă un atac cerebral. În ziua aceea nu așteaptă nici o vizită. Personalul, gărzile de corp au ordin să-l lase în pace. Pe Stalin nu-l deranjezi niciodată, doar aștepti să fii chemat la el. Abia spre miezul nopții, pe la 23:30, cei apropiați încep să se îngrijoreze. N-a cerut nimic toată ziua, nici măcar băutura caldă pe care o bea de obicei înainte de culcare. După ce-l strigă de mai multe ori, fără să primească răspuns, și după îndelungi ezitări, gărzile de corp hotărăsc să spargă ușa salonului, întotdeauna închisă cu cheia. Stalin zace ghemuit pe podea, cu pantalonii îmbibați de urină, cu privirea pierdută, paralizat, dar conștient încă. Pe 2 martie, spre ora 2 dimineața, membrii Politbiuroului, informați despre această situație, vin în fugă la *dacea*. Nici unul nu-ndrăznește să ia vreo decizie. Toți acești conducători cu autoritate sunt obișnuiți să se supună ordinelor „stăpânului”, cum îl numesc între ei, toți se tem să ia fie și cea mai mărunță inițiativă. Să cheme un doctor? Prea riscant, în contextul complotului „halatelor albe”. Dacă cumva *Vojd-ul* se însănătoșește, n-o să le-o ierte niciodată. Astfel se pierde ore prețioase, dar fără-ndoială că oricum e prea târziu. Profesorul Lukomski, chemat până la urmă să-l consulte pe bolnav în zorii zilei de 2 martie, nu poate decât să constate starea lui ireversibilă.

Următoarele trei zile se desfășoară în așteptare și întâlniri de taină. Toți potențarii prezenți se gândesc la succesiune. Când și când, bolnavul pare să-și revină în simțiri. „Tovarășe Stalin, suntem aici, suntem noi, prietenii tăi credincioși, tovarășii tăi. Cum te simți, dragul meu prieten?”, îi șoptește la ureche Vorosîlov. În acele momente, Beria se năpustește la căpătâiul dictatorului și nu mai contenește cu linguşelile. Comportamentul lui îi șochează pe mulți dintre cei care asistă la scenă. „Beria a început să se-nvârtă în jurul lui Stalin, scuipându-și ura împotriva lui, debitând batjocuri, va pretinde Hrușciov în memoriile sale. Dar, când pe figura lui Stalin începeau să se vadă semne că-și va reveni, Beria se arunca în genunchi la căpătâiul lui, îl lua de mână și-l acoperea de sărutări. Apoi, imediat ce Stalin își pierdea iar cunoștința și închidea ochii, Beria se ridica și începea să scuie.”² „Când își dădea suflul, erau momente când își venea în fire, va confirma Molotov. Uneori se crispa, erau tot felul de momente. Părea că își revine. Uite, atunci Beria se ținea de Stalin!”³ Svetlana

1. Robert Conquest, *Staline*, ed. cit., p. 334.

2. Nikita Khrouchtchev, *Souvenirs*, ed. cit., p. 301.

3. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, ed. cit., p. 270 [ed. rom. cit., p. 370 – n. tr.].

e scandalizată de tot acest manej: „Beria a fost singurul care s-a purtat aproape deplasat. Era foarte agitat și pe figura deja hidoasă i se citeau uneori patimile care-l frământau: ambiția, setea de putere, putere și iar putere, cruzimea, malițiozitatea. Se străduia ca într-un moment atât de important să nu pară prea răutăcios. Și asta i se citea pe frunte. Se apropia de pat și se uita îndelung la chipul bolnavului. Tata deschidea când și când ochii, dar părea mereu inconștient sau doar pe jumătate conștient. Beria își pironea atunci privirea în ochii lui încetșoși; își dorea încă să fie «cel mai credincios și cel mai devotat», cum încercase întotdeauna și din toate puterile să pară în ochii tatălui meu.”¹

Se decretează un doliu de patru zile. Trupul neînsuflețit al lui Stalin este depus în Sala Coloanelor de la Casa Sindicatelor, unde s-au ținut, între 1936 și 1938, procesele-spectacol împotriva bolșevicilor din vechea gardă – Zinoviev, Kamenev, Piatakov, Radek, Buharin, Rîkov și atâția alții. Sute de mii de moscoviți se înghesuie să-i aducă un ultim omagiu Călăuzei. În rândurile mulțimii prea numeroase au loc busculade în urma cărora mor oameni. Cei care ajung lângă sicriul în care Stalin se odihnește în pace după ce i-a chinuit atâta pe contemporanii săi sunt vizibil emoționați. Mare parte dintre sovietici își plâng călăul. Impactul propagandei care repetă neîncetat cât de trist trebuie să fie poporul, conformismul care l-a învățat pe fiecare dintre ei să nu se deosebească prin nimic de ceilalți, durerea provocată de dispariția unei ființe pe care aveau obligația s-o iubească, teama de ziua de mâine și de golul lăsat în urmă de omul care ocupa tot spațiul public, aceste sentimente amestecate și altele asemenea, într-o țară în care ascultarea și supunerea au devenit o a doua natură, explică doliul împărtășit de atâta lume. Fizicianul Andrei Saharov, care tocmai pune la punct bomba cu hidrogen, a simțit această emoție: „Sunt încă în stare de șoc după moartea unui om remarcabil. Mă gândesc la omenia lui”, îi scrie soției lui. Mai târziu, în *Memorii*, celui care a devenit un simbol al rezistenței împotriva regimului îi va fi rușine de această scrisoare. O va explica prin absența unei perspective de ansamblu, prin convingerea că frământările istorice provoacă suferințe, cum tot repeta propaganda, și prin impactul emoției colective asupra tânărului care era pe-atunci. „Mi-au trebuit ani pentru a înțelege cât de multă substituie de termeni, speculație, înșelăciune, neconcordanță cu realitatea se aflau înrădăcinate în sistemul stalinist”, va scrie el. „Asta dovedește puterea hipnotică a ideologiei de masă.”² Nu doar lumea comunistă e în doliu. În Franța, Edouard Herriot, președintele Camerei Deputaților, cere un minut de reculegere, gest căruia numai doi parlamentari refuză să i se alăture. Organul Partidului Comunist Francez, *L'Humanité*, titrează: „Doliu

1. Svetlana Alliluyeva, *Vingt lettres à un ami*, ed. cit., p. 21.

2. Andrei Sakharov, *Mémoires*, Le Seuil, 1990, p. 187 [Andrei Saharov, *Memorii*, 2 vol., trad. de Paul Tumanian și Nicolae Vrublevschi, Litera, București, 1996, aici vol. 1, p. 132 – n. tr.].

pentru toate popoarele, care-și exprimă în cea mai adâncă reculegere dragostea pentru marele Stalin.“ Cotidianul *Le Monde* evocă în editorial un om „care a reconciliat Rusia și revoluția, făcându-le inseparabile“.

Funeraliile naționale au loc pe 9 martie, în Piața Roșie, în fața mausoleului lui Lenin. Sergo Beria, care face parte din garda de onoare, observă că Molotov e singurul ce pare să sufere sincer. „Am examinat cu atenție figurile celor din jurul meu. Nu plângea nimeni“, spune el. „Există un sentiment de ușurare. Oamenii păreau reîntineriți.“¹

În Gulag, printre cei condamnați de regim, moartea Călăuzei e trăită ca o izbăvire. Cu siguranță că *zek*-ii nu-și fac iluzii în privința propriului viitor, dar speră că, orice se va întâmpla, nu va fi mai rău decât trecutul. „În Steplag s-au auzit strigăte nebunești de bucurie și chiote de sărbătoare. În Viatlag, deținuții și-au aruncat șepcile în sus și au strigat: «Ura!». Pe străzile Magadanului, un deținut, felicitându-l pe un altul, i-a urât: «Îți doresc multă bucurie în această zi a Învierii!»“² Bernhard Roeder, care ispășea atunci o pedeapsă într-un lagăr cu regim sever (Katorga) din Vorkuta, află vestea dintr-un comunicat difuzat în megafoane: „Ne-am privit pe furiș, cu ochii triumfători, arzând de ură, ne-am vorbit în șoaptă, încet și gesticulând încântați“, va povesti el. „Nu s-a lucrat deloc la Vorkuta în acea zi. Oamenii stăteau în grupuri, conversând emoționați. Îi auzeam pe gardienii din turnurile de pază telefonându-și agitați, iar puțin după aceea au avut loc primele încăierări între bețivi.“³

Într-un sertar al biroului lui Stalin, sub o foaie de ziar, au fost găsite cinci scrisori. Hrușciiov i-a dezvăluit acest secret unuia dintre prietenii săi apropiați, Aleksei Snegov, care i-a vorbit mai târziu despre el istoricului rus Roi Medvedev. Conform acestei surse, trei dintre scrisori corespundeau unor puncte de cotitură din viața dictatorului. În prima, din 1923, Lenin îi pretindea lui Stalin să-i prezinte scuze pentru bătărbănia față de soția lui, Nadejda Krupskaia. A doua era scrisă de Buharin: „Koba, de ce vrei să mor?“, îl întreba „favoritul partidului“ cu puțin timp înainte să fie executat, în 1938. În a treia, scrisă în 1950, Tito îl amenință pe *Vojd*: „Nu mai trimite asasini ca să mă omoare... Dacă acest lucru nu încetează, voi trimite un om la Moscova și nu va mai fi nevoie să mai trimit și alții.“⁴ Aceste scrisori ne arată trei fațete ale personalității lui Stalin: impetuosul revoluționar care i-a ținut piept conducătorului bolșevicilor; implacabilul tiran care și-a urmat neabătut calea fără pic de milă; bătrânul

1. Sergo Beria, *Beria, mon père*, ed. cit., p. 348 [ed. rom. cit., p. 425 – n. tr.].

2. Anne Applebaum, *Goulag: Une histoire*, Grasset, 2005, p. 524 [*Gulagul: O istorie*, trad. de Simona-Gabriela Vărzan și Vlad Octavian Palcu, Humanitas, București, 2011, p. 486 – n. tr.].

3. Bernhard Roeder, *Katorga: an Aspect of Modern Slavery*, Heinemann, 1958, p. 195. *Apud* Anne Applebaum, *Goulag*, ed. cit., p. 525 [ed. rom. cit., p. 486 – n. tr.].

4. Roy Medvedev, *Neizvestnyi Stalin*, Moscova, 2001. *Apud* Simon Sebag Montefiore, *Staline, la cour du tsar rouge*, ed. cit., p. 690 [ed. rom. cit., p. 510 n. – n. tr.].

conducător lovindu-se pentru prima dată de un comunist capabil să i se opună. În mai bine de un sfert de secol în care a deținut puterea absolută, Iosif Djugașvili a realizat visul tuturor tiranilor, să stăpânească atât trupul, cât și mintea oamenilor. Sistemul sovietic pe care l-a construit, urmând învățăturile lui Lenin, nu numai că aspiră să controleze ființa umană, ci vrea mai ales să-i remodeleze sufletul, pentru a crea astfel un om nou. Pentru îndeplinirea acestei sarcini grandioase, a acestui control social fără precedent în istorie, a fost nevoie de o teroare dusă la extrem, de epurarea radicală a societății și de o reorganizare completă a țării. Stalin este personajul excepțional al unei drame ieșite din comun.

CEI DOI STALIN

TIRANUL

L-am văzut pe „Tătucul popoarelor” așa cum a fost el de-a lungul celor douăzeci și cinci de ani de domnie: izolat la Kremlin, refuzând să viziteze sate sau uzine, să stea în mijlocul muncitorilor și țăranilor; refuzând chiar să dea ochii cu soldații, deși era generalisim; petrecându-și viața într-un univers populat de fantasme ale persecuției și de statistici trucate; lansând în toate direcțiile „acuzatii absurde, calomnioase și mincinoase” de „dublu joc”, de „spionaj”, de „sabotaj”, de punere la cale a unor „comploturi fictive” (citate din raportul Hrușciov); conducând operațiuni militare pe un mapamond pentru elevi; „sufocându-și” colaboratorii „atât pe plan moral, cât și fizic”; lichidându-și partizanii; înscenând până în cele mai mici detalii procese monstruoase; alcătuind personal 383 de liste cu membri de partid condamnați cu miile; dându-le judecătorilor de instrucție sfaturi cu privire la metodele de anchetă, care se rezumau la: „Bătaie, bătaie și iar bătaie”; stabilind impozite imposibile; ordonând „deportarea în masă a unor întregi populații”; cuprins de furie neputincioasă în fața ucrainenilor, prea numeroși pentru a li se putea impune această soartă colectivă; invidiindu-i pe conducătorii armatei; predând el însuși istoria propriei domnii; inițiind o întreagă generație în arta delațiunii; transformând cultul personalității sale într-un fel de religie.

Kostas Papaioannou, *L'idéologie froide*,
Éditions de l'Encyclopédie des nuisances (1967), 2009, p. 138

OMUL DE PUTERE

Stalin a fost, neîndoielnic, omul politic care și-a pus cel mai puternic amprenta asupra secolului XX. Churchill și Lenin nu au avut influență asupra problemelor mondiale decât vreme de cinci ani, iar Hitler și Roosevelt, vreme de doisprezece ani. De Gaulle, Gandhi și Mao au marcat mai ales destinul țărilor lor. În schimb, Stalin a participat la conducerea lumii din 1917 până la moartea sa, în 1953, devenind pe parcurs un stăpân aproape autocrat.

Nici visător, nici exaltat, ci de un realism fanatic, estima cu precizie raporturile de forțe și nu se angaja într-o întreprindere decât dacă era sigur că nu va da greș, știind totuși apoi să arate un curaj nemaipomenit. A impus întregii lumi comuniste un regim care i-a supraviețuit aproape patruzeci de ani. A ridicat la rang de superputere o Uniune Sovietică ce a devenit matricea ideologică și politică a unui sistem comunist mondial.

Deși la fel de fanatic ca Hitler, Stalin a fost și un perfecționist de un machiavelism dus la extrem și un remarcabil strateg și tactician într-ale politicii, depă-

șindu-și astfel cu mult concurentul dictator, care, în comparație cu el, pare un amator, ba chiar un diletant.

Stalin a fost cel mai strălucit om de putere din secolul XX, cel care a știut cel mai bine să-și pună în acord mijloacele cu obiectivele.

Stéphane Courtois, *Communisme et Totalitarisme*, Perrin/Tempus, 2009, p. 164

În 1953, Partidul Comunist al Uniunii Sovietice număra aproape 7 milioane de membri; cei condamnați de regim, deținuți, deportați, exilați însumează 8 milioane. Acești doi poli mențin un fel de echilibru indispensabil sistemului.¹ După dispariția Călăuzei, imperiul comunist îl pierde pe cel care i-a construit unitatea și gloria.

Cele o sută de zile ale lui Beria

Să fii de-al casei, să cunoști bine modul de funcționare al sistemului, este o garanție necesară, dar nu suficientă pentru a supraviețui într-un regim comunist. Malenkov și Beria aveau să înțeleagă asta pe pielea lor în lunile de după moartea lui Stalin. Cel dintâi ar fi trebuit în mod normal să devină succesorul *Vojd*-ului, cel de-al doilea aspira la acest rol, dar nici unul, nici celălalt nu vor reuși. Fotografia lui Gheorghi Malenkov publicată în presa sovietică a doua zi după funeralii, alături de un articol al lui Mao Zedong, care-l salută pe acest tovarăș ca pe demnul continuator al operei lui Stalin, pare să fi rezolvat problema succesiunii. Membru al secretariatului personal al lui Stalin în anii '20, responsabil cu cadrele Partidului Comunist în anii '30 – cu autoritate în privința numirilor –, membru al Comitetului de Stat pentru Apărare în timpul războiului, ales în Politbiuro în 1946, secretar al Comitetului Central și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, Malenkov a adus multe servicii partidului-stat. La Congresul al XIX-lea, din 1952, *Vojd*-ul l-a lăsat să citească în locul lui raportul de activitate, devenind astfel succesorul desemnat, conform regulilor adunării. Cât despre Lavrenti Beria, care conduce începând din 1938 „organele“, adică poliția politică și serviciile de spionaj reunite, el dispune de o armă redutabilă care poate să înalțe sau să doboare orice conducător. Odată cu „afacerea Leningrad“, care i-a permis lui Malenkov să obțină controlul asupra celui de-al doilea mare oraș din țară, după moartea lui Jdanov, în 1948, Beria s-a aliat cu moștenitorul aspirant. Împreună, controlează cele mai importante mecanisme ale puterii. Totuși, avea să iasă învingător un outsider, Nikita Hrușciov.

Cei doi tovarăși, Malenkov și Beria, comit prima lor greșală a doua zi după moartea lui Stalin, la reuniunea comună a guvernului și Comitetului

1. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, Calmann-Lévy, 1982, p. 424.

Central pentru reorganizarea puterii. Nikita Hrușciov cere să fie eliberat din funcția de responsabil al organizației de partid din Moscova, pentru a se consacra în întregime secretariatului Comitetului Central, post lăsat vacant de Malenkov, care alege să preia conducerea guvernului în locul lui Stalin. În regimurile comuniste, cine stăpânește mecanismele partidului deține și puterea. Malenkov și Beria au uitat această lege de căpătâi a sistemului. Și, mai ales, își subestimează concurentul. În ochii lor, Hrușciov, mic și rotofei, care s-a ocupat multă vreme de problemele agricole, nu e decât un fiu de țăran fără anvergură. Versatul Nikita nu va avea decât să bage un fitil în înțelegerea dintre cei doi rivali ai săi, pentru a-i destabiliza și a pune mâna pe putere. Ambițiile lui Beria îi vor susține planul.

Lavrenti Beria e un caz aparte în istoria comunismului, nu prin funcțiile pe care le-a ocupat sau prin reușitele sale – alți șefi ai poliției politice vor ajunge la vârful ierarhiei, Iuri Andropov, de exemplu –, ci prin personalitatea lui cel puțin contradictorie. Par să fi existat mai mulți Beria.¹ Unul este un zelos slujitor al sistemului, mai ales în sarcinile ingrate. Și-a găsit calea încă din anul 1922, în GPU, noua denumire pentru CEKA lui Dzerjinski. În țara sa natală, Gruzia, a participat la reprimarea naționaliștilor gruzini, dând ordin să fie executați circa 10.000 de partizani. În paralel cu o carieră exemplară în poliția secretă, Beria a avansat în ierarhia de partid, în Gruzia, apoi în Transcaucazia, iar în 1934 a fost ales membru în Comitetul Central al Partidului Comunist din Uniunea Sovietică. În această perioadă intră în grațiile lui Stalin, care începea să-și construiască cultul personalității. Beria scrie o istorie a partidului comunist gruzin, în care banditul Djugașvili joacă un rol de frunte. *Vojd*-ul îl apreciază pe acest compatriot lingușitor. În 1938 îl numește la conducerea NKVD-ului, noua denumire a poliției politice. În această funcție, Beria desăvârșește Marea Teroare începută de predecesorul său, Ejov, ucis în baia de sânge care a avut loc atunci. Se pare că, având înclinații sadice, Beria a participat personal la ședințe de tortură. Bun spirit organizatoric, tot el rentabilizează Gulagul, construind lagăre în funcție de diversele sectoare economice. Consideră că e mai profitabil să forțeze un deținut să lucreze până la epuizare decât să irosească inutil forța de muncă. *Zek*-ul devine o rotiță importantă în construirea socialismului. Beria are o contribuție importantă și în deportările în masă (mai ales ale polonezilor și balticilor), după semnarea Pactului germano-sovietic. El este cel care scrie ordinul pentru executarea ofițerilor polonezi la Katîn, și tot el planifică și organizează în plin război mondial miile de convoaie feroviare care duceau spre pustietățile Siberiei „populațiile vinovate”, germani de pe Volga, ceceni, tătari din Crimeea etc., victime ale purificării etnice dorite de Stalin. Atunci când se pune problema ca Uniunea Sovietică să recupereze întârzierea în domeniul armelor atomice,

1. Françoise Thom, în *Beria: le Janus du Kremlin* (Éditions du Cerf, 2013), face cel mai complet portret, și cel mai complex, al acestui personaj.

Vojd-ul îl numește pe Beria responsabil cu cercetările și dezvoltarea. Omul bun la toate al regimului este și omul său orchestră. Membru în Politbiuro din 1946 – o premieră pentru un șef al poliției politice –, el face parte din cercul de apropiați pe care Stalin îl strânge la *dacea* lui pentru interminabile cine prelungite mult în nopți. Milovan Djilas i-a făcut un portret deloc flatant. Îl va descrie ca pe un bărbat „cumva buclat, smead și cu mâini moi și umede”. „Cu fălcile sale pătrate și cu ochii bulbucați îndărătul pince-nezului său, mi-a amintit din prima clipă de Vujković, unul dintre șefii poliției regale din Belgrad, care se specializase în torturarea comuniștilor. [...] Similitudinile se extindeau chiar și la nivelul expresiei – pe chipul său se amestecau un fel de automulțumire și ironie cu un servilism și o solitudine de mic funcționar.”¹

Celălalt Beria este un om dotat cu o mare inteligență, deloc nepotrivită cu funcțiile pe care le-a ocupat, ba chiar dimpotrivă. Dar și-a pus această inteligență în slujba lui Stalin; de asemenea, a folosit-o pentru a-și exercita influența asupra *Vojd*-ului. Este un caz unic. Beria e, fără-ndoială, singurul conducător apropiat al dictatorului care a încercat să-l domine. La sfârșitul vieții, bătrânul tiran începuse să nu mai suporte această influență. La Conferința de la Ialta, în februarie 1945, Roosevelt l-a întrebat pe Stalin cine e bărbatul care-l însoțea, arătând spre Beria. „El este Himmler-ul nostru, a răspuns *Vojd*-ul, glumă care l-a pus în mare încurcătură pe președintele american.”² Comparația era totuși pertinentă. Ca și Himmler, care conducea SS-ul și toate polițiile secrete germane, inclusiv Gestapoul, Beria comanda nu numai poliția regimului, ci și garda pretoriană însărcinată cu securitatea conducătorilor. De asemenea, comanda temutele Smersh, trupe de elită comparabile cu SS-ul, însărcinate să-i execute în spatele liniilor pe soldații Armatei Roșii care nu se arătau suficient de zeloși în fața dușmanului. Faptul că-l pomenea pe Himmler era din partea lui Stalin un semn că recunoștea priceperea lui Beria. Era omul lui de încredere, așa cum Reichsführerul era omul de încredere al lui Hitler. „După părerea mea, Beria era mai versat, mai perfid, mai viclean, mai nerușinat, mai înverșunat, mai ferm și, prin urmare, mai puternic decât tata“, va spune mai târziu Svetlana. Prin aceste cuvinte, fiica dictatorului a încercat probabil să atenueze responsabilitatea tatălui ei pentru crimele trecutului, dând de înțeles că omul acela bun la toate i-ar fi forțat mâna stăpânului său, dar e și o parte de adevăr în mărturia ei. „Beria era capabil să-l inducă în eroare pe tata“, continuă, „cu atât mai mult cu cât îi cunoștea slăbiciunea, orgoliul și susceptibilitatea, dezechilibrul după moartea mamei, profunda lui singurătate spirituală.”³ Beria a jucat pe lângă Stalin rolul lingușitorului, la care levantinii se pricep

1. Milovan Djilas, *Conversations avec Staline*, ed. cit., pp. 120–121 [ed. rom. cit., pp. 142–143 – n. tr.].

2. Sergo Beria, *Beria, mon père*, ed. cit., p. 9 [ed. rom. cit., p. 10 – n. tr.].

3. Svetlana Alliluyeva, *Vingt lettres à un ami*, ed. cit., p. 153.

atât de bine atunci când și-l asumă. *Vojd*-ul, sensibil la tămâieri, deși se apăra de ele, aprecia vorbele acelea măgulitoare care-i ajungeau la urechi. În același timp, lui Stalin „îi era frică de Beria“, va spune Hrușciiov, „și ar fi fost bucuros să scape de el, dar nu știa cum“¹.

În 1950, dictatorul a cerut să fie deschisă o anchetă cu privire la corupția din Gruzia. Lumea a vuit de zvonuri despre „un complot mingrelian“, de la numele etniei din care făcea parte Beria, mingrelienii, vechi rivali ai gruzinilor în Transcaucazia. Complotul în cauză s-a transformat până la urmă în „complotul halatelor albe“, cu conotație antisemită. Lui Beria nu-i erau străine aceste zvonuri, a înțeles că *Vojd*-ul încearcă să-l elimine prin această nouă uneltire, sub pretext că serviciile pe care le conducea nu reușiseră să deconspire la timp complotul. „La vremea lui, a făcut o treabă excelentă, dar acum... nu sunt sigur că nu ar face abuz de putere“, spune Stalin. „...Nouă ne plăcea de el pentru că era modest și eficient. Mai târziu și-a pierdut aceste calități. Nu mai e decât un polițist.“² Unii istorici sunt de părere că Beria l-a otrăvit pe Stalin. Oare călăul a reușit să fie cu un pas înaintea tiranicului său patron? „Eu l-am îndepărtat“, s-ar fi laudat Beria în ziua funeraliilor.³ Sigur este că Beria îl detesta pe Stalin cel îmbătrânit și senilizat. Dovadă stă felul în care s-a purtat în timpul agoniei lui. A început să scuipe mâna care-l hrănise imediat ce a simțit că maestrul e prea slăbit. Prim-secretarul CC al Partidului Comunist al Gruziei, Akaki Mgheladze, a povestit cum îl batjocorea Beria pe dictator a doua zi după înmormântare, râzând în hohote pe seama titlului de „Corifeu al științei“, care-i fusese atribuit *Vojd*-ului pe când era în viață.⁴

În viața privată, Beria e un alt personaj. Fiul lui îl va descrie ca pe un soț atent și un tată afectuos, care, în timpul meselor în familie, se interesa grijuliu de greutățile cu care se confrunta în munca lui și de conflictele morale care-l frământau. Acest portret aproape angelic nu se potrivește deloc cu cele făcute de numeroși contemporani, care l-au acuzat de perversiuni sexuale și de alte purtări nelalocul lor. Istoricul Michael Voslensky a descris palatul în care locuia Beria la Moscova, devenit mai apoi sediul ambasadei Turciei. Clădirea avea dotări speciale. „În locul acela s-au petrecut niște orgii groaznice, cu niște tinere terorizate care erau aduse acolo cu forța de gărzile de corp ale lui Beria. El, de altfel, participa personal la torturarea prizonierilor închiși în pivniță, doar ca o distracție. După ce a fost lichidat, s-a găsit acolo o întreagă panoplie de instrumente

1. *Apud* Simon Sebag Montefiore, *Staline, la cour du tsar rouge*, ed. cit., p. 657 [ed. rom. cit., p. 489 – n. tr.].

2. *Ibid.*, p. 658 [ed. rom. cit., p. 489 – n. tr.].

3. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, ed. cit., p. 270 [ed. rom. cit., p. 370 – n. tr.]. Françoise Thom, în *Beria: le Janus du Kremlin*, ed. cit., analizează această ipoteză a asasinării lui Stalin.

4. *Ibid.* [ed. rom. cit., p. 370 – n. tr.].

de tortură, făcute special pentru el și întreținute cu mare grijă. În pivniță se găsesc niște celule strâmte, închise cu uși grele de fier, cu vizetă. Acolo erau ținuți în detenție cetățeni ai țării socialismului, înainte să fie dați pe mâna tortionarului lor, un membru al Politbiuroului, care se ocupa în persoană de ei, spre propriul amuzament.⁴¹ În romanul său cu cheie despre elita regimului sovietic în epoca Stalin, scriitorul Vasili Axionov a descris în detaliu fărâdelegile comise de Beria. El povestește cum zbirii lui din NKVD băteau străzile Moscovei căutând tinere, le răpeau și i le duceau șefului lor, care le viola în locuri special concepute în acest scop.² Desigur, ficțiunea exagerează realitatea, dintotdeauna pe seama călăilor s-au pus cele mai grave crime, fiindcă, văzându-i pe aceștia ca pe niște ființe ieșite din comun, ne putem păstra încrederea în natura umană. Beria avea o reputație de afemeiat. Stalin știa asta, dar, trecând peste obișnuita lui pudibonderie, îi ierta polițistului devierile de conduită.

Cel de-al patrulea și ultimul Beria este cel mai misterios. Svetlana va vorbi despre trecutul lui tulbure din vremea războiului civil din Caucaz: „Provocator și spion înăscut, Beria a servit ba în rândurile naționaliștilor armeni (partidul Dashnak), ba în rândurile Roșiilor, în funcție de cine câștiga puterea.“ Fiica lui Stalin avea aceste informații de la o bătrână bolșevică din Caucaz, Olga Ceatunovskaia. „Ea spunea că Beria a fost arestat într-o zi de trupele noastre, prins în flagrant delict de trădare. În timp ce-și aștepta condamnarea, Kirov, care conducea atunci operațiunile militare în Transcaucazia, ar fi cerut printr-o telegramă executarea trădătorului. Dar n-au avut timp s-o facă. [...] Toți bătrânii bolșevici și Beria însuși aflaseră de telegramă. Oare nu acesta să fie motivul mișeleștii asasinării a lui Kirov, peste câțiva ani? Cu atât mai mult cu cât ascensiunea fulminantă a lui Beria începe chiar după asasinarea lui Kirov, în 1934. Ascensiunea celui dintâi și moartea celui din urmă se suprapun în mod ciudat. Sigur e că Kirov n-ar fi acceptat ca acest om să devină membru al Comitetului Central.“³ În memoriile sale, Hrușciiov va insista asupra trădării lui Beria: „Nu eram sigur că e un adevărat comunist. De mult mă gândeam că se infiltrase în partid. Mi-aduc aminte de vorbele lui Grigori Kaminski, care spunea că în primii ani ai Revoluției Beria era agent al contraspionajului britanic la Baku.“⁴ Beria era un lup care îmbrăcase blana de oaie ca să câștige încrederea lui Stalin și care știuse să-și asigure cele mai înalte funcții prin înșelăciune și trădare.“⁵

1. Michael Voslensky, *La Nomenklatura*, Belfond, 1980, p. 263.

2. Vassili Axionov, *Une saga moscovite*, Gallimard, 1995, mai ales capitolul 3: „Un héros solitaire“, din partea a doua a romanului.

3. Svetlana Alliluyeva, *Vingt lettres à un ami*, ed. cit., pp. 153–154.

4. În plenul Comitetului Central din februarie 1939, Grigori Kaminski, ministrul sănătății, l-a acuzat public pe Beria că în timpul războiului civil a fost agent britanic. Aceste „dezvăluiri“ nu au afectat însă cariera responsabilului cu poliția politică.

5. Nikita Khrouchtchev, *Souvenirs*, ed. cit., p. 302.

Cei care poartă vina sunt întotdeauna cei învinși. Cu atât mai mult într-un regim comunist. După ce sunt eliminați, pe seama lor se pun toate relele regimului. După moarte, lui Beria, care trebuia să dispară la „coșul de gunoi al istoriei“, i s-au pus în cărcă multe crime, și fiindcă a fost lesne, și fiindcă a fost necesar. Acuzația de trădare are două avantaje: justifică uciderea lui și reprezintă o condamnare a ceea ce s-a întâmplat între moartea lui Stalin, din martie 1956, și arestarea lui Beria, de la sfârșitul lui iunie. Misterul lui nu rămâne ascuns în meandrele trecutului său, ci iese la iveală în acele o sută de zile în care a condus politica Uniunii Sovietice pe căi noi și riscante. Fiind considerat un trădător al cauzei comuniste, se pot evita întrebările legate de motivațiile acestui om care cunoștea atât de bine mecanismele sistemului și care a vrut să schimbe unele dintre regulile lui.

În triumviratul Malenkov–Hrușciiov–Beria, format la moartea lui Stalin, inițiativele îi aparțin celui din urmă, cu sprijinul Politbiuroului. Toate deciziile luate în acele o sută de zile care aveau să zguduie lumea comunistă vor fi aprobate de instanța supremă a regimului sovietic. Mai târziu, consecințele nefaste ale acestei politici vor fi puse doar pe seama lui Beria, pentru a li se permite celorlalți potentăți să se reabiliteze. „Organele de partid“ sunt primele afectate de vântul reformelor. A doua zi după moartea lui Stalin, Beria ordonă ca administrația Gulagului să treacă în subordinea Ministerului Justiției. Ministerul de Interne, pe care-l conduce el, păstrează totuși administrarea lagărelor. Unele sectoare de activitate ale Gulagului, precum exploatarea forestieră, minele, uzinele de prelucrare trec la alte ministere. Multe dintre marile lucrări proiectate de Stalin, executate de deținuți, sunt oprite. Așa se întâmplă cu Marele Canal Turkmene, canalele Volga–Ural și Volga–Baltic, barajul de pe Donul inferior, portul Donețk, tunelul spre insula Sahalin etc.¹ Pe 27 martie 1953, un decret al Sovietului Suprem, instituția executivă, promulgă amnistierea condamnaților cu pedepse mai mici de cinci ani. Sunt vizate și anumite categorii de invalizi, de minori și de femei. Pe 4 aprilie, un comunicat al Ministerului de Interne califică drept provocare afacerea „medicilor asasini“ și toți acuzații sunt dezvinovați. Securitatea, considerată responsabilă pentru această eroare, își pierde autonomia și e integrată Ministerului de Interne.

Pe de altă parte, au loc și reforme structurale. Postul de prim-secretar al partidului comunist din fiecare republică va trebui de acum înainte să fie rezervat unui conducător local, nu să fie sistematic atribuit unui rus. Ucraina este prima care se conformează acestei decizii, rusul Melnikov fiind înlocuit în fruntea partidului de ucraineanul Kiricenکو. Au urmat Bielorusia și țările baltice. Minorităților naționale le sunt recunoscute noi drepturi, cultura rusă și limba rusă nu mai trebuie să fie impuse

1. Anne Applebaum, *Goulag*, ed. cit., p. 525 [ed. rom. cit., p. 487 – n. tr.].

sistematic în toate teritoriile sovietice. În politica externă, Beria propune o reconciliere cu Iugoslavia și, decizie și mai îndrăznească, neutralizarea și reunificarea Germaniei, fără îndoială cu scopul de a controla Europa, ceea ce au dorit întotdeauna conducătorii sovietici.

Într-o țară oprită în loc de anii de stalinism, în care conducătorii s-au obișnuit să execute orbește, nu să gândească, să se supună, nu să-și ia libertăți, orice schimbare pare riscantă. După eliminarea lui Beria, politica sa va fi sistematic condamnată, iar vinovatul va fi acuzat de cele mai negre scopuri. Amnistierea deținuților? Beria a vrut să lase țara pradă delincvenței, vor spune detractorii lui, încerca să creeze un climat de insecuritate în care să poată pune mâna pe putere. Eliberarea a mai mult de un milion de deținuți de drept comun a dus, într-adevăr, la agresiuni, violuri, jafuri, crime. Populația a fost cuprinsă de o psihoză colectivă, la Moscova, mai ales, nimeni nu mai îndrăznește să iasă pe străzi seara. Totuși, insecuritatea în urma amnistiei a fost exagerată și instrumentalizată. Numai 7% dintre prizonierii eliberați vor fi din nou cercetați la începutul anului 1954, conform unor statistici ulterioare.¹ Întărirea autonomiei republicilor, atenuarea rusificării? Beria încerca să strice relațiile între guvernul central și republici, vor pretinde detractorii săi. Și pe de altă parte să bage zădărniciune între diversele popoare, „sub falsul pretext al luptei împotriva încălcării politicii naționale a partidului”². Neutralizarea și reunificarea Germaniei? „Dezbaterea problemei germane l-a demască cel mai bine pe Beria ca provocator și agent imperialist”, va spune Hrușciiov după arestarea lui. „A propus ca RDG să renunțe la construirea socialismului și să facă concesii Occidentului. Asta însemna ca 18 milioane de germani să fie predați dominației imperialiștilor americani.”³

Reformele lui Beria au o logică. Departe de a fi încercat să submineze regimul și să dezmembreze imperiul, el s-a străduit să-l consolideze încercând să îmbunătățească felul în care era aplicată doctrina. Din această perspectivă, deciziile și propunerile lui sunt explicabile. Beria nu era anticomunist, așa cum au pretins acuzatorii săi, ci un comunist pragmatic, unul dintre primii de acest fel – au urmat și alții, în URSS și în alte părți –, preocupat mai presus de orice de eficacitatea sistemului. Într-o lume în care conformismul era o garanție pentru supraviețuire, inițiativele lui puteau, într-adevăr, să pară greu de acceptat, cu atât mai mult într-o Uniune Sovietică încă scufundată în tenebrele stalinismului.

Toate deciziile luate de Beria răspund unei logici a raționalității. În Gulag, deținuții de drept comun sunt singurii care au beneficiat de amnistia din martie 1953. Nici un deținut politic n-a fost eliberat. Partidul nu se înșală niciodată – Beria și-a asumat această paradigmă, iar a elibera niște „dușmani ai poporului” ar fi fost tocmai dovada unei greșeli. În

1. Nicolas Werth, *La Terreur et le désarroi*, ed. cit., p. 442.

2. *Izvestia*, 12 iulie 1953.

3. *Apud* Françoise Thom, în *Beria: le Janus du Kremlin*, ed. cit., p. 365.

schimb, trebuia să elibereze sute de mii de prizonieri pentru a obține o mai bună funcționare a sistemului penitenciar. Amnistierea decretată nu are nimic umanitar, ci o motivație funcțională, a fost făcută din rațiuni de securitate și rentabilitate. Afluxul de prizonieri sosiți în lagăre după război – soldații Armatei Roșii care fuseseră capturați de germani, membri ai mișcărilor de rezistență din țările proaspăt cucerite – și cei un milion de condamnați în baza legii din 4 iunie 1947 pentru acuzația de „furt din proprietatea colectivă” umpluseră la refuz Gulagul la începutul anilor '50. Pentru a le face loc acestor noi „locatari”, elementele „contra-revoluționare” au fost regrupate în niște lagăre speciale în care prizonierii au început să se organizeze, amenințând unele unități concentraționare. Încă de când au fost înființate, în lagărele sovietice deținuții politici erau amestecați cu condamnații de drept comun, pentru ca aceștia din urmă să-și poată impune legea în fața *zek*-ilor. Hoții, violatorii, asasinii sunt cele mai utile ajutoare pentru gardienii Gulagului. Gruparea deținuților politici în lagăre separate, începută în 1948, a dezechilibrat această teroare în teroare. Mai multe rețele de rezistență ucrainene și baltice au început să întrețină în unele unități concentraționare nuclee de nesupunere și chiar de rezistență. Eliberarea a sute de mii de prizonieri de drept comun din lagărele „obișnuite” era menită să permită o mai bună supraveghere în aceste lagăre speciale. Suprapopularea Gulagului era, pe deasupra, și foarte costisitoare. În 1950, buna funcționare a lagărelor necesita 300.000 de gardieni și cadre administrative, adică aproximativ o persoană la nouă deținuți. Costul pentru întreținerea și supravegherea unui *zek* era mai mare decât salariul – derizoriu – plătit unui muncitor „liber”¹. „Degresarea” reprezintă o necesitate economică. Rentabilitatea lagărelor este o problemă în sine. Infrastructura învechită și epuizarea resurselor fac ca regimul să nu mai aibă profit de pe urma Gulagului. Marile lucrări întrerupte deveniseră inutile sau costisitoare. Faptul că de unele sectoare de producție ale acestor lagăre încep să se ocupe ministerele de resort rezolvă problema eficienței, în încercarea de relansare a mașinăriei concentraționare. Cât despre preluarea Securității Statului de către Ministerul de Interne, e vorba de încă o măsură rațională. Beria, care țintește să devină succesorul lui Stalin, a vrut să păstreze controlul asupra „organelor”, pentru a deține pârghiile de comandă fără de care nu putea să preia puterea.

Noua politică privind naționalitățile are de asemenea ca scop o mai bună funcționare a sistemului. Beria, mingrelianul-georgian, era un om foarte atașat de originile sale, spre deosebire de compatriotul Stalin, care a încercat întotdeauna să se integreze în Rusia. Svetlana nu l-a auzit niciodată pe tatăl său vorbindu-și limba natală acasă, în vreme ce în familia lui Beria limba gruzină era admisă, conform mărturiei fiului său.

1. Muncitorul „liber” este un fost deținut obligat să rămână în vecinătatea lagărului, care face aceleași munci ca prizonierii, dar primește o remunerație.

La o reuniune a Politbiuroului, *Vojd*-ul l-a apostrofat fiindcă a vorbit în gruzină. La tribuna Congresului al XIX-lea al Partidului Comunist, ultimul la care a participat Stalin, Beria s-a remarcat amintind de națiunile din Uniunea Sovietică atunci când toți ceilalți au vorbit despre poporul sovietic în termeni generici. În acel discurs, el a denunțat „șovinismul de mare putere“, altfel spus naționalismul rus, la fel de periculos, după părerea lui, ca naționalismul burghez și cosmopolitismul.¹ Fiind un politician versat, a simțit cât de periculos era pentru sistem spiritul velicorus al lui Stalin într-o țară compusă dintr-un mozaic de națiuni. E adevărat și că Beria nu avea probabil la inimă Rusia sub dominația căreia se aflase țara lui secole la rând, și fără îndoială că a încercat să-i limiteze influența în imperiul sovietic. Toate acestea sunt argumente care-i explică alegerile. Numirea unor autohtoni la conducerea partidelor comuniste din Uniunea Sovietică și restrângerea folosirii limbii ruse în republici ar fi trebuit, de altfel, să fie niște măsuri apreciate de popoarele din URSS. Foarte posibil și ca Beria să fi încercat astfel să-și creeze o clientelă, să capete popularitate în perspectiva preluării puterii. Dar e bine să nuanțăm importanța acestei reforme: acordarea de privilegii lingvistice popoarelor din imperiu fără o schimbare a lanțului de comandă – comuniștii ucraineni, baltici sau bieloruși numiți la conducerea partidelor trebuiau, bine-nțeleș, să rămână fideli Centrului – este tot o chestiune de eficacitate, nu o contestare a sistemului. Beria n-a intenționat niciodată să devină groparul Uniunii Sovietice, se pregătea să devină noul ei *Vojd*.

Reconcilierea cu Tito este o politică pe care și-o va asuma mai târziu Hrușciov; cât despre Germania pe care Beria voia s-o reunifice, să ne aducem aminte că și Stalin cochetase cu aceeași idee. În legătură cu această problemă germană, „Provocatorul“, „agentul imperialismului“ pe care-l va denunța mai apoi Hrușciov s-a mulțumit să urmărească scopurile dictatorului defunct. În martie 1952, într-o notă adresată occidentalilor, Stalin propusese evacuarea tuturor trupelor de ocupație de pe teritoriul german, împreună cu neutralitatea țării. În acea notă, *Vojd*-ul mergea și mai departe, acceptând ca noua Germanie să aibă o armată proprie și dorindu-și ca foștii naziști și subofițeri din slujba lui Hitler să-și recapete drepturile civice. El încerca astfel să fie pe placul cercurilor naționaliste germane. Făcând pe vestitorul reunificării, spera să aducă Germania la sânul Uniunii Sovietice, cu sprijinul unei populații prea bucuroase pentru recâștigarea unității ca să-și mai pună problema regimului politic.² Beria a reluat această idee în planul său cu intenția de a transforma Germania neutră într-un partener economic esențial pentru Uniunea Sovietică. Moscova și-a pierdut atunci din interesul pentru

1. Laurent Rucker, *Staline, Israël et les Juifs*, PUF, 2001, p. 352.

2. Gerhard Wettig, „Stalin and German Reunification: Archival Evidence on Soviet Foreign in Spring 1952“, *The Historical Journal*, vol. 37, 1994, pp. 411–419.

Germania de Est. Economia acesteia nu-și mai revine în urma jafului făcut de ocupantul sovietic începând din 1945. Țara are acum nevoie de URSS ca să supraviețuiască. Liderul Germaniei de Est, Walter Ulbricht, a profitat de prezența la funeraliile lui Stalin pentru a cere un ajutor suplimentar „fratelui mai mare”. Însă noua conducere sovietică l-a sfătuit să încetinească „construirea socialismului”, fără să-i dea o rublă.¹ Nemulțumirea populației din Germania de Est e un alt motiv de îngrijorare pentru Moscova. O sută optzeci și cinci de mii de cetățeni socialiști au fugit în Vestul capitalist doar în primele trei luni ale anului 1953. Pe lângă faptul că devenise o piatră de moară economică, Republica Democrată Germană reprezintă și o sursă de răspândire a socialismului în Occident. La începutul lui iunie 1953, Walter Ulbricht este convocat la Kremlin. În nota care i se înmânează este expusă politica dorită de triumvirat: „Conducerea SED [partidul comunist din Germania de Est] și guvernul Republicii Democrate Germane ar trebui să recomande, în vederea unei asanări a conjuncturii politice și spre o consolidare a pozițiilor noastre în Germania, precum și pe scena internațională, susținere, în problema germană, pentru crearea unei Germanii unite, democratice, pașnice și independente.”² Moscova vrea să facă din SED un partid mai „democratic”, mai acceptabil pentru occidentali. Reunificarea propusă ar putea să se înfăptuiască într-o a doua etapă sub influența acestui partid comunist new-look. Obiectivul nu este de a transforma întreaga Germanie într-o țară comunistă – Uniunea Sovietică are prea mare nevoie de practicile industriale și tehnologice din Germania de Vest ca să comită o asemenea greșală –, ci de a împiedica jumătatea ei occidentală să-și continue integrarea politică, economică și militară în Europa capitalistă, pentru a o determina să devină mai degrabă o resursă economică pentru blocul socialist. În mintea lui Beria, Germania reunificată ar trebui să fie recunoscată Uniunii Sovietice și ar deveni un partener comercial esențial. El urmărea să schimbe hipercontrolul îndreptat doar asupra RDG contra unei influențe asupra întregii Germanii. Stalin avea deja în vedere aceste chestiuni, care vor rămâne de interes pentru toți conducătorii sovietici, până la căderea comunismului.³ În memoriile sale, Pavel Soudoplatov afirmă că Walter Ulbricht s-ar fi răzvrătit împotriva unui astfel de plan, firește de teamă să nu-și piardă puterea. Triumviratul Beria–Malenkov–Hrușciiov ar fi încercat să-l înlocuiască, dar în RDG evenimentele s-au precipitat.⁴ Walter Ulbricht a rămas până la urmă în funcție, Beria a fost eliminat, iar istoria, rescrisă. Reformatorul a devenit un trădător.

Căderea lui Beria începe la jumătatea lui mai 1953, când guvernul din Germania de Est decretează creșterea cu 10% a normelor de muncă pen-

1. Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*, Fayard, 2001, p. 271.

2. Notă publicată în *Les Nouvelles de Moscou*, 15 iulie 1990.

3. Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*, ed. cit., p. 275.

4. Pavel et Anatoli Soudoplatov, *Missions spéciales*, Le Seuil, 1994, p. 450.

tru muncitori, fără compensații salariale. Această decizie însemna o scădere direct proporțională a veniturilor. În RDG, ca în majoritatea țărilor comuniste, muncitorii sunt plătiți cu bucată. Acest sistem de remunerație – „cel mai convenabil pentru producția capitalistă“, potrivit lui Karl Marx –, denunțat, s-o spunem din nou, drept culmea exploataării de către sindicatele din țările occidentale, a devenit modul de plată a salariului tipic socialist. În uzine, nemulțumirea mocnește. La începutul lui iunie, după ce s-a întors de la Moscova cu noile instrucțiuni, Walter Ulbricht hotărăște, împreună cu Politbiuroul SED, să „încetinească mersul socialismului“, așa cum i-au dictat conducătorii sovietici. Pe 10 iunie, țăranilor, micilor comercianți și micilor industriași le-au fost acordate concesiile în privința colectivizării. Se anunță eliberarea a sute de deținuți politici și se promite o revizuire a constituției pentru garantarea libertăților individuale. SED adoptă turnura „liberală“ dorită de Kremlin, însă despre reforma privind normele de muncă nu se spune nimic. Societatea ia foc. Pe 13 iunie, șantierul spitalului Friedrichshain din Berlin se transformă într-o adunare de greviști. Pe 15, muncitorii trimit partidului comunist o petiție în care cer anularea creșterii normelor. Mai multe manifestații spontane poartă valul de nemulțumiți către sediul sindicatului (unic) și către cele ale ministerelor. A doua zi, muncitorii de pe șantierul Stalinallee suspendă lucrul în semn de protest împotriva încercării spitalului de către miliție. Manifestanții continuă marșul spre marea piață din Berlinul de Est, Alexanderplatz, strigând „Jos normele!“.

Tulburările se extind și în alte orașe, Leipzig, Dresda, Halle. Revendicările nu mai sunt doar economice. Strada cere alegeri libere, demisia guvernului. „Acum problema e să știm cine trebuie să câștige, ei sau noi“, declară ministrul de interne. Moscova urmărește îndeaproape situația. Conducerea sovietică este cu atât mai neliniștită cu cât o țară vecină, Cehoslovacia, a devenit la rândul ei teatrul unei revolte. Muncitorii din uzina Lenin din Plzeň au ieșit în stradă pe 1 iunie și au jefuit clădirea primăriei. Mai multe persoane au fost ucise în confruntarea cu forțele de ordine. Manifestanții denunțau o reformă monetară care afecta negativ economiile.

Protestul muncitorilor care-și cer drepturile în țara socialismului aduce atingere unui mit. În Berlinul de Est, înclăștrările cu miliția se derulează sub privirile occidentalilor, martori ai acestei revolte a proletariatului împotriva propriei dictaturi. Pentru garanții sistemului, atât la Kremlin, cât și în Pankov¹, este imperios necesar să-i pună capăt. Pe 17 iunie, la ora 13, autoritățile sovietice decretează starea de asediu pe întreg teritoriul RDG. Tancurile Armatei Roșii intervin imediat în capitală pentru reprimarea manifestațiilor. Cel puțin o sută de persoane sunt ucise. „Țin minte că am decis să se ia măsuri dure, să nu se admită nici

1. Numele unui sector al Berlinului, unde se găsesc sediile autorităților RDG.

o revoltă, să fie înăbușită extrem de nemilos – îi va povesti Molotov biografului său. Să acceptăm că nemții s-au revoltat împotriva noastră?! Totul ar fi început să se clatine, imperialiștii s-ar fi implicat, ar fi fost o cădere totală. Când au început să vină informațiile despre evenimentele din RDG, Beria era printre primii care au spus: «Neapărat! Fără milă! Neîntârziat!»¹ Aceste răzmerițe pe care Beria le reprimă sângeros fără întârziere aveau să-i fie fatale. Comportamentul lui arogant, politica lui îndrăznească, excesul de putere sunt deja în ochii celorlalți conducători sovietici motive pentru a-și dori să-l elimine, dar faptul că arestarea lui s-a petrecut odată cu evenimentele din RDG sugerează că aceste revolte ale muncitorilor au pus capăt răbdării lor, și fricii lor. Hrușciov și complicitățile lui trec la acțiune.

ARESTAREA LUI BERIA

Relatarea generalului Moskalenko:

La ora 9 dimineața, pe 25 iunie 1953, a sunat telefonul pe linia privată de la Kremlin. Era Hrușciov. M-a întrebat: „Ai în anturajul tău oameni apropiați și la fel de devotați partidului ca tine?” După ce m-am gândit puțin, i-am răspuns că am. Hrușciov mi-a spus să-i aduc la Kremlin și să mergem în biroul președintelui Consiliului de miniștri, Malenkov, unde lucra înainte Stalin. Mi-a mai spus să iau și hărți și trabucuri. I-am răspuns că o să aduc totul, în afară de trabucuri, fiindcă m-am lăsat de fumat în 1944, în timpul războiului. Hrușciov a râs și a zis că trabucurile aveau să ne fie de folos, dar nu cele la care mă gândeam eu. Abia atunci mi-am dat seama că trebuia să aduc arme. [...]

Peste puțin timp a sunat din nou telefonul, era ministrul apărării, mareșalul Bulganin. M-a rugat să merg acasă la el. Mareșalul Bulganin m-a primit singur. Mi-a spus că a primit și el telefon de la Hrușciov. „De-asta te-am rugat să vii. Trebuie să-l arestăm pe Beria. La Kremlin are mulți oameni de pază puternici, care-i sunt devotați. Tu câți oameni ai?” I-am răspuns că cinci. Atunci mi-a spus: „E bine, dar nu ajung. Pe cine-am mai putea angaja imediat?” [...] I-am propus să-l iau pe Jukov. A acceptat, cu condiția ca Jukov să nu fie înarmat. I l-am mai propus și pe Leonid Brejnev, care era adjunctul șefului departamentului politic al armatei și pe care-l cunoșteam din război. [...]

Pe 26 iunie, la ora 11, Bulganin ne-a invitat să urcăm în mașina lui și am plecat spre Kremlin. Fiindcă avea permis de trecere guvernamental, mașina n-a fost controlată la intrarea în Kremlin. Odată ajunși în fața sediului Consiliului de miniștri, [...] Bulganin ne-a condus pe toți în sala de așteptare și a plecat spre biroul lui Malenkov.

Câteva minute mai târziu, Hrușciov, Bulganin, Malenkov, Molotov au venit să ne vorbească. Au început spunând că, de-o vreme, Beria a devenit prea nerușinat, prea grosolan cu membrii Prezidiului CC, că-i spionează, le ascultă convorbirile telefonice ca să afle unde merg, cu cine se întâlnesc etc. Ne-au anunțat că Prezidiul CC avea să se reunească și că după semnalul dat de Suhanov, consilierul lui Malenkov, trebuie să intrăm în cameră și să-l arestăm pe Beria. [...] Reuniunea Prezidiului CC al PCUS a început.

1. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, ed. cit., p. 283 [ed. rom. cit., p. 389 – n. tr.].

În sala de așteptare se aflau între cincisprezece și șaptesprezece persoane în civil sau în uniformă militară. Erau oameni angajați, gărzi de corp, fideli ai Kremlinului. Majoritatea erau oamenii lui Beria. Cu siguranță că nimeni nu știa și nici nu prevedea ce avea să se întâmple.

Cam după o oră, adică la ora 13, pe 26 iunie 1953, am auzit semnalul. Noi, cei cinci care eram înarmați, și cel de-al șaselea, Jukov, am intrat repede în biroul unde se ținea reuniunea. Tovarășul Malenkov a spus solemn: „În numele legii sovietice, vă ordon să-l arestați pe Beria.” Am scos armele. Eu am îndreptat-o spre Beria și i-am ordonat să ridice mâinile. Jukov l-a percheziționat, apoi l-am dus în sala de odihnă a președintelui Consiliului de miniștri. Toți membrii titulari și supleanți ai Prezidiului CC și-au continuat dezbaterea. Jukov a rămas cu ei.

Toate acestea s-au petrecut atât de neașteptat pentru Beria, încât a rămas complet buimac. În timpul percheziției i s-a găsit în portofel o foaie de hârtie pe care era scris cu creionul roșu: „Pericol pericol pericol”, și acest cuvânt se repeta de nenumărate ori. Se pare că, atunci când membrii Prezidiului începuseră să vorbească despre el și să-i critice acțiunile, Beria simțise imediat pericolul și intenționa să transmită foaia aceea corpului de gardă al Kremlinului.

Moskovski Novosti, 10 iunie 1990, relatare tradusă și publicată de Bernard Féron și Michel Tatu în *Au Kremlin comme si vous y étiez*, Le Monde Éditions, 1991, pp. 23–25

Conspiratorii au așteptat până la miezul nopții ca să-l scoată pe Beria din Kremlin și să-l închidă în cazarma unde se afla garnizoana Moscovei. Câteva zile mai târziu, va fi transportat într-un buncăr amenajat la statul-major al regiunii militare a Moscovei. Acolo este instrumentat procesul său și tot acolo este judecat, la jumătatea lui decembrie 1953. Beria și ceilalți șase acuzați, printre care Dekanozov, ministrul de interne georgian, și Merkulov, fost responsabil al NKVD-ului, sunt condamnați la moarte și executați pe loc, pe 23 decembrie. Documentele de arhivă arată că, din rațiuni de securitate, execuția a fost încredințată unui general de corp de armată, nu unor simpli executanți.¹ Cadavrul lui Beria a fost ars chiar în aceeași zi. Aceste măsuri excepționale dau seamă despre climatul conspirativ care a înconjurat această afacere. La o săptămână după arestarea lui Beria, plenul Comitetului Central din 2 iulie 1953 i-a adus un potop de acuzații, de parcă ar fi încercat să exorcizeze tot răul personificat de impetuosul lor coleg.

Hrușciov: „Sunt cât se poate de convins că Beria nu e un comunist și că n-a fost niciodată. I-am ascultat adesea considerațiile despre partid și despre construirea socialismului. Ultima dată, când discutam despre situația din RDG și din Ungaria. Cu toții eram de părere că trebuia evitat ca același om să conducă și partidul, și Consiliul de miniștri. [...] Beria a spus cu dispreț: «Ce mă interesează Comitetul Central? Consiliul de miniștri n-are decât să ia toate deciziile, iar Comitetul Central poate să se ocupe de cadre și de propagandă.» Cuvintele lui m-au lăsat cu gura

1. Arhivele Comitetului Central, document nr. 1502, publicat în *Rodinia*, 4 iulie 1991.

căscată. Asta-nsemna că Beria nu lua în seamă rolul de conducere al partidului.“

Molotov: „Beria concepușe în secret un plan ca să împiedice construirea comunismului în țara noastră, e cât se poate de limpede.“

Kaganovici: „Voia să distrugă temelia doctrinei Marx–Engels–Lenin–Stalin; puțin spus că o subestima, pur și simplu o ignora. [...] Nu era vorba de o deviație de la linia partidului, ci de un periculos complot contrarevoluționar împotriva partidului și guvernului.“

Andreev: „Avea un plan pentru lichidarea regimului sovietic în țara noastră, elaborat în cele mai mici detalii.“¹

Ura exprimată în acea reuniune de plen este direct proporțională cu frica pe care au simțit-o conducătorii sovietici de-a lungul celor o sută de zile de domnie ale lui Beria. Frică de torționar, frică de polițistul care-i avea la mână cu dosarele lui, frică de spionul care-i supraveghea, frică de colegul care încercase să-i atragă undeva unde ei nu voiau să meargă. În fruntea imensei mașinării a NKVD-ului, Beria cunoștea, fără îndoială, mai bine decât tovarășii săi obstacolele de care aveau să se lovească Uniunea Sovietică și sateliții ei. Într-un regim totalitar, șeful poliției politice și al serviciilor secrete este în principiu omul cel mai bine informat. Beria înțelesese probabil că, după decenii de teroare stalinistă și de supunere oarbă în fața partidului, era necesară o altă direcție pentru salvarea sistemului. Voia cu siguranță să facă regimul mai coerent pentru cei ce trăiau în el și mai atrăgător pentru cei ce-l vedeau din afară. Cu treizeci de ani înaintea lui Iuri Andropov, un alt om al serviciilor secrete, și a lui Mihail Gorbaciov, emul al celui dintâi, el credea că viitorul Uniunii Sovietice depinde de deschiderea sa către exterior, de capacitatea de a învăța de la țările capitaliste, deținătoare de bogății și de tehnologie, și că pentru a ajunge acolo comunismul trebuie să ia o înfățișare mai plăcută. Beria nu era deloc un demolator, se înscrie mai degrabă în categoria „reformatorilor“ comunismului. Dar, ajuns la putere prea devreme și prea brusc, a ratat la moartea lui Stalin ceea ce chinezul Deng Xiaoping va reuși atât de bine după dispariția lui Mao, un alt mare tiran al sistemului.

Dispariția lui Beria de pe scena politică s-a petrecut odată cu publicarea celui de-al doilea volum al *Marii enciclopedii sovietice*. În lunile care au urmat, abonații au primit prin poștă un articol suplimentar consacrat strămtorii Bering, cu indicația de a-l lipi în locul articolului despre călăul decăzut. Cititorii conștiințioși s-au supus, majoritatea; astăzi se mai găsesc foarte puține exemplare din vremea aceea în care foarfecele și lipiciul să nu fi șters amintirea celui învins.²

1. Dare de seamă a plenarei CC din 2 iulie 1953, *apud* Françoise Thom în *Beria: le Janus du Kremlin*, ed. cit., p. 354.

2. Jean-Philippe Jaccard, „Fausse(s) vérité(s) – vrai(s) mensonge(s)?“, *Un mensonge déconcertant, la Russie au XXe siècle*, L'Harmattan, 2003, p. 29.

În țările cu regimuri totalitare transferul puterii este prin excelență delicat. Sistemul e piramidal, având în vârf un Conducător care este figura tutelară și care-i asigură coeziunea. Totul se învâрте în jurul lui, el deține cele mai importante pârgii de putere, el incarnează sufletul regimului. Doctrina, forma de guvernare și conducătorul ei se împletesc atât de strâns, încât nu pot fi gândite separat, nici o piesă nu poate lipsi din construcție. Moartea lui Lenin, în 1924, fusese deja o lovitură greu de depășit pentru tânărul regim, succesorii lui și-au disputat moștenirea până când Stalin își arogă întreaga putere, la sfârșitul anilor 1920. În lipsa unor moștenitori de drept divin și a alegerilor, cel care vrea să devină conducător trebuie să se impună cu forța și să-și elimine rivalii. De când lumea, dorința de putere e însoțită de conflicte, dar puterea absolută provoacă lupte pe viață și pe moarte, iar atunci când e concentrată doar în mâna câtorva oameni înfruntarea e și mai sângeroasă. Așa s-a întâmplat în Uniunea Sovietică după moartea lui Lenin, iar URSS n-avea cum să scape aceleași soarte după moartea lui Stalin, cu atât mai puțin China după moartea lui Mao sau Vietnamul rămas orfan după moartea lui Ho Și Min. Transferul puterii e cu atât mai greu de negociat cu cât, pe lângă eliminarea rivalilor, noua Călăuză trebuie să-și pună amprenta pe puterea cucerită, pentru a o ține în frâu. Sarcina succesorului este așadar de două ori mai periculoasă. La incertitudinea luptei se adaugă riscurile schimbării. După ce obține puterea, noul lider trebuie să asigure continuitatea cu predecesorul său, pentru că aceasta este esența regimului, angajându-se în același timp într-o nouă direcție, pentru a-și promova propriii aghiotanți, care vor fi însărcinați să-i pună în aplicare politica.

Noul conducător totalitar se lovește inevitabil de „legea“ lui Tocqueville conform căreia un regim ce întreprinde reforme, chiar și din proprie inițiativă, se pune în pericol, fiindcă rupe echilibrul pe care se sprijinea până atunci puterea. Ceea ce era valabil pentru autocrație în vremea istoricului este cu atât mai mult valabil pentru totalitarism în secolul XX, deși ideologia, intangibilă, rămâne la baza sistemului. Din acest motiv esențial, succesorii lui Stalin, ai lui Mao, ai lui Ho Și Min și ai tuturor celorlalți despoți ai comunismului nu vor fi niciodată identici cu modelul lor. Stalinismul îi este specific lui Stalin, maoismul, lui Mao, castrismul, lui Castro, epigonii nu vor reuși niciodată să-i egaleze în tiranie. Pentru a-și marca teritoriul, delfinii se vor vedea obligați să introducă reforme care, mai întâi imperceptibil, apoi tot mai pronunțat, vor schimba nu natura regimului, ci mijloacele de care se folosește pentru a-și impune legea. Adesea, aceste regimuri vor trece de la totalitarism originar, de intensitate înaltă, la un totalitarism de intensitate joasă, ce le face puțin mai suportabile pentru oamenii care le vor fi supuși. Evenimentele din 1953 din RDG au fost semnele prevestitoare ale acestei transformări progresive pe care o va cunoaște întregul imperiu comunist. La moartea *Vojd*-ului, se termină

un capitol al istoriei totalitarismului din URSS, cel al formei sale celei mai sângeroase. Aceasta nu înseamnă că sistemul se va umaniza, el încearcă pur și simplu să devină mai rațional. China postmaoistă va oferi cea mai frumoasă reușită la acest capitol.

În timpul războiului, Stalin a deținut întreaga putere: ministru al apărării, generalisim, șef al guvernului, secretar general al partidului. El era partidul-stat. În acest context, omul de decizie a prevalat asupra apărătorului doctrinei, guvernarea a prevalat asupra ideologiei. Pentru a mobiliza poporul, limba de lemn comunistă a devenit discretă. Partidul, rămânând totuși inițiatorul politicii, a devenit și slujitorul ei. Epurările din timpul Marii Terori dinainte de război au favorizat această schimbare, astfel că Stalin n-a mai simțit nevoia să convoace congrese între 1939 și 1952. În anul acela, *Vojd*-ul s-a simțit atât de îndreptățit în rolul său de „președinte“, încât a eliminat postul de secretar general al partidului. La moartea lui, conducerea Consiliului de miniștri, deținută de el, reprezenta puterea în sine. La propunerea lui Beria, funcția i-a revenit apoi lui Malenkov, slugarnicul delfin. Acceptând-o, acesta din urmă i-a lăsat conducerea partidului lui Hrușciiov. În practica stalinistă, secretariatul partidului ajunsese să nu mai dea ordine guvernului. După transferul de putere, responsabilul său se ocupă doar de administrarea partidului. Politica este hotărâtă la nivelul Prezidiului, care numără zece membri. Hrușciiov ocupă abia locul al cincilea în ordinea ierarhică, după Malenkov, Beria, Molotov, Voroșilov și înaintea lui Bulganin, Mikoian, Saburov și Pervukin. Partidul rămâne totuși pivotul pentru toate aspectele practice ale puterii. Rețeaua sa extinsă în toată țara permite Partidului Comunist să-și păstreze tentaculele întinse pretutindeni prin intermediul conducătorilor regionali și locali, inclusiv la nivelul marilor întreprinderi și armatei. Hrușciiov se află în vârful unei piramide mult mai eficiente decât rețelele guvernului, cu secretari de partid care-și păstrează superioritatea în fața reprezentanților locali ai ministerelor.¹

Această rețea întinsă asupra întregii societăți de către partid rămâne adevărata putere. La moartea lui Stalin, Hrușciiov e totuși marginalizat. În afară de funcția, aparent secundară, pe care o ocupă, loviturile pe care le-a primit l-au transformat până la urmă într-un potentat șters. *Vojd*-ul îi spunea adesea „degenerat“ și „idiot“, etichete de care nu mai scapă. Spre sfârșitul vieții, „Stalin nu pregeta să-i umilească pe cei din jurul său. Lui Mikoian, de exemplu, i-a reproșat: «Ce remarcă tâmpită ai făcut chiar atunci!» Într-un grup restrâns, îi spunea adesea lui Voroșilov: «Taci, imbecilule!»², dar cel mai mult îi plăcea să-l umilească pe Hrușciiov. Toți membrii Prezidiului au păstrat în memorie seara petrecută la *dacea* din Volinsk, unde Stalin l-a obligat pe rotofeiul lor coleg să danseze *gopak*, gâfâind și nădușind. Toți se prăpădeau de râs, bătând din

1. Pierre Daix, *L'avènement de la nomenklatura*, Complexe, 1982, p. 14.

2. Sergo Beria, *Beria, mon père*, ed. cit., p. 209 [ed. rom. cit., pp. 254–255 – n. tr.].

palme, iar *Vojd*-ul râdea cu lacrimi.¹ Greu de știut din ce motive îl batjocorea Stalin astfel. Poate că din cauza originilor țărănești ale lui Hrușciov. Ca un bun marxist, *Vojd*-ul îi disprețuia pe toți cei ce semănau cu mușcii sau, și mai rău, culacii, reprezentanți ai unei lumi înapoiate. Hrușciov păstra acest primitivism, în primul rând din punct de vedere fizic, apoi prin manierele lui – „Spre deosebire de alți lideri sovietici, era foarte vorbăreț și comunicativ, deși, ca și ei, folosea cu încântare proverbe și cimilituri populare. Era un fel de modă pe atunci, dovadă a legăturilor cu poporul. El însă nu părea deloc artificial, pentru că avea un comportament și o manieră de a vorbi de o simplitate naturală și neafectată”², va spune despre el Milovan Djilas. Și comportamentul lui grosolan îi trăda originile: „Înghițea pe nemestecate impresionante cantități de mâncare”, va povesti Djilas. „În vreme ce Stalin și anturajul său dădeau impresia că sunt gurmanzi, mi se părea că lui Hrușciov îi era totuna ce mănâncă și că lucrul cel mai important era să-și umfle burta cu ceva, așa cum fac muncitorii...”³

Nikita Hrușciov este un comunist sincer și devotat. Intrat în partid în 1918, a devenit membru al Politbiuroului douăzeci de ani mai târziu, prin voința lui Stalin, care a găsit în el unul dintre cei mai fideli locotenenți. Hrușciov a participat bucuros la Marea Teroare, a sovietizat cu dragă inimă partea orientală a Poloniei după Pactul germano-sovietic, deportând circa 25.000 de familii ale „dușmanilor poporului”. După război, a epurat fără să clipească Ucraina de „colaboraționiști” și a gestionat magistral foametea pe care a suportat-o apoi acest ținut al suferinței. Relațiile sale cu *Vojd*-ul s-au stricat la sfârșitul anilor 1940. Responsabil al Politbiuroului cu problemele agricole, a îndrăznit să reproșeze partidului necunoașterea realităților și psihologiei rurale, fapt care l-a făcut pe dictator să-și piardă încrederea în el. Muncitor și pragmatic⁴, are câteva idei bine înrădăcinate în Uniunea Sovietică de după moartea lui Stalin.

LENINISMUL LUI HRUȘCIOV

Pe lângă contradicții, e interesant de văzut și ce dădea unitate acestui personaj și explică ascensiunea sa la putere, precum și impactul său. Înainte de toate, o credință revoluționară foarte puternică și convingerea că Occidentul capitalist avea să piardă partida pe plan istoric. Apoi, dorința de a scăpa de instabilitatea permanentă și de nesiguranță, soarta tuturor conducătorilor partidului în vremea lui Stalin. Dorința de a restabili „normele leniniste” în organizarea partidului. Mai mult, dorința de a reînvia o mobilizare revoluționară de tip leninist, pe

1. Alexander Yakovlev, *Le Cimetière des innocents*, Calmann-Lévy, 2007, p. 35. *Gopak*-ul este un dans tradițional ucrainean, cu sărituri acrobatice.

2. Milovan Djilas, *Conversations avec Staline*, ed. cit., p. 135 [ed. rom. cit., p. 159 – n. tr.].

3. *Ibid.*, p. 136 [ed. rom. cit., pp. 160–161 – n. tr.].

4. Marie-Pierre Rey, în *Dictionnaire du communisme* (coord. Stéphane Courtois), Larousse, 2007, p. 330.

planul acțiunii și al imaginarului. Toate acestea i-au adus, cel puțin la început, sprijinul „noilor elite” sovietice, apărute în urma dezvoltării industriale a țării în epoca lui Stalin, cărora Hrușciov le promitea mai multă stabilitate și o administrare a țării mai puțin arbitrară. Apoi, încrederea în tehnologie și în știință; în posibilitatea de a obține rezultate de excepție combinând comunismul cu modernizarea științifică și tehnică. De-aici decurgea dorința de a reforma sistemul moștenit de la Stalin, pentru a-l moderniza și a-l face mai eficient, cu convingerea că întoarcerea la sursele de inspirație leniniste ar facilita o asemenea reformă.

Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*, Fayard, 2001, p. 318

Rivalul lui Hrușciov, Gheorghi Malenkov, n-a fost în trecut un stalinist mai puțin devotat decât el. A participat activ la sângeroasele epurări din 1936–1938, în timpul războiului a făcut parte din Comitetul de Stat pentru Apărare prezidat de dictator și a fost cooptat de Politbiuro în 1946. A devenit apoi vicepreședintele Consiliului de miniștri, la propunerea lui Stalin, care arăta astfel că vrea să-i fie succesor. Mai cultivat și mai elegant decât Hrușciov, probabil că-i plăcea mai mult *Vojd*-ului. Djilas îl va portretiza drept „un rus tipic, cu un ingredient mongol – părul negru, fața smeadă, cu pomeți proeminenți și obraji ușor ciupiți de vărsat. Dădea impresia unei persoane retrase, prudente și nu foarte chipeșe. Părea că sub straturile și colacii de grăsime se afla încă un om, plin de viață și calificat, cu ochi negri, inteligenți și vioi”¹. Devenind, la moartea lui Stalin, conducător interimar, el se afirmă ca un reformator. Pe plan intern, simplifică centralizarea birocratică, susține scăderea prețurilor și crește salariile, pentru îmbunătățirea nivelului de trai. Pe plan extern, se erijează în promotor al dialogului cu Occidentul. După părerea lui, pacea garantată prin arma nucleară trebuie să permită reducerea forțelor convenționale ale URSS și redistribuirea resurselor astfel eliberate către sfera civilă.² Această implicită punere în discuție a prerogativelor complexului militar-industrial îi va aduce critici din partea colegilor și va fi până la urmă una dintre cauzele căderii sale.

Lupta pentru putere dintre Hrușciov și Malenkov a început imediat după eliminarea lui Beria. Primul hotărăște reabilitarea celor 69 de înalți responsabili comuniști condamnați între 1949 și 1951 în „afacerea Lenin-grad”, înscenată de Securitate. Acuzată de „complicitate cu serviciile secrete britanice”, conducerea partidului fostei capitale imperiale fusese lichidată, ceea ce-i permisesse lui Malenkov, ajutat de Beria, să obțină controlul asupra aparatului de partid din oraș și să-și consolideze puterea în perspectiva evenimentelor de după sfârșitul epocii Stalin. Reabilitarea „vinovaților” după moartea *Vojd*-ului îi permite prim-secretarului Hrușciov să-l conteste pe rivalul său Malenkov și să-și facă astfel o imagine bună în rândul celorlalți tovarăși din partid. Cei doi conducători urmează

1. Milovan Djilas, *Conversations avec Staline*, ed. cit., p. 121 [ed. rom. cit., p. 143 – n. tr.].

2. Marie-Pierre Rey, în *Dictionnaire du communisme*, ed. cit., pp. 351–352.

căi diferite. Conducătorul interimar vrea să reformeze sistemul pentru a-l face mai performant, prim-secretarul vrea să slăbească menghina stalinistă, care sufocă societatea, pentru a-i elibera energiile. Și unul, și celălalt încearcă să consolideze regimul, dar numai unul va ajunge să-l conducă, de unde rivalitatea dintre ei.

„Liberalizarea“ poststalinistă are totuși o limită, și anume nominalizarea succesorului lui Beria la comanda poliției politice. Rebotezate „Comitetul Securității Statului de pe lângă Consiliul de miniștri al URSS“, a cărui siglă, KGB, avea să supraviețuiască mult timp și să devină celebră, „organele“ îi sunt încredințate lui Ivan Serov, adjunctul lui Beria. Acesta are mâinile la fel de pătate ca și superiorul său. Cunoscut pentru „meritele“ în deportarea balticilor, ucrainenilor și bielorușilor între 1939 și 1940, Serov s-a remarcat și prin deportarea în Siberia a unor întregi populații din Caucaz în anii 1943–1945. Tot el are la activ și lichidarea rezistenței poloneze după război. De asemenea, a fost artizanul epurării forțelor democratice în Polonia și în Germania de Est în momentul „eliberării“. Acum îi revine sarcina de a face astfel încât KBG-ul să înlocuiască în memoria sovietică GPU-ul și NKVD-ul din vremea lui Stalin: o siglă la fel de înspăimântătoare. Odată ajuns mai-marele poliției politice, Serov i se va opune ministrului de interne atunci se va discuta problema dezafectării unora dintre lagărele considerate nerentabile spre sfârșitul anilor 1950. Cum ar fi putut să schimbe un sistem care-și dovedise eficacitatea represivă?

Amnistia inițiată de Beria continuă și după eliminarea lui, dar în rândul deținuților politic care se simt excluși mocnește furia. Speranța le fusese deja înșelată la Eliberare, când, după toate sacrificiile făcute de popor pentru victorie, pe front și în lagăre, în uzine și pe câmpuri, condamnații regimului așteptaseră măsuri de clemență în semn de mulțumire pentru serviciile lor. Apoi le-a fost din nou înșelată la moartea lui Stalin, când mulți au crezut că doliul se va încheia cu achitări în masă. Mai multe lagăre de muncă sunt zguduite de proteste masive și chiar de răzmerițe. În primăvara și vara lui 1953, la Norilsk și mai ales la Vorkuta izbucnesc mari greve și mișcări de protest. Acest val de revoltă avea să constrângă puterea să reformeze sistemul penitenciar.

REVOLTA DEȚINUȚILOR DIN NORILSK

Revolta de la Norilsk a fost cea mai mare din istoria Gulagului. Au participat aproape douăzeci de mii de deținuți în șase zone ale lagărului Gorlag, complexul industrial și minier din Norilsk, unde regimul de muncă era extrem de dur. Majoritatea prizonierilor din Gorlag erau foști soldați ai Armatei Roșii, prizonieri de război străini și naționaliști ucraineni și baltici, dintre care mulți ispășeau pedepse de douăzeci și cinci de ani pentru că făcuseră parte din mișcările de rezistență împotriva forțelor sovietice în 1943–1945. Ostili regimului stalinist, ei erau gata să lupte și n-aveau mare lucru de pierdut. În cursul toamnei lui 1952, un mare contingent de prizonieri fusese transferat la Gorlag pentru vina de a fi participat la o revoltă armată în lagărele din Karagandî. Sosirea acestor rebeli

a avut un efect radical asupra climatului politic din lagărul din Norilsk. În toate zonele Gorlagului au apărut ad hoc așa-numite „comitete de grevă“. [...] Moartea lui Stalin va retrezi speranțele în eliberare. Dar amnistia pe care a proclamat-o Beria la 27 martie îi privea doar pe deținuții cu pedepse mai mici de cinci ani (majoritatea, deținuți de drept comun). Condițiile din Gorlag s-au înrăutățit. Ziua de lucru a fost mărită; prizonierii erau obligați să muncească pe o vreme foarte friguroasă, în timp ce rația de mâncare le era redusă la minimum. Gardienii au început să-i trateze pe deținuți cu o cruzime calculată. Îi incitau pe criminalii care mai rămăseseră acolo să caute ceartă cu „politici“, apoi îi pedepseau cu brutalitate pe cei din urmă. Între lunile martie și mai 1953, gardienii au ucis mai mult de douăzeci dintre aceștia. [...]

Revolta a izbucnit pe 25 mai, după ce mai mulți gardieni ar fi deschis focul asupra unui convoi de deținuți care mergeau la muncă. A început o grevă de protest care s-a propagat foarte repede în tot Gorlagul, inclusiv în zona pentru femei, dar bastioanele sale au fost zonele 4 și 5, unde deținuții – ucraineni din vest, polonezi și baltici – erau militanți și organizați. Aceștia se înarmaseră cu topoare, cuțite și târnăcoape, dar arma lor principală a fost o grevă a foamei menită să pună presiune asupra autorităților lagărului. [...] Insurgenții s-au închis în barăcile lor și au înălțat steaguri negre în semn de protest împotriva uciderii arbitrare a camarazilor lor. Fiecare zonă avea proprii conducători, dar a fost repede înființat și un comitet pentru greva generală, care trebuia să prezinte autorităților revendicările. [...] Toate cerințele greviștilor priveau respectul și demnitatea. [...] Ei voiau ca gardienii să-i strige pe nume, nu după numărul matricol cusut pe hainele de deținuți, și cereau renunțarea la aceste haine. De asemenea, cereau ca barăcile să aibă ferestre fără gratii; sfârșitul bățăilor și pedepsirea gardienilor care uciseseră deținuți; o zi de muncă normală, de zece ore, în locul schimburilor de cincisprezece ore la care erau supuși majoritatea deținuților. Voiau să li se dea voie să le scrie când vor părinților, nu doar de două ori pe an, ca până atunci. Comitetele de grevă a refuzat să negocieze cu autoritățile din Norilsk și a cerut discuții cu guvernul de la Moscova. [...]

În rândul rebelilor au apărut apoi disensiuni între cei care voiau să continue greva și cei care preferau să reînceapă lucrul, în speranța că arătându-se coopezanți vor obține concesiile de la Moscova. De fapt, combatanții n-aveau nici o șansă reală să reziste, și cu atât mai puțin să câștige: erau izolați în zona carcerală, înțesată de soldați, și nu primeau decât un sprijin minim de la restul populației din Norilsk. Atunci când procurorul general al orașului s-a adresat greviștilor la difuzor, cerându-le să se împrăstie și promițându-le că nu vor fi pedepsiți, majoritatea deținuților s-au supus. Gardienii lagărului au format mai multe grupe și i-au îndepărtat pe instigatori pentru a le face loc celorlalți să se întoarcă în barăcile lor. Câteva mii de greviști au rezistat. Pe 7 iulie, în zona 6 circa o mie de femei au format un lanț uman pe patru rânduri în jurul unui steag negru, iar când soldații au încercat să le îndepărteze au început să strige și să fluiera; au ținut-o așa cu scandalul cinci ore și n-au cedat decât în fața tunului cu apă. În zona 5, o mie patru sute de deținuți au refuzat să plece și au început să se lupte cu soldații, care au deschis focul, omorând douăzeci dintre ei. Conform rapoartelor, cel mai îndârjit act de rezistență a avut loc în zona 3, unde mai multe sute de greviști s-au închis în barăci și au rezistat în fața soldaților până pe 10 iulie. [...] După toate estimările, atunci când trupele au recâștigat controlul asupra lagărului, în rândurile deținuților se numărau cinci sute de morți și două sute zece răniți.

Orlando Figes, *Les Chuchoteurs*, Denoël, 2009, pp. 591–593

Rețelele naționaliste baltice și ucrainene, nuclee ale rezistenței împotriva regimului, au fost vârfurile de lance ale revoltelor din lagăre. Sunt structurate și bine organizate. Confruntată cu această mișcare, puterea încearcă mai întâi să tragă de timp, de teamă ca nu cumva grevele să se extindă. După lansarea atacului și înăbușirea revoltei, revendicările insurgenților au început să fie examinate. Aceste evenimente determină autoritățile să reformeze sistemul concentraționar. În iulie 1954, Comitetul Central hotărăște să reducă ziua de lucru la 8 ore, să simplifice regimurile concentraționare și să faciliteze eliberarea anticipată a deținuților merituosi. Lagărele speciale, cele mai dure, înființate în 1948 și rezervate deținuților politici – KR, de la „contrarevoluționari” –, sunt încetul cu încetul desființate. Prizonierilor li se permite de-acum să scrie scrisori și să primească pachete, adesea fără restricții. În unele lagăre, deținuții obțin autorizația de a se căsători și chiar de a trăi împreună. Această „relaxare” a Gulagului încheie unul dintre capitolele terorii staliniste. Schimbarea a fost impusă de jos, chiar de către deținuți.

În cele din urmă are loc o amnistie în masă, deoarece în doi ani, din 1954 până în 1956, numărul deținuților politici scade cu 75%. Aceste eliberări anticipate dezvăluie un aspect al politicii pe care puterea a încercat întotdeauna să-l ascundă. La întoarcerea acasă, numeroși condamnați lipsesc la apel. Au fost executați fără ca rudele lor să afle. O condamnare la zece ani în lagăr, fără drept de corespondență, echivala în vremea lui Stalin cu pedeapsa cu moartea, dar sentința nu era semnalată. Sute de mii de familii n-au fost niciodată informate despre soarta deținuților și n-au aflat locul deportării, se-nțelege de ce. Iar dacă actul în sine este arbitrar, ascunderea lui este arbitrarul absolut. Secretomania la toate nivelurile, în orice circumstanță, este, să ne-aducem aminte, temelia sistemelor totalitare. Cum partidul are întotdeauna dreptate, nu are de ce să-și justifice politica. În august 1955, Ivan Serov, șeful KGB-ului, trimite o circulară secretă tuturor direcțiilor regionale ale Securității: „La întrebările cetățenilor privind soarta rudelor și apropiaților condamnați la pedeapsa cu moartea de o jurisdicție specială, departamentul județean al KGB-ului este autorizat să răspundă oral că X sau Y a fost condamnat la 10 ani și a decedat în lagărul de muncă. [...] În certificatul de deces, data menționată va fi estimată aproximativ, în limita celor zece ani care urmează arestării. Cauza decesului va fi de asemenea menționată aproximativ.”¹ Nadejda Mandelștam, care ne-a lăsat o relatare cutremurătoare despre epoca aceea², observă că o parte dintre victimele Marii

1. „Reabilitarea”. Documentele Prezidiului CC al PCUS, Fondul Demokratia, 2000, pp. 254–255.

2. Nadejda Mandelștam, *Contre tout espoir*, Gallimard, 3 vol., 1972, 1974, 1975 [Nadejda Mandelștam, *Memorii*, 2 vol. (vol. 1: *Fără speranță*, vol. 2: *Speranța abandonată*), trad. de Nicolae Iliescu, Polirom, Iași, 2003 – n. tr.].

Terori au fost camuflate în morți ai Marelui Război Patriotic, în statistici fiind adăugați victimelor „barbariei naziste“.

Cei care au scăpat din lagăre nu sunt totuși reabilitați. Moscova nu-i acceptă. Mikoian va mărturisi mai târziu că dacă toate persoanele condamnate ar fi fost dezvinovățite „s-ar fi dovedit limpede că țara nu fusese condusă de un guvern legal, ci de un grup de gangsteri“¹. În rarele cazuri în care verdictul pronunțat în anii 1937–1938 este anulat, iar victima, dezvinovățită, reabilitarea nu aduce nici despăgubiri materiale sau financiare, nici urmărirea martorilor mincinoși sau a agenților NKVD-ului care le-au smuls mărturisiri prin tortură. Victima poate cel mult să spere că în schimbul prejudiciului suportat va primi plata pe două luni a ultimului său salariu, cel dinaintea arestării. Aceasta figurează în dosarul său ca „întreruperea contractului de muncă“! Statul, magnanim, consimte totuși să considere anii de muncă în lagăr ca „ani muncii“ la calcularea pensiei.²

DUPĂ LAGĂR³

Mi-am imaginat că voi dansa în loc să pășesc, atunci când o să-mi capăt în cele din urmă libertatea. Că o să fiu beat de fericire. Dar când am fost eliberat n-am simțit nimic din toate astea. Am trecut dincolo de porți și de ultimii gardieni, fără să simt vreo urmă de fericire sau vreun sentiment de exaltare. Acolo, de-a lungul podețului scăldat în soare, alergau două fete în rochii subțiri, râzând fericite din cine știe ce motiv. M-am uitat la ele mirat. Cum puteau să râdă? Cum puteau toți oamenii aceia să umble de colo până colo vorbind și râzând, ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic special, ca și cum nimic de coșmar și de neuitat nu ar fi planat asupra lor.

Gennady Andreev-Khomiakov, *Bitter Waters*,
Westview Press Inc, 1997, pp. 3–4

Bătrâna ucraineancă a început să țipe. „Nu am nevoie de banii voștri pentru sângele fiului meu! Luați-i voi!“ A rupt certificatele în bucăți și le-a aruncat pe jos.

Soldatul care înmâna certificatele a venit la ea. „Calmați-vă, cetățeană“, a început el. Dar bătrâna a început să țipe din nou și a rămas fără aer, sugrumată de ură.

Toată lumea tăcea, copleșită. Am auzit ici, colo suspine înăbușite și am văzut lacrimi pe obraz.

M-am întors în apartamentul meu, de unde nici un milițian nu mai putea să mă dea afară acum. Nu era nimeni acasă și, în cele din urmă, am putut să-mi plâng tot amarul în voie.

Am plâns pentru soțul meu, care, la 37 de ani, murise într-o celulă la Lubyanka, în floarea vârstei și a talentului; pentru copiii mei, care crescuseră orfani,

1. Apud Kathleen Smith, *Remembering Stalin's Victims*, Cornell University Press, 1996, p. 135.

2. Nicolas Werth, *L'Ivrogne et la Marchande de fleurs*, Tallandrier, 2009, p. 322.

3. Cele două fragmente care urmează sunt citate și în Anne Applebaum, *Gulag*, ed. cit., pp. 558 și 562. [Traducerea în română a celor două fragmente este preluată din Anne Applebaum, *Gulagul: O istorie*, ed. cit., pp. 516 și 520 – n. tr.]

cu stigmatul de copii ai „dușmanilor poporului”; pentru părinții mei, care au murit de supărare; pentru Nikolai, care fusese torturat în lagăre, și pentru toți prietenii mei care nu au mai prins reabilitarea și care zac sub pământul înghețat al Kolimei.

Olga Adamova-Sliozberg, „Le long chemin”,
L’Aujourd’hui blessé (colectiv), Verdier, 1997, pp. 80–81

„Cele două Rusii au ajuns acum față-n față, cei care au fost în închisoare și cei care i-au trimis acolo”, a scris poeta Anna Ahmatova.¹ Majoritatea eliberărilor au loc înainte de Congresul al XX-lea, din februarie 1956. Buharin, Zinoviev, Kamenev și împreună cu ei vechea gardă bolșevică eliminată de Stalin în urma proceselor-spectacol nu au totuși parte de reabilitare. Generalii din grupul lui Tuhacevski lichidați înainte de război au mai mult noroc. În ianuarie 1957, sunt achitați printr-un decret al Curții Supreme, iar o lună mai târziu partidul îi primește înapoi în rândurile sale, cu titlu postum, dar aceste două hotărâri sunt păstrate secrete. Partidul nu poate să-și anuleze hotărârea în mod public. Așa-numita „destalinizare”, dorită de Hrușciiov, corespunde unor obiective precise. Pentru prim-secretar înseamnă slăbirea pozițiilor principalilor săi rivali, ajunși în respectivele funcții datorită *Vojd*-ului. Și el îi este îndatorat lui Stalin, dar poziția pe care o ocupă îl avantajează. În fruntea partidului, se sprijină pe întreg aparatul acestuia. Dacă absolvă partidul de toată responsabilitatea pentru dezastrul din trecut, își atrage simpatia tovarășilor. Considerându-l pe dictator singurul vinovat, dezvinovățește partidul și-i pune în dificultate pe colegii din Prezidiu care au obținut aceste locuri prin voința Călăuzei, dar nu reprezintă, ca el, milioanele de aderenți, privilegiații regimului. Operațiunea „diabolizarea” a început cu doi ani înainte de Congresul al XX-lea. „În ultimii ani de viață, tovarășul Stalin a devenit din ce în ce mai ciudat, imprevizibil, iritabil, suspicios”, declară Hrușciiov în fața mai multor cadre ale partidului din Leningrad, în mai 1954. Vorbește despre „un om bolnav, nervos, coleric”, lăsând să se înțeleagă că tragedia petrecută are drept cauză boala unuia singur, nu a întregului sistem. Evocând crimele lui Stalin, prim-secretarul poate să canalizeze aspirațiile sovieticilor către o „liberalizare”, după lunga noapte totalitară, și să evite în același timp ca partidul să pară în ochii lor responsabil pentru sângele vărsat. În sfârșit și, fără îndoială, cel mai important, Stalin este un vinovat ideal spre a face uitată răspunderea conducerii pentru tot ce s-a întâmplat. Însă cu toții avuseseră o contribuție la crimele în masă: Malenkov, care asista bucuros la interogatorii și la ședințele de tortură, a condus masacrele din Bielorusia în 1937; Molotov a semnat majoritatea listelor cu condamnați la moarte în timpul Marii Terori;

1. *Apud* Stephen F. Cohen, *An End to Silence: Uncensored Opinion in the Soviet Union from Roy Medvedev's Underground Magazine „Political Diary”*, Norton & Co, New York, 1982, p. 26.

Kaganovici, care se plângea încă din 1933 că „nu sunt împușcați suficienți oameni“, a jucat un rol central în arestările în masă din 1935–1939; Vorosilov a pus să fie arestați mai mult de 36.000 de ofițeri ai Armatei Roșii între 1936 și 1940; Mikoian a epurat fără scrupule Partidul Comunist Armean în toamna lui 1937... Hrușciov însuși, bunul Hrușciov, a arestat, să ne aducem aminte, 55.741 de moscoviți pe când era în fruntea organizației de partid din capitală, în 1936–1937. Puțin mai târziu, aflat la conducerea Partidului Comunist Ucrainean, alte 168.000 de persoane au căzut victime represiunii sale. Cu toții sunt vinovați, cu toții au așadar interes să pună pe seama lui Stalin propriile crime, scopul Congresului al XX-lea. Hrușciov nu vrea să construiască o ordine mai democratică, ci un Leviathan totalitar mai eficient, dezbărat de aberațiile și excesele staliniste.¹

Revoluția ungară

Moartea lui Stalin și luptele pentru putere care au izbucnit s-au propagat în întregul imperiu. Într-un sistem hipercentralizat, forțele centrifuge sunt foarte puternice, ceea ce se întâmplă la Kremlin se repercutează până la periferii, uneori sub forme amplificate, la fel ca undele unui cutremur pornind din epicentru. Disparația Călăuzei a lăsat orfană o întreagă generație de comuniști care au trăit în și prin cultul său. Crescută în spiritul unei supuneri fără limită față de Centru, această generație e în aceeași măsură gata să urmeze fără ezitări orice „nouă cale“. Între aceste două capcane, venerația din trecut față de *Vojd* și viitoarea supunere față de Moscova, „democrațiile populare“ își caută propria cale, uneori cu stângăcie și riscând să doboare stâlpii puterii totalitare pe care se sprijină. Toată Europa Centrală și de Est, dar și China lui Mao și Vietnamul lui Ho Și Min vor cunoaște tulburări pentru a se adapta noii ordini pe cale să se instaleze. Iar imperiul pe care Stalin îl stăpânea cu mână de fier se va fisura, pentru ca în cele din urmă să se prăbușească. În RDG a avut loc deja divorțul dintre muncitori și partidul comunist, care în mod normal ar fi trebuit să-i reprezinte; în Polonia și în Ungaria se va accentua rup-tura dintre guvernare și cei guvernați, care va scoate la iveală, fără cosmetizări, felul în care se exercită dictatura *asupra* proletariatului. E logic ca repercusiunile evenimentelor din URSS să afecteze în primul rând aceste trei țări. În Germania de Est, avanpost al socialismului în spațiul vestic, populația nu are decât să privească dincolo de Cortina de Fier pentru a înțelege că nu trăiește în paradisul făgăduit. În Polonia, țară cu o puternică tradiție catolică și de lupte ancestrale împotriva

1. Paul Cocks, „The Rationalisation of Party Control“, *Change in Communist System* (ed. Johnson Chalmers), Stanford University Press, 1970, p. 155.

marelui vecin ortodox rus, jugul sovietic pare mai greu de suportat decât în alte părți. La Ialta, Churchill prezisese că URSS risca să se sufoce dacă încerca să înghită Polonia, ceea ce fusese interpretat atunci ca un pronostic eronat, având în vedere capacitatea de absorbție a Uniunii Sovietice și abilitatea de a-i conduce pe tovarășii polonezi. Viitorul îi va da dreptate Bătrânului Leu britanic, deoarece Polonia anilor 1970–1980 va fi într-adevăr unul dintre groparii comunismului. Varșovia e primul loc unde se simt consecințele morții lui Stalin. Cât despre Ungaria, unde conducerea comunistă a-ncecat întotdeauna să urmeze cel mai fidel stalinismul, dispariția *Vojd*-ului debusolează elitele, dând în același timp speranțe societății într-o posibilă reformare a sistemului. Aceste iluzii vor fi într-un final strivite de tancurile sovietice.

„Destalinizarea“ i-a fost fatală lui Bolesław Bierut, prim-secretarul Partidului Muncitoresc Unit Polonez (PMUP). Fost agent NKVD, fost membru al Partidului Comunist din Uniunea Sovietică (în timpul războiului), prieten intim al *Vojd*-ului, tovarășul Bierut, care instaurase în țara sa teroarea stalinistă pură, care-și construise propriul cult al personalității, n-a putut să suporte, fizic, faptul că Hrușciiov demola statuia Conducătorului. A murit chiar la Moscova, curând după ce a aflat de faimosul raport. „În timpul Congresului al XX-lea sau imediat după aceea, Bierut a început să se simtă rău, avea febră“, va povesti mai târziu Stefan Staszewski, la momentul respectiv membru al Comitetului Central al PMUP și redactor-șef al agenției oficiale de presă PAP. „Când s-a întors de la Moscova, delegația partidului ne-a informat că Bierut făcuse o gripă cu complicații și că rămăsese acolo. Apoi gripa a degenerat în pneumonie. N-aveam răbdare să așteptăm și întoarcerea lui pentru a asculta raportul detaliat asupra Congresului al XX-lea, așa că am cerut organizarea unei conferințe. [...] Conferința a durat mai multe zile. Ne-am spălat rufele în familie, conducerea a rezumat ceea ce spusese Hrușciiov despre Stalin și, bineînțeles, am profitat de ocazie pentru a vorbi despre stalinismul din Polonia. [...] Atunci patimile s-au dezlănțuit și au început atacurile din toate direcțiile la adresa lui Bierut și a întregii conduceri.”¹ Critici, autocritici, acest ciclu tipic comunist i-a fost fatal, se pare, liderului polonez. „Stenogramele conferinței noastre îi erau trimise în fiecare zi lui Bierut, la Moscova“, va preciza Staszewski. „Hrușciiov mi-a spus asta, mai târziu, când a venit la Varșovia la înmormântarea lui. [...] «Voi l-ați omorât pe tovarășul Bierut, din cauza voastră a murit.» Și mi-a povestit: «Eram bolnavi amândoi, și eu, și Bierut, stăteam în pat și vorbeam mereu la telefon. [...] Îmi relata tot ce se întâmpla și îmi cita din intervențiile voastre. Tovarășul Bierut era de părere că n-ați înțeles cum trebuie Congresul al XX-lea. [...] S-a îmbolnăvit așa de rău, că până la urmă a făcut un infarct. Pneumonia aproape că se vindecase, dar a făcut infarct

1. Relatări culese de Teresa Toranska, *ONI, des staliniens s'expliquent*, ed. cit., pp. 161–162.

și voi sunteți de vină.»¹ Erwin Weit, care a fost interpret pe lângă conducătorii polonezi, va afirma că Bierut s-a sinucis din disperare, fiindcă Hrușciiov ar fi refuzat să-l primească la Congresul al XX-lea.²

Tovarășul Bierut reușise totuși să negocieze noua orientare poststalinistă dorită de Kremlin. Începând din octombrie 1953, anunțase câteva măsuri care inaugurau „noua cale” poloneză. Congresul PMUP din martie 1954 votase separarea puterilor dorită de Moscova. Bierut rămânea șeful Partidul Comunist, dar alții au preluat conducerea și postul de prim-ministru. În decembrie 1954, Ministerul Siguranței Publice a fost desființat, tot pentru a se face pe placul tovarășilor sovietici. Diversele servicii ale poliției au fost repartizate mai multor ministere. La începutul lui 1955, patru înalți funcționari ai Siguranței și mai mulți ofițeri de contraspionaj au fost excluși din partidul comunist și trimiși în judecată pentru „violarea legalității revoluționare”. Rețeaua de informatori a poliției politice a fost suprimată, condițiile de detenție s-au îmbunătățit, o parte din prizonieri aveau să fie eliberați „din motive medicale”, procesele s-au rărit, iar verdictele au devenit mai blânde. În închisori, deținuții nu au mai fost bătuți. Totuși, la moartea lui Bierut, încă mai rămăneau 30.000 de deținuți politici. Abia atunci începe „dezghețul”, cel adevărat. Conducerea PMUP e preluată de Edward Ochab. Nu e un stalinist mai puțin convins decât predecesorul său, dar, pentru a marca ruptura hotărâtă la Congresul al XX-lea, trebuia să practice „deschiderea”. Este decretată o amnistie în urma căreia nu vor mai rămâne în spatele gratiilor decât 1.500 de deținuți politici. Administrarea închisorilor revine Ministerului Justiției, nu Ministerului de Interne, ca înainte, procurorul general și ministrul justiției sunt înlocuiți, iar unii condamnați sunt reabilitați.

Polonia poststalinistă ar fi putut servi drept model de adaptare a comunismului la noile norme, dacă muncitorii n-ar fi ajuns să zădărnicească planurile făcute în acord cu fratele mai mare sovietic. Pe 28 iunie 1956, salariații marilor uzine din Poznań defilează pe străzile orașului și în curând li se alătură alți muncitori. Toți cer același lucru: revalorizarea salariilor. Manifestația pașnică degenerază în confruntări violente. Protestatarii atacă mai multe comisariate de poliție, de unde iau arme pe care apoi și le împart. Se aud sloganuri precum: „Pâine!”, „Alegeri libere!”, „Afară cu trupele sovietice!” Polițiștii trimiși imediat la fața locului de Ministerul de Interne refuză să tragă. Este proclamată starea de asediu, intervin trupele blindate ale Ministerului Apărării. Sunt consemnate 53 de decese, 270 de manifestanți sunt răniți. Puterea s-a temut, la fel și Moscova. Atunci când proletarii se revoltă, mitul socialist se prăbușește, iar URSS nu poate să permită așa ceva. Hrușciiov hotărăște să readucă Polonia pe drumul cel bun, să vină în persoană la Varșovia pentru a da

1. *Ibid.*, p. 162.

2. Erwin Weit, *Dans l'ombre de Gomulka*, Robert Laffont, 1971, p. 37.

instrucțiuni PMUP-ului și să pună capăt tulburărilor. Debarcă în capitala poloneză în plin conclav al partidului, în octombrie 1956.

HRUȘCIOV LE IMPUNE REGULILE SALE TOVARĂȘILOR POLONEZI

Relatarea lui Edward Ochab, prim-secretar al partidului:

Cei de la ambasada URSS nu mă plăceau deloc, fiindcă trimiteau mai întâi la Moscova rapoarte pe care apoi trebuiau să le facă să corespundă situației din Polonia. Ambasadorul Ponomarenko își apăra pielea denunțând fie fățiș, fie prin aluzii faptul că Polonia era guvernată de oportuniști sau de oameni care o apucau pe calea oportunismului. Se referea la articolele din presă, care deveneau tot mai îndrăznețe [...]. N-aveai cum să le explici jurnaliștilor că e preferabil să tacă, fiindcă astfel nu făceau decât să-i enerveze pe prieteni, dându-le dovezi că în Polonia izbucnise sau avea să izbunească foarte curând contrarevoluția. [...]

Celălalt motiv de îngrijorare pentru mine erau consecințele amnistierii deținuților politici. Știam că e necesară, dar ne expunea unui mare risc, deoarece bănuiam că majoritatea, odată ieșiți din închisoare, aveau să provoace dezordine. [...] Declarațiile lor fără rețineri, împreună cu cele ale unei părți din presă, nu puteau decât să-i îngrijoreze pe prietenii sovietici. În timp ce se desfășura cea de-a opta plenară a partidului, în octombrie 1956, Hrușciiov a venit la Varșovia, cu avionul, fără să-l fi invitat nimeni. A trebuit să întrerupem plenara și să mergem să-l întâmpinăm la aeroport. [...] În primul grup care a sosit erau Molotov și Mikoian, poate și Kaganovici, toți destul de calmi, am schimbat câteva cuvinte, iar Hrușciiov a aterizat un sfert de oră mai târziu. Imediat ce-a coborât din avion, ne-a amenințat ostentativ cu pumnul. Apoi s-a dus la generalii sovietici, un rând întreg, și i-a salutat mai întâi pe ei. Abia după aceea s-a apropiat de noi și iar mi-a fluturat pumnul strâns pe sub nas. Evident, amenințarea nu-mi era adresată doar mie, ci întregului partid polonez. [...] La Belvedere, palatul șefului statului, unde-i primim pe oaspeții de seamă, i-am spus: „Nu vom anula plenara. [...] Noi răspundem pentru țara noastră, așa că facem ce credem de cuviință, fiindcă sunt chestiuni care țin de afacerile noastre interne. Nu facem nimic care să amenințe interesele aliaților noștri, și mai ales interesele Uniunii Sovietice.“ Mikoian a încercat să pună presiune asupra mea spunând că veniseră în calitate de prieteni, nu de dușmani. Dar i-am răspuns că noi nu folosim astfel de metode cu prietenii noștri, că nu vom da înapoi, că nu vom amâna plenara și că numai Comitetul nostru Central va hotărî în problemele poloneze. [...] Hrușciiov amenința că va interveni. Diviziile sovietice erau pe drum. Hrușciiov a mai încercat să strige: „O să vedem noi cine e dușmanul Uniunii Sovietice.“ [...] L-am întrebat pe Hrușciiov: „Dar dumneavoastră ne consultați în privința alcătuirii Biroului Politic sau a Comitetului Central?“ Atunci a început să râdă: „I-auzi, domnule!“ Cu asta discuția s-a încheiat.

Relatări culese de Teresa Toranska,

ONI, des Staliniens s'expliquent, Flammarion, 1986, pp. 79–81

Conducătorii sovietici și polonezi se înfruntă toată noaptea, uneori cu violență. Afară, o parte din trupele poloneze sunt mobilizate pentru a face față unei eventuale intervenții sovietice. Ochab și tovarășii săi promit că, chiar dacă Polonia socialistă va urma în viitor o politică mai naționalistă, va rămâne fidelă URSS. Până la urmă Hrușciiov cedează, aprobă noua alcătuire a Biroului Politic dorită de conducerea PMUP.

Conducerea sovietică a dat înapoi pentru că în același timp mocnește revolta și la Budapesta, mai impetuoasă pe malurile Dunării decât la Varșovia. Ar fi un risc prea mare ca Moscova să trebuiască să facă față la două insurecții simultane, în Ungaria și în Polonia. Władysław Gomułka e ales la conducerea PMUP. Nu e un neofit al comunismului – „Odată ce-o să deținem puterea, n-o s-o mai lăsăm din mână niciodată!”, anunțase el încă din 1945 –, dar, cum a fost victima luptelor dintre facțiuni pe vremea lui Bierut și a cunoscut închisoarea, nu e o personalitate de temut. Secretar general al partidului după război, Gomułka a fost demis din funcție în 1948, pentru „deviaționism și naționalism”, apoi arestat în 1951. Din punctul de vedere al Moscovei, numirea lui e răul cel mai mic. Ținând cont că e într-un moment în care vrea să dea comunismului nuanțe locale, aproape peste tot în imperiu, pentru a încerca să (re)facă legătura dintre ideal și aspirațiile populare, Hrușciov îl agreează pe acest național-comunist. Găsește în Gomułka un om devotat și abil, în stare să meargă în direcția dorită de polonezi și în același timp să rămână pe calea sovietică. „Sistemul se mulțumește să schimbe piesele uzate ale aparatului, înlocuindu-le fie cu unele noi, fie cu unele vechi, dar altfel ambalate”, va comenta Stefan Staszewski, fostul membru al Comitetului Central al PMUP. „Societatea înțelegea că nu va scăpa niciodată de puterea comunistă, așa că încerca să găsească un comunist care i se părea mai uman. În memoria colectivă imaginea a ce fusese Gomułka până în 1948–1949 se ștersese, datorită destinului care-i fusese hărăzit. Lumea uitase că fusese un comunist mai dur și mai consecvent decât Bierut.”¹

Primele măsuri anunțate deschid calea unei schimbări incontestabile: primatul Poloniei, cardinalul Wyszyński, aflat din 1953 în domiciliu forțat într-o mănăstire, este eliberat; puterile poliției sunt limitate; 90% dintre gospodăriile colective dispar. Totuși, legăturile cu URSS sunt confirmate printr-un acord semnat la Moscova la jumătatea lui noiembrie 1956. Alegerile legislative din ianuarie 1957 iau forma unui plebiscit în favoarea lui Gomułka. Bazându-se pe noua sa putere, acesta va începe să strângă șurubul și să anuleze concesiile făcute compatrioților săi. Odată ajuns din nou în fruntea partidului-stat, grație manifestațiilor de la Poznań, Władysław Gomułka va fi îndepărtat din această funcție abia peste paisprezece ani, în 1970, în urma revoltei din Gdańsk. Strada îl făcuse rege și tot strada avea să-l detroneze.

În Ungaria poststalinistă a avut loc un proces comparabil cu cel din Polonia, însă mai amplu și mai dramatic. La Budapesta, dispariția *Vojd*-ului a zdruncinat și coloanele templului. Mátyás Rákosi, conducătorul partidului comunist, a încercat mereu să-i imite în toate privințele pe sovietici. Declara cu mândrie că e „cel mai bun elev al lui Stalin”. Odată ce forțele democratice au fost lichidate, după război, prin a sa

1. Comentarii culese de Teresa Toranska, *ONI, des staliniens polonais s'expliquent*, ed. cit., p. 167.

„tactică a salamului“, a aplicat cu program rețelele terorii. Poliția politică, ÁVH, a devenit atotputernică, închisorile s-au umplut, tortura s-a sistematizat. Societatea era încercuită, nu mai putea face nici o mișcare liberă. Viața asociativă a permis crearea unei imense rețele de supraveghere, condusă de oameni de încredere, care asigurau controlul în funcție de categorii precum sexul, vârsta, reședința, locul de muncă, profesia, chiar hobby-urile. În domeniul culturii, „doctrina Jdanov“ a fost aplicată *à la lettre*. În momentul rupturii de Belgrad, Rákosi a fost primul care a propus Moscovei planuri pentru invadarea Iugoslaviei. Când Stalin a hotărât să-i lichideze pe foștii cominterniști încă în funcții în „democrațiile populare“, pentru a-i instala pe oamenii lui, a deschis seria proceselor avându-l drept cap de afiș pe László Rajk, adjunctul și concurentul lui Rákosi. Discipol emerit al *Vojd*-ului, acesta a devenit incomod odată cu începutul „destalinizării“.

În iunie 1953, Mátyás Rákosi este convocat la Moscova, împreună cu numărul doi și numărul trei din partid, Ernő Gerő și Mihály Farkas. Delegația ungară e primită la Kremlin de Prezidiul în formulă completă. Sistemul Rákosi se prăbușește chiar în acel moment. Tovarășii sovietici îl copleșesc cu critici și-l somează să-și îndrepte greșelile. Tonul este brutal, Beria îi tratează pe șefii partidului comunist din Ungaria drept „o șleahță de evrei“. Deunăzi un puternic stalinist, Rákosi iese de la acea întâlnire fără jumătate din putere. Până atunci responsabil cu partidul și cu guvernarea, trebuie acum să cedeze postul de prim-ministru în favoarea lui Imre Nagy, un comunist mai degrabă șters, dar apreciat de noua conducere sovietică. Moscova îl cunoaște pe acest nou promovat. Nagy a participat la războiul civil de la începuturile regimului sovietic, s-a instalat în URSS în 1930 pentru a scăpa de reprimarea comuniștilor din Ungaria; cel mai important, a fost un eficient agent al NKVD-ului, denunțându-i „organelor“ pe tovarășii lui unguri care se refugiaseră, ca și el, pe pământ sovietic.¹ Drept răsplată, a scăpat de epurările din timpul Marii Terori, prin care au fost lichidați și cominterniștii unguri. Există un detaliu care ne ajută să înțelegem ce însemna pe atunci Nagy pentru conducătorii sovietici. În 1955, după ce țara sa a fost „eliberată“ de Armata Roșie, Nagy trebuie să se întoarcă la Budapesta în calitate de viitor ministru al agriculturii. Înainte de plecare, este primit de Molotov, o onoare ieșită din comun. În timpul întâlnirii, Stalin bagă capul în biroul adjunctului său. Îl salută pe Nagy astfel: „Vă felicit, tovarășe, pentru eliberarea orașului dumneavoastră de baștină, Kaposvár.“ Aceasta se petrecuse chiar în ziua respectivă.² Gestul și cuvintele *Vojd*-ului însemnau o confirmare pentru el.

1. *Rodina*, nr. 2, 1993, pp. 55–57.

2. Miklós Molnár, *De Béla Kun à János Kádár: Soixante-dix ans de communisme hongrois*, PFNSP/Institut Universitaire des Hautes Études Internationales, 1987, pp. 220–221.

Cu toată protecția din partea Moscovei, și Nagy a căzut până la urmă în dizgrație. În 1949, când Rákosi a hotărât colectivizarea forțată, el a făcut greșeala să-și exprime dezacordul. A fost trecut pe linia moartă, până în 1953, când Beria l-a reabilitat. Noul prim-ministru întreprinde reformele dorite de Moscova. În câteva luni lagărele de concentrare sunt desființate, șeful poliției politice e condamnat, în domeniul economic artizanatul este din nou parțial autorizat, cotele datorate de țărani se diminuează, unele gospodării colective sunt închise, prețurile scad cu mai mult de 13%. Dar lichidarea lui Beria la Moscova slăbește poziția lui Nagy. Rákosi, care ține bine frâiele partidului, vrea să-și ia revanșa. Rivalitatea dintre Hrușciiov și Malenkov la Kremlin îi favorizează planurile. În vreme ce conducătorii sovietici își dispută puterea la Moscova, Rákosi îl demite pe Nagy, în aprilie 1955, și-l plasează în arest la domiciliu. După „dezgheț“, Ungaria cunoaște o nouă perioadă de glaciațiune. Colectivizarea pământurilor este reactivată, sunt luate măsuri disciplinare împotriva „reformatorilor“, mai mulți jurnaliști sunt destituiți, mediile culturale sunt epurate. Cu toate acestea, Ungaria din 1955 nu mai este cea din 1948, ușile și ferestrele au fost întredeschise, populația, intelectualii, chiar și militanții partidului comunist s-au obișnuit să respire mai în voie. Sub șapa de plumb, societatea fierbe.

În sistemele comuniste, unitatea partidului este o condiție sine qua non pentru supraviețuirea regimului. Centralismul democratic – un alt oximoron specific lui – este garantul rezistenței monolitului. Partidul și statul sunt atât de strâns legate, după cum bine știm, încât dacă în rândurile partidului se instalează spiritul contestatar întreaga putere e în pericol. Dacă cei care conduc organizația nu reușesc să stopeze în fașă criticile din interiorul ei sau dacă nu susțin reformele astfel încât partidul să evolueze în sensul dorit de contestatari, mașinăria riscă să se defecteze, atât este de rigidă. Pentru Rákosi pericolul nu vine din partea populației, pe care a învățat s-o facă să i se supună, ci de la unii dintre tovarășii săi, care nu vor să accepte întoarcerea în trecut propusă de el. În redacția oficiosului de partid, de exemplu, oamenii au prins gustul dezbaterilor, la fel în rândul tineretului comunist. Pentru a întreține dialogul, contestatarii înființează Cercul Petőfi, în cinstea poetului național al Ungariei, erou al revoluției din 1848 împotriva Imperiului Habsburgic. Alegerea numelui e justificată. URSS poate fi considerată o putere de ocupație, chiar dacă nu e desemnată ca atare. Economie, istorie, filozofie marxistă, rolul presei, soarta voluntarilor din războiul spaniol (lichidați prin epurările staliniste), nici un subiect nu e tabu în discuțiile cercului. În toamna lui 1955, 60 de artiști și scriitori, membri ai elitei intelectuale a partidului, protestează împotriva cenzurii și represiunii îndreptate asupra vieții culturale. În plin efervescență contestatară, Rákosi pleacă la Moscova să asiste la Congresul al XX-lea. Se întoarce de acolo convins că Hrușciiov a mers prea departe cu raportul lui, că are zilele numărate: „În câteva

luni va fi declarat trădător și totul o să reentre în normal“, prezice el.¹ Rákosi are inima mai rezistentă decât Bierut, speră să facă față destalinizării, dar subestimează amploarea contestării. Punerea în discuție a „cultului personalității“ la Moscova amplifică ardoarea criticilor la Budapesta. Plouă cu acuzații la adresa conducerii partidului, mai ales cu privire la procesele politice trucate din ultimii ani ai stalinismului.

La jumătatea lui iulie 1956, Mikoian e trimis de Moscova să încerce să stopeze criza. Contestat, Rákosi primește permisiunea să se pensioneze și se va stabili în URSS. Îi lasă locul adjunctului său, Ernő Gerő. Începe o nouă perioadă de dezgheț, criza este înăbușită pentru moment. Câțiva torționari din ÁVH (poliția politică) sunt trimiși în închisoare, în jur de trei sute de victime – comuniști și social-democrați – sunt reabilitate, arhiepiscopul Mindszenty, condamnat la închisoare pe viață în 1949, este plasat în arest la domiciliu, alți prelați sunt eliberați. Pe 6 octombrie, la funeraliile postume ale lui László Rajk și ale tovarășilor săi, condamnați în 1949 și îngropați în secret imediat după ce au fost executați, participă în tăcere pe străzile Budapestei mai mult de 100.000 de persoane. O premieră într-un regim comunist.

Rezolvarea crizei din Polonia, reculul Moscovei în fața tovarășilor de la Varșovia încurajează contestările din Ungaria. Acest fericit deznodământ este salutat în mai multe adunări organizate în facultăți, unde se cere și organizarea unei manifestații de solidaritate cu Polonia pe 23 octombrie. Trei sute de mii de persoane mășcăluiesc pe străzile Budapestei în drum spre statuile eroilor independenței ungare și poloneze. Manifestanții avansează patru revendicări: independența națională, retragerea trupelor sovietice, organizarea de alegeri libere, întoarcerea la putere a lui Imre Nagy. În aceeași seară, la radio, Gerő, secretarul general al partidului, afirmă că nu va ceda în fața contrarevoluției. Declarația lui declanșează explozia. O parte din mulțime atacă sediile radioului și oficiosului de partid, alți manifestanți dărâmă o imensă statuie a lui Stalin. Poliția politică deschide focul, contestatarii ripostează cu arme primite de la poliția municipală. Ungaria cade pradă războiului civil, în același timp insurrecție națională și revoluție „antitotalitară“, cu expresia lui Raymond Aron. Douăsprezece zile care aveau să zguduie lumea comunistă.

Sunt prezente patru forțe:

– Strada, un număr mic de insurgenți, dar hotărâți, bazându-se mai ales pe sprijinul și solidaritatea activă a întregii populații civile. Încurajată de prăbușirea puterii, mulțimea atacă simbolurile regimului blamat. Mai mulți polițiști ÁVH sunt linșați, o serie de clădiri publice sunt incendiate, emblemele comuniste și câteva tancuri sovietice sunt distruse.

– Consiliile revoluționare sau consiliile muncitorești înființate spontan, care reprezintă adevărata forță a insurrecției. Aceste organizații asigură

1. Apud Paul Kecskemeti, *The Unexpected Revolution*, Stanford University Press, 1961, p. 71.

fie sarcinile administrative, mai ales în localitățile de provincie care se solidarizează cu insurgenții de la Budapesta, fie conducerea instituțiilor sau întreprinderilor. Organe de *self-government*, aceste diverse consilii dau un caracter specific evenimentelor, anume caracterul unei revoluții spontane, pluraliste, multiforme, fără o conducere centrală și fără o tendință dominantă, în afară de voința comună de independență națională și de libertate civilă.¹ După modelul comitetelor naționale din 1945, născute în urma Eliberării (dar infiltrate, la vremea aceea, de comuniști), aceste puteri se instalează în locul puterii locale dezagregate a partidului-stat. Caracteristica lor originală și comună este „invenția democratică”². Instituție non-instituțională, rețea de intercomunicație și de acțiune, ele incarnează o putere populară nearticulată, pe lângă forțele armate, guvern, forțele religioase, grupurile profesionale. Ele sunt societatea civilă ce renaște din propria cenușă pentru a cere dispariția tuturor reprezentanților stalinismului, conducere proprie, alegeri libere, independența națională, într-un cuvânt, sfârșitul comunismului.

– Partidul-stat, a treia forță prezentă, e în plină dezagregare. Își arată adevărata față, un concept gol întrupat de o poliție dezintegrată și o mână de conducători care se agață de scaunele din Comitetul Central. Nimeni sau aproape nimeni nu vrea să apere epava cu arma în mână. Șovăielile puterii din acele zile, zadarnica ei încercare de a răspunde revendicărilor populației pentru a înăbuși revoluția arată degingolada regimului și anunță prăbușirea lui. Pe 24 octombrie, a doua zi după confruntările din fața sediului radioului, unde s-a vărsat pentru prima oară sânge, Comitetul Central îl cooptează în componența sa pe Imre Nagy. Acesta devine președintele Consiliului. Întoarcerea la putere a lui Nagy era una dintre revendicările insurgenților. Deschiderea practică de el în anii 1953–1955, faptul că fusese îndepărtat de la putere de stalinistul Rákosi îl transformă într-un erou al contestatarilor. În timpul exilului său interior, de la destituire și până la revenirea la putere, Nagy și-a scris memoriile, în care expune concepția sa despre un comunism mai uman. Condamnă acolo aspru lichidarea forțelor democratice după război, regretă dictatura partidului unic, amintește poziția sa împotriva colectivizării și își declară interesul pentru mișcarea de revoltă izbucnită în timpul conferinței de la Bandung, Indonezia, în aprilie 1955, care a reunit douăzeci și nouă de țări africane și asiatice. După părerea lui, Ungaria ar fi trebuit să adere la această mișcare și să se delimiteze de cele două blocuri, răsăritean și apusean, de Pactul de la Varșovia și de NATO. Opiniile sale sunt apropiate de cele ale contestatarilor, dar în același timp Nagy rămâne un comunist care nu vrea să acționeze în afara cadrului „legal”. Și prin aceasta nu rezonază cu revoluția dorită de populație. Guvernul pe care-l numește

1. Miklós Molnár, *Histoire de la Hongrie*, Perrin/Tempus, 2004, p. 408.

2. Claude Lefort, *L'Invention démocratique*, Fayard, 1981 [*Invenția democratică*, trad. de Nicolae Baltă și Vasile Mleşniță, Paralela 45, Pitești, 2002 – n. tr.].

are aproape aceeași componență precum cel dinainte, astfel că după numire se continuă reprimarea insurecției. Dezamăgirea ungarilor este pe măsura eșecului lui Nagy. Când în sfârșit ia poziție, proclamând un armistițiu unilateral, desființând poliția politică și denunțând Pactul de la Varșovia, e prea târziu. Forțele contrarevoluționare, comuniștii ortodocși susținuți de sovietici, au organizat deja înăbușirea revoluției.

– URSS, care, prin armată, poliția politică și consilieri, e omniprezentă în țară, reprezintă cea de-a patra forță, de departe cea mai consistentă. Mihail Suslov, considerat noul „ideolog” al Partidului Comunist sovietic, și Anastas Mikoian vin de la Moscova pentru a le da o mână de ajutor tovarășilor unguri. Îl dau jos pe Gerő și îl numesc în fruntea partidului, în locul lui, pe János Kádár. Noul prim-secretar este considerat, ca și Nagy, un „liberal”, deoarece se aflase în conflict cu Rákosi. Ungurul Kádár, la fel ca polonezul Gomulka, ajuns la conducerea PMUP aproape în același timp, este și el, de fapt, un comunist cuminte, care nu va trăda niciodată cauza. Responsabil al partidului în timpul războiului, după Eliberare a fost eclipsat de comuniștii veniți de la Moscova să dirijeze țara. În 1949, ca ministru de interne, a condus, după cum se știe, interogatoriul prietenului său Rajk, pentru a-l constrânge să-și mărturisească „crimele” și pentru a justifica executarea care-l aștepta. La începutul anilor 1950, pentru că a intrat în conflict cu Rákosi, Kádár a fost închis, ceea ce l-a transformat într-un „martir” al sistemului. Moscova l-a ales pentru a da senzația unei rupturi de trecut. După revoluție începe cursa pentru putere. Kádár promite întâi formarea unui guvern „de largă reprezentativitate”. În cabinetul condus de Nagy intră miniștri noi, care nu sunt membri ai PC. Apoi, presa de partid schimbă tonul în privința insurgenților. Mișcarea revoluționară, calificată drept „națională și democratică”, nu mai este ostracizată. Pe 28 octombrie e anunțat un nou program de guvernare, care ține cont de majoritatea revendicărilor formulate de studenți înainte de începutul insurecției. Aceste concesii vin însă prea târziu. Consiliile muncitorești, comitetele revoluționare, partidele și grupările apărute spontan vor să meargă mai departe. Cer un adevărat guvern de deschidere națională, organizarea de alegeri libere, retragerea țării din Pactul de la Varșovia. Două zile mai târziu, pe 30 octombrie, PC face o nouă concesie, aprobând abolirea partidului unic și întoarcerea la un sistem de guvernământ bazat pe o coaliție de partide, ca în 1945. Pe 1 noiembrie, este trecut un alt prag, partidul recomandă retragerea Ungariei din Pactul de la Varșovia. Într-o declarație difuzată la radio, Kádár salută „eroica răzvrătire a poporului” și anunță crearea unei noi organizații (comuniste), Partidul Socialist al Muncitorilor din Ungaria, MSzMp. Dar avântul se oprește aici. Prim-secretarul dispăre din scenă; se va întoarce cu tancurile sovietice, pe 4 noiembrie.

Uniunea Sovietică e singura care rezistă în fața acestor tulburări. Și tot ea avea să pună capăt speranțelor ungarilor. La începutul revoluției, pe 24 octombrie, guvernul lui Imre Nagy a invocat Tratatul de la Varșovia

pentru a cere trupelor sovietice să restabilească ordinea. Două divizii blindate ale Armatei Roșii care staționau în apropierea capitalei au fost primite la Budapesta cu cocktailuri Molotov. A fost proclamată legea marțială, dar forțele de securitate, poliția și armata ungară s-au dezintegrat, lăsând puterea practic izolată. Moscova a înțeles că trebuie să găsească o soluție de compromis, pregătind între timp riposta. Simultan cu sosirea oficială a lui Suslov și Mikoian la Budapesta, Ivan Serov, șeful KGB, vine și el acolo, dar în cea mai mare discreție.¹ Rolul lui este să organizeze contrarevoluția, recâștigarea puterii. Între autoritățile ungare, sau ce-a mai rămas din ele, și emisarii de la Moscova începe mascarada. În vreme ce Nagy și Kádár dau impresia că se raliază tot mai mult insurtecției, stăpânii lor sovietici se pregătesc s-o lichideze, lăsând să se înțeleagă, în aparență, că nu au nici o intenție să intervină. Nagy a fost fără îndoială indus în eroare de Moscova, dar nu și Kádár. Primul va plăti cu viața, cel de-al doilea va fi promovat, fiindcă i se va încredința conducerea Ungariei postrevoluționare. Trupele sovietice simulează mai întâi retragerea, pentru a se pregăti mai bine să se întoarcă. Ambasadorul URSS la Budapesta joacă un rol de frunte în această farsă. Jură cu mâna pe inimă că țara lui n-are de gând să se amestece în afacerile interne ale Ungariei, în timp ce, de fapt, organizează riposta împreună cu Serov. Și Iuri Andropov, acesta e numele lui, va avea un viitor strălucit. După ce a înăbușit revoluția ungară, va fi numit de Hrușciiov în Comitetul Central al partidului pentru a se ocupa de relațiile cu „partidele frățești“, după care va prelua șefia KGB-ului și, la sfârșitul vieții, va deveni la rândul-i conducătorul Uniunii Sovietice.

ANDROPOV, LICHIDATORUL REVOLUȚIEI UNGARE

Rolul-cheie în destabilizarea guvernului Nagy îi revine lui Iuri Andropov. Plin de admirație, un tânăr diplomat sovietic aflat în post la Budapesta va afirma că șeful lui a fost primul care „ghicise“ intențiile lui Nagy și a rămas stăpân pe situație în timpul crizei ce a urmat: „Era atât de calm – chiar și atunci când gloanțele zburau în toate părțile și ambasada părea o fortăreață asediată.“ Pe 1 noiembrie, Nagy a fost trezit dintr-odată din somn: mai multe unități ale Armatei Roșii intrau în Ungaria, iar alte forțe sovietice evacua Budapesta. Andropov, contactat de Nagy, i-a dat în mai multe rânduri asigurări că retragerea continua așa cum fusese prevăzut; trupele intrate în Ungaria aveau doar rolul de a garanta siguranța celor care se retrăgeau. Nagy a anunțat ieșirea țării sale din Pactul de la Varșovia, a proclamat neutralitatea și a cerut Organizației Națiunilor Unite să ia în dezbateră problema Ungariei. A doua zi, guvernul ungar a protestat oficial pe lângă URSS cu privire la violarea teritoriului țării și a sesizat ONU. În timp ce-i dădea asigurări lui Nagy că nu are de ce să se teamă, Andropov urzea în taină împreună cu Kádár debarcarea lui. Aproape sigur, Kádár acționa sub constrângere; nu uitase anii de închisoare și torturile pe care le suportase între 1951 și 1954, iar Andropov îl amenința direct că-l va readuce la putere pe Rákosi dacă el refuza să coopereze.

1. Henri-Christian Giraud, *Le Printemps en octobre*, Le Rocher, 2006, p. 642.

Pe 3 noiembrie, seara, ministrul apărării din guvernul Nagy, Pál Maléter, a fost invitat la cartierul general al forțelor sovietice pentru discutarea ultimelor detalii în legătură cu retragerea Armatei Roșii. La miezul nopții, când se țineau toasturi, Serov a intrat val-vârtej în sală, cu un pistol Mauser în mână, urmat de un grup de ofițeri KGB, și a arestat întreaga delegație ungară. Fiecare prizonier a fost închis într-o celulă separată. Spre ziuă, auzind împușcături – erau simulacre de execuții –, Maléter și subordonații săi au fost convinși că toți ceilalți fuseseră lichidați.

Pe 4 noiembrie, în zori, Armata Roșie a început atacul. Pentru a amâna cât mai mult posibil riposta ungarilor, Andropov a continuat înșelătoria până în ultimul moment. Când comandantul-șef al armatei ungare i-a telefonat prim-ministrului să-l informeze despre atacul sovietic, Nagy a răspuns: „Ambasadorul Andropov e alături de mine și mă asigură că trebuie să fie o confuzie la mijloc, că guvernul sovietic n-a ordonat invadarea Ungariei. Ambasadorul și cu mine încercăm să sunăm la Moscova.”

Christopher Andrew, Oleg Gordievsky,

Le KGB dans le monde: 1917–1990, Fayard, 1990, pp. 426–427

János Kádár e o piesă de rezistență a contrarevoluției. După discursul pronunțat la radio pe 1 noiembrie și după ce a anunțat crearea unui nou partid comunist, dispare. Ferenc Münnich, unul dintre colegii lui din Prezidiu, noua conducere instalată la începutul acestor evenimente, l-a dus la ambasada sovietică pentru o întâlnire cu Andropov, Mikoian și Suslov. În aceste momente decisive, Münnich joacă de partea Moscovei, căutând aderenți. Cominternist încă de la înființarea organizației, fost ambasador al Ungariei în URSS, este omul sovieticilor. Kremlinul voia să-l facă noul stăpân al Ungariei (re)sovietizate, după înfrângerea revoluției. Conducătorii sovietici au preferat până la urmă să-l păstreze pe Kádár, pentru a-l controla mai bine: acesta a trebuit să se dovedească un călău exemplar al poporului său pentru a-și face uitate slăbiciunile reformatoare din timpul revoluției. Kádár și Münnich merg apoi în Ujgorod, un mic oraș din Ucraina sovietică subcarpatică, unde îi așteaptă Hrușciiov. Pe 2 și 3 noiembrie, liderul sovietic organizează consultări pe toate fronturile cu responsabili „democrațiilor populare”, chinezii și iugoslavii. Intervenția e încuviințată de toți potențaii. În dimineața de 4 noiembrie, Armata Roșie invadează Ungaria. În același timp, Kádár și alți câțiva comuniști unguri se instalează la Szolnok, la o sută de kilometri de Budapesta. De-acolo, anunță formarea unui „guvern revoluționar muncitoresc și țărănesc”, a cărui primă decizie este să ceară ajutorul trupelor sovietice aflate deja pe drum. Scenariul pus la cale de Moscova nu păcălește pe nimeni, dar conducătorii sovietici vor să dea planurilor de a înăbuși revoluția o aparență de legalitate. URSS va folosi mereu aceeași metodă în viitor: va răspândi un pseudo-„apel la ajutor” pentru a justifica mai ales invadarea Cehoslovaciei în 1968 sau ocuparea Afganistanului în 1979. Prin această stratagemă încearcă să lase impresia că „tabăra socialistă”, care este întruchiparea păcii între popoare, nu s-ar comporta niciodată precum „imperialiștii”.

Poporul ungar opune o rezistență îndârjită. Trupele sovietice au nevoie de o săptămână pentru a securiza Budapesta, cu toate că revoluționarii nu sunt aproape deloc organizați din punct de vedere militar. Kádár își instalează guvernul în capitală abia pe 12 noiembrie. Consiliile muncitorești rămân în grevă coordonată, viața economică e paralizată. Asociațiile de intelectuali, în frunte cu scriitorii, își continuă acțiunile de protest. Pe 21 noiembrie se înființează un Consiliu revoluționar al intelectualilor. Jurnaliștii organului de partid, *Népszabadság*, rămân în grevă, circulă fluturași de propagandă, pe străzile capitalei au loc mai multe manifestații spontane. Abia pe 9 decembrie puterea va fi în stare să dizolve consiliile muncitorești și comitetele naționale și să-i aresteze pe responsabili. În acel moment revoluția ungară e înfrântă. Trei mii cinci sute de revoluționari au fost uciși în lupte și mai mult de douăzeci de mii răniți.

În ziua invaziei sovietice, 4 noiembrie, Imre Nagy, familia, consilierii lui și câțiva prieteni politici s-au refugiat la ambasada Iugoslaviei. Pe 21 noiembrie, Kádár îi asigură că pot să se întoarcă acasă fără nici un risc. Imediat ce ies din ambasadă, toți refugiații sunt arestați de sovietici și trimiși în România. Instrucția și procesul „vinovaților” au loc în secret. Pe 17 iunie 1958, un comunicat oficial al ministrului de justiție ungar anunță că Imre Nagy și opt dintre „complicii” săi au fost executați pentru înaltă trădare. Ca și în cazul lui Rajk, cu mai puțin de zece ani înainte, soarta rezervată lui Nagy servește pentru a ascunde amploarea represiei. Cum cazul lui atrage toată atenția, restul trece neobservat. În total au fost executați circa 2.000 de revoluționari, iar 16.000 au fost condamnați. Acest bilanț aproape că egalează bilanțul cumulat al tuturor represiei politice pe care le-a cunoscut țara în trecut, în 1849, 1919 și 1945.¹

În toamna lui 1956, în Ungaria s-a petrecut prima adevărată revoluție din țările comuniste; ea le anunță pe cele care vor duce la prăbușirea definitivă a sistemului la sfârșitul anilor '80. O revoluție este o insurecție spontană a cât mai mulți oameni, cu scopul de a răsturna puterea în funcție și de a schimba regimul politic. Evenimentele din Ungaria îndeplinesc aceste criterii, n-au nici o legătură cu lovitura de stat bolșevică din 1917, din Rusia, nici cu „eliberarea” Europei de Est cu ajutorul Armatei Roșii, cu atât mai puțin cu lupta anticolonială a vietnamezilor sau cu războiul civil chinez, care au favorizat venirea la putere a comuniștilor în aceste țări. În toamna lui 1956, revoluția a fost făcută de poporul ungar, care a arătat astfel că, dacă poate să-și exprime opinia, refuză categoric sistemul comunist care i-a fost impus cu forța. Pentru conducătorii sovietici, dar și pentru cei din celelalte țări comuniste, această constatare este insuportabilă, este negarea a ceea ce reprezintă ei, a ceea ce fac. Atât Moscova, cât și toate celelalte capitale comuniste trebuiau să pună capăt o dată pentru totdeauna acestei erezii, să pedepsească acest popor revoluționar.

1. Miklós Molnár, *Histoire de la Hongrie*, ed. cit., p. 417.

Înainte de invazia din 4 noiembrie, Hrușciov s-a consultat cu omologii săi din celelalte țări comuniste. „Democrațiile populare“, la ordine, nu puteau să se opună, dar trebuia să-i convingă pe iugoslavi și pe chinezi. Acordul lor a fost obținut fără greutate. „Tito ne-a surprins plăcut“, va preciza Hrușciov în memoriile sale. „A spus că avem perfectă dreptate și că ar trebui să trimitem trupele cât mai repede posibil [...]. Ne așteptaserăm la rezistență și el ne oferea sprijinul fără rezerve. Aș spune chiar că a mers și mai departe decât noi, insistând pentru o rezolvare rapidă și decisivă a problemei.“¹ Și Beijingul sprijină intervenția. Imediat ce hegemonia Partidului Comunist Ungar a fost pusă în discuție, imediat ce la Budapesta s-a vorbit despre alegeri libere și despre pluralism, conducătorii chinezi au incitat Moscova să pună capăt anarhiei. Cu câteva săptămâni înainte, Mao îl sfătuisese pe Hrușciov să nu-și trimită tancurile în Polonia. Procesul care avea loc la Varșovia rămăsese sub controlul comuniștilor. La Budapesta însă situația nu era aceeași. Beijingul era de părere că această „contrarevoluție maghiară“² trebuia oprită. Hrușciov a cerut și a obținut și sprijinul marilor partide comuniste occidentale. Pe 30 octombrie, Palmiro Togliatti avertizase Moscova că criza din Ungaria provoca o sciziune profundă în sânul Partidului Comunist Italian.³ Partidul Comunist Francez a aprobat de asemenea intervenția, fără rezerve. Înăbușirea revoluției ungare i-a liniștit pe conducătorii comuniști, dar a pătat imaginea „taberei progresiste“ în restul lumii și i-a făcut pe unii intelectuali din Occident să se dezică de această ideologie. Dar această amputare era o necesitate, deoarece a permis (temporar) oprirea cangrenei care se extindea.

BERLIN, VARȘOVIA, BUDAPESTA: RESPINGEREA MODELULUI SOVIETIC

Mișcările contestatare care au produs mari tulburări în „democrațiile populare“ est-europene între 1953 și 1956 au pus în discuție cele două aspecte ale sovietizării staliniste. Muncitorii din Praga, din Plzeň și din Berlinul de Est, în iunie 1953, cei din Poznań, în 1956, ca și locuitorii din Varșovia și din Budapesta, în octombrie 1956, contestă, majoritatea, nu atât comunismul în sine, cât modelul comunist carele-a fost impus. Cu toții denunță vehement și, uneori, prin violență versiunea stalinistă a organizării muncii (stahanovismul), alinierea salariilor la randamentul cel mai ridicat, creșterea (pretins voită) a timpului de lucru. De asemenea, refuză despotismul partidului-stat, care, după bunul plac, modifică prețurile produselor de primă necesitate sau valoarea monedei. Extraordinarul succes al lui Gomułka în Polonia sau al lui Nagy în Ungaria este legat de speranța de a-i vedea întruchipând un socialism „care nu uită de om“, adică un socialism la antipodul modelului stalinist.

Aceleași mișcări contestatare din prima jumătate a anilor 1950 resping la fel de explicit hegemonia sovietică. În iunie 1953, la Plzeň, muncitorii, atacând

1. Nikita Khrouchtchev, *Souvenirs*, ed. cit., p. 401.

2. Miklós Molnár, *Histoire de la Hongrie*, ed. cit., p. 412.

3. Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*, ed. cit., p. 334.

Primăria, sfășie portretele lui Stalin și Gottwald (care a fost, până la moartea sa, în 1953, secretar general al Partidului Comunist Ceh), calcă în picioare drapelul sovietic. Cei din RDG cer plecarea sovieticilor. Trei ani mai târziu, Władysław Gomułka devine, în câteva ore, cel mai popular politician din Polonia, deoarece este considerat de concetățenii săi „omul care s-a opus rușilor”. Tot astfel, câteva săptămâni mai târziu, intervenția trupelor sovietice în Ungaria provoacă revolta întregii populații, unind-o pe loc.

Jean-François Soulet, „La «soviétisation» de l'Europe de l'Est”, în *Une si longue nuit* (ed. Stéphane Courtois, Le Rocher, 2003, pp. 426-427

Revoluția ungară și înfrângerea ei marchează sfârșitul perioadei de de-gringoladă pe care a cunoscut-o puterea sovietică după moartea lui Stalin. Hrușciov nu e încă pe deplin asigurat că deține frâiele URSS și ale restului lumii comuniste, dar teama de popor, de capacitatea lui de a se revolta a unit în jurul lui „blocul socialist” și conducerea sa. La Moscova a trecut vremea deschiderii, Partidul Comunist trebuie să preia din nou controlul, astfel că i se confirmă mai apăsător decât oricând rolul de conducere. La jumătatea lunii decembrie 1956, Prezidiul trimite tuturor eșaloanelor partidului o scrisoare în care se vorbește despre „intensificarea muncii politice în rândul maselor” și „stoparea fermă a atacurilor elementelor ostile antisovietice”. În concluzie, conducerea lansează o nouă declarație de război societății și amintește cine deține cu adevărat stăpânirea: „Nu trebuie să rămână nici o îndoială cu privire la felul în care sunt tratate popoarele dușmane. În atitudinea sa față de elementele antisovietice dictatura proletariatului trebuie să fie nemiloasă. Toți comuniștii care lucrează în procuratură, în tribunale și în serviciile naționale de securitate trebuie să vegheze la apărarea intereselor statului nostru socialist, trebuie să se arate vigilenți și să combată intrigile elementelor ostile, și trebuie să ia măsurile care se impun, în acord cu legea sovietică, împotriva tuturor acestor acțiuni criminale.”¹ Pentru Raymond Aron, care a comentat la cald tulburările din toamna lui 1956, ceea ce s-a întâmplat la Varșovia și la Budapesta demonstrează „înfrângerea comunismului rus în Europa”, înfrângere definitivă, în ciuda tuturor „peripețiilor din următoarele luni sau din următorii ani”.² Aceste cuvinte, oricât de juste ar fi, se vor adeveri abia peste mai bine de treizeci de ani.

Consolidarea și zdruncinarea imperiului

Sosit prima oară la Varșovia în martie 1956, pentru a-l întrona pe succesorul lui Bierut, mort la Moscova, după Congresul al XX-lea, Hrușciov s-a exprimat în fața Comitetului Central al Partidului Comunist Polonez

1. *Apud* Alexander Yakovlev, *Le Cimetière des innocents*, ed. cit., p. 33.

2. „L'histoire va dans le sens de la liberté”, *Le Figaro*, 26 octombrie 1956.

în următorii termeni: „Stalin ne spunea că lumea capitalistă ne va trage pe sfoară, că suntem orbi, ca niște pisoi nou-născuți. Dar, dacă Stalin ar fi din nou aici astăzi, am putea să-i arătăm tot ce am făcut după moartea lui și cum am limpezit atmosfera. Mă gândesc că Stalin n-ar fi obținut toate astea nici în zece ani.” Această satisfacție de sine afișată înainte de evenimentele din Polonia și din Ungaria, care aveau să zdruncine templul comunist, arată cum privea Moscova la acel moment raporturile sale cu restul lumii. „Dacă Stalin ar mai fi trăit încă puțin, poate că ar fi început un nou război”, adaugă Hrușciov.¹ „A limpezi atmosfera” înseamnă pentru conducătorul sovietic a instaura un nou raport de forță cu Occidentul. El dă asigurări că a obținut acest lucru fără noul conflict mondial la care poate se gândise *Vojd*-ul. Hrușciov consideră că metodele lui de luptă împotriva capitalismului sunt mai eficiente decât ale predecesorului său. Trecând peste laudele de sine exagerate, la momentul la care face acest bilanț noul lider sovietic nu se înșală, imperiul pare într-adevăr înfloritor, chiar dacă se erodează din interior.

Între 1953 și 1956, adică între moartea lui Stalin și Congresul al XX-lea, URSS n-a cedat nimic din ce obținuse până atunci, ci mai degrabă și-a întărit pozițiile pe scena mondială. Războiul din Coreea s-a încheiat cu un statu-quo care a limitat ambițiile taberei socialiste, dar a demonstrat mai ales slăbiciunile adversarului capitalist, incapabil să învingă o mică țară comunistă. Statele Unite ale Americii, susținute de ONU, au înfrânat expansiunea comunistă, dar „tabăra progresistă” a reușit o demonstrație de forță față de restul lumii. Din acest punct de vedere, armistițiul din Coreea a fost mai reconfortant pentru Moscova și Beijing decât pentru Washington și Organizația Națiunilor Unite. Cât despre războiul din fosta Indochină franceză, acesta s-a încheiat, în 1954, cu o triplă reușită comunistă. Reușită pentru URSS, care i-a oferit sprijinul său politic și material lui Ho Și Min, reușită pentru China, al cărei ajutor militar a fost decisiv în victoria mișcării Viet Minh la Dien Bien Phu, reușită pentru regimul de la Hanoi, a cărui dominație asupra nordului țării e parafată prin Acordurile de la Geneva. Neutralitatea Cambodgiei și Laosului, ratificată de aceste acorduri, favorizează tabăra socialistă. Atunci când va izbucni cel de-al doilea război din Indochina, în Vietnam, cu Statele Unite de această dată în prima linie, neutralitatea Cambodgiei va lăsa câmp liber mișcării Viet Minh și țara va deveni un sanctuar pentru trupele Vietnamului de Nord comunist.

Pe scena europeană, Moscova o obținut o victorie odată cu eșecul Comunității Europene pentru Apărare, CEA, respinsă de parlamentul francez la sfârșitul lui august 1954. Acest tratat, semnat cu doi ani înainte de Statele Unite ale Americii, RFG, Olanda, Belgia, Luxemburg și Franța, prevedea înființarea unei armate europene, cu instituții supranaționale,

1. *Cold War International History Project Bulletin*, nr. 10, martie 1998, pp. 44–49, editat de The Woodrow Wilson Center.

supervizate de NATO. Parlamentele celor șase țări implicate trebuiau să ratifice acordul ca să fie creată CEA. Această armată europeană ar fi reprezentat o forță suplimentară în fața Armatei Roșii și mai ales ar fi permis o reînarmare a Germaniei, la care Moscova se opune vehement. La o conferință care s-a desfășurat la Berlin la începutul anului 1954, URSS a încercat încă o dată să obțină neutralitatea RFG și RDG, tot în speranța de a atrage fostul Reich în tabăra sa. Manevra nu a avut efectul scontat. Și-atunci Moscova s-a străduit să năruie proiectul CEA. Rețelele de influență sovietice din Franța, din mediile jurnalistice și politice, mai cu seamă ale gaulliștilor și ale socialiștilor radicali, două curente opuse ideii unei armate europene supranaționale, aveau să obțină eșecul proiectului în parlamentul francez. Pe 30 august 1954, mai mulți deputați au respins acordul, astfel încât CEA a devenit un proiect mort din fașă.¹

În octombrie, occidentalii hotărau totuși crearea unei armate germane, sub controlul Organizației Tratatului Atlanticului de Nord, înființată în 1949. Pe 8 mai 1955, Republica Federală Germană intra în NATO, pentru a începe reînarmarea și a-și redobândi suveranitatea. URSS a răspuns semnând cu Austria un tratat de stat care garanta neutralitatea acestei țări. Aflată în continuare sub ocupația trupelor aliate, la zece ani după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, Austria renunța la orice alianță militară în schimbul retragerii Armatei Roșii și forțelor occidentale. Așa se face că sovieticii au obținut pe malurile Dunării ceea ce nu putuseră să obțină dincolo de Rin. Austria neutră era o zonă-tampon utilă între Est și Vest, între Cortina de Fier și forțele NATO.

În propaganda sovietică a apărut un nou vocabular: cel al conviețuirii pașnice. Experiența a trei ani de relații internaționale active a arătat că această politică era cea mai avantajoasă în situația dată. Teza a fost dezvoltată pe larg la Congresul al XX-lea.

COEXISTENȚĂ PAȘNICĂ ȘI EXPANSIUNE COMUNISTĂ

Coexistența pașnică rezida în recunoașterea existenței a două sisteme sociale diferite în lumea contemporană (cel capitalist și cel socialist) și care rivalizau pe plan economic și cultural. Mai devreme sau mai târziu, victoria socialismului era inevitabilă, dar avea să fie obținută printr-o accentuare internă a contradicțiilor în tabăra capitalistă, precum și prin lupta de clasă, nu prin „exportarea revoluției“. În câteva țări capitaliste exista posibilitatea trecerii pașnice la capitalism. De aceea, în condițiile date, războaiele nu erau inevitabile. Totuși, pericolul unui nou război nu era complet îndepărtat; atâta vreme cât exista imperialismul, terenul rămânea favorabil războiului.

Aceasta era, în câteva cuvinte, politica externă a URSS, așa cum a fost ea formulată la Congresul al XX-lea. Programul postula victoria inevitabilă a URSS (din tabăra socialistă) în lumea întreagă. Propunându-l, Partidul Comunist nu

1. Despre acțiunea rețelilor de influență sovietice din Franța împotriva CEA, v. Thierry Wolton, *La France sous influence*, Grasset, 1997, pp. 162–172.

renunța în nici un caz la cealaltă fațetă a politicii sale. Mai întâi, intenționa să dezvolte și să întărească „lupta ideologică” împotriva țărilor capitaliste. Această noțiune putea fi înțeleasă în sens larg sau restrâns, în funcție de nevoile momentului. Apoi, era păstrată intactă teza imposibilității unui statu-quo, a ineluctabilității schimbărilor în lume. În sfârșit, doctrina sovietică afirma în continuare că avea nu numai dreptul, ci și datoria să sprijine mișcările de eliberare națională din lume, fără ca mijloacele și formele acestui sprijin să fie definite. Aceste trei teze dădeau de fapt dreptul taberei socialiste să înceapă o expansiune constantă. Astfel, politica externă sovietică se baza pe expansiune și pe conviețuire pașnică; mai exact, am putea s-o definim ca o coexistență prin expansiune. Principiile acestei politici erau rudimentare, primitive, și chiar în asta consta forța ei.

Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir: Histoire de l'URSS de 1917 à nos jours*, Calmann-Lévy, 1982, p. 467

Faptul că în Occident nu a existat aproape nici o reacție față de înăbușirea revoluției de la Budapesta, în noiembrie 1956, reprezintă pentru URSS o confirmare a raportului de forțe pe care a reușit să-l instaureze. ONU, sesizată de Nagy, n-a putut face nimic, în vreme ce principalii responsabili occidentali se făceau că nu văd masacrul. Empatia opiniei publice din țările democratice, martore ale contrarevoluției, nu i-a împiedicat pe conducătorii lor să joace rolul lui Ponțiu Pilat. Această slăbiciune are mai multe explicații. Revoluția ungară a venit într-un moment prost, dacă se poate spune așa. În timp ce la Budapesta insurgenții își strigau nemulțumirile, britanicii și francezii se lansau într-un proiect colonial condamnat din punct de vedere moral, care avea să dea Moscovei ocazia să joace rolul pozitiv pe scena internațională exact în același timp în care martiriza poporul ungar. Criza Canalului Suez, concomitentă cu revoluția de la Budapesta, explică în parte paralizia liderilor occidentali față de drama ce se derula dincolo de Cortina de Fier.

Afacerea Canalului Suez a început în iulie 1956, atunci când colonelul Gamal Abdul Nasser, noua mână de fier din Egipt, după lovitura de stat militară din 1952 prin care fusese dat jos regele Faruk, a luat decizia să naționalizeze canalul, administrat până atunci de Franța și Marea Britanie. Această decizie încununa apropierea lui Nasser de blocul socialist și confirma înclinația lui către o politică tot mai pronunțată antioccidentală. Președintele Egiptului stabilise deja relații diplomatice cu Republica Populară Chineză și semnase contracte consistente pentru achiziționarea de armament din URSS. Această apropiere de Est era un motiv de îngrijorare pentru țările democratice, având în vedere importanța strategică a Orientului Mijlociu. Washingtonul a hotărât să-și suspende contribuția financiară la construirea barajului Aswan, un vast complex hidraulic din valea Nilului. Ca represalii, Nasser a naționalizat Canalul Suez. La sfârșitul lui octombrie 1956, Londra și Parisul și-au mobilizat trupele pentru a-și recupera „drepturile” și a ocupa canalul. Este elaborat un plan de intervenție, cu ajutorul Israelului, interesat să „pacifice” regiunea, pentru a

împiedica infiltrarea pe teritoriul său a fedainilor palestinieni susținuți de Egipt. La acest sfârșit de octombrie, Statele Unite ale Americii sunt în plină campanie prezidențială, iar URSS trebuie să se ocupe de revoluția ungară. Pentru conducătorii Franței și Marii Britanii pare momentul ideal să intervină fără să riște o reacție a celor doi „granzi”. Această eroare de evaluare a situației avea să compromită întreprinderea lor hazardată. Washingtonul a condamnat imediat intervenția în forță. Administrația americană, indiferent de conducerea ei, dezaprobă orice acțiune cu iz colonialist. Moscova, care se teme pentru aliatul său Nasser, își exprimă, de asemenea, dezacordul. Mai rău, Hrușciiov amenință să folosească arma atomică pentru a veni în ajutorul Egiptului. Expediția franco-britanică pe Canalul Suez eşuează. ONU decide cu majoritate de voturi din partea țărilor membre să se opună ocupării militare a canalului și să trimită Căștile Albastre în peninsula Sinai. În același timp, ungurii sunt striviți, în fața unei totale indiferențe din partea comunității internaționale. Pentru „tabăra progresistă” acest moment constituie un succes incontestabil. Neocolonialismul occidental e condamnat, pe când imperialismul sovietic e dezvinovățit.

Dubla criză Budapesta–Suez arată o nouă concepție asupra raporturilor de forță dintre Est și Vest. Până acum, URSS părea să-și conducă politica față de Occident conform principiului „ce e al nostru e al nostru, ce e al vostru e negociabil”. Dar aceste evenimente schimbă datele problemei; conviețuirea pașnică pare să fi transformat axioma în „ce e al nostru rămâne al nostru, ce e al vostru va fi al nostru”. Această nouă ofensivă în relațiile internaționale explică paralizia liderilor occidentali în momentul crizei din Ungaria și schimbarea de macaz în afacerea Canalului Suez. În ambele cazuri, URSS a impus „regula jocului”. Apelul la Moscova pentru înfrângerea revoluției însemna o recunoaștere a divizării Europei ca urmare a celui de-al Doilea Război Mondial: ce era al URSS rămânea al URSS. Pentru popoarele din Europa de Est care începând din 1945 trăiesc sub jugul sovietic, mesajul e cât se poate de clar, orice speranță în ajutorul din Vest este zadarnică. De altfel, eliberarea de la sfârșitul anilor 1980 va fi în totalitate meritul lor, va fi obținută fără cel mai mic ajutor din partea democrațiilor occidentale, ba chiar uneori în ciuda reticenței unora dintre conducătorii acestora. Amenințarea nucleară din partea lui Hrușciiov în timpul crizei Canalului Suez aduce în discuție cel de-al doilea termen al târgului: „ce e al vostru va fi al nostru”. Egiptul, aflat înainte sub tutelă britanică, devine, sub umbrela sovietică, un fel de domeniu privat al Moscovei. Pasul înapoi făcut de Londra pune capăt influenței Marii Britanii în regiune. Retragerea trupelor anglo-franceze a fost de altfel percepută în Orientul Mijlociu ca o victorie arabă, susținută de URSS. Pătrunderea URSS în această parte de lume începe atunci, în 1956. Doctrina *containment*-ului, sau, mai bine zis, a *roll-back*-ului, politică de forță împotriva URSS anunțată de Statele Unite ale Americii în 1952, se dovedește limitată în practică. Poate că șantajul cu bomba

nucleară n-a fost decât un bluf al lui Hrușciiov, dar simplul fapt că a recurs la el provoacă un nou dezechilibru între Est și Vest. URSS pare să considere această armă de distrugere în masă o armă obișnuită, pe care e gata s-o folosească imediat ce sunt în joc interesele comuniste. În acest sens, eșecul anglo-francez în afacerea Canalului Suez nu poate decât să încurajeze Moscova pe această cale. Hrușciiov interpretează pasul înapoi al occidentalilor ca pe un efect al amenințării lui, ceea ce-l va determina să folosească din nou acest bluf al armei nucleare pentru a încerca să obțină avantaje și în alte părți. „Criza rachetelor” din Cuba, din 1962, care aveau să arunce Moscova și Washingtonul în pragul unui nou război mondial, va fi consecința logică a evenimentelor din 1956.

Politica „ce e al nostru rămâne al nostru” își găsește încă o confirmare în impactul până la urmă limitat al revoluției ungare în celelalte „democrații populare”. URSS își stăpânește imperiul, cu excepția notabilă a românilor. Încă din timpul primelor manifestații de la Budapesta, studenții de la Cluj-Napoca, Timișoara și București s-au solidarizat cu ungurii. Scriitorul Paul Goma, care avea să fie arestat după acele zile din octombrie 1956, a participat la evenimente: „Pentru prima dată după mulți ani, românii îndrăzneau din nou să sfideze – va spune el. Să deschidă gura și pentru altceva decât pentru minciuni. În stradă, în magazine, în tramvaie, se comentau cu glas tare evenimentele din Ungaria. Ba mai mult, se auzeau tot mai des întrebări de felul: «Și acum noi! Nu suntem noi în aceeași situație cu ungurii?» [...] Se mergea și mai departe – de necrezut: milițieni sau agenți ai Securității în uniformă care îndrăzneau să urce într-un tramvai erau luați în râs, îmbrânțiți, chiar bătuți. Caschetele zburau și cei mai curajoși nu ezitau să-i scuipe în față, iar, în cele din urmă, cu capul gol, cu nasturi pierduți, imprudenții coborau grăbiți, de bunăvoie sau forțați.”¹ Reîntoarcerea la ordinea comunistă se petrece cu brutalitate imediat după lichidarea revoluției ungare. Studenții de la București care au încercat să poarte doliu, o panglică neagră la butonieră, vor fi arestați sistematic, înainte să reușească să se strângă laolaltă. Partidul Comunist din România primește o solicitare directă din partea Moscovei să susțină reprimarea revoluționarilor maghiari. Pe 21 noiembrie 1956, o numeroasă delegație condusă de Gheorghiu-Dej debarcă la Budapesta pentru a-l lua în primire pe Imre Nagy, împreună cu familia și colegii lui, capturați de sovietici la ieșirea din ambasada Iugoslaviei, unde se refugiaseră după intervenția Armatei Roșii. Hrușciiov îl salută pe Gheorghiu-Dej drept „un adevărat bolșevic”, pentru sprijinul pe care l-a dat contrarevoluției sovietice. „Prizonierii” sunt duși în România și plasați în arest la domiciliu. Gheorghiu-Dej și tovarășii săi au, se pare, ca misiune să-l facă pe Nagy să se căiască și să-și recunoască greșelile.

1. Paul Goma, „Vingt ans après”, *Cahiers de l'Est*, toamna 1976, apud Catherine Durandin, *Histoire des Roumains*, Fayard, 1995, p. 396 [Istoria românilor, trad. de Liliana Buruiană-Popovici, Institutul European, Iași, 1998, p. 296 – n. tr.].

Cum pe cale amiabilă și cu încredere acest lucru nu fusese posibil, conducătorii ungari sunt dați pe mâna Securității din țara lor, duși la Budapesta, judecați cu ușile închise și în cele din urmă executați fără să-și fi ispășit vina.

După moartea lui Stalin, URSS s-a îngrijit de consolidarea legăturilor cu imperiul său. După integrarea economică a Europei de Est, care a avut loc după crearea, în 1949, a Consiliului pentru Asistență Economică Reciprocă (CAER), a urmat „asistența” militară, odată cu semnarea, în mai 1955, a unui Pact de prietenie, colaborare și ajutor reciproc. La Moscova nu se pune încă problema „suveranității limitate”, despre care se va vorbi mai târziu, în 1968, în momentul intervenției în Cehoslovacia, dar Pactul de la Varșovia dă dreptul URSS să se amestece militar în afacerile interne ale „țărilor surori”. Revoluționarii unguri au fost primii care au suportat concret consecințele lui; în alte părți reinstaurarea ordinii a fost generală și nu a fost nevoie de sprijinul logistic din partea sovieticilor. După câteva momente de derută, ordinea comunistă domnește în continuare în posesiunile imperiului.

În RDG, Ministerul Siguranței Statului (MfS), mai cunoscut sub abrevierea Stasi, și-a întărit considerabil controlul asupra țării după revoltele din iunie 1953. Agenții oficiali și oficioși ai poliției politice îi supraveghează îndeaproape pe toți cei care ar putea să mai aibă păreri diferite. Erich Mielke, care preia conducerea Stasi în 1957, vrea să știe „cine ce face” ca să înăbușe orice tentativă de opoziție. Funcționarii din MfS trebuie să consemneze zilnic în cele mai mici amănunte acțiunile persoanelor suspecte. Biserica și universitățile sunt în mod special supravegheate, ca și celulele locale ale partidului. Poliția politică primește și ajutorul unor colaboratori ocazionali, în schimbul unor avantaje în natură. RDG devine încetul cu încetul societatea cu cea mai eficientă poliție politică din tabăra comunistă, un model de regim totalitar care dovedește că teroarea brutală nu e necesară pentru a deține puterea absolută. Atunci când toată lumea supraveghează pe toată lumea și fiecare devine propriul supraveghetor pentru a se conforma normelor și a nu-și atrage dușmani, totalitarismul triumfă. Pe plan politic, puterea a renunțat la orice formă de federalism care ar fi putut să sugereze, după modelul RFG vecin, că landurile aveau un cuvânt de spus în privința guvernării. De la reforma administrativă din iulie 1952, centralismul democratic este cuvântul de ordine, care permite partidului să dirijeze totul urmând exemplul sovietic.

Klement Gottwald, care se afla la cârma Partidului Comunist din Cehoslovacia încă de la înființarea acestuia, n-a supraviețuit dispariției lui Stalin. Alcoolic notoriu și sifilitic, în timp ce participa la funeraliile *Vojd*-ului în Piața Roșie din Moscova a răcit și, imediat ce s-a întors la Praga, a murit. Patria recunoscătoare îl va îmbălsăma și-l va expune în Memorialul Național de pe dealul Vitkov. Succesorul său, Antonín Zápotocký, deține atât funcția de prim-ministru, cât și pe cea de conducător al partidului. În memoriile sale va lăsa amintirea unui lider protector,

deși scurta lui domnie – a murit în 1957 – n-a permis cu adevărat slăbirea menghinei staliniste. Procesele politice care au început cu condamnarea lui Slánský și a tovarășilor săi au continuat în anii 1953–1954 și o nouă afacere judiciară de răsunet i-a avut ca victime pe foștii conducători ai Partidului Social-Democrat. După Congresul al XX-lea, destalinizarea e la ordinea zilei la Praga, dar nu se pune problema revizuirii cazului lui Slánský, denunțat de propagandă drept „Beria al cehilor“, cel care a vrut să restaureze capitalismul, o crimă gravă și impardonabilă. Organele judecătorești, adesea aceleași care judecaseră victimele, trebuie acum să revizuiască procesele. Deliberările se desfășoară cu ușile închise, fără avocați ai apărării și acuzați, aceștia din urmă neștiind nici măcar că s-au redeschis procedurile prin care au fost condamnați. Un raport trimis Comitetului Central al Partidului Comunist din Cehoslovacia în octombrie 1957 arată că din cele 6.978 de cazuri reexamineate numai 50 de verdicte au fost anulate și 213 condamnați au beneficiat de o reducere a pedepsei. Această „clemență“, care privește abia 2,6% din dosarele studiate, încheie perioada de revizuire, care, în fond, reprezintă o prelungire a proceselor politice.¹ În sate, țăranii care au crezut în promisiunile lui Zápotocký privind privatizările își pierd iluziile când sunt loviți de un nou val de exproprieri și este creată o nouă rețea de cooperative. În 1958, 80% dintre comunele agricole sunt deja administrate de aceste cooperative. Industria ușoară, care trebuia să fie privilegiată, aproape că nu e deloc restructurată, industria grea rămâne prioritară. Antonín Novotný devine noul număr unu al regimului în 1957; el întărește centralismul democratic, într-atât încât Slovacia, cealaltă parte a țării, își pierde fărâmele de autonomie.² În 1960 vede lumina zilei o nouă constituție, numele țării devine Republica Socialistă Cehoslovacă, astfel consfințind supremația Pragăi asupra Bratislavei, a Boemiei și Moraviei asupra Slovaciei.

Contenciosul dintre URSS și Iugoslavia, dintre Stalin și Tito, pe care noua conducere sovietică l-a moștenit, este mai dăunător pe termen lung pentru „tabăra socialistă“ decât avea să fie revoluția ungară. Aceasta a fost înăbușită, spre satisfacția tuturor conducătorilor comuniști, fără excepție; în schimb, conflictul dintre Moscova și Belgrad a provocat o falie în unitatea imperiului. Pe 26 mai 1955, Hrușciov, Bulganin și Mikoian au fost primiți de Tito pe aeroportul din Belgrad. „Mareșalul“, îmbrăcat complet în alb, își savura revanșa. Pentru conducătorii sovietici această călătorie reprezenta o adevărată înjosire. Imediat ce a coborât din avion, Hrușciov a scos din buzunar o hârtie cu o scurtă alocuțiune care avea să dea tonul câinței: „Dragă tovarășe Tito, dragi tovarăși membri ai guvernului și conducători ai Ligii Comuniștilor din Iugoslavia [...], exprimăm sincerele regrete ale sovieticilor pentru cele întâmplate.“ „Trădătorul“,

1. Karel Kaplan, *Procès politiques à Prague*, Complexe, 1980, p. 152.

2. Pavel Belina, Petr Cornej, Jiri Pokorny, *Histoire des Pays tchèques*, Le Seuil/Points (Histoire), 1995, pp. 438–440.

„hitleristo-fascistul“ Tito, denunțat fără încetare, din 1948, de propaganda comunistă din întreaga lume, își redobândea locul în sânul familiei. Sechelele lăsate de divorț sunt însă prea profunde pentru ca efectele să se estompeze atât de repede. Recunoscând că Partidul Comunist sovietic se înșelase în această dispută, scuzându-se în fața tovarășilor iugoslavi, Hrușciov a întreprins o operațiune de „destalinizare“ mai riscantă pentru URSS, și pentru lumea comunistă în general, decât cea pe care avea s-o întreprindă câteva luni mai târziu odată cu Congresul al XX-lea. În raportul despre „cultul personalității“ citit atunci, toate crimele – cel puțin cele recunoscute – erau puse în seama lui Stalin, pentru ca restul partidului și conducătorii săi să fie absolviți de responsabilitate. Altfel stau lucrurile în cazul Iugoslaviei, unde toate partidele comuniste în declin împart vina pentru politica adoptată. Supraviețuirea Iugoslaviei după momentul de ruptură demonstrase deja că exista o viață comunistă în afara matricei sovietice. Reconcilierea cu Tito arată că partidul sovietic, cel care dă tonul pentru toate „partidele frățești“ din lume, nu este infailibil. Politica comuniștilor din anii 1948–1953 a fost drastic revizuită peste tot, dacă ne gândim la sutele de militanți judecați și uciși pe tot întinsul imperiului (sau excluși, în cazul partidelor care nu se aflau la putere), cu toții acuzați de complicitate cu „trădătorul“ Tito. Reabilitarea „vinovaților“ e imposibilă în „democrațiile populare“ care au luat parte la mascaradă, și la fel de dificilă în cadrul celorlalte partide comuniste. Toți comuniștii care au fost de partea Moscovei în cruciada ei se găsesc în derivă odată cu „noul curs“ adoptat de Kremlin. Hrușciov recunoaște că Moscova s-a înșelat, prejudiciind conducerea URSS în fața lumii tovarășilor. Această mea culpa prin care urmărea să se delimiteze de Stalin pentru a-și impune propria autoritate slăbește regimul și, odată cu el, sistemul în ansamblul său.

Dându-și consimțământul pentru înfrângerea revoluției ungare, Tito a dat dovadă de (bună) credință comunistă, meritându-și astfel iertarea, dar toate greșelile și crimele puse pe seama lui și a regimului lui sunt greu de șters de pe răboj. Mai ales în mica Albanie vecină, intrată în colimatorul Iugoslaviei. Partidul Comunist condus de Enver Hodja aplaudase desprinderea de Moscova din 1948. Satrapul albanez s-a grăbit să-i vâneze pe tovarășii prea apropiați sau bănuți că sunt prea apropiați de „titoism“, inițiind o amplă epurare. Odată ce „mareșalul“ reintră în grațiile taberei comuniste, regimul de la Tirana este zguduit. Hodja va prefera așadar să se rupă de Moscova decât să-și schimbe viziunile împăcându-se cu Tito. O splendidă izolare, pe care poporul albanez avea s-o plătească foarte scump.

SPLENDIDA IZOLARE ALBANEZĂ

Vestea morții lui Stalin l-a zguduit pe Hodja. Întreaga populație a Tiranei a fost „poftită“ să participe la doliu și a venit să se reculeagă în piața centrală la o mare ceremonie organizată de comuniști. Destalinizarea constituia o amenințare

directă pentru Hodja, iar spectaculoasa reconciliere dintre Hrușciov și Tito părea să-l condamne. Și de data aceasta Hodja a făcut un pas înapoi, așteptând un moment prielnic. A acceptat o conducere colectivă, în care și-a plasat totuși oamenii fideli. Și a oprit polemica cu iugoslavia. [...]

Evenimentele petrecute în Ungaria în 1956 i-au permis lui Hodja să-și întărească luările de poziție oficiale. A aplaudat categoric intervenția trupelor sovietice la Budapesta. Totul părea să meargă bine între Albania și URSS, care a iertat-o pe cea dintâi de datoria de 422 de milioane de ruble. Ba chiar Hrușciov a venit într-o vizită oficială în Albania și și-a exprimat dorința de a ajuta țara să înflorească. În proiectul său legat de diviziunea muncii în Europa de Est, atribuia Albaniei un rol eminamente agricol. Hodja, care visa să-și transforme țara într-un stat independent, s-a simțit jignit. Și sovieticii își doreau o apropiere între Tito și Hodja, care însă nici nu voia să audă de așa ceva. Văzându-i reticența și încăpățânarea, au încercat să scape de el cu sprijinul elementelor prosovietice ale partidului comunist albanez. În acest scop, Mikoian a făcut o vizită secretă la Tirana.

Hodja și clanurile aliate au luat atunci teribila hotărâre de a se rupe de „patria socialismului“, care totuși, pe plan economic, susținea din plin Albania. Un caz unic în analele comunismului. Pe 16 noiembrie 1960 a mers la Moscova pentru conferința celor optzeci și unu de partide comuniste și le-a adus acuzații publice conducătorilor sovietici. Siderați, membrii delegațiilor l-au ascultat afirmându-și fără ocolișuri independența față de Kremlin: „Am suferit enorm, dar am și luptat foarte mult. Libertatea de care ne bucurăm astăzi nu ne-a făcut-o nimeni cadou. [...] Singura noastră «crimă» este că suntem un partid mic, partidul unei țări mici, al unei țări sărace, care, conform concepțiilor tovarășului Hrușciov, trebuie să se mulțumească să aplaude, să aprobe, să nu-și exprime părerea.“ S-a plâns și de șantajul pe care-l exercita asupra lui domnul H. Într-adevăr, rușii întârziiau să livreze grâul promis. „Totuși, tovarășul Hrușciov ne spuse într-o zi: «Nu ne mai bateți la cap cu pâinea voastră, la noi șoarecii mănâncă, numai ei, atâta grâu cât consumați voi.» Așadar, în Uniunea Sovietică șoarecii se hrănesc în continuare, în timp ce poporul albanez trebuie să moară de foame atâta timp cât conducerea Partidului Muncitoresc Albanez nu se supune voinței conducerii sovietice. Iată crudul adevăr, tovarăși...”

Hodja a mai rostit aceste cuvinte memorabile: „Noi, albanezii, preferăm să rămânem fără pâine decât să trădăm principiile marxism-leninismului.“ În legătură cu asta, un umorist albanez spune: „Dacă a guverna înseamnă a prezice, atunci Hodja a fost un mare conducător, pentru că albanezii vor sfârși mâncând iarbă.“

Elisabeth Champseix, Jean-Paul Champseix,
57 boulevard Staline, La Découverte, 1990, pp. 143–145

Din perspectiva Moscovei, ruptura de Tirana este doar un incident de parcurs. Conducătorii sovietici n-ar avea nevoie decât de o bombă atomică pentru a șterge de pe hartă mica Albanie, cum se șusotește la Kremlin. Dar „disidența“ lui Hodja, în numele sacrosanctelor principii ale marxism-leninismului, anunță un divorț mult mai grav pentru imperiu, ruptura de Beijing, din același motiv: atașamentul față de dogme. Conducătorii chinezi, cu Mao în frunte, fideli staliniști, au acceptat cu greu condamnarea „cultului personalității“, au suportat la fel de greu reintrarea lui Tito în grațiile URSS, interpretată ca o slăbiciune politică, și, cu toate că au aplaudat înăbușirea revoluției ungare, se tem ca alegerile lui

Hrușciov să nu afecteze până la urmă chiar temelia sistemului. Fractura anunțată este de natură ideologică, adică radicală, în raport cu marxism-leninismul. Separarea va fi distrugătoare, nu numai pentru cele două țări între care vor avea loc ciocniri, ci mai ales pentru poporul chinez, târât în nebunia totalitară a maoismului, în comparație cu care stalinismul de odinioară avea să pară o bagatelă.

Reforme iluzorii

Sub aparența ordinii restabilite, imperiul lăsat în urmă de Stalin suferă fisuri inexorabile. Cutremurul se aude până în incinta izolată a Kremlinului. Intervențiile militare din Berlinul de Est și de la Budapesta, călătoria la Belgrad, denunțarea „cultului personalității“, deciziile luate de Hrușciov au fost aprobate de toți conducătorii, dar acum unii membri ai Prezidiului încep să-și renege alegerile. Oare aceștia sunt mai buni stalinisti decât noul lor lider? Oare conducerea partidului-stat e împărțită între „reformatori“ aflați sub oblăduirea lui Hrușciov și „conservatori“ nostalgici după domnia *Vojd*-ului, sau, conform altor versiuni, între „porumbei“ pregătiți să schimbe sistemul și să se deschidă spre lume și „ulii“ care visează să-i distrugă pe capitaliști? Aceste distincții nu au nici o însemnătate în „kremlinologie“ și în general sunt eronate, dacă vrem să înțelegem arcanele puterii într-un regim comunist. În „socialismul realizat“, toți membrii conducerii sunt de acord în privința obiectivelor de urmărit, după ce eventualii „disidenți“ au fost din principiu eliminați din pozițiile de putere. Țelul la care aspiră și contribuie toți potențaii constă în consolidarea sistemului și întărirea propriei autorități în interiorul lui. Eventualele diferențe dintre ei nu țin de scopul pe care-l urmăresc, ci de mijloacele folosite pentru a-l realiza. Nu există comuniști mai „deschiși“ decât alții, ci poate unii mai pragmatici, alții mai sceptici, sau mai curajoși, sau mai prudenți, pe scurt, toată paleta caracterelor omenеști. Mai mult, un regim comunist nu scapă de tradiționalele lupte care însoțesc întotdeauna puterea, căci și ele stau în firea omului. Locul uriaș ocupat de Stalin a lăsat în urmă un vid, și era logic ca moștenitorii lui să se lupte pentru a-l umple.

La mijlocul lui iunie 1957, la întoarcerea dintr-o călătorie în Finlanda, Hrușciov e contestat de colegii din Prezidiu pentru felul cum a gestionat crizele care au zdruncinat imperiul. Molotov, Malenkov, Vorosilov, Kaganovici, Bulganin, care au fost cu toții apropiați ai lui Stalin, se revoltă. Numai trei dintre membrii conducerii îl susțin pe prim-secretar: Mikoian, Suslov și Kirilenko. Hrușciov, în minoritate, trebuie să demisioneze sau să fie mazilit. Cariera lui s-ar fi oprit în acel moment, dacă nu i-ar fi subestimat „contestatarii“ firea bățăioasă și popularitatea în sânul partidului. Hrușciov refuză să se conformeze dictatului majorității Prezidiului. Fiind

ales în funcție de Comitetul Central, numai acesta poate să-l demită, spune el. Prim-secretarul convoacă de urgență Comitetul Central pentru a-i obține sprijinul. Răspunde astfel „loviturii de stat“ cu o „contralovitură de stat“, al cărei succes depinde de rapiditatea cu care e executată. Hrușciov trebuie să-i reunească cât mai repede pe membrii CC împrăștiați în toată țara pentru a ține o plenară la Moscova. În momentele acelea decisive, găsește un aliat de nădejde în Gheorghi Jukov, prestigiosul cuceritor al Berlinului din 1945. Reintrat în grațiile partidului după moartea lui Stalin, numit ministru al apărării, Jukov comandă Armata Roșie. El este cel care mobilizează aviația pentru ca toți membrii CC să poată veni în capitală. Hrușciov beneficiază, în plus, de ajutor logistic din partea KGB-ului, condus de Ivan Serov. Având sprijinul armatei, al „organelor“ și al Comitetului Central, prim-secretarul are succesul asigurat. Din 22 până în 29 iunie 1957, plenara CC se ocupă de rezolvarea crizei. Prim-secretarul face un lung raport cu privire la „situația din partid“, critică politica lui Stalin și condamnă faptul că la sfârșitul regimului său acesta a făcut să planeze amenințarea unui al treilea război mondial. Molotov, fidelul adjunct al *Vojd*-ului, îi apără memoria și se opune în continuare noii politici. Cere în fața CC îndepărtarea lui Hrușciov. Dar nu-l susține nimeni. Ceilalți „scizioniști“ se întrec în autocritici. Pe 4 iulie 1957, un scurt comunicat al Comitetului Central condamnă „grupul antipartinic“ condus de Malenkov, Molotov și Kaganovici. Malenkov, fostul delfin al lui Stalin, e numit director al unei centrale electrice, Kaganovici pleacă în Ural pentru a conduce un combinat, iar Molotov devine ambasador în Mongolia.¹ Au parte de o cădere brutală, dar cel puțin rămân în viață. Pe vremea *Vojd*-ului, n-ar mai fi rămas nici urmă de ei.

Ca recompensă pentru sprijinul său activ, Jukov devine membru titular al Prezidiului, Sfânta Sfintelor puterii. Patru luni mai târziu, același Prezidiu îl va mazili. Eliberat din funcțiile de ministru al apărării și exclus din partid, eroul Marelui Război Patriotic avea să-și petreacă restul zilelor plângându-se de lipsa de recunoștință a celor puternici. Hrușciov începuse să se teamă de gloria lui, ca și Stalin în trecut, care după război îl exilase într-un comandament de provincie. Mareșalul comisese mai ales cea mai gravă dintre crime, cea de „lez-partid“. Uitase că într-un regim comunist partidul comunist înseamnă totul, conduce totul, că toți îi datorează supunere și devotament, oricare ar fi locul pe care-l ocupă în ierarhie. Atunci când l-a susținut pe Hrușciov în fața Prezidiului care voia să-l demită, Jukov a rostit aceste cuvinte fatale: „Armata este împotriva acestei decizii [demiterea prim-secretarului]. Nici un tanc nu va mișca fără ordinul meu.“² Un bun comunist ar fi trebuit

1. Plenara CC din 22-29 noiembrie 1957, în Roy Medvedev, *Argumenti i Folti*, nr. 25, 1988, și *Cold War International History Project Bulletin*, nr. 10, martie 1998, pp. 50-59.

2. *Literaturnaia Gazeta*, 24 februarie 1986.

să spună: „Tancurile nu mișcă decât la ordinul Comitetului Central.” Aleksei Adjubei, ginerele lui Hrușciiov, va relata în memoriile sale o gafă de același fel comisă de mareșal în vara lui 1957, după tentativa de demitere a prim-secretarului. Invitat, împreună cu restul conducerii partidului, la aniversarea unuia dintre membrii Prezidiului, Jukov ține un toast în cinstea generalului Serov, prezent în mica adunare: „Nu uita, Ivan Aleksandrovici, că KGB-ul e ochii și urechile armatei.” Hrușciiov sare în picioare, furios: „Adu-ți aminte, tovarășe Serov, îl corectează el, că KGB-ul e ochii și urechile partidului.”¹

Prim-secretarul a avut câștig de cauză împotriva „complotiștilor”, a „grupului antipartinic”, grație aparatului comunist. Hrușciiov a primit la plenara CC dividendele pentru politica de destalinizare. Acuzându-l pe Stalin și doar pe el în raportul citit la Congresul al XX-lea, noul conducător și-a făcut mii de prieteni în sânul nomenclaturii implicate, ca și el, în crimele din trecut. În această luptă pentru putere Jukov și Armata Roșie n-au jucat decât un rol secundar.

Hrușciiov este primul conducător comunist care vrea să reformeze sistemul pentru a-l face mai performant. Și Beria încercase înainte acest lucru, dar trecutul lui și îndrăzneala de care a dat dovadă au stârnit ostilitatea celorlalți conducători. Aflându-se la șefia partidului, Hrușciiov deține principalele pârghii de putere și deci are mijloacele necesare pentru a-și îndeplini ambițiile. De acum înainte, politica lui se va lavi de problematica esențială a comunismului, imposibilitatea de a fi reformat. În domeniul controlului social, de exemplu, cheia de boltă a sistemului, schimbările pe care poate să le propună prim-secretarul sunt limitate. Legea antimuncitorească din 1940, prin care muncitorii nu mai puteau părăsi întreprinderile unde lucrau și erau dur pedepsiți pentru absențe și întârzieri, este abolită în aprilie 1956. Muncitorul redevine „liber”, în sensul că are din nou dreptul să-și schimbe locul de muncă. Dar ce câștigă pe de-o parte va pierde în alte privințe. O campanie împotriva „paraziților” – cuvânt care-i desemnează pe speculanți, pe alcoolici și pe vagabonzi – servește drept pretext pentru un atac la adresa celor care practică încă profesii libere: pictori, poeți, artiști... Populația e solicitată să lupte împotriva acestor „paraziți” și sunt înființate așa-numitele „tribunale tovarășești”, care au dreptul să se amestece în viața privată a oamenilor. Puțin mai târziu, mai multe miliții speciale, *drujini*, ai căror membri sunt selectați din întreprinderi și administrație, primesc însărcinarea de a veghea la respectarea ordinii publice. Datorită lui Hrușciiov, teroarea în masă a dispărut, dar e înlocuită acum cu un control și mai strict al tuturor sovieticilor. Muncitorul nu mai este legat de întreprindere, dar iată-l constrâns acum de „ce-o să spună lumea”. „Ar fi greșit să se creadă că e vorba doar de controlul muncitorilor răi”, precizează prim-se-

1. Alexei Adjubei, *A l'ombre de Khrouchtchev*, La Table ronde, 1989, p. 328.

cretarul, „e necesar să controlăm și cum muncesc oamenii cumsecade, deoarece controlul înseamnă înainte de toate ordine”.¹

În sectorul agricol mai mult decât în oricare altul posibilitățile de reformă par zadarnice. Țăranii au fost întotdeauna disprețuiți de regimurile comuniste, pentru care au reprezentat totodată călcâiul lui Ahile. Nici o țară cu „economie planificată” n-a reușit vreodată să aibă o agricultură înfloritoare. După abolirea proprietății private, în sectorul agricol mai mult decât în alte sectoare oamenii care lucrează pământul se prefac că muncesc fiindcă statul se prefacă că-i plătește. Un țăran care nu se bucură de roadele muncii lui nu are nici o motivație să muncească. Toate regimurile comuniste s-au lovit de această realitate, dar, în loc să-și pună problema dacă colectivizarea aduce ceva bun, au preferat să elimine (fizic) țărănimea liberă. Hrușciiov are mari ambiții în această privință. În 1950, când încă nu era decât ministru al agriculturii, a accelerat regrouparea colhozurilor (gospodării colective) și a redus loturile de pământ pe care fiecare familie avea până atunci dreptul să le dețină. La scurt timp după aceea, a lansat ideea „agro-orașelor”, localități în care țăranii aveau să fie mutați pentru a-și pierde individualitatea, sursa tuturor relelor în mentalitatea comunistă. Modificarea condițiilor de viață în scopul schimbării mentalităților este un succedaneu al marxismului, care urmărește ca existența să determine conștiința. Agro-orașul trebuia să permită anularea diferenței dintre munca rurală și munca urbană, să abolească distincția dintre țăran și muncitor și să realizeze unitatea așteptată de proletariat, însăși baza societății socialiste. În același timp, Hrușciiov se atașase brusc de teoriile lui Lîsenko. A fost inițiat „un mare plan de transformare a naturii”, inspirat de legile acestui șarlatan și având drept scop crearea unor gigantice centuri forestiere în stepe, pentru protejarea culturilor împotriva secetei. Plantați pe suprafețe uriașe, puieții nu au crescut, din lipsă de umiditate. Stepele unde trebuiau să se ridice magnifice păduri au rămas pustii și sterpe.

Hrușciiov nu se descurajează totuși. Acum, că a ajuns noul stăpân al URSS, capriciile lui devin ordine. Începând din 1956, regimul începe să vizeze cucerirea unor „pământuri virgine” în Kazahstan, în Siberia și în Ural. Un prim val de mână de lucru e furnizat de prizonierii din lagărele de concentrare, urmat apoi de mii de tineri trimiși de Comsomol, tineretul comunist. În 1957, obiectivul e fixat, în trei sau patru ani URSS trebuie să ajungă din urmă SUA la producția de cereale, dar și de carne, unt, lapte. Treizeci și trei de milioane de hectare sunt arate și semănate, fără să existe logistica necesară pentru recolte. În disperare de cauză, se trimit mașini și mecanici din alte regiuni pentru seceriș, rezultatul fiind o dezorganizare generală a sectorului. În lipsa silozurilor, o parte din cereale putrezesc imediat. Erodarea solului, neadaptat culturii intensive, distruge

1. Apud Claude Lefort, *La Complication*, Fayard, 1999, p. 232.

mii de hectare, iar randamentul scade la jumătate. Costul total este enorm. Nu numai că productivitatea „pământurilor virgine“ e mai mică decât media celorlalte terenuri din țară, dar costul de producție a cerealelor e mai mare cu 20%.

Nimic nu poate totuși să oprească utopia. Planul din 1959 prevede o creștere de 70% a producției agricole, de 85% a industriei grele și de 63% a industriei ușoare, un venit național mai mare cu 65%, salarii cu 40% mai mari. Depășirea Statelor Unite ale Americii devine obsesia puterii. Catastrofa agricolă obligă în curând URSS să importe cereale din America pe care visa s-o depășească. Prin promisiunile lui nesăbuite, Hrușciov s-a condamnat singur să-și dovedească reușita. Stalin ordonase partidului să colecteze grâul folosindu-se de violență pentru a masca distrugerea recoltelor, el nu se dă în lături de la teroarea generalizată. Stalin preferase să lase populația să moară de foame decât să recunoască eșecul sistemului, Hrușciov alege să importe grâu. Faptul că permite poporului și lumii întregi să vadă neglijența și incompetența clasei conducătoare e impardonabil, căci spulberă iluzia. În momentul căderii, această încăpățănare îi va fi reproșată tocmai pentru că n-a știut să ascundă cât de desprinsă de realitate era. Comunismul este o utopie, iar ca să rămână așa trebuie să evite orice confruntare cu realitatea și să existe doar în domeniul ficțiunii. Luat de val, Hrușciov a uitat de acest scenariu. Tentativele lui de reformă se lovesc de o dublă imposibilitate: menținerea controlului partidului asupra întregii vieți sociale sau reducerea prerogativelor partidului pentru a permite societății să respire. Însă toate eforturile de a îmblânzi un regim comunist se împiedică de dominația partidului și de controlul necesar la toate nivelurile, ambele trebuind să rămână intangibile. Chiar prin modul său de organizare și prin principiile de funcționare, sistemul își conține și mecanismele propriei distrugeri.

Marele Salt Înapoi

Țăranii vor libertate, noi vrem socialism.

MAO ZEDONG

Moscova vrea să rămână capitala comunismului. Pentru a se asigura de asta, Hrușciov organizează în toamna anului 1957 prima Conferință a partidelor comuniste, la care sunt invitați responsabili celor unsprezece țări conduse de tovarăși și reprezentanți a 57 de partide care se reclamă de la marxism-leninism. Cominternul nu mai există, Cominformul dizolvat în 1956 n-a supraviețuit reconcilierii cu Tito; prin această conferință URSS încearcă să redea o unitate mișcării comuniste. Congresul, cel mai important organizat vreodată, își propune să fixeze o linie generală pentru toți comuniștii, fără să revină însă la monolitismul din trecut al Internaționalei a III-a. Vremurile s-au schimbat, Partidul Comunist sovietic nu mai poate să pretindă că reprezintă de unul singur reușita revoluționară, nici un potentat de la Kremlin nu mai are aura unui Lenin sau a unui Stalin. Conferința se vrea un schimb de puncte de vedere între prieteni, și nu, ca în trecut, o mare ceremonie în cadrul căreia fiecare partid își primea ordinele și pornea pe o nouă cale, cu o nouă foaie de parcurs. Obiectivul e mai modest, dar esențial, după „frământările“ provocate de Congresul al XX-lea: găsirea de soluții pentru ca lumea comunistă să vorbească în continuare cu aceeași voce. Lucrările conferinței se încheie pe 16 noiembrie printr-o declarație comună care are ca program lupta pentru pace. Desfășurarea conclavului și comunicatul final sunt un succes pentru Hrușciov: Moscova rămâne centrul unei lumi comuniste încă unite. Dar, deși aparențele sunt salvate, în culise diferențele de opinie amenință deja dezmembrarea mișcării.

Mao Zedong a venit la Moscova plin de ambiții. Amintirea primului său sejur în capitala sovietică nu era deloc plăcută. Stalin îl lăsase să se perpelească două luni înainte să semneze tratatul de prietenie pe care venise să-l ridice. În schimb, în această a doua vizită joacă rolul de alter ego: Hrușciov conduce prima „patrie a socialismului“, dar el o guvernează pe cea mai populată, numărul compensează încărcătura istorică. Înainte să plece de la Beijing, și-a exprimat dorința ca rezoluția finală a conferinței să fie cosemnată de URSS și de China, ceea ce ar fi instituit un soi de dublu pol de putere al lumii comuniste. Moscova nu prea ar fi avut cum să

cedeze acestui capriciu, dar Marele Cărmaci a fost tratat regește. Găzduit la Kremlin, sărbătorit de moscoviți, ascultat de tovarăși, a fost vedeta primei conferințe poststaliniste. La această întâlnire menită să promoveze pacea, în centrul tuturor intervențiilor s-a aflat, conform unui principiu comunist foarte orwellian, războiul. Mao a făcut senzație susținând cauza unei conflict atomic care, după părerea lui, ar fi pecetluit soarta imperialismului. „Haideți să ne gândim puțin câți oameni ar muri dacă ar izbucni un război“, a spus el. „La ora actuală populația lumii e de 2,7 miliarde de oameni. O treime din ei ar putea să dispară; sau chiar ceva mai mulți, poate chiar o jumătate. [...] Să spunem, luând cazul extrem, că ar muri o jumătate, dar în schimb imperialismul ar fi complet abolit și întreaga lume ar deveni socialistă.“¹

Mao nu e un provocator, la Moscova, în acea zi, nu face decât să spună ce gândește cu adevărat. Un război nuclear poate fi câștigat, va pretinde el mai târziu în fața conducătorului indian Nehru; același lucru i-l va spune și lui Gromîko, ministrul sovietic al afacerilor externe, mergând până-ntr-acolo încât a calificat bomba atomică drept „tigrul de hârtie“². Luând în considerare perspectiva unui al treilea război mondial, evident favorabilă taberei socialiste, Mao vrea să fie moștenitorul lui Stalin, care la sfârșitul vieții pregătea acest deznodământ. „Popoarele victorioase vor crea rapid pe ruinele imperialismului o civilizație de o mie de ori mai avansată decât în capitalism“, va mai spune el la începutul anilor 1960.³ Conducătorul chinez se inspiră și din propria experiență, e convins că războiul e moașa comunismului, că puterea stă în arme. Dar nu-l interesează că bomba atomică nu e o armă ca toate celelalte. Mao și-a câștigat războaiele prin forța numărului, împotriva Guomindangului și în timpul conflictului din Coreea. Armata Populară de Eliberare a făcut de fiecare dată diferența împotriva dușmanilor prin valurile sale umane. Cu cei circa 600 de milioane de locuitori ai săi, China comunistă deține arma absolută în fața democrațiilor, pentru care orice viață de om contează. Chiar mai bine decât Stalin, Mao știe că omul este cel mai prețios capital și că el deține suficient capital de acest fel, de care poate dispune cum pofteste pentru binele cauzei. Mao recurge la apologia războiului atomic și dintr-un alt motiv: rivalitatea care se conturează între el și Hrușciiov. Punând pe tapet bomba atomică ca armă revoluționară, China se plasează pe terenul radicalității, în vreme ce URSS alege compromisul cu dușmanul, vorbind despre „conviețuirea pașnică“. Mao rămâne la stadiul „luptei de clasă“ și al războiului dintre tabăra comunistă și tabăra imperialistă, în vreme ce Hrușciiov vorbește despre o competiție între cele două sisteme. Pentru Marele Cărmaci, bomba atomică este o armă de eliberare; pentru

1. *Apud* Jung Chang, Jon Halliday, *Mao: L'Histoire inconnue*, Gallimard, 2006, p. 448.

2. *Pravda*, 3 aprilie 1964.

3. *Ibid.*

numărul unu sovietic, ea este o armă de descurajare activă, așa a folosit-o în criza Canalului Suez. Această diferență de perspectivă, care implică multe alte divergențe între cele două țări, explică de ce Moscova a stopat planurile chineze legate de bomba atomică. În octombrie 1957, înainte de declarațiile fulminante ale lui Mao, fusese semnat un acord secret privind cooperarea nucleară sino-sovietică. URSS se angaja să ajute China să dobândească cunoștințele științifice și tehnologice necesare pentru crearea bombei atomice. Acordul prevedea chiar livrarea de bombe atomice către China, dar decizia luată de Beijing în mai 1958 de a acorda prioritate absolută industriei nucleare a mai răcit ardoarea fraternă a Moscovei. Kremlinul s-a temut ca Mao să nu abuzeze de puterea sa nucleară, să nu treacă de la descurajare la practică. În iunie 1959 se produce o primă ruptură între cele două țări. Sovieticii denunță acordul din octombrie 1957 și suspendă orice transfer de tehnologie atomică. Drept compensații, URSS crește semnificativ livrările de materiale și echipamente militare, dar acest gest nu șterge afrontul inițial.¹ În această cursă pentru bomba atomică, China va pierde ani prețioși. Prima bombă atomică chineză va fi testată în octombrie 1964, într-un alt context politic, într-un moment în care Mao, preocupat exclusiv de pregătirea Revoluției Culturale, își domolise ambițiile legate de un nou război mondial. Dar conflictul nuclear dintre Moscova și Beijing nu e decât un epifenomen al crizei care mocnește între cele două capitale comuniste.

Mao este un adept al dublului limbaj. Despre Lenin știm că-și anunța planurile înainte să treacă la acțiune, fără să se teamă că-i va speria pe oameni, sigur că bolșevismul îl îndreptățește să le pună în aplicare; și Stalin și-a asumat întotdeauna politica, așa cum dovedesc instrucțiunile și listele de execuții pe care le-a contrasemnat. Spre deosebire de ei, liderul chinez preferă să-și ascundă intențiile înainte să acționeze. Această practică a dus deja la pierderea multor vieți omenești înainte de venirea lui la putere, în 1949, și va fi devastatoare și de-a lungul domniei lui de un sfert de secol. Dacă în lumea comunistă promisiunile nu au nimic de-a face cu realitatea, în cazul lui Mao nici măcar nu mai e vorba de o utopie, din principiu irealizabilă, ci de minciuni asumate pentru a-și înșela adversarul și a aștepta momentul propice înainte de a-l elimina. Divergențele cu Moscova au apărut odată cu moartea lui Stalin, dar nimeni n-ar fi putut să anticipeze ruptura care avea să urmeze, dat fiind că Marele Cărmaci și-a ascuns atât de bine jocul. Deng Xiaoping, care reprezenta Partidul Comunist Chinez la Congresul al XX-lea, s-a întors îngrozit de la Moscova. Stalin a comis „erori grave“, spune el, dar acestea nu-i știrbesc deloc „uriașele merite istorice“.² Pe-atunci Mao era de aceeași părere.

1. Tatiana Zazerskaïa, „URSS—Chine populaire, «l'aide fraternelle»: à l'origine du complexe militaro-industriel chinois, 1949–1960“, *Communisme*, nr. 49–50, 1997, p. 177.

2. *Apud* Patrick Sabatier, *Le Dernier Dragon*, JC Lattès, 1990, p. 106.

Ceea ce nu l-a împiedicat să susțină negreșit politica de „destalinizare” la conferința de la Moscova, în noiembrie 1957. Era convins că Hrușciiov a fabricat „o mulțime de minciuni” despre Stalin în raport, cum îl va acuza mai apoi, dar nu și-a dat în vileag opiniile.¹

Pe plan intern, duplicitatea lui Mao e și mai evidentă. China cunoaște și ea un avânt reformativ poststalinist. În aprilie 1956, politica de colectivizare e înlănzită, cele mai importante cooperative agricole sunt scindate, țăranii care fuseseră bogați și foștii proprietari de pământuri, cei care au supraviețuit, au de acum înainte dreptul să intre în aceste gospodării colective, iar loturile de pământ individuale sunt mărite. În mai 1956, Mao s-a adresat intelectualilor, chemându-i să participe la dezbaterile despre reformele necesare. „Lăsați o sută de flori să înflorească”, spune el. La Congresul al VIII-lea al partidului, care se deschide la jumătatea lui septembrie 1956, ține un discurs legat de evenimentele în curs de desfășurare în Polonia și Ungaria. Mao dezvoltă tema liberalizării și necesarei colaborări cu elitele non-comuniste; prezintă această „deschidere” ca pe un adjuvant în dezvoltarea producției, ca pe un mijloc de combatere a sectarismului, subiectivismului, birocrăției, a oricăror deviații ale Partidului Comunist.² Se declară adeptul dialogului, sau mai degrabă susține mișcarea. În acel moment există în partid o majoritate căreia-i pasă de ce se întâmplă în „democrațiile populare”, așa că Marele Cărmaci nu poate să meargă împotriva curentului. La acest congres, primul după 1945, se discută despre rolul lui Mao, despre o eventuală rectificare politică a partidului și despre linia economică de urmat. În Laogai menghina slăbește, violențele fizice, folosirea cătușelor și lanțurilor, obiceiul ca deținuții să fie identificați printr-un număr sunt interzise în unele lagăre. Rațiile alimentare sunt mărite, deținuții pot să formeze „comitete pentru condițiile de viață”³, totuși nu se pune problema eliberării, așa cum s-a întâmplat în URSS după moartea lui Stalin. În iarna 1956–1957, politica de partid e oficial supusă rectificării, un cuvânt ce se bucură de mult succes în rândul tovarășilor chinezi. Comuniștii sunt chemați să arate mai multă flexibilitate și moderație în exercițiul puterii. Trebuie îmbunătățite relațiile dintre Partidul Comunist și mase, pentru prevenirea unor explozii precum în Polonia sau în Ungaria. Apoi, Mao ține faimosul discurs „Despre justa rezolvare a contradicțiilor din sânul poporului”, în care cheamă la o dezbatere democratică, deschisă, fără teamă și fără riscul de a suporta represiunea. Conflictele dintre clase care subzistă în societatea socialistă trebuie rezolvate pe cale pașnică, proclamă el.

1. Apud Branko Lazitch, *Le Rapport Khrouchtchev et son histoire*, Le Seuil, 1976, p. 31.

2. Marie-Claire Bergère, *La Chine de 1949 à nos jours*, Armand Colin, 2004, p. 65.

3. Jean-Luc Domenach, *Chine: l'archipel oublié*, Fayard, 1992, p. 124.

Ne aflăm în fața a două tipuri de contradicții sociale: contradicțiile dintre noi și dușmanii noștri și contradicțiile din sânul poporului. Sunt două tipuri de contradicții cât se poate de diferite. [...] În etapa actuală, care este perioada construirii socialismului, toate clasele și straturile societății, toate grupurile sociale care aprobă și susțin această construcție, participând la ea, formează poporul, în vreme ce toate forțele sociale și toate grupurile sociale care se opun revoluției socialiste sau o sabotează sunt dușmanii poporului. [...] Cum contradicțiile dintre noi și dușmani și contradicțiile din sânul poporului sunt de natură diferită, ele trebuie rezolvate prin metode diferite. În concluzie, pentru primul tip de contradicții trebuie să stabilim o distincție clară între noi și dușmani, iar pentru cel de-al doilea, între adevărat și fals. [...]

Toate problemele de ordin ideologic, toate controversalele din sânul poporului nu pot fi rezolvate decât prin metode democratice, prin discuții, critici, convingere și educație; nu le putem rezolva prin metode coercitive și represive. [...] În soluționarea contradicțiilor din sânul poporului ordinele administrative și metodele persuasive și educative se completează reciproc. Trebuie ca ordinele administrative emise pentru menținerea ordinii în societate să fie însoțite de o muncă de lămurire și de educare, deoarece apelul exclusiv la ordine administrative este, în multe cazuri, inefficient. [...]

Ideologia burgheziei și cea a micii burghezii își vor găsi cu siguranță mijloace de manifestare. Fără îndoială că aceste două clase se vor încăpățâna să se afirme prin orice metode în problemele politice și ideologice. Este imposibil să se întâmple altfel. Noi nu trebuie să recurgem la metode represive pentru a le împiedica să se exprime; trebuie să le permitem să se exprime și în același timp să discutăm cu ele și să le criticăm cum se cuvine ideile. [...]

Dacă contradicțiile dintre clasa muncitoare și burghezia națională nu sunt rezolvate corect, adică dacă nu aplicăm în cazul celei dintâi o politică de unire, de critică și de educare, sau dacă această burghezie nu acceptă o asemenea politică, se pot transforma în contradicții între noi și dușmanii noștri. [...] Reacționarii dintr-o țară socialistă, în complicitate cu imperialiștii, încearcă să obțină câștig de cauză în complotul lor profitând de contradicțiile din sânul poporului pentru a întreține dezbinarea și pentru a crea dezordine. Această lecție a evenimentelor din Ungaria merită atenția noastră.

Mao Tsé-toung, „De la juste solution des contradictions au sein du peuple“,
Citations du président Mao Tsé-toung, Éditions en langues étrangères,
1967, pp. 51–65

Apelul la „dezbateră democratică“ este o capcană. Cei care vor să creadă în ea și s-o pună în practică îi vor suporta consecințele, represiunea va fi teribilă. Totuși, Mao a avut oare în intenție să întindă această capcană, sau circumstanțele, urmările scăpate de sub control ale discuțiilor, l-au constrâns să acționeze pentru restabilirea ordinii? Se pune aici problema veșnicei confruntări dintre nobila intenție inițială și nefericitele conjuncturi care ar împiedica punerea ei în practică, identificabilă în toate regimurile comuniste. Leninist și stalinist, Marele Cărmaci este de fapt un adept al luptei de clasă, motor al istoriei. Ea trebuie mereu activată, reactivată, pentru a asigura bunul mers spre comunism, spre societatea fără clase.

Eliminarea dușmanului (de clasă) este o necesitate, chit că trebuie inventată; epurările sunt o garanție a înaintării pe calea cea bună. Să ne aducem aminte că Mao orchestrase deja epurări sângeroase, în anii 1928–1931, la Jiangxi, împotriva unei așa-zise „conspirații antibolșevice“. Mai târziu, la începutul anilor 1940, la baza roșie de la Yan'an, „reforma prin gândire“ a permis lichidarea sau reprimarea a mii de intelectuali care intraseră în rândurile comuniștilor plini de speranță și iluzii. Intențiile lui Mao sunt hrănite într-o anumită măsură și de propria ranchiună. Dictatorul, care vrea să treacă drept poet din când în când și drept gânditor marxist cu normă-ntreagă, e animat de un puternic antiintelectualism. N-a uitat că în tinerețe oamenii educați îl făcuseră să-și simtă lacunele. De-atunci, n-a încetat niciodată să-i disprețuiască pe intelectuali, să se teamă de libertatea lor de spirit, de simțul lor critic.¹ Apelul celor O Sută de Flori lansat în mai 1956, relansat prin textul său „Despre justa rezolvare a contradicțiilor din sânul poporului“, din februarie 1957, este o invitație la dezbatere care-i va permite să-i vâneze pe cei care încă mai îndrăznesc să gândească altfel. Mai târziu, Marea Revoluție Culturală proletară va fi cea mai vastă și mai sângeroasă campanie împotriva intelectualilor orchestrată vreodată în istoria omenirii.

La mijlocul lui noiembrie 1956, Mao face bilanțul evenimentelor din Polonia și Ungaria în fața Comitetului Central al partidului: „Fondul problemei în unele dintre țările din Europa de Est este că nu au eliminat toți contrarevoluționarii [...]. De aceea, acum trebuie să mănânce fructul amar pe care l-au lăsat să crească. [...] În Europa de Est, nu s-a ucis la scară suficient de mare. Noi trebuie să ucidem și afirmăm că a ucide este un lucru bun.“² Represiunea care va urma după Campania celor O Sută de Flori – nume dat scurtei primăveri intelectuale inițiate de Mao – nu are nimic de-a face cu circumstanțele, nu a fost provocată de manifestările scăpate de sub control ale libertății de expresie. Represiunea mișcării a fost plănuită încă de la început de Mao, pentru „a smulge din rădăcini buruienile și a le folosi ca îngrășământ“, cum va recunoaște Deng Xiaoping mai târziu, la momentul bilanțului, în septembrie 1957.³ Organizarea contestării, identificarea contestatarilor, apoi eliminarea lor, aceasta e calea aleasă de Mao pentru a încheia cu „destalinizarea“ care agită lumea comunistă. Dă impresia că susține mișcarea ca s-o poată eradica mai eficient.

La început, Campania celor O Sută de Flori e foarte bine delimitată. Primele reuniuni sunt rezervate unei elite restrânse. Fiecare se exprimă când îi vine rândul, apoi responsabilul partidului face sinteza și toată

1. Simon Leys, „L'art d'interpréter des inscriptions inexistantes écrites à l'encre invisible sur une page blanche“, în *Essais sur la Chine*, Robert Laffont/Bouquins, 1998, p. 792.

2. *Apud* Jung Chang, Jon Haliday, *Mao*, ed. cit., p. 454.

3. *Apud* Patrick Sabatier, *Le Dernier Dragon*, JC Lattès, 1990, p. 112.

lumea se întoarce acasă. Însă în curând această breșă lasă loc unui val de revendicări. Contestatarii încep să denunțe oprimarea politică, represiunea polițistă, condițiile mizere de trai ale poporului. Apoi se pune problema naturii regimului. „Eliberarea Chinei de către Partidul Comunist este o schimbare de dinastie, n-am făcut decât să înlocuim stăpânul“, declară un inginer.¹ Sunt de asemenea contestate monopolul puterii, legitimitatea ei și privilegiile de care se bucură unii. „Sub pretextul egalitarismului, comuniștii n-au făcut decât să-și îmbunătățească propriul standard de viață“, se spune.² În centrul dezbaterilor se află libertățile individuale. Revin mereu în discuție respectarea integrității fizice și morale a fiecăruia, participarea cât mai multor oameni la luarea deciziilor, accesul tuturor la informații. Toate aceste nemulțumiri sunt exprimate în mod deschis. În universități și în intersecțiile din marile orașe apar numeroase *dazibao* (gazete de perete) și forumuri improvizate. Partidul este la rândul său contaminat, Liga Tineretului Comunist și cotidianul Comitetului Central rezervat intelectualilor, *Lumina*, sunt în fierbere.³

Un editorial din *Cotidianul poporului*, din 8 iunie 1957, stopează brutal mișcarea. Organul Partidului Comunist îi denunță pe toți cei care se folosesc de campania de rectificare pentru a duce un adevărat război al claselor. Textul lui Mao „Despre justa reolvare a contradicțiilor din sânul poporului“ e publicat din nou, cu câteva modificări esențiale: de-acum înainte sunt admise numai criticile benefice pentru unitatea poporului, pentru construirea socialismului, pentru conducerea partidului. Oricine încalcă limitele devine un „dușman de clasă“, iar limitele sunt stabilite, se-nțelege, chiar de partid. După Campania celor O Sută de Flori urmează „mișcarea anti-dreapta“. „Primăvara“ n-a durat decât șase săptămâni. Mediile intelectuale sunt decimate, muncitorii și țăranii care au deschis gura sunt hăituiți, iar partidul este epurat. Sute de mii de chinezi sunt trimiși la sate, iar alții, în lagăre de reeducare. După cum a dezvoltat Mao în 1959, represiunea va fi făcut 300.000 de victime; în timpul Revoluției Culturale, se va spune că „mișcarea anti-dreapta“ a permis eliminarea a 400.000 de contrarevoluționari.⁴ „Am aprins un foc în care să se mistuie în același timp dușmanii și propriile noastre slăbiciuni“, spune Deng Xiaoping în septembrie 1957. „Să nu subestimați însemnătatea acestei campanii. Revoluția socialistă a pătruns în sfârșit în lumea politică și

1. *Apud* Jean-Luc Domenach, *Aux origines du grand bond en avant*, EHESS/FNSP, 1982, p. 104.

2. *Ibid.*, p. 112.

3. François Godement, „La tourmente du vent communiste (1955–1965)“, *La Chine au XXe siècle* (coord. Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco, Jürgen Domes), vol. 2, Fayard, 1990, p. 41.

4. Roderick MacFarquhar, *The Origins of the Cultural Revolution*, vol. 1, *Contradictions among the People*, 1956–1957, Oxford University Press, 1974, pp. 312–313.

intelectuală.¹ Campania celor O Sută de Flori viza decapitarea intelectualității independente care mai rămăsese în China. Cadrele de partid iau locul scriitorilor în redacțiile ziarelor și revistelor și pe al cercetătorilor în organele de conducere ale instituțiilor științifice. Partidul își înăsprește controlul asupra mediilor studențești. O directivă publicată în iulie 1957 îi obligă pe absolvenții universităților să se supună unei anchete politice și planului de repartitie a locurilor de muncă fixat de stat, să accepte posturile în care vor fi numiți.² Ordinea comunistă se înstăpânește asupra spiritelor. Divorțul dintre partid și elita țării, din care o mare parte se raliase din convingere noului regim e un fapt împlinit. Mișcarea anti-dreapta schimbă și natura relațiilor dintre populație și comuniști, percepuți mai mult ca oricând drept niște asupritori. Campania celor O Sută de Flori a rezolvat problema intelectualilor, astfel că Mao poate acum să se aplece asupra problemei țărănimii, cealaltă categorie socială care se opune puterii sale absolute. Marele Salt Înainte pe care-l pregătește trebuie să întruchipeze în fața Moscovei adevărata cale a comunismului.

Foametea, armă de exterminare în masă

În momentul loviturii de stat din octombrie 1917 bolșevicii erau o mână de oameni, în schimb în 1949 comuniștii chinezi au luat puterea în număr mare, după un război sângeros. Cei dintâi erau intelectuali de salon când au devenit stăpânii Rusiei, cei din urmă s-au călit prin forța lucrurilor înainte să învingă. Fiecare din cele două categorii a trăit altfel experiența „revoluției”. Mai mult, erorile cumulate de Comintern, care aproape că au provocat lichidarea Partidului Comunist Chinez în 1927, n-au facilitat nici înțelegerea cu Moscova. Cât timp lumea comunistă era condusă de Stalin, resentimentele au rămas neexprimate, dar succesorii săi n-au nici influența, nici puterea necesare pentru a continua să le țină în frâu. Egoul oamenilor și marotele naționaliste complică și mai mult situația. Mao, care are o foarte bună părere despre sine, putea să suporte umbra tutelară a *Vojd*-ului, dar nu și pe cea a noilor potențați. Comportamentul imperialist al URSS în China, de la ocuparea Mancuriei imediat după război până la acordurile militaro-comerciale semnate mai apoi, a trezit vechi rivalități naționale între cele două țări, pe care lustrul comunismului abia dacă a reușit să le estompeze. Dacă vrem să înțelegem acea ruptură anunțată, trebuie să ținem seama de toate aceste elemente, deși conflictul de fond are probabil alte explicații.

Uniunea Sovietică și Republica Populară Chineză nu sunt în aceeași etapă a comunismului, prima a ajuns la maturitate, în vreme ce cealaltă

1. *Apud* Patrick Sabatier, *Le Dernier Dragon*, ed. cit., p. 112.

2. Marie-Claire Bergère, *op. cit.*, Armand Colin, 2004, p. 72.

încă face primii pași. Acest defazaj nu există între URSS și „democrațiile populare” din Europa de Est, născute prin voința Moscovei și conduse în funcție de interesele sale. Rusia poststalinistă a depășit teroarea care a modelat o nouă generație de comuniști și acum aspiră la o pauză. În acest timp, China maoistă intră în etapa de construire a socialismului cu o generație care s-a afirmat în decenii de război civil. Motivațiile conducătorilor celor două țări nu sunt aceleași. În absența unei Călăuze incontestabile, e firesc ca drumurile lor să difere. Lumea comunistă se află într-o situație întâlnită deja de nenumărate ori în istoria omenirii atunci când sunt în joc credințele ei și aspirația spre o lume mai bună. Deschizătorii de drum au sfârșit întotdeauna prin a fi contestați de discipolii lor și acuzați că le-au înșelat așteptările. Bisericele au cunoscut la rândul-le schisme între cei vechi și moderni, între credincioșii cu vechime și cei nou convertiți. Așa s-a întâmplat cu ortodocșii sau cu protestanții în creștinism și mai ales cu șiiții în islam. Întoarcerea la izvoarele credinței a fost întotdeauna o constantă în rândul scizioniștilor. Fiind o utopie, comunismul nu scapă acestei evoluții, unei „crize de creștere”. Unii fanatici vor pretinde mereu că ei cunosc cea mai bună cale pentru a ajunge la o societate fără clase, deși nimeni nu poate verifica acest lucru, având în vedere că utopia fie rămâne în domeniul imaginarului, fie încetează să mai existe. Atunci când pretind că dețin adevărul, noii aspiranți la speranță se bazează pe doctrină, pe tablele legii. Tentativele de înnoire sunt întotdeauna însoțite de dispute ideologice – spirituale, cum se numesc în mediile ecleziastice –, iar lumea comunistă nu face excepție. „Vechiul” model sovietic nu corespunde nevoilor „tinerei” Republici Populare? Politica aplicată de Moscova și-a vădit slăbiciunile în „democrațiile populare”? Beijingul are datoria să demonstreze că e posibilă și o altă cale, pretinzând că e singurul care respectă învățăturile gânditorilor tutelari Marx–Engels–Lenin, tămâiați de propaganda Partidului Comunist Chinez. La conferința de la Moscova, în noiembrie 1957, Mao a indicat și modul de acțiune: „Ni se spune că sărăcia e un lucru rău, dar în realitate e un lucru bun”, va declara el. „Cu cât oamenii sunt mai săraci, cu atât devin mai revoluționari. Trebuie să ne gândim cu groază la o vreme în care toată lumea ar fi bogată.”¹ Salvarea credinței cu ajutorul sărăcirii generalizate – acesta va fi obiectivul la a cărui realizare va veghea maoismul în Republica Populară Chineză.

Țăranul este, pentru constructorii lumii noi, pleava societății, care le-a stat mereu în cale. Radicalismul chinez avea să facă din această clasă de înapoiți irecuperabili principala sa victimă. Maoismul care a luat avânt începând din anii '50 nu aduce nimic nou în acest sens. Totalitarismul de sorginte chineză reprezintă o întoarcere spre trecut, spre sursele marxism-leninismului, în cele mai rele dintre certitudinile sale

1. *Apud* Jung Chang, Jon Halliday, *Mao*, ed. cit., p. 448.

ideologice. În URSS, după „deculacizare“, după colectivizarea și exterminarea prin foamă din anii stalinismului, puterea încearcă să slăbească controlul asupra zonelor rurale, în speranța de a salva un sector sinistat. În China, Partidul Comunist alege, dimpotrivă, să-i înregimenteze pe țărani, fără să țină cont de experiența catastrofală din Uniunea Sovietică. Marele Salt Înainte pe care vrea să-l realizeze Mao este o regresie istorică, un mare salt înapoi.

Primul plan cincinal din anii 1951–1952 a fost elaborat conform regulilor sovietice: diminuarea contribuției agriculturii la economia țării (de la 46% la 38,6%), creșterea producției industriale (de la 29% la 37,9%). Dar taxele aplicate unei producții care de-abia dacă asigură supraviețuirea populației pentru a finanța industria a rupt fragilul echilibru dintre populație și subzistență. Rechizițiile au redus la minimul vital consumul populației de la sate, ceea ce a declanșat în iarna 1954–1955 o primă criză alimentară, cauzată, la origine, de condițiile climatice nefavorabile. Unii dintre conducători s-au gândit atunci „să slăbească hăturile mârțoagei țărănești“, cum preconizase Lenin după lovitura de stat bolșevică, pentru ca apoi să le poată strânge mai bine. Mao, dimpotrivă, vrea să accelereze colectivizarea. „Unii tovarăși merg șontâc-șontâc, ca niște femei cu picioarele bandajate*, și se tot plâng: «Ah, mergeți prea repede!»“, ironizează el.¹ Și se va face cum vrea Mao. În ianuarie 1956 este lansat un plan de doisprezece ani pentru „dezvoltarea producției agricole“, al cărui obiectiv e dublarea acesteia până în 1962. Cuvintele de ordine „să producem mai mult, mai repede, mai bine și mai economic“ trebuie să-i mobilizeze pe locuitorii satelor. Sunt înființate „cooperative avansate“, care trebuie să regrupeze între 100 și 300 de familii de țărani – cu titlul de comparație, colhozul sovietic care servește în momentul acela drept model regrupează în medie 245 de familii. Patru sute de milioane de chinezi sunt înregimentați în 752.000 de cooperative. Ca și Stalin, Mao condamnă mica țărănime „fundamental capitalistă“ să dispară în nebulosa unei agriculturi colectivizate. Tot ca și Stalin, el instaurează un permis de trecere intern pentru a controla deplasările și a interzice orice exod. Privăți de dreptul de a călători fără permis pentru a merge la târg sau pentru a-și căuta de muncă în afara satului lor în sezonul mort, țăranii devin sclavii statului. Rezultatele nu se lasă așteptate: producția de cereale din 1956 e doar cu puțin mai mare decât cea din anul precedent, în orice caz insuficientă pentru a acoperi creșterea demografică și pe cea a consumului. China a intrat în spirala fatală a tuturor economiilor socialiste în care colectivizarea duce la sărăcire. Mao lansează atunci

* Trimitere la practica chineză de a mutila și a bandaja picioarele femeilor pentru a le deforma și a le face mai mici (n. tr.).

1. *Apud* Werner Meissner, „La voie orthodoxe (1949–1955)“, *La Chine au XXe siècle*, vol. 2, ed. cit., p. 21.

„Marele Salt Înainte“, menit să rezolve problema agricolă și să asigure avântul tehnologic al țării.

Ideea Marelui Salt Înainte e placată pe „bunul-simț“ marxist: în loc să se ia bani de la sectorul agricol pentru susținerea industriei, schemă de dezvoltare clasică, cei doi termeni sunt inversați și începe industrializarea zonelor rurale. Țăranul nu mai trebuie să fie mână de lucru la oraș, ci să fie proletarizat acolo unde trăiește, să devină un muncitor al câmpurilor. Mao preconizează înființarea unor mari unități colective în care toate bunurile să fie la comun – comunele populare –, autosuficiente din punct de vedere agricol și industrial. Diferențele dintre sat și oraș, dintre țăran și muncitor vor dispărea, ca să se nască o nouă clasă, acel proletariat în numele căruia a fost făcută revoluția și pentru care partidul își exercită dictatura. Marele Salt Înainte își propune arderea etapelor, transformarea Chinei înapoiate și țărănești într-o republică populară modernă și proletarizată. O politică determinată de ambiția lui Mao de a întrece „bătrâna“ URSS și de a face din „tânăra“ Chină noul far al omenirii progresiste. Industrializarea zonelor rurale, suprimarea diferenței dintre munca câmpului și munca în uzină, grație unităților de producție instalate în inima satelor, toate acestea sunt inspirate de „agro-orașele“ lui Hrușciiov, dar împing logica industrială comunistă la extrem. Marele Salt Înainte e lansat atunci când Moscova pornește în cucerirea pământurilor virgine, în scopul declarat de a depăși producția de cereale a Statelor Unite ale Americii până în anii '60. Ambiția Beijingului e și mai grandioasă: să depășească Marea Britanie – a doua putere economică la acel moment – în toate domeniile până în anii '70. Alături de calea originală și, crede el, mai rapidă către comunism, Mao propune și un alt model de revoluție și dezvoltare, vrea să termine cu monopolul URSS asupra taberei socialiste și să facă din China Populară un exemplu pentru candidații la dictatura proletariatului. Ruptura dintre Moscova și Beijing, care va ieși la iveală în 1960, se manifesta deja cu doi ani în urmă, în mai 1958, atunci când a fost lansat Marele Salt Înainte.

„Cei 600 de milioane de chinezi au două trăsături remarcabile: prima, faptul că sunt săraci; cea de-a doua, că sunt albi“, constată Mao într-un articol scris în aprilie 1956. „Acesta e un lucru bun. Săracii își doresc schimbarea, vor să contribuie la revoluție. O foaie de hârtie albă nu are pete; și pot fi scrise pe ea cele mai noi și mai frumoase cuvinte.“¹ Mao vrea să modeleze poporul după bunul său plac. Prima „comună populară“ e înființată în acel aprilie în Hunan, provincia de baștină a Marelui Cărmaci; denumirea apare oficial în iulie, atunci când devine limpede și conceptul din spatele ei. Este o trimitere la Comuna din Paris din 1871, incontestabil moment istoric al memoriei revoluționare. Tot atunci se stabilește și modul de funcționare a comunelor populare. Ele trebuie să

1. Apud Stuart R. Schram, *The Political Thought of Mao Tse-tung*, Penguin Books, 1969, p. 253.

fie privite ca niște unități sociale de bază în care sunt integrate toate activitățile de producție – agricultură, industrie, comerț – și diverse forme de supraveghere, precum educația copiilor, antrenamentul militar, relațiile dintre bărbați și femei etc. Unitate de bază în organizarea guvernamentală și în ierarhia de partid, fiecare comună trebuie să se conducă după legea proprietății colective. Loturile de pământ individuale sunt interzise, iar viața se desfășoară după un model comunitar: în cantine, în grădinițe, în ateliere, în azilurile de bătrâni etc. „Înfăptuirea comunismului nu mai ține de-acum de un viitor îndepărtat“, se spune în încheierea textului de prezentare a proiectului.

Apariția comunelor populare e însoțită de exacerbarea cultului personalității lui Mao, cu refrene deja cunoscute din Uniunea Sovietică a anilor '30: „Oamenii cei mai dragi pe lume ne sunt părinții, dar ei nu se compară cu președintele Mao“, proclamă cotidianul *Tânără Chină*. Viața a mai bine de jumătate de miliard de oameni se va învărti de acum înainte în jurul unui singur individ și va fi la cheremul lui.

MAO ȘI MUNCA MANUALĂ

În după-amiaza zilei de 25 mai 1958, șase autocare în care se aflau înalți funcționari ai partidului și ai guvernului au plecat din Zongnanhai (sediul puterii, în inima Orașului Interzis), în frunte cu autocarul lui Mao. [...]

Șantierul se găsea în plină activitate. Grosul mâinii de lucru era format din soldați, dar erau acolo și muncitori plătiți, țărani din vecinătate și „voluntari“ veniți din capitală. Electrizată de sosirea lui Mao, mulțimea scotea strigăte entuziaste și scanda sloganuri. [...] O întreagă companie de soldați abia dacă a reușit să le croiască drum prin mulțime lui Mao și celor din anturajul său până la cortul ce-i servea drept post de comandă generalului Yang. Acesta i-a dat raportul lui Mao, explicându-i în ce stadiu erau lucrările. În depărtare se zărea barajul. În prim-plan, pe o uriașă întindere de nisip și pietre, mii de bărbați și femei înarmați doar cu lopeți încărcau nisipul și pietrele în niște coșuri mari, pe care apoi le duceau în spate agățate de cobilițe până la niște vagonete ce transportau materialele la barajul în construcție. Acolo, procesul se inversa: mii de muncitori descărcau materialele din coșuri și alimentau concasorul care le transforma în grohotiș. Apoi coșurile erau din nou umplute și duse în spate până la baraj și tot așa. O muncă extenuantă.

Mao s-a apropiat de șantier. A luat o lopată și a început să încarce nisip. Cu toții i-am urmat exemplul. Președintele purta o cămașă albă simplă, pantaloni gri și pantofi de pânză. Era o zi foarte călduroasă, soarele ardea puternic. Fața lui Mao s-a înroșit imediat, apoi s-a acoperit cu un praf gălbui, brăzdat de dăre de sudoare care semănau cu o pânză de păianjen [...]. „N-am mai făcut de mult muncă manuală“, spune el. „Doar un pic de efort și deja am nădușit.“ Mao s-a întors la postul de comandă, ca să se odihnească și să bea o cană de ceai.

A doua zi dimineată, toate ziarele din țară au publicat pe prima pagină o fotografie a lui Mao cu lopata în mână, înconjurat de funcționari și de muncitori cu zâmbetul pe buze. Această imagine care a devenit clasică, dovadă a devotamentului lui Mao pentru mase, a respectului său pentru munca manuală și a dorinței sale, în ciuda faptului că e conducătorul suprem, de a rămâne aproape de popor împărtășindu-i greutățile, a fost reprodusă în nenumărate exemplare în ziare,

reviste și în toate cărțile publicate în cinstea lui. În cei douăzeci și doi de ani cât am lucrat pentru el, a fost singura dată când Mao a făcut vreo muncă fizică, iar lopata n-a mănuit-o decât atât, mai puțin de o oră. Niciodată în istoria omenirii un gest simbolic atât de simplu nu provocase atâta entuziasm din partea unei întregi națiuni.

Dr Li Zhisui, *La Vie privée de Mao racontée par son médecin*,
Plon, 1994, pp. 273–274

„Comunele populare sunt bune“ – aceste câteva cuvinte simple ale lui Mao, citate pe prima pagină a *Cotidianului poporului*, sunt semnalul de lansare a mișcării. În câteva săptămâni țara e împânzită de aceste colective uriașe care, în forma inițială, adună până la 300.000 de locuitori. În vara lui 1958, potenții partidului și guvernului s-au instalat, ca în fiecare an, în Beidaihe, pentru a evita canicula de la Beijing. Biroul Politic dezbate acolo, în stațiunea balneară, organizarea comunelor populare, deși ele au început deja să funcționeze. Conferința de la Beidaihe ratifică post-factum mișcarea, fără să-i dea un cadru precis prin care să poată fi prevenite excesele. Recolta din vara lui 1958 este excepțională, datorită excelentelor condiții climatice. Mao vede în asta un succes al politicii lui, aflată totuși abia la început. Apoi fixează obiectivele pentru anul următor: vrea să fie reduse suprafețele cultivate, dar să crească producția de cereale, iar producția de oțel trebuie să se dubleze. Mai mult bob, mai mult oțel: acești „doi generali“, spune Cărmaciul, trebuie să modernizeze China. O direcție greșită și fatală. Catastrofele agricole i se va adăuga dezastrul industrial. Începând din toamna lui 1958, întreaga Chină trăiește în ritmul comunelor populare, și la sat, și la oraș. Țara funcționează ca un imens stup care se istovește în cursa către o himeră plăsmuită din obresiile ideologice ale unui singur om și alimentată de setea lui de putere. În mintea lui Mao, comuna populară e un proiect global care urmărește trei obiective: controlul social, distrugerea agriculturii tradiționale și revoluția industrială.

Rolul politic al comunei populare este să topească individualitatea în societate pentru ca membrii ei să corespundă tiparului „omului nou“, eroul societății comuniste. Viața cotidiană se desfășoară ca într-o unitate militară. În fiecare dimineață, țăranii pleacă la câmp încolonați, cu un purtător de drapel roșu în frunte și uneori cu arma pe umăr. Muncitorii sunt grupați în echipe de producție grupate, la rândul lor, în brigăzi. Cei care se comportă exemplar alcătuiesc „trupe de șoc“ care pot să muncească douăzeci și patru de ore fără întreruperi. Orice diferență în vestimentație e abolită, bărbații și femeile poartă haine unisex, o tunică largă și pantaloni de bumbac. Deciziile, chiar și cele mai mărunte, sunt luate de o structură de comandă unică ce se ocupă de întreaga comună, condusă la vârf de secretarul de partid. Acesta dispune de comitete care supraveghează agricultura, alimentația, comerțul, problemele politice, judiciare și militare. Există un birou care se ocupă de organizarea zilei de

lucru, planifică educația, cultura, sănătatea și diversele ajutoare. În fața acestei administrații hipercentralizate, individul nu mai are nici o putere, nu poate să întreprindă nimic fără aprobarea cartierului general al comunei, până la care trebuie în unele cazuri să facă o călătorie de câteva zile. Fiecare muncitor primește o notă de la 1 la 10, în funcție de forța lui fizică și de starea de sănătate. Fiecare sarcină este gradată prin sisteme de măsurare evaluate în puncte de lucru, care dau dreptul la „certificate de cumpărături“. În unele comune, banii sunt înlocuiți cu tichete de rații. Și viața domestică se schimbă. Oamenii nu mai au dreptul să ia masa acasă, mâncarea e pregătită în bucătării colective, iar cea mai mare clădire din sat e transformată în cantină.

TRĂIASCĂ CANTINELE!

În fața ușii fluturau drapele roșii, bărbați, femei, copii și vârstnici luau masa împreună, într-o atmosferă ca de mare ospăț de nuntă la care ar fi invitați până și oaspeții în trecere, fără să li se ceară să plătească vreo contribuție sau să prezinte cupoane alimentare. Atunci când venea vreun conducător în inspecție sau vreun jurnalist care voia să facă un reportaj, i se înfățișau scene de bună dispoziție generală, în care toată lumea striga: „Trăiască cantinele!“

Problemele nu au întârziat totuși să apară: la ora mesei se formau cozi lungi, nu era suficient spațiu, drept care unii mâncau ghemuiți lângă intrare; primii de la coadă terminau de mâncat înainte ca oamenii din spate măcar să fie serviți; în zilele ploioase cantina se umplea de glod; când era frig, cât se aștepta la coadă mâncarea se răcea. Imposibil să se prepare feluri de mâncare speciale pentru cei vârstnici, neputincioși sau bolnavi; greu de oferit completări pentru masa sugarilor care nu se săturau cu lapte. Iar risipa era enormă [...].

Țăranii trebuiau adesea să meargă pe jos mai mulți kilometri dacă voiau să mănânce, și atunci când ploua sau ningea le era foarte greu. În plus, prea mari și slab utilitate, cantinele serveau arareori masa la timp: „Micul dejun e servit când soarele a ajuns sus, pe cer; prânzul, când se face roșu și se pregătește să se culce; iar cina, în zori, când cântă cocoșul! Și mâine, cine știe la ce oră o să mănânci?“, ironiza situația un „element dușmănos“, care, în ciuda unei anchete la sânge în rândurile cadrelor și profesorilor, n-a fost niciodată identificat.

Ca să supraviețuiască, țăranii culegeau ierburi sălbatice și smulgeau scoarța copacilor, dar nu mai aveau cu ce să le gătească, și aceasta era o problemă gravă. Unele brigăzi de producție nu le înapoiau o parte din ustensilele de bucătărie decât pentru ca apoi, atunci când se apropia secerișul, să li le confiște din nou: iar scoarța crudă nu puteau mânca. Așa se face că nu mai foloseau ustensilele ziua, le ascundeau printre lemnele de foc sau pe fundul râului și nu le mai scoteau decât după căderea nopții, ca să gătească ierburile și scoarța cu care-și amăgeau foamea.

Yang Jisheng, *Stèles, la grande famine en Chine, 1958-1961*, Seuil, 2012, pp. 394-395

Familiile sunt destructurate, vârstnicii sunt trimiși în „cămine ale fericii“, prezentate drept case de odihnă, iar copiii mici, în grădinițe. „Trebuia să privim comuna populară ca pe o familie și să nu ne îngrijim prea mult să ne întemeiem separat o familie“, explică partidul. Ani de-a rândul

dragostea maternă a fost glorificată, dar nu e bine ca o persoană să fie decăzută din rolul ei social pentru a i se atribui un rol strict biologic. [...] Nu familia ne-a dat totul, ci Partidul Comunist și Marea Revoluție [...], dragostea de cuplu nu e așa de importantă, de aceea femeile nu trebuie să stârneasă prea mult ardoarea soților lor.¹ În unele comune, bărbații și femeile trăiesc separat, trebuie să meargă „colectiv“ la muncă și la reuniuni, chiar și cei care sunt căsătoriți, pentru a se evita orice relație privată care ar putea să scape controlului partidului. Separarea sexelor e benefică pentru producție, crede puterea.² Unele dispoziții nu sunt aplicate cu aceeași rigoare peste tot. În schimb, vor fi preluate și urmate întocmai în Cambodgia, în anii '70, sub dictatura khmerilor roșii, cei mai consecvenți dintre maoiști.

Mao nu vrea doar să revoluționeze omenirea, ci și să modifice natura. Comunele populare trebuie să schimbe metodele agricole, pentru a produce tot mai mult. Fascinat de teoriile lui Lîsenko despre „genetica proletară“, vrea să le pună în aplicare la scara întregii țări. În 1942, în baza roșie de la Yan'an, ordonase deja aplicarea preceptelor acestui șarlatan: semințele erau sădite foarte aproape unele de altele, înghesuite, ca să se sprijine reciproc, după exemplul luptei de clasă, în care solidaritatea muncitorească ar fi fost, conform doctrinei, garanția succesului. Susținătorii geneticii „burgheze“, în special cea din teoriile lui Mendel, au fost eliminați în timpul „campaniei de rectificare“ care a dus la epurarea partidului și intelectualilor în anii '40. Odată ajunși la putere, comuniștii au interzis predarea geneticii „clasice“ și cercetările în acest domeniu. Marele Salt Înainte îi dă lui Mao posibilitatea să transpună în practică teoriile lui Lîsenko. În 1958, inspirându-se din „legile“ lui, emite un „cod al progresului“, un plan agricol în opt puncte: selecția semințelor, semănatul, îmbunătățirea solurilor, îngrășămintele, perfecționarea utilajelor, îmbunătățirea administrației, combaterea dăunătorilor, lucrările hidraulice.

Toate comunele populare intră în competiție între ele pentru a executa ordinele Marelui Cărmaci; agricultura chineză suportă însă apoi consecințele acestor idei complet desprinse de realitate, fiindcă natura are întotdeauna ultimul cuvânt. Practica semănăturilor dense provoacă irosirea semințelor și distrugerea solului, dar, departe de a recunoaște acest lucru, propaganda prezintă false realizări excepționale: o fotografie arată un lan de grâu cu spicele atât de apropiate, încât câțiva copii stau așezați pe ele; o alta, tulpini de orez atât de dese, încât, se spune, ai putea „să pășești pe ele“. Adevărul va ieși la iveală mai târziu: în primul caz, trucajul a fost făcut cu ajutorul unei bănci ascunse în lan; în celălalt caz, au fost transplantate mai multe tulpini de pe câmpuri învecinate pentru a da impresia densității. Îmbunătățirea solurilor dorită de Mao, conform teoriilor lui Lîsenko, constă în arături de adâncime. În nordul țării, unde

1. Publicat în *China Youth Journal*, 27 septembrie 1958.

2. Jasper Becker, *La Grande Famine de Mao*, Éditions Dagorno, 1998, pp. 154–159.

permafrostul nu permite săpături mai adânci de zece centimetri, brazdele sunt trasate cu dinamită. Aceste arături de adâncime aduc peste tot la suprafață straturi de pământ nefertil. Foarte mulți țărani sunt însărcinați să pună în aplicare obsesia îmbunătățirii solului prin îngrășăminte, devenind un fel de vidanjori de excremente umane și animale, pe care le transportă pe câmpuri. Combaterea dăunătorilor, menită să protejeze recoltele, se transformă într-o hărmălaie generală: în toată țara oamenii bat zi și noapte în diverse obiecte pentru a alunga sau chiar a omorî păsările. Zburătoarele dispar treptat, dar rezultatul este proliferarea insectelor care distrug recoltele. În sfârșit, apar peste tot mici baraje, lucrările hidraulice dorite de Mao, numai că majoritatea nu vor rezista în fața intemperiilor, provocând numeroase inundații.¹

Puterea neagă toate aceste probleme. Aflat în vizită într-o comună populară din Hebei, nu departe de Beijing, Mao se miră de abundența produselor. Convoiul lui trece pe lângă stive de legume, funcționarii cu care vorbește îi mărturisesc că țăranii au fost obligați să arunce înainte de sosirea lui o parte din producția prea mare, secretarul de partid afirmă că cei de acolo primesc cinci mese pe zi, gratuite, și că în toamnă recolta de cereale a crescut de patru ori. A doua zi după această vizită, *Cotidianul poporului* lansează o amplă dezbateră despre felul în care China trebuie să gestioneze surplusul alimentar.² Zonele rurale nu fuseseră încă lovite de foametea care avea să fie rezultatul acestor măsuri oficiale. Ficțiunea e întreținută la toate nivelurile. Biroul Național de Statistică, însărcinat să culeagă date despre recolte, a fost înlocuit în fiecare comună cu „centre de vești bune”. Nu, nu e o invenție.

„Pariul” industrial al lui Mao grăbește catastrofa. Fiecare comună populară e chemată să contribuie la satisfacerea ambițiilor agricole ale Marelui Cârmaci și, în plus, să participe la efortul industrial care trebuie să permită Chinei să ajungă din urmă Marea Britanie. Vârful de lance al ofensivei e oțelul, dacă se poate spune așa. Producția totală a comunelor trebuie să se dubleze sau chiar să se tripleze. Țara e cuprinsă de nebunia furnalelor în miniatură, zonele rurale se umplu de coșuri fumegânde. „Fiecare deal, fiecare câmp lucește roșiatic în lumina cuptoarelor improvizate în care se obține oțel, în locuri unde nu s-a produs niciodată o fărâma de metal”, se entuziasmează un american, simpatizant al cauzei maoiste, angajat la Radio Beijing. Un alt american, care lucrează într-o fabrică de hârtie din Shandong, povestește cum „membrii Comitetului de stradă al partidului merg din casă-n casă, confiscă oalele și tigăile, smulg porțile de fier și chiar încuietorile ușilor”, pentru a le da la topit. Un englez care călătorește în Yunnan descrie „delirul furios, înverșunarea și hărmălaia” la care a asistat într-un sat unde fuseseră improvizate patru furnale. „Unii localnici cară coșurile cu minereuri, alții alimentează fur-

1. *Ibid.*, pp. 100–113.

2. Jung Chang, *Les Cygnes sauvages*, Plon, 1992, p. 265.

nalele, alții mână căruțe trase de bivoli, alții varsă cazanele cu metalul topit; unii stau cocoțați pe scări de frânghie și supraveghează furnalele, alții împing roabe cu metal brut.¹ În provincia Sichuan e construită chiar și o „Mare Fierărie”: minereurile sunt topite cu ajutorul unui foc aprins pe fundul unei râpe din truchiurile a mii de copaci tăiați. După câteva zile, rămâne în urma focului doar o magmă neagră de neutilizat, prezentată însă autorităților ca o reușită.² Nebunia furnalelor nu cruță nici grădinile Zhongnanhai, centrul puterii din Orașul Interzis, în Beijing. „Noaptea, toată incinta era luminată de focurile lor roșii”, va povesti medicul lui Mao, care a trăit mulți ani în acel loc secret al nomenclaturii de rang înalt. „Inițiativa fusese luată de Oficiul de gardă. În curând, întreg personalul își petrecea o parte din timp alimentând furnalele: cadre, angajați, secretari, infirmieri și medici, inclusiv eu. Rarele avertismente erau ignorate. Toată lumea se grăbea să ia parte la utopie. Liu Shaoqi, Deng Xiaoping, Zhou Enlai, Chen Yi, oameni care odinioară frânaseră avântul președintelui vorbeau acum cu toții pe o singură voce, și aceasta era vocea lui Mao.”³

Supravegheate, solicitate în permanență, hipnotizate de propagandă, „masele” pe care contează Marele Cărmaci pentru a întreprinde revoluția „sa” suferă de epuizare în 1958, la venirea iernii. Dezamăgiți că nu pot să se bucure de roadele muncii lor, descurajați de risipa la care au asistat, supărați că le-au fost confiscate bunurile, țăranii ar vrea să-și facă parte din recolte, luând cu forța ce li se cuvine, pentru a supraviețui, dar e prea târziu. „Mâncați cât vreți și dați ce-aveți mai bun pentru producție” a fost sloganul comunist al toamnei. Dar acum, când trebuie făcute provizii pentru iarnă, hambarele sunt goale. Mao nu vrea să creadă, e convins că țăranii își ascund grâul. Deși știe că situația e catastrofală, refuză să deschidă depozitele statului, care ar putea aduce salvarea. „Și cei care mor sunt buni la ceva”, le spune el înalților responsabili. „Servesc drept îngrășământ pentru sol.”⁴ Mecanismul care avea să conducă la o adevărată dramă s-a declanșat.

ANGRENAJUL FOAMETEI

În toamna anului 1958, mare parte din grâne nu sunt încă recoltate de țărani. Mulți dintre ei sunt prea ocupați să producă oțel, să muncească pe șantierul barajelor și canalelor de irigații. În unele locuri chiar și secerile au fost topite pentru a obține oțel, iar grâul pur și simplu putrezește pe câmpuri. Un pericol și mai mare e că funcționarii încep să strângă grâul pe baza rezultatelor scontate ale recoltei. Dar, în urma colectivizării, țăranii nu-și mai țin grâul acasă, ci într-un

1. *Apud Philip Short, Mao Tsé-toung, Fayard, 2005, p. 425.*

2. Yang Jisheng, *Stèles, la grande famine en Chine, 1958–1961, Le Seuil, 2012, pp. 309–310.*

3. Dr Li Zhisui, *La Vie privée de Mao racontée par son médecin, Plon, 1994, p. 301.*

4. *Apud Jung Chang, Jon Halliday, Mao, ed. cit., p. 478.*

depozit comunal. Cadrele sătești care au anunțat o recoltă record nu pot să-și permită acum să dea înapoi și trebuie să livreze statului o cotă parte record. Conducătorii provinciali, foarte hotărâți să-și dovedească reușita și loialitatea, trimit guvernului cantități tot mai mari de cereale. Iar China începe să-și reducă importurile și exportă din ce în ce mai mult. Beijingul vrea să demonstreze că poate să-și plătească datoriile față de Uniunea Sovietică înainte de scadență, având în vedere că politica lui Mao a înregistrat un succes atât de mare.

În lunile de toamnă țărani au fost încurajați să mănânce cât vor, dar la venirea iernii în depozitele colective nu se mai găsesc suficiente grâne, iar hrana servită la cantinele comunitare e tot mai frugală. Țărani numesc de obicei această perioadă a anului anotimpul „între verde și galben“, fiindcă în preajma Sărbătorii primăverii, Anul Nou chinezesc, câmpurile sunt acoperite în același timp cu grâne coapte și cu vlăstarii recoltei viitoare. În multe locuri din țară, în apropierea Anului Nou 1959 se instalează penuria și unii dintre cei suferinzi sau vârstnici mor. [...]

Zvonurile despre penuria alimentară ajung și la urechile lui Mao, care refuză să le creadă și trage imediat concluzia că țărani mint, că „elemente de dreapta“ și culaci lacomi conspiră pentru a ascunde cerealele ca să obțină de la stat provizii suplimentare. [...] Mao va decreta o campanie națională: „Trebuie să recunoaștem că există o gravă problemă și că echipele de producție deturneză și își împart între ele grânele, iar problema planează asupra întregii țări“; funcționarii locali nu au altceva de făcut decât să ignore cererile de furnizare urgentă de cereale. Mao însuși primește tot mai multe petiții din satele înfometate, dar nu le ia în seamă.

Jasper Becker, *La Grande Famine de Mao*,
Éditions Dagorno, 1998, pp. 129–131

La începutul anului 1959 scăderea producției agricole este ineluctabilă, urmare a politicii angajate. Nu există suficientă mână de lucru. Cum mulți dintre țărani sunt mobilizați pentru alte sarcini decât muncile câmpului, numărul celor disponibili a scăzut de la 192 de milioane în 1957 la 151 de milioane un an mai târziu. Lipsa îngrășămintelor e tot mai acută, din cauza uciderii masive de animale, ca reacție la colectivizare și din nevoia de supraviețuire. În plus, cel puțin o treime din suprafețele cultivabile sunt de nefolosit, fie din cauza inundațiilor provocate de barajele artizanale care au cedat, fie din cauza unei secete agravate de irigațiile executate greșit, în funcție de regiune.¹ La toate acestea se adaugă minciunile generalizate cu privire la starea reală a zonelor rurale și frica de putere, două rele inerente totalitarismului. Liu Shaoqi, numărul doi al regimului, merge în inspecție în provincia lui de baștină, Hunan. Conducătorii locali, speriați, au făcut totul pentru a-i ascunde amploarea dezastrelui. Pe drumul spre satul lui natal, țărani înfomețați au smuls scoarța copacilor ca să facă mâncare din ea. Dar înainte de venirea lui funcționarii partidului au acoperit truchiurile cu noroi și paie. Nomenclatura își permite să ascundă adevărul de potențații de la Beijing, fiindcă ea nu e

1. Marie-Claire Bergère, *op.cit.*, pp. 102–103.

afectată de catastrofă. În timp ce poporul începe să moară de foame, cadrele din toate regiunile sunt ferite de penurie grație cantinelor, magazinelor speciale și faptului că au acces la depozitele statului, interzise muritorilor de rând, din ordinul lui Mao. Trăind în lumea lor, protejați de privilegii față de restul populației, funcționarii partidului au foarte puține informații despre mizeria din jur, în afară de cele obținute de la angajații lor, care intră în contact cu oamenii de rând. În sistemul comunist nu există egalitarism, cu atât mai puțin într-o situație extremă.

La fel ca și Stalin în anii '30, în raport cu Ucraina, Mao a beneficiat de o cohortă de „idioti utili“, occidentali care s-au transformat în purtătorii de cuvânt ai regimului pentru a nega în fața restului lumii realitatea foametei care decima China. Un fost director al Organizației pentru Alimentație și Agricultură din cadrul ONU, afirmă la întoarcerea la Beijing că producția alimentară s-a dublat față de 1955, că regimul „pare capabil să hrănească cum se cuvine pe toată lumea“. Mareșalul Montgomery, erou în al Doilea Război Mondial, pretinde după o scurtă vizită în China că „are cunoștință doar de câteva locuri atinse de penurie, ici și colo“. Viitorul prim-ministru canadian Trudeau, în vizită în fostul Imperiu de Mijloc, neagă toate informațiile despre foamete. Francezul François Miterrand joacă acum același rol pe care l-a jucat compatriotul său Edouard Herriot în anii '30 pentru URSS – așa cum știm, politicianul radical fusese manipulat de Stalin pentru a ascunde drama ucraineană –, raportând ca adevăr ceea ce-i spusese Mao la Beijing: „Repet, ca să fiu bine înțeles: nu există foamete în China.“¹

Dintre înalții responsabili chinezi, unul singur a avut curajul să deschidă gura și să spargă conspirația tăcerii: mareșalul Peng Dehuai, comandant-șef al Armatei Populare de Eliberare, APE. Născut într-o familie de țărani săraci, a cunoscut foametea în copilărie, spre deosebire de Mao sau de Liu Shaoqi, printre alții, născuți în familii bogate. Peng recunoaște semnele foametei. În timpul inspecțiilor în provincie, el își dă seama că situația reală nu corespunde rapoartelor truate trimise de cadre la Beijing. Conducător al unei armate de un milion de soldați, majoritatea de origine țărănească, știe de asemenea că oamenii lui primesc scrisori disperate de la familiile lor decimate. „Masele sunt în mare pericol să moară de foame“, îi telegrafiază el lui Mao după vizita în satul lui natal din Hunan, nu departe, de altfel, de cel unde s-a născut Marele Cărmaci. Toate astea îl agasează pe dictator. Excelentul său serviciu militar – cel mai important, Peng a fost comandantul-șef al trupelor chineze în Coreea – nu-l apără de furia președintelui. Cuvintele lui alarmiste aduc atingere ficțiunii Marelui Salt Înainte, un delict impardonabil. În plus, mareșalul îndrăznește

1. *Apud* Jung Chang, Jon Halliday, *Mao*, ed. cit., pp. 501–502. Filmul lui Patrick Cabouat și Philippe Grangereau *La Grande Famine de Mao* (coproducție Arturo Miro/Dérives/RTBF, 2011) confirmă aceste cuvinte.

să se opună Cărmaciului în privința viitorului Armatei Roșii. Peng voia să-și profesionalizeze trupele, Mao voia să le păstreze „aproape de popor“, ca să-și poată exercita în continuare autoritatea asupra lor. Fiind șeful Comisiei pentru probleme militare, dictatorul vrea să păstreze controlul politic asupra unei Armate a Poporului care, dacă ar fi compusă din militari de carieră, ar putea să nu-l mai asculte. Acest dezacord politico-militar se adaugă diferendului cu privire la Marele Salt Înainte.

Mao e hotărât să-și regleze conturile cu mareșalul în timpul plenarei Comitetului Central reunit la Lushan în iulie și august 1959. Peng îl va ajuta, fără să vrea. Cu puțin înainte de reuniune, îi trimite o scrisoare privată președintelui pentru a-i face cunoscute exagerările și erorile pe care le-a constatat în legătură cu Marele Salt Înainte. Peng denunță sloganurile și temele susținute chiar de Mao. Vede în ele „un fanatism mic-burghez“, „erori stângiste“ și regretă că până atunci conducerea partidului „n-a înțeles suficient de bine legile socialiste ale unei dezvoltări proporționale și planificate“. Rechizitoriul e cu atât mai sever cu cât e sincer. Peng crede că această scrisoare va rămâne confidențială. Dar Mao se va folosi de sinceritatea mareșalului pentru a contraataca. Acționează, strategic, în doi timpi. Mai întâi îl izolează pe contestatar de trupele sale, pentru a evita ca spiritul de echipă să funcționeze în favoarea lui și abia apoi îl acuză și îl elimină.

Drama începe în câteva zile. Despre o dramă vorbim, căci de rezultatul acestei reuniuni vor depinde soarta Chinei și mai ales viața a milioane de ființe umane: dacă va ieși învingător, Mao va putea să dea curs utopiei lui ucigașe. Cărmaciul distribuie mai întâi adunării copii ale scrisorii lui Peng. Cere încă de la început Comitetului Central să aleagă dacă susține sau respinge criticile mareșalului. Pentru nomenclaturiștii care se tem mai mult decât de orice să-și exprime o părere, înspăimântați că ar putea să facă alegerea greșită, salvarea stă în reflexul legitimator. Președintele are cu siguranță dreptate, fiindcă e președintele. Mao își face autocritica, mai mult afectată decât sinceră. Recunoaște că s-au comis unele erori, că unele ordine au fost prost interpretate sau executate prea în grabă, dar în ansamblu linia politică e corectă. Iar cine i se opune ține cu „dreapta“. În universul maoist aceasta este o acuzație gravă. Un comunist etichetat ca fiind „de dreapta“ e condamnat să dispară din istorie. Președintele trece apoi la amenințări. E gata să meargă până la scindarea partidului, mai rău, până la război pentru a-și impune ideile. „Dacă voi, Armata Roșie, nu mă susțineți, o să ridic o altă armată roșie.“ Asupra reuniunii planează amintirea războiului civil care a scăldat în sânge China timp de două decenii și teama de o schismă în interiorul Partidului Comunist, care ar fi dus la prăbușirea sistemului. Toți comuniștii prezenți știu că monopolul de necontestat al partidului e condiția esențială pentru menținerea dictaturii. Adunarea îl susține cu o majoritate zdrobitoare pe Mao, căruia nu-i mai rămâne decât să-i dea lovitura finală lui Peng, rămas acum complet izolat:

„Considerăm că te opui instanțelor de conducere ale partidului. Te pregăteai să-ți faci publică scrisoarea ca să câștigi poporul de partea ta și să-l mobilizezi [...]. Acum, că scrisoarea a fost făcută publică, toți contrarevoluționarii au venit să te aplaude.

Peng: Scrisoarea îți era adresată personal [...]. Am scris: „Te rog, verifică, vezi dacă am dreptate și spune-mi ce părere ai.“ N-am avut în intenție decât să-ți fac câteva recomandări, pe care mi-ar fi plăcut să le iei în considerare.

Mao: Nu-i adevărat [...]. De fiecare dată când există o problemă, nu ești sincer [...]. Oamenii cred că ești simplu, sincer, direct. Când te văd pentru prima dată, doar asta văd. Dar după aceea își dau seama [...] că ești prefăcut. Nimeni nu poate să vadă ce crezi în adâncul sufletului. Și-apoi, spun că ești ipocrit [...]. Ești un oportunist de dreapta. [...] Vrei să uzurpi cauza proletară.

Peng: Scrisoarea îți era adresată personal. Nu încerc să provoc nici o dezbinare.

Mao: Ba da. [...] Vrei să provoci dezmembrarea partidului. Ai un plan, ai o organizație, ai făcut pregătiri, ai atacat linia corectă de pe poziții de dreapta.⁴¹

În rezoluția finală adoptată, Comitetul Central îl acuză pe mareșalul Peng Dehuai că a condus o „clică antipartinică și oportunistă de dreapta“, că a lansat atacuri răuvoitoare împotriva lui Mao, că a exagerat gravitatea situației. Este demis din toate funcțiile, apoi plasat în arest la domiciliu. Gărzile roșii ale Revoluției Culturale vor veni să-l ridice șase ani mai târziu. Peng Dehuai, eroul Armatei Populare de Eliberare, își va sfârși viața în chinuri, în închisoare, victimă a relelor tratamente suportate. Marele Cărmaci n-a iertat niciodată nimic.

Plenara de la Lushan constituie un moment crucial în istoria Chinei maoiste. Eliminarea lui Peng îi permite lui Mao să-l numească la conducerea Armatei Populare de Eliberare pe unul dintre susținătorii lui slugarnici. Noul comandant-șef, Lin Biao, nu se bucură în fața trupelor de prestigiul predecesorului său, dar are avantajul că e un admirator al Marelui Cărmaci și lingușitorul lui preferat încă din anii '30, din perioada Shaanxi. Mao e sigur că Armata Roșie condusă de el va deveni un instrument devotat al său, în orice caz al ordinelor sale. Să ne aducem aminte că în orice sistem totalitar structurile de forță sunt la fel de importante ca monopolul partidului. Într-o „militarocrație“ precum Republica Populară Chineză, născută în urma unui lung război, Armata Populară de Eliberare constituie osatura regimului, astfel că e esențial să fie controlată. Sub ordinele lui Lin Biao, la rândul său în serviciul lui Mao, armata va demonstra acest lucru atunci când va trebui să restabilească ordinea în haosul Revoluției Culturale. Se poate ca Marele Cărmaci să nu se fi

1. Fragment din darea de seamă a conferinței de la Lushan, *apud* Philip Short, *Mao Tsé-toung*, ed. cit., p. 436.

aventurat mai târziu în această nouă „revoluție“, care se va transforma în război civil“, dacă n-ar fi reușit mai înainte, la Lushan, să-l elimine pe Peng și să-l plaseze pe Lin Biao în fruntea singurei instituții capabile să controleze procesul. Plenara de la Lushan este, într-un fel, preludiul Revoluției Culturale care va începe șase ani mai târziu.

Această plenară consolidează puterea lui Mao. Președintele se bucura până atunci de legitimitatea unui Lenin, fiindcă obținuse victoria „revoluției“. Lenin își crease propriul partid care să servească scopurilor sale, Mao a preluat conducerea unui Partid Comunist deja existent, dar rezultatul este același, și unul, și celălalt au obținut triumful cauzei. Aura pe care o avea Mao în rândul celorlalți conducători chinezi se baza pe această legitimitate revoluționară. Plenara de la Lushan îl transformă, de altfel, într-un egal al lui Stalin. Pentru a-și instaura puterea după moartea lui Lenin, *Vojd*-ul nu ezitase să-și elimine rivalii. Mao profită de incidentul cu Peng pentru a și-o consolida. Cu aceeași abilitate de care ar fi dat dovadă și Stalin, el scoate în evidență opoziția unui membru emblematic al Partidului Comunist Chinez pentru ca apoi să declare război tuturor celor care s-ar fi opus politiciii lui. Partidul chinez a cunoscut deja numeroase epurări, dar aceasta e prima de amploare de la venirea sa la putere. Stalin îi eliminase pe bătrânii bolșevici cam la zece ani după ce luase frâiele URSS. Și epurarea Partidului Comunist Chinez are loc tot la un deceniu după victoria lui Mao. Să fie aceasta vârsta maturității pentru orice regim totalitar? Peng Dehuai e un fel de Buharin chinez. Prea puțin contează dacă există sau nu opozanți, eliminarea dușmanului din sânul partidului e o necesitate a luptei de clasă, conform învățăturilor și practicii lui Stalin.

După eliminarea lui Peng, campania împotriva „oportunismului de dreapta“ declanșează o epurare demnă de Marea Teroare din URSS din anii '30, cu excepția proceselor-spectacol. Îi vor cădea victimă șase milioane de chinezi, majoritatea membri de partid sau funcționari. Așa cum procedase și Stalin, fiecare provincie trebuie să dea un anumit număr de „vinovați“ pentru a satisface ordinele venite de sus. Cei care vor reuși să supraviețuiască acestei prime furtuni vor fi ajunși din urmă mai târziu de ciclonul Revoluției Culturale. Teroarea maoistă e comparabilă cu teroarea stalinistă: amândouă se alimentează din aceeași sursă ideologică – necesara luptă de clasă – și servesc aceluiași scop, consolidarea puterii totalitare. După Lushan, Mao poate spera să conducă țara după bunul-plac, fără să se mai teamă de critici. După vara anului 1960, odată ce puterea și-a dat seama de catastrofa provocată de Marele Salt Înainte, Marele Cârmaci va avea, desigur, câteva momente delicate cu ceilalți membri ai Biroului Politic, dar se va preface că se retrage în turnul lui ca să-și pregătească mai bine revanșa constând în Revoluția Culturală. Pentru a reuși, Mao n-a încetat să adauge determinării lui Lenin și Stalin șiretenia, devenind astfel, dacă nu mai crud, cel puțin mai impredictibil, deci mai periculos.

Lushan reprezintă, de asemenea, un funest moment de cotitură pentru China. În urma acelei plene Marele Salt Înainte este relansat, iar țara va cădea pradă celei mai mari foamete din lunga sa istorie. Începând din august 1959, comunele populare se extind la nivelul orașelor, în jurul fabricilor, școlilor etc. În septembrie, Mao scrie în *Drapelul roșu*, revista ideologică a Comitetului Central, că Marele Salt în agricultură e și mai important decât în anul precedent. Țara trăiește mai mult decât oricând într-o minciună generalizată. Prim-secretarul provinciei Henan, epicentru al foametei, se întrece în declarații menite să liniștească populația: „În ciuda secetei îngrijorătoare, comunele populare sunt încă la fel de prospere, iar oamenii, la fel de fericiți.” În jurul lui, țăranii mor cu miile. Ciclul infernal e identic cu cel din Ucraina din anii '30, tot mai mari cantități de cereale sunt rechiziționate pentru a îndeplini cotele fixate de stat, din ce în ce mai ridicate, astfel încât să justifice succesul Marelui Salt; țăranii nu mai au nimic de mâncare, nici de semănat, penuria devine foamete. Mao a fixat și cote pentru vite, pentru păsări, pentru ouă; raziile în case se înmulțesc, ustensilele de bucătărie care nu ajunseseră deja în furnalele comunelor sunt confiscate, „vinovații” sunt torturați sau uciși în bătaie. Din nou, ca și Ucraina, China e izolată de restul lumii, deoarece crima trebuie să se desfășoare fără martori. Oamenii nu au voie să poarte doliu după cei morți și nici să vorbească despre ei, corespondența e controlată de fiecare autoritate locală, fiindcă e interzis să scrii despre foamete, deplasările în teritoriu devin foarte dificile, căci rațiile sunt locale, iar mijloacele de transport merg cu încetinitorul, din cauza penuriei de carburant și de cărbuni. Permisul de trecere intern instaurat în 1956 interzicea oricum orice fel de exod. Încotro să fugi de foamete? Armata instituie cordoane sanitare în jurul comunităților, pentru a le proteja de hoardele de înfometați. În orașe situația e ceva mai bună, puterea asigură acolo rații minime. În Canton, copiii sunt sfătuiți să doarmă cât mai mult, ca să nu-și irosească forțele, iar pentru a le ușura foamea se face apel la acupunctură. La Beijing, angajaților li se ordonă să se menajeze, ca să nu consume calorii. În lagărele de muncă, situația e catastrofală. La Hapuha, în provincia Qinghai, mortalitatea atinge între 20 și 25%, în timp ce într-un alt lagăr ajunge la 40%, la una dintre fermele anexe lagărului Hangzhou, la 66%, iar în lagărul Tangemu, peste 75%. În unele unități, recordul mortalității din lagărele sovietice din Kolîma – 50% pierderi de vieți omenești în doi sau trei ani – e depășit. Media mortalității anuale din 1960–1961 este, pentru ansamblul arhipelagului Laogai, de 10%. Se estimează că între 1959 și 1962 au murit acolo aproximativ patru milioane de deținuți.¹

Chinezii nu sunt egali în fața acestui flagel. În orașe, rațiile diferă în funcție de poziția socială: cadrele care ocupă poziții înalte în ierarhie

1. Jean-Luc Domenach, *Chine: l'archipel oublié*, ed. cit., p. 242.

primesc mai multă mâncare. *Cotidianul poporului* le cere țăranilor să strângă cureaua. „Să dea dovadă de cea mai mare cumpătare și să nu ia decât două mese pe zi, dintre care una ușoară și bazată pe lichide“, îi sfătuiește organul de partid. Din solidaritate cu efortul cerut chinezilor, Mao hotărăște să nu mai mănânce carne.¹ În schimb, atunci când vine timpul să-și serbeze ziua, în decembrie 1959, dă un banchet pentru toți apropiații săi. Puterea trăiește în plină schizofrenie. Foametea face atâtea ravagii, încât nu poate fi ignorată, drept care se iau măsuri doar pentru limitarea dezastrului, mai ales prin introducerea rațiilor, dar nenorocirea nu e pusă pe tapet. Propaganda îi încurajează pe oameni să mănânce mai puțin, în timp ce ziarele scriu în continuare despre extraordinarul progres al producției agricole. „O femeie pricepută poate să pregătească masa și fără mâncare“, spune o lozincă din Chengdu.²

Prăbușirea recoltelor în vara lui 1960 constrânge puterea la o rectificare de politică. Cifrele au scăzut de la 200 de milioane de tone de cereale în 1958 la 144 de milioane doi ani mai târziu.³ În industrie, producția scade cu 43% în 1960.⁴ În iarna aceluși an sunt adoptate primele „reajustări“, prea târziu și prea puțin pentru a întoarce cursul mecanismelor. Talia comunelor e redusă, sunt reintroduse loturile individuale, armata e trimisă să ajute la muncile câmpului. Totuși, foametea face cele mai multe victime între 1960 și 1962, după aceste reajustări, deoarece Marele Salt e însoțit de o catastrofă ecologică (inundații, secete) care împiedică redresarea rapidă. În 1961, producția de cereale stagnează (148 de milioane de tone), în anul următor crește puțin (160 de milioane de tone), dar abia în 1965 ajunge din nou la nivelul dinaintea Marelui Salt. Pentru a opri foametea, Beijingul e obligat să importe grâu și făină din străinătate, din Canada și din Australia mai ales, o umilință pentru o Chină care pretindea să construiască propria cale spre comunism.

Nu se cunoaște numărul exact al victimelor Marelui Salt. După moartea lui Mao, în 1976, autoritățile chineze vor vorbi de 13 milioane de morți, care vor fi puși pe seama relelor „condiții“ din acea vreme. Specialiștii occidentali evaluează acest număr între 16 și 28 de milioane, cu un deficit demografic mai mare de 50 de milioane. În 1993, un autor chinez va vorbi despre 40 de milioane de morți, cifră care cumulează excedentul deceselor din cauza foametei și scăderea fecundității. Un înalt funcționar al Republicii Populare refugiat în Statele Unite, care face parte dintr-o echipă de cercetători însărcinată de putere să facă lumină în privința acestei catastrofe după moartea lui Mao, avansează cifra de 43–46 de

1. Dr Li Zhisui, *La Vie privée de Mao racontée par son médecin*, ed. cit., p. 360.

2. Jasper Becker, *La Grande Famine de Mao*, ed. cit., p. 319.

3. Nicholas Lardy, *Agriculture in China's Modern Economic Development*, Cambridge University Press, 1983, p. 149.

4. François Godement, „La tourmente du vent communiste“, *La Chine au XXe siècle*, vol. 2, ed. cit., p. 51.

milioane de morți.¹ Unele studii recente bazate pe documente oficiale chineze evaluează dezastrul uman la 36–46 milioane de victime², iar unii istorici chinezi vorbesc chiar despre 55 de milioane de morți. Această incertitudine asupra cifrelor, asupra pierderilor de vieți omenești, e o dovadă în plus a disprețului partidului-stat față de soarta pe care a impus-o poporului. „Atunci când nu se găsește mâncare, oamenii mor de foame“, a recunoscut Mao în toiul Saltului Înainte, adăugând apoi cinic: „Mai bine să lași să moară jumătate din oameni, astfel cealaltă jumătate o să poată mânca pe săturate.“³

Dacă luăm în considerare evaluarea „medie“ de 30 de milioane de morți, foametea din China lui Mao nici măcar nu se încadrează în „normele“ foametei din anii '30 din Uniunea Sovietică condusă de Stalin. Raportate la populația totală, aceste 30 de milioane reprezintă un procent mai mic decât cel reprezentat de cele 3,9 milioane de morți în urma Holodomorului din Ucraina (lăsând la o parte regiunea Kuban), adică 4,6% din cei 650 de milioane de chinezi față de aproape 10% din populația ucraineană din vremea aceea. Aceste date macabre parcă nu s-ar referi la oameni, date fiind cifrele enorme, și depășesc înțelegerea prin amploarea lor.

În 1960, în toiul foametei, peste China s-au abătut călduri teribile. Mai apoi, puterea se va ascunde în spatele acestor condiții climatice vitrege pentru a explica hecatomba umană. Fostul Imperiu de Mijloc este o țară uriașă care s-a confruntat de-a lungul istoriei sale cu numeroase perioade de foamete ucigătoare și de condiții climatice extreme. Totuși, China n-a fost niciodată lovită în întregime în același timp. Până atunci, foametea se instala în anumite regiuni, ca și seceta, astfel că pagubele erau limitate. De data aceasta, numărul extrem de mare de victime se explică prin generalizarea catastrofei. Pentru a continua să absolve regimul de orice responsabilitate, conducătorii au început din nou să-i acuze pe „dușmanii poporului“, pe naționaliștii din Guomindang și pe alți sabotori ai bunului mers al socialismului, singurii în stare să comită asemenea crime pentru a-și atinge scopurile, repetă propaganda.

CINE POATE SĂ FACĂ AȘA CEVA, DACĂ NU DUȘMANUL?

Reuniunea comitetului provinciei Henan, din data de 6 decembrie 1960. Wang Renzhong, membru al Comitetului Central al Partidului Comunist Chinez, declară:

„Pericolul cel mai mare ar fi să nu înțelegem pe deplin contradicțiile evidente dintre noi și dușman și să nu observăm că e vorba de Guomindang, care încearcă

1. Marie-Claire Bergère, *op. cit.*, p. 103; François Godement, „La tourmente du vent communiste“, *La Chine au XXe siècle*, ed. cit., p. 51; Wen Yu, *Disasters of Leftism in China*, Jiaochua Publishing House, 1993, p. 95; Jasper Becker, *La Grande Famine de Mao*, ed. cit., p. 374.

2. Evaluări prezentate de Yang Jisheng, *Stèles, la grande famine en Chine*, ed. cit., respectiv Frank Dikötter, *Mao's Great Famine*, Bloomsbury, 2010.

3. *Apud* Zhou Xun, *The Great Famine in China*, Yale University Press, 2012.

o restaurare răzbunătoare a clasei capitaliste. [...] Să vezi masele murind astfel și să ții ascuns grâul cu orice preț în loc să-l distribui, să vezi cantinele comunale închizându-se și să împiedici masele să-și aprindă sobele, să nu le dai voie să cuileagă ierburi, să nu le permiți să fugă din calea foametei, să nu dai sfeclă de zahăr unor oameni care nu se mai pot deplasa, din cauza foamei, să tratezi ființele omenesti mai rău decât vitele, să le bați fără vină, până la moarte, fără o fărâma de omenie, cine poate să facă așa ceva, dacă nu dușmanul? Oamenii aceia, doar pentru a-și păstra pozițiile, i-au ucis în masă pe frații noștri de clasă; de aceea, și noi trebuie să-i ucidem fără nici cea mai mică ezitare.“

Xu Zirong, viceministru al siguranței publice, spune la rândul său:

„Numărul de morți crește în continuare, pagubele sunt enorme, o optime dintr-o populație de 8 milioane. Dușmanul a comis un adevărat masacru. [...] În multe commune s-au infiltrat elemente din «cele cinci categorii negre»*, proprietari de pământ despotici, complici ai feudalilor, bandiți la drumul mare, societăți secrete reacționare și o mulțime de agenți secreți.“

Apud Yang Jisheng, Stèles, la grande famine en Chine, 1958–1961, Le Seuil, 2012, pp. 234–235

* În vocabularul maoist, „cele cinci categorii negre“ îi desemnează pe proprietarii de pământ, pe țăranii bogați, pe contrarevoluționari, elementele dușmănoase și elementele de dreapta (nota T.W.).

La origine, scopul Marelui Cărmaci nu era să-și înfometeze poporul, ci să realizeze colectivizarea țăranilor. Dar încăpățânarea ideologică a lui Mao și indiferența lui față de suferințele provocate de ea au accentuat drama. Iar mai apoi condițiile climatice au accelerat procesul. Foametea maoistă e de aceeași natură ca foametea stalinistă, duc și una, și cealaltă la același rezultat: lichidarea clasei țăranimii, pe care puterea o consideră dăunătoare. Mao nu a organizat foametea, ci a folosit-o pentru a-și atinge scopurile, ca și Stalin. Principala cauză a foametei e colectivizarea, dar cei doi tirani au instrumentalizat-o pentru a omorî cât mai mulți țărani, mai ales „închizându-i“, așa înfometați cum erau, în provinciile lor, împiedicându-le accesul la rezervele statului, rămânând indiferenți la strigătele lor după ajutor (Mao, ca și Stalin, a primit mii de scrisori). Este vorba de o crimă politică. Exterminarea în masă prin foame, distrugerea clasei țăranimii prin acest procedeu sunt o invenție comunistă.

Puterea chineză s-a temut foarte tare de Congresul al XX-lea și de consecințele sale. Deng Xiaoping, care se afla la Moscova în 1956, își va aminti de această frică după moartea lui Mao, când va hotărî să nu păteze memoria Marelui Cărmaci, așa cum procedase Hrușciiov față de *Vojd*. China comunistă nu va cunoaște așadar o „demaioizare“. Revoluția ungară, prin care pentru prima dată un popor din „blocul socialist“ a putut să-și exprime respingerea față de sistem și care aproape a reușit să răstoarne regimul, le-a servit drept lecție lui Mao și succesorilor lui: nu trebuie niciodată să cedezi nimic din puterea pe care o deții. Comunismul nu poate fi decât totalitar, utopia nu poate supraviețui decât atunci când oamenii nu au altă alegere decât să creadă în ea. După revoluția ungară,

Marele Cărmaci a înțeles că trebuia să-i elimine de urgență pe toți cei care s-ar fi putut gândi să pună în discuție dogmele. De aceea, s-a debarasat de intelectuali, care puteau să gândească cu mintea proprie și deci să se îndoiască, momindu-i cu capcana celor O Sută de Flori, apoi a exterminat clasa socială cea mai incredulă, țăranii atașați de pământurile lor și individualiști. Mao a procedat mai bine decât Stalin, grație experienței din Uniunea Sovietică. *Vojd*-ul exterminase mai întâi țărănimea independentă înfometând-o și abia apoi lichidase intelectualitatea, prin Marea Teroare. Mao a început cu elita (Campania celor O Sută de Flori) și apoi a pecetluit soarta țăranilor, epurând în același timp Partidul Comunist după plenara de la Lushan. În patru ani, din 1957 până în 1961, a executat planul pentru care Stalin avusese nevoie de zece ani după instalarea la putere.

Schisma

În februarie 1961, istoricul Wu Han, specialist în istoria dinastiei Ming, publică *Destituirea lui Hai Rui*, o piesă de teatru în care personajul central e un consilier al împăratului exilat pentru că-i criticase politica. Cu un an și jumătate înainte, același Wu Han publicase un text în care povestea cum Hai Rui îl muștrase pe împărat pentru greșelile lui. Cititorii abili au înțeles imediat că era o metaforă a conflictului dintre președintele Mao și mareșalul Peng Dehuai, demis la plenara de la Lushan pentru că îndrăznise să critice Marele Salt Înainte. Când a publicat aceste texte, Wu Han era adjunctul primarului din Beijing, Peng Zhen, unul dintre puținii demnitari ai regimului care îndrăzneau încă să-și exprime îndoielile cu privire la politica lui. În 1957, în plină reprimare a mișcării celor O Sută de Flori, Peng Zhen își făcuse deja auzită vocea într-o reuniune a înaltelor cadre de partid. „Stalin considera că are întotdeauna absolută dreptate“, a declarat el atunci. „Drept urmare, Congresul al XX-lea l-a spulberat. Cum bine se vede, orice om greșește.“¹ Toți participanții au subînțeles aluzia la Mao. Poziția de primar al capitalei și de responsabil al Comitetului Municipal al partidului îi permite lui Peng să-și exprime cu destulă libertate părerile. Înainte de 1949, a condus Școala centrală de partid și Departamentul de organizare al Comitetului Central, ceea ce-i conferă statutul de ideolog și administrator al Partidului Comunist. Părerea lui contează, și are susținători în aparatul de partid. Nu e un „contestatar“ pe care Mao să-l reducă la tăcere. Eliminarea lui Peng Zhen va fi unul dintre motivele pentru care Marele Cărmaci va arunca țara în uriașul război civil care avea să fie „Marea revoluție culturală proletară“. Primarul Beijingului va fi ținta numărul unu a gărzilor roșii.

1. *Apud* Marie-Claire Bergère, *op. cit.*, p. 108.

În mai 1961, când milioane de chinezi mor de foame, Peng Zhen înființează în cea mai mare taină o comisie de anchetă care să strângă documente despre Marele Salt. În noiembrie, comisia îi înmânează toate datele adunate, pe baza cărora Peng denunță graba președintelui drept principala cauză a catastrofei, așa cum îi scrisese lui Mao și mareșalul Peng Dehuai înainte de plenara de la Lushan. În ianuarie 1962, la o conferință a cadrelor de partid, conducerea face la rândul-i o analiză a Marelui Salt. Eșecul a fost cauzat în proporție de 30% de condițiile climatice și în proporție de 70% de erori umane, recunoaște Liu Shaoqi. Primarul Beijingului profită de această reuniune pentru a face un bilanț și mai sever: el acuză instanțele de conducere ale partidului, în special pe Mao, că sunt adevărații responsabili pentru catastrofă. Președintele înțelege că trebuie să accepte acest rechizitoriu documentat, să recunoască deci că s-a înșelat. Așa că începe autocritica: „Oricâte erori ar fi comis instanțele de conducere, eu sunt direct responsabil și împărtășesc indirect vina, deoarece sunt președintele Comitetului Central. [...] Unii tovarăși au greșit la fel de mult, dar principalul responsabil ar trebui să fiu eu.”¹ Marele Cărmaci arată calea, toți conducătorii încep să-și facă mea culpa. Abilă manevră din partea lui Mao: mărinimos, el se autoacuză știind că potențaii îi vor sări în apărare, căci o atingere la adresa prestigiului lui Mao s-ar repercuta asupra tuturor. Cultul personalității, esențial în orice regim totalitar, are nevoie de un Cărmaci ireproșabil, sau cel puțin nu mai vinovat decât ceilalți. Chemându-i pe subordonații lui să-și facă autocritica – „Cei dintre voi care se tem să-și asume responsabilități, [...] care cred că dacă fac pe tigrii nimeni nu va îndrăzni să le dea un șut în fund, toți cei care vor adopta o asemenea atitudine vor eșua”, avertizează el –, Mao se descotorosește de o parte din responsabilitate împărțind-o cu ceilalți. Ia hotărâri singur, nu acceptă să-i fie pusă în discuție politica, dar, atunci când trebuie să dea socoteală pentru erorile comise, responsabilă e conducerea partidului în ansamblul ei. De fapt, președintele nu se căiește deloc, mai degrabă turbează de furie că nu poate să-i strângă de gât pe oponenții lui. „Toată ziua se plâng, iar seara se duc la teatru. Mănâncă de trei ori pe zi și se bășesc. Asta au reținut ei din marxism-leninism”, îi spune el doctorului său.²

Să lase dușmanul să înainteze pe terenul lui, pentru ca apoi să-l lovească, aceasta este metoda pe care Mao a folosit-o întotdeauna începând cu războiul civil. O aplică în politică. Sutele de mii de intelectuali și de cadre reprimite după apelul său la dezbateri în Campania celor O Sută de Flori, din 1957, i-au suportat consecințele. În 1959, la plenara de la Lushan, a lăsat de înțeles că acceptă criticile mareșalului Peng Dehuai

1. François Godement, „La tourmente du vent communiste”, *La Chine au XXe siècle*, ed. cit., p. 54; Marie-Claire Bergère, *op. cit.*; Philip Short, *Mao Tsé-toung*, ed. cit., pp. 446–447.

2. Dr Li Zhisui, *La Vie privée de Mao racontée par son médecin*, ed. cit., p. 403.

ca să-i masacreze apoi pe cei care ar fi putut să-l contrazică. La începutul anilor '60, face un pas înapoi, copleșit de drama pe care a provocat-o Marele Salt Înainte, pentru a evalua mai bine raporturile de forțe care trebuie să-i permită să contraatace, radical, prin intermediul Revoluției Culturale. Între această repliere tactică și contraofensivă nu va trece decât foarte puțin timp, dar această paranteză i-a făcut probabil pe chinezi să se simtă mai puțin oprimați. În rândul intelectualilor din partid – singurii care mai pot să se exprime – se vorbește despre „o mică primăvară de la Beijing“.

„MICA PRIMĂVARĂ DE LA BEIJING“ DIN 1961–1962

Criticul cel mai acerb este jurnalistul Deng Tuo. Redactor-șef al *Cotidianului poporului* din 1952 până în 1959. Deng Tuo conduce apoi ziarul ideologic al municipiului Beijing, *Frontul* (*Qianxian*), în care publică între 1961 și 1962 „Taclale de seară la Yanshan“ și, în colaborare cu Wu Han și cu un alt jurnalist și responsabil comunist, Liao Mosha, „Cronica satului celor trei“. Deng Tuo ridiculizează în acest text ambițiile nemăsurate ale lui Mao Zedong, care vede „averea într-un ou“, „se îmbată cu vise“, „înlocuiește realitatea cu iluzii“. El denunță „marile trăncăneli găunoase“ și le recomandă vorbăreților „să gândească mai mult, mai bine să se odihnească atunci când vine momentul să vorbească, astfel încât să nu-și mai piardă timpul, energia și timpul și energia celorlalți“. Iar pentru tratarea bolnavului „atins de pierderea memoriei, capricios, irascibil, nesăbuit și foc de furios“ recomandă „repaus complet“ sau folosirea unei „măciuci speciale“ pentru a i se aplica o lovitură în cap.

Violența acestor atacuri la persoană e surprinzătoare. Dar și mai surprinzător e faptul că cei care-l contestau pe Mao au avut posibilitatea să lanseze astfel de atacuri. Climatul de relativă liberalizare care se instalează la începutul anilor '60 în mediile intelectuale și universitare nu explică pe deplin îndrăzneala demersului lor. Acești jurnaliști hârșiți n-ar comite greșeala să creadă că o ușoară slăbire a constrângerilor dă undă verde criticilor la adresa lui Mao. Iar substratul adesea foarte transparent al textelor lor n-ar putea ascunde blasfemia de ochii conducătorilor, obișnuiți să scruteze cel mai mic semn la orizontul politic. Ar trebui oare să căutăm explicația într-un simț moral jignit, într-o virtuoasă indignare? Gestul aproape sinucigaș al acestor intelectuali a fost dictat de o generozitate nebunească. Dar cum de au putut să-și publice textele? Totul ne face să credem că au beneficiat de protecție la nivel înalt, chiar din sânul partidului. [...] Acest grup de intelectuali se află la Beijing, iar textele apar în presa controlată de Comitetul Municipal al Partidului. Chiar ei par foarte legați de aparatul politic și guvernamental local și de șeful său, Peng Zhen.

Marie-Claire Bergère, *La Chine de 1949 à nos jours*,
Armand Colin, 2004, pp. 105–106

În zonele rurale menghina colectivizării ucigașe slăbește. În multe regiuni, țăranii redevin stăpâni pe ceea ce produc, cotele obligatorii sunt înlocuite de „acorduri“ cu statul. Acolo unde foametea a făcut cele mai mari ravagii, comunele populare sunt desființate, țăranii primesc din nou dreptul să-și exploateze terenurile. Mao dispare aproape complet de pe scena politică în primele trei luni din 1962, pe care și le petrece la una dintre reședințele

lui, în Hangzhou, un oraș balnear de la sud de Shanghai, unde se stabilise dinastia Song în primul mileniu. Dar această retragere nu durează mult. În septembrie, Mao lansează cu prilejul plenarei Comitetului Central îndemnul care avea să declanșeze o baie de sânge în China: „Să nu uitați niciodată de lupta de clasă.“ Contraofensiva se va desfășura pe trei fronturi: pe frontul cultural – cu un cenzor-șef în persoana lui Jiang Qing, o fostă actriță devenită soția Marelui Cărmaci, care de la rolurile de mare preoteasă la Opera din Beijing a ajuns să se ocupe de epurarea tuturor intelectualilor din Partidul Comunist care l-au criticat pe soțul ei; pe frontul partidului – prin lansarea „Mișcării de educație socialistă“, care are ca scop recâștigarea controlului asupra cadrelor în zonele rurale (cei care s-au lăsat înduișoși de soarta țăranilor) și apoi asupra cadrelor puterii centrale care au plecat urechea la criticile primarului Peng Zhen; în sfârșit, pe frontul poporului – unde, sub conducerea mareșalului Lin Biao, țara e chemată să intre la „școala armatei“, o directivă care se va traduce printr-un exod forțat a 25 de milioane de orașeni către zonele rurale. Acest triplu dispozitiv e creat în vederea Revoluției Culturale ce va fi lansată oficial în vara lui 1966.

Relațiile proaste dintre Moscova și Beijing s-au înrăutățit în urma catastrofei Marelui Salt Înainte. Printre numeroasele scuze avansate pentru a justifica eșecul, propaganda chineză a acuzat URSS că a cerut rambursarea datoriei contractate în timpul războiului din Coreea. Suspendarea ajutorului sovietic și retragerea brutală a experților ruși în iulie 1960, în plină foamete, au agravat situația, dar Moscova nu e cu nimic responsabilă pentru drama chineză. Încăpățânarea ideologică a lui Mao, certitudinile lui privind calea cea bună spre comunism și concepțiile lui despre bomba atomică ca simplu „tigru de hârtie“ au provocat până la urmă ruptura de URSS. În 1958, în momentul lansării Marelui Salt Înainte, Beijingul a pretins că instaurarea comunismului nu mai e „un eveniment din viitorul îndepărtat“, ci se va petrece în patru sau cinci ani. În 1961, Moscova anunță că în URSS comunismul va intra în etapa finală peste aproximativ cincisprezece ani. Cele două capitale nu sunt de acord în privința calendarului. Calea chineză a provocat o catastrofă, Mao refuză să se dea bătut, să-și recunoască greșelile, cu toate că Hrușciov prevăzuse eșecul unei politici care pretindea industrializarea Chinei pornind de la baza sa rurală, fără să treacă prin procesul de industrializare prin care a trecut URSS.

Radicalizarea modelului intern chinez și divergențele cu Moscova sunt două procese legate de la moartea lui Stalin. „Destalinizării“ lui Hrușciov, Mao i-a răspuns cu reprimarea mișcării celor O Sută de Flori, eliminând orice risc de derapaj de felul celui din Ungaria; Marele Salt a fost pandantul „revoluției agricole“ hrușcioviene; pregătirea Revoluției Culturale, apoi desfășurarea ei vor fi teatrul unor înfruntări sângeroase între cei doi giganți ai comunismului. Mao a pornit pe o cale fundamental opusă celei alese de URSS, pe care în curând o va califica drept „revizio-

nistă". Atașamentul lui de nezdruccinat față de gânditorii tutelari Marx–Engels–Lenin–Stalin contrastează cu relativa relaxare ideologică dorită de Hrușciiov, al cărei simbol avea să devină publicarea în URSS, în 1962, a romanului lui Aleksandr Soljenițin *O zi din viața lui Ivan Denisovici*. În centrul diferendului dintre cele două țări se află problema naturii puterii, de altfel o problemă esențială în comunism. După mai bine de patruzeci de ani de dictatură a proletariatului și apariția unei noi generații de aparatcici, care n-a cunoscut decât socialismul, Partidul Comunist sovietic vrea să slăbească frâiele. În schimb, Partidul Comunist Chinez se încăpățânează să-și consolideze dictatura. Din 1959, statul socialist sovietic s-a proclamat „stat al întregului popor“, considerând că dictatura proletariatului e depășită. Beijingul respinge acest nou model și amintește de teza lui Stalin despre necesitatea unui stat atotputernic atâta timp cât va dura „încercuirea capitalistă“¹. Conflictul dintre cele două capitale este ideologia, temelia puterii în orice regim comunist, dar e atârnat și de vechi ranchiune naționale.

Pe de altă parte, divergențele privesc și soarta revoluției mondiale. Comunismul rămâne viitorul ineluctabil și de nedepășit al omenirii, atât pentru URSS, cât și pentru China, dar căile lor către acest viitor sunt diferite. Pe când Moscova vorbește despre o posibilă „tranziție pașnică spre socialism“ pentru țările care ar alege această cale, Beijingul e în continuare convins că numai revoluția va permite triumful idealului. Convingerile fiecărei țări rămân valabile și la scară mondială. Istoria va desăvârși comunismul prin violența revoluționară, grație luptei de clasă și luptei țărilor sărace împotriva țărilor bogate. Conducătorii sovietici consideră că arma nucleară a schimbat datele problemei, că echilibrul terorii obligă la alte strategii. Conducătorii chinezi sunt convinși că războiul rămâne cel mai bun aghiotant al comunismului, inclusiv războiul atomic, cum a spus Mao la conferința partidelor comuniste din 1957. Nici în această privință cele două capitale nu sunt de acord asupra calendarului. Iar pentru a marca ruptura Beijingul a inițiat o provocare militară care era cât pe ce să se transforme într-un conflict cu SUA, pe care Mao și-l dorea fără-ndoială. Pe 23 august 1958, artileria chineză a bombardat insulele Kinmen și Matsu, apropiate de continent, dar dependente de Republica Formosa (China Naționalistă sau Taiwan), unde Guomindangul s-a refugiat începând din 1949. Criza locală a degenerat într-o criză internațională atunci când Washingtonul a amenințat că va folosi arma atomică pentru a apăra aceste insule. Marina americană a început să escorteze navele care aprovizionau populația insulară. Demonstrația de forță se va încheia cu un acord care a permis celor două Chine să iasă cu fața curată. Naționaliștii și-au retras o parte din trupe din insulele

1. Raport prezentat de Stalin la Congresul al XVIII-lea al Partidului Comunist din Uniunea Sovietică, pe 10 martie 1939, în *Les Questions du léninisme*, Éditions en langues étrangères, Moscou, 1947, p. 625.

amenințate, iar comuniștii au oprit bombardamentele. În urma acestui incident Moscova s-a convins cât de periculos ar fi să lase bomba atomică pe mâna lui Mao. În august 1959, Hrușciiov suspendă programata livrare de arme nucleare către China. În aprilie 1960, sub titlul „Trăiască comunismul!”, *Drapelul roșu*, organul ideologic al Partidului Comunist, profită de cea de-a nouăzecea aniversare a nașterii conducătorului bolșevic pentru a aminti că lupta revoluționară nu poate fi modificată de progresele tehnice și de armele nucleare. „Până la triumful socialismului, conflictele armate rămân inevitabile”, se spune răspicat. Patru luni mai târziu, ruptura dintre China și Rusia se produce efectiv: complexul militaro-industrial chinez e direct penalizat prin retragerea experților veniți din URSS. Conducătorii sovietici nu vor ca din pricina Chinei țările comuniste să fie antrenate într-o confruntare generalizată cu forțele imperialiste. Industria chineză de armament va suferi o întârziere de câțiva ani.

De-acum încolo se vor înfrunta două „legitimități revoluționare”. Schisma obligă toate țările comuniste, toate partidele comuniste din lume, să aleagă de partea cui rămân. Moscova nu mai e singurul „centru al revoluției mondiale”, o schimbare capitală, deoarece în orice credință e nevoie de o comunitate de gândire între cei ce aderă la ea. Dacă ajung să se înfrunte două adevăruri, îndoiala devine permisă, iar utopia, care, pentru a funcționa, are nevoie de o adeziune totală, nu mai stăpânește necondiționat mintea oamenilor. Într-un sistem comunist, ideologia, ca și puterea, nu se poate împărți. Ruptura dintre China și Rusia din 1960, care se va transforma în curând în război, va duce la căderea definitivă a comunismului treizeci de ani mai târziu. „Tabăra progresistă” e slăbită în ansamblul ei, astfel că „dușmanul” imperialist poate să profite pentru a se amesteca în conflict și a trage foloase de pe urma contradicțiilor dintre cele două părți. Forțele comunismului sovietic și chinez nu sunt complementare, ci opuse. Ideologia are tot viitorul înainte, dar această sciziune o pune în pericol. La sfârșitul anului 1960, conferința celor optzeci de partide comuniste reunite la Moscova, în absența lui Mao, care n-a binevoit să se deplaseze, condamnă dogmatismul Beijingului. Începe o nouă etapă. Partajul e întâi de toate geografic, în funcție de zonele de influență ale fiecărei părți, comunismul „asiatic” *versus* comunismul „occidental”. Apoi, e vorba și de o sciziune ideologică: de o parte ortodoxismul, de cealaltă, revizionismul, chiar dacă pe fond marxism-leninismul le rămâne comun.

În momentul rupturii sino-sovietice, comuniștii vietnamezi sunt sub influența Chinei. Politicile Beijingului și Hanoiului după Congresul al XX-lea seamănă izbitor. Atunci când Mao lansase Campania celor O Sută de Flori pentru a-i prinde în capcană pe intelectualii chinezi, Ho Și Min a început restabilirea ordinii ideologice care a pus capăt scurtei „primăveri de la Hanoi”. Pornind de la raporturile dintre literatură și politică, de la revendicarea unei libertăți de creație incompatibilă cu tutela ideologică a partidului și cu canoanele realismului socialist, artiștii

și scriitorii vietnamezi începuseră să critice sistemul în toamna lui 1956. Au fost denunțate absența libertăților individuale și publice, supravegherea și represiunea, violarea „legalității socialiste”, o expresie în vogă începând cu Congresul al XX-lea.¹ Printre cei mai activi contestatari s-au numărat câteva reviste, în special *Nhan Van*, și poeții, între alții, Tran Dan. La jumătatea lunii decembrie este emis un decret care interzice orice publicație disidentă. Ca și Marele Cărmaci, Unchiul Ho învățase lecția în urma evenimentelor din Ungaria, unde revoluția începuse tot în mediile intelectuale. În 1957 a urmat represiunea progresivă: hârtia necesară ziarelor contestatate a fost raționalizată, tipografii au fost constrânși să intre în grevă pentru a împiedica tipărirea lor, s-au organizat ședințe publice de „rectificare” a celor mai înflăcărați dintre contestatari, urmate de procese în care au fost condamnați „trădătorii revoluției”, „traficantii culturii”, „agenții imperialismului”. La începutul lui 1958, 476 de „sabotori ai frontului ideologic” au fost supuși unor ședințe de „reeducare” și obligați să-și facă autocritica, ceea ce nu i-a scutit de deportarea în lagăr.² Universitatea din Hanoi a fost închisă, mulți intelectuali s-au sinucis. Acest nou recurs la forță pare mai puțin violent decât în China; a făcut mai puține victime, fiindcă și populația Vietnamului e mult mai mică decât a Chinei, dar lichidarea „primăverii de la Hanoi” e comparabilă cu represiunea „anti-dreapta” care a pus capăt Campaniei celor O Sută de Flori.

Republica Democrată Vietnam n-a cunoscut Marele Salt Înainte, dar colectivizarea zonelor rurale a fost la fel de radicală ca în China, după metoda comunistă a distribuirii—rechiziționării pământurilor, prin care țăranii au fost deposedați și au devenit dependenți de partidul-stat. În 1957, în jur de 800.000 de hectare au fost distribuite celor 2 milioane de familii de țăranii, care numără în total mai bine de 8 milioane de vietnamezi. Un an mai târziu, beneficiarii au fost „invitați” să intre în cooperativele de producție, iar peste încă un an invitația a devenit ordin. Colectivizarea e „o mișcare de masă”, a decretat Partidul Comunist, astfel că exploatarea pământurilor în familie a fost interzisă. Comerțul, artizanatul, industria privată au avut aceeași soartă, patronii recalcitranti au devenit „contrarevoluționari”. Sistemul *Ho khau*, literal „Familii și guri”, introdus în 1955, conferă puterii un control strict al cetățenilor, obligați să se supună. Fiecare familie trebuie să declare câte persoane locuiesc în casă, ceea ce interzice găzduirea „străinilor”, deci exodul rural. Raționalizarea alimentelor și viața comunitară completează un dispozitiv de supraveghere care amintește de comunele populare înființate de Mao în același timp în China.

1. Pierre Brocheux, *Hô Chi Minh: du révolutionnaire à l'icône*, Payot, 2003, pp. 232–233.

2. Ngô Van, *Le Joueur de flûte et l'Oncle Ho*, Éditions Paris-Méditerranée, 2005, pp. 102–103.

Cum în loc de pereți blocurile au niște paravane de bambus, era de parcă locuiam cu toții laolaltă. Nimeni nu mai are viață privată; o fostă funcționară a Ministerului Afacerilor Externe, membră a asociației de bloc, își petrece timpul spionând. În fiecare zi inspectează fiecare cameră. [...] Când m-am întors din Rezistență (războiul împotriva francezilor), am primit multe decorații. Medalia Rezistenței, medalia pentru muncă etc., dar asta nu schimbă cu nimic condițiile în care trăiesc. Douăsprezece kilograme de orez, trei sute de grame de carne, legume și jumătate de kilogram de zahăr pe lună. Copiilor mei le e tot timpul foame. Soțul meu (colonel în armată) e plecat mai tot timpul. Când se întoarce, solda de ofițer nu-i ajunge nici lui ca să mănânce cum trebuie. La Ministerul Sănătății, de două ori pe săptămână, avem reuniuni politice în care se vorbește mai ales despre lupta de clasă [...]. Înainte, în Rezistență, toată lumea ducea aceeași viață, împărtășea aceleași bucurii, aceleași suferințe. Acum, toate posturile importante, sau funcțiile de răspundere, le primesc doar membrii de partid. Drept urmare, toți vor să intre în partid doar ca să ocupe funcții înalte.

Xuang Phuong, *Ao Dai, du couvent des Oiseaux à la jungle du Viêt-minh*, Plon, 2001, p. 176

După ruptura dintre Beijing și Moscova, la difuzoarele din Hanoi se aud lungi analize ale tovarășilor chinezi. Sovieticii compromit oare natura marxism-leninismului și esența internaționalismului proletar? A pune problema în acești termeni, a te îndoi de „puritatea“ ideologică a URSS înseamnă a lua partea Chinei. În Partidul Comunist Vietnamesez, epurarea, această indispensabilă luptă de clasă, îi vizează pe „revizionisti“ și pe „antipartinici“. Aceștia sunt în cel mai fericit caz demiși din funcții sau excluși, iar în cel mai rău caz, eliminați. Generalul Giap, erou la Dien Bien Phu*, considerat prosovietic, e scos pe tușă. Conducerea partidului este împărțită de Le Duan, prim-secretarul, și Le Duc Tho, secretarul organizației care deține autoritatea asupra poliției politice. Amândoi adoptă tezele maoiste. De când s-a restras, Unchiul Ho, vechi cominternist format la școala sovietică, nu se mai amestecă în treburile partidului. Iar pentru poporul vietnamez, fie că e ales Beijingul, fie că e aleasă Moscova, situația nu se schimbă cine știe ce. În limbaj familiar, „bărboșii“ sunt cei care fac mereu legea, Marx, Engels, Lenin, Stalin, Ho Și Min, toți gânditorii ăia „păroși“ de la care se reclamă comuniștii.¹

Kim Ir-sen, care datorează supraviețuirea regimului său intervenției armatei chineze în războiul din Coreea din 1950–1953, înclină la răndu-i spre Beijing. Condamnă, ca și Mao, turnura „revizionistă“ a Moscovei, rămânând fidel preceptelor de bază: dictatura proletariatului și lupta de clasă. După modelul Chinei Populare, Coreea de Nord nu se află în aceeași etapă a comunismului precum URSS, teroarea rămâne indispensabilă pentru consolidarea puterii. Phenianul nu va ieși niciodată din acest

* Bătălia în care a fost învinsă armata franceză (n. tr.).

1. Bui Tin, *Vietnam, la face cachée du régime*, Éditions Kergour, 1999, p. 65.

stadiu „primitiv“. După Congresul al XX-lea, Partidul Muncitoresc nord-coreean a organizat o plenară la care „reformatorii“ au încercat să critice opțiunile adoptate – prioritatea industriei grele, neglijarea agriculturii și industriei ușoare, cultul personalității etc. Cei care au îndrăznit să aducă aceste critici au fost prompt eliminați. Profitând că a depășit cu bine momentul dificil, Kim Ir-sen a trecut la epurarea partidului, divizat de curențele care apăruseră în urma „liberalizării“, opunându-i pe tovarășii veniți din Uniunea Sovietică celor veniți din China. Mii de cadre au pierit în carcerele din toată țara, majoritatea pentru bănuiala că au legături cu sovieticii. Sarcinile Partidului Muncitoresc sunt reamintite: „ascuțirea luptei de clasă“, strivirea „contrarevoluționarilor“, nimic original. Marele Conducător, cum îl numește deja propaganda regimului, are totuși o părere prea bună despre sine pentru a se coborî să-l urmeze pe Marele Cărmaci pe calea spre înfăptuirea comunismului. Din 1955, Kim Ir-sen a pornit pe propriul drum, care, pretinde el, va face din Coreea de Nord o excepție în „tabăra progresistă“. Calea aleasă nu e nouă, se înscrie în direcția național-comunismului, dar împinge la extrem logica acestuia.

Grație lui Kim Ir-sen, vocabularul comunist se îmbogățește cu un nou termen: Juche. Marele Conducător l-a folosit pentru prima dată la sfârșitul lui decembrie 1955, într-un discurs despre „eliminarea dogmatismului și formalismului și introducerea ideii Juche în munca ideologică“. A da dovadă de Juche, precizează el, înseamnă a manifesta un spirit activ și creativ în aplicarea „adevărului marxist-leninist“ în conformitate cu condițiile specifice din Coreea.¹ Juche este calea coreeană către comunism, iar natura sa națională îi asigură succesul. Kim Ir-sen o va susține până la moarte, iar fiul și moștenitorul său, Kim Jong-il, o va adopta și o va continua. De-a lungul timpului, „conceptul“ se va dezvolta, devenind un ghiveci de referințe și directive în totală contradicție cu realitatea din țară. Paradoxul este că, deși pretinde că e ancorată în experiența națională coreeană, utopia comunistă e desprinsă mai mult decât oricând de realitate. Juche recomandă stăpânirea de sine, revendică independența față de influențele exterioare, adică autosuficiența, exaltă „specificul coreean“, privilegiază acțiunea oamenilor, cu condiția ca aceasta să se exprime prin intermediul Marelui Conducător.² Fiind lipsiți de libertatea de spirit și de autonomie, comuniștii cad în „dogmatism“ sau în „revizionism“, pretinde Kim. După părerea lui, „nihilismul național“ duce sistemul la pierzanie. Inutil să căutăm în Juche vreo urmă de raționalitate, în afară de afirmarea unui naționalism exacerbat care izolează Coreea de Nord, ia populația ostatică și transformă țara întreagă într-un imens lagăr de concentrare, cel mai mare din istorie. Era logic ca această

1. Cheong Seong Chang, *Idéologie et Système en Corée du Nord*, L'Harmattan, 1997, p. 111.

2. Pierre Rigoulot, *L'Etat voyou*, Buchet-Chastel, 2007, p. 21.

derivă naționalistă să conducă la rasism, și așa s-a și întâmplat în anii '60. Puritatea de rasă devine o componentă esențială a națiunii coreene; regimul laudă omogenitatea acesteia în termeni etnolingvistici. Coreenii care nu au „sânge pur“ încep să fie persecutați. Juche devine ideologia oficială a regimului în 1967, înlocuind clasicul marxism-leninism. Puterea continuă să respecte regulile bolșevice în funcționarea sa, dar Phenianul refuză să urmeze „țările surori“. Kim Ir-sen vrea să fie un „comunist lonesome“, ceea ce nu-l va împiedica să apeleze la ajutorul Moscovei sau al Beijingului ori de câte ori foametea va decima țara. Înaintea Cambodgiei khmerilor roșii, Coreea de Nord a lui Kim Ir-sen întruchipează, alături de China maoistă, această sinteză asiatică a comunismului care lasă la vedere mecanismele criminale ale sistemului, aplicând ideologia fără nici o reținere.

După ruptura de Moscova, China a fost izolată de lumea comunistă „occidentală“, deși unele teze maoiste exercită o anumită atracție asupra acesteia. Viziuni precum Marele Salt Înainte, ideea că chinezii ar fi un fel de pagină albă pe care se poate scrie cel mai frumos poem – Mao dixit – plac unora dintre conducătorii din Europa de Est, care au rămas închistați în proiectul colectivizării și visează la omul nou înscris în promisiunea comunistă. Totuși, nici o democrație populară nu ia apărarea Beijingului. Conducătorii chinezi au sperat degeaba să primească sprijin din partea tovarășilor polonezi, drept mulțumire pentru micul serviciu pe care li-l făcuseră în 1956 sfătuindu-l pe Hrușciiov să nu intervină pentru reprimarea revoltei din Varșovia. „În 1960, când se pregăteau pentru despărțirea de Uniunea Sovietică, la reuniunea partidelor comuniste de la Moscova, Zhou Enlai le-a spus membrilor delegației poloneze că ei ne ajutaseră în 1956 și că acum venise rândul polonezilor să-i ajute“, va povesti mai târziu Edward Ochab, fostul prim-secretar al Partidului Muncitoresc Unit Polonez din anii poststalinisti. „Era imposibil. Nici nu puteam și nici nu voiam să acționăm împotriva Uniunii Sovietice. Polonia populară își dezvoltase forțele și continua s-o facă alături de Uniunea Sovietică, și trebuia să rămânem fideli acestei alianțe.“¹ La acea conferință a partidelor comuniste din noiembrie 1960, care condamnă „dogmatismul“ chinez, numai mica Albanie face opinie separată. Enver Hodja denunță politica imperială sovietică, pentru care țara lui e o cantitate neglijabilă. Reacția lui anunță viitoarea politică albaneză cu accente naționaliste foarte „coreene“, chiar dacă Hodja nu va merge până acolo încât să elaboreze o teorie la fel de confuză precum Juche.

Foarte curând, relațiile dintre tovarășii albanezi și sovietici s-au înrăutățit. La conferința de la Moscova Hodja s-a arătat atât de neîncrezător în „fratele mai mare“, încât, imediat după ce și-a pronunțat diatriba, s-a refugiat la ambasada albaneză, refuzând să stea în vila pe care gazele sale i-o puseseră cu amabilitate la dispoziție. A refuzat și avionul

1. Teresa Toranska, *ONI, des staliniens polonaise s'expliquent*, ed. cit., p. 76.

privat pe care i-l închiriaseră sovieticii și a luat trenul până la Roma, de unde apoi a plecat spre acasă.¹ Degradarea relațiilor dintre cele două țări s-a produs rapid. În aprilie 1961, Moscova își retrage toți tehnicienii prezenți în Albania, în octombrie are loc divorțul dintre cele două partide comuniste, iar în decembrie sunt întrerupte și relațiile diplomatice. Hodja e mai radical decât Kim în „disidența” sa, rupe orice legătură cu URSS. Albania se izolează, păstrând doar o mică deschidere în relațiile cu Beijingul, pentru a imita maoismul. Atunci când Marele Cărmaci își va lansa țara în Revoluția Culturală, Hodja va vorbi despre o necesară „revoluționalizare” (un cuvânt nou) a partidului și a țării. În programul său își va propune să dea cuvântul muncitorilor, să eradicaze proprietatea privată, să distrugă orice formă de religie (peste 2.000 de lăcașuri de cult vor fi închise). Revoluția Culturală în variantă albaneză va fi inversul a ceea ce se petrecea în momentul acela în China. În vreme ce gărzile roșii, instrumentalizate de Mao, vor avea drept țintă „vechiturile” care alcătuiesc bogata cultură ancestrală chineză, Hodja va alege să pună în valoare trecutul albanez pentru a se erija în moștenitor al istoriei, mergând până la a se identifica cu Skanderbeg, apărătorul independenței naționale împotriva otomanilor, în secolul al XV-lea. Prezentând națiunea albaneză ca pe o eternă „fortăreață izolată, asediată din toate părțile”, poate să lege trecutul glorios de preocupările prezentului, să dea legitimitate partidului și conducătorului – o problemă esențială pentru toate partidele comuniste și pentru conducătorii lor – găsimu-i rădăcini în istorie, chiar și prin denaturarea ei. În deceniul 1960 Albania se va adânci într-un național-comunism care va justifica și toate excesele din această țară: teroarea polițienească, sărăcirea generalizată, cultul personalității. Fuziunea naționalismului și comunismului devine cel mai „perfect” totalitarism, combinația de șovinism istoric și dogmatism ideologic duce la distrugerea ființei umane. Iar faptul că Albania și Coreea de Nord se numără printre cele mai crude tiranii născute din marxism-leninism dovedește cât de periculos este amestecul genurilor.

Ruptura sino-sovietică pune capăt „internaționalismului proletar”. La conferința de la Moscova din noiembrie 1960, comunistul francez Maurice Thorez a avut o intervenție cu tema „Lumea s-a schimbat după epoca Lenin”; italianul Luigi Longo a evocat și el o „cale democratică” spre socialism. Tovarășii chinezi vor încerca după aceea să provoace sciziuni în sânul partidelor comuniste, distrugând definitiv unitatea mișcării. Conducătorul Partidului Comunist Italian, Palmiro Togliatti, va recomanda, în „testamentul” politic lăsat la moartea sa, în 1964, să nu se treacă la nici o excomunicare și să nu se încerce crearea unei noi organizații internaționale. Ceea ce a reușit să construiască Lenin și ceea ce a desăvârșit Stalin nu mai există: schisma dintre Moscova și Beijing e a doua lor moarte.

1. Thomas Schreiber, *Enver Hodja, le sultan rouge*, JC Lattès, 1994, p. 167.

Un comunism tropical

Nu vom putea niciodată să devenim dictatori. Eu sunt un om care știe când vine vremea să plece. — FIDEL CASTRO

Da, am împușcat, împușcăm și vom continua să împușcăm atâta timp cât va fi nevoie! — ERNESTO GUEVARA

„Vântul din Est suflă mai tare decât vântul din Vest“, proclamă Mao în fața conducătorilor comuniști reuniți la Moscova în noiembrie 1957. Optimismul lui se bazează pe eventualitatea unui război atomic, promisiune a comunismului planetar vizat de Marele Cărmaci. Dar nu numai pe asta. Vântul din Est suflă mai tare și datorită succeselor repurtate de „forțele progresiste“ în lume. Cu o lună înainte de această conferință, Uniunea Sovietică a lansat în spațiu primul satelit din istorie, Sputnik. Reușita a fost salutată de toate partidele comuniste ca o dovadă a superiorității comunismului față de capitalism. URSS a făcut progrese științifice de răsunet mondial. Trimiterea unei capsule spațiale servește cauzei, deci omenirii. Dacă Uniunea Sovietică e în stare de o asemenea îndrăzneală înseamnă că dispune de acum de rachete care pot să ajungă în orice regiune de pe glob. Evenimentul tulbură politica de descurajare nucleară care guvernează relațiile internaționale, iar echilibrul terorii care stă la baza Războiului Rece de la apariția armei atomice se rupe. Statele Unite ale Americii au înțeles totul, astfel că-și vor mobiliza toate resursele pentru a recupera întârzierea – *missile gap*, cu expresia consacrată – și la începutul anilor '60 își ajunge din urmă concurentul.

Dispoziția războinică a lui Mao e încurajată de această reușită strategică a URSS, iar iluziile lui revoluționare sunt întreținute de ecoul pe care-l găsesc în lume tezele „progresiste“. Succesul atrage noi succese, istoria pare să zâmbească „blocului socialist“, încă unit la momentul organizării acestei conferințe. Vântul din Est suflă în partea de lume unde popoarele acuză asuprirea colonială, visând la independență și libertate. Colonialismul, născut din expansiunea capitalismului în secolul al XIX-lea, n-a supraviețuit celui de-al Doilea Război Mondial. Slăbirea puterilor câștigătoare, în frunte cu Marea Britanie și Franța, înfrângerea Germaniei, Italiei și Japoniei, care au produs efecte și în afara granițelor lor, noua morală internațională impusă de o Americă triumfătoare, ieșită ea însăși dintr-un lung război de independență, toate acestea au dat o

lovitură fatală spiritului colonial, mercantil și „civilizator“. Față de dorința de emancipare care a cuprins întreaga lume în 1945, țările capitaliste au devenit în curând dușmani. Războiul din Indochina, prin care Franța a încercat să-și salveze imperiul, lungul și durerosul drum către independență al Indiilor de Est, nașterea forțată a Pakistanului, tertipurile și tergiversările olandezilor în Indonezia, menținerea unor dinastii corupte în Orientul Mijlociu – pretutindeni colonizatorii de ieri par să frâneze irepresibila mișcare de emancipare. În schimb, „blocul socialist“, adversar declarat al imperialismului, poate să pară un aliat natural al popoarelor care vor să se elibereze. Nu contează că de la sfârșitul războiului URSS e cel mai mare stat colonial din lume, că Republica Populară Chineză a redus la tăcere, cu violență, întregul popor tibetan. Sfârșitul colonialismului occidental e însoțit de o valorificare a resorturilor naționale pe care încearcă să se întemeieze noile state. Național-comunismul afișat de Moscova, de Beijing și de toate celelalte capitale socialiste poate să le servească drept model fostelor țări colonii. Forma de stat care prevalează în țările cucerite de comunism poate să inspire elitele popoarelor aflate în curs de decolonizare, în căutarea eficienței și modernizării autoritare. Nu atât ideologia marxist-leninistă e atrăgătoare, cât folosirea violenței și luptei armate, tehnicile conspirative, un model de organizare potrivit radicalismului tinerilor naționaliști.

Conferința care a avut loc la Bandung în aprilie 1955 a reflectat starea de spirit din acel moment a țărilor recent emancipate. Organizată de președintele Indoneziei, Sukarno, pe moșia sa, a reunit 29 de țări, majoritatea din Asia (15) și din Orientul Mijlociu (9). Cu excepția Japoniei, singura țară industrializată care a fost prezentă, conferința a reunit națiuni sărace, din Lumea a Treia, cu expresia inventată de economistul demograf francez Alfred Sauvy. În trecut, starea a treia, îndrăgită de Sieyès, îi desemna pe năpăstuiții monarhiei în pragul Revoluției Franceze; în ziua de astăzi, Lumea a Treia desemnează țările subdezvoltate, noii oropsiți ai erei industriale. Conferința de la Bandung a condamnat colonizarea și imperialismul, a lansat un apel la lupta pentru independență și a afirmat dorința participanților de a rămâne neutri în confruntarea dintre tabăra socialistă și cea capitalistă. Țările participante au hotărât să promoveze noi reguli în relațiile dintre state: respectul integrității teritoriale și suveranității fiecăruia, non-agresiunea, non-ingerința în afacerile interne, egalitate, conviețuirea pașnică. URSS a înțeles că poate să profite de aceste aspirații. Prezența la Bandung a reprezentanților Chinei Populare și ai Republicii Vietnam a încurajat Moscova să sprijine această mișcare de inspirație mai degrabă antioccidentală, care servea propriilor interese. Încă din toamna lui 1955, Hrușciov și Bulganin, prim-ministrul Uniunii Sovietice, au vizitat Afganistanul, India și Birmania, trei țări care fuseseră prezente la Bandung, pentru a lauda avantajele neutralității și a le oferi sprijinul pentru dezvoltare. La Congresul al XX-lea, din februarie 1956, Hrușciov a salutat „dezagregarea

în curs a sistemului colonial al imperialismului, ca un eveniment de amploare mondială". Și-a însușit regulile stabilite la Bandung cu privire la gestionarea raporturilor dintre țările cu „regimuri sociale diferite”, a promis ajutor din partea țărilor socialiste pentru noile state independente, indiferent de neînțelegerile politice. Academia de Științe a creat un Institut de Economie Mondială și Relații Internaționale (IMEMO), însărcinat să studieze cooperarea cu țările sărace; de asemenea, au fost înființate diverse școli de specialitate pentru formarea de diplomați, ingineri, tehnicieni poligloți, experți în probleme agricole sau industriale, care apoi să fie trimiși în țările din Lumea a Treia. Profitând de acest vânt din Est a cărui forță o lauda Mao, URSS și-a început politica de influență.

Pentru combaterea „îmburghezirii” proletariatului în țările capitaliste dezvoltate, Lenin preconizase încă din 1917, în *Imperialismul, cel mai înalt stadiu al capitalismului*, extinderea luptei de clasă la scară mondială. În viziunea liderului bolșevic, viitorul revoluției depindea și de antagonismul dintre țările bogate și țările sărace, adâncit de expansiunea capitalismului. Tânărul regim bolșevic pune în practică această teorie, mai ales la Primul Congres al Popoarelor din Orient, care s-a desfășurat la Baku în 1920, când Moscova a sprijinit un islamist afgan obscurantist dotat cu toate virtuțile revoluționare, deoarece lupta împotriva colonistului britanic. Esențialul a fost spus în 1924, când Stalin a proclamat că datoria URSS este „să transforme țările dependente și coloniale dintr-o rezervă a burgheziei imperialiste într-o rezervă a proletariatului revoluționar, pentru a face din ele aliații celor din urmă”. „Leninismul”, continua el, „recunoaște existența în mișcarea de eliberare națională a țărilor oprite a unor aptitudini revoluționare și consideră că acestea pot fi folosite pentru a învinge dușmanul comun, imperialismul”.¹ Cominternul a fost mobilizat pentru a pregăti elita revoluționară din țările sărace să-și îndeplinească rolul. Iar Universitatea Popoarelor din Orient, cu sediul în URSS, unde și-au făcut studiile Ho Și Min și Deng Xiaoping, a fost însărcinată să ofere această formare. Internaționala Comunistă va crea în 1927 Liga împotriva imperialismului și opresiunii coloniale, care avea să-i reunească pe anticolonialiști, fie că se revendicau de la marxism-leninism sau nu. Unele dintre figurile viitoarei mișcări pentru Lumea a Treia de după război, precum indianul Nehru, indonezianul Hatta sau sud-africanul Gumude, și-au început activitatea ca militanți în această ligă. Calea „socialismului într-o singură țară” proslăvită de Stalin, întâietatea dată luptei antifasciste și politiciii de front republican din anii '30, apoi războiul mondial au determinat Moscova să abandoneze temporar terenul anticolonialismului. Conducerea sovietică a revenit însă pe acest front după triumful comuniștilor chinezi din 1949 și succesul comuniștilor vietnamezi împotriva colonizatorului francez. Conferința

1. *Apud* Yves Santamaria, „Anti-impérialisme”, *Dictionnaire du communisme* (coord. Stéphane Courtois), Larousse, 2007, p. 102.

de la Bandung l-a convins pe Hrușciov să aprofundeze această politică. De la mijlocul anilor '50, lupta antiimperialistă a redevenit una dintre axele propagandei comuniste, alături de lupta pentru pace, de anticapitalism și de antifascism. Noul lider sovietic are o concepție mai largă decât Stalin despre acțiunea revoluționară, se întoarce la leninism încercând să recupereze naționalismul „progresist” în scopul slăbirii dușmanului occidental. Evoluția ideologică e limpede de la apariția jdanovismului, care făcea din confruntarea dintre tabere, dintre capitalism și comunism, linia directoare a URSS imediat după război. La Congresul al XX-lea, Hrușciov a recunoscut că existau mai multe căi către socialism, ceea ce a provocat furia comuniștilor chinezi, care voiau să fie apărătorii căii ortodoxe. Apelul la naționalism ca fază intermediară „progresistă” între colonialism și socialism era urmarea firească a acestei evoluții ideologice. Această etapă nu neagă conflictul fundamental cu Occidentul capitalist, ci îi adaugă lupta pentru influență și îl transformă într-o nouă miză la nivel planetar. Politica externă a lui Hrușciov este activă, chiar voluntaristă, deci riscantă.

„Coexistența pașnică”, linia directoare a Kremlinului după moartea lui Stalin, servește drept cadru pentru ofensivă. Într-o lucrare menită să explice cum trebuie folosită aceasta, Hrușciov își propune să mute rivalitatea față de Occident pe un teren mai larg, în domeniile politic, economic și cultural. La conferința partidelor comuniste din 1960, el precizează: „Coexistența pașnică a statelor nu implică renunțarea la lupta de clasă. Coexistența statelor cu sisteme sociale diferite este o formă de luptă de clasă între socialism și capitalism.” Cu alte cuvinte, conviețuirea pașnică e o prelungire prin alte mijloace a drumului spre comunism.

IMPOSIBILA COEXISTENȚĂ IDEOLOGICĂ

Nu trebuie să uităm niciodată că dușmanii noștri sunt mereu pe poziții, că pândesc mereu o greșeală din partea noastră. În lume se dă o luptă, trebuie doar să știm cine-o va câștiga: clasa muncitoare sau burghezia? Clasa muncitoare e convinsă că vremea burgheziei a apus; totuși, burghezia crede că e destinată să domnească pe vecie. Orice individ cu judecată clară înțelege că problemele fundamentale ale ideologiei nu pot fi rezolvate decât prin luptă și prin victoria uneia sau alteia dintre doctrine.

Noi, comuniștii, credem că progresul e de partea noastră și că victoria va fi inevitabil tot de partea noastră. Cu toate acestea, capitaliștii nu cedează și sunt hotărâți să se lupte până la capăt. În aceste condiții, cum am putea să vorbim despre conviețuirea pașnică cu ideologia capitalistă? Coexistența pașnică a sistemelor politice diferite e de neconceput. Ar fi o trădare a principiilor fundamentale ale partidului nostru să credem în posibilitatea unei conviețuiri pașnice între ideologia marxist-leninistă și ideologia burgheză.

Am repetat mereu acest lucru. De-a lungul anilor în care am asigurat într-o mare măsură conducerea politicii noastre, atunci când abordam în conferințele de presă acest subiect spuneam întotdeauna că în domeniul ideologic nu ar fi posibilă o conviețuire pașnică. Am subliniat întotdeauna că vom continua lupta până la capăt și că suntem siguri că o vom câștiga.

Nikita Khrouchtchev, *Souvenirs*, Robert Laffont, 1971, p. 480

Dincolo de principiile ideologice, conviețuirea pașnică este o necesitate pentru URSS. Ea favorizează dezvoltarea schimburilor de care economia sovietică are nevoie, în timp ce pe plan politic nu se face nici o concesie. În patruzeci de ani de comunism, regimul și-a epuizat toate resursele, umane și materiale, pentru a asigura dezvoltarea țării. Stagnarea impune căutarea unor mecanisme care să repornească mașinăria. Coexistența pașnică trebuie să permită stimularea schimburilor cu țările capitaliste care dețin tehnici și competențe indispensabile URSS. În același timp, o economie sovietică mai puternică va putea să ajute mai mult țările din Lumea a Treia, și prin urmare să erodeze pozițiile imperialismului. Cele două aspecte sunt legate, conviețuirea pașnică poate fi văzută ca o muncă de seducție prin care pot fi obținute de la capitaliști mai multe mijloace pentru expansiunea comunismului în lume. Ca să seducă, Hrușciiov afișează o față prietenoasă. Face călătorii mediatizate în cetățile inamice, în Marea Britanie, Statele Unite ale Americii și Franța. Se erijează în purtătorul de cuvânt al unei Uniuni Sovietice deschise, asemănătoare celorlalte țări, o Uniune Sovietică ce a depășit înghețul stalinist și nu vrea decât să rivalizeze pașnic cu capitalismul. Totuși, e hotărât ca în această expansiune să nu cedeze nimic din terenul cucerit, cum avea s-o demonstreze construirea zidului care în curând va împărți Berlinul în două, și se angajează că URSS va susține luptele de eliberare națională care trebuie „să îngenuncheze imperialismul” – expresia îi aparține¹. Atunci când războiul dintre puterile nucleare devine improbabil, înfruntarea trebuie să continue acolo unde condițiile favorizează o evoluție a idealurilor comuniste. Pe acest câmp de bătălie Moscova face pași mari înainte.

Cea mai spectaculoasă cucerire a URSS este Orientul Apropiat, în urma unor evenimente pe care nu ea le-a provocat. Stalin, care susținuse crearea statului Israel, a dezvoltat după aceea o politică „antisionistă” menită să fie pe placul țărilor arabe. Îndepărtarea de pe tron a regelui Faruk al Egiptului, în iulie 1952, de către mișcarea Ofițerilor Liberi a fost o surpriză de proporții pentru Kremlin. Militarii puciști nu sunt adepții marxism-leninismului. Naționaliști și independențiști, aceștia visează să scape țara de jugul unui colonialism britanic pe ducă. Omul forte al mișcării, Gamal Abdel Nasser, care s-a autoproclamat prim-ministru în februarie 1954, a obligat Marea Britanie să-și retragă trupele pe care le mai avea în Egipt. Nasser a fost una dintre vedetele conferinței de la Bandung, unde i-a cerut reprezentantului Chinei, Zhou Enlai, informații despre cum ar putea obține arme de la blocul socialist. Apropierea de Moscova a început în primăvara lui 1955; câteva luni mai târziu, Cairoul făcea public contractul de înarmare semnat cu URSS. Occidentalii, îngrijorați de această evoluție a situației, au refuzat să intre în jocul pe

1. Apud Michael Beschloss, *The Crisis Years: Kennedy and Khrushchev, 1960-1963*, Edward Burlingame Books, 1991, p. 60.

care voia să-l joace Nasser oscilând între Est și Vest. Washingtonul și-a suspendat livrările de arme către Egipt, considerând că economia țării e insolvabilă; URSS în schimb va accepta ca plată tone de bumbac. Criza Canalului Suez din toamna lui 1956 i-a permis să se infiltreze pentru multă vreme în regiune. Câștigarea confruntării cu Marea Britanie și Franța l-a făcut pe Nasser un erou al Lumii a Treia. Colonelul a devenit un exemplu demn de urmat într-o regiune care suportă încă opresiunea colonială. URSS, al cărei sprijin a fost hotărâtor, va profita de pe urma aurei noului campion naționalist. Președintele Egiptului visează de-acum la un panarabism al cărui lider să fie chiar el, pentru a se afirma în fața imperialismului occidental și a combate Israelul, sionismul. Nasser își găsește un aliat important în Siria. Din 1952 Damascul e condus de partidul Baas, care are ca doctrină un socialism de coloratură arabă. Din aceste aspirații comune ia naștere în februarie 1958 Republica Arabă Unită, RAU, o uniune locală între Egipt și Siria, condusă de Nasser. Irakul vecin, unde în iulie 1958, în urma unei lovituri de stat, preiau puterea militarii naționaliști, e la rândul-i atras de panarabism. Totuși, unitatea arabă construită la sfârșitul anilor '50 nu va dura multă vreme. Republica Arabă Unită își încetează existența în septembrie 1961. Între timp, RAU a adus daune considerabile intereselor puterilor occidentale în regiune. Parisul, Londra și chiar Washingtonul sunt privite mai mult decât oricând ca aliați ai fostelor regimuri răsturnate și ca spoliatori, din cauza acordurilor petroliere din trecut. URSS în schimb își vede politica recompensată; ea a susținut unitatea arabă: 43% din ajutoarele oferite Lumii a Treia între 1954 și 1961 au mers către Egipt. Panarabismul nu se confundă cu socialismul, ci e o mișcare de esență antiimperialistă, servind astfel indirect interesele sovietice. Exact așa vede Hrușciiov conviețuirea pașnică. Sprijinul Egiptului pentru Frontul de Eliberare Națională algerian, în războiul împotriva Franței, se înscrie perfect în tactica Uniunii Sovietice de a încuraja astfel de conflicte periferice într-o vreme în care o confruntare directă cu imperialismul ar fi prea riscantă.

Decolonizarea Africii oferă un alt teren fertil URSS. În Ghana, fostă colonie britanică ce a devenit independentă în 1957, președintele Kwame Nkrumah e convins că industria grea constituie cheia unei dezvoltări rapide. Iar Moscova pleacă urechea cu bunăvoință la aceste visuri de mărire industrială. Mica Ghana nu întârzie să devină un cap de pod al sovieticilor pe continentul negru. Campion al panafricanismului, Nkrumah avea să-și încheie cariera ca dictator marxist, după ce instituise o economie planificată, interzisese orice opoziție, își promovase cultul personalității și își dusesese țara la sapă de lemn. Guineea lui Sékou Touré urmează același drum. Fosta colonie franceză e singura care a refuzat să intre în Comunitatea franco-africană propusă de Franța în septembrie 1958, după ce Parisul acordase independența fostului său imperiu din Africa. Uniunea Sovietică intră pe fir, profitând de dorința de independență a

lui Sékou pentru a-i impune modelul său de dezvoltare și metodele sale politice. Regimul din Guinea se transformă în dictatură, în timp ce economia țării e angajată, sub influența consilierilor sovietici, în mari lucrări de prestigiu, inutile și costisitoare. URSS construiește acolo un aeroport, o fabrică de conserve, o fabrică de cherestea, o uzină de frigidere, un spital, o școală tehnică, un hotel, proiecte al căror gigantism nu se potrivește cu nevoile acestei mici țări. Moscova va reuși să livreze în Conakry chiar și utilaje de dezăpezit.¹

Dificila decolonizare a Congoului Belgian, complicată de multiple conflicte tribale care izbucnesc în 1959, dă din nou ocazia Uniunii Sovietice să se infiltreze pe continentul african. Imediat după obținerea independenței, această țară, cea mai mare din Africa tropicală, își pierde brusc unitatea menținută cât de cât până atunci de colonizatorul belgian. Provinciile Katanga – condusă de Moïse Tschombé – și Kikongo – condusă de Joseph Kasavubu – refuză să se supună unui stat central pe care încearcă să-l impună din Leopoldville, capitala, Patrice Lumumba, șeful unei coaliții de partide. Transferul de putere între fosta putere colonială și noul Congo, în vara anului 1960, se dovedește dezastruos și distrugător.

PATRICE LUMUMBA, MARTIR AFRICAN ȘI EROU SOVIETIC

Aparent, cu o săptămână înainte de obținerea independenței, noua putere congoleză era instalată. Patrice Lumumba fusese ales șef al guvernului, iar Joseph Kasavubu devenea șeful statului. De fapt, era o putere fără forță reală, care încă de la început a trebuit să facă concesii adevăraților deținători ai puterii: soldații congolezi din Forța Publică. Pe 4 iulie aceștia au organizat o rebeliune, ducând lupte sângeroase cu coloniștii belgieni, înarmați sau nu, care au cerut ajutorul contingentelor militare belgiene, deloc dispuse să se supună noii puteri și considerate prin urmare apărători ai ordinii coloniale. Ruptura dintre Bruxelles și noua guvernare s-a prefigurat încă din primele zile și a devenit inevitabilă pe 11 iulie, atunci când liderul partidului majoritar din Katanga, Moïse Tschombé, a proclamat secesiunea provinciei; beneficia de un discret acord cu Belgia, căreia i-a cerut asistență economică și militară, având și sprijinul coloniștilor și militarilor belgieni prezenți în regiune. Fără o administrație eficientă, fără cine știe ce forțe militare, puterea centrală congoleză n-a avut altă soluție decât să apeleze la forțele africane externe sau la forțele ONU. Era începutul internaționalizării problemei congoleze.

Aparent, din nou, ONU a răspuns fără dificultăți cererii de ajutor formulate de Lumumba în fața Consiliului de Securitate încă din iulie 1960. Consiliul a hotărât să trimită Căștile Albastre pentru a restabili ordinea și unitatea teritorială; a condamnat secesionismul lui Tschombé; a cerut Belgiei să-și retragă trupele. De fapt, conducătorii congolezi găseau diverse tipuri de sprijin la alți conducători africani în funcție de opțiunile lor politice. Lumumba se înțelegea bine cu cei nealiniați, până în august, când s-a orientat spre tabăra comunistă și a solicitat ajutor armat din partea sovieticilor pentru a pecetlui soarta lui Tschombé; Kasa-

1. Christopher Clapman, *Africa and the International System: The Politics of State Survival*, Cambridge University Press, 1996, p. 290.

vubu ducea o politică moderată și în septembrie s-a delimitat de Lumumba; Tschombé practica un anticomunism violent. Astfel, în toamna lui 1960 afacerea congoleză reflecta diviziunile din restul lumii. Iar URSS și Statele Unite ale Americii puteau trage noi foloase de pe urma acestei situații.

După cum s-a și întâmplat, în cadrul Adunării Generale a ONU organizate în septembrie la New York. Eisenhower a subliniat rolul umanitar al ONU în Congo, dându-și în același timp, discret, acordul pentru eliminarea politică a lui Lumumba. Aceasta va fi pusă în practică în aceeași lună, printr-o lovitură de stat condusă de generalul Mobutu. Hrușcirov a condamnat vehement imperialismul occidental, dar nu avea mijloacele tehnice și fără îndoială nici dorința de a-i oferi sprijin masiv lui Lumumba pentru rezolvarea conflictului dintr-o țară care nu prezenta interese majore pentru URSS. Abia după asasinarea lui Lumumba de către rivalii săi congolezi (pe 17 ianuarie 1961), Moscova îl va transforma într-un simbol al luptelor pentru eliberare, dând numele său universității înființate în capitală pentru studenții din Lumea a Treia.

René Girault, Robert Frank, Jacques Thobie, *La Loi des géants, 1941-1964*, Petite Bibliothèque Payot, 2005, pp. 410-411

Hrușcirov ar fi vrut să plaseze Congoul pe orbita sovietică, dar internaționalizarea conflictului l-a împiedicat. URSS nu dispunea la vremea aceea de resursele umane – „consilieri“ militari – și materiale pentru a construi o punte aeriană care să-l ajute pe prim-ministrul prieten. Dar Kremlinul avea să-și învețe lecția pentru viitor. Intervenționismul sovietic în Africa va deveni mai eficient, mai ales începând din anii '70, când Moscova va dobândi mijloacele necesare. Rolul jucat de ONU în criza congoleză conferă organizației mai multă greutate, pe care Hrușcirov plănuiește s-o folosească în lupta pentru influență pe care-o duce la scară mondială. URSS poate deja să conteze pe trei voturi din ONU – Rusia, Bielorusia, Ucraina – și pe sprijinul necondiționat al „democrațiilor populare“. Iar pentru a avea o și mai mare influență asupra deciziilor se apropie de țările decolonizate. Apariția în 1961 a Mișcării de Nealinieri (MNA) facilitează această nouă politică. Organizația, inspirată de conferința de la Bandung, se află sub patronajul iugoslavului Tito, al indianului Nehru și al egipteanului Nasser. MNA se declară neutră față de cei doi granzi, Statele Unite ale Americii și Uniunea Sovietică, însă luările sale de poziție anticoloniale și antiimperialiste o fac un „aliat obiectiv“ pentru comuniști. Mișcarea a fost lansată la Belgrad, capitală aliată cu Moscova, iar țările din Lumea a Treia devenite recent independente pe care își propune să le reunească sunt, majoritatea, în conflict cu foștii lor tutori occidentali. Nealiniații vor fi de altfel fagocitați în curând de „tabăra progresistă“, ajungând, la mijlocul anilor '60, doar niște complemente ale „blocului socialist“. Cu ajutorul lor, Moscova va obține mai mult control asupra ONU decât avea la izbucnirea crizei congoleze.

În Asia, deteriorarea relațiilor dintre China și India pe de o parte și între Beijing și Moscova pe de altă parte permite URSS să pășească și pe subcontinentul indian. Prim-ministrul Nehru vizitase Moscova în

1955, Hrușciiov face și el o vizită oficială la Delhi anul următor, dar relațiile sovieto-indiene devin mai călduroase abia la începutul anilor '60, când URSS începe să livreze arme fostei colonii britanice. La originea acestei apropieri stă politica anexionistă dusă de China în Tibet. Exilul forțat al lui Dalai Lama în India, în martie 1959, a agravat tensiunile dintre Beijing și Delhi. Moscova își păstrase până atunci neutralitatea, dar după a doua vizită a lui Hrușciiov în India, din februarie 1960, URSS începe să ia partea Delhiului. Relațiile Kremlinului cu Mao sunt deja încordate – în august 1959 Moscova a suspendat livrarea de arme atomice către China –, ruptura e iminentă. Uniunea Sovietică semnează cu India vânzarea unor licențe și-i livrează avioane de luptă, concomitent cu retragerea experților din Republica Populară. În violentul conflict sino-indian care izbucnește în septembrie 1962, Moscova susține fără echivoc Delhiul. Apoi URSS va deveni cel mai important furnizor de arme pentru India, fără ca SUA să riposteze în vreun fel. Pentru Washington China e un motiv de îngrijorare la fel de important ca și Moscova, însă din rațiuni diferite. În cazul URSS îngrijorarea e de natură ideologică: pentru Washington aceasta capătă importanță strategică atunci când țara începe să se implice tot mai mult în situația din Vietnam. În acest context, în anii 60'–70' India va deveni un partener esențial pentru cei doi granzi. Influența sovietică asupra ei va crește mai ales odată cu apropierea Beijingului de Pakistan, dușmanul de moarte al indienilor de la secesiunea din 1947. Bunele relații dintre Moscova și Delhi servesc interesele URSS pe scena internațională, în special în Lumea a Treia, unde India joacă un rol extrem de important.

Dar progresul spectaculos al politicii de influență a URSS din anii aceia are loc altundeva, chiar în inima dispozitivului inamic. Venirea la putere a lui Fidel Castro în Cuba nu e propriu-zis o victorie sovietică, însă folosindu-se de această revoluție Hrușciiov va reuși să facă cea mai mare cucerire din era conviețuirii pașnice. Trecerea insulei în „tabăra progresistă“, care avea să transforme Cuba într-o bază sovietică, la câțiva kilometri de coastele Americii, îi dă dreptate lui Mao: vântul din Est suflă mai puternic.

Punerea în scenă a revoluției

Legenda Cubei socialiste contrazice mai flagrant decât oricare alta realitatea faptelor. Povestea spune de obicei că a fost nevoie de trei ani de gherilă intensă, sprijinită de poporul cubanez, pentru ca în ianuarie 1959 Fidel Castro și ai lui *barbudos* să reușească să elibereze insula de o sângeroasă dictatură. Democrație, justiție, sfârșitul corupției și fraudelor politice sunt cuvintele de căpătâi ale revoluționarilor care au promis dreptate și prosperitate pentru toți. Legenda prinde contur: ostilitatea declarată

a marelui vecin american față de această eliberare populară amenința să împiedice împlinirea visului. Mult timp considerată cazinoul și lupanarul Statelor Unite ale Americii, stăpânită de mafia yankeilor, insula își vede strălucitul viitor compromis. Răzbunătorii cubanezi, proprietarii bogați, industriașii verosi, gangsterii din toate colțurile țării care au fugit de revoluția pentru emancipare nu visează decât să-și recupereze bunurile, să-și recapete drepturile de exploatatori. Supuși de Washington unui implacabil embargo în urma căruia țara rămâne secătuită de orice rezerve, amenințat fără-ncetare de emigranții aceia revanșarzi, tânărul regim castrist e condamnat să dispară. Dar, din fericire, ajutorul și susținerea necondiționate din partea taberei progresiste aveau să dejoace planurile imperialismului. Sub aripa protectoare a Uniunii Sovietice, Castro și tovarășii săi aveau să-și continue drumul, să-și redreseze economia, să descătușeze energiile, să educe poporul, să construiască fericirea promisă. O nouă cale spre progres se deschide la tropice, o reînnoită speranță comunistă se ridică. După Moscova și Beijing, Havana devine noua stea din galaxia socialistă.

Miraculosul epopeii castriste, vraja exercitată de revoluția cubaneză figurează printre cele mai mari reușite ale propagandei comuniste din secolul XX. De-a lungul timpului legenda se va ofili, dar iluzia se va risipi cu greu, fiindcă a fost întreținută cu multă grijă. Forța de seducție a Cubei revoluționare ține în primul rând de poziția geografică a insulei, de apropierea de Statele Unite. Succesul lui Castro încurajează antiimperialismul și antiamericanismul împărțășite de tabăra progresistă, de Lumea a Treia și de o parte din elita intelectuală occidentală. Așa-numiții *guerrilleros* cubanezi atacă în inima metropolei inamice, sunt brațul înarmat al asupriților, al dezmoșteniților, al frustraților din toată lumea, pentru care America de Nord întruchipează capitalismul exploatator, imperialismul spoliator, o insolentă reușită. Castro și oamenii lui le oferă tuturor acestora o ocazie să se răzbune, prin intermediul lor, pentru umilințele suportate. Și, cel mai important, Cuba nu seamănă deloc cu imensa și înghețata Rusie sau cu îndepărtata și superaglomerata Chină, două lumi de sine stătătoare. Insulă cu o cultură latină, cu veselie, muzică, femei frumoase, macho, moravuri libertine, Cuba a părut întotdeauna un mic paradis terestru; ea oferă marelui paradis ideologic culori, sunete, plăceri pe care nici o altă țară comunistă nu reușise până atunci să le ofere. Dincolo sau mai degrabă mai presus de clișee, farmecul cubanez n-ar fi exercitat o atracție atât de puternică și de durabilă dacă revoluția n-ar fi existat încă de la început și n-ar fi continuat, înscenată cu intenția de a fi pe placul maselor, de a cuceri inimile și mințile. Șansa lui Fidel Castro, a acelor *guerrilleros* ai lui și a revoluției a fost întâi de toate momentul în care au apărut în istorie. Cuba emerge în imaginarul progresist beneficiind în același timp de aura revoluțiilor din trecut și de practicile comuniste verificate. De la nemulțumirea față de vremurile apuse la glorificarea viitorului, de la umanismul revoluționar la diabolizarea dușmanilor –

toate aceste resorturi au fost exploatate pentru crearea unei imagini idilice a acestui paradis.

Istoria revoluțiilor, în și mai mare măsură decât a războaielor, e scrisă de învingători, care își justifică astfel acțiunile, găsesc scuze pentru dificultățile noii puteri, dau încredere în viitorul neapărat mai bun decât trecutul înfierat. Autocrația țaristă a fost stigmatizată de bolșevici într-atât, încât oamenii au uitat că pe-atunci se trăia mai bine decât sub regimul totalitar; maoiștii i-au demonizat pe naționaliștii din Guomindang, deși aceștia au modernizat China mai mult decât ei. Dictatura cubaneză dinaintea lui Castro va fi descrisă de către noul regim ca o imensă închisoare, cu toate că forțele care au dus la răsturnarea tiranului prosperaseră chiar sub dictatura lui.

Prima minciună castristă vizează perioada dinaintea revoluției, anii negri care au determinat întregul popor să-i sprijine pe revoluționarii care vor să-l elibereze. Adevărul însă e mai nuanțat. Desigur, Cuba generalului Fulgencio Batista, ajuns din nou la putere în urma unei lovituri de stat, în martie 1952 – prima dată fusese ales președinte în 1940, pentru patru ani –, nu avea nimic paradiziac, dar n-a fost nici infernul, așa cum s-a spus după aceea. Batista nu era nici „un analfabet imbecil“, nici „cimpanzeul“ pe care-l va denunța mai târziu un Jean-Paul Sartre subjugat de Castro.¹ Dictatorul nu domnea peste un ocean de mizerie, poporul nu era abrutizat de analfabetism și, deși cubanezii erau reduși la tăcere, nu curgea în valuri sângele martirilor. Cuba anilor '50 era o țară în curs de dezvoltare, cu o situație mai bună decât a multora dintre națiunile Americii Latine, la acel moment.

CUBA ANILOR '50, PE CALEA DEZVOLTĂRII

În tabelul privind valoarea calorică a alimentației în 93 de țări, realizat la nivel mondial de Ginsburg, Cuba ocupa locul al 26-lea, cu 2.730 de calorii pe zi. Pe continentul american, nu era depășită decât de Argentina (3.360 de calorii), Statele Unite (3.100), Canada (3.700) și Uruguay (2.945). În privința proteinelor de origine animală, Cuba era, proporțional, una dintre țările cu cea mai bună situație din lume, având un șeptel bovin de 6 milioane de capete, aproximativ un animal pentru fiecare locuitor. [...]

Statisticile din 1953 arată că 36% din populația activă depindea de muncile câmpului, ceea ce plasa Cuba pe locul 30 între cele 97 de țări luate în calcul. Conform Băncii Mondiale, „în 1950 numai o mică parte dintre țăranii cubanezi practică o agricultură de subsistență“. [...]

Cu toate că în anii '50 Cuba a fost cel mai mare producător de zahăr din lume, cu recolte medii de 5,3 milioane de tone între 1950 și 1958, țara dispunea de vaste întinderi de terenuri agricole care nu erau cultivate. Aceste rezerve frâneau fără nici o justificare dezvoltarea agriculturii. Jumătate din pământuri erau cultivate cu trestie de zahăr, iar 34% erau folosite pentru creșterea animalelor, dezvoltată extensiv.

1. Apud Jeannine Verdès-Leroux, *La Lune et le Caudillo*, Gallimard/L'Arpenteur, 1989, p. 14.

În 1957, Cuba producea mai mult de 75% din alimentele pe care le consuma, iar exportul de zahăr permitea importul produselor care-i lipseau, mai ales grăsimi și orez.

Agricultura de tip feudal, practicăată multă vreme de alte țări latino-americeane, a dispărut în Cuba odată cu dezvoltarea industriei zahărului.

Cu o mașină la 40 de locuitori, Cuba ocupa locul al treilea printre țările din America Latină, după Venezuela și Puerto Rico.

De asemenea, se afla pe locul 3 din 112 țări în privința rețelei rutiere, pe locul 4 în America Latină la capitolul telefonie, cu un post telefonic la 38 de locuitori, pe locul 3 la radiodifuziune cu un aparat radio la 6,5 locuitori și pe locul 1 la televiziune cu un aparat la 25 de locuitori. [...]

Cuba ocupa locul 35 din 136 de țări în privința alfabetizării, între 75% și 80% din populație știind să scrie și să citească; se afla astfel la egalitate cu Chile și Costa Rica; în America Latină nu era depășită decât de Argentina (cu 85–90% din populație alfabetizată) și de Uruguay (80–85%).

Rata mortalității era printre cele mai scăzute din lume: 5,8%; în Statele Unite aceasta era de 9,5%, iar în Canada, de 7,6%. În Chile se ridica la 20,6%, iar în Mexic și în Peru, la 10,6%.

În anii '50, Cuba încă nu scăpase complet de gravele flageluri precum tuberculoza și paraziții intestinali, mai ales în zonele rurale.

În sfârșit, Cuba se afla pe locul 22 în lume în privința serviciilor medicale, cu 128,6 medici și dentiști la 100.000 de locuitori.

Carlos Franqui, *Vie, adventures et désastres d'un certain Fidel Castro*, Belfond, 1989, pp. 356–359

Fulgencio Batista nu și-a început cariera ca dictator, ci a devenit dictator. Un simplu sergent promovat șef al statului-major pentru că a jucat un rol decisiv în lovitura de stat militară din 1933, el a fost omul de bază al așa-numitelor *pronunciamientos* dinainte de război. El a luat primele măsuri sociale în favoarea muncitorilor din industria zahărului și tutunului, a promulgat amnistia generală, a autorizat apariția ziarului *Hoy** al comuniștilor cubanezi, a declarat legal Partidul Comunist, în septembrie 1938. La acea vreme, la Moscova, Cominternul îl aprecia pe acest militar despot: „Cei care uneltesc pentru răsturnarea lui Batista nu mai acționează în interesul poporului cubanez“, a proclamat Internaționala.¹ În ianuarie 1939 Partidul Comunist Cubanez și-a organizat, legal, Congresul al III-lea, la Havana. În iulie 1940 Batista a fost ales președintele Cubei, cu sprijinul unei coaliții comuniste de centru-stânga. A dat o nouă constituție și o serie de legi sociale, a numit un ministru comunist în guvern. La sfârșitul mandatului său, ziarul *Hoy* îl prezenta ca pe „idolul poporului, marele om al vieții noastre politice naționale, omul care întrupează idealurile sacre ale noii Cube“². Din 1944 până în 1948, Batista s-a retras din viața politică. S-a reîntors pe un post de senator și cu

* *Azi* (sp.) (n. tr.).

1. Corespondența internațională (buletin de presă al CI), nr. 62, 17 decembrie 1938.

2. *Apud* Pierre Rigoulot, *Coucher du soleil sur La Havane*, Flammarion, 2007,

ambii de a candida din nou la alegerile prezideniale în 1952. Dar peisajul politic cubanez se schimbase. Partidul Comunist, rebotezat Partidul Socialist Popular (PSP), devenise cel mai puternic partid comunist din America Latină. Nu-l mai susținea pe Batista, căci aura populistă a fostului președinte nu mai exercita o atracție la fel de mare. Cu trei luni înainte de scrutin, fiind sigur că-l va pierde, Batista a instaurat o așa-zisă „democrație disciplinată“, cum a numit-o chiar el, și a pus astfel mâna pe putere. La început a ales să-i menajeze pe comuniști, care aveau multă putere în sindicate. Calificat drept „dictatură blândă“, regimul lui a tolerat Partidul Socialist Popular și publicațiile sale, dar a persecutat restul stângii, ceea ce era pe placul tovarășilor cubanezi pentru care „social-democrații“ reprezentau cea mai mare pacoste, în buna tradiție marxist-leninistă.

Relațiile lui Batista cu PSP s-au stricat în vara lui 1953, când un grup de tineri extremiști, în frunte cu un anume Fidel Castro, au atacat cazarma Moncada, din Santiago de Cuba. Insurgenții au fost imediat arestați și condamnați. Comuniștii au criticat stângismul lor, dar dictatorul a luat o poziție fermă, interzicând Partidul Comunist și ziarul său *Hoy*, fără însă să-i persecute pe militanți. Batista și-a legalizat „dictatura blândă“ făcând astfel încât să fie ales președinte în 1954 prin câteva fraude, dar și grație unui bilanț economic și social care i-a adus votul popular. Dictatorul-președinte ales a decretat amnistia generală, de care a beneficiat și Castro, condamnat după eșecul de la cazarma Moncada, a declarat legale majoritatea partidelor politice, a lăsat o relativă libertate presei, sub supravegherea cenzurii. În decembrie 1955, Fidel Castro a putut de exemplu să publice un articol împotriva lui Batista în *Bohemia*, cel mai important săptămânal al insulei. În anii aceia Cuba nu era o democrație, dar nici dictatură, cum se spune de obicei. Totuși, începând din 1957–1958, regimul a devenit mai dur. Agitația din mediile studentești, apariția unui terorism urban instituit de Mișcarea de la 26 iulie, formarea unei mișcări clandestine în munții Sierra Maestra, sub conducerea lui Fidel Castro, l-au determinat pe Batista să adopte calea clasică a represiunii. Dictatorul a rămas mai ales fără sprijinul a două instituții importante: cea a Bisericii, care-și dorea întoarcerea la o viață politică normală, și cea a armatei, fiindcă militarii nu mai voiau să fie un appendice al poliției speciale, SIM, pentru reprimarea opoziției și să lupte împotriva mișcării clandestine de gherilă. Tot mai mulți opozanți au dispărut, au fost uciși sau torturați, dar numărul lor nu a fost atât de mare cum a pretins mai târziu propaganda castristă. Între 1953 și 1958, o statistică exactă înregistrează 215 morți în rândurile gherilei și 751 de asasinate¹, de departe de cele 20.000 de victime puse pe seama dictaturii lui Batista de regimul lui Castro. Represiunea, dezinteresul dictatorului pentru

1. *Ibid.*, p. 22.

problemele publice – se spune că și-a petrecut ultimii ani la putere jucând canastă, uitându-se la filme de groază sau interesându-se doar de interceptările telefonice făcute de poliția sa –, dezinteresul armatei, corupția, condamnarea Bisericii, toate acestea au dus la scăderea din ce în ce mai rapidă a popularității regimului. Acest climat toxic, mai degrabă decât speranța revoluționară întruchipată de Castro, este explicația pentru bucuria colectivă cu care populația a salutat căderea dictatorului, pe 1 ianuarie 1959. Deși a fost denunțat de învingători drept un „valet al imperialismului yankeu”, lui Batista i s-a refuzat azilul politic în America. S-a refugiat până la urmă în Spania, unde a și murit, în 1971.

Epopeea castristă, rescrisă în mare măsură, sau în orice caz cosmetizată, e cealaltă mare minciună din această poveste. Divinizarea lui Castro și a camarazilor săi, legenda mișcării clandestine, marșul triumfal spre Havana, totul a fost gândit pentru glorificarea eroilor, pentru înfrumusețarea evenimentelor și pentru manipularea minții oamenilor înainte de finalul apoteotic al unei anunțate „eliberări”. Sugestionarea a funcționat atât de bine, încât a reușit multă vreme să protejeze regimul castrist de realitatea faptelor.

Dacă primii ani din viață influențează comportamentul viitor al omului și destinul său, atunci originile lui Fidel Castro ar putea să-i explice, într-o anumită măsură, parcursul. Fiul nelegitim al unui latifundiar cu bucatăreasa lui, micul Fidel n-a avut nici statutul, nici averea care i s-ar fi cuvenit dacă tatăl lui, Angelo Castro, l-ar fi vrut. Și-a petrecut copilăria departe de moșia tatălui, la Santiago de Cuba, în familia săracă a nașei lui. În certificatul de botez emis în 1935, la vârsta de 9 ani, se precizează că tatăl e necunoscut. În 1943, Angelo Castro îl recunoaște până la urmă, ca și pe ceilalți copii pe care i-a avut cu Lina Ruz. Dar statutul lui Fidel nu se schimbă cu nimic. Originile sale ar putea să explice „combinația de iubire și ură față de bogăție care va fi una dintre constantele vieții lui Castro”, va spune unul dintre foștii săi tovarăși de arme, Carlos Franqui, trecut în tabăra anticastristă. „Pentru că nu putea să trăiască nici în bogăție, nici fără ea”, va explica Franqui, „până la urmă o va poseda și o va distruge, animat de o combinație de ranchiună și dorință de răzbunare”.¹ La vârsta de 10 ani, elev intern la un colegiu iezuit, micul Fidel e nevoit să respecte regulile dure ale ordinului religios, disciplina sufletului și trupului, în vreme ce alți adolescenți visează și se distrează. Conform unor mărturii, elevul Castro ar fi fost obsedat de reușită, de răzbunarea socială, de nevoia de a fi recunoscut drept cel mai bun. „Rar mi-a fost dat să cunosc un băiat cu o personalitate atât de complexă ca a lui”, va mărturisi mai târziu unul dintre foștii lui profesori. „Voia să fie mereu pe locul întâi. Atunci când, din greșeală, se clasa al doilea, se îmbolnăvea.”²

1. Carlos Franqui, *Vie, aventures et désastres d'un certain Fidel Castro*, Belfond, 1989, p. 19.

2. *Apud* Victor Franco, *La Révolution sensuelle*, Grasset, 1961, p. 109.

Se pare că în acei ani, sub influența iezuiților, tânărul Castro s-ar fi apropiat de ideile falangiste promovate de generalul Franco, *caudillo* al Spaniei. Mussolini și Hitler, al căror talent oratoric îl fascina, s-ar fi numărat, de asemenea, printre eroii lui.¹ La sfârșitul anilor '40, când devine student în Drept, intră în Uniunea Insurecțională Revoluționară (UIR), o organizație anticomunistă, în ciuda denumirii, care combătea Partidul Socialist Popular, partidul comunist cubanez, aflat atunci la apogeu. Nici în Cuba diferența dintre roșii și bruni nu e foarte bine conturată. Pe vremea aceea, Castro, care frecventează cercurile burgheze din insulă, nu e încă revoluționarul animat de idealuri socialiste – deși mai apoi a pretins că asta a fost dintotdeauna –, dar mai târziu va trece cu ușurință de la un anticomunism militant la un procomunism activ. În 1948, la 22 de ani, se căsătorește cu Mirta Diaz-Balart, dintr-o familie din marea burghezie apropiată de Batista. Ducea atunci o viață opulentă: tatăl lui, Angelo Castro, îi dăruiește un Lincoln nou-nouț pentru nuntă, iar luna de miere și-o petrece la New York, un oraș care-l fascinează.

Fidel Castro intră însă cu adevărat în politică pe calea populismului. La sfârșitul anilor '40 e atras de Partidul Ortodox recent creat de Eduardo Chibás, un burghez bogat, demagog și puritan, care înflăcărează mulțimile cu discursul său împotriva democrației, sursa tuturor relelor, după părerea lui. Tribunalul are succes în rândul tineretului decepționat și debusolat, contestatar și totodată conservator, care vorbește despre îmbunătățirea vieții poporului, dar nu renunță la propriile privilegii. Castro e un reprezentant tipic al acestui mediu. Insula e zguduită de atentate, de crime, de trădări politice, care șubrelesc fragilele instituții lăsate moștenire de Batista după primul său mandat prezidențial. În anii aceia, Castro deprinde violența. În 1952, viitorul Lider Máximo candidează la alegerile senatoriale din partea Partidului Ortodox, dar lovitura de stat a lui Batista îi răpește orice speranță. Cum calea democratică îi este de-acum blocată, alege calea revoluționară, fiindcă e devorat în continuare de ambiția de a fi cel mai bun, primul, cum au observat profesorii săi. Cât despre convingeri, o să și le formeze mai târziu, deocamdată vrea să devină opozantul numărul unu al noului dictator.

Epopeea revoluționară castristă începe pe 26 iulie 1953 la Santiago de Cuba, odată cu atacul-surpriză asupra cazarmii Moncada comis de circa o sută de tineri extremiști care visează să lanseze acolo „un apel către popor, să cheme laolaltă toți soldații și să-i convingă să renunțe la stindardul odios al tiraniei“, cum va explica mai târziu Castro.² Ideea, planurile și tactica atacului îi aparțin. De aceea, tot el poartă și responsabilitatea eșecului: jumătate dintre atacatori își pierd viața. Act fondator al revoluției cubaneze, acest episod dezastruos e de rău augur. Dar Castro

1. Heberto Padilla, *La Mauvaise Mémoire*, Lieu commun, 1991, p. 18.

2. Fidel Castro, „L'Histoire m'acquittera“, *Révolution cubaine*, t. I, *Textes choisis* (1953–1962), François Maspero, 1968, p. 39.

il folosește ca rampă de lansare. La procesul celor care au scăpat, care se desfășoară în octombrie, se lansează într-o lungă pledoarie pe care curtea i-o permite. „Condamnați-mă, nu-mi pasă; Istoria mă va achita“, proclamă el.¹ La momentul acela, Fidel Castro se privește deja din afară, admirând personajul pe care și l-a creat, menit unui destin măreț. E condamnat la 15 ani de închisoare.

Carcerele lui Batista nu sunt în nici un caz o sinecură, dar condițiile de detenție ale lui Castro par blânde față de cele pe care le vor suporta „dușmanii“ revoluției sale. În Insula Pinilor, unde mai târziu vor suferi și vor muri atâția oameni, condamnatul Fidel poate să scrie câte scrisori vrea; și profită de lunile acelea în care e privat de libertate pentru a se cultiva, mai ales în ceea ce privește scrierile marxiste. După gratiile dictaturii lui Batista, revoluționarul Castro își făurește primele instrumente teoretice. „Teribila și monstruoasa dictatură“, cum o vor califica mai târziu castristii, îl va elibera până la urmă după 18 luni de detenție. Aureolat de gloria de martir, după ce și-a recăpătat libertatea, Fidel poate să-și urmeze destinul. Pentru a înfăptui revoluția are nevoie de oameni și de bani, care deocamdată îi lipsesc. Mișcarea de la 26 iulie, creată în 1955 sub conducerea lui și al cărei nume trimite la atacul cazarmii Moncada, nu e decât un grupuscul din care fac parte supraviețuitorii loviturii ratate. Ca să facă rost de bani pleacă în Mexic, unde trăiește o numeroasă diasporă cubaneză, inclusiv o mulțime de politicieni veroși care s-au îmbogățit din bani publici și apoi au fugit din insulă. Cu banii primiți de la ei și de la fostul președinte Prio, pe care-l întâlnește în Statele Unite, Castro cumpără pistoale. Dar atrage atenția poliției mexicane, care-l arestează pentru trafic de arme. În legenda castristă, această ședere în Mexic a rămas celebră pentru că atunci s-a petrecut întâlnirea cu Ernesto Guevara, un tânăr medic argentinian care visa, ca și Castro, la revoluție. „Am discutat cu Fidel o noapte-ntreagă. Iar în zori devenisem medicul expediției lui“, va povesti el mai târziu.²

Guevara, pe-atunci în vârstă de 27 de ani, bătuse deja în lung și-n lat America de Sud în căutarea unei revoluții în care să se implice. Tânărul argentinian își pusese speranțele mai ales în Guatemala, unde președintele Guzmán, un populist ales democratic, a încercat să facă o reformă agrară radicală, care i-a atras ostilitatea Statelor Unite. Victima unei lovituri de stat organizate de CIA, Guzmán e înlăturat în iunie 1954. La momentul acela, Guevara era deja marxist; iar mai târziu, în exercițiul puterii, se va dovedi un desăvârșit leninist. Venit dintr-o familie bogată, cu idei mai degrabă marginale, și-a început studiile de medicină – pe care nu le-a încheiat – pentru a le oferi ajutor celor defavorizați. După Guatemala, s-a refugiat în Mexic, unde l-a întâlnit pe Raúl Castro, fratele mai mic al lui Fidel. Cu siguranță că întâlnirea n-a fost întâmplătoare.

1. *Ibid.*, p. 53.

2. *Apud* Jacobo Machover, *La Face cachée du Che*, Buchet-Chastel, 2007, p. 35.

Raúl, care și-a urmat fratele trup și suflet – a participat la atacul de la cazarma Moncada, a fost închis în Insula Pinilor, a plecat împreună cu el în Mexic să găsească mijloace pentru continuarea luptei –, e un marxist convins, ca și Guevara. În martie 1953, Tineretul comunist cubanez l-a trimis la Viena să asiste la o conferință internațională organizată de sovietici. Profitând de această călătorie, a vizitat mai multe țări aflate dincolo de Cortina de Fier.¹ Fiind vizat, pe vremea aceea, de KGB – nu însă și racolat –, s-a întâlnit în Mexic cu una dintre cunoștințele sale din serviciile secrete sovietice, Nikolai Leonov.² Mexicul, aflat atât de aproape de Statele Unite, e o placă turnantă pentru KGB, care găsește în partidul comunist de acolo, unul dintre cele mai puternice de pe continent, un sprijin important. Leonov are misiunea să frecventeze mediile exilului, pentru a-i pune în legătură și a repera astfel viitori agenți. Tânărul medic argentinian și tânărul Castro erau sortiți să se întâlnească, cel puțin în numele idealurilor lor comune. Nikolai Leonov se întâlnește și cu Fidel, dar refuză să-l ajute cu arme, cum îi cere cubanezul.³

Fidel, Raúl, Guevara și alte câteva zeci de acoliți, în total 82 de oameni, se imbarcă, într-o seară de la sfârșitul lui noiembrie 1956, pe un vechi iaht, *Gramma*, cumpărat din banii strânși de la diaspora cubaneză. Ambarcațiunea, plină de arme și medicamente, pornește spre insula unde aventura revoluționară, mișcarea clandestină și gherila îi așteaptă pe curajoșii voluntari. Ca și atacul cazarmii Moncada, expediția organizată de Castro sfârșește în derivă. În urma unei erori de navigație, *Gramma* eșuează în mlaștinile cubaneze, iar ocupanții sunt nevoiți să abandoneze la bord majoritatea armelor; reperați de armată și vânați timp de mai multe zile, sunt uciși într-o ambuscadă. Doar doisprezece dintre ei supraviețuiesc acestei nefericite expediții, un număr simbolic, numărul apostolilor, dar nu suficient pentru a obține victoria revoluției.⁴ La începutul anului 1957, visurile revoluționare ale lui Castro par mai himerice ca niciodată. Mișcarea de la 26 iulie, M-26-7, pe care o conduce se împarte în două. O parte trebuie să se ocupe de gherila urbană; este partea mai activă și va juca un rol hotărâtor în debarcarea lui Batista. Cealaltă parte trebuie să mobilizeze populația din zonele rurale, să formeze grupuri de gherilă în munții Sierra Maestra, ca să încercuiască orașele. Fidel conduce personal trupele de acolo, dacă putem numi astfel o mână de oameni slăbiți, înfometați, bolnavi, care abia supraviețuiesc într-un loc atât de ostil. Pe vremea aceea, nimeni n-ar fi pariat un peso pe reușita gherilei. Dar tocmai atunci, în cea mai grea ananghie, Castro

1. Brian Latell, *Raúl Castro, l'après-Fidel*, City Éditions, 2007, p. 168.

2. Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *Le KGB à l'assaut du tiers-monde*, Fayard, 2008, p. 14.

3. *Ibid.*

4. Acest număr, 12, este varianta istoriografiei oficiale cubaneze. Dar se pare că de fapt au fost 28 de supraviețuitori, cf. Tad Szulc, *Castro, 30 ans de pouvoir absolu*, Payot, 1987.

are o idee de geniu: dacă nu poate câștiga această revoluție pe teren, atunci o va purta altundeva, în presă. Neputând să obțină o victorie militară, se va lupta prin lovituri de imagine, va face o revoluție mediatizată.

CÂND NEW YORK TIMES ÎI FACE RECLAMĂ LUI FIDEL CASTRO

Micul grup care supraviețuiește în pădure cu ajutorul țăranilor de prin partea locului pare condamnat la uitare. Cum presa cubaneză e cenzurată, Castro își dă seama că trebuie să contacteze presa străină pentru a atrage opinia publică de partea sa. Îi trimite un mesaj lui Ruby H. Phillips, corespondenta zianului *New York Times* la Havana. Pentru că pe ea autoritățile o cunoșteau prea bine, Phillips a cerut la New York să fie trimis Herbert Mathews pentru a face reportajul.

Deghizați în turiști, Mathews și soția lui, Nancy, pornesc spre orașul Manzanillo, din provincia Oriente, unde se află oamenii lui Castro. La căderea nopții, rebelii străbat împreună cu Mathews câmpurile de trestie de zahăr și reușesc să treacă de un filtru al armatei dându-l drept un bogat investitor american. Până la urmă o iau de-a dreptul prin pădure. Panta e abruptă. Sigur, Mathews a trecut prin greutăți și mai mari: a luptat în războiul civil spaniol, în campania din Italia. Dar, la 57 de ani, deșirat și slab cum e, nu mai poate să se laude cu cea mai bună formă.

Flerul lui, în schimb, e intact. Stând toată noaptea de veghe, pe o pătură, în așteptarea rebelilor, Mathews presimte că urmează, probabil, un moment istoric. Într-adevăr, tânărul Fidel Castro ajunge în sfârșit acolo și-i acordă un interviu de trei ore – prada vieții lui. „Trebuia să fac un reportaj și în același timp să înfrunt cenzura“, va scrie Mathews în memoriile lui. „Și asta am făcut, iar după aceea nici Cuba, nici America nu aveau să mai fie la fel.“

Două zile mai târziu, Nancy ascunde în corset notițele soțului ei, care poartă semnătura lui Castro ca dovadă că sunt autentice, și soții Mathews se întorc în Statele Unite. Pe 24, 25 și 26 februarie 1957, *New York Times* publică trei lungi articole, din care două pe pagina întâi. Acestea descriu în detaliu corupția regimului și atrocitățile comise de armată, denunțând în același timp sprijinul militar și diplomatic al Statelor Unite pentru regimul lui Batista. [...]

Mathews laudă toate grupările de opoziție, dar scoate în evidență Mișcarea de la 26 iulie, condusă de Fidel Castro. E fascinat de acest rebel carismatic în vârstă de 39 de ani. Recunoaște că are un program politic destul de vag, cu tente de naționalism, anticolonialism și antiimperialism, dar, subliniază el, față de Statele Unite Castro nu are nici o animozitate. Jurnalistul consideră că acești rebeli vor face „o schimbare radicală și democratică pentru Cuba, prin urmare împotriva comunismului“. În sfârșit, anunță că *guerrilleros* „domină“ militar munții Sierra Maestra și umilesc regulat elita armatei cubaneze. Citează descrierea pe care o face Fidel Castro trupelor lui: „grupuri de zece până la patruzeci de combatanți“ și evaluează el însuși numărul însoțitorilor lui Castro la vreo patruzeci de oameni. În realitate, la Mișcarea de la 26 iulie nu participă mai mult de 18 *compañeros*, tovarăși, motivați și foarte idealiști, dar prost înarmați și complet izolați.

Peste doi ani, Castro îi va povesti, la Overseas Press Club din New York, unui Herbert Mathews puțin stânjenit cum l-a păcălit pe reporter: în timpul interviului, oamenii lui își schimbau hainele și se-nvârteau pe lângă el ca să-i dea impresia că sunt mai mulți. Ba chiar Raúl întrerupsese interviul ca să-i dea vești despre o imaginară „coloană a doua“.

Julie Pêcheur, „Comment le *New York Times* a inventé Fidel Castro“, *Le Monde* 2 (magazine), 8 martie 2008

După *New York Times*, presa din toată lumea, sau aproape, dă fuga în Sierra Maestra să-l întâlnească pe erou. Castro stă de vorbă cu jurnaliștii, iar datorită talentului său și bunăvoinței reporterilor campania mediatică se dovedește un succes. Impracticabil pentru armata lui Batista, drumul spre Sierra geme de trimiși speciali. Principala activitate a revoluționarului este să se prezinte și, eventual, să vorbească despre armata lui de rebeli. Această formă de propagandă se intensifică de-a lungul anului 1958, presa reflectând bucuroasă doleanțele unui Fidel Castro care pretinde că e victima cenzurii. Iar atunci când interesul publicului scade, *guerrilleros* dau „lovituri“ ca să atragă din nou atenția asupra lor. În februarie 1958, pilotul de Formula 1 Fangio, aflat în trecere la Havana, e răpit pentru câteva ore de M-26-7, o acțiune simbolică prin care mișcarea capătă renume mondial. Castro a învățat lecția revoluțiilor din trecut. Prin puterea propagandei, bolșevicii își transformaseră lovitura de stat într-o rebeliune populară, a cărei încununare ar fi trebuit să fie atacul asupra Palatului de Iarnă; Mao își construise imaginea de bun strateg dând băjbâiala din timpul Marelui Marș drept o abilă manevră militară, cu ajutorul unui jurnalist american, Edgar Snow, care a povestit mai târziu epopeea. Spre deosebire de iluștrii săi predecesori, care, pentru a se umple de glorie, au exploatat niște fapte de arme mai mult sau mai puțin veridice abia după ce acestea au avut loc, Castro își înscenează în direct, de la fața locului, propria legendă. Practică un soi de *happening* revoluționar permanent. Faptele anunțate capătă autenticitate datorită presei, iar efectele îi depășesc cu mult așteptările. Probabil că tocmai apropierea de Statele Unite, unde „a patra putere în stat“ nu e o vorbă goală, i-a sugerat lui Castro ideea de a folosi presa ca pe o cutie de rezonanță. Apogeul acestei campanii de autopromovare avea să fie intrarea triumfală a lui Lider Máximo în Havana, în primele zile din 1959.

Pe terenul luptei revoluționare, gherila urbană eclipsează mișcarea clandestină castristă. Până în primăvara lui 1958, ofensiva împotriva lui Batista constă în mare măsură în acțiuni ale unor grupusculă (M-26-7 fiind doar unul dintre ele): atacuri cu bombă, sabotaje, asasinate. E vorba mai degrabă de acte teroriste decât de acțiuni de masă, dar această metodă duce la radicalizarea dictaturii, închisă într-un ciclu atentate/represiune care-i scade și mai mult popularitatea. În zonele rurale, acțiunea militară a lui Castro și a oamenilor lui – în martie 1958 sunt în jur de 200 – rămâne marginală. Are loc un singur atac de anvergură, în mai 1957, împotriva cazarmii din El Uvero; în rest, gherila se mulțumește să cucerească mici posturi militare și să câștige câteva altercații nesemnificative.¹ Situația se întoarce în favoarea lui Castro abia în primăvara lui 1958. Greva generală decretată pe 9 aprilie de M-26-7 urbană este un eșec. Ordinul nu e respectat, iar Batista profită pentru a decima mișcarea. Speranța

1. Carlos Franqui, *Vie, aventures et désastres d'un certain Fidel Castro*, ed. cit., p. 73.

revoluționară se îndreaptă spre zonele rurale. Mulți tineri orașeni intră în mișcările clandestine, formând grosul trupelor, care cuprind la momentul acela circa 500 de *guerrilleros*. Războiul se duce în munți, dar țărani în numele cărora pretinde Castro că face revoluția sunt aproape absenți din gherilă, și cu atât mai mult din posturile de conducere. Doar vreo zece dintre șefii *guerrilleros* au origine țărănească. Faptul că Statele Unite nu-l mai susțin pe Batista îl încurajează și mai mult pe Castro. La presiunea mediei americane, care descrie în cele mai întunecate culori dictatura lui, Washingtonul decretează un embargo asupra armelor. Armata, stâlp al regimului, e demoralizată. În șase luni, situația se inversează, în defavoarea dictatorului. Mișcarea clandestină, care numără în jur de 2.000 de oameni la sfârșitul anului 1958, dintre care jumătate țărani, se extinde. Apar zone „libere“, mai ales în regiunea El Hombrito, unde flutură drapelul M-26-7. Abandonat de protectorul său american, trădat de armată, de Biserică și de popor – la alegerile din 3 noiembrie s-a înregistrat un absenteism foarte ridicat –, Fulgencio Batista e izolat. Fuge din Cuba pe 1 ianuarie 1959. Fidel Castro poate să intre în scenă.

MARȘUL TRIUMFAL AL LUI CASTRO SPRE HAVANA

Între Santiago de Cuba și Havana sunt mai puțin de o mie de kilometri. Fidel Castro îi parcurge în opt zile, cu tot felul de mijloace de transport, mai ales camioane militare și tancuri, prezentându-i mulțimii strânse pe drum pe tovarășii lui bărboși, care, cu armele lor cam primitive, reușiseră să țină piept unei armate regulate. Scopul lui era să-i apropie pe războinicii mitici de poporul cubanez, pentru ca acesta să poată să-i vadă, să-i atingă, să se identifice cu eroii săi. Copiii au început în curând să colecționeze ilustrate cu fotografiile și numele acestor *guerrilleros*, în locul celor cu jucătorii de baseball faimoși. De asemenea, Castro trebuia să instaureze pacea în capitală și să împiedice ca dictatura decăzută să fie înlocuită cu altă soluție decât a lui. Încă de la anunțul fugii lui Batista, locuitorii Havanei ieșiseră în stradă, treziți de semnalele de la Radio Rebelde, într-o uriașă explozie de bucurie. Dar imediat unele grupuri au început să distrugă cu o violență ieșită din comun parcometrele, simboluri ale corupției din capitală, și casele de jocuri, semne ale desfrânării și ale imixtiunii americane pe insulă. În paralel, grupările revoluționare îi vânau pe „torționarii“ lui Batista sau pe toți cei bănuți de această vină.

Pentru Castro, era important să înceneze un astfel de „Lung Marș“, pentru a da o dimensiune epică de amploare unei saga revoluționare care, la urma urmei, nu durase decât doi ani și nu afectase decât o mică parte a insulei, în special provincia Oriente. Marșul spre Havana avea tente de revoltă țărănească, de răzbunare a satelor oropsite asupra falsei străluciri a unei capitale decăzute, a cazinourilor, a plăcerilor nocturne și a prostituției. Spre deosebire de toate acestea, marșul afișa un caracter moral, sau moralizator, pe care zâmbetele bărboșilor nu puteau să-l ascundă complet. Cancerul venea din capitală și trebuia extirpat, dacă era nevoie chiar și prin abandonarea orașului ani de-a rândul. Havana trebuia să plătească pentru păcatele ei. Pe 8 ianuarie 1959, când Lider Máximo a intrat în sfârșit în oraș, întreaga populație l-a primit cu brațele deschise, ca pe un eliberator sau, mai mult, ca pe un salvator.

Jacobo Machover, *Cuba, totalitarisme tropical*,
Buchet-Chastel, 2004, pp. 41–43

Ajuns în capitala cubaneză, Castro organizează primul său miting. Jurnaliștii, fotografiile, televiziunile dau evenimentului o amploare istorică. În timp ce Lider Máximo vorbește mulțimii entuziaste, mai mulți porumbei vin și se așază lângă el. Ce simbol! Începe o nouă epocă de pace și prosperitate pentru toată lumea. Mai târziu, se va afla că zburătoarele fusese atrase de un crescător de porumbei înarmat cu o chemătoare pe care o așezase în spatele oratorului.¹

Iz de socialism déjà vu

În Cuba nu poporul înarmat a preluat puterea. Așa cum s-a întâmplat și la Sankt-Petersburg în 1917, la Hanoi în 1945 și la Beijing în 1949, la începutul lui 1959 Havana nu a cunoscut o revoluție, nici chiar în sensul marxist al cuvântului. Nu au existat muncitori, oameni oproșiți, exploatați care să vrea să se elibereze din lanțuri, o mișcare de masă, spontană și imposibil de reprimat, capabilă să răstoarne regimul. Cuba a trecut printr-un proces blanquist clasic: un grup de indivizi care pretind că acționează în numele binelui comun pune mâna pe putere prin forță. „Revoluționarii” care au purtat armele se aseamănă cu conducătorul lor, Fidel Castro: fii ai burgheziei, majoritatea nu aveau nici o ocupație, astfel că în tinerețe au putut să se intereseze de politică. Nici Lider Máximo n-a muncit niciodată, și până la victoria finală a primit bani de la tatăl lui ca să-și întrețină familia. Nu greutățile economice sunt cauza „revoluției”. Cuba e relativ prosperă, în ciuda unor reale probleme – monocultura trestiei de zahăr, șomajul și subangajarea, diferențele dintre orașe și sate, dependența de Statele Unite –, dar *guerrilleros* n-au avut niciodată de suferit de pe urma tuturor acestor rele. Militanții M-26-7 și ai celorlalte grupușcule formate în anii '50 aparțin clasei mijlocii, care asigură prosperitatea insulei. Pentru ei cauza dezmoșteniților constituie doar un pretext, adevărata lor motivație fiind puterea pe care le-au confiscat-o dictatura și oligarhia care o susține. Discursul revoluționar le servește doar ca ambalaj pentru ambițiile lor până să ia în stăpânire insula. De altfel, burghezia cubaneză vede cu ochi buni faptul că dictatorul a fost alungat de unul de-al lor. Avocat de formație, alb și fiul unui bogat cultivator de trestie de zahăr, Castro iese în avantaj din comparația cu obscurul Batista, reputat incult, corupt, căruia burghezii albi nu i-au iertat niciodată faptul că era metis.² Scriitorul Eduardo Manet, martor al acelor vremuri, va descrie astfel admirația înaltei societăți cubaneze pentru „bărboși”: „Doamnele mărinimoase le dădeau bani pentru medica-

1. Jean-François Fogiel, Bertrand Rosenthal, *Fin de siècle à La Havane*, Le Seuil, 1993, p. 166.

2. Olivier Languépin, *Cuba la faillite d'une utopie*, Folio/Le Monde actuel, 2007, p. 30.

mente; oamenii de afaceri cotizau pentru arme și materiale [...]. Ajutorul pentru revoluționari devenise ultima modă.”¹

La Paris, *Le Monde* consideră că „la sfârșitul acestei încercări comunismul e marele învins. Fidelismul nu este o ideologie, continuă cotidianul, ci o aspirație revoluționară, un romantism. Nu are un program politic bine definit, cu excepția unei reforme agrare (și aceasta limitată). Nu există pericolul naționalizării întreprinderilor străine, în afară de cea a serviciilor publice de la Havana [...]. Fidelismul nu e nici de stânga, nici de dreapta, aceste cuvinte neavând sens aici. Structura capitalistă cubaneză nu poate suferi nici o schimbare fundamentală.”² Retrospectiv, naivitatea acestor cuvinte este surprinzătoare, dar pe vremea aceea puțini puteau să prevadă turnura pe care avea s-o ia revoluția castristă. Înainte să ajungă la putere, Lider Máximo nu mai contenea cu asigurările. În 1957, a publicat o „Cartă a Sierrei”, în care se angaja să reintroducă constituția din 1940, scrisă de Batista atunci când fusese ales președinte, fără îndoială cea mai democratică pe care a cunoscut-o insula. A mai promis organizarea de alegeri libere în cel mult 18 luni de la victorie. Înainte de căderea dictaturii, a anunțat că el nu e „nici roșu, nici negru”, afirmând în fața armatei că luptă pentru „o patrie liberă, democratică și care respectă întru totul libertățile, cum n-am avut niciodată pe meleagurile noastre”. Mediilor de afaceri le-a promis industrializarea țării și sfârșitul monoculturii de trestie de zahăr.³ După plecarea lui Batista, conducerea țării i-a revenit lui Manuel Urrutia, un jurist democrat care se bucura de respect, opozant înveterat al dictaturii și de aceea sprijinit de Mișcarea de la 26 iulie.

„Personal, nu am intenția să preiau puterea”, a declarat Castro în timpul „marșului” triumfal spre Havana. Și a repetat-o în discursul pe care l-a ținut pe 8 ianuarie în capitală: „Sincer, nu cred că prezența mea aici este indispensabilă.”⁴ La început se ține de cuvânt și nu ocupă nici o funcție oficială. Cum modestia nu e punctul lui forte, această retragere e doar o mișcare tactică. Îi permite să lase treburile murdare pe seama guvernării provizorii, însărcinată să dezarmeze grupurile care au contribuit la căderea lui Batista. *Guerrilleros* sunt totuși scutiți de această măsură. Timp de o lună și jumătate, țara nu e condusă propriu-zis, căci adevărata putere, pe care o deține din umbră M-26-7, se ferește să intervină direct. Insula se cufundă încetul cu încetul în haos. La mijlocul lui februarie, atunci când Fidel se hotărăște în sfârșit să ocupe postul de prim-ministru, e privit mai mult decât oricând ca un salvator. Odată ajuns la

1. Eduardo Manet, *Mes années Cuba*, Grasset, 2004, p. 165.

2. *Le Monde*, 6 ianuarie 1959, apud Jeannine Verdès-Leroux, *La Lune et le Caudillo*, ed. cit., p. 178.

3. Pierre Rigoulot, *Coucher de soleil sur La Havane*, ed. cit., p. 45.

4. *Fidel Castro parle... Textes de la révolution cubaine*, François Maspero, 1961, p. 65.

putere, se prezintă în continuare drept democrat. În primăvara lui 1959, face un turneu pe continentul american. În Venezuela și în Argentina e primit ca liderul revoluției umaniste. În Statele Unite, Casa Albă îl ignoră, dar presa îl adoră. Castro a cerut consilierea unei agenții de relații publice ca să știe cum să se comporte în fața presei americane.¹ „Am spus deja clar și definitiv că noi nu suntem comuniști; da, am spus-o în mod oficial“, afirmă el răspicat în fața Asociației Editorilor de Ziare de la Washington.²

Castro și-a înscenat epopeea și acum continuă să-și joace rolul, cel mai avantajos pentru el în acel moment. Cuba era o extensie economică a Statelor Unite, instalațiile sale industriale, produsele, de la cel mai mic motor până la foițele de țigară, fiind făcute în America. Dacă și-ar fi declarat brusc ostilitatea față de capitalism, sau mai rău, față de capitalismul american, ar fi comis o sinucidere politică, într-un moment în care puterea nu se stabilizase încă. Una dintre primele acțiuni ale noii guvernări a fost semnarea unui acord cu Confederația patronală, care garanta echilibrul între capital și muncă. În același timp, Castro vrea probabil să-și regleze o parte din conturi cu vecinul care-i stă în coastă. „Americani vor plăti scump ceea ce fac acum“, îi spusese el în iunie 1958 secretarei și tovarășei sale de viață de-atunci, Celia Sánchez. Washingtonul tocmai decretase un embargo asupra armelor, atât împotriva lui Batista, cât și împotriva gherilei. „Când o să se termine războiul“, continua el, „o să încep un altul, mai mare și mai lung, în felul meu. Războiul pe care o să-l duc împotriva lor va fi adevăratul meu destin.“³ Între timp, Castro joacă rolul „bunului“ revoluționar.

Primul semn al alunecării spre comunism apare în vara lui 1959. Manuel Urrutia e constrâns să demisioneze din funcția de președinte după ce-i denunțase pe comuniștii infiltrați în cercurile de putere. PSP, partidul comunist cubanez, are o bună reputație, iar propaganda sa, înlocuită de M-26-7, capătă amploare. În octombrie, arestarea și condamnarea la douăzeci de ani de închisoare a comandantului Hubert Matos, un *compañero* din Sierra, marchează o nouă etapă. Matos a făcut greșeala să-i scrie lui Fidel pentru a-și exprima dezacordul față de turnura pe care o luase revoluția și pentru a se plânge că nu poate să discute cu el problema comuniștilor. Radicalizarea ținea doar de circumstanțe sau era intenționată? În Cuba această problemă își găsește un răspuns mai nuanțat decât în alte părți. Trecerea de la romantismul revoluționar inițial la un comunism represiv clasic a fost în acord cu evoluția personală a lui Lider Máximo. Dacă ar fi să ne luăm după ce spune chiar el, Castro a devenit marxist încă de tânăr: „La început eram un comunist utopic“, îi

1. Carlos Franqui, *Vie, aventures et désastres d'un certain Fidel Castro*, ed. cit., p. 131.

2. Apud Olivier Languepin, *Cuba, la faillite d'une utopie*, ed. cit., p. 53.

3. Apud Carlos Franqui, *Journal de la révolution cubaine*, Le Seuil, 1976, p. 362.

va mărturisi el în anii '80 părintelui Frei Betto, un călugăr brazilian, într-o carte de confesiuni. „Abia în anul al treilea de facultate am intrat cu adevărat în contact cu ideile revoluționare, cu *Manifestul comunist*, cu operele lui Marx, Engels și Lenin.”¹ În anul acela, 1948, se căsătorește cu o fată dintr-o familie din burghezia cubaneză. În realitate, pare să nu aibă prea mare legătură cu marxismul. Probabil că prin această mărturisire târzie despre angajamentul său Castro vrea să-și pregătească o ieșire din istorie convenabilă, așa cum își regizase și intrarea: afirmând că a fost dintotdeauna marxist, conferă coerență și unitate tuturor acțiunilor sale. Dar mai rezonabilă este ipoteza ca definitivă lui convertire să fi avut loc abia zece ani mai târziu, când a început să considere marxism-leninismul o doctrină utilă și să și-o însușească. Înainte doar flirtase cu comunismul, fără să se implice trup și suflet în cauza lui. Până la eșecul de la cazarma Moncada (1953), tânărul Castro pare mai degrabă să se identifice cu bolivarismul, un curent specific Americii Latine, inspirat de ideile revoluționarului de origine venezueleană Simón Bolívar, în care se amestecă exaltarea independenței naționale, egalitatea în drepturi, dorința de libertate. Prin urmare, Mișcarea de la 26 iulie, pe care o conduce din munții Sierra Maestra, n-a fost construită ca un partid marxist-leninist. În zonele eliberate de *guerrilleros* accentul s-a pus pe justiția socială, nu pe înregimentarea țăranilor, cum ar fi procedat niște comuniști convinși. Mișcarea clandestină castristă n-avea nimic de-a face, de exemplu, cu bazele roșii maoiste. Chiar și preluarea puterii a semănat mai mult cu o lovitură de forță de tip blanquist decât cu ortodoxa „lupta de clasă” marxist-leninistă. În loc să-și impună imediat dictatura asupra societății cubaneze, indiferent cu ce preț, cum ar fi făcut un partid comunist, castrismul s-a instalat progresiv. Dar, deși metodele diferă, în final se ajunge la același rezultat.

Convertirea la comunism a lui Castro nu a fost o reacție la manevrele imperialismului american împotriva regimului său, cum s-a spus adesea. Lider Máximo a trecut până la urmă de partea Cortinei de Fier din rațiuni utilitare. Adeziunea la marxism-leninism i-a oferit două avantaje: o tehnică de putere eficientă și un mijloc de a scăpa de provincialism, de a exista dincolo de zona geografică în care se născuse, în imediata apropiere a Statelor Unite. Cuba este o țară mică, iar el vrea s-o transforme într-o cauză măreață. Comunismul e un fel de pârghie menită să-i asigure accesul la masa Granzilor, să-l facă un erou planetar, un David luptând împotriva lui Goliat, fără să piardă sprijinul unui imperiu, URSS. Cuba revoluționară stătea ca un ghimpe în coasta imperialismului american, dar o Cubă comunistă devine un par în ochiul Ciclopului. „Criza rachetelor” din toamna lui 1962, în timpul căreia Statele Unite și URSS aproape că vor ajunge la un război atomic, va încununa această ambiție.

1. *Entretiens sur la religion avec Frei Betto*, Éditions du Cerf, 1986, p. 98.

Un rol important în „comunizarea” Cubei a jucat și anturajul lui Castro. Fratele lui, Raúl, fost membru al Tineretului communist – exclus după eșecul acțiunii de la cazarma Moncada, pe care partidul communist cubanez o condamnase –, s-a comportat ca un leninist exemplar la preluarea puterii: în Santiago de Cuba a dat ordin să fie împușcați, fără vreo formă de proces, 70 de ofițeri și soldați care se predaseră atunci când orașul căzuse în mâinile gherilei.¹ Raúl este un communist disciplinat, favorizând, după victorie, pătrunderea partidului communist în mecanismele de putere ale statului. În 1993, va dezvălui unui ziar mexican că-i datorează angajamentul său față de marxism lui Fidel, care l-a inițiat în scrierile părinților săi fondatori.² De fapt, în anii '50, tânărul Castro a jucat rolul de *go-between* pentru fratele lui mai mare, om de legătură cu comuniștii. După preluarea puterii, Raúl începe să pregătească țara pentru socialism. Ernesto Guevara profită și el din plin de pe urma acestui joc. Argentinianul se numără printre „cei care cred că soluția problemelor lumii se găsește în spatele așa-numitei Cortine de Fier”, cum i-a scris unui prieten în decembrie 1957.³ Pentru el, marxismul „nu mai are nevoie să fie discutat”, e un adevăr.⁴ Rămânând un leninist consecvent, îl admiră în același timp și pe Stalin. În tinerețe, semna uneori corespondența cu „Stalin II”, din respect, nu ironic.⁵ „Orice revoluție are, fie că vrea, fie că nu, fie că place, fie că nu, o inevitabilă componentă stalinistă”, spune el după preluarea puterii.⁶ Încă de la sosirea sa în Havana eliberată, Guevara este numit responsabil al închisorii La Cabaña, situată în fortăreața care apără intrarea în golf. De acolo, conduce sute de execuții ale foștilor partizani ai lui Batista, dar și ale militanților revoluționari necomuniști bănuți de „trădare”. Instrucțiunile pe care li le dă torționarilor sunt clare: „Nu târăgănați procesele. Aceasta este o revoluție. Nu folosiți metodele legale burgheze, probele sunt secundare. Trebuie să acționați din convingere. Aveți de-a face cu o șleahță de criminali și de asasiini.”⁷ Aceste ordine amintesc de cele pe care le dădea Dzerjinski poliției politice la începuturile regimului bolșevic: „CEKA nu luptă nici pentru justiție, nici împotriva cutărui sau cutărui individ”, spunea el. „Noi suntem organul însărcinat cu exterminarea întregii clase burgheze.” În Cuba revoluționară, ca și în Rusia bolșevică, sentințele sunt definitive, fără apel. Cel poreclit familiar „Che” – de la interjecția *che*, aproape un tic în

1. John Lee Anderson, „Castro's Last Battle”, *The New Yorker*, iulie 2006.

2. Brian Latell, *Raúl Castro, l'après-Fidel*, ed. cit., p. 167.

3. Scrisoare către René Ramos, *apud* Carlos Franqui, *Journal de la révolution cubaine*, ed. cit., p. 285.

4. Ernesto Guevara, „Notes pour l'étude de l'idéologie révolutionnaire cubaine”, *Œuvres III, Textes politiques*, François Maspero, 1968, p. 38.

5. Jacobo Machover, *La Face cachée du Che*, ed. cit., p. 66.

6. *Apud* K.S. Karol, *Les Guérilleros au pouvoir*, Robert Laffont, 1970, p. 56.

7. *Apud* Jacobo Machover, *La Face cachée du Che*, ed. cit., p. 60.

limbajul curent al argentinienilor – e încântat să se ocupe de această operațiune de „purificare“. Asistă cu plăcere la execuții. „Uneori, Che venea pe nepusă masă, seara“, va povesti unul dintre foștii lui tovarăși de arme. „Se urca pe zidul cazărzii. Nu era greu, fiindcă exista o scară. Se întindea pe spate și urmărea execuțiile, fumând o havană. Toți soldații din La Cabaña vorbeau despre asta. Ai mei spuneau. «Când eram trimiși să facem parte din plutonul de execuție, îl vedeam pe Che cum stă și fumează acolo sus, pe zid.» Era un sprijin pentru cei care urmau să tragă. Era ceva important pentru niște oameni care nu-l mai văzuseră niciodată pe Che. Le dădea curaj.“¹

Pe vremea aceea, comunismul nu e bine văzut de populația cubaneză. Motivele sunt fără-ndoială influența culturii americane și propaganda dictaturii înainte să fie răsturnată, dar nu numai. Partidul Socialist Popular (PSP), care mult timp a avut o existență legală și a fost unul dintre cele mai puternice partide comuniste din regiune, ține acum de trecut pentru majoritatea cubanezilor, nu mai oferă nici o iluzie acum, când castrismul întrupează o nouă speranță. Fidel Castro știe că nu trebuie să pară prea apropiat de comuniști, dacă vrea să-și păstreze prestigiul. Raúl, Guevara și alți câțiva îi servesc ca intermediari și totodată recrutează oameni pentru PSP și îi promovează. Încearcă să-i infiltreze pe comuniști în mecanismele de putere, fără să dea de bănuț că Lider Máximo ar fi complice. Din octombrie 1959 cadrele PSP încep să-i înlocuiască pe revoluționarii caștriști în sindicate, în fabricile de zahăr, în armată, în universități, la conducerea reformei agrare. În același timp, e înființată o poliție politică după modelul sovietic, cu ajutorul unor „experți“ trimiși de Moscova, foști republicani spanioli refugiați în URSS, care se pierd în peisajul cubanez.² Se pare că în acea perioadă ar fi existat și un guvern comunist paralel, secret, organizat chiar de Fidel Castro, care trebuia să dubleze guvernul oficial pentru a pregăti terenul socializării complete a țării.³ Afirmatia că de fapt Cuba a fost nevoită să se orienteze spre URSS pentru a se proteja de imperialismul american agresiv e falsă. Apropierea insulei de tabăra comunistă începe înainte ca relațiile dintre Washington și Havana să se strice. Convertirea lui Castro n-a fost provocată de circumstanțe, ci intenționată. Cronologia, regulă de bază în istorie, nu lasă nici un dubiu asupra acestui fapt.

În aprilie 1959, Raúl Castro și Ernesto Guevara cer URSS un ajutor militar. În săptămânile următoare, Moscova livrează arme cehești partidului comunist cubanez, pentru a-l susține în politica de influență a procesului revoluționar.⁴ În iunie, reforma agrară intră în vigoare,

1. Relatare culeasă de Jacobo Machover, *ibid.*, p. 55.

2. Carlos Franqui, *Vie, aventures et désastres d'un certain Fidel Castro*, ed. cit., p. 119.

3. Tad Szulc, *Castro, 30 ans de pouvoir absolu*, ed. cit., p. 403.

4. Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*, Fayard, 2001, p. 403.

proprietățile mai mari de 400 de hectare sunt naționalizate. Această măsură îi vizează în primul rând pe americani, care dețin în jur de 40% din terenurile cubaneze. În august, e rândul rafinăriilor de zahăr să fie naționalizate, iar în octombrie urmează o parte din rafinăriile de petrol, două sectoare dominate de interese americane. Statele Unite se mulțumesc să protesteze, fără să treacă la represalii. În februarie 1960, Anastas Mikoian, vicepreședintele Consiliului de Miniștri sovietic, semnează în Cuba un prim acord comercial. URSS se angajează să furnizeze petrol insulei, care trebuie să livreze în schimb 4 milioane de tone de zahăr pe an, timp de cinci ani. În iunie, rafinăriile pe care le dețin încă americanii refuză să prelucreze petrolul sovietic. Castro răspunde prin rechiziționarea lor, apoi prin naționalizarea tuturor bunurilor americanilor. Trec sub control cubanez telefonul companiei ITT, instalațiile General Electric, Standard Oil, Texaco, Coca-Cola, magazinele Sears Roebuck. În septembrie, Fidel Castro are o întâlnire separată cu Hrușciov cu ocazia Adunării Generale a Națiunilor Unite de la New York. Cei doi conducători sărbătoresc înțelegerea semnată. La jumătatea lui octombrie, Statele Unite reacționează în sfârșit, impunând embargoul asupra comerțului cu Cuba, exceptând alimentele și medicamentele. În noiembrie, la conferința partidelor comuniste desfășurată la Moscova, Hrușciov elogiază revoluția cubaneză. Și plănuiește să furnizeze insulei rachete pentru a preveni orice atac american.

În aprilie 1961, faimoasa debarcare în Golful Porcilor a unor exilați cubanezi antrenați și susținuți de CIA, însărcinați să încerce răsturnarea regimului castrist, este consecința deteriorării relațiilor americano-cubaneze, care începuse cu mai bine de un an înainte. Dar trecerea Cubei de partea taberei sovietice este anterioară acestei tentative de puci condus de la Washington. În schimb, e adevărat că fiascoul operațiunii va întări legăturile dintre Havana și Moscova. Pentru Hrușciov, Cuba reprezintă o alegere, pentru Castro e începutul marelui joc, iar pentru cubanezi, începutul coșmarului lor.

Conform teoriei marxiste, infrastructura determină suprastructura, dar comunismul s-a instaurat întotdeauna după un mecanism invers: consolidarea suprastructurii – partidul-stat – precedă transformarea infrastructurii prin socializarea mijloacelor de producție și controlul social generalizat. Toate țările comuniste au urmat această cale, partidul-stat concentrând într-o singură entitate ideologia și puterea, cei doi stâlpi ai acestui tip de regim. Cuba nu face excepție de la regulă, Castro construiește instrumentele care-i sunt necesare pentru a-și impune alegerile politice și a transforma insula în pământ comunist. În mai 1961, Lider Máximo anunță crearea Organizațiilor Revoluționare Integrate (ORI), o nouă formațiune care trebuia să reunească cele trei mișcări politice autorizate de noul regim, M-26-7, PSP comunist și Directoratul Revoluționar, o organizație înființată în 1955, care s-a remarcat în timpul dictaturii printr-o tentativă de asediere a palatului prezidențial și de asasinare a

lui Batista, în martie 1957. ORI sunt anticamera partidului unic, de care Castro are nevoie pentru a-și aplica programul. Un an mai târziu, Organizațiile se transformă în Partidul Unificat al Revoluției Socialiste (PURS), iar în 1965 pe baza acestuia va fi înființat oficial Partidul Comunist Cubanez. Fuziunea celor trei formațiuni, în 1961, e menită să asigure hegemonia comuniștilor din PSP, cei mai numeroși și cei mai bine organizați, asupra celorlalte două mișcări. Militanții care au crezut în umanismul revoluției sunt încetul cu încetul îndepărtați de la putere, PURS și apoi PC cunoscând epurările obișnuite în partidele comuniste, în numele luptei de clasă indispensabile pentru dezvoltarea sistemului. Consolidarea statului nu se poate face fără perfecționarea organelor represive. KGB-ul joacă rolul de formator. În iulie 1959, Fidel Castro l-a trimis în Mexic pe Ramiro Valdés, responsabilul poliției secrete, să ia legătura cu trimișii serviciului de informații sovietic. În iulie 1960, Raúl Castro, aflat la conducerea armatei, pleacă și el într-un stagiu în URSS.¹ Poliția politică, Siguranța, ajunge în stăpânirea comuniștilor din PSP și beneficiază de sfaturile fraților Mercader, unul din ei, Ramón, fiind cel care l-a asasinat pe Troțki în 1940. Acesta va face naveta între Moscova și Havana, în beneficiul KGB-ului. Alți responsabili ai Siguranței cubaneze s-au format la Academia Frunze din URSS sau la Praga. Mai mulți comuniști spanioli supraviețuitori ai războiului civil, care au devenit ajutoarele „organelor” sovietice, servesc ca instructori în poliție și armată.² Prin intermediul acestui dispozitiv, regimul își întărește represiunea și controlul.

„Pentru ca revoluția să triumfe, e nevoie de o «Noapte a cuțitelor lungi», în care să fie decapitați mulți dintre dușmanii noștri”, a declarat Raúl Castro a doua zi după preluarea puterii.³ Cuba trebuia să cunoască și ea Teroarea Roșie. În logica sistemului, aceasta înseamnă terorizarea populației pentru a o face docilă. „Manevrele imperialismului” nu au nimic de-a face cu procesul care a dus la anularea tuturor libertăților. La o săptămână după sosirea triumfală a lui Castro la Havana, Consiliul de Miniștri modifică Constituția din 1940 pentru ca pedeapsa cu moartea, până atunci rezervată doar militarilor în funcție, să se aplice oricărui individ suspectat că a susținut dictatura lui Batista. Nu se cunoaște un bilanț exact al vânătorii de „colaboraționiști” din primul an al revoluției – numărul celor împușcați variază între 4.000 și 17.000, în funcție de sursă. Comparativ, în cei șapte ani în care a exercitat puterea absolută, Batista a eliminat în jur de 1.000 de opozanți. La începutul lui ianuarie 1961, un nou Cod Penal extinde pedeapsa cu moartea pentru acuzațiile de sabotaj și subversiune. Sentința se aplică în șaptezeci și două de ore de la arestare.

1. Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *Le KGB à l'assaut du tiers-monde*, ed. cit., pp. 14–17.

2. Carlos Franqui, *Vie, aventures et désastres d'un certain Fidel Castro*, ed. cit., pp. 138–139.

3. Apud Hubert Matos, *Et la nuit est tombée*, Les Belles-Lettres, 2006, p. 327.

În martie sunt împușcați 590 de cubanezi, iar în aprilie, 600.¹ Lamentabilul eșec al celor circa 2.000 de exilați cubanezi care, cu sprijinul CIA-ului, încearcă să debarce în Golful Porcilor pe 17 aprilie 1961, relansează mașinăria represivă. În săptămânile următoare, 100.000 de „refractari” sunt arestați și închiși pe stadioane, în cazărmi, în școli, în teatre. Revoluționarii de sensibilitate democratică se numără și ei printre victime, fiind trimiși în închisoare sau executați.² La sfârșitul lui noiembrie 1961, o nouă lege, cu numărul 988, extinde pedeapsa cu moartea în cazul oricărei persoane dovedite a fi întrepris activități teroriste. Complicilor „dușmanului” li se confiscă bunurile.³ Pentru putere aplicarea terorii revoluționare e un motiv de mândrie. Printr-un abil mecanism de denaturare, orice devine suspect: un gest de solidaritate, o conversație, o întâlnire întâmplătoare, un salut adresat familiei unui „dușman”.

Închisorile sunt mereu pline: cele mai prudente estimări vor consemna pentru mijlocul anilor '60 un număr de 40.000 de prizonieri. Sub dictatura lui Batista numărul prizonierilor politici nu a fost niciodată mai mare de 500. Nu există sentințe mai mici de douăzeci de ani și nici posibilitatea anulării lor. Închisoarea de pe Insula Pinilor, unde a fost închis și Castro după atacul ratat asupra cazarmei Moncada, este suprapopulată. În zidurile ei a fost pusă dinamită, pentru ca edificiul să fie distrus, iar ocupanții săi să fie uciși în cazul unor încercări de evadare sau tentative de eliberare din exterior.⁴ Primele lagăre de muncă apar în 1960, iar în 1964 vor primi numele de Unități militare pentru ajutorul populației, trecând sub autoritatea armatei conduse de Raúl Castro. Populația acestor lagăre, în majoritate tineri (la mijlocul anilor '60 mai mult de 25.000), e folosită pentru tăierea trestiei de zahăr. „Munca vă va face liberi”, spune sloganul plasat la intrarea în lagăre.⁵ „Prin muncă, libertatea”, se putea citi la intrarea în primele lagăre sovietice. La Auschwitz formula era *Arbeit macht frei*.

Pentru supravegherea populației, în 1960 sunt înființate Comitete de apărare a revoluției. În numele „vigilenței revoluționare”, aceste comitete sunt instalate în fiecare cartier și în fiecare sat pentru a urmări cine se întâlnește cu cine, ce face fiecare, ce spune fiecare, cine participă sau nu la manifestațiile oficiale etc. Apoi, prin intermediul sarcinilor administrative, ele își extind supravegherea: fac recensăminte, distribuie carnetele de rații, organizează campanii de alfabetizare, de vaccinare, de donare de sânge etc. În iulie 1963, când se va instaura serviciul militar

1. Pierre Rigoulot, *Coucher de soleil sur La Havane*, ed. cit., p. 53.

2. Vincent Bloch, „Genèse d'un pouvoir totalitaire: le cas de Cuba”, *Communisme*, nr. 85–86, 2006, p. 102.

3. Jeannine Verdès-Leroux, *La Lune et le Caudillo*, ed. cit., p. 276.

4. Carlos Franqui, *Vie, aventures et désastres d'un certain Fidel Castro*, ed. cit., p. 186.

5. Jacobo Machover, *Cuba, totalitarisme tropical*, Buchet-Chastel, 2004, p. 82.

obligatoriu, aceleași comitete vor veghea ca nici un tânăr cubanez să nu scape și vor fi solicitate să verifice cu atenție informațiile oferite de fiecare dintre ei. În paralel cu această supraveghere și cu militarizarea societății, libertățile sunt eliminate rând pe rând. Alegerile promise de „Carta Sierrei” în 1957 sunt amânate sine die. În aprilie 1959, Castro promite că vor avea loc imediat ce țara va scăpa de șomaj și de analfabetism. Mai târziu, în discursul său din 1 mai 1960, exclamă: „Alegeri? La ce bun?” Iar răspunsul lui e plin de bun-simț comunist: „O revoluție care exprimă voința poporului e o alegere în fiecare zi! Poporul are timp să facă alegeri? Nu! Revoluția nu are timp de pierdut cu asemenea nebunii.”¹ Fără alegeri, fără partide. La înființarea Partidului Comunist Cubanez, în 1965, Castro va declara cât se poate de firesc: „Avem un partid care-i reprezintă numai pe muncitori și nu vrem partide politice care să-i reprezinte pe cei ce-i exploatează.” Odată ce există un partid al muncitorilor, syndicatele libere devin inutile. Noua legislație a muncii promulgată în vara lui 1961 instaurează Confederația Muncitorilor Cubanezi, un sindicat unic însărcinat să ratifice deciziile economice și sociale luate de putere. Adeziunea este obligatorie, pentru a obține o slujbă muncitorii au nevoie de carnetul CMC. Biserica, un alt posibil bastion al rezistenței, e redusă la tăcere, ca în toate țările comuniste. Preoții nu sunt arestați, ca să nu devină martiri. Jumătate dintre membrii clerului sunt însă expulzați în Spania. În-vățăământul religios e interzis, în primăvara lui 1961 școlile private sunt naționalizate. Mai târziu, în anii '80, atunci când puterea intra în declin, când eșecul sistemului va deveni iminent, Biserica și clerul, supuse, vor fi chemate în ajutor ca să aline puțin sufletele cubanezilor. Relațiile dintre comuniști și episcopi se îmbunătățesc, ba chiar Partidul Comunist Cubanez va primi creștini în rândurile sale.

Mintile oamenilor sunt înregimentate în sprijinul regimului. „În cadrul revoluției, totul! Împotriva revoluției, nimic!” este sloganul ales de Uniunea Națională a Scriitorilor și Artiștilor Cubanezi (UNSAC), al cărei prim congres se desfășoară în vara lui 1961. Universitatea își pierde autonomia, mare parte dintre profesori sunt concediați, predarea materialismului istoric și dialecticii devine obligatorie. Corespondenta *New York Times*, care se afla deja la Havana încă din timpul dictaturii lui Batista, critică îndocrinarea revoluționară și ura față de Statele Unite ale Americii care li se inculcă elevilor, arătându-și indignarea, de exemplu, pentru faptul că FBI-ul e comparat cu partidul nazist.² Cuba e complet izolată, contactele cu străinii sunt supravegheate, deplasările în afara insulei sunt atent controlate. Începând din vara lui 1961, orice cubanez care vrea să călătorească în străinătate trebuie să obțină două autorizații, de la poliție și de la Banca Națională, pentru valută.

1. *Apud* Pierre Rigoulot, *Coucher de soleil sur La Havane*, ed. cit., p. 154.

2. Ruby Hart Phillips, *The Cuban Dilemma*, I. Obolensky, 1962, p. 305, *apud* Jeannine Verdès-Leroux, *La Lune et le Caudillo*, ed. cit., p. 240.

În Cuba justiția socială nu e asigurată în mai mare măsură decât în celelalte regimuri care se revendică de la marxism-leninism. Sărăcirea generalizată în întreaga țară șterge inegalitățile din trecut, dar în același timp provoacă unele noi, căci există și privilegiați care nu se zbat în aceleași greutăți ca restul populației. Reforma agrară are ca scop lichidarea clasei țăranimii, detestată de comunism, sub pretextul că-i apără pe peoni de latifundieri. O primă lege, din iunie 1959, prevede redistribuirea proprietăților mai mari de 400 de hectare. Statul trebuie să-i despăgubească pe proprietari cu bonuri, care însă n-au fost emise niciodată. A doua etapă constă în a-i face pe toți țăranii dependenți de stat, prin suprimarea oricărei forme de proprietate privată. Institutul Național de Cercetări Agronomice (INCA), prezidat de Castro, devine singurul interlocutor pentru achiziții, mâna de lucru sezonieră, materialele agricole, construirea și repararea clădirilor. Presiunile politice îi obligă apoi pe micii proprietari să-și cedeze „de bunăvoie” pământurile către stat. Și în Cuba colectivizarea a fost precedată de redistribuirea pământurilor. „INCA își arogă atribuții aproape dictatoriale și face exproprieri în afara oricăror forme legale”, se spune într-un raport al ambasadei Franței din acea vreme, „nelăsându-le adesea proprietarilor decât terenurile necultivate sau improprii pentru cultivare [...]. Unii proprietari care nu intrau sub incidența legii agrare și-au văzut confiscate toate bunurile.” În urma unei a doua reforme agrare, din toamna lui 1963, trei sferturi din pământurile cultivate sunt colectivizate.

Schimbarea mentalității țărănești este celălalt obiectiv al noului regim, care vrea să-i transforme pe țăranii în orașeni și pe orașeni în țăranii. Pentru a compensa exodul rural, studenții și militarii sunt dați în grija cadrelor competente în materie de agricultură. Proletari sau muncitori agricoli, exploatați odinioară de marii proprietari și acum de stat, peonii nu câștigă nimic deosebit de pe urma revoluției. Agricultură cubaneză înfloritoare în trecut devine dependentă, mai ales față de Uniunea Sovietică, principalul său client, datorită trestiei de zahăr. Producția se prăbușește: 6,5 milioane de tone de zahăr produse în 1961, 3,8 milioane în 1963; 38.000 de tone de cafea recoltate în 1958, 28.000 în 1962; în aceeași perioadă, recolta de tutun scade de la 53.000 de tone la 40.000 de tone, cea de orez, de la 181.000 la 95.000 de tone, cartofii, de la 125.000 la 75.000 de tone, carnea de vită, de la 183.000 la 100.000 de tone, carnea de porc, de la 64.000 la 20.000 de tone.¹

În noiembrie 1959, guvernatorul Băncii Naționale demisionează, deoarece dezaprobă orientarea comunistă a puterii. În timpul unei reuniuni, Castro întreabă într-o doară: „E vreun economist pe-aici?” Guevara ridică mâna. „Te numesc președinte al Băncii Naționale”, proclamă Lider Máximo. Che habar n-are de economie, dar ce contează? Numirea lui e rezultatul unui qui pro quo reprezentativ pentru practicile politice ale

1. *Ibid.*, pp. 88–89.

noului regim. Guevara va povesti mai apoi că în ziua aceea a ridicat mâna pentru că i se păruse că de fapt Castro întrebase: „E vreun comunist pe-aici?”¹ Numirea revoluționarului argentinian – care a primit cetățenia cubaneză în februarie 1959 –, un doctrinar marxist, este o catastrofă. Pe lângă incompetență, Guevara dă dovadă și de sectarism. Nu se va mulțumi să se semneze pe noua emisie de bancnote cubaneze cu „Che”, expresie a egoului său, se va amesteca și în problemele agricole, lăudând cu înverșunare colectivizarea, iar apoi, numit ministru al industriei, va deveni ideologul economiei cubaneze. În 1964, când va fi îndepărtat din funcții, țara ajunsese în ruină, în parte din vina lui.

Guevara găsește inspirație în modelul sovietic, nu crede decât în centralizare, în planificare, în distrugerea oricărei forme de proprietate privată și de comerț independent. Un exemplu concludent este industria de încălțăminte: din inițiativa lui, în Cuba, care a produs întotdeauna pielărie și încălțăminte de calitate, este înființat un Consorțiu al încălțăminteii, condus de ministrul industriei. Marile uzine și micile ateliere sunt naționalizate, iar mulți muncitori sunt trimiși la muncile câmpului. Cizmăriile sunt de asemenea desființate: în curând insula rămâne și fără încălțăminte, și fără cizmari.² Pentru muncitori, comunismul lui Guevara are un gust amar. „Muncitorii cubanezi trebuie să se obișnuiască încetul cu încetul cu un regim al colectivismului”, spune el în iunie 1961. „Muncitorii nu au în nici un caz dreptul să facă grevă.”³ Pentru a-i determina să respecte aceste directive, este introdus carnetul de muncă obligatoriu, în care trebuie să figureze schimbarea postului, a ocupației sau a locului de muncă și capacitățile muncitorului. Urmează apoi introducerea salariului în funcție de randament, cu stimulente materiale și onorifice. Cotidianul comunist *Hoy* explică legitimitatea acestei măsuri: „Omagiul public al societății pentru bunul muncitor, portretul lui afișat sau publicat în presă, certificatul cu care se va mândri, numele lui citat într-un discurs, locul în tribună la marile ceremonii sunt stimulente de o enormă valoare.”⁴ Introducerea rațiilor confirmă eșecul acestei politici și constituie în același timp un nou mijloc de constrângere. Raționalizarea permite controlul, dar provoacă și apariția fraudelor, care duc la o criminalizare a economiei. Penuria îi obligă pe oameni să se descurce cum pot, prin deturnarea bunurilor publice, pedepsită de lege. În 1962, consumul de orez a scăzut cu o treime față de anul 1958, consumul de carne de vită, de pasăre și consumul de lapte, cu două treimi, iar consumul de pește, cu trei sferturi.⁵ Se cascadează o prăpastie imensă între simplul cetățean,

1. Jacobo Machover, *La Face cachée du Che*, ed. cit., p. 110.

2. Carlos Franqui, *Vie, aventures et désastres d'un certain Fidel Castro*, ed. cit., p. 244.

3. *Apud* Olivier Languepin, *Cuba, la faillite d'une utopie*, ed. cit., p. 36.

4. *Apud* Jeannine Verdès-Leroux, *La Lune et le Caudillo*, ed. cit., p. 302.

5. Pierre Rigoulot, *Coucher de soleil sur la Havane*, ed. cit., p. 96.

care, cu cartela de rații, are acces doar la magazinele de stat, și privilegiul nomenclaturii, care pot să se aprovizioneze din magazine speciale, unde plătesc cu pesos convertibili sau cu valută. Socializarea economiei duce la scăderea generalizată a producției, atât în sectorul industrial, cât și în sectorul agricol. În 1966, sindicatul unic va recunoaște o scădere a randamentului cu 50% în medie. Ajutorul din partea URSS nu compensează pierderile. Pe insulă lucrează 3.000 de tehnicieni sovietici, între 1961 și 1965 Moscova a împrumutat Cubei 450 de milioane de dolari, trei sferturi dintre tranzacțiile comerciale au ca beneficiari țări din blocul socialist. Exporturile cubaneze sunt cumpărate cu bonuri care nu au nici o valoare dincolo de Cortina de Fier, iar importurile din Est sunt de proastă calitate. Embargoul decretat de Washington în 1961 dăunează Cubei, dar nu privește decât relațiile comerciale cu Statele Unite. Havana poate face comerț cu restul lumii. De aceea, nu sancțiunea impusă de Washington este cauza falimentului economic al insulei. Adevărate cauze sunt interne: și în Cuba comunismul constituie o formă de regres.

UN SALT ÎNAINTE CARE A DUS LA REGRES

În câțiva ani, Castro și susținătorii săi au reușit să distrugă economia și să facă în așa fel încât insula să capete titlul, deloc de invidiat, de centru și lider al țărilor subdezvoltate. Guillermo Cabrera Infante a constatat acest regres între plecarea lui din Cuba, în 1962, și întoarcerea temporară, în vara lui 1965: „Printr-o incredibilă acrobație hegeliană, Cuba făcuse un mare salt înainte, pentru ca imediat după aceea să regreseze. Acum, hainele sărăcicioase ale trecătorilor, automobilele improvizate (exceptând, desigur, limuzinele oficiale, modelele noi, puternice, de Chevrolet ale prim-ministrului) și figurile înfometate arătau că trăim, că suntem de fapt subdezvoltarea. Teoretic, socialismul naționalizează bogățiile. În practică însă, printr-o ciudată deviație, în Cuba fusese socializată sărăcia.“ Dincolo de cuvintele spumoase și de ironie, descrierea lui Cabrera Infante exprimă disperarea: Cuba nu mai e Cuba, orașul colcăie de boală, e dărăpănat, tufele de trandafiri au fost înlocuite cu bananieri în care cresc niște banane rahitice, care trebuie să completeze rațiile; negustorii ambulanți care făceau cafea la fiecare colț de stradă, sub privirile trecătorilor, au dispărut, înlocuiți când și când de „cafenele-pilot“. În acest deșert orwellian se ridică Minrex (Ministerul Relațiilor Externe), Mini (Ministerul de Interne), Mined (Ministerul Educației) etc. Majoritatea magazinelor sunt goale; unele nu oferă altceva decât alegorii leniniste, nu din fervoare politică, ci în scopuri pur decorative; altele expun haine pe care nu le poți cumpăra, fiindcă nu se găsește decât o bucată din fiecare... O lume ireală populată de numeroase „non-persoane“.

Jeannine Verdès-Leroux, *La Lune et le Caudillo*,
Gallimard/L'Arpenteur, 1989, pp. 465-466.

Tendința totalitară a revoluției cubaneze se prefigura încă de la început, dar foarte puțină lume i-a dat atenție. La jumătatea lui ianuarie 1959, la o săptămână după ce lăudase romantismul castrist, cotidianul *Le Monde* vorbea despre „drastica epurare“, despre „tribunalele de excep-

ție“ și despre „execuții masive“. În 1961 în Franța apare una dintre primele cărți critice la adresa lui Castro, în care sunt puse în paralel promisiunile făcute de Lider Máximo din munții Sierra Maestra și realitatea faptelor constatată de autor la un an după ce Castro preluase puterea. „Din angajamentele lui Castro n-au rămas decât vorbele“, observă Yves Guibert. „Promisese să păstreze Constituția, dar a modificat circa cincizeci de articole; condamnase puterea personală, dar și-a instaurat propria dictatură, a suprimat libertățile publice și drepturile individuale pe care se angajase să le păstreze; vorbise despre garantarea pluralismului, dar a înființat un partid unic; spusese că va menține dreptul la grevă, dar l-a interzis; anunțase că salariile vor crește, dar au scăzut.“¹ Aceste adevăruri răzbat greu, acoperite de corul de laude. Scriitorul Jacques Lanzmann a publicat imediat după revoluție un *Viva Castro!* care a dat tonul: „Omul acesta e un fel Cristos. [...] Un om care n-avea de oferit decât idealuri și puritate.“² Începe apoi pelerinajul intelectualilor, care se întorc încântați de paradisul cubanez. După părerea lui Françoise Sagan, „Castro este bun. Își iubește poporul. [...] Are oroare de sânge“³; Claude Bourdet îi apreciază „preocuparea constantă pentru oameni mai degrabă decât pentru idei“⁴. Călătoria de o lună pe care o fac în Cuba Jean-Paul Sartre și Simone de Beauvoir, în februarie–martie 1960, este o operațiune de relații publice pentru Castro, chiar dacă Lider Máximo a părut agasat de tonul didactic al filozofului.⁵ Sartre descrie un Castro care veghează mereu și peste tot la fericirea cubanezilor; „noaptea nu pătrunde în biroul lui“⁶, spune el, folosind, poate fără să știe, un clișeu de pe vremea lui Stalin, când propaganda sovietică îl înfățișa pe *Vojd* ca pe un paznic de noapte al poporului său într-un Kremlin unde nu se stingea niciodată lumina.

După înscenarea revoluției urmează promovarea regimului. Departamentul pentru Orientarea Revoluționară creat în 1960 trebuie să răspândească imaginea infailibilității lui Castro, să înfrumusețeze biografiile conducătorilor, să însceneze noi înfăptuiri mărețe.⁷ Eficiența departamentului se dovedește atunci când mai mulți martori care nu se cunosc între ei povestesc aceleași fapte, acestea devenind, repetate de mai multe voci, adevăruri incontestabile. Simone de Beauvoir în *France-Observateur*, Claude Julien în *Le Monde*, Serge Lafaurie în *L'Express*, printre alții, laudă pacifismul regimului, se miră să vadă cazărmile transformate în

1. Yves Guibert, *Castro l'infidèle*, La Table ronde, 1961, p. 207.

2. Jacques Lanzmann, *Viva Castro!*, Fasquelle, 1959, p. 114.

3. *L'Express*, 11 august 1960.

4. *France-Observateur*, 29 septembrie 1960.

5. Notă a ambasadei Franței, *apud* Pierre Rigoulot, *Coucher de soleil sur La Havane*, ed. cit., p. 398.

6. *France-Soir*, 4 iulie 1960.

7. Alain Ammar, Juan Vivés, Jacobo Machover, *Cuba nostra*, Plon, 2005, p. 350.

școli, în vreme ce armata cubaneză se întărește tot mai mult, devenind în curând cea mai puternică din America Latină.¹ Puterea castristă își face o specialitate din organizarea de călătorii pentru personalități care duc lipsă de senzații revoluționare.

PELERINAJUL ÎN CUBA

Oameni politici, artiști populari în vremea aceea au fost invitați încă din primele luni ale revoluției. Edith Piaf și Jean Sablon, Ernest Bonino, Nat King Cole au făcut săli pline. Gisèle Halimi și Claude Faux au fost invitați la prima aniversare a revoluției, în 1960. Au urmat Sartre și Simone de Beauvoir...

Peste ceva timp, în decembrie 1965, a venit rândul lui Jacques Brel, iar în vara lui 1966, al lui Josephine Baker. Cu ocazia Conferinței tricinentale din ianuarie 1966, vizitase Cuba și Jean Ferrat, e adevărat, mai vizibil angajat politic. Ca și Jean-Pierre Chabrol, care a venit în iulie 1966. Tot atunci, romancierul britanic Graham Greene, care avea o părere foarte bună despre regim, ajunsese la a șaptea vizită. [...] Claude Julien și Jean Daniel au fost invitați la a șasea aniversare. [...]

Aceste eforturi de „comunicare”, cum se spune astăzi, s-au prelungit. Naomi Campbell s-a bucurat de întâlnirea cu un Castro care i s-a părut „un tip șic”, Jack Nicholson a descris Cuba drept un „paradis”. [...] Robert Redford spune că-l admiră pe Castro și că regretă că Statele Unite nu au un președinte la fel de inteligent ca el. În America de Nord ar fi nevoie de o nouă societate asemănătoare cu cea din Cuba, care să nu se bazeze „pe lăcomie, pe setea nepotolită de bani”, spune el. Actrița italiană Gina Lollobrigida va declara, în aceeași ordine de idei: „Președintele Fidel Castro este un om cinstit, simplu și autentic, care muncește pentru poporul lui, iar acesta îl respectă și-l admiră.”

Pierre Rigoulot, *Coucher de soleil sur La Havane*,
Flammarion, 2007, pp. 376–377.

Ania Francos publică în 1962 o carte cu titlul *La Fête cubaine* (Sărbătoare cubaneză).² Sub tropice comunismul pare mai vesel, mai colorat, mai ales pentru *persona grata* răsfățate de putere. Poporul cubanez are, fără doar și poate, altă părere. Zeci de mii de oameni vor fugi cu prima ocazie din acest paradis. „De ce nu ne cred când spunem că vrem să împărțim bucurie?”³, se întreabă Guevara după revoluție. Cubanezii nu sunt convinși, dar intelectualul occidental e cucerit de la-nceput. Acești *guerrilleros* sunt frumoși, sunt tineri, emană bucuria de a trăi, în *battledress* țărănești, n-au nimic de-a face cu aparatcii șterși, cu hainele lor pompoase cu tot, de dincolo de Cortina de Fier, nici cu austerii tovarăși chinezi, piperniciți în tunicile lor militare. Acești revoluționari au înțeles sensul cuvintelor comunicare, mass media, tot mai răspândite în satul planetar care ia naștere la începutul anilor '60. Guevara, în curând idolatrizat, înainte să fie sanctificat de Castro după moarte, își cultivă mai bine decât alții

1. Pierre Rigoulot, *Coucher de soleil sur La Havane*, ed. cit., p. 353.

2. Éditions Julliard.

3. *Apud* Pierre Rigoulot, *Coucher de soleil sur La Havane*, ed. cit., p. 47.

propria imagine. Cunoștințele lui foarte școlarești de franceză, pe care le-a deprins de la mama lui în copilărie, îl ajută să se înțeleagă cu cei ce vin în pelerinaj de la Paris. Che este o marcă înregistrată, mai întâi în Franța, apoi răspândită în întreaga lume. Până la urmă, gloria va face uitat felul jalnic în care a sfârșit, pierdut într-un maquis din Bolivia, abandonat de un popor care nu l-a vrut de fapt niciodată. Castro, care stă de vorbă ore în șir cu vizitatorii săi, e tot un seducător înăscut. „Mă ia pe după umeri, mă privește în ochi. Am devenit prieteni“, scrie un Claude Bourdet fermecat la sfârșitul unei astfel de întâlniri.¹ După Congresul al XX-lea, după „revelațiile“ destalinizării, după strivirea sângeroasă a poporului ungar, această revoluție latină pare nu doar mai familiară, ci mai ales mai umană. Ea întruchipează adevăratul socialism, noua etapă a aventurii revoluționare care a poposit deja pe malurile Nevei și la umbra Zidului Chinezesc. Învăluită în fum de havană, de data aceasta escala pare să fie chiar limanul promis. Înainte de noua paradigmă a Marii Revoluții Culturale proletare, la modă sunt *barbudos*. Abil întreținută de actorii înșiși, credulitatea occidentală nu va fi fost niciodată atât de mare și de durabilă ca în privința Cubei. „De ce își astupă urechile intelectualii francezi?“, se întreabă la vremea aceea un cubanez. „Poate ca să nu audă *Marseieza* cântată de martirii noștri în fața plutonului de execuție?“²

1. *France-Observateur*, 29 septembrie 1960.

2. Apud Victor Franco, *La Révolution sensuelle*, ed. cit., p. 235.

Ordinea nomenclaturii

Nu se poate ține cont întotdeauna de părerea maselor.

MAO ZEDONG

Sarcina conducătorilor nu trebuie să fie aceea de a pune în practică dorințele și voința maselor. Sarcina conducătorilor este aceea de a servi interesele maselor.

JÁNOS KÁDÁR

Intellectualii occidentali nu sunt singurii care se lasă în continuare fascinați de lumea comunistă în ciuda adevărilor care ies la iveală. Liderii politici, oamenii de afaceri, marii industriași pot fi și ei seduși, victime ale unei atracții pentru care *realpolitik* ori lăcomia nu sunt explicații suficiente. Antagonismul dintre democrație și totalitarism nu e întotdeauna înțeles cum trebuie, și asta atât din necunoaștere, cât și din naivitate, pe care propaganda comunistă știe să le exploateze. Dacă sistemul este în esență condamnat în ochii elitei conducătoare occidentale, reușitele sale mult trâmbițate sună tentant. Lumea capitalistă, încâlcită în ciclurile ei de dezvoltare–recesiune, visează la ritmurile de creștere anunțate, la stabilitatea socială afișată, la prosperitatea revendicată de țările cu „economie dirijată”. Este un fenomen recurent. Când va dispărea Cortina de Fier, dezvăluind întinderea de ruine lăsată-n urmă de sistem, asta nu-i va împiedica pe occidentali să-și transfere iluziile asupra Chinei de această dată, promovată în zorii secolului XXI la rangul de nou paradis terestru, speranță a lumii aflate în criză și mare putere a viitorului.¹

„Care alt stat a mai atins un asemenea nivel de dezvoltare? N-a mai existat nicicând o țară ca aceasta!”, a exclamat Hrușciov în 1958, pentru a sărbători reușitele URSS.² Conducătorul sovietic își joacă rolul, crede, fără-ndoială, în ceea ce spune, legănat de iluzia statisticilor de complexitate pe care i le furnizează serviciile și funcționarii obligați să îndeplinească obiectivele sub amenințarea sancțiunilor. Când liderii occidentali se minunează, la rândul-le, în fața acelorasi date, sunt subjugati de efectul propagandei. La sfârșitul anilor '50 economia americană progresează

1. Cf. Thierry Wolton, *Le Grand Bluff chinois*, Robert Laffont, 2007, mai ales pp. 155–183.

2. Apud William Taubman, *Khrushchev, the Man and his Era*, Free Press, 2003, p. 378.

lent, cu un ritm de creștere de 2%, mult sub cifrele cu care se laudă cei din spatele Cortinei de Fier. Prin comparație, vechea lume capitalistă lasă impresia că gâfâie, pe când noua lume comunistă pare că e în fruntea cursei. „Provocarea economică va veni dinspre Rusia, nu dinspre Statele Unite“, prezice un responsabil din partidul muncitoresc britanic.¹ Economiștii occidentali se îngheșuie să demonstreze superioritatea partidei socialiste, aducând drept argumente statisticile, unii ca să afirme că URSS s-a dezvoltat mai repede decât Statele Unite începând cu perioada post-belică, alții ca să pretindă că școlile sovietice au format de 2,5 ori mai mulți ingineri decât cele mai bune institute americane.² Promisiunea atât de fermă a succesului ajunge până la urmă să supună spiritele. Anii '60 încep pe un fond de relativism politic, economic și cultural care aduce față-n față capitalismul și comunismul, democrația și totalitarismul, cu explicația că fiecare sistem are defectele și calitățile sale și trebuie judecat măsurându-i-se succesele. Abia odată cu „revoluția liberală“ din anii '70 ochii se întredeschid, și abia după colapsul de la sfârșitul anilor '80 se deschid cu totul, prin forța împrejurărilor.

Voluntarismul lui Nikita Hrușciov întreține apetența pentru comunism. La Congresul al XXI-lea al partidului, în ianuarie 1959, el a promis că URSS va întrece Statele Unite, iar în septembrie proclamă același lucru în fața lumii-ntregi, cu ocazia primei vizite oficiale transatlantice a unui conducător sovietic: „Nepoții voștri vor trăi sub comunism“, le promite el americanilor într-o alocuțiune televizată, explicând că aceasta nu e o afirmație belicoasă și că virtuțile conviețuirii pașnice și caracterul exemplar al sistemului sovietic ar trebui să-i asigure succesul în toată lumea. Călătoria pe care-o face în Franța în 1960, la începutul primăverii, a fost pregătită de Partidul Comunist Francez ca o adevărată ofensivă a farmecului.³ Înainte de această vizită, ambasadorul URSS la Paris, Serghei Vinogradov, s-a întâlnit cu unul dintre magnații presei franceze, Jean Prouvost, proprietar, printre altele, la *Paris Match*, *Le Figaro*, *Marie-Claire*... Venise să-și laude țara: „I-am vorbit despre succesele obținute de URSS în domeniile economic, cultural și tehnic – povestește Vinogradov în raportul trimis la Moscova. I-am explicat, de asemenea, semnificația recentelor noastre inițiative în favoarea relaxării. Prouvost mi-a spus că urmărește îndeaproape evoluția URSS și a politicii sale externe și consideră că evoluția situației internaționale favorizează o apropiere a Uniunii Sovietice de țările occidentale, inclusiv de Franța. A mai spus și că nu vede capitalismul ca pe un sistem social și economic de nezdruncinat. Cu toate că este unul dintre cei mai mari capitaliști din Franța –

1. Apud Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *Le KGB à l'assaut du tiers-monde*, Fayard, 2008, p. 28.

2. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, Calmann-Lévy, 1982, p. 526.

3. Thierry Wolton, *La France sous influence*, Grasset, 1997, pp. 293–296.

deține 14% din industria lânii –, e conștient că ne îndreptăm spre o «socializare» a economiei capitaliste.“ Câteva luni mai târziu, Vinogradov se întâlnește din nou cu Prouvost. „Urmare a întrevederilor noastre, am dat instrucțiuni la *Paris Match* să-și schimbe tonul cu privire la URSS“, îl înștiințează magnatul. „Dar *Le Figaro* publică în continuare articole ostile URSS“, se plânge ambasadorul. „*Le Figaro* e mai degrabă anticomunist decât antisovietic – se scuza Prouvost. N-am aproape deloc influență asupra ziarului, dar am să-ncerc totuși să fac ceva ca să-i determin să fie mai corecți cu țara dumneavoastră.“¹ Nu doar Franța, cu elitele sale, cu presa ei, este sensibilă la avansurile sovietice. Printr-un straniu fenomen compensator, cu cât Hrușciiov își afirmă mai mult încrederea în triumful rapid al comunismului, cu atât aura sa de liberal crește în Occident; cu cât politica sa voluntaristă se confruntă tot mai mult cu problemele realității, cu atât în mintea oamenilor își face loc tot mai mult dorința de a crede în reușita sistemului pe care-l întruchipează.

În octombrie 1957, URSS a fost prima țară care a lansat pe orbită o navetă spațială, Sputnik. În aprilie 1961, tot URSS a fost și prima țară care a trimis în spațiu un om: pe Iuri Gagarin. Acest nou herald al vremurilor moderne este un adevărat erou comunist; fiu al unui tâmplar și al unei lăptărese, isprava lui e o mărturie atât pentru reușita socială, pe care doar acest sistem ar fi putut-o permite, cât și pentru superioritatea științei sovietice. Gagarin e sărbătorit în lumea-ntreagă întocmai ca un erou. Hrușciiov plusează: după cucerirea spațiului, vrea să ajungă pe Lună. Operațiunea e stabilită pentru septembrie 1961, iar succesul expediției trebuie anunțat în timp ce conducătorul sovietic se află la New York, unde ține un discurs în fața Adunării Generale a ONU, adică de la tribuna mapamondului. După cum știm, succesul primei expediții pe Lună le va aparține americanilor, dar asta abia opt ani mai târziu, în iulie 1969, datorită lui Neil Armstrong. Încercarea sovietică din 1961 a fost un dezastru, însă nimeni n-a avut habar de el la vremea respectivă. Un sistem totalitar știe să-și ascundă eșecurile la fel de bine cum știe și să-și preamărească succesele imaginare. În ziua aceea, la Baikonur, prima treaptă a rachetei n-a vrut să pornească. Responsabilul programului, mareșalul Nedelin, voia cu orice preț să onoreze angajamentul pe care și-l luase față de Hrușciiov. A cerut să se analizeze în grabă defectiunea, fără să se pompeze enorma cantitate de combustibil de la lansator. Când treapta a doua s-a pus în mișcare, a izbucnit o explozie devastatoare. Nedelin împreună cu alți o sută de savanți, tehnicieni și ofițeri superiori au murit în această catastrofă, iar cercetarea spațială sovietică a fost

1. Arhivele Ministerului Rus al Afacerilor Externe (MID), discuție între Vinogradov și Prouvost din 21 februarie 1958: f. 136, s. 48, i. 276, d. 4; discuție din iunie 1959 (fără dată): f. 136, s. 49, i. 279, d. 5, în Thierry Wolton, *La France sous influence*, ed. cit., pp. 301–302.

astfel decapitată. Presa sovietică avea să anunțe, câteva săptămâni mai târziu, că mareșalul a murit într-un accident de avion.

Superioritatea tehnologiei sovietice? „Uitați cum se petrec lucrurile la noi, explică Andrei Tupolev, unul dintre părinții aeronauticii: cineva are o idee bună, prezintă câteva schițe și i se oferă un birou de lucru unde să studieze pentru dezvoltarea proiectului. Cinci ani pentru studiu, trei ani pentru producerea prototipului și încă doi ani pentru perfecționarea lui. Între timp, ideea s-a învechit complet. Ce-i de făcut? Biroul de studii are deja mii de colaboratori. În joc sunt diverse titluri, prestigiul! Însă, în locul «miracolului» mult așteptat, începem să producem dispozitive cu design primitiv.”¹ În țările comuniste, forța de inovație e limitată de secretul care paralizează inițiativele și de birocratia care blochează deciziile. Dacă, în general vorbind, exercitarea puterii implică mai ales ignoranța mării majorități în opoziție cu o elită conducătoare care știe, puterea absolută se sprijină pe ignoranța absolută. Știința și tehnologia sovietice au suferit dintotdeauna din pricina restricționării accesului la cunoaștere, rezervat celor puțini, și a disputelor dintre cercetători, institute și servicii. În URSS circulația informației este rezervată strict cercurilor înalte ale ierarhiei. Inovația este grav frânată. Întârzierea tehnologică a lumii comuniste – care va fi una dintre cauzele prăbușirii sale – este o consecință a funcționării totalitare a sistemului. Lăsând deoparte câteva sectoare științifice cu aplicabilitate militară – cel atomic, mai ales al rachetelor –, URSS și țările-satelit înregistrează mari întârzieri. Câteva reușite scoase-n față abil disimulează faptul că regimurile comuniste trăiesc de fapt pe spinarea țărilor capitaliste, furând și copiind tehnologii occidentale. Conducătorii țărilor celor mai industrializate vor înțelege până la urmă acest lucru, însă prea târziu, la începutul anilor '80.² Controlul mai strict al schimburilor dintre Vest și Est și supravegherea mai atentă a transferurilor de tehnologie, hotărâte și puse în practică în anii aceia, aveau să grăbească mult căderea sistemului, rămas mult în urma capitalismului inovator.

Întârzierea acumulată e ascunsă cu grijă în spatele unui paravan de statistici flatante. Ambițiosul plan cincinal din 1959, care prevedea o creștere cu 85% a industriei grele, cu 62% a industriei ușoare, cu 70% a agriculturii, cu 65% a venitului național și cu 40% a salariilor, se dovedește irealizabil. Bilanțul este catastrofal mai ales în agricultură. Porumbul, anunțat drept marea salvare, are nevoie de multă apă. Însă efectele secetei din vara anului 1962 se văd tot mai mult, iar recolta de cereale din anul următor abia dacă o va depăși pe cea din 1913. „Pământurile virgine” care ar fi trebuit să dea un randament extraordinar se erodează, iar productivitatea lor scade cu două treimi. Regimul este victima propriului

1. *Apud* Alexei Adjoubey, *A l'ombre de Khrouchtchev*, La Table ronde, 1989, p. 250.

2. Thierry Wolton, *Le KGB en France*, Grasset, 1986, pp. 249–261 [*K.G.B.-ul în Franța*, trad. de Andreea Vlădescu, Humanitas, București, 1992, pp. 224–256 – n. tr.].

bluf; în loc să recunoască faptul că obiectivele pe care și le-a propus și statisticile pe care le-a dat publicității sunt nerealiste, țara se afundă într-o imensă minciună generalizată.

CATASTROFA DE LA RIAZAN

În discursul său de la Leningrad, din 22 mai 1957, Hrușciov propusese triplarea, în decurs de trei ani, a producției de carne a țării. Și totuși, în următoarele 18 luni creșterea a fost foarte modestă (8%), ceea ce avea să-l supere îngrozitor pe prim-secretarul partidului, constrâns să recunoască până la urmă că proiectul său era cu totul nerealist. La sfârșitul anului 1958, tuturor comitetelor regionale de partid le-au fost trimise instrucțiuni să ia „măsuri hotărâte” pentru a spori simțitor producția de carne în 1959. Prim-secretarul regiunii Riazan, A.N. Larionov, vine cu inițiativa de a propune un plan ambițios: își ia public angajamentul că va tripla într-un an livrările de carne către stat din regiunea sa. Aceste propuneri nerealiste au fost adoptate de Conferința regională a partidului și publicate în *Pravda* pe 9 ianuarie 1959, la insistențele lui Hrușciov și împotriva recomandării primite de la Departamentul Agricol al Comitetului Central. Mai multe regiuni au răspuns la „provocare”.

Regiunea Riazan nici bine n-a apucat să pună-n practică executarea grandiosului său program, că s-a și trezit cu valuri de recompense din toate părțile. În februarie 1959 i se atribuie Ordinul Lenin; câteva luni mai târziu Larionov e ridicat la rangul de „erou al muncii socialiste”. Pentru a-și respecta angajamentul, Comitetul Regional al partidului va ordona sacrificarea tuturor vitelor născute în 1959, a majorității vacilor de lapte și a șeptelului de reproducere și „răscumpărarea”, pe baza unor chitanțe, a tuturor vitelor crescute de colhoznici pe loturile lor individuale. Aceste măsuri fiind insuficiente, autoritățile locale au cumpărat vite din regiunile învecinate, cu fondurile publice destinate achiziționării de mașini, construirii de școli etc. Vor fi taxate cu un impozit „în carne” nu doar toate colhozurile și sovhozurile din regiune, ci și toate administrațiile urbane; carnea dispare de pe rafturile magazinelor pentru a fi livrată către stat la prețuri derizorii. La 19 decembrie 1959, autoritățile locale anunțau solemn că planul fusese îndeplinit în totalitate: regiunea „vânduse” statului 150.000 de tone de carne, adică de trei ori mai mult decât în anul precedent. Pentru 1960, se angaja la și mai mult: 180.000 de tone! În 1960 livrările n-au depășit însă 30.000 de tone; inventarul de vite, decimat în 1959, a înregistrat o scădere cu 65% față de 1958. Colhoznicii, cărora le fuseseră luate „temporar” vitele în baza unei chitanțe, au refuzat să mai muncească pe pământurile colective; de asemenea, producția de cereale a scăzut cu 50%. La sfârșitul anului 1960, catastrofa nu mai putea fi ascunsă, și A.N. Larionov se sinucide.

Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique*, PUF, 2008, pp. 444-445
[*Istoria Uniunii Sovietice de la Hrușciov la Gorbaciov (1953-1985)*,
trad. de Florin Constantiniu, Corint, București, 2000, p. 34 – n. tr.]

Creșterea salariului minim cu 35%; scăderea vârstei de pensionare la 60 de ani pentru bărbați și 55 de ani pentru femei; scăderea numărului de ore de lucru săptămânale de la 48 la 46; prelungirea concediului de maternitate de la 70 la 112 zile: măsurile sociale luate de Hrușciov sunt reale, însă ele au un impact foarte mic, în contextul crizelor generate de sistem. La ce bun majorările salariale, când magazinele sunt goale? La

ce folosește o pensionare la vârsta la care nu mai există speranță de viață? Ce aduce bun o restrângere a programului de muncă dacă salariații sunt privați de rodul muncii lor? Cum să aprecieze o mamă concediul de maternitate în mizeria locuințelor colective? Departe de a se îmbunătăți, cum promite neobosită propaganda, condițiile de trai ale sovieticului „de rând” se deteriorează. În mediul rural, extinderea terenurilor de cultivat e limitată, deși acestea reprezintă un mijloc de subzistență esențial; în fabrici, obținerea unui permis de lucru îngrădește și mai mult libertatea de mișcare a muncitorilor; pentru toți, fiscalitatea e din ce în ce mai împovărătoare. Cel mai grav, prețurile explodează, ca urmare a scăderii ofertei, mai ales la produsele agricole. La 1 iunie 1962, *Pravda* anunță creșterea cu 30% a prețului cărnii și cu 25% a prețului untului. În țară domnește o nemulțumire generală; la Novocerkassk, în sud, izbucnește revolta. Scumpirile hotărâte la Moscova înseamnă, pe plan local, o scădere cu 30% a tarifului pentru munca la bucată impusă de conducerea uzinei constructoare de locomotive electrice NEVZ. „În dimineața aceea, în ciuda docilității lor, în ciuda obișnuinței, în ciuda faptului că erau deprinși să tragă din greu, muncitorii din două ateliere (fierărie și metalurgie) n-au fost în stare să pună mâna pe lucru – prea îi fripseseră din două părți deodată! Discuțiile în gura mare și iritarea s-au transformat într-un miting spontan”, va povesti mai târziu Aleksandr Soljenițin în pasajul din *Arhipelagul Gulag*¹ consacrat acestei revolte. „Din ce o să trăim acum?“, întreabă muncitorii. „Până acum ați halit plăcinte cu carne, de-acum, plăcinte cu magiun“, le răspunde directorul uzinei. Furioși, cei 11.000 de angajați de la NEVZ fac grevă. Un grup de muncitori încep să demonstreze șinele de cale ferată de pe linia Moscova–Rostov, iar femeile se așază pe șine. „Jos Hrușcirov! Din Hrușcirov să se facă salam!“, se poate citi pe zidurile clădirii uzinei. În acea primă zi, NEVZ e singura întreprindere aflată în grevă. Dar arestarea de către miliție, în timpul nopții, a treizeci de muncitori „instigatori” stârnește solidaritatea celorlalte uzine din Novocerkassk. În dimineața zilei de 2 iunie, în jur de 300 de muncitori mărșăluiesc prin oraș purtând în capul coloanei portretul lui Lenin. În fața secției orașenești a Miliției, demonstranții cer eliberarea camarazilor lor. Sunt primiți cu focuri de armă. Manifestanții se îndreaptă apoi spre sediul comitetului orașenesc de partid, pe care-l găsesc gol. Edilii locali au plecat să se refugieze la Rostov, lăsând în sarcina miliției și a armatei, chemate-n ajutor, să-i potolească pe contestatari. Trupele, însoțite de tancuri, împânzesc centrul orașului. Confruntarea directă e fatală. Soldații trag – se va spune că nu erau ruși și că un căpitan s-ar fi sinucis ca să nu fie silit să se supună ordinului de a-și uide confrății –, iar manifestanții

1. Alexandre Soljenitsyne, *L'Archipel du Goulag*, t. 3, Le Seuil, 1976, pp. 435–439 [Aleksandr Soljenițin, *Arhipelagul Gulag*, vol. 3, trad. de Ion Covaci, Univers, București, 1998, pp. 397–403, aici pp. 398–399 (pentru citatele între ghilimele) – n. tr.]. Faptele relatate aici sunt inspirate din respectivul pasaj.

se prăbușesc fără suflare. „Curățenia“ în oraș va dura până noaptea târziu. Potrivit surselor, în zori sunt ridicate 70-80 de cadavre, dintre care jumătate cu urme de gloanțe explozive. În Novocerkassk domnește din nou ordinea. Răniții duși la spital nu se vor mai întoarce nicicând acasă, iar familiile lor vor fi deportate în Siberia. Manifestanții, identificați după fotografiile făcute de KGB, sunt judecați în spatele ușilor închise. Doar două procese sunt publice, „deschise“, servind drept exemplu. Nouă inculpați sunt condamnați la moarte, iar cele două femei care-i însoțesc sunt trimise în lagăr pentru cincisprezece ani.

La Novocerkassk, scumpirile încetează pentru câteva săptămâni și magazinele sunt aprovizionate suficient timp cât să se mai calmeze spiritele. La Kemerovo, Groznii, Krasnodar, Donețk, Iaroslav, Murom, Gorki și chiar la Moscova, la uzina de automobile Moskvici, izbucnesc alte mișcări de protest, mai mult sau mai puțin violente, mai ales după recolta catastrofală din 1963, care golește magazinele mai mult ca oricând.¹ Imposibila reformă a sistemului face ca voluntarismul politic al lui Hrușciiov să ajungă în impas. Anunțul despre rezultatele sale spectaculoase e contrazis de îndată, fiindcă agricultura, și economia în general, nu înregistrează succesele promise de el. Conducătorul sovietic este constrâns să caute sprijin și reușite în altă parte, acolo unde acestea par mai ușor de obținut. Încearcă să-și refacă aura de liberal curtând mediile intelectuale; vrea să-și dovedească fidelitatea față de ideile comuniste ducând o politică externă de cucerire; caută să-și consolideze puterea în partid trăgând brazda destalinizării pentru reînnoirea cadrelor. Mizând pe toate aceste măsuri, Hrușciiov va sfârși de fapt prin a pierde totul și își va semna astfel condamnarea la moarte politică.

Înghet, dezgheț, din nou înghet

Domnia lui Hrușciiov a rămas cunoscută sub numele de „dezghețul“. După glaciațiunea stalinistă, URSS ia o pauză de relaxare pe frontul intelectual, însă, la fel ca în cazul țăranilor, când etapa de redistribuire a pământurilor a precedat colectivizarea – proces observat în toate țările comuniste –, deschiderea hrușcioviană înspre inteligenție anunță etapa următoare, conformismul politic, care avea drept scop rapida (re)înăbușire a creativității. După Congresul al XX-lea, puterea vorbește de „o nouă linie ideologică“ și oferă exemple. În septembrie 1956 se deschide la Moscova o expoziție Picasso. Artistul este, în inima lui, comunist, dar modernitatea sa fusese până atunci pusă la stâlpul infamiei. Apoi, în vara anului 1957 are loc Festivalul Internațional al Tineretului, care permite o deschidere a granițelor fără precedent. În 1960, vara, se organizează o expoziție

1. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, ed. cit., p. 495.

americană, anul următor e onorată Franța, iar în 1962 vine rândul Marii Britanii. Aceste acțiuni se desfășoară în cadrul ofensivei farmecului care însoțește „conviețuirea pașnică“. De asemenea, ele aduc rivalitatea cu Occidentul pe un alt teren, cultural de data asta, după cum dorește Hrușciov. Pe plan intern, această perioadă le oferă artiștilor și intelectualilor o adevărată gură de aer după închistarea stalinistă. Partidul impune în continuare limitele, însă libertatea de inovație în privința formei operelor artistice relegă în planul secund „realismul socialist“, care era până atunci regula. „Noua linie“ urmărește să deblocheze o cultură sovietică lăncezită după atâta timp în care fusese zăgăzuită. Hrușciov caută, de asemenea, să intre în grațiile inteligenței, pentru ca aceasta să sprijine voluntarismul său politic. Artiștii și intelectualii sunt lăsați în libertate, dar sunt supravegheați după cum are interesul partidul-stat, căci, în fond, comunismul nu poate concepe alte raporturi decât cel de supunere din partea intelectualilor „săi“. Într-un sistem în care ideologia și politica dictează, cultura nu e un scop, ci un mijloc.

„E absolut obligatoriu ca scriitorii să intre în organizațiile de partid – scria Lenin cu mult înainte de revoluție, în 1905. Editurile și depozitele, magazinele și sălile de lectură, bibliotecile și diversele librării trebuie să devină întreprinderi de partid aflate sub controlul acestuia.“¹ Acest program a fost pus în aplicare imediat după lovitura de stat bolșevică. Cenzura a fost rapid instaurată: în toamna anului 1918 publicațiile au intrat sub monopol de stat, iar în 1921 a început vânătoarea de intelectuali. Faimosul poet Nikolai Gumiliov este împușcat, alții, mai norocoși, sunt exilați forțat, mai întâi în străinătate, după care ajung să cunoască exilul interior, în înghețatele ținuturi siberiene ale morții. „Literatura rusă are drept unic viitor propriul trecut“, a proclamat Evgheni Zamiatin.² Stalin a perfecționat controlul instaurând „uniuni“ ale artiștilor menite să acopere și să supravegheze toate domeniile culturale. Devine imposibil pentru un intelectual să se exprime în afara acestor structuri de stat. Uniunea Scriitorilor ia naștere în august 1934 și ideologul de partid Andrei Jdanov îi stabilește misiunea: „să-i remodeleze și să-i educe pe muncitori în spiritul socialismului“. Pentru *Vojd*, scriitorii erau „ingineri ai sufletelor“, expresie din care ne putem da seama ce utilitate li se găsea. Dintru început, Uniunea Scriitorilor și organizațiile sale surori au fost supravegheate de secția ideologică a Comitetului Central. Acest model de supraveghere avea să fie preluat de toate țările comuniste. Uniunile servesc la cenzurarea intelectualilor „răi“, privându-i de mijloacele de exprimare, și promovarea artiștilor „buni“ și a „celor mai buni“ scriitori, adică a tuturor celor care aduc servicii puterii. *Dacea*, călătorii în străinătate, sejururi în case de odihnă special rezervate, dreptul de acces în magazine mai de soi – cu toate aceste privilegii, interzise cetățenilor

1. Apud Cécile Vaissie, *Les Ingénieurs des âmes en chef*, Belin, 2008, p. 27.

2. *Ibid.*, p. 28.

de rând, sunt recompensați membrii merituoși ai inteligenței. Premiile de stat, titlurile de artist emerit sau de artist popular le cumpără docilitatea pentru totdeauna. În regimul comunist, singurul criteriu după care e judecată valoarea unui intelectual este nivelul lui de supunere față de partidul-stat. Nimic nu se schimbă de fapt, în esență, sub conducerea lui Hrușciiov. Doi giganți ai literaturii universale, Boris Pasternak și Aleksandr Soljenițin, aveau să plătească prețul acestui adevăr.

Boris Pasternak a terminat de scris *Doctor Jivago* în 1955. Romanul a fost imediat judecat drept nepublicabil. În URSS, *Doctor Jivago* a devenit o non-carte. În schimb, nu după mult timp apare în străinătate, unde cunoaște un succes imens. În toamna anului 1958, comitetul Nobel îi acordă prețiosul Premiu pentru Literatură lui Pasternak. Pentru autor, această recompensă echivalează cu o condamnare la moarte: tocmai încălcase două reguli ale sistemului comunist. Povestind în cartea sa, într-o manieră neortodoxă, istoria revoluției bolșevice, Pasternak a intrat în rolul tradițional al scriitorului rus, care privește cu ochi critic puterea, așa cum se întâmpla înainte de comunism. Această postură e de neiertat într-un regim în care intelectualul nu poate exista decât în serviciul partidului-stat. Permițând străinătății să-i judece opera, autorul a mai încălcat o regulă, și anume pe cea a monopolului pe care-l exercită puterea asupra oricărei comunicări cu exteriorul. Pentru aceste greșeli, Pasternak trebuie pedepsit.

Autorul romanului *Doctor Jivago* este convocat de Uniunea Scriitorilor la 27 octombrie 1958. Alarma fusese dată câteva zile mai înainte de Vladimir Semiceastnii, responsabilul Comsomolului (și viitor director al KGB, din 1961 până în 1967). În numele Tineretului Comunist, aparatcul l-a condamnat pe Pasternak, „un porc care-și mânjește troaca, scui-pând poporul de pe urma căruia trăiește”¹. Adunarea generală a Uniunii aruncă opoziția asupra sa: „Pasternak este, în esență, un Vlasov literar! urlă un membru.» (Strigăt general în sală: «Acela a fost spânzurat!»)² «Afară, tovarășe Pasternak! Nu vrem să respirăm același aer cu dumneavoastră! urlă un altul.» «Să fie exilat! cere un al treilea.» Nici eu, nici ceilalți tovarăși nu pricepem deloc cum de un astfel de ins poate trăi în comunitatea noastră de scriitori. Nu-mi mai pot imagina conviețuirea pe mai departe cu Pasternak. Nu mai trebuie s-apară în recensământul populației din URSS!³ Excluderea este votată în unanimitate. Comunica-

1. Apud Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique de Krouchtchev à Gorbatchev*, PUF, 2008, p. 451 [Istoria Uniunii Sovietice de la Hrușciiov la Gorbaciiov (1953-1985), trad. de Florin Constantiniu, Corint, București, 2000, p. 38 – n. tr.].

2. Generalul Andrei Vlasov, capturat în iulie 1942 de Wehrmacht, încercase să adune o armată rusă de eliberare, cu ajutorul germanilor. A fost spânzurat în URSS la 1 august 1946.

3. Citat în *Pravda*, nr. din 6 iunie 1988, de Andrei Voznesenski, președintele Comisiei pentru Moștenirea Literară a lui Boris Pasternak, cu ocazia publicării în

tul Uniunii argumentează sancțiunea astfel: „având în vedere degradarea politică și morală a lui Boris Pasternak și faptul că a trădat poporul sovietic, cauza socialistă, pacea și progresul – o trădare plătită prin premiul său Nobel, în scopul de a stârni un război”¹.

DISTRUGEREA LUI BORIS PASTERNAK

A doua zi după sancțiunea primită din partea Uniunii Scriitorilor, Boris Pasternak renunță la premiul său Nobel. Pe 31 octombrie este din nou acuzat, în cursul unei reuniuni generale. Scriitorii de la Moscova vorbesc de trădare, declară că „nici un poet nu e mai departe de popor” decât el și sunt de părere că trebuie să-i fie retrasă cetățenia. În aceeași zi, Boris Pasternak îi scrie lui Nikita Hrușciov o scrisoare care va fi publicată în *Literaturnaia Gazeta* din 4 noiembrie. Prăbușit, scriitorul subliniază că exilul ar echivala pentru el cu moartea și cere să nu fie luată împotriva sa această măsură.

Vânătoarea nu se oprește aici. La 1 noiembrie, în *Literaturnaia Gazeta* apar scrisori de la cititori care se arată indignați de comportamentul scriitorului. Într-una din ele, câțiva oameni de litere moscoviți solicită și ei ca lui Boris Pasternak să-i fie retrasă cetățenia, adică de fapt să fie exilat. În aceeași zi poetul este convocat la Comitetul Central, unde-i este propusă o înțelegere. I se va permite să rămână în URSS, va putea să lucreze acolo ca traducător și își va păstra anumite privilegii (*dacea* sa din Peredelkino, de exemplu), cu condiția să facă o declarație publică mai completă. Scriitorul cedează acestui șantaj. Scrie un text, datat 5 noiembrie 1958 și publicat în *Pravda* din 6 noiembrie, care este primul dintr-o lungă serie de epistole ale unor scriitori constrânși să-și facă mea culpa în presă. Boris Pasternak repetă de câteva ori că nu acționează sub vreo constrângere și își reafirmă voința de a refuza Premiul Nobel și de a „redobândi onorabilitatea numelui [său] și încrederea tovarășilor”. [...] Boris Pasternak moare, distrus, la puțin timp după aceea, pe 30 mai 1960.

Cécile Vaissie, *Pour votre liberté et la notre*, Robert Laffont, 1999, pp. 52–54

Povestea cu Pasternak marchează limitele destalinizării. Singura deschidere permisă, singura linie nouă acceptată este cea controlată de partidul-stat. Lichidarea intelectuală a unuia dintre cei mai mari scriitori și poeți ai generației sale servește drept avertisment pentru toți ceilalți intelectuali. De altfel, aceștia din urmă așa o și înțeleg. Supunerea față de ceea ce li se dictează de sus le convine majorității dintre ei, obișnuiți cum sunt să se afle în slujba regimului. Totuși, violența ofensivei le-a stârnit unora dintre ei un sentiment de vinovăție. Aceia își vor răscumpara puțin mai târziu tăcerea din perioada cu pricina, sprijinind mai mult sau mai puțin fățiș disidența intelectuală care va lua amploare începând cu anii 1960. Afacerea Pasternak e relevantă pentru politica dublă a lui Hrușciov. Pe de o parte, organizează complotul împotriva autorului

sfârșit autorizate a romanului *Doctor Jivago* în URSS, la treizeci de ani după ce scriitorul a primit Premiul Nobel pentru Literatură.

1. *Apud* Alexander Iakovlev, *Le Cimetière des innocents*, Calmann-Lévy, 2007, p. 175.

romanului *Doctor Jivago* – o campanie de-o asemenea amploare și violență nu putea fi organizată decât de conducător; pe de altă parte, se dă drept prietenul și protectorul intelectualilor. Prim-secretarul contribuie la apariția așa-numiților scriitori ai „dezghețului”, precum Ilia Ehrenburg, Aleksandr Tvardovski ori Vladimir Dunințev. În același timp, respinge și interzice tot ce riscă să iasă din canoanele consacrate. După ce vizitează o expoziție de artă abstractă care-l enervează, în decembrie 1962, lansează atacuri împotriva picturii moderne și-i retrage acesteia dreptul de cetate. Invitat de compozitorul Dmitri Șostakovici la un concert, Hrușciov se înfurie fiindcă aude acolo jazz, o muzică „imperialistă”. Prim-secretarul îi aduce imediat la cunoștință maestrului său cât dezgust îi provoacă această muzică. În urma „incidentului”, jazzul este interzis complet din concerte.¹

Duplicitatea lui Hrușciov reiese limpede din felul cum gestionează „cazul” Soljenițin. Va asigura faima scriitorului câtă vreme va avea nevoie de ea, însă le va retrage sprijinul celor care-i fuseseră de folos în această campanie de promovare imediat ce va fi nevoit s-o cotească ideologic pentru a satisface partidul. Publicarea în noiembrie 1962, de către revista *Novîi Mir*, a romanului lui Soljenițin *O zi din viața lui Ivan Denisovici* este un eveniment însemnat. Hotărârea de a face publică această mărturie despre lagărele de concentrare din vremea lui Stalin, prin intermediul poveștii unui țăran deținut politic, a fost luată de Hrușciov în persoană. Textul vine la momentul potrivit pentru tovarășul prim-secretar, care-și continuă demersurile de destalinizare a partidului. Obiectivul său rămâne acela de a se debarasa de aparatcii prea marcați de această perioadă și de a promova în locul lor cadre care-i vor fi îndatorate. La Congresul al XXII-lea, din octombrie 1961, Hrușciov a făcut din nou, în public, ceea ce făcuse cu cinci ani înainte, în spatele ușilor închise, cu „raportul său secret”. De data asta, prim-secretarul a denunțat în detaliu crimele lui Stalin, a recunoscut că și poporul, nu doar comuniștii, fusese victima represiunii. Stalin nu mai este singurul vinovat, ci i se alătură de-acum înainte și câțiva complici, membrii din Politbiuro care au încercat să-l dea jos pe Hrușciov în 1957 (Malenkov, Molotov, Kaganovici etc.). Aparent, manevra e abilă, prim-secretarul încheie conturile cu trecutul, îi silește pe „opozanții” săi să plătească datoriile dictatorului, continuând totodată să menajeze aparatul de partid pentru a nu ipoteca viitorul; însă, odată vinovăția aruncată și asupra anturajului *Vojd*-ului, nomenclatura nu scapă nici ea nepătată. Acest lucru i se va reproșa la ora bilanțului. Delegații au votat cu entuziasm înlăturarea trupului neînsuflețit al lui Stalin, care se odihnea până acum alături de cel al lui Lenin în mausoleul din Piața Roșie. Acest Congres al XXII-lea a fost până la urmă un semi-eșec pentru Hrușciov. Prim-secretarul, care spera să schimbe echilibrul

1. Alexei Adjoubey, *A l'ombre de Khrouchtchev*, ed. cit., p. 139.

de forțe în Prezidiu (fostul Politbiuro) și să împrăști componenta Comitetului Central cu oameni de-ai lui, e nevoit să se mulțumească cu un Prezidiu rămas în aceeași formulă și cu un Comitet Central nou, însă tot ostil unei destalinizări prea apăsate. În acest context l-a vizitat directorul revistei *Novii Mir*, Aleksandr Tvardovski, pentru a-i vorbi despre romanul lui Soljenițin. Hrușciov a pus să-i fie citit manuscrisul în vacanța de vară, la țărmul Mării Negre. Această mărturie extraordinară îl poate ajuta s-o termine odată cu „staliștii înveterați”. Întors la Moscova, le dă tovarășilor săi din Prezidiu să citească *O zi din viața lui Ivan Denisovici*. „O treabă bună, nu-i așa?”, întreabă el la următoarea reuniune. Nu-i răspunde nimeni. „Tăcerea înseamnă încuviințare”, tranșează Hrușciov.¹ Soljenițin este publicat două luni mai târziu.

Cartea zdruncină întreaga societate sovietică. Soljenițin va povesti în *Arhipelagul Gulag* despre impactul acestui prim roman al său asupra foștilor prizonieri. Mai întâi s-au arătat neîncredători, dar apoi au început să curgă scrisorile de la ei, și a început astfel un proces psihanalitic de vindecare prin cuvânt de care toți erau conștienți. Marea poetă Anna Ahmatova afirmă că *O zi din viața lui Ivan Denisovici* trebuie nu doar citit, ci și învățat pe dinafară de fiecare cetățean.² Prin intermediul acestei povești, sovieticii își reaproprie trecutul. În partidul-stat, în schimb, îndrăzneala prim-secretarului nu e bine primită. A forțat mâna Prezidiului; se confruntă cu ostilitatea aparatului de partid, care nu vede cu ochi buni o carte care pune sub acuzare întregul sistem, și nu doar pe Stalin. În *O zi din viața lui Ivan Denisovici* nu există un „nucleu leninist” pur și nici „comuniști cinstiți” care să salveze onoarea partidului, acei buni conducători pe care-i saluta Hrușciov la Congresele al XX-lea și al XXII-lea.³ Nomenclatura strâmbă din nas, Hrușciov riscă să și-o ridice-mpotrivă. Prim-secretarul face un pas în spate. Nu renunță la Soljenițin, ca să nu se contrazică pe sine – două alte cărți ale autorului, *Casa Matrionei* și *Pentru binele cauzei*, sunt publicate în 1963 –, însă își îndreaptă acum disprețul înspre *Novii Mir*, „vinovată” de a fi publicat prea multe texte „repetitive” despre represiune. Slăbit pe plan extern – în octombrie 1962 Hrușciov a fost constrâns să se retragă în fața Statelor Unite pe tema rachetelor instalate în Cuba –, el îngreudește intelighenția pentru a oferi garanții partidului. Arta modernă este condamnată, iar președintele comisiei ideologice le reamintește intelectualilor ce îndatoriri au. Câțiva dintre scriitorii „dezghețului”, mai ales Ilia Ehrenburg și Victor Nekrasov, sunt puternic criticați în presă. În martie 1963 Hrușciov le cere artiștilor și oamenilor de litere ca în creația lor să se lase ghidați de „spiritul partidului”. Se organizează la Kremlin o întâlnire pentru încadrarea intelighenției. Soljenițin va descrie această capcană într-una

1. Mărturie a lui I. Aksiutin publicată în *Troud*, la 13 noiembrie 1988.

2. Cécile Vaissié, *Pour votre liberté et la notre*, ed. cit., p. 31.

3. Pierre Daix, *L'Avènement de la nomenklatura*, Complexe, 1982, p. 85.

din cărțile sale, *Vițelul și stejarul*: „Staliniștilor li se asigurase o majoritate de cinci la unu (fuseseră aduși oameni din aparat, din comitetele regionale de partid), domnea o atmosferă de luptă crâncenă, de zdrobire a tot ce dădea fie și cel mai mic semn de libertate. [...] Reînvia tăvăluguirea din anii '30, întreaga atmosferă a ședințelor cu hotărâri votate «în unanimitate», ședințe în care se cultiva ferocitatea bestială și după care cei condamnați nu mai aveau de trăit decât până la lăsarea nopții următoare.”¹ Astfel se încheie scurta perioadă a „dezghețului”. Scriitorul avea să conchidă: „Hrușcirov ne dădea de-a rostogolul înapoi nu numai în perioada premergătoare Congresului al XXII-lea, ci și în cea de dinaintea Congresului al XX-lea. Bila de biliard care era propriul său cap el o dădea de-a dura spre gaura staliniștilor.”²

Hrușcirov n-a fost niciodată un „liberal”. Un expert în represiune, Iuri Andropov, care va conduce destinele KGB-ului din 1967 până în 1982, specialist recunoscut al vânătorii de „disidenți”, îi va aduce omagii în stilul lui, într-un raport citit în fața Biroului Politic în 1975. „Pentru perioada cuprinsă între 1967 și 1975, 1.583 de persoane au fost condamnate pentru propagandă și agitație antisovietică, va preciza Andropov. Pentru perioada celor nouă ani anteriori (1958–1966), numărul condamnaților pentru aceleași fapte se ridica la 3.448 de persoane. Și pentru că a venit vorba, tocmai în perioada calificată adesea drept «liberală» în Occident și care corespunde declarațiilor lui N.S. Hrușcirov (27 ianuarie 1959) cu privire la absența oricărei acțiuni de «urmărire judiciară pentru crime politice», au fost condamnate, în baza articolului 70, 1.416 persoane, adică aproape tot atâtea cât în cursul ultimilor nouă ani.”³

Dezghețul din timpul lui Hrușcirov, deși scurt, deși superficial, a avut totuși urmări fatale pentru sistemul sovietic. Primele samizdaturi – texte bătute la mașină (*samizdat* înseamnă în rusă „a edita pe cont propriu”), reproduse de anonimi în mai multe exemplare și circulând pe sub mână – au apărut atunci. Revista samizdat *Syntaxis* vede lumina tot în acea perioadă, iar romanul Evgheniei Ghinzburg *Destin în bătaia vântului* și tulburătoarele *Povestiri din Kolîma* ale lui Varlam Șalamov figurează printre primele cărți samizdat. Câțiva intelectuali „oficiali” oferă sprijin mișcării ca să-și mai spele din păcatul lașității cu care trataseră afacerea Pasternak. Toate aceste scrieri neautorizate joacă un rol capital prin ceea ce spun, dar mai ales prin ceea ce reprezintă. Samizdatul dovedește că scriitorii, intelectualii au ajuns să-și domine frica și îndrăznesc să sfideze puterea, să-și vorbească, să scrie. Samizdatul anunță sfârșitul

1. Alexandre Soljenitsyne, *Le Chêne et le Veau*, Le Seuil, 1975, p. 67.

2. *Ibid.* [ed. rom. cit., p. 108 – n. tr.].

3. Arhivele Biroului Politic, publicată în *Izvestia* din 3 aprilie 1992, *apud* Vladimir Bukovski, *Jugement à Moscou*, Robert Laffont, 1995, p. 113 [*Judecată la Moscova: Un disident în arhivele Kremlinului*, trad. de Ileana Cantuniari, Albatros, București, 1998, p. 93 – n. tr.].

totalitarismului de maximă intensitate. Un regim de acest tip trebuie să fie total, după cum arată și numele său, dar dacă victimele, fie și doar o mână de oameni, încep să gândească diferit – sensul prim al cuvântului „disident” –, să comunice, atunci teroarea pentru toți cunoaște o breșă, totalitarismul se fisurează, sistemul începe să se clatine. Hrușciiov e primul gropar (fără voie) al comunismului. Îi vor călca pe urme și alții, care vor face aceleași greșeli ori altele, însă el i-a dat primele lovituri mortale.

În fiecare sâmbătă și duminică seara pe la opt, în Piața Maiakovski, în plin centrul Moscovei, studenții recită poeme de Esenin, Evtușenko, Gumiliiov, Ahmatov, Pasternak... Poezia duce la libertatea cuvântului și la dezbaterea de idei. De când există URSS, nu s-a petrecut nimic asemănător. Această libertate cucerită prevestește sfârșitul.

Ofensiva Moscovei

Pătrunderea Uniunii Sovietice în țările din Lumea a Treia îi oferă o compensație lui Hrușciiov, încurcat în reformele sale inutile. Pentru el, „tentația externă” e puternică, astfel încât să deturneze atenția de la dificultățile interne și să obțină în afară succesele de care acasă nu are parte. În domeniul relațiilor internaționale, politica adoptată de prim-secretar este mai voluntaristă ca oricând. Sub conducerea lui are loc o puternică expansiune a comunismului, sau în orice caz a influenței sale în lume; totodată, e o perioadă marcată de crize grave care cutremură opinia publică mondială și ajung să compromită imaginea unui regim care se pretinde pașnic. Acțiunile pe plan extern ale URSS par în contradicție cu discursul oficial și nasc îndoieli asupra credibilității sistemului. Dacă Hrușciiov minte, înșală, e viclean în felul său de a se comporta cu restul lumii, cum să-l mai creadă cineva când anunță că țara a intrat în faza finală a comunismului, după cum pretinde la Congresul al XXII-lea, din octombrie 1961? Bravadele Kremlinului sunt din ce în ce mai mult percepute drept amenințări. Ideologia comunistă seduce în continuare, însă felul în care o pun în aplicare sovieticii începe să displace, ceea ce favorizează atracția pentru alte noi versiuni, îndeosebi cea cubaneză sau cea chineză, în care oamenii vor începe să-și pună speranța.

Lenin și Stalin nu erau deloc niște pacifiști, amândoi au lucrat pentru triumful comunismului în lume. Internaționala, înființată de regim în 1919, a fost multă vreme principalul instrument al unei ambiții de cucerire planetară. Hrușciiov este, după cum se știe, un leninist consecvent, dar, fără ajutorul Cominternului, e nevoit să se folosească de alte mijloace. După apariția armei atomice, lumea trăiește în echilibrul terorii, care le interzice celor doi Granzi să intre în conflict direct. Acest așa-zis război rece n-a împiedicat însă niciodată înfruntările periferice, prin țări interpușe. Pe aceste „câmpuri de luptă” voluntarismul lui Hrușciiov se manifestă

deplin, la adăpostul unui bluf atomic pe care URSS îl controlează cu îndemânare. Intimidarea și recursul efectiv la forță fac parte dintre metodele de presiune folosite în politica externă poststalinistă, atât în relațiile dintre URSS și sateliții săi, cât și în relațiile URSS cu Occidentul. În timp ce elogiază conviețuirea pașnică, Hrușciov face din amenințarea nucleară un instrument de bază al politicii sale externe. E fascinat de arma atomică, un ajutor în obținerea prestigiului și credibilității, și întreține cu aceasta o relație paradoxală.¹

BLUF ATOMIC ȘI RĂZBOI NUCLEAR

În iulie 1957, sovieticii testau cu succes prima rachetă balistică intercontinentală sau ICBM. Statele Unite deveneau, din acel moment, vulnerabile, ceea ce avea să schimbe ecuația strategică. Iar pe 4 octombrie în același an rușii trimiteau pe orbită primul satelit artificial Sputnik, stârnind o imensă valvă. [...] Probabil datorită reușitelor URSS în domeniul balistic și spațial, Occidentul nu-și dă seama decât foarte târziu, la începutul anilor '80, de grava întârziere economică și tehnică a țării; ani la rând, CIA și majoritatea economiștilor au supraevaluat performanțele economiei sovietice. [...]

În ianuarie 1960 Hrușciov a rostit un discurs important pe probleme militare: a declarat că următorul război va fi un război al rachetelor nucleare și că URSS va rezista mai bine, grație întinderii sale teritoriale, răspândirii populației sale și organizării sale socialiste; un asemenea război va însemna sfârșitul capitalismului. [...] În 1960, într-o serie de articole din revista internă confidențială a statului-major, *Gândirea militară*, șefii Armatei Roșii ajunseseră, de altfel, la concluzia că ar fi necesar să înceapă un război cu o lovitură termonucleară preventivă extrem de violentă și decisivă: aceasta ar fi singura modalitate de a evita un război îndelungat căruia URSS nu i-ar putea face față și de a dejuca planurile militare ale Occidentului. [...]

Strategia agresivă adoptată de Hrușciov în 1959–1960 se baza pe un bluf extraordinar: de fapt, prima generație de ICEM-uri sovietice n-a putut fi niciodată cu adevărat operaționalizată, iar Moscova dispunea doar de patru rachete balistice intercontinentale în 1962, în momentul crizei din Cuba. În 1958, SUA aveau 2.600 de focoaase nucleare, iar sovieticii, 200. [...] Însă la acea vreme în Occident se credea că URSS se află la același nivel sau chiar, iminent, la un nivel superior din punct de vedere strategic, ceea ce a avut consecințe importante. [...]

Nu e exclus ca, în acord cu iluziile prometeice ale regimului, Hrușciov să-și fi făcut și el iluzii cu privire la potențialul Uniunii Sovietice și la teama pe care le-ar fi inspirat-o americanilor noile sale arme. În orice caz, strategia lui militară nu viza stabilitatea, ci expansiunea. [...] La Moscova s-a desfășurat o dezbateră pe teme strategice, iar Hrușciov s-a expus la două feluri de critici: pe de o parte, unii responsabili erau de părere că strategia nucleară de „disuasiune ofensivă” pe care o lăuda Hrușciov nu va fi de ajuns și că, în plus, era chiar imprudentă, având în vedere forța americană. [...] Pe de altă parte, mulți dintre comandanții militari se opuneau ideii potrivit căreia un eventual război se va limita la un schimb rapid de lovituri nucleare. [...]

1. Laurent Rucker, „Politique étrangère et totalitarisme dans l'URSS post-stalinienne”, în *Le jour se lève* (coord. Stéphane Courtois), Le Rocher, 2006, p. 184.

Începând din 1962, o lucrare fundamentală, *Strategie militară*, semnată de mareșalul Sokolovski, reeditată constant și adoptată apoi drept manual teoretic de către armata sovietică, condamna implicit ideea de disuasiune minimală, de disuasiune-bluf, însă recomanda ca în pregătirea pentru un conflict major să se facă uz de toate mijloacele (nucleare strategice, nucleare tactice și convenționale) și să se atingă o superioritate nucleară și convențională socotită indispensabilă. [...] Un război nuclear putea fi câștigat, spunea lucrarea care încerca să explice și prin ce metode anume. [...] Capacitatea Uniunii Sovietice de a duce un război nuclear și de a-l câștiga ar fi putut eventual să intimideze Occidentul. Era cu totul altceva față de încercarea de a intimida Occidentul prin amenințări cu represalii masive, care viza să facă războiul în sine imposibil. [...] Unii responsabili din partid și militarii rămâneau de fapt fideli învățăturilor lui Stalin, în viziunea căruia problema nucleară avea, desigur, o importanță capitală, însă fără a schimba cu nimic natura războiului, în particular rolul războiului de accelerator al revoluției.

Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*,
Fayard 2001, pp. 344–348.

În toamna anului 1960, Nikita Hrușciov merge la New York pentru a asista la Adunarea Generală a Națiunilor Unite. În cadrul unei reuniuni informale cu diplomații sovietici care-l însoțesc, se lansează în câteva reflecții despre „dușman“, despre țările occidentale. Statele Unite? Nici o speranță că vor putea fi lămurite să-și schimbe atitudinea, însă „nu lipsesc ocaziile de a-i discredita pe americani în ochii Europei“. Anglia? Neîncredere: „O avea leul coama mizerabilă, dar fâlcile-i sunt încă zdrene.“ Franța? Încredere: „E veriga pe care ar trebui să punem mâna ca să tragem spre noi tot restul lanțului european.“ Germania? Obiectivul de atins, „economia și tehnologia ei merită să ne dăm osteneala“.¹ În cazul acestei țări, Moscova n-a renunțat la neutralizarea care avea s-o facă să treacă la socialism. Kremlinul nu acceptă „neutralitatea“ decât în favoarea taberei comuniste. Eforturile Moscovei pentru a atrage RFG au eșuat până-n prezent. În schimb, germanii din Est se alătură în număr din ce în ce mai mare compatrioților lor din Vest, iar regimul din RDG depinde el însuși de relațiile economice cu RFG. La acel moment, mai bine de două milioane de cetățeni est-germani fugiseră deja în Vest (în total 2,6 milioane vor fi trecut granița între 1949 și 1961), economia socialistă e bătută pe terenul concurenței și elita emigrează în masă. Integrarea RFG în NATO în octombrie 1954 permite, în plus, ca orașul Bonn să se afle sub protecția umbrelei nucleare americane. Pericolul unei reunificări a Germaniei pe o bază „burgheză“ e mai real decât contrariul, ceea ce Moscova nu poate nici accepta, nici permite. În noiembrie 1958, Hrușciov dă naștere unei noi crize la Berlin. Revendicarea sovietică rămâne aceeași: evacuarea de către occidentali a sectoarelor vestice ale orașului și instaurarea statutului de oraș liber pentru vechea capitală a Reichului. Moscova le acordă Aliaților șase luni pentru a se

1. Arkadi Șevcenko, *Rupture avec Moscou*, Payot, 1982, p. 131.

supune, în caz contrar URSS urmând să semneze un tratat de pace separat cu RDG, eliberând-o de orice responsabilitate asupra Berlinului și a căilor sale de acces. Se anunță o nouă blocadă. Vechea capitală rămâne pentru occidentali călcâiul lui Ahile: izolat înăuntrul RDG, orașul nu poate fi apărat, și cine din Vest ar fi gata să se lupte pentru Berlin?

Hrușciov își sporește avantajul propunând, în ianuarie 1959, un tratat de pace care trebuia să conducă la recunoașterea a două state germane suverane, denuclearizate și neutre. În intervalul de șase luni impus de ultimatumul sovietic are loc la Geneva o conferință dedicată problemei germane. Pentru Moscova, e vorba de o primă victorie. Participarea la reuniune a celor două Germanii este o recunoaștere implicită a RDG de către occidentali. La acel moment, Germania socialistă nu e considerată o țară suverană, nici o democrație nu întreține relații diplomatice cu Berlinul de Est. La Geneva, europenii și americanii acceptă să negocieze o posibilă reunificare a vechii capitale și apoi a întregii țări, cu retragerea, în perspectivă, a tuturor forțelor militare staționate acolo. Hrușciov e la un pas să-i reușească șantajul. O a doua conferință, prevăzută să aibă loc la Paris în mai 1960, trebuie să avizeze acest plan. Între timp situația se complică, în avantajul occidentalilor de această dată. În urma unor zboruri de recunoaștere pe deasupra URSS efectuate cu avioane supersonice U2, Washingtonul se convinge de bluful nuclear sovietic. Forța de intimidare a adversarului pare mult mai slabă decât se anunța, atât în privința lansatoarelor, cât și a focoarelor nucleare. Brusc, Casa Albă înăsprește tonul cu privire la Berlin și la Germania. Nu se mai pune problema ca toate concesiile făcute la Geneva să se materializeze. Pentru Hrușciov, conferința de la Paris se anunță un eșec. Un incident îl ajută totuși pe prim-secretar să scape cu fața curată. Cu două săptămâni înainte de reuniune, apărarea sovietică doboară un avion-spion U2 care survola teritoriul URSS. Hrușciov ajunge la Paris plin de mânie, mai mult jucată decât autentică. Pretinde scuze oficiale din partea Statelor Unite înainte de începerea conferinței. Președintele Eisenhower refuză, și întâlnirea este anulată. Demonstrația de forță asupra Berlinului n-a avut loc, a fost amânată.

Alegerea lui John F. Kennedy în noiembrie 1960 schimbă din nou datele problemei. Candidatul democrat a folosit în campanie tema *missile gap*, denunțând neglijența administrației precedente, republicană, care i-ar fi asigurat URSS supremația în privința vectorilor nucleari. Kennedy trece drept un antisovietic, însă Moscova îl preferă ca partener de dialog în locul contracandidatului său, Richard Nixon. Rapoartele ambasadei sovietice la Washington și ale KGB-ului cu privire la noul președinte îl descriu drept un realist liber de prejudecățile ideologice, atent la evoluția raportului de forțe și doritor să dialogheze cu URSS.¹ Kennedy vrea să

1. Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*, Fayard, 2001, p. 390.

stabilească relații directe cu Hrușciiov, chiar neglijându-i pe europeni, ceea ce e pe placul Kremlinului. Prim-secretarul crede că o să se poată înțelege cu el, adică o să-l inducă în eroare, potrivit concepției sale despre dialog.

Expediția dezastruoasă din Golful Porcilor împotriva lui Castro, în aprilie 1961, este un cadou neașteptat pentru Hrușciiov. Operațiunea fusese programată înainte de instalarea lui Kennedy la Casa Albă, însă noul președinte va aviza desfășurarea ei. Nu va accepta în schimb ca US Air Force să sprijine aerian invazia. Această hotărâre explică în parte eșecul comandourilor anticastriste; la Moscova e percepută ca lipsă de curaj. Deruta invadatorilor îl pune într-o postură ridicolă pe Unchiul Sam, care se arată incapabil să restabilească ordinea în zona sa de influență. Hrușciiov are de gând să capitalizeze acest fiasco în cadrul primei sale întâlniri cu Kennedy, prevăzută a se desfășura în Austria, la Viena, la începutul lui iunie 1961. Cei doi lideri nu abordează reuniunea în aceeași manieră. Americanul, adept al unei politici de *arms control*, de limitare a armamentului strategic, pledează pentru un dialog care ar trebui să împiedice neînțelegerile ce ar putea duce la război. Sovieticul, bazându-se pe pătrunderea URSS în țările din Lumea a Treia, pe sosirea lui Castro în Cuba, pe eșecul din Golful Porcilor, vrea să-și mute pionii mai în față, mai ales asupra Berlinului. Lucrurile merg prost între cei doi conducători. Hrușciiov amintește de intenția sa de a semna un tratat de pace cu RDG, ceea ce ar repune în discuție, de facto, statutul Berlinului; Kennedy răspunde că vechea capitală este de interes capital pentru Statele Unite. „Hotărârea noastră de a semna un tratat cu RDG în decembrie e irevocabilă“, spune răspicat prim-secretarul. „Va fi o iarnă foarte rece“, comentează președintele american.¹

Hrușciiov se întoarce de la Viena convins că occidentalii n-o să miște un deget ca să apere Berlinul. Și nu se înșală. La 17 august 1961, soldații Armatei Roșii montează primele structuri ale unui zid care va tăia în două vechea capitală a Reichului decenii la rând. Hrușciiov îi explică politica sa lui Ho Și Min, care se afla, la acel moment, în URSS: „Ar trebui să constrângem puterile occidentale să accepte să ia în considerare semnarea unui tratat de pace cu Germania și să creeze condițiile pentru asta. Ne-a luat aproape trei ani. Acum, lucrul e ca și făcut, și nimic n-o să ne împiedice să semnăm un tratat cu Germania. Va fi o mare victorie a întregii tabere socialiste. Trebuie să vă spun că, potrivit unor documente secrete în posesia cărora am intrat, conducătorii occidentali își dau foarte bine seama de consecințele pe care le va avea pentru ei soluționarea problemei germane. E vorba nici mai mult, nici mai puțin decât de lichidarea blocurilor agresive create de imperialiști în Europa de Vest. NATO se va dovedi inutilă. În Europa Occidentală va apărea o situație cu totul

1. *Apud* Arthur Schlesinger, *Les 1000 jours de Kennedy*, Denoël, 1966, p. 329.

nouă¹. Cu trei zile înainte să înceapă construirea Zidului, comandanții militari din Berlinul de Vest emit o simplă notă de protest. Pentru berlinezi, e o dezamăgire cumplită. Celebrele cuvinte „*Ich bin ein Berliner*” pe care le va rosti Kennedy în timpul vizitei sale în vechea capitală, în iunie 1963, nu vor șterge umilința momentului. Germanii au impresia că au fost abandonați de aliații lor în acea clipă crucială.

Instalarea de rachete sovietice în Cuba în toamna anului 1962 este o consecință a eschivei occidentalilor la Berlin. Liderii americani și europeni vor pricepe prea târziu – în anii '80 – că Moscova înțelege relațiile internaționale în termeni de raport de forțe. Aproape completa lor lipsă de reacție la ridicarea Zidului încurajează Kremlinul să încerce să-și sporească avantajul. Patru la număr sunt motivele majore pentru care Hrușciiov s-a angajat în acest proces strategic aventuros. Acel *missile gap* denunțat de Statele Unite este de fapt un adevărat handicap pentru URSS. În domeniul armamentului nuclear, raportul de forțe înclină clar în favoarea occidentalilor. Instalarea în Turcia, nu departe de granițele sovietice, a unor rachete americane de rază medie, numite Jupiter, accentuează acest dezechilibru. În viziunea Uniunii Sovietice, Cuba reprezintă un transportator de rachete ideal pentru restabilirea echilibrului. Insula, care a ales tabăra comunistă la începutul acestui deceniu, este, pe de altă parte, greu de apărut. Cuba este pentru URSS „un Berlin pe dos”, izolată în interiorul lumii occidentale, fără nici o posibilitate reală de a fi protejată. A o înarma reprezintă o garanție a salvării pentru regimul castrist. Acesta e cel de-al doilea motiv. Un al treilea motiv: ambiția lui Fidel Castro de a merge în toate până la capăt. Orgoliosul Lider Máximo solicită arma atomică. El visează să joace la masa granzilor. Dispunând de rachete capabile să amenințe de pe insula sa principalul inamic, va putea să ocupe un rol de bază pe scena mondială. Cel de-al patrulea motiv ține de rivalitatea sino-sovietică. Știm că Mao e susținătorul unui război atomic în urma căruia comunismul să triumfe definitiv în lume, și mai știm că Hrușciiov însuși e tentat, la rândul-i, de un asemenea război. Cei doi conducători se angajează într-o competiție ideologică, și atomică, pentru uz extern. Moscova și Beijingul încep o întrecere pentru radicalism – pe care până la urmă o vor câștiga chinezii –, fiecare dorind să se arate mai ofensiv decât celălalt și mai intransigent față de dușmanul imperialist. Cele două capitale urmăresc să impresioneze celelalte țări comuniste și să atragă sub stindardul lor națiunile din Lumea a Treia care au de reglat conturi cu occidentalii. Se poate ca Mao să fi fost imboldul pentru hotărârea lui Hrușciiov de a instala rachete în Cuba.

Chestiunea a fost tranșată la Moscova în mai 1962, la un Consiliu de apărare. Înarmarea insulei trebuie făcută în cel mai mare secret, pentru a pune Statele Unite în fața faptului împlinit. În iulie, Raúl Castro

1. Document publicat în revista *Istonik*, nr. 2, 1998, apud Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*, ed. cit., p. 394.

semnează în capitala sovietică un acord de ajutor militar, complet și detaliat. Trebuie expediate în Cuba 5 regimente cu rachete IRBM (de rază medie) cu 40 de arme atomice, 4 regimente motorizate, 2 batalioane tanc, o escadră de luptă, 42 de bombardiere, 2 regimente cu rachete nucleare de apărare de coastă cu rază scurtă (160 km) cu 80 de arme, rachete anti-aerene. Sovieticii se angajează să furnizeze în total 50.000 de oameni; trupele și echipamentul trebuie transportate cu ajutorul unei armate de 85 de nave.¹ Construirea unei baze pentru submarine și a unor facilități portuare pentru găzduirea ambarcațiunilor de război este planificată pentru o a doua etapă. Acest acord nu dă peste cap doar apărarea Cubei, ci întregul raport de forțe strategic dintre URSS și Statele Unite.

Autoritățile americane își dau seama de pericol la 14 octombrie 1962, grație unor instantanee surprinse deasupra insulei de un avion-spion U2. La Casa Albă, unde informația e ținută secretă, se examinează toate metodele posibile de ripostă. Invadarea Cubei, o vreme luată în calcul, e acum socotită prea riscantă. Teama de represalii sovietice asupra Berlinului sau, mai rău, de izbucnirea unui conflict nuclear îl face pe Kennedy să dea înapoi. Pe 22 octombrie, într-o alocuțiune televizată către poporul american, președintele anunță că întreaga Cubă a fost pusă sub carantină. Nici o navă sovietică nu mai are permisiunea să se apropie de insulă și, potrivit unui ordin emis, orice ambarcațiune care nu respectă interdicția va fi controlată. Criza care începe astfel e prima confruntare directă dintre cei doi granzi, de la începutul Războiului Rece. De data asta nu se mai înfruntă prin intermediul unor țări interpușe, ci conflagrația, dacă de o conflagrație e vorba, riscă să opună direct Washingtonul și Moscova. „Imediat ce a izbucnit criza rachetelor din Cuba, a avut loc o reuniune de urgență a Prezidiului – va mărturisi Aleksandr Șelepin, la vremea aceea secretar al Comitetului Central. Ne-am adunat toți, însă fără să știm de ce. A apărut Hrușcirov, roșu la față, foarte emoționat. Prima frază pe care a rostit-o a fost: «Tovarăși, cauza lui Lenin e îngropată!»² Era de înțeles. Dacă războiul ar fi început în acel moment, am fi fost într-adevăr îngropați cu toții, fiindcă Statele Unite erau mult superioare în privința armamentului nuclear și de alt tip.”³ Hotărârea de a înarma Cuba a fost luată de Prezidiu, criza e gestionată colectiv. Hrușcirov n-a jucat de unul singur, n-a vrut să riște să-și piardă postul în momentul acela, în plină confruntare, cum s-a spus uneori ca să se inducă ideea existenței unui conflict în rândul conducerii sovietice. În această criză, la Kremlin n-au fost „porumbei” dispuși să negocieze, în opoziție cu „șoimi” mereu gata de luptă, ci un Prezidiu unit, pur și simplu surprins de fermitatea americanilor.

1. *Ibid.*, p. 406.

2. Această reacție a lui Hrușcirov seamănă cu cea a lui Stalin din momentul în care a aflat de invadarea URSS la 22 iunie 1941.

3. Mărturie publicată în *Troud* la 15 martie 1991, *apud* Bernard Féron, Michel Tatu, *Au Kremlin comme si vous y étiez*, Le Monde Éditions, 1991, p. 85.

Precedentul cu Berlinul convinsese conducerea sovietică de vulnerabilitatea lui Kennedy. Moscova credea că el va accepta până la urmă faptul împlinit în Cuba, ca pe un fel de compensație pentru rachetele Jupiter pe care Statele Unite tocmai le instalaseră în Turcia.

Criza durează treisprezece zile, timp în care cele două părți au căutat să ajungă la un acord acceptabil pentru fiecare din ele, fără să lase impresia că vreuna cedează în fața celeilalte. Cum la vremea aceea nu existau mijloace de comunicare directă, Casa Albă și Kremlinul negociază pe căi întortocheate.

FRAȚII KENNEDY ȘI SERVICIILE SECRETE SOVIETICE

În luna mai 1961, colonelul GRU (Direcția Principală de Informații) Gheorghe Bolșakov începe să aibă întâlniri, o dată la două săptămâni, cu procurorul general Robert Kennedy. Avea acoperirea s-o facă: e șeful biroului Agenției TASS de la Washington. Reușește să-l convingă pe fratele președintelui că împreună ar putea, acționând ca o linie directă între John Kennedy și Nikita Hrușciov, să ocolească greutățile diplomației oficiale, „să vorbească sincer și deschis, fără să recurgă la politicieni mărunți și la valurile lor de propagandă”. Uitând că are de-a face cu un mare specialist în servicii de informații însărcinat să-l inducă în eroare, Robert Kennedy își închipuie imediat că „începe să se nască o prietenie adevărată” între el și Bolșakov: „De fiecare dată când avea să-i transmită un mesaj președintelui (din partea lui Hrușciov) sau când președintele avea un mesaj pentru Hrușciov, Gheorghe Bolșakov servea drept verigă de legătură”, va depune mărturie ambasadorul sovietic la Washington, Anatoli Dobrinin. [...]

Când începe construirea bazelor în Cuba, Bolșakov continuă să se arate calm și liniștitor, ceea ce făcea probabil parte dintr-o strategie deliberată de intoxicare: Hrușciov n-ar accepta niciodată o politică ofensivă, susține el. Criza rachetelor izbucnește la jumătatea lunii octombrie, când, cu ajutorul instantaneelor surprinse de avioanele-spion U2, se află că pe insulă există baze aflate încă în construcție. Robert Kennedy îi cere explicații lui Bolșakov: „Pun pariu că sunteți la curent cu situația rachetelor voastre din Cuba.” Bolșakov neagă. Consilierul special al președintelui, Theodore Sorenson, va povesti: „Președintele Kennedy ajunsese să se bazeze pe canalul Bolșakov pentru a obține direct de la Hrușciov informații private, și acum se simțea înșelat personal. Chiar era înșelat personal.”

Christopher Andrew, Vasili Mitrohin, *Le KGB contre l'Ouest*, Fayard, 2000, pp. 273-275.

Demonstrația de forță se încheie la sfârșitul lunii octombrie cu o înțelegere. URSS se angajează să-și dezasambleze rețeaua de rachete, în schimbul unei garanții pentru Cuba: promisiunea că Washingtonul nu va mai încerca înlăturarea de la putere a lui Castro. În plus, un protocol secret prevede retragerea rachetelor Jupiter instalate pe teritoriul turc, într-un răstimp de maximum șase luni. În aparență, Statele Unite ies învingătoare din această criză. Conducătorii sovietici sunt obligați să-și retragă armamentul atomic, să dea înapoi, acțiuni cu care până acum istoria nu prea i-a obișnuit. În afară de Pacea de la Brest-Litovsk din 1918, când Lenin a fost silit să cedeze teritorii pentru a-și salva tânărul regim,

responsabilii comuniști au prins mai degrabă gustul cuceririlor. Din această perspectivă, retragerea rachetelor din Cuba poate părea un eșec. „Aducând lumea în pragul unui război atomic, câștigaserăm o Cubă socialistă“, va scrie Hrușciiov în memoriile¹ sale. Prim-secretarul caută, a posteriori, să-și justifice retragerea, însă grație acestei crize regimul castrist a câștigat o asigurare de viață, iar meritul pentru asta îi aparține. Intrarea Cubei în tabăra socialistă reprezintă o înaintare simbolică spre porțile inamicului principal și totodată o deschidere strategică. Insula poate deveni baza de repliere a continentului latino-american, frământat de decolonizare și de independența națională. Acordul secret cu privire la rachetele Jupiter îndreptate asupra URSS e un alt succes sovietic. „Dacă obținem desființarea bazelor de rachete în Turcia, vom fi câștigat deja“, le spusese Hrușciiov tovarășilor din Prezidiu, în toiul negocierilor cu Washingtonul.² Degeaba va prezenta administrația Kennedy această retragere drept o acțiune lipsită de importanță strategică; concesiile vine de fapt drept compensație pentru retragerea rachetelor din Cuba.

De partea americană, această criză a scos la iveală o subestimare sistematică a strategiei sovietice și a amenințării pe care o reprezenta. Washingtonul a crezut în promisiunile Moscovei că nu se va folosi de influența sa în Cuba pentru a înarma insula. Iar când Casa Albă a devenit conștientă de pericol, acesta s-a dovedit cu mult mai grav decât estimaseră experții Pentagonului. În momentul în care Cuba e pusă sub carantină, la 22 octombrie, rachetele sovietice erau deja operaționale, iar Moscovei i-ar fi luat nu mai mult de patru ore ca să le adauge focoare nucleare.

De partea sovietică, această demonstrație de forță a scos la iveală o criză de creștere în interiorul lumii comuniste. Vitalitatea, tinerețea revoluției cubaneze s-au lovit de prudența bătrânului bolșevism de la Moscova. În momentele de maximă tensiune, Castro a pledat pentru o primă lovitură nucleară, preventivă, asupra Statelor Unite. Într-un mesaj adresat lui Hrușciiov, el afirmă că e pregătit să accepte sacrificarea insulei sale și a poporului său, dacă acesta era prețul pentru victoria asupra imperialismului. „Dacă luptăm împotriva imperialismului, n-o facem ca să murim, ci ca să tragem folos de pe urma tuturor posibilităților noastre – i-a răspuns Hrușciiov –, ca să pierdem cât mai puține lucruri în această luptă și să câștigăm cât mai multe, pentru a învinge și a aduce triumful comunismului.“³ Castro i-a reproșat lui Hrușciiov această prudență excesivă. Che Guevara era la fel de radical: „Poporul e dispus să se sacrifice și să piară de pe urma armelor atomice pentru ca cenușa sa să servească drept ciment noilor societăți“, scria el la acel moment.⁴ Tot Che Guevara

1. Nikita Khrouchtchev, *Souvenirs*, Robert Laffont, 1971, p. 475.

2. *Apud* Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*, ed. cit., p. 414.

3. Schimb de scrisori între Castro și Hrușciiov publicat în *Le Monde*, 28 noiembrie 1990.

4. Ernesto Guevara, „La tactique et la stratégie de la révolution latino-américaine“, *Œuvres III*, François Maspero, 1965, p. 80.

îi va mărturisi lui Leopold Unger, un jurnalist polonez, la puțin timp după încheierea crizei: „Acceptând dezasamblarea bazelor și a rachetelor, rușii au comis o greșeală istorică...

— Tu ce-ai fi făcut în locul lor? întreabă jurnalistul.

— Dacă aș fi avut pe mână rachetele, le-aș fi lansat și ele ar fi atins ținta spre care fuseseră orientate. De-asta au fost instalate aici.

— Riposta americană ar fi fost imediată și crâncenă. Cuba ar fi fost înghițită sub ocean, spune jurnalistul, exprimându-și neliniștea.

— S-ar fi putut întâmpla și asta, într-adevăr, recunoaște Che Guevara. Dar ne-am fi atins scopul, iar imperialismul yankeu ne-ar fi însoțit pe fundul oceanului.⁴¹

Și la Beijing prudența sovietică e puternic criticată. În cursa lui pentru radicalism, Hrușciiov a pierdut o rundă. La scurtă vreme după criză, *Cotidianul poporului* se lansează în critici dure la adresa „capitulaționismului” Moscovei. Un rechizitoriu în 25 de puncte privind politica externă a URSS este remis oficial ambasadei sovietice la Beijing. Partidul Comunist sovietic răspunde pe același ton. Câțiva diplomați chinezi sunt expulzați de la Moscova pentru propagandă antisovietică. La 14 iulie 1963, cele două țări rup relațiile. Dacă criza din Cuba mai degrabă a apropiat Moscova și Washingtonul, silind cele două capitale să antameze un dialog care va duce în cele din urmă la negocierile pentru dezarmare, în schimb cearta dintre Moscova și Beijing e definitivă. „Efectul fluturelui”, prin care se dorea ca un focar de febră din Marea Caraibilor să aprindă întreaga Asie, va avea drept o a doua consecință înlăturarea lui Nikita Hrușciiov, în ciuda faptului că spiritul aventuros al prim-secretarului le părea tovarășilor mai puțin grav decât reformismul său impenitent.

Concursul de interese

Pe 12 iulie 1984, Politbiuroul își ține ședința săptămânală la Kremlin. După căderea lui Hrușciiov, care s-a petrecut cu douăzeci de ani înainte, organismul conducător și-a reluat vechiul nume. Pe ordinea de zi a reuniunii se află reabilitarea câtorva tovarăși emeriți, destituiți pe vremea prim-secretarului, în cadrul acțiunilor de destalinizare:

„Dmitri Ustinov (ministru al apărării): Ei bine, după părerea mea, ar fi trebuit să-i reintegrăm pe Malenkov și Kaganovici. Erau totuși niște personalități, niște conducători. O să vă spun deschis că, fără Hrușciiov, decizia de a-i exclude pe oamenii aceștia din Partid n-ar fi fost niciodată luată. Mai întâi, n-ar fi fost acele monstruoziități revoltătoare pe care Hrușciiov și le-a permis față de Stalin. Stalin, orice s-ar povesti, este

1. Leopold Unger, *L'Intrus* (trad. din polonă), *apud Le Soir*, Bruxelles, 27 iulie 2002.

istoria noastră. Nu există nici măcar un singur dușman care să ne fi făcut atâta rău ca Hrușciiov prin politica sa față de trecutul Partidului nostru, statului nostru și de asemenea față de Stalin.

Nikolai Tihonov (șeful guvernului): E adevărat, fără Hrușciiov ei nu ar fi fost excluși din Partid. El ne-a murdărit, ne-a ponegrit și pe noi, și politica noastră în ochii lumii întregi.

Viktor Cebrikov (șeful KGB): În plus, sub Hrușciiov, mulți oameni au fost ilegal reabilitați. În realitate ei fuseseră condamnați pe bună dreptate. Luați-l, de pildă, pe Soljenițin.

Andrei Gromîko (ministru al afacerilor externe): Hrușciiov a dat o lovitură ireparabilă imaginii pozitive a Uniunii Sovietice în ochii lumii întregi. [...]

Nikolai Tihonov: Și ce-a făcut din economia noastră! Eu, care vă vorbesc, am fost nevoit să muncesc la Sovnarhoz. [...]

Mihail Gorbaciov (secretar al Comitetului Central, însărcinat cu agricultura): Și din Partid, divizându-l în organizații partizane ale industriei și agriculturii!¹

Hrușciiov, cel mai mare dușman al partidului? La douăzeci de ani de la demiterea sa din octombrie 1964, nemulțumirile împotriva lui sunt la fel de vii: destalinizarea, aruncarea în dizgrație a unor tovarăși valoroși, reabilitarea unor adversari înverșunați, atentatul la buna imagine a URSS, dezastrul economic, reformarea Partidului Comunist, toate aceste păcate capitale i-au atras ex-prim-secretarului ura veșnică a colegilor săi. Dincolo de greșelile politice care i se reproșează, omulețul acesta înflăcărat a reușit, în cei zece ani cât s-a aflat la conducere, să adune împotriva lui o coaliție de nemulțumiți, de la simpli funcționari până la responsabili militari, de la tehnocrați până la nomenclaturiști, toate categoriile sociale care au trebuit să se supună aplecării sale pentru reforme, torturat cum era de speranța că poate îmbunătăți funcționarea sistemului. Odată cu destalinizarea, Hrușciiov a comis un atentat la ceva sacru, la ideologie și la modalitatea de a o impune; prin reformele sale, a subminat avantajele deja obținute, ceea ce nu e mai puțin grav. O conspirație bazată pe interese îi va veni de hac.

În iulie 1957, Hrușciiov a hotărât să înlocuiască ministerele care se ocupau de sectoarele industriale cu niște instituții noi, sovnarhozurile, soviete economice regionale care trebuiau să înlesnească relațiile dintre stat și diversele industrii și să accelereze luarea deciziilor. Această structură pe orizontală care va înlocui clasică verticală a puterii comuniste trebuia să îmbunătățească performanțele industriale ale țării. Nu s-a întâmplat deloc așa. Dacă anumite industrii locale au profitat de această măsură pentru a se dezvolta, funcționarea celor mai importante dintre

1. Proces-verbal al ședinței Politbiuroului al CC al PCUS din 12.07.1984, *apud* Vladimir Bukovski, *Jugement à Moscou*, ed. cit., pp. 122–125 [ed. rom. cit., pp. 99–102 – n. tr.].

ele a fost, dimpotrivă, stopată, fiindcă nu s-au putut adapta la descen-
tralizare. Reforma va stârni furia a zeci de mii de funcționari publici obli-
gați să plece de la Moscova ca să se alăture în provincie sovnarhozurilor.
După demiterea prim-secretarului, toți aceștia aveau să salute revenirea
la sistemul centralizat de stat.

La Congresul al XXII-lea al PC, în octombrie 1961, Hrușciov și-a întors
împotrivă întreaga conducere a partidului. El a încercat atunci să împingă
mai departe destalinizarea începută la Congresul al XX-lea, imputând
anturajului său apropiat crimele comise de Stalin. Prin această întorsă-
tură, prim-secretarul căuta să se debaraseze de vechea gardă, pentru a-și
putea promova fidelii, însă dezvăluirea în public a unor condamnări la
moarte contrasemnate în trecut de Molotov și de prietenii săi sugera că
aparatul avea o răspundere mult mai mare, dincolo de vinovăția *Vojd*-ului.
Congresul al XX-lea îi achitase pe nomenclaturiști, cel de-al XXII-lea îi
amenința că li se va reaminti ce rol jucaseră în crimele trecutului. Rezo-
luția adoptată la încheierea lucrărilor a limitat învinovățirile, însă Co-
mitetul Central nu i-a iertat niciodată prim-secretarului stângăcia.
Termenii „crime” și „represiuni în masă” au dispărut din moțiunea finală,
nu mai era vorba decât de „greșeli” și „devieri”, acuzații mai puțin grave.
Pe de altă parte, Hrușciov dorea ca cercetările asupra acestor ani negri
să continue, pe când CC pretindea că fusese spus deja „tot adevărul cu
privire la abuzurile de putere din perioada cultului personalității”. Ches-
tiunea era închisă, comuniștii nu trebuiau să se mai lase prinși din urmă
de trecutul lor.

Prim-secretarul și-a înrăutățit situația încercând să impună noi sta-
tute. Organizațiile regionale ale PC au fost împărțite în două tipuri de
activități, industriale și agricole; au fost instituite noi reguli pentru înno-
irea cadrelor, la toate nivelurile, de la celula de bază până la Prezidiu:
jumătate din efectivele celulelor trebuiau să se schimbe la fiecare nouă
rundă de alegeri, în proporție de o treime pentru organizațiile regionale
și de un sfert pentru CC și Prezidiu. O dispoziție complementară interzice
oricui să fie ales pentru mai mult de un anumit număr de mandate în
aceeași organizație. Reforma avea drept scop să accelereze rotația cadre-
lor. În timpul lui Stalin, viața nomenclaturistului era în pericol; odată
cu Hrușciov însă, e amenințată perenitatea carierei sale. În vremea aceea
în care toți aparatcii aspirau la siguranță și tihnă după teroare, reforma
îi exasperează. Nomenclatura e sacră în regimurile comuniste. Cuvântul,
intrat în limbajul curent, desemnează la origine ansamblul posturilor ale
căror denumiri le hotărăște partidul, potrivit nomenclurii în vigoare.
PC fiind pivotul sistemului, deopotrivă păzitorul ideologiei și deținătorul
puterii – cele două se confundă în țările totalitare –, membrii nomencla-
turii concentrează în mâinile lor autoritatea supremă. Toate țările comu-
niste se supun acelorași reguli și funcționează după aceleași principii.
În URSS, există o rețea de nomenclaturi la nivelul districtelor, al regi-
nilor, al Comitetului Central, pe scurt, în toate eșaloanele ierarhiei de

partid. Nomenclaturiștii nu sunt simpli funcționari. Rolul acestora din urmă este să execute ordinele organelor guvernamentale, pe când nomenclatura e cea care dă ordinele. Funcționarii sunt slujitorii privilegiați ai statului, nomenclaturiștii sunt stăpânii partidului-stat. De asemenea, nomenclatura nu e burghezia, însemnul ei distinctiv nu este proprietatea. Moștenitoare a revoluționarilor de profesie dragi lui Lenin, nomenclatura nu e o clasă avută, ci e clasa decidenților. Funcția de bază a nomenclaturii este exercitarea puterii.¹ Spiritul feudal adie în acest mod de organizare, fiecărui nomenclaturist i se încredințează un fief, precum în trecut fiecare vasal primea un domeniu de la suzeranul său. În cadrul comunismului, partidul este stăpânul suprem. Fieful nomenclaturii e puterea pe care i-o conferă Partidul Comunist.

Nomenclatura a apărut la începutul anilor 1920, cu o primă listă de funcții depinzând direct, în privința denumirilor, de direcția de cadre din Comitetul Central. Pe această listă au fost incluse rapid toate posturile de răspundere din aparatul de partid, din stat, din sindicate, din armată, din cultură. S-a format un sistem ierarhic riguros. Nomenclaturii din Comitetul Central al PC din Uniunea Sovietică i se adaugă nomenclaturile comitetelor centrale ale republicilor și acelea ale comitetelor de regiuni și districte.² Nu toți membrii de partid aparțin nomenclaturii, ci doar aceia care au o putere de numire. Ideologia revoluționară odată tocită, comunitatea membrilor de partid a lăsat locul unei ierarhii formate din posesorii puterii și administratorii însărcinați cu exercitarea ei. Nomenclatura nu mai e acum definită printr-o listă de posturi de importanță generală, ci a devenit grupul social care deține respectivele funcții, adică garantul partidului-stat sovietic. Nomenclatura sporește alegându-și oligarhii din rândul indivizilor înzestrați cu calități necesare pentru diversele funcții, însă nu întotdeauna. Andrei Saharov, care a fost unul dintre privilegiații regimului – în calitate de savant eminent (cu *imprimatur* de la Partidul Comunist) – înainte să devină un faimos disident, a dat mărturie despre procesul de selecție: „Autoritățile aduceau laolaltă pentru o lună, la Leningrad, un număr destul de mare de studenți abia ieșiți din instituțiile de învățământ superior din țară (reuniunea tineretului comunist, desigur), povestește el. Li se ofereau mese copioase, cu băutură din belșug, în cele mai bune restaurante, și toate distracțiile posibile. Fără să-i coste nimic. Pe scurt, trăiau ca-n puf. Apoi li se spunea: «Ați vrea să trăiți așa tot timpul? Atunci intrați la Școala Superioară de Partid: chiar și cel mai prost elev iese de-acolo cel puțin secretar-adjunct al unui comitet regional de partid.»³ Nomenclaturile fiind opace, cum este și funcționarea partidului-stat – nu se cere o funcție, ci PC face propunerile, de unde caracterul opac –, e greu de evaluat cu precizie

1. Michael Voslensky, *La Nomenklatura*, Belfond, 1980, p. 100.

2. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, ed. cit., p. 505.

3. Andrei Sakharov, *Mon pays et le monde*, Le Seuil, 1975, p. 29.

importanța nomenclaturii. Potrivit estimărilor, în anii '70, când nomencluriștii au înflorit după vremurile nesigure ale lui Hrușciiov, numărul lor era de circa 3 milioane (cu tot cu membrii familiilor), adică în jur de 1,5% din populația totală a URSS din acel moment.¹

Milovan Djilas, care a făcut parte din nomenclatura iugoslavă înainte să se certe cu Tito, a vorbit despre „o nouă clasă“. După părerea lui, apropiindu-și mijloacele de producție prin intermediul rolului predominant al partidului-stat, această elită joacă rolul unei clase exploatoare, nu ca burghezia, care potrivit teoriei marxiste ar obține profit de pe urma muncii altora, ci impunându-și morala printr-o dictatură în care domnesc controlul ideologic și teroarea.² Rusul Dmitri Panin, care a fost coleg de lagăr cu Soljenițin, asimilează această „nouă clasă“ cu „noii călăi“ care sunt „funcționarii de rang înalt din partid și cei care-și împart puterea în toate sectoarele administrației“, dar și ofițerii din armată și din KGB, „savanții și inginerii din industria de război, tinerii activiști și carieriștii din Comsomol, gardienii din închisori, gardienii din lagărele de concentrare și unitățile speciale de represiune internă“.³

Membrii nomenclaturii se deosebesc de cetățenii de rând grație privilegiilor lor. „Regulile sunt aceleași pentru toți, doar excepțiile diferă“, a recunoscut *Literaturnaia Gazeta*.⁴ „Nomenclatura“ este regatul excepției. Găsim acolo locuințe special construite de firme speciale, vile de țară speciale și centre de vacanță speciale, centre de tratament, policlinici și spitale rezervate, produse rare vândute în magazine speciale, pompe de benzină și plăcuțe de înmatriculare speciale, o rețea de informații specială, grădinițe, școli, internate rezervate, instituții de învățământ speciale care eliberează diverse diplome, cluburi cu circuit închis unde se proiectează filme în exclusivitate, săli de așteptare special amenajate în gări și în aeroporturi. Și chiar un cimitir rezervat. Când aparții nomenclaturii, e posibil să-ți petreci toată viața fără să iei vreodată contact cu poporul.⁵ Nomenclaturistul nu posedă nimic, ci se bucură de uzufructul bunurilor împrumutate, al serviciilor prestate. El beneficiază de tot felul de avantaje bănești: un al treisprezecelea salariu, o „primă de tratament“ anuală, deși oricum respectivul tratament nu-l costă nici o rublă (soția sa beneficiază de un sejur la preț modic), un „fond de consum social“ pentru tot soiul de întrebuințări (casă de vacanță, tabără de pionieri pentru copii, cantine de spital în caz că...), „bonuri de consum“ numite *kremlevka*, în schimbul cărora aveai dreptul la un coș cu alimente de cea mai bună calitate care pentru sovieticul de rând erau de negăsit.⁶

1. Michael Voslensky, *La Nomenklatura*, ed. cit., p. 125.

2. Milovan Djilas, *La Nouvelle Classe dirigeante*, Plon, 1957.

3. Apud Michael Voslensky, *La Nomenklatura*, ed. cit., p. 36.

4. 28 decembrie 1977, apud Michael Voslensky, *ibid.*, p. 217.

5. *Ibid.*, pp. 249–250.

6. *Ibid.*, pp. 222–223.

După demiterea sa în 1964, Hrușciov va spune că ne putem satura de orice, de ospete, de femei, chiar și de vodcă, dar că există un lucru de care nu ne mai săturăm odată ce am gustat din el: puterea. Pe aceeași temă, Milovan Djilas va vorbi de „plăcerea plăcerilor”. Puterea este sarea nomenclaturii, ea o poate exercita după bunul-plac. Această putere e cu atât mai absolută cu cât sunt lipsiți de ea cei care nu aparțin „noii clase”. Cetățeanul sovietic de rând nu are nici un drept, are doar obligații. Un obiect anume simbolizează mai mult decât oricare altul această putere: telefonul. Cu cât un nomenclaturist se găsește mai sus în ierarhie, cu atât dispune de mai multe aparate de telefon – cele mai bune, desigur, sunt rezervate liniilor guvernamentale, numite *Vertușca* și *Ve-Ce*, în contact direct cu cercurile înalte ale partidului-stat. Leonid Brejnev, care va urma la putere după Hrușciov, nu se va putea împiedica, într-o zi, să se înfoaie în fața unui jurnalist de la revista germană *Stern*, venit să-l intervieveze, făcându-i o demonstrație cu telefoanele sale, dintre care la unele avea linie directă cu conducătorii Europei de Est.¹ Lenin spunea că de fapt comunismul înseamnă sovietele plus electricitatea, însă în practică el înseamnă mai degrabă nomenclatura plus telefonul.

Diversele avantaje și privilegii care le sunt acordate le oferă responsabililor partidului posibilitatea de a se constitui în adevărate rețele în fiefurile lor teritoriale sau administrative. Clientelismul s-a dezvoltat mai ales după moartea lui Stalin, când sfârșitul terorii i-a adus nomenclaturii siguranța. Hrușciov a căutat să combată acest sistem prin măsuri de descentralizare care vor culmina cu trimiterea în provincie a unora dintre cadre – ceea ce însemna o retrogradare de facto în nomenclatură –, printr-o rotație în privința responsabilităților și prin tăierea „gratificațiilor” instituite de *Vojd*. „După Congresul al XX-lea, o vreme au fost tăiate salariile suplimentare «în plic închis» atribuite unui cerc destul de larg de aparatcici – va povesti mai târziu Aleksei Adjubei, ginerele lui Hrușciov. În calitate de redactor-șef al *Komsomolskaia Pravda*, primeam și eu un asemenea plic. Contabilul-șef de la *Pravda* mi-l aducea, îmi strângea mâna fără să zică nimic și pleca. Acest «supliment» aproape îmi dubla salariul. Firește, pentru banii aceștia nu se plăteau nici impozite, nici cotizații (nici măcar cele de partid). Era ca o mană cerească și pica direct în buzunarele alese.”²

Programul nomenclaturii poate fi rezumat în trei puncte: să-și întărească puterea, să-și sporească privilegiile, să se bucure de ele în liniște deplină. Hrușciov a tulburat această liniște. Prin asta, i-a făcut pe nomenclaturiști să fie mai conștienți de coeziunea organizației lor. Dorind prea mult să schimbe modul de funcționare al puterii, a adus atingere privilegiilor dobândite, și astfel prim-secretarul a devenit incomod, ba chiar dăunător.

1. *Stern*, 19–25 mai 1973.

2. Alexei Adjubei, *A l'ombre de Khrouchtchev*, ed. cit., p. 265.

Totul se va petrece foarte repede. La 13 octombrie 1964, Nikita Hrușciiov părăsește Pițunda, *dacea* sa de la țărmul Mării Negre, deținând încă toate atributele puterii. A doua zi e alungat de la Kremlin, unde-și lasă în urmă aparența puterii și iluziile. Domnul H nu mai există, pensionarul Hrușciiov își va petrece restul vieții fără să mai revadă niciodată marea.¹ *Prawda* din 17 octombrie, care face publică demiterea lui, îl acuză de „stil personal de conducere, subiectivism, inițiative haotice, precipitare, infantilism, înfumurare, vorbărie goală, ignorarea realităților, disprețuirea maselor“. Aceste atacuri reflectă marea diversitate de nemulțumiri pe care a reușit să le stârnească prim-secretarul într-un deceniu de exercitare a puterii, fie că era vorba de nomenclatura care se opunea reformării partidului, de corpul militar-industrial furios din pricina reducerilor de personal și a scăderii salariilor, de intelighenția prinsă în capcana „liberalizării“ sale, de cadrele științifice copleșite de atâtea improvizații pe care trebuiau să le facă mai ales în domeniul agricol, de țăranii care și-au văzut peticul de pământ micșorându-se tot mai mult ori de orașenii care abia reușeau să se aprovizioneze. „Istoricii vor fi cu siguranță uimiți să vadă cât de multe posibilități s-au adunat, pentru scurtă vreme, în mâinile acestui om și cum s-a folosit de ele – va comenta Soljenițin. [...] Liberalizarea țării noastre, căreia i-ar fi putut da un profil de cinci ori mai clar și o configurație de cinci ori mai amplă, a abandonat-o la jumătatea drumului ca pe un lucru de prisos, fără să înțeleagă ce misiune îi revenea.“²

Într-o țară totalitară, unde piramida puterii e esențială, numărul unu trebuie să devină extrem de incomod pentru ca potențaii regimului să se hazardeze să-l atace, chiar cu riscul de a destabiliza sistemul. Înlăturarea lui Hrușciiov a fost cu puțință fiindcă a comis sacrilegiul suprem, aducând atingere mitului Părintelui. Legându-se de Stalin, el nu doar că a umbrat amintirea *Vojd*-ului, ci a și desacralizat funcția de conducător suprem, surpând într-un fel temelia pe care se sprijinea puterea sa. Făcând „cultul personalității“ răspunzător pentru crimele trecutului, Hrușciiov a subminat bazele ideocrației marxist-leniniste, care pentru a funcționa avea nevoie de divinizarea conducătorului. Destalinizarea a provocat nu doar destrămarea imperiului, al cărui centru nu mai este Moscova, ci a decapitat și partidul, privându-l de credința oarbă în personajul care-l conducea. Slăbit, numărul unu nu mai reprezintă piesa indispensabilă din dispozitiv, ci poate fi înlocuit cu un altul care să ocupe funcția supremă. Condamnându-l pe Stalin, Hrușciiov și-a semnat propria condamnare.

Această lovitură de stat pașnică, o premieră în istoria comunistă, este mai ales semnul unei mutații sociologice în cadrul nomenclaturii, când în posturi de decizie ajung membrii unei generații care a fost formată de regimul comunist, care nu l-a cunoscut decât pe acesta și care are în

1. Bernard Féron, Michel Tatu, *Au Kremlin comme si vous y étiez*, ed. cit., p. 136.

2. Alexandre Soljenitsyne, *Le Chêne et le Veau*, ed. cit., p. 92.

intenție să prospere în continuare cu el. În primii ani ai bolșevismului triumfător a fost nevoie ca revoluționarii să se rodeze în exercitarea puterii. Elita sovietică timpurie a trebuit să învețe să comande armate și să gestioneze probleme administrative și economice. Acești „oameni buni la toate” erau nevoiți ba să însoțească trupele la luptă, ba să organizeze poliția politică, ba să conducă o fabrică... Mai târziu, după ce Stalin a lichidat această primă generație – „vechea gardă” bolșevică –, au apărut „tehnicienii”, mai puțin politicieni și mai mult administratori. Obiectivele ambițioase anunțate de economia planificată necesitau specialiști. Anii 1930 au adus o creștere a puterii funcționarilor de stat, în industrie și în aparatul administrativ. La Congresul al XVII-lea, din 1939, 54% dintre delegați aparțineau păturii sociale a administratorilor partidului-stat.¹ Această tendință s-a accentuat după război, când Comitetul Central a creat, în 1946, o universitate a PC, însărcinată să formeze înalți funcționari comuniști. Acestor personaje privilegiate le-au adus atingere reformele lui Hrușciov. Acum, după ce s-au debarasat de „instigator”, ei vor să revină la *statu quo ante* și să facă în așa fel încât nimic să nu le mai amenințe puterea. Acești administratori au fost formați ideologic, comunismul e singurul lor orizont și au în intenție să beneficieze de pe urma lui și să-și impună modul de gândire. Noua conducere trebuie să se mențină pe această linie, atât în URSS, cât și în „democrațiile populare”.

Programul conspiratorilor e simplu, ei vor în primul rând să oprească reformele care au lezat atributele nomenclaturii, începând cu împărțirea organizațiilor regionale de partid în două categorii, industriale și agricole. Rotația o dată la trei ani a cadrelor aflate la conducere în Comitetul Central și în Prezidiu trebuie de asemenea eliminată. Pentru a marca schimbarea în ochii sovieticilor, loturile de pământ sunt reîntregite, iar măsurile antireligioase sunt îmblânzite. „Înlocuirea lui Hrușciov e un semn nu de slăbiciune, ci de forță și îndrăzneală, iar asta trebuie să servească drept lecție pe viitor”, declară Mihail Suslov în concluzia rechizitoriului rostit împotriva „vinovatului” în fața Prezidiului reunit.² În acea zi, deja ex-prim- secretarul nici măcar n-a încercat să se apere.

ULTIMUL DISCURS AL LUI NIKITA HRUȘCIOV

Dumneavoastră, toți cei prezenți aici, ați vorbit mult despre activitatea mea, despre defectele mele. Ați vorbit și despre calitățile mele, și pentru asta vă mulțumesc mult. Nu mă pregătesc să încep o luptă împotriva dumneavoastră și n-am cum s-o fac. Am luptat mult împreună, de la constituirea Grupului antipartinic*. Vă apreciez onestitatea, sinceritatea. Cu dumneavoastră m-am comportat într-o manieră diferită, și vă rog să-mi iertați impolitețea de care m-am făcut vinovat. Nu-mi amintesc chiar toate subiectele despre care ați vorbit aici, însă principala mea greșală e aceasta: am dat dovadă de slăbiciune și n-am sesizat fenomenele

1. Michael Morozow, *L'Establishment soviétique*, Fayard, 1974, p. 29.

2. *Apud* Roy Medvedev, *Argumenti i Facti*, nr. 7, 1988.

dăunătoare. Am încercat să nu dețin două funcții. Dar aceste funcții dumneavoastră mi le-ați dat. Greșeala mea a fost că n-am pus această problemă la Congresul al XXII-lea**.

În ceea ce privește desființarea Academiei de Științe a URSS, despre care ați vorbit aici, recunosc că am comis o greșeală și vă cer scuze. S-a vorbit mult aici despre porumb. Dar vă rog să nu uitați că pe viitor dumneavoastră va trebui să vă ocupați de treaba asta. Cât despre criza Suezului: da, am preluat inițiativa acțiunilor noastre. Am fost mândru de asta, și sunt în continuare. Criza din Cuba: am discutat de mai multe ori pe această temă, am lăsat-o apoi deoparte, și pe urmă am trimis acolo rachete. Criza de la Berlin: recunosc că am făcut o greșeală, dar în același timp sunt mândru că totul s-a terminat cu bine. În privința împărțirii organizațiilor de partid în industriale și agricole, credeam și cred și astăzi că această măsură este justificată.

Înțeleg faptul că nu mai am autoritate în fața dumneavoastră, însă dacă aș fi în locul dumneavoastră nu m-aș grăbi să retez dintr-o lovitură un personaj ca mine. [...] Părăsind scena, repet, nu doresc să încep o luptă împotriva dumneavoastră. N-o să vă acopăr cu noroi, fiindcă suntem tovarăși de idei. Acum sufăr, dar în același timp sunt bucuros: a început o perioadă în care membrii Prezidiului CC controlează activitatea prim-secretarului CC al PCUS și vorbesc toți pe aceeași voce... Reuniunea de astăzi a Prezidiului CC este victoria partidului. [...] Mă retrag din rândurile dumneavoastră. M-ați criticat aspru, și am suferit din pricina asta. Încă o dată, vă mulțumesc pentru aceste critici, pentru munca pe care am depus-o împreună de-a lungul anilor și pentru disponibilitatea dumneavoastră de a-mi permite să mă retrag.

Dare de seamă a lui Aleksandr Șelepin, membru al Prezidiului la acea vreme, publicată de *Troud*, 14 martie 1991

* Nume dat conspirației conduse de Malenkov, Molotov, Kaganovici și Voroșilov, care în 1957 va încerca să-l înlăture de la putere pe Hrușciov (nota T.W.).

** După 1957, Hrușciov a cumulat funcțiile de prim-secretar al partidului și de șef al guvernului (nota T.W.).

Moravurile sovietice s-au schimbat de pe vremea lui Stalin. „În seara zilei de 14 octombrie, Mikoian a venit la noi acasă – va povesti fiul lui Hrușciov. După-amiază avusese loc o ședință a Prezidiului, fără participarea tatălui meu, și-l trimiseseră pe Mikoian ca să-l informeze cu privire la deciziile luate. Mikoian l-a anunțat: «Această *dacea* și apartamentul din oraș [o casă pe Colinele Lenin, cartierul șic al Moscovei] vor rămâne ale tale pe viață. [...] Garda și personalul de serviciu ți le vei păstra de asemenea, dar vor fi înlocuiți oamenii. Ți se va vira o pensie lunară de 500 de ruble și vei primi o mașină.» Apoi l-a îmbrățișat pe Hrușciov. Nu era momentul potrivit pentru îmbrățișări în contextul dat, așa că acest fel de despărțire ne-a emoționat pe toți. [...] Nikita Sergheevici s-a uitat la Mikoian cum se îndepărtează. Cei doi n-aveau să se mai întâlnească niciodată.¹ La sfârșit, Hrușciov și familia sa vor fi nevoiți să dea la schimb confortabila *dacea* primită de la stat contra unei cabane de

1. Relatare a lui Serghei Hrușciov publicată în *Ogoniok*, nr. 43, 18 octombrie 1988.

lemn situate la vreo treizeci de kilometri de Moscova, iar apartamentul din blocul guvernamental de pe Colinele Lenin, contra unui apartament cu două camere pe o străduță din centrul capitalei.¹ Începând din acel moment, Hrușciiov va trăi într-o locuință supravegheată, dar va trăi. Devine un nimeni, numele său dispăre din literatura oficială. Greșelile și crimele – așa cum vedea sistemul acțiunile lui – nu-i vor fi iertate nici-o dată, după cum dau mărturie discursurile răzbunătoare ale membrilor Biroului Politic ținute în cadrul reuniunii din 12 iulie 1984, citate mai înainte. După ce Hrușciiov moare, în 1971, oprobiul aruncat asupra lui se va dezlănțui asupra soției sale, Nina Petrovna. Bătrânul Molotov va da mărturie despre acest lucru în fața biografului său: „Locuiește în satul nostru. Aici e foarte izolată, nimeni nu vrea să aibă contact cu ea, nimeni nu stă la rând la ea...”² Mormântul lui Hrușciiov din cimitirul Novodevici, rezervat nomenclaturii, se află la distanță de mormintele celorlalți potențați ai regimului, ca locul de veci al unui ciumat.

Puterea „conspiratorilor” se vrea a fi împărțită colegial, ca să nu mai fie la cheremul unui număr unu conflictual și incontrollabil. După lovitura sa de palat, Prezidiul spune că vrea să instituie o „direcție științifică”. Într-un sistem în mod fundamental ierarhic, în care puterea este exercitată pe verticală și în manieră rigidă, această poziție de principiu nu poate să țină. Mihail Suslov, care a rostit rechizitoriul împotriva prim-secretarului, este ideologul noii echipe. El nu aspiră la locul de număr unu. Îi ajunge cel de călăuză spirituală. De la moartea lui Jdanov în 1948, Partidul Comunist sovietic n-a mai avut un păzitor al doctrinei. Suslov a început să ocupe acest loc încă dinainte de moartea lui Stalin, când, în 1952, a intrat în Politbiuro. Apoi a pariat pe Hrușciiov și a susținut destalinizarea. În schimb, imediat ce prim-secretarul a dat semne că vrea să implice conducerea PC în crimele trecutului, la Congresul al XXII-lea din 1961, Suslov a început să urzească complotul care avea să ducă la înlăturarea lui Hrușciiov în octombrie 1964. Ideologul ar fi ajuns până la urmă să fie agasat de ignoranța numărului unu, iar prim-secretarul ar fi suportat din ce în ce mai greu apropierea „talmudicului și scolasticului” de Suslov, dacă e să-i dăm crezare ginerelui lui Hrușciiov³.

Aleksandr Șelepîn, secretarul Comitetului Central, e celălalt creier al conspirației. Îl tentează statutul de conducător suprem, dar îi vine greu s-o recunoască. La moartea lui Stalin, Hrușciiov l-a promovat în rândul „organelor”, apoi s-a aflat la conducerea KGB, înainte să-i cedeze locul protejatului său, Semiceastnîi. În cadrul Comitetului Central, controlează

1. Alexei Adjoubei, *A l'ombre de Khrouchtchev*, ed. cit., p. 24.

2. Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov*, Albin Michel, 1995, p. 288 [Feliks Ciuev, *Conversații cu Molotov: În cercul puterii comuniste*, trad. de Antoaneta Olteanu, Corint, București, 2017, p. 396 – n. tr.].

3. Alexei Adjoubei, *A l'ombre de Khrouchtchev*, ed. cit., p. 271.

toate forțele de securitate din țară. Se prezintă cu plăcere drept omul de fier al noii echipe. Programul său, cu accente neostaliniste, prevede reabilitarea *Vojd*-ului, reinstaurarea disciplinei comuniste la toate nivelurile, în toată țara, abandonarea ideii de conviețuire pașnică și reafirmarea revoluției mondiale, reconcilierea cu China și excomunicarea Iugoslaviei.¹ Prea ambițios fiind, Șelepin va fi încet, dar sigur împins de colegii săi pe linie moartă, la conducerea sindicatelor. Într-un sistem comunist, organizația menită să-i apere pe muncitori nu are nici o putere și nu servește la nimic altceva decât a le oferi funcții onorifice aparatcicilor merituoși.

Adevăratul șef al conspirației, sau în orice caz cel care avea să se arate a fi șeful, e Leonid Brejnev. Acest fost muncitor metalurgist, în vârstă de 58 de ani la acea vreme, era un nomenclaturist trecut prin școala stalinistă – *Vojd*-ul l-a făcut membru al secretariatului PCUS în 1952 –, înainte să fie promovat de Hrușciov. Îi datorează prim-secretarului intrarea în conducerea Comitetului Central, în 1957, și apoi în Prezidiu, în 1960. A fost numit președinte al Sovietului Suprem, „parlamentul” sovietic însărcinat cu punerea în aplicare a hotărârilor partidului. Această funcție de prestigiu, însă fără putere reală o deține numărul doi al regimului în ordinea de protocol. Brejnev e un apropiat al complexului militar-industrial, a fost comisar politic în Armata Roșie și se ocupă acum de chestiuni legate de apărare în secretariatul CC. În conspirația din 1964, el dă glas nemulțumirii militare și, la fel ca ceilalți conspiratori, apără interesele de organizație ale PC. Șelepin îi subestimează ambițiile și e convins că Brejnev nu-i decât o figură trecătoare, umbra prim-secretarului pe care îi va fi ușor s-o înlăture odată ce Hrușciov a ieșit din scenă. Fără să se grăbească deloc, Brejnev va folosi „conducerea colegială” pentru a-și consolida autoritatea și a-și plasa oamenii de încredere în posturi-cheie. Împarte puterea cu Andrei Kosîghin, primul-ministrul în funcție, și cu Nikolai Podgornîi, care-l va înlocui la conducerea Sovietului Suprem. În această troică, Kosîghin este tehnocratul – are o carieră în industrie –, căruia îi revine sarcina să reformeze economia, iar Podgornîi deține locul tovarășului fidel: el și Brejnev sunt născuți în Ucraina și au ambii origini muncitorești.

În Vest, demiterea lui Hrușciov e primită cu indiferență. Exuberanța personajului, înclinația lui de a spune mereu ce gândește – „O să vă îngropăm”, le prevestise el occidentalilor –, excentricitatea lui, mai ales în timpul Adunării Generale a ONU din 1960, când a bătut cu pantoful în masă în semn de protest, îl fac să nu fie regretat. Conducătorii americani și europeni își imaginează și speră că relațiile cu URSS vor începe acum să se îmbunătățească. Optimismul este și va rămâne o constantă occidentală la fiecare schimbare de echipă din țările comuniste. Opaci-

1. Bernard Féron, Michel Tatu, *Au Kremlin comme si vous y étiez*, ed. cit., p. 167.

tatea totală a sistemului dă naștere la tot felul de scenarii. De data asta, cancelariile occidentale se gândesc că tehnocraților și managerilor le-a sunat ceasul, că ideologia va fi pusă la naftalină, în beneficiul reformelor de care are nevoie sistemul.¹

Programul noii conduceri seamănă mai degrabă cu o redobândire a controlului; înainte să se gândească la reforme, troica vrea să restabilească ordinea în țară, să stârpească buruienile ideologice care au crescut la umbra relativei relaxări din timpul lui Hrușciiov. În primul rând, trebuie pus capăt dezgropării crimelor din trecut. Reabilitările încetează, și la fel polemicile cu privire la perioada stalinistă. Expresiile „victimă a unei represiuni ilegale” și „reabilitare postumă” dispar din lucrările de specialitate. Noul regulament pentru arhivele Comitetului Central prevede că documentele care au legătură cu Lenin și familia sa și cu istoria PC bolșevic până în 1923 și în perioada Marelui Război Patriotic, 1941–1945, sunt singurele care trebuie protejate. Celelalte arhive vor putea fi distruse în viitor, cu acordul comisiei ad hoc din Comitetul Central.² În mod clar, e o încercare de a șterge urmele compromițătoare și a păstra doar documentele „pozitive”. Stalin nu este reabilitat, dar rolul său e relativizat, iar pentru istoria oficială el devine un simplu conducător printre ceilalți. Partidul ia asupra sa răspunderea pentru deceniile trecute, iar dacă *Vojd*-ul a comis greșeli, în orice caz nu e vorba de crime. Această revizuire a istoriei restabilește o răspundere colectivă minimalizând amploarea tragediei și satisface nomenclatura, care nu mai riscă să-și vadă acuzați unii dintre membri, cu pericolul ca vina lor să se întindă asupra întregii organizații.

Noua conducere dorește ca partidul să-și recapete prestigiul. Pentru asta, propaganda scoate la înaintare lupta împotriva invadatorului nazist, perioada cea mai consensuală din istoria URSS. Regimul se folosește de sacrificiul colectiv din timpul Marelui Război Patriotic pentru a organiza, în interes propriu, o demonstrație de loialitate publică și de legitimitate politică. Dacă Brejnev și tovarășii săi nu pot revendica un trecut revoluționar – erau prea tineri în 1917 –, rolul lor în război le permite să-și atribuie titlul de buni comuniști. La aniversarea a douăzeci de ani de la sfârșitul războiului mondial, în 1965, ziua victoriei este instituită drept sărbătoare oficială, își deschide porțile un nou muzeu al forțelor armate și comemorarea războiului e ridicată la rang de cult. Puțin mai târziu, la poalele Kremlinului este așezat un Mormânt al soldatului necunoscut, care va deveni un loc sacru pentru statul sovietic. La Volgograd, fostul Stalingrad, e ridicat un imens monument comemorativ având în centru o Maică Rusie care leagănă în aer o sabie lungă de 52 de metri. Bilanțul celor „20 de milioane de morți” devine un simbol mesianic al sacrificiului URSS pentru

1. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, ed. cit., p. 530.

2. Branko Lazitch, *Le Rapport Khrouchtchev et son histoire*, Le Seuil/Points (Histoire), 1976, pp. 42–43.

eliberarea lumii.¹ Crimele sunt șterse de devotamentul fără margini și nu mai există comuniști vinovați, ci doar eroi, inclusiv Stalin, desigur. Principiul orwellian al controlării trecutului pentru determinarea viitorului este aici deplin aplicat. Leonid Brejnev primește titlul de secretar-general al PC, care-i aparținuse lui Stalin, de dragul continuității și pentru a face uitată paranteza numită prim-secretarul Hrușciiov. Cultul personalității va face rapid din el cel mai bun dintre comuniști.

Restabilirea controlului presupune de asemenea reducerea la tăcere a disidenței apărute după publicarea (selectivă) a operelor lui Soljenițin, încuviințată de Hrușciiov. La fiecare sfârșit de săptămână, tinerii intelectuali se întâlnesc în continuare în Piața Maiakovski din Moscova ca să citească poeme și să vorbească liber. Arestarea, în 1965, a doi scriitori, Iuli Daniel și Andrei Siniavski, acuzați că-și publicaseră în Occident unele scrieri, este un avertisment pentru toată inteligența. Li se reamintește că autorii sunt mereu responsabili pentru literatura lor, mai ales dacă-și iau libertatea să se emancipeze de cenzură exportându-și producția fără autorizație. Procesul care urmează e primul proces politic public din perioada poststalinistă. Acuzați de „agitație sau propagandă în scopul de a submina sau a slăbi puterea sovietică”, Daniel și Siniavski sunt judecați pe baza scrierilor lor și sunt identificați cu personajele lor, o premieră în anele judecătorești. Până atunci, nimeni nu avusese ideea că Dostoievski din *Crimă și pedeapsă* ar putea fi făcut vinovat pentru crima comisă de eroul său Raskolnikov.² Condamnați la 5 și, respectiv, 7 ani de lagăr în regim sever, soarta celor doi scriitori ar fi trebuit să-i determine pe emulii lor să-și revizuiască atitudinea. Însă totul are mai degrabă efectul invers. Drept protest împotriva desfășurării procesului, se inițiază o petiție semnată de 80 de intelectuali, dintre care 60 sunt membri ai Uniunii Scriitorilor. Hrușciiov a spart cercul fricii, Brejnev și ai lui întâmpină greutăți în a-l reface. Intră în vigoare noi legi pentru a condamna nu doar „scrierile mincinoase”, ci și eventualele discursuri ținute împotriva puterii. „Organizarea de activități de grup care pot tulbura ordinea publică” devine de asemenea un posibil motiv pentru pedeapsa cu lagărul. Din acel moment începe o cursă de urmărire între regim și disidenți, în care cel dintâi răspunde cu tot arsenalul represiv la îndrăzneala și curajul celui din urmă. Numirea lui Iuri Andropov în fruntea KGB în 1967 va marca o nouă intensificare a acestei lupte. Odată cu el, disidența va deveni o boală mintală care necesită a fi tratată la spitalul de psihiatrie. Trebuie să fii nebun ca să-ndrăznești să gândești altfel decât puterea într-o societate totalitară.

Militarii sunt marii câștigători ai schimbării de conducere. Reducerile de efective și tăierile bugetare hotărâte de Hrușciiov sunt anulate, ministrul apărării, generalul (viitor mareșal) Ustinov e promovat în secretariat

1. Orlando Figes, *Les Chuchoteurs*, Denoël, 2009, p. 681.

2. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, ed. cit., p. 509.

și în Biroul Politic, iar la Congresul al XXIII-lea, din 1966, este anunțată o înăsprire a politicii externe al cărei beneficiar e complexul militar-industrial. Se precizează că ideea conviețuirii pașnice se aplică doar relațiilor Est-Vest, în vreme ce oriunde altundeva competiția dintre cele două tabere trebuie să rămână vie. Hrușciov aplica deja acest program. Confuzia de interese între cauza comunistă și dezvoltarea sectorului militar nu se explică doar prin legăturile privilegiate pe care le întreține Brejnev cu Armata Roșie. Pentru PC, această politică va contribui la recucerirea deja începută odată cu glorificarea Marelui Război Patriotic. Dându-se drept reprezentantul politic al intereselor armatei, partidul atrage în beneficiul său prestigiul militar moștenit din vremea celui de-al Doilea Război Mondial. Armata Roșie devine un model social în momentul în care emfaza patriotică și militaristă servește și pentru a masca greutățile vieții cotidiene. Dacă întâietatea acordată complexului militar-industrial, și mai ales fundamentului său, industria grea, nu aduce ordinea în economia țării și nu rezolvă problemele sale de aprovizionare, totuși întărește puterea URSS pe scena mondială, ceea ce poate reprezenta o compensație pentru sacrificiile cerute. Sau în orice caz noua putere speră să fie astfel.

Nomenclatura își ia revanșa politică. Odată abandonată descentralizarea, se restabilește o verticală a puterii care-i este profitabilă, cu acordarea de prebende și cu apărarea domeniilor rezervate. Fiefurile amenințate o vreme își recapătă rostul și splendoarea, și apar altele noi, pe măsură ce nomenclatura se extinde. Comitetul Central al PCUS, care număra 300 de membri în momentul debarcării lui Hrușciov, va număra 420 zece ani mai târziu; conducătorii regionali obțin stabilitatea locului de muncă după decenii de teroare stalinistă și de rotație a cadrelor la Hrușciov. Aceasta va conduce la o îmbătrânire a personalului partidului-stat (în 1981 media de vârstă e de 59 de ani, pe când în 1971 era de 49) care va simboliza sfârșitul epocii Brejnev, când URSS va semăna cu o gerontocrație. PC ia proporții: efectivele sale, care se ridicau la 5.883.000 de membri la moartea lui Stalin, vor trece cu puțin de 15 milioane în 1976.¹ O creștere cu 300%, câtă vreme populația URSS va spori în aceeași perioadă cu doar 40%. Hrușciov anunțase o nouă constituție, pe care însă n-a avut timp s-o elaboreze, iar Brejnev reia ideea, și astfel în 1977 va fi adoptată noua formă a legii fundamentale. Constituția brejneviană va reveni la marile principii ale constituției staliniste din 1936, punând mai mult ca oricând accentul pe rolul partidului. „Forța conducătoare, călăuza societății sovietice, nucleul sistemului său politic și al tuturor organismelor sociale și de stat este Partidul Comunist din Uniunea Sovietică”, va aminti articolul 6 al primului capitol. „PCUS există pentru popor și servește poporul”, va preciza noua lege fundamentală, în buna limbă de lemn sovietică. „Înarmat cu doctrina marxist-leninistă, PCUS hotărăște

1. Michel Heller, *La Machine et les Rouages*, Gallimard/Tel, 1994, p. 103.

linia generală de dezvoltare a societății și pe aceea a politicii interne și externe a URSS, dirijează activitatea de creație a poporului sovietic, conferă un caracter planificat, fundamentat științific, luptei sale pentru victoria comunismului.“ Puterea partidului, deja eficientă și totală, avea să fie codificată prin intermediul acestei constituții, pentru a satisface o nomenclatură aflată în căutarea stabilității.

Înrădăcinarea și consolidarea partidului favorizează clientelismul și un sistem de valori în care loialitatea primează asupra competenței și a principiilor ideologice. Stalin prin teroare, Hrușciiov prin reforme au încercat să lupte împotriva feudelor care apar inevitabil atunci când puterea e absolută. Odată cu Brejnev, nu se mai pune nici o piedică agregării de cercuri familiale, iar cooptarea devine regula în toate eșaloanele puterii. Numărul unu dă tonul plasându-și oamenii de încredere printr-o metodă nouă. Sub Stalin și Hrușciiov, afinitățile ideologice jucau un rol esențial când se făceau promovări; sub Brejnev, legăturile personale sunt hotărâtoare. Acesta din urmă se înconjoară de oameni cu care deja a lucrat. Există mai întâi filiera Ucrainei sale natale, mai exact a orașului Dnipropetrovsk, unde a deținut funcții și înainte, și după război. Trei membri ai Biroului Politic au trecut pe-acolo, și la fel vicepreședintele Consiliului de Miniștri, vicepreședintele KGB, ministrul de interne, responsabilul secretariatului său etc. Moldova e cealaltă filieră. Brejnev, care a condus această republică la începutul anilor '50, și-a întâlnit acolo succesorul (Konstantin Cernenko, membru al Biroului Politic, va deveni, pentru scurt timp, secretarul-general al PCUS după moartea lui Brejnev), de asemenea pe viitorul său cumnat, Semion Tvigun, pe care-l va face vicepreședinte al KGB, și pe viitorul șef al Departamentului de Științe din Comitetul Central.¹ Brejnev introduce în ierarhie o doză de nepotism care leagă și mai mult între ele feudele. Fiul său ocupă un post important la Comerț Exterior (un minister care-ți permite să călătorești mult în străinătate, privilegiul suprem în URSS), fiica prim-ministrului Kosîghin conduce Biblioteca de Stat, o instituție prestigioasă, fiul ministrului afacerilor externe Gromîko se ocupă de Africa la Academia de Științe etc.

Nomenclatura, care trăiește la un nivel cu mult peste sovieticii de rând, nu se mulțumește să evite situațiile nesigure din trecut consolidându-și puterile. În timpul lui Brejnev, ea prosperă și se răspândește în toate nișele pe care partidul-stat reușește să i le găsească. Noua ordine care rezultă se interesează, mai mult decât orice, de perpetuarea privilegiilor. Stagnarea ce va caracteriza epoca Brejnev se explică în parte prin această reproducere a elitei sovietice care trebuie să absoarbă puținul dinamism de care mai este încă în stare sistemul. În afară de complexul militar-industrial, care se dezvoltă pentru prestigiul URSS, țara se scufundă într-o criză care-o marginalizează. Iluziile puterii pot să

1. Michael Voslensky, *La nomenklatura*, ed. cit., pp. 294-295.

mascheze amploarea răului, dar nu-l pot vindeca. După douăzeci de ani de asemenea regim, toți indicatorii economici se vor prăbuși până la urmă, ceea ce vor arăta până și statisticile sovietice, inevitabil cosmetizate: scăderea producției industriale de la 8,4% în 1965 la 3,5% două decenii mai târziu, scăderea productivității de la 6,3% la 3%, în aceeași perioadă, și a investițiilor de la 7,5% la 1,8%.¹ Sub Brejnev, sistemul sovietic se anchilozează în aceeași măsură în care nomenclatura se va răspândi și va îmbătrâni.

Suveranitatea limitată

În ciuda nevoii imperioase de relansare economică, noua echipă conduce toare se lovește de aceleași obstacole ca Hrușciiov în încercarea de a îmbunătăți funcționarea sistemului: o centralizare care anihilează orice inițiativă, o birocrăție la cote excesive și absența motivației la muncitori. Agricultură rămâne punctul nevralgic al regimului. După colectivizare (Stalin), șarlatanie (Lîsenko), voluntarismul legat de pământurile virgine și de cultivarea cu porumb a întregii țări (Hrușciiov), puterea încearcă și calea cooperării cu țărani. Statul reduce cotizațiile obligatorii, ceea ce ar trebui să le permită producătorilor să vândă mai mult către... stat, singurul cumpărător. Se lansează un program de amenajare a terenurilor, de construire a unor canale, de producere a noi îngrășăminte și mașini agricole. Țăranilor din colhozuri li se oferă dreptul la o pensie și la un salariu minim garantat, cu mult mai mici, totuși, decât cele ale salariaților din sovhozuri (ferme de stat) și din întreprinderi. Nimic nu funcționează, „înflorirea agriculturii” rămâne un miraj, iar URSS va deveni pentru totdeauna – până la dispariția sa – dependentă de importurile de cereale și de alte produse agricole pentru a ameliora deficitele cronice de producție și aprovizionare. În sectorul industrial, prim-ministrul Kosîghin vrea să scape de balast inspirându-se din teoriile unui economist din Harkov, Evsei Liberman, care pretinde că poate să facă să fie compatibile planul statului, profitul întreprinderilor și interesul muncitorilor. Liberman ajunge un fel de guru economic al Kremlinului. În opinia sa, rentabilitatea întreprinderilor trebuie să fie criteriul bunei lor funcționări, ceea ce în țara „socialismului înfăptuit” pare o idee iconoclastă. Profiturile obținute ar trebui să permită acordarea unor prime pentru salariați, precizează economistul. Pentru a reuși „revoluția” Liberman, firmele trebuie să-și sporească autonomia și să aplice principiile cererii și ofertei, complet străine unei economii centralizate. La Congresul al XXIII-lea al partidului, din primăvara 1966, acest program sortit eșecului este

1. Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique de Krouchtchev à Gorbatchev*, ed. cit., p. 495 [ed. rom. cit., p. 80 – n. tr.].

abandonat. „Liberalizarea“ întreprinderilor e incompatibilă cu restaurarea ministerelor centrale dorită de nomenclatură după eforturile de descentralizare ale lui Hrușciiov. Reforma Liberman eșuează înainte să înceapă, iar criza URSS se adâncește.

Bolnavul sovietic se întoarce așadar către teritoriile sale dependente. În Republica Democrată Germană și în Ungaria sunt întreprinse reforme economice. Cehoslovacia, „locomotiva“ industrială în cadrul Comecon, întârzie să-și asume rolul. Produsele sale nu mai fac față concurenței pe piețele externe, productivitatea scăzută a întreprinderilor sale lasă impresia unui deficit cronic de mână de lucru. Industria cehă trăiește din rezervele acumulate din vremea monarhiei, Slovacia, mai modernizată, nu e de ajuns pentru a învinge inerția.¹ Moscova se lovește de conservatorismul politic al conducerii Partidului Comunist Ceh, sub oblăduirea lui Antonín Novotný, un bătrân stalinist. În general, partidul cehoslovac nu s-a aflat niciodată în avangardă. Partidul Comunist Ceh a fost înființat târziu, în 1921, și a fost ultimul din Europa de Est care a luat puterea după război, în 1948. De asemenea, a pierdut trenul destalinizării din 1956, spre deosebire de tovarășii polonezi și unguri, cu toate că aceștia din urmă au plătit-o foarte scump. URSS are nevoie de o Cehoslovacie socialistă mai modernă, mai dinamică, mai performantă. Antonín Novotný, care conduce destinele țării de la moartea lui Klement Gottwald, în 1953, a devenit un obstacol. De la începutul anilor '60, țara cunoaște o oarecare agitație în mediile intelectuale, pe care cei mai „conservatori“ încearcă s-o țină la secret. Un număr de personalități comuniste, economistul Ota Šik, politologul Zdeněk Mlynář, jurnalistul Jiří Pelikán mai ales, pledează pentru reforme, susținuți de intelectuali precum Václav Havel. Aflat la conducerea PC Slovak din 1963, Alexander Dubček încearcă să coaguleze curențele reformatoare, însă câtă vreme Moscova e neclintită situația rămâne înghețată. La sfârșitul anului 1967, la presiunea Kremlinului, Novotný face uz de „dreptul la pensionare“. Alexander Dubček preia conducerea Partidului Comunist Ceh la începutul lui ianuarie 1968, iar președinția republicii îi revine, două luni mai târziu, unuia dintre partizanii săi, generalul Svoboda. E începutul „Primăverii de la Praga“ și o nouă modalitate prin care URSS slăbește lațul de la gâtul „democrațiilor populare“, în limite bine stabilite.

Alexander Dubček nu dorește să lichideze regimul comunist, ci vrea să-l dezvolte. Format la școala sovietică, fiindcă și-a petrecut tinerețea ca refugiat în URSS împreună cu familia sa, și-a dobândit cunoștințele teoretice la Moscova, unde a făcut studii politice până în 1958. Numirea sa în fruntea Partidului Comunist Ceh a fost agreată de Kremlin, căci era „candidatul conducerii sovietice“. Moscova speră că, prin el, reformele dorite vor elibera „forțele productive“ ale țării. La nivel economic, e vorba

1. Pavel Belina, Petr Cornej, Jiri Pokorny, *Histoire des Pays tchèques*, Le Seuil/Points (Histoire), 1995, p. 446.

de relaxarea planificării, pentru a favoriza autonomia întreprinderilor; pe plan politic, „dictatura proletariatului“ trebuie înlocuită cu un regim de drept, care să respecte mai mult libertățile și nevoile individuale. Programul de acțiune adoptat de partid la 5 aprilie 1968 prevede crearea unui sistem federal, cu drepturi egale pentru cehi și slovaci, înființarea unei adunări legislative în locul parlamentului, rămas până astăzi doar cu rolul de registratură, împărțirea puterilor între stat și partid și ridicarea cenzurii. Hegemonia Partidului Comunist nu e pusă în discuție, nu e permisă existența nici unei alte formațiuni politice. Aceste două dispoziții sunt esențiale în ochii comuniștilor de la Praga și de la Moscova. Oamenii aleși de Dubček pentru a pune în aplicare reformele sunt apropiați ai sovieticilor, fie că e vorba de comunistul însărcinat cu programul de acțiune al partidului, de noul conducător al PC Slovak, de responsabilul comisiei de control a partidului sau de șeful securității statului. Încă de la început, Dubček, sub supravegherea Moscovei, nu se străduiește să-și aplice politica. Alegerile stabilite pentru luna mai sunt amânate sine die.¹ Aceste întârzieri dezamăgesc societatea civilă, care spera la mai mult și care vrea să meargă mai departe. Fisura dintre putere și popor, atât de caracteristică regimurilor comuniste, nu e încă reparată. În iunie, scriitorul Ludvík Vaculík publică un „Manifest din două mii de cuvinte“, criticând dur conservatorismul partidului, „un organ de putere și o forță de atracție pentru egoiștii ambițioși, pentru lași și pentru toți cei care nu au conștiința curată“, după cum îl descrie el. Textul său face apel la cetățeni să ceară mai multă libertate și este semnat de mii de persoane. Conducerea sovietică dorește reforme hotărâte de sus și nu e pregătită să accepte revendicări venite de jos, caz în care întregul edificiu totalitar s-ar putea vedea pus în discuție.

La Moscova, Biroul Politic se neliniștește de evoluția evenimentelor. Hotărârea de a convoca un congres al Partidului Comunist Ceh pentru începutul lunii septembrie determină Kremlinul să se teamă de ce-i mai rău. Reformiștii vor ca la congres să fie adoptate noi statute, care să acorde dreptul la exprimare în interiorul partidului tuturor celor care n-ar fi de acord cu politica aplicată. Această propunere e o bombă politică. Ea aduce atingere principiului sacrosanct al „centralismului democratic“ care asigură funcționarea tuturor partidelor comuniste din lume. A-i permite unei minorități să se exprime reprezintă o ruptură cu tradiția leninistă. „Centralismul democratic“ este regula de aur a partidelor care se reclamă de la moștenirea bolșevică. Această practică îi obligă pe comuniști să urmeze o singură politică, anume aceea dictată la congres și pusă în practică sub auspiciile secretarului-general. Există o evidentă corelație între „centralismul democratic“ și politica totalitară aplicată de partidele

1. Jacques Rupnik, „1968 et les paradoxes du communisme tchécoslovaque“, în *Le Printemps tchécoslovaque 1968* (coord. François Fejtő, Jacques Rupnik), Complexe, 1999, pp. 30–31.

comuniste aflate la putere. Comunismul și comuniștii nu cunosc altă formă de funcționare în afară de cea autoritară. Toate practicile din interiorul partidului sunt transferate apoi în exterior, asupra întregii societăți, imediat ce partidul găsește resurse pentru asta, imediat ce capătă hegemonia. Proiectul de statut al PC Ceh repune în discuție această practică ce datează de la Congresul al X-lea al Partidului Comunist (bolșevic) din Rusia, din 1921, când Lenin a interzis facțiunile. Vladimir Ilici, care aparținuse el însuși minorității Partidului Muncitoresc Social-Democrat din Rusia și care profitase de pe urma indulgenței majorității (menșevicii)¹, pentru ca în final să destabilizeze partidul, știa ce pericol puteau reprezenta minoritățile în acțiune. Interzice facțiunile, moment după care lupta „antifacțiuni” a devenit o preocupare de bază în toate partidele comuniste – apartenența la o facțiune e acuzația supremă cu care să te descotorosești de concurenți și opozanți. „Centralismul democratic” este, în felul său, un oximoron comunist care desemnează de fapt practica totalitară a partidelor comuniste. Kremlinul n-ar putea tolera această provocare.

Moscova și-a propus să pună capăt experimentului „Primăvara de la Praga” începând din martie 1968, într-un moment în care nu se punea încă problema unor statute noi pentru Partidul Comunist Ceh. La reuniunea Biroului Politic din 21 martie, responsabilul Partidului Comunist din Ucraina, Piotr Efimovici Șelest, va pleda pentru o intervenție, de teamă ca nu cumva evenimentele din Cehoslovacia să ajungă să submineze „soarta taberei socialiste”. În aceea zi, Iuri Andropov, șeful KGB, a fost singurul care i-a susținut propunerea.² Pe 2 iulie, Biroul Politic revine asupra problemei, în timp ce trupele sovietice se află deja în Cehoslovacia pentru a participa la operațiuni militare. La Kremlin se formează acum o majoritate pentru a rezolva cât mai repede problema. Brejnev trage de timp, vrea să fie sigur că situația a fost evaluată corect, vrea mai întâi să se consulte cu ceilalți lideri comuniști, pentru ca intervenția să aibă loc sub acoperirea Pactului de la Varșovia. Pe 3 iulie, numărul unu sovietic se întâlnește cu János Kádár, omologul său ungar, ca să-l convingă să susțină o operațiune militară.³ Acordul său e important, având în vedere precedentul ungar din 1956. Conducerea sovietică vrea să se mențină în „legalitatea socialistă”, Bulgaria și RDG au fost primele care au

1. Să amintim că numele de „bolșevic” vine de la *bolșinstvo*, care înseamnă majoritate, iar cel de „menșevic”, de la *menșinstvo*, care înseamnă minoritate, cu toate că cei din urmă au fost mai numeroși decât partizanii lui Lenin în Partidul Muncitoresc Social-Democrat din Rusia.

2. Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *Le KGB à l'assaut du tiers-monde*, ed. cit., pp. 372-373.

3. Rudolf Pikhovai, „1968 vu de Moscou: comment l'invasion fut préparée”, în *Le Printemps tchécoslovaque 1968*, ed. cit., p. 145.

solicitat o intervenție.¹ La sfârșitul lui iulie, Biroul Politic avizează hotărârea, declarațiile care trebuie să justifice invazia sunt aprobate de conducerea sovietică, inclusiv un apel (fictiv) al comuniștilor cehoslovaci care va servi pentru a legitima intrarea tancurilor sovietice în Praga, când va veni momentul. La 17 august, Brejnev informează Biroul Politic că a obținut sprijinul lui Kádár.² Pe 21 august 1968 forțele Pactului de la Varșovia restabilesc ordinea comunistă în Cehoslovacia.

„Orice partid comunist e răspunzător nu doar în fața propriului popor, ci mai ales în fața tuturor țărilor socialiste, în fața întregii mișcări comuniste, explică Pravda. Un stat socialist face parte din comunitatea socialistă și deci nu poate nesocoti interesele generale ale acestei comunități.“ Internaționalismul proletar, un alt concept leninist, implică ireversibilitatea „alegerii“ comuniste. Partidul-stat care și-a luat acest angajament trebuie să fie răspunzător pentru el în fața țărilor surori și să renunțe la dreptul de a-și schimba părerea. Interesele comunității socialiste sunt prin natura lor superioare intereselor naționale ale statelor membre și legitimează orice formă de ingerință. Doctrina este stabilită pe 26 septembrie, într-un alt articol din *Pravda*, cu titlul explicit „Suveranitatea și obligațiile internaționale ale țărilor socialiste“. Expresia „suveranitate limitată“ care apare acum devine doctrina oficială a Moscovei. Acest nou oximoron e versiunea oficială a unei stări de lucruri care există încă din perioada postbelică, după apariția „democrațiilor populare“. Un stat socialist este suveran doar în limitele pe care i le impune statutul său de „teritoriu dependent“ față de puterea sovietică. În 1965, poporul ungar a depășit limitele, dorind să se emancipeze de comunitate; în 1968, comuniștii cehi au încălcat regulile aceleiași comunități, urmărind să repună în discuție centralismul democratic. Fidel Castro, ultimul venit în confrerie, a explicat acest lucru sprijinind în mod public intervenția sovietică: „Esențialul este să știm dacă blocul socialist poate îngădui dezvoltarea unei situații politice care ar duce la separarea unei țări socialiste și la căderea ei în mrejele imperialismului, spune el. Din punctul nostru de vedere, acest lucru nu e admisibil, iar blocul socialist are dreptul să-l împiedice într-un fel sau altul.“³

„Primăvara de la Praga“ nu are nimic de-a face cu revoluția maghiară din 1956, și nici rezolvarea crizei nu va fi similară. La Budapesta, poporul se ridicase împotriva comunismului și tot poporul a fost pedepsit. Insurcția odată înăbușită, populația a fost supusă unei noi terori, după cea din 1944–1948, în momentul în care partidul comunist a preluat puterea.

1. *Le Monde*, 14 mai 1992.

2. Rudolf Pikhōia, „1968 vu de Moscou: comment l'invasion fut préparée“, în *Le Printemps tchécoslovaque 1968*, ed. cit., pp. 150–153.

3. Discurs din 26 august 1968, *apud* Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *Le KGB à l'assaut du tiers-monde*, ed. cit., p. 34.

Partidul Muncitoresc Socialist Ungar, noul nume adoptat de comuniști după 1956 pentru a-și recăpăta o virginitate politică, și-a pus în mișcare apoi toate resursele pentru a distruge bazele autonomiei sociale cucerite în cursul evenimentelor din toamnă. Să ne amintim că aproape două mii de persoane au fost executate, s-au pronunțat foarte multe condamnări la închisoare, în fabrici au fost instituite norme de muncă dure, iar în mediul rural a reînceput colectivizarea. Traumatizând populația cu acest al doilea regim de teroare, puterea a vrut să facă societatea civilă să-nțeleagă că n-avea altă soluție decât să accepte sistemul său politic. Odată administrată această lecție, Partidul Comunist Ungar a putut începe să slăbească strânsoarea, în același timp menținându-se în limitele stabilite de fratele mai mare sovietic. Ceea ce avea să nască așa-numitul „kadarism“, de la numele noului secretar-general János Kádár, omul cu „normalizarea“ ungară. În Cehoslovacia, partidul e cel care trebuie „normalizat“, fiindcă a păcătuit dorind să repună în discuție modul de funcționare leninist. În Ungaria a trebuit reconstruit un PC dezintegrat; în Cehoslovacia trebuie epurat un partid debusolat. În această din urmă țară, comuniștii sunt primii vizați de reinstaurarea ordinii sovietice. Cinci sute de mii de membri ai Partidului Comunist Ceh își pierd carnetul, însă numărul proceselor rămâne restrâns, iar între 1969 și 1972 vor fi judecate în jur de 4.400 de delikte politice.¹ Pentru 30.000 de bătrâni comuniști, excluderea din partid e însoțită de interdicția de a-și mai practica profesia; 17% dintre ofițeri sunt excluși din armată și o treime dintre subofițerii din Siguranța Statului sunt constrânși să demisioneze. Academia de Științe, institutele, universitățile, instituțiile culturale, organele de informație sunt epurate, un sfert dintre profesorii din școlile primare și secundare își pierd locul de muncă.² În această „normalizare“, Gustáv Husák, care l-a înlocuit pe Dubček în fruntea Partidului Comunist Ceh, joacă rolul lui Iuda pe care l-a preluat deja și János Kádár în Ungaria în numele sovieticilor. Cei doi conducători au, de altfel, multe puncte în comun. Amândoi sunt comuniști care au căzut victime regimului în anii '50, amândoi s-au alăturat cu speranță „revoluției“ în țările lor – unul, revoluționarului Octombrie ungar, celălalt, Primăverii de la Praga –, amândoi și-au trădat apoi cauza și propriul popor. Controlați de la Moscova, ei sunt acum ze-loși „normalizatori“.

GUSTÁV HUSÁK, „NORMALIZATORUL“ CEHOSLOVACIEI

Provenit din rândurile unei intelighenții slovace pentru care, începând din anii '30, loialitatea față de Uniunea Sovietică se îmbina cu o pronunțată sensibilitate națională, Gustáv Husák este un reprezentant al „național-comunismului“. Spre

1. George Schöpflin, „La normalization en Europe de l'Est: la réimposition du système soviétique“, în *Le Système communiste, un monde en expansion* (coord. Pierre Kende, Dominique Moïsi, Ilios Yannakakis), IFRI, 1982, pp. 207–208.

2. Pavel Belina, Petr Cornej, Jiri Pokorný, *Histoire des Pays tchèques*, ed. cit., p. 456.

sfârșitul războiului, Husák preconiza chiar realipirea Slovaciei, ca republică sovietică, la URSS mai degrabă decât la o Cehoslovacie reconstituită și condusă de la Praga. Stalinist înrăit în anii '40, își va petrece anii '50 în închisoare pentru „naționalism burhez”. În anii '60, revine treptat în prim-planul scenei politice, grație liberalilor praghezi, iar Primăvara de la Praga i-a fost – ceea ce adesea se uită – adevărata trambulină politică. În martie 1968, Husák declară de la tribuna unuia dintre nenumăratele mitinguri: „Principală sarcină este astăzi democratizarea aparatului de stat, a sindicatelor, a tuturor instituțiilor [...] în așa fel încât nici o persoană și nici un grup să nu mai poată face din noi niște oi.” Așa vorbea omul care avea să-și persecute neobosit vecinii de tribună. În ajunul invaziei, Husák declara într-o fabrică din Slovacia: „Sunt ferm convinși că noul curent, reprezentat la noi de tovarășul Dubček, este atât de puternic în rândul popoarelor ceh și slovac, încât nu există nici o forță capabilă să ne tragă înapoi.” Evident, cu excepția unei intervenții militare sovietice, declanșată doar câteva ore mai târziu și care-i permite lui Husák să-și înceapă fulminanta ascensiune la putere. [...]

Husák convinge PC Slovak să voteze o rezoluție care condamnă intervenția militară. Ceea ce nu-l va împiedica nicidecum ca trei zile mai târziu, la Moscova (unde-i va reîntâlni, abia ieșiti din închisoare, pe Dubček și pe ceilalți conducători ai Partidului Comunist Ceh)*, să fie primul care se pronunță în favoarea semnării dictatului lui Brejnev. Odată întors la Bratislava, el va afirma [...] „Susțin concepția tovarășului Dubček, am participat la elaborarea ei, și o voi susține fără rezerve în continuare; fie rămân cu el, fie am să plec.”

Bineînțeles, Husák n-a plecat. Ba tocmai el și-a asumat sarcina de a-l face să plece pe Dubček și de a duce la bun sfârșit normalizarea.

Jacques Rupnik, „1968 et les paradoxes du communisme tchécoslovaque”, în *Le Printemps tchécoslovaque 1968* (coord. François Fejtő și Jacques Rupnik), Complexe, 1999, pp. 31–33.

* Conducerea Partidului Comunist Ceh a fost adusă cu forța la Moscova pentru a aproba invazia, ca să se respecte „legalitatea socialistă” dragă lui Brejnev (nota T.W.).

Pentru că intervenția sovietică în Ungaria nu a avut aceleași cauze ca intervenția din Cehoslovacia, nici impactul șocului nu a fost același în cele două țări. „Normalizarea” de la Praga se va dovedi mult mai puțin performantă decât cea pusă în practică la Budapesta. „Cine nu este împotriva noastră este cu noi”, a declarat Kádár la cinci ani după înăbușirea revoluției. Aceste cuvinte vor deschide calea pentru o amnistie și vor favoriza un compromis între PC și societatea ungară. Situația nu e deloc la fel în Cehoslovacia, care trăiește o normalizare înfloritoare, pentru că foarte constantă, normalizare care blochează țara într-un fel de istoveală generală. Brejnev îi înlesnise lui Dubček accesul la putere, în speranța că reformele politice vor dinamiza economia. Mantia de plumb care s-a așternut peste țară după 21 august 1968 aduce exact efectul invers. Legea privind întreprinderile, care ar fi putut fi un prim pas către economia de piață, este abrogată pentru a lăsa locul unei clasice și rigide planificări centralizate. Industria grea este din nou privilegiată, în detrimentul celorlalte ramuri. Exporturile cehoslovace cedează teren peste tot unde riscă să lezeze interesele producătorilor din Uniunea

Sovietică. Articolele de bună calitate sau de calitate superioară sunt exportate în URSS în schimbul unor produse de proastă calitate și semifinite sau al materiilor prime. Nomenclatura „normalizată” care ia locul experților „reformatori”, alungați ori constrânși să se exileze după intervenția militară, nu are competențele necesare și e înclinată să se gândească mai des la interesele personale decât la performanța economică. Mai mult decât atât, Moscova pompează cât de multă valută poate în comerțul exterior „pentru a sprijini – zice-se – mișcarea muncitorească internațională”¹. Țara e pedepsită pentru că a crezut în „primăvară”.

Soarta Ungariei „normalizate” a fost mai bună, într-o oarecare măsură. „Kadarismul” apare cu timpul ca o versiune mai moderată a sistemului, un fel de răsplată acordată poporului ungar în urma chinului la care a fost supus. În mediul rural, după etapa de re colectivizare de la începutul anilor '60, a urmat o formă de liberalizare. Cooperativele agricole au obținut o oarecare autonomie de administrare, de producție și de comercializare. Bătrânii țărani bogați, „culacii”, au fost puși în funcții de conducere pentru ca gospodăriile colective să beneficieze de pe urma experienței lor. Lipsa cronică de alimente a rămas doar o amintire – caz unic în universul socialist. Meșterii care fuseseră „naționalizați” și-au regăsit atelierile și prăvăliile, au fost create „noi mecanisme economice” pentru întreprinderile mici și mijlocii. Planul a fost redus, prețurile au fost în parte liberalizate și s-a acordat oarecare autonomie pentru administrarea producției, politica salarială și comercializarea produselor. „Noile mecanisme economice”, cum au fost numite aceste reforme, s-au oprit totuși în punctul în care interveneau interesele nomenclaturii. Nu sunt vizate „feudele industriale”, deținute de „marii baroni”, directorii celor mai mari cincizeci de întreprinderi de stat, care controlează 80% din producția industrială și care au legături directe cu șefii aparatului de partid. Acest lobby foarte intens a fost scutit de reforme.² János Kádár a avut grijă, de asemenea, să nu se atingă de fundamentele politice ale regimului. În acest sens, el a deschis calea pe care vor merge treizeci de ani mai târziu conducătorii chinezi sub impulsul lui Deng Xiaoping. În privința instituțiilor sale, Ungaria nu diferă cu nimic de celelalte țări comuniste: PC deține monopolul total, instituțiile așa-zis reprezentative (parlamentul etc.) sunt doar de fațadă, presa și cultura se află sub control, orice legalitate e subordonată partidului și nu e permisă nici un fel de activitate politică, sindicală ori culturală în afara cadrelor oficiale.³ Prin schimbările introduse se urmărește creșterea eficienței sistemului și a bunăstării populației, așadar

1. Pavel Belina, Petr Cornej, Jiri Pokorny, *Histoire des Pays tchèques*, ed. cit., pp. 461–463.

2. Miklós Molnár, *Histoire de la Hongrie*, Perrin/Tempus, 2004, p. 420.

3. Pierre Kende, „La normalization en Hongrie”, în *Processus de normalisation en Europe centrale soviétisée: Les crises des systèmes de type soviétique*, 1983, proiect de cercetare, p. 9.

nu sunt schimbări ideologice. Acest „socialism al gulașului“, felul de mâncare tradițional unguresc, nu are nimic de-a face cu „socialismul cu față umană“, care rămâne doar o iluzie.

Suveranitatea limitată pe care Cehoslovacia tocmai a experimentat-o este tot o formă de adaptare a internaționalismului proletar la un moment al istoriei în care dimensiunea națională a comunismului capătă amploare. În fiecare partid aflat la putere, precum și în marile partide comuniste occidentale, mai ales în cel italian și în cel francez, naționalismul devine din ce în ce mai mult un factor de seducție și de mobilizare, indispensabil pentru a remedia eșecurile provocate de ideologia marxist-leninistă. În țările „socialismului înfăptuit“, oricine poate vedea zilnic cu ochiul liber că regimul nu e în stare să satisfacă nici cele mai elementare nevoi ale populației; în partidele comuniste care visează să pună mâna pe putere, „modelul“ sovietic și-a pierdut din atractivitate după destalinizare, înăbușirea revoluției ungare, schisma dintre Moscova și Beijing și zdrobirea „Primăverii de la Praga“. Factorul național, care a însoțit dintotdeauna idealul comunist, tinde să capete prioritate față de acesta din urmă când iluziile se năruie. Național-comunismul reprezintă viitorul sistemului. El e deopotrivă un mijloc de a atrage mai ușor popoarele și o adaptare a ideologiei originare la caracteristicile fiecărei țări în parte, odată ce Moscova și-a pierdut rolul de capitală incontestabilă a comunismului. În țările democratice, partidele comuniste încep să vorbească despre o „cale națională spre socialism“; în „democrațiile populare“, partidele comuniste zgândăre instinctele naționaliste ale cetățenilor lor „socializați“. „Suveranitatea“ acordată de URSS partidelor frățești din Europa de Est confirmă acest proces, limitându-i în același timp efectele printr-un drept de ingerință.

Un suflu nou

Polonia și România sunt probabil cele două țări socialiste care aveau să aplice cel mai bine o versiune locală de comunism, adică fără să atenteze la cauză și având acordul Moscovei. Władysław Gomułka, ajuns la putere după „Octombrie polonez“ din 1956, reprezintă tipul „național-comunistului“. „Naționalismul“ său îl aruncase, la începutul anilor '50, în carerele staliniste, ceea ce însă nu l-a făcut să-și piardă încrederea în comunism. Întoarcerea sa în prim-planul scenei politice a adus speranța unei „căi poloneze“ spre socialism. Populația, în schimb, și-a pierdut de-atunci iluziile. Libertățile publice se supun în continuare legilor comuniste clasice, relativa deschidere economică a eșuat. Renunțarea la colectivizare în agricultură, mărirea salariilor, prioritatea acordată producției de bunuri de consum au îmbunătățit condițiile de trai din Polonia pentru scurt timp. Economia poloneză, prizonieră în chingile statului, nu reușește în continuare să răspundă cererii. De la sfârșitul anilor '50,

țara s-a instalat într-o criză latentă din care nu va mai ieși niciodată cu-adevărat până la căderea regimului, treizeci de ani mai târziu. Nu se mai găsește carne, a dispărut și pâinea, iar înainte de ele, o grămadă de alte produse. „Trăim într-o stare de catastrofă permanentă – scrie în 1963 matematicianul Hugo Steinhaus. În viața cotidiană, lucrurile stau cam așa: nu se găsește carne, cu excepția unor fileuri mult prea scumpe; aproape în fiecare zi ni se taie lumina, apa, sau presiunea gazului e redusă atât de mult, încât nu mai ai cum să gătești. Lipsa lămpilor, lipsa zahărului, lipsa sortimentelor mai bune de cârnați și salam. La poștă, lipsa plicurilor, iar dacă acestea totuși există ți-e imposibil să le lipești, fiindcă stratul de adeziv nu are decât un milimetru; de asemenea, lipsa hârtiei pentru scrisori. În școli, copiii trebuie să stea îmbrăcați cu paltoanele, pentru că sălile de clasă nu sunt încălzite.”¹ Fiecare familie cheltuie mai bine de 50% din veniturile lunare pe mâncare – o caracteristică a țărilor sărace; în aceste condiții, orice scumpire e considerată un dezastru. Fiindcă nu au o locuință, sute de mii de polonezi trăiesc în pivnițe, în mansarde, în coșmelii de șantier. Mortalitatea infantilă e una dintre cele mai ridicate din Europa, iar tuberculoza e virulentă. Numărul de automobile raportat la numărul de locuitori abia-l atinge pe cel din Marea Britanie a anului 1928. Poate că nicăieri altundeva nu se pot măsura mai bine decât în Polonia pagubele produse de o economie centralizată și socializată. Această țară se găsește, după douăzeci de ani de socialism, într-o situație economică, socială și sanitară proprii unei țări în curs de dezvoltare. Această întârziere poate fi pusă pe seama pagubelor suferite în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, însă Germania, care a suferit mult mai mult decât Polonia de pe urma acestui război, se găsește deja, în anii '60, în plină dezvoltare economică – partea sa occidentală cel puțin.

Aflat în incapacitatea de a rezolva această criză a sistemului, Gomulka s-a angajat într-o politică naționalistă excesivă, în speranța că va „distrage” populația de la greutățile ei cotidiene. Propaganda regimului s-a apucat chiar să alimenteze sentimentele antisemite existente latent dintotdeauna în această țară cu puternică tradiție catolică. Majoritatea evreilor polonezi au fost exterminați în lagărele de concentrare naziste, iar comuniștii reînvie ura împotriva supraviețuitorilor. La sfârșitul anilor '60, nu evreul ca atare e cel pe care puterea se-apucă să-l urmărească, pentru a nu șoca memoria, ci sionistul, acolitul Israelului, dușmanul „progresiștilor arabi”, aliații de nădejde ai „taberei socialiste”. Acest subterfugiu nu păcălește însă pe nimeni.

VÂNĂTOAREA DE EVREI ÎN POLONIA

Sioniștii sunt peste tot. Pentru a-i urmări, organizațiile de partid se mobilizează. În fiecare seară milioane de telespectatori sunt invitați la manifestații în cele

1. *Apud* Marcin Zaremba, „Pologne 1956–1980, le socialisme du bigos”, în *Pologne* (coord. François Bafail), Fayard/CERI, 2007, p. 202.

mai mari fabrici din țară. Aceste manifestații au ceva misterios. Pe ecran apar muncitori îngândurați și tăcuți, care nu par deloc atenți la hotărârea pe care o citește un membru de partid. La un moment dat, muncitorii ridică toți mâna și se reped spre ieșire, de parcă ar fi fost împinși să se-ntoarcă acasă. Totuși aceste manifestații sunt însoțite de puternice strigăte de indignare îndreptate în mod inteligent împotriva sioniștilor. Încăperile sunt tapetate cu pancarte răzbunătoare, mereu aceleași: „Jos Coloana a Cincea!“, „Eapurați partidul de sioniști!“

„Aceste manifestații erau pregătite cu grijă de biroul de presă al Comitetului Central și al Comitetului de la Varșovia, îmi va mărturisi un operator. Carele de televiziune nu se deplasau niciodată fără activiști din Comitetul de la Varșovia. Imediat ce ajungeau la destinație, aceștia închideau porțile fabricilor, îi împingeau pe muncitori într-un atelier, îi aliniau în fața camerelor de luat vederi și le puneau în mâini pancarte pe care le aduseseră special pentru acel moment. Muncitorii rămâneau, în majoritatea timpului, atât de inerti, încât coloana sonoră a filmului trebuia înregistrată în studio.“ [...]

Responsabilii din partid care executau epurarea primeau liste nominale de evrei, jumătate-evrei sau asimilați care trebuiau lichidați. Însă acești responsabili nu știau adesea ce să le impute „dușmanilor“ lor. Așa că întocmeau un act de acuzare oarecare. [...]

Într-o școală superioară de partid, o femeie este dată afară pentru că „nu a ridicat mâna suficient de sus la un vot împotriva Israelului“. [...] Un bătrân comunist, membru de partid încă din 1925, este eliberat din toate funcțiile: ar fi mâncat azimă în timpul programului de muncă și le-ar fi dat și colegilor. Un angajat din Łódź este exclus din partid și concediat de la locul de muncă fiindcă „și-a crescut câinele în manieră sionistă“ și „acesta a mușcat intenționat un copil polonez“. Un asistent de la Academia de Științe din Varșovia este trimis în șomaj, acuzat că are 16% sânge evreiesc în vine și că nu a mărturisit acest lucru partidului. [...]

Cât timp durează marea teroare, nici o voce de protest nu se poate face auzită. Comuniștii cei mai curajoși se confruntă cu monopolul nemilos asupra mijloacelor de comunicare. Ceilalți? Puterea nu are nici un motiv să se teamă de ei. Socialismul de esență sovietică produce militanți în masă. Unii, profesioniști ai partidului, nu au nici o meserie. Aceștia s-ar simți dezonozați să „se întoarcă în producție“, și de aceea merg la război. Alții sunt adepții prudenței. Ei știu bine că propaganda orchestrată de putere e mincinoasă. Însă știu la fel de bine și ce înseamnă monopolul partidului asupra locurilor de muncă. Și nu uită că, de pe o zi pe alta, se pot trezi fără serviciu, fără resurse financiare și fără speranță. De aceea se străduiesc să treacă nebăgați în seamă. [...] Alții, rebeli ai „primăverii“ din octombrie 1956, au îmbătrânit repede. Ei au înțeles că a fi în opoziție înseamnă: lipsă de bani, lipsă de confort, lipsă de călătorii în străinătate, lipsă de viitor profesional.

Christian Jelen, *La Purge*, Fayard, 1972, pp. 129–138

Campania antisemită din 1967–1968 din Polonia îi folosește puterii pentru a epura partidul și deopotrivă pentru a pune botniță studențimii care se agită la Varșovia și în multe alte capitale de pe Bătrânul Continent la acea vreme. Evreul își recapătă cu atât mai ușor statutul de țap ispășitor cu cât o parte din vechea gardă a Partidului Muncitoresc Unit Polonez are origini evreiești, iar cealaltă parte, care a reușit să scape din teroarea stalinistă din anii 1930–1950, l-a slujit cu zel pe *Vojd*.

Național-comunistul Gomułka nu va avea nici o problemă să-i facă pe evrei răspunzători de crimele trecutului și să instrumentalizeze împotriva lor antisemitismul unei societăți exasperate de situația economică. La Congresul al V-lea al partidului, din noiembrie 1968, secretarul general face bilanțul epurării: șeful statului, patru membri ai Biroului Politic, nouă miniștri și viceministri au fost siliți să demisioneze. La bază, câteva mii de aparataci au preluat posturile și apartamentele evreilor. Campania antisemită servește de asemenea la discreditarea mișcării studentești apărute în martie 1968. Mulți dintre liderii ei fiind de origine evreiască, propaganda face ca mișcarea de protest să fie luată drept un complot sionist, iar Securitatea îi arestează pe toți membrii acestei mici lumi în numele salvării țării. Moscova, care vede cum primejdia se apropie de Cehoslovacia, aplaudă manevra. Naționalismul cu accente antisemite al lui Gomułka nu incomodează deloc Kremlinul câtă vreme țara se menține pe calea comunistă. Varșovia se pronunță în favoarea intervenției contra „Primăverii de la Praga” și mai multe batalioane poloneze iau parte la invazie.

Władysław Gomułka nu știe nimic despre țările occidentale și nici nu vrea să se informeze. Nu-și ascunde antipatia pentru curențele de idei care provin de-acolo și care reflectă cultura de masă. Acest tradiționalist este precaut față de tot ce e nou și necunoscut și nu cunoaște nevoia de modernitate a societății poloneze. „Gomułka la pensie!”, au strigat studenții în martie 1968. Tinerii îi condamnau autoritarismul, discursurile plicticoase, lipsa de înțelegere cu privire la noile aspirații sociale, conservatorismul.¹ „Național-comunismul” este un artificiu care nu apropie nomenclatura de popor mai mult decât o face ideologia marxist-leninistă. Puterea totalitară îi transformă întotdeauna pe conducători în niște autiști, fie că pretind sau nu că servesc aspirațiile naționale. Această închidere îi va fi fatală până la urmă lui Gomułka. Secretarul general nu vede, nu înțelege evoluția unei societăți poloneze care are conștiința înapoierii sale și care suferă din cauza asta. „Se vorbește mult la radio și se scrie adesea în presă despre realizările obținute grație schimbării regimului – scrie un angajat al Radioteleviziunii de Stat. Dar atunci cer să mi se spună cărui lucru se datorează bunăstarea în țările capitaliste! Franța și Germania au suferit și ele foarte mult în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Compatrioții noștri care vizitează Polonia vin tocmai din țări capitaliste, așa că putem să comparăm nivelul de trai de-acolo și de la noi.”²

În acest context de criză permanentă, anunțul făcut pe 12 decembrie 1970 despre scumpirea alimentelor stârnește mânia populației. Măsura e resimțită ca o provocare. Într-un fel de repetiție generală pentru ceea

1. *Ibid.*, p. 207.

2. *Apud* Marcin Zaremba, „Pologne 1956–1980, le socialisme du bigos”, în *Pologne* (coord. François Bafail), ed. cit., p. 202.

ce avea să înceapă la zece ani după căderea regimului comunist polonez, muncitorii din porturile Mării Baltice, din Gdańsk și Gdynia, intră în grevă. Exasperarea e atât de mare, încât această mișcare se extinde și se radicalizează. La Szczecin, Elbląg ori Slupsk, greviștii se încaieră cu miliția, iar sediile locale ale partidului sunt luate cu asalt. Armata e rechiziționată, 25.000 de soldați, 550 de tancuri, 750 de vehicule blindate sunt mobilizate pentru a restabili ordinea. Bilanțul oficial va fi de 92 de morți și 1.100 de răniți, însă KGB-ul sovietic care urmărește îndeaproape evenimentele va vorbi, în rapoartele trimise la Moscova, de 300 de persoane ucise.¹ Puterea e luată pe nepregătite; surprinsă de violența reacției, se găsește în plină dezordine. Generalul Moczar, ministrul de interne care a fost principalul organizator al campaniei antisemite din 1967–1968, descrie starea de spirit din Partidul Muncitoresc Unit Polonez în fața membrilor Biroului Politic: partidul n-a fost niciodată mai neputincios, constată el în esență. Până acum, chiar și în momentele cele mai dificile, membrii de partid aveau sentimentul că se luptă pentru o „cauză justă”, însă acum nu mai e așa. În reuniunile de partid, când a fost citită scrisoarea Biroului Politic prin care se justificau scumpirile, comuniștii au izbucnit în lacrimi și au ieșit din sală. Creșterea alocațiilor familiale de la 15 la 25 de złoty a stârnit batjocura din partea militanților de la baza partidului, siderați de lipsa de înțelegere a conducătorilor față de condițiile lor de trai.² Władysław Gomułka devine o povară pentru Moscova. „Suveranitatea” acordată de conducătorii sovietici Partidului Comunist Polonez încetează imediat ce regimul se clatină. Silit să demisioneze, secretarul-general îi cedează locul lui Edward Gierek, un comunist mai „deschis” față de Occident – înainte de război a lucrat ca miner în Franța și în Luxemburg –, mai prezentabil în ochii poporului – un om elegant și un bun orator, va plictisi mai puțin mulțimile –, mai proaspăt, fiindcă nu făcuse parte din precedenta echipă conducătoare. Odată cu el, „național-comunismul” capătă nuanțe mai moderne. La fel ca ungurul Kádár, tovarășul Gierek nu vrea să schimbe sistemul. El dorește doar să-i reîmprospăteze imaginea. Parțial va reuși asta, datorită unei reale prezențe pe teren, în fabrici, pe marile șantiere, ba chiar în casele oamenilor. Rolul parlamentului și al sindicatelor este reevaluat. Cresc salariile (cu 41% în patru ani), în mediul rural livrările obligatorii către stat sunt eliminate, populația agrară începe să aibă acces la asigurări de sănătate. URSS dă un imbold livrând carne și grâu pentru a pune capăt, temporar, penuriei. Ca să cumpere pacea socială, puterea oferă tot mai multe avantaje și privilegii, în funcție de categoriile sociale. Profesorii au dreptul la hârtie igienică gratuită și la bilete de tren cu preț redus, directorii de întreprinderi primesc bonuri cu care-și pot cumpăra o mașină, alții au acces la locuințe mai bune. Comuniștii sunt în

1. Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *Le KGB contre l'Ouest*, ed. cit., p. 398.

2. *Ibid.*, p. 399.

continuare mai egali decât ceilalți, însă paleta de beneficiari se extinde. Propaganda joacă până la capăt cartea națiunii ca s-o transforme în bază pentru compromisul social. „Partidul cu națiunea, națiunea cu partidul“, proclamă afișele expuse prin toată Polonia. Lozinca „unității politico-morale a națiunii“ e repetată la nesfârșit.¹ Nimic din toate astea nu va fi suficient pentru a asigura perenitatea sistemului, după cum bine știm, însă Gierek caută, ca și Kádár în Ungaria, să dea un suflu nou „socialismului înfăptuit“.

România este singura țară din Pactul de la Varșovia care n-a trimis trupe în Cehoslovacia în august 1968. Această hotărâre a fost interpretată la acea vreme ca o incontestabilă dovadă de independență. Regimul românesc dovedea că în universul comunist european poate exista o cale națională și mai ales autonomă fără ca dictatul de la Moscova să spulbere această speranță. La acel moment, China și, într-o mai mică măsură, Coreea de Nord scăpaseră deja de pe orbita sovietică, dar aceste ținuturi asiatice aflate departe de granițele URSS erau greu de controlat de către Moscova. Albania lui Enver Hodja se emancipase și ea, dar această mică țară mediteraneeană, nesemnificativă din punct de vedere strategic, nu mai era, din 1961, membră a Pactului de la Varșovia. Cu România lucrurile stau altfel, ponderea ei geografică și demografică – e cea mai mare și cea mai populată dintre „democrațiile populare“ după Polonia –, importanța sa strategică în fața Turciei, membră în NATO, și mai ales granița sa comună cu URSS îi conferă responsabilități aparte în dispozitivul de control sovietic. A-i permite Bucureștiului să urmeze o altă cale decât cea trasată de Moscova nu era oare un semn de slăbiciune din partea Kremlinului?

Nicolae Ceaușescu, care conduce destinele României din 1965, a vrut mereu să treacă drept un David socialist împotriva Goliatului sovietic. Un rol pe care nu el l-a inventat și pe care nu-l deține cu adevărat. Predecesorul său, Gheorghiu-Dej, a contribuit în mare măsură la această „independență“ proclamată. El e cel care, în 1958, a solicitat și a obținut retragerea celor 10.000 de soldați ai Armatei Roșii staționați pe teritoriul României de la sfârșitul războiului, făcând astfel primii pași spre mai multă autonomie. La acea vreme, Hrușciov s-a bucurat să dea curs solicitării cu atât mai mult cu cât căuta să reducă cheltuielile militare ale URSS, ceea ce, de altfel, complexul militar-industrial nu-i va ierta. Numărul unu sovietic știa mai ales că comunismul era pe mâini bune cu Gheorghiu-Dej, care n-avea nici o nevoie de prezența Armatei Roșii pentru a garanta ancorarea României în comunitate. Nu exista nici un risc ca poporul român, bine ținut în frâu de un regim totalitar, să facă disidență (în versiunea revoluției maghiare); Partidul Comunist, perfect ortodox din punct de vedere ideologic, cu siguranță n-avea să pună la îndoială fundamentele doctrinare ale sistemului (în versiunea „Primăverii de la Praga“

1. Marcin Zaremba, „Pologne 1956–1980, le socialisme du bigos“, în *Pologne* (coord. François Bafail), ed. cit., p. 212.

de mai târziu). Comuniștii români, formați la cea mai bună școală stalinistă, au știut, în anii 1947–1954, cum să traumatizeze populația prin teroare, înainte s-o cotească pe calea destalinizării, fără a slăbi cu adevărat din menghină țara și cetățenii săi. România a făcut mereu figură de elev-model al blocului comunist: în perioada stalinistă, represiunea i-a decimat pe toți cei ce erau socotiți opozanți ai sistemului și intelectuali disidenți, iar sistemul concentraționar a proliferat – singurul sector care a cunoscut o dezvoltare reală; în urma „revelațiilor” de la Congresul al XX-lea, câteva eliberări din închisoare au dat impresia unei oarecare deschideri, înainte de revenirea la situația dinainte, în momentul retragerii trupelor sovietice (1958); Bucureștiul a cotit-o apoi pe calea „național-comunismului”, înaintea celorlalte „democrații populare”; evreii au fost alungați din posturile de conducere, arestați ori trimiși în Israel, iar cadrele din partidul-stat au fost „românizate”.

În aprilie 1964, Gheorghiu-Dej a vorbit despre o Românie independentă fără a stârni furia Moscovei. Discursul său de uz intern, menit să placă unei populații în mod funciar antisovietice, nu pune în discuție fundamentele comuniste ale regimului și îi asigură puterii o popularitate reînnoită. Îndeplinea astfel două condiții importante pentru Kremlin, care a închis ochii la această bravadă. Absența trupelor române de la represiunea asupra „Primăverii de la Praga” în 1968 a fost urmarea firească a acestei politici. Din vremea lui Gheorghiu-Dej, precum și după aceea, sub conducerea lui Ceaușescu, România nu și-a încălcat de fapt niciodată angajamentele „internaționaliste”. Prezent la toate reuniunile Comecon și ale Pactului de la Veneția, Bucureștiul și-a jucat și avea să-și joace până la sfârșit rolul în diviziunea muncii socialiste care-i fusese atribuit, ca și celorlalte țări din bloc, pentru a servi nevoile URSS.

În relația cu occidentalii, „independența” românească îi permite lui Nicolae Ceaușescu să treacă drept un „bun” comunist, care trebuie ajutat să se apere împotriva hegemoniei URSS. „Naționalismul” e văzut ca o voință de emancipare de marele său vecin și totodată e un ajutor însemnat pentru politica sa totalitară și o formă de a-și mângâia orgoliul, el, care visează la fel ca atâția alți lideri comuniști să rămână în istorie. „Conducătorul”, așa cum va cere imediat să fie numit, și-a făcut ucenicia politică pe lângă Gheorghiu-Dej, pe care l-a cunoscut în închisoare în timpul războiului. Membru al Comitetului Central în 1952, al secretariatului doi ani mai târziu, al Biroului Politic începând cu 1955, la vârsta de 37 de ani, Ceaușescu a făcut o carieră de comunist-model. Unii își amintesc că, în vremea colectivizării, l-au văzut străbătând satele cu pistolul în mână pentru a-i convinge pe țărani, manu militari, de binefacerile politicii partidului. Remarcat de Moscova, a petrecut doi ani la Academia Frunze, unde se formează în URSS elita militară. La moartea lui Gheorghiu-Dej în 1965, înlocuirea lui cu Ceaușescu vine firesc. Originile sale muncitorești – e de meserie cizmar – fac din el un bun candidat, are încredere în Moscova și mai ales întruchipează aparatcicul de mijloc

în care toți comuniștii români se recunosc. Nu a participat la înființarea partidului și în 1944 a profitat de pe urma abilității cu care tovarășii săi au preluat puterea, nu e un internaționalist, n-a cunoscut nici Spania anilor '30, nici Uniunea Sovietică în război, nu aparține comunității marilor intelectuali evrei comuniști care au încurajat partidul către Eliberare, nu e un tehnocrat, nu e un naționalist antisovietic, ci este produsul aparatului, al unei organizații care l-a promovat rapid pentru că întruchipa un conservatorism făcut din prudență și aroganță, atașat de toate câștigurile obținute vreme de douăzeci de ani și hotărât să le păstreze.¹

Republica Populară Română devine, sub auspiciile Conducătorului, Republica Socialistă România, iar Partidul Muncitoresc Român capătă numele de Partidul Comunist Român. Acest detaliu denotă ambiția personajului, care vrea să se prezinte imediat drept egalul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste, lăsându-le celorlalte „democrații populare” denumiri cu mai puțin prestigiu din punct de vedere ideologic.² Ceaușescu dorește să facă din România o mare țară socialistă, ceea ce implică o industrie puternică și un proletariat numeros. Din păcate, această țară din Balcani încă este în mod covârșitor o țară agrară. La Congresul al IX-lea, din iulie 1965, este lansat un plan de industrializare care, bineînțeles, va eșua din lipsa infrastructurilor necesare. Neglijarea celorlalte sectoare – transporturi, locuințe, servicii – va accentua dezechilibrele economice și va aduce nemulțumire în rândul populației. Avântul pe care-l ia imediat naționalismul va fi, și la București, o încercare de a-i face pe români să uite de aceste „greutăți trecătoare”.

Iluzia unei Românie „independente” a început să prindă contur în Occident din 1964, de pe vremea lui Gheorghiu-Dej. În acel an, Statele Unite au deschis în această țară un birou comercial, primul dincolo de Cortina de Fier. Washingtonul crede că prin intermediul schimburilor poate sprijini eliberarea țării de sub jugul sovietic. Franța nu rămâne mai prejos: își crește cu 50% comerțul cu Bucureștiul. Cu Ceaușescu, Republica Socialistă România are grijă să nu-și dezamăgească partenerii occidentali. Conducătorul întreprinde prima sa vizită oficială în URSS – obligație de onoare și loialitate –, dar își deschide larg brațele și pentru China – Zhou Enlai este primit la București în iunie 1966 –, o dovadă clară a independenței sale pentru aceia care cred în ea. La sfârșitul anilor '60, România a devenit în Est partenerul comercial privilegiat al occidentalilor, care speră ca astfel să ajute forțele centrifuge să scoată țara din rândul blocului comunist. Moscova nu e îngrijorată de nimic din toate astea, cum nici de refuzul țării de a participa la invadarea Cehoslovaciei.

1. Catherine Durandin, *Histoire des Roumains*, Fayard, 1995, pp. 415–416 [Istoria românilor, trad. de Liliana Buruiană-Popovici, pref. de Alexandru Zub, Editura Institutului European, Iași, 1998 – n. tr.].

2. Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceausescu, a Study in Political Leadership*, Lynne Rienner Publishers Inc., 1984, p. 67.

Cu cât România își deschide mai mult granițele pentru produsele occidentale, cu atât regimul se înăsprește pe plan intern, poate că de frica unei contaminări capitaliste, iar cu cât Bucureștiul face mai mult comerț cu Vestul, cu atât celelalte țări comuniste profită mai mult de asta în numele întraajutorării între țările surori. În diviziunea muncii din tabăra sovietică, național-comunismul românesc joacă rolul de capcană pentru occidentalii creduli, fără a se îndepărta deloc de fundamentele regimului. Călătoria lui de Gaulle la București din mai 1968 consfințește „calea” românească.

DE GAULLE CĂTRE CEAUȘESCU: „NOI VĂ IUBIM”

„Agiția pe care o stârnește politica mea nu mă deranjează, îi mărturisește generalul de Gaulle aghiotantului său, François Flohic, înainte să ia avionul către București. «Mica Antantă» [România, Polonia, Cehoslovacia*] renaște. Acest lucru îi nemulțumea pe ruși, însă, din moment ce au hotărât s-o facă pe tipii cumsecade, nu mai au cum să spună nimic.” [...]

Prima întrevedere dintre de Gaulle și Ceaușescu oferă măsura completă a iluziilor care stau la baza acestui „plan mareț”:

„Pentru asigurarea păcii în Europa, dumneavoastră, împreună cu Polonia, Cehoslovacia și Bulgaria, puteți juca un rol decisiv, proclamă generalul. [...] Ar trebui evitat ca Uniunea Sovietică să-și sporească dominația asupra Europei de Est, fiindcă asta ar avea drept rezultat o creștere a influenței Statelor Unite. În acel moment America s-ar ocupa de Europa Occidentală, ceea ce deja se și întâmplă într-o oarecare măsură.”

Puțin mai târziu, de Gaulle declară:

„Sunt un adept al regimului determinist. Cred că, atunci când o țară își menține regimul timp îndelungat, asta înseamnă că nu are altă soluție. [...] Pentru România, un regim ca al dumneavoastră e bun, e util, însă în Franța sau în Marea Britanie el ar fi imposibil. [...] Numai în Rusia mai poate exista un asemenea regim de cincizeci de ani încoace, dar cincizeci de ani nu înseamnă prea mult în viața unui popor. În URSS și la dumneavoastră, un astfel de regim e folositor, fiindcă face lucrurile și oamenii să meargă înainte, să avanseze.” [...]

Și tot de Gaulle: „Noi vă iubim, și de aceea ne pasă de dumneavoastră!”

Exprimându-se astfel, generalul se gândea, desigur, la poporul român, și nu la regimul care-l persecuta. Totuși, i se adresează celui mai înalt responsabil din această dictatură, de unde extrema ambiguitate a limbajului și a situației.

Cea de-a doua întrevedere, la care au luat parte și prim-ministrul român și miniștrii afacerilor externe din cele două țări, aduce noi momente lirice, după cum le-a relatat interpretul care l-a asistat pe președintele francez:

„Vizita sa în România, spune generalul, avea în ochii lui un caracter nu doar european, ci mondial. Saluta «asemănarea» dintre Franța și România, bazată pe o «voință comună de a fi ele însele», oricare-ar fi fost condițiile speciale în care se găseau, și pe îngrijorarea împărtășită cu privire la pericolele ce apar de pe urma rivalității dintre marile puteri. Pentru a sublinia că acest consens între cele două țări pe tema amintită i se pare esențial, generalul a folosit formula: «Și dumneavoastră, și noi suntem de părere că fiecare națiune trebuie să poată să-și afirme propriul mod de a fi, propria politică, propria concepție economică și culturală». Acel «și dumneavoastră, și noi» pune accentul pe faptul că vederile lui Ceaușescu și ale lui de Gaulle coincideau. Rostită de general maiestuos, această formulă, precum și figura oratorică a repetării adjectivului «propriu» dădeau politicii lui Ceaușescu, ridicând-o la nivelul lui, un statut aparte.”

Cât despre micul român (mic și datorită taliei lui scunde, și datorită importanței reale a țării pe care o reprezintă), e puțin spus că se umflă-n pene.

Câteva ore mai târziu, tot de dragul de a-și flata gazda, de Gaulle își cenzuzează discursul în fața parlamentului ca să nu-l stânjenească. [...] La cererea lui Ceaușescu, a eliminat, în fraza „...pentru a pune capăt sistemului celor două blocuri formate în jurul a două hegemonii“, aluzia la hegemonii. În mod evident, președintele român nu voia să riște să-i nemulțumească pe sovietici.

Thierry Wolton, *La France sous influence*, Grasset, 1997, pp. 444–445.

* La acea vreme, „Primăvara de la Praga“ încă mai e aducătoare de speranță.

La momentul în care Charles de Gaulle îi împărtășește lui Nicolae Ceaușescu visurile sale de independență, Franța se află în criză. Protestul unei părți a tineretului împotriva ordinii stabilite nu cruță comunismul, căruia membrii generației '68 caută să-i fie niște reprezentanți mai proaspeți decât figurile de marmură din Biroul Politic brejnevian. Toți acei Kádár, Husák, Gierek și alți Ceaușescu nu sunt nici ei prea tentanți cu „modelul“ lor național-comunist. „Aleargă, tovarășe, te ajunge din urmă lumea veche!“ este unul dintre sloganurile din mai 1968. Blocul socialist pe care îl formează URSS și democrațiile populare nu mai reprezintă o speranță pentru contestatarii din Vestul capitalist. Licărul din spatele Cortinei de Fier care a fascinat atât de mult generațiile anterioare s-a stins. A mai rămas torța cubaneză, însă divorțul dintre Castro și Guevara plecat să moară, ca un utopist solitar, în cordiliera boliviană și luând cu el ultimele iluzii revoluționare, a făcut ca și această flăcăruie să pâlpâie. Zdrobirea Primăverii de la Praga, cel din urmă avatar al unui improbabil socialism cu față umană, a fost lovitura de grație. Începând de atunci, comunismul de esență sovietică capătă mirosul benzinei de la tancurile Armatei Roșii, culoarea cenușie a aparatcicilor care flutură mâinile fără vlagă, cocoțați în vârful mausoleului lui Lenin din Piața Roșie, în fața unei armate în pas de defilare și gustul pâinii uscate ori mai degrabă al gulașului unguresc gătit după rețeta cea mai bogată. Ordinea nomenclaturii nu are nimic fermecător.

Speranțele se îndreaptă acum către războiul care însângerează Vietnamul și anunță înfrângerea imperialismului american. Iluzia e întreținută nu atât de o posibilă victorie a comunismului – un obiectiv ascuns al mișcării Viêt Minh –, cât de previzibilul eșec al celei mai mari puteri a lumii. În lipsa speranței într-un viitor luminos, a încrederii în bine, răul e identificat și se dorește năruirea lui. Perspectiva unei înfrângeri zdrobitoare a Statelor Unite înlocuiește, în multe conștiințe occidentale, promisiunea unor zile mai bune pe care URSS a încetat s-o mai întrupeze.

PARTEA A CINCEA

Apoteoza asiatică

Într-un război în care puterea imaginii a contat la fel de mult ca raportul forțelor și valoarea combatanților pe teren, două clișee care au făcut înconjurul lumii rezumă, la sfârșitul lunii aprilie 1975, victoria militară a comuniștilor în Vietnam. Pe acoperișul clădirii unde se află sediul organizației aeriene CIA la Saigon, un ciorchine de oameni se agață de elicopterul care transportă ultimii aliați ai puterii învinse. Câteva ore mai târziu, un tanc T-55 al brigăzii 203 blindate nord-vietnameze dărâmă gardul Palatului Independenței, ultimul refugiu al autorităților dintr-un Vietnam de Sud cucerit. Se încheie astfel treizeci de ani de luptă fratricidă prinsă în menhina unui conflict mai vast între Est și Vest, între democrație și regim totalitar.

La Hanoi, capitala unei Republici Democratice Vietnam triumfătoare, bucuria e generală. Niște diplomați cubanezi improvizează o orchestră care străbate străzile vechiului cartier, ambasaderele țărilor din Est și-au înălțat steagurile, munca a încetat în uzine și în întreprinderi, de unde a ieșit un val de angajați chemați să sărbătorească victoria.¹ La Saigon, zgomotul tunurilor a fost înlocuit de tăcere. E mai mult o perioadă de așteptare decât de euforie. Poporul nu a întâmpinat deloc cu veselie sosirea omuleților îmbrăcați în verde, în spatele vehiculelor blindate. Imaginea acestor combatanți veniți din sălbăticie care se minunează în fața opulenței afișate de acest oraș, simbolul unui capitalism decadent potrivit propagandei din Nord, amuză și neliniștește în același timp.² La Paris, la sediul Guvernului Revoluționar Provizoriu, GRP, instalat acolo de comuniștii nord-vietnamezi de la sfârșitul anilor '60, doamna Nguyen Thi Binh, „ministrul” afacerilor externe, primește presa. „Ne-am învățat poporul să nu cadă pradă răzbunării, dă ea asigurări. În ultimii treizeci de ani, am făcut atâtea sacrificii, încât renunțarea la răzbunare este un lucru neînsemnat prin comparație – mai ales când prețul e reconcilierea națională. Tragem o linie peste trecut.”³

Învingătorii vor face tabula rasa din acest trecut. Cele zece cotidiane care apăreau în capitala din Sud sunt desființate peste noapte pentru a

1. Olivier Todd, *Cruel avril*, Robert Laffont, Paris, 1987, p. 400.

2. Doan Van Toai, *Le Goulag vietnamien*, Robert Laffont, Paris, 1979, p. 171.

3. *Apud* Olivier Todd, *op. cit.*, pp. 402–403.

se face loc unicului *Giai Phóng (Eliberarea)*, copie fidelă a ziarului *Nhan Dan (Poporul)*, organul Partidului Comunist la Hanoi. Librăriile sunt închise, stocurile de cărți sunt confiscate, literatura străină e declarată decadentă. Comandouri ale asociațiilor Tineretul Patriotic organizează raiduri în case pentru epurarea bibliotecilor, cărțile confiscate sunt arse în piața publică. Cinematografele sunt închise până la noi ordine, în așteptarea filmelor sovietice sau chinezești care urmează să înlocuiască „producțiile imperialiste”. Tinerii cu părul prea lung sunt obligați să se lase tunși în mijlocul străzii, moda occidentală e interzisă, pantalonii evazați sunt tăiați cu foarfeca, fustele mini sunt interzise în locurile publice.¹

Instaurarea sistemului Ho khau („Familii și guri”), în vigoare din anii '50 în Nord, permite un control strict al populației sudiste. Cine vrea să reziste, deci să existe, trebuie să fie înregistrat. Orașul Saigon e împărțit în districte, subdivizate la rândul lor în cartiere, apoi în grupe, sub autoritatea unui conducător de celulă care, ajutat de agenți de securitate, trebuie să încadreze, să sfătuiască, să supravegheze familiile.² Reuniunile sunt interzise, circulația în țară e limitată de un pașaport intern. Asociațiile și partidele sunt desființate, toate fiind numite paravane ale reacțiunii. Speranțele de a vedea că o „a treia forță”, nici capitalistă, nici comunistă, ci națională, ia frâiele puterii se năruie. Promisiunea, făcută înaintea victoriei, că ideologia marxist-leninistă nu va fi impusă cu forța este uitată. Guvernul Revoluționar Provizoriu scos în față în timpul războiului se dezvăluie așa cum e, o altă denumire a Partidului Comunist din Vietnamul de Nord, iar membrii săi democrați, care până atunci erau în prim-plan, sunt trimiși în planul secund. În timpul defilării Victoriei, absența unităților Frontului Național de Eliberare, creat la începutul anilor '60 de sud-vietnamezi progresiști, arată că acest FNE nu mai este folositor. Frontul nu mai trebuie să funcționeze ca o acoperire pentru Viet Minh în Vietnamul de Nord. La nici două săptămâni după căderea Saigonului, învingătorii defilează sub unicul drapel roșu cu stea aurie al regimului comunist. Orașul Hanoi este curând declarat capitală a Vietnamului reunificat, iar orașul Saigon este rebotezat orașul Ho Și Min pentru a i se aduce un omagiu tatălui comunismului vietnamez, mort în 1969 fără să fi văzut triumful cauzei căreia îi dedicase întreaga viață. Instaurarea unui regim totalitar nu mai e decât o formalitate. În septembrie 1975, sub pretextul luptei împotriva formelor de trafic, în vechea capitală din Sud se efectuează percheziții ample și se confiscă bunuri. O schimbare bruscă de monedă între piastrul care circula în Sud și dong, care era emis în Nord, permite reorganizarea completă a economiei și lichidarea ultimelor vestigii ale capitalismului. La alegerile din aprilie 1976, la un an după victorie, „a treia forță” scoasă în evidență în timpul

1. Doan Van Toai, *op. cit.*, p. 175.

2. Ngô Van, *Le Joueur de flûte et l'Oncle Hô*, Éditions Paris-Méditerranée, 2005, p. 173.

conflictului pentru a face oamenii să creadă într-un viitor democratic al țării este redusă la starea de mic grup. Noua constituție decretează Republica Socialistă Vietnam, Partidul Muncitorilor își reia numele de Partid Comunist.¹ O cortină de bambus a căzut peste peninsula.

Răzbumarea face parte din programul noilor stăpâni, în contradicție cu promisiunile făcute de doamna Binh. 1.500.000 de colaboratori ai vechiului regim trebuie să fie supuși unei „reeducări”. Uneori, tratamentul poate să se limiteze la câteva cursuri de marxism, dar sute de mii de opozanți potențiali sunt trimiși în lagăre de muncă. Cerșetorii, prostituatele, micii comercianți independenți, toate categoriile sociale considerate indezirabile sunt transferate la țară, în regiunile grav distruse de război, ca forță de muncă. La sfârșitul anului 1975, o jumătate de milion de sud-vietnamezi sunt deja victimele acestei măsuri care are o finalitate deopotrivă politică și economică.² Militarii din fosta armată sud-vietnameză sunt supuși unui tratament special. Soldații simpli sunt convocați la reeducare „de trei zile”, ofițerii „de o lună” (asemenea foștilor funcționari de rang înalt). Toate aceste perioade sunt teoretice, reeducarea va dura mai mult de trei ani pentru unii și între șapte și opt ani pentru ceilalți. Ultimii „reeducați” vor fi eliberați abia la sfârșitul anilor '80.

ÎNTR-UN LAGĂR DE „REEDUCARE” VIETNAMEZ

Lagărul Long Giao se compune din trei zone separate: A, B și C. Fiecare zonă adăpostește mai multe grupuri de 30 de deținuți repartizați în mai multe celule. Din cele cincisprezece puncte ale regulamentului intern, al treilea proclamă că membrilor lagărului le e interzis să comunice între ei și să circule între zone.

Deținuții sunt trimiși imediat la repararea lagărului. Au ordin să recupereze tot ce li se pare folositor pe teren. Primesc, în plus, un ferăstrău și un topor, precum și ustensile de bucătărie. Smulg buruienile, fac curățenie în jurul lagărului, sapă latrine, repară tabla găurită, construiesc o cocină, merg să caute lemne de foc. Ca hrană zilnică, primesc orez recuperat din stocurile lăsate de americani sau orez mucegăit primit ca ajutor de la chinezi, sare neagră grunjoasă, lăstari veștejiți, puțin pește putrezit, uneori legume, de exemplu ceapă, bostani, dovleci.

Din fierul vechi recuperat, prizonierii confecționează ferăstraie, săpăligi, topoare, cuțite. Prudenți, paznicii confiscă toate cuțitele. Cu aceste unelte sumare, deținuții au trebuit să transforme în „amfiteatru” o baracă mare distrusă de bombardamente. Acolo vor fi supuși reeducării ideologice.

Aproape 1.000 de ofițeri asistă la cursul format din zece lecții: imperialismul și imperialismul american, puterea marionetă (în Sud), marile victorii ale poporului Vietnamului, tradițiile naționale, politica de indulgență a guvernului, datoria vinovaților, munca e o cinste...

La prima lecție, fiecare trebuie să se apuce să-și redacteze CV-ul, incluzând și detalii despre legăturile sale de familie, despre tată, mamă, frați și surori, socri, cumnați și cumnate, situația bunurilor lor... La exterior, gărzile în uniformă de luptă, cu baioneta gata de atac, îi supraveghează. Lecția despre istoria glorioasă a rezistenței Vietnamului se concentrează asupra personajului Unchiului Ho.

1. Philippe Franchini, *Le Sacrifice de l'Espoir*, Fayard, Paris, 1997, p. 127.

2. Laurent Cesari, *L'Indochine en guerres*, Belin, Paris, 1995, p. 252.

După fiecare lecție, deținuții trebuie să se regrepeze în celule pentru discuție; apoi fiecare redă ce a asimilat, pentru ca instructorul să poată evalua progresele reeducării.

La lecția despre „armata marionetă” (în Sud) și „puterea marionetă”, paznicul instructor acuză medicii că, prin practica lor profesională, au acționat împotriva revoluției. Unul dintre acuzați protestează. Instructorul dă ordin să fie închis o zi întreagă într-o cușcă de metal așezată în soare. Iese de-acolo aproape mort.

Ngô Van, *Le Joueur de flûte et l'Oncle Hô*,
Éditions Paris-Méditerranée, 2005, pp. 176–177.

Războiul din Vietnam nu a fost un război de eliberare a poporului sud-vietnamez de sub un regim opresiv susținut de americani, a fost un război civil, o cucerire a Sudului de către Nord și totodată un episod major al confruntării Est–Vest. În acest cadru, înfrângerea suferită de Statele Unite, direct implicate pe teren, reprezintă cea mai mare victorie strategică a lumii comuniste de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Terminarea conflictului demonstrează că, în fața dușmanului principal, neînțelegerile dintre țările din comunitatea socialistă pot fi depășite când o cere interesul superior al cauzei. Victoria reputată de Hanoi le revine în aceeași măsură Moscovei și Beijingului, după cum, într-o anumită măsură, este și victoria întregii „tabere progresiste”. În ianuarie 1966, la Havana, în cadrul Conferinței de Solidaritate cu popoarele din Asia, Africa și America Latină, acest război a devenit obiectivul principal pentru cele 82 de țări prezente, venite din Lumea a Treia și din blocul socialist, incluzând Uniunea Sovietică și China, în ciuda divorțului lor evident. Sprijinirea poporului vietnamez a devenit cheia de boltă a unei revoluții mondiale la care aspirau toți participanții la această întâlnire tricontinentală. Transformarea Asiei într-o zonă de conflict îi permitea Moscovei să distragă atenția imperialismului american de la celelalte teatre ale confruntării Est–Vest. Sprijinirea Vietnamului în război îi permitea Beijingului să spere că își va impune hegemonia asupra regiunii. Pentru țările din Lumea a Treia, această înfruntare se înscria în lupta lor declarată împotriva imperialismului și neocolonialismului. Pentru Hanoi, acest sprijin susținea proiectul formulat de Ho Și Min încă din anii '30, cel al unui Vietnam devenit în întregime un teritoriu comunist, capabil să încline balanța în favoarea taberei socialiste pe subcontinentul asiatic.

Comuniștii vietnamezi nu au câștigat într-adevăr acest război împotriva imperialismului american, în orice caz nu mai mult decât tovarășii lor chinezi care repurtaseră victoria din 1949 împotriva naționaliștilor din Guomindang. În ambele conflicte, adversarii lor au pierdut proba de forță pentru că au subestimat hotărârea dușmanului lor și pentru că au dus o luptă greșită. Americanii i-au determinat pe protejații lor sud-vietnamezi să constituie o armată permanentă, în timp ce, la sfârșitul anilor '50, se puneau problema să fie împiedicat un război de gherilă. Apoi aceiași strategii s-au străduit să constituie unități anti-gherilă când trebuiau să lupte împotriva unor divizii nord-vietnameze. În cei 19 ani cât a durat acest al

doilea război din Vietnam, care a venit după primul război pierdut de francezi, dușmanii Saigonului au fost prezentați ca o adunătură de luptători de gherilă, cu toate că niște divizii armate venite din Hanoi, nu niște luptători sălbatici, în picioarele goale, au invadat peninsula.¹ Hotărârea Nordului a fost în contrast cu incertitudinile Sudului, atât cele ale autorităților din Saigon, cât și cele ale tutorelui lor american, care, împreună, au suportat conflictul fără să reușească să-l domine. Comuniștii au decis întotdeauna ritmul războiului, alegerea terenului, tipul confruntării, momentul bătăliilor, tipul de arme folosite, obligându-și dușmanul să adopte o poziție defensivă.

După plecarea francezilor din Indochina, în 1954, Statele Unite speraseră că pot să extindă principiul securității colective la Sud-Estul asiatic, consolidând regimurile democratice din Laos, Cambodgia și Vietnamul de Sud pentru a împiedica ambițiile regimului de la Hanoi. Această strategie a eșuat din cauza triplei înfrângeri, politică, morală și, în cele din urmă, militară, pe care a suferit-o Washingtonul. Regimul sud-vietnamez nu a apărut niciodată în ochii lumii, cu atât mai puțin ai populației sale, ca un model de democrație care merita să fie apărat cu orice preț. Ngo Dinh Diem, care l-a înlăturat de la putere pe împăratul Bao Dai după Acordurile de la Geneva din 1954, era un militar autocratic. A refuzat organizarea alegerilor de reunificare prevăzute după plecarea francezilor, a eliminat sistematic forțele care erau capabile să i se opună, mai ales pe cele religioase – membru al unei Biserici Catolice minoritare într-o țară majoritar budistă, Diem s-a îndepărtat de preoții budiști –, și s-a cufundat în nepotism. Lipsit de popularitate, sprijinit îndeaproape de către americani, acest regim disprețuit a profitat de pătrunderea comuniștilor. Crearea, în 1960, a Frontului Național de Eliberare (FNE) de către niște burghezi progresiști din Sud care își propuneau să-l dea jos pe Diem, pentru a instaura un guvern „democratic și național“, a fost sprijinită imediat de Hanoi. Un an mai târziu, în acest Front Național de Eliberare se infiltraseră deja comuniștii veniți din Nord. Înlăturarea de la putere și asasinarea lui Diem în 1963, organizate de CIA, nu au făcut mai atrăgător regimul sud-vietnamez. Generalul Nguyen Van Thiệu, care, până la urmă, a pus mâna pe putere după doi ani de instabilitate, nu era nici el un democrat model. Ales președinte de două ori, în 1967 și în 1971, Thiệu împreună cu regimul său corupt au reușit să-i facă pe comuniști să pară niște modele de virtute. Când generalul a părăsit, în sfârșit, palatul prezidențial pe 21 aprilie 1975, vehiculele blindate nord-vietnameze erau la porțile Saigonului.

Pe plan militar, inițiativa le-a revenit comuniștilor, făcând parte din proiectul de cucerire care însuflețea regimul de la Hanoi și fiind susținută de comunitatea socialistă. Paralela 17, care, teoretic, trebuia să separe cele două Vietnamuri, potrivit acordurilor încheiate la Geneva în 1954, nu a fost niciodată respectată de forțele venite din Nord. Cei 2.000 de kilometri ai drumului Ho Și Min care avea rolul de a ocoli această frontieră

1. Olivier Todd, *op. cit.*, p. 420.

pe la vest, prin Laos și Cambodgia, au fost neîncetat consolidați și îmbunătățiți de mii de tinere cantoniere „voluntare“, pentru a se trimite arme și oameni în Sud.¹ Biroul Politic al Partidului Comunist nord-vietnamez a hotărât, începând din 1961, să acorde luptelor politice tot atâta importanță câtă acorda ofensivei militare de partea aceasta a paralelei 17. O Armată Populară de Eliberare, APE, a fost formată pentru a reuni sub un comandament unic diferitele componente ale FNE. Numai în 1961, regimul de la Hanoi a trimis 4.000 de specialiști militari în Sud. Începând cu 1963, autoritățile nord-vietnameze s-au asigurat că au parte de complicitatea Laosului și a Cambodgiei vecine pentru a-și consolida dispozitivul militar. Sfârșitul neutralității, mai mult fictivă decât reală, a acestor două țări avea să atragă populația lor într-o vâltoare catastrofală. La mobilitatea comuniștilor în campaniile din Sud, strategii americani au răspuns printr-o sedentarizare impusă țăranilor, grupați mai întâi în „cătune strategice“, apoi prin dezvoltarea unei urbanizări obligatorii – *resettlement* – care trebuia, în teorie, să izoleze războiul de gherilă de restul populației. Lipsa de popularitate a acestor măsuri avea să-i arunce pe o parte din țăranii sud-vietnamezi în brațele FNE.

Cel mai sângeros război, cu ofensive, contraofensive, bombardamente masive și fapte de o cruzime ieșită din comun, a început într-adevăr în 1964. Din ce în ce mai îngrijorat din cauza pătrunderii în Sud a soldaților din Nord, Washingtonul s-a folosit de pretextul unui incident cu marina nord-vietnameză în golful Tonkin pentru a începe o confruntare nemiloasă. Congresul american a votat pentru autorizarea bombardamentelor dincolo de paralela 17 și pentru trimiterea mai multor întăriri la fața locului. În câteva luni, angajamentul Armatei Statelor Unite a ajuns de la mii de „consilieri militari“ la zeci de mii de membri ai contingentului. Statele Unite s-au amestecat într-un angrenaj care urma să le atragă într-o criză de natură morală ce avea să le erodeze, în cele din urmă, implicarea politică. Războiul din Vietnam se înscrie într-un context mai amplu al confruntării Est–Vest. În 1965, Moscova a semnat un acord de ajutorare cu Hanoi, FNE a deschis un birou în capitala sovietică, Armata Roșie a trimis tone de material militar, inclusiv un sistem de apărare antiaeriană care doboră cu eficacitate avioanele americane. Beijingul a trimis sute de mii de soldați, de muncitori și de tehnicieni ca să lupte, să reconstruiască, dar și să asigure legăturile feroviare necesare pentru trimiterea materialului sovietic. Pe de altă parte, China și-a asumat securitatea și transportul responsabililor nord-vietnamezi care mergeau în Sud, prin Laos. Guvernul chinez a reușit să-l convingă pe prințul Sihanouk să permită tranzitarea armelor și oamenilor prin Cambodgia, lucru care a determinat Statele Unite să intre în război și cu această țară mică.² În toți acești ani, regimul de la Hanoi

1. V. în legătură cu acest subiect *Les Oubliées de la piste Hô Chi Minh*, documentar de Laurence Jourdan, 2004.

2. Nayan Chanda, *Les Frères ennemis*, CNRS Éditions, Paris, 1987, pp. 121–122.

a știut să profite de rivalitatea dintre cei doi protectori comuniști ai săi pentru a obține tot mai mult ajutor de la ei.

Angajându-se cu totul în acest conflict, Statele Unite își asumau riscul de a suferi o înfrângere în ciuda mijloacelor colosale trimise la fața locului. După Coreea, armata Statelor Unite trăia și de data aceasta experiența modului deosebit în care concepeau comuniștii războiul. În timp ce comandamentul american avea datoria de a cruța viața oamenilor săi, din care o mare parte proveneau din contingent, responsabilii nord-vietnamezi riscau fără măsură viața trupelor lor de „voluntari“. Jumătate din fiecare grupă de vârstă mobilizată să facă parte din armata din Nord, APV, au murit în fiecare an în lupte.¹ Între 1965 și 1973, aproape 2 milioane de oameni, civili și militari, aveau să moară în timpul conflictului. Pentru aceeași perioadă, Statele Unite vor estima că pierderile luptătorilor comuniști au fost mai mari de 950.000 de persoane, față de 230.000 în cazul armatei sud-vietnameze. Pierderile civile s-ar ridica, în schimb, la 52.000 de morți în Nord (bombardamente americane) și între 250.000 și 430.000 în Sud, plus aproximativ un milion de răniți.²

TÊT 1968 – SĂRBĂTOAREA DE PAȘTE 1972 OFENSIVELE SÂNGEROASE ALE NORD-VIETNAMEZILOR

Pe 31 ianuarie 1968, 80.000 de soldați din APE (forțele militare ale FNE) și miliții pornesc să atace în Sud 36 din cele 44 de reședințe de provincie, 5 din cele 6 orașe autonome, 64 din cele 242 de reședințe de district, precum și numeroase sate. În majoritatea cazurilor, ofensiva este respinsă după câteva zile, de armata americană mai des decât de cea sud-vietnameză. Revoltele urbane așteptate de comuniști nu au mai avut loc. APE obține, totuși, două succese spectaculoase. La Saigon ocupă, timp de câteva ore, grădinile ambasadei americane, în fața camerelor de televiziune. Mai important, stăpânește vechea capitală imperială Huê până pe 25 februarie. La Huê, comuniștii instaurează o comună provizorie care, aplicând tradiționala politică a asasinatelor colective, a lichidat aproximativ 2.500 de funcționari sud-vietnamezi.

Ultima fază a ofensivei a început la jumătatea lunii februarie, constând în atacuri împotriva orașelor mici și a satelor. Rezultatul nu e prea bun: în orașe e agitație, dar APE nu reușește nici de data aceasta să pună stăpânire pe ele pentru mult timp.

Ofensiva Têt a fost un mormânt pentru APE, au murit atunci 32.000 de oameni (față de 1.000 pentru americani și 3.000 pentru sud-vietnamezi). Lucru și mai grav: 40% din cadrele politice din FNE au fost omorâte sau neutralizate în timpul operațiunilor. [...]

Ofensiva care a avut loc de Paște, în 1972, este ultima mare operațiune elaborată de generalul Giap. Pe 30 martie, 30.000 de soldați nord-vietnamezi din APV, ajutați de 200 de tancuri de fabricație sovietică, traversează paralela 17 îndreptându-se spre Huê. O ceață deasă împiedică aviația americană să oprească înaintarea lor. La fel ca în timpul ofensivei Têt, armata nord-vietnameză urmează să atragă trupele sud-vietnameze spre Nord, pentru a da APE (forțele militare

1. Laurent Cesari, *op. cit.*, p. 178.

2. Philippe Franchini, *op. cit.*, p. 92, și Laurent Cesari, *op. cit.*, pp. 178 și 205.

ale FNE) și cadrelor politice din Frontul Național de Eliberare ocazia de a provoca insurecții în marile orașe din Sud. [...]

Americanii au reușit să taie liniile de comunicație ale armatei nord-vietnameze. Copleșiți de mari dificultăți logistice, trupele de la Hanoi încep să se retragă pe 8 iunie. APV nord-vietnameză și APE, care aveau în total 200.000 de oameni, înregistrează 100.000 de morți (din care jumătate din cauza bombardamentelor aeriene) față de 25.000 în cazul armatei sud-vietnameze. La fel ca în 1968, ofensiva nord-vietnameză, care a provocat mari suferințe, nu și-a atins, prin urmare, decât obiectivul minim: a demonstrat doar că rivala sa din Sud rămânea fragilă.

Laurent Cesari, *L'Indochine en guerres, 1945-1993*,
Belin, Paris, 1995, pp. 188 și 219-220.

Probabil că orice alt regim în afara celui comunist s-ar fi prăbușit din cauza eșecurilor repetate ale ofensivelor lui distrugătoare, dar Vietnamul de Nord a rezistat datorită structurilor sale totalitare. În primăvara anului 1972, situația militară nu era deloc strălucită pentru Hanoi. Armata oficială din Nord fusese istovită de niște atacuri nechibzuite, FNE din Sud pierdea teren în mod clar. Între 1967 și 1972, procentul populației sud-vietnameze controlate de Saigon a ajuns de la 67 la 93%.¹ Începând din acel moment Frontul era perceput în campanii ca un instrument al Nordului, care reactiva antagonisme etnice între cele două părți ale țării. „Voluntariatul” nu-i mai permitea APE, armata Frontului, să-și reînnoiască trupele. În zonele „eliberate” de comuniști a fost instituit un serviciu militar obligatoriu pentru toți bărbații care aveau între 18 și 35 de ani, perioade de trei luni de muncă obligatorie au fost introduse pentru restul populației, impozitele au crescut, iar pentru a le încasa teroarea s-a generalizat. Sud-vietnamezii aflați sub controlul FNE gustau deja din viitorul care îi aștepta. În acel moment, Statele Unite puteau să spere că vor câștiga acest război. Washingtonul a ales totuși să privilegieze negocierile de pace începute cu doi ani înainte. Regimul de la Hanoi obținea un răgaz și șansa de a câștiga prin „tratative de pace” un conflict care devenise nesigur.

În poziție de forță pe teren, Statele Unite pierduseră, de fapt, războiul pe alt plan, la nivel mental. Fără îndoială, sud-vietnamezii îi detestau pe comuniști, dar, în egală măsură, detestau aliatul american responsabil de bombardamente îngrozitoare care decimau, fără a face vreo distincție, populații civile și luptători dușmani, provocând mai multe victime decât violența invadatorilor din Nord. Și moralul trupelor americane era la pământ. În 1970, numărul dezertorilor din armata Statelor Unite a depășit 65.000, în 1971-1972, vase ale Marinei Statelor Unite au fost sabotate de mai multe ori și numeroși piloți au refuzat să meargă să bombardeze populațiile. „Armata noastră stă să se prăbușească, având unități care evită sau refuză lupta, care își asasinează ofițerii”, a atras atenția un colonel.²

1. Laurent Cesari, *op. cit.*, p. 215.

2. Robert Heintz, „The Collapse of the Armed Forces”, *Armed Forces Journal*, 7 iunie 1971, pp. 30-38.

Demoralizarea e adevărata cauză a înfrângerii americane. Conflictul zguduia valorile democrației, ale justiției sociale, ale moralei publice, cu care se mândresc Statele Unite. Telespectatorii au fost martorii unor imagini atroce: cele ale masacrului din satul My Lai comis de un american, locotenentul Calley; cea a unei fete arse cu napalm care alerga în pielea goală pe un drum, în mijlocul flăcărilor; cea a unui șef al poliției din Saigon care trăgea cu sânge rece un glonț în capul unuia dintre compatrioții săi. Americanii au putut să vadă la televizor și oroarea din Free Fire Zones, regiuni în care soldații lor erau autorizați să tragă în tot ce mișca, și au fost martori la panica acelor „boys” când dușmanul le ataca poziția.¹ Imaginea a învins cea mai mare putere militară a lumii, în acest război filmat în direct pentru prima dată în istorie. În Nord, puterea totalitară nu suferea din cauza unui asemenea handicap. Nici un jurnalist occidental nu avea dreptul să circule în zonele „eliberate” sau era însoțit strict de experți în propagandă. Tergiversările Casei Albe i-au descurajat, în cele din urmă, pe militarii americani. Între 1965 și 1968, președintele Johnson a dat ordin de nouă ori să înceteze ostilitățile unilateral și de zece ori să se oprească bombardamentele; armata nu a fost niciodată autorizată să-și utilizeze tot arsenalul; când au fost consultați, specialiștii în geopolitică au crezut că Hanoi era o simplă extensie a Beijingului și că o intervenție militară în Nord ar declanșa un al treilea război mondial.² Din punct de vedere diplomatic, puterea americană a comis greșeli peste greșeli. Președintele Nixon, adept al unei „vietnamizări” a conflictului, și consilierul său, Henry Kissinger, numit secretar de stat în 1973, au crezut că obțin prin negocieri secrete cu capitalele în cauză, Hanoi, Moscova, Beijing, ceea ce armata Statelor Unite nu câștiga pe teren. A fost de ajuns ca protagoniștii comuniști să pluseze în timp ce moralul Statelor Unite scădea, pentru ca Washingtonul să facă tot mai multe concesii. Acordul de încetare a ostilităților semnat pe 27 ianuarie 1973 a fost rezultatul acestor acțiuni: armata Statelor Unite trebuia să se retragă din Vietnamul de Sud, în timp ce trupele din Nord erau autorizate să rămână. Un an mai târziu, regimul de la Hanoi relua atacul, după ce putuse să-și reconstituie forțele. Ofensiva finală a început în prima parte a anului 1975 cu un sprijin militar masiv din partea Uniunii Sovietice.

Pentru Statele Unite, acest conflict, cel mai îndelungat din istoria lor, se termină cu un dezastru. Costul omenesc este dramatic – în aproape douăzeci de ani de război secret și de confruntări directe, și-au pierdut viața mai mult de 57.000 de americani; costul economic exorbitant – mai mult de 170 de miliarde de dolari potrivit estimărilor – avea să ducă la slăbirea economiei americane pe termen lung; costul său politic este ridicat, pregătește sfârșitul consensului anticomunist care consolida politica externă a Washingtonului de la începutul Războiului Rece. După acest

1. Bui Tin, *Vietnam, la face cachée du régime*, éditions Kergour, Paris, 1999, p. 96.

2. Olivier Todd, *op. cit.*, p. 422.

conflict, potrivit unui sondaj, două treimi din americani nu au mai aderat la viziunea unei lumi tăiate în două blocuri rivale. Abia după invadarea Afganistanului în 1979 Statele Unite au conștientizat din nou pericolul sovietic.¹ Și în acest caz, eroismul regizat al soldatului nord-vietnamez și al luptătorului comunist, învingători ai imperialismului, lăudat cam peste tot în lume, șterge din memorie realitatea totalitară. Procesele staliniste, Cortina de Fier, lichidarea Revoluției Ungare, criza din Cuba, ocuparea Cehoslovaciei, toate acestea sunt date uitării. Pentru o bună parte din populația mondială, poporul vietnamez există doar în Nord, partea rușinoasă a istoriei fiind rezervată doar pentru cei din Sud; într-un fel oarecum asemănător, în Europa, Germania comunistă a reușit să se dezvinovățească de crimele naziste lăsându-i pe compatrioții din Vest să suporte păcatele acestora. Prizonierii americani întorși din lagărele nord-vietnameze vor reaminti inumanitatea sistemului combătut, dar Occidentul, cuprins de dorința sa de pace și de prosperitate, legănat de „relaxarea” promisă, nu va mai acorda deloc atenție mărturisirilor lor.

După cum sperase Ho Și Min, dominoul vietnamez a cufundat sud-estul Asiei în comunism, cu o violență care nu mai fusese totuși atinsă niciodată. Laosul, traversat de drumul Ho Și Min și bază de retragere a trupelor nord-vietnameze, a avut de câștigat în urma încetării ostilităților semnate la începutul anului 1973. Comuniștii din Pathet Lao, care erau în conflict cu puterea centrală încă de la sfârșitul anilor '50, au acceptat să participe la un guvern de coaliție în care s-au infiltrat ocupând principalele posturi. Imediat ce Saigonul a căzut, comuniștii din Laos au preluat toată puterea la Vientiane. Regatul Laosului devine „o republică democratică populară”. Fosta elită este trimisă în lagăre, unde foametea și ședințele de autocritică fac parte din programul de „reeducare”. Epuiată de malnutriție și de boală, familia regală se stinge acolo, la fel ca alte mii de victime ale noului regim. În Cambodgia, alt sanctuar nord-vietnamez, Norodom Sihanouk a ajuns să piardă puterea din cauza comportamentului său prea servil față de Hanoi. Înlăturat de la putere în martie 1970, după o lovitură de stat condusă de generalul Lon Nol, pucist dintr-o armată cambodgiană exasperată de prezența comunistă, prințul s-a refugiat în China. A înființat acolo un Front Unit de Opoziție, FUNK, și un guvern în exil, GRUNK, în care comuniștii cambodgieni fac legea. Lon Nol este, în sfârșit, „măturat” în urma ofensivei din primăvara anului 1975, dusă împotriva Phnom Penhului în același timp cu cea care viza Saigonul în Vietnamul vecin. Capitala cambodgiană a fost „eliberată” pe 17 aprilie de luptători din mișcarea de rezistență veniți din pădure, aduși de comandantul lor, Saloth Sar, zis Pol Pot, un marxist-leninist format la școala franceză, țară în care a stat, fiind apoi modelat de maoism. Această combinație ideologică avea să fie deosebit de sângeroasă.

1. Yves-Henri Nouailhat, „Guerre du Vietnam”, în *Dictionnaire de la Guerre froide* (coord. Claude Quétel), Larousse, Paris, 2008, p. 552.

Prăpastia maoismului

Morții au rostul lor, ajută la fertilizarea pământurilor.

MAO ZEDONG

În politică, puterea înseamnă puterea de a pedepsi.

LIN BIAO

Mao Zedong e un om calculat, care a devenit maestru în arta manipulării indivizilor, opiniilor publice și maselor. Interviu pe care îl acordă în ianuarie 1965 confirmă acest lucru. Interlocutorul său de atunci se numește Edgar Snow, un jurnalist american cunoscut în China și în Occident pentru cartea sa *Red Star over China* (*Steaua Roșie deasupra Chinei*) apărută în 1937, unde înfrângerea comunistă a Marșului celui Lung este prezentată ca o epopee revoluționară victorioasă. De atunci, Snow s-a transformat într-un purtător de cuvânt serviabil al Marelui Cărmaci. Mao știe că vor avea un răsunet planetar cuvintele pe care i le va încredința. Americanul e cel mai bun interlocutor pentru mesajul pe care vrea să-l transmită. Locul ales pentru întâlnire e la fel de calculat. Biblioteca din Zhongnanhai, reședința marilor conducători, unde acordă audiențe, respiră cultura milenară chineză, impune respectul cuvenit eruditului, împodobește președintele cu un aer de noblețe. Cărțile vechi și sulurile scrise de mână care acoperă pereții sălii se potrivesc cu ceea ce încearcă să transmită Mao, cu rolul pe care vrea să și-l asume. „Sunt un călugăr bătrân care înaintează încet pe sub stele, cu umbrela lui găurită”, spune cu smerenie Marele Cărmaci. Fraza va fi reluată de toată presa și va fi interpretată greșit. Ai crede că bătrânul conducător aflat la apusul vieții nu se mai gândește decât la cunoaștere, la meditație, la înțelepciune. Republica Populară Chineză poate merge mai departe, după era Mao. Totul e înțeles greșit. Retras pe Muntele său Aventin după catastrofa Marelui Salt Înainte, președintele se prefacă că nu-l mai interesează treburile țării și ale lumii, cu toate că nu și-a mai pregătit niciodată cu atâta energie revenirea în prim-plan. Într-o anumită măsură, Mao nu îl minte pe Snow, ci face astfel încât cuvintele sale să fie înțelese așa cum spera el să fie înțelese, pentru a-și ascunde adevăratele intenții. Imaginea bătrânului călugăr nu-i anunță retragerea, ci îi confirmă pretenția că își dorește să călăuzească în continuare China spre paradisul făgăduit. Cu siguranță, o interpretare mai clasică a metaforei ar fi permis justificarea pertinentei acesteia: această veche maximă daoistă îl desemnează,

prin personajul bătrânului călugăr, pe cel care deține adevărul, care este egalul împăratului și pe care îl desparte de cer doar o umbrelă găurită.¹ La începutul anului 1965, Mao atrage atenția, în felul său, că se pregătește să (re)devină zeul în viață al unui popor pe care are de gând să-l împingă în cea mai radicală revoluție, un război civil cum n-a mai cunoscut niciodată China.

După zecile de milioane de morți din cauza foametei care a urmat Marei Salt în 1958–1960, neputând să spere la prosperitate, chinezii își doreau pacea. Responsabilitatea pe care o avea Mao în această tragedie l-a obligat să ia distanță, împins de o fracțiune a Partidului Comunist care se temea că trebuie să plătească pentru greșelile sale. A renunțat la președinția republicii în favoarea lui Liu Shaoqi, dar a rămas în fruntea partidului ca referent ideologic, precum și a Comisiei Militare Centrale care conduce armata și forțele de securitate. Esențialul puterii în militaro-crația chineză. După catastrofă, partidul-stat a slăbit puțin menghina în care strângea economia. Teoriile reformatorului sovietic Liberman în privința autonomiei de gestiune a întreprinderilor au sedus o parte din conducători; în numeroase regiuni, țăranii au fost scutiți de cotele pe care trebuiau să le livreze din recoltă, unii au putut chiar să plece din comunele populare și să recapete statutul de producător independent. Secretarul general al PCC, Deng Xiaoping, a rezumat această nouă politică printr-un aforism menit să devină celebru: „Nu contează dacă o pisică e albă sau neagră, numai să prindă șoarecii.” Cu alte cuvinte, dogmele trebuie să se dea deoparte în fața eficacității când binele socialismului cere acest lucru. Între timp, după retragerea lui forțată, Mao s-a străduit să recucerească puterea, toată puterea. „Chestiunea de bază a revoluției este chestiunea puterii”, a spus Stalin; Marele Cărmaci știe că, pentru a-și impune ideile, trebuie să se dedice acestei misiuni. Pentru a evita ca Republica Populară să se cufunde într-un „revizionism” asemănător cu cel sovietic și pentru a concura cu URSS pe plan ideologic și politic, Mao vrea să recapete o autoritate incontestabilă și să dea frâu liber radicalismului său revoluționar. Binele poporului nu intră deloc în calculele lui. Motivațiile sale sunt multiple: răzbunarea pe cei care au îndrăznit să-l critice sau care au refuzat să-l urmeze orbește, dorința de a apărea ca o călăuză a revoluției mondiale și un ego care îl face să se considere demiurgul unei noi omeniri. A făurit instrumentele viitorului său triumf încă din 1962 și a pregătit condițiile întoarcerii sale.

Pregătirea luptei a început cu doi stâlpi ai regimului, partidul și armata. „Să nu uităm niciodată lupta de clasă”, amintește Mao la ședința plenară a Comitetului Central din septembrie 1962. Atunci denunță prima oară „revizionismul din interiorul partidului”, o acuzație care îi

1. François Godement, „La tourmente du vent communiste”, în *La Chine au XXe siècle* (coord. Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco, Jürgen Domes), t. 2, Fayard, Paris, 1990, p. 58.

vizează mai ales pe cei care se opun politicii sale radicale. Cadrele rurale sunt primele vizate, mai ales cele care au formulat critici în privința temeiului Marelui Salt Înainte. Mișcarea de Educație Socialistă care este lansată permite un vast amestec al comuniștilor, având ca dublu avantaj epurarea partidului de responsabili cei mai puțin fiabili politic și intimidarea celorlalți membri din aparat pentru a-i (re)supune ordinelor date de Marele Cărmaci. Sute de mii de aparataci sunt trimiși în sate pentru a-i controla pe conducătorii locali. Mișcarea este resimțită ca o pedeapsă de funcționarii exilați și ca o umilire de cadrele inspectate. E însoțită de un exod urban forțat care obligă 25 de milioane de locuitori din orașe să plece la țară. Acest dublu traumatism, al partidului și al populației, trebuie să pregătească mințile pentru supunerea necesară în executarea „revoluției culturale” pe care o pregătește Mao. În a doua etapă, această Mișcare de Educație Socialistă vizează cadrele centrale ale regimului pentru a deschide calea pentru întoarcerea incontestabilă a Cărmaciului. În ciuda rezistențelor întâmpinate, PCC este pregătit, începând cu toamna anului 1965, pentru încercarea care îl așteaptă.

După destituirea lui Peng Dehuai, mareșalul care îndrăznise să-l critice pe Mao la Lushan în vara anului 1959, când Marele Salt era în plină desfășurare, Armata Populară de Eliberare a ajuns la cheremul unui om credincios al Cărmaciului, Lin Biao. Acest luptător scilicet în războiul civil, numit mareșal în 1955 datorită faptelor sale de vitejie, e un lingușitor notoriu care a înțeles că, pentru a fi apreciat la vârf, trebuie să-l tămâieze pe președinte. Numit ministru al apărării, Lin s-a străduit mai întâi să pună capăt profesionalizării APE începute de predecesorul său. Cadrele promovate de acesta au fost destituite, armata s-a apropiat de popor. Mao, care conduce Comisia Militară Centrală, i se opunea lui Peng Dehuai în această privință. Se temea că o armată de profesioniști ar ajunge să scape de sub controlul partidului, să stârnească vocații bonapartiste. Mareșalul a fost eliminat atât din cauza acestui dezacord, cât și din cauza crimei de lezmaiestate pe care a comis-o la Lushan. 200.000 de noi comisari politici au fost numiți în unitățile APE pentru a perfecționa încadrarea ideologică, competența de bază a cadrelor cu grad înalt care sunt numite este loialitatea lor totală față de Marele Cărmaci. După ce puterea a fost preluată din nou, armata este prezentată ca modelul din care trebuie să se inspire țara. În februarie 1963, se dă ordinul ca oamenii să „urmeze școala APE”. Mao vrea să pună accentul nu numai pe „puritatea ideologică” a aparatului militar, ci și pe structurile de conducere care coordonează APE și pe devotamentul față de partid căruia îi dau naștere acestea. Supunerea și disciplina caracterizează toate armatele lumii, dar în cazul militarilor chinezi acestea sunt dublate de o orbire ideologică din cauza căreia soldatul devine un centurion perfect al regimului. Sacrificiul pentru partid e ridicat la rangul de virtute cardinală, o calitate indispensabilă pentru rolul pe care Mao îl atribuie APE în fantasma lui în legătură cu Marea Revoluție Culturală Proletară. Președintele are

nevoie de structuri de forță care îi sunt devotate total pentru a controla războiul civil pe care are de gând să-l relanseze. Propaganda regimului laudă oamenii de trupă gata să se sacrifice pentru binele comun întruchipat de PCC și, evident, de președintele său. Soldatul Lei Feng (nimeni nu știe dacă a existat într-adevăr) devine noul Erou comunist. A murit din cauza unui accident când avea 22 de ani și viața lui, de o banalitate dureroasă, este prezentată ca un model de abnegație, ca „o rotiță a magnificei mașini socialiste”, devotată doar președintelui Mao. Prin intermediul lui Lei, sloganurile ridică în slăvi virtutea fanatismului, disprețuirea intelectului, spiritul de sacrificiu, „calități” necesare pentru modelarea spiritului maselor care urmau să se dezlănțuie.

„STUDIAȚI-L PE LEI FENG”

Lămuritoare poveste a lui Lei Feng începe în 1963. Mao este atunci îndepărtat de la putere. Aura lui se macină de la o lună la alta. Pentru a reveni în vârf, încearcă prin toate mijloacele să-i înlăture din funcții pe dușmanii săi aflați în interior și decretează, ca un bun strateg, că aceștia avansează purtând masca „revizionismului intern”. Are nevoie de eroi pozitivi care să se opună acestei mișcări perfide și, mai ales, pentru a readuce pe linia de plutire propria sa gândire, „gândirea Mao Zedong”.

Redactorii ziarului *Tineretul chinez* îi arată un articol care urma să apară și în care era evocat un soldat pe nume Lei Feng, devotat, loial, milos, altruist, curajos și având, în plus, spirit de sacrificiu. Președintele, invitat să-și spună părerea, își înmoaie pensula în cerneală neagră și desenează trei ideograme „xue Lei Feng”, adică „studiați-l pe Lei Feng”, în stilul acesta cu totul deosebit pe care-l îndrăgește, acest „scris cursiv” – literal „în formă de iarbă” –, o caligrafie nervoasă, impulsivă, pe care o recunoști imediat. Textul inițial și lozinca scrisă de Mao sunt numaidecât lăudate de *Cotidianul poporului*. Și toți marii conducători își dezvăluie, la rândul lor, caligrafia: președintele Liu Shaoqi, prim-ministrul Zhou Enlai, Zhu De, Deng Xiaoping, Chen Yun. Ziarul *Armatei* preia ștafeta printr-un editorial intitulat „Cum să devii un bun soldat studiind operele lui Mao Zedong”, ilustrat de fotografii în care Lei Feng e cufundat în contemplarea tăcută a unei scrieri a președintelui. Campania Lei Feng e lansată. Va dura ani de zile.

În mod paradoxal, dar și foarte ingenios, aparatul de propagandă îl prezintă nu ca pe un erou, ci ca pe un antierou. Un fragment din jurnalul său te pune pe gânduri: „Azi de dimineață, am fost tare fericit când m-am trezit pentru că azi-noapte l-am visat pe marele nostru conducător, Președintele Mao. Din întâmplare, azi e cea de-a patruzecoa aniversare a Partidului nostru. Azi am atâtea să-i spun Partidului, simt atâtea recunoștință, sunt atât de hotărât să lupt pentru Partid... Partid iubit, mamă scumpă, voi fi întotdeauna fiul tău credincios. [...] Duminică. Astăzi, n-am ieșit. Am spălat cinci saltele pentru tovarășii de pluton... Sunt obosit, dar fericit... E glorios să fii un erou anonim.” Chiar e anonim? E limpede că această dovadă de vitejie pare apocrifă și te face să zâmbești. Regăsim în ea cuvântul-cheie al maoismului triumfător, „zhong”, loialitate.

Guy Gallice, Claude Hudelot, *Le Mao*, éditions du Rouergue, Arles, 2009, p. XXVI.

În mai 1964, departamentul politic al APE publică prima ediție din *Citate din Președintele Mao Zedong*, celebra *Cărticică roșie* pe care în curând

toți sau aproape toți chinezii vor trebui s-o fluture. În introducerea volumului, mareșalul Lin Biao anunță: gândirea Mao Zedong este „o sursă de forță inepuizabilă, o bombă atomică spirituală infinit de puternică“. Dacă ne gândim la numărul de morți pe care îl vor provoca adepții antologiei, aceste cuvinte nu sunt deloc exagerate. Îngânarea aforismelor președintelui va accentua îndobitocirea multîmilor, stare indispensabilă „masificării“. La începutul Revoluției Culturale, mareșalul va indica modul în care trebuie folosite: „Trebuie să aplicăm directivele Președintelui Mao, chiar când nu le înțelegem.“¹ Și APE este masificată, în interiorul ei gradele sunt abolite și semnele distinctive sunt suprimate, nu în semn de respect față de perioada revoluționară – cea de dinaintea preluării puterii, când ierarhia nu era deloc ostentativă –, ci pentru a uniformiza corpul militar, pentru a depersonaliza instituția, cu scopul de a o transforma în instrumentul unei singure autorități, cea a partidului și a conducătorului său, Mao. Războiul popular este exaltat din aceleași motive, înlocuiește ideologia revoluționară, ai cărei chezași sunt PCC și Cîrmaciul, în centrul problematicei militare. Consolidarea miliției populare, veritabilă armată secundară, loială lui Mao într-un mod și mai fanatic, completează dispozitivul de încadrare. Intervenția comună a APE și a miliției va caracteriza toate masacrele în masă care vor marca Revoluția Culturală.

Serviciile de securitate și paza apropiată de Marele Cîrmaci pregătesc la rîndul lor haosul care va urma. Securitatea este plasată sub autoritatea lui Keng Sheng, un specialist al teroriei. În 1942, în perioada bazei roșii din Shaanxi, a experimentat metodele de epurare sângeroasă care urmau să fie practicate la scară mare în timpul Revoluției Culturale: mitinguri cu multe persoane, autocritică făcută în public, execuții. Garda pretoriană a președintelui, unitatea 8341, cu un efectiv de 15.000 de persoane, este condusă de Wang Dongxing, un om cu fizicul pe măsura slujbei, micuț și îndesat cum era, gardă de corp personală a lui Mao din perioada Marșului celui Lung. Wang îi datorează totul maestrului său, inclusiv faptul că a învățat să citească și să scrie târziu în viață. Kang Sheng și Wang Dongxing vor urca în ierarhia partidului-stat pe măsură ce China se va cufunda în barbarie.

La începutul anilor '60, Mao pune și bazele cadrului ideologic de care are nevoie pentru a-și lansa ofensiva. Trebuie să se asigure în legătură cu disciplina perfectă a intelectualilor, deoarece unii au îndrăznit să-l critice după eșecul Marelui Salt. Pe de altă parte, trebuie să aleagă sloganurile la care pot să adere cât mai mulți oameni, pentru a le folosi ulterior ca să mobilizeze masele. Reorientarea culturală îi este încredințată lui Jiang Qing, soția președintelui, promovată mare preoteasă în acest domeniu. Fosta actriță trebuie să-și ia o revanșă față de artiștii și intelectualii care i-au ironizat trecutul de demimondenă când a devenit

1. *Apud* Jean-Luc Domenach, *Mao, sa cour et ses complots*, Fayard, Paris, 2012, p. 315.

doamna Mao. Ștearsă până atunci, Jiang Qing își ia avânt datorită sprijinului puternicului său soț, pretinzând că vrea să reformeze Opera din Beijing, o instituție. Sub pretext că „pune lucrurile la punct“, așa cum i-a dat ordin Mao ministrului culturii, a eliminat operele tradiționale cu teme istorice, înlocuindu-le cu spectacole revoluționare despre epopeea războiului civil. Această mini-revoluție culturală, care o anunță pe cea mare, îi permite lui Jiang Qing să se răzbune pe regizorii care n-au vrut să-i recunoască talentul în Shanghai, în anii '30. Îi înlocuiește cu persoane de încredere care îi vor fi de folos Marelui Cărmaci atunci când se vor da luptele ideologice. Mao o folosește pe Jiang Qing și pentru a promova o brigadă de producție din Shaanxi, Dazhai, din care vrea să facă un exemplu de reușită politică în scopul de a modela mințile pentru marea bulversare pe care o pregătește.

DAZHAI, UN MIT COMUNIST CHINEZ

În februarie 1966, cu trei luni înainte de declanșarea Revoluției Culturale, revista lunară *China*, difuzată în toată lumea prin numeroase traduceri, publică un număr despre „Spiritul Dazhai“. Pe copertă, portretul unui țăran călit, cu fața tăbăcită, care are pe scăfărlie batista albă pe care o folosesc toți țăranii ca să se șteargă de transpirație. Emană bună dispoziție... și viclenie. Numele lui: Chen Yonggui. Nu e cunoscut încă de marele public. Totuși, curând, se va cățăra pe firmamentul maoismului triumfător și va deveni un fel de ambasador al revoluției agrare, înainte de a se trezi înălțat la rangul de viceprim-ministru responsabil cu agricultura în 1975.

Prima lui faptă de vitejie: a învățat să citească, la vârsta de 43 de ani, descifrând *Cărticica roșie*. Începând din 1964, Chen Yonggui începe, împreună cu cei 600 de tovarăși ai lui, să aplice noile directive, mai ales „constituția (agrară) în zece puncte revizuite“, care prevedea, de exemplu, „plantarea în rânduri strânse“. Acești activiști înverșunați vor ajunge chiar să renunțe la „peticul lor de pământ“, de pe care majoritatea țăranilor chinezi obțineau cea mai mare parte din puținele lor resurse. [...]

Mașina se pune în mișcare. Frazologia maoistă cu accente epice se însinuează în toată țara, care este încă rurală în proporție de aproape 90%. „Învățați de la cei din Dazhai! Urmați calea Dazhai! Aceasta devine deviza a 500.000.000 de țărani care răstoarnă cerul și pământul, scrie *China* (în februarie 1966). [...] Astfel, am putut observa cum dunele de nisip au devenit oaze, deșerturile câmpiilor fertile, niște râpe golașe grânare și livezi. Dar ce e spiritul Dazhai? E spiritul unor revoluționari. Nu se lasă niciodată doborâți de dificultățile naturale ca niște „săraci care îndoiaie spinarea“. Dimpotrivă, îndrăznesc să se lupte cu ele.“

Timp de aproape zece ani, Dazhai și Chen Yonggui apar pe prima pagină a ziarelor, iar brigada are și rolul de barometru între cele două linii. [...] În anii ei de glorie, brigada era vizitată de mii de „pelerini“ veniți din toată țara pentru a putea apoi să implanteze mai bine în regiunile lor o „cooperativă de tip Dazhai“. Unul dintre acești vizitatori se numește Pol Pot. Odată întors în țară, dictatorul cambodgian le va da ordin tuturor țăranilor khmeri roșii să înființeze cooperative în spiritul surorii lor mai mari din China.

La sfârșitul acestei aventuri absurde, tabloul se întuneacă atunci când se dovedește că Chen Yonggui a ordonat execuția a 141 de membri ai brigăzii lui. Concediat în 1980 de Deng Xiaoping, care înțelesese foarte devreme în ce măsură

„spiritul Dazhai“ era o înșelătorie, Chen moare în 1986. Rămâne foarte popular și astăzi. [...] Fosta brigadă din Dazhai se reciclează sub forma unui turism roșu impregnat de nostalgie. Acum o autostradă o leagă direct de capitală.

Guy Gallice, Claude Hudelot, *Le Mao*, éditions du Rouergue, Arles, 2009, pp. XXX–XXXII.

Toate componentele exploziei care avea să zguduie China sunt la locul lor. Noua revoluție dorită de Mao are un nume: Marea Revoluție Culturală Proletară; un câmp de luptă: cultura; un dușman: revizionismul, pe care îl întrușchipează adversarii politiciii sale și URSS, cuprinși de aceeași dezonoare; pretorienii săi: APE, milițiile populare și serviciile de securitate; breviarul său: *Cărticica roșie*; un obiectiv: puterea. Mai trebuie mobilizate trupele, tineretul va face acest lucru. Această alegere nu are nici o legătură cu puritatea ideologică pe care pune accentul Marele Cărmaci, sub pretext că tinerețea acestor infanteriști i-ar fi ferit de mizeriile capitalismului care, chipurile, au pervertit revoluția. Pur și simplu Mao nu mai are alți chinezi pe care poate să-i înroleze. Oboseala și scepticismul au pus stăpânire pe popor după deziluziile mișcărilor de mase precedente. Intelectualii au fost prinși în capcana celor „O Sută de Flori“, țărani au fost exterminați de Marele Salt, muncitorii sunt prea puțini ca să mobilizeze țara în ultima nebulie maoistă. Tineretul, care nu a cunoscut elanurile revoluționare trecute și dezamăgirile care le-au urmat, este singura forță care mai poate încă să fie victima mirajului.

Trageți în Cartierul General!

Revoluția Culturală nu a încolțit singură în mintea Marelui Cărmaci. Ea se înscrie în moștenirea leninismului din care se inspiră toți comuniștii. Liderul bolșevic considera că după revoluția politică și economică trebuia atacat domeniul cultural, suprastructura în limbaj marxist, pentru a asigura trecerea de la socialism la comunism. Eradicând cultura milenară chineză – tradițiile numite „cele patru vechituri“: gândire, obiceiuri, moravuri și cultură veche –, Mao poate să spere că va îndeplini proiectul lui Lenin, datorită tineretului chemat să facă tabula rasa, și că va reuși să creeze omul nou care va întrușchipa idealurile supraomului comunist gata să se dedice eroic cauzei publice.¹ Programul îi place cu atât mai mult lui Mao cu cât îi flatează antiintelectualismul generat de complexul de inferioritate cu care a rămas din tinerețe, când erudiții își bătuseră joc de el și îl alungaseră din casta lor.² Înăbușirea mișcării celor

1. Eberhard Sandschneider, „La Révolution culturelle et les crises de succession“, în *La Chine au XXe siècle*, t. 2, ed. cit., p. 62.

2. Despre antiintelectualismul lui Mao, v. Maurice Meisner, *Marxism, Maoism and Utopianism*, University of Wisconsin Press, Madison, Wisc., 1982, cap. 3.

„O Sută de Flori“ în 1957 dezvăluise deja acest spirit răzbunător și ura sa față de intelectuali. Pe atunci se comparase cu primul împărat al Chinei, Qin Shihuang, care, cu trei secole înainte de era noastră, a unificat țara, a standardizat scrierea, limba, moneda... printr-o tiranie feroce, îndreptată mai ales împotriva adepților vechii culturi. „Ce înseamnă un Qin Shihuang pe lângă noi ceilalți? se lăudase el după cele «O Sută de Flori». El nu a executat decât 460 de învățați. Noi am executat 46.000.“¹ Atunci i-a venit ideea să folosească violența și insolența tineretului în eradicarea culturii, fără îndoială pentru a termina ceea ce tocmai începuse. „Tinerii trebuie să-i întreacă pe cei bătrâni, a declarat el în mai 1958. Cei care știu puține pot să-i doboare pe cei care știu multe. Nu trebuie să fim speriați de autoritățile academice, nu trebuie să fim speriați de persoanele celebre, nici de marii erudiți.“² Opt ani mai târziu, învățații aveau să fie considerați „a noua categorie neagră“ și persecutați de tinere Gărzi Roșii, fiind numiți „puturoșii din a noua categorie“. Fluturând ideea tineretului nou care se opunea tradițiilor, Mao are în minte și un adevărat proiect politic. Un popor deprădăcinat de cultura lui, îndobitocit devine mai maleabil.

Revoluția Culturală, care este mai ales o luptă pentru putere, începe cu o lovitură de stat. Mao trebuie să controleze centrul, Beijingul, și instanțele conducătoare, Biroul Politic și Comitetul Central, înainte de a pune Gărzile Roșii să atace țara. Ostilitățile încep pe 27 aprilie 1966, când Lin Biao asediază capitala cu armata. Trupele iau poziție în fața sediului partidului pentru a-i aresta pe primar, Peng Zhen, și pe colaboratorii săi. În ultimii ani, municipalitatea devenise un bastion al rezistenței intelectuale în fața maoismului. Piesa istoricului Wu Han, *Destituirea lui Hai Rui*, o metaforă despre răstăcirile politice ale lui Mao în timpul Marelui Salt Înainte, fusese publicată la începutul anilor '60 având parte de protecția primarului orașului Beijing. Personalitate istorică a PCC, Peng Zhen va avea norocul să supraviețuiască încercărilor care-l așteaptă. Închis în închisoarea Qincheng, rezervată pe atunci demnitarilor decăzuți, va supraviețui Revoluției Culturale. Deng Xiaoping, secretarul general al partidului, solicită Comitetului Central să valideze eliminarea lui Peng și a „clicii lui negre“, dar Mao vrea să meargă mai departe, hotărâște să-i vâneze pe toți „reprezentanții burgheziei infiltrați în partid și în stat“. Cărmaciul își pregătește a doua lovitură de stat. Pe 25 mai, o tânără profesoară de filozofie de la Universitatea din Beijing afișează un *dazibao*, un afiș mural cu titlu provocator: „Trageți în Cartierul General!“ Autoarea este o protejată a lui Jiang Qing, soția lui Mao, care joacă deja rolul unei Pythia în slujba zeului care e soțul său. Jiang animă „Grupul Central al Revoluției Culturale“ format cu câteva zile înainte, o ade-

1. *Apud* Simon Leys, „Universités“, în *Essais sur la Chine*, Robert Laffont/Bouquins, Paris, 1998, p. 355.

2. *Apud* Jacques Andrieu, *Psychologie de Mao Tsé-toung*, Complexe, Bruxelles, 2002, p. 60.

vărată structură care se opune puterii, înființată de Mao pentru a agita masele. Secretarul particular al președintelui, Chen Boda, conștientul său, Yao Wenyuan – care a formulat critica împotriva lui Wu Han, insolentul autor al *Destituirii lui Hai Rui* –, și Kang Sheng, omul din Securitate, sunt membrii fondatori ai acestui Grup Central. Acel *dazibao* al tinerei profesoare este prima „lovitură de tun a Marii Revoluții Culturale Proletare“, proclamă Cărmaciul. La chemarea din manifest, Gărzile Roșii încep să se mobilizeze împotriva „adeptilor liniei capitaliste în sânul partidului“.

Până atunci discret, Mao are o remarcată apariție publică pe 16 iulie, când înoată în apele fluviului Yangtze. Propaganda își asumă rolul de a transforma performanța într-o ispravă fizică ieșită din comun pentru un om de 73 de ani. Președintele nu mai joacă rolul de bătrân sub umbrela lui găurită, iată-l ca un conducător revigorat, hotărât să preia din nou frâiele țării. Două zile mai târziu, trupele lui Lin Biao iau iarăși poziție în Beijing. Mao și Jiang Qing își fac o intrare triumfală în capitală, fiind salutați de mii de Gărzi Roșii. Revoluția Culturală propriu-zisă, cea care avea să cufunde țara într-un deceniu de mișcări sângeroase, poate să înceapă. Mao vrea să se asigure, în primul rând, că va avea o putere totală în interiorul partidului. Între 1 și 12 august, PCC organizează ședința plenară a Comitetului Central, instanța competentă pentru desemnarea conducerii și pentru fixarea liniei politice. Cu complicitatea secretarului general, Deng Xiaoping, președintele are la dispoziție o adunare care îl susține. Din cei 181 de membri ai CC prezenți, mai mult de jumătate sunt noi, toți fiind comuniști fideli lui Mao. Această ședință plenară dedicată cauzei maoiste adoptă o „Rezoluție în șaisprezece puncte“ menită să devină carta Revoluției Culturale. După ce a fost fixată linia, președintele va putea începe să-și regleze conturile, rezolvându-și litigiul cu cei care au îndrăznit să i se opună, mai ales în perioada Marelui Salt. Mao redactează la rândul său un *dazibao* pentru a transmite și el îndemnul „Trageți în Cartierul General!“ . Începe epurarea. Peng Zhen, primarul orașului Beijing, Peng Dehuai, nefericitul mareșal care îl înfruntase pe Cărmaci în ședința plenară de la Lushan, Zhang Wentian, care i-a susținut îndrăzneala, și mulți alți critici ai lui Mao sunt excluși din partid. Mareșalul Zhu De, erou al războiului civil, Chen Yun, responsabilul cu economia, sunt retrogradați pentru că au aprobat reformele „revizioniste“ de după Marele Salt. Lin Biao este numit numărul doi în partid, devine „cel mai apropiat tovarăș de arme“ al Cărmaciului. În acest rol îl înlocuiește pe Liu Shaoqi, care coboară pe locul opt. Pentru președintele titular – îi luase locul lui Mao în acest post după eșecul Marelui Salt –, începe infernul.

Liu Shaoqi și-a dedicat viața partidului, a participat la toate luptele, până la preluarea puterii în 1949. A animat grevele din anii '25-'27, când comuniștii chinezi credeau că viitorul revoluției se afla în mâinile unui proletariat urban care era, totuși, nesemnificativ; a fost un militant clandestin în momentul frontului comun (impus de Comintern) cu naționaliștii

din Guomindang; a îndreptat armele împotriva aceluiași Guomindang când a izbucnit războiul civil; s-a alăturat bazelor roșii ale lui Mao după Marșul cel Lung; a luptat împotriva invadatorului japonez; a devenit secretarul general al PCC în 1943; a fost întronat numărul doi al regimului după preluarea puterii. Ascensiunea lui a fost garanția fidelității sale față de Mao. „Cei doi colaborau îndeaproape, va mărturisi medicul Cărmaciului. Când Comitetul Central trebuia să-l convingă pe Mao să aprobe un dosar, i se adresa mai întâi lui Liu, care-și nota comentariile și recomandările înainte de a i-l trimite lui Mao prin intermediul Biroului Comunicărilor Confidențiale. După ce adăuga propriile comentarii, Mao îi trimitea înapoi documentul lui Liu pentru a pune totul în aplicare.”¹ Liu Shaoqi nu e prieten cu Mao, ci un bun tovarăș, iar Marele Cărmaci îl judecă în funcție de „puritatea” lui de comunist. Biografia camaradului fidel are, totuși, câteva pete. A făcut studii de marxism-leninism la Moscova, chiar din capitala Rusiei bolșevice a aderat la PCC abia constituit în 1921. Nu e omul sovieticilor, dar e apropiat de ei. În perioada bunei înțelegeri dintre Beijing și Moscova, când URSS întruchipa modelul neîntrecut al socialismului, Mao îl trimisese la Moscova ca să-și perfecționeze cunoștințele de gestiune comunistă, dacă se poate spune așa, chiar înainte de preluarea puterii.² După ce se produce ruptura de „fratele cel mare”, aceste antecedente devin un handicap. Liu prezintă și dezavantajul că e căsătorit cu Wang Guangmei, o femeie elegantă, cu douăzeci de ani mai tânără decât el, cu educație burgheză, care o pune în umbră pe Jiang Qing, doamna Mao. Nici ea, nici Marele Cărmaci nu suportă acest lucru. Licențiată în fizică, vorbind mai multe limbi străine, printre care franceza și engleza, doamna Liu are mai mult stil și mai multă cultură decât actrița ratată care s-a căsătorit cu Mao. Conturile vor fi reglate când Jiang Qing va deveni simbolul Revoluției Culturale. Liu Shaoqi e vinovat mai ales pentru că a condamnat Marele Salt prea târziu, când catastrofa a devenit inevitabilă. Asemenea tuturor celorlalți conducători, Liu nu îndrăznise să se opună pretențiilor colectiviste ale lui Mao, nici comunelor populare care au fost la originea acestei tragedii, dar pierderile umane și economice l-au obligat să se delimiteze de aceste nebunii pentru a salva regimul. Ulterior, Liu a încercat să redreseze economia țării, să salveze agricultura chineză de dezastru. Numit în fruntea țării în locul lui Mao, care atunci s-a prefăcut că se retrage din viața publică, a slăbit din chingi lumea țăranilor, cotele de livrare au fost eliminate, terenurile private restabilite. Aceste măsuri de bun-simț l-au transformat, în contextul Revoluției Culturale, în „primul conducător care a luat-o pe calea capitalistă”.

Mao îl va urmări pe Liu Shaoqi cu toată ura de care e capabil. După retrogradarea sa, pentru el începe calvarul. Un prim „miting de luptă”,

1. Li Zhisui, *La Vie privée de Mao racontée par son médecin*, Plon, Paris, 1994, p. 204.

2. Jung Chang, Jon Halliday, *Mao*, Gallimard, Paris, 2006, p. 355.

în octombrie 1966, îl obligă pe fostul număr doi să-și facă autocritica. Soarta lui se înrăutățește în vara următoare. Pe 7 august, Liu Shaoqi și soția lui sunt atacați de o mulțime dezlănțuită chiar în clădirea de la Zhongnanhai, reședința marilor conducători, la doi pași de domiciliul lui Mao. Lovit întâi cu *Cărticele roșii*, Liu trebuie să îndure pedeapsa „avionului cu reacție” foarte în vogă pe atunci: e „pliat” în două, cu brațele trase în spate, capul fiindu-i ținut de păr cu violență. Ajunge să fie călcat în picioare de mulțime, în fața copiilor săi invitați să asiste la acest „miting de autocritică”. Aruncat în închisoare, ținut în regim de carceră, Liu Shaoqi se va stinge încet, fără ajutor, fără îngrijiri, după cum vrea Mao, care e informat în legătură cu decăderea fizică și mentală a fostului său adjunct. Însemnare făcută de paznicii lui în mai 1968: „S-a spălat pe dinți cu un pieptene și cu săpun, și-a pus șosetele peste pantofi și chiloții peste pantaloni”¹. Liu Shaoqi va muri de epuizare pe 12 noiembrie 1969, după un calvar de trei ani. Va fi incinerat sub un nume fals, cu capul înfășurat într-un cearșaf ca să nu fie recunoscut, de parcă autoritatea atotputernică a lui Mao s-ar fi temut de această fantomă. Moartea sa va rămâne secretă pe tot parcursul vieții Marelui Cărmaci. Soția lui Liu va avea o soartă mai bună. Întemnițată și torturată, va supraviețui revoltei. Eliberată în 1979, va putea să-și reia postul oficial. În total, 28.000 de conducători aveau să fie arestați și condamnați pentru complicitate cu fostul președinte sau pentru că i-au luat apărarea.²

Deng Xiaoping, pe care Gărzile Roșii îl vor numi în curând „numărul doi pe calea capitalistă”, avea să cunoască, la rândul său, „mitingurile de luptă”. Salvat de surzenia de care suferea – mai târziu va mărturisi că, în timpul ședințelor de critică și de autocritică publice, își decupla aparatul auditiv ca să nu audă zbieretele mulțimii³ –, Mao va avea grijă, totuși, să-l ferească de o soartă prea sinistă. Ingeniosul Deng i-a făcut Marelui Cărmaci servicii folositoare. Mai ales datorită lui a putut să se descotoarsească „legal” de Liu Shaoqi, organizând în august 1966 ședința plenară a CC care a permis, în plus, transformarea Revoluției Culturale în linia oficială a partidului prin adoptarea „Rezoluției în șaisprezece puncte”. Această mână de ajutor merita puțină indulgență. Deng Xiaoping primește întâi arest la domiciliu la Beijing, apoi este trimis în exil în provincia Jiangxi, unde va munci cu soția lui într-o uzină de tractoare. De acolo va cere Mao să fie „recuperat” în 1973, chemându-l din nou la putere.

Manipularea mulțimilor pentru a se descotorosi de tovarășii care nu aderă la radicalismul său nu este o metodă lipsită de pericole pentru Mao. E ca și când ar alunga muștele folosind dinamită. Marele Cărmaci are starea de spirit pe care o avea în timpul ședinței plenare de la Lushan, dar de astă dată alege să meargă până la capătul logicii sale totalitare.

1. *Ibid.*, p. 576.

2. Zheng Yi, *Stèles rouges*, éditions Bleu de Chine, Paris, 1999, p. 257.

3. Patrick Sabatier, *Le Dernier Dragon*, JC Lattès, Paris, 1990, p. 150.

Când se revoltase Peng Dehuai, care era neliniștit din cauza pierderilor din timpul Marelui Salt, Mao amenințase în 1959 că va relua lupta, că va strânge o nouă Armată Roșie pentru a-i speria pe ceilalți potențați, mai ales pe cei cu grad înalt, care puteau fi tentați să urmeze atitudinea critică a mareșalului. Spectrul războiului civil speriasse conducerea, iar îndrăznețul Peng Dehuai a fost părăsit de camarazii lui în câmp deschis. Un an mai târziu, confruntându-se cu catastrofa Marelui Salt, Biroul Politic hotăra, în sfârșit, să pună capăt experienței. Fără îndoială, Mao a regretat atunci că nu stârpise răul din rădăcină, că nu s-a descotorosit la Lushan de toți scepticii, lucru din cauza căruia ulterior a fost constrâns să simuleze retragerea din politică. Din acest episod a tras concluzia că doar un război total împotriva partidului – sau mai bine zis împotriva fracțiunii celei mai „reformiste” din partid – putea să așeze China pe calea radicală pe care o dorea el. Revoluția Culturală este acel război total. El vrea să distrugă partidul-stat pentru a construi unul nou, care să-i fie complet devotat. După ce PCC a fost decapitat prin eliminarea președintelui său și a secretarului său general titular, Liu Shaoqi și Deng Xiaoping, după ce Biroul Politic a fost epurat de „revizionisti”, Marele Cărmaci vrea acum să atace aparatul conducător în întregime, cu toate ramificațiile sale provinciale, folosindu-se de tineret ca de un tăvălug.

La jumătatea lunii august 1966, Mao își arată susținerea față de Gărzile Roșii. Apare în mijlocul unei mulțimi de tineri, având brațul înfășurat într-o brasardă roșie, ca ei. Peste câteva zile, *Cotidianul poporului* scrie: „Pe bună dreptate se revoltă.” Țara ia foc. Mișcarea de mobilizare va depăși cadrul universităților și colegiilor unde s-a născut, majoritatea Gărzilor Roșii fiind pe atunci încă tineri studenți. Nu toți elevii au dreptul să facă parte din această nouă elită a revoluției. Buna purtare politică, dar în special originea socială sunt criterii de selecție. Apartenența la cele „cinci clase roșii” e cel mai bun certificat.¹ Dacă ești fiu de muncitor, de țăran sărac, de martir al revoluției, de cadru sau de soldat revoluționar, ai imediat dreptul de a primi titlul de Gardă Roșie. Privilegiați ai regimului tocmai prin originea lor socială, acești fii ai nomenclaturii sunt vârfurile de lance ale lui Mao. „Primii care au pus mâna pe ciomege și au început să tortureze erau bătaușii școlii: copii de cadre de partid și de ofițeri din armată, aparțineau celor cinci clase roșii, va mărturisi Ken Ling, o fostă gardă roșie. Brutali și nemiloși, erau obișnuiți să se folosească de influența părinților lor și să se ia la hartă cu ceilalți elevi.”² Discriminarea antrenează sciziuni între „rebeli”, cum își spun ei. Revoluția Culturală ține și de lupta de clasă dorită de Mao pentru a duce mai departe Istoria, potrivit canoanelor marxiste. În opoziție cu cele cinci

1. În funcție de traducere, se mai vorbește despre cele cinci „elemente” sau „specii” roșii. Termenul „clasă” corespunde mai bune vocabularului marxist care se folosește în China.

2. Ken Ling, *La Vengeance du ciel*, Robert Laffont, Paris, 1981, p. 21.

clase roșii se află „cele cinci clase negre“ care îi desemnează pe foștii proprietari de terenuri, pe foștii țărani bogați, elementele contrarevoluționare de dinainte de 1949, elementele dăunătoare și „oamenii de dreapta“. Copiii acestor excluși ai regimului aveau să fie urmăriți, ceea ce-i va obliga să formeze propriile lor organizații de Gărzi Roșii pentru a supraviețui. Organizațiile lor nu se vor dovedi mai puțin maoiste decât celelalte, tocmai pentru a-și cere iertare pentru originea lor de clasă necorespunzătoare. Între aceste două extreme apare a treia categorie, numită „cele cinci clase galbene“. Primul val de „teroare roșie“, care a avut loc în august 1966 la Beijing, este condus de prima generație de Gărzi Roșii, cea a urmașilor nomenclaturii, cei „bine-născuți“ care omoară profesorii în numele „luptei critice“, care percheziționează și jefuiesc bunurile „dușmanilor de clasă“. Aproximativ 100.000 de locuitori ai capitalei sunt alungați cu forța.¹ Spectrul războiului civil este prezent încă de la declanșarea mișcării, cu toate atrocitățile sale.

Scena se petrece în sala mare din gara din Beijing, în acest august „roșu“. Un grup de copii ai căror părinți aparțin celor „cinci clase negre“ sunt pe punctul de a lua trenul, fiind expulzați din oraș împreună cu familiile lor. Scriitorul Shi Tiesheng, martor al dramei, va povesti: „În gara din Beijing, pentru ei «ultima poartă a infernului», toți copiii aceștia au fost obligați să se așeze în genunchi. Un grup de Gărzi Roșii, purtând uniforme militare verzui și brasarde roșii, au ridicat niște ibrice și au vărsat încet apă fierbinte pe capul fiecărui copil... Copiii, paralizați de groază, n-au îndrăznit să opună nici cea mai mică rezistență, nici n-au dat să fugă. Sala s-a umplut de plânsetele lor... Toți spectatorii au fugit călcându-se în picioare ca să scape. Cuprins de panică, un tânăr a deschis o ușă la întâmplare: în cameră erau deja niște fugari care urlau, încercând în zadar să scape. Se auzeau înjurăturile Gărzilor Roșii care erau pe urmele lor și plesnitura curelelor de piele folosite ca bice. Când o curea se izbea cu violență de o ușă, inima oamenilor înceta să bată. Chiar dacă, în cele din urmă, ușa nu era deschisă, toți cei care se aflau în spatele ei aveau impresia că au murit deja“².

Mobilizarea Gărzilor Roșii, care are loc în curând în toate provinciile, se face în primul rând împotriva celor „patru vechituri“. Țara trebuie eliberată de vechile culturi și de influențele străine. Gărzile Roșii schimbă mai întâi numele străzilor, ale orașelor uneori (propun ca Beijing să devină Beijing-Orientul roșu, de exemplu), apoi dărâmă vechile panouri și vitrinele publicitare, distrug vestigiile trecutului, ciocanele de cupru cu care se bate la ușă, cornișele în formă de dragoni de la acoperișuri, înainte de a jefui casele celor „cinci clase negre“. Urmează foarte repede arderea cărților, distrugerea templelor, profanarea mormintelor. Toate

1. Song Yongyi, *Les Massacres de la Révolution culturelle*, Buchet-Chastel, Paris, 2008, p. 20.

2. Povestire relatată și de Zheng Yi, *op. cit.*, p. 97.

semnele de occidentalizare sunt pedepsite aspru, studenții cu părul lung sunt rași în cap, pantalonii prea strâmți sunt ruși...¹ Pentru învățați, considerați supraviețuitorii „vechii” culturi, calvarul atinge apogeul.

BATJOCORIREA PROFESORILOR

Profesorul Chen, care are mai bine de 68 de ani și suferă de hipertensiune, a fost târât afară la ora 11:30, ținut în soarele de vară mai mult de două ore, apoi obligat să defileze alături de ceilalți purtând un panou și bătând într-un gong. A fost târât la etajul întâi al unei școli, apoi jos, fiind lovit tot drumul cu pumnii și cu coada de la mătură. La etajul întâi, unii dintre agresorii lui s-au năpustit într-o clasă ca să ia prăjinile de bambus cu care au continuat să-l lovească. I-am oprit implorându-i:

— Nu-i nevoie să faceți asta. E prea de tot!

A leșinat de mai multe ori, dar de fiecare dată era trezit aruncându-i-se apă rece pe față. Abia putea să se miște; avea picioarele tăiate de sticlă și distruse de spini. Dar spiritul lui nu era învins.

— De ce nu mă omorâți? striga. Omorâți-mă!

Totul a durat șase ore, până când n-a mai putut să-și controleze sfîcțerele. Torționarii au încercat să-i vâre un băț în rect. S-a prăbușit pentru ultima oară. L-au mai stropit o dată cu apă rece – dar era deja prea târziu. Asasinii au rămas o clipă înmărmuriți, pentru că, fără îndoială, era prima dată când omorau un om în bătaie, așa cum, pentru cei mai mulți dintre noi, era prima dată când asistam la o asemenea scenă.

Mărturisire făcută de Ken Ling, Gardă Roșie în Amoy, în provincia Fukien (astăzi Xiamen, în provincia Fujian), în Ken Ling, *La Vengeance du ciel*, Robert Laffont, Paris, 1981, pp. 22–23.

Niște liceeni de 14-15 ani se transformă în călăi nemiloși. Folosirea violenței juvenile de către comuniștii chinezi nu e o metodă nouă. Înainte de preluarea puterii, în plin război contra Guomindangului, în anii '45–'49, niște prizonieri naționaliști au fost masacrați în unele sate, din ordinul PC, de niște adolescenți înarmați cu bâte.² Odată cu Revoluția Culturală, această violență exaltată se răspândește în toată țara. Eliminarea tabuurilor (împotriva cunoașterii, autorității), absența reperelor (totul e permis), imaturitatea (confuzia între bine și rău) explică transformarea lor. Și îndoctrinarea e hotărâtoare. Acești copii „rebeli” au fost crescuți în cultul revoluției, au fost hrăniți cu faptele de vitejie ale înaintașilor lor și au învățat să asculte ordinele venite de sus, vor la rândul lor să slujească revoluția, să fie niște eroi, asemenea părinților lor, să fie demni de misiunea pe care le-a încredințat-o președintele Mao. În plus, „emulația socialistă” are rolul ei. Fiecare tânăr recrut vrea să fie „mai roșu decât roșu”, dedându-se la excese permanente de radicalism, de cruzime. Ura acumulată în aproape două decenii de regim comunist și dorința

1. Ken Ling, *op. cit.*, pp. 45–49.

2. Stephen R. Shalom, *Deaths in China Due to Communism: Propaganda versus Reality*, Center for Asian Studies, Arizona State University, Tempe, Arizona, 1984, pp. 15–16.

arzătoare de a putea, în sfârșit, să se revolte sunt catalizatori suplimentari. Într-o societate totalitară în care totul este guvernat în termeni de confruntări permanente, pentru a-i stârni pe unii împotriva altora și pentru a-i permite partidului-stat să domnească singur, detestarea e sentimentul cel mai răspândit, devine chiar un mijloc de supraviețuire. Lupta de clasă n-a generat niciodată armonia socială, războiul civil permanent al puterii împotriva societății pregătește mințile, în așa fel încât fiecare să se teamă de aproapele său, să creadă că totul se petrece în permanență între „el și mine“. În privința profesorilor, Garda Roșie Hua Linshan avea să explice că „visul lui era să-i transforme, prin critica sa, în «dușmani». Ura mea față de ei, va continua el, acumulată în toți acești ani, își putea găsi împlinirea“¹. Chemarea la revoltă lansată de Mao are și efectul unei bombe în cazul unui popor modelat de două milenii de supunere imperială și strivit de două decenii de regim totalitar. „Atunci ori niciodată trebuia să ne revoltăm! va comenta scriitorul Zheng Yi, care a făcut investigații în privința celor mai mari violențe comise în timpul Revoluției Culturale. Poporul, de obicei atât de resemnat, a explodat ca un vulcan, scuipând o magmă de ură.“² „Eliberarea“ care ar fi putut fi această gigantică mișcare de revoltă avea să dezvăluie, dimpotrivă, cele mai mari defecte ale comunismului, sub influența manipulărilor puterii.

Din noiembrie 1966 până în ianuarie 1967, Mao și omul său credincios, Lin Biao, întetesc focul revoltei și instigă la violență. „Trebuie să omorâm în bătaie câinii turbați“, poruncesc în cor „cel mai apropiat tovarăș de arme“ al Marelui Cărmaci și Chen Boda, secretarul său. Această primă etapă a Revoluției Culturale este cea mai anarhică, cea mai „spontană“ într-o anumită măsură. Comuna din Paris din 1871 și tentativele sale de democrație directă sunt date ca exemplu pentru a incita „rebelii“ să nu mai țină seama de prudența aparatului partidului, să-i înlăture de la putere pe potenții locali care ar vrea să încetinească mișcarea. „Grupul Central al Revoluției Culturale“, animat, printre alții, de Jiang Qing, soția lui Mao, va solicita reabilitarea tuturor chinezilor care au putut fi victime ale unor discriminări din partea „adeptilor căii capitaliste“. Din „culturală“, revoluția devine „socială“. Muncitori și angajați se răzvrătesc în masă împotriva conducătorilor, tineretul licean nu mai e singurul care „se revoltă pe bună dreptate“, după cum repetă propaganda controlată de maoiști. Organizațiile de bază ale PC sunt desființate pentru a face loc unor comitete de Gărzi Roșii care confiscă în întreprinderi atributele puterii, mai ales ștampilele pentru plata salariilor. Mao va numi această fază „marea revoluție“.

În toamna anului 1966, cultul Marelui Cărmaci atinge punctul culminant. Sunt organizate mari adunări pentru a-l celebra pe președinte, potrivit unui ceremonial bine pus la punct. De fiecare dată sunt adunate

1. Hua Linshan, *Les Années rouges*, Seuil, Paris, 1987, p. 52.

2. Zheng Yi, *op. cit.*, p. 197.

un milion de Gărzi Roșii, venite din toate colțurile țării. Sărbătoritul apare pentru scurt timp, nu spune o vorbă, din când în când face cu mâna, apoi dispare. E de ajuns pentru a provoca isteria tinerilor „rebeli” încadrați de servicii de securitate nervoase, care se tem pentru viața lui Mao. Puterea știe că președintele nu este, poate, atât de popular pe cât vor să dea impresia aceste slujbe revoluționare. Opt mitinguri de felul acesta au fost organizate în toată perioada Revoluției Culturale, de fiecare dată immortalizate în filme care vor fi difuzate apoi în China și în restul lumii pentru a întreține mitul. Forța de sugestie, teama fiecăruia de a nu se deosebi de ceilalți ne permit să înțelegem avântul acestor adunări. Propaganda pune stăpânire pe ele pentru a crea impresia că poporul își urmează călăuza.

26 NOIEMBRIE 1966:

MAO SĂRBĂTORIT DE GĂRZILE ROȘII

Reversul decorului

Când am plecat din cort ca să merg pe aerodrom, tocmai se aduna o mulțime imensă. Aproape un milion de Gărzi Roșii erau așezate de o parte și de cealaltă a pistei de aterizare, lungă de mai mulți kilometri. Niște vehicule militare care străbăteau pista în cele două sensuri obligau oamenii să rămână dincolo de linia de securitate.

Făceam parte din Gărzile Roșii ale „liniei de front” din Fukien, așa că am avut deosebitul privilegiu de a sta în primele rânduri. În fața noastră erau elevi și studenți de etnii care veneau din Sinkiang, din Tibet, din Mongolia și din alte regiuni. În față de tot, mai multe rânduri de soldați neobișnuit de robusți stăteau de pază și împiedicau mulțimea să înainteze.

Eram la vreo treizeci de metri de mijlocul pistei pe unde trebuia să treacă mașina lui Mao. Îmi tot puneam întrebări. Și dacă în milionul de oameni câți eram acolo se afla un dușman al lui Mao? Nu-i era teamă că va fi asasinat? Mi-am adus aminte de zvonurile potrivit cărora Mao ar avea mai multe sosii și acel Mao care apărea în public nu era niciodată cel adevărat. Era motivul pentru care, se spunea, nu vorbea niciodată în public. E adevărat că în documentarul *Mao primește Gărzile Roșii* nu deschide gura niciodată. Existau chiar persoane care susțineau că adevăratul Mao era mort de mult, că fusese înlocuit cu o marionetă care îi semăna și că Lin Biao deținea acum puterea.

Încetul cu încetul, toată lumea s-a așezat și agenții de securitate au început să caute „obiectele periculoase”, precum cuțitele și obiectele metalice, inclusiv cheile. Strângeau chiar și pietricelele de pe jos. [...]

Pe măsură ce răsărea soarele, păduchii, atrași de căldură, începeau să iasă din părul încălzit. Era interzis să te întinzi pe jos, dar flăcăii din Nord încercau să-și culce capetele infestate cu păduchi pe vecinii lor și să adoarmă. Un miros înăbușitor începea să pună stăpânire pe tot locul. Nu poți rezolva problema nevoilor firești ale unui milion de oameni cu câteva sute de latrine. În plus, cei care erau așezați în mijloc sau în față erau obligați să treacă peste mai multe mii de indivizi pentru a ajunge la ele și nimeni nu voia să se dea deoparte pentru a-i lăsa să treacă. Dacă era urgent, oamenii nu aveau decât o soluție: să se ghemuiască și să se ușureze pe loc.

Părea că timpul încremenise. Mă mișcam cu greu într-o baltă de urină și pantofii de pânză erau uzi, dar Mao tot nu se zărea. De mai multe ori s-a auzit din primele rânduri:

— Iată-l! Iată-l!

Toată lumea se ridica pe vârfuri și întindea gâtul, dar de fiecare dată nu vedeau decât aceleași mașini oficiale care veneau și plecau difuzând chemări la ordine. Am stat așa șase-șapte ore. Nu mai suportam să stăm jos sau ghemuiți, dar nu aveam voie să ne ridicăm. Orele păreau zile.

Era cinci fără zece după-amiaza și apunea soarele. Trebuia să vină Mao.

— Iată-l! Iată-l!

De data aceasta nu putea să fie o alarmă falsă.

— Priviți!

Un punct negru minuscul se apropia încetul cu încetul. Am potrivit repede binoclul luat în urmă cu mai multe luni de la fiul profesorului de fizică. Îl vedeam!

Era într-un jeep, avea chipul inexpressiv. Nu puteai să-ți dai seama dacă e mulțumit sau trist. Avea buzele puțin ieșite în afară, lucru care-i dădea un aer disprețuitor. Privea drept în față. Ridică mâna dreaptă la nivelul umărului și salută de mai multe ori înțepenit. Corpul lui, mare și gras, ocupa o bună parte din banchetă. Lângă el, Lin Biao, slăbuț, mic și adus de spate, flutura un exemplar din *Citate* deasupra umărului lui Mao. Zâmbetul lui Lin Biao era înspăimântător: era într-adevăr din cale-afară de urât și avea un aer perfid. Cu o voce care semăna cu țipătul unui cocoș, spuse: „Bună ziua, tovarăși! Bună ziua, mici generali Gărzi Roșii!” [...]

Mulțimea urla de bucurie. Mi-am adus aminte niște secvențe de film în care se vedeau Gărzile Roșii care strigau și săreau plângând. Acum eram eu însumi în aceeași situație, dar degeaba mă forțam, nu reușeam să simt o asemenea emoție. Asemeni celorlalți, săream în aer ca să-l mai văd pe Mao de câteva ori. Aproape fără să stau pe gânduri, m-am alăturat celor care strigau în cor „Trăiască Președintele Mao!” După câteva clipe, nu mai ridicam brațul decât la jumătate, spunând numai „Trăiască...” [...]

Înainte, văzând documentarul *Mao primește un milion de Gărzi Roșii*, mă întrebam întotdeauna dacă încântarea aceasta era sinceră sau dacă oamenii voiau doar să atragă atenția fotografilor. Acum îmi dădeam seama că, la urma urmei, oamenii nu erau devotați atât de orbește lui Mao și că, de fapt, nu considerau că omul din fața lor e demn de un respect fără margini. În afară de privilegiul de a te deplasa gratuit*, ce altă bază comună avea afecțiunea noastră? Toate acestea nu erau decât o mascaradă în care fiecare imita ce făcea vecinul său. Mi-era greață. Totuși, odată întors acasă, când am făcut pentru ceilalți raportul despre evenimentul acesta, am reușit să am un aer atât de fericit, încât chiar și vocea îmi era schimbată și am putut să-i conving pe cei care mă ascultau că eram unul din cei mai entuziaști partizani.

Ken Ling, *La Vengeance du ciel*, Robert Laffont, Paris, 1981, pp. 177–180.

* Aluzie la posibilitatea pe care o aveau Gărzile Roșii de a se deplasa gratuit cu trenul în toată țara, un privilegiu într-o Chină în care pașaportul intern limita de obicei călătoriile de acest fel. Această favoare a fost acordată pentru ca mișcarea să cuprindă toate provinciile, după cum voia Mao (nota T.W.).

Pe măsură ce mișcarea se extinde, divizările dintre Gărzile Roșii se adâncesc. Există „vechile Gărzi Roșii”, numite așa deoarece existau dinaintea celorlalte. Ele răspund cele dintâi la chemarea lui Mao, majoritatea sunt copiii unor cadre de rang înalt, după cum se știe, ai unor apropiați ai puterii, care simt că au o misiune deosebită pentru că se consideră mai în

măsură să interpreteze dorințele Cărmaciului. Alt grup de Gărzi Roșii, „rebelii“, critică ierarhia și opțiunile alese de facțiunile adverse, iar al treilea grup, „conservatorii“, vrea să-l protejeze pe împărat, adică pe Mao. Se produc alte sciziuni, care susțin întotdeauna că sunt de partea Marelui Cărmaci, lucru care accentuează confuzia. Apar „rebelii revoluționari“, apoi „rebelii conservatori“ și mulți alții. Inutilitatea și absurditatea acestor fracturi aruncă populația într-un adevărat război civil.¹ Cozile de mătură și bastoanele din bambus pentru a bate profesorii au fost puse în depozit, fiind înlocuite cu arme adevărate. La Chongqing, de exemplu, capitala provinciei Sichuan, facțiunile rivale se înfruntă cu lovituri de tun și de mitralieră; în Canton, se înregistrează zeci de mii de morți, cadavrele lor sunt aruncate în Fluviul Perlelor* și plutesc până în Hong Kong. Violențele comise de unele grupuri provoacă reacția unei părți din populație, se îndesesc grevele și revoltele țărănești, în timp ce nesupunerea civilă se accentuează. Puterii nu prea îi pasă de faptul că oamenii se omoară între ei – cea mai grea perioadă a războiului civil nu a sosit, dar, la începutul anului 1967, amploarea mișcării începe să îngrijoreze Grupul Central de la Beijing. Trebuie înăbușit avântul revoluționar înainte ca acesta să cuprindă toată țara. Temerile celor de la putere se referă mai întâi la domeniul economic. Dezordinea din întreprinderi, comitetele de muncitori care au pus stăpânire pe gestiunea uzinelor blochează producția. Numeroase sectoare de activitate sensibile pentru militari sunt afectate. Armata este pivotul regimului, acesta nu-și poate permite s-o vadă slăbită. Pentru putere pericolul e și politic. Îndemnând „rebelii“ să se inspire din Comuna din Paris, Mao și partizanii săi nu au evaluat efectele negative pe care ar putea să le aibă asupra mulțimilor exemplul dat de acest precedent istoric. Democrația directă promovată de revoluționarii din 1871 le dă idei tuturor Gărzilor Roșii. Acum, pentru prima dată într-un regim comunist, poporul are, prin urmare, dreptul să ia cuvântul? Riscurile sunt majore pentru Grupul Central al Revoluției Culturale. „Trei grupuri rebele se luptau pentru putere în uzină, va mărturisi Garda Roșie Hua relatându-și experiența. Am organizat alegeri. Au fost o reușită totală. Atunci de ce Grupul Central nu dădea instrucțiuni în acest sens? Lucru ciudat, nu mai făcea aproape deloc aluzie la Comuna din Paris, după ce îi lăudase meritele în octombrie și în noiembrie. Totuși, principiile sale ne-ar fi fost mai de folos ca să ieșim din haosul în care ne aflăm decât îndemnul de a prelua puterea «cu forța» și de a constitui «nuclee conducătoare» care, de fapt, complica totul.”² La Shanghai, organizațiile de masă conduse de Zhang Chunqiao și Yao Wenyan, doi dintre cei mai zeloși partizani ai lui Mao, au dat jos muni-

1. Prefață de Marie Holzman, în Song Yongyi, *Les Massacres de la Révolution culturelle* (texte adunate de Song Yongyi), Buchet-Chastel, Paris, 2008, pp. 8–9.

* Zhu Jiang (n. tr.).

2. Hua Linshan, *Les Années rouges*, ed. cit., p. 157.

cipalitatea, înlocuind-o cu o „comună din Shanghai“, copiată după cea precedentă, din 1871. Marele Cârmaci dezaprobă imediat inițiativa, „comuna“ se transformă în „comitet revoluționar“, nu se mai pune problema să ia exemplu de la revoluționarii parizieni, orice idee de alegeri este abandonată. „Ce ar deveni partidul?“, se întreabă Mao, îngrijorat.¹ Replica lui rezumă jocul murdar al Revoluției Culturale: nu a fost declanșată pentru a le da cuvântul chinezilor, ci pentru a consolida puterea partidului-stat, după modelul maoist.

Pe 23 ianuarie 1967, o directivă comună formulată de cele mai înalte instanțe ale partidului, ale statului și ale armatei dă ordin către APE să învingă rezistențele active, la nevoie prin forța armelor, și să asigure producția industrială, transporturile și însămânțarea la începutul anului. Paranteza „anarhică“ a Revoluției Culturale s-a terminat, trebuie recalibrată mișcarea. Armata iese din cazărmi pentru a restabili ordinea în țară.

Epoca masacrelor

Mao continuă să se joace cu focul. Haosul în care se va cufunda țara în următorii doi ani e o consecință directă a politicii sale. Folosirea maselor pentru a pune iar partidul-stat la dispoziția sa a provocat opoziții aprinse în aparatul conducător. La începutul anului 1967 se termină prima fază a războiului civil. Cadrele, care au văzut cum le e contestată puterea și se clatină sub atacurile violente ale Gărzilor Roșii, încep acum să spere că ordinea va fi restabilită. În uzine, întreprinderi, administrații, militarii intervin pentru a-i reinstala pe majoritatea foștilor responsabili, stârnind mânia „rebelilor“. Șase luni de Revoluție Culturală se sting odată cu intervenția APE, dar Mao, al cărui obiectiv rămâne o nouă preluare totală a puterii, se teme dintr-odată ca nu cumva întoarcerea „foștilor“ tovarăși, cadre care erau în funcții înainte de începerea ostilităților, să reaprindă în cele din urmă opozițiile față de politica lui în sânul partidului-stat. La jumătatea lunii februarie, un număr de mareșali și miniștri îndrăznesc chiar să condamne, în plin Comitet Central, validitatea Revoluției Culturale. Marele Cârmaci vrea să pună capăt acestei „restaurații“. Intervine un nou reviriment. Mao începe să stigmatizeze luările de poziție ale acestor „conservatori“ și condamnă „contracurentul din februarie“. Grupul Central – controlat, să ne aducem aminte, de Mao, de soția lui, Chen Boda, Keng Sheng și alți câțiva – reia inițiativa, „rebelii“ au din nou vânt din pupa. O directivă a Comisiei Militare Centrale, organizația care are autoritate asupra tuturor structurilor de forță, decide să limiteze puterile APE. În același timp, masele sunt chemate ca să se opună represaliilor în curs. Acum ele trebuie să împiedice restabilirea ordinii care a fost decretată cu câteva săptămâni înainte. Această schimbare de direcție

1. *Ibid.*, p. 158.

îi enervează pe militarii care, în fața Gărzilor Roșii, încep să-i apere pe „conservatori“, cei pe care i-au reinstalat în funcții în urmă cu câteva săptămâni. Conflictul dintre armată și „rebeli“ este rezolvat cu armele în mână. Războiul civil intră în a doua sa fază, APE împotriva Gărzilor Roșii.

La începutul lunii mai 1967, Mao dă ordin de încetare a ostilităților. Armatei Populare de Eliberare i se cere să-și recunoască greșelile, să recunoască faptul că a acționat împotriva poporului. Militarii care nu au făcut altceva decât să asculte ordinele percep autocritica impusă ca pe o umilire. La Wuhan, capitala provinciei Hubei, în centrul țării, o garizoană se răzvrătește. Cauza: modul în care Comitetul Central al PCC a condamnat represaliile conduse de către APE în acest oraș. Mesageri ai Grupului Central, loiali față de Mao, sunt trimiși la fața locului pentru a încerca să liniștească spiritele și pentru a-i învăța minte pe militari. Acești mesageri ai Beijingului sunt sechestrați imediat ce sosesc. Mao pleacă la rândul său la Wuhan sperând că va rezolva situația. Puțin a lipsit să fie arestat de răzvrătiți. Fiind în primejdie, este silit să se refugieze la Shanghai. E prima dată, de la instaurarea Republicii Populare Chineze, când militarii îndrăznesc să sfideze autoritatea politică. „Partidul dă ordine cu arma în mână“ e un principiu de bază al maoismului. Din Shanghai, președintele le cere Gărzilor Roșii să-i pedepsească pe vinovați. „Contrarevoluționarii“ din APE trebuie să fie dezarmați, ordonă el. Incidentul de la Wuhan deschide o nouă fază a războiului civil. „Rebelii“, Gărzile Roșii loiale față de Marele Cărmaci, pun mâna pe depozitele de armament în aproape toată țara și încep să-i alunge cu forța pe militarii care au redobândit puterea în primăvară. De data aceasta, se confruntă în războiul civil Gărzile Roșii și APE. Aceasta e cea de-a treia fază. Țara e pe cale să explodeze. Acest risc major îl obligă pe Mao să dea înapoi. Se renunță la ordinele împotriva „celor câțiva renegați din sânul armatei“, nu se mai pune problema de a li se cere militarilor să intre iar în rânduri sau să-și facă autocritica. În fața maselor, care prin natura lor nu pot fi stăpânite, Cărmaciul are prea mare nevoie de APE pentru a-și asuma riscul de a slăbi instituția.

În această atmosferă de anarhie generală, vara anului 1967 marchează apogeul masacrelor provocate de faza „populară“ a mișcării. Domeniul „cultural“ de la început a fost abandonat imediat ce primele Gărzi Roșii, liceeni și studenți, au fost copleșite de numărul grupărilor „revoluționare“ care au început să roiască în uzine, întreprinderi, sate. Violența nu mai este doar urbană, se propagă în satele în care războiul civil este stârnit de reglările de conturi personale, din cauza unor probleme legate de pământ, de datorii, de bani, un fenomen constatat deja în satele sovietice în perioada Marii Terori din timpul lui Stalin. „Ca să omori un porc ai nevoie de o autorizație oficială, dar ca să lichidezi pe cineva e suficient un mesaj transmis oral“, observă țărani.¹ Permitearea omorului capătă

1. Apud Song Yongyi, *Les Massacres de la Révolution culturelle*, ed. cit., p. 153.

proporții nemaiauzite în regiunile rurale obișnuite cu condițiile aspre. Unii nu fac diferența între sacrificarea animalelor, cu care sunt obișnuiți, și execuțiile pronunțate în numele luptei de clasă.

CRIME ÎN MASĂ ÎN SATELE CHINEZE

Metodele de a ucide erau de o mare varietate: lovituri de bătă, creșterea pielii cu un tocător de nutreț, sugrumarea cu o sfoară; în cazul copiilor mici, procedeul era și mai nemilos: un picior al copilului era ținut cu laba piciorului, apoi corpul îi era spintecat în două prin smulgerea celuilalt picior.

Masacrele erau planificate cu grijă și metoda era puțin diferită de la un loc la altul. Întâi erau închiși laolaltă cei care trebuiau să fie executați. Apoi erau scoși afară unul câte unul, pentru a-i lichida. Cei care rămâneau înăuntru nu știau nimic din ce-i așteaptă. Unele brigăzi își îndeplineau misiunea într-un mod foarte discret. Toți executanții erau activiști fanatici. [...]

Asemenea Gărzilor Roșii din Beijing, oamenii din Daxin au dat dovadă de o mare cruzime prin modul în care își executau victimele. Dacă luăm ca exemplu Liming, unde au avut loc cele mai multe asasinate, putem arunca o privire rapidă asupra metodelor folosite. Oamenii din Daxin i-au eliminat întâi pe cei mai tineri din cele „cinci clase negre”, în cel mai mare secret, pentru a preveni eventuale răzmerițe. Apoi i-au omorât pe cei mai bătrâni, incapabili să se apere și, în cele din urmă, au atacat copiii, prea fragezi ca să înțeleagă ce se întâmplă. În fine, nou-născuții erau de cele mai multe ori tăiați în două. Unii copii fuseseră părăsiți în casa lor și, când Gărzile Roșii vedeau unul, îl apucau strâns și îl aruncau în căruța oprită în fața intrării. Majoritatea au murit așa, sufocați.

„Tribunalul Suprem al «țăranilor săraci și din clase medii-sărace» ai brigăzii unde stătea a condamnat la moarte 21 de membri ai „categoriilor negre” și copiii lor. Hu Maochang și-a propus spontan serviciile: „Mă ocup eu de asta!” „Vinozații” au fost duși pe munte. În momentul în care trebuiau să-i execute, unii milițieni au șovăit un timp. Hu Maochang a înaintat bătându-se în piept: „De ce vă e frică? Uitați-vă la mine!” A smuls o sabie din mâinile milițienilor, a fluturat-o, apoi, fără să clipească, dintr-o singură mișcare, a tăiat capetele a șapte persoane. Lama era puțin tocită și sabia s-a izbit de gâtul celei de-a opta persoane. A început să înjure, apoi, ca și când ar fi afânat pământul cu o săpăligă, i-a făcut zob craniul. Era plin de sânge din cap până-n picioare. După acest măcel, asemenea unui erou triumfător, a început să maimuțărească gesturile călăului din operele clasice ridicând deasupra capului sabia de pe care se prelingea sângele victimelor sale. A câștigat imediat sprijinul tuturor. Ceilalți treisprezece condamnați au fost decapitați de milițieni. Hu Maochang a considerat, totuși, că nu făcuse destul. Și-a adus aminte brusc că victimele sale aveau copii. Atunci i-a propus secretarului de celulă al brigăzii următorul lucru: „În familia asta mai sunt încă trei mici paraziți pe care am putea să-i lichidăm dintr-o lovitură.” Secretarul brigăzii a fost uluit de comportamentul lui Hu Maochang. Nu-și închipuia că băiatul ăsta poate da dovadă de un asemenea geniu!

Fără să mai aștepte, Hu Maochang s-a întors în sat. A intrat în casa familiei pe care o desemnase și, fără să spună nimic, l-a omorât cu o lovitură de bătă pe copilul cel mai mare, chiar cel care îi deschisese ușa. Al doilea frate, speriat, a luat-o la fugă. Hu l-a înșfăcat, l-a ridicat și l-a omorât trântindu-l cu violență de pământ. L-a scos pe cel mai mic din leagăn și, în momentul în care se pregătea

să-l lichideze, bunica acelui copil, care, se hotărâse, urma să fie cruțată pentru că avea o origine socială mai degrabă bună și avea legături de rudenie cu principalii responsabili ai brigăzii, s-a năpustit asupra lui ca o găină care vrea să-și apere puii și și-a apucat cu hotărâre nepotul, refuzând să-i dea drumul. Hu Maochang a fost cuprins de o furie neagră și, cu un gest brutal, a împins-o pe bunică la trei metri. Apoi a înșfăcat copilul de picioare și l-a aruncat pe jos cât de tare a putut. Craniul s-a spart și micul creier însângerat l-a stropit pe picioare.

În acea zi, Hu Maochang a primit o primă de 55 de yuani, adică mult mai mult decât primise în „puncte de muncă“ la sfârșitul anului. Pe atunci, în acel district, asasinarea unei persoane putea să aducă între doi și trei yuani sau cinci kilograme de cereale. Situația economică a brigăzii lui era destul de bună, așa că Hu Maochang a putut să primească 5 yuani pentru fiecare persoană omorâtă.

*

Pe 26 august 1967, seara, era întuneric beznă și îi culcasem pe cei trei copii ai noștri. Deodată am auzit că bate cineva la ușă cu hotărâre. Până să apuc să mă ridic, secretarul brigăzii, Tang Xinghao, și șeful miliției, Jiang Wen, au spart ușa cu piciorul. „Sus! Haideți, sus! Adunarea!“, au spus ei pe un ton șuierător, cam neobișnuit, rău prevestitor, dar nu credeam că ar ajunge să omoare oameni nevinovați. Am încercat să-l liniștesc pe băiatul meu cel mare, Linhai, care plângea, cuprins de groază: „Ai grijă de fratele și de sora ta. Mama se întoarce repede.“

Am fost târâtă până la aria de treierat care se găsea lângă depozitul brigăzii, unde erau deja paisprezece proprietari de terenuri bogați și copiii lor, înconjurați de milițieni înarmați cu săbii și puști. Și soțul meu, Jiang Hanzhen, era acolo. Fusese arestat cu o seară înainte. [...]

„Haideți, la drum!“, a strigat Zhang Guangsong. Încă mai credeam că urmau să ne ducă înapoi acasă și nici nu-mi trecea prin cap că voiau să ne lichideze. „Mai încet, a urlat, la rândul său, Tang Xinghao, Jiang Hanzhen mai are trei copii acasă. Să fie aduși aici.“ [...]

Era întuneric beznă și drumul era denivelat. Abia mergeam. Aveam mâinile legate, așa că Xueyuan, care avea șase ani, trebuia să mă țină de un colț al hainei, Linhai, de opt ani, îl ducea în spate pe fratele lui mai mic, Linsong, de patru ani, și mă urma, văitându-se și clătînându-se. La marginea grotei de la Fengmushan, Tan Xinghao ne-a poruncit să ne oprim. A sărit pe o stâncă și a rostit: „Azi, în numele Tribunalului Suprem al «țăranilor săraci și din clase medii-sărace» ai brigăzii, vă condamn la moarte!“ Mulți dintre cei care erau legați s-au prăbușit, împietriți. [...]

Tang Xinghao, cocoțat pe pietroiul lui, striga lista și cel al cărui nume era citit era dus aproape de grotă, nu departe de acel loc, ca să fie executat. [...] Am fost a opta persoană căreia i s-a pronunțat numele. Auzind „Zhou Junru“, cei trei copii ai mei au început să plângă. M-am apucat să-i cert: „Nu mai plângeți, mama se întoarce imediat ca să vă ducă la bunica.“ Am fost târâtă până la grotă și obligată să îngenunchez. Apoi o unealtă din oțel m-a lovit puternic în ceafă, după care n-am mai știut nimic.

Când mi-am recăpătat cunoștința, mi-era rău de parcă aș fi fost tăiată cu cuțitul. Lângă mine, cineva striga „mama“. Mă întrebam dacă nu sunt deja în infern. Era fetița mea, aruncată acolo. Mai târziu, oamenii prezenți la fața locului mi-au povestit că scena fusese insuportabilă. Văzând că și fratele ei mai mare e aruncat în grotă, Xueyuan, cu lacrimi în ochi, a strâns picioarele milițianului: „Nene, nu mă aruncați, mi-e frică. O să fiu cuminte, o să fac tot ce vreți.“ Nimeni n-a luat în seamă plânsetul acestei fetițe de șase ani. Văzând că era încă în viață, mi-am revenit repede în fire. M-am întors ca să poată să mă dezlege.

Grota avea mai multe praguri. Aterizaserăm pe cel de sus. Apoi pietrele au început să se miște și am alunecat mai jos. Atunci mi-am dat seama că și Juang Hanzhen și ceilalți doi copii ai mei aterizaseră acolo și erau încă în viață. Erau cadavre peste tot. Pe lângă brigada noastră, cu puțin timp înainte, în timpul zilei, satul Fengmu aruncase acolo opt persoane. Familia noastră era iar reunită, dar în ce condiții! Eram așezați, dormeam pe o groapă comună și cred că nu era deloc mai bine decât în infern. Cei trei copii ai mei plângeau de foame și cereau de băut, dar în jurul nostru nu erau decât corpuri inerte și pietre reci ca gheața. Unde am fi putut să găsim apă? N-aveam altă soluție decât să-i dau celui care plângea cel mai tare, Linsong, să bea urina mea. [...]

Odată cu trecerea zilelor și nopților, în cele din urmă, copiii mei n-au mai făcut nici un zgomot. Din tavan au început să cadă pe fețele noastre picături de apă rece ca gheața, care îi săcăiau pe copii. Așa mi-am dat seama că erau încă în viață. Linhai spunea, bolborosind: „Mama, mi-e rău, mi-e foame și mi-e sete! De ce nu mor? Dacă trebuie să murim, mai bine murim imediat.“ Când un copil de opt ani pronunță asemenea cuvinte, cum poate o mamă să nu aibă inima zdrobită? După puțin timp, Linhai a murit. Apoi s-au stins și Linsong și Xueyan. Am așezat copiii lângă Hanzhen, ușurată, în sfârșit, că nu mai suferă [...]

Pe 1 septembrie, a început o ploaie deasă. Ca să supraviețuiesc, am băut apa măloasă care pătrundea în grotă.

Pe 3 septembrie, am auzit că afară cineva striga numele meu. Am ciulit urechile și am recunoscut vocea foștilor mei elevi, Lü Biaofeng și Jiang Hanyang. Predasem opt ani acolo. Mă auziseră vorbind cu Jiang Fugui și hotărâseră să vină să mă salveze. [...]

Am leșinat la puțin timp după ce m-au scos. Stătusem în grotă șapte zile încheiate.

Song Yongyi, *Les Massacres de la Révolution culturelle*, Buchet-Chastel, Paris, 2008, pp. 51–56, 208–209; și 185–189.

De cele mai multe ori, victimele acestei terori în masă sunt pasive. Unde ar putea să fugă? Când o comunitate întreagă îi hărțuiește pe cei „vinovați“ și ia parte la crimă, devine imposibil să scapi de destin. Condamnații nu mai speră că vor supraviețui, auzindu-și numele se îndreaptă spre moarte, docili. Fără să ceară îndurare, fără să rostească insulte, fără să încerce să se justifice, îngenunchează și stau să fie omorâți în bătaie. Când o victimă cade sub lovituri, e așezată iar în genunchi și e lovită în continuare.¹ Cele mai nemiloase tratamente le sunt rezervate bătrânilor și copiilor, pentru că ei nu se revoltă niciodată. Când o mulțime nu se hotărăște să acționeze, o victimă e aleasă drept călău pentru a începe masacrul înainte de a cădea ea însăși sub lovituri, odată ce-și termină treaba. În concluzie, primii condamnați sunt adesea cei față de care unii membri ai comunității au datorii, împrumuturi etc.; soțiile „vinovaților“ sunt uneori cruțate pentru a deveni concubinele călăilor în urma unei „schimbări de poziție socială“, după cum se spune.² Participarea la masacre poate aduce „puncte de muncă“, o remunerație

1. Zheng Yi, *op. cit.*, p. 38.

2. Song Yongyi, *op. cit.*, p. 65.

suplimentară sau avantaje materiale. De exemplu, la Tanzu, o cooperativă din Guangxi, șeful de brigadă promite 3,60 yuani pentru fiecare „dușman de clasă” eliminat. După nici două ore de la acest anunț, 62 de „proprietari de terenuri” au fost deja executați.¹ Omorul devine uneori chiar o competiție între comune sau brigăzi. Milițiile țărănești însărcinate cu execuțiile omoară fără remușcări, pentru că li s-a cerut să facă acest lucru. Adesea, criminalii nu simt o ură deosebită față de victimele lor, îndeplinesc misiunea pe care le-a încredințat-o șeful lor. Nu le revine responsabilitatea masacrelor, așa se explică dezinvoltura și nepăsarea lor.² Foști călăi, supuși la interogatorii la douăzeci de ani după fapte, și-au justificat întotdeauna acțiunile trecute prin ordinele primite: „Nici un superior nu îmi spusese că omorul e o crimă, se scuză unul dintre ei. Se spunea că rebeliunea e dreaptă și că revoluția nu e un delict; masele inspirau încredere și spiritul lor creativ era respectat.” Altul explică faptul că victimele „erau dușmani de clasă, nu exploatau”. Dar copiii? „Atât cât trăiește neamul lor, dorința lor de exploatare nu se stinge niciodată. Cum ar fi putut să se înșele Președintele Mao?”³

La începutul lunii septembrie 1967, Revoluția Culturală intră în a patra ei fază. De data aceasta, se pune problema să se hotărască definitiv destinul Gărzilor Roșii cărora a început să le placă prea mult revolta. O directivă a Grupului Central le cere „rebelilor” să-și predea armele. De acum înainte, „fașionalismul”, „anarhismul”, „tendențele extremiste” sunt condamnate, la nici două luni după apelul care a fost lansat pentru ca oamenii să reziste în fața APE. Mao își publică „ultimele dispoziții strategice”, în care laudă colaborarea dintre armată și grupul responsabil cu Revoluția Culturală. Restabilirea ordinii sociale devine obiectivul principal și oficial. Gărzilor Roșii care au putut cunoaște puterea pe care ți-o conferă violența nu le convine acest nou reviriment. Unii acceptă să-l urmeze pe Mao, dar alții contestă „dispozițiile lui strategice”. Numeroase grupuri, mobilizate de propria lor dinamică, refuză să ia parte la noua manipulare a Grupului Central. Unele afișează chiar poziții anti-maoiste. Un text intitulat „Încotro se îndreaptă China?”, redactat de Gărzile Roșii din Hunan, circulă cu succes printre organizații. Acest text denunță „noua burghezie birocratică” alcătuită din conducătorii care au stârnit odinioară poporul să facă o revoluție și care vor acum să înăbușe acest elan. Revoluția Culturală voia „să dea jos această nouă burghezie birocratică”, să creeze noi organe de putere, precum Comuna din Paris, amintesc contestatarii. În momentul în care puterea centrală vrea să distrugă această dinamică, semnatarii textului plănuiesc să-și înființeze propriul partid, propriile forțe armate.⁴ Se profilează spectrul sciziunii,

1. Zheng Yi, *op. cit.*, p. 264.

2. Hua Linshan, *op. cit.*, p. 284.

3. Song Yongyi, *op. cit.*, pp. 149 și 195.

4. Hua Linshan, *op. cit.*, p. 291.

care e insuportabilă și inadmisibilă într-un regim totalitar în care puterea este, inevitabil, unică și indivizibilă. Reacția Grupului Central trebuie să fie rapidă și fermă, trebuie să pună capăt acestui pericol.

Anul 1968 începe cu un atac virulent al Grupului Central împotriva manifestului „Încotro merge China?”. Puterea nu se limitează la retorică, va găsi mijloacele de a-i învăța minte pe recalitrânți. În fiecare provincie sunt create comitete revoluționare, responsabile cu aplicarea ordinelor date de Beijing și cu pregătirea represaliilor împotriva Gărzilor Roșii nesubordonate. Componenta acestor comitete nu lasă loc de îndoială în privința intențiilor Grupului Central. Conducut de un comisar politic al regiunii militare în cauză, asistat de comandanți locali și de foști responsabili ai partidului (care fuseseră destituiți la începutul Revoluției Culturale), Grupul vrea să fie „brațul înarmat” al partidului-stat. Prezența simbolică a unui delegat sau a doi delegați ai „organizațiilor de masă” e facultativă. Autoritatea exercitată de APE, care supraveghează fosta birocratie, e legitimată de Mao sub eticheta „revoluționară”¹. Cărmaciul trebuie să se asigure de loialitatea deplină a militarilor pentru ca ei să taie răul fără să crâcnească. Comandanții care au avut, poate, la un moment dat, tendința de a fi de partea „rebelilor-revoluționari” (Gărzile Roșii) își exprimă unul câte unul regretul, după cum a cerut Mao. La sfârșitul primăverii anului 1968, dispozitivul represiv este instalat, fiind bine ținut în frâu de Grupul Central. Războiul civil intră în altă fază, cea mai îngrozitoare. „Esența revoluției e lupta de clasă, amintește Mao în *Cotidianul poporului*; trebuie continuată lupta declanșată între partidul comunist și Guomindang, trebuie continuată lupta dintre proletariat și burghezie!”² Această evocare a surselor e capitală. Resituând Revoluția Culturală în contextul eternei confruntări dintre clase antagonice și dușmani ireductibili (naționaliști contra comuniști), Mao nu vizează numai reglarea conturilor cu „rebelii-revoluționari”, ci vrea să cufunde din nou poporul în teroare pentru a-i tăia și cheful de revoltă din care a putut să guste în aceste luni de anarhie. Leninist desăvârșit, Mao știe că trebuie să brutalizeze întreaga societate chineză pentru a restabili, mai presus de puterea lui, esența însăși a totalitarismului fără de care el n-ar fi decât un dictator de două parale. La începutul lunii iulie, Marele Cărmaci le ordonă APE și comitetelor revoluționare să înceapă în toate localitățile lichidarea „rebelilor” și, odată cu ei, a tuturor „dușmanilor de clasă”. Militari, milițieni, comuniști, simpatizanți răspund cu zel la solicitarea președintelui lor de a salva „revoluția”.

Soldații din APE, noii infanteriști ai maoismului, înlocuiesc în acest rol Gărzile Roșii care nu-i mai sunt de folos Marelui Cărmaci. Militarii au fost pregătiți pentru a îndeplini această misiune. O viață dedicată

1. Simon Leys, „Chronique de la Révolution culturelle”, în *Essais sur la Chine*, ed. cit., p. 101.

2. *Cotidianul poporului*, 2 iunie 1968.

cultului lui Mao i-a pregătit să se supună fără să crâcnească. Se trezesc înaintea zorilor, așteptând prima rază de soare pentru a scanda, cu *Cânticica roșie* în mână: „Să fim loiali față de președintele Mao, să fim loiali față de Partidul Comunist !” Înaintea fiecărei mese, se întorc spre portretul președintelui, cu *Cânticica roșie* la piept, și declamă: „Nu-l vom uita niciodată pe președintele Mao acum că suntem liberi, nu vom uita niciodată Partidul Comunist acum că suntem fericiți!” Seara, înainte de culcare, toți dau „raportul nocturn”, stând în picioare sub portretul Marului Cărmaci, unii recitându-i „cugetările”, alții mărturisind încet greșelile comise în timpul zilei. Fiecare a primit o broșură intitulată „50 de soluții”. Aceasta e menită să le ofere răspunsuri la toate întrebările care ar putea să li se pună despre Revoluția Culturală.¹ Acum, dacă Grupul Central le ordonă să masacreze Gărzile Roșii „rebele”, ei se execută fără nici cea mai mică emoție.

Cadrele militare, care au pus stăpânire pe comitetele revoluționare ca reprezentanți ai autorității centrale, au la cheremul lor și forțele Securității Publice, tribunalele, închisorile. China comunistă devine mai mult ca oricând o militarocrație, condusă de un partid-stat-armată, care are rolul de a recăpăta asupra poporului parcelele de putere pierdute în vâltoarea Revoluției Culturale. În fața lor, Gărzile Roșii „rebele”, care, de fapt, nu au nici o afinitate cu acest aparat de stat „tradițional”, unde se află structuri de forță și aparatcici, apar ca niște opozanți ai regimului, chiar dacă susțin aceeași ideologie și același zeu, Mao, precum călăii lor. Comunismul, care nu poate accepta nici dispersarea autorității, nici repartizarea legitimității, justifică exterminarea acestor agitatori pentru echilibrul sistemului.

Masacrele din vara anului 1968 nu au nici o legătură cu cele din vara precedentă, chiar dacă victimele sunt desemnate la fel, membre ale „claselor negre”, și chiar dacă metodele de execuție sunt asemănătoare. Prin eliminarea Gărzilor Roșii „rebele” e continuată exterminarea „dușmanului de clasă”, dar nu mai e vorba de o mișcare anarhică, asemenea celei din 1967. De data aceasta represaliile sunt planificate. Arhivele districtului Binyang, în Guangxi, făcute publice în anii '80, dezvăluie parțial organizarea acestor noi masacre, hotărâte în capitală. Cronologia arată clar șirul de comenzi care au provocat crime în masă:

3 iulie 1968: la Beijing, Comitetul Central al PC, Consiliul Afacerilor de Stat, Comisia Militară Centrală și Grupul Responsabil cu Revoluția Culturală condamnă rezbucnirea „incidentelor contrarevoluționare” în țară și îndeamnă la represalii dure împotriva „dușmanilor de clasă”

22 iulie: comitetul revoluționar din districtul Binyang hotărăște punerea în aplicare integrală a „Avizului din 3 iulie”.

1. Hua Linshan, *op. cit.*, pp. 207–208.

26 iulie: comitetul revoluționar din comuna Xinbin (districtul Binyang) organizează o importantă ședință de „dictatură de masă” în timpul căreia două persoane sunt omorâte în bătaie. Se varsă primele picături de sânge din noua fază de luptă.

27 iulie: zi de târg la Xinbin, 14 „elemente din cele patru categorii” (proprietari de terenuri, țărani bogați, contrarevoluționari, elemente dăunătoare) defilează pe străzi înainte de a fi executate.

28 iulie: APE aduce la Xinbin cadre din diferite prefecturi ca să asiste la execuții, cu scop educativ. 24 de „elemente din cele patru categorii” sunt executate.

28 iulie: zi de târg în reședința districtului Luxu. Zeci de „dușmani de clasă” defilează în centrul orașului în posturi umilitoare, înainte să-i lovească mulțimea cu băte și cu pietre. Mor între 80 și 90 de persoane.

29 iulie: adunarea generală a cadrelor politice și juridice din district. Responsabilul comitetului revoluționar le informează în legătură cu țintele viitoarelor omoruri, cu momentul și cu locul acestora, cu obiectivelor lor, cu metodele care trebuie folosite, cu termenele și cu cotele care trebuie respectate. „Prima fază a bătăliei noastre va avea loc între 29 iulie și 15 august, precizează el. [...] La Xinbin s-a desfășurat deja un preludiu al operațiunilor. Trebuie să intrăm în ritm! [...] Trebuie să exercităm dictatura asupra celor care sunt elemente dăunătoare pentru mase. Trebuie să dați frâu liber mâniei poporului!” Responsabilul adaugă: „De la începutul campaniei noastre, totul merge foarte bine, chiar dacă militanții noștri au găsit de cuviință să-și folosească puștile, dar acum trebuie să-i antrenăm ca să dea cu pumnul, cu pietre și cu bâta! Doar aceste metode cu un deosebit rol educativ permit formarea maselor populare!” Mai precizează: „Dacă facem calculul, Binyang numără mai mult de 4.000 de «membri din cele patru categorii». [...] Dacă lăsăm acești oameni în seama dictaturii maselor populare, în mai puțin de trei zile soarta lor va fi lichidată fără puști, fără gloanțe.¹ Această operațiune trebuie dusă la bun sfârșit în trei zile: trebuie să nimicească între o treime și cel puțin un sfert din această drojdie socială!”

30 iulie: în majoritatea comunelor din district se organizează „mitinguri-model de execuție” pentru a demonstra cum au loc execuțiile. Cele 172 de brigăzi de producție din regiune pornesc la vânatoare.

Bilanț oficial al masacrelor la nivelul districtului între 26 iulie și 6 august 1968: 3.681 de persoane executate sau condamnate la moarte. Metode folosite împotriva victimelor: acestea sunt împușcate, înjunghiate, sugrumate, omorâte prin bătaie cu lovituri de furcă sau de bâta, înecate, lapidate, chiar, în unele cazuri, îngropate de vii. În 170 de cămine, copiii

1. Instigare la crime cu mâinile libere sau cu lovituri de bâta are ca scop implicarea mai mare a „maselor”, pecetluirea prin sânge a noii faze prin care acestea jură credință puterii.

și părinții au fost despărțiți, bunurile lor jefuite, iar apropiații lor dați dispăruți. 14 familii au fost exterminate în totalitate, 191 de familii, adică 435 de oameni, având doi sau mai mulți membri asasinați.¹

Provincia Guangxi, teatrul acestor acțiuni, a cunoscut unele dintre cele mai sângeroase represalii din epocă. Se estimează că au murit 100.000 de persoane. Luptele dintre APE și Gărzile Roșii zguduie Nanning, capitala regională. „Rebelii“, care au reușit să deturneze arme destinate tovarășilor nord-vietnamezi, sunt puternici acolo.² În cele din urmă, cartierul lor general e nimicit după bombardamente violente. Comandantul militar al provinciei, Wei Guoging, se remarcă ordonând inundarea unui adăpost antiaerian unde s-au refugiat peste 3.000 de tineri. Toți pier înecați. Supraviețuitorii masacrelor sunt apoi închiși în cuști, împoponați cu pancarte în care sunt numiți „criminali de război“, „trădători“, „spioni“ sau „capitaliști“. Populația este invitată să vină să viziteze aceste „expoziții de animale sălbatice“³. Tot în această provincie canibalismul devine un mod de exterminare, restabilind obiceiuri ancestrale pe care comitetul revoluționar le lasă să se dezvolte. Textele datând din secolul al V-lea atestă faptul că niște mame din provincie și-au mâncat bebelușul după naștere pentru a-i purta noroc următoarei lor progeneruri, dar canibalismul practicat în această perioadă cu frământări, în plină Revoluție Culturală, poate cu greu să fie asimilat cu o reapariție regretabilă a acestor „tradiții“ străvechi. Date fiind anvergura acestui fenomen morbid și pasivitatea autorităților locale în fața acestei barbarii, reiese că „banchetele umane“ au drept cauză mai degrabă furia provocată de sistemul comunist în această fază a războiului civil. Zeci de „dușmani de clasă“ au fost devorați și sunt mii de canibali, între 10.000 și 20.000, potrivit estimărilor. Violența a eliberat în cazul unora instincte care, încurajate de conștiința împăcată a datoriei revoluționare îndeplinite, nu au nici o legătură cu atavismul regional. „Ce canibalism? Era carne de proprietar de terenuri! Am mâncat carne de spion!“, se va apăra, după aceste fapte, responsabilul unui comitet revoluționar. Singura sancțiune pe care o va primi acesta va fi excluderea din partid.⁴ Împărțirea resturilor victimelor e considerată în multe cazuri o dovadă de loialitate față de tovarăși și o garanție a devotamentului față de cauză. „Banchetele cu carne de om“ au rolul de pacte păgâne pentru a pecetlui comunitatea ideologică a călăilor și a sătenilor „devoratori“. De altfel, ritualul va fi reluat în unele regiuni din Cambodgia supuse infernului din timpul khmerilor roșii.

1. Arhivele districtului Binyang, citate de Zheng Yi, *op. cit.*, pp. 28–34.

2. Nanning este un nod feroviar prin care trec convoaiele cu armamente sovietice în direcția Vietnamului de Nord, în război pe atunci cu Vietnamul de Sud sprijinit de Statele Unite ale Americii.

3. Song Yongyi, *op. cit.*, pp. 266–276.

4. Mai mulți canibali au fost condamnați la închisoare în anii '80, în cadrul „procesului de rezolvare a problemelor lăsate moștenire de Revoluția Culturală“ hotărât de autoritățile chineze postmaoiste.

MÂNCATUL DUȘMANULUI DE CLASĂ CELE TREI FAZE ALE CANIBALISMULUI ÎN GUANGXI

Faza clandestină

Tot în timpul unei nopți adânci, liniștite, criminalii se duseseră bâjbâind la locul execuțiilor ca să spintece victimele și să le ia inima și ficatul. Tot într-o atmosferă de panică acționaseră, neavând, în plus, nici un fel de experiență: tăiau, la întâmplare, intestinalele sau o bucată de plămân. După ce își dădeau seama de greșeala pe care o făcuseră, se întorceau la locul ticăloșiilor, tremurând din tot corpul. Nimeni nu sufla o vorbă.

Faza festivă a „meselor comunitare”

Oamenii căpătaseră o anumită experiență în prelevarea inimilor și ficatilor victimelor încă în viață. [...] Era suficient dacă făceau cu o lamă ascuțită o creștătură în forma caracterului „om” sub coaste, apoi apăsau cu piciorul pe stomac (dacă victimele erau legate de un copac, le loveau cu genunchiul în stomac): atunci inima și ficatul ieșeau singure. Cei care erau în fruntea mișcării sau care aveau o oarecare putere, tăiau inima, ficatul, aparatul genital, iar ceilalți își împărțeau resturile. Steagurile roșii fâlfâiau în bătaia vântului. Sloganurile răsunau fără încetare. [...]

„Mesele comunitare” se desfășurau într-un mod deosebit în unele sate: carnea de om era întâi gătită într-o oală mare împreună cu carnea de porc, ambele fiind tăiate în bucăți la fel de mari. Apoi recipientul era pus destul de sus, în așa fel încât comensii să nu vadă conținutul. Oamenii, așezați în rând, veneau să ia câte o bucată din el, unul după altul. [...]

În atmosfera de isterie colectivă provocată de „ura de clasă”, de „necesitatea de a adopta o atitudine fermă, de a stabili o distincție clară”, colonia umană ajunsese să fie gata, din punct de vedere mental, să mănânce carne de om. Totuși, conștiința morală, care era înăbușită fără a putea fi ștearsă complet, se încăpățâna să protesteze împotriva unei asemenea fapte. În acest context, subterfugiul presupunea să participi la lichidarea canibală a cuiva, fără să mănânci tu însuși carne de om, pe cât era posibil. Prin urmare, această „idee ingenioasă” de a amesteca, în timpul fierberii, carnea de porc cu cea de om, apoi de a-i face pe comensii să scormonească pe nevăzute, permitea în același timp îndeplinirea acestor două exigențe psihologice contradictorii. Astfel, bestialitatea și umanitatea ajungeau la un compromis de înalt nivel, prin care fiecare trișa cu el însuși. Isteria colectivă și conștiința individuală puteau merge mână-n mână, fără nici un inconvenient.

Nebunia colectivă a „banchetelor cu carne de om”

Febra canibală se răspândea ca o ciumă. Ajunse la paroxism odată cu ceea ce poate numi, fără nici o exagerare, „banchetele cu carne de om”.

Totul începea cu „ședințe de luptă”, în timpul cărora victimele erau aproape omorâte în bătaie fără deosebire și tăiate de vii. Apoi, inimile, ficatii, vezicile biliare, rinichii, piepturile, fileurile de om, jamboanele de om, tendoanele de om, degetele de om, măruntaiele de om, cotletele de om... erau gătite în diferite moduri: fierte, la grătar, prăjite, soté, fierte în apă cu amidon, marinate în alcool, gătite la foc mic etc., era chiar o gastronomie rafinată! Chiar și în școli, în spitalele din district, chiar în cantinele instituțiilor guvernamentale de la nivelul brigăzii de producție până la cel al districtului, trecând prin cel al comunei și al prefecturii, pretutindeni se organizau „banchete cu carne de om”. Se bea alcool, se jucau jocuri de noroc. Fiecare era recompensat în funcție de meritele sale.

Zheng Yi, *op. cit.*, pp. 164–167 (intertitlurile îmi aparțin, T.W.)

Revoluția Culturală nu trezește numai vechii demoni, ci dă curs liber național-comunismului, cu șirul său de acțiuni rasiste. Urmele lăsate de foștii colonizatori occidentali și japonezi au fost ținta Gărzilor Roșii încă de la începutul mișcării. Sub pretextul denunțării imperialismului, cultura occidentală s-a transformat în dușman. Sunt profanate mormintele în cimitirele creștine, sunt distruse inscripțiile latine în marile orașe, sunt interzise practicile religioase de origine străină, simbolurile occidentalizării, precum părul lung, tocurile înalte, pantofii prea ascuțiți, sunt eliminate. În regiunile unde musulmanii sunt majoritari, simbolurile Islamului sunt cele vizate. Moscheile sunt distruse sau transformate în ateliere, uneori în cocini, unele sate din Yunnan sunt rase de pe fața pământului pentru că au refuzat să crească porci. În Tibet, eradicarea religiei începută la sfârșitul anilor '50 a luat o turnură violentă și sistematică din cauza instigării Gărzilor Roșii trimise de Liga Comunistă Chineză (organizația de tineret a PCC). Templele și mănăstirile sunt dărâmate, pietrele și lemnul de construcții sunt folosite pentru construirea de clădiri rezervate chinezilor – din cele 6.259 de lăcașuri de cult care existau în Tibet, doar 13 au fost cruțate de furia Gărzilor Roșii –, textele sfinte sunt arse sau transformate în tălpi de încălțăminte; călugării și călugărițele sunt obligați să se căsătorească, altfel sunt condamnați la muncă silnică; cântecele, dansurile, serbările populare sunt interzise, fiind înlocuite de cântece și adunări revoluționare; costumele tradiționale sunt interzise; părul e tăiat chinezește.¹ Mongolii sunt martirizați în cadrul unei lupte necruțătoare împotriva unui fantomatic Partid Revoluționar, pretext al unei dominații tot mai autoritare exercitate de Han, etnia majoritară în China, asupra Mongoliei interioare.

Creat în 1925 de comuniștii chinezi, în perioada frontului unit cu Guomindang împotriva imperialismului și feudalismului, acest Partid Revoluționar al Poporului din Mongolia interioară chiar a existat, dar a fost desființat încă din 1927, când frontul s-a făcut praf în timpul primei faze a războiului civil, când comuniștii s-au opus naționaliștilor. Partidul Revoluționar a reapărut după 1945, în timpul celei de-a doua faze a războiului civil, ajutându-l pe Mao să dobândească puterea. Apoi cadrele sale au fost integrate în PCC pentru a transforma Mongolia interioară într-o provincie comunistă model în cadrul Republicii Populare Chineze. În timpul Revoluției Culturale, acest trecut este folosit ca pretext pentru pedepsirea cadrelor mongole care nu aderă cu entuziasm la mișcarea lansată de Mao. Când e lansată „mișcarea de epurare a claselor“, comitetul revoluționar mongol, creat la inițiativa Beijingului, declanșează o amplă campanie de „extirpare a Partidului Mongol“, sub pretextul reapariției vechiului Partid Revoluționar în rândurile sale. 340.000 de persoane sunt arestate, torturate în condiții atroce. Potrivit estimărilor oficiale,

1. Kim Yeshi, *Tibet, histoire d'une tragédie*, La Martinière, Paris, 2009, p. 132.

mor peste 16.000 de mongoli, în realitate, fără îndoială, 50.000. În total, peste 1.000.000 de locuitori au avut de suferit într-un fel sau altul din cauza violențelor. Trei sferturi din victime aparțineau etniei mongole¹, lupta politică a luat o întorsătură în mod limpede rasială.

Masacrele care au marcat fazele cele mai violente ale Revoluției Culturale, între 1966 și 1968, în diferitele provincii chineze, nu s-au datorat unor excese populare necontrolate. Fiecare etapă a fost nu numai inițiată, ci și supervizată de puterea centrală. Teroarea omniprezentă nu e consecința distrugerii autorității naționale, nici nu a fost provocată de frământări care au fost rezultatul situațiilor anarhice. În timpul fiecărei faze, organele puterii au fost informate pe deplin în legătură cu măcelurile care se produceau la nivel local. Serviciile Securității Publice au trimis specialiști care să strângă informații în legătură cu starea și desfășurarea execuțiilor în unitățile de muncă ale diferitelor eşaloane. Acest personal specializat a dat raportul instanțelor superioare. Nemulțumindu-se doar să înregistreze cifrele, autoritățile centrale au recompensat într-un fel sau altul acțiunile criminalilor, astfel încât unii s-au apucat să omoare pentru a primi onoruri.² Unele alianțe s-au schimbat, unii călăi au devenit victime, din cauza manipulărilor Grupului Central, dar obiectivul lui Mao a rămas întotdeauna același în timp ce a încercat să obțină puterea absolută. Drumul a fost bătătorit, Gărzile Roșii au fost disciplinate, poporul era terorizat, totuși, Revoluția Culturală n-a încetat. Avea să continue până la dispariția Marelui Cărmaci, în 1976, menținând China în această stare de război civil permanent, atât de benefică pentru puterea centrală.

Epoca pedepselor

Cotidianul poporului publică, la sfârșitul lunii decembrie 1968, o nouă directivă a lui Mao care avea să tulbure iar viața chinezilor. „E absolut necesar ca tinerii instruiți să meargă la țară pentru a fi reeducați de țăranii săraci și de cei din clasele medii-inferioare, dă ordin Marele Cărmaci. Cadrele și ceilalți locuitori ai orașelor trebuie convinși să-și trimită la țară copiii care au absolvit primul și al doilea ciclu de școală secundară sau universitatea. Trebuie executată o muncă de mobilizare în acest scop. Tovarășii din toate regiunile rurale trebuie să-i întâmpine cu ospitalitate pe acești tineri.“ Această directivă, care va da naștere mișcării *xiaxiang*, literal „coborârea la țară“, este o continuare a Revoluției Culturale prin alte metode. După faza de distrugere a „celor patru vechituri“ și după lupta împotriva „celor cinci clase negre“ și lichidarea Gărzilor Roșii „rebele“, Mao vrea în continuare să modeleze o nouă generație supusă voinței

1. Jung Chang, Jon Halliday, *Mao*, ed. cit., p. 588.

2. Zheng Yi, *Stèles rouges*, ed. cit., p. 268.

partidului-stat. Pe de altă parte, Republica Populată Chineză vrea, în continuare, să întruchipeze un model de radicalism revoluționar, în contrast cu Uniunea Sovietică „revizionistă”. Reformarea mentalității tinerilor care sunt trimiși să se amestece cu lumea țăranilor și depășirea diviziunilor tradiționale între oraș și sat fac parte din această competiție socialistă. În orice caz, Mao ar vrea să dea această impresie. În realitate, are alte preocupări. Trimiterea la țară a unor „tineri instruiți”, *zhìqīng* în chineză, trebuie să contribuie la liniștirea spiritelor, la revenirea la realitatea socialistă a celor care au prins gustul libertății de a se opune și al plăcerii de a se lăsa în voia instinctelor. O amplă fuziune a populațiilor prezintă și avantajul că distruge relațiile sociale, atât în cazul studenților, cât și în cazul țăranilor, îi dezrădăcinează pe *zhìqīng* de mediul lor astfel încât aceștia devin fragili în fața puterii și introduce „străini” în regiuni refractare față de pătrunderea comuniștilor. În plus, trimiterea la țară trebuie să înlesnească o deplasare a populațiilor dinspre estul țării către regiunile mai sărăcicioase din vest, din nord și din sud, regiuni de stepă, de deșert și de munte, și să permită o colonizare a minorităților etnice. Mișcarea de „întoarcere la bază” (în chineză *xiàfāng*, care înseamnă „a fi trimis în jos”), altă denumire dată acestei noi ofensive a lui Mao împotriva poporului, este și o modalitate de a inversa proporția dintre autohtoni și coloniștii chinezi, populația Han, la periferia Republicii Populare, de a face în așa fel încât minoritățile naționale să fie într-adevăr minoritare, inclusiv în regiunea lor natală.¹

Pentru tineri, trimiterea obligatorie la țară are o semnificație complet diferită. Prin această directivă, Mao continuă să-și manifeste răzbunarea pe intelectuali. De astă dată, nu mai e vorba de scriitorii și artiștii reduși la tăcere, ca după Campania celor O Sută de Flori, nici de învățații persecutați de Gărzile Roșii, ci de noua generație de intelectuali, care tocmai au absolvit școala și universitatea, pe care vrea să o modeleze, după ce a slăbit frâiele cu care o ținea. E o pedeapsă, pentru că, atunci când pedeapsește, un regim comunist alege întotdeauna să îi trimită pe cei vinovați la „bază”, în uzină sau la câmp, sau îi condamnă la muncă silnică. Represaliile de acest gen au un caracter paradoxal într-un sistem care pretinde că face din muncă o valoare supremă și care se laudă cu clasele muncitoare. Felul sancțiunii, prin care munca devine pedeapsă, arată mai bine ca orice discurs realitatea condiției muncitorilor sau țăranilor sub un regim de dictatură a proletariatului. În zadar prezintă Mao această trimitere la țară, *xiàxiāng*, ca pe o îmbogățire între clase sociale diferite, ca pe un schimb între tinerii instruiți care nu știu nimic despre viață și țăranii înțelepți care au învățat totul despre ea, pentru *zhìqīng* e vorba de o condamnare completată de o degradare a condiției lor.

1. Françoise Aubin, „Une Chine multinationale”, în *La Chine au XXe siècle*, t. 2, Fayard, Paris, 1990, p. 295.

„Am stat mult timp în regiunile rurale împreună cu țăranii și am fost adânc mișcat de numeroasele lucruri pe care le cunosc, susține Marele Cărmaci pentru a-și demonstra bunele intenții pedagogice. Nu mă ridicam la nivelul lor. A trebuit să învăț alături de ei.”¹ Dorința recurentă a lui Mao de a combina munca manuală și munca intelectuală a fost mult timp prezentată ca un progres revoluționar, ca o dorință sinceră de a elimina barierele sociale, în vreme ce metoda a fost folosită în principal ca un mijloc de dominare și de îndoctrinare, pentru a aduce societatea chineză la același nivel, cel de jos, astfel încât să o controleze mai bine. Mai multe măsuri cu același scop s-au dovedit a fi catastrofale pentru cei care au trebuit să le suporte. De pildă, mișcarea „medicilor cu picioarele goale”, lansată în 1965, trebuia, teoretic, să le permită unor țărani care fuseseră instruiți sumar din punct de vedere medical să aducă alinarea și binefacerile științei în satele îndepărtate. În practică, această inițiativă tipic „progresistă” s-a transformat într-o catastrofă sanitară.² Alt exemplu, „școlile de la 7 mai”, deschise potrivit instrucțiunilor date de Mao în 1966, nu au permis niciodată distribuirea sarcinilor între toate clasele sociale în domeniile agricol, militar sau politic, așa cum a susținut propaganda. Aceste „școli” aveau mai degrabă rolul de a impune o muncă manuală de-umanizantă și o îndoctrinare ideologică intensivă unor intelectuali și unor cadre pe care puterea voia să le pedepsească. *Xiaxiang*, această „coborâre la țară”, e o nouă tentativă de același fel, de data aceasta împotriva „tinerilor instruiți”. Înainte de Revoluția Culturală, plecarea și instalarea la țară însemnau o participare la „construirea socialismului”, „răspândirea cunoștințelor și civilizației în sate”. Țăranii îi respectau pe tinerii orășeni pe care puterea îi sacrifică pentru îndeplinirea acestor sarcini. În contextul Revoluției Culturale, intenția capătă o altă semnificație. Tinerii instruiți nu au misiunea de a le aduce țăranilor „lumina” socialismului, sunt trimiși în aceste regiuni îndepărtate ca să fie reeducați de cei din urmă. Expresia „intelectual puturos” devine o insultă frecventă, a fi un *zhiqing*, un „tânăr instruit”, reprezintă o tară politică. Prin *xiaxiang*, puterea maoistă a hotărât să deporteze la marginile țării o parte a tineretului chinez. Timp de aproape un deceniu, din 1968 până în 1976, aproximativ 17 milioane de *zhiqing* aveau să fie victimele acestui nou despotism. Un număr considerabil care demonstrează capacitatea de constrângere de care dispune regimul pentru a-și impune legea și, la polul opus, incapacitatea populației de a rezista în fața acesteia. Mai târziu, alte țări, fascinate de calea maoistă, vor încerca să impună exoduri masive de același tip – mai ales Tanzania –, dar numai cele supuse unui partid-stat atotputernic vor reuși într-adevăr să facă acest lucru. Va fi cazul

1. Frazе pe care i le-a spus nepotului său în 1966, citate de Michel Bonnin, *Génération perdue*, éditions de l'EHESS, Paris, 2004, p. 44.

2. *Ibid.*, p. 280.

Vietnamului după victoria din 1975, dar mai ales cel al Cambodgiei khmerilor roșii, caz în care toată populația va fi trimisă la câmp.

Primele „coborâri la țară“ fac obiectul unei regizări orchestrate de puterea maoistă. Profesorii și tovarășii „tinerilor instruiți“ care pleacă îi însoțesc la gară sau la camioanele care urmează să-i ducă în ținuturile lor îndepărtate. „Fericiții aleși“ poartă o floare roșie la butonieră, asemenea părinților lor. Niște sloganuri împodobesc orașul, o orchestră cântă. Elevii școlilor primare, în vacanță în acea zi, sunt aliniați pe drum și își flutură stegulețele roșii. Înainte de plecare, sunt citite discursuri și fiecare „tânăr instruit“ primește un exemplar din *Operele alese* ale lui Mao. Urmează momentul jurământului: „Mult, mult respectat Președinte Mao, urmând grandioasa dumneavoastră directivă «Intellectualii trebuie să se unească acum cu muncitorii și cu țăranii», am făcut deja un pas. Vom merge pe această cale revoluționară până la capăt, fără să întorcem niciodată capul!“ Dincolo de această pompă, de ariile zgomotoase, de veselie populară la comandă, durerea despărțirilor e puternică. În realitate, experiența plecării n-are nici o legătură cu imaginile difuzate de propagandă. „Am văzut indivizi care plângeau când se urcau în camion, va mărturisi un tânăr instruit. «Nu vreau să plec, nu vreau să plec! Acolo e infernul!» Și erau suiți cu forța. Am asistat la plecarea unor tineri educați în Insula Hainan, va continua acest martor. Orchestra cânta foarte tare când vaporul părăsea portul și mi-am dat seama deodată că tot acest zgomot avea rolul lui: să acopere strigătele celor care se despărțeau. Pe chei, în jurul meu, mulți plângeau!”¹

Satele care îi întâmpină pe tinerii exilați sunt cu totul diferite de cele descrise de regim. După 20 de ani de comunism, mizeria, ignoranța, murdăria cangrenează satele. „Eram colegi de liceu și eram mai degrabă încântați că mergem să trăim alături de prieteni într-un loc nou, își va aduce aminte un tânăr instruit, dar, când am ajuns, când am descoperit jegul țăranilor, tristețea și înapoierea din acest fund de lume și ne-am gândit că trebuia să ne petrecem acolo restul zilelor, ne-a cuprins o neliniște îngrozitoare și, imediat ce am rămas singuri, am început să plângem în cor. Mai ales fetele plângeau cu sughițuri.”² Lipsesc curentul electric și apa, care nu sunt numai niște elemente de confort „burghez“ cărora le duc dorul mici orașeni. Aceste lipsuri trebuie să-i oblige să adopte un mod de trai care îi abrutizează, lucru care, fără îndoială, e intenționat, face parte din procesul de regres social vizat de putere. Fără lampă, nu citești seara, singurul moment posibil după zile întregi de muncă; fără apă (uneori, trebuie să meargă după ea 3 kilometri), nu mai există igienă. Adesea *zhiquing* sunt obligați să-și construiască singuri casa, asemenea deportaților în URSS la începutul epocii sovietice, când au devenit con-

1. Frazе consemnate de Jean-Jacques Michel și Huang He, *Avoir 20 ans en Chine*, Le Seuil, Paris, 1978, p. 35.

2. Frazе consemnate de Michel Bonnin, *op. cit.*, p. 244.

structorii propriului loc de martiriu. Fără materiale adecvate și fără cunoștințe în domeniu, locuințele încropite de tinerii aceștia sunt de cele mai multe ori rudimentare și fragile, pradă intemperiilor. Acoperișuri care zboară, soluri jilave, spații strâmte, promiscuitate, adăposturile seamănă mai mult cu niște grajduri, cu niște cocini decât cu niște locuințe de oameni. „Romantismul revoluționar“ care, la început, putea să-i însuflească pe unii tineri se tocește în contact cu această realitate. Zilele de muncă de zece ore, fără nici o zi de odihnă, lipsurile alimentare, condițiile de viață rudimentare, totul are rolul de a zdrobi caracterul, de a distruge personalitatea și de a pune capăt dorinței de a rezista. „Mâncam mai mult ce numeam «resturi de orez prost», uneori cu făină, dar foarte, foarte puțină, va povesti un *zhiking* trimis în nordul sălbatic al Manciuriei. Rațiile erau fixate la 15 kilograme pe lună, complet insuficiente în raport cu intensitatea muncii. Uneori, ne era atât de foame, încât ne strecuram în grajd sau în staul ca să mâncăm pe ascuns porțiile de soia ale animalelor.“ Trezit la ora 3 sau 4 dimineața, pe câmp până la căderea nopții, „tânărul instruit“ este un animal de povară pentru țărani. „Eram la o fermă de câmpuri inundate, relatează acest *zhiking*. În timpul arăturilor din mai, trebuia să purtăm pantaloni scurți, iar în partea de sus o haină vătuită. Pământul era înghețat, lăsând doar un strat de apă de vreo zece centimetri, dar, dedesubt, noroiul avea și gheață. Aveam picioarele străpunse de frig, apa înghețată ne stropea picioarele până sus și, din cauza vântului care sufla peste noi, aveam degerături foarte dureroase.“¹

Încadrarea ideologică se adăuga tratamentului de șoc, o terapie suplimentară greu de suportat în crunta atmosferă culturală. Presa partidului, care ajunge cu întârziere în aceste regiuni îndepărtate, e singura lectură posibilă; distracțiile se limitează la ascultarea radioului și la cinematograful itinerant care difuzează filme de propagandă supervizate de doamna Mao, care continuă să fie mare preoteasă în domeniu. „Când se apropia seara și stăteam sub streășina casei noastre, uitându-mă cum cerul se întuneca încet-încet, mă simțeam singur și trist. Aveam sentimentul că viața îmi fusese furată“, va explica un tânăr instruit.² *Zhiking* sunt supravegheați îndeaproape de țărani și de militanții partidului; relațiile dintre ei sunt strict reglementate, mai ales cele dintre băieți și fete. Dragostea e considerată un lucru rușinos și respingător, mai mult, din punct de vedere politic, e vorba de „o practică burgheză“. Două ființe care se iubesc își construiesc propriul univers, scapă de sub stăpânirea partidului-stat, lucru care e interzis din punct de vedere ideologic, pentru că e periculos pentru regim. Tinerele însărcinate îndură cele mai mari umilințe înainte să fie de cele mai multe ori obligate să avorteze. Unele

1. Feng Jicai, „La grandeur des victimes“, *Xiaoshua*, nr. 6, 1986, pp. 6–13, *apud* Michel Bonnin, *op. cit.*, p. 262.

2. Li Yinhe, Zheng Hongxia, *Biographie illustrée de Wang Xiaobo*, Hunan Wenyi Chubanshe, Changsha, 1999, p. 22, *apud* Michel Bonnin, *op. cit.*, p. 269.

cupluri tinere preferă să se sinucidă ca să nu suporte puritanismul revoluționar, o formă perversă a controlului social generalizat. În schimb, pentru cadrele din sat, sexul e o formă de putere suplimentară. La fiecare nivel, echipă, brigadă, cooperativă, responsabilul deține toate tipurile de putere, economică, politică, administrativă, polițienească, judiciară, nu trebuie să-i dea socoteală decât superiorului său direct. În fața acestor mici potențați locali, un *zhiqing* nu are nici o cale de scăpare. Relațiile sexuale sunt impuse în schimbul unei „permisii“ de a merge să-și vadă familia, dar, după ce are loc actul, cadrul nu se ține de cuvânt. Tinerele violate au dreptul doar la tăcere.

Întoarcerea în oraș este obsesia tânărului instruit. Admiterea la o universitate, angajarea într-o unitate de producție urbană, dificultățile familiale, boala sunt singurele posibilități pe care le are un *zhiqing* de a pune capăt exilului. Pentru a obține un certificat medical, chiar și justificat, trebuie să mituiască un medic sau mai mulți medici și, chiar și în acest caz, cadrul local va fi singurul care va hotărî, în ultimă instanță, dacă este valabil.¹ Începând din 1973, puterea va autoriza întoarcerea copiilor unici pentru a consola familiile, dar progenitura celor „cinci clase negre“, mai jignită decât ceilalți *zhiqing* în orice situație, nu va avea parte de o asemenea indulgență. Un tânăr instruit trebuia să stea, în medie, șase ani la țară înainte să spere la o întoarcere ipotetică.² După cum se întâmplă de obicei într-un regim comunist, unii sunt mai egali decât alții: fiii nomenclaturiștilor sunt primii care pot să se întoarcă acasă, datorită părinților lor care obțin un loc la universitate sau într-o unitate de producție. „Cea mai bună atitudine politică nu valorează cât un tată bine plasat“, spune un dicton.³ Cei mai privilegiați au reușit chiar să scape de surghiun, intrând în armată, de pildă. Un studiu despre aproximativ 50 de clase de la liceul din Canton arată că 41% dintre copiii cadrelor și 31% dintre copiii muncitorilor au putut să scape de *xiaxiang*. În schimb, fiii și fiicele cu origine medie sau proastă au trebuit cu toții să părăsească orașul, adesea încă de la vârsta de 15 ani.⁴ Copilul unui cadru ai cărui părinți au fost criticați și urmăriți în timpul Revoluției Culturale nu mai este protejat, e într-o situație la fel de proastă ca elementele cele mai dăunătoare, cele provenite din cele „cinci clase negre“.

Un *zhiqing* deportat la țară are, adesea, doar două soluții pentru a scăpa de condiția sa: sinuciderea sau fuga. Actul prin care îți pui capăt

1. Yue Daiyun, Carolyn Wakeman, *To the Storm*, University of California Press, Berkeley, 1985, pp. 332 și 339.

2. Zhou Xueguang, Hou Liren, „Children of the Cultural Revolution: The State and the Life Course in the People's Republic of China“, *American Sociological Review*, februarie 1999, pp. 12–36.

3. *Apud* Michel Bonnin, *op. cit.*, p. 318.

4. Jonathan Unger, *Education under Mao: Class and Competition in Canton Schools 1960–1980*, Columbia University Press, New York, 1982, p. 134.

zilelor n-a fost niciodată bine văzut, fiind chiar aspru pedepsit, în țările comuniste, care consideră acest gest o dovadă de neîncredere. Sinucigașul nu mai riscă nimic odată mort, dar partidul-stat se poate răzbuna pe rudele lui, lucru care îi domolește pe „aspiranți”. „Dacă vă sinucideți înseamnă că, de fapt, sunteți nemulțumit de sistem, va explica un tânăr instruit. Sinuciderea e o modalitate de a te desprinde de partid și de popor. E o activitate contrarevoluționară, se va răsfrânge asupra familiei, care va deveni o «familie contrarevoluționară». Dacă faceți parte dintr-o asemenea familie, nu mai aveți viitor.”¹ E greu, aproape imposibil, într-o țară aflată sub un control social total, să fugi din satul unde ești exilat. Certificatul de reședință, *hukou*, este obligatoriu pentru a obține un loc de muncă și cartelele de raționalizare indispensabile pentru a te hrăni; toate sunt lucruri în lipsa cărora un dezertor este obligat să trăiască în afara societății. Aceste deportări în masă au favorizat delincvența urbană și le-au determinat să se prostitueze pe tinerele care refuzau să fie „trimise la munca de jos”. Fuga în străinătate rămâne o posibilitate, dar nu prea ai de unde alege o țară care să te primească: în nord, conflictul cu URSS zăvorăște frontierele, în sud-est exilul e periculos, chiar imposibil, din cauza războiului din fosta Indochină franceză. În Birmania, PC local va primi mulți tineri refugiați chinezi care vor deveni „martiri” ai războiului purtat împotriva generalului Ne Win. În Hong Kong, fluxul fugarilor n-a încetat să crească odată cu trecerea anilor: în orașul insular vor reuși să ajungă 30.000 de tineri în 1974, după ce în 1970 fuseseră 7.000.²

Obligarea a milioane de tineri să „coboare la țară” a arătat eficacitatea despotismului maoist, dar măsura ilustrează și absurditatea regimului. Această politică a avut efecte diametral opuse față de cele scontate de putere. Din punct de vedere economic, *xiangiang* s-a dovedit a fi un eșec, această mână de lucru suplimentară nu a modificat nicidecum deficitul agricol al țării. Țăranii colectivizați nu au fost deloc mai motivați ca înainte de acest „ajutor voluntar”. Numărul suprafețelor cultivate a continuat să scadă – cu 11% între 1957 și 1977 –, în timp ce populația a crescut cu 47%. Costul trimiterii tuturor acestor tineri la marginile țării a fost întotdeauna mai mare decât beneficiile agricole recoltate. Strategia „mareei umane” a fost ineficace și costisitoare, lucru care va determina puterea, în anii '80, să limiteze migrațiile masive către regiunile frontaliere. Din punct de vedere social și politic, *xiangiang* a fost la fel de catastrofal. Departe de a se atenua, separarea dintre oraș și sat s-a dovedit a fi o prăpastie, mai ales în mintea tinerilor care au trăit experiența exilului. Certificatul de rezidență urban a devenit unul dintre bunurile cele mai prețioase pentru mulți chinezi, iar disprețul față de lumea țăranilor s-a dublat. În cazul tinerilor instruiți, cărora experiența le-a deschis ochii, mitul

1. Fraze consemnate de Jean-Jacques Michel, Huang He, *Avoir 20 ans en Chine*, ed. cit., p. 81.

2. Michel Bonnin, *op. cit.*, pp. 375–376.

„țăranului cumsecade și harnic“, viitorul revoluției, s-a zdrobit de condițiile sordide de la sate. Despărțiți de restul lumii ani de zile, *zhiquing* au dezvoltat o altă cultură politică, atitudini, metode de rezistență (pentru a supraviețui) care aveau să-i ajute să se emancipeze puțin câte puțin în raport cu puterea. Departe de a înfrânge tineretul revoltat, *xiangiang* l-a învățat să se descurce singur, să capete încredere, să nu mai creadă în bunăvoința partidului-stat, lucru care, mai târziu, va exploda în văzul lumii, în timpul mișcărilor politice care vor marca perioada postmaoistă. Ordinea totalitară a suferit și din cauza inegalităților enorme dezvăluite de *xiangiang* între oamenii de rând și fiii nomenclaturistilor. Mitul egalitar al comunismului s-a prăbușit din cauza privilegiilor pe care și le-au acordat cei mai favorizați pentru a scăpa de destinul comun. Din acel moment, partidul-stat este cangrenat de corupția care le-a permis atâtor fii cu origini sănătoase să evite „trimiterea la munca de jos“. Toate aceste defecte aveau să se cristalizeze când se va pune problema succesiunii Marelui Cărmaci.

Amurgul zeului

Republica Populară Chineză, care se laudă că deschide o nouă cale spre comunism, că le dă un exemplu revoluționarilor în a doua jumătate a secolului XX, merge, de fapt, pe drumuri pe care a pășit deja Uniunea Sovietică. În afară de câteva adaptări naționale, dictatura proletariatului rămâne ceea ce este, o dictatură a partidului-stat, ca în toate țările care o folosesc. Nu există diferite metode de a instaura un regim totalitar, politica neîntreruptă presupune aceleași etape, are aceleași efecte, dar prezintă și aceleași dificultăți. Mao îl imită întru totul pe Stalin, deși vrea să creeze impresia că e originală calea lui. Căutătorii paradisului comunist sunt, poate, amăgiți și cred că această „revoluție“ e nouă, nu și poporul chinez, care e pus la încercare de această dictatură. Paralelismul dintre Uniunea Sovietică stalinistă și China maoistă este evident în această fază de „construcție a socialismului“: după perioadele de foamete care au decimat mujicii ruși și țăranii chinezi au venit, pe rând, Marea Teroare și Revoluția Culturală cu scopuri multiple (lupta pentru putere, lupta de clasă, „abrutizarea“ poporului). Aceste episoade dezastuoase au determinat triumful liniei impuse, pentru gloria *Vojd*-ului și cea a Marelui Cărmaci. Cultul personalității nu va mai fi niciodată la fel de mare pentru acești doi dictatori ca după milioanele de morți pe care le-a provocat politica lor.

După Holodomor, foametea ucraineană, Stalin a convocat Congresul Partidului, în ianuarie 1934, pentru ca acesta să-i aprobe alegerile. Tovarășii care îi opreau ascensiunea, precum Buharin, Kamenev, Zinoviev, au trebuit să-și ceară iertare în public, lucru care nu i-a împiedicat să

dispară peste câțiva ani în procesele-spectacol din timpul Marii Terori. Al XVII-lea Congres al PC sovietic a rămas în istorie drept „congresul învingătorilor“, a marcat înfrângerea adeptilor unei politici mai pragmatice, mai ales față de țărani. În ianuarie 1969, are loc la Beijing Congresul al IX-lea al PCC, la care e reamintit rolul conducătorului partidului, se aprobă noi statute, gândirea Mao Zedong e confirmată ca fundament teoretic pentru toți comuniștii. Și pentru Marele Cărmaci acest congres e „congresul învingătorilor“.¹

Spre deosebire de congresul stalinist din 1934, cei care i se opun lui Mao nu mai sunt acolo pentru a-și recunoaște greșelile, cei precum Liu Shaoqi, Peng Zhen, Deng Xiaoping au fost deja eliminați din instanțele conducătoare; susținătorii unei pauze politice în sate după drama Marelui Salt, „revizionisții“, au dispărut. Congresul lui Stalin prevestea Marea Teroare din 1937–1938, congresul lui Mao pretinde că încheie Revoluția Culturală, lucru care poate fi văzut ca o diferență între aceste două momente. În realitate, așa cum îi stă în fire, Marele Cărmaci nu dă dovadă de fairplay. Congresul al IX-lea al PC chinez nu anunță sfârșitul procesului demarat, ci începutul unei lungi și dureroase reveniri la ordine, care va dura de două ori mai mult decât episodul revoluționar pe care se presupune că-l încheie, omorând mai mulți cetățeni de rând decât mulțimile dezlănțuite de Gărzi Roșii în anii '66–'67.² Revoluția Culturală, această Mare Teroare în stil maoist, avea să continue până la dispariția inițiatorului ei. În ceea ce privește totalitarismul, Mao îl egalează pe Stalin, iar „congresul învingătorilor“ în interpretare proprie seamănă mult cu cel organizat de *Vojd* în vremea lui. Anunță alte drame.

Armata Populară de Eliberare, braț armat al partidului-stat și mare apărătoare a regimului, care, în majoritate, a fost ferită de agitațiile din timpul Revoluției Culturale, devine principala beneficiară a celui de-al IX-lea Congres. Trei sferturi din cei 1.512 delegați reuniți cu această ocazie la Beijing sunt militari. Mai mult de o treime din membrii noului Comitet Central ales de congres sunt reprezentanți ai APE. Acest raport de forțe reflectă situația reală a puterii la sfârșitul anilor '60, când 21 din cele 29 de provincii ale țării sunt conduse de militari cu grad înalt. Conducătorul lor, mareșalul Lin Biao, nu mai apare doar în calitate de „cel mai apropiat tovarăș de arme“ al Marelui Cărmaci, ci devine succesorul său desemnat la terminarea acestui congres, luând locul pe care îl ocupa Liu Shaoqi.

LIN BIAO, UN DELFIN PATOLOGIC

În locul lui Liu, Mao îl numise pe Lin Biao. Dintr-un anumit punct de vedere, era o alegere mai bună; era mai tânăr cu aproape 10 ani. Dar era un bolnav cronic,

1. Roderick MacFarquhar, Michael Schoenhals, *La Dernière Révolution de Mao*, Gallimard, Paris, 2009, p. 358.

2. *Ibid.*, p. 359.

în asemenea măsură încât chiar Mao făcea aluzie la el folosind porecla „Etern sănătos”. Lin suferea de o afecțiune nervoasă, asemănătoare cu neurastenia lui Mao, din cauza căreia transpira mult. Spre deosebire de Mao, era și ipohondru. Detesta să întâlnească oameni și după încercarea pe care o reprezenta întâmpinarea unei delegații străine era lac de sudoare. Când urma un tratament medical în Uniunea Sovietică, la începutul anilor '40, devenise dependent de morfină și nu scăpase niciodată complet de acest obicei. Nu putea să suporte lumina soarelui, așa că, în biroul său, stururile erau întotdeauna trase. Refuza să iasă când bătea vântul. În interior, temperatura trebuia să fie menținută constant la 21 de grade, atât vara, cât și iarna.

Chiar potrivit normelor unei conduceri în cazul căreia prietenii personale erau excepția, comportamentul lui Lin era asocial într-un mod irațional. Trăia pe jumătate retras, la Maojiawan, în cartierul din nord-vestul Beijingului, într-o casă sub strictă supraveghere. Vizitatorii erau descurajați, iar el nu făcea niciodată vizite, refuzând adesea să-i vadă chiar pe subordonații săi militari. Nu voia să citească documentele, cerându-le secretarilor lui să-i facă prin viu grai un rezumat care nu trebuia să dureze mai mult de 30 de minute pe zi.

Nici una dintre aceste excentricități nu l-a împiedicat să devină succesorul lui Mao. Rolul președintelui nu era executiv, ci strategic. În ochii lui Mao, meritul suprem al lui Lin era că, de când se întâlniseră, în 1928, în munții Jinggang, se dovedise un partizan întru totul loial. Inteligența lui era impresionantă. Era singurul, dintre cei subordonați lui Mao, care își presăra discursurile importante cu aluzii istorice potrivite (folosea o echipă de colaboratori care le căutau în locul lui) și, când nu se complăcea în panegirice despre președinte, era capabil să formuleze opiniile lui Mao cu o hotărâre și o claritate pe care nimeni altcineva nu putea să le egaleze.

Philip Short, *Mao Tsé-toung*, Fayard, Paris, 2005, pp. 507–508.

Tiranul Mao îmbătrânea, iar acest al IX-lea Congres confirmă nepotismul regimului său. Tradiționala paranoia a puterii devine repede bolnăvicioasă în dictatură; Mao, care nu are încredere în nimeni și în nimic, preferă să se înconjoare de persoane apropiate. Soția lui, Jiang Qing, dar și soțiile lui Lin Biao, Zhou Enlai și Kang Sheng, omul poliției politice, își fac intrarea în instanțele conducătoare, din care mai fac parte secretarul Marelui Cărmaci, Chen Boda, și garda sa de corp, Wang Dongxing, devenit șef al Securității. Alături de vechea gardă maoistă (Zhou Enlai, Zhu De, Li Xiannan...), PC este din acest moment condus de generația Revoluției Culturale: criticul literar Yao Wenyan, care a aprins spiritele legându-se de piesa lui Wu Han *Destituirea lui Hai Rui*, sau Zhang Chunqiao, înflăcăratul responsabil cu propaganda la Shanghai în epoca radicală a Gărzilor Roșii, și impetuosul său adjunct Wang Hongwen. Odată cu acest congres, Mao i-a instalat pe majoritatea protagoniștilor care urmau să-și dispute sfârșitul domniei sale.

Într-un sistem comunist, conducătorii nu sunt separați de popor, ci complet izolați de acesta, închiși în reședința lor, la adăpostul privilegiilor lor. De vreme ce nu trebuie să dea nimănui socoteală, nu au nici o legătură cu concetățenii lor, în afară de câteva apariții distante, protocolare și securizate. În serai, unde tot ce vine din lumea exterioară e filtrat de note,

rapoarte, documente, întotdeauna în conformitate cu linia de partid, aerul devine repede viciat. La fel ca în cazul oricărei lumi închise, în aceste regimuri, locurile misterioase ale puterii frează de zvonuri, de conflicte, de comploturi adesea mai mult imaginare decât reale, care iau proporții cu atât mai mari cu cât nimic nu poate fi verificat, tocmai din cauza zăvorării impuse de sistem. Paranoia conducătorilor e accentuată de toate acestea. Mao, al cărui ego nu a încetat să se umfle pe măsură ce înainta în vârstă și pe măsură ce persoanele inoportune erau eliminate din drumul său, devine mai suspicios ca oricând în privința celor pe care îi bănuiește că vor să devină Mare Cărmaci în locul Marelui Cărmaci. Ultimii ani ai domniei lui aveau să semene cu un roman prost, cu intrigi și capcane, la o distanță uriașă de suferințele prin care trec sutele de milioane de chinezi pe care îi preocupă mai mult să-și panseze rănilor, să-și îngroape morții sau, pur și simplu, să supraviețuiască, decât să știe ce se urzește în spatele zidurilor înalte de la Zhongnanhai.

Se spune că un prim „complot” împotriva lui Mao a fost dejucat în august 1970, la ședința plenară a Comitetului Central din Lushan, orașul în care Peng Dehuai a încercat, cu 11 ani înainte, să salveze țara de catastrofa Marelui Salt. De data aceasta, miza are o importanță mai mică. Se pune problema să fie judecat „geniul” – acesta e cuvântul folosit – lui Mao. Lin Biao, pe post de lingușitor, propune ca partidul să recunoască faptul că acest caracter excepțional este evident și să-i atribuiască Marelui Cărmaci un loc special în ierarhie, un fel de suprapreședinție care l-ar plasa mai presus de comuniștii de rând, inclusiv mai presus de Biroul Politic. Mao apreciază elogiul în asemenea măsură, încât cere să li se distribuie textul delfinului său membrilor CC pentru a fi discutat. Se pare că atunci au luat lucrurile o întorsătură urâtă. Chen Boda, secretarul fidel al Marelui Cărmaci, pornește imediat un atac împotriva celor care s-ar opune „geniului” lui Mao. Prin acuzațiile lui îl vizează pe Zhang Chunqiao, fostul propagandist din Shanghai, personalitate remarcabilă a radicalilor, promovată odată cu Revoluția Culturală. Zhang e mai ales foarte apropiat de Jiang Qing, soția care se bucură de încrederea Cărmaciului. Atacându-l, te iei de ea. Suspicios, Mao începe să presimtă că propunerea lui Lin Biao în legătură cu „geniul” său, susținută de Chen Boda, ar fi o manevră abilă pentru a-l împinge în sus și a-i lua locul ulterior. Refuză orice statut special, chiar dacă i se pare că, efectiv, „geniul” lui e incontestabil. Chen Boda, după decenii de servicii loiale – e secretarul politic al lui Mao din 1937 –, devine victima acestei paranoia din jur. Arestat, e trimis la închisoarea de maximă securitate de la Qincheng, rezervată celor care nu-i mai plac Prințului. Va rămâne acolo vreo doisprezece ani. La două luni după arestarea lui, e lansată o campanie pentru a-l prezenta pe Chen ca pe un „element antipartid”, un „marxist mario-netă”, un „carierist”, un „complotist”.¹

1. Philip Short, *Mao Tsé-toung*, Fayard, Paris, 2005, pp. 517-518.

Un an mai târziu, se pare că a izbucnit un al doilea complot, dar Beijungul nu va divulga existența acestuia decât în vara anului 1973. Versiunea propusă va părea atunci atât de rocambolescă, încât nici o persoană rațională nu-i va da crezare. Probabil că „afacerea Lin Biao“, despre care e vorba, nu va fi niciodată elucidată, în orice caz nu atâta timp cât China va rămâne o Republică Populară. Eforturile depuse de autoritățile maoiste, apoi postmaoiste pentru a susține teoria unei conspirații au complicat și mai mult înțelegerea faptelor. În acest foileton extravagant e confirmată doar ultima apariție publică a mareșalului Lin Biao, pe 3 iunie 1971. Toate celelalte sunt baliverne, legende stabilite pornind de la „dovezi“ răspândite de autoritățile chineze. Versiunea „autorizată“ susține următorul lucru: „cel mai apropiat tovarăș de armă“ al Marelui Cărmaci se pare că ar fi încercat să pună mâna pe putere. Complotul descoperit l-ar fi obligat să fugă împreună cu familia spre URSS, pentru a se refugia acolo. Avionul în pană de carburant s-ar fi prăbușit în Mongolia interioară, în primele ore ale zilei de 13 septembrie 1971. Autoritățile mongole vor acredita mai târziu această teorie. Se spune că rămășițele găsite la locul accidentului chiar sunt cele ale lui Lin Biao și ale familiei sale. Propaganda chineză s-a dovedit volubilă în privința pregătirii complotului. S-a susținut că mareșalul, ajutat de fiul său, ar fi încercat în septembrie 1971 să-l asasineze pe Marele Cărmaci pentru a-i lua locul. Au fost furnizate detalii, inclusiv numele de cod dat de conspiratori proiectului lor dezastruos: „Proiectul 571“. Trădătorii ar fi fost demascați la timp datorită lui Doudou, însăși fiica mareșalului, căreia îi dezvăluise complotul fratele ei, Lin Liguo, devotat trup și suflet conspirației. Doudou, un diminutiv, pe numele ei adevărat Lin Liheng, s-ar fi grăbit să informeze Securitatea, care, la rândul său, l-ar fi prevenit pe Zhou Enlai. Măsurile luate ar fi permis salvarea Marelui Cărmaci și, odată cu el, a țării. Trădătorii descoperiți n-ar mai fi avut de ales decât fuga în URSS.¹

În această „afacere“, mai mult decât faptele, care nu pot fi verificate, ar fi interesant să cunoaștem motivele „complotului“. Apar numeroase întrebări. Din ce motive a vrut puterea maoistă să dea impresia unei tentative de puci pentru a-l elimina pe delfinul desemnat de Mao și de ce trebuia să dispară de pe scena politică în acel moment? Este oare credibilă ipoteza complotului? Numărul doi în regim, Lin Biao trebuia să fie succesorul lui Mao, era suficient să aștepte. Personajul lui taciturn și închis în sine nu se potrivește cu îndrăzneala și charisma necesare pentru pregătirea unei lovituri de stat, chiar dacă e împins de un fiu devorat de ambiție. Complotul nu e, poate, decât o acoperire, având rolul de a camufla o eliminare brutală ca acelea în care regimurile comuniste s-au

1. Există numeroase relatări despre așa-zisul complot al lui Lin Biao și al clanului său, mai ales cea din Barbara Barnouin, Yu Changgen, *Ten Years of Turbulence: The Chinese Cultural Revolution*, Kegan Paul, New York/London, 1993, pp. 235–242; și cea din Yan Jiaqi, Gao Gao, *Turbulent Decade: A History of the Cultural Revolution*, University of Hawaii Press, Honolulu, 1996, pp. 322–333.

specializat. Poate că această „ieșire“ din istorie a fost pusă în scenă pentru a adormi bănuielele, astfel încât lichidarea lui Lin Biao să nu provoace agitație, mai ales în armată. Imaginea trădătorului e, în principiu, negativă, mai ales în mediile militare, obișnuite să respecte ordinea stabilită. Poate că Lin Biao și rudele lui au fost victimele unui asasinat, după cum au susținut ulterior anumite surse serviabile. Mao ar fi dat ordinul pentru acest asasinat, Kang Sheng, omul poliției politice, l-ar fi organizat, iar Wang Dongxing, fosta gardă de corp a Marelui Cărmaci, care a devenit responsabil cu unitatea 8341, însărcinată cu protecția conducătorilor, l-ar fi executat.¹ Această versiune e la fel de credibilă precum dispariția într-un accident de avion în Mongolia. În ceea ce privește motivele eliminării, toate ipotezele sunt încă deschise. A fost vorba de un capriciu, de un dezacord politic, de răzbunare? Mao se considera de neînlocuit. Înainte de Lin Biao, Liu Shaoqi, care a deținut rolul delfinului, a fost dat afară. Evident, ar trebui să se pună accent pe conflictul politic, dar personalitatea „pucistului“ nu pledează în favoarea acestei teorii. Supunerea totală a lui Lin față de Mao, legendara lui fire lingușitoare nu-l pregăteau să-l conteste pe Maestru. Atunci a fost vorba de răzbunare? Se știe că Marele Cărmaci nu uita niciodată nimic, uneori se descotorosea după ani de zile de cei care îndrăzniseră cândva să i se opună. Sângeroasa Revoluție Culturală n-a fost organizată, instrumentalizată de Mao mai ales pentru a-i lichida pe comuniștii care contestaseră Marele Salt Înainte? APE nu s-a supus întotdeauna președintelui, unele unități s-au revoltat când a trebuit să fie restabilită ordinea în țara jefuită de Gărzile Roșii. Oare, sacrificându-l pe Lin Biao, Mao a vrut să facă armata să plătească pentru ezitățile sale? Eliminarea mareșalului a provocat dispariția mai multor militari cu grad înalt și i-a permis PC să preia din nou puterea asupra APE, să-i aducă aminte că „partidul dă ordine cu arma în mână“.

„Afacerea Lin Biao“ e anecdotică. Nu prezintă interes decât prin ceea ce dezvăluie despre funcționarea opacă a sistemului și prin efectele pe care le-a produs asupra regimului maoist. În momentul dispariției mareșalului, militarii sunt în poziție de forță în comitetele provinciale ale PC: 52% din secretarii și secretarii adjuncți ai partidului provin din APE.² Cei doi ani care au urmat, până la Congresul al X-lea din august 1973, vor fi dedicați unei reechilibrări între PC și militari în rândul diferitelor instanțe. Acest nou congres se reunește în secret și fără ședință plenară, ceea ce ne face să bănuim existența unor lupte crâncene pentru influență. Cu această ocazie sunt prezentate două rapoarte, unul politic, citit de Zhou Enlai, care, începând din acest moment, apare ca numărul doi, celălalt ideologic, despre statutele PC, prezentat de Wang Hongwen, cadrul din Shanghai apărut din Revoluția Culturală, noul protejat al lui Mao. Zhou

1. Yao Ming-Le, *Enquête sur la mort de Lin Biao*, Robert Laffont, Paris, 1983, pp. 167-194.

2. Marie-Claire Bergère, *La Chine de 1949 à nos jours*, Armand Colin, Paris, 2004, p. 142.

menționează doar în trecere Revoluția Culturală, amintește principiile de funcționare armonioasă a partidului și denunță „social-imperialismul” sovietic ca fiind dușmanul principal al Chinei. Discursul lui Wang este complet diferit. Pune în evidență lucrurile obținute prin Revoluția Culturală, insistă asupra controlului cadrelor de către mase și nu dă câștig de cauză nici Uniunii Sovietice, nici Statelor Unite, considerându-le două superputeri care spoliază interesele popoarelor în general și pe ale Republicii Populare în particular.¹ Pot să coexiste două linii politice? Una „moderată”, reprezentată de Zhou Enlai, cealaltă „revoluționară”, întruchipată de Wang Hongwen? Pe scurt, vechea gardă împotriva noii generații? Ultimii ani ai lui Mao vor fi marcați de acest clivaj mascat până atunci de prezența lui Lin Biao, cel care realiza, într-un fel, sinteza.

Strateg al războiului civil împotriva Guomindangului, mareșalul făcea parte din generația eroică a PC; făuritor al gândirii Mao Zedong cu *Cărticica Roșie*, era și mesagerul Gărzilor Roșii. Când prăbușirea sa a devenit publică, propaganda l-a numit „de stânga”, iar peste puțin timp avea să fie prezentat drept conducătorul celor de dreapta. Aceste variații ale acuzației, tipice maoismului, folosite în funcție de momentele politice, arată și faptul că Lin ocupa un fel de loc central în dispozitivul Revoluției Culturale, fiind, în același timp, „de stânga” în calitate de reprezentant al Gărzilor Roșii și „de dreapta” din pricina apartenenței sale la vechea gardă care reușise să supraviețuiască în urma revoltei. Zongnanhai nu este, totuși, divizat între „moderați” cumsecade și „revoluționari” periculoși. Distincția nu este deloc mai pertinentă la Beijing decât la Moscova când se vorbește despre „porumbeii” și „șoimii” Kremlinului. În aceste țări, în China, precum și în URSS, conducătorii nu se înfruntă din cauza scopului urmărit, ci din cauza celei mai bune metode de a-l atinge; conflictele lor nu repun în discuție fundamentele regimului, nici legitimitatea doctrinei, ei au opinii diferite în privința modului de a consolida puterea sau a felului de a sluji într-un mod cât mai eficient ideologia în care cred toți.

Clivajul prin care trece conducerea chineză la începutul anilor '70 se produce între, pe de o parte, adepții luptei de clasă, ai „Marilor Salturi” și ai unei dezvoltări centrate pe mobilizarea maselor și, pe de altă parte, partizanii unei modernizări a aparatului de producție prin tehnologie, ai unei dezvoltări mai armonioase între sectoarele de producție și ai unei adaptări a regulilor economice. Nu sunt niște „revoluționari” care se opun unor „moderați”, ci, mai mult ca sigur, „voluntariști” care se lovesc de niște „pragmatici”. Unii vor să avanseze mai repede, ceilalți consideră că țara trebuie lăsată să-și tragă sufletul și că trebuie consolidate lucrurile obținute. Primii sunt conduși de soția lui Mao, Jiang Qing, care îi are alături pe Wang Hongwen, Zhang Chunqiao, compatriotul său din Shan-

1. Eberhard Sandschneider, „La Révolution culturelle et les crises de succession”, în *La Chine au XXe siècle*, t. 2, ed. cit., p. 75.

ghai, și Yao Wenyan; ceilalți, mai ales veteranii partidului, sunt regrupați în jurul lui Zhou Enlai și al lui Deng Xiaoping, care tocmai s-a întors din exil unde fusese trimis din cauza „tendințelor sale capitaliste“ la începutul Revoluției Culturale. „Pragmaticii“ au slujit toată viața cauza comunistă mai mult decât au slujit-o „voluntariștii“, de aceea ar fi greșit să fie considerați susținători ai unei moderații a sistemului, când ei vor să-l facă mai rațional. Între aceste curente, Mao dă impresia că ezită, el așteptând de fapt un vânt mai favorabil pentru a atâta focurile revoluționare, după cum are obiceiul. Eliminarea lui Lin Biao l-a slăbit. După Liu Shaoqi și Chen Boda, dispariția brutală a acestui nou delfin te face să te îndoiești de capacitatea ta de discernământ. Ce-ar trebui să crezi despre judecata Marelui Cărmaci dacă se dovedește că Liu e un „galben“ și un „renegat“, Chen un „marxist marionetă“, iar Lin un „carierist contrarevoluționar“?¹ Aura lui Mao a pălit. Tot fiind tămâiat ca un zeu, Marele Cărmaci a pierdut, în cele din urmă, orice contact cu realitatea, se închide în certitudinile sale, așa cum Stalin s-a cufundat în capriciile sale la sfârșitul vieții.

Președintele chinez crede mai mult ca oricând în caracterul exemplar al căii pe care a ales-o. Obsedat de URSS, pe care o detestă așa cum a venerat-o pentru o vreme, vrea ca țara și poporul său (posesivul se impune în cazul lui) să iasă în evidență. Îl întristează măsurile care pot fi luate pentru a încetini ritmul revoluționar, nu e de acord să fie îngropată secura războiului în lupta de clasă. Își va dedica ultimii ani din viață acestei lupte împotriva „pragmaticilor“, continuării războiului civil pe care l-a încurajat întotdeauna. În vara anului 1973, lansează un prim atac sub aparența unei campanii împotriva lui Confucius, înțeleptul Chinei antice, ale cărui reguli de guvernare au inspirat Imperiul de Mijloc. Prin Confucius, propaganda maoistă vizează spiritul feudal, pe proprietarii de terenuri, pe scurt vechiul regim la a cărui construcție a contribuit doctrina confucianistă. Ofensiva nu numește pe nimeni, rămâne la principii pentru a pretinde că lumea se împarte tot în două, între cei vechi și cei moderni, nostalgicii trecutului imperial și capitalist care se opun adepților revoluției și viitorului comunist. Unii vor să construiască fortărețe, inevitabil conservatoare, ceilalți au încredere în mase, care vor face progrese. În acest mesaj de ordin subliminal, „pragmaticii“ care militează pentru o Chină pașnică și puternică se identifică astfel cu primii „voluntariștii“ cu următorii. Anticonfucianismul din jur nu-i împiedică pe „pragmatici“ să câștige prima manșă cu ocazia Adunării Naționale Populare, în ianuarie 1975, la care Deng Xiaoping este investit viceprim-ministru, vicepreședinte al partidului și al Comisiei Militare, devenind succesorul desemnat al lui Zhou Enlai, măcinat în acel moment de un cancer care îl va răpune un an mai târziu. „Trebuie să transformăm China de acum până la sfârșitul secolului într-un stat socialist puternic și modern, în primele rânduri ale lumii“, proclamă Zhou într-un text-testament citit în absența lui în fața

1. Philip Short, *Mao Tsé-toung*, ed. cit., p. 525.

Adunării. Atunci e lansată ideea celor „Patru Modernizări” – agricultură, industrie, știință și tehnologie, apărare națională –, care avea să fie în centrul dezbaterii politice chineze în deceniile următoare. Partidul-stat își consolidează poziția centrală, i se confirmă mai mult ca oricând autoritatea deplină, paranteza Revoluției Culturale și a așa-zisei luări de cuvânt de către popor este în aparență închisă.

Mao aprinde un contrafoc. Lansează o nouă campanie, pentru „studierea dictaturii proletariului”, o tentativă de regres revoluționar care vrea să întoarcă în anii '50 China. Se pune problema să fie nivelate salariile muncitorilor, să se interzică peticele de pământ private la țară, să fie readuse în atenție comunele populare, să se elimine elementele burgheze din partid și din țară cu „metodele dictaturii proletariului”. Opoziția față de schimbarea aceasta e imediată. Din iunie până în septembrie 1975, un val de proteste și de nesupunere cuprinde orașele și provinciile, cu greve în uzine împotriva nivelării salariilor, răscoale în sate împotriva abolirii peticelor de pământ, și manifestații ale unor tineri instruiți întorși din exil care nu mai vor să audă vorbindu-se de „dictatura proletariului”. Generația vechilor Gărzi Roșii și a acelor *zhiqing*, cea pe care Mao voia „s-o smulgă din ghearele revizionismului” și care l-a sprijinit în timpul Revoluției Culturale, se ridică împotriva mentorului său de odinioară. Eșecul este evident pentru el. Tineretul condamnă ardoarea lui revoluționară finală și devine aliatul obiectiv al „pragmaticilor” partidului, vechi cadre pe care le atacase cu violență în 1966, la îndemnul Marelui Cărmaci.¹ Pentru acest tineret pe care reușise să-l însuflețească, Mao a încetat să fie un zeu.

Ultimul an din domnia dictatorului e un declin politic și fizic implacabil. În câteva săptămâni, Mao pierde doi dintre aliații săi cei mai prețioși. Kang Sheng, omul poliției politice, decedează la jumătatea lunii decembrie 1975. E, într-o mică măsură, un Beria chinez. Chen Yun, un veteran al Biroului Politic, va spune mai târziu: „Mao era doar un om, nu un zeu; Peng Dehuai era un om, nu un demon²; iar Kang Sheng un demon, nu un om³.” Un alt conducător va spune: „Ne temeam mai puțin de regele Infernurilor decât de biroul bătrânului Kang.”⁴ Un raport oficial asupra Revoluției Culturale, datat octombrie 1978, va atribui numai acestei epoci arestarea a 10.000 de cadre superioare sau medii ale partidului, a 940.000 de cadre mici sau simpli militanți și a 10 milioane de persoane, toți fiind acuzați că sunt spioni, renegați, agenți ai Guomindangului. „Câți dintre ei au murit în timpul ședințelor de smulgere de

1. Michel Bonnin, *op. cit.*, p. 418.

2. După ce i s-a opus lui Mao în privința Marelui Salt Înainte la ședința plenară de la Lushan, în 1959, pe lângă alte calificative, Peng Dehuai a fost numit „demon” de către propagandă.

3. *Apud* Claudie Broyelle, Jacques Broyelle, *Apocalypse Mao*, Grasset, Paris, 1980, p. 59.

4. *Apud* Jean-Luc Domenach, *Chine: l'archipel oublié*, Fayard, Paris, 1992, p. 308.

mărturisiri sau sub alte forme de persecuții? În acest moment nu putem face nici o estimare“, se încheie raportul.¹ La începutul lunii ianuarie 1976 moare Zhou Enlai. Omul care, prin suavitatea și purtarea lui angelică de formă², prezenta în mod înșelător o față umană a comunismului chinez a fost autenticul și unicul „cel mai apropiat tovarăș de arme“ al lui Mao. În această calitate, a acoperit toate fărădelegile lui începând cu anii '30. Perfect supus Marelui Cărmaci, mai ales în timpul Revoluției Culturale, a făcut tot posibilul să-i fie pe plac pentru a-i păstra încrederea. Când fiica lui adoptivă a fost torturată de Gărzile Roșii, apoi aruncată în închisoare, unde a murit în urma tratamentelor aspre la care a fost supusă, Zhou a refuzat să întreprindă ceva ca s-o apere pentru că ar fi fost contrarevoluționar dacă-și punea familia înaintea politicii. Mao nu l-ar fi iertat niciodată dacă ar fi acționat așa. Prim-ministrul i-a fost întotdeauna de folos președintelui, acționând astfel încât politica lui să fie acceptată de ceilalți conducători și ferindu-l de excesele care ar fi putut să fie fatale pentru regim. A reușit să oprească nebunia Marelui Salt Înainte în 1960, dar îl scutește de necazuri pe Mao, ferindu-l de judecata partidului. Zhou a îndeplinit rolul de spirit ocrotitor al președintelui, din acest motiv aura lui în rândul populației a rămas intactă, chiar dacă numele lui e indisociabil legat de politica urmată. Odată cu el, dictatorul își pierde cea mai prețioasă pavăză.

Deng Xiaoping ar fi trebuit să fie succesorul lui Zhou Enlai. Marele Cărmaci ia o altă hotărâre. Hua Guofeng, un protejat al lui Mao, un comunist în versiunea poliție politică, va avea acest rol. Înainte de a ocupa funcția de prim-ministru, Hua a fost adjunctul temutului Kang Sheng; la moartea lui, a devenit primul polițist al Chinei. Acest detaliu e suficient pentru a justifica promovarea lui; în Republica Populară, „organele“ fac parte din osatura sistemului, la fel ca în toate regimurile comuniste. Unele surse vor susține și că Hua e fiul natural al lui Mao.³ Și-a petrecut cea mai mare parte din carieră în Hunan, regiunea din care provine Marele Cărmaci, s-a ocupat chiar de cultul său la Shaoshan, orașul său natal. Pe numele adevărat Su Zhu, și-a luat numele de Hua Guofeng, literal „Avangardă a Chinei“, care sună mai bine în cazul unui militant ambițios. Hua Guofeng e un comunist de nădejde care n-a ezitat să ordone masacrarea a mii de Gărzi Roșii rebele când era nevoie – lucru din cauza căruia i s-a dat porecla de „măcelarul din Hunan“. A fost responsabil și cu delicata anchetă (și cu montarea acesteia) în legătură cu moartea lui Lin Biao. În 1975, când niște sate musulmane s-au revoltat în Yunnan pentru a cere dreptul de practicare a cultului lor, el a fost cel

1. Claudie Broyelle, Jacques Broyelle, *Apocalypse Mao*, ed. cit., p. 59.

2. Simon Leys, „Zhou Enlai, ou le sillage d'une barque vide“, în *Essais sur la Chine*, ed. cit., p. 773.

3. Roger Faligot, *Les Services secrets chinois*, Nouveau Monde, Paris, 2008, pp. 161–162, și Patrick Sabatier, *Le Dernier Dragon*, ed. cit., p. 154.

trimis de Beijing pentru a rezolva problema, cu lovituri de tun. Marele Cărmaci are de gând acum să folosească talentele lui pentru a-și îndeplini noile aspirații revoluționare, ducând astfel ultima lui luptă.

Pe 5 aprilie 1976, o amplă manifestație în memoria lui Zhou Enlai, în Piața Tian'anmen la Beijing, pecetluiește – provizoriu – soarta lui Deng Xiaoping. 100.000 de persoane denunță politica maoistă, o blamează pe Jiang Qing, numind-o împărăteasă profitoare, care se folosește de slăbiciunile Cărmaciului. Manifestanții solicită punerea în aplicare a celor „Patru Modernizări” și întoarcerea lui Deng la putere. Forțele de reprimare curăță piața în timpul nopții, sute de manifestanți sunt arestați. A doua zi, Biroul Politic îl înlătură din funcție pe insolentul viceprim-ministru. Deng Xiaoping reușește cu greu să scape de arest și de moarte, fără îndoială, datorită unui grup de militari loiali. Se refugiază în Canton, sub protecția APE, așteptând o reabilitare și o nouă întoarcere la putere, în iulie 1977. Phoenixul Deng încă n-a încetat să renască din cenușă.

Zhou Enlai a dispărut, Deng Xiaoping a fost neutralizat, vechii conducători sunt victimele vârstei lor – Dong Biwu, unul dintre fondatorii PCC în 1921, membru al Biroului Politic începând din 1945, a decedat în aprilie 1975; Zhu De, bătrânul mareșal erou în războiul civil, moare în iulie 1976 –, așa că soția lui Mao și persoanele ei de încredere au cale liberă pentru a cufunda țara într-o nouă radicalizare. Totuși, puterea e paralizată. Asemenea *Vojd*-ului în ultimii ani, Marele Cărmaci își terorizează anturajul, nimeni nu îndrăznește să ia vreo inițiativă de teamă să nu-l supere. „Îl vedeam foarte rar, va mărturisi un membru al Biroului Politic. Când se punea problema, eram îngroziți de ideea de a spune ceva greșit în cazul în care considera că e o eroare.”¹ Nepotismul domnește la Zhongnanhai, unde Jiang Qing trage sforile. Nepotul ei are rol de secretar personal al lui Mao; cele două fiice ale sale, Li Min și Li Na, îi citesc bătrânului fragmente din presă selectate de ea; toți fac scut în jurul Cărmaciului, din ce în ce mai slăbit. Lovit de boala Charcot, mușchii brațelor și picioarelor l-au lăsat pe Mao, gâtul și limba i se atrofiază.² Țintuit la pat, e palid, slăbit, înghite greu, respiră cu greutate, cuvintele lui par niște bolboroseli, se cufundă încetul cu încetul într-un fel de demență senilă. Republica Populară Chineză e suspendată de firul de viață, subțire, al fondatorului ei.

Anunțul oficial al decesului e citit la radio pe 9 septembrie: „Mesaj în atenția partidului, armatei și poporului multinațional din toată țara: tocmai a murit Președintele Mao.” Ierarhia din anunț spune multe despre raporturile de putere în interiorul regimului: întâi PC, apoi APE, în sfârșit, populația... Neprimind vești în legătură cu starea sănătății Cărmaciului lor, chinezii nu sunt, totuși, surprinși de moartea lui. Pe 28 iulie, la Tang-

1. *Apud* Frederick Teiwes, Warren Sun, *The Tragedy of Lin Biao*, University of Hawaii Press, Honolulu, 1996, p. 21.

2. Jung Chang, Jon Halliday, *Mao*, ed. cit., p. 663.

shan, în nord-estul țării, avusese loc un cutremur, care se soldase cu peste 240.000 de morți. O veche legendă chineză spune că o asemenea catastrofă prevestește frământări. Disparația lui Mao stârnește teamă, dar nu provoacă deloc durere. Ultima lui nebunie, Revoluția Culturală, a dus la moartea a 1,6 milioane de oameni, potrivit estimărilor celor mai de încredere, și a avut 100 milioane de victime dacă îi socotim pe toți chinezii care au avut de suferit din cauza acestui război civil. Acești martiri se adaugă celor ai colectivizării, foametei, represaliilor îndreptate împotriva intelectualilor, fără a-i uita pe cei din războiul împotriva Guomindangului sau pe cei ai epurărilor din bazele roșii, înainte de preluarea puterii... Astfel numărul lor trece dincolo de orice închipuire. Chinezii, din rândul cărora fiecare familie a fost îndoliată, inevitabil, într-un moment sau în altul al acestei istorii, nu pot să plângă pierderea călăului lor. Poate că sovieticii au vărsat lacrimi la moartea *Vojd*-ului, odată cu trecerea timpului între Holodomor, foametea ucraineană, Marea Teroare și dispariția dictatorului. În China, sângele nu s-a uscat încă.

În ziua morții sale, din difuzoarele unei închisori provizorii pentru femei răsună: „Deținute, treziți-vă toate pentru a afla o știre tristă: tocmai a decedat marele lider al poporului chinez și al popoarelor lumii, marele nostru educator.“ Deoarece nimeni nu reacționează, o femeie-gardian urlă: „Capul jos! Trei minute de tăcere!“ Apoi cere ca fiecare să-și exprime tristețea și recunoștința pentru „îndurarea“ președintelui, dar ședința se împotmolește într-o cacofonie de plânsete și de râsete nervoase.¹

Mao n-a fost un conducător comunist mai rău decât alții, poate doar mai consecvent în privința încăpățânărilor sale „revoluționare“. Suferind de un complex intelectual din cauza căruia cărturarii chinezi au fost primele victime în timpul domniei lui, toată viața a vrut să pară un maestru al gândirii. Marxism-leninismul se potrivește cu un asemenea proiect în calitate de ideologie totalitară, cuvânt care are aici sensul de global, total. Ideologul Mao a putut să-și satisfacă pe deplin ambițiile intelectuale impunându-i societății chineze teoriile sale, într-un mod fără îndoială absolut în comparație cu cel al celorlalți conducători comuniști. Maoismul nu s-a mulțumit să suprapună ideile sale politice peste realitate, cum au făcut, în general, PC la putere, ci și-a transpus ideile în realitate. Să amințim că violența comunismului, violența generică, se explică în principal prin ciocnirea dintre proiectul politic utopic și realitatea socială, partidul-stat dorind să modeleze societatea după canoanele ideologiei sale, pentru a face realul să corespundă idealului. În majoritatea țărilor comuniste, urmarea a fost un război civil al puterii împotriva poporului, război prin definiție permanent, de vreme ce iluzia nu coincide niciodată cu realitatea, proiectul politic lovindu-se întotdeauna de rezistențele

1. Mărturisire relatată de Jean-Luc Domenach, *Chine: l'archipel oublié*, ed. cit., p. 328.

societății concrete. „Gândirea Mao Zedong”, așa cum a elaborat-o și exploatat-o Marele Cărmaci, a introdus o dimensiune suplimentară în această practică totalitară, devenind singurul mijloc de comunicare în imaginarul sistemului. În celelalte țări comuniste, au fost organizate cultele lui Lenin, Stalin, Ho Și Min, Kim Ir-sen, Castro..., dar nici unul nu s-a folosit de o „gândire” la fel de operațională ca aceasta. Forța „gândirii Mao Zedong” nu constă în originalitatea sa – o copie palidă a marxism-leninismului –, ci în utilitatea sa atunci când a fost impusă națiunii întregi atât ca metodă de putere, cât și ca un îndrumar al comportamentelor individuale. „Gândirea Mao Zedong” a devenit criteriul oricărui lucru, al adevărului, al practicii științifice, al formelor de raționament, al bunelor maniere „socialiste”. Ea înglobează, strânge, sufocă societatea chineză. Unică deținătoare a adevărului, această gândire neagă orice realitate diferită de cea pe care o generează, sporind violența partidului-stat care are rolul de a o impune. Războiul civil permanent a luat în China proporții inimaginabile pentru că țara și poporul au trebuit adaptate fără încetare fluctuațiilor acestei gândiri, la rândul ei legată de caracterul imprevizibil al luptei pentru putere, iar realitatea a trebuit modificată în funcție de evoluția ei. Mai mult, denunțul generalizat, supravegherea reciprocă, autorepresiunea permanentă (prin practica autocriticii), pe care le statornicește „gândirea Mao Zedong”, sunt proceduri de control social devastatoare. Marele Cărmaci a fost un comunist consecvent, reușind să transforme utopia în materialitatea chinezilor, să înlocuiască total realitatea cu ficțiunea. Pentru acest lucru a avut nevoie de nu mai puțin câteva zeci de milioane de morți.

Demaoizarea interzisă

Puterea nu poate fi dublă într-un regim comunist, partidul e unic, numărul unu la fel. La moartea lui Mao, Republica Populară trece printr-un conflict de legitimitate specific, între Hua Guofeng, pretendentul oficial, și Jiang Qing, văduva moștenitoare. Raportul de forțe înclină în favoarea doamnei Mao, majoritatea membrilor Biroului Politic ar fi gata să-i urmeze pe „voluntariști” în aventura lor revoluționară.¹ Bătălia pentru succesiune se va duce în spatele ușilor închise. Nu e o problemă de linie politică, ci de întâietate la putere. Poporul nu are nici un cuvânt de spus, lucru care nu i-a împiedicat pe manifestanții din Piața Tian'anmen, în aprilie, să-și exprime alegerea. Jiang Qing, considerată instigatoarea Gărzilor Roșii, nu e câtuși de puțin apreciată în țară. Considerată responsabilă de distrugerea culturii milenare chineze, e, în plus, percepută ca

1. Jürgen Domes, „La République populaire de Chine après Mao: consolidation, réformes et décadence”, în *La Chine au XXe siècle*, t. 2, ed. cit., p. 91.

o manipuloare, mai ales a soțului ei. Într-o societate patriarhală, această postură e condamnată. În zadar a proclamat Mao că femeile sunt „jumătatea din cer“, mentalitățile tradiționale rezistă. „Când dimineața cântă găina, e o nenorocire pentru țară“, făcea aluzie la Jiang Qing un aforism din timpul Revoluției Culturale.¹

Câteva rânduri sibilnice lăsate de Mao sunt folosite drept câmp de luptă de претендентii la succesiunea lui. Se pare că Marele Cărmaci i-ar fi dat trei „directive“ lui Hua Guofeng cu ocazia numirii sale în aprilie: „1) Mergi încet, nu e nevoie să te grăbești. 2) Acționează urmând principiile trecutului. 3) Dacă te ocupi tu de toate, sunt liniștit.“ Jiang Qing contestă această versiune: „testamentul“ există, dar ei i se adresa Mao. Totul s-a petrecut în iunie, nu în aprilie, în timpul unei ședințe a Biroului Politic, spune ea. Se pare că Marele Cărmaci nu i-ar fi spus „acționează urmând principiile trecutului“, ci „acționează urmând principiile stabilite“, mai spune ea. Subtilitatea semantică e cât se poate de comunistă. „Principiile trecutului“ desemnează regulile „normale“ de succesiune în acest gen de regim: secretarul general titular este numărul unu, ceea ce l-ar desemna pe Hua Guofeng; „principiile stabilite“ ar ratifica ierarhia care domnește *de facto* la Zhongnanhai, unde doamna Mao are pâinea și cuțitul.² Unul din cei doi moștenitori e în plus. În cele din urmă, „principiile trecutului“ vor conta mai mult decât „principiile stabilite“, regulile comuniste vor fi respectate, Hua îi va veni de hac lui Jiang.

Imediat după îmbălsămarea lui Mao, fiecare tabără se pregătește pentru confruntare. Jiang Qing ar fi plănuț să pună mâna pe putere prin forță, cu sprijinul puternicelor miliții muncitorești pe care le conduc aliații săi din Shanghai, Zhang Chunqiao și Wang Hongwen. Nepotul Marelui Cărmaci, Mao Yuanxin, la rândul lui, membru al complotului, ar fi fost trimis în Mancuriu pentru a se asigura de sprijinul APE în această regiune. În ceea ce-l privește, Hua Guofeng uneltește o lovitură de stat pentru a-i neutraliza pe Jiang Qing și pe aliații săi, fără violență, dacă se poate. Găsește în Wang Dongxing un aliat puternic. Fosta gardă de corp a lui Mao conduce atotputernica gardă pretoriană a regimului, unitatea 8341. Scenariul amintește de cel pus la punct la Kremlin pentru descotorosirea de Beria după moartea lui Stalin. În după-amiaza zilei de 6 octombrie 1976, Wang îi informează pe Zhang Chunqiao și Wang Hongwen în legătură cu organizarea unei ședințe restrânse a Biroului Politic, chiar în acea seară, pentru a pregăti publicarea tomului 5 din *Operele alese* ale lui Mao. Cei doi se duc acolo fără să bănuiască nimic. Îi așteaptă aproximativ 50 de polițiști înarmați. În același timp, unitatea 8341 îi arestează la domiciliu pe Yao Wenyan, propagandistul-șef, și pe Jiang Qing. „Clica celor Patru“, pe care propaganda o va denunța în curând, e

1. Jean-Jacques Michel, Huang He, *Avoir 20 ans en Chine*, ed. cit., p. 115.

2. Wojtek Zafanulli, *Le Président clairvoyant contre la veuve du Timonier*, Payot, Paris, 1981, pp. 24-26.

aruncată în închisoare. La Shanghai, milițiile muncitorești încearcă să reziste la lovitura de stat de la Beijing, dar niște detașamente ale APE, trimise la fața locului, rezolvă situația prin vărsare de sânge. Gruparea Roșie de la Shanghai, bastion al „voluntariștilor“, e sub control. Epilogul se va juca peste câțiva ani, la începutul anului 1981. Curtea de Justiție de la Beijing îi va condamna atunci la moarte pe Jiang Qing și pe Zhang Chunqiao, pe Wang Hongwen la închisoare pe viață și pe Yao Wenyuan la 25 de ani de carceră. Această epocă se va încheia astfel: același regim îi va sancționa pe unii protagoniști ai „afacerii Lin Biao“, Chen Boda și cinci generali, toți acuzați că l-au trădat pe Marele Cărmaci în numele (fostului său) „cel mai apropiat tovarăș de arme“.

Hua Guofeng datorează victoria lui Armatei Populare de Eliberare, al cărei rol de stâlp al regimului e mai consolidat ca oricând. Pe 23 octombrie, în timpul unui miting de amploare care a avut loc în Piața Tian'anmen, noul număr unu e investit președinte al Comitetului Central și al Comisiei Militare. Mai mult de jumătate din participanții la manifestație fac parte din APE, Hua însuși e în uniformă militară. Armata trebuie să păstreze în continuare ordinea într-o țară încă zguduită de consecințele Revoluției Culturale. Greve, mișcări muncitorești, sabotaje, mai ales ale traficului feroviar, tulbură iarna 1976–1977. În unele regiuni, luptele politice se termină întotdeauna cu bătălii aranjate care se soldează cu zeci de mii de morți. Între noiembrie 1976 și iunie 1977, posturi de radio locale din 17 unități administrative evocă mai ales atacurile împotriva unor birouri ale PC și unor cazarme ale APE, lupte de stradă și focare de rezistență organizate.¹ Armata e la fel de necesară pentru a-l proteja pe Deng Xiaoping, care așteaptă să-i vină vremea, refugiat în garnizoana din Canton. Hua se folosește de toate resorturile propagandei pentru a se prezenta ca un conducător apropiat de mase, curajos, care studiază cu conștiinciozitate operele lui Mao. Nu reușește, totuși, să șteargă amintirea rivalului său, omulețul care le promisese chinezilor cele „Patru Modernizări“. În acest timp, Deng își pune în joc rețelele pentru a-și pregăti întoarcerea. În Beijing apar *dazibao*, afișe murale în favoarea lui, unii generali scriu la conducerea partidului pentru a solicita reabilitarea sa, amenințând că vor repune în discuție legitimitatea lui Hua Guofeng. Pentru noul număr unu, „Președintele clarvăzător“, după cum îl numește propaganda, presiunea e mare. În martie 1977, Hua cedează, în cele din urmă, iar Deng Xiaoping primește autorizația de a se întoarce la Beijing. Această a doua reabilitare pe parcursul unui deceniu este triumfală și de astă dată definitivă. Deng este numit în mod oficial numărul trei în ierarhia partidului-stat, în realitate, deține toate frâiele puterii. Fără grabă, dar cu hotărâre, încetul cu încetul, îl va retrograda pe Hua Guofeng, înainte de a-l împinge spre ieșire. Cel care crezuse că

1. Jürgen Dormes, „La République populaire de Chine après Mao: consolidation, réformes et décadence“, în *La Chine au XXe siècle*, t. 2, ed. cit., p. 93.

poate să fie succesorul Marelui Cărmaci e înlăturat prin uneltiri din Bi-roul Politic în toamna anului 1982 și părăsește scena politică.

Deng Xiaoping, noul stăpân al Chinei, „Micul Cărmaci“, cum i se spune începând din acest moment, visează să-și refacă țara zdrobită de mai mult de un deceniu de război civil, vrea să aducă în primele rânduri ale lumii China socialistă, puternică și modernă, așa cum afirmase Zhou Enlai în discursul său testament din ianuarie 1975. Are legitimitatea istorică de partea lui. Provenind din generația fondatorilor PCC, Deng a participat la toate luptele comuniste. Viceprim-ministru al lui Zhou Enlai începând din 1952, a fost și unul dintre principalii constructori ai Republicii Populare. Pentru veteranii militari și civili ai aparatului, el e unul dintre ei. Totuși, Micul Cărmaci reușește un tur de forță nefiind socotit printre coresponsabilii rătăcirilor maoismului în ciuda îndelungatei sale participări la putere. Din pricina destinului său în timpul Revoluției Culturale este uitat trecutul său de complice, de călău chiar, mai ales în timpul represaliilor asupra celor „O Sută de Flori“, și apare doar ca o victimă a regimului. Blindat cu o dublă legitimitate, atât în rândul gerontocraților, cât și al maselor care au trebuit să sufere din cauza nebuniilor Marelui Cărmaci, speră să reușească să modernizeze China în cadrul sistemului.

Țara e istovită după 30 de ani de maoism. Stagnarea producției agricole și pierderea a mai mult de 10% din terenurile arabile, din cauza unor reforme dezastruoase, mențin într-o stare de sărăcie o populație a cărei creștere demografică e constantă. Mâna de lucru foarte numeroasă e subcalificată și mai mult de un sfert din chinezi sunt tot analfabeți. Prioritatea acordată industriei grele și eliminarea aproape totală a micilor întreprinderi familiale lasă mulți oameni fără loc de muncă, între 10 și 30 de milioane în sectorul urban, între 40 și 90 de milioane la țară, potrivit estimărilor. Utilajele industriale învechite încetinesc producția, fabrică produse de calitate mediocră și presupun costuri mari atât pentru întreținere, cât și pentru energie.¹ Deng Xiaoping vrea să se înhame la rezolvarea acestor probleme. Pentru agricultură, prevede o descleștare din tutela partidului-stat pentru a-i impulsiona pe țărani să producă. Peticile de pământ private sunt restituite și lărgite, pământul care rămâne proprietate colectivă li se alocă prin contract celor care îl muncesc, prețurile produselor agricole sunt mărite, sunt redeschise târgurile rurale, sunt restabilite schimburile, comunele populare și brigăzile de producție sunt treptat desființate. În sectorul industrial, „practica este singurul criteriu al adevărului“, potrivit noului slogan. În timpul lui Mao, când ideologia era la conducere, întreprinderile erau locuri de experimentare a luptei de clasă, producția de bunuri fiind doar complementară. Deng vrea să elibereze inițiativele pentru a conferi un minimum de eficacitate

1. Marie-Claire Bergère, *La Chine de 1949 à nos jours*, ed. cit., pp. 172–173.

industriilor, pentru a le da o șansă unor cadre competente, nu numai unor conformiști care respectă întru totul linia partidului. „Bazați-vă pe propriile forțe“, spunea Mao; Micul Cărmaci vrea să renunțe la acest slogan. Din cauza comunismului, China a rămas mult în urmă; după el, Republica Populară trebuie să se bazeze pe experiența celor din străinătate pentru a-și depăși handicapul. Deng consideră că țara se găsește în situația în care se afla China imperială în momentul revoluției industriale din secolul al XIX-lea. Imperiul de Mijloc, închis în sine, a respins lumea exterioară, socotind-o barbară, și a trecut pe lângă schimbările economice din Occident. Slăbit, a devenit o pradă ușoară pentru puterile colonizatoare. La sfârșitul secolului al XIX-lea, mulți mandarini doreau ca țara să împrumute din tehnicile „barbarilor“, pentru a redeveni bogată și puternică. Istoria nu a permis ca acest program să se îndeplinească, prăbușirea imperiului, instaurarea Republicii, apoi războiul civil foarte îndelungat care a urmat au cufundat China în haos. Sun Yat-sen, părintele statului modern chinez, pusese la punct în 1919 un plan de dezvoltare internațională în care rolul capitalurilor și al tehnologiilor străine trebuia să fie esențial. Deng vrea să îndeplinească acest plan în cadrul unei Chine comuniste eliberate de voluntarismul maoist. Cele „Patru Modernizări“ se vor face cu ajutorul celor din străinătate, sub controlul strict al partidului-stat. E trasată calea pe termen lung, pentru deceniile viitoare.

Înzestrat cu un fler politic sigur, care i-a permis să reziste în timpul furtunilor politice, Deng Xiaoping știe că trebuie, în primul rând, să-și asigure poziția în vârf înainte de a-și aplica programul de redresare economică. La întoarcerea lui în prima linie, în 1977, Hua Guofeng e tot numărul unu și bastioanele maoiste sunt în continuare puternice. Alege să se folosească de adâncă nemulțumire populară, de aceia, nenumărați, care au trebuit să sufere din cauza politicii Marelui Cărmaci, pentru a-i izgoni pe cei care îl regretă pe Mao. Al XI-lea Congres al Partidului, în august 1977, a terminat în mod oficial Revoluția Culturală începută cu 11 ani înainte, dar violențele îndurate, manipulările puterii, despotismul au lăsat urme adânci în toată societatea. Antimaoismul care izbucnise deja în primăvara anului 1976, după moartea lui Zhou Enlai, nu cere decât să se exprime din nou. Tineri instruiți întorși ilegal din exilul lor forțat la țară, muncitori, tineretul citadin solicită ca niște metode de guvernare mai suiple să fie asociate liberalizării economice promise. Se cristalizează revendicările în legătură cu victimele represiunii manifestației de pe 5 aprilie 1976, din Piața Tian'anmen. Deng Xiaoping, care abia a scăpat atunci de un destin nefericit, aprobă pe ascuns această mișcare care, în plus, îi vizează pe adversarii săi. La jumătatea lunii noiembrie 1978, Comitetul Partidului din Beijing decretează că manifestațiile din primăvara anului 1976 sunt „activități revoluționare în proporție de 100%“, ceea ce, în jargonul comunist, înseamnă o recunoaștere a meritelor acestei contestări și contribuie la reabilitarea victimelor mișcării. Pentru

cei care speră o deschidere politică, această schimbare pare încurajatoare.¹ Trei zile mai târziu, pe 18 noiembrie 1978, în capitală sunt afișate *dazibao*, e primul „zid al democrației“. „Primăvara de la Beijing iarnă“, cum va fi numită această mișcare de contestare, va permite o dezlănțuire a exprimării libere, fără precedent în Republica Populară. Deng Xiaoping nu a vrut acest lucru; totuși, fiind un politician abil, îl va folosi în favoarea lui până când această explozie de libertate încetează să-i mai fie de folos.

„Ziduri ale democrației“ se afișează în curând în toate marile orașe, devin spații de libertate în care se exprimă victimele tuturor campaniilor politice lansate de Mao de când a preluat puterea. Acestora li se adaugă scriitori și poeți care vor să se scuture de sub jugul canoanelor realismului socialist impuse de Jiang Qing și al analizelor politice despre regim. Numeroși intelectuali, exilați în sate după înăbușirea mișcării celor „O Sută de Flori“, își exprimă mânia pentru că, din acel moment, nu au mai fost autorizați să contribuie la modernizarea țării. Sunt țărani care se plâng că au fost privați de drepturile lor elementare după Marele Salt Înainte. Unele tinere instruite afirmă că au trebuit să-și vândă trupul cadrelor din sate pentru a putea să obțină autorizația de a se întoarce în oraș.² Privilegiile nomenclaturii, despotismul, violențele, torturile îndurate ocupă mult spațiu în *dazibao* afișate. „Ce fac conducătorii noștri cât e ziua de lungă? întreabă un muncitor. La puțin timp după ce sosesc dimineața, se pune de ceai, povestește el. Stau de vorbă în timp ce fumează sau aruncă o privire în *Știrile de referință* [cotidianul rezervat cadrelor] ori ascultă rapoartele prezentate de lacheii lor: «Cutare a făcut asta sau aia...» Atunci poți fi sigur că acel Cutare va petrece un sfert de oră neplăcut. N-are rost să protesteze zicând că e nevinovat, pentru că lacheii spun întotdeauna adevărul. Sau se duc să-i facă o vizită femeii care le place, continuă el, îi fac curte sau flirtează cu ea. Unii ajung chiar să aibă mai multe iubite în uzină. N-arată prea bine? Ce contează! Ei sunt la putere, așa că întotdeauna se poate considera că au farmec. Agățându-te de ei poți să ajungi sus, să intri în Liga Tineretului, să devii membru de partid!»³ „Zidurile“ denunță încadrarea totalitară, închisorile pe care le are la dispoziție fiecare unitate de muncă, unde oricine poate fi închis fără altă formă de proces; comitetele revoluționare din cartierele însărcinate cu spionarea și supravegherea locuitorilor; Securitatea Publică beneficiind de imunitate; „clasele de studii“ destinate, teoretic, reeducării „delincvenților“, dar care devin camere de tortură pentru muncitori, pentru țărani dintr-o cooperativă care nu i-au fost pe plac comitetului partidului. „Sunt muncitor la uzina de reparații și de montaj Qinglongqiao din districtul Haidan, scrie Sun Zhian. Fiul meu de 21 de

1. Jürgen Domes, „La République populaire de Chine après Mao: consolidation, réformes et décadence“, în *La Chine au XXe siècle*, t. 2, ed. cit., p. 99.

2. Jean-Philippe Béja, *À la recherche d'une ombre chinoise*, Le Seuil, Paris, 2004, p. 64.

3. *Apud* Wojtek Zafanolli, *op. cit.*, pp. 326–327.

ani, muncitor la unitatea nr. 2 a companiei de construcție nr. 3, pe 12 august 1977, la 12:40, a fost omorât în bătaie la clasa de studii a comunei populare «Anotimpul Verde»¹.“ Alături de *dazibao* apar fotografii cu condamnatul la moarte, cu legendele lor: „Fotografia 1: o fractură la cap foarte profundă; fotografia 2: umărul stâng e acoperit de răni. Fața e tumefiată; fotografia 3: umărul drept e dislocat; fotografia 4: colțurile gurii sunt rupte; fotografia 5: rănila de pe spate; fotografia 6: testiculele sunt zdrobite; fotografia 7: privire de ansamblu cu rănila; fotografia 8: articulația cotului drept e ruptă.”²

Pentru prima dată de la sosirea comuniștilor la putere, circulă în țară publicații independente, care scapă de toate formele de cenzură. Majoritatea animatorilor lor sunt foste Gărzi Roșii care au învățat să multiplice texte și să confecționeze ziare artizanale în perioada Revoluției Culturale, când Mao voia ca „masele” să ia cuvântul pentru a-i înlătura de la putere pe adversarii săi. În jurul acestor reviste se constituie anumite grupuri. *Primăvara de la Beijing* e unul dintre cele mai moderate, animatorii săi sunt fiii unor cadre „revizioniste”, persecutate în timpul Revoluției Culturale, care cer reabilitarea lor. *Tribuna din 5 aprilie*, care susține că se inspiră din marxism, afirmă necesitatea de a salva libertatea de expresie pentru a împiedica derivatele din perioada maoistă. *Alianța pentru Drepturile Omului* e mai radicală, autorii vor ca drepturile fundamentale să fie respectate. *Tansuo (Explorarea)* e cea mai angajată, în plus, cea mai structurată dintre aceste reviste. Prezintă texte de reflecție politică alături de mărturisirile unor victime, le dă cuvântul celor săraci, persecutați și nu ezită să denunțe puterea personală a lui Deng Xiaoping. Pentru acest grup, modernizarea economiei, prin cele „Patru Modernizări”, nu va fi posibilă decât după instaurarea democrației. Animatorul ei, Wei Jingsheng, fiul unui ofițer superior, nu se leapădă de experiența lui de Gardă Roșie, consideră că a fost utilă pentru formarea sa, i-a permis să înțeleagă natura sistemului.³ Pe 5 decembrie 1978, Wei Jingsheng afișează pe „zidul democrației”, la Beijing, un text care cere a cincea modernizare, democrația. Discursul său va deveni cel mai cunoscut manifest al acestei „Primăveri de la Beijing iarna”.

DESPRE A CINCEA MODERNIZARE: DEMOCRAȚIA ȘI ALTELE (fragmente)

Toți teoreticienii marxismului ne spun că democrația nu e decât o vorbărie goală a societății burgheze, o șmecherie care permite înșelarea poporului, și că dictatura e calea pe care poporul trebuie s-o aleagă pentru a aduce în existența sa

1. Anotimpul Verde“ este o comună populară model de la periferia Beijingului, vizitată de numeroase delegații străine chemate să se extazieze în fața realizărilor sale exemplare.

2. Wojtek Zafanolli, *op. cit.*, pp. 312–320.

3. Jean-Philippe Béja, *À la recherche d'une ombre chinoise*, ed. cit., pp. 70–75.

egalitatea drepturilor și libertatea. Totuși, realitatea pe care o avem în fața ochilor ne arată că popoarele occidentale, înșelate de „vorbăria goală” a burgheziei, au garanții pentru drepturile omului, se bucură de libertatea de gândire și, în privința existenței materiale, au lăsat departe în urmă „raporturile de producție de avangardă ale socialismului”. Alt aspect al acestei realități e faptul că în Orient, din cauza dictaturii, nu există nici o protecție a drepturilor omului, nu există decât libertatea de a crede în marxism și, în ceea ce privește condițiile materiale de existență, acestea sunt infinit mai înapoiate decât cele ale tovarășilor muncitori occidentali care sunt exploatați, asupriți și care trebuie să facă față crizei și atacurilor inflației. [...]

De ce stau lucrurile așa? În primul rând, baza economică a democrației e sistemul liberei inițiative. Acesta, în comparație cu controlul exercitat de guvern asupra economiei, e mult mai favorabil dezvoltării. Acest aspect este astăzi recunoscut de majoritatea oamenilor.

În al doilea rând, din pricina formelor democratice, crește neîncetat numărul ocaziilor acordate muncitorilor de a exercita un control asupra distribuției. În competiția dintre Muncă și Capital, voința majorității e cea care hotărăște în privința formelor distribuției puterii politice, lucru care e mult mai avantajos pentru muncitori decât atunci când voința unei minorități hotărăște în privința acestora, pentru că distribuția puterii politice exercită, într-un domeniu destul de vast, un rol hotărâtor asupra distribuției puterii economice. [...]

În al treilea rând, de vreme ce, în societatea democratică, ocaziile oferite fiecăruia de a controla producția sunt egale, acesta este cel mai eficient mod de producție (care e pus în aplicare), ceea ce înseamnă, de asemenea, că libera concurență oferă dezvoltării economice ocazii excelente de a pune în aplicare cele mai recente realizări științifice. În același timp, concurența e cel mai bun test care ne permite să verificăm în ce măsură descoperirile științifice sunt utile omenirii. Prin contrast, sistemul în care concurența a fost înlocuită de organisme alcătuite dintr-o minoritate de birocrați nu poate în nici un caz să ajungă la o asemenea eficacitate, fără a mai vorbi de faptul că sistemul birocratic tinde el însuși să fie mediocru și ineficace. [...]

În al patrulea rând, democrația dă tuturor contradicțiilor sociale ocazia de a se manifesta vizibil, prin urmare, de a fi rezolvate. Pe de altă parte, această ocazie există în fiecare clipă. Din acest motiv, lupta politică și contradicțiile sociale pot fi circumscrise unui domeniu bine determinat, din care nu pot să se reverse asupra producției și existenței, nici măcar să exercite o influență asupra acestora. În prezent, putem să ne dăm seama că, în societățile democratice, lupta politică și celelalte contradicții sociale au repercusiuni minime asupra societății. Dar totalitarismul, din pricina caracteristicilor sale, nu poate permite nici o luptă politică deschisă și reprimă și suprimă prin forță toate contradicțiile sociale. Totuși, lupta politică și contradicțiile sociale, din cauza rădăcinilor lor sociale, trebuie neapărat să revină în prim-plan. Pentru a avea dreptul de a se manifesta, singura salvare posibilă sunt intrigile și violența. Această luptă violentă și disimulată, chiar dacă e de mică întindere, zdruncină cu violență societatea în interior și provoacă daune producției și existenței, iar acestea nu sunt ușor de reparat. Astfel, de fiecare dată când într-o „țară socialistă” intervine schimbarea personalului politic suprem, pare că un cutremur zguduie toată societatea și provoacă pagube enorme. [...]

Societatea umană e asemenea universului, e multiplă, nu uniformă. De ce totalitarismul, atât în trecut, cât și în prezent, are ca bază filozofică un sistem monist? E o problemă foarte importantă care merită o reflecție minuțioasă din

partea tuturor celor care caută adevărul. Monismul are în centru dictatura, nu admite decât o singură forță motrice fundamentală pentru toate lucrurile, atât pentru dezvoltarea universului, cât și pentru cea a societății umane.

Dar propriile lor discursuri sunt contradictorii, nu trebuie să avem încredere din nou în ei. Haideți, toată lumea să-și pună creierul la contribuție și să cerceteze aceste probleme! Se pare că nu e posibilă crușarea eforturilor în situația actuală decât dacă acceptați să fiți înșelați. Complicitatea celor care acceptă să fie păcăliți e stâlpul central al tuturor formelor de aservire.

Wei Jingsheng, în Wojtek Zafanolli, *Le Président clairvoyant contre la veuve du Timonier*, Payot, Paris, 1981, p. 346.

* Sistem care consideră că totalitatea lucrurilor e reductibilă la o unitate (*Le Robert*).

Mișcarea de contestare prinde curaj. Altă revistă, *Societatea dezghețului*, cere garantarea drepturilor civile, discutarea liberă a ideologiilor concurente, dreptul de a organiza reuniuni, dreptul la informare și la libera asociere, alegeri libere care ar permite o adevărată competiție între PCC și Guomindang. În marile orașe sunt organizate manifestații spontane. La începutul lunii ianuarie 1979, 10.000 de țărani defilează la Beijing împotriva politicii agricole a puterii; la începutul lunii februarie, 25.000 de tineri instruiți, care s-au întors ilegal de la țară, ocupă gara centrală din Shanghai pentru a solicita să li se regleze situația, dreptul de a se întoarce în oraș.¹ Puterea e copleșită, așa cum a fost în 1957 în timpul mișcării celor „O Sută de Flori”. Într-un regim totalitar, cea mai mică libertate de exprimare poate deveni o supapă incontrollabilă, atât sunt de puternice ura, suferința, frustrarea acumulate. În decembrie 1978, înarmat cu această contestare, Deng Xiaoping adunase puncte decisive la summitul partidului-stat împotriva lui Hua Guofeng și a partizanilor săi. În timpul unei ședințe plenare a Comitetului Central, Micul Cărmaci reușise să-și plaseze oamenii în posturi-cheie: Hu Yaobang, intrat în Biroul Politic, este pe punctul de a fi succesorul numărului unu în fruntea partidului, iar Zhao Ziyang se pregătește să ocupe postul de prim-ministru. Pentru Deng Xiaoping, „Primăvara de la Beijing iarnă” nu mai e de folos, devine chiar mai degrabă periculoasă.

Democrația în versiunea lui Deng Xiaoping, leninist convins, e inseparabilă de dictatura proletariatului exercitată de partid. Sistemul dorit de Micul Cărmaci trebuie să consolideze supremația PC, nu să garanteze drepturile fundamentale ale individului cerute de contestatari. La începutul lunii martie, face o mărturisire semnificativă: drepturile omului sunt o noțiune burgheză, inaplicabilă în China pentru că poporul ar deveni „stăpânul țării”². Pentru el, doar un partid unit și puternic poate fi

1. Jürgen Dormes, „La République populaire de Chine après Mao: consolidation, réformes et décadence”, în *La Chine au XXe siècle*, t. 2, ed. cit., p. 100.

2. Wojtek Zafanolli, *op. cit.*, p. 292.

capabil să modernizeze țara. Aparatul are nevoie de norme raționale de funcționare și de cadre competente pentru a fi eficient, o lecție reținută din Revoluția Culturală, când slăbirea partidului a fost pe punctul de a copleși regimul. Pe 30 martie 1979, formulează în fața Biroului Politic cele Patru Principii fundamentale, condiții indispensabile pentru îndeplinirea celor Patru Modernizări. „Înainte de toate, trebuie să consolidăm linia socialistă, spune Deng, în al doilea rând, trebuie să consolidăm dictatura proletariatului; în al treilea rând, trebuie să consolidăm autoritatea Partidului Comunist; în al patrulea rând, trebuie să consolidăm marxism-leninismul și gândirea Mao Zedong.“ Această evocare a postulatelor comunismului anunță accentul pus pe îndeplinirea datoriei. „Întotdeauna trebuie exercitată o represiune împotriva elementelor antisocialiste, avertizează Deng. Această represiune e o luptă internă, dar și, în anumite cazuri, internațională. [...] Atâta timp cât va exista lupta de clasă și atâta timp cât vor exista imperialismul și hegemonismul¹, e de neconceput să fie neglijată funcția dictatorială a statului.“² În ajunul zilei în care e formulată această profesiune de credință de o perfectă ortodoxie leninistă, Wei Jingsheng, autorul celei de-a „cincea modernizări“, simbol al contestării, a fost arestat și acuzat de „divulgarea unui secret de stat“. În revista sa, *Tansuo*, a îndrăznit să scrie că doar niște garanții instituționale pot să-l împiedice pe cel mai bun democrat să devină un tiran.³ Pentru a justifica această arestare și acuzarea, PC va reactiva un vechi regulament intern din 1951 care îi lasă partidului-stat puterea discreționară de a hotărî în legătură cu ce este sau nu „secret de stat“. Legalitatea socialistă nu poate fi prinsă pe picior greșit, vechea lege i se aplică lui Wei Jingsheng, care e condamnat în octombrie la 15 ani de lagăr. O lună mai târziu, Adunarea Națională Populară interzice „zidurile democrației“. În aprilie 1980, ultima revistă disidentă, *Tribuna din 5 aprilie*, își încetează activitatea.

China nu va cunoaște nici demaoizarea, nici ceva asemănător cu al XX-lea Congres sovietic. Deng Xiaoping, care se afla la Moscova când a fost citit Raportul Hrușciov, s-a întors de acolo contrariat. Evenimentele care au urmat în Polonia, în Ungaria, apoi direcția „revizionistă“ aleasă de URSS l-au convins, în cele din urmă, că trebuia evitată desacralizarea lucrurilor sacre. Cultul personalității e consubstanțial totalitarismului, poporul trebuie să-l iubească pe Fratele cel Mare. Zeci de mii de prizonieri au fost eliberați din Laogai după întoarcerea lui Deng, dar, spre deosebire de parcursul Uniunii Sovietice după moartea lui Stalin, hotărârile lui

1. Hegemonismul desemnează URSS în vocabularul chinez.

2. Deng Xiaoping, *Aplicarea Celor Patru Principii Fundamentale*, Tipografiile poporului, 1979, pp. 87 și 92.

3. Wei Jingsheng, „Démocratie ou nouveau despotisme“, *Tansuo*, nr. 3, în Claude Widor, *Documents sur le mouvement démocratique chinois*, EHESS/The Observer Publisher, 1981, vol. 1, pp. 160–165.

Mao nu au fost niciodată puse în discuție pentru a explica motivele calvarului lor. S-a considerat că Lin Biao sau cei din „Clica celor Patru“ au fost responsabili pentru soarta lor, iar în cazul în care victimele au fost condamnate înainte de domnia lor, în timpul represiunii mișcării celor „O Sută de Flori“ din 1957, de pildă, se spune că Mao însuși a ales să-i grațieze înainte să-i elimine. Îndurarea Marelui Cărmaci se manifestă dincolo de mormânt.

În concluzie, Deng Xiaoping va adopta în iunie 1981 o „Rezoluție în privința câtorva chestiuni referitoare la istoria partidului“, în care meritele lui Mao vor fi considerate „esențiale“, iar greșelile lui „secundare“. În mare, nimic nu i se poate reproșa tiranului din prima perioadă, cea între 1949 și 1957 (mișcarea celor „O Sută de Flori“); cu siguranță, s-au comis greșeli între 1957 și 1966, dar mai ales în ultima parte a vieții sale, cea a Revoluției Culturale, conducerea sa a fost discutabilă din mai multe motive. Partidul-stat îi va reproșa aroganța, încrederea excesivă în sine, disprețul față de regulile de conducere colegială, dar principiile și gândirea sa trebuie să-i inspire în continuare pe comuniștii chinezi. Omul a fost supus greșelii, dar ideologia rămâne intangibilă. Pe ea își bazează sistemul „legitimitatea“, pe ea se sprijină regimul. Supraviețuirea e obsesia puterii postmaoiste, Deng Xiaoping se va angaja, începând din acest moment, să instituie reguli de tranziție care au rolul de a ajuta Republica Populară să evite tulburările inerente puterilor dictatoriale în momentul predării ștafetei între generațiile de autocrați. Datorită lui, Partidul Comunist Chinez va deveni primul PC de tip darwinist, adică un partid capabil de adaptare la un mediu nou.

Epurarea din perioada khmerilor roșii

Un milion sau două milioane de tineri sunt de ajuns pentru a înnoi Kampuchia. — POL POT

Factorul determinant al victoriei e omul; arma hotărâtoare e conștiința lui politică. — IENG SARY

Circulau zvonuri despre execuții sumare, despre săteni ridicați cu forța, despre dispariții în pădure, s-au raportat chiar unele scene de groază. E vorba mai ales de această mărturisire a unei femei care, suindu-se într-un copac ca să se adăpostească, a susținut că a văzut cum erau sfârtecați niște copii, iar alții erau trași în țeapă. Nimeni sau aproape nimeni n-a luat în seamă aceste semne prevestitoare de nenorocire. Milioanele de locuitori din Phnom Penh care așteptau erau mai degrabă sătui și istoviți după anii de război decât temători și neliniștiți din pricina viitorului. Anul Nou, anunțat pentru a sărbători trecerea de la anul Tigrului la anul Iepurelui, fusese întâmpinat cu câteva zile înainte de salvele tunurilor care pregăteau ofensiva finală. Apoi s-a lăsat o tăcere grea, dar liniștitoare. În cele din urmă, războiul a încetat. Nimic nu e mai apăsător decât războiul. În acest timp suspendat, în primele ore ale zilei de 17 aprilie 1975, Phnom Penhul și-a recăpătat speranța, trăiește din nou. Câteva camioane militare, cu steagul alb fluturând în vânt, străbat capitala în uralele unei mulțimi de oameni care abia așteaptă să se întoarcă acasă, în casele părăsite după ce se apropiaseră de ei luptele. Suiți pe vehicule, niște jurnaliști, infirmieri din Crucea Roșie, câțiva indivizi oarecare sunt ovaționați ca niște învingători. În mijlocul acestei veselii, primele grupuri de luptători, îmbrăcați în negru din cap până-n picioare, trec neobservați sau aproape neobservați. Tinerețea lor, oboseala, o anumită gravitate de pe chipurile lor sunt surprinzătoare. Sunt singurii care nu se bucură în aceste momente de veselie. Încetul cu încetul, pun stăpânire pe intersecții, percheziționează mașinile care circulă, obligă militarii să-și dea jos uniforma. Bucuria e urmată de neliniște. E miezul zilei. La spitalul central, omuleții în negru tocmai au dat ordinul de evacuare. Acesta îi privește pe toți, mii de răniți, de exemplu pe omul mutilat, fără picioare, fără mâini, care se târăște ca o rămă, sau pe tatăl în lacrimi care-și duce în brațe fetița inconștientă. Un spectacol halucinant de suferințe catastrofale. În fața Bibliotecii Naționale, arde un foc mare, întetît cu cărțile pe

care omuleții în negru le aruncă pe fereastră. Toate străzile capitalei sunt acum asediate, fiecare cartier e supravegheat. În grupuri de doi sau trei, luptătorii intră în case, rostind doar: „Plecați repede !” sub pretextul că „americanii vor bombarda orașul”. Tonul lor e neînduplecat, câteva împușcături în aer, chiar câteva execuții pe loc le vin de hac recalcitranților. După-amiaza, o mașină cu portavoce confirmă ordinul de evacuare generală, inclusiv pentru străini. Apa și electricitatea sunt tăiate în tot orașul. Începe impresionantul exod a două milioane de persoane, majoritatea neapucând să-și facă bagajele. Această plecare precipitată ține câteva zile, spun omuleții în negru, până se îndepărtează pericolul. Vor să-i liniștească pe oameni, trebuie să le inspire încredere, războiul s-a terminat, în fond. De hrană, de casele părăsite, de viitor, pur și simplu, se va ocupa Angkar, Angkarul va veghea asupra lor, Angkarul a prevăzut totul, spun ei. Nimeni nu știe ce desemnează cuvântul Angkar, „Organizația” în limba khmeră, trebuie să urmezi exodul și să ai încredere în promisiuni pentru a-ți păstra speranța.

„Eliberatorii” sunt tineri de aproape cincisprezece ani, în medie, veniți din adâncul pădurilor și satelor. Merg în coloană, fără să rostească o vorbă, încruntați. Fetele, care sunt numeroase, par cele mai hotărâte și mai aspre. Majoritatea acestor luptători nu cunosc deloc orașul, descoperă dughenele, piața. Nu știu ce sunt banii, în case beau apa din WC ca dintr-o fântână, folosesc toaletele cu colacul lăsat, mănâncă pastă de dinți cu lăcomie. Țin cărțile invers, citesc planurile cu susul în jos, sunt analfabeți. Mulți dintre ei poartă mai multe ceasuri la o mână și câteva pixuri agățate de buzunarul bluzei, ca niște prăzi de război.

Ambasada Franței e singura legăție occidentală care rămâne deschisă. Parisul a întrerupt relațiile diplomatice cu Cambodgia în 1970, după lovitura de stat a mareșalului Lon Nol care l-a înlăturat de la putere pe prințul Sihanouk. Interesele franceze sunt reprezentate de un consul, asistat de șapte expatriați, jandarmi, militari, secretari. Pentru mulți locuitori din Phnom Penh, acest capăt al Franței e ultimul liman care le rămâne. Mii de oameni încearcă să intre acolo cât mai repede. Câteva persoane de vază în regimul învins s-au refugiat acolo, alături de străini, de cupluri mixte franco-cambodgiene și de sute de norocoși care au putut să se cațere pe zid. În total, cel puțin o mie de persoane. Din acest moment, ambasada e o fortăreață asediată. „Eliberatorii” cer să le fie predați funcționarii care au găsit acolo un loc de azil. Prezintă o listă detaliată a acestora, fiind, fără îndoială, informați de câțiva spioni din interior. Toți cambodgienii, inclusiv bărbații căsătoriți cu franțuzoaice (soțiile cambodgiene nu intră în discuție), trebuie să plece. Ultimatumul expiră pe 19 aprilie, ora 8. Consulul trebuie să cedeze, ordinele date de Paris sunt categorice: „Sunteți rugați să întocmiți lista cu numele cetățenilor cambodgieni care se află la sediul ambasadei, astfel încât să puteți comunica această listă la expirarea termenului care a fost fixat”, somează o telegramă a ministrului, Jean Sauvagnargues. La ora stabilită, expulzații

sunt suiți în camioane în fața ambasadei. O persoană importantă, fost președinte al Adunării Naționale, refuză să se supună ordinului; e condus de jandarmii francezi. La stadionul Lambert, nu departe de legația franceză, se face o primă triere. Militarii sunt duși imediat spre o destinație necunoscută, în ziua următoare va veni rândul funcționarilor. Nici unii, nici ceilalți nu se vor mai reîntoarce niciodată. Cei care rămân se vor alătura exodului masiv al compatrioților lor.

Phnom Penh va fi în curând un oraș pustiu, cu case sparte, mașini abandonate, magazine închise. Ici și colo sunt agățate câteva banderole care celebrează „glorioasa victorie de pe 17 aprilie și extraordinara revoluție din Kampuchia“, numele dat Cambodgiei de noii stăpâni. În acest decor deprimant, radioul anunță trei zile de serbări populare. Conducerea Angkarului, maximum zece persoane, va veni o săptămână mai târziu în capitala pustie ca să organizeze o Adunare a Poporului, fără popor. O rezoluție, „adoptată în unanimitate“, îl va saluta pe marele învingător din această revoluție: poporul.¹ „Estimaserăm că Phnom Penhul are o populație de 2 milioane de locuitori, dar am găsit aproape 3 milioane când am intrat în oraș, va explica ulterior noul ministru al afacerilor externe, Ieng Sary. Înainte, americanii aduceau în fiecare lună între 30.000 și 40.000 de tone de hrană la Phnom Penh. Nu aveam mijloace să transportăm în capitală aceeași cantitate de alimente, de aceea populația trebuia să meargă să le caute acolo unde se găseau, va mai explica el. Și trebuia să hrănim această populație păstrându-ne independența și demnitatea, fără să cerem ajutorul vreunei țări.“² Înaintea capitalei, alte orașe „eliberate“ avuseseră o soartă asemănătoare, fără să fie, totuși, nici supra-populate, nici amenințate de ipotetice bombardamente inamice. În ziua evacuării, un cadru din Angkar a mărturisit fără înconjur: „Orașul e dăunător, pentru că în oraș sunt bani. Oamenii pot fi schimbați, dar nu în oraș. Dacă va asuda defrișând, semănând, recoltând, omul va cunoaște adevărata valoare a lucrurilor! Omul trebuie să știe că se naște din bobul de orez.“³

S-au dat multe explicații despre acest ordin de evacuare nedrept⁴: dezrădăcinarea populației ca să fie mai supusă, suprimarea roțițelor capitaliste corupătoare, izolarea indivizilor prin desființarea schimburilor, ura unei revoluții țărănești față de cultura urbană..., toate aceste motive sunt cât se poate de acceptabile. „Am evacuat oamenii din oraș, aceasta

1. François Ponchaud, *Cambodge année zéro*, éditions Kailash, 1998, pp. 10–31; Ben Kiernan, *Le Génocide au Cambodge*, Gallimard, Paris, 1998, pp. 51–63; Piotr Smolar, „Nuits rouges sur l’ambassade“, *Le Monde*, 17 ian. 2007.

2. Frazee consemnate de James Pringle, reproduse în *Buletinul GRUNK* (Guvernul Regal al Uniunii Naționale din Kampuchia), nr. 220 bis, 1975.

3. *Apud* François Ponchaud, *op. cit.*, p. 35.

4. Evacuarea orașului Phnom Penh a avut un precedent, în Vietnam, la Hue, în momentul ofensivei Têt din 1968. Viet Minh-ul a dat ordin să fie evacuată toată populația orașului „eliberat“.

e lupta noastră de clasă“, va scrie o revistă a Angkarului.¹ Brutalitatea procedurii a cărei victimă a fost populația din Phnom Penh anunță ferocitatea care avea să urmeze. Noutatea metodei nu trebuie să șteargă amintirea faptului că în spatele Organizației se ascunde un PC ca toate celelalte, că sub măștile khmerilor roșii se află tovarăși care respectă principiile marxiste, leniniste și bolșevice. Această „eliberare“ anunță un regim cu atât mai îngrozitor cu cât comunismul care urma să fie pus în aplicare va fi pur și concentrat în timp.

La școala comuniștilor francezi

Kampuchia Democrată, înființată pe 17 aprilie 1975, se consideră singură „un stat comunist numărul 1“². „Stindardul revoluției [bolșevice] din 7 noiembrie 1917 a fost fluturat foarte sus, dar Hrușciov l-a lăsat să coboare iar, afirmă propaganda noului regim. Stindardul revoluției lui Mao din 1949 se înalță și astăzi, dar e ofilit și se clatină: e lipsit de tărie. Stindardul revoluției de pe 17 aprilie 1975 e de un roșu strălucitor, plin de hotărâre, minunat de rezistent și minunat de vioi. Lumea întreagă ne admiră, ne ridică-n slăvi și învață din experiența noastră.“³ Angkar nu e un obiect totalitar neidentificat, ci o organizație de inspirație marxist-leninistă care susține că vrea să le întrecă pe celelalte. Suntem pe un teren cunoscut. Originea conducătorilor, formarea lor ideologică, ascensiunea lor politică, modul în care își exercită puterea, toate acestea sunt caracteristici clasice ale comunismului și pregătesc apocalipsa pe care Kampuchia, inevitabil democratică, avea să o cunoască.

Majoritatea conducătorilor Angkarului sunt intelectuali mic-burghezi care au început să viseze la revoluție după ce au descoperit, ca studenți, marxism-leninismul. Primul dintre ei, căruia tovarășii lui îi vor spune „Fratele Numărul 1“, Pol Pot, pe numele său adevărat Saloth Sar, s-a născut în 1925 într-o familie de țărani înstăriți (ca Mao). Părinții lui aveau 25 de hectare de orezării și 6 bivoli, o avere în acea perioadă. Sar își începe studiile într-o școală religioasă, devine chiar tânăr călugăr pentru doi ani, ceea ce amintește de seminaristul Stalin sau de Castro, care a fost educat de iezuiți. Elev mediocru, Sar nu ia examenul de admitere în ciclul secundar, eșuând într-o școală profesională, la secția de tâmplărie. Atunci citește *Manifestul Partidului Comunist* de Marx fără să fie convins. Marxismul, ca ideologie consistentă și militantă, îl va descoperi în Franța, puterea care proteja regatul Cambodgiei în cadrul Uniunii

1. Apud Karl Jackson (coord.), *Cambodia, 1975-1979: Rendez-vous with Death*, Princeton University Press, Princeton, 1989, p. 279.

2. Ben Kiernan, *op. cit.*, p. 36.

3. Fragmente din câteva texte ale Biroului 870, citate de Philip Short, *Pol Pot: Anatomie d'un cauchemar*, Denoël, Paris, 2007, p. 441.

Franceze ce alcătuia pe atunci Indochina. La 24 de ani, Saloth Sar obține o bursă a guvernului francez (ca albanezul Enver Hodja) ca să studieze la Paris radioelectricitatea. „În primul an, am studiat cu conștiinciozitate, le va povesti mai târziu unor jurnaliști iugoslavi. Apoi am militat în mișcarea studenților progresiști și n-am mai avut timp pentru studii. Doi ani mai târziu, deoarece îmi neglijam studiile, autoritățile mi-au tăiat bursa și a trebuit să mă întorc în țară.”¹

Ajuns în Franța în octombrie 1949, viitorul Pol Pot n-a găsit singur calea revoluției. Partidul Comunist Francez, veritabil naș ideologic al tuturor celor care încă provin din imperiul colonial (sau ex-colonial), îl va ajuta. Saloth Sar aderă la PCF, secția indochineză. Ho Și Min și-a făcut acolo ucenicia cu treizeci de ani în urmă. Printre comuniștii francezi, Sar se întâlnește cu compatriotul său Ieng Sary, viitorul ministru al afacerilor externe din Kampuchia Democrată. În acea perioadă, Sary era mai familiarizat decât el cu marxismul. S-a stabilit la Paris ca să pregătească admiterea la Științe politice. În secția indochineză a PCF, unde militează, s-a împrietenit cu Jacques Vergès, viitorul avocat, pe atunci militant anticolonialist foarte apropiat de sovietici. Vergès va fi martor la căsătoria lui Sary la primăria arondismentului XV în 1951. Saloth Sar și Ieng Sary sunt principalii animatori ai Cercului Marxist, care reunește studenți cambodgieni, patronat de PCF, de a cărui existență nu știu decât membrii săi.² Există deja gustul secretului. Sâr și-a ales primul pseudonim – va mai avea multe altele –, „Khmerul originar”, ca să scrie articole împotriva monarhiei. Și alți conducători ai viitoarei Kampuchii Democrată stau în Franța la începutul anilor '50 și iau lecții de marxism-leninism. Printre aceștia se numără Khieu Samphan, care va fi „șeful de stat”, și Son Sen, „ministrul apărării” și creatorul poliției politice a regimului, Santebal. După Ho Și Min, Zhou Enlai și Deng Xiaoping în anii '20³, școala marxist-leninistă franceză poate, așadar, să fie mândră că a format cei mai buni comuniști asiatici.

Asemenea tuturor cambodgienilor din generația lor, viitorii conducători khmeri roșii sunt impregnați de cultura franceză, de autorii și istoria ei, Rousseau, Voltaire, Iluminismul, 1789, Robespierre, Comuna din Paris fiindu-le repere și exemple. Pol Pot va recunoaște la sfârșitul vieții că volumul despre *Marea Revoluție* pe care anarhistul rus Piotr Kropotkin l-a consacrat prăbușirii regalității în Franța era cartea lui preferată. Rolul conferit de istorie instrumentului Terorii, „măsură excepțională luată

1. Frază consemnată pe 17 martie 1978, citate de Francis Deron, *Le Procès des Khmers rouges*, Gallimard, Paris, 2009, p. 280.

2. Ong Thong Hoeung, *J'ai cru aux Khmers rouges*, Buchet-Chastel, Paris, 2003, p. 20.

3. Zhou Enlai și Deng Xiaoping au sosit în Franța în 1920. Amândoi au militat în cadrul Tineretului Socialist Chinez, care a devenit apoi Tineretul Comunist. Zhou a plecat în China în 1924, iar Deng la Moscova doi ani mai târziu.

într-o perioadă excepțională, care, fără îndoială, le luase viața multor oameni nevinovați, dar salvase Republica Franceză“, l-ar fi impresionat în mod deosebit.¹

MODELUL REVOLUȚIEI FRANCEZE

Toți micii cambodgieni, începând din școala primară, învățau că regele Franței fusese înlăturat de la putere și că revoluționarii proclamaseră o republică a Libertății, Egalității și Fraternității, ale cărei principii directe erau garantate de o Declarație a Drepturilor Omului. Aceste evenimente erau prezentate într-o lumină eroică. Regele, explica Alphonse Aulard în volumul său *Histoire de France*, unul dintre cele mai răspândite manuale școlare în anii '30 și '40, se considera reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ. Națiunea era supusă despotismului regal. Aulard insista pe fragilitatea monarhiei, pe forța republicii și prezenta Revoluția ca pe expresia instinctelor celor mai nobile, mai generoase ale omenirii. Ernest Lavisse susținea că soldații Revoluției nu se bătuseră numai pentru Franța, ci pentru toată omenirea. Ambiția lor, adăuga, era să elibereze toate populațiile de regele lor pentru ca toți oamenii să fie liberi. [...]

Aceste evenimente avuseseră loc în Franța secolului al XVIII-lea. Acum era vorba de Cambodgia secolului XX. Prințul Sihanouk însuși era perfect conștient de precedent, dar nici unul dintre supușii săi, nici dintre administratorii coloniali nu pare să fi stabilit nici cea mai mică apropiere între metodele sale de guvernare și cele care îl duseseră pe Ludovic XVI la eșafod. Retrospectiv, paralelele sunt evidente. Dar a fost nevoie ca tinerii cambodgieni să vină în Franța pentru a-și permite să se gândească la ceea ce nu putea fi gândit și să sublinieze anumite asemănări. [...]

Ieng Sary discuta îndelung cu alți membri ai Cercului despre lecțiile care trebuiau învățate. Treizeci de ani mai târziu, un corespondent al ziarului *Le Monde* povestește despre o întâlnire suprarrealistă, în jungla din nord-vestul Cambodgiei, cu Khieu Samphan, care i-a mărturisit: „Prim-ministrul Pol Pot și cu mine, vă asigur, suntem profund impregnați de spiritul francez, de Secolul Luminilor, de Rousseau, Montesquieu.“

Philip Short, *Pol Pot: Anatomie d'un cauchemar*, Denoël, Paris, 2007, pp. 98–99.

Când Saloth Sar se va însura în 1956 la Phnom Penh, va alege în mod explicit data de 14 iulie pentru a se căsători cu sora soției lui Ieng Sary, lucru care va consolida legăturile dintre cei doi bărbați, cumnați începând din acel moment. Mai târziu, când se va pune problema să se compună un imn pentru celebrarea viitorului stat Kampuchia Democrată, versurile alese se vor inspira din *La Marseillaise*, compusă de Rouget de Lisle: „Un sânge roșu-aprins umple orașele și câmpiile din Kampuchia, Patria noastră / Sângele muncitorilor și țăranilor, luptătorilor noștri, bărbați și femei / Sângele a devenit ură neînduplecată, curaj și eroism / Pe 17 aprilie, sub steagul revoluției / Sângele lor ne-a eliberat de sclavie...“²

În ianuarie 1953, după trei ani petrecuți la Paris, Saloth Sar se întoarce la Phnom Penh, unde găsește o mișcare revoluționară care abia

1. Francis Deron, *op. cit.*, p. 153.

2. *Ibid.*, p. 166.

se încheagă. Partidul Revoluționar al Poporului Khmer (PRPK), animat de khmerii issarak – termen care poate fi tradus prin „emancipați” sau „autonomi” –, e mai mult anticolonialist și naționalist decât marxist. Comuniștii vietnamezi sunt adevărații maeștri ai jocului pe scena cambodgiană. Ho Și Min a creat Partidul Comunist Indochinez pentru a coordona lupta împotriva puterii colonialiste franceze, militanții săi controlează organizațiile din peninsulă. PRPK, de exemplu, numără 1.800 de membri de origine vietnameză față de 150 de khmeri.¹ Această dominație exclusivă nu va îmbunătăți relațiile dintre revoluționarii din cele două țări, internaționalismul proletar are limite pe care naționalismul le cunoaște bine. Saloth Sar aderă la Partidul Revoluționar, apoi la PCI al lui Ho Și Min. „Pol Pot a luat legătura cu mine pentru a cere înscrierea în partid, va povesti responsabilul de atunci cu biroul de organizare (clandestin) al PCI la Phnom Penh. Avea legitimația de membru al Partidului Comunist Francez, ca membru al secțiunii cambodgiene a PCF, în timpul studiilor la școala din Paris. Le-am cerut celor de la sediul partidului în Vietnamul de Nord să facă verificări la PCF. Puțin mai târziu, am primit din Bangkok un mesaj în Morse care îmi confirma că Pol Pot era, într-adevăr, membru al Partidului Francez. Prin urmare, i-am acceptat adeziunea.”²

Toți membrii Cercului Marxist-Leninist din Paris întorși în Cambodgia sunt luați în primire de comuniștii vietnamezi. Saloth Sar și tovarășii săi sunt trimiși într-o bază de gherilă la granița cu Vietnamul de Sud. Războiul împotriva contingentului francez e în toi în regiune, dar tovarășii din Viet Minh au grijă mai ales să le dea nou-veniților baze politice solide. Cursurile de marxism-leninism sunt mai numeroase decât ședințele de pregătire. După tiparul francez, viitoarele cadre din Kampuchia Democrată trec prin școala comunistă vietnameză, lucru care, având în vedere litigiul ancestral dintre cele două țări, nu e ușor de suportat pentru revoluționarii cambodgieni. Atunci se cristalizează ura care se va manifesta între Hanoi și Phnom Penh, între comuniștii vietnamezi și khmerii roșii. Întors în capitală, Saloth Sar e angajat ca profesor de franceză, istorie și geografie într-un colegiu privat. Victoria de la Dien Bien Phu în mai 1954 și independența acordată fostei Indochine franceze care urmează electrizează Partidul Revoluționar al Poporului Khmer (PRPK), în cadrul căruia Sar este un militant clandestin activ. Pe atunci organizația era condusă de doi foști bonzi mai mult naționaliști decât marxiști.

Evoluția ideilor comuniste trage foloase, într-un fel clasic am putea spune, de pe urma deschiderii culturale a societății cambodgiene. Prințul Sihanouk, care vrea să-și transforme țara independentă într-o națiune instruită, pune accent pe educație, oferindu-le profesorilor impregnați de marxism ocazia de a face prozelitism. Partidul Muncitorilor din Kampuchia

1. Nayan Chanda, *Les Frères ennemis*, CNRS Éditions, Paris, 1987, p. 64.

2. *Ibid.*, p. 65.

e creat în 1960 chiar de cei care conduceau până atunci PRPK. Revoluționarii cambodgieni încă nu îndrăznesc să se afișeze deschis ca fiind comuniști, dar ideea câștigă teren. Și poliția lui Sihanouk are rolul ei. Vechea gardă mai degrabă naționalistă a PRPK e încetul cu încetul decimată din cauza arestărilor, cedându-le locul tinerilor care au urmat cursuri marxiste la Paris. În 1961, Saloth Sar devine secretarul general adjunct al Partidului Muncitorilor, un an mai târziu, dispariția neașteptată a secretarului general titular – asasinat, se spune – îi deschide calea. La congresul clandestin al partidului din februarie 1963, Sâr, devenit numărul unu, schimbă numele acestuia în Partidul Comunist din Kampuchia. Hotărârea trebuie, totuși, să rămână secretă! Toți conducătorii viitorului stat Kampuchia Democrată din 1975 sunt deja, în acel moment, membrii conducători ai PC clandestin, de la cumnatul Ieng Sary la Son Sen, viitorul ministru al apărării, de la Ta Mok, supranumit „Măcelarul“, la Vorn Veth, viitorul șef al poliției politice, de la Nuon Chea, „Ideologul“, viitorul numărul doi în regim, la Khieu Samphan, „șeful statului“. Aceștia nu se prezintă decât pe ei înșiși, acest congres fondator al PCK reunește maximum 17-18 membri. Ce contează? De la Lenin încoace toți comuniștii știu că sunt suficienți câțiva profesioniști pentru a asigura viitorul unei revoluții.

Acest congres din februarie 1963 marchează o schimbare politică în strategia urmărită de comuniștii cambodgieni. Militantismul urban, pedepsit cu ușurință de putere, este abandonat în favoarea mișcărilor de rezistență din păduri și de la țară, unde apăruse la sfârșitul anilor '40 mișcarea khmerilor issarak, primii rebeli. Această întoarcere la surse are multe consecințe, marchează o deplasare a centrului de greutate dinspre revoluția orașelor, caracteristică modernității, spre junglă și țărani. Comportamentul politic al lui Pol Pot și al tovarășilor săi avea să se schimbe. Mișcarea de rezistență îi va izola de restul societății și de transformările acesteia, îi va obliga să-și recruteze partizanii din rândul unei populații neevoluate. Prin această alegere, PCK va deveni mai brutal și mai puternic, dar inteligența și abilitatea sa politică se vor diminua. Tinerii țărani neциоплиți și incuți pe care îi vor strânge acești intelectuali marxiști vor deveni executanții slugarnici ai rigidității lor ideologice.

Prima mișcare de rezistență comunistă numără 7 persoane. În toamna anului 1963, PC organizează o ședință plenară lărgită la... 20 de membri. Pol Pot și tovarășii săi lăncezesc, lucrurile vor sta așa până la sfârșitul anilor '60. În toți acești ani, nimeni sau aproape nimeni nu va auzi vorbindu-se despre ei. Un simpatizant va povesti mai târziu în ce stare de degradare fizică i-a găsit, în 1968, pe bravii tovarăși conducători în adâncul unei jungle luxuriante și umede: slabi, cu tenul foarte palid, cu febră, cu păr rar din cauza paludismului... „Gărzile de corp dormeau pe un pat sub care se țineau proviziile de carne de elefant uscată, va preciza acest martor. Sufereau de boli de piele și se scărpinau neîncetat deasupra

singurei noastre surse (foarte fade) de proteine.⁴¹ Istoria nu se făurește acolo, se clădește la Phnom Penh unde Norodom Sihanouk se dedă la o echilibristică între marile puteri, încercând să-și scape țara de războiul care vuiește la granițe. Implicarea americană în Vietnam este efectivă din 1963; va deveni tot mai intensă, iar prințului îi va fi din ce în ce mai greu să țină Cambodgia departe de conflict. În anii '50, Sihanouk făcuse deja tot ce putuse pentru a-și cruța regatul de zbuciumul războiului din Indochina, obținând de la Paris independența fără luptă. Zece ani mai târziu, situația a devenit mai complicată. Comuniștii nord-vietnamezi, care transformaseră Cambodgia într-un sanctuar în timpul luptei lor împotriva colonialismului francez, se folosesc acum de ea ca de o bază de retragere în războiul lor împotriva „imperialismului american”. Drumul Ho Și Min care traversează țara, în funcțiune din epoca colonială, e folosit mai mult ca oricând pentru a-i aproviziona cu arme pe luptătorii din Vietnamul de Sud. Cambodgia este, din această cauză, implicată. „Dragul meu prieten, ca să înțelegeți ce mă străduiesc să realizez, aduceți-vă aminte următorul lucru, îi spune Sihanouk corespondentului *New York Times* în 1964: toată Asia de Sud Est e menită să fie comunistă. Încerc să fac în așa fel încât, atunci când acest lucru va avea loc în Cambodgia, totul să decurgă fără probleme.”⁴²

Prințul a cerut sprijin întâi la Beijing, sperând că îi vor potoli comuniștii chinezi pe tovarășii lor vietnamezi. În iunie 1958 au fost stabilite relații diplomatice cu Republica Populară Chineză. La începutul anilor '60, prințul a apelat la URSS și la sateliții est-europeni ai acesteia. Mai mult de 1.000 de consilieri sovietici s-au mutat în Cambodgia. Mai târziu, el va cere iar ajutorul Beijingului, care știe să-l flateze. Dacă ar fi fost chinez, ar fi fost, fără îndoială, împărat, îi va spune Zhou Enlai ca să-i facă pe plac. În plin conflict sino-sovietic, Moscova nu vede deloc cu ochi buni această apropiere. În plus, Sihanouk e supravegheat de Washington. Un raport al serviciilor de informații americane prezintă în detaliu la sfârșitul anului 1965 instalațiile clandestine ale nord-vietnamezilor în Cambodgia.³ Se pare că patru divizii venite din Hanoi sunt staționate acolo în permanență. Această prezență masivă îl neliniștește și pe Sihanouk, le trezește concetățenilor săi sentimente xenofobe – dușmănia dintre cele două țări e ancestrală – și le dă comuniștilor cambodgieni motive de speranță. Relațiile dintre PC Vietnamez al lui Ho Și Min și PC din Kampuchia lui Pol Pot nu sunt dintre cele mai călduroase, dar concurența socialistă acționează între ei, prezența unuia din ei sporește speranțele celuilalt. Sub presiunea Statelor Unite, prințul acceptă ca US Air Force să bombardeze instalațiile nord-vietnameze de pe

1. Apud Philip Short, *Pol Pot: Anatomie d'un cauchemar*, ed. cit., p. 232.

2. Henry Kramm, *Cambodia, Report from a Stricken Land*, New York, Paris, Arcade Publishing, 1998, p. 44.

3. Ben Kiernan, *op. cit.*, p. 27.

teritoriul său. Primele avioane americane B-52 intervin în martie 1969. De data aceasta, Sihanouk își plasează țara în miezul conflictului, (re)devenit indochinez prin amploarea sa.

Norodom Sihanouk e un prinț versatil, preocupat de propria persoană, care iubește puterea și aparatul acesteia. E gata să apeleze la oricine i le va garanta, o demonstrează tergiversarea de până atunci, iar comportamentul său ulterior avea să confirme acest lucru. Pentru Statele Unite, e un aliat puțin fiabil. Washingtonul reușește să impună alături de el, ca prim-ministru, un militar mai maleabil, mai apropiat de interesele americane, Lon Nol. Câteva luni mai târziu, în martie 1970, mareșalul Lon Nol îl înlătură de la putere pe Sihanouk, care efectua atunci o vizită în URSS. Probabil că lovitura de stat a primit sprijinul Casei Albe. Situația se schimbă radical, instaurarea unei republici cambodgiene proamericane clarifică pozițiile. Lon Nol, susținut de tutorii lui din străinătate, e cât se poate de hotărât să-i alunge pe nord-vietnamezi din teritoriu; Hanoiul, care are nevoie de bazele sale de retragere, n-are de gând să cedeze; Sihanouk, care speră să revină la putere, cere sprijinul unor țări socialiste; iar micul luptător în mișcarea de rezistență Pol Pot nu poate decât să prospere în această atmosferă de război general care se potrivește atât de bine cu idealul comunist. Cazanul cambodgian e pe punctul de a exploda.

Între 1969 și 1973, an care marchează sfârșitul implicării directe a Statelor Unite în Vietnam, după semnarea acordurilor de pace de la Paris, US Air Force bombardează neîncetat Cambodgia. Această violență oarbă, impusă acestei țări mici de prima putere a lumii, a fost prezentată adesea ca o cauză majoră a barbariei care va rezulta din acest război. Propaganda comunistă a exploatat pagubele provocate de bombardamentele acestea pentru a stârni populația împotriva imperialismului și pentru a face cauza să avanseze. Numeroși cambodgieni (aproximativ un milion) s-au refugiat în junglă pentru a scăpa de bombe, devenind potențiali recruți pentru mișcarea de rezistență. Din acest punct de vedere, războiul american a sprijinit mult obiectivele lui Pol Pot și ale tovarășilor săi. Totuși, nu s-a stabilit niciodată legătura strictă dintre avioanele americane B-52 și violența luptelor de pe teren, apoi drama cambodgiană care avea să urmeze. Dacă se consideră că aceste bombardamente sunt responsabile, se evită întrebările de tipul de ce și cum acești „eroi” ai antiimperialismului, salutați de toate conștiințele progresiste din lume, au putut să se transforme ulterior în niște călăi nemiloși cu propriul popor. Ura rasială, ura politică, ura de clasă, toate trei la un loc sunt cauzele majore ale violenței acestui război și ale dramei cu care se va termina. Mai întâi ura rasială. Imediat după lovitura de stat dată de Lon Nol, provocată de prezența unui număr prea mare de luptători vietnamezi pe teritoriul cambodgian, țara a fost cuprinsă de un val de violență antivietnameză cu pogromuri, execuții sumare, violuri. În cartierele din Phnom Penh, 3.000 de cetățeni de origine vietnameză sunt lichidați dintr-un

foc. Un jurnalist englez de la *The Observer*, ajuns într-un sat la puțin timp după ce oamenii au început să-și manifeste ura, mărturisește: „Parcă eram într-un abator; mirosul era același... Podeaua de ciment a sălii de clasă era plină de bălți de sânge încheșat. Interiorul singurului zid era ciuruit de urme de gloanțe.”¹ Mai târziu, o jumătate de milion de vietnamezi vor fi obligați să-și lase în urmă casele și bunurile, fiind trimiși în lagăre de concentrare. O parte din ei vor fi exterminați de trupele permanente ale lui Lon Nol, cealaltă parte de comuniștii lui Pol Pot după ce țara a fost „eliberată”. Ura față de vietnamezi e împărtășită de cele două tabere, republicană și comunistă.² Urmează violența politică; aceasta izbucnește tot imediat după lovitura de stat din 1970. Niște țărani se leagă de funcționarii puterii, omorându-i în bătaie. Niște deputați veniți din Phnom Penh pentru a potoli răscoala sunt masacrați, ficiații le sunt smulși, apoi gătiți și mâncați de mulțime. Chiar în acea zi, fratele vitreg al lui Lon Nol are parte de această soartă.³ Aceste acte criminale sunt spontane, n-au fost provocate de comuniști. „În cazul khmerilor, dincolo de niște aparențe nepăsătoare, explică un arheolog francez care s-a ocupat toată viața de Angkor, dormitează forțe sălbatice și pulsuni de o cruzime tulburătoare care pot să provoace în orice moment explozii de o brutalitate nestăpânită.”⁴ Blândețea și seninătatea khmerilor sunt niște clișee: în realitate, e vorba de un popor de războinici mândri și aprigi, cunoscuți și temuți ca atare în Asia de Sud-Est.⁵ Khmerii roșii aveau să transforme acest capital de violență într-un avantaj folosindu-l în lupta de clasă, potrivit unei scheme marxist-leniniste clasice. Bestialitatea țărănească, de care s-au folosit deja la vremea lor mai ales bolșevicii și comuniștii chinezi, va găsi în Kampuchia Democrată un teren în care va putea să se manifeste deplin.

La puțin timp după lovitura de stat dată de Lon Nol, Saloth Sar își strânge partizanii pentru a le da ordine. „Acum coborâm în câmpii, le spune, și astăzi ne vom schimba toți numele. De acum înainte mă voi numi Pol.” Respectivul nu a dat niciodată explicații în legătură cu alegerea acestui nume; probabil că l-a ales în amintirea sejurului său parizian, epocă în care își spunea „Bătrânul khmer”, cuvântul „Pol” desemnându-i pe vechii khmeri. „Pot”, cuvântul adăugat, corespunde monosilabei eufonice care, în cambodgiană, este plasată de obicei după nume.⁶ Așa a apărut „Pol Pot”, un pseudonim care va speria milioane de concetățeni

1. Mark Frankland, *The Observer*, 19 aprilie 1970.

2. François Deron, *op. cit.*, p. 167.

3. Philip Short, *Pol Pot: Anatomie d'un cauchemar*, ed. cit., p. 286.

4. Bernard-Philippe Groslier, *apud* William Shawcross, *Une tragédie sans importance*, Balland, Paris, 1979, p. 133.

5. E teza lui François Ponchaud, *op. cit.*, p. 178. Nu e împărtășită de toți specialiștii în civilizația khmeră.

6. Philip Short, *Pol Pot: Anatomie d'un cauchemar*, ed. cit., p. 275.

ai săi. Își va spune și „Fratele Numărul Unu“. Regimul khmer roșu nu va dezvălui niciodată oficial adevărata identitate a lui Pol Pot. Această discreție, precum și absența fotografiilor cu Numărul unu în aceeași perioadă nu sunt în nici un caz datorate modestiei personajului. Comunist tipic, Pol Pot adoptă posturi conspirative și transformă conducătorul într-o ființă deosebită, ieșită din comun, un personaj excepțional căruia îi conferă autoritate aura de mister care îl înconjoară. Denumirea de „khmer roșu“ i se datorează lui Norodom Sihanouk. Prințul a folosit-o pentru prima dată în 1969 pentru a-i desemna pe luptătorii comuniști din mișcarea de rezistență, prin contrast cu khmerii serei, „khmerii liberi“ instalați în provinciile din vest și apropiați ai guvernului thailandez.¹

Pol Pot se află în China în momentul loviturii de stat date de Lon Nol. E a doua vizită secretă pe care o efectuează în această țară. După cât se știe, se dusese deja acolo în ianuarie 1966, înainte de a merge să viziteze Coreea de Nord, alt model de țară comunistă. La începutul anului 1970, Republica Populară e tot în plină revoluție culturală. Folosirea violenței maselor de către putere, eradicarea culturii ancestrale a țării, trimiterea la sate a milioane de tineri instruiți, folosirea armatei și a milițiilor în „purificarea de clasă“ sunt tot atâtea învățăături care aveau să fie aplicate în Kampuchia Democrată la timpul potrivit. Beijingul a fost un sprijin activ pentru khmerii roșii. Datorită unui ajutor anual de 5 milioane de dolari, furnizați în numerar de partidul-stat chinez, luptătorii din mișcarea de rezistență a lui Pol Pot vor putea să-și cumpere armele necesare, cel mai adesea de la soldații corupți din armata permanentă a lui Lon Nol. PC Cambodgian embrionar, al cărui Comitet Central numără în ianuarie 1975 doar 35 de membri, va reuși în 18 luni să conducă o gherilă de 50.000 de persoane și să-și extindă controlul asupra unui teritoriu în care se află aproape o treime din populația cambodgiană. Armata lui Lon Nol încearcă să-i alunge pe khmerii roșii din provinciile cucerite, dar se confruntă cu forțele nord-vietnameze care au venit să-i ajute pe luptătorii din mișcarea de rezistență. Artileria, vehiculele blindate și infanteria de la Hanoi luptă alături de forțele lui Pol Pot, care nu sunt deloc niște bieți luptători de gherilă dezarmați în fața unui dușman extrem de puternic.

Pe teren, un Front Unit Național din Kampuchia (FUNK) are rol de paravan pentru PCK, potrivit tacticii „frontului“ în nuanțe patriotice dorate de Stalin în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Lucrurile care au fost atât de benefice pentru mișcarea comunistă din Europa, din China și din Vietnam vor da rezultate și în Cambodgia. O metodă de camuflaj asemănătoare este folosită pe plan politic odată cu înființarea unui Guvern Regal de Uniune Națională în Kampuchia (GRUNK), care nu vrea cu nici un preț să pară comunist. Norodom Sihanouk joacă un rol esențial

1. François Deron, *op. cit.*, p. 316.

în acest mecanism înșelător. Prințul s-a refugiat la Beijing după lovitura de stat. Conducătorii chinezi l-au asigurat că are parte de sprijinul lor deplin pentru a-și recupera tronul, punând totuși condiția ca el să ceară poporului cambodgian să se alăture rebelilor care luptă împotriva armatei americane și a „marionetei“ sale Lon Nol. În privința confortului personal – Beijingul îi promite o rentă anuală de 5 milioane de dolari și are parte de o glorie mărunță –, gazdele sale îi acordă tot respectul cuvenit rangului său. Pentru a-și spăla rușinea, Sihanouk intră-n joc. Preia conducerea (de formă) a GRUNK, conferind legitimitate unui montaj tipic comunist. Pentru khmerii roșii, e un „recrut“ de seamă. Influența prințului asupra poporului său, moștenită din tradiția regală a țării, le garantează, în schimb, popularitate și prestigiu. O marionetă în mâinile gardienilor săi chinezi, ostatic al lui Pol Pot și al tovarășilor săi, Sihanouk avea să fie nu numai suveranul înșelat din această situație, ci și complicele crimelor comise, pe care, în cele din urmă, le va acoperi cu autoritatea lui morală, sperând că-și va recăpăta rangul pierdut.

SIHANOUK, GARANȚIE A KHMERILOR ROȘII

Fără îndoială, nu-i aprecia deloc pe cei pe care i-a botezat „khmerii roșii“, vânându-i fără milă începând din 1966. Un nebun, dar un nebun genial prin diplomația lui acrobatică, avusese meritul de a menține pacea în țara lui vreme de 17 ani în inima unei Indochine în flăcări. Prin discursurile sale, își dinamizase poporul și îi redase, cu puțină osteneală, un fel de mândrie națională. Dornic de justiție socială, refuzase totuși să se despartă de curtenii lui, ratând astfel orice șansă de a îndeplini reformele necesare. Introvertit maladiv, evalua oamenii și evenimentele doar în funcție de gloria pe care puteau să i-o aducă. Din pricina demagogiei, nu-l interesase deloc să-și educe poporul, orice personalitate care se afirma fiind suspectată că va deveni un dușman.

Își dădea prea bine seama că alianța lui cu khmerii roșii nu putea fi decât efemeră: „Khmerii roșii mă detestă și sentimentul e reciproc. Când nu vor mai avea nevoie de mine, mă vor scuipa ca pe un sâmbure de cireașă.“ Pentru a se răzbuna pe cei care îl înlăturaseră de la putere, era totuși gata de orice.

În primele zile de după lovitura de stat din 18 martie 1970, prințul detronat se gândea să se întoarcă în Franța, ca să-și trăiască restul vieții liniștit în casa lui de la Mougins. Totuși, insultele, calomniile nejustificate rostite împotriva sa de cei care îl linguseau în ajun i-au rănit adânc mândria de khmer. Era surprinzător în acea perioadă să observi lipsa totală de tact a noilor conducători care aruncau astfel cu noroi în Sihanouk pentru ca poporul să se despartă de el. Rezultatul a fost invers: „Dacă trebuie, cu orice preț, să atribui un motiv personal luptei mele, aș spune că vreau să mă răzbun pentru că am fost calomniat, jignit și umilit cu atâta lașitate, atâta josnicie, atâta răutate de dușmanii mei de extremă dreaptă, va explica prințul. Nu pot să accept nedreptatea; pentru a-mi face dreptate și a-mi recăpăta onoarea lupt și voi lupta fără să preget împotriva șlehtei lui Lon Nol. Dacă aceasta m-ar fi îndepărtat pur și simplu de la putere, ferindu-se să arunce cu noroi în mine, probabil că m-aș fi mulțumit cu un exil tihnit în Franța.“* [...]

Mai mult decât orice alt motiv ideologic, aceasta e sursa de dinamism care l-a însuflețit pe prinț în timpul celor cinci ani în care a fost în exil. Ca să se răzbune

pentru că și-a pierdut prestigiul, ca să-și spele rușinea, era gata să se distrugă și să distrugă poporul pe care-l iubea. Victoria khmerilor roșii a fost primită cu atâta ușurință de populația istovită de război, capitularea trupelor a fost atât de rapidă datorită prestigiului prințului preaiubit care era așteptat să se întoarcă. Fără îndoială, el nu știa că, folosindu-se de numele său, noile autorități îi răzbunaseră onoarea printr-o baie de sânge. Oare istoria îl va reabilita cu ușurință, așa cum a spus el?

François Ponchaud, *Cambodge année zéro*, éditions Kailash, 1998, pp. 219–220.

* Document difuzat de GRUNK, fără referințe.

Un studiu despre mișcarea de rezistență a lui Pol Pot, efectuat de un cercetător american între 1972 și 1974 în rândul unor țărani khmeri refugiați în Vietnamul de Sud, anunță tragedia care avea să urmeze. Studiul descrie în detaliu dezrădăcinarea organizată de populațiile controlate acum de khmerii roșii, uniformizarea din toate domeniile – locuințe, vestimentație, gândire, comportament –, supravegherea generalizată și denunțurile sistematice.¹ PCK – care, bineînțeles, nu e niciodată menționat astfel în aceste zone „eliberate” – s-a dotat încă din 1967 cu un serviciu de securitate, M-13, care joacă rolul de poliție politică. Primele lagăre de detenție au apărut atunci, prin urmare, într-o perioadă în care khmerii aproape se numărau pe degetele de la cele două mâini. După 1970, când mișcarea de rezistență a luat avânt, eliminarea dușmanilor revoluției a fost introdusă pe scară largă. Un fost administrator al orașului Taveng, din nord-estul țării, care a avut rolul de prima „capitală” a lui Pol Pot, va mărturisi despre violența care domnea acolo: „Încă din 1970, oamenii s-au încăierat pentru putere, au început toți să se omoare între ei numindu-se reciproc trădători. Cei noi îi acuzau pe cei vechi că sunt în slujba vietnamezilor, va explica el. În regiune sunt gropi comune săpate în acea perioadă. Și populația a fost redusă treptat la sclavie. De altfel, mulți locuitori fugiseră, luându-și familia și animalele. Taveng a devenit un oraș golit de civili.”² Alte indicii despre organizarea vieții în cadrul mișcării de rezistență anunță infernul viitorului stat Kampuchia Democrată. Khmerii roșii duc un război nemilos, la terminarea luptelor nimeni nu e luat prizonier, un dușman rămâne întotdeauna un dușman, nu poate fi adus pe calea cea bună, trebuie să fie eliminat. În zonele „eliberate”, uniformizarea începe cu musulmanii din Champa, cărora li se interzice să poarte costumul islamic tradițional. Sunt obligați să adopte ținuta neagră tipică pentru țăranul khmer, cea care avea să devină vestimentația de referință pentru toți. Sunt interzise căsătoriile festive,

1. Georges Boudarel, „L’expansion du communisme en Indochine et en Asie orientale: succès et revers”, în *Le Système communiste, un monde en expansion* (coord. Pierre Kende, Dominique Moïsi, Ilios Yannakakis), IFRI, Paris, 1982, pp. 116–117.

2. Frazee consemnate de Francis Deron, „Le vétéran qui accuse les Khmers rouges”, *Le Monde*, 23 mai 2007.

apoi, în cele din urmă, toate căsătoriile, sub pretextul păstrării energiilor mobilizate pentru război. Curând țigările, alcoolul nu mai sunt de găsit. Încetul cu încetul, comerțul e redus, apoi piețele sunt pur și simplu desființate. Moneda guvernamentală iese din uz, trocul devine generalizat. Țăranii sunt alungați de pe pământul lor și fiecare primește aceeași parcelă. Cei care au un animal preferă să-l omoare ca să-l mănânce, în loc să-l dea colectivității. În cele șase luni de după colectivizare, mai mult de 60.000 de țărani (adică aproape 1% din populația totală a țării) fug din mișcarea de rezistență pentru a merge să solicite protecția guvernului sau pentru a se refugia în Vietnamul de Sud. Nu după multă vreme, foametea lovește zonele „eliberate”. Radicalismul khmerilor roșii e evident de la bun început, nu are nici o legătură cu cruzimea oarbă a bombardamentelor americane, am putea spune că e înscris în genele lor sau, în orice caz, într-un egalitarism aplicat întocmai, în dogmatismul lor doctrinar.

Obsesia secretului, o particularitate comunistă, capătă proporții inimaginabile în cazul khmerilor roșii. Numele locurilor e înlocuit cu coduri – Birourile K₁, K₂, K₃ –, fiecare activitate e desemnată de o literă – Y, de exemplu, e rezervat serviciului de mesagerie¹ –, iar nimeni nu cunoaște adevărata identitate a conducătorilor, de cele mai multe ori desemnați printr-un număr potrivit ordinii ierarhice. În septembrie 1974, ședința plenară a Comitetului Central adoptă, tot în cel mai mare secret, politica de „eliberare”: evacuarea orașelor eliberate, suprimarea monedei, reeducarea populației. Khmerii roșii și-au testat tehnicile de putere în cadrul mișcării de rezistență, mai trebuie doar să le pună în aplicare la scara întregii țări.

Inspirația maoistă

Regimul lui Lon Nol se prăbușește aproape la fel de repede cum venise la putere. Mareșalul părăsește țara pe 1 aprilie 1975, plecând în exil în Hawaii. Trupele permanente, conduse în mod incompetent, alcătuite în mod incompetent, n-au nicidecum moralul ridicat, factor esențial într-un război. În cele din urmă, intrigile de palat și corupția generalizată au subminat autoritatea centrală, Cambodgia nu așteaptă decât să cadă în mâinile khmerilor roșii. Luptătorii din mișcarea de rezistență au discutat despre amnistia generală, cu excepția a șapte „supertrădători”, principalii conducători strânși în jurul lui Lon Nol, care vor fi negreșit executați. Cu puțin timp înainte de preluarea puterii în Phnom Penh, pe această listă s-au adăugat 16 nume, dar nimeni nu-și face prea multe griji. Prezența lui Sihanouk în fruntea GRUNK, care este anunțat ca viitoarea putere, e liniștitoare. Prăpastia dintre speranțele unei populații epuizate

1. Philip Short, *Pol Pot: Anatomie d'un cauchemar*, ed. cit., p. 249.

după anii de război și adevăratele intenții ale „eliberatorilor” săi e adâncă. Evocă experiența Europei după Eliberare, când Armata Roșie a alungat ocupanții naziști.

Khmerii roșii n-au inventat nimic, aspirațiile lor revoluționare reprezintă un fel de sinteză a idealurilor și practicilor comuniste cunoscute, ceea ce le face și mai înspăimântătoare. Pe un fond robespierrist, acel Robespierre din epoca Terorii, dobândit în tinerețe de conducătorii care au primit o educație franceză și care au stat la Paris, s-a adăugat un strat de leninism. Știm cât de mult s-a inspirat Vladimir Ilici Ulianov din textul lui Cernîșevski *Ce-i de făcut?* ca să-și elaboreze teoria despre revoluționarul profesionist pregătit să sufere și să sacrifice totul pentru ideal. Comuniștii cambodgieni amintesc de Cernîșevski și de Lenin când PCK își îndeamnă membrii să îndure suferința și încercările pentru a sprijini triumful cauzei. Se observă în cazul lor și o influență bolșevică. În prima versiune a economiei planificate în Rusia sovietică, cea din anii comunismului de război din 1918–1921, Lenin și tovarășii săi au vrut să extirpe comerțul și proprietatea privată, s-a pus problema înlocuirii banilor printr-o raționalizare universală. Au înrolat cu forța milioane de persoane în armatele muncii, desfășurate pe „frontul economic” ca să doboare copaci care urmau să fie folosiți drept combustibil sau să construiască drumuri și să repare căi ferate. Toate aceste practici aveau să fie puse în aplicare pe scară largă în Kampuchia Democrată a lui Pol Pot.

Pe de altă parte, comuniștii cambodgieni au fost formați ideologic de tovarășii lor vietnamezi. PCK n-a fost afiliat la mișcarea comunistă mondială. Până în 1975, singurele PC străine cu care Pol Pot și tovarășii săi au menținut relații de colaborare au fost cele din Vietnam, China și Laos. Ca să devină comuniști înregistrați și recunoscuți de mișcarea internațională, au trebuit să se înscrie în Partidul Comunist Indochinez creat de Ho Și Min. S-au familiarizat mai bine cu marxism-leninismul prin intermediul unor instructori comuniști atestați de Hanoi. „Mai bine să sufere zece oameni nevinovați decât să scape un spion. Când tai lemne, mai sar așchii”¹, spunea Nikolai Ejov, călăul-șef al lui Stalin în perioada Marii Terori, iar Ho Și Min a afirmat că „înainte de a tăia bambușii, [trebuie] smulși spinii”², versiunea vietnameză a măsurilor luate de Ejov care i-au îngrozit pe sovietici în anii ’36–’38. Khmerii roșii vor urma aceste sfaturi bune, așchiile vor zbura și drumul lor va fi presărat cu spini.

Prima vizită (secretă) efectuată de Pol Pot învingătorul este la Hanoi, în mai 1975, cea de-a doua (la fel de secretă) e la Beijing, în iunie. „Fratele Numărul Unu” va apărea prima dată în prim-plan în capitala chineză, în septembrie 1977, după mai mult de doi ani de la preluarea puterii, cu

1. *Apud* Semion Sebag Montefiore, *Staline, la cour du tsar rouge*, éditions des Syrtes, 2005, p. 236 [*Stalin: Curtea țarului roșu*, trad. de Cătălin Drăcșineanu, Polirom, Iași, 2014, p. 188 – n. tr.].

2. *Apud* Francis Deron, *op. cit.*, p. 50.

ocazia unei alte vizite, de astă dată oficială. Până la această apariție publică, Pol Pot va rămâne un nume fără chip. Fără îndoială, înainte de 1975, khmerii roșii au fost influențați cel mai mult de modul de funcționare al Partidului Comunist Chinez, metodele de putere ale lui Mao ca model de dezvoltare a Republicii Populare. Vor continua să se inspire din acestea ulterior. PCK practică de zor critica/autocritica de tip maoist în numele căreia trebuie să se desfășoare lupta de clasă – epurările, în realitate. Scurta istorie a Partidului Comunist Cambodgian e presărată cu reglări de conturi care amintesc de cele practicate de Stalin și de Mao până la sfârșitul vieții. În PCK nu există un cult al lui Pol Pot, deoarece personajul nu e identificat, dar venerarea „Numărului unu“ poate fi comparată cu cea a *Vojd*-ului și a Marelui Cărmaci. Pentru a-și consolida autoritatea în cadrul partidului, Pol Pot s-a folosit de stratageme foarte maoiste. Mult timp a dat impresia că-și ascultă tovarășii pentru a le sintetiza ideile – și pentru a-i lăsa să se dezvăluie –, dar, încetul cu încetul, a ajuns să fie singurul care decide. Pol Pot va deveni, în cele din urmă, un autocrat absolut, asemenea tuturor conducătorilor comuniști, fiind însuflețit de o putere deplină care izolează și duce la paranoia. Prin mimetism, khmerii roșii au ales și o cale revoluționară foarte maoistă. Cei zece ani petrecuți în regiuni rurale defavorizate pentru a aduna o armată de țărani tineri îndoctrinați sumar, având ca obiectiv preluarea puterii în orașe, sunt comparabili, păstrând proporțiile, cu drumul parcurs de Mao pentru a ajunge la putere. Împresurarea orașelor de către sate, pe care a teoretizat-o Marele Cărmaci, avea să fie dusă la extrem de khmerii roșii, care vor ajunge să desființeze orașele. Diviziunea societății cambodgiene în clase se inspiră, în plus, din anumite „concepte“ ale lui Mao, printre altele, cel de „țărani săraci și din clase mijlocii-inferioare“, deveniți aleși ai revoluției, în lipsa unui proletariat adecvat.¹

La comuniștii cambodgieni se observă și un antiintelectualism care a caracterizat politica Marelui Cărmaci. Toți cei care au câteva diplome sau doar un aer de intelectuali, cei care poartă ochelari, de exemplu, vor face parte din primele victime ale epurării în masă. Conducătorii khmeri roșii manifestă o neîncredere obsesivă față de fiecare ființă capabilă de reflecție. Fiind ei înșiși puțin educați, cunosc pericolele spiritului, de aceea preferă indivizii simpli, cărora li se pot impune oricâte impozite, în locul persoanelor cultivate care ar putea să le pună alegerile sub semnul întrebării. După cum se știe, țările comuniste nu au întruchipat niciodată inteligența la putere, spre deosebire de ce s-a susținut uneori în Occident, din cauză că sistemul nu era cunoscut bine sau din pricina orbirii ideologice; toate aceste regimuri au menținut mai degrabă o ignoranță totală în care lumina n-a mai pătruns deloc. În acest domeniu, Cambodgia khmerilor roșii avea să fie un model. La fel ca în cazul lui Mao, antiintelectualismul conducătorilor PCK este dublat de un cult față de munca manuală care

1. Michel Bonnin, *Génération perdue*, éditions EHESS, Paris, 2004, p. 441.

are un caracter absolut, cu toate că ei înșiși nu i-au simțit niciodată gustul. Asemenea lui Mao, tovarășii cambodgieni sunt convinși de beneficiile ideologice ale muncii agricole și sunt mândri că au știut să-și corecteze defectele intelectuale în mișcarea de rezistență din sate. „Intrând în contact cu țăranii din adâncul ținuturilor khmere, a trebuit să reînvățăm tot ce învățaserăm la Paris“, va spune Ieng Sary, „ministrul afacerilor externe“ din Kampuchia Democrată.¹ Ne amintim că Mao îi ținuse un discurs asemănător nepotului său, în 1966, înainte de a lansa Revoluția Culturală care trebuia să facă tabula rasa cu „bătrâna“ cultură chineză: „Am stat mult timp în regiunile rurale cu țăranii și m-au impresionat adânc numeroasele lucruri pe care le cunosc, a spus Marele Cărmaci. Nu mă ridicam la nivelul lor. A trebuit să învăț alături de ei.“² Cultul ruralității purificatoare e dus la extrem de khmerii roșii când văd în oraș, simbol al modernității, răul absolut. Din nou, comuniștii chinezi îi inspiră. Încă de când a obținut victoria, PCC a descotorosit centrele urbane de unele persoane indezirabile, responsabilii din vechiul regim au fost trimiși în lagăre împreună cu șomerii și cu cei care „deviau“, prostituatele și negustorii de superstiții. Mao îi avertizase pe țăranii-soldați ai APE în legătură cu pericolele „gloanțelor învelite-n zahăr“ care îi amenințau în orașele pe care urmau să le elibereze. Khmerii roșii evocă un complot menit să le corupă luptătorii din mișcarea de rezistență cu prostituate, alcool și bani pentru a justifica evacuarea totală a orașului Phnom Penh.³

Pol Pot, care a locuit în Republica Populară Chineză în 1966, a asistat la prima parte a Revoluției Culturale. Campania de propagandă despre Dazhai era atunci în toi. Cooperativa cu același nume era lăudată de Marele Cărmaci ca un model de organizare și de reușită din care poporul chinez trebuia să se inspire. Această campanie făcea parte din planul lui Mao de a reveni la putere după dezastrul Marelui Salt Înainte. Transformând Dazhai într-un exemplu de înțelepciune și de bun-simț țărănești, dictatorul își atingea două obiective. Voia să arate că acea cooperativă poate fi un mod de dezvoltare reușit în pofida foametei crunte, a cărei cauză parțială fusese generalizarea acestor metode. În plus, încerca să ridice în slăvi priceperea țăranilor în opoziție cu scepticismul intelectualilor, cei care, după Mao, îndrăzniseră să-i critice alegerile politice. Dazhai era o mașinărie de război pentru Marele Cărmaci, ne amintim că mai târziu se va dovedi că reușita cooperativei fusese o înșelătorie, iar Chen Yonggui, conducătorul său erou, va fi denunțat ca fiind un escroc și un despot local, responsabil de moartea a zeci de oameni. Pol Pot n-a văzut nimic din toate acestea, asemenea multor alți creduli din acea perioadă. Din vizita la fața locului nu a reținut decât reușita formidabilă a unui

1. *Apud* Paul Dreyfus, *Pol Pot: Le bourreau du Cambodge*, Stock, Paris, 2000, p. 178.

2. *Apud* Michel Bonnin, *op. cit.*, p. 44.

3. *Ibid.*, p. 441, și Paul Dreyfus, *op. cit.*, p. 128.

„model“ regizat de propagandă. Un deceniu mai târziu, vrea să generalizeze acest model în țara lui, Kampuchia Democrată. Numărul unu khmer roșu crede că Mao a eliberat energia poporului chinez ca s-o pună în slujba dezvoltării, scutindu-l de sarcinile cotidiene, devenite colective la Dazhai. Cambodgia se va transforma într-o cooperativă gigantică, în care toți, țărani și orașeni, vor trebui să participe în colectiv, zi și noapte, la construirea comunismului. Voluntarismul lui Mao îl fascinează pe Pol Pot. Asemenea Marelui Cărmaci și chiar mai mult decât el, Pol Pot vrea să determine în mod forțat progresul. E însuflețit de mândria khmeră și nu numai. În competiția radicalismului comunist, Mao și-a dorit neîncetat să depășească Uniunea Sovietică, iar Pol Pot are ambiția de a întrece Republica Populară Chineză. Am putea să ne amuzăm pe seama acestui păcat, un orgoliu juvenil – nou-veniții vor deseori să-i depășească pe cei dinaintea lor –, dacă n-ar duce la o cumplită tragedie omenească. Conducătorii khmeri roșii au ambiția de a construi un comunism mai autentic decât celelalte. Vor reuși acest lucru.

În cuplul partid–stat, a doua entitate are, în general, rolul de a o pune în valoare pe prima. Cucerind puterea, comuniștii pun stăpânire pe mecanismele statului și se folosesc de ele pentru a-și impune politica. Drept urmare, se produce o confuzie între partid și stat, cele două întruchipând noua Autoritate. Totuși, e clar că, în cadrul cuplului, partidul comandă statului, că acesta din urmă se supune ordinelor celuilalt. În cazul khmerilor roșii, această dualitate e suprimată: doar Angkar, Organizația, numită și *Angkar Leu*, care se traduce prin „Organizația supremă“, reprezintă Puterea. În Kampuchia Democrată, statul dispare sau rămâne în umbră, administrația, atributul său principal, nu mai e nominativă, e desemnată cu litere diferite în funcție de prerogativele sale. B indică afacerile externe, K apărarea, P sănătatea etc., și fiecare dintre aceste administrații e condusă de un șef din Angkar.¹ Angkarul e aidoma Ființei supreme: de cele mai multe ori, dacă ajungi în fața ei, dacă ești chemat de ea înseamnă că vei muri, dacă nu-i respecti Legile te paște urgia.

CELE DOUĂSPREZECE PORUNCI ALE ANGKARULUI

Să aperi și să slujești încontinuu poporul, muncitorii și țăranii: să fii neclintit în dragostea, respectul și devotamentul tău față de popor;
Să i te dăruiești poporului și să-l slujești din toată inima oriunde și oricând;
Să nu atingi nimic din ce aparține poporului, nici măcar un ardei;
Să-ți ceri iertare în fața poporului atunci când greșești;
Să te porți fără cusur în viața de zi cu zi: să vorbești, să dormi, să pășești, să mănânci, să stai în picioare, să te așezi, să te distrezi asemenea poporului;
Să nu comiți nici o faptă suspectă și să te porți cuviincios cu femeile;
Să nu consumi nimic din ceea ce are caracter nerevoluționar;
Să nu joci jocuri de noroc;
Să nu te atingi de bunurile poporului și de cele ale statului;

1. Laurence Picq, *Au-delà du ciel*, Bernard Barrault, Paris, 1984, p. 42.

Să fii mereu modest față de popor, dar să rămâi mereu înflăcărat, plin de ură față de dușmanul tău;

Să-ți placă munca manuală și s-o execuți statornic;

Să lupți împotriva dușmanului și a obstacolelor cu toate puterile și să îndrăznești să faci toate sacrificiile pentru poporul format din muncitori și din țărani.

Apud Ong Thong Hoeung, J'ai cru aux Khmers rouges, Buchet-Chastel, Paris, 2003, pp. 58–59.

Venerarea față de Angkar se inspiră din vocabularul religios. Poporul cambodgian e îndemnat să „creadă” în Angkar, să-l „iubească”, să-și „aducă aminte de binefacerile sale”, să-i „mulțumească” Organizației că „l-a mântuit de robie”, că l-a făcut „stăpân peste fabrici și peste glie”, că „a înviat sufletul național” și trebuie „să-i aducă mulțumiri” pentru orice.¹ Biroul 870, care desemnează Conducerea, pe Pol Pot în persoană, va preciza în iulie 1977 modul în care trebuie folosit Angkarul: „Cuvântul «Angkar» nu trebuie să fie folosit decât pentru a desemna Pâk [partidul]. Trebuie să spunem: «Angkar ordonă.» Acest cuvânt nu trebuie folosit pentru a desemna un individ. Angkar este un grup care se ocupă de politică și comandă ca planul să fie îndeplinit. Angkar nu se folosește pentru un individ, ci pentru un grup de conducători. Dacă vorbim despre un individ, trebuie să folosim cuvântul *samakmith*, «tovarăș». Dacă folosim cuvântul «Angkar» pentru a desemna un individ, nu contribuim deloc la punerea bazelor noastre politice. Angkar este un grup de bărbați și de femei care conduc Kampuchia Democrată. Trebuie să difuzați această informație.”² Angkarul e stăpânul tuturor lucrurilor, atât al naturii, cât și al oamenilor. Un fruct căzut pe jos aparține Angkarului, vai de cel care-l ridică fără autorizație.³ Totul e organizat în așa fel încât Angkarul știe tot despre toți, în vreme ce nimeni nu știe nimic și nu trebuie să știe nimic despre Angkar. Organizația e un secret, doar existența ei rămâne o certitudine. Angkarul e o putere transcendentală care are rolul de a-i induce poporului supunerea totală față de stăpâni. Fiecare țară comunistă a funcționat până atunci ca o ideocrație; odată cu khmerii roșii Kampuchia Democrată devine o ideocrație supremă.

Cultul personalității capătă o formă extremă în Cambodgia, cu atât mai absurdă cu cât e practicat într-un mod generic. Orice formă de corespondență începe, în mod obligatoriu, prin evocarea Angkarului și a „Fratelui Mai Mare (Pol Pot), Cel Mai Respectat, Cel Preaiubit”⁴. Cu cât conducătorul e idealizat mai mult, cu atât e mai imaterial, mai de temut, asemenea lui Dumnezeu. Într-un sistem totalitar, cu cât e mai mare

1. François Ponchaud, *op. cit.*, p. 117.

2. *Apud Ong Thong Hoeung, J'ai cru aux Khmers rouges, Buchet-Chastel, Paris, 2003, pp. 58–59.*

3. Philip Short, *Pol Pot: Anatomie d'un cauchemar*, ed. cit., p. 447.

4. Ben Kiernan, *op. cit.*, p. 152.

distanța dintre popor și „Liderul suprem“, cu atât acesta poate să-și impună mai mult puterea și să instituie teroarea, ca un fel de emanație divină. Conducătorii comuniști s-au refugiat întotdeauna în spatele unor înalte ziduri protectoare, de frica poporului, fără doar și poate, însă și pentru a menține aura mistică menită să-i fascineze pe contemporanii lor. „Fratele Numărul Unu“ nu apare în public și nimeni nu știe nici măcar cum arată. În cele câteva fotografii cu grupul conducător, comandantul khmerilor roșii apare întotdeauna în planul secund, ca un personaj secundar, anonim, în nici un caz ca un lider. Când a fost creat guvernul, la un an după preluarea puterii, numele Pol Pot e divulgat prima oară. Când a fost numit prim-ministru titular, scurta lui biografie îl prezintă ca „muncitor pe o plantație de arbori de cauciuc“. Această minciună „proletarizează“ originile „Numărului unu“, a cărui identitate reală rămâne un mister. Optsprezece luni mai târziu, cu ocazia unui miting la Stadionul Olimpic din Phnom Penh, Pol Pot vorbește pentru prima oară în public pentru a anunța un lucru evident: Angkar și partidul sunt unul și același lucru. Două zile mai târziu, când efectuează o vizită oficială la Beijing, niște fotografii care surprind evenimentul permit, în sfârșit, identificarea lui. Specialiștii îl recunosc în clișee pe Saloth Sar, un student khmer care venise să se perfecționeze în Franța la începutul anilor '50. Kampuchea Democrată va nega, până la prăbușirea regimului, această autentificare.

„E bine să-ți schimbi numele, îi spune Pol Pot într-o zi unuia dintre secretarii săi. Astfel îți derutezi dușmanul. Dacă păstrezi secretul, lupta e deja pe jumătate câștigată.“¹ „Fratele Numărul Doi“, supranumit „Ideologul“, Nuon Chea, pe numele său adevărat Long Bunruot, un funcționar neînsemnat la origine, dă asigurări că „secretul e fundamental“ pentru tot ce întreprinde puterea. El precizează: „Alegerile tovarășilor în funcții de conducere sunt secrete. Locurile în care trăiesc conducătorii noștri sunt secrete. Păstrăm secretul în privința datelor și locurilor unde au loc reuniunile. Pe de o parte, e o chestiune de principiu, pe de altă parte, un mijloc de a ne lua măsuri de precauție împotriva infiltrării dușmanilor. Cât vor exista lupta de clasă sau imperialismul, munca secretă va fi fundamentală. Doar secretul ne permite să controlăm situația. Ne bazăm totul pe secret.“² Nuon Chea explică astfel un mecanism esențial al totalitarismului. Secretul care învăluie Autoritatea – cine o deține, modul de funcționare – o face mai înspăimântătoare. De vreme ce nu i se poate atribui o identitate proprie, aceasta devine o entitate multiformă de care nimeni nu poate să scape. Angkarul are ochi precum ananasul, vede peste tot, spune un slogan al khmerilor roșii.

La fel ca toate puterile totalitare, partidul, Angkar, e în război cu restul lumii, cu poporul. Războiul e o necesitate a comunismului pentru

1. Apud Philip Short, *Pol Pot: Anatomie d'un cauchemar*, ed. cit., p. 15.

2. *Ibid.*, p. 435.

a justifica secretul, a mobiliza energiile, a proslăvi sacrificiile, a scuza eșecurile. Cuvântul „pace“ e peiorativ în Cambodgia lui Pol Pot, nu poate să existe nici un compromis și nici o colaborare între clase până când nu se obține victoria totală.¹ Kampuchia Democrată e într-un război permanent pe mai multe fronturi. Câmpul de luptă „din linia întâi“, care desemna odinioară frontul de „eliberare“, se referă, începând din acel moment, la șantierele unde se realizează marile proiecte care prezintă un interes colectiv; câmpul de luptă „din spatele frontului“ se referă la lucrările obișnuite. Cuvintele „a lupta“ și „a lansa ofensiva“ sprijină efortul din timpul războiului. Poporul trebuie să lupte pentru tot, să are și să grebleze, să defrișeze pădurea, să construiască diguri, să prindă pești, să producă medicamente... Ofensivele sunt lansate pentru creșterea animalelor, cultivarea orezului, seceriș... Vocabularul format cu rădăcina *youth*, care înseamnă „război“, se folosește în mod curent, propaganda nu vorbește decât de tovarăș-combatant, de solidaritate-combatantă, de activitate-combatantă... Realizările sunt prezentate ca niște victorii împotriva inundațiilor, a intemperiilor, a naturii...² Angkarul resemantizează sau modifică vocabularul în funcție de necesitățile ideologice, așa cum au făcut toate puterile totalitare. În cazul khmerilor roșii, nouvorba, preluând termenul inventat de George Orwell în romanul său 1984, are rolul de a structura mințile, de a limita reflecția, de a orienta gândirea, de a schimba moravurile, de a influența modul de viață în sensul vizat de Angkar.

NOUVORBA DIN KAMPUCHIA DEMOCRATĂ

Au fost eliminați din limbaj toți termenii considerați nepotrivii. În loc de „eu“, trebuia folosit cuvântul „noi“. Un copil le spunea părinților „unchiule și mătușă“ și altor adulți „mamă“ sau „tată“. Toate relațiile erau începând din acel moment colective: cuvintele care desemnau individul au fost eliminate sau au căpătat un nou sens. Termenii care marcau ierarhia, precum duzina de verbe care însemnau „a mânca“ și care se foloseau în funcție de rangul și de relațiile sociale ale individului în cauză, au fost înlocuiți de un verb unic folosit odinioară numai de țărani. Nuon Chea, Fratele numărul 2, „ideologul“ care a orchestrat aceste schimbări, a inventat neologisme, adesea provenite din vocabularul erudit pali*, pentru a traduce concepte politice fără echivalent în limba khmeră. Alte formule noi au fost preluate din argoul țărănesc: *bokk rukh*, „a lansa o ofensivă“, însemna literal „a vâri un țăruș într-o gaură“, prin care se subînțelegea un act brutal de sodomie. Conotația era cel puțin ciudată într-un regim atât de puritan, dar transmitea bine ideea unei lupte elementare și animalice pentru a depăși obstacolele materiale și a supune natura voinței omului. Nuon Chea, autoritatea supremă, împreună cu Pol Pot însuși, în materie de propagandă, controla și Radio Phnom Penh. La solicitarea sa, cuvintele pline de conotații lirice sau „burgheze“, precum „frumusețe“, „colorat“ și „confort“, au fost interzise la radio.

Philip Short, *Pol Pot. Anatomie d'un cauchemar*, Denoël, Paris, 2007, p. 419.

1. Ong Thong Hoeung, *op. cit.*, p. 58.

2. François Ponchaud, *op. cit.*, pp. 143–144.

* Limbă veche, de origine indiană, folosită în liturghia budistă (nota T.W.).

*

Se renunțase la „Bună ziua, ce mai faci?“, literal „Ești mulțumit și liniștit?“, înlocuit cu „Ești eliberat de orice febră?“, care corespundea mai bine preocupărilor cotidiene. Expresiile „mulțumesc“, „scuzați-mă“, „vă rog“ dispăruseră din limbajul curent.

Mai exista o folosire neobișnuită a cuvintelor „rație“, „a sprijini“ și „a deschide“. Fiecare distribuie de haine, sandale, alimente, medicamente etc. era exprimată prin „deschiderea unei rații“. Astfel, Angkarul „deschidea“, de exemplu, „o cămașă“, în vreme ce beneficiarul „era sprijinit“ de Angkar „cu o cămașă“. De altfel, era strict interzis ca indivizii să-și facă daruri unul altuia.

Această transformare a limbajului presupunea un nou comportament social și trebuia să determine respectul și egalitatea între toți. Așa a dispărut și „eu“ din limba vorbită, vădind astfel întâietatea elementului colectiv în raport cu cel individual. Nu se vorbea, nu se acționa decât în numele grupului. „Noi“ facem asta, „noi“ credem aia... Această înlocuire a cuvântului „eu“ cu „noi“, în numele abolirii oricărei forme de individualism, a fost bine asimilată de muncitorii simpli, dar a fost folosită de cadre pentru a crea confuzie.

Laurence Picq, *Au-delà du ciel*, Bernard Barrault, Paris, 1984, p. 42.

Khmerii roșii modificaseră vocabularul de zi cu zi pentru ca acesta să corespundă ambițiilor lor politice. Studiind dicționarul și manualele publicate de khmerii roșii, regăsim această preocupare de a controla reflecția indivizilor. Cuvintele folosite vehiculau propaganda și ideile stăpânilor lor. Khmerii roșii au preluat cuvinte simple din vocabularul cambodgian schimbându-le sensul.

În dicționarul de referință din 1938, scris de bonzi din acea perioadă, definiția sintagmei *hoeung sar* este: „Răul pe care i-l faci altuia. Omul n-ar trebui să aibă acest sentiment.“ În cartea de geografie a statului Kampuchia Democrată din 1977, definiția e complet diferită: „Luptă pe viață și pe moarte pe care o duce un popor împotriva unui grup politic sau a unui adversar.“ Sensul e schimbat total. Această sintagmă, în sensul dat de khmerii roșii, încurajează omul să-l lovească și să-l distrugă pe cel care e numit adversar. [...]

Pentru „a omori“, foloseau cuvântul *kamtech*, „a nimici“. E foarte violent. Înseamnă o distrugere totală. Se referă la tăierea brutală cu o mașinărie. E foarte eficace. Înseamnă să faci praf și pulbere. Nu mai crește nimic la loc. Nu presupune nici un sentiment, nici o reflecție. Cuvântul obișnuit e *samlap*. Acest cuvânt conține o noțiune de bine și rău. Când îi poruncești cuiva să omoare, dacă se gândește la fapta lui, dacă se gândește la bine și la rău, dacă îi e frică de karma, poate că va șovăi și nu va putea să meargă atât de departe cum vor conducătorii khmeri roșii. [...]

Se pare că în „a omori“ mai rămâne puțină morală, în „nimicire“ nu mai există nimic omenesc. [...] În cazul animalelor, nu se vorbește de nimicire, ci de omorâre. Prin *kamtech*, te preschimbi în praf purtat de vânt oriunde, nu mai rămâne nici o urmă de umanitate.

Rithy Panh (avec Christine Chaumeau),

La Machine khmère rouge, Flammarion, Paris, 2003, pp. 217–218.

Khmerii roșii practică, într-un mod accelerat în timp și concentrat în spațiu, ceea ce au experimentat deja alte țări comuniste. Kampuchia Democrată se construiește inspirându-se din metodele bolșevice, maoiste,

vietnameze, care i-au impresionat pe Pol Pot și pe tovarășii săi în timpul formării lor ideologice. Calvarul prin care va trece Cambodgia nu e deloc exemplar, poate doar amploarea crimei e exemplară. Expulzarea totală sau parțială a populației din locuințe rupe legăturile de solidaritate reciprocă și permite amestecul unor indivizi dezrădăcinați, pe deplin supuși. Majoritatea țărilor comuniste au deportat populații cu acest scop, khmerii roșii fac acest lucru la scara întregii țări. Practica generalizată a autocriticii prin care fiecare trebuie să-și recunoască greșelile și să denunțe „dușmanii” revoluției instaurează o atmosferă de neîncredere care îi stârnește pe cambodgieni unii împotriva celorlalți, lăsându-i singuri în fața Angkarului. Experiența a fost efectuată deja în multe închisori și lagăre comuniste, Kampuchia face din ea un sistem de educație, transformând țara într-un lagăr de concentrare gigantic.

El n-are nimic, tu n-ai nimic: absolutul comunist

Student la economie politică în Paris, militant împotriva regimului „marionetă” al lui Lon Nol, tânărul Ong Thong Hoeung e un marxist-leninist convins. A aderat, din capitala franceză, la Frontul Unit Național din Kampuchia, prezidat de Sihanouk încă de la crearea sa. 17 aprilie 1975 e o zi de sărbătoare pentru el. Cere imediat să se întoarcă în țară pentru a sluji revoluția. Va aștepta acest „privilegiu” mai mult de un an. În iulie 1976, Hoeung pășește, în sfârșit, pe pământul natal. Dezamăgirea începe încă de la coborârea din avion. Aeroportul e pustiu, niște bucăți de aparate zac împrăștiate pe piste, clădirea e părăsită. Patru tinere, îmbrăcate complet în negru, cu chipuri grave, verifică pașapoartele înainte de a le arunca într-un coș împletit: „Le veți primi înapoi mai târziu”, spun. O camionetă veche duce grupul spre capitală. Vegetația și-a reintrat în drepturi, casele sunt deschise larg, niște carcase de mașini blochează trecerea pe șosele și pe trotuare. O jale adâncă. Un comitet de primire îi așteaptă pe nou-veniți la fostul Institut Tehnologic al Prieteniei Khmero-Sovietice, viitoarea lor reședință. Bărbații și femeile adunați acolo pentru nou-veniți, fiind toți prieteni care s-au întors în țară cu câteva luni înainte, sunt de nerecunoscut: în straie negre, scheletici, murdari, plini de bube, știrbi, zâmbesc cu tristețe și dârzenie. Doi băieți de vreo cincisprezece ani, ținându-și puștile de-a curmezișul pieptului, scotocesc cu minuțiozitate prin bagajele aduse. Cărțile și aparatele de fotografiat sunt confiscate. La căderea serii, toate hainele sunt înlocuite cu două rânduri de haine negre și cu un *kramar*, eșarfa tradițională khmeră. Obiectele personale sunt „predate” Angkarului, bijuteriile sunt „oferite” ca să se cumpere tractoare și vehicule cu care se va construi și se va apăra țara. Micului grup i se dă o lecție de ținută: când stai în picioare, brațele trebuie să rămână pe lângă corp; nu trebuie să gesticulezi când vorbești. Părul e tăiat, la fel cum e cel al „combatanților și combatantelor”.

În acest mediu nou, Ong Thong Hoeung înțelege repede că orice cuvânt, orice gest, orice atitudine sunt interpretate. Exprimarea tristeții e la fel de condamnată ca exteriorizarea bucuriei, prima e considerată o formă de neîncredere față de Angkar, cealaltă – manifestarea egoistă a cuiva care nu se gândește decât la fericirea personală. Nici o prietenie, nici o simpatie față de aproapele tău nu e autorizată, pentru că aceste sentimente ar distra atenția care trebuie să fie îndreptată spre Angkar. Li se dau nume noi, adevărata identitate și originea fiecăruia trebuie să rămână secrete. La drept vorbind, fostul Institut Tehnologic nu e nici lagăr, nici închisoare. Locurile nu sunt împrejmuite cu sârmă ghimpată sau cu ziduri, totuși nimeni n-are dreptul să iasă. De altfel, nimănui nu i-ar trece prin cap să fugă. Unde să se ducă? Indivizii trebuie să-și asigure traiul cu grădina de legume pe care o îngrijesc laolaltă. Toate muncile se fac în comun. În timpul zilei au loc ședințe de critică-autocritică la care oamenii trebuie să ia cuvântul pe rând. Intervențiile trebuie să înceapă astfel: „Vreau să-mi exprim respectul față de tovarășii mei și față de Președinte.“ Din două în două luni, un seminar politic de câteva zile predica adevărul. Se vorbește despre lupta eroică a poporului khmer, despre succesul cooperativelor, despre viitor. Participanții își redactează autobiografia respectând directive precise. Apoi fiecare își citește textul în public, sala pune întrebări, acest ritual se numește „trecerea la o concepție de viață revoluționară“. Toți cei care nu corespund anumitor criterii, stabilite doar de „instructori“, dispar pentru totdeauna. După terminarea „formării“, Hoeung e trimis într-una dintre cele câteva fabrici din Phnom Penh care mai funcționează ca să „învețe de la muncitori“. Condițiile de muncă, foamea, boala decimează rândurile colegilor săi. Zilnic, zeci de copii care muncesc sunt trimiși la spital, suferind de paludism, de dizenterie. Hoeung se îmbolnăvește la rândul lui. La ieșirea din spital, pleacă la o cooperativă de la țară, o fermă-închisoare, de fapt, al cărei regulament stipulează, printre altele, că e interzis să fii bolnav, să faci zgomot când mănânci, să „te hrănești liber“ (să aduni fructele căzute), să stai de vorbă cu mai mult de o persoană o dată, cu excepția ședințelor.¹

Laurence Picq e o privilegiată a regimului. Această învățătoare franțuzoică, soția unui cambodgian care ocupă un rang înalt în ierarhia khmerilor roșii, a trăit cu soțul său la Beijing în anii '70 înainte de a veni în Kampuchia Democrată. Plasată în serviciul Informații și propagandă (în franceză) al direcției B, „Afacerile Externe“, e martora atmosferei de teroare care domnește în administrația noului regim. „Amplizarea și numărul mare al acuzațiilor de complot împotriva Angkarului începeau să dea fiori, va raporta ea mai târziu. Toată familia acuzatului, frați, surori, veri, nepoți, soția și copiii, nou-născuții, toți era vinovați de aceeași crimă. Se presupunea că toți cei care, de aproape sau de departe, intraseră

1. Ong Thong Hoeung, *op. cit.*, pp. 36–110.

în contact cu așa-ziii «trădători» făceau parte din «rețelele» organizate de cei acuzați. Participarea la o masă sau prezența la o ședință, strângerea unei mâini zâmbind erau dovezi de complicitate. „După cum va explica ea, „fiecare acuzat trebuia să-și prezinte viața, să reconstituie evenimentele și să enumere numele persoanelor cunoscute, întâlnite sau contactate. Listele cu 100 sau 200 de nume erau astfel un lucru obișnuit“. Prin denunțul generalizat, toată lumea devine vinovată. „Denunțarea prietenilor putea fi o modalitate de a te proteja, va recunoaște ea, dar presupunea și că îți asumi riscul de a-i vedea făcând același lucru, fără să fii sigur că Angkarul va pune pe mărturisirea ta mai mult preț decât pe a lor!“¹

În ceea ce privește controlul populației, ierarhizarea socială, urmărirea indivizilor și represaliile, Kampuchia Democrată atinge un fel de perfecțiune. Alte țări comuniste au introdus pașapoarte interne pentru a împiedica sau pentru a filtra migrațiile interne, mai ales dinspre sate spre orașe. Khmerii roșii încep prin introducerea unor permise pentru deplasarea dintr-un cartier în altul prin Phnom Penh, apoi sistemul e generalizat la regiuni pentru a fixa locuitorii deportați din orașe. La sate, unde e obligată să trăiască aproape toată populația, locuitorii se împart în trei categorii, fiecare cu drepturi diferite. Expresia „Cei cu drepturi depline“ se referă la „țăranii săraci și din clase mijlocii-inferioare“, potrivit tipologiei maoiste. Aceia au rații complete, pot să ocupe posturi politice în cadrul cooperativeelor, să intre în armată și să ceară să intre în partid. Sub ei, „candidații“ sunt hrăniți mai prost și au acces doar la posturile administrative de subalterni. „Destituiții“ sunt ultimii pe listele de distribuire, primii pe listele de execuție și nu se bucură de nici un drept politic.² Datorită rețelilor din regiuni, Angkarul știe ce se întâmplă în fiecare sat, în fiecare cooperativă, toate informațiile ajung de la bază la vârf, de la sinuciderea unei tinere care a refuzat o căsătorie impusă, până la hrana servită în cantine, de la nemulțumirile în privința transplantării orezului, până la condamnările pronunțate. Totul e codificat și funcționează cu eficacitate.

LANȚUL TERORII

Instrucțiuni oficiale

Populația trebuie să denunțe orice fărâdelege șefului de grup, de unitate, de sat, de subdistrict sau de cooperativă.

Satul sau grupul transmite denunțul, însoțit de observațiile sale, comitetului de conducere al cooperativei și efectuează el însuși arestări, cu aprobarea nivelului superior la care transferă deținuții.

Subdistrictul sau cooperativa, cu aprobarea nivelului superior, transferă deținuții la centrul de miliție de la nivelul său sau la centrul său de reeducare.

Centrul de miliție din subdistrict efectuează arestări prin autoritatea proprie, reține suspecti, dar poate decide să repună în libertate prizonieri reabilitați sau să-i trimită înapoi la reeducare.

1. Laurence Picq, *op. cit.*, pp. 102–103.

2. Philip Short, *Pol Pot: Anatomie d'un cauchemar*, ed. cit., p. 376.

Districtul verifică rapoartele despre încarcerare transmise de subdistricte și cooperative și hotărăște să efectueze arestări pentru încarcerarea în centrul de reeducare din district.

Centrul de reeducare din district supune prizonierii unor interogatorii și transmite declarațiile deținuților comitetului de sector; de asemenea, îi transmite acestuia deținuții solicitați.

Comitetul de sector hotărăște încarcerarea prizonierilor în centrul de securitate din sector, trece în revistă declarațiile deja obținute de centrul de reeducare și emite ordinele de execuție pentru centrul de reeducare de la același nivel.

Centrul de securitate din sector are autoritatea să efectueze arestări, încarcerări, interogatorii și execuții ale prizonierilor, precum și să-i trimită la S-21*; trebuie să transmită instanțelor din zonă rapoartele asupra interogatoriilor și declarațiilor prizonierilor.

Comitetul de zonă ordonă arestările pentru încarcerare centrului de securitate din zonă, trece în revistă declarațiile obținute la nivelul sectorului și trimite Comitetului Central rapoartele sale și declarațiile prizonierilor.

Centrul de securitate din zonă, pe lângă prerogative în privința arestărilor și execuțiilor, primește ordine de arestare de la S-21 și de la Comitetul Central.

Document oficial al khmerilor roșii, *apud* Francis Deron, *Le Procès des Khmers rouges*, Gallimard, Paris, 2007, pp. 98–99.

* Închisoarea de securitate 21, la Phnom Penh, numită și Tuol Sleng, literal „Dealul otrăvit”, principalul loc de detenție din capitală, ai cărui prizonieri erau cu toții condamnați la moarte (nota T.W.)

În cooperativa-lagăr de muncă în care se afla, Ong Thong Hoeung a văzut mulți motocicliști care veneau frecvent să-l caute pe câte unul dintre tovarășii săi de suferință, care apoi dispărea în noaptea totalitară. Într-o țară devastată de război, cu mijloace de comunicare limitate, traversată de sute de mii de deportați, într-un haos economic permanent, Angkarul a știut întotdeauna să găsească pe cine voia, lovind când avea chef, într-un mod complet arbitrar. Acest lucru trebuie pus pe seama unei birocrății remarcabile, în care fiecare individ e înregistrat, localizat pentru a fi pedepsit când îi vine vremea. Fiecare condamnat are un dosar în care sunt notate declarațiile sale, uneori pe zeci de pagini. „Ministrul apărării”, Son Sen, conduce poliția politică, un amestec de genuri care demonstrează, dacă mai e nevoie, războiul pe care khmerii roșii îl duc împotriva poporului. Petrece mai mult timp citind dosarele „vinovaților” decât interesându-se de chestiunile militare. Spre deosebire de majoritatea celorlalte țări comuniste, regimul nu-și dă silința să-și ascundă crimele printr-o „legalitate socialistă”. În Kampuchia Democrată, nu există nici un fel de instrucție, de proces, nici măcar regizat; arestarea, torturile, declarațiile, execuția, totul e pus în aplicare în mod eficient. Viteza de propagare a metodei explică amploarea masacrului într-un timp record.

Pentru transformarea unei țări într-un lagăr de concentrare e nevoie de o armată de paznici; un măcel la scară atât de mare fără folosirea unor arme de distrugere masivă presupune un număr uriaș de călăi. Conducătorii khmeri se inspiră din Revoluția Culturală, recrutează, începând

cu vârsta de 12 ani, tineri de ambele sexe. Provenind adesea din triburi primitive din zona de pădure din nord-est, care au fost întotdeauna în război cu vecinii lor, acești tineri reprezintă un material uman ușor de inițiat în folosirea violenței extreme. Ședințele de îndoctrinare ideologică, asemănătoare cu cele practicate de toate organizațiile de tineret comuniste din lume, sunt completate de ședințe de „oțelire a inimilor și minților” în timpul cărora acești viitori soldați-călăi sunt formați pentru a practica tortura și asasinatele.¹ Sunt înrolați într-o organizație extrem de rigidă și ierarhizată, sub comanda unei entități imperceptibile și omniprezente, Angkar, și li se cere o supunere oarbă, în caz contrar fiind executați. O mare parte din conducătorii khmeri roșii sunt foști profesori (mai ales Pol Pot, Ieng Sary), au învățat cum să organizeze și să instruiască tineretul.² Son Sen, care conduce poliția politică, e fostul rector al Institutului de Pedagogie. Și principalii responsabili ai regimului carceral care le dau comenzi tinerilor călăi au făcut carieră în învățământ.³ Raportul dintre magistru și elev este esențial în lanțul de subordonare al khmerilor roșii. În majoritatea cazurilor (53,1%), călăii zdrobesc cu lovituri de cazma sau de ciocan craniile victimelor lor îngenunchiate. Celelalte metode de execuție sunt armele de foc (28,6%), spânzurarea (6,1%), înjunghierea (5,1%), bătaia cu ciomagul (5,1%).⁴ Așa cum conducătorii maoiști au înțeles și au pus deja în practică, execuția manuală implică mai mult călăul în fapta sa, îl responsabilizează și îl face complice la crimă într-o măsură mai mare. Reapar obiceiurile cele mai barbare, pentru că ferocitatea lor ajută Angkarul să paralizizeze restul populației și să-și asigure loialitatea zbirilor săi printr-un legământ de sânge. Unele practici canibale în vigoare în epoca khmerilor issarak, primii rebeli comuniști din anii '50, care mâncau ficatul victimei pentru a-i absorbi forța, sunt folosite din nou în Kampuchia Democrată. Pe lângă ficatul gătit în diverse feluri, unele cadre din rândul khmerilor roșii prelevă vezica biliară a celui condamnat la moarte pentru fabricarea de medicamente. Călăii, care intră parcă în transă în timpul măcelului, pot să aibă comportamente de o brutalitate extremă. „Ne-am oprit într-un luminiș pe care nu-l cunoșteam, va povesti un tânăr khmer adus în adâncul pădurii. Închisoarea era o clădire lungă, strâmtă, cu pereți din bambus, acoperiș de paie și de tablă ondulată. Niște obiecte negre chircite, care nu-mi dădeam seama ce sunt, atârnav de marginea acoperișului. [...] După-amiază au adus o prizonieră nouă, o femeie însărcinată. Când treceau prin fața mea, o auzeam repetând că soțul ei nu era un fost soldat al lui Lon Nol. După un timp, un khmer roșu pe care nu-l mai văzusem s-a apropiat de ea ținând în mână

1. Norodom Sihanouk, *Souvenirs doux et amers*, Hachette-Stock, Paris, 1981, p. 84.

2. Marek Sliwinski, *Le Génocide khmer rouge*, L'Harmattan, Paris, 1995, pp. 80 și 155-156.

3. Henri Locard, Sonn Moeung, *Prisonnier de l'Angkar*, Fayard, Paris, 1993, p. 120.

4. Marek Sliwinski, *op. cit.*, p. 79.

un cuțit lung și a început să-i pună întrebări. “Urmarea povestirii e de o cruzime rară: „Îi rupse hainele, îi deschise stomacul și scoase bebelușul. M-am întors ca să nu văd. Dar n-aveai cum să scapi de strigătele ei în agonie. Au devenit gemete, apoi s-a făcut liniște. Era moartă. Asasinul a trecut calm prin fața mea, ținând fătul de cordonul ombilical. L-a atârnat de acoperișul închisorii lângă ceilalți, care erau deja complet uscați, negri și mumificați.”¹

Deportarea a milioane de cambodgieni dinspre orașe spre sate, de la nord la sud, de la vest la est, amestecul de populații provocat de khmerii roșii accentuează subjugarea. Ființa umană dezrădăcinată nu mai are decât reperele impuse de Angkar. Devine dependentă de Organizație ca să supraviețuiască. Individul deportat trebuie să învețe tot, să facă tot, trebuie să-și construiască locuința, să defrișeze pământul, să se hrănească într-un mediu adesea ostil, uneori lipsit de orice prezență umană înainte de sosirea lui acolo. Această situație are ca scop aducerea omului cât mai aproape de condiția de animal, înjosirea lui pentru a-l domina mai bine. Noul om khmer n-are timp să stea pe gânduri, e îndobitocit de muncă, chinuit de foame, trebuie în permanență să se lupte ca să trăiască. E redus la starea de animal de tracțiune, ideală pentru khmerii roșii. „Vedeți boul, tovarăși. Admirati-l! spune un cadru unui grup de deportați. Mănâncă unde îi spunem noi să mănânce. Când îi spunem să tragă plugul, el trage plugul.”² Obiectivul e distrugerea personalității pentru ca fiecare să ajungă să fie unit trup și suflet cu Angkarul. Individul trebuie să stea în umbră, lăsând în față grupul, singurul care are dreptul să existe. Transformarea presupune abolirea tuturor relațiilor personale care ar putea avea rolul de refugiu din calea voinței de dominație absolută a Angkarului. Bărbatul, femeia, copilul, familia nu își mai aparțin, sunt ai Angkarului.

CUM SE FACE REVOLUȚIA COMUNISTĂ?

*Metoda Khieu Samphan**

În primul rând trebuie distrusă proprietatea privată. Dar proprietatea privată există la nivel material și la nivel mental. Pentru a se distruge proprietatea privată materială, metoda adecvată a fost evacuarea orașelor. Dar cea mai periculoasă e proprietatea spirituală, aceasta include tot ce considerați că vă aparține, tot ce vi se pare că are legătură cu dumneavoastră – părinții dumneavoastră, familia dumneavoastră, soția dumneavoastră. Orice lucru despre care spuneți „e al meu” e o proprietate privată spirituală. E interzis să gândiți în termeni precum „al meu” și „a mea”. E greșit să spuneți „soția mea”. Trebuie să spuneți „familia noastră”. Națiunea cambodgiană e marea noastră familie. [...] Vă aflați sub protecția Angkarului. Fiecare dintre noi, bărbat, femeie și copil, e un element al națiunii. Suntem copilul Angkarului, bărbatul Angkarului, femeia Angkarului.

Și cunoștințele pe care le aveți în cap, ideile dumneavoastră, sunt o proprietate privată mentală. Pentru a deveni un adevărat revoluționar, trebuie să vă

1. Haing Ngor, *Une odyssee cambodgienne*, Fixot, Paris, 1995, pp. 194–199.

2. Pin Yathay, *L'Utopie meurtrière*, Robert Laffont, Paris, 1980, p. 305.

curățați mintea. [...] Prin urmare, pentru a deveni capabil să participați la revoluția comunistă, să vă plasați pe același plan cu oamenii obișnuiți din Cambodgia, țărani, trebuie în primul rând să vă spălați mintea.

Dacă reușim să distrugem toată proprietatea privată materială și mentală, oamenii vor fi egali. Din clipa în care vă permiteți să aveți o proprietate privată, o persoană va avea puțin mai mult, alta mai puțin și nu vor mai fi egale. Adevărata egalitate presupune că el n-are nimic și dumneavoastră n-aveți nimic. Dacă vă permiteți să aveți și cea mai mică parcelă de proprietate privată, nu mai sunteți un singur întreg și acesta nu mai e comunism.

Philip Short, *Pol Pot: Anatomie d'un cauchemar*, Denoël, Paris, 2007, p. 408.

*, „Președintele“ statului Kampuchia Democrată (nota T.W.).

Orice poate să deosebească individul de masă e confiscat, suprimat, distrus. În sate, casele sunt dărâmate, materialele recuperate sunt folosite la construcția cantinei comunitare și a unor colibe uniforme, mici, doar cât să dormi în ele. Viața privată e abolită, relațiile afective sunt canalizate cu grijă de Angkar. Cuplurile sunt separate și, în general, bărbații și femeile nu trăiesc niciodată împreună, nici măcar când mănâncă. Soția e numită „tovarășă familie“, deoarece khmerii roșii nu concep raporturile sexuale decât pentru reproducere. Ciclurile menstruale ale femeilor sunt notate, pentru ca ele să se poată întâlni cu soțul în perioada fertilă. Căsătoriile au loc cu aprobarea Angkarului, ceremoniile sunt colective, pentru zece-douăsprezece cupluri, organizate în funcție de posibilitățile de fecundare a miresei. După ce soția rămâne însărcinată, soțul nu o mai vede. Cadrele nu se supun regulilor care se aplică în cazul poporului. Primarii satelor violează tinerele, cerând apoi să fie executate din cauza moravurilor lor ușoare. În plus, niște bordeluri clandestine le permit celor din ierarhia khmerilor roșii să se dedea unor plăceri interzise tovarășilor de rând.

„Mamele nu ar trebui să fie încurcate de progenitura lor“, hotărăște Pol Pot în august 1976. Copiii care au mai mult de 7 ani sunt despărțiți de părinții lor și pleacă să trăiască în comunitate. Jucăriile sunt interzise, ca să nu distragă mințile celor tineri de la generozitatea Angkarului. Educația e considerată periculoasă de către khmerii roșii, care știu că „ignoranța înseamnă forță“. Școlile primare și gimnaziale sunt închise începând cu 17 aprilie, învățământul depinde de bunăvoința primarilor satelor. Copiii cei mai mici sunt folosiți la munci ale câmpului ușoare. În general, „profesorii“ lor se mulțumesc să-i învețe imnuri revoluționare. Cei mai mari pleacă din sate pe la vârsta de 10 ani, mergând să lucreze în oraș ca muncitori, zidari, cantonieri... Fiii și ficele cadrelor sunt, cum se cuvine, privilegiați. Învățătoarea Laurence Picq, care are dreptul la un regim special în calitate de soție a unui conducător, ajunge să le predea copiilor nomenclaturiștilor din Ministerul Afacerilor Externe. „Elevii aveau între 9 și 12 ani, era prima dată când mergeau la școală, va povesti ea. Unele fete plângeau și își chemau mama.

— Unii plâng după mama lor, se spunea, dar poate mama lor să le dea ce le dă partidul?

— Nu! răspundeau atunci la unison copiii.⁴¹

Copiii pot fi folosiți pentru a-și spiona părinții sau adulții, în general, devenind niște reușite variante în miniatură ale lui Pavlik Morozov². „Copiii se amestecau cu noi, credeam că sunt fii de săteni, va mărturisi un cambodgian, dar, când s-a întâmplat ca unul sau altul din grupul nostru să fie chemat, apoi să dispară, am înțeles că acei copii raportau Angkarului cuvintele noastre.“

Istoria statului Kampuchia Democrată seamănă cu cea a altor țări comuniste și într-un domeniu în care toate, fără excepție, au dat faliment: economia. Conducătorii khmerilor roșii au crezut că sunt mai radicali decât ceilalți, au sperat că ajung mai repede la comunism abolind peste noapte proprietatea privată, făcând tabula rasa din inegalități – „adevărata egalitate presupune că el n-are nimic și tu n-ai nimic“, a spus Khieu Samphan –, suprimând raporturile comerciale corupte de bani. N-au făcut decât să cufunde țara într-un colaps gigantic, o caricatură de economie socializată, care prezintă simptomele eșecului comunist. Un cadru khmer roșu de rang înalt, abia sosit de la Beijing, va descrie starea în care a găsit Ministerul Industriei unde era repartizat: „În primul rând, nu exista administrație. Cadrele stăteau jos afară, sub un copac. Când venea cineva, îl întrebau: «De ce ai nevoie? De ulei? Du-te să cauți la fabrica aia sau ailaltă.» Și îi dădeau un bon. Nu păstrau nici măcar un duplicat. Se întâmpla ca omul să se ducă la fabrică doar ca să i se spună că nu se găsește ulei. Nimeni nu era la curent cu nimic. Nu se ținea nici un fel de contabilitate.“³ Kampuchia trăiește bazându-se pe bogățiile Cambodgiei de odinioară, țara nu mai produce nimic sau aproape nimic. Mașinile au fost dezmembrate, din caroseriile lor topite se fac brăzdare de plug, motorul se folosește pentru pompe de apă, roțile echipează căruțele, nu contează că nu există nici benzină care să le pună în mișcare pe primele, nici boi de înhamat la celelalte. Uneori, vagoanele sunt trase de oameni, pentru că nu există locomotivă. Pentru a acoperi din punct de vedere ideologic aceste neajunsuri, regimul decretează că mecanizarea e o slăbiciune, o formă de neîncredere în mase, în puterea lor de muncă, în cazul de față.⁴ Cunoștințele tehnice sunt respinse, considerându-se că sunt impregnate de spiritul capitalist. Experiența dobândită la locul de muncă

1. Laurence Picq, *op. cit.*, p. 125.

2. Pavlik Morozov e tânărul pionier care și-a denunțat tatăl, un așa-zis complice al culacilor în Marea Teroare, din vremea lui Stalin, pe care propaganda din acea perioadă l-a transformat într-un exemplu care trebuia urmat de toți tinerii sovietici [v. și *supra*, cap. 6, „Călăii voluntari ai lui Stalin“ – n. tr.].

3. Frazе consemnate de Philip Short, *Pol Pot: Anatomie d'un cauchemar*, ed. cit., p. 398.

4. *Ibid.*, p. 450.

e ridicată la rangul de virtute, din cauza căreia catastrofele se înmulțesc. Baraje construite în pofida oricărei rațiuni cedează la primele ploi puternice. Într-o economie care a redevenit preponderent agrară, chiar primitivă, disprețul față de regulile elementare de dezvoltare are consecințe dramatice. Aproape un milion de morți au fost provocate de regimul khmerilor roșii în urma foametei cauzate de incapacitatea conducătorilor de a conduce sectorul vital al agriculturii. Deportările de populații dezorganizează recoltele, înlocuirea țăranilor liberi (75% din populația activă înainte de 1975) cu o mână de lucru subjugată declanșează o scădere vertiginosă a producției; pentru că recoltele nu sunt suficiente, rezervele se epuizează, colectările obligatorii destinate să îndeplinească obiectivele planului și să hrănească un aparat birocratic supraîncărcat se fac în detrimentul producătorilor; folosirea recoltelor (mai ales de orez) pentru a se cumpăra arme din China reduce partea rezervată pieței interne. Foametea care rezultă e folosită de regim, ca în Uniunea Sovietică sub Stalin, ca în China sub Mao, pentru a lichida „dușmanul de clasă”. Populațiile din provinciile de sud ale țării, cucerite de curând, sunt mai afectate de flagel decât cele din nord controlate de mult timp de khmerii roșii.¹ Foamea, exterminarea prin foame e și în Kampuchia Democrată mijlocul cel mai eficace de a supune poporul.

După un an de la preluarea puterii de către khmerii roșii, refugiații au început să năvălească la frontiera thailandeză, după ce au înfruntat mii de pericole ca să ajungă până acolo. „Doar dacă ai văzut cu ochii tăi un imigrant poți să-ți imaginezi ce viață a dus”, va povesti părintele François Ponchaud, unul dintre primii occidentali care au încercat să alerteze lumea în privința dramei desfășurate cu ușile închise în Kampuchia. „Sary, cu care m-am întâlnit pe 15 iunie 1976, a doua zi după sosirea lui, era un om hărțuit, cu ochi speriați, care avea fața și membrele umflate de la beri-beri. Răspundea doar în monosilabe. Mi s-a părut un om fugit de la casa de nebuni.”²

Destinație finală: S-21

În martie 1976, un document al Comitetului Central al PCK adresat Comitetului Permanent și Statului-Major al Forțelor Armate le acordă acestor instanțe conducătoare „dreptul de a hotărî distrugeri în interiorul și în afara rândurilor”. Într-un limbaj clar, conducerea primește o aprobare iscălită în alb pentru epurarea partidului-stat. Paranoia, caracteristică puterii totalitare desprinse de orice realitate exterioară, care, din această cauză, se consideră asaltată din toate părțile, îi cuprinde și pe

1. Marek Sliwinski, *op. cit.*, pp. 87–96.

2. François Ponchaud, *op. cit.*, p. 233.

Pol Pot și pe cei din anturajul său. Epurările n-au așteptat să fie cucerită țara pentru a decima rândurile khmerilor roșii, dar începând din acel moment vor căpăta proporții dementiale. Lichidarea „tovarășilor dubioși“ face parte din lupta de clasă care are rolul de a duce la progres, atât în Phnom Penh, cât și în celelalte capitale comuniste. Stalin așteptase aproape un deceniu după ce a preluat puterea pentru a lansa Marea Teroare, în timp ce Pol Pot trece la ofensivă la un an după căderea orașului Phnom Penh. Partidul cambodgian are în acea perioadă între 14.000 și 18.000 de membri potrivit surselor, controlează o clasă conducătoare formată din aproximativ 85.000 de persoane.¹ Această „elită“ avea să fie prima vizată de directiva Comitetului Central, începând cu cei mai educați, țara cufundându-se și mai mult în ignoranță.

Se creează o structură și se alege un loc pentru lansarea epurării. Poliția politică, Santebal, înființează S-21, un centru pentru interogatorii și exterminare în slujba înaltei conduceri din Kampuchia Democrată. Începând din acel moment, Santebal și S-21 se vor contopi pentru a desemna această secțiune specială de maximă securitate. S-21 își va exercita teroarea în trei locuri specifice în Phnom Penh: Tuol Seng, un fost gimnaziu, care devine cartierul general și principalul centru pentru interogatorii; Choeung Ek, un fost cimitir chinez folosit ca teren pentru execuții; Prey Sâr, un lagăr de muncă silnică.² La conducerea S-21 e pus șef un individ căruia i se spune Duch. Bărbatul, în vârstă de 34 de ani, e specialist în interogatoriile de orice fel începând din 1967. Atunci a început să-și exercite talentul în mișcarea de rezistență, în lagărul M-13 din Omleang. Duch, pe numele lui adevărat Kaing Guek Eav, e un fost profesor de matematică, pasionat de cultura franceză. Inteligent, cu memorie bună, meticulos, conștiincios și preocupat de detalii, îi place să fie văzut bine de superiorii săi.³ Porecla Duch pe care și-a ales-o înseamnă, literal, „școlarul care e în picioare când învățătorul îi cere să se ridice în picioare“, va explica el mai târziu, cu mândrie.⁴ Duch își ia ca asociat unul dintre foștii săi colegi profesori, de biologie în cazul de față, Mam Nay, căruia i se spune Cham, un albinos înalt. S-21 va folosi 166 de persoane alese dintre membrii cei mai de încredere ai aparatului de securitate. Acești „angajați“ au vârste cuprinse între 13 și 25 de ani, 25 dintre ei au peste 21 de ani, aproximativ 20 – sub 18 ani. Un sfert din efective își spun fii de „țărani săraci“, 99 se prezintă ca „țărani de clasă medie-inferioară“, 16 se declară „țărani înstăriți“, 5 sunt studenți, unul e profesor. Acest personal se va împărți în trei categorii: cei care conduc interogatoriile, cei mai

1. Francis Deron, *op. cit.*, p. 35.

2. *Ibid.*, p. 449.

3. Aceste trăsături de caracter apar în raportul psihiatric redactat despre Duch la solicitarea Camerelor extraordinare din cadrul tribunalelor cambodgiene, denumirea dată tribunalului internațional însărcinat cu judecarea crimelor comise de khmerii roșii la Phnom Penh începând din februarie 2009.

4. *Apud* Pierre-Olivier Sur, *Dans les yeux du bourreau*, JC Lattès, 2010, p. 51.

numeroși; documentariștii, care au rolul de a transcrie interogatoriile, și gardienii¹. Înainte de a intra în funcție, fiecăruia i se cere să redacteze o autobiografie detaliată. Formalitatea e un mijloc eficace de a-i controla. Acești tineri izolați, despărțiți de familia lor, de rădăcinile lor, sunt dezgoliți, își pierd complet intimitatea, oferindu-i partidului mijloacele de a folosi calitățile și defectele pe care le-au mărturisit singuri.²

S-21 e rezervat tovarășilor care au „trădat” partidul. Nimeni nu știe nici cum, nici de ce sunt aleși „vinovații”, potrivit tradiției bolșevice. Despotismul devine absolut atunci când nu se cunosc motivele arestării unei persoane sau soarta care-o așteaptă. În Kampuchia, oamenii dispar fără să știe nici unde merg, nici de ce sunt duși acolo. Anturajul nu poate afla niciodată ce s-a întâmplat cu ei, în lipsa unui proces și a unei condamnări pronunțate. Scenariul e adesea același. Un grup de soldați se prezintă cu o listă într-o cooperativă, o uzină, un minister, un lagăr de muncă... Tovarășii înscriși sunt chemați sub pretextul plecării iminente spre alt loc, unde „vor merge să studieze”. Familia „vinovatului”, soție, copii, bunici, trebuie să-l însoțească. După ce e strânsă toată lumea, începe coșmarul. Fiecare e încătușat, sunt legați la ochi și toți sunt suiți cu forța în camioane militare acoperite cu prelate. Discreția, chiar secretul se impun în această fază de arestare; dispariția bruscă a tovarășilor accentuează teroarea pe care vrea s-o exercite Angkarul. Prizonierii nu știu care e destinația lor finală, S-21. În Cambodgia, nimeni nu cunoaște acest nume, acest loc, nici măcar existența lui, în afară de cele mai înalte cadre din PCK. După sosirea la Tuol Sleng, fosta școală transformată în închisoare-centru pentru interogatorii, grupul e dat jos cu brutalitate din mașini. Soldații însoțitori nu au dreptul să pătrundă în S-21. Tuol Sleng e o închisoare pentru exterminare, dacă intri înseamnă că nu mai ieși în viață. Odată trecut pragul, nu mai există nici „frați”, nici „tovarăși”, prizonierilor nu le rămâne decât dreptul de a se supune ordinelor urlate. Tot cu ochii acoperiți, deținuții sunt legați unul de celălalt cu o funie înfășurată în jurul gâtului, trasă de un gardian. Izbindu-se între ei, împleticindu-se pe solul pe care nu pot să-l vadă, sunt târați ca niște animale duse la abator. Prima lor etapă e sala de înregistrări. „Când soseau, știam că urmau să moară, va preciza un fost gardian care se ocupa de registre. Trebuia să le notez doar numele și datele biografice și să-i bag în celulă.”³ Fiecare prizonier e fotografiat în timp ce ține în mâini un panou cu un număr și cu data sosirii sale. Comitetul Central al PCK impune această formalitate, ca dovadă a arestării „vinovatului”. Toți prizonierii sunt fotografiați, inclusiv bebelușii cu mama lor. Apoi deținuții sunt duși în celulele lor, pe vremuri săli de clasă acum goale, fără pat, fără toaletă. Bărbații într-o parte, femeile și copiii în cealaltă. Prizonierii stau întinși pe spate pe

1. Francis Deron, *op. cit.*, pp. 84–85.

2. Rithy Panh (avec Christine Chaumeau), *La Machine khmère rouge*, Flammarion, Paris, 2003, p. 126.

3. *Ibid.*, p. 143.

jos, pe o rogojină din frunze de palmier, unul lângă altul, fără să aibă dreptul să se miște, cu picioarele blocate de lanțuri. „În fiecare celulă era o liniște adâncă, va mărturisi un gardian. Dacă se auzea un zgomot de lanț, oricât de mic, gardianul îi lovea pe prizonieri. Când ieșeam, auzeam urletele de durere ale suspectilor în timpul torturii. Dar în celule nu trebuiau lăsați să facă nici un zgomot. Bebelușii plângeau, dar au fost puși într-un colț separat.”¹

În fiecare celulă e afișat un regulament :

„Dacă îți pun o întrebare, răspunde.

Nu încerca să eviți întrebarea mea.

Nu căuta pretexte în funcție de ce vrei să ascunzi.

Nu contesta ordinele mele, e strict interzis.

Nu face pe neștiutorul. Ești cel care îndrăznește să se opună Angkarului.

Dacă îți pun o întrebare, răspunde imediat, nu sta pe gânduri nici măcar un minut.

Când lovesc sau când electrocutez, e strict interzis să strigi.

Să nu faci nimic, rămâi așezat fără să te miști, așteaptă ordinele mele.

În lipsa ordinelor mele, să nu faci nimic.

Dacă îți ordon să faci un lucru, îl execuți imediat.

Dacă încalci un punct din regulament, primești zece lovituri de baston sau cinci șocuri electrice.”²

Secretul absolut e impus în continuare la Tuol Sleng. Fiecare echipă de gardieni e izolată de celelalte. Oamenii nu se întâlnesc la cantină, comunicarea între grupuri e interzisă, toate vizitele în exterior, la familie, în sat sunt, de asemenea, interzise. „Nu văd, nu aud, nu vorbesc, nu știu” e codul de conduită al gardienilor de la S-21. În secțiunea unde au loc interogatoriile, „e interzis să vorbești despre răspunsurile dușmanului (prizonierilor) cu un tovarăș, chiar dacă face parte din aceeași unitate”, precizează regulamentul. „E interzis să dezvălui secretul. Nici cel care lucrează cu tine nu trebuie să știe”, se mai ordonă. Acest secret impus are o singură funcție: să-i permită Angkarului să urzească singur mecanismele de represiune puse în aplicare de Tuol Sleng în condițiile în care, la fața locului, nimeni nu are o vedere de ansamblu în privința scopurilor urmărite. Astfel, influența Organizației asupra tuturor, atât asupra prizonierilor, cât și a călăilor, e accentuată. Fiecare gardian își supraveghează tovarășii și redactează despre ei rapoarte pentru a „[le] pune în evidență calitățile și defectele”³. În fiecare lună are loc o reuniune politică prezidată de Duch, în cadrul căreia sunt analizate sarcinile

1. *Ibid.*

2. *Ibid.*, p. 176. Francis Deron, *op. cit.*, p. 68, oferă o traducere puțin diferită a acestui regulament, așa cum apare în Muzeul de la Tuol Sleng, dedicat victimelor din acel loc.

3. Instrucțiuni scrise date gardienilor de la Tuol Sleng, în Rithy Panh, *op. cit.*, p. 149.

îndeplinite și sunt practicate critica și autocritica. Duch încurajează concurența între echipe pentru a obține cele mai bune rezultate.¹

În celulă, ziua se scurge, fiecare așteptând să-i vină rândul la interogatoriu. Orarul „ședințelor” e precis: de la ora 7 la ora 11, apoi de la ora 14 la ora 17, în sfârșit, de la ora 19 la ora 23. „Nici o regulă generală nu fixa numărul de interogatorii la care putea fi supus un deținut sau durata acestora. Ședințele de interogatoriu se terminau doar când mărturisirea redactată era considerată «satisfăcătoare».”² Duch a dat următorul ordin: „Nici un suspect nu trebuie să fie executat înainte de a face declarații, pentru că moartea lui e inutilă.”³ Călăii nu-și ascund metoda, regulamentul de la S-21 afișează folosirea torturii ca metodă corectă. Zidurile de la Tuol Sleng nu sunt izolate fonic, urletele celor torturați răsună în tot centrul și în împrejurimi. Cartierul fostei școli a fost golit de locuitori, asemenea celorlalte părți din Phnom Penh. Doar gardienii închisorii pentru exterminare trăiesc acolo, iar ei știu prea bine ce se întâmplă în spatele acelor ziduri. O metodă excelentă de a pregăti prizonierul să mărturisească este să-l faci să audă cum suferă ceilalți.

INSTRUCȚUNI DATE CĂLĂILOR

Pe primele pagini dintr-un caiet negru aparținând unui membru al grupului care desfășoară interogatorii din S-21, scrie cu litere mari:

„Pentru a conduce un interogatoriu bun, trebuie:

- să recuperați informația
- să adunați cât mai multe puncte importante pentru a putea să le folosiți pentru a zdrobi dușmanul
- să exercitați presiune politică
- să puneți întrebări insultând
- să torturați
- să examinați și să analizați răspunsurile pentru a continua interogatoriul
- să examinați și să analizați răspunsurile pentru a stabili documentația
- să păziți bine dușmanul ca să nu moară, să nu comunice cu alții
- să păstrați secretul.

E necesar să ne întărim conștiința împotriva dușmanului. Această conștiință e sistemul nostru nervos. Trebuie să fim responsabili în fața Partidului, îndeplinindu-ne misiunea.

Metodă de redactare a documentului:

Trebuie să-i faceți să descrie scenele vieții lor pline de trădare.

Lectura mărturisirii trebuie să dezvăluie istoria secretă, edificatoare și perfect clară a cauzelor spionajului lor, care ne macină din interior. Trebuie să descrieți etapă cu etapă, potrivit planului lor.

E bine să scrie ei înșiși, în cuvintele și frazele lor.

1. *Ibid.*, pp. 121–123.

2. Hotărâre judecătorească de trimitere în fața Camerelor extraordinare din cadrul tribunalelor cambodgiene (nota 2, p. 77).

3. *Apud* Francis Deron, *op. cit.*, p. 118.

Procedură pentru interogatoriu:

Există două moduri:

- presiunea politică trebuie să se exercite în mod constant;
- tortura e un procedeu complementar.

Experiența ne-a arătat că tovarășii au practicat-o prea mult, dându-i mai multă importanță decât presiunii psihologice. E o greșeală la care trebuie să ne gândim.

Dușmanul nu mărturisește ca să ne ajute.

Mărturisirea sub presiune politică are cea mai mică valoare.

Tortura e inevitabilă. E nevoie de puțină sau de multă tortură? Aceasta-i întrebarea.

Practica torturii:

Tortura are ca scop obținerea unui răspuns.

Nu o practicăm ca să ne distrăm.

Prizonierul trebuie făcut să sufere ca să răspundă repede. E necesar să fie lovit, ca să-i fie teamă, ca să fie terorizat.

Nu o folosim pentru a ne descărca mânia.

Prizonierul trebuie lovit ca să-i fie teamă, dar în nici un caz nu trebuie să moară.

Înainte de tortură, trebuie să i se verifice starea de sănătate, să fie examinat bastonul și nu trebuie să acționăm prea repede, pentru că, dacă moare, pierdem documentul*.”

Rithy Panh (avec Christine Chaumeau),

La Machine khmère rouge, Flammarion, Paris, 2003, pp. 150–154.

* În cadrul dezumanizării vizate de călăi, cuvântul „document” îl desemnează pe cel torturat (nota T.W.).

Prizonierul știe că-l așteaptă tortura, dar nu trebuie să știe ce soartă va avea. „Trebuie să devină nesigur, să fie cuprins de îndoială și mai ales trebuie să-i lăsați speranța că poate va trăi, recomandă manualul dat personalului de la S-21. Trebuie să i se explice prizonierului că e în mâinile poliției politice a Partidului (Santebal). [...] Trebuie să fie convins că Partidul e cel care hotărăște dacă e lăsat în viață sau e distrus.”¹ Sunt folosite diferite metode de tortură: lovituri, electrocutare (urechi, părți genitale), asfixiere prin cufundarea într-o cadă sau cu un sac de plastic pus pe cap, apă turnată în nări, excremente înghițite, unghii smulse...² Atât călăii, cât și victimele știu că mărturisirile smulse sunt false, dar ce contează, mărturia trebuie să fie încununarea procesului menit să satisfacă nevoia Angkarului de a vedea trădarea, având rolul de a liniști conștiința celor care pun în aplicare execuțiile. Prizonierul care a mărturisit e un om mort. „Se inventa o activitate de sabotaj, se inventau dovezi pentru a putea executa un individ, va mărturisi un călău. Nu

1. Rithy Panh, *op. cit.*, p. 159.

2. Rezumat al hotărârii judecătorești de trimitere în fața Camerelor extraordinare din cadrul tribunalelor cambodgiene.

exista un tribunal care să-l judece. Când documentul era terminat, era dus la locul execuției. Fiecare om are memoria lui, fiecare are istoria lui. Toată memoria lor trebuia demontată și transformată într-o activitate de trădare. Prietenii și familiile lor deveneau rețele în această activitate de trădare. Deodată existau dovezi. Individul putea fi omorât. Apoi cei care făceau parte din aceste rețele erau arestați și întemnițați.¹ Duch recitește toate interogatoriile și pune iar întrebările, când e necesar. Această uriașă muncă birocratică e coordonată de Comitetul Central al Partidului, ținut la curent în legătură cu evoluția anchetelor. Când un prizonier rezistă, CC e informat în legătură cu metodele de tortură folosite pentru ca Angkarul să știe că și-au făcut treaba călăii. Atunci conducerea partidului dă ordin ca interogatoriile să fie continuate: „În cazul fratelui Ya, poți să folosești mult timp metoda dură, chiar dacă va duce la moarte, îi ordonă Duch unuia dintre călăii săi după ce a primit instrucțiunile Comitetului Central. Dacă moare, nu vei fi învinuit că nu ai respectat disciplina revoluționară.”²

Călăii nu sunt monștri, ci ființe obișnuite care mai târziu vor găsi tot felul de scuze ca să-și explice gesturile: ordinele, lipsa unei alternative, riscurile pentru viața lor, destinul ineluctabil al prizonierilor, condamnați oricum la moarte. „Tortura nu era un lucru greșit pentru că, după o lună, prizonierii erau deja pe jumătate oameni, pe jumătate cadavre, erau animale fără suflet, va spune un călău, Khân. Eram arogant, aveam putere în raport cu dușmanul, nu mă gândeam la viața lui. Îl priveam ca pe un animal. Când ridicam mâna, inima mea n-o oprea. Inima și mâna cooperau. Asta era tortura.”³ Duch are drept de viață și de moarte asupra fiecărui prizonier. „Nu câștigăm nimic dacă rămâne în viață, nu pierdem nimic dacă îl lichidăm” e deviza lui.⁴ Ia hotărâri în ultimă instanță dacă ancheta e încheiată. Atunci scrie pe dosarul „vinovatului” acest cuvânt simplu, *Kam*: de la *kamtech*, „a nimici”, „a zdrobi”.⁵ Copiii nu sunt cruțați. În general, sunt omorâți separat de părinții lor, pentru că „puteau să strige și să plângă și acest lucru dezvăluia secretul”, va explica un călău. Pentru ca despărțirea de părinți să aibă loc fără prea multă suferință, copiii sunt duși, chipurile, să primească îngrijiri.⁶ De exemplu, într-o zi din luna iulie 1977, sunt omorâți 160 de copii. Au fost cazuri când copiii au fost aruncați de sus, de pe clădire.⁷

1. Rithy Panh, *op. cit.*, p. 170.

2. *Ibid.*, p. 211.

3. *Ibid.*, pp. 153 și 237.

4. *Apud* Pierre-Olivier Sur, *op. cit.*, p. 44.

5. Francis Deron, *op. cit.*, p. 61.

6. Rithy Panh, *op. cit.*, p. 197.

7. Hotărâre judecătorească de trimitere în fața Camerelor extraordinare din cadrul tribunalelor cambodgiene.

EXECUȚIILE

Mărturisirile unor călăi

Thi, arhivar:

— După ce se termina interogatoriul, Duch scria numele prizonierilor care trebuiau să fie „îndepărtați” și ale celor care trebuiau să fie „păstrați”. Eu notam numele prizonierilor și numerele celulelor. Eu pregăteam cheile. La lăsarea serii, îi dădeam lui Houy registrul și cheile celulelor.

Houy, gardian-șef și călău:

— Când primeam registrul, pentru evitarea oricărei greșeli, recunoșteam prizonierul, îi puneam cătușele la mâini. Îl legam la ochi, îi dezlegam picioarele și îl luam. Prizonierul întreba dacă îl duc la moarte. Răspundeam: „Nu, pleci spre o casă nouă.” El insista și îl avertizam: „Să nu faci scandal, că te lovesc!” Atunci puneam un scăunel aproape de camion ca să-i ajut să urce. [...] Dacă deținuții erau soț și soție, nu-i puneam în același camion. Ne temeam că-și vorbesc, se recunosc și strigă; n-ar mai fi fost nici un secret. Dar deținuții nu știau că vor fi executați împreună la Choeung Ek. Dacă erau mulți prizonieri, rămâneam la Choeung Ek și camioanele se duceau și se întorceau. [...]

Construiserăm o baracă pentru deținuții aduși de la S-21. Dădeam camionul înapoi până la baracă, ridicam prelată. Aruncam pe jos prizonierii și îi puneam să intre în baracă. Le spuneam: „Să nu vă fie teamă, mergeți într-o casă nouă.” Dădeam drumul la grupul electrogen ca să nu audă nimic, să-i asurzim. Le ceream să iasă unul câte unul. Notam numele și îi duceam ca să-i omorâm la groapa care era deja săpată. [...]

Duch stătea pe o rogojină și fuma. Aștepta să asiste la execuție pe marginea gropii. Cunoștea toate numele celor aproape treizeci de persoane care trebuiau distruse. [...] Puneam deținutul în genunchi. Avea mâinile legate la spate și un *krama* pe ochi. Luam o bară de fier și îl loveam ochind ceafa. Cădea cu fața în jos. Îi tăiam gâtul cu un cuțit. Apoi îi scoteam cătușele. Luam și hainele, dacă nu erau pătate; pe cele pătate de sânge nu le luam. [...]

După execuție, verificam registrele. Dacă lipseau prizonieri, trebuia să scoatem corpurile și să le numărăm iar. Când numărătoarea era bună, le aruncam în groapă și acopeream bine totul. Eu adunam cătușele și puneam hainele în camion ca să îmbrăcăm alți deținuți.

Kry, șofer de camion:

— Am condus camionul până aici. Houy a strigat: „Ajută-ne să facem de gardă.” M-am dus să fac de gardă în fața barăcii cu deținuți. Mai târziu, noaptea, a strigat: „Tovarășe, ajută-ne!” Atunci am dus deținutul la locul execuției. Cadavrele puteau, sângele putea. Am făcut două-trei drumuri dus-întors, mă dureau picioarele. Apoi m-am întors ca să fac de gardă. Când s-a terminat, Houy a strigat: „Tovarășe, mișcă-te repede! Să ne întoarcem înainte să se crape de ziuă!” M-am repezit în camion, am plecat. Când m-am întors în S-21, înainte de a mă odihni, a trebuit să spăl camionul. Era plin de excremente și de urină, putea.

Rithy Panh (avec Christine Chaumeau), *La Machine khmère rouge*, Flammarion, Paris, 2003, pp. 201–207.

În doi ani și jumătate, din vara anului 1976 până la sfârșitul anului 1978, 12.380 de cambodgieni au fost torturați la Tuol Sleng, apoi executați la Choeung Ek, pe locul fostului cimitir chinezesc. Dacă raportăm numărul

execuțiilor la țări mai populate decât Cambodgia, ar reprezenta moartea într-un singur loc a mai mult de 100.000 de persoane în Franța, de 500.000 de persoane în Statele Unite sau a aproximativ 2 milioane în India, de pildă.

Doar șapte prizonieri au scăpat cu viață din S-21.

Politica uitării

Pol Pot iubește democrația atât de mult, încât vorbește de revoluție „democratică“, nu „socialistă“, a rebotezat Cambodgia Kampuchia „Democrată“ și dăruiește țării o constituție „democratică“. Cea din urmă, care apare în ianuarie 1976, garantează că „orice cambodgian se bucură deplin de toate aspectele materiale, spirituale și culturale ale vieții“. Bineînțeles, uzinele sunt ale muncitorilor, câmpiile ale țăranilor, femeile sunt egale cu bărbații și șomajul e interzis. În această privință, regimul nu minte, toți cambodgienii, cu excepția privilegiaților partidului, bineînțeles, sunt supuși la muncă silnică. Mascarada democratică e continuată de alegerile legislative care au loc în primăvară – există, totuși, un singur candidat pentru fiecare circumscripție –, apoi în cadrul ședinței „Adunării Reprezentanților Poporului“ e votată instaurarea guvernului. Toate acestea sunt descrise, ridicate în slăvi, regizate de propagandă pentru lumea externă, deoarece khmerii roșii vor o recunoaștere internațională, o legitimitate mondială și să poată să-și asasineze în tihnă poporul. Norodom Sihanouk e un personaj-cheie în această dramă. Întorcându-se în țară de la Beijing, pe 9 septembrie 1975, prințul a fost întâmpinat de călugări care cântau psalmi ai victoriei (în vreme ce orice formă de religie a fost interzisă și toți călugării au fost deportați), de tinere cu brațele pline de flori (în vreme ce orașul Phnom Penh, lăsat în paragină, nu mai e decât o junglă), de o mulțime entuziastă (formată din soldați și muncitori rechiziționați cu această ocazie). Prințul și suita lui erau așteptați la palatul regal cu trufe și foie gras, servite în vase de porțelan recuperate din reședințele luxoase părăsite. În octombrie 1975, Norodom Sihanouk a vorbit în fața Adunării Generale a Națiunilor Unite rostind cele mai frumoase cuvinte despre noul regim al khmerilor roșii, fiind salutat cu urale, în picioare, de majoritatea reprezentanților Lumii a Treia. Ajungând la Paris, în decembrie, a rostit un nou panegiric al regimului în fața unor studenți cambodgieni care ardeau de nerăbdare să meargă să slujească revoluția¹, înainte de a ajunge toți să fie deportați la țară, în *killing fields*, câmpiile morții.

Mao admiră eficacitatea khmerilor roșii. „Ați reușit de la început acolo unde noi am dat greș cu masele noastre“, i-a spus el lui Pol Pot în

1. Philip Short, *Pol Pot: Anatomie d'un cauchemar*, ed. cit., pp. 426–429.

timpul vizitei sale secrete la Beijing în iunie 1975.¹ Marele Cărmaci îi sfătuiește, de altfel, pe tovarășii de la Hanoi „să învețe de la cambodgieni cum se duce la bun sfârșit o revoluție”². În ceea ce-i privește, conducătorii khmeri roșii sunt fascinați de Revoluția Culturală Chineză, se află sub influența celor mai voluntariști, cei care vor fi numiți, după prăbușirea lor, „Clica celor Patru”. Zhang Chunqiao, propagandistul din Shanghai, va face o vizită secretă în Kampuchia Democrată în aprilie 1976. În mod ciudat, la puțin timp după această vizită e înființat S-21 pentru pedepsirea „trădătorilor” revoluției, o adevărată obsesie a „Clicii celor Patru”, care se confruntă atunci cu revenirea lui Deng Xiaoping în prim-plan. „Între revoluție și contrarevoluție se dă o luptă continuă și neîncetată”, a afirmat Pol Pot într-un discurs pronunțat în iunie 1976, în momentul în care intra în funcțiune S-21. „Trebuie să rămânem pe poziții și să fim conștienți că vor continua să existe dușmani în următorii zece, douăzeci, treizeci de ani.”³ Pentru conducătorii khmeri roșii, a fost o lovitură dură arestarea „Clicii celor Patru”, la începutul lunii octombrie 1976 la Beijing. Diplomatul iugoslav care i-a transmis știrea lui Ieng Sary, aflat atunci la Belgrad, își va aduce aminte cum acesta s-a albit la față. „Nu poate fi adevărat, sunt oameni cumsecade”, a șoptit „ministrul afacerilor externe” al statului Kampuchia Democrată.⁴ Mai târziu, după prăbușirea regimului khmerilor roșii, când s-a aflat de genocid, Beijingul, care l-a susținut neîncetat pe Pol Pot (și-l va susține și după ce va fi alungat de la putere), va încerca să se dezvinovățească de crimele în masă comise în Kampuchia Democrată. „Știu, Pol Pot și regimul său au comis greșeli grave, va spune Deng Xiaoping în 1980. Știam deja de atunci [...], dar am practicat întotdeauna o politică de nonintervenție în celelalte partide, în celelalte țări.” În acea zi, Micul Cărmaci va completa acest comentariu spunând: „De acord, Pol Pot a omorât multă lume, dar să nu exagerăm. A practicat o politică incorectă smulgând oamenii din orașe, dar să nu exagerăm.”⁵

La un an după preluarea puterii, Norodom Sihanouk a încetat să mai fie de folos noului regim. Prințul demisionează în aprilie 1976, Khieu Samphan îl înlocuiește în fruntea statului, postul fiind mai degrabă onorific. Student în Franța în anii '50, i-a fost acordat titlul de doctor în științe economice, după ce a scris o teză despre problemele industrializării din Cambodgia, inspirată în mare parte din studiul unuia dintre colegii săi.⁶ Sihanouk e arestat la domiciliu, ulterior regimul îl va scoate din când în când ca să continue să le facă servicii. În primul său discurs, Khieu

1. *Apud* Marek Sliwinski, *op. cit.*, p. 152.

2. Nayan Chanda, *op. cit.*, p. 31.

3. Philip Short, *Pol Pot: Anatomie d'un cauchemar*, ed. cit., p. 461.

4. *Ibid.*, p. 467.

5. Interviu acordat Orianei Fallaci, *apud* Patrick Sabatier, *Le Dernier Dragon*, JC Lattès, 1990, p. 245.

6. Francis Deron, *op. cit.*, pp. 312–313.

Samphan numește victoria de pe 17 aprilie „o capodoperă scrisă cu sânge proaspăt și înfăptuită datorită poporului nostru care și-a sacrificat carnea și oasele“, lucru care e adevărat. Revoluția, adaugă el, e „o pagină nouă și răsunătoare din istoria rasei noastre“¹. Cuvântul „rasă“ nu e lansat la întâmplare. Ca în toate țările comuniste în care utopia se izbește de realitate, conducătorii khmeri roșii pun stăpânire pe germele naționalist pentru a mobiliza poporul, care a înțeles că paradisul promis seamănă mai mult cu un infern. Național-comunismul, care s-a manifestat deja în altă parte, va face ravagii în Kampuchia Democrată, prin această exaltare, acest radicalism care îi caracterizează pe Pol Pot și pe tovarășii săi în toate privințele. „Fratele Numărul Unu“ nu va întârzia să vorbească despre „supraviețuire națională“ pentru a justifica politica pe care o practică.

În 1975, în momentul în care khmerii roșii au pus mâna pe putere, în Cambodgia 80% din locuitori erau țărani, 80% budiști și 80% khmeri. Politica naționalistă a învingătorilor trebuia neapărat să atace minoritățile pentru a activa resorturile potrivite. Marxist-leniniști adevărați, au mizat în primul rând pe antagonismul dintre clase golind orașele, urmărind tot ce ținea de oraș, pedepsind tot ce semăna de aproape sau de departe cu un intelectual, pentru a mulțumi resentimentele majorității formate din țărani. După îndeplinirea acestei prime faze a „revoluției“, a venit rândul minorităților religioase să fie transformate în țapi ispășitori. Bineînțeles, templele budiste au fost închise, călugării au fost deportați în numele luptei împotriva „religiei opiu al poporului“, un canon al marxismului, dar poporul rămâne impregnat de spirit religios. La un an de la începutul revoluției, cei din minoritatea musulmanilor din Champâ sunt alungați, expulzați, deportați, executați. Limba musulmanilor din Champâ e interzisă. Pedepsindu-i pe acești adepți ai unei alte religii, khmerii roșii dau satisfacție majorității budiste. „Câteva sate din Champâ au dispărut complet, va mărturisi un țăran musulman. N-au mai rămas decât doi sau trei locuitori. Am fost mult mai persecutați decât khmerii.“² Toate aceste măsuri nu sunt decât o primă etapă. Dușmanul național-comunismului khmerilor roșii e vietnamezul. Împotriva lui se va exprima deplin politica xenofobă a regimului.

Stalin a decimat popoarele din Asia Centrală, Mao a colonizat Tibetul și provincia musulmană Xinjiang aducând populații din Han – într-un regim comunist, soarta minorităților nu e niciodată de invidiat. În Kampuchia Democrată unde toate acțiunile sunt excesive, șovinismul antivietnamez capătă un caracter vădit războinic. Conflictul dintre Cambodgia și Vietnam e foarte vechi, are rolul de a alimenta discordiile pe care proximitatea ideologică – comunismul – nu le domolește. Deplasarea vietnamezilor spre sud se află în centrul istoriei Vietnamului de când această

1. *Apud Ben Kiernan, op. cit., p. 9.*

2. *Ibid.*

țară s-a eliberat de jugul chinez în secolul al X-lea. În sud, se află Cambodgia, un imperiu care apune repede, fiind expus, în plus, tendințelor imperialiste ale regatului Siamului vecin (Thailanda de astăzi). În secolul al XIX-lea, Cambodgia a devenit „un stat din vestul pacificat“, vasal al Vietnamului. În acea perioadă, vietnamezii sunt „Yvon“ pentru cambodgieni, „niște sălbatici“, iar pentru vietnamezi vecinii lor din sud sunt „barbarii din munți“. Colonizarea franceză nu a îmbunătățit deloc situația. Conturul frontierelor, stabilit de autoritățile coloniale ale Cochinchinei ținându-se cont mai degrabă de niște criterii geografice și de comoditatea administrativă decât de criterii istorice, lingvistice și etnice, a amestecat populațiile.¹ Când a obținut independența, la jumătatea secolului XX, Cambodgia avea o minoritate importantă de khmeri în Vietnam, numiți khmeri krom, literal „khmerii de jos“, expresie cu o conotație peiorativă. În timpul domniei sale, Norodom Sihanouk a păstrat vie memoria populară revenind în mod constant asupra istoriei uzurpărilor vietnameze în teritoriul cambodgian.

Comuniștii din cele două țări au primit moștenire acest conflict istoric. Până la începutul anilor '50, PC Indochinez, creat de Ho Și Min pentru a elibera peninsula de colonialismul francez, i-a primit ca membri pe tovarășii cambodgieni. Crearea Partidului Revoluționar al Poporului Khmer, care a devenit ulterior PCK, nu a risipit sentimentul de dependență, chiar de subjugare, pe care-l aveau comuniștii khmeri față de Hanoi. Pol Pot, Ieng Sary și Son Sen, viitorii conducători ai khmerilor roșii, i-au acuzat pe vietnamezi, din Paris, unde stăteau, că au sacrificat ce obținuse rezistența khmeră în lupta anticolonială. Mai târziu, Pol Pot avea să afirme că PCK, pe care a început să-l conducă în 1962, fusese înființat ca să „lupte împotriva vietnamezilor“. În 1972, „Fratele Numărul Unu“ a curățat partidul său de elementele considerate favorabile regimului de la Hanoi. Se știe că, în timpul Războiului din Vietnam, sosirea masivă a unor soldați nord-vietnamezi pe pământ cambodgian, mai ales pe drumul Ho Și Min, a nemulțumit pe toată lumea, pe Sihanouk, poporul cambodgian, chiar pe tovarășii de luptă comuniști. Nu lipsesc ingredientele pentru a-l transforma pe vietnamez în țăpul ispășitor al național-comunismului khmer roșu. Regimul de la Hanoi nu rămâne mai prejos, Republica Socialistă Vietnam (RSV), născută în iulie 1976 în urma reunificării Nordului cu Sudul, se lovește, la rândul ei, de realitatea și dificultățile pe care puterea încearcă să le mascheze adoptând atitudini naționaliste. Deportarea și trimiterea la muncă silnică a unui milion și jumătate de sud-vietnamezi pentru „reeducare“ n-au fost suficiente pentru a convinge populația cucerită în legătură cu binefacerile comunismului. Mii de refugiați fug din țară pe mare în ambarcațiuni improvizate, oferind o imagine deplorabilă asupra acestei noi Republici Socialiste care a intrat de curând în tabăra progresistă. Un conflict naționalist pe cinste

1. Nayan Chanda, *op. cit.*, pp. 57–63.

cu Kampuchia vecină i-ar conveni și Vietnamului, ar deturna atenția și ar suda populația în jurul unei cauze comune.

Conflictul Phnom Penh–Hanoi se complică din cauza unei confruntări mai globale dintre China și URSS. Beijingul îi sprijină pe khmerii roșii, Moscova e apropiată de comuniștii vietnamezi care se tem de tendințele imperialiste ale Chinei, dușmanul lor ereditar. De vreme ce, începând din 1969, cei doi giganți ai comunismului se luptă pe deasupra frontierei formate de Ussuri, fiecăruia din ei îi place să stârnească resentimentele naționale prin mesagerul său. Peninsula indochineză, care tocmai a fost cucerită, ar trebui să fie încă o dată dovada faptului că războiul și comunismul nu pot fi disociate; confruntarea Phnom Penh–Hanoi avea să fie replica, în sens seismic, a disputei Beijing–Moscova. Ostilitățile încep să apară în Vietnam, pentru că și acolo naționalismul ia locul idealurilor consacrate. Regimul de la Hanoi promisesese, în timpul războiului de „eliberare“, că soarta sutelor de mii de chinezi instalați în peninsula, în multe cazuri de ani de zile, va fi hotărâtă în mod amiabil după obținerea păcii. Fiecare emigrant urma atunci să-și poată alege liber naționalitatea, să rămână chinez sau să devină vietnamez. După ce țara a fost cucerită în întregime, comuniștii din nord nu s-au ținut de cuvânt, minoritatea chineză (mai numeroasă în sud) devine țăpul ispășitor al dificultăților apărute, cu atât mai mult cu cât e suprareprezentată în sectorul comercial, călcâiul lui Ahile (împreună cu agricultura) al oricărei economii socialiste. Chinezii sunt somați să aleagă naționalitatea vietnameză dacă nu vor să piardă tot; ziarele și unitățile școlare chinezești sunt închise. Începând cu anul 1977, 70.000 de chinezi se expatriază în Republica Populară. Relațiile cu Beijingul devin cu atât mai tensionate cu cât cele două țări sunt în conflict din cauza unor probleme legate de frontierele maritime, de suveranitatea asupra unor insule, cu interese petroliere la pachet.¹ Tensiunea dintre cei doi vecini comuniști crește. Khmerii roșii agravează situația contestând, în ceea ce-i privește, conturul frontierelor fostei Cochinchine, stabilit de colonizatorul francez. Phnom Penhul revendică un anumit număr de sate situate în partea vietnameză. La sfârșitul lunii septembrie 1977, khmerii roșii lansează o ofensivă militară în regiunea cochinchineză, domolită repede de către armata vietnameză. O lună mai târziu, secretarul general al PC Vietnamez, Le Duan, merge la Beijing sperând că va face presiuni China asupra statului Kampuchia pentru a rezolva problema frontierelor. Beijingul nu face nimic, regimul de la Hanoi hotărăște să le dea o replică militară khmerilor roșii. Pe 25 decembrie, vehicule blindate nord-vietnameze pătrund în Kampuchia. Pe 31 decembrie, regimul de la Phnom Penh rupe relațiile diplomatice cu cel de la Hanoi. Începe războiul, cu atrocitățile sale obișnuite, stimulat fiind de discordia dintre cele două țări, dintre cele două populații, marcată de pusee de naționalism distrugătoare.

1. Laurent Cesari, *L'Indochine en guerres*, Belin, 1995, pp. 255–256.

(martie 1978)

Orașul Ha Tien, care avea nu mai puțin de 30.000 de locuitori, era acum pustiu. Magazinele și casele erau închise. Pământul era acoperit de schije de obuz. La debarcaderul feribotului, rățăciții așteptau cu coșuri, saci din iută sau canistre din plastic ținute pe umăr la capătul unei prăjini sau îngrămădite pe biciclete și ricșe. Convoiul nostru de autobuze și de mașini s-a oprit la ieșirea din oraș. Departe, până la dealuri, aproape de frontiera cu Cambodgia, se întindeau orezăriile comunei My Duc. Am străbătut pe jos câmpiile arse de soare, lăsând în urmă un nor de praf alb. Pe măsură ce ne apropiam de colibele cu acoperișuri din stuf, la poalele dealului, ne izbeam de o duhoare înăbușitoare: mirosul tipic al morții. În mijlocul dărâmaturilor, fusese curățată o așezare. Vreo doisprezece bărbați săpau gropi în tăcere, plini de sudoare. În apropierea unei case distruse, erau întinse cincisprezece cadavre, bărbați, femei și copii. Ciomegele cu care fuseseră, probabil, omorâți erau aruncate nu departe. Unul dintre ele era înfipt între picioarele unei femei sfărțecate, goale. Cei doi copii ai ei fuseseră tăiați în bucăți. Unele cadavre erau decapitate. Altele, cu măruntaiele în aer, nu se mai zăreau sub muștele albastre. Mi s-a făcut greață. A trebuit să mă odihnesc o clipă sub un copac, înainte de a merge mai departe. Toate casele, fără nici o excepție, ofereau același spectacol de coșmar. Nici animalele nu fuseseră cruțate.

Nayan Chanda, *Les Frères ennemis*, Éditions du CNRS, 1987, pp. 194–195.

Pe măsură ce ia amploare conflictul vietnamezo–cambodgian, pozițiile se radicalizează, înainte de confruntarea directă. În martie 1978, pentru „a pedepsi” sprijinul acordat de Beijing regimului de la Phnom Penh, regimul de la Hanoi adoptă măsuri de confiscare împotriva chinezilor care locuiau pe teritoriul vietnamez, provocând exodul lor masiv spre Republica Populară Chineză. La Phnom Penh, la radio se atrage atenția asupra nimicirii dușmanului: „Fiecare dintre noi trebuie să omoare trei-zeci de vietnamezi [...], nu avem nevoie decât de 2 milioane de oameni ca să zdrobim 50 de milioane de vietnamezi. [...] Trebuie să ne purificăm forțele armate și partidul, trebuie să purificăm masele pentru a continua lupta de apărare a teritoriului nostru și a rasei cambodgiene.”¹ Khmerii krom de origine vietnameză sunt alungați; în închisori, în locurile de execuție, trebuie distruși cei care au „un spirit vietnamez într-un corp de khmer”. Umbra rivalității ideologice dintre URSS și China acoperă tot mai mult conflictul local. La Moscova, e salutată cu satisfacție aderarea Republicii Socialiste Vietnam la Comecon, Consiliul de Asistență Economică Mutuală înființat de Uniunea Sovietică pentru a-și consolida legăturile cu democrațiile populare. La Beijing, se hotărăște rechemarea tuturor experților chinezi care fuseseră trimiși ca să contribuie la reconstrucția Vietnamului. Pe 25 august 1978, are loc primul schimb de focuri dintre soldații chinezi și cei vietnamezi. La începutul lunii noiembrie, Moscova și Hanoiul semnează un tratat de prietenie care consolidează legăturile dintre cele două țări. O lună mai târziu, pe teritoriul

1. Summary of World Broadcast (BBC), 15 mai 1978.

vietnamez e creat un Front Unit Național pentru Salvarea Statului Kampuchia (FUNSK), cu sprijinul regimului de la Hanoi, pentru a pregăti „eliberarea” Cambodgiei. Pe 25 decembrie 1978, trupele vietnameze intră în Kampuchia. În fața unei armate supraechipate și oțelite de decenii de lupte, khmerii roșii sunt incapabili să reziste, în ciuda celor 5.000 de „consilieri militari” trimiși de Beijing ca să-i sprijine pe Pol Pot și pe oamenii lui. Kampuchia e în ruină, supraviețuitorii sunt prea vlăguși ca să lupte, regimul e prea izolat ca să poată conta pe vreun resort național în fața invadatorului. Pe 12 ianuarie 1979, regimul de la Phnom Penh cade, FUNSK, sosit împreună cu tancurile vietnameze, creează o Republică Populară Kampuchia. Cambodgienii trec de la comunismul khmer roșu la comunismul vietnamez; nu obțin mai multă libertate, dar au parte de mai puțină teroare, lucru resimțit de cei în cauză ca o eliberare după exact 1.368 de zile de coșmar totalitar absolut, dacă e posibil un asemenea pleonasm.

Beijingul sare în ajutorul protejaților săi, khmerii roșii, care s-au retras în adâncul junglei cambodgiene sau, în cazul unora, în Thailanda, ajutându-i financiar și cu arme. Deng Xiaoping hotărăște mai ales să „pedepsească” – e termenul folosit – regimul de la Hanoi pentru îndrăzneala sa. Pe 17 februarie 1979, 120.000 de soldați chinezi pătrund pe teritoriul vietnamez, dau foc câmpurilor, distrug uzinele, inundă minele, înainte de a se retrage, o lună mai târziu. Din cauza „pedepsei” vor muri mai mult de 20.000 de oameni din fiecare tabără. În Cambodgia, „eliberatorii” vietnamezi se poartă la fel ca Armata Roșie sovietică în Europa Centrală și de Est după înfrângerea naziștilor: furturi, jafuri, distrugerea fabricilor care au rezistat. În cele trei luni care urmează, orașul Phnom Penh e făcut una cu pământul. Convoaie de camioane încărcate cu frigidere, ventilatoare, gadgeturi electrice, mobilier, diferite mașini și sculpturi prețioase pornesc spre orașul Ho Și Min. Prada aceasta fusese părăsită în 1975 de locuitori când au fost alungați din capitală, iar conducătorii khmerilor roșii, plini de dispreț față de aceste simboluri ale decadentei burgheze, le lăsaseră intacte. Nomenclatura vietnameză se va bucura de trofeelee acestea, dar furturile lor nu vor contribui la restabilirea încrederii cambodgienilor în vecinii lor invadatori care rămân niște Yuon, „sălbatici”¹.

Tovarășii vietnamezi sunt stingheriți; la fel sunt toți cei care susțin comunismul în lume. Cum pot să justifice o intervenție militară împotriva unei țări cu care sunt înfrățiți dacă nu evocă un „drept de imixtiune” legitimă având în vedere drama cambodgiană? Și cum se poate vorbi despre această dramă fără a lovi în ideal, fără a spune că e dovada unei puteri marxist-leniniste dogmatice? Regimul de la Hanoi crede că a găsit răspunsul convocând, încă din luna iulie 1979, la Phnom Penh, un Tribunal Popular Revoluționar care are rolul de a-i judeca în contumacie pen-

1. Nayan Chanda, *op. cit.*, p. 305.

tru genocid pe conducătorii khmerilor roșii, refugiați în junglă sau fugiți în Thailanda. Primele estimări care circulă în legătură cu numărul morților depășesc puterea de înțelegere; începând cu o anumită „cantitate“, devine greu să conștientizezi o tragedie umană. Mintea poate concepe ce reprezintă sute de morți, dar poate face acest lucru când e vorba de sute de mii? Pentru Kampuchia Democrată, numărul copleșește înțelegerea fenomenului. Două milioane de morți se transformă chiar într-o abstracțiune care relativizează ce au suferit cambodgienii în raport cu alte genocide care au îndoliat secolul XX. În schimb, dacă se precizează că în trei ani și jumătate de regim khmer roșu Cambodgia a „pierdut“ între un sfert și o treime din populație se poate măsura mai bine măcelul. Nici o națiune din lume n-a suferit, în secolul trecut, o asemenea hemoragie în raport cu dimensiunea ei. Amploarea genocidului de care s-au făcut vinovați khmerii roșii împotriva propriului popor n-are echivalent. În fața acestei provocări istorice, „eliberatorii“ vietnamezi trebuie să ia atitudine fără să atace ideologia responsabilă. Exercițiul e cu atât mai periculos cu cât cele opt capete de acuzare reținute împotriva responsabililor khmeri roșii de Tribunalul Popular Revoluționar de la Phnom Penh înființat de noua putere pot fi reținute și împotriva tuturor conducătorilor din țările comuniste din lume:

– „Aplicarea sistematică a unui plan care vizează omorârea mai multor straturi ale societății la o scară din ce în ce mai mare.

– Uciderea unor membri ai clerului budist și a unor credincioși, eradicarea religiei; uciderea unor membri ai minorităților etnice și a unor străini.

– Adunarea populației în lagăre de concentrare deghizate în «comune populare».

– Masacrarea unor copii, «otrăvirea morală» a tinerilor pentru a-i transforma în niște «sălbatici lipsiți de orice sentiment uman».

– Distrugerea structurilor economiei naționale, a culturii, a învățământului și a sănătății.

– Comiterea altor crime după ce au fost înlăturați de la putere de «forțele revoluționare autentice» (după ianuarie 1979).

– Practicarea torturii, a masacrului și a terorii într-un mod «extrem de sălbatic».¹

Tribunalul Revoluționar e format în mod corespunzător, cu ajutorul câtorva juriști „democrați“ care sprijină înșelătoria din punct de vedere moral. Procesul e falsificat pe model sovietic, nu sunt admiși decât „prieteni“ taberei progresiste. Încă de la început, complicii crimei sunt considerați China, care i-a susținut (și îi susține în continuare) pe asasini, și Occidentul în mod inevitabil vinovat pentru că a zămislit acești monștri. „N-ar trebui să-i judecați numai pe Pol Pot și pe Ieng Sary, oamenii lor

1. Traducere și adaptare a limbajului juridic efectuate de Francis Deron, *op. cit.*, pp. 221–222.

devotați și subordonați, proclamă o juristă americană invitată să participe la «apărarea» vinovaților, ar trebui să-i judecați și pe coacuzatii care sunt creierele imperialismului mondial, profitorii neocolonialismului, filozofii fasciști, hegemoniștii în slujba sionismului, rasismului, apartheidului și a tuturor regimurilor reacționare din lume.⁴¹ Comunismul nu poate fi în nici un caz învinovătit pentru ce s-a întâmplat, amintește un procuror, care nu găsește cuvinte destul de dure ca să denunțe „dictatura fascistă sângeroasă de o ferocitate inegalabilă” exercitată de khmerii roșii. Kampuchia Democrată n-a fost niciodată un tărâm al progresului, ci focarul unui rău cunoscut, al acestei bestii mârșave care a comis deja cele mai mari atrocități din secolul XX, fascismul. Pirueta e grosolană, dar abilă, salvează esențialul, ideologia; e preluată de toți prietenii „progresiști” din lume ca și când ar fi un adevăr de care trebuie să se țină seama. Pentru a sublinia acest lucru, „eliberatorii” vietnamezi se grăbesc să transforme Tuol Sleng, acest loc de calvar, într-un muzeu al ororilor ale cărui reminiscențe evocă, inevitabil, nazismul.

POL POT = HITLER?

Tuol Sleng face parte din circuitul propus jurnaliștilor care merg în Cambodgia după „eliberare”. Noile autorități au deschis locul încă din august 1979, odată cu cele câteva hoteluri care pot încă primi străini în devastatul oraș Phnom Penh. Teribilele reportaje despre Tuol Sleng au făcut imediat înconjurul lumii. Imagini ale ororii în care se suprapun infernul din timpul khmerilor roșii, calmarea adusă de „eliberarea” vietnameză și transformarea poporului cambodgian distrus de foamete. Tuol Sleng contribuie la falsificarea perspectivei asupra stării reale a țării. Pentru vizitator, calvarul din trecut al prizonierilor e perceput în același timp cu condițiile de viață din Cambodgia „eliberată”. Noile autorități se folosesc de un principiu orwellian cunoscut: trecutul acoperă prezentul, crimele de ieri le scuză pe cele de azi. Cu alte cuvinte, cu cât pare mai adâncă ruina în care e țara, cu atât crește meritul „eliberatorilor” și cu atât mai mult se justifică dificultățile prezente.

Tribunalul Popular Revoluționar propune, de asemenea, pentru prima dată ecuația Pol Pot = Hitler, reluată ulterior în toată lumea. Analogia istorică suflată din culise de vietnamezi dezvinovățește marxism-leninismul din care s-au inspirat khmerii roșii, electrizati de demența sângeroasă a unui conducător. De ce nu Pol Pot = Stalin? Pentru că Hitler = Occident. Spălat de crimele sale, comunismul, viitorul Cambodgiei „eliberate”, rămâne mai presus de orice îndoială.

În străinătate, formula „Pol Pot = Hitler asiatic” are succes. Prescurtarea spală memoria și permite multe simplificări, menținute pe ascuns de vietnamezi. Tuol Sleng a fost transformat doar ca să se impună confuzia cu lagărele de exterminare naziste. Cu siguranță, obiectele personale ale prizonierilor asasinați, aliniate cu grijă într-o sală, fotografiile cu oamenii torturați afișate în mod ostentativ evocă Auschwitzul.

Sublimă manipulare, dar sinistru montaj. Amenajarea „muzeului” a fost supervizată de consilieri est-germani; „conservatorul” său, unul dintre cei câțiva supraviețuitori din Tuol Sleng, a vizitat vestigiile de la Buchenwald, în RDG,

1. *Ibid.*, p. 221.

pentru a se inspira. Un sat Potemkin pe dos, Tuol Sleng devine o ticăloșie uriașă, amenajată din punct de vedere material și ideologic ca să prindă mai bine în cursă conștiința occidentală măcinată de remușcări. Închisoarea, centru de tortură pentru cadrele „deviaționiste” din rândul khmerilor roșii, unde elita poporului și-a aplicat cele mai bune rețete ale mărturisirilor staliniste și autocriticii maoiste, n-a fost niciodată un lagăr de exterminare pentru mase mari și „rase inferioare”. Majoritatea vizitatorilor văd numai foc sau mai degrabă revăd, într-un coșmar, bucăți de oseminte calcinate, incredibil miracol al sugestiei. În fața decorului, e suficient să lași imaginația să lucreze ca să trezești vechi remușcări. Această primă fază e o reușită perfectă. „Ecou pentru Auschwitz”, scrie ziarul britanic *Daily Mirror* publicând la începutul lunii septembrie 1979 unul dintre primele reportaje despre Tuol Sleng. „Asasinii, asemenea naziștilor, își fotografiau victimele după moarte”, adaugă ziarul. Odată făcut acest pas, are loc o alunecare mecanică între Pol Pot = Hitler, Tuol Sleng = Auschwitz, genocidul cambodgian = holocaustul evreu. Q.E.D.: „Holocaustul cambodgian”, scrie un mare săptămânal francez. Această frumoasă turnură jurnalistică e gata să emoționeze cititorul, ștergând însă câteva caracteristici istorice. Șocați de ceea ce li s-a permis să vadă, vizitatorii se cutremură, pierzând noțiunea spațiului și a timpului.

André Glucksmann, Thierry Wolton, *Silence on tue*, Grasset, 1986, pp. 62–64.

Aczarea conducătorilor khmeri roșii de fascism nu are numai rolul de a exonera comunismul de crimele comise. Frontul Unit Național pentru Salvarea Statului Kampuchia, FUNSK, care a fost calul troian al armatei vietnameze pentru „eliberarea” Cambodgiei, e condus de foști khmeri roșii, precum Heng Samrin și Hun Sen. Prin urmare, regimul de la Hanoi trebuie să facă o distincție între comuniștii nocivi, întruchipați de Pol Pot, Ieng Sary, Khieu Samphan, care au fugit în junglă cu complicitățile lor, și ceilalți, aliații săi. Primii sunt „o clică de fasciști”, ceilalți sunt tovarăși cumsecade, deși toți au slujit și slujesc în continuare aceeași ideologie. Tribunalul Popular Revoluționar îi condamnă la moarte în contumacie pe khmerii roșii vinovați, în vreme ce noua Republică Populară Kampuchia promovează alți khmeri roșii, care nu sunt mai puțin vinovați, dar sunt mai prezentabili.

Pol Pot e primul conducător comunist, din 1917 până în prezent, care a pierdut o putere cucerită. Această situație inedită creează multe probleme pentru partizanii unei ideologii și ai unui sistem obișnuiți să considere că tot ce au obținut are un caracter definitiv. Dar angoasa pe care o declanșează genocidul din perioada khmerilor roșii depășește cadrul sferei comuniste. Până în prezent, Răul din secolul XX a fost întruchipat de extrema dreaptă, lumea nu e pregătită să vadă astfel și extrema stângă. Starea Cambodgiei și a populației sale, după trei ani și jumătate de război civil împotriva poporului, evocă, totuși, cele mai sumbre viziuni de după cel de-al Doilea Război Mondial. Subterfugiul fascist găsit de Tribunalul Popular Revoluționar de la Phnom Penh le convine multora. Datorită acestuia, sistemul de valori consacrat după 1945 nu trebuie să fie reconsiderat în funcție de ceea ce dezvăluie starea statului Kampuchia despre capacitatea comunismului de a distruge totul. Khmerii roșii nu sunt

numiți khmeri de extremă dreaptă, dar politica lor e asimilată unui „național-socialism sălbatic” care ar fi dus la un „nazism agrar”.¹ Din cauza unui conformism intelectual, din interes, de complezență, există, prin urmare, toate motivele să fie schimbat sensul genocidului khmer și să fie minimalizată, chiar ignorată, importanța acestuia, pentru a permite instalarea unei amnezii colective în legătură cu ceea ce s-a întâmplat cu adevărat. Fiecare are ceva de câștigat. Minunatele suflete progresiste din lumea întreagă, gata să denunțe crimele împotriva umanității, nu se mobilizează deloc ca să formuleze acuzații, dar sunt liniștite de verdictul Tribunalului, au încredere în „eliberatorul” vietnamez, ale cărui trupe au purtat atât de mult timp stindardul speranței. Un vâl pudic s-a așezat peste drama cambodgiană pentru a nu pune sub semnul întrebării credințe solide. Nici democrații cu cugetul împăcat nu s-au grăbit să recunoască aceste crime. Vinovăția se amestecă, în cazul lor, cu calculul politic. Regimul khmerilor roșii a fost recunoscut și admis pe scena internațională aproape fără opoziție; diplomați veniți de pe Bătrânul și Noul Continent, din Europa și din America, au stat într-un Phnom Penh părăsit de locuitorii săi fără să aibă obiecții; au apărut foarte devreme mărturii despre genocid, dar n-au avut parte de ecoul meritat, nici în ambasadele occidentale, nici în presă. Acum, pentru a recunoaște amploarea tragediei trebuie să abordăm aceste tăceri din trecut. La această împărțită conștiință măcinată de remușcări se adaugă un calcul politic dictat de raporturile de forță, așa cum sunt percepute la Washington, iar acesta antrenează în logica sa „lumea liberă” care îl practică.

Pentru Statele Unite care au fost înfrânte în Vietnam, regimul de la Hanoi e o întruchipare a diavolului și reprezintă brațul armat al URSS în regiune. Încă din 1972, diplomația americană a căutat sprijin la Beijing, în speranța că va domoli expansionismul sovietic în Asia de Sud-Est. Acea realpolitik practică de președintele Nixon și de secretarul său de stat, Henry Kissinger, a acceptat nebuniile maoiste din timpul Revoluției Culturale și poate șterge cu buretele genocidul din perioada khmerilor roșii, care este, într-un fel, clona lor. În cadrul antagonismului dintre comuniștii sovietici și comuniștii chinezi, americanii au făcut o alegere, ei preferă versiunea mai radicală. Din oportunism, vor păstra această direcție după ce Kampuchia Democrată s-a prăbușit, sprijinindu-i, fără ezitări, pe Pol Pot și pe oamenii lui, aducându-le dolari, arme și influență călăilor înlăturați de la putere. Khmerii roșii din mișcarea de rezistență vor trăi de bine, de rău până la căderea comunismului datorită ajutorului acordat de Statele Unite și de China, prăbușindu-se când nu vor mai fi de folos pentru Washington și Beijing, după dispariția URSS. La sediul ONU, reprezentantul american își va exercita neîncetat dreptul de veto pentru a-i interzice noii Republici Populare Kampuchia să ia în arena inter-

1. *Le Nouvel Observateur*, 26 iunie 1997.

națională locul reprezentanților puterii decăzute. Pentru khmerii roșii, acest sprijin american echivalează cu un certificat de bună purtare.

Chiar în Cambodgia e nevoie ca genocidul să fie uitat. Victimele nu mai trăiesc pentru a cere dreptate, călăii, dintre care unii sunt la putere la Phnom Penh, nu se vor autoacuză. Pe supraviețuitorii tragediei, omniprezența invadatorului vietnamez și ura față de acesta îi vor determina să perceapă mișcările de rezistență ale khmerilor roșii ca pe niște focare de rezistență națională. Norodom Sihanouk, care a susținut întotdeauna că vrea să întruchipeze continuitatea khmeră, chiar dacă devine complicele crimelor, va rosti aceste cuvinte despre Khieu Samphan: „Are sânge pe mâini, dar e un patriot!“ Aceste cuvinte rezumă starea de spirit generală. Nimeni nu vrea să-i învinovățească pe cei care apără onoarea țării. Dorința de a uita mai îndeplinește o nevoie, compensează o sechelă lăsată de totalitarism. Crima a fost colectivă în sensul în care asasinii au cerut o participare totală și necondiționată a societății la sarcinile de producție în primul rând, dar și la acțiuni în cazul cărora „întreg poporul“, sub constrângere, a „cerut“, la rândul său, pedepsirea „trădătorilor și dușmanilor“ și a „participat“ la ea. Khmerii roșii au implicat populația în deciziile lor și în consecințele acestora. Responsabilitățile individuale s-au diluat, creând un fenomen neobișnuit de iresponsabilitate colectivă.¹ Supraviețuitorii au fost martori la dramă, mai grav, uneori au participat la ea, fiind, bineînțeles, constrânși și obligați, dar toți preferă să nu mai trebuiască să se gândească la ea. Totalitarismul comunist, a cărui formulă în stare pură a fost aplicată de Pol Pot și de oamenii lui, șterge frontiera dintre victime și călăi, transformându-l pe fiecare în asupritorul celuilalt. Sistemul e desăvârșit când individul devine propriul său asupritor. Din cauza acestei caracteristici ne e greu să înțelegem amploarea dramei cambodgiene. Rușinea provocată de tragedia khmeră o prefigurează pe cea de care va fi cuprinsă lumea, mai ales cetățenii din fostul imperiu sovietic, după prăbușirea URSS. Dureroasa ieșire din comunism, care va chinui o serie de conștiințe morale și politice după anii '90, se va explica, parțial, prin stigmatele pe care le-a lăsat totalitarismul atât în spiritele victimelor, cât și în cele ale martorilor.

Sub jugul vietnamez, noul stat Kampuchia va începe repede să semene cu Kampuchia din perioada khmerilor roșii. Au fost reintroduse restricțiile de deplasare între provincii, locuitorii orașelor care au reușit să se întoarcă acasă nu-și recuperează casele, ocupate de soldățeștii vietnamezi. Sunt din nou amenințați cu deportarea la țară și cu munca silnică la câmp, agricultura rămânând proprietate colectivă în ciuda promisiunilor făcute în momentul „eliberării“. În cadrul mișcărilor de rezistență ale khmerilor roșii, comuniștii vor să dea impresia că s-au schimbat. În decembrie 1981, Pol Pot dizolvă PCK pentru a le face pe plac aliaților săi

1. Marek Sliwinski, *op. cit.*, p. 159.

occidentali și pentru a încerca să-i convingă pe cambodgieni să intre în mișcarea de rezistență. O Direcție Militară ia locul partidului, dar conducătorii rămân aceiași, Pol Pot, Nuon Chea, Ta Mok, Son Sen... Comunismul nu mai e obiectivul oficial, viața în cadrul mișcărilor de rezistență se îmblânzește, „deviaționiștii” nu mai sunt executați, ci „reeducați”, mesele nu mai sunt colective, familiile pot din nou să trăiască împreună. Totuși, în realitate, nimic nu s-a schimbat. Conducerea locuiește tot separat, cu micile ei privilegii, iar Pol Pot rămâne „Numărul Unu”, necontestat și incontestabil. Criminalii nu-și mărturisesc vina, nici măcar nu-și cer iertare. Khmerii roșii nu mai domnesc prin teroare, dar se folosesc abuziv de teamă.

La începutul anilor '90, „rezistența” nu progresase deloc. Khmerii roșii din mișcarea de rezistență vor controla doar aproape 5% din teritoriul cambodgian. Bine înarmați datorită stocurilor acumulate, bogați de pe urma traficului cu pietre și esențe de lemn prețioase extrase din regiunea controlată de ei, aproape de frontiera cu Thailanda, luptătorii vor trăi mult mai bine decât populațiile care au rămas dependente de ei. În această atmosferă de sfârșit de epocă, conflictele de interese se vor intensifica. Credinciosul Ieng Sary va dezerta chiar, împreună cu trupele sale, căutând un acord cu noile autorități de la Phnom Penh, lăsându-i singuri pe Pol Pot și pe ultimii săi adepți. Ultimii reprezentanți ai khmerilor roșii se vor refugia în munți, unde „Fratele Numărul Unu” va muri în somn, în urma unui infarct, fără să fi avut vreodată remușcări pentru faptele sale. Ta Mok, zis „Măcelarul”, care se remarcase în anii '70 lichidând 100.000 de compatrioți, va fi de față în ultimele clipe ale lui Pol Pot, mort pe 15 aprilie 1998. Va rosti, în chip de epitaf, niște cuvinte grăitoare despre epopeea sângeroasă care se termină în acea zi: „Pol Pot a căzut ca o papaia veștedă. Nimeni nu l-a omorât, nimeni nu l-a otrăvit. Nu mai e nimic. Nu mai are putere. Nu mai are drepturi. Doar niște rahat de bivol. Până și rahatul de bivol e mai folositor ca el. E bun ca îngurășmânt.”¹ Corpul îi va fi ars cu câteva cauciucuri vechi.

1. Declarație făcută la Radio Free Asia, pe 17 aprilie 1998.

Paravanul „destinderii“

De îndată ce vom fi destul de puternici ca să dărâmăm capitalismul în ansamblu, nu-l vom mai lăsa să scape.

LENIN

Comunismul e o lume în expansiune, prin forța lucrurilor. Pe plan intern, toate țările care au pornit pe acest drum sunt blocate din punct de vedere politic, economic, social. Monopolul PC împiedică orice respirație/aspirație la vârful partidului-stat; elita conducătoare, desprinsă de realitate, trăiește în autarhie, ținând cu dinții de privilegiile sale. Un mod de dezvoltare socialist e un oximoron; economiile centralizate, dacă le scuturi de statisticile lor amăgitoare, par lipsite de viață, în orice caz incapabile de creștere pe termen lung și încă și mai puțin capabile să satisfacă nevoile populațiilor. Fără îndoială, PIB-urile diferitelor țări în cauză au crescut în câteva decenii, au apărut bunuri de consum, dar nimic comparabil cu lumea capitalistă a cărei alternativă pretind a fi aceste economii. Lumea comunistă stagnează, victimă a propriilor legi, pentru că, pe măsură ce se dezvoltă, pe măsură ce devine complexă, o economie are nevoie de o circulație tot mai mare între bunuri, oameni, idei... Într-o lume aflată sub un control absolut, această dinamică e imposibilă. Ca regulă generală, doar sectorul militaro-industrial, hipertrofiat din pricina nevoilor războiului permanent dus împotriva poporului și împotriva lumii exterioare, scapă de inerție. Funcționarea lui îi permite să-și dezvolte propriile reguli în ceea ce privește gestionarea materialelor și a oamenilor, importanța lui îi dă dreptul să ia ce-i mai bun din fiecare sector al economiei civile și să se dezvolte astfel în funcție de exigențele sistemului. În sfârșit, din punct de vedere social, în regimuri în care totul e controlat de partidul-stat, unde individul dispare în colectiv, unde perspectivele de dezvoltare personală sunt inexistente, unde clasele sociale par încremenite *ad vitam aeternam*, unde inegalitățile par încrustate în marmură, speranța nu-și are locul. Iar când poporul are curajul să-și exprime disperarea, revolta lui e înăbușită în sânge.

În această situație, expansiunea externă e singura soluție posibilă pentru aceste regimuri. Nici pentru a deschide piețe pentru mărfuri inexistente, nici pentru a permite îmbunătățirea situației lor economice prin jefuirea altor țări, cum s-a întâmplat după 1945 mai ales în cazul Europei de Est, ci pentru că expansiunea e singura dinamică pe care o

mai au la dispoziție țările comuniste. Sunt menite să-și extindă dominația, imperiul¹, pentru a satisface nevoile omenirii potrivit ideologiei, și mai ales pentru a le da acestor regimuri impresia că avansează, în sensul istoriei, firește. După terminarea „binefacerilor“ luptei de clasă, neputând să-și elimine la nesfârșit propriul popor, conducătorii comuniști sunt condamnați să facă progrese alegând calea externă, pentru a continua să creadă în viitorul sistemului pe care îl slujesc. Cu ocazia celei de-a șaizecea aniversări a revoluției din octombrie 1917, Leonid Brejnev proclamă că „epoca prezentă e cea a tranziției spre socialism și comunism [...], întreaga omenire e chemată s-o ia pe acest drum, pe care toată omenirea e menită să meargă“. Într-un univers în care ideologia înlocuiește realitatea, noul număr unu sovietic e convins de ceea ce spune, cu atât mai mult cu cât credințele lui sunt întărite de succesele planetare cu care poate să se laude în acel moment comunismul sau, mai degrabă, de norocul de a i se pune la dispoziție forțe armate.

La jumătatea anilor '70 e apogeul comunismului, mai mult de o treime din populația mondială trăiește în regimuri marxiste, specia umană pare fângăduită acestui viitor. Capitalismul în criză, victimă îndeosebi a primei crize petroliere din 1973², întruchipează și mai mult ca înainte o lume veche pe cale să dispară. Prin contrast, comunismul pare să aibă o vigoare tinerească. Tabăra progresistă, cum se autointitulează, vrea să profite de acest elan pentru a-și continua necesara expansiune.

De când s-a creat URSS, conducătorii săi au susținut întotdeauna că această conviețuire nu presupunea deloc o stabilizare a echilibrului mondial. După cum a formulat Hrușciiov, conviețuirea chiar pașnică presupune o schimbare a raportului de forțe în favoarea socialismului. Continuitatea politicii externe sovietice se traduce prin urmărirea progresului puterii Uniunii Sovietice în lume. Leonid Brejnev vorbește de „destindere“, *détente*, pentru a masca aceleași ambiții. La Congresul al XXV-lea al PC din februarie 1976, el precizează că „destinderea nu pune nicidecum capăt luptei de clasă și nu poate să modifice legile acesteia [...]. Nu ascundem, adaugă el, că vedem în destindere un mijloc de a crea condiții mai favorabile pentru construirea pașnică a socialismului și comunismului“³. În limbajul comun, „destindere“ înseamnă relaxare; concepția sovietică e diferită, potrivit Micului Dicționar Politic destinat propagandiștilor partidului: „Consolidarea neîncetată a pozițiilor taberei socialiste“, cu această precizare: „înfrângerea forțelor imperialiste“⁴. Cuvintele au ade-

1. Cornelius Castoriadis, *Devant la guerre*, t. 1: *Les réalités*, Fayard, 1981, p. 217.

2. În timpul Războiului de Iom Kipur din octombrie 1973, când Israelul s-a confruntat cu Egiptul și Siria, țările arabe membre ale Organizației Țărilor Exportatoare de Petrol (OPEP) au hotărât să impună un embargo pe livrările lor spre țările care sprijineau statul evreiesc. Această decizie a provocat o criză economică în Occident.

3. *Pravda*, 25 februarie 1976.

4. *Apud* Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*, Calmann-Lévy, 1982, p. 523.

sea un sens diferit în Est, mai ales în domeniul relațiilor internaționale. Pacea, de pildă, pe care pune accentul propaganda sovietică pentru a demonstra intențiile pacifiste ale taberei progresiste, corespunde în Occident unei situații de non-război. În ceea ce le privește, țările comuniste fac o distincție între „pacea dreaptă” și „pacea nedreaptă”. Aceasta din urmă e în folosul imperialiștilor, în vreme ce „pacea dreaptă” face loc luptei de clasă. În limbaj clar, termenul „pace”, așa cum e înțeles în URSS și de celelalte regimuri marxist-leniniste, e limitat, nu li se aplică revoluțiilor sociale, cu atât mai puțin mișcărilor de eliberare națională. „Pacea dreaptă” e asociată „progresului social”, care, la rândul său, se înțelege ca triumful socialismului pe pământ.¹ În funcție de aceste principii, Moscova distinge diferite lumi, cea „bună” și cea „rea”, apoi lumea „intermediară”. De o parte URSS și „țările surori”, de cealaltă sistemul capitalist, iar între cele două „regimurile progresiste” din Lumea a Treia.

Republica Populară Chineză analizează diferit raporturile de forțe internaționale. „Gândirea lui Mao” a evoluat după preluarea puterii, în 1949. În perioada în care URSS încă reprezenta un model, și Marele Cărmaci împărțea lumea în trei: imperialism, socialism, țări intermediare. În 1975, la Moscova, la Conferința PC, el a sugerat ca mișcările de eliberare națională ale țărilor din zona intermediară să fie considerate aliate ale socialismului. Când conflictul cu Moscova s-a agravat, Mao a introdus conceptul de „revizionism” pentru a desemna URSS. În 1962, el considera că lumea e divizată între ireductibila opoziție imperialism/socialism și, de cealaltă parte, revizionism. Ocuparea Cehoslovaciei în 1968 i-a dat ocazia Beijingului să introducă un nou cuvânt, „social-imperialismul”, menit să stigmatizeze expansionismul sovietic. Lumea văzută de la Beijing avea să se scindeze, din acel moment, în două, de o parte imperialismul și social-imperialismul, de cealaltă parte, socialismul. La sfârșitul vieții, Mao Zedong a revenit la cele trei lumi, făcând o distincție între cele două superputeri hegemonice, SUA-URSS, la care se adaugă a doua lume alcătuită din Japonia, Europa și Canada. Celelalte țări ale planetei, mai ales națiunile sărace cu care e asimilată Republica Populară Chineză, formează a treia lume. Această direcție va fi adoptată de succesorii Marelui Cărmaci, în orice caz până la prăbușirea Uniunii Sovietice.

În pofida divergențelor lor, Moscova și Beijingul se întâlnesc în mai multe privințe. În fața dușmanului numărul unu, imperialismul, uneori lasă deoparte dezacordurile dintre ele, așa cum au făcut când au ajutat Vietnamul de Nord. În mod similar, tot ce permite consolidarea „forțelor progresului” în lume primește sprijinul URSS și al Chinei, chiar dacă metodele folosite se deosebesc, chiar dacă Moscova și Beijingul se folosesc de ajutorul pe care îl acordă pentru a încerca să-i atragă pe „revoluționari” în câmpurile lor politice. Concurența dintre ele nu împiedică progresul cauzei socialiste, lucru esențial pentru conducătorii sovietici și cei chinezi.

1. *Ibid.*, p. 590.

Ei văd în mod asemănător și rolul pe care trebuie să-l aibă capitalismul în propria lor dezvoltare. Decenii întregi de economie planificată obligă URSS și Republica Populară Chineză să le solicite acestor ticăloși de imperialiști ajutorul financiar, comercial, tehnologic în lipsa căruia țara lor rămâne sortită stagnării. Lumea comunistă are nevoie de lumea capitalistă pentru a se dezvolta și, în mod paradoxal, pentru a avea forța să i se opună. Deceniul 1970 deschide o epocă de cooperare/conflagrație care nu se va termina decât odată cu dispariția Uniunii Sovietice. Statele Unite și, la nivel mai larg, țările occidentale se vor afla în acei ani în centrul conflictului dintre Moscova și Beijing; fiecare din acestea va încerca să intre în grațiile celor mai bogate națiuni, în timp ce la periferia taberei „progresiste” va continua lupta împotriva taberei „imperialiste”, pentru a asigura viitorul socialist al omenirii. Această politică duplicitară, de seducție prin „destindere” și de opoziție față de expansiune, nu va împiedica prăbușirea comunismului în Europa, dar cu siguranță i-a întârziat sfârșitul.

După venirea sa la putere în 1964, Leonid Brejnev a dezvoltat o politică externă pe trei linii: progres în Lumea a Treia, diminuare a influenței Statelor Unite în Europa, atragerea Europei Occidentale în sfera de influență sovietică. Succesorii săi vor urmări aceleași obiective. Pentru a sprijini această politică, Brejnev a mărit cheltuielile militare pe care Hrușciov încercase să le reducă punându-și în cap sectorul militaro-industrial. Încă din anii '70, forțele strategice sovietice au recuperat întârzierea în raport cu americanii (1.600 de rachete intercontinentale față de 1.000 pentru Statele Unite); a fost înființată o flotă de submarine în scopul proiecției puterii urmărite de Statul-Major al Armatei Roșii; o aviație de transport pe distanțe mari și crearea unei forțe de intervenție au completat dispozitivul. În plus, între 1965 și 1975, forțele convenționale sovietice au crescut în medie cu 50%.¹ Aceste eforturi militare i-au permis URSS să se ridice la statutul de superputere, la egalitate cu Statele Unite, ceea ce le gâdilă orgoliul conducătorilor sovietici. SUA sunt în continuare dușmanul principal, sortit fără doar și poate dispariției, potrivit doctrinei marxist-leniniste, dar n-au încetat să exercite o fascinație asupra Kremlinului de la instalarea regimului. Egalitatea dintre URSS și Statele Unite e o recunoaștere a meritelor Moscovei, cu toate că, în realitate, între reușita americană și eșecul sovietic e o prăpastie, lucru care avea să se confirme ulterior. În universul de iluzii care e comunismul, raportul de forțe real nu corespunde raportului de forțe presupus, or pe acesta din urmă se bazează relațiile dintre Est și Vest în a doua parte a secolului. Echilibrul terorii, cu alte cuvinte intimidarea nucleară, e crezul celor două Superputeri. Sunt constrânse să se înțeleagă. În acest domeniu, iluzia e înșelătoare, pentru că acest cuvânt, „intimidare”, nu are același sens la Washington și la Moscova. Dincolo de Atlantic, bomba atomică e

1. Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*, Fayard, 2001, pp. 451–453.

percepută ca o garanție a păcii, deoarece permite evitarea unui conflict în mod cert fatal. În spatele Cortinei de Fier, e văzută ca o armă de război, într-un război care poate fi chiar câștigat conform planurilor puse la punct de Statul-Major Sovietic.¹

Pacea e o necesitate pentru țările democratice dacă vor să-și mențină liniștea, bunăstarea și libertatea internă; războiul e o obligație pentru țările comuniste dacă vor să atragă lumea de partea cauzei lor. Cele două tabere nu trăiesc după același principiu, iar acest lucru e sursa unei permanente neînțelegeri. În acești ani de „destindere“, Uniunea Sovietică e percepută în Occident mai degrabă într-o lumină pozitivă. Regimul sovietic pare stabilizat și în progres în raport cu întunecații ani din timpul lui Stalin și cu inconsecvențele din timpul lui Hrușciiov. Teoria convergenței dintre cele două sisteme atinge apogeul.² Îmbunătățirea aparentă a raporturilor dintre Est și Vest e pusă pe seama dezvoltării comerțului, prezentată ca un factor de deschidere și de echilibru, ceea ce îi convine Moscovei, care chiar are nevoie de schimburile comerciale cu Occidentul capitalist pentru a-și salva economia. În acești ani '70, în care lumea comunistă își continuă cu succes expansiunea, lumea capitalistă e, prin urmare, mai hotărâtă ca oricând să dezvolte comerțul, considerat un presupus factor de pace. Speranțele pe care „destinderea“ i le dă Vestului sunt la fel de vechi ca regimul sovietic însuși.

UNIUNEA SOVIETICĂ IMAGINARĂ A CONDUCĂTORILOR AMERICANI

În cei 60 de ani de existență a puterii sovietice, capitaliștii n-au încetat să urmărească mirajul transformării comunismului într-un stat capitalist de tip superior, înzestrat cu o putere deosebită, fără drept de grevă, cu posibilitatea nelimitată de a obține profituri*. Încă de la începutul anilor '30, istoricul american Mikhail Florinsky era ferm convins că „foștii susținători înfocați ai revoluției mondiale au înlocuit sabia cu o mașină și așteaptă mai mult roade ale muncii lor decât acțiuni radicale, pentru a marca victoria finală a proletariatului“. Războiul confirmase aceste speranțe. La Conferința de la Ialta, Harry Hopkins, cel mai apropiat colaborator al lui Roosevelt și cel mai entuziast susținător al lui Stalin în anturajul președintelui Statelor Unite, nu avea nici o îndoială: „Rușii au arătat că pot fi chibzuiți și prudenți. Nici președintele și nici noi nu ne îndoim că putem conviețui fără probleme atâta cât vrem.“ O anchetă efectuată de revista *Fortune*, în 1945, a arătat că, dintre toate grupurile din populația americană, oamenii de afaceri erau cei care își puneau cele mai multe speranțe în intențiile sovietice de după război. [...]

Charles Bohlen, ambasadorul american la Moscova, a liniștit Washingtonul în privința moștenitorului lui Stalin, Malenkov: „Malenkov mi-a dat impresia

1. William Odom, Vitaly Trygichko, „Nato and Warsaw Pact Nuclear Plans on the Central Front: when, why and how nuclear weapons were intended to be used at the tactical level“, în *Military Planning for European Theater Conflict during the Cold War*, Center for Security Studies, Zürich, 2007, pp. 129-148.

2. Samuel Pisar, *Les Armes de la Paix*, Denoël, 1970, dezvoltă în mod deosebit această teorie.

că e un om cu o gândire mai occidentală decât ceilalți conducători sovietici.“ [...] Ambasadorul Harriman a scris în 1959: „Cred că Hrușciiov își dorește mult să ridice nivelul de trai al concetățenilor săi. Cred că planul pe șapte ani în curs i se pare încununarea revoluției mondiale și un moment istoric în evoluția sovietică.“ [...] Instalarea „conducerii colective“ a lui Brejnev a fost întâmpinată cu un val de speranță. Veniseră la putere niște ingineri. [...] „Tehnocrați“, „manageri“, „conservatori“, așa îi percepea Occidentul pe cei din administrația Brejnev.

Obiectivele sale sunt considerate pacifiste. Henry Kissinger, pregătind programul de politică externă al președintelui Nixon, a estimat că politica internațională a URSS e teatrul unei lupte între două direcții. Prima caută împăcarea cu Occidentul, pentru că are la bază dorința arzătoare de a cumpăra bunuri de consum și teama de război. A doua, care are la bază ideologia comunistă, e cea a unui conflict cu Statele Unite și exprimă neîncrederea conducătorilor, a aparatului de partid, a armatei și a celor care se tem ca destinderea să nu determine slăbirea legăturilor dintre Uniunea Sovietică și sateliții săi. De profesie politolog, ani de zile profesor la Harvard, responsabil cu politica externă americană în administrația Nixon, Kissinger e convins, asemenea celorlalți politicieni americani, că Uniunea Sovietică merge pe două direcții în relațiile sale internaționale, una politică și una apolitică, și că adepții acestor două direcții se luptă, astfel încât ar trebui ajutați „tehnocrații“, care se confruntă cu „ideologii“. Acestei imagini atât de răspândite în Occident, Kissinger îi adaugă un plan care vizează încheierea cu URSS a mai multor acorduri de cooperare în diferite domenii, pentru a o lega printr-o pânză de păianjen de interese comune și pentru a pune astfel capăt tendințelor sale expansioniste.

Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*,
Calmann-Lévy, 1982, pp. 529-530

* După dispariția URSS, acest miraj capitalist s-a răsfrânt asupra Chinei cu și mai multă intensitate decât în epoca sovietică (nota T.W.).

Teamă de un război nuclear determină cele două mari puteri să-și dozească limitarea arsenalului pe care-l deținea fiecare. Numeroasele tratative neoficiale din acest domeniu nu vor schimba echilibrul terorii, dar îi vor diminua riscurile, cel puțin pe hârtie. În iulie 1968, Washingtonul și Moscova se pun de acord în privința unui Tratat de Neproliferare Nucleară (TNP), care e o primă victorie pentru URSS. Cele două mari puteri își interzic să-i cedeze unei alte țări arme atomice; ceea ce pare, poate, o măsură de bun-simț e, de fapt, o capcană pentru occidentali. În centrul acestui demers se află Europa, împărțită în două după sfârșitul războiului. În Est, TNP nu vizează în mod deosebit URSS, care consideră că țările cucerite sunt astfel pentru totdeauna. Armata Roșie asigură în mod direct apărarea acestei părți a Europei; apărarea acestui teritoriu îi îndreptățește pe conducătorii sovietici să se folosească de arma nucleară dacă e nevoie. În Vest, situația e mai complicată. Neproliferarea obligă Statele Unite să mențină controlul asupra armelor lor atomice staționate pe Bătrânul Continent. Dacă ar izbucni un conflict și ar trebui să se recurgă la forța nucleară tactică în acest teatru de operațiuni, decizia ar fi luată în ultimă instanță la Washington, nici o capitală europeană neavând posibilitatea să declanșeze singură această acțiune. Oare Casa Albă e pregătită să ia

această decizie în numele aliaților săi, asumându-și riscul de a declanșa un război nuclear general care, fără îndoială, n-ar cruța Statele Unite? Cu alte cuvinte, ar accepta americanii să moară ca să salveze Berlinul, Roma sau Bruxelles-ul? Decuplarea dintre Statele Unite și Europa e un obiectiv esențial al strategiei sovietice care vizează slăbirea dispozitivului de apărare occidental. Odată cu TNP, această decuplare devine efectivă. Europa de Vest devine mai fragilă în urma acestui tratat, pentru că, neputând să beneficieze în mod automat de protecția oferită de umbrela nucleară americană, e la cheremul armelor convenționale adverse, iar în acest domeniu raportul de forțe e în mod clar favorabil Moscovei.

În prelungirea TNP, americanii și sovieticii încep negocieri în privința limitării armamentului lor nuclear, tratative cunoscute sub acronimul SALT (Strategic Arms Limitation Talks). În acest domeniu, Uniunea Sovietică avea să repurteze altă victorie. La sfârșitul deceniului 1960, balanța nucleară se înclină în mod clar în favoarea Statelor Unite. Obiectivul Uniunii Sovietice e obținerea unei reechilibrări prin negociere. Dacă în privința numărului de rachete purtătoare cele două țări sunt aproape la egalitate, în privința forței de lovire Statele Unite au un avantaj clar. Dispun de mai multe rachete la bordul submarinelor lor, de mai multe bombe transportate de US Air Force și, mai ales, rachetele lor sunt echipate cu capete multiple, cu mai multe ogive nucleare, o tehnologie pe care Uniunea Sovietică nu o stăpânește încă. Acordul SALT semnat în mai 1972 limitează avansarea americană și „îngheață” situația, așteptându-se ca sovieticii să recupereze întârzierea pe care o au. Tratatul blochează orice tehnologie nouă în domeniul apărării nucleare (rachete antibalistice, sistem laser), domeniu în care americanii sunt cei mai avansați. În al doilea rând, acordurile autorizează URSS să dețină cel mai mare număr de lansatoare terestre (ICBM*) și marine (SLBM**), pentru a compensa superioritatea americană în ce privește numărul de capete nucleare. După ce sovieticii vor stăpâni tehnologia capetelor multiple, vor putea, în mod legal, să dispună de o capacitate de lovire superioară datorită numărului de lansatoare pe care li-l permite SALT. Pe parcursul acestor negocieri, Moscova s-a opus unor posibile verificări la fața locului. Pentru ca acordurile să fie respectate, fiecare parte trebuie să aibă încredere în cealaltă. Observarea prin satelit permite cunoașterea amplasării buncărelor și localizarea submarinelor, dar nu și să se detecteze numărul de mașini din fiecare sistem. Cele două mari puteri nu sunt la egalitate. Washingtonul e obligat să aibă încredere în Moscova, lucru care rămâne suspect; în Statele Unite, controlul legislativ al acordurilor trecute îi obligă, în schimb, pe conducătorii americani să respecte angajamentul luat.

* ICBM (Intercontinental Ballistic Missile), rachetă balistică intercontinentală (n. tr.).

** SLBM (Sub-marine Launched Ballistic Missile), rachetă balistică lansată de un submarin (n. tr.).

Șapte ani mai târziu, în iunie 1979, Statele Unite și URSS semnează un nou acord, SALT II. De data aceasta, Moscova trebuie să confirme avantajul obținut în ceea ce privește capacitatea de lovire. Între cele două acorduri SALT, sovieticii au cumpărat tehnologia cu capete multiple, au dezvoltat bombe și rachete mai puternice decât cele ale americanilor. SALT II le acordă celor două țări același număr de lansatoare, fără să țină cont de aceste avantaje în privința puterii; noile acorduri le interzic Statelor Unite să-și modifice rachetele în consecință. Henry Kissinger, care a fost actorul principal al acestor negocieri înainte de a părăsi Secretariatul de Stat în 1977, concepe raporturile cu URSS în termeni de interese geopolitice, nu le mai concepe în funcție de opoziția ideologică dintre cele două sisteme, cum se raportase Washingtonul până atunci la Războiul Rece. Această schimbare de viziune transformă Uniunea Sovietică într-o țară ca toate celelalte, cu preocupări pentru puterea „clasică”. Kissinger „dezideologizează” raporturile cu Moscova pentru a stabili relații de la stat la stat, în speranța de a ajunge la o stabilitate mondială. Această perspectivă asupra relațiilor internaționale le convine conducătorilor sovietici. Bineînțeles, Uniunea Sovietică are interese naționale, după cum se știe, dar rămâne investită cu datoria sa „internaționalistă” pentru a face din comunism viitorul omenirii. Kremlinul continuă să vadă lumea prin prisma sa doctrinară, după cum vor confirma ulterior arhivele sovietice devenite accesibile după prăbușirea comunismului la Moscova. Discuțiile de la vârful partidului-stat în anii '70-'80 se înscriu perfect în doctrina marxist-leninistă. Datorită Statelor Unite, în mod deosebit politiciii practicate de Kissinger, respectabilitatea Uniunii Sovietice ca mare putere rezonabilă crește cu viteza cu care politica subversivă sovietică îi permite sistemului să se extindă în lume.

Consilier al președintelui Nixon, apoi secretar de stat, Henry Kissinger este un adept al diplomației secrete, ceea ce le convine celor din Poliți-burow, care nu trebuie să dea socoteală nimănui. Secretul e apanajul comunismului, conducătorii sovietici se simt astfel în largul lor. Pe acest teren, o diplomatie occidentală, oricât de inteligentă ar fi, nu poate decât să piardă. Ambasadorul sovietic la Washington, Anatoli Dobrynin, va povesti în *Memoriile* sale cât de ușor i-a fost să utilizeze diplomația secretă ca să servească interesele sovietice, în timp ce interlocutorul său, Kissinger, se vedea obligat să facă manevre, să se ascundă de Congres și de alte instituții de control democratic înainte să acționeze. Dobrynin va recunoaște că această situație a favorizat manevrele sovietice, deoarece capacitatea de reacție și de decizie a URSS a fost întotdeauna mai rapidă decât cea a Statelor Unite, blocate din cauza felului în care trebuiau să respecte legea.¹ Ca specialist în geopolitică, Henry Kissinger crede în negocierile globale, în *linkage*, cum spune el, proces care leagă între ele problemele: dezar-

1. Anatoli Dobrynin, *In Confidence*, Times Books, 1995, în special pp. 225–230.

marea, chestiunea Berlinului (recurentă în raporturile Est–Vest), sfârșitul Războiului din Vietnam, care e obsesia Washingtonului în acei ani... Negociind pe toate fronturile, el încearcă să canalizeze dialogul într-o serie de interese care trebuie să-l deturneze pe interlocutor de la obiectivele sale inițiale. Obiectivul Uniunii Sovietice, care înaintează căsuță cu căsuță pe tabla de șah mondială, nu e deloc afectat de viziunea aceasta globală, atâta timp cât poate continua să facă tot ce vrea la nivel de detalii. Acest *linkage* nici nu împiedică, nici nu frânează pătrunderea sovieticilor în principal în Africa și în America Latină, în timp ce diplomația americană urmărește stabilitatea mondială.

Pe de altă parte, Washingtonul crede că poate să folosească Beijingul în speranța că va face presiuni asupra Moscovei. Ruptura dintre cei doi concurenți comuniști ar fi putut să servească interesele americane dacă Nixon și Kissinger nu s-ar fi înșelat în privința lui Mao la fel de mult cum și-au făcut iluzii și în privința lui Brejnev crezând că vor putea să-l amăgească prin numeroase acorduri de cooperare. Cu siguranță, o apropiere între Statele Unite și China are de ce să neliniștească Uniunea Sovietică, dar nu atât de mult încât să o determine să renunțe la obiectivele sale. Punând la punct o relație în triumphi pe care speră că o vor domina, conducătorii americani vor fi prinși ca într-o menhină între două logici pe care nu vor putea să le controleze deoarece nu le-au deslușit toate aspectele. În numele acelei realpolitik care îi e dragă, Kissinger încearcă să intre în grațiile „micii” puteri chineze pentru a influența „superputerea” sovietică, fără a ține cont de ideologia comună care sudează aceste două țări când e vorba de interesele comunismului în lume. Concesiile făcute uneia din ele nu vor atenua avantajele obținute de cealaltă, deschiderea în direcția Beijingului nu va împiedica Moscova să acumuleze succese în negocierile cu Washingtonul și, pe teren, în țările din Lumea a Treia. Ambițiile Chinei și ale URSS nu se anulează, cum cred conducătorii americani, ci se înmulțesc.

În martie și în iulie 1969, niște incidente grave au dus la confruntări între Armata Roșie și Armata Populară de Eliberare Chineză, de-a lungul frontierei comune celor două țări. Moscova a luat atunci în calcul folosirea unor atacuri nucleare pentru a distruge potențialul atomic chinez. Kremlinul s-a consultat cu Casa Albă în privința unei eventuale reacții americane la această inițiativă. Administrația Nixon și-a exprimat opoziția fermă. Biroul Politic de la Moscova a renunțat la această idee aventuroasă.¹ În plină Revoluție Culturală, China n-ar fi rezistat, probabil, la încă un haos, de data asta nuclear. Regimul maoist poate să-i mulțumească protecției americane pentru că l-a salvat.² Prin anumite semnale

1. Georges-Henri Soutou, *op. cit.*, p. 496.

2. În mai 2010, revista chineză *Historical Reference*, publicată de *Cotidianul poporului*, a adus un omagiu acestui sprijin american. Cf. Arnaud de la Grange, „Quand Nixon a sauvé la Chine du feu nucléaire soviétique”, *Le Figaro*, 13 mai 2010.

subtile, pe care diplomația chineză știe să le folosească, i se sugerează Washingtonului că e posibilă o apropiere între cele două țări. În acea perioadă, Statele Unite nu recunosc decât o singură Chină, cea din Taiwan, insula unde s-a refugiat Guomindangul după înfrângerea pe care a suferit-o în 1949. Stabilirea unei legături cu Beijingul îi permite Casei Albe să spere că va influența astfel raporturile sale cu Kremlinul, dar și să găsească o soluție pentru Războiul din Vietnam care se prelungește. O echipă de ping-pong americană merge în primăvara anului 1971 în Republica Populară pentru niște meciuri amicale. În iulie, Kissinger negociază în secret la Beijing posibilitatea organizării unei vizite oficiale a lui Nixon.

În februarie 1972, președintele american sosește în capitala chineză plin de speranță în legătură cu era nouă care începe. Zhou Enlai, care îl primește, îl va descrie ca pe o „prostituată care se aranjează și te așteaptă în fața ușii”¹. Punctul de interes al acestei vizite oficiale trebuie să fie întâlnirea cu Mao. Durează exact 45 de minute, cu tot cu traducere. Marele Cărmaci trebuie să ascundă tot interesul pe care îl reprezintă o asemenea vizită. Egoul bătrânului despot este măgulit că puternica Americă e cea care solicită întâlnirea. Nixon e nespus de amabil, pretinde că a citit toate scrierile lui Mao și spune că a recunoscut stilul unui filozof veritabil. Atunci Marele Cărmaci se întoarce spre Kissinger și întreabă: „E doctor în filozofie? — E doctor în materie cenușie, răspunde Nixon. — Ce-ar fi să-l rugăm să fie principalul vorbitor astăzi? propune Mao². Marele Cărmaci are toate motivele să fie mulțumit de comunicatul final publicat după terminarea vizitei. Principalele sale revendicări de moment sunt acceptate de Statele Unite: hegemonia în regiunea Asia-Pacific e denunțată, termen care desemnează politica sovietică în vocabularul maoist; se subliniază intenția celor două țări de a dezvolta contactele științifice, tehnice, culturale și comerciale între ele, spre marea mulțumire a Beijingului, care are pretenții în toate domeniile; Taiwanul e considerat provincie chineză, viitorul său e o chestiune care ține doar de afacerile interne ale țării; se insistă asupra ideii că există o singură Chină. Nixon se întoarce din această călătorie fermecat de Mao. Inaugurează valul de entuziasm al conducătorilor occidentali față de China și de conducătorul ei, toți fiind convinși că trebuie să se înțeleagă cu Marele Cărmaci și cu țara lui imensă în interesul lumii.

MAO CA VEDETĂ MONDIALĂ

Adevărații beneficiari ai vizitei lui Nixon au fost chiar Mao însuși și regimul său. Nixon l-a reabilitat pe Mao în ochii opiniei dominante din Occident. În scurta

1. Apud Barbara Barnouin, Yu Changgen, *Chinese Foreign Policy during the Cultural Revolution*, Paul Kegan, 1998, p. 108.

2. William Burr (ed.), *The Kissinger Transcripts: The Top-Secret Talks with Beijing and Moscow*, Free Press, 1999, pp. 59–65 despre întâlnirea dintre Mao și Nixon.

prezentare pe care a făcut-o pentru personalul Casei Albe la întoarcere, președintele a vorbit despre „devotamentul“ clanului lui Mao, pe care Kissinger îl descria astfel: „Un grup de călugări [...] care au [...] știut să-și păstreze puritatea revoluționară.“ Colaboratorii lui Nixon n-au ezitat să afirme că „în timpul regimului lui Mao, traiul maselor chineze s-a îmbunătățit în mod considerabil“. [...]

Mao nu devine doar o figură internațională respectată, ci dobândește și o aură fără pereche. Politicienii din lumea întreagă se îngheșuie la ușa lui. O întrevvedere cu Mao era (și încă este uneori) considerată apogeul unei cariere sau cel mai însemnat moment din viața cuiva. [...] Politicienii au suportat fără să crâcnească jigniri pe care nu le-ar fi tolerat niciodată din partea altui conducător. Nu numai că era imposibil să afle dinainte dacă vor putea să aibă o întâlnire cu Mao, dar erau convocați imperios în momentul care îi convenea cel mai mult președintelui chinez, chiar dacă erau la masă. [...]

Când se întâlnea cu străini, Mao își etala viziunile cinice și dictatoriale. „Metodele lui Napoleon sunt cele mai bune, i-a spus lui Georges Pompidou. A dizolvat toate adunările, el îi numea pe cei care trebuiau să guverneze împreună cu el.“ Când fostul prim-ministru britanic Edward Heath s-a arătat surprins că portretul lui Stalin încă împodobește Piața Tian'anmen și a remarcat că sovieticul masacraser milioane de oameni, Mao a schițat un gest în semn de dispreț pentru a-i arăta cât de puțin îi pasă și a adăugat: „E acolo pentru că era marxist.“ [...]

Lui Mao îi făcea plăcere să acorde audiențe unor vizitatori încântați și le-a continuat până la sfârșitul vieții, când era aproape pe moarte și pe măsuta de lângă el o carte sau un ziar ascundea tubul prin care primea oxigen. Aceste vizite îi consolidau faima mondială.

Jung Chang, Jon Halliday, *Mao*, Gallimard, 2006, pp. 632–633.

Pentru a-i cuceri pe conducătorii chinezi, Kissinger era dispus să înmulțească gesturile amabile. Cu ocazia călătoriei sale secrete din iulie 1971, care a pregătit vizita lui Nixon, i-a furnizat mareșalului Ye Jianying informații amănunțite despre dispozitivul militar sovietic de la frontiera chineză, stabilite după observațiile făcute de sateliții spioni. Mareșalul chinez e mulțumit, serviciile sale de informații n-ar fi putut niciodată să obțină niște informații atât de prețioase. Nici măcar CIA nu trebuia să știe că aceste informații ultrascrete au fost furnizate Beijingului, a precizat în acea zi consilierul american.¹ Mao, care devenise maestru în arta exploatării contradicțiilor, înțelege cum poate folosi la maximum bunăvoința americanilor. Se va purta cu regimul de la Washington așa cum s-a purtat cu cel de la Moscova înainte de ruptură, dându-le de înțeles Statelor Unite că supraviețuirea țării sale depindea de ajutorul lor. În anii '50, Marele Cărmaci fluturase riscurile unor amenințări americane pentru a obține de la Hrușciov un ajutor nuclear. Uniunea Sovietică a trimis tehnicieni și material pentru a participa la fabricarea bombei atomice chineze. La începutul anilor '60, Mao a obținut în același mod promisiunea că Moscova îi va furniza un arsenal nuclear mai performant. Divorțul

1. Roger Faligot, *Les Services secrets chinois*, Nouveau Monde, 2008, p. 155.

dintre cele două țări a întrerupt categoric această colaborare. Începând din acel moment, Republica Populară contează pe Statele Unite pentru a compensa întârzierea pe care o înregistrează. Kissinger depune toate eforturile pentru a satisface cererea. Încurajează în secret Marea Britanie și Franța să-i furnizeze Chinei tehnologia necesară pentru construirea reactoarelor nucleare, a cărei vânzare e oficial interzisă de normele în vigoare în NATO. Motoarele unor avioane Rolls-Royce, aflate sub embargo, sunt trimise de Londra cu binecuvântarea regimului de la Washington. „Oficial noi ne opunem acestui lucru, dar doar atât, a precizat Kissinger pentru interlocutorii săi chinezi. Să nu vă lăsați induși în eroare de ceea ce vom face public.”¹ Mao nu e deloc recunoscător pentru eforturile întreprinse de consilierul american care încearcă să-i intre în grații. Marele Cărmaci îi mărturisește lui Edward Heath, fostul prim-ministru britanic în vizită la Beijing: „Pentru mine, Henry Kissinger e doar un omuleț ridicol. De fiecare dată când vine să mă vadă e așa de nervos, încât tremură ca frunza.”² Eforturile făcute la Washington n-au nici un efect asupra evoluției Războiului din Vietnam. Republica Populară Chineză avea să ajute în continuare regimul de la Hanoi până la victoria finală, materialul militar sovietic va traversa mereu teritoriul chinez în pofida tensiunii extreme dintre Beijing și Moscova. Luna de miere sino-americană care începe în anii '70 nu avea să împiedice nici căderea Cambodgiei în mâinile khmerilor roșii, aceste clone ale maoismului. Hegemonia din Asia de Sud-Est e sovieto-chineză, politica inițiată de Kissinger și Nixon nu reușește să modifice raportul de forțe în regiune, atât de profitabil comunismului, în general.

Mao moare în 1976, iar după ce dispare „Clica celor Patru”, Beijingul adoptă un vocabular mai puțin militant care îi liniștește și mai mult pe occidentali în privința „bunelor intenții” chineze. Mulți diplomați occidentali consideră că acum e posibil „să discute serios” cu Beijingul. Republica Populară invită crema gândirii strategice occidentale la seminare unde propriii săi specialiști, abia întorși din lungi sejururi-deportare la țară la care îi condamnase Revoluția Culturală, învață intensiv care e decontul vectorilor nucleari.³ Relațiile dintre Washington și Beijing se îmbunătățesc când președintele Carter pune accent pe criteriul respectării drepturilor omului în relațiile cu Moscova. În acest domeniu, Republica Populară Chineză a lui Deng Xiaoping e și mai puțin frecventabilă decât Uniunea Sovietică a lui Brejnev, dar Casa Albă nu se împiedică de un asemenea amănunt. Administrația americană speră că politica sa în mod

1. *The Kissinger Transcripts: The Top-Secret Talks with Beijing and Moscow*, ed. cit., p. 144.

2. Edward Heath, *The Course of My Life*, Holder and Stoughton, 1998, p. 495.

3. Jean-Luc Domenach, „La Chine devant «l'hégémonisme» soviétique”, în *Le Système communiste: un monde en expansion* (coord. Pierre Kende, Dominique Moïsi, Ilios Yannakakis), IFRI, 1982, p. 146.

ferm antisovietică va fi pe placul regimului de la Beijing. Noua conducere chineză înțelege cum poate să profite de pe urma acestor măsuri. Deng, aidoma lui Mao, e interesat de integritatea teritorială a țării, preocuparea lui principală fiind Taiwanul, pe care Washingtonul continuă să-l considere unicul reprezentant al Chinei pe plan mondial. Dacă vor să aibă cele mai bune relații cu Republica Populară, Statele Unite trebuie să cedeze în această privință. Washingtonul ajunge să renunțe la vechii săi aliați din Guomindang, recunoscând doar China continentală. Zbigniew Brzezinski, noul consilier pe probleme de securitate națională, merge la Beijing în mai 1978 pentru a-i da această veste bună lui Deng Xiaoping. Aduce câteva „cadouri” suplimentare care ar putea fi pe placul gazdelor sale chineze. Brzezinski oferă un „memorandum prezidențial”, un document ultrasecret care analizează situația mondială din perspectiva puterii sovietice. Carter speră ca prin acest gest să-l convingă pe Deng Xiaoping să participe la o coaliție neoficială care ar fi îndreptată împotriva Moscovei. Cu ocazia acestei vizite, Brzezinski anunță, în plus, o îmblânzire a reglementărilor americane în privința vânzării față de China a unor tehnologii de vârf susceptibile să fie deturnate în vederea unei utilizări militare. Începând din acel moment, aliații Statelor Unite pot să vândă arme regimului de la Beijing, mai precizează consilierul american. Ca bonus, le dă militarilor chinezi informații pe care le deține Washingtonul despre arsenalul strategic sovietic, precum și fotografiile făcute de sateliți cu dispozitivul Armatei Roșii de-a lungul frontierei chineze.¹

„Lumea e marea problemă, mica problemă e Taiwanul”, spunea Mao.² Pe 1 ianuarie 1979, Statele Unite și Republica Populară Chineză stabilesc relații diplomatice oficiale. Pentru a pecetlui înțelegerea, Beijingul auto-rizează instalarea secretă a unor dispozitive de ascultare americane de-a lungul frontierei sino-sovietice, care au rolul de a supraveghea probele de lansare a unor rachete sovietice. Informațiile adunate vor putea fi folosite de ambele țări. O lună mai târziu, Deng Xiaoping se află în Statele Unite. E prima vizită a unui conducător chinez în America. Evenimentul are o importanță asemănătoare cu cea a călătoriei lui Hrușciiov în același teritoriu în 1959. Ba chiar o importanță și mai mare, pentru că Deng evită greșelile comise de domnul H, care, din laudăroșenie, îi avertizase pe americani că inevitabilul triumf al comunismului la scară mondială nu-i va cruța. Micul Cărmaci joacă pe două fronturi despre care știe că sunt efecace. În primul rând, atrage atenția asupra riscului unui război mondial denunțând tendințele hegemonice ale URSS. Într-o Americă în care anti-sovietismul domnește de atâția ani, unde Moscova e considerată cea mai mare amenințare, discursul său are impact. Fără îndoială, majoritatea

1. Nayan Chanda, *Les Frères ennemis*, CNRS Éditions, 1987, pp. 239–240.

2. *Apud* Jacques Guillermez, „La Chine et les pays industrialisés”, în *La Chine au XXe siècle* (coord. Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco, Jürgen Domes), t. 2, Fayard, 1990, p. 366.

americanilor sunt anticomuniști, dar pentru ei noțiunea rămâne abstractă, iar micul chinez pare atât de simpatic, atât de pragmatic, încât nu poate fi un adept veritabil al acestei ideologii. Deng se plasează cu hotărâre de partea occidentalilor când se pune problema să atace URSS: „Dacă vrem într-adevăr să domolim ursul polar, declară el în săptămânalul *Time*, singurul lucru realist pe care putem să-l facem e să ne unim. Nu e suficient să ne bazăm doar pe puterea Statelor Unite. Nici pe cea a Europei. China e o țară săracă și neînsemnată, dar, dacă ne unim toți, vom fi puternici.”¹ Situația confirmă cuvintele Micului Cârmaci. Cu câteva zile înainte, Vietnamul a „eliberat” Cambodgia de teroarea khmerilor roșii, protejații Chinei. Regimul de la Hanoi e aliatul Moscovei (era și al Beijingului cu puțin timp în urmă, dar toată lumea uită asta în acest context), prin urmare ocuparea statului Kampuchia Democrată e o dovadă a hegemonismului sovietic, demonstrează Deng Xiaoping. Îl previne, de altfel, pe președintele Carter în legătură cu intenția sa de a riposta la „agresiune” și le promite vietnamezilor „o pedeapsă”. Administrația americană nu protestează nicidecum, ba chiar își dă acordul. Avariția capitalistă e celălalt atu al Micului Cârmaci. În uzinele Ford, la Boeing, vizitând societatea de prospectare petrolieră Hughes, scoate în evidență piața chineză. În ultima zi a vizitei sale, la Houston, în Texas, precizează: „Intenționăm să importăm echipamente industriale americane în valoare de mai multe miliarde de dolari.”² Mulți ochi sclipesc atunci. „Luna de miere va continua”, promite Micul Cârmaci. „Deng are un spirit foarte ager și incisiv, recunoaște Leonard Woodcock, ambasadorul american la Beijing, care știe bine cu cine are de-a face. Dar, adaugă, e atât de tranșant, încât uneori e cam greu să te înțelegi cu el.”³ În entuziasmul general, în mulțumirea zgomotoasă, în așteptarea febrilă a acestei piețe chineze nemărginite, nimeni nu ține cont de această remarcă. Liderii americani, ziariștii, elita și poporul, toți au considerat că acest omuleț, „*Little Big Man*”, cum îi spune presa, e unul de-ai lor. Deng Xiaoping a venit în Statele Unite pentru a găsi metode de a-și salva țara istovită după trei decenii de regim comunist; și-a îndeplinit misiunea.

Întorcându-se la Beijing, Micul Cârmaci dă ordin să fie ocupat Vietnamul. Regimul de la Hanoi supraviețuiește doar datorită armatei sale puternice, superioară unei APE chineze cu echipamente învechite. „Pedeapsa” promisă se oprește brusc: căliți de 40 de ani de război, tovarășii vietnamezi îi înfrâng pe tovarășii chinezi. Deng are de gând să mascheze pur și simplu această slăbiciune militară. O armată puternică se bazează pe o economie puternică, dar cum să finanțezi dezvoltarea industrială cu o agricultură suprapopulată, care abia poate să producă destule cereale? Cum se pot moderniza industria și agricultura fără a arunca în

1. *Apud* Patrick Sabatier, *Le Dernier Dragon*, JC Lattès, 1990, p. 268.

2. *Ibid.*, p. 269.

3. *Ibid.*

șomaj zeci de milioane de muncitori? Cum se poate reforma gestionarea întreprinderilor și, la nivel mai general, cum se poate pune accentul pe eficacitate fără a amenința, pe termen mai lung sau mai scurt, stabilitatea regimului actual? Micul Cărmaci crede că știe răspunsul: Republica Populară trebuie să aibă două puncte de sprijin; pe de o parte, o ortodoxie politică perfectă, pentru a nu risca haosul intern – înăbușirea „primăverii de la Beijing” în iarna anului 1979 tocmai a început –, pe de altă parte, o deschidere economică pentru ca țara să profite de tehnologia capitalistă. Deng Xiaoping stabilește regulile jocului: „Amplizarea rolului pe care îl vom avea în relațiile internaționale depinde de rapiditatea și anvergura dezvoltării noastre economice.”¹ O destindere controlată, fără a ceda în legătură cu nici un aspect esențial, care garantează schimburi profitabile, e indispensabilă pentru China. Această regulă va fi urmată de generațiile viitoare de conducători comuniști chinezi. Participând cu dragă inimă la acest proces, democrațiile occidentale aveau să joace un rol esențial în transferul de putere dintre URSS și China Populară care va marca sfârșitul secolului XX și începutul secolului XXI.

Obiectiv Europa

Stabilitatea politică a țărilor comuniste, mai bine zis imobilitatea lor, le conferă o deosebită constanță în privința obiectivelor. *A contrario*, pluralismul democrațiilor poate să le determine să schimbe direcția în funcție de guvernele care se succedă. Această stare precară proprie sistemelor electivite riscă să le lovească interesele în raport cu niște interlocutori care aduc în discuție neîncetat aceleași scopuri. În vreme ce viața democratică e ritmată de termenele electorale, puterea comunistă se bazează pe eternitate. Această raportare diferită la timp și la acțiunea politică a jucat adesea un rol în raporturile dintre Est și Vest. Conducătorii sovietici sau chinezi, aflați la putere ani de zile, chiar decenii, au tot timpul să le prezinte noilor aleși occidentali revendicările pe care predecesorii lor refuzaseră să le asculte și să obțină, în sfârșit, câștig de cauză. Anumite obiective ale Moscovei și ale Beijingului au fost atinse astfel, în urma unor insistențe repetate. De la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, Uniunea Sovietică vrea ca frontierele moștenite în 1945 să fie fixate la nivel internațional. Respectarea legii nu e o noțiune îndrăgită de conducătorii sovietici și Moscova nu se teme deloc că imperiul său est-european va fi contestat, dar recunoașterea acestui lucru ar furniza garanția oficială că scopul, ocuparea unei jumătăți a Europei după război, va fi atins pentru totdeauna. Încă de la Conferința de la Berlin din 1954, sovieticii propuseseră instaurarea unui sistem de securitate european

1. *Apud* Jean-Luc Domenach, art. cit., p. 160.

rezervat țărilor de pe Bătrânul Continent, excluzând din proiect Statele Unite. Zece ani mai târziu, polonezii au reactivat ideea solicitând organizarea unei conferințe paneuropene, tot fără americani. La sfârșitul anilor '60, propunerea a fost reluată de mai multe capitale est-europene, de fiecare dată cu ocazia unor reuniuni legate de Pactul de la Varșovia. Atmosfera generală din timpul Războiului Rece și diferitele tensiuni care au cuprins Europa de Est timp de două decenii – precum Revolta de la Berlin în 1953, Primăvara Poloneză și Revoluția Maghiară în 1956, „Primăvara de la Praga” în 1968 – n-au permis până atunci realizarea acestui plan. Uniunea Sovietică nu s-a îndepărtat niciodată de scopurile urmărite. Pe lângă recunoașterea frontierelor după război și validarea împărțirii Germaniei (care n-a fost ratificată de nici un tratat), o conferință paneuropeană trebuia, în viziunea Kremlinului, să ducă la un tratat de securitate pentru tot Bătrânul Continent, cu înființarea unei structuri ad-hoc având rolul de a verifica și garanta punerea în aplicare a acestuia. Prin acest artificiu instituțional, conducătorii sovietici au sperat întotdeauna că vor putea exercita un control asupra securității pe Bătrânul Continent, vor putea reduce puterile NATO în partea sa occidentală și vor decupla Europa de Statele Unite, pentru a-și extinde dominația.

Leonid Brejnev, apostolul „destinderii” încă de la venirea sa la putere, în 1964, a stabilit repede limitele acesteia. Conceptul său de „suveranitate limitată”, formulat a doua zi după ocuparea Cehoslovaciei în august 1968, arăta clar că bunele relații dintre Est și Vest se opreau în fața Cortinei de Fier. Absența reacțiilor conducătorilor occidentali față de zdrobirea „Primăverii de la Praga” a demonstrat că Europa și Statele Unite acceptau această regulă. Ministrul francez al afacerilor externe din acea perioadă, Michel Debré, a numit intervenția „incident de parcurs”. De Gaulle era de aceeași părere, după cum va relata în *Memoriile* sale Olivier Wormser, ambasadorul Franței la Moscova în timpul evenimentelor. Venise să pledeze la Élysée în favoarea unei politici ferme menite să sancționeze ocuparea, iar generalul i-a răspuns că participanții la „Primăvara de la Praga” sunt niște intelectuali, niște utopici și niște visători care n-au nici un simț al realității și că, de vreme ce au apelat la germani, nu la Franța, soarta lor și a țării lor îi e indiferentă. „Așa că, în aceste condiții, domnule ambasador, mă doare-n cot de Cehoslovacia!”, a spus el.¹

Văzută de la Moscova, Europa de Vest se rezumă la trei țări, dacă exceptăm Marea Britanie, care, oricum, „are vederi largi”, cum spunea de Gaulle: Italia, Franța și Republica Federală Germană. La Roma, instabilitatea guvernamentală cronică și influența PC Italian asupra vieții politice neutralizează peninsula – mai mult, o transformă într-un

1. *Apud* Pierre Hassner, „1968: une certaine idée de la détente”, în *Le Printemps tchécoslovaque*, 1968 (coord. François Fejtő și Jacques Rupnik), Complexe, 2008, pp. 278–279.

fel de „aliat obiectiv“, potrivit vocabularului comunist, mai ales în domeniul comerțului. Numeroase întreprinderi italiene îi permit Uniunii Sovietice, în anii '60-'70, să deturneze regulile NATO în privința livrării de materiale sensibile.¹ Kremlinul consideră că Franța e aproape de partea sa după retragerea acesteia din comandamentul integrat al NATO în martie 1966. Vizita oficială a lui de Gaulle în URSS, efectuată câteva luni mai târziu, a pecetluit „înțelegerea, destinderea și cooperarea“ dintre cele două țări, așa cum dorea președintele francez.² Cu ocazia Congresului al VII-lea al Partidului Comunist din RDG, care s-a ținut în Berlinul de Est în aprilie 1967, Brejnev a avut ocazia să le împărtășească camarazilor săi polonezi și est-germani viziunea lui asupra raporturilor cu Franța. „Gândiți-vă la de Gaulle, le spune el, oare n-am ajuns, fără cel mai mic risc, să facem o spărtură în capitalismul imperialist? De Gaulle e dușmanul nostru, știm prea bine. Partidul Comunist Francez, care are o perspectivă îngustă și nu vede decât interesele proprii, a încercat să ne monteze împotriva lui. Ce-am obținut, totuși? O slăbire a influenței americanilor în Europa, a susținut Brejnev. Și asta nu e tot. De Gaulle e un vulpoi viclean. El însuși vrea să-și asigure hegemonia în Europa, bineînțeles, împotriva noastră. Dar, în această privință, trebuie să acționăm dând dovadă de flexibilitate. În orice caz, concepțiile sale europene n-au nici o șansă de reușită, pentru că în Europa există țări occidentale prea puternice care n-ar îngădui niciodată acest lucru. Dar care e bilanțul, tovarăși? i-a întrebat Brejnev. Nu-i favorabil?“³

Germania e cheia Europei, Moscova a fost întotdeauna convinsă de asta. Obiectivul unei securități paneuropene controlate de URSS depinde, în viziunea Kremlinului, mai mult de Bonn și de Berlinul de Est decât de Roma și de Paris. Presiunile exercitate asupra vechii capitale a Reich-ului încă din 1948, construirea Zidului, în 1961, au fost metode de a exercita o influență asupra părții occidentale a Germaniei, pentru a o determina să ducă tratative, să se desprindă de sub tutela americană, să acorde întâietate binelui poporului (divizat) în raport cu alianța cu NATO. Scopul vizat e următorul: guvernul vest-german ar trebui determinat să aleagă neutralitatea pentru a permite o reunificare a țării sub binevoitoarea protecție a Moscovei. Această politică a eșuat, după cum se știe; odată cu fiecare acțiune violentă, Republica Federală a căutat protecție din partea Vestului, nu o apropiere de blocul sovietic. La jumătatea anilor '60, Uniunea Sovietică și-a schimbat viziunea. S-a luat hotărârea să se insiste asupra recunoașterii internaționale a Republicii

1. V. în legătură cu acest subiect Thierry Wolton, „Les milliardaires rouges“, *Le Point*, 17 dec. 1984.

2. În legătură cu acest subiect în URSS și politica lui de Gaulle față de țările comuniste, v. Thierry Wolton, *La France sous influence*, Grasset, 1997, pp. 403-455.

3. Faze relatate de Erwin Weit, interpret pentru liderul polonez, *Dans l'ombre de Gomulka*, Robert Laffont, 1971, p. 188.

Democrate pentru a determina cele două state germane să negocieze între ele, tot cu speranța de a atrage Republica Federală în mrejele socialiste. Potrivit perspectivei sovietice, o înțelegere între RDG și RFG trebuia să fie un pivot pentru această securitate paneuropeană vizată întotdeauna. Moscova urma să aibă nevoie de cinci ani încheiați pentru a-și atinge scopurile.

Cancelarul Konrad Adenauer, care a condus destinele RFG până în 1963, a rămas ferm în privința Germaniei de Est: nici o recunoaștere a regimului și nici un fel de relații diplomatice cu națiunile care mențin legături cu RDG. Această opțiune politică excludea de facto toate relațiile cu țările comuniste. Succesorii săi la cancelarie, care erau membri ai Partidului Creștin-Democrat (CDU), asemenea lui, au adoptat o atitudine mai flexibilă. Bonn și capitalele din estul Europei au început schimburile comerciale la jumătatea anilor '60. Moscova a pus capăt acestui comerț, în speranța că interesele economice vor determina guvernul vest-german să se apropie de RDG dacă acesta voia să facă în continuare comerț cu blocul sovietic. Kremlinul credea atunci că poate să se folosească de neînțelegerile din interiorul guvernului vest-german, condus, de la sfârșitul anului 1966, de o „mare coaliție“ a principalelor două partide ale țării, CDU, partidul cancelarului Kiesinger, și social-democrații din SPD conduși de Willy Brandt, ministrul afacerilor externe din partea coaliției. Partidul Creștin-Democrat se opunea în continuare oricărei forme de recunoaștere a RDG atâta timp cât nu era semnat un tratat de pace cu Moscova, Partidul Social-Democrat considera că trebuie recunoscută întâi RDG înainte de a solicita un asemenea tratat. Ocuparea Cehoslovaciei în august 1968 și răcirea relațiilor Est-Vest au pus aceste chestiuni între paranteze. Victoria SPD la alegerile din octombrie 1969 avea să reactiveze speranțele Kremlinului. La Bonn s-a instalat o nouă coaliție guvernamentală, SPD și liberali (FDP), de data aceasta cancelar fiind Willy Brandt.

Primar al Berlinului începând din 1957, Willy Brandt a fost printre primii care și-au dat seama de politica sovietică. Această conștientizare ar fi putut să-l transforme într-un anticomunist convins, dar, în rândul conducătorilor germani, avea să fie mai degrabă unul dintre cei mai favorabili față de Moscova. Venind la putere în 1969, Brandt e convins că doar printr-o deschidere spre Est ar putea exista speranțe de reunificare a țării, dorința oricărui german. În discursul său de investire, el evocă „schimbarea prin apropiere“, rațiunea de a fi a Ostpolitik, pe care are de gând s-o pună în aplicare. Ideea acestei Ostpolitik i-a suflat-o în 1963 unul dintre adjuncții săi la primăria Berlinului, Egon Bahr, care, în acea perioadă, se întâlnea cu sovietici care dețineau funcții oficiale și cu alții cu funcții mai puțin oficiale, de tipul ofițeri în KGB, profesioniști versați în domeniul informațiilor și al influenței.¹ Bahr avea să rămână foarte

1. Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *Le KGB contre l'Ouest*, Fayard, 2000, p. 669.

apropiat de Brandt pe toată durata mandatului său la cancelarie, fiind în același timp „sfătuit” de sovietici.

Acest nou guvern german e un noroc pentru Moscova. Brandt nu e un necunoscut pentru conducătorii sovietici. Militant antinazist în tinerețe, s-a refugiat în Norvegia după venirea lui Hitler la putere. Apropiat de extrema stângă, fără să fie membru al KPD, partidul comunist german, a fost în legătură cu Cominternul pe toată durata războiului din Spania, unde a lucrat ca jurnalist. Mai degrabă troțkist în acea perioadă, a ajuns să nu fie bine văzut de responsabili Internaționalei a III-a. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Brandt a oferit din Norvegia informații folositoare Uniunii Sovietice, dar și americanilor și englezilor. Sovieticii îi dau un nume de cod, Poliarnik („Polar”), pe care și-l va păstra toată viața, după cum vor demonstra arhivele URSS după prăbușirea regimului. Se pare că Moscova i-a adus aminte de aceste servicii când a fost ales primar al Berlinului. KGB-ul ar fi încercat să-l șantajeze amintindu-i de sumele de bani pe care le-a primit în schimbul informațiilor furnizate în timpul războiului. Conducătorii sovietici sperau să-l facă astfel mai permeabil la teoriile lor despre Berlin, RDG, securitatea europeană. Ostpolitik, pe care avea s-o apere mai târziu cancelarul Brandt, e moștenirea exercitării acestei influențe și nu numai. Asemenea multor conducători germani din generația lui, Willy Brandt e preocupat să spele onoarea țării sale de trecutul nazist. Politica sovietică a încercat întotdeauna să dea impresia că doar RFG ar trebui să dea socoteală în privința acestei perioade întunecate. Culpabilizarea le-a permis sovieticilor să influențeze politica vest-germană și să zdruncine din punct de vedere moral guvernul de-acolo. RDG, exonerată de toate crimele datorită propagandei intense, a ajuns să reprezinte partea „pură” a Germaniei, o apropiere față de ea putea să fie considerată ca o formă de ispășire.¹ Ostpolitik, deschiderea față de Est, spre URSS, țara care simbolizează victoria împotriva nazismului, capătă valoarea unei izbăviri pentru Brandt, un fel de reziliență asumată în numele întregului popor german. Așezarea cancelarului în genunchi în fața monumentului dedicat memoriei morților din ghetoul de la Varșovia, în decembrie 1970, avea să fie gestul emblematic al acestei politici de ispășire.

Timp de patru ani și jumătate, din 21 octombrie 1969 până pe 6 mai 1974, cancelarul Willy Brandt practică o politică de deschidere față de Est care îi aduce, de altfel, Premiul Nobel pentru Pace. E primul conducător vest-german care vizitează RDG, țara cu care oficializează relațiile la sfârșitul lunii decembrie 1972, ceea ce consfințește existența celor două Germanii, admise împreună în ONU în anul următor. Merge la Moscova ca să vorbească despre securitate. În vizită la Oreanda în Crimeea, în

1. Jacques Poumet, „L'antifascisme de la RDA et sa mise en question”, în *La RDA au passé présent* (coord. Catherine Fabre-Renault, Elisa Goudin, Carola Hähnel-Mesnard), Presses de la Sorbonne nouvelle, 2006, pp. 209–227.

septembrie 1971, vrea să instaureze un „bilateralism limitat“ între RFG și URSS, lucru care le permite conducătorilor sovietici să spere că vor folosi Bonnul în cruciada lor pentru o conferință paneuropeană. Îl prezintă pe Brejnev, care efectuează o vizită oficială în Germania în mai 1973, marilor industriasi germani, în vederea semnării unor acorduri comerciale fructuoase – materii prime sovietice în schimbul tehnologiei germane –, indispensabile pentru economia socialistă. Și Kremlinul face un gest. În mai 1971, bătrânul Walter Ulbricht, în vârstă de 78 de ani, i-a cedat locul său de numărul unu în RDG lui Erich Honecker, în vârstă de 59 de ani, un comunist mai prezentabil. Ulbricht, care și-a făcut studiile în timpul regimului lui Stalin, nu mai avea un profil potrivit în această perioadă de „destindere“. Frumosul parcurs al Premiului Nobel pentru Pace se întrerupe brusc în mai 1974 odată cu descoperirea, în anturajul său, a unui spion est-german, Günter Guillaume. Scandalul îl obligă pe Brandt să demisioneze.

GÜNTER GUILLAUME, SPIONUL CARE VENEA DIN ȚINUTURILE RECI

Născut în 1927 la Berlin, de profesie fotograf, Günter Guillaume aderase la partidul nazist în 1944, înainte de a se converti, devenind un comunist înfocat. Membru al SED în 1952, e racolat și antrenat timp de trei ani de Ministerul Afacerilor Interne, acel MfS* numit și Stasi, pentru a fi infiltrat în Vest. În 1956, se strecoară, împreună cu soția sa, Christel, într-un grup de refugiați primiți în lagărul de la Giessen, în Hesse. După ce trece fără probleme de interogatoriul de rutină al agenților serviciului de spionaj vest-german, BND, cuplul se instalează la Frankfurt, unde are o vreme un chioșc de ziare. Orașul e în acea perioadă o fortăreață a Partidului Social-Democrat (SPD), care controlează primăria și guvernul regiunii Hesse. Günter și Christel militează activ în SPD. Nu trece mult și devin amândoi membri permanenți ai partidului: ea e secretara administrativă a secțiunii Hesse-Sud a partidului, iar el devine omul de încredere al principalului conducător social-democrat al regiunii, Georg Leber, deputat în Bundestag și președinte al puternicului sindicat din cadrul acestuia. Datorită acestei protecții, ascensiunea lui în aparatul de partid e rapidă: în 1968, e administrator al grupului social-democrat la primăria din Frankfurt; patru ani mai târziu, ocupă același post în parlamentul regiunii Hesse.

Venirea la putere a social-democraților, în 1969, determină sosirea unui număr mare de militanți ai SPD la Bonn pentru a constitui cabinetele cancelarului Willy Brandt și diferitele ministere. Günter Guillaume candidează imediat la un post de consilier tehnic la cancelarie, unde e acceptat fără probleme, pe baza recomandării date de Georg Leber. [...] Datorită calităților de care dă dovadă în cadrul cancelariei – fidelitate, discreție și disponibilitate totală – Guillaume ajunge repede să fie indispensabil. Devine purtătorul de servietă obișnuit al cancelarului, îl însoțește în toate călătoriile, chiar în concediile în Franța și în Norvegia. În timpul deplasărilor șefului său, a descoperit o metodă simplă și infailibilă de a transmite în Berlinul de Est documentele confidentiale ale lui Willy Brandt. Are două valize identice. Într-una erau puse telegramele și alte documente primite de cancelar în timpul călătoriei; în cealaltă așeza cadourile

* Ministerium für Staatssicherheit, Ministerul Securității Statului în RDG (n. tr.).

și suvenirele care i se ofereau lui Willy Brandt la fiecare oprire. La sfârșitul călătoriei, Guillaume, sub pretextul că își ia câteva zile de concediu și exprimându-și dorința de a se întoarce la Bonn cu mașina personală, încredința valijoara care conținea documentele confidentiale ofițerului responsabil cu securitatea, dându-i misiunea de a o preda secretarei sale care o aranja în seiful din biroul său. De fapt, Guillaume păstra valiza cu documente, apoi se ducea la un hotel, unde se stabilise că un agent trimis de serviciul central le va fotografia în timp ce Guillaume, care îi încredințase în mod discret cheile de la camera lui, bea un pahar la bar, în tihnă. Datorită lui Günter Guillaume, Erich Honecker știa la fel de multe precum cancelarul vest-german despre dezbaterile interne care agitau spiritele în coaliția formată de SPD și de liberali, precum și despre raporturile care existau între RFG și partenerii săi din NATO într-o perioadă în care deschiderea față de Est inițiată de Willy Brandt le provoca aliaților occidentali ai Germaniei neliniște și suspiciuni.

Luc Rosenzweig, Yacine Le Forestier, *Parfaits Espions: Les grands secrets de Berlin-Est*, Le Rocher, 2007, pp. 77–80.

Mii de germani din Est au fost infiltrați, asemenea lui Günter Guillaume, în RFG în anii '50. Acești „agenți în hibernare“, potrivit terminologiei, trebuiau să-și facă o carieră în sectoare unde aveau să fie ulterior de folos HVA* care le controla. Și serviciul de informații est-german a recrutat oameni politici precum deputatul SPD Karl Wienand. În plus, el a reușit să mențină legăturile cu foști comuniști din KPD dinaintea războiului, transformați, după 1945, în cadre ale partidului social-democrat vest-german, apoi recrutați ca agenți de Berlinul de Est. Herbert Wehner, ministru care se ocupa de chestiunile pangermane, apoi șef al deputaților SPD în Bundestag în perioada cancelariei Brandt, e cel mai cunoscut dintre aceste cazuri.¹ Poate că plasarea unui spion ca Guillaume pe lângă Willy Brandt, un conducător cucerit de teoriile sovietice, pare absurdă și contraproductivă, mai ales periculoasă, de vreme ce cancelarul a ajuns să-și piardă postul când a fost descoperit scandalul. Această politică subversivă își are rațiunile ei. Verigă decisivă în dispozitivul occidental, RFG e pentru Moscova ținta principală în Europa. KGB-ul și filialele sale est-germane au făcut investiții mai mari decât în altă parte, folosindu-se de avantajul pe care îl reprezintă destinul comun al celor două Germanii. Guillaume e încununarea acestei politici. Disprețul atavic al comuniștilor față de social-democrați explică și de ce SPD a devenit un obiectiv prioritar. Tot ce poate să-i amăgească pe „falșii frați“ de clasă a fost o constantă la Moscova, în țările din Estul european și chiar în marea familie mondială a partidelor comuniste. Ura – cuvântul nu e prea dur – comuniștilor față de socialiști e o moștenire lăsată de Lenin, care nu avea decât dispreț față de acești „social-trădători“. Infiltrarea lui Guillaume în rândul Partidului

* Hauptverwaltung Aufklärung, Administrația Centrală a Recunoașterii, care era serviciul de informații externe în RDG și ținea de Stasi (n. tr.).

1. Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *op. cit.*, pp. 665–668.

Social-Democrat german corespunde, pe scurt, unei politici generale; Brandt a fost victima particulară a acestei politici. Un spion infiltrat în anturajul cancelarului nu era numai o garanție suplimentară de control pe care și-o ofereau Berlinul de Est și Moscova în privința politicii vest-germane. Această alegere prelungea și războiul pe care Moscova îl declarase cu mult timp în urmă social-democrației. Un dușman rămâne un dușman, în mentalitatea marxist-leninistă, chiar dacă e binevoitor și folositor. Se pare că Brandt a fost, într-un fel, victima unei opoziții ideologice la fel de vechi precum existența partidelor comuniste.

Ostpolitik practică de Brandt a fost un instrument prin care sovieticii „au spart gheața” pentru a-și pune în aplicare vechea idee de conferință paneuropeană. Cu ocazia călătoriei sale în Crimeea, în septembrie 1971, cancelarul german susținuse acest proiect prezentat de Brejnev. Conferința despre Securitate și Cooperare în Europa (CSCE) – care avea să ducă la acorduri semnate la Helsinki pe 1 august 1975 de 33 de țări de pe Bătrânul Continent, plus Statele Unite și Canada – e consecința logică a pasului hotărâtor făcut de Brandt în acel moment. Moscova voia să îndepărteze Washingtonul de acest proces, dar reticența occidentalilor a obligat Kremlinul să ducă tratative pentru a salva esențialul. „Dacă punem la punct Helsinki, putem muri liniștiți”, îi mărturisește Brejnev negociatorului sovietic, Anatoli Kovalev, cu o zi înainte de semnarea Actului Final al CSCE în capitala finlandeză.¹ Chiar alegerea orașului Helsinki marchează reușita conducătorului sovietic. Finlanda este, de când s-a terminat al Doilea Război Mondial, o țară „prietenă” cu URSS, având comuniști la conducere și un președinte apreciat de Moscova. „Trebuie să facem în așa fel încât să nu trebuiască să le spunem niciodată nu sovieticilor și să-i facem pe sovietici să spună întotdeauna da Finlandei”, aceasta e filozofia președintelui finlandez, Uhro Kekkonen.² „Finlandizarea” a intrat în limbajul comun mai ales ca sinonim pentru colaborarea cu URSS. Pentru Brejnev, Acordurile de la Helsinki consfințesc „finlandizarea” Europei, cel puțin așa speră el. Actul Final proclamă egalitatea suverană a statelor semnatare; renunțarea la recursul la forță și chiar la amenințarea cu asemenea măsuri; caracterul inviolabil al frontierelor și integritatea teritorială a statelor (cu excepția acordului pe cale amiabilă); rezolvarea pașnică a conflictelor; neamestecul în afacerile interne ale țărilor în cauză; respectarea drepturilor omului și a libertăților individuale fundamentale; dreptul popoarelor de a dispune de ele însele; cooperarea dintre state; buna-credință în raporturile lor.³

1. *Apud Vladimir Boukovsky, Jugement à Moscou*, Robert Laffont, 1995, p. 529 [Vladimir Bukovski, *Judecată la Moscova*, trad. de Ileana Cantuniari, Albatros, București, 1998, p. 501 – n. tr.].

2. *Apud Jean-François Soulet, Histoire de l'Europe de l'Est*, Armand Colin, 2006, p. 92.

3. Georges-Henri Soutou, *op. cit.*, p. 13.

Aceste acorduri sunt pe placul Kremlinului în toate privințele. Garanțarea frontierelor moștenite în urma războiului e elementul esențial pentru URSS, după cum se știe. Se îndeplinește, în sfârșit, ce se urmărea începând din 1945; consecvența Moscovei a fost mai puternică decât reticența democrațiilor. În rest, și neamestecul în afacerile interne, și cooperarea dintre state, așa cum sunt menționate în Actul Final, le convin de minune conducătorilor sovietici. Cu siguranță, au trebuit să facă unele concesii, mai ales în privința drepturilor omului, în privința libertăților individuale, în privința dreptului popoarelor de a dispune de ele însele, dar Kremlinul știe să gestioneze acest tip de promisiuni care nu-i angajează decât pe cei care cred în ele. Oare constituția lui Stalin din 1936 n-a fost prezentată ca fiind „cea mai democratică din lume”? Pe hârtie, toate țările comuniste au promis întotdeauna respectarea drepturilor fundamentale ale omului. O constituție, o lege într-un regim totalitar n-au valoare decât prin felul în care le interpretează puterea în practica sa politică. Poate că la Helsinki Brejnev se angajase că va respecta toate libertățile din lume, dar n-are nicidecum de gând să facă acest lucru. Pentru Kremlin, e esențială noțiunea de „neamestec” în afacerile interne. În spiritul conducătorilor sovietici, acest principiu al neamestecului, ratificat la Helsinki, trebuia să protejeze blocul socialist de occidentalii care credeau, poate, cu naivitate că pot să oblige Uniunea Sovietică și dependențele ei să-și respecte angajamentele. La jumătatea anilor '70, nimeni nu putea să prevadă, nici la Washington, nici la Moscova, la Bonn sau în Berlinul de Est, la Paris sau la Praga, la Londra sau la Varșovia, că „libera circulație a persoanelor și a ideilor” între Est și Vest, o garanție în aceste acorduri de la Helsinki, va fi înțeleasă întocmai în spatele Cortinei de Fier de intelectuali, muncitori, credincioși, de toți cei care vor fi cunoscuți în curând drept „disidenți”. Drepturile omului aveau să fie folosite ca un berbec pentru a zgudui din interior țările comuniste din estul Europei și pentru a le mobiliza într-un ciclu de revendicări/represalii care, în cele din urmă, va declanșa declinul acestora. Printr-o stragemă care se ivește uneori în istorie, Actul Final de la Helsinki, punct culminant al „destinderii” după moda sovietică, va fi unul dintre groparii sistemului care l-a inițiat.

În octombrie 1975, Berlinul de Est semnează cu Moscova un tratat de prietenie, cooperare și ajutor reciproc în care se consideră că raporturile cu URSS sunt inamisibile, de vreme ce „RDG e pentru totdeauna și în mod iremediabil legată de Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice”. În acel moment, 380.000 de soldați din Armata Roșie staționează pe teritoriul est-german.¹ Brejnev e foarte hotărât să forțeze lucrurile în avantajul său. Acum sugerează să se creeze în sânul unei organizații pan-europene structuri comune pentru energie, rețelele de transport, schimburi.

1. Francis Lachaise, *Histoire d'un État disparu: La République démocratique allemande de 1945 à nos jours*, Ellipses, 2001, p. 97.

Mai mult ca oricând, CSCE pare o mașină menită să atragă tot mai mult Europa Occidentală spre Moscova, pentru nevoile economice ale blocului sovietic. RFG rămâne ținta principală a Uniunii Sovietice pe Bătrânul Continent. Întâmplarea nefericită a lui Brandt n-a potolit avântul regimului de la Bonn; succesorul lui în rolul de cancelar, Helmut Schmidt, social-democrat, la fel ca el, continuă Ostpolitik, sub privirea binevoitoare a fostului cancelar, devenit președinte al SPD. Se instituie o dublă diplomație vest-germană, de care Moscova profită folosindu-se de eventualele contradicții dintre cancelarul Schmidt, responsabil cu politica guvernamentală, și deputatul Willy Brandt (care continuă să se întâlnească frecvent cu Brejnev), patron al deputaților social-democrați. Schmidt ar fi vrut ca bunele relații cu Moscova să înlesnească apropierea Berlinului de Vest de Republica Federală, dar Uniunea Sovietică n-are nici pe departe intenția să-i acorde această „favoare”. Fosta capitală a Reich-ului închisă în teritoriul est-german reprezintă, de la sfârșitul războiului, un mijloc de a face presiuni asupra RFG prea folositor pentru ca regimul de la Kremlin să se lipsească de el. Schmidt renunță, în cele din urmă, la toate ambițiile în această privință și, ca din întâmplare, relațiile sale cu URSS se îmbunătățesc.

În timpul unei vizite oficiale la Bonn, în mai 1978, Brejnev semnează un acord de cooperare economică pe 25 de ani care recunoaște RFG ca primul partener comercial al Moscovei în Occident. În schimbul gazelor și petrolului sovietice – pe care Germania și toată Europa Occidentală au început să le solicite după criza petrolieră din 1973 –, RFG se angajează să furnizeze mașinile și tehnologia de care economia sovietică are nevoie. Bunele relații germano-sovietice vor determina chiar blocarea raporturilor dintre Bonn și Washington, așa cum a sperat întotdeauna Moscova. Schmidt se desolidarizează de președintele american Carter, care a transformat respectarea drepturilor omului în URSS în calul său de bătaie. Divergența dintre ei slăbește atitudinea occidentală în această privință în momentul în care, în spatele Cortinei de Fier, se ridică tot mai multe voci cerând să fie respectate angajamentele asumate la Helsinki. La câteva zile după vizita lui Brejnev la Bonn, de exemplu, disidentul Iuri Orlov este condamnat la șapte ani de închisoare și muncă silnică în URSS pentru că a cerut aplicarea Actului Final semnat în 1975.

Pe frontul european, „destinderea” e o reușită pentru URSS și țările din Est. Într-un deceniu, conducătorii sovietici au obținut ce încercau să obțină de mult: recunoașterea frontierelor, ajutor occidental pentru economiile planificate, vrajbe transatlantice. Acest succes n-a diminuat spiritul competitiv care însuflețește țările comuniste. Arhivele descoperite după prăbușirea Uniunii Sovietice și a țărilor din Est vor dezvălui că, în anii '70, Statul-Major al Pactului de la Varșovia a cizelat neîncetat planurile unor atacuri nucleare împotriva Europei Occidentale. Kremlinul nu căuta o confruntare directă cu Statele Unite, fiind conștient de superioritatea militară americană. În schimb, conducătorii sovietici sperau

că vor reuși să cucerească restul Europei menținând Washingtonul în afara războiului. În acest deceniu, Uniunea Sovietică a produs și îmbunătățit arme nucleare cu putere limitată, purtate de rachete cu rază de acțiune scurtă și medie, arme tactice de „teatru“, cu scopul de a limita atacurile pe Bătrânul Continent și de a evita o conflagrație mondială. În acest dispozitiv militar, RDG ar fi trebuit să joace rolul de vârf de lance. Planurile descoperite în Berlinul de Est, după căderea Zidului în noiembrie 1989, prevedeau ocuparea RFG, a Danemarcei și a Franței. În acest scop s-au făcut pregătiri uriașe, de la depozite subterane de muniții la plăcuțele cu numele străzilor pe care viitorul cuceritor avea de gând să le monteze în capitalele ocupate.¹

Abia se uscase cerneala Acordurilor de la Helsinki, că uzinele de armament sovietice s-au și apucat să producă un nou tip de rachetă nucleară cu rază de acțiune medie, SS-20. Statul-Major al Armatei Roșii a început apoi să instaleze aceste noi mașini de război de-a lungul frontierei occidentale a Uniunii Sovietice și în țările vecine din Est, în ritm de 150 de rachete pe an. La sfârșitul anului 1977, SS-20 vizau 450 de obiective din vestul Europei. Pentru a riposta, NATO trebuia să poată supune teritoriul sovietic unor represalii. Occidentalii dețineau în acea perioadă singurele rachete americane cu rază de acțiune lungă. Prin urmare, Statele Unite erau constrânse să riște un război nuclear total dacă voiau să apere Bătrânul Continent. SS-20 era arma de decuplare perfectă de care aveau nevoie conducătorii sovietici, convingea Statele Unite să renunțe să intervină „nuclear“ pentru a apăra Europa, lăsând cale liberă pentru vehiculele blindate ale Armatei Roșii, superioare ca număr celor ale NATO.

În cele din urmă, voința războinică a Moscovei avea să dăuneze spiritului de „destindere“ promovat de URSS. Conducătorii sovietici au distrus într-o parte ce reușiseră atât de bine să construiască în cealaltă. Fără îndoială, prea siguri pe ei, încă orbiți de propriile convingeri ideologice în privința „contradicțiilor capitalismului“ și a inevitabilului sfârșit al sistemului, au profitat prea mult de avantajul lor, obligându-i pe occidentali să reacționeze. Sfârșitul anilor '70 marchează atât apogeul expansiunii comuniste în lume, cât și limitele sale, înainte de reflux și de prăbușirea finală. În ianuarie 1979, americanii și europenii se pun de acord în privința unui dispozitiv de ripostă în fața SS-20. NATO va instala pe Bătrânul Continent rachete americane cu rază de acțiune medie, de tip Pershing II, și rachete de croazieră capabile să-și atingă ținta fără să fie detectate. Bătălia eurorachetelor, care va otrăvi raporturile Est-Vest în anii '80, va pune capăt „destinderii“ așa cum o concepușe URSS, unilaterală și profitabilă pentru interesele sale.

Moscova a practicat întotdeauna două politici cu privire la țările occidentale, una oficială, diplomatică, de la stat la stat, cealaltă mascată,

1. *International Herald Tribune*, 15 martie 1993; *Le Figaro*, 19 martie 2007.

subversivă, războinică. Pentru conducătorii sovietici, idealul era obținerea progresului cauzei comuniste folosind în același timp ambele metode, sprijinindu-și diplomația prin acțiunea clandestină sau favorizând activitățile secrete prin deschiderea politică. Cu cât erau mai bune relațiile cu Vestul, cu cât agenții veniți din Est aveau o libertate mai mare de acțiune, cu atât era mai mare succesul metodelor subversive și erau mai bune raporturile cu Occidentul. Infiltrarea serviciilor secrete sovietice în țările capitaliste n-a fost niciodată atât de pregnantă ca în perioada de relații bune între Est și Vest, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și mai târziu în timpul destinderii din anii '60-'80. În 1968, Iuri Andropov, care era de un an noul șef al KGB-ului, i-a reamintit Statului său Major linia directoare a serviciilor sale: „Trebuie să înțelegem că lupta dintre organele securității statului și organele adversarului în condițiile prezente e un efect al stării actuale de intensificare a luptei de clasă, ceea ce înseamnă că lupta de clasă e tot mai nemiloasă. Astăzi, preciza el, se pune problema care se pune în perioada de început a puterii sovietice: care pe care? Această problemă nu e încă rezolvată, nici în interiorul țării noastre, nici în interiorul ansamblului care e organizația mondială, și de aici o luptă totală între cele două sisteme mondiale.”¹ Zece ani mai târziu, metoda e ilustrată de responsabilul secției spionaj din KGB, Vladimir Kriucikov, în niște instrucțiuni secrete trimise mai multor „rezidenți” (șefi locali) ai serviciului său în Vest. Li se reamintește că lupta subversivă împotriva RFG capătă o importanță tot mai mare din pricina creșterii potențialului economic și a influenței Germaniei Federale pe scena internațională. Kriucikov ordonă să se intensifice activitățile KGB-ului în RFG pe toate fronturile.² Aceste instrucțiuni datează din iulie 1977, relațiile dintre Moscova și Bonn merg atunci strună. Terrorismul de extremă stângă animat de Rote Armee Fraktion (RAF), care zguduie Republica Federală de la începutul deceniului, își intensifică activismul (răpirea patronului patronilor Hans Martin Schleyer, deturarea unui avion al companiei Lufthansa). În acești „ani de plumb”, RDG e un loc de refugiu pentru membrii RAF, sub înalta protecție a Stasi și a KGB-ului.

Subversiunea e în genele comuniste de când Lenin a ridicat conspirația la rangul de metodă revoluționară. În sediul Comitetului Central sovietic, întredeschis pentru puțin timp după prăbușirea URSS, în 1991, vizitatorii vor fi surprinși să descopere la departamentul internațional al PC, responsabil cu relațiile cu partidele frățești din lume, o mulțime de pașapoarte nescrise și ștampile oficiale contrafăcute din tot felul de țări,

1. Apud Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *Le KGB à l'assaut du tiers-monde*, Fayard, 2008, p. XXXII.

2. Christopher Andrew, Oleg Gordievsky, *More Instructions from the Centre: Top Secret Files on KGB Global Operations, 1975-1985*, Frank Cass Publishers, 1992, p. 15.

articole de machiaj, peruci, gadgeturi ținând mai degrabă de universul spionajului. Lumea își va da atunci seama că departamentul PCUS se ocupa de pregătirea, inclusiv militară, a unor comuniști sau agenți străini, că organiza „stagii” pentru grupe de activiști pentru a-i învăța folosirea armelor, transmisiile clandestine, criptarea de mesaje, metodele de deghizare...¹ O adevărată sucursală a KGB-ului.

Războiul dus împotriva Occidentului nu se pregătea numai cu planuri de stat-major și nu ținea cont numai de raportul de forțe în privința tancurilor și rachetelor produse. Era purtat pe teren. După prăbușirea comunismului, experții occidentali vor descoperi liste întocmite de unii agenți sovietici clandestini, așa-numitele „operațiuni ilegale”, în interiorul majorității țărilor din NATO. Aceste misiuni vizau pregătirea unei ofensive militare: conducte de petrol, conducte de gaze, rafinării, aeroporturi, gări, drumuri, terenuri pentru operațiunile de parașutare fuseseră reperate cu minuțiozitate în acești ani de destindere.²

Comerțul dintre Est și Vest, atât de lăudat de partizanii păcii ca fiind cea mai bună metodă de a se îndrepta spre o lume unită, în afara oricărui clivaj ideologic, a contribuit mai ales la consolidarea potențialului militar al țărilor care au semnat Pactul de la Varșovia. Datorită destinderii, au fost ridicate diferitele embargouri privind vânzarea de materiale strategice Uniunii Sovietice. În Statele Unite, Departamentul de Stat va afla târziu că licența americană acordată Moscovei în 1972 pentru fabricarea de rulmenți cu bile miniaturizați îi permisesse Armatei Roșii să stăpânească tehnica MIRV*, a capetelor nucleare multiple transportate de rachete. Calculatoare americane coordonau apărarea aeriană a țărilor care au semnat Pactul de la Varșovia; uzina de camioane Kama, echipată de occidentali, fabrica vehiculele blindate sovietice; echipamente chimice și experți occidentali trimiși la fața locului înlesniseră dezvoltarea armelor chimice și biologice ale Armatei Roșii.³

Toate țările din blocul sovietic au fost implicate. Între ele s-a stabilit o diviziune a muncii, cu obiectivele care trebuiau atinse în fiecare capitală. Legăturile istorice, afinitățile culturale, asemănările lingvistice în raport cu o anumită țară occidentală trebuiau să înlesnească infiltrarea agenților veniți din Est.⁴ „Trebuie să încetăm să arătăm Occidentului o față posacă, încruntată și pumni înțeleștați, declară, de exemplu, în februarie 1972

1. Evguenia Albats, *La Bombe à retardement: Enquête sur la survie du KGB*, Plon, 1995, pp. 235–236.

2. Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *Le KGB contre l'Ouest*, ed. cit., pp. 531–538.

* MIRV (Multiple Independently Targetable Reentry Vehicle), încărcături multiple dirijabile independent (n. tr.).

3. Thierry Wolton, „Comment l'URSS pille la technologie occidentale”, *Le Point*, 4 ianuarie 1982.

4. În legătură cu acest subiect, v. Thierry Wolton, *Le KGB en France*, Grasset, 1986, mai ales pp. 71–110.

numărul unu român, Nicolae Ceaușescu, în fața responsabililor serviciilor de spionaj din țara sa. Dacă-l facem să simtă compasiune pentru noi, veți vedea cât de repede va transforma Occidentul actualele boicoturi în mărinimie.¹ Această operațiune de seducere primește numele de cod „Orizont“. Văzută dinspre Vest, România e percepută în acea perioadă ca fiind „independentă“ în raport cu blocul sovietic – Bucureștiul n-a aprobat ocuparea Cehoslovaciei în 1968. De fapt, această țară joacă rolul unui deschizător de drumuri pentru țările surori. „Să prezentăm însă România ca o insulă de latinătate în oceanul rusesc“, a dat instrucțiuni Ceaușescu. Câțiva ani mai târziu, în 1978, Conducătorul român face un bilanț al operațiunii de seducere pe care a lansat-o: „Suntem tot aceeași țară comunistă, unde proprietatea privată nu numai că e interzisă – e o rușine. Dar Occidentul mă iubește acum. Doi președinți americani au venit în România de când am început operațiunea «Orizont». Nici unul nu a venit aici înainte. În ultimii șase ani, am primit douăsprezece miliarde de dolari în credite occidentale – două miliarde pe an. Cu zece ani în urmă, cea mai importantă operațiune de spionaj tehnologic a României a fost scoaterea ilegală din America a porumbului hibrid. Acum Bucureștiul ocupă un loc de frunte în Tratatul de la Varșovia în domeniul furtului de tehnologie din America.“² Ceaușescu a dat ordin să se dezvolte societățile mixte pentru a-și infiltra agenții în Occident. O societate mixtă germano-română i-a permis regimului de la București să obțină informații esențiale pentru construirea unor elemente de turbo-transmisiune pentru vehicule blindate și tancuri. O societate mixtă franco-română pentru construirea vehiculului Renault, rebotezat Dacia în România, a permis să fie subtilizate de la uzina franceză planurile pentru diferite echipamente militare.³ Un bilanț efectuat după căderea regimului lui Ceaușescu în România va demonstra că 35% din producția civilă a țării și jumătate din producția sa de armament se datorau informațiilor obținute în Vest.⁴

„Armele păcii“, pe care trebuia să le producă destinderea relațiilor internaționale datorită schimburilor dintre Est și Vest, ar fi putut să se transforme în arme propriu-zise, împotriva „binefăcătorilor“ capitaliști, dacă istoria nu s-ar fi terminat altfel. În cele din urmă, conducătorii occidentali își vor da seama de amploarea jafului tehnologic pe care l-au practicat țările comuniste la adăpostul destinderii la începutul deceniului 1980. Un ofițer de informații din KGB, Iuri Vetrov, va comunica serviciului de contraspionaj francez amănunte despre acest trafic uriaș și aplicarea sa

1. *Apud* Ion Pacepa, *Horizons rouges*, Presses de la Cité, 1988, p. 15 [*Orizonturi roșii: Crimele, corupția și moștenirea Ceaușeștilor*, trad. de Horia Gănescu și Aurel Ștefănescu, Humanitas, București, 2012, p. 80 – n. tr.].

2. *Ibid.*, p. 25 [ed. rom. cit., p. 94 – n. tr.].

3. *Ibid.*, p. 255 [ed. rom. cit., p. 393 – n. tr.].

4. *Ibid.*, p. 299 [ed. rom. cit., p. 450 – n. tr.].

militară. „Farewell“, nume de cod dat lui Vetrov de DST, va permite să se pună capăt acestor practici. În urma dezvăluirilor, Statele Unite vor intra într-o cursă pentru armament, celebrul „război al stelelor“, cu care Uniunea Sovietică, privată de filierele sale de spionaj tehnologic și științific, va fi incapabilă să rivalizeze.¹

Luarea cu asalt a Lumii a Treia

Eșecul americanilor în Vietnam a dezvăluit încă din anii '60 slăbiciunile „imperialismului“. „Tabăra progresistă“ a început să spere că va câștiga războiul împotriva dușmanului de clasă. În Cuba, Guevara a lansat de- viza „Unu, doi, trei Vietnam“. Alături de Castro, revoluționarul argentinian a început să viseze la *foquismo*, la focurile revoluționare care trebuiau aprinse acolo unde jugul capitalist asuprea cel mai mult națiunile sărace. Ideea a suferit o înfrângere, Guevara și Castro s-au certat în 1965, când Che a început să critice politica sovietică, acuzată că se tocmește când acordă ajutor revoluțiilor. El Lider Máximo, care avea nevoie de ruble pentru a-și salva revoluția aflată la capătul puterilor, și-a contrazis ministrul, l-a demis și i-a retras naționalitatea cubaneză pe care o obținuse luptând în mișcarea de rezistență din Sierra Maestra. Guevara a plecat să înfăptuiască revoluția pe alte meleaguri, întâi în Congo, apoi în Bolivia, unde guvernul local n-a avut nici o problemă să-l elimine pe acest revoluționar fără luptători și mai ales fără sprijin popular, singur și bolnav. Moartea lui Guevara în octombrie 1967 confirma eșecul acestui *foquismo*, dar nu al ideii de revoluție. Castro a recuperat „martiriul“ lui Che și a preluat ștafeta războiului de eliberare a popoarelor. Superioritatea absolută a luptei armate față de toate celelalte forme de luptă fusese deja aprobată de cele 82 de țări venite să asiste în ianuarie 1966, la Havana, la prima Conferință de solidaritate cu popoarele din Asia, Africa și America Latină, care a dat naștere unei noi organizații internaționale: Organizația Tricontinentală. Congresul cultural care a reunit în ianuarie 1968, tot la Havana, 500 de intelectuali veniți din 70 de țări a făcut din nou un apel la luptă armată, chiar „cu riscul de a muri dacă e nevoie“².

Moscova urmărea cu circumspecție acest voluntarism revoluționar. Kremlinul considera că eșecul lui Guevara în Bolivia era o confirmare că e dificil să declari revoluții pe domeniul de vânătoare al americanilor. Cuba fusese excepția. În plus, criza rachetelor în 1962 îi învățase minte

1. Thierry Wolton, *Le KGB en France*, ed. cit., pp. 241–281, și Michel Chalet, Thierry Wolton, *Les Visiteurs de l'ombre*, Grasset, 1990, pp. 151–227.

2. Jeanine Verdès-Leroux, *La Lune et le Caudillo*, Gallimard/L'Arpenteur, 1989, p. 449.

pe conducătorii sovietici: pentru a menține atmosfera de „destindere“, atât de favorabilă intereselor Uniunii Sovietice, era mai bine să nu provoace Statele Unite. În locul luptei armate, Moscova prefera politica de exercitare a influenței, mai subtilă, de asemenea mai lentă, dar mai puțin riscantă. În Peru, de exemplu, unde o juntă a pus mâna pe putere în octombrie 1968, KGB-ul a stârnit antiimperialismul militarilor locali – toți formați în Statele Unite – pentru a determina o apropiere între Lima și Moscova. Niște consilieri americani au fost expulzați, PC Peruan interzis până în acel moment a avut dreptul să-și publice ziarul și să se facă tot mai cunoscut, țara a devenit o bază pentru KGB, care a putut, începând din acel moment, să se extindă în America Latină.¹ Înlăturarea de la putere a acestei junte „progresiste“ în 1975 a pus capăt eforturilor. Kremliul nu va avea mai mult noroc nici în cazul regimului lui Allende din Chile. Și în această țară, Moscova s-a folosit de toată influența sa pentru a devia cursul politic al președintelui socialist ales în noiembrie 1970, dar operațiunea va eșua trei ani mai târziu odată cu lovitura de stat dată de generalul Pinochet, care va pune capăt „experienței chiliene“. Salvador Allende avea contacte frecvente cu sovieticii de la începutul anilor '60, sosirea sa la putere în fruntea unei coaliții din care făceau parte comuniști, radicali, militanți de extremă stângă a fost „o surpriză divină“ pentru tabăra progresistă. După ce e ales, noul președinte practică o politică socialistă clasică (naționalizări, înghețarea prețurilor, impozit pe profit, creșterea salariilor, reformă agrară...), supravegheată îndeaproape de Washington, care încearcă, de la bun început, să-l destabilizeze. În timp ce CIA uneltește lovitura de stat care avea să reușească pe 11 septembrie 1973, KGB-ul n-a stat degeaba. Lui Allende i se trimit bani personal de la Moscova pentru finanțarea unor activități subversive², agenți cubanezi infiltrează arme sovietice, specialiști trimiși în grabă de la Havana se infiltrează în comunicații și în anumite forțe de poliție. „Consolidarea procesului revoluționar chilian arată că ne putem baza pe această trambulină pentru a ne răspândi ideile în Argentina, în Brazilia, declară Castro. Prietenii noștri yankei știu asta și, firește, vor face tot ce pot ca să ne împiedice. Dar vor reuși cu greu. Revoluția din Chile e fără întoarcere.“³ El Lider Máximo se înșela. Revoluția chiliană e întreruptă brusc de o lovitură de stat și Allende se sinucide. Tabăra progresistă pierde un aliat, dar lumea va câștiga un martir. Represaliile sângeroase comise de junta lui Pinochet, care se vor solda în total cu mai mult de 3.000 de morți, vor fi unanim denunțate ca nedrepte. Prin comparație, *New York Times* va

1. Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *Le KGB à l'assaut du tiers-monde*, ed. cit., pp. 39–45.

2. *Ibid.*, pp. 60–63.

3. Apud Pierre Rigoulot, *Coucher de soleil sur La Havane*, Flammarion, 2007, p. 270.

publica în 1976 66 de articole despre violarea drepturilor omului în Chile, față de numai 4 despre Cambodgia din timpul khmerilor roșii.¹

La sfârșitul lunii decembrie 1976, Departamentul Internațional al PC sovietic îi adresează Comitetului Central următoarea solicitare: „Să se satisfacă cererea conducerilor PC Argentinian, Partidului Popular Panamez, PC Salvadorian și a PC Uruguayan și să fie primiți în URSS pentru antrenament în domeniile securității partidului, spionajului și contraspionajului 10 comuniști argentinieni, 3 panamezi, 3 salvadorieni, 3 uruguayeni pentru un termen de șase luni.“ Se precizează că se va ocupa de formarea lor KGB-ul, că Departamentul Internațional va acoperi cheltuielile de cazare, iar transportul va fi suportat din bugetul PCUS.² Alt document, datat august 1980, comandă următorul lucru: „Îndepliniți cererea conducerii PC din Salvador și însărcinați Ministerul Aviației Civile să transporte arme de foc și muniții fabricate în Occident, cântărind între 60 și 80 de tone, de la Hanoi la Havana, pe care tovarășii noștri cubanezi urmează să le predea prietenilor noștri din Salvador“.³ Măsurile de precauție luate în privința tipului de armament (fabricat în Occident) și filiera de transmitere (Hanoi–Havana) arată intenția Moscovei de a nu apărea în această operațiune, fără îndoială, pentru a evita complicațiile cu Washingtonul dacă afacerea ajungea să fie cunoscută. PC sovietic va acționa în mod subversiv până la capăt. Între 1979 și 1989, mai mult de 500 de activiști din 40 de partide comuniste sau „muncitorești“ din lume vor veni să urmeze „stagii“ în URSS.⁴

Încercările de destabilizare a continentului american începute în anii '60 vor da, în cele din urmă, roade în Grenada și Nicaragua, două noi „capete de pod“ ale comunismului implantate în teritoriul Statelor Unite. În martie 1979, New Jewel Movement, mișcare de tip marxist, condusă de Maurice Bishop, preia puterea în insulița din Caraibe. O lună mai târziu, aproximativ 50 de consilieri cubanezi sosesc cu o mare cantitate de arme și de muniții pentru a susține noul regim. Începând din luna septembrie, 400 de soldați cubanezi vin să antreneze noua armată din Grenada. În decembrie, 300 de cubanezi încep construirea unui nou aeroport, care să poată primi avioanele de mare capacitate cubaneze și sovietice destinate transportului militar.⁵ Trei ani mai târziu, Bishop va fi victima luptelor intestinale care măcinaseră dintotdeauna partidul său marxist-leninist. Demiterea și executarea sa de către unul din adjuncții săi nu vor schimba deloc orientarea politică a insulei, incitând Statele Unite să intervină. Washingtonul își imagina că va reuși în Grenada tot

1. Alistair Horne, *Small Earthquake in Chile*, Penguin Books, 1990, p. 341.

2. Vladimir Boukovsky, *Jugement à Moscou*, ed. cit., p. 37 [ed. rom. cit., p. 28 – n. tr.].

3. *Ibid.*, p. 39.

4. *Ibid.*, p. 37.

5. Robert Gates, *From the Shadows: The Ultimate Insider's Story of Five Presidents and How They Won the Cold War*, Simon and Schuster, 1996, pp. 123–124.

ce ratase în Cuba. Operațiunea „Urgent Fury“, declanșată în octombrie 1983, avea să ducă la un adevărat mic război, asemănător cu cea mai în-cordată perioadă a Războiului Rece: cei 7.000 de soldați americani debarcați se vor trezi în fața a 700 de cubanezi și a zeci de consilieri militari veniți din URSS, Coreea de Nord, Germania de Est, Bulgaria.¹

În iulie 1979, în Nicaragua, prăbușirea vechii dictaturi a familiei Somoza, o familie de proprietari înstăriți de terenuri aflați la putere de aproape o jumătate de secol, împinsă spre ieșire de președintele Carter, hotărât să susțină respectarea drepturilor omului, ajută Frontul Sandinist de Eliberare Națională, condus de Daniel Ortega, să pună mâna pe putere. Expropriere de pământuri, naționalizarea minelor, pescuitului și a altor resurse naturale, reformă agrară, țara pornește cu hotărâre pe calea socialistă. „Strategia noastră presupune să smulgem Nicaragua de pe orbita capitalistă, îi mărturisește Ortega reprezentantului KGB-ului trimis repede la fața locului, și să devenim ulterior un membru al Comecon.“ Castro va face mai multe călătorii secrete în Nicaragua pentru a îndruma „revoluția sandinistă“. În primii ani, ajutoarele militare și financiare acordate regimului lui Ortega sunt discutate în comun de un comitet tripartit sovieto-cubano-nicaraguan.² Țara va fi copleșită, încetul cu încetul, de dificultățile economice inerente economiilor planificate, ajungând, în cele din urmă, să primească perfuzii din URSS. În 1986, Nicaragua îi va datora Moscovei mai mult de un miliard de dolari. Eșecul Uniunii Sovietice în deceniul 1980, preludiu al prăbușirii din 1989, va obliga Kremlinul să reducă ajutorul acordat „forțelor progresiste“ ale Lumii a Treia. Nicaragua lui Ortega va fi una din victimele noii politici de austeritate revoluționară. Confruntându-se cu o contra-gherilă înarmată și finanțată de Statele Unite, sandiniștii vor fi, în cele din urmă, constrânși să plece de la putere la începutul anului 1990. Odată cu ei vor pieri ultimele speranțe ale unui continent american cucerit de comunism, Cuba rămânând să poarte singură stindardul marxism-leninismului în această parte de lume.

Infiltrarea sovietică în Lumea a Treia e consecința unui șir de evenimente. Sfârșitul colonialismului, deșteptarea naționalismelor, anti-imperialismul alimentat de intervenția Statelor Unite în Vietnam vor face ca în anii '70 să sufle un vânt din Est mereu prielnic, după cum spusese Mao. Conjunctura îi permite Uniunii Sovietice să pășească în regiuni unde nici măcar rușii de odinioară, nici chiar cei dinainte de revoluție, nu se aventuraseră deloc. În Orientul Mijlociu, dezastruoasa expediție anglo-franceză pe Canalul Suez, naționalizat în 1956 de Nasser, i-a oferit Moscovei ocazia să sară în ajutorul Egiptului victimă a colonialismului.

1. Ronald Cole, *Operation Urgent Fury*, Joint History Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff, Washington DC, 1997, pp. 51-52 și 60.

2. Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *Le KGB à l'assaut du tiers-monde*, ed. cit., p. 101.

Ulterior, conducătorii sovietici au cultivat relațiile cu Cairo; de exemplu, barajul de la Assuan de pe Nil, pentru care Statele Unite refuzaseră să asigure finanțarea – ceea ce a provocat criza Suezului, după cum ne aducem aminte –, a fost construit datorită unor tehnicieni sovietici. Livrări de arme, trimiterea unor consilieri militari, credite preferențiale, sprijin diplomatic, Kremlinul n-a precupețit nici un efort în anii '60 pentru a fi pe placul *rais*-ului egiptean, care visa să formeze o federație în Orientul Mijlociu. Nici chiar Războiul de Șase Zile împotriva Israelului, în iunie 1967, nu a dăunat înțelegerii dintre cele două țări, cu toate că înfrângerea egipteană s-a datorat parțial calității scăzute a armamentului pe care îl livrase Uniunea Sovietică. După acest dezastru, mii de soldați sovietici au venit să îngroașe rândurile armatei lui Nasser pentru a-și efectua serviciul militar purtând uniforma egipteană.¹ Anwar El Sadat, noul *rais*, care e succesorul colonelului naționalist mort în septembrie 1970, va fi mai puțin sensibil la bunele intenții sovietice. Materialul militar livrat de Moscova, în continuare la fel de învechit, nu corespunde nevoilor unei armate cu care Sadat vrea să atace Israelul pentru a răzbuna înfrângerea în Războiul de Șase Zile. În aprilie 1972, *rais*-ul dă ordin să fie rechemăți toți consilierii militari sovietici prezenți în Egipt. Manevra are rolul de a face presiuni asupra Kremlinului pentru a se obține arme mai moderne. Mesajul e înțeles. „Începând din acest moment, rușii ne trimit tot ce pot, și sunt foarte mulțumit“, declară Sadat un an mai târziu.² Războiul de Iom Kipur din octombrie 1973, pe care Egiptul și Siria îl declară în același timp Israelului, e un nou dezastru arab, în pofida unui armament sovietic mai performant. Pentru URSS, această nouă înfrângere ar fi putut să pună capăt la două decenii de eforturi politico-militare în regiune. Deruta armatelor arabe nu se transformă, totuși, într-o victorie pentru Israel. Din acest nou conflict, statul ebraic iese slăbit din punct de vedere politic. Regimul de la Tel Aviv a refuzat să se supună rezoluțiilor Națiunilor Unite în privința unei încetări a ostilităților, cu riscul de a se izola și mai mult pe scena internațională. Țările arabe denunță acest comportament și condamnă împreună cu Israelul puterile care îl susțin, în frunte cu Statele Unite și Europa. În plin război în Sinai, țările arabe membre ale OPEP au hotărât o creștere de 70% a prețului la petrolul lor, o scădere de 25% a producției și un embargo în direcția Statelor Unite și a Țărilor de Jos. Măsura cufundă lumea occidentală într-o criză economică profitabilă pentru afacerile Uniunii Sovietice, mare producătoare de petrol. Moscova, care a vrut întotdeauna să zguduie echilibrul lumii arabe, unde erau concentrate atâtea interese capitaliste, se mulțumește cu această nouă situație.

1. Mărturisire a unui soldat din contingentul trimis în Egipt în 1969, publicată de *Komsomolskaya Pravda* din 21 septembrie 1989.

2. Apud Shasheen Ayubi, *Nasser and Sadat: Decision Making and Foreign Policy (1970-1972)*, University Press of America, 1994, p. 192.

Prezența sovietică în Orientul Mijlociu n-a fost niciodată atât de hotărâtoare ca în primii ani din deceniul 1970. Două treimi din consilierii trimiși de Moscova în Lumea a Treia la acea vreme lucrează în acel moment în regiune, și 60% din exportul de arme ajung acolo.¹ În Siria, venirea lui Hafez Al-Assad la putere, în 1970, a compensat pentru Kremlin pierderea influenței pe care o avea la Cairo. Assad merge de șase ori în URSS în primii trei ani ai mandatului său. Prezența a doi miniștri comuniști în guvernul de la Damasc, participarea PC sirian la Frontul Național Progresist, care îl susține pe Assad, și posibilitatea partidului de a publica un ziar sunt pe placul Moscovei. După Războiul de Iom Kipur, Siria primește cel mai bun armament sovietic, mai ales avioane Mig 23 pe care le vor pilota cubanezi și nord-coreeni. La Congresul al XXV-lea al PC sovietic, Assad e numit de Brejnev cel mai apropiat aliat al Uniunii Sovietice în Orientul Mijlociu. În același an, Irakul lui Saddam Hussein e prima țară arabă admisă în Comecom în calitate de observator. Conducătorul irakian nu își ascunde admirația față de Stalin, îi „place felul în care și-a condus țara”.² Moscova a mai găsit un aliat în Yemenul de Sud, țară care e acum controlată de un Front de Eliberare Națională de inspirație marxist-leninistă. Aden și Socotra devin porturi de escală pentru flota sovietică, economia țării e colectivizată, consilieri veniți de la Moscova îi însoțesc pe toți miniștrii din Yemen și poliția politică a regimului folosește cuvântul „cekist” când se referă la ofițerii săi, în semn de omagiu față de instructorii lor sovietici.³

Kremlinul tratează bine țările din Orientul Mijlociu care sunt folosite de politica sa externă, fără a acorda prea multă atenție politicii lor interne. Conducătorii sovietici nu încearcă să promoveze revoluția în regiune. Ba chiar puțin le pasă de soarta comuniștilor locali, cărora Moscova le-a dat ordin să accepte această politică de cooperare. Interesele de putere ale Uniunii Sovietice contează mai mult decât solidaritatea revoluționară. Represaliile asupra PC egiptean n-au dus la anularea tratatului de prietenie semnat cu Nasser, iar tovarășii persecutați au fost constrânși de Moscova să aprobe din fondul celulei în care se aflau „spiritul progresist” al acestui nou prieten al taberei socialiste. Irakul ilustrează, de asemenea, acest realism politic. Saddam Hussein a negociat un tratat de prietenie cu Uniunea Sovietică, spânzurând în același timp comuniști pentru a-și arăta independența față de Moscova.⁴

1. Hélène Carrère d'Encausse, „La pénétration soviétique au Moyen-Orient”, în *Le Système communiste: un monde en expansion*, ed. cit., p. 193.

2. Simon Sebag Montefiore, „Stalin and Saddam: The Twin Tyrants”, *Sunday Times*, 4 iulie 2004.

3. Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *Le KGB à l'assaut du tiers-monde*, ed. cit., p. 194.

4. Hélène Carrère d'Encausse, „La pénétration soviétique au Moyen-Orient”, în *Le Système communiste: un monde en expansion*, ed. cit., p. 195.

Antisionismul, care a avut de multe ori rolul de a camufla antisemitismul partidului-stat sovietic începând cu perioada lui Stalin, e o altă metodă de care se folosește Moscova pentru a seduce lumea arabă. Sprijinirea Uniunii Sovietice în cadrul Organizației de Eliberare a Palestinei, OEP, condusă de Yasser Arafat, a început în 1968. În acel an, liderul palestinian l-a însoțit pe Nasser la Moscova, deghizat în tehnician egiptean, pentru a negocia un prim contract pentru livrarea de arme.¹ Ulterior, bunele raporturi ale lui Arafat cu Ceaușescu i-au cam jignit pe conducătorii sovietici, când și-au dat seama că palestinianul avea mai mare încredere în Conducătorul român decât în ei. Frontul Popular de Eliberare a Palestinei (FPEP), condus de Georges Habache, se va bucura ulterior de considerația Kremlinului și a KGB-ului, care îl controlează pe principalul terorist al organizației, Wadie Haddad. Fedain-ii FPEP sunt trimiși la stagii în URSS; la recomandarea Moscovei, teroriști vest-germani din Rote Armee Fraktion se antrenează în taberele FPEP din Orientul Mijlociu; Haddad îndeplinește numeroase misiuni pentru serviciile sovietice până la moartea lui în 1978, din cauza unei hemoragii cerebrale, în RDG. Carlos, pe numele său adevărat Ilici (în semn de omagiu față de Lenin) Ramírez (în semn de omagiu față de asasinul lui Troțki) Sánchez, un venezuelean membru al FPEP al lui George Habache și autorul unei spectaculoase luări de ostatici la sediul OPEP de la Viena în 1975, nu îl va înlocui niciodată cu adevărat pe Haddad în dispozitivul sovietic. Terorismul palestinian, în plin avânt în anii '70, n-a fost coordonat de KGB, așa cum s-a spus uneori. În schimb, serviciile secrete sovietice și filierele lor în țările din Est au înarmat, instruit, antrenat, transportat și protejat numeroși teroriști. De pildă, Carlos a trăit mult timp în spatele Cortinei de Fier. Numeroasele atentate care au însângerat lumea în acea perioadă n-au fost hotărâte de Moscova, dar mijloacele de a le pune în aplicare veneau de cele mai multe ori din blocul de Est. În lipsa unui internaționalism proletar, Uniunea Sovietică a reușit să pună pe picioare o internațională teroristă.

Anularea tratatului de prietenie dintre URSS și Egipt, anunțată de Sadat în 1976, determină declinul influenței sovietice în Orientul Mijlociu. *Rais-ul* egiptean devine cel mai aprig dușman al Uniunii Sovietice în regiune, mai ales când regimul de la Cairo se apropie de Washington, apoi de Tel Aviv, lucru care va duce la Acordurile de Pace de la Camp David semnate în 1978 și 1979. Acest gest istoric îi aduce lui Sadat un Premiu Nobel pentru Pace, pe care îl împarte cu prim-ministrul israelian Menahem Begin, și multă ură în lumea arabă. Asasinarea lui la Cairo de către niște islamști, în octombrie 1981, va fi prețul pe care-l va plăti pentru îndrăzneala lui. Moscova lansase o amplă campanie de dezinformare în lunile de dinaintea atentatului, acuzându-l pe *rais-ul* egiptean

1. Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *Le KGB à l'assaut du tiers-monde*, ed. cit., p. 228.

că a avut în tinerețe simpatii naziste, pentru a încerca să-l discrediteze în fața conducătorilor occidentali.¹

Centurionii Moscovei

„Africa de azi e veriga slabă a imperialismului. Acolo există perspective excelente pentru a putea trece aproape de la tribalism la socialism fără a traversa diferitele etape pe care au trebuit să le parcurgă alte câteva regiuni ale lumii.”² Continentul negru, ultima frontieră a comunismului? Fidel Castro, care pronunță aceste fraze în 1977, e convins de asta. După Europa în 1917 (Rusia), Asia în 1949 (China) și America în 1959 (Cuba), e rândul Africii să fie „eliberată” Creând la Moscova o universitate Patrice-Lumumba, numele prim-ministrului congolez asasinat în 1960, destinată formării de cadre în Lumea a Treia, Uniunea Sovietică s-a pregătit pentru această scadență. Decolonizarea continentului, venirea unor lideri naționaliști la putere permit ca „modelul sovietic” să se prezinte ca o alternativă la democrațiile occidentale. Neatinsă de nici o țară colonialistă în această parte de lume, Uniunea Sovietică poate să pară un refugiu pentru niște conducători care vor să se distanțeze de moștenirea europeană. Prin partidul unic, socializarea economiei, încadrarea societății, comunismul oferă o serie vastă de mijloace noilor națiuni neemancipate încă. Violența procedeele care trebuie folosite pentru a ajunge la putere și a rămâne acolo, toate rețetele aprobate de marxism-leninism în acest domeniu atrag avântul progresist al liderilor aparținând unui continent distrus de secole întregi de confruntări tribale. Pe scurt, comunismul se potrivește cu contextul african din epoca post-colonială. Totuși, succesul n-a fost imediat, în 1975 Africa va avea numai 60.000 de comuniști cu carnet de membru, în toate țările la un loc.³

Uniunea Sovietică a investit politic întâi în Guineea, condusă de Sékou Touré, și în Ghana lui Kwame Nkrumah, doi despoți sângeroși care au provocat falimentul țărilor lor. Creditele, consilierii, materialele sovietice n-au reușit să oprească procesul, mai degrabă l-au accelerat. În anii '60, cele două țări au simbolizat speranța unui comunism african, ale cărui licăriri au fascinat și comunitatea afro-americană, care se lupta în acea perioadă pentru emancipare. Cei mai radicali militanți afro-americani au văzut în acest comunism un El Dorado unde marxism-leninismul întruchipa mai mult decât o ideologie, o tehnică de putere veritabilă, pentru că era operațională.

1. *Ibid.*, p. 140.

2. Fidel Castro într-un interviu acordat revistei *Afrique-Asie*, nr. 135, 16 mai 1977.

3. Yves Santamaria, „L'improbable communisme africain”, în *Dictionnaire du communisme* (sous la direction de Stéphane Courtois), Larousse, 2007, p. 72.

Student la Harvard, ales în 1966 președinte al Comitetului de Coordonare a Studenților Non-violenți (SNCC), marea organizație de studenți cuprinsă de febra revoltelor afro-americane din anii '60 în Statele Unite, Stokely Carmichael a lansat, urmându-l pe Malcolm X, lozincă Black Power, fiind unul din fondatorii partidului Panterele Negre. A părăsit Statele Unite la începutul anilor '70, pornind într-o lungă călătorie care l-a dus la Havana, Hanoi, Alger. Instalat de 15 ani în capitala Republicii Guineea, Conakry, a devenit un demnitar al regimului și consilier personal al dictatorului Sékou Touré. Și-a schimbat numele, luându-l pe cel de Kwame Touré, în semn de omagiu față de părinții săi spirituali, Sékou Touré și Kwame Nkrumah (președintele ghanез decedat în 1972 în exil la București). După moartea lui Sékou Touré în 1984 și masacrarea anturajului său de junta militară care a pus mâna pe putere, Carmichael-Touré e cruțat și își păstrează locuința „cu fața spre ocean, la doi pași de sinistrul lagăr de la Boiro“, după cum notează Jean-Jacques Mandel, care vine să-i ia un interviu. Lagărul de la Boiro a fost un loc de torturi cumplite în Guineea socialistă. Fostul președinte al studenților non-violenți explică de ce strigătele celor torturați nu l-au împiedicat niciodată să doarmă.

Kwame Touré: La sfârșitul anilor '60, se știa clar ce trebuie făcut: trebuia organizat internațional panafricanismul. Între 1968 și 1970, toată lumea a venit la Conakry, din Mozambic Samora Machel, din Capul Verde Amílcar Cabral, din Tanzania Julius Nyerere, Fidel Castro, toate mișcările de eliberare africane, toate forțele progresiste din lume. Noi puteam determina într-adevăr un proces de conștientizare.

Jean-Jacques Mandel: Spuneți „noi“? La cine vă referiți?

Kwame Touré: Noi, militanții panfricani. Sékou Touré era unul din ei, lucra pentru stabilitatea politică din Guineea. Înțelesese că generația noastră nu se află acolo pentru a dezvolta Africa economică. Generațiile viitoare aveau să facă acest lucru datorită stabilității politice pe care o asiguraserăm noi. Uitați-vă la Uniunea Sovietică după Stalin, la China după Mao.

Jean-Jacques Mandel: Stabilitatea politică înseamnă construirea statului?

Kwame Touré: Da, prin intermediul partidului. Sacrificăm totul pentru partid. Sacrificăm lucrurile materiale pentru această activitate ideologică. După cum a afirmat Sékou Touré: „Alegem sărăcia în libertate în locul opulenței în sclavie.“

Jean-Jacques Mandel: Locuitorii din Guineea au plătit un preț cam mare pentru acest tip de educație politică. Asasinatele, torturile din lagărul de la Boiro...

Kwame Touré: Sunt un revoluționar, am făcut închisoare în Statele Unite când aveam 19 ani, am fost torturat cu electroșocuri. Cunosc tortura, știu de ce am fost torturat. Nu există sentimentalism în revoluție. Nu cunosc nici o mișcare socială care susține progresul în lume în cazul căreia să nu fi fost omorâți oameni. Nu putem să ținem cont de sângele vărsat. Când cauza e dreaptă, nu mai contează sângele vărsat. Când mi se spune că Sékou Touré a vărsat sânge, răspund: știu de ce. Și mai spun: noi, revoluționarii africani, n-am terminat cu vărsarea de sânge. În Africa e cât se poate de clar.

Interviu publicat în *Libération*, 21 august 1986, citat în André Glucksmann, Thierry Wolton, *Silence on tue*, Grasset, 1986, pp. 211–212.

Continent aproape neatins de marxism în anii '60, Africa n-a scăpat de concurența dintre cele două mari puteri ale comunismului în acea perioadă. China Populară, care nu avea mijloacele pe care le avea Uniunea

Sovietică, a încercat să-și exercite influența în Africa, neputând să acorde credite sau să trimită tehnicieni. Cărticica Roșie a lui Mao a inundat unele țări – 4 milioane de exemplare numai în Mali, un exemplar pe cap de locuitor –, portrete ale Marelui Cărmaci au fost atârinate în câteva capitale simpatizante, în detrimentul Moscovei, care turba de mânie. Li s-a dat ordin KGB-ului și serviciilor surori din Estul Europei să mângâie aceste icoane cu graffiti ostile. Markus Wolf, șeful HVA est-german, s-a plâns la centrala de informații sovietică din cauză că trebuie să-și oblige agenții să numere portretele lui Mao în țările unde se infiltraseră oamenii lui, așa cum cerea KGB-ul.¹

Moscova avea să întreacă Beijingul în deceniul 1970. După eșecul pe care îl suferise în Congo cu 10 ani înainte, Uniunea Sovietică înțelesese că o politică de exercitare a influenței trebuia să se bazeze pe mijloace importante dacă voia să aibă succes. De vreme ce creditele și tehnicienii nu erau de ajuns, trebuia să poată interveni și să pună în aplicare sfaturile oferite. Armata Roșie s-a dotat cu avioane de transport de mare capacitate, cu trupe de intervenție, cu comandouri de elită care urmau să meargă și să impună calea cea dreaptă la fața locului. De vreme ce experiența dovedise că războiul e cel mai bun agent de propagare a comunismului, Uniunea Sovietică era hotărâtă să treacă prin foc și sabie acest continent nou din punct de vedere ideologic pentru a-l atrage în tabăra progresistă. Situația va permite acest lucru. Într-un moment în care lumea occidentală e în criză economică din cauza crizei petroliere din 1973, leadership-ul american se clatină după deruta din Vietnam și după scandalul Watergate, care l-a obligat să demisioneze pe președintele Nixon², Uniunea Sovietică se afirmă tot mai mult și în Africa, și pe celelalte continente. Ofensiva începe în 1974, profitând de pe urma unei precipitări a istoriei pe care Moscova știe s-o exploateze.

Pe 25 aprilie 1974, un grup de ofițeri portughezi răstoarnă la Lisabona dictatura secătuită a lui Marcelo Caetano, palid succesor al lui Antonio de Oliveira Salazar, care condusese cu mână de fier țara timp de aproape 40 de ani. Această lovitură de stat fără vărsare de sânge e realizarea unor căpitani tineri, din care majoritatea și-au făcut studiile în Africa, în dominiile imperiului portughez, ultimul de pe continent, măcinat de războaie de independență în Guineea-Bissau, în Angola, în Mozambic. Pentru a pune capăt acestei politici coloniale absurde, Mișcarea Forțelor Armate, MFA, a pus mâna pe putere în metropolă, la Lisabona. „Revoluția garoafelor“ e întâmpinată cu bucurie în Portugalia și cu speranță în Africa. MFA declanșează procesul care avea să determine obținerea

1. Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *Le KGB à l'assaut du tiers-monde*, ed. cit., p. 241.

2. Spargerea dată în 1972 la sediul Partidului Democrat în clădirea Watergate la Washington a provocat, doi ani mai târziu, demisia republicanului Nixon de la Casa Albă, bănuind că a vrut să înăbușe scandalul.

independenței în fostele colonii. La fața locului, gherilele își intensifică activitatea pentru a-și afirma cauza, pentru a ocupa cât mai repede posibil terenul abandonat de colonizator. Moscova găsește acolo un teritoriu unde poate să-și aplice concepțiile despre „internaționalismul proletar”. Concurența sino-sovietică din anii '60 e urmată pe continentul african de un consorțiu comunist condus de URSS, în cadrul căruia Cuba ocupă un rol central. Apartenența insulei la nebuloasa din Lumea a Treia îi permite să compenseze decalajul cultural dintre sovietici și africani. În pofida tuturor eforturilor sale proletare, Uniunea Sovietică rămâne marcată de apartenența sa la emisfera nordică, emisfera albilor, și de moștenirea sa occidentală, din care pare să facă parte marxism-leninismul. Cuba prezintă avantajul că ține sus steagul revoluției, făcând în același timp parte din lumea subdezvoltată. Castro avea să-și trimită centurionii în Africa în numele Moscovei și să contribuie la progresul comunismului cu arma în mână.

Rolul de „eliberator” îi revine la momentul potrivit lui El Lider Máximo. După 15 ani de socialism, Cuba eșuează. În 1970, Castro a crezut că rezolvă criza lansând „*grande zafra*”, adică promisiunea unei recolte record de 10 milioane de tone de trestie de zahăr, de trei ori mai mare decât cea obișnuită. Eșecul a fost deplin, în ciuda mobilizării generale a populației cubaneze care a evocat, în mod diferit, ce încercase Mao cu Marele Salt Înainte în 1959. Acordarea de ajutor unor africani colonizați e o cauză nobilă care reprezintă o diversiune excelentă în raport cu necazurile insulei. În plus, dictatorul cubanez e flatat să devină șef al centurionilor. Întotdeauna a visat că va ieși din provincialismul său pentru a intra în rândul „Marilor Puteri”. Alianța cu Moscova devine pentru Cuba o metodă de a-și pune în valoare autoritatea pe scena internațională, de a-și consolida puterea militară, profitând în același timp de asistență financiară din partea URSS, care se angajează să finanțeze corpul expediționar. Preluarea de către Moscova a costului logistic al intervențiilor, care ajungea până la 2,5 miliarde de dolari pe an, trebuia să elibereze Cuba de o povară financiară, chiar să determine o ușoară destindere într-o economie la capătul puterilor.¹ Devenind jandarmul comunismului, Castro se relansează pe toate fronturile.

Un consorțiu comunist își împarte misiunile: cubanezii trebuie să trimită trupe pentru a întemeia regimuri marxiste, Uniunea Sovietică trebuie să furnizeze logistica, adică arme, consilieri, specialiști (piloți, tanchiști etc.), Germania de Est trebuie să trimită apoi repede experți în securitate care au rolul de a-i ajuta pe noii conducători să-și lichideze opozanții. Această repartizare a competențelor avea să funcționeze cu succes un deceniu. Angola e prima țară care se supune noii diviziuni a muncii revoluționare. Lisabona a programat independența acesteia

1. Zaki Laïdi, „Les niveaux d'influence de la politique soviétique en Afrique”, în *Le Système communiste: un monde en expansion*, ed. cit., p. 174.

pentru noiembrie 1975, lucru care declanșează pe teren o cursă pentru putere între trei forțe de gherilă concurente, Mișcarea Populară pentru Eliberarea Angolei (MPLA) condusă de Agostinho Neto, Uniunea Națională pentru Independența Totală (UNITA) condusă de Jonas Savimbi și Frontul Național pentru Eliberare (FNLA) creat de Holden Roberto. MPLA susține în mod deschis că se inspiră din tendința sovietică a marxism-leninismului, UNITA privește mai degrabă spre Beijing, unde conducătorul său și-a făcut armata, FNLA susține că e o mișcare naționalistă. Moscova a ales, MPLA condusă de Neto trebuie să conducă Angola independentă. În decursul câtorva perioade petrecute în URSS în anii '60, cadrele din MPLA, organizație înființată în 1956, au fost modelate pe tipar sovietic.¹ Agostinho Neto a fost format de foarte ortodoxul PC portughez, al cărui secretar general, Alvaro Cunhal, e credincios Moscovei. În lunile de dinaintea independenței, Uniunea Sovietică îi trimite ajutor material lui Neto prin Congo, statul vecin, în timp ce instructorii cubanezi vin să pregătească luptătorii din MPLA. UNITA, care e bine implantată în sudul țării, primește sprijinul Africii de Sud, unde regimul de apartheid se teme de instalarea unui guvern socialist la frontierele sale.

Pe măsură ce se apropie scadența independenței, prezența cubaneză devine tot mai apăsătoare. În martie 1975, 500 de militari din forțele speciale, trimiși de Havana, sunt la fața locului; 6 luni mai târziu, la jumătatea lunii octombrie, sunt 7.000. Ulterior, se va găsi pretextul că acest corp expediționar trimis de Cuba venise să salveze Angola de o ocupație sud-africană.² Operațiunea „Zulu” a fost declanșată de Pretoria în sudul țării la sfârșitul lunii octombrie, dar podul aerian creat între Cuba și Angola e anterior acestei ofensive sud-africane. Pentru tabăra comunistă, s-a pus întotdeauna problema instalării unui raport de forțe favorabil MPLA înainte să fie declarată independența. Pe 11 noiembrie, Agostinho Neto proclamă Republica Populară Angola și se autodesemnează președinte. 15.000 de militari cubanezi asigură „legitimitatea” noului regim. În ianuarie, 37.000 sunt la fața locului. Această forță armată bine antrenată și supraînarmată lichidează fără probleme gherila FNLA în nordul țării și domolește în sud UNITA, care e susținută de un corp expediționar sud-african. Moscova și Havana au reușit ce și-au propus, sovieticii și cubanezii sunt stăpânii țării.

Conducătorii occidentali au asistat aproape neputincioși la această victorie comunistă. Senatul american a interzis orice intervenție în

1. Yves Santamaria, „Afrocommunismes; Éthiopie, Angola, Mozambique”, în *Le Livre noir du communisme* (Stéphane Courtois, Nicolas Werth et alii), Robert Laffont/Bouquins, 1998, p. 814 [„Afrocomunism: Etiopia, Angola, Mozambic”, în Stéphane Courtois, Nicolas Werth et alii, *Cartea neagră a comunismului: crime, teroare, represiune*, trad. de Ileana Busuioc, Humanitas, București, 1998, pp. 650–674, aici p. 665 – n. tr.].

2. Teorie susținută mai ales de Gabriel García Márquez, în „Opération Carlotta”, *New Left Review*, nr. 101–102, februarie–aprilie 1977.

Angola, Washingtonul s-a mulțumit să acorde un ajutor financiar forțelor anti-comuniste ale FNLA și, într-o măsură mai mică, celor din UNITA. În anul hotărâtor 1975, Uniunea Sovietică a cheltuit de 12 ori mai mulți bani pentru a-și apăra cauza decât au cheltuit Statele Unite pentru a sprijini forțele care puteau să le fie favorabile.¹ Prezența cubaneză, care e masivă, a ajuns chiar să-i neliniștească pe simpatizanții castrismului din toată lumea. Oare această intervenție nu era o formă de neocolonialism? El Lider Máximo se grăbește să-și liniștească numeroșii admiratori occidentali printr-o minciună bine intenționată. Într-o scrisoare adresată în mai 1976 prim-ministrului suedez, Olof Palme, susține că a început retragerea trupelor sale, într-un ritm de 200 de militari pe lună. „Nu vreau să fiu cruciatul secolului XX“, afirmă el. Un an mai târziu, se va răzgândi: „Vom rămâne în Angola cât timp e nevoie, informează Castro revista *Afrique-Asie*, cu acordul guvernului suveran din această țară soră, pentru a contribui la apărarea sa și la consolidarea independenței sale.“² Zece ani mai târziu, în Angola vor fi tot 40.000 de soldați cubanezi. Pentru El Lider Máximo, nu se pune doar problema asigurării serviciului de după revoluție; prezența trupelor sale în această țară mare din Africa e rentabilă. Guvernul MPLA suportă integral cheltuielile de ședere ale acestor militari pentru care Havana nu plătește nimic. Foarte repede, corpul expediționar a organizat filiere de exploatare a diamantului și a lemnului prețios care sunt foarte profitabile. Astfel, în fiecare an pe piața mondială sunt vândute între 60 și 100.000 m³ de produse finite, în afara oricărui control al autorităților angoleze.³ „Eliberatorii“ cubanezi se poartă ca niște prădători, așa cum s-au purtat armatele comuniste în alte locuri.

Agostinho Neto, căruia i s-a decernat în 1976 Premiul Lenin pentru Pace, cea mai prestigioasă recompensă sovietică pentru un străin, transformă MPLA în Partidul Muncii. Mișcarea trece de la o organizație de tip front la o structură de avangardă construită pe model sovietic, capabilă să-și asume rangul de „partid înfrățit“ în mișcarea comunistă internațională.⁴ Stasi, organizația est-germană, își trimite specialiștii să formeze poliția politică responsabilă cu urmărirea opozanților. Direcția de Informații și Securitate din Angola (DISA), plasată sub comanda directă a lui Neto, recurge la epurări repetate. Se semnează cu URSS un tratat de prietenie care obligă cele două părți să-și acorde ajutor reciproc, dar care permite mai ales militarilor sovietici să folosească aeroporturile angoleze și marinei să lanseze mine marine în portul Luanda.⁵ O parte

1. Branko Lazitch, Pierre Rigoulot, „Angola 1974–1988, un échec du communisme en Afrique“, *Est et Ouest*, supliment al nr. 54, mai 1988, p. 2.

2. *Ibid.*, p. 98.

3. *Ibid.*, pp. 74–75.

4. Yves Santamaria, „Afrocommunismes; Éthiopie, Angola, Mozambique“, în *Le Livre noir du communisme*, ed. cit., p. 815 [ed. rom. cit., p. 666 – n. tr.].

5. Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *Le KGB à l'assaut du tiers-monde*, ed. cit., p. 437.

a industriei e naționalizată, țara se cufundă în criză. Al patrulea producător mondial de cafea înaintea independenței, Angola vede cum producția sa se prăbușește începând din 1976, producția de porumb estimată la 700.000 de tone în 1973 scade la 200.000 în 1978, apoi la 18.000 în 1981. Producția de zahăr suferă o scădere asemănătoare, din exportatoare țara devine importatoare, importând mai ales din Cuba.¹ Costul prezenței militare cubaneze, consilierii sovietici și est-germani, prețul care trebuie plătit pentru armamentele trimise de URSS, toate acestea copleșesc finanțele unei țări lipsite de resursele sale, care se confruntă cu o degringoladă a producției interne și un jaf din partea „țărilor surori”. Spectrul foametei va apărea încă de la începutul deceniului 1980. Un raport al UNICEF din 1987 va menționa zeci de mii de copii morți de foame, Crucea Roșie internațională va face apel la generozitatea țărilor capitaliste pentru salvarea Angolei socialiste. Va trebui să se aștepte prăbușirea Uniunii Sovietice pentru ca țara să fie eliberată de ipoteca aceasta comunistă.

Mozambicul, cealaltă mare colonie portugheză care și-a obținut independența în 1975, are parte de un destin asemănător. Cufundarea țării în chinurile marxism-leninismului avea să-i distrugă populația, înainte să o arunce într-un sângeros război civil care se va termina doar odată cu prăbușirea comunismului în Europa. Catastrofa era anunțată înainte de preluarea puterii de către Frontul de Eliberare din Mozambic, Frelimo, în iunie 1975, și transformarea acestuia într-un „partid de avangardă marxist-leninist”, la începutul anului 1977. Frelimo, care a fost creat în 1962 și a luptat pentru independență începând din 1964, e inițial o formațiune mai degrabă naționalistă. Membrii Frontului provin din mica burghezie neagră și metisă, relativ privilegiată în raport cu masa celor colonizați². Direcția marxist-leninistă a fost aleasă în 1968, mai ales la îndemnul lui Samora Machel, un militant care visează la un Mozambic transformat în „primul stat marxist african”. Cu ajutorul unor baze militare instalate în Tanzania socialistă vecină – țară condusă în acea perioadă de Julius Nyerere –, Frelimo a reușit înaintea independenței să instituie „zone eliberate” într-o parte a teritoriului. În aceste zone s-au făcut experimente în privința politicii care avea să fie ulterior aplicată la întreaga țară. Populația a fost obligată să muncească pe câmpii colective pentru a produce alimentele de care aveau nevoie luptătorii sau pentru a constitui rezerve. Pe atunci, era imposibil să te sustragi de la această sarcină, pentru că deveniai un dușman al poporului, erai scos în afara societății. „Lucrul acesta funcționa pentru că existau posturi de supraveghere, pentru că oamenii erau bătuți și cei care încercau să fugă în Tanzania vecină erau trimiși înapoi în Mozambic”, se va relata mai

1. Branko Lazitch, Pierre Rigoulot, „Angola 1974–1988, un échec du communisme en Afrique”, art. cit., pp. 58–63.

2. Luis de Brito, „La genèse du parti-État FRELIMO”, în *Politique africaine*, nr. 29, martie 1988, Karthala, p. 17.

târziu într-un studiu efectuat în rândul populațiilor din aceste foste „zone eliberate”.¹ Începând din 1970 a fost instaurată acolo o „putere populară”, sub forma unei structuri piramidale cu mai multe niveluri (cerc, localitate, district, provincie) conduse de comitete alese de populație, dar aflate sub conducerea unor comisari politici. În 1973, erau create primele comitete de partid, și a fost inaugurată o școală de partid.

Așadar, Frelimo, care preia puterea în 1975, are deja o practică de tip comunist, conducătorul său, Samora Machel, dorind să fie un marxist-leninist model. Imediat după obținerea independenței, 1.000 de consilieri militari cubanezi se instalează în țară, și 350 de civili, tehnicieni și profesori contribuie la „construirea socialismului”.² KGB-ul și Stasi, organizația est-germană, trimit specialiști ca să organizeze Serviciul Național de Securitate Populară (SNASP), însărcinat să semene teroarea în rândul eventualelor opozanți ai noului regim.³ În același timp cu MPLA în Angola, Samora Machel transformă Frelimo într-un „partid marxist-leninist”, lucru care te face să te gândești că aceste mutații au fost dorite, chiar impuse de Moscova. Partidul mozambican se lansează într-un ambițios program de formare a unor sate în mod autoritar, prin gruparea pământurilor și a țăranilor, care cufundă satele într-o criză socială profundă. Rezistența Națională Mozambicană (Renamo) – mișcare de gherilă susținută și finanțată de Rhodesia și Africa de Sud, două țări îngrijorate de emergența la doi pași de ele a puterii negre, care, în plus, e marxistă – ea face recrutări în rândul acestor populații dezrădăcinate. Comunitățile de țărani cred că pot să se folosească de acești „bandiți înarmați” pentru a se apăra de partidul-stat care le răvășește viața fără să le dea nimic în schimb. Din nefericire, populația mozambicană va fi prinsă repede în mângâina unui război civil, distrugător și nemilos, care se va termina 15 ani mai târziu, la începutul anilor '90, după ce apartheidul și comunismul vor fi eliminate din istorie. Între timp, conflictul se va solda cu 1 milion de victime, mai ales colaterale, majoritatea femei și copii.

Cornul roșu al Africii

Africa roșie e într-adevăr în mișcare în deceniul 1970. În Somalia, un Consiliu Suprem Revoluționar controlează țara. Suspendarea Constituției, închiderea Adunării Naționale, interzicerea partidelor politice, Republica Democratică Somalia se împodobește cu portretele lui Marx și Lenin. Călăuza sa, Siyaad Barre, susține că a făcut o sinteză a marxismului și Islamului, publică o cârtică în albastru și alb care se dorește

1. *Apud ibid.*, p. 24.

2. Pierre Rigoulot, *Coucher de soleil sur La Havane*, ed. cit., p. 292.

3. Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *Le KGB à l'assaut du tiers-monde*, ed. cit., p. 439.

corespondentul opusculului maoist. E creat Partidul (unic) Socialist Revoluționar Somalez, Serviciul Național de Securitate, poliția politică, pornește în urmărirea opozanților. Iuri Andropov, șeful KGB-ului, merge la fața locului în 1972 ca să evalueze progresul socialismului. Consilierii sovietici sosesc în număr mare (în 1974 sunt 3.600, din care jumătate sunt militari), Uniunea Sovietică și Somalia semnează, în iulie 1974, primul tratat de prietenie și cooperare care leagă „patria socialismului” de un stat din Africa neagră. Moscova obține acolo, printre altele, acces la portul strategic Berbera, în Golful Aden. Dar pentru Siyaad Barre, sirenele Islamului și petrodolarii Arabiei Saudite se dovedesc curând mai seducătoare decât teoriile revoluționare occidentale și rublele. Republica Democratică Somalia se alătură Ligii Arabe. Castro, care vine să viziteze țara ca prieten, o compătimentește: „Puterea și influența dreptei continuă să crească, spune el la întoarcerea din această călătorie, ministrul de interne face tot ce poate pentru a apropia Somalia de Arabia Saudită și de țările imperialiste.”¹

Moscova și Havana își îndreaptă atunci atenția spre Etiopia vecină, atinsă, la rândul ei, de virusul marxist. Această țară din Cornul Africii e mai importantă decât Somalia, dintr-un alt punct de vedere, în primul rând prin simbolistica ei – Etiopia e „leagănul omenirii”, se spune –, apoi prin istoria ei – e primul stat cunoscut al Africii, născut înaintea erei noastre, condus de un „rege al regilor”, urmașul lui Solomon și al lui David, potrivit credinței creștine ortodoxe –, prin amploarea sa demografică – 40 de milioane de locuitori –, în sfârșit, prin poziția ei strategică lângă Marea Roșie, principala cale maritimă pentru aprovizionarea Occidentului cu petrol. Un Comitet de Coordonare a Forțelor Armate, Derg, a preluat acolo puterea în septembrie 1974, după ce l-a dat jos pe împăratul Hâile Selassie de pe tronul pe care îl ocupa din anii '30. Ofițerii care animă comitetul Derg și-au plasat acțiunea la început sub deviza „Etiopia mai întâi”, având doar naționalismul ca linie politică precisă. Mișcarea lor a apărut în februarie 1974 ca reacție la războiul din Eritreea, provincie din nordul țării care încearcă să se separe de la începutul anilor '60. În cele din urmă, incapacitatea împăratului Hâile Selassie de a înfrânge această rebeliune a exasperat armata. În 1968, Frontul de Eliberare a Eritreii s-a luptat față în față cu forțele etiopiene și a întreprins acțiuni de sabotaj și de terorism urban spectaculoase. În acei ani, sovieticii și cubanezii au înarmat și au instruit luptătorii din FEE. Și Beijingul privește această gherilă cu simpatie. Aceste influențe încrucișate au dus în 1972 la crearea unui Front Popular de Eliberare a Eritreii oficial marxist. Întreaga lume comunistă era mulțumită de această evoluție. Înlăturarea lui Hâile Selassie de la putere schimbă perspectivele.

1. *Apud* „Russian and East-German Documents on the Horn of Africa, 1977–1978”, *Cold War International History Project Bulletin*, nr. 8–9, 1996–1997, p. 58.

Militarii din comitetul Derg, care se opun mișcării de independență eritreene, nu sunt *a priori* prieteni ai taberei progresiste. Misterul care învăluie formarea acestui Comitet, faptul că nu are o linie politică precisă, funcționarea lui internă obscură par să lase Moscova în expectativă. De fapt, după cum aveau să arate ulterior evenimentele, situația evolua în culise într-un mod foarte favorabil cauzei comuniste. Între crearea comitetului Derg în februarie 1974 și înlăturarea de la putere a lui Hâile Selassie în septembrie în același an, niște forțe subterane au acționat pentru a determina politica etiopiană să evolueze în „direcția bună”, spre o radicalizare revoluționară. La început, hotărârile Comitetului Militar au fost sprijinite de populație. Un împărat care îmbătrânea, o țară în ruine, foametea care amenința capitala, viitorul nu putea fi mai întunecat decât acest sfârșit de domnie. Lucrurile iau o întorsătură fatală pe 23 noiembrie 1974. Șeful declarat al comitetului Derg, generalul Aman Andom, e asasinat de cei din anturajul său, de un grup de soldați care vin să-l aresteze. Această mini-lovitură de stat dă semnalul execuției sumare a 59 de demnitari din vechiul regim. O primă vărsare de sânge, care anunță altele. Hâile Selassie va muri sufocat în celula lui, în august 1975.

Spre deosebire de cea a Angolei, a Mozambicului, chiar a Somaliei, intrarea Etiopiei în comunitatea socialistă e pe cât de bruscă, pe atât de neașteptată. În această revoluție-lovitură de stat un om a avut un rol central pe care nimeni nu-l cunoaște cu adevărat atunci. Mengistu Hailé Mariam e un ofițer obscur care nu caută să apară în prim-plan. Preferă să acționeze în culise, ca Pol Pot în rândul khmerilor roșii. Provenit dintr-o familie modestă – mama lui era servitoare, tatăl lui era soldat –, Mengistu a fost un copil cu probleme pe care armata l-a domolit, l-a disciplinat. Devenind ofițer de carieră, a fost numit de membrii garnizoanei sale delegatul lor în comitetul Derg în momentul formării acestuia, nu datorită calităților sale, ci pentru că superiorul său voia să se descotoarsească de acest scandalagiu.¹ În Comitet, nu e decât un militar cu grad înalt pe lângă vreo sută de alți militari (numărul membrilor comitetului Derg n-a fost niciodată cunoscut cu precizie). Mengistu e însuflețit de o ambiție devoratoare, mai ales de o sete aprigă de revanșă socială. Devine rapid vicepreședintele organizației. Tenul pielii sale, trăsăturile sale negroide vădesc apartenența sa la rasa sclavilor într-o Etiopie puternic ierarhizată, dominată de locuitorii platourilor înalte, cu tenul mai deschis și cu trăsături mai fine. Ooriginile sale îi provoacă un complex de inferioritate care îi hrănește ambiția.

Să fi fost Mengistu abordat de serviciile secrete sovietice când a fost înființat comitetul Derg? Poate că direcția revoluționară pe care a imprimat-o Comitetului i-a fost sugerată de niște ofițeri de informații abili veniți din Est? S-a formulat această ipoteză, dar nu există nici o dovadă

1. Paul Henze, *Histoire de l'Éthiopie*, éditions Moulin du Pont, 2004, p. 291.

în sprijinul acestei versiuni. Convertirea lui la marxism-leninism rămâne o enigmă. Fără îndoială, ideologia, al cărei epigon înflăcărat va deveni, nu e pentru el decât un mijloc de a-și atinge scopurile. Comunismul nu i se pare cea mai bună cale de a elibera poporul de lanțuri și mizerie, ci un instrument de putere care trebuie să-i permită să domnească prin teroare.

PACTUL CU VĂRSARE DE SÂNGE AL REVOLUȚIEI ETIOPIENE

Tacticile puse în aplicare de comitetul Derg erau prea coerente ca să fi fost doar dictate de desfășurarea evenimentelor de pe o zi pe alta. Aveau un caracter prea progresiv ca să nu fi fost în slujba unui proiect amplu. Încă de la crearea sa, în februarie 1974, existau „linia“, adică o perspectivă globală pentru a atinge un obiectiv precis, un inventar și o ierarhie a adversarilor care trebuiau neutralizați sau eliminați pentru ca aceasta să atingă scopul fixat. Și e evident că, încă de la început, un anumit număr de membri din comitetul Derg, chiar dacă erau minoritari, o întruchipau cât se poate de bine. Unul din ei era Mengistu Hailé Mariam, vicepreședintele Comitetului. În sfârșit, cu siguranță, rolul său personal a fost hotărâtor pentru angajarea revoluției pe calea radicală la sfârșitul lunii octombrie-începutul lunii noiembrie.

Hotărând executarea a aproximativ 50 de figuri emblematice ale vechiului regim, comitetul Derg le cerea tuturor membrilor săi să semneze un pact cu vărsare de sânge angajându-i în ochii tuturor, atât ai poporului Etiopiei, cât și ai opiniei publice și ai guvernelor străine. Semnificația era următoarea: ne-am desprins de tot de regimul trecut, pentru că, începând din acest moment, între acela și noi sunt îngropate 60 de cadavre. Mai mult: eliminarea generalului Aman Andom, ratificată public de comitetul Derg, îi determina pe toți membrii acestuia să abordeze cele mai intransigente atitudini ale „liniei“: soluția de forță în Eritreea, respingerea unei evoluții republicane într-un viitor îndepărtat și construirea de către comitetul Derg a unui anumit „socialism“. Dar executarea lui Aman Andom fixa și pedeapsa pe care o primeau adversarii „liniei“, prezenți sau viitori. Zvonurile i-au atribuit atunci lui Mengistu celebra frază a lui Mao: „Revoluția nu e un dineu de gală.“ Sensul e următorul: nu vom avea milă, evident, scopul e terorizarea dușmanului. Dar și invers, de data asta cei vizați fiind membrii comitetului Derg: începând din acest moment, să nu mai așteptați nici cea mai mică îndurare din partea adversarilor noștri. Mengistu îi suia, de voie, de nevoie, pe toți cei din Derg pe același vapor, părăsind portul și luând cârma pentru a alege o direcție. Acțiunea lui violentă inaugura și legea sângelui care avea să fie aplicată în toate conflictele majore din timpul revoluției: „Nu suntem de acord; o să te omor ca să te împiedic să mă omori tu înainte.“

René Lefort, *Éthiopie, la révolution hérétique*,
François Maspero, 1981, pp. 117–118.

„Socialismul etiopian“, proclamat de Mengistu, e dus în pas forțat. Pe 1 ianuarie 1975, sunt naționalizate băncile și societățile de asigurări; o lună mai târziu, e rândul majorității marilor companii din țară, printre care și mai multe întreprinderi străine. În martie, pământurile devin proprietăți ale statului în cadrul unei reforme agrare radicale, urmată de o reformă funciară urbană. Universitatea din Addis Abeba și școlile

gimnaziale sunt închise; studenții și elevii sunt trimiși la țară, după metoda maoistă, versiunea oficială fiind că îi vor ajuta pe țărani să se grupeze în asociații. Mulți agricultori care formau structurile tradiționale la țară preferă să evite aceste noi organizații. În patru luni, comitetul Derg a reușit să distrugă rețeaua de putere care asigurase perenitatea Etiopiei imperiale.¹ Mengistu și-a însușit ideea lui Frantz Fanon, bardul anticolonialismului și al anti-imperialismului, potrivit căreia „distrugerea e o condiție prealabilă pentru unificarea poporului”.² În absența proletariatului – țara are 100.000 de muncitori la 40 de milioane de locuitori –, Derg visează să transforme țăranul în vârful de lance al revoluției sale. Politizarea satelor e un eșec de la bun început, lucru care va obliga puterea să vrea să schimbe mediul, din cauză că nu reușește să transforme oamenii: dezmembrare/remembrare a pământurilor, deplasare masivă a populațiilor. Acest haos agravează starea de foamete endemică de care Etiopia era deja cuprinsă încă din perioada împăratului. Copiii sunt primele victime ale flagelului.

Puterea rămâne foarte instabilă în acea perioadă. Reuniunile organizate de comitetul Derg sunt adesea prilej pentru reglări de conturi, prin împușcări sângeroase. Comitetul, se pare, a trecut de la 130 de membri la începuturile sale la 75 doi ani mai târziu.³ Și șeful statului, generalul Tafari Benti, e ucis alături de șapte membri din comitetul Derg în februarie 1977. Mengistu iese atunci din umbră pentru a prelua oficial conducerea revoluției. Ambasadorul sovietic vine personal să-l felicite, Castro îi trimite un mesaj călduros. Noul stăpân al Etiopiei devine un membru eminent al comunității socialiste. Mengistu făcuse o primă călătorie secretă la Moscova în decembrie 1976 pentru a semna un acord de asistență militară; în mai anul următor, e primit cu mare pompă în capitala sovietică.

CASTRO ÎI ACORDĂ O DISTINCȚIE REVOLUȚIONARĂ LUI MENGISTU

În Etiopia se desfășoară o revoluție profundă, o mișcare a maselor puternică, o reformă adâncă agrară, într-o țară feudală unde țăranii erau practic sclavi. Au fost realizate reforme urbane și principalele industrii ale țării au fost naționalizate. Cred că revoluția etiopiană prezintă în același timp caracteristici ale revoluției franceze și ale revoluției bolșevice, deoarece conducătorii etiopieni au realizat o revoluție antifeudală, contribuind simultan la construirea socialismului. Îmi amintește de revoluțiile franceză și bolșevică din cauza luptei de clasă intense care s-a declanșat între muncitori și țăranii, pe de o parte, și proprietari și burghezi, pe de altă parte, și pentru că această țară e astăzi agresată în mod criminal de reacțiunea arabă în complicitate cu imperialismul.

Pot spune că îl cunosc bine pe Mengistu. E un om senin, inteligent, îndrăzneț și curajos, și consider că are calități excepționale de conducător revoluționar.

1. *Ibid.*

2. *Apud* Peter Schwab, *Ethiopia: Politics, Economics and Society*, Frances Pinter, 1985, p. 44.

3. Paul Henze, *Histoire de l'Éthiopie*, ed. cit., p. 292.

Revoluția etiopiană trebuie să facă față unor dușmani puternici, dar poporul e hotărât să lupte și, în aceste condiții, o revoluție nu poate fi învinsă ușor.

Credem că succesul și consolidarea revoluției etiopiene au o importanță enormă pentru Africa. Lasă-mă să-ți repet încă o dată că îl consider pe Mengistu un adevărat revoluționar și că revoluția care se desfășoară în prezent în această țară e o adevărată revoluție.

Consemnat de Simon Malley, „20 heures d'entretien avec Fidel Castro“, *Afrique-Asie*, 16 mai 1977.

Războiul, de care se folosesc de cele mai multe ori dictaturile pentru a ieși din situații dificile, va fi o salvare pentru comitetul Derg și Mengistu într-un moment în care politica lor radicală e întâmpinată tot mai mult cu rezistență și oferă tot mai puține soluții la criza generată. Somalia vecină și-a dorit acest război, care izbucnește în vara anului 1977. Siyaad Barre, care se confruntă, la rândul lui, cu mari dificultăți interne, a ales această vâltoare sub pretext că aleargă în ajutorul populației somaleze din sudul Etiopiei. În mod oportun, un Front de Eliberare Somalez, creat *ex nihilo* de Mogadiscio cu câteva luni înainte, a solicitat ajutorul, lucru care justifică intervenția. Mengistu profită de confruntare pentru a relansa deviza inițială folosită de comitetul Derg, „Etiopia mai întâi“, și pentru a se prezenta ca apărător al „patriei-mamă“. Asemeni lui Stalin în 1941 după ocupația nazistă, pune între paranteze reformele revoluționare, renunță la retorica marxistă, rostește discursuri pline de referințe la istorie și la tradiții, și invită demnitarii religioși, creștini și musulmani, la manifestațiile publice.¹

Uniunea Sovietică asistă, foarte încurcată, la primele înfrângeri etiopiene. Siyaad Barre e un aliat al Moscovei mai vechi decât Mengistu, dar unul se declară adeptul unui islamo-marxism ambiguu, în timp ce celălalt susține un marxism-leninism ortodox. Etiopianul merge în Cuba și în Uniunea Sovietică pentru a-și pleda cauza. Raúl Castro vine, la rândul său, în URSS, cu un grup de generali cubanezi, pentru a convinge Kremlinul să intervină. La începutul lunii noiembrie 1977, sprijinul pentru Addis Abeba e deja obținut, dar Moscova nu întrerupe, totuși, relațiile cu Mogadiscio. Siyaad Barre preia inițiativa rupturii, expulzând consilierii sovietici din Somalia. La jumătatea lunii noiembrie, generalul sovietic Petrov sosește în capitala etiopiană pentru a planifica și a coordona intervenția „țărilor-surori“. „Internaționala comunistă“ vine repede în ajutorul regimului Mengistu: armamentul sovietic se revarsă dintr-un avion la fiecare 20 de minute, un alt pod aerian aduce 17.000 de soldați cubanezi din Angola, unde staționează, sosesc 1.000 de consilieri militari ai Armatei Roșii, însoțiți de 4.000 de colegi polonezi, est-germani, bulgari și maghiari.² Comitetul Derg și regimul său sunt salvate.

1. *Ibid.*, p. 302.

2. Pierre Rigoulot, *Coucher de soleil sur La Havane*, ed. cit., p. 287.

Războiul întărește relațiile dintre națiuni și constituie un pretext pentru a activa eliminarea „trădătorilor”. Odată stăpânit pericolul somalez, teroarea roșie se intensifică. În februarie 1977, înainte de declanșarea ostilităților, Mengistu spărsese în mod simbolic, în timpul unui miting public, trei eprubete de sânge reprezentând „imperialismul”, „feudalismul” și „capitalismul birocratic”.¹ Vânătoarea de „opozanți” viza în acel moment un grup de extremă stângă care îndrăznește să conteste radicalismul ideologic al celor din comitetul Derg. În fiecare dimineață, zeci de cadavre, majoritatea ale unor studenți, erau strânse în capitala etiopiană. Toamna, baia de sânge continuă, de data asta cu ajutorul unor „consilieri” cubanezi care au format miliții însărcinate cu epurarea. Astfel, între februarie 1977 și iunie 1978, numai în Addis Abeba au fost comise 10.000 de asasinate politice. Mengistu a fost promovat, fiind considerat un comunist de nădejde. În septembrie 1978, Castro vine să serbeze a patra aniversare a „revoluției etiopiene”; două luni mai târziu, Mengistu figurează printre invitații de onoare ai festivităților organizate la Moscova pentru aniversarea Revoluției din Octombrie. Cu această ocazie se semnează un tratat de prietenie și cooperare cu URSS.

„Victoria socialismului e inevitabilă!”, proclamă bannerele atârinate în Addis Abeba. Portretele lui Marx, Engels, Lenin sunt așezate lângă portretele călăuzei etiopiene, a cărei piele e pe aceste afișe mai deschisă decât e în realitate. La sfârșitul anului 1978, Mengistu anunță formarea unei Comisii pentru organizarea Partidului Muncitorilor din Etiopia, i se acordă o clădire a fostului parlament, cu un turn pictat în roșu aprins și o poartă de intrare decorată cu o seceră și un ciocan.² Partidul va fi înființat cu mare pompă în septembrie 1984. Pentru a sărbători evenimentul, sovieticul Romanov, membru al Biroului Politic, și est-germanul Honecker vor sta în tribuna oficială alături de alți comuniști eminenți veniți din Cuba, Vietnam, Coreea de Nord, plus câțiva dictatori africani. Festivitățile organizate cu această ocazie în cinstea invitaților de marcă se vor desfășura în timp ce, în restul țării, poporul moare de foame, la propriu. În acea perioadă, Etiopia socialistă va fi victima celei mai grave foamete care a cuprins țara în secolul XX.

Colectivizarea agriculturii e principala cauză a acestei catastrofe, iar seceta va fi factorul care o va agrava. Producția anuală de cereale a scăzut de la 172 la 146 de kilograme pe cap de locuitor între 1974 și 1984. Această situație îi convine puterii: înfometarea țăranilor, care reprezintă 90% din populație, e un mijloc de a-i stăpâni. Un om epuizat de foame nu mai are forță să se revolte. Regiunile cele mai afectate de flagel, în nordul țării, sunt, de altfel, cele unde tezele care susțin independența Eritreii au cel mai mare impact. Există în Etiopia, la fel ca în URSS sau

1. Yves Santamaria, „L'improbable communisme africain”, în *Dictionnaire du communisme*, ed. cit., p. 74.

2. Paul Henze, *Histoire de l'Éthiopie*, ed. cit., p. 307.

în China în perioada anterioară, o voință deliberată din partea puterii de a folosi foamea ca metodă de exterminare, sau în orice caz de oprimare. Mii de familii de țărani sunt transferate cu forța dintr-o regiune în alta sub pretextul că vor găsi acolo pământuri mai bune, de fapt pentru a distruge legăturile sociale și pentru a permite partidului-stat să-și exercite teroarea. Deplasarea țăranilor dintr-un sat în altul și colectivizarea pământurilor transformă satele etiopiene în niște lagăre vaste, de refugiați pentru unii, de muncă silnică pentru alții. Odată încheiate festivitățile organizate pentru înființarea partidului, puterea va lansa către restul lumii un apel la ajutor, însă doar pentru a se folosi mai bine de generozitatea internațională în interes propriu. O parte din ajutoare nu vor ajunge niciodată la cei nevoiași și vor fi folosite pentru a hrăni armata care e în război în Eritreea și luptă împotriva propriului popor. Unii oameni vor muri din cauza foamei, alții, din cauza deportării.¹

Proclamarea Republicii Populare Etiopia, în 1987, va prilejui ceremonii și mai fastuoase decât cele organizate cu ocazia înființării PC cu trei ani înainte. Pentru URSS, care e în cădere, Etiopia va deveni un fel de colonie rezervată funcționarilor PC care, după ce au activat în republicile Uniunii Sovietice, vor veni să-și termine cariera aici, transformând acest capăt al Cornului Africii într-un fel de prelungire a imperiului. Mengistu nu va rezista după prăbușirea comunismului. În cele din urmă, gherila din Eritreea și din Tigre, pe care armata lui n-a reușit niciodată s-o oprească, îi va veni de hac regimului său. „Negus roșu“, cum i se spune, va încerca să facă niște reforme – introducerea unei economii mixte în anumite sectoare; eliminarea livrărilor obligatorii de cereale din partea țăranilor; transferuri „voluntare“, nu silite ale populațiilor etc. –, dar prea târziu. În mai 1991, dictatorul va ajunge să fugă din țară în mod rușinos, cerând azil pe lângă alter-ego-ul său din Zimbabwe, Robert Mugabe. Forțele comitetului Derg se vor dezintegra rapid, Republica Populară Etiopia va înceta să existe cu câteva luni înainte de prăbușirea finală a modelului său, URSS.

„Vom lichida moștenirea satanică a trecutului și vom pune stăpânire pe natură“, anunțase Mengistu, pretinzând că vrea să construiască un afro-comunism exemplar.² N-a reușit nici să șteargă amintirea prestigiosului trecut al Etiopiei, nici să stăpânească natura, care s-a răzbunat pe lăudăroșeniile lui printr-un șir de secete provocate parțial de o desertificare a pământurilor determinată de alegerile sale politice. Țara își va reveni după regimul lui Mengistu, natura la fel; sutele de mii de etiopieni victime ale regimului său nu își vor reveni, totuși, niciodată.

1. V. în legătură cu acest subiect André Glucksmann, Thierry Wolton, *Silence on tue*, Grasset, 1986, pp. 67–116.

2. *Apud* Bertrand Legendre, „Éthiopie, le procès de la Terre rouge“, *Le Monde*, 13 mai 1995.

Pentru Moscova, Africa deceniului 1970 are patru părți care merită eticheta de „avangardă”: MPLA – Partidul Muncii din Angola, Frelimo – Partidul Muncitorilor din Mozambic, Partidul Congolez al Muncii și Partidul Muncitorilor din Etiopia.¹ Interesul sovietic față de continentul negru depășește acest teritoriu al unor aleși. Opt țări în total beneficiază de un ajutor „frățesc” din partea taberei comuniste. 6.000 de militari și consilieri veniți din Uniunea Sovietică sunt prezenți pe continent, la care se adaugă 1.200 de est-germani și 36.000 de cubanezi.² Uniunea Sovietică și centurionii săi n-au investit în Africa postcolonială doar dintr-un sentiment al datoriei internaționaliste. Țările ajutate oferă deusee importante pentru Moscova, care le vinde armament cu preț mare – exporturile de arme sovietice pentru Africa subsahariană au ajuns de la 150 de milioane de dolari la sfârșitul anilor '60 la aproape 2,5 miliarde zece ani mai târziu – și le pune să plătească pentru intervenție, în materii prime dacă trezoreria e goală. Principalele țări beneficiare ale „cooperării” socialiste în Africa vor fi unele din cele mai sărace și mai ruinate de pe continent în momentul prăbușirii comunismului.³ În războiul de propagandă pe care îl duc Uniunea Sovietică și China, Beijingul vorbește de „social-imperialism” sovietic. Cuba, care își acoperă problemele interne exportându-și trupele, e, la rândul său, interesată să continue această asistență revoluționară care îi permite să-și dezvolte propriul aparat militar – al doilea ca importanță în sudul continentului american după Brazilia – și să-și rezolve parțial problemele cu șomajul. Majoritatea celor trimiși în Africa sunt negri cubanezi, cei mai săraci și mai lipsiți de locuri de muncă de pe insulă, nu numai din motive de compatibilitate rasială.⁴ Prin rotația trupelor, zeci de mii din oamenii aceștia au fost „expatriati”. Castro nu e flatat numai de faptul că e șeful legiunilor comuniste, aceste expediții îndepărtate sunt folositoare pentru funcționarea regimului său. În 1979, Washingtonul a tatonat discret Havana pentru a propune ridicarea embargoului care afectează insula începând din 1962, în schimbul încetării imixtiunilor cubaneze în Africa și în America Latină. El Lider Máximo n-a dat curs propunerii.⁵

În termeni strategici, Uniunea Sovietică a gestionat foarte bine acești ani '70. În timp ce au ținut mințile celor de pe frontul european ocupate

1. Yves Santamaria, „Afrocommunismes; Éthiopie, Angola, Mozambique”, în *Le Livre noir du communisme*, ed. cit., p. 800 [ed. rom. cit., pp. 652–653 – n. tr.].

2. Caspar Weinberger, *Annual Report to the Congress*, Secretary of Defense, USGPO, 1982.

3. Christopher Clapham, *Africa and the International System*, Cambridge University Press, 1996, pp. 153–154.

4. Olivier Languépin, *Cuba, la faillite d'une utopie*, Folio/Le Monde actuel, 2007, p. 203.

5. Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*, ed. cit., p. 610.

cu chestiunea germană, cu conferința despre securitate, apoi cu desfășurarea unor noi rachete, Moscova și aliații săi au câștigat poziții decisive în Asia (Vietnam, Laos, apoi Cambodgia după ce a fost „eliberată” de ipoteca pe care au pus-o pe ea khmerii roșii); au pătruns în Africa și au fixat jaloane în America Latină. Concomitent, „imperialismul” american nu numai că a dat înapoi în privința pozițiilor amintite, dar și-a pierdut și din influența pe care o avea pe subcontinentul indian odată cu secesiunea Bangladesh-ului sprijinită de URSS, apoi odată cu apropierea dintre New Delhi și Moscova. Prăbușirea șahului Iranului, la începutul lunii ianuarie 1979, a ajuns să slăbească influența Washingtonului în regiunea învecinată cu Golful Persic. Instaurarea unei republici islamice în fostul imperiu persan nu e o victorie sovietică, dar, în schimb, e o înfrângere a Statelor Unite, care aveau în această țară interese economice, politice și strategice importante.

Zbigniew Brzezinski, consilierul pe probleme de securitate al președintelui Carter, consideră că ofensiva sovietică se înscrie într-un proiect global. „În prezent, după cum face el analiza în acea perioadă, Moscova e pe cale să ocupe poziții de-a lungul unui arc care se întinde din Africa până în Asia de Sud-Est, trecând prin Golf, pentru a controla Oceanul Indian, a domina Pacificul și a înlătura astfel Statele Unite în lupta pentru hegemonie.”¹ Ocuparea Afganistanului de către Armata Roșie, care încheie acest deceniu, pare să confirme scenariul.

Intrarea tancurilor sovietice în Kabul, pe 27 decembrie 1979, a inspirat multe interpretări în acea perioadă. Unii au vorbit de o victorie a „șoimilor” asupra „porumbeilor” la Kremlin, a instigărilor la război împotriva „pacifștilor” preocupați să mențină relaxarea; alții au interpretat-o ca pe o replică la decizia NATO de a instala rachete de croazieră și dispozitive Pershing II în Europa în fața dispozitivelor SS-20 ale sovieticilor; iar alții s-au gândit la vechiul vis al rușilor de a avea acces la mările calde (Oceanul Indian în cazul de față), cel puțin de a se apropia de acestea, dovadă a faptului că, începând din acel moment, în Uniunea Sovietică interesele statului vor conta mai mult decât orice. Mai prozaic, Washingtonul a crezut că e vorba de o pătrundere tactică, nu strategică a regiunii de la Moscova, cu obiective pe termen scurt, nu de un plan îndelung stabilit, a cărui cauză esențială ar fi fost problemele interne ale Afganistanului. La Kabul, comuniștii care au preluat puterea în 1978 erau scindați între două tendințe și riscau să compromită viitorul Afganistanului socialist. Intervenția Armatei Roșii ar fi vizat, așadar, să calmeze această ceartă de familie. Pe de altă parte, probabil că frământările din Iran, devenit republică islamică, au incitat Uniunea Sovietică să acționeze în Afganistan pentru a-și consolida pozițiile și a evita o contagiune islamistă pe propriile sale teritorii musulmane, în Asia Centrală. Operațiunea

1. *Apud* Quang Trung Thai, „L'Asie de l'Est dans la stratégie globale de l'URSS”, în *Le Système communiste : un monde en expansion*, ed. cit., p. 94.

prin care niște diplomați americani au fost luați ostatici în Ambasada lor de la Teheran, la începutul lunii noiembrie 1979, mișcare ce a paralizat atunci orice inițiativă a Washingtonului în regiune, îi permitea Kremlinului să spere că poate să acționeze fără să provoace reacții de cealaltă parte a Oceanului Atlantic. Arhivele sovietice și declarațiile unor persoane-cheie din acea perioadă vor confirma ulterior această analiză.¹

Interesul Uniunii Sovietice față de Afganistan n-a început să se manifeste odată cu această ocupație. Tânăra putere bolșevică a anexat cu forța în 1920 o provincie care făcea parte din regatul afgan, iar Armata Roșie i-a pedepsit cu hotărârea sa bine-cunoscută pe basmacii care s-au opus. Regiunea a fost pacificată abia în 1933. Ulterior, Zahir Șah, care a condus țara între 1933 și 1973, a încercat spre sfârșitul vieții să instituie o monarhie constituțională mai ales prin alegerea unui parlament. La scrutinul din 1969 și-au făcut apariția prima oară comuniștii din Partidul Democratic Popular Afgan (PDPA), înființat cu câțiva ani înainte. Partidul a obținut câteva locuri în Adunare. Țara a luat-o într-o direcție „progresistă” în 1973 odată cu lovitura de stat a prințului Mohammad Daud, fost prim-ministru al lui Zahir Șah. Sub conducerea lui, între 1953 și 1963, Uniunea Sovietică începuse să exercite influență asupra vieții politice a țării infiltrându-se în armată și în sectoare cheie. Daud, care a participat în 1956 la crearea Mișcării celor nealiniați, era unul dintre liderii naționaliști din Lumea a Treia pentru care tabăra socialistă era un aliat firesc și, în orice caz, o contrapondere utilă în raport cu „imperialismul occidental”. În cele din urmă, Zahir Șah, care era îngrijorat din pricina acestor tendințe socializante, îi mulțumise lui Daud. Acesta a revenit preluând puterea în 1973. După lovitura sa de stat, prințul le-a oferit comuniștilor șapte portofolii ministeriale și a început să practice o politică de deschidere în direcția Moscovei. Buna înțelegere sovieto-afgană avea să înceteze, totuși. Doi ani mai târziu, Daud i-a înlăturat pe comuniști din guvernul său, și relațiile cu URSS au început să se deterioreze. Afganistanul a inițiat chiar o apropiere de Statele Unite, ale căror dolari păreau, fără îndoială, mai atrăgători decât rublele. Regimul de la Washington, fidel politicii sale de *containment* față de URSS după pierderea Asiei de Sud-Est, trecută sub dominație comunistă, era hotărât să ajute Kabulul. Din aliat, Daud a devenit pentru URSS un dușman care trebuia doborât. Trebuia eliminat, lucru care a fost îndeplinit pe 27 aprilie 1978, odată cu preluarea puterii de către comuniști. Soluția aleasă avea să oblige Moscova să intervină direct.

PC afgan (PDPA) a fost întotdeauna scindat în două curențe ireconciliabile, Khalq și Parcham. Prima tendință, care înseamnă „poporul”, face

1. V., în legătură cu acest subiect, în ordinea cronologică a publicării, Vladimir Boukovsky, *Jugement à Moscou*, ed. cit., pp. 371–392; Michael Voslensky, *Les Nouveaux Secrets de la Nomenklatura*, Plon, 1995, pp. 180–184; Bernard Féron, Michel Tatu, *Au Kremlin comme si vous y étiez*, Le Monde Éditions, 1991, pp. 192–195.

recrutări în rândul micii burghezii, armatei, proletariatului de origine rurală și tineretului studentesc. În general, membrii săi au un nivel cultural scăzut, trăiesc dezrădăcinați în Kabul, sunt naționaliști și consideră că doar metodele marxist-leniniste pot schimba radical societatea. Majoritatea paštuni, etnia principală a țării, membrii Khalq au doi șefi, Nur Muhammad Taraki și Hafizullah Amin. Parcham, „drapelul“, tendința concurentă, reunește mai degrabă intelectuali, membri din administrația de nivel înalt și din învățământul superior. Pentru militanții săi, majoritatea cetățeni, Uniunea Sovietică reprezintă un model de dezvoltare, iar ei speră că vor reuși într-o zi să integreze Afganistanul în Uniunea Sovietică. Conducătorul lor, Babrak Karmal, e un persofon, ca majoritatea membrilor organizației sale.¹ Conducătorii sovietici regretă existența acestor diviziuni între comuniști, dar, cu riscul de a alege, se simt mai apropiați de Parcham decât de Khalq, cu tendințe prea naționaliste. Comuniștii din PDPA la un loc sunt doar câteva mii. Fiind concentrați în orașe, publicul lor e limitat, nu sunt în nici un caz reprezentativi pentru societatea afgană și pentru aspirațiile acesteia.

Consiliul Revoluționar format după lovitura de stat din 27 aprilie 1978 a fost plasat sub conducerea lui Taraki, din Khalq, asistat de un vicepreședinte, Babrak Karmal pentru Parcham. Acest duo nu avea să reziste mult la putere. Karmal a fost curând îndepărtat, fiind trimis ambasador în Cehoslovacia. Pentru Moscova, el trebuie să rămână o salvare de îndată ce situația va deveni haotică în interiorul țării și va trebui restabilită ordinea. Inconsistența statului afgan e o frână în calea „revoluției“ declanșate de lovitura de stat. Un executiv puternic e o necesitate absolută pentru a impune comunismul, or Kabulul nu controlează puterea tribală, esențială în această țară. Ateismul afișat de noii stăpâni comuniști îi separă de restul populației. Pentru a se impune, teroarea devine mijlocul ultim, conform metodei leniniste testate. La 48 de ore după lovitura de stat, o primă epurare s-a soldat cu 3.000 de morți în rândul militarilor. În total, represaliile împotriva partizanilor vechiului regim aveau să se soldeze cu 10.000 de victime într-un an; între 14.000 și 20.000 de opozanți au fost întemnițați, majoritatea au fost eliminați.² Tortura e un lucru frecvent, pedeapsa supremă fiind cufundarea oamenilor vii în latrina închisorii de la Pol-e Charki, în estul capitalei.³ Și puterea a pornit război împotriva poporului, cufundând provinciile în spirala criminală a represaliilor-rebeliune. Au fost înființate rețele de rezistență în triburi, în etnii, bine integrate în cadrul populației, având Islamul ca

1. Jean-José Puig, „Coup d'État et intervention étrangère en Afghanistan“, în *Le Système communiste: un monde en expansion*, ed. cit., p. 234.

2. Sylvain Boulouque, „Le communisme en Afghanistan“, în *Le Livre noir du communisme*, ed. cit., pp. 831 și 833 [„Comunismul în Afghanistan“, în *Cartea neagră a comunismului*, ed. rom. cit., 675–693, aici p. 681 – n. tr.].

3. Michael Barry, *La Résistance afghane*, Flammarion, 1989, p. 30.

legătură. Războiul civil e sângeros, puterea centrală împotriva provinciilor. Mai ales satul Kerala a fost teatrul unor execuții în masă: 1.700 de adulți și copii, toată populația masculină, sunt mitraliați în piața centrală, iar apoi îngropați cu buldozerul. Femeile, care au fost cruțate, au văzut dâmburile de pământ mișcându-se o clipă, împinse de răniții îngropați de vii, apoi nu s-a mai mișcat nimic.¹ Sovieticii sar în ajutorul tovarășilor afgani atacând populațiile rebele cu aviația lor. De exemplu, orașul Herat este supus la jumătatea lunii martie 1979 unui astfel de raid, care se soldează cu un număr de morți cuprins între 5.000 și 25.000 potrivit sursei, dintr-o populație estimată la 200.000 de locuitori.² Locuitorii din orașe atacaseră consilierii sovietici și familiile lor într-un mod extrem de violent. Unii au fost jupuiți de vii, alții, tăiați în bucăți, iar membrele lor însângerate au fost purtate în triumf pe străzile orașului.³ În 18 luni la putere, comuniștii au omorât 100.000 de oameni, iar 50.000 de afgani au plecat să se refugieze în Pakistanul vecin.

În acest timp, un război intern era pe cale să macine PC. Mulți partizani ai tendinței Parcham au fost aruncați în închisoare. Taraki, care își spunea „marele conducător al revoluției din aprilie“, își dorește să fie un bolșevic model. „Lenin ne-a învățat să fim fără milă față de dușmanii revoluției“, îi spune el într-o zi ambasadorului sovietic venit să-i ceară să-și domolească avântul represiv.⁴ Moscovei i-ar fi plăcut să-i împace pe cei doi frați dușmani, Taraki și Karmal, Khalq și Parcham, deoarece Kremlinul se teme de tendințele naționaliste ale celui de-al treilea bandit, Hafizullah Amin, co-conducător al tendinței Khalq. Întorcându-se de la conferința celor nealiniați care s-a ținut la Havana la începutul lunii septembrie 1979, Taraki face escală în URSS. I se cere să-l elimine pe tovarășul său, Aman, dar după ce ajunge în țară nu are timp să pună în aplicare planul pregătit. Pe 16 septembrie, Amin i-o ia înainte și pune mâna pe putere. Câteva zile mai târziu, *Kaboul Times* anunță că tovarășul Taraki tocmai a murit „din cauza unei boli grave“. A murit sufocat în celula lui.⁵ Moscova asistă neputincioasă la revoluția aceasta de palat. Conducătorii sovietici nu au încredere în Amin, care și-a făcut studiile în Statele Unite, se tem de „o lovitură à la Sadat“, de revirimentul alianței.⁶ Afganistanul a „ales“ calea comunistă în aprilie 1978, nu se pune problema să renunțe la ea. Pe 12 decembrie 1979, Biroul Politic reunit

1. *Ibid.*, p. 314.

2. Sylvain Boulouque, „Le communisme en Afghanistan“, în *Le Livre noir du communisme*, ed. cit., p. 833 [ed. rom. cit., p. 681 – n. tr.].

3. Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *Le KGB à l'assaut du tiers-monde*, ed. cit., p. 375.

4. *Ibid.*, p. 372.

5. *Ibid.*, p. 380.

6. „More East-Bloc Sources of Afghanistan“, *Cold War International History Project Bulletin*, nr. 14–15, 2003–2004, p. 250.

la Moscova hotărăște să intervină militar pentru a-l înlocui pe Amin cu Babrak Karmal, care își așteaptă vremea la ambasada lui în Cehoslovacia. Operațiunea „Vijelia 333” e programată pentru sfârșitul lunii decembrie, în toiul perioadei de calm politic de la sfârșitul anului în Occident, sperându-se, probabil, că va atenua reacțiile. Planul presupune otrăvirea lui Amin și a anturajului său pentru a înlesni preluarea puterii de către Karmal.

OPERAȚIUNEA VIJELIA 333: ARMATA ROȘIE OCUPĂ AFGANISTANUL

Între timp, la 25 decembrie 1979, la orele 15 (ora Moscovei), a început intrarea trupelor sovietice în Afganistan. Primii care au traversat Amu-Daria, în bărci pneumatice, au fost soldații de recunoaștere, urmați în curând de celelalte unități ale Diviziei 108 de infanterie motorizată, care au folosit un pod. [...] În același moment, transportoarele aeriene parașutau sau debarcau cea mai mare parte a diviziei aeropurtate și un regiment de parașutiști lângă aeroporturile din Kabul și Bahram.

Transportul personalului și al materialului tehnic a avut nevoie de 343 de zboruri și a durat 47 de ore. Kabul și Bahram au văzut aterizând 7.700 de oameni, 894 de încărcături cu tehnologie militară și 1.062 de tone de încărcături diverse. Aceasta era cu adevărat „invazia” pe care americanii alarmati o observau din înaltul sateliților lor. Esențialul operațiunii le scăpa totuși pândarilor din cosmos. [...]

Seara, Amin era așteptat să țină o alocuțiune la televiziunea afgană. Au fost invitați în platou ofițerii superiori din armată și șefii organizațiilor politice. Brusc, în mijlocul cinei, secretarul general al Partidului popular democratic afgan și o parte din invitații săi s-au simțit rău. Unii și-au pierdut cunoștința. Amin era complet „năucit”. Soția sa l-a chemat imediat pe șeful gărzii prezidențiale, care s-a adresat spitalului militar central și policlinicii ambasadei sovietice în căutare de asistență. Au fost trimise pe dată alimentele și sucul de rodie la analiză. Bucătarii – uzbeki – au fost arestați. Un grup de medici sovietici, pe post de consilieri la Kabul, s-a înfățișat la palat.

Medicii au înțeles că se produsese o intoxicație colectivă. Se pregăteau să acorde primul ajutor când un medic afgan a venit în fugă și i-a condus la Amin. După el, secretarul general era foarte grav bolnav. Au urcat la etaj. Amin era întins într-una din încăperi, în indispensabili, cu maxilarul căzut și ochii dați peste cap. Era mort? I s-a luat pulsul, care era abia simțit. Era pe moarte? Fără să bănuiască deloc că stricau anumite planuri, medicii au încercat să-l salveze pe șeful unei țări „prietene cu URSS”. Injecții, spălături stomacale, din nou injecții, perfuzii. S-a scurs ceva timp, apoi pleoapele lui Amin au clipit; și-a revenit în fire și a spus cu un aer uimit: „De ce s-au petrecut lucrurile astea în casa mea? E o întâmplare sau o provocare?” [...]

Armele antiaeriene „Șilka” au fost cele dintâi care au tras un tir direct asupra palatului. [...] Un batalion de automitraliere a pornit spre palat... Două grupuri speciale KGB ocupau zece din aceste vehicule. Ele au răsturnat posturile exterioare de supraveghere și s-au năpustit spre Tadj-Bek. [...] Unitățile speciale KGB s-au năpustit în clădire, urmate de soldații din Spețnaz. Lupta, atât în fața palatului, cât și în interior, a căpătat pe dată un caracter feroce: fusese dat ordinul să nu fie nimeni lăsat să iasă viu din palat.

Ofițerii și soldații din garda personală a lui Amin, precum și gărzile sale de corp (de la 100 la 150 de oameni) rezistau în disperare și nu voiau să se predea. Incendiul cuprinsese primul etaj al palatului. [...]

Medicii sovietici se ghemuieră în ascunzători cam peste tot. Cei care încercaseră să-l readucă la viață pe Amin erau îngrămădiți îndărătul unui bar. Ei au fost neîndoielnic ultimii care l-au văzut în viață.

Explozii tot mai violente zgâlțâiau Tadj-Bek-ul... Amin înainta pe un culoar învăluit în lumini ca de fulgere. Purta indispensabili albi și înălța foarte sus flacoanele de ser, cu brațele înfășurate în tuburi. Ne putem închipui cât îl costa acest lucru, ca și durerea provocată de acele înfipite în venele sale. Amin?! Medicii nu-și credeau ochilor. Unul din ei, ieșind din ascunzătoare, i-a scos acele și l-a condus până la bar. Amin s-a sprijinit de un perete, și-a revenit imediat, a ciulit urechea. Medicii au auzit plânsete de copil. Au văzut venind dintr-o încăpere vecină pe micul fiu al lui Amin, un puști de cinci ani care-și freca cu pumnișorii ochii în lacrimi. De îndată ce l-a zărit pe tatăl său, s-a repezit spre el și i-a cuprins picioarele. Amin a cuprins strâns capul copilului lângă el și amândoi s-au ghemuit la podea. [...] E de remarcat că, până în ultimul moment, Amin n-a vrut să creadă în trădarea fraților săi ruși. Se povestește că a ordonat chiar aghiotantului său să telefoneze consilierilor militari sovietici pentru a-i preveni de atacul asupra palatului. Ar fi adăugat, se pare: „Sovieticii ne vor ajuta.” Aghiotantul i-a raportat că tocmai sovieticii erau cei ce atacau. „Nu știi ce spui! E cu neputință!”, ar fi spus Amin, aruncând cu o scrumieră în obrazul aghiotantului său. A încercat el însuși să telefoneze, însă linia era moartă. Se pare că ar fi spus atunci cu voce scăzută: „E drept, bănuisem.”

Corpul lui Amin a fost rulat într-un covor și a fost îngropat dimineața, mai departe de groapa comună în care au fost îngropați toți afganii uciși noaptea, dintre care doi din fiii săi. Nici un semn nu i-a marcat mormântul.

După asalt, Radio Kabul a difuzat o înregistrare a apelului adresat de către Babrak Karmal popoarelor din Afganistan: „Această zi a văzut zdrobindu-se mașina de torturi a lui Amin și a acoliților lui, călăi sălbatici, uzurpatori, asasini a zeci de mii din compatrioții noștri, tații noștri, mamele noastre, frații noștri, fiii și ficele noastre, copii și bătrâni...”

Simple cuvinte, toate astea. Regimul cel nou se deosebea foarte puțin de cel precedent. La ora aceea, Karmal se afla încă la Bahram sub paza unui regiment aeropurtat. La 28 decembrie, la orele 0:30, Andropov i-a telefonat. În numele său „personal” și în numele lui Brejnev, l-a felicitat pe noul președinte al Consiliului revoluționar al Republicii democratice Afganistan, pentru victoria cucerită în această a doua etapă a revoluției.

A. Liakhovski, „L'opération Bourrasque”, *Soverchenno Sekretno*, nr. 8, 1992, adaptat de Vladimir Boukovsky, *Jugement à Moscou*, Robert Laffont, 1995, pp. 385–389 [Vladimir Bukovski, *Judecată la Moscova: Un disident în arhivele Kremlinului*, trad. de Ileana Cantuniari, Albatros, București, 1998, pp. 358–361 – n. tr.].

Kabulul aflându-se sub controlul Armatei Roșii, Iuri Andropov efectuează un turneu de inspecție la fața locului. „Situația în Afganistan se stabilizează, raportează la rândul său la Moscova șeful KGB-ului în fața Biroului Politic. Toate informațiile indică din plin acest lucru. În cadrul întrevederii pe care am avut-o cu tovarășul Karmal, el a povestit cu lux de amănunte ce s-a făcut în luna care a trecut de la înlăturarea lui Amin de la putere.”¹ Cincisprezece zile mai târziu, capitala afgană e zguduită

1. Apud Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, *Le KGB à l'assaut du tiers-monde*, ed. cit., p. 389.

de manifestatii antisovietice în masă, care obligă Armata Roșie să desfășoare mii de oameni pentru a restabili ordinea. Uniunea Sovietică a declanșat un angrenaj fatal. Afganistanul, ultima cucerire a comunismului în secolul XX, va fi groparul acestuia, chiar dacă prăbușirea imperiului nu poate fi explicată doar de costul războiului pe care aveau să-l ducă sovieticii timp de zece ani. În țara cucerită se vor aplica totuși rețetele obișnuite – crearea unui nou organ al securității, rebotezat Khad, mai performant și mai violent; consolidarea puterii centrale și intensificarea represaliilor –, dar Uniunea Sovietică nu va reuși niciodată să-i supună pe afgani. Prestigioasa Armată Roșie, unul din pilonii regimului, avea să-și piardă încrederea și onoarea. Prost echipați pentru a îndura perioadele de ger, prost antrenați pentru zonele montane, prost pregătiți pentru războiul de gherilă, acești bărbați vor dezvălui lumii slăbiciunile unei mașinării militare birocratice, cu materiale adesea învechite. „Puterea” sovietică, mai bine spus imaginea acestei „puteri”, va fi zdruncinată de toate acestea.

Kremlinul a profitat de pasivitatea occidentalilor. Conducătorilor sovietici li se părea că Afganistanul face deja parte din imperiul lor. Intervenția era pentru ei o chestiune de „politică internă” care n-avea legătură cu democrațiile. De altfel, Moscova reușește să se folosească de diviziunile „dușmanului”, dar reactivarea leadership-ului american avea să învingă aceste tentative pentru a salva relaxarea cu orice preț. Franța, de exemplu, intră în jocul Uniunii Sovietice. Președintele Giscard d'Estaing merge la Varșovia în primăvara anului 1980 pentru a se întâlni cu Leonid Brejnev, în speranța că se va înțelege cu el. Fermitatea pozițiilor sovietice nu mai ține seama de pretențiile acestea. A doua zi după ocupare, președintele Carter a decretat un embargo asupra livrărilor de cereale, restrângerea schimburilor culturale și creșterea bugetului NATO. Mai târziu, va hotărî boicotarea Jocurilor Olimpice de la Moscova prevăzute pentru vara anului 1980, o operațiune de prestigiu pentru URSS. Majoritatea statelor din Europa aveau să nu respecte această decizie luată de Washington, dar sărbătoarea sportivă e distrusă. Și victoria lui Ronald Reagan la alegerile prezidențiale din noiembrie 1980 ar trebui înțeleasă parțial ca o reacție față de intervenția în Afganistan, în orice caz ca un semn că americanii conștientizau tot mai mult amenințarea sovietică. Noul președinte, care nu își ascunde anticomunismul, va hotărî să antreneze și să înarmeze luptătorii afgani în mișcarea de rezistență, transformând țara într-un cimitir pentru Armata Roșie. Noul program de înarmare al Pentagonului – inițiativa de apărare strategică – și un limbaj ferm, mai ales în privința euromisiilelor europene, vor influența începând din acel moment raporturile dintre Est și Vest și vor acționa asupra situației interne a Uniunii Sovietice, care, în curând, nu va mai putea să țină pasul cu ritmul impus de Washington pe plan militar, tehnologic, economic.

Conducătorii sovietici au greșit având o încredere excesivă în regimul lor. Succesele taberei comuniste în anii '70 i-au determinat să exagereze

făcând un pas decisiv în Afganistan. Există o consecvență în raporturile Moscovei cu „dușmanul” capitalist. Capacitatea democrațiilor de a îndura înaintarea comunismului a făcut întotdeauna Kremlinul să creadă că nu există limită. Stalin a simțit acest lucru după conflictul mondial, în cele din urmă politica lui imperială în Europa de Est a determinat Occidentul să reacționeze, lucru care a aruncat lumea în Războiul Rece. Mai târziu, câștigurile obținute datorită „destinderii” i-au făcut pe succesorii lui să comită aceeași eroare de apreciere. Atâta doar că între cele două epoci lumea s-a schimbat. După 1945, Uniunea Sovietică, aureolată de prestigiul victoriei, în fruntea unei Internaționale unite, sprijinită în toată lumea de milioane de partizani care credeau în finalitatea comunismului, a supraviețuit încercării care a fost Războiul Rece, reușind chiar să profite de pe urma acestuia. La începutul anilor '80, tabăra comunistă e divizată, mirajul venit din Est și-a pierdut strălucirea, „paradisul sovietic” nu te mai face să visezi, iar imperiul se fisurează din interior. Eșecul economic al sistemului, lipsa perspectivelor, monotonia și uniformitatea distrug ultimele resorturi, popoarele sovietizate nu își mai doresc decât să supraviețuiască în marasmul înconjurător, când nu se îneacă în alcool. Sub o stabilitate aparentă, se întrezărește o lume de o deosebită fragilitate interioară pe care și cel mai mic obstacol o poate destabiliza. Totuși, în acel moment nimeni nu poate să prevadă, de altfel, nimeni n-a prevăzut, prăbușirea care avea să urmeze. Discursurile prin care niște intelectuali curajoși cer să se respecte drepturile omului, alegerea unui papă polonez care avea să redea speranța unei întregi națiuni, revendicări muncitorești formulate cu tot mai multă hotărâre, pătrunderea de neoprit a culturii occidentale în ciuda tuturor cortinelor de fier montate între Est și Vest sau pur și simplu aspirația popoarelor care îndură jugul comunist de a trăi mai bine..., în acest context de degradare politică economică și morală, aventura afgană nu putea fi decât distrugătoare.

Aici se termină faza de expansiune a comunismului și începe o altă istorie.

Despre câteva condiții ale reușitei și despre câteva cauze ale eșecului

În anii '80, 26 de țări sunt adepți ale marxism-leninismului. Printre acestea, 14 sunt conduse de un partid comunist de mai mult de 30 de ani.¹ În raport cu populația mondială, aceste țări însumează 34,4% din locuitorii planetei. În ceea ce privește suprafața, reprezintă 30,7% din totalitatea terenurilor locuite.² La scara Istoriei, nici un sistem politic n-a cucerit în atât de puțin timp atâtea ținuturi, lăsându-și amprenta asupra atâtor minți și asupra unei suprafețe terestre atât de mari. Reușita comunismului e incontestabilă. Eșecul său economic contrazice acest succes. În raport cu o bază de 100 care măsoară nivelul de dezvoltare al Produsului Intern Brut pe cap de locuitor în Statele Unite în acest deceniu 1980, Uniunea Sovietică se situa chiar la jumătate (50), țările din Europa de Est oscilau în jur de 40, China nu ajungea la 20, iar celelalte țări nu depășeau deloc câteva unități. De altfel, aceste date, care se bazează în acea perioadă pe statistici furnizate de Partide-Stat preocupate să-și cosmetizeze rezultatele, ar trebui să fie relativizate.

Pretențiile științifice și universale ale marxism-leninismului anunțau eliberarea tuturor. Logica marxismului, care presupune că feudalismul e urmat de capitalism, apoi de socialism, în timp ce se dezvoltă conștiința proletară ca detonator social, combinată cu o *praxis* revoluționară bazată pe leninism, constituie un ansamblu care trebuia să asigure viitorul lumii. Faptul că ideologia s-a impus doar asupra unei treimi din omenire îi arată limitele, faptul că a fost aplicată cu forța, niciodată voluntar de către popoare subliniază caracterul utopic al acesteia. Mai grav, prevăzută în societățile industriale avansate, „revoluția proletară” a triumfat în țările preponderent agricole, cel mai puțin pregătite pentru transformarea capitalismului în socialism enunțată de teorie. Evenimentele secolului XX au demonstrat inutilitatea proiectului comunist așa cum l-au visat părinții săi fondatori. Revoluțiile marxist-leniniste s-au produs

1. URSS (la putere din 1917), Mongolia (1921), Albania (1944), Iugoslavia (1945), Bulgaria (1947), Cehoslovacia (1948), Ungaria (1948), Polonia (1948), România (1948), Coreea de Nord (1948), China (1949), Germania de Est (1949), Vietnam (1954), Cuba (1959). Celelalte țări sunt: Congo (1963), Somalia (1969), Yemenul de Sud (1969), Benin (1972), Etiopia (1974), Angola (1975), Kampuchea (1975), Laos (1975), Mozambic (1975), Afganistan (1978), Nicaragua (1979), Zimbabwe (1980).

2. János Kornai, *Le Système socialiste*, PUG, 1996, p. 26.

doar acolo unde o avangardă intelectuală, devotată cauzei, a înlocuit proletariatul pentru a constrânge istoria. În plus, a fost nevoie ca această avangardă să găsească un teren favorabil și mijloacele necesare pentru a-și impune opiniile. Printre toți visătorii comunismului, câțiva au reușit să-și concretizeze fantasma revoluționară, în vreme ce mulți alții au rămas la porțile puterii. Pentru a înțelege de ce și cum a putut comunismul să se implanteze și să se dezvolte în unele țări, nu la scară mondială, trebuie să înțelegem ce însemna, în fond, utopia, ce nevoi împlinea, care au fost motivele succesului său parțial și, prin urmare, cauzele eșecului său planetar.

Toate regimurile comuniste au fost identice în esență. Au respectat aceleași texte canonice, au vorbit aceeași limbă de lemn, s-au bazat pe aceeași structură de putere, partidul și poliția politică, au respectat aceleași reguli economice, planificarea centralizată. Iluștrii lor fondatori, Lenin, Stalin, Ho Și Min, Mao și alții, au fost divinizați încă din timpul vieții, iar apoi și după moarte, prin mausolee impresionante construite în centrul capitalelor lor.¹ Se poate vorbi despre un comunism generic. E valabil mai ales acolo unde sistemul a fost impus de Armata Roșie, în Europa de Est. Totuși, sub aceeași formulă generală s-au dezvoltat mai multe genuri de comunism. Matricea sovietică a fost dublată de variante naționale, adesea mai radicale, mai ales în Asia, unde înclinația exterminatoare care caracterizează sistemul a fost accentuată. În ciuda câtorva particularități, se pot totuși distinge multe asemănări între diferitele țări cucerite de utopie, asemănări care ne permit să înțelegem de ce comunismul s-a implantat acolo, nu în altă parte. *Grosso modo*, condițiile reușitei au fost, efectiv, aceleași, în ciuda unor diversități geografice, istorice, politice... Acest trunchi comun explică, în mare parte, instalarea comunismului în anumite ținuturi, nu în altele.

Religie laică, marxism-leninismul a fost slujit de niște intelectuali mic-burhezi care au visat la revoluție pentru a se realiza ei înșiși pretinzând că făuresc fericirea poporului lor. Asemeni lui Lenin, majoritatea responsabililor revoluționari din secolul XX proveneau dintr-un mediu relativ înstărit, fiind ei înșiși mai cultivați decât media concetățenilor lor. Originea lor socială și intelectuală ne permite să înțelegem fascinația pe care a exercitat-o asupra lor utopia și de ce au slujit-o cu fanatism. Ideea i-a sedus, trebuiau să o aplice indiferent de realitatea cu care se confruntau. Contextul în care a triumfat comunismul e o altă constantă a acestei istorii. Războiul, străin sau civil, uneori de amândouă felurile în același timp, a favorizat apariția acestor regimuri. Se pare că disciplina și supunerea necesare luptătorilor și violența care caracterizează conflictele au fost cele mai bune metode de formare pentru revoluționari și trupele lor. Totuși, nu toate țările aflate în război în secolul trecut au

1. Martin Malia, *L'Occident et l'énigme russe*, Le Seuil, 2003, p. 366.

ajuns să aibă un regim comunist și nu toți intelectualii marxist-leniniști din lume au preluat puterea și au reușit să-și impună utopia la ei acasă. Condițiile tocmai amintite sunt necesare, dar sunt departe de a fi suficiente pentru a explica modul în care comunismul a cucerit o treime din suprafața globului, dar nu și restul.

Numeroase revoluții au izbucnit înainte de luna octombrie 1917, și totuși revoluția bolșevică, declanșată de o lovitură de stat, și debușeul său totalitar nu pot fi comparate deloc cu aceste precedente. Ideologia marxistă le oferă celor care cred în ea posibilitatea de a înțelege lumea înconjurătoare și facultatea de a se proiecta în viitor, pentru că teoria anunță încununarea istoriei. Născută din analiza capitalismului în Europa secolului al XIX-lea, în plină mutație industrială, împodobită cu o dialectică edificatoare în privința evoluției sale, gândirea lui Marx a devenit un sprijin pentru modernitate. Filozoful n-a construit o știință a schimbării societăților, ci *știința* transformării lor reale, lucru care a fost receptat ca o nouă morală socială, o nouă concepție asupra vieții în societate, un nou umanism și o reevaluare a întregii culturi umane, ce avea începând din acel moment un sens al istoriei pe care oamenii trebuiau să-l împlinească, să-l realizeze.

Pe de altă parte, partidul de tip leninist, care plasează ideologia în miezul acțiunii sale, le-a permis revoluționarilor din secolul XX să se considere personajele-cheie ale istoriei. Mulți intelectuali angajați au găsit, așadar, în marxism-leninism elemente cu care să-și împlinească în același timp nevoia de modernitate și dorința de acțiune capabile să reînvie vechiul vis de cucerire a puterii prin cunoaștere care îi bântuie pe învățați încă de pe vremea lui Platon. Din aceste motive, doctrina a sedus o bună parte a intelectualilor de elită din lume, dar a ajuns la putere doar în țările unde împlinea o nevoie. Aspirația la modernitate a unei elite frustrate care se confrunta cu o stare de subdezvoltare cronică, mai bine zis de a-dezvoltare capitalistă, a favorizat sosirea comunismului în unele ținuturi. În aceste țări, intelectualii revoluționari au considerat că marxismul e cea mai scurtă cale de a recupera întârzierea în raport cu mersul vremii, un mijloc de a lua trenul istoriei arzând etapele și de a-și potoli și setea de acțiune. Cu excepția țărilor din Europa de Est, unde comunismul a fost impus cu tancurile sovietice, marxism-leninismul a triumfat acolo unde intelectualii de elită erau nerăbdători să influențeze realitatea pentru a se înălța, pentru a-și face țara să se înalțe, în rândul personajelor-cheie din lumea în mișcare. Marxismul e o teorie care i-a eliberat de complexe pe acești intelectuali, leninismul e un instrument care le-a permis să-și împlinească visul.

Atât Rusia țaristă, cât și China imperială erau două țări imense care, prin modul lor de producție agrară și organizarea lor politică arhaică – mai ales dreptul divin, centralizarea puterii –, au ratat transformarea adusă de revoluția industrială și de democrația reprezentativă în lumea occidentală în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Odată distruse barierele

care despărteau oamenii, odată eliminată noțiunea de inegalitate naturală, de ierarhie conformă fie cu voința divină, fie cu ordinea lucrurilor sau cu cutuma, odată dispărută credința într-un monarh care deține legea și garantează unitatea națiunii, toate societățile moderne au devenit în acea perioadă democratice.¹ Decompartimentarea socială a vechilor regimuri a însoțit și deopotrivă a sprijinit dezvoltarea economică a capitalismului în Occident. Intelectualii de elită ruși și învățații chinezi, conștiinți de stagnarea țărilor lor, au primit cu frustrare această înflorire care avea loc în alte părți. Rușii erau suficient de aproape de Europa ca să încerce un sentiment de inferioritate; chinezii, care considerau că sunt în centrul universului, s-au simțit zdruncinați de cealaltă lume. Pe de altă parte, Războiul Opiumului în cazul Chinei (1840–1842) și Războiul Crimeii în cazul Rusiei (1853–1856) le-au permis acestor două imperii să-și măsoare întârzierea materială în raport cu națiunile în curs de democratizare. Umilirea suferită în timpul acestor conflicte i-a determinat pe intelectualii chinezi și ruși să caute rețetele succesului la învingători; pătrunderea ideilor occidentale în rândul elitei luminate din cele două țări a favorizat înflorirea marxismului în mințile lor. Fiind percepută ca o gândire modernă și revoluționară, gândirea lui Marx a fost adoptată ca o cale de acces spre această modernitate invidiată, apanajul unei mici părți din Europa. În cele din urmă, modul în care Lenin concepuese partidul și rolul revoluționarilor profesioniști i-a convins pe intelectualii marxiști că au o misiune istorică luând locul proletariatului șubred. Distrugerea cadrelor tradiționale provocată în Rusia de primul conflict mondial, iar în China de ocupația japoneză avea să favorizeze ulterior propagarea comunismului, până la preluarea puterii. Cele trei decenii care despart cele două „revoluții”, bolșevică și maoistă, n-au zdruncinat credința inițială. În 1949, comuniștii chinezi nu s-au întrebat deloc ce nu funcționase în cazul bolșevicilor și ce trebuia evitat sau prevenit. Au rămas la rețeta care îi atrăsese de la bun început: marxism-leninismul ales ca scurtătură spre dezvoltare destinată țărilor rămase în urmă.²

Multe țări supuse ulterior unui regim marxist-leninist au avut un parcurs asemănător, în ritm accelerat de îndată ce intelectualii și mic-burghezii lor revoluționari au putut să beneficieze de ajutorul sovietic sau chinez pentru a cuceri și a păstra puterea. În mod semnificativ, comunismul a pătruns în Lumea a Treia, în foste colonii occidentale (Vietnam, Cuba, Congo, Benin, Kampuchea, Laos, Angola, Mozambic, în ordinea cronologică a convertirii lor la comunism), acolo unde umilirea era profundă, acolo unde trebuia recuperat timpul pierdut. Odată ajunși la putere, comuniștii au fost – sau mai degrabă ar fi preferat să fie – cei care și-au industrializat țara, încercând să joace rolul deținut de burghezie în Occi-

1. Claude Lefort, *La Complication*, Fayard, 1999, p. 79.

2. Lucian Bianco, *Les Origines de la révolution chinoise: 1915–1949*, Gallimard/Folio, 2007, p. 390. În *La Récidive*, Gallimard, 2014, Lucien Bianco analizează amănunțit ce datorează „revoluția maoistă” precedentului bolșevic.

dent în secolele anterioare. Dar în lipsa unui regim politic adecvat, capabil să însoțească această dezvoltare, încercarea lor era sortită eșecului. Prin urmare, cufundarea unor țări în comunism poate fi înțeleasă ca o dorință de a recupera o modernitate ratată; *a contrario*, rezistența în fața ideologiei în alte ținuturi ale lumii se explică printr-o modernitate reușită. Din acest punct de vedere, marxismul a fost aplicat într-un mod nepotrivit, nu pentru că a fost înțeles greșit, ci din pricina dogmatismului său. Găsirea unui sens unic al istoriei și întruchiparea acestei rețete universale pentru devenirea umană au exercitat o fascinație dincolo de rațiune înainte de a bloca viitorul pe o cale trasată dinainte, fără a ține cont de alți factori de progres.

Țările comuniste, care au pretins că sunt modele de modernitate, au eșuat dorind să o reformuleze. Revoluțiile industriale din secolele anterioare fuseseră posibile datorită emancipării indivizilor, eliberați de raporturile sociale care încorsetau societățile Vechiului Regim. Capitalismul și individualismul s-au sprijinit reciproc. Comuniștii, care au transformat dezvoltarea economică și progresul tehnic în simbolistica modernității căutate, au crezut că pot să păstreze structurile comunitare, holistice, ale societăților agrare pe care le moșteniseră. De altfel, marxism-leninismul, care gândește în termeni de clasă și de raporturi între clase, avea de ce să fie atrăgător în regiunile unde individul se dizolvă în general în comunitate, care e adesea confundată cu sufletul țării. Această alegere politică a lipsit modul de dezvoltare socialistă de un motor esențial, inițiativa industrială. Aflați la putere, adepții marxism-leninismului au făcut abstracție, prin opțiunea ideologică, de revoluția individualistă pe care o cunoscuse Occidentul, astfel încât una din sursele dinamismului a secăt în ei înșiși. Cu greu se putea să fie altfel din momentul în care burghezul, mesager al revoluției politice comuniste, era considerat dușmanul revoluției politice comuniste. Transformând proletariatul – mai mult mitic decât real în majoritatea cazurilor – în personajul-cheie al modernității comuniste, revoluționarii marxist-leniniști își interziceau să reușească închizându-se într-o „metafizică a progresului” în care devoțiunea forțelor de producție a ascuns complexitatea evoluției societăților umane. În Rusia, bolșevismul a reușit doar să genereze o contra-revoluție economică, politică și socială, care avea să oprească dezvoltarea industrială, să provoace rămânerea în urmă a agriculturii și să curme modernizarea vieții sociale. Modelul sovietic n-a fost niciodată „o depășire a capitalismului”, a fost vorba, cel mult, de o încercare de a găsi o alternativă care să permită supraviețuirea unor forme de organizare premoderne. Succesul pe care l-a avut anterior acest model în cadrul altor societăți agrare tradiționale a indicat, într-un fel, traumatismul pe care îl reprezenta pentru ele o confruntare cu Occidentul dezvoltat.¹ Având rolul de

1. Pierre Clermont, *Le communisme à contre-modernité*, Presses universitaires de Vincennes, 1993, p. 175.

a satisface complexul de modernitate al unor elite frustrate din cauza istoriei, odată ajuns la putere, marxism-leninismul a devenit paradigma contra-modernității și un garant al conservatorismului pentru populațiile în cauză. De altfel, colectivizarea agriculturii și interdicția aplicată țăranilor de a-și părăsi pământul, în programul tuturor regimurilor marxist-leniniste, pot fi asimilate unei reinstaurări a șerbiei, unui regres spre „despotismul oriental“, care precumpănea în societățile agrare, o caracteristică a „modului de producție asiatică“, pe care Marx îl considera cel mai primitiv.¹

Succesul idealului comunist se înțelege, într-o anumită măsură, ca o reacție față de curgerea timpului, chiar acolo unde nu a reușit să pună mâna pe putere. În Occident, doctrina a avut cel mai puternic impact în Europa de Sud, această parte a Bătrânului Continent unde societatea agrară tradițională a rezistat cel mai bine în fața asalturilor dezvoltării industriale. În schimb, în țările din Europa de Nord, mai puternic marcate de individualism, unde vechea economie țărănească de autosuficiență a fost convertită mai devreme în agricultură comercială, implantarea comunistă a fost, în general, mai dificilă. Ecoul pe care l-a avut utopia în lumea a Treia se poate explica în același mod. În general, mișcarea comunistă a fost marginalizată pe măsură ce au progresat raporturile, mai ales cele comerciale, caracteristice pentru societatea modernă. În fond, comunismul a flatat și consolidat holismul în cazul popoarelor pentru care era dificilă adaptarea la revoluția drepturilor omului inițiată de Secolul Luminilor, ai cărui moștenitori pretindeau, totuși, că sunt marxist-leniniști.

Reușita comunismului nu se măsoară numai prin expansiunea sa. Pentru a menține atâta vreme țările supuse ideologiei în afara realității restului lumii a fost nevoie de fiecare dată de mijloace specifice de a impune utopia, în ciuda eșecului evident. Teroarea, instrument curent al regimurilor marxist-leniniste, e o explicație pentru această longevitate, dar nu singura. Pentru ca revoluțiile comuniste să se cufunde în totalitarism, pentru ca această teroare să-și joace rolul pe deplin, era nevoie de o structură pe care doar statul, acest organ care în sânul societății deține monopolul violenței legitime potrivit lui Max Weber², putea să o ofere. Instaurarea comunismului, dominația sa totală și perenitatea sa au fost posibile doar în țările în care statul își îndeplinea funcțiile de conducere în toată plenitudinea lor. Teoretic condamnat să dispară odată cu clasele sociale, după Marx și Engels, statul a devenit, sub impulsul ideologiei, instrumentul prin excelență al totalitarismului. Statul totalitar a împins la extreme logica statului „obișnuit“, regimurile comuniste generate de aceasta au exprimat chintesența puterii statale. Fără stat, nu există

1. Filozoful Karl Wittfogel analizează acest regres comunist în cartea sa *Le despotisme oriental*, Éditions de Minuit, 1964.

2. Max Weber, *Le Savant et le Politique*, 10/18, 1963, p. 126.

totalitarism, adică un sistem în care legăturile sociale au fost înlocuite în totalitate de organizații impuse de putere și în care, în consecință, se consideră că toate grupurile și toți indivizii trebuie să urmărească scopuri care sunt, în același timp, cele ale statului și sunt definite ca atare de către stat.¹

Supunerea față de suveranitatea statului în societatea rusă pre-revoluționară a înlesnit instaurarea partidului-stat totalitar comunist. Autoritatea științifică a marxismului reprezentată de partid a înlocuit tutela de drept divin a țarului. Probabil că în nici o altă țară de pe Bătrânul Continent o asemenea substituie a puterii absolute n-ar fi fost atât de rapidă și, în cele din urmă, atât de repede acceptată, pentru că populația era obișnuită cu o servitute voluntară, după expresia lui La Boétie. După octombrie 1917, partidul bolșevic a trecut de la statutul său de partid în opoziție, apărător al unor interese particulare, la cel de partid-stat, întruchipare a interesului general, deținător al monopolurilor politicii, ideologiei și economiei, substituindu-se statului și societății. Toate regiunile comuniste au respectat acest model, în cele mai multe cazuri secretarul general al PC a cumulat această funcție cu cea de președinte al țării, pentru că rolul îndeplinit în prealabil de stat în aceste țări permitea asta, înlesnind instaurarea puterii totale necesare pentru impunerea utopiei. În China, unde împăratul era considerat „fiul Cerului“, misiunea sacră a statului era educația pentru civilizație și valorile confucianiste care au precumpănit mult timp în imperiul din Mijloc aveau rolul de a insufla respectul față de ordine, de lege, de stat.² Moștenitor al acestei istorii și al acestei culturi, Sun Yat-sen, care poate fi considerat părintele Chinei moderne, nu își imagina conceptul de libertate decât în raport cu statul, reducând individul la condiția de supus al acestui stat. Chinezii, considera el, trebuiau să-și sacrifice libertățile individuale pentru un stat puternic.³ Maoismul s-a adaptat fără nici o problemă la modelul acesta.

În majoritatea țărilor devenite comuniste, statul avusese rolul central în organizarea socială. E cazul fostelor colonii occidentale care au trecut sub dominație marxist-leninistă, unde modul de organizare administrativă fusese, în general, copiat după statul-națiune european centralizator (Vietnam, Cambodgia, Laos, Congo, Benin, Angola, Mozambic, Zimbabwe). Pentru a-și impune ideologia, comunismul a avut nevoie nu numai de un stat puternic, ci și de o entitate statală venerată de cei

1. Leszek Kolakowski, „Marxist Roots of Stalinism“, în *Stalinism*, Norton & Co, 1977, New York, p. 285.

2. Pierre-Étienne Will, „Huit cents ans d'expansion“, *L'Histoire*, nr. 300, iulie–august 2005.

3. Werner Meissner, „Le mouvement des idées politiques et l'influence de l'Occident“, în *La Chine au XXe siècle* (coord. Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco, Jürgen Domes), t. 1, Fayard, 1989, p. 341.

guvernați pentru ca schimbul de suveranitate între vechiul și noul regim să se facă atât prin intermediul aparatului de stat, cât și prin considerația popoarelor față de Autoritatea pe care o întruchipează acesta. Cu cât cultul statului fusese mai dezvoltat, indiferent de cine era întruchipat, cu atât era mai pregătită țara pentru comunism. Afganistanul, cu puterile sale la nivel de clan și de trib, unde partidul-stat n-a reușit să se planteze tocmai din cauza lipsei unei entități statale recunoscute și respectate de toți, oferă cel mai bun contraexemplu.

Marxism-leninismul s-a implantat și s-a dezvoltat nu acolo unde împlinea o nevoie socială – abolirea inegalităților, de pildă –, ci acolo unde compensa slăbiciunile puterii în funcție. Ideologia a asediat țări unde autoritatea statală traversa o criză de legitimitate dezvăluită de evenimente externe (precum războiul, de cele mai multe ori). Odată cu revoluțiile americană și franceză din secolul al XVIII-lea a apărut statul suveranității populare, care condamna puterile de formă feudală la un stadiu arhaic. Acest stat modern care subordona drepturile individului față de cele ale societății, în cadrul unui proiect care garanta bunăstarea generală, a introdus, într-o anumită măsură, statul totalitar din secolul XX oferind un ideal global celor guvernați în numele unui consimțământ așa-zis reciproc. Comuniștii, care voiau să pună statul în slujba poporului, au creat și în acest domeniu impresia că recuperează o întârziere istorică în societăți supuse vechii ordini ierarhice. Fie că e vorba de statul de drept divin (Rusia țaristă, China imperială, Etiopia), de statul colonial din dominioanele occidentale ori de statul dictatorial (Cuba), comunismul a devenit o salvare în momentul în care entitatea n-a mai părut că joacă rolul de conducător și protector. Partidele marxist-leniniste au luat cu asalt cadrele instituționale existente pretinzând că sunt delegații poporului suveran – întruchipat de proletariat în cadrul doctrinei –, după care au confiscat statul în beneficiul lor, pentru a le sluji ideologia. Și-au conferit astfel o legitimitate populară și au reușit să ascundă lipsa autorității resimțită de populațiile în criză, care prevestise preluarea puterii de către partid. Din acest motiv, la începutul existenței lor, toate regimurile comuniste au cunoscut o formă de adeziune-supunere în comunitatea cucerită, lucru care a putut crea impresia că sistemul are un caracter plebeu. Ulterior, propaganda acestor regimuri și-a asumat rolul de a regiza asentimentul poporului pentru a perpetua minciuna.

Pentru ca utopia să preia puterea, era nevoie de religii laice, de intelectuali care să devină demiurghi ai timpului lor și ca statele suveranității populare să devină noua normă. Din acest punct de vedere, comunismul e o moștenire a așa-zisei epoci moderne, dar și alte condiții trebuiau să fie îndeplinite ca să se dezvolte grefa, odată implantată. Religia laică marxist-leninistă a avut ecou și și-a îndeplinit funcția ideologică în țări unde unele credințe anterioare permiteau acest lucru, deschizând calea pentru utopie înainte de a înlesni propagarea acesteia. Teoria lui Marx are o dimensiune hristică atrăgătoare pentru adepții unei justiții imanente când

cei de pe urmă sunt asigurați că vor deveni cei dintâi, când cei mai năpăstuiți sunt chemați să fie stăpânii de mâine. Teleologia istorică, exprimată mai ales de lupta de clasă în opera filozofului german, amintește de raționamentele teologice pe care le dezvoltă scrierile religioase. Sectarismul partidelor de tip leninist poate fi asimilat și dogmatismului unor Biserici. Marxismul e o credință pentru că înseamnă cunoaștere și partidul e o Biserică, al cărei cult organizat e comunismul. Confruntându-se cu posibilitatea eșecului său, utopia la putere a recurs repede la divinizarea corpului social, preluând simbolurile eternității ale vechii lumi pe care pretindea că o distruge. Lenin îmbălsămat evoca trupul neprihănit al sfinților, reprezentările tânărului Vladimir Ilici se inspirau din clișeele despre Pruncul Iisus, proletarul divinizat a devenit Dumnezeu revoluției. Ca orice credință, această religie a avut nevoie de o *praxis*, a trebuit să se inspire din formele existente pentru a se răspândi. Ortodoxia, stăpânitoare pe țărâm slav, avea să înlesnească acest lucru mai bine decât alte dogme, nu pentru că putea să servească mai bine scopurile comunismului, dar îi oferea cea mai bună moștenire pentru a-i permite să se impună. Cei doi autori ruși care l-au inspirat pe Lenin, Nikolai Cernișevski, autorul primului *Ce-i de făcut?*, și Serghei Neceaev, a cărui scriere *Catehismul revoluționarului* a fost o carte de căpătâi pentru liderul bolșevic, au avut o cultură religioasă temeinică înainte de a se cufunda în radicalism politic. Cernișevski, fiul unui preot, a studiat la seminarul teologic, Neceaev a fost instructor religios.

Stalin i-a spus într-o zi lui Beria că bolșevicii sunt „un fel de ordin militaro-religios“. De altfel, mai mulți responsabili sovietici și-au făcut studiile spirituale sub coordonarea preoților, începând cu tânărul Djugășvili, care urmasa, la rândul lui, seminarul teologic.¹ Marii preoți ai religiei laice comuniste s-au folosit de credința enoriașilor lor oferindu-le o politică a mântuirii în chip de religie-substitut. Dar, ca să aibă loc această substituție, trebuia ca religia să reprezinte pentru populații un refugiu în raport cu necunoscutul modernității.

Spiritualitatea creștină s-a construit în jurul autorității instituției, principiului supunerii față de Dumnezeu, fidelității față de text, mărturie, spovedaniei, renunțării și a implicat întotdeauna supunerea în fața preceptelor. Această codificare a relațiilor omului cu Biserica sa poate să fie aplicată religiei laice comuniste, raportului poporului cu partidul. „Oricine să fie supus stăpânirilor celor mai înalte, căci nu este stăpânire care să nu vină de la Dumnezeu. Și stăpânirile care sunt au fost rânduite de Dumnezeu“, a spus Sfântul Pavel în Epistola către romani. Dacă nu

1. Și Enukidze, și Mikoian au studiat la seminarul teologic. Vorosilov cântase în corul bisericii, Kalinin fusese un practicant fervent până la sfârșitul adolescenței, iar Dzerjinski fusese în tinerețe un catolic de nădejde. Castro și-a făcut studiile într-o instituție religioasă, iar khmerul roșu Ta Mok, căruia i se spunea „Măcelarul“, a primit o educație completă în acest domeniu. Lista e departe de a fi exhaustivă.

e putere decât de la Dumnezeu, orice putere e dorită de Dumnezeu, a fi supus puterii înseamnă a fi supus lui Dumnezeu, în tradiția creștină. Din această moștenire spirituală s-au născut două practici religioase. În Biserica apuseană, catolică și romană, tentația papilor de a fi, la rândul lor, suverani i-a determinat să-și dorească să cumuleze puterile spirituală și pământească; în Biserica Răsăriteană, Ortodoxă, care s-a separat la începutul primului mileniu, Epistola Sfântului Pavel a devenit Legea. Confruntându-se cu imposibilitatea de a concilia dualitatea puterilor, Biserica Catolică a ajuns să se erijeze în putere autonomă, aducându-și aminte la timp cuvântul Domnului: „Dați Cezarului ce-i al Cezarului...” Biserica Ortodoxă a încercat să atragă de partea ei puterea pământească, aceasta fiind considerată o emanație a autorității divine. Ideal religios și non-politic, ortodoxia nu s-a legat de nici un tip de regim, dar a instaurat raporturi specifice între religie și politică, raporturi care, în cele din urmă, au estompat separarea puterilor. În timp ce Biserica Catolică pleda în favoarea unei conduceri bicefale, o alianță între altar și tron, Biserica Ortodoxă a optat pentru supunerea altarului față de tron. Îndepărtarea Bisericii Ortodoxe de puterea politică s-a accentuat de-a lungul secolelor, când majoritatea ramurilor din Orientul creștin au devenit autocefale, patriarhale și sinodale, izolate și slăbite în fața influenței exercitate de puterea pământească. În cele din urmă, clerul ortodox a devenit funcționar al statului în numeroase ținuturi slave.

Bolșevicii au vrut întâi să eradicaze religia, înainte de a o transforma într-un instrument pentru a-și consolida influența asupra unei populații dezamăgite. Martiră încă din primii ani ai revoluției, Biserica Ortodoxă Rusă a devenit, în cele din urmă, aliata obiectivă a regimului comunist; membrii clerului care au scăpat teferi s-au pus în slujba statului, jurând credință partidului, după cum nu demult juraseră să fie credincioși țarului. Ortodoxia, care a preaslăvit întotdeauna mântuirea universală și pentru care omul nu s-ar putea împlini în afara colectivității, era compatibilă din punct de vedere ideologic cu comunismul. A fost de-ajuns ca Dumnezeu să fie înlocuit de partidul-stat ca să fie posibilă folosirea mecanismelor de supunere testate în decursul mai multor veacuri de relații între puterea pământească și puterea spirituală. Biserica Rusă și-a extins colaborarea, ajungând să încurajeze instituțiile ecleziastice surori din democrațiile populare să susțină puterile instalate de Armata Roșie după război. În Europa Centrală și Orientală, unde coexistau mai multe Biserici, clerul ortodox s-a pus în slujba noilor conducători pentru a-i ajuta să lichideze religiile concurente (catolică în principal, uniată) și pentru a-i face să beneficieze de autoritatea lui morală și spirituală, sprijinind răspândirea mesajului comunist și a codurilor sale de conduită politică. Faptul că Polonia catolică a fost una din democrațiile populare cele mai impermeabile la iluzia comunistă – în asemenea măsură, încât a jucat un rol esențial în prăbușirea finală a sistemului în Europa – arată, *a contrario*, că o Biserică separată de putere, supusă unei autorități diferite

de partidul-stat, putea fi un factor de rezistență în fața influenței exercitate de religia laică.

Pretutindeni comunismul a pus stăpânire în culturile endogene pe tot ce putea să-l ajute să-și statornicească puterea. S-a purtat ca un vampir pentru a domni ca un stăpân. Abordând Asia, marxismul european s-a întâlnit cu confucianismul, altă concepție globală asupra lumii, adoptată de milenii de societățile de cultură chineză (mai ales China, Coreea, Vietnam). Confucianismul, care vizează să mențină armonia supremă inerentă unei lumi ierarhizate, atât în societate, cât și în natură, îndeamnă conducătorul să dea exemplu și poporul să-l imite. Societatea de tip confucianist e patriarhală, nu-i lasă nici o libertate individului. În societatea tradițională vietnameză, omogenă și conformistă, acesta trebuie să se supună grupului potrivit unei ierarhii imuabile, care are regulile ei de supunere: capii de familie față de împărat, copiii față de părinți, tinerii față de cei bătrâni, femeile față de bărbați, subordonații față de șefi. Asemănarea dintre mecanismele de supunere a înlesnit aderarea societății confucianiste la comunism. Dacă ar reveni pe pământ, Confucius ar fi comunist, consideră Ho Și Min.¹ În China, principiile ortodoxiei leniniste s-au unit cu tradiția culturală confucianistă, care transformă o elită cultivată în talmăcitorul și arbitrul interesului comun față de care toate celelalte interese trebuie să fie subordonate. Fuziunea dintre ideologie și organizarea socială anterioară s-a făcut prin intermediul partidului, singurul autorizat să formuleze și să interpreteze linia corectă. Condamnând deschis preceptele învățatului, Mao a știut să le modeleze în felul său pentru a-și consolida influența asupra poporului. În Coreea, cultul personalității în care s-a învăluit familia Kim și succesiunea dinastică a puterii s-au înscris în același fel în tradiția absolutistă a confucianismului, adăugându-i virtutea confucianistă a devoțiunii filiale. Partidul-stat nord-coreean a fost asimilat unei mari familii, „Liderul” său fiind „tatăl”, al cărui urmaș trebuia să fie fiul cel mare, subordonat autorității sale.² Simbioza comunismului cu tradiția confucianistă ne permite să înțelegem parțial cum și de ce regimurile marxist-leniniste din Asia au reușit să depășească prăbușirea sistemului care a avut loc în Europa.

Prin puritatea lor doctrinară, khmerii roșii s-au sprijinit pe tradiția budistă pentru a-și legitima și a-și impune puterea în fața cambodgienilor. Filozofie capabilă să explice lumea și istoria oamenilor fără a se raporta la o divinitate, budismul se prezintă cu ușurință ca o religie raționalistă cu care materialismul marxist a putut să se înțeleagă. Angkarul amintea

1. Apud Phou-ngeun Souk-Aloun, *Histoire du Laos moderne (1930-2000)*, L'Harmattan, 2006, p. 59. V. în legătură cu acest subiect Stein Tonnesson, *From Confucianism to Communism, and Back? - Vietnam 1925-1995*, Nordic Institute of Asian Studies, 1993.

2. Cheong Seong Chang, *Idéologie et Système en Corée du Nord*, L'Harmattan, 1997, p. 215.

de Ființa primordială, care întruchipează Învățătura în budism. Entitate absolută și impersonală, Organizația khmerilor roșii cerea, urmând exemplul budismului, această hotărâre necondiționată în cazul căreia aspectul uman trebuie să dispară în spatele spiritului, iar realitatea e sublimată de către ideologie.¹ Celor zece jurăminte de abținere ale călugărilor budiști, khmerii roșii le-au opus cele zece porunci morale pe care fiecare cambodgian supus puterii lor trebuia să le respecte. După cum s-a dovedit, *karma* și *nirvana*, doi poli ai credinței budiste, sunt compatibile din punct de vedere ideologic cu materialismul istoric. În doctrina karmică, omul nu e nimic în sine, iluzia supremă ar fi să-ți imaginezi corespondența dintre conștiința de sine și existența unei ființe personale. În limba khmeră cuvântul „persoană” nu există ca entitate responsabilă, în relație cu celălalt.² Asemenea omului budist chemat să se topească în marele curent de energie vitală care trebuie să transforme lumea, adevăratul khmer roșu trebuia să fie capabil să fuzioneze cu mulțimea pentru binele progresului colectiv. Potrivit tradiției budiste a Cambodgiei regale, *nirvana*, domeniul sacrificiului de sine, nu putea fi atinsă decât după dispariția oricărei forme de sete de existență, a legăturilor materiale și afective. Sub regimul lui Pol Pot, dragostea, durerea, mânia, pasiunea, orice alt sentiment omenesc erau considerate expresii ale individualismului, care trebuiau eradicate spre binele colectiv. În unele regiuni ale țării, li s-a interzis oamenilor chiar să râdă sau să cânte. Pentru khmerii roșii, calea iluminării trebuia atinsă prin suferință.³

Partidul-stat a jucat pretutindeni și rolul de cimentare națională care a asigurat succesul utopiei. Popoarele care au îndurat un regim totalitar în secolul XX au în comun faptul că au trecut printr-o experiență dureroasă în privința identității lor naționale. Fie aceasta a fost afectată de circumstanțe (ocupație, colonizare), fie n-au reușit să-și realizeze unitatea, fie au căutat neîncetat o splendoare trecută. Victoria fascismului în Italia și a nazismului în Germania poate fi înțeleasă în acest fel; la fel stau lucrurile în cazul succesului pe care l-a avut comunismul în Rusia, în China, în Coreea, în Vietnam, în Cambodgia, dar și în Europa de Est după dispariția Imperiului Austro-Ungar, și în fostele colonii occidentale cu toată speranța lor de a deveni națiuni independente. Calea naționalistă pe care au ales-o toate regimurile comuniste n-a fost niciodată o deviație a marxism-leninismului, nici măcar o trădare a principiilor internaționaliste ale părinților fondatori, ci o nevoie și o necesitate politică pentru țările cucerite de ideologie. Apariția statelor-națiuni în Europa secolului al XIX-lea a înlesnit unificarea națională în numeroase țări; un secol mai târziu, partidele-stat comuniste au impus pretutindeni cultura etniei majoritare (rusă, Han, Viet, khmeră) și au consolidat unitatea națională

1. François Bizot, *Le Portail, La Table ronde*, 2000, p. 179.

2. François Ponchaud, *Cambodge année zéro*, éditions Kailash, 1998, p. 306.

3. Philip Short, *Pol Pot: Anatomie d'un cauchemar*, Denoël, 2007, p. 423.

în jurul etniei dominante acolo unde acest lucru nu avusese încă loc. Naționalismul unificator le-a permis regimurilor comuniste să mobilizeze populații demoralizate de eșecul sistemului în absența unor proletariate reale pe care să se bazeze; uneori, proletarii înșiși au respins modelul comunist. Caracterul atotputernic al naționalismului statal și naționalismul înverșunat al maselor private de libertate și de demnitate umană au devenit principala pârghie a noii ordini comuniste.¹

În unele cazuri, revoluția comunistă n-a fost decât o revoluție națională, naționalismul ocupând rolul „conștiinței de clasă” îndrăgite de marxist-leniniști. Grandoarea națiunii, nu bunăstarea maselor a fost preocuparea principală a revoluționarilor chinezi de la Sun Yat-sen la Mao, pentru a repara umilința suferită din cauza loviturilor date de imperialismul occidental și pentru a realiza modernizarea unei țări care visa să-și redobândească primul loc „sub cer”.² Ulterior, regimul comunist chinez n-a încetat să realizeze acest program, partidul-stat aflat sub dominația Han a fost principalul element care a organizat „naționalizarea” țării – China a fost multă vreme un concept cultural pentru chinezi și a devenit o entitate națională sub impactul Occidentului³ – și care a promovat puterea căutată. În alte cazuri, naționalismul a fost o metodă de a extinde totalitarismul ajungând chiar să sugrume trecutul, să vrea să-i șteargă specificul recentrându-l într-un prezent în care, în cele din urmă, credința (națională) și ficțiunea (comunistă) au început să se suprapună. Mai ales Coreea lui Kim Ir-sen, Albania lui Enver Hodja, România lui Ceaușescu, Bulgaria lui Jivkov au mizat pe acest registru. În unele cazuri, mândria națională a fost cea mai bună aliată a partidului-stat pentru a rezista în fața unor eventuali dușmani. „Patria sau moartea” a fost deviza castristă la începutul anilor '90.

În istoria omenirii, statul a fost o condiție prealabilă pentru constituirea națiunilor, pentru a da un cadru unei realități socio-geografice, pentru a contribui apoi la menținerea unui sistem centralizator având rolul de a impune o cultură națională.⁴ Partidul-stat a îndeplinit aceleași funcții în serviciul comunismului, dar acolo unde statul-națiune a reușit să producă propria lui cultură, partidul-stat a făcut să trăiască ideologia comunistă pe termen lung doar prin intermediul unui naționalism la rândul-i militant, lucru care a dus la național-comunism, o mutație indispensabilă utopiei pentru ca puterea și influența acesteia asupra populațiilor să devină perene. Națiunea comunistă e marea creație istorică a secolului XX, a triumfat impunându-le o dublă religie laică, națională și comunistă, unor popoare proclamate libere.⁵ Acest succes îngloba în

1. Vassili Grossman, *Tout passe*, în *Œuvres*, Robert Laffont/Bouquins, 1998, p. 991.

2. Lucien Bianco, *Les Origines de la révolution chinoise*, ed. cit., p. 326.

3. Simon Leys, „Images brisées”, în *Essais sur la Chine*, Robert Laffont/Bouquins, 1998, p. 473.

4. Thierry Wolton, *La Fin des nations*, Plon, 2002, pp. 20–21.

5. Edgar Morin, *De la nature de l'URSS*, Fayard, 1983, p. 119.

același timp eșecul ei, din cauza incapacității națiunii comuniste de a-și îndeplini concret promisiunile. Indiferent unde a fost aplicată și indiferent care a fost situația, utopia n-a reușit niciodată să construiască paradisul pe pământ, nici măcar un purgatoriu în faza ei pregătitoare, socialistă. Eșecul regimurilor marxist-leniniste n-a făcut decât să accentueze sentimentul de frustrare națională pe care pretindeau că îl compensează în rândul popoarelor supuse, atât de insuportabilă a devenit întârzierea acumulată în raport cu restul lumii în ciuda măsurilor de precauție luate pentru a feri ideologia de această realitate exterioară. În cele din urmă, naționalismul, prin excelență un domeniu al excluderii alterității, a spulberat așa-zisa universalitate a utopiei, aruncând lumea comunistă în conflicte de interese naționale, travestite în lupte între clanuri. Anunțat drept viitorul omenirii, comunismul, care a pretins că e artizanul modernității, a rămas o doctrină în esență retrogradă, ieșită direct din secolul al XIX-lea, devenind salvarea unor țări preocupate să obțină un progres impus de secolul XX, dar închizându-le într-o formă de primitivism colectiv a cărui barbarie a distrus un număr inimaginabil de vieți.

Tablă de materii

Prefață la ediția în limba română

Cuvânt înainte: Se poate întotdeauna și mai rău	13
<i>Răul de-a lungul istoriei</i>	15
<i>Istoria acestei istorii</i>	17
<i>Rațiunile acestei istorii</i>	19
<i>Probleme de terminologie și de transcriere</i>	21

Prima parte: Mitul revoluției

Prolog	27
--------	----

1. Revoluțiile ruse	39
---------------------	----

Reformele țarului macină imperiul: Ohrana nu izbutește să pună capăt terorismului – *Tot mai multe primejdii* (42): eșecul mobilizării populare din 1905; reformele tardive ale lui Stolîpin – *Angrenajul* (47): Rusia în război; armata demoralizată; puterea crescândă a Dumei – *Răsturnarea* (50): manifestațiile din Petrograd; confruntarea dintre Duma și soviete; abdicarea lui Nicolae II – *Război pe toate fronturile* (53): neputința Guvernului Provizoriu; armata în debandadă; radicalizarea sovietelor; pretențiile revoluționare ale lui Lenin – *Mâna Berlinului* (58): Germania îi susține financiar pe bolșevici; trenul lui Lenin – *Cade cortina* (65): izolarea lui Kerenski; bolșevicii își pun la punct lovitura de stat

2. Revoluția idealizată	70
-------------------------	----

Influența Revoluției Franceze; revoluția înseamnă socialism – *Greșeala lui Marx* (73): o concepție adaptată la năzuințele vremii; influența darwinismului; știința istoriei – *Solul fertil al Rusiei* (80): calea populistă a intelighenției; impulsul nihilist; diferitele generații de revoluționari – *Formarea unui șef* (89): originile burgheze ale lui Lenin; execuția fratelui; exilul lui Lenin; peste hotare, revoluționarii schimbă lumea – *Un ideolog pur* (95): aspirația de a conduce; credința de nezdruccinat în marxism; apariția revoluționarului de profesie; cruzimea lui Lenin

3. Revoluția confiscată	104
-------------------------	-----

Puterea bolșevică confruntată cu grevele; dizolvarea Adunării Constituante – *Necesitatea și constanța comunismului de război* (108): marginalizarea Sovietelor; nevoia de a găsi adversari – *Brațul înarmat al partidului* (112): CEKA și puterile sale; execuția familiei imperiale – *Spre războiul civil* (118): Pacea de la Brest-Litovsk; Troțki constituie Armata Roșie; primele lagăre

de concentrare; atentatul împotriva lui Lenin și modul în care a fost el exploatat – *Teroarea Roșie prin decret* (126): răscoala cazacilor din regiunea Donului; intervențiile externe; eșecul Armatelor Albe; țărani prinși între două focuri – *Teroarea Roșie în practică* (136): rechizițiile de grâne și confiscarea terenurilor; răscoala din gubernia Tambov – *O regiune Vendée sovietică* (142): eliminarea cazacilor – *Arma foamei* (145): exploatarea foametei; război cu Biserica – *Dreptul popoarelor* (150): degradarea condiției muncitorilor; taylorism, plata cu bucata, militarizarea muncii; insurecția din Kronstadt – *Un pas înapoi și doi pași înainte* (163): Noua Politică Economică (NEP); eliminarea partidelor revoluționare; intelectualii reduși la tăcere – *Trăiască CEKA!* (168): poliția politică atotputernică; Dzerjinski, erou bolșevic – *Trăiască Partidul!* (170): interzicerea facțiunilor; partidul avansează recurgând la epurare

4. Revoluția totalitară 176

Influența Revoluției Franceze; imperativul marxist – *Statul-Leviatan* (182): de la dictatura proletariatului la dictatura partidului-stat; exemplul statului-națiune – *„Materialul” uman* (189): influența Primului Război Mondial asupra comportamentului uman; violența dinspre vârf și violența dinspre bază – *Un pământ făgăduit comunismului* (192): o tradiție a supunerii față de putere; marxismul ca factor al modernității – *Modelul leninist* (199): folosirea violenței dinspre bază; ideologia la putere

Partea a doua: Socialismul într-o singură țară

Prolog 207

5. Irezistibila ascensiune a lui Iosif Djușașvili 217

Sănătatea șubredă a lui Lenin – *Minunatul georgian* (219): copilăria lui Stalin; banditul Stalin îl fascinează pe Lenin – *Leninistul* (224): Stalin și lovitura de stat din octombrie; cel mai bun dintre discipoli; „chestiunea gruzină”; „testamentul” lui Lenin – *Stalinistul* (232): reușitele Noii Politici Economice (NEP); pragmatismul lui Buharin; greșelile lui Troțki; cultul lui Stalin

6. Beția succesului . . - 242

Stalin, exponentul aparatului; relansarea colectivizării – *Eșecul planificat* (246): procesele „operațiunilor de sabotaj”; adevărata condiție a muncitorului; ficțiunea Stahanov – *În numele luptei de clasă* (253): batjocorirea culacilor; deportări de masă și mișcările de rezistență ale țăranilor; „deculacizarea” – *Holodomor, exterminarea țăranilor ucraineni* (257): sedentarizarea forțată a nomazilor cazaci; colectivizarea, cauza tragediei ucrainene; distrugerea culturii ucrainene; izolarea completă a regiunilor lovite de foamete; Herriot nu vede foametea – *Avântul Gulagului* (268): raționalizarea muncii silnice; marile șantiere de concentrare – *Procese-spectacol* (273): pretextul Kirov; teroriștii troțkiști–zinovieviști; eliminarea lui Buharin; mecanismele mărturisirii – *„Mașina de tocat carne” a Marii Terori* (286): epurarea și Armata Roșie, organele, partidul; operațiunea culac; organizarea masacrelor; Marea Teroare în Gulag; „operațiunile naționale” – *Călăii voluntari ai lui Stalin* (300): ordinele nu se discută niciodată; executanți plini de zel; partid, Tineretul

Comunist, organe, armată, vinovați fără excepție – *Stalinismul de stat* (311): sinuciderea Nadejdei; Stalin dezbină ca să cucerească; Stalin înseamnă partidul, partidul înseamnă Stalin – *Calea național-comunismului* (320): naționalismul în ajutorul sistemului eşuat; rusificarea URSS

7. Roșii și Bruni .

... 324

Pactul germano-sovietic anunță al Doilea Război Mondial; urmările Acor-
durilor de la Rapallo – *Alibiul antifascist* (330): comuniștii și naziștii *versus*
social-democrației germani; culisele incendierii Reichstagului; paravanul
spaniol – *Matricea socialistă* (339): rădăcinile comune ale totalitarismelor;
ura democrației – *Pactele germano-sovietice* (343): Stalin, cel mai bun aliat
al lui Hitler; sprijinul dat de URSS mașinăriei de război germane – *Războiul
înseamnă pace* (349): împărțirea Europei; cooperarea în plan polițienesc;
calvarul țărilor ocupate – „*Ce-am făcut ca să merităm asta?*” (357): Interna-
ționala Comunistă contra Aliaților; Stalin nu ține cont de avertismente; sur-
priza numită „Operațiunea Barbarossa”

Partea a treia: Cucerirea lumii

Prolog

367

8. Triumful național-comunismului

371

Deruta sovietică din 22 iunie 1944; greșelile strategice ale lui Stalin – *Să
nu-ți mai ascunzi lacrimile* (379): recursul la patriotismul rus; o ușurare
pentru populație; alegerea soldatului sovietic: învinge sau vei muri; incom-
petența militară a Kremlinului costă numeroase vieți omenesti – *Satana
contra Belzebut* (390): brutalitatea ocupanților; decepția populațiilor cucerite
de Wehrmacht; militarizarea muncitorilor sovietici; epurarea etnică, versiu-
nea Stalin – *Amara victorie* (402): manipularea și respingerea evreilor în
URSS; totalitarismul, învingător la încheierea războiului

9. Eliberatorii

406

Iluziile occidentalilor; cum a reușit Stalin să obțină ce dorea de la aliați;
URSS culege roadele păcii – *Ocupația și puterea politică* (419): Armata Roșie
victorioasă; deportările populațiilor „eliberate”; Cominternul pregătește
terenul pentru preluarea puterii – *Polonia, de două ori trădată* (428): lichidarea
armatei poloneze, Armia Krajowa (AK); partidele politice decapitate;
fraudarea alegerilor – *Noile alianțe dintre Roșii și Bruni* (438): folosirea
lagărelor de concentrare naziste; falsa „denazificare” a Germaniei de Est –
Tactica salamului (443): izolarea treptată a adversarului pentru a-l elimina
pe deplin; martiriul democraților români – *Iluziile socialiste și trădarea co-
muniștilor* (452): destoinicul discipol bulgar; ambiguitățile lui Edvard Beneș;
criza politică de la Praga – *False împărțiri* (462): Tito îl păcălește pe Chur-
chill; Mihailović, trădat de Londra – *Război în război* (466): comuniștii con-
tra naționalității iugoslavi; Tito, omul Moscovei – *Imperiul crește treptat* (472):
excepția albaneză; Stalin, noul stăpân al Europei

10. Putere cu pușca în mână

..... 479

Ho Și Min și Cominternul; Viet Minh profită de pe urma înfrângerii Japoniei;
Kim Ir-sen debarcă la Phenian odată cu soldații sovietici – *În căutarea*

modernității (490): slăbiciunile Imperiului de Mijloc; Sun Yat-sen și idealul republican; vremea lorzilor războiului – *La ordinele Moscovei* (497): intelectualii seduși de marxism; Partidul Comunist Chinez sub influența Moscovei; alianța și divergențele cu Guomindang – *Nașterea unei legende* (505): eșecul instalării la sate; Marșul cel Lung – *Alianța celor trași pe sfoară* (516): Mao adaptează marxismul la contextul chinez; front comun în fața invadatorului – *Bazele roșii, vitrine și laboratoare ale maoismului* (525): eficacitatea terorii; Mao pe frontul ideologic și pe cel strategic – *O victorie mai mult militară decât politică* (529): Guomindangul pierde războiul civil; comunitățile minoritare

11. În spatele cortinelor de fier 537

Necesara izolare a țărilor cucerite; decepția poporului sovietic; punctul culminant al Gulagului; nebunia lisenkoismului – „*Democrațiile populare*” la școala sovietică (550): colectivizarea generalizată; doctrina Jdanov; omni-prezența consilierilor sovietici; deportările masive continuă – *Răsăritul este roșu* (560): Mao la Moscova; etapele colectivizării Chinei; Beijingul pune mâna pe Xinjiang și Tibet; Moscova și Beijingul sprijină ofensiva vietnameză

12. Imposibila pace 574

Trădările de la Ialta; tardiva trezire a occidentalilor – *Ruptura iugoslavă* (578): o tabără împotriva celeilalte, noul cuvânt de ordine al Moscovei; eșecul comuniștilor greci; ambițiile lui Tito nu-i sunt pe plac lui Stalin; prima schismă comunistă – *Miza coreeană* (588): Moscova fură secretele bombei atomice; războiul urmărit de Kim Ir-sen; intervenția decisivă și fatală a Chinei; mitul războiului bacteriologic – *Spre al treilea război mondial* (598): Stalin pune la cale un nou conflict mondial; epurarea partidelor comuniste din Est – *Recurusul la antisemitism* (607): planul secret al „precesului halatelor albe”

Partea a patra: Imperiul dezbinat

Prolog

13. Orfanii lui Stalin

Stalin la bătrânețe; moartea Călăuzei – *Cele o sută de zile ale lui Beria* (627): omul care deține toate secretele; reformator, sau oportunist?; eliminarea adversarului incomod; tulburările din Berlinul de Est – *Ineluctabila „destalinizare”* (641): o amnistie selectivă; Hrușciiov scapă de adversari – *Revoluția ungară* (650): „democrațiile populare” zguduie de „destalinizare”; primăvara poloneză; Budapesta în război civil – *Consolidarea și zdruncinarea imperiului* (664): conviețuirea pașnică și expansiunea comunistă; împăcarea cu Tito; cavalerul singuratic albanez – *Reforme iluzorii* (674): visele de mărire în plan agricol ale lui Hrușciiov; controlul intensificat ia locul terorii în masă

14. Marele Salt Înapoi 679

URSS vrea să depășească Stalele Unite, China vrea să depășească Marea Britanie; limitele sprijinului sovietic la bomba chineză; capcana „Celor O Sută de Flori” – *Foametea, armă de exterminare în masă* (686): militarizarea satelor chineze; funcționarea comunelor populare; colectivizarea și prăbușirea

producției; nebunia furnalelor în miniatură de la sate; neajutorarea poporului înfometat; cea mai mare catastrofă din istoria omenirii – *Schisma* (705): Mao, trecut pe linie moartă; calea sovietică se confruntă cu calea chineză; Hanoi, între Moscova și Beijing; deriva etno-naționalistă a lui Kim Ir-sen

15. Un comunism tropical

716

„Vântul din Est suflă mai tare decât vântul din Vest“; Lumea a Treia curtată de Moscova și Beijing; sovieticii pătrund în Orientul Apropiat și în Africa – *Punerea în scenă a revoluției* (724): „dictatura blândă“ cubaneză; Castro întruchipează revoluția; punctul slab al mișcării clandestine – *Iz de socialism deja vu* (736): cercul comunist al lui Castro; Cuba „eliberată“ e adusă pe calea cea bună; teroare și naționalizări; ruptura de Statele Unite; eșecul din Golful Porcilor; Cuba, avanpostul URSS; farmecele revoluției cubaneze

16. Ordinea nomenclaturii

..... 753

Propaganda sovietică vinde Occidentului reușitele regimului; statistici măsluite, realitate dură – *Încheț, dezgheț, din nou încheț* (759): ofensiva farmecului prin cultură; cazul Pasternak; șocul provocat de *O zi din viața lui Ivan Denisovici*; relansarea controlului ideologic – *Ofensiva Moscovei* (766): bluful nuclear ca armă diplomatică; frații Kennedy; criza cubaneză – *Concursul de interese* (775): Hrușciiov urmărește reformarea aparatului de partid; alcătuirea, rolul și avantajele nomenclaturii; destituirea lui Hrușciiov; Brejnev, omul consensului – *Suveranitatea limitată* (790): „Primăvara de la Praga“; normalizarea de după mișcarea din 1968 – *Un suflu nou* (798): revolta muncitorilor polonezi; Gierek și Kádár, noile chipuri ale comunismului; ambiguitățile modelului românesc

Partea a cincea: Apoteoza asiatică

Prolog

. 809

17. Prăpastia maoismului

. 819

Mao se pregătește să-și ia revanșa; pregătirea Armatei Populare de Eliberare (APE) – *Trageți în Cartierul General!* (825): Gărzile Roșii față în față cu „vechea cultură“; obiectivele reale ale Revoluției Culturale; apologia violenței – *Epoca masacrelor* (837): crime în masă în satele chineze; APE restabilește ordinea cu arma în mână; mâncarea dușmanului de clasă; martiriul mongol – *Epoca pedepselor* (849): mii de „tineri instruiți“, exilați la țară; calvarul exilaților; copiii privilegiaților scapă de pedeapsă – *Amurgul zeului* (856): victoria lui Mao; soarta delfinilor; intrigi și comploturi în serai; „Clica celor Patru“; întoarcerea în forță a lui Deng Xiaoping; prima Primăvară de la Beijing; Micul Cărmaci

18. Epurarea din perioada khmerilor roșii

. 879

Cucerirea Phnom Penhului; exodul; misterul Angkarului – *La școala comuniștilor francezi* (882): influența culturii franceze în rândul conducătorilor khmeri roșii; ambivalențele lui Sihanouk – *Inspirația maoistă* (893): modelul comunelor populare și al Revoluției Culturale; cultul Angkarului; noua vorbă a khmerilor roșii – *El n-are nimic, tu n-ai nimic: absolutul comunist* (902):

tabula rasa din trecut; lanțul terorii; distrugerea individului – *Destinație finală: S-21* (910): Duch și tinerii săi călăi; calvarul lui Tuol Sleng – *Politica uitării* (918): războiul vietnamezo-cambodgian; Hanoiul „eliberează” Phnom Phenul; occidentalii îi susțin pe khmerii roșii

19. Paravanul „destinderii“

. 931

Comunismul, o lume în expansiune; divergențe și convergențe între Moscova și Beijing; apropierea între SUA și China neliniștește URSS; Ostpolitik și limitele ei; capcana Acordurilor de la Helsinki; visul finlandizării Bătrânului Continent – *Luarea cu asalt a Lumii a Treia* (959): urmările înfrângerii americanilor în Vietnam; teoria focurilor revoluționare; Moscova își întărește pozițiile în Orientul Apropiat; tendințele antisioniste – *Centurionii Moscovei* (966): Africa, nou teritoriu de cuceriri; efectele revoluției portugheze; corpul expediționar cubanez în sprijinul „revoluțiilor” – *Cornul roșu al Africii* (973): Addis Abeba, capitala comunismului african; foamete și deportare, rezultatul logic – *Ultima cucerire* (981): invazia Afganistanului

Epilog: Despre câteva condiții ale reușitei și
despre câteva cauze ale eșecului

. 991

Sumarul volumului 2

Când moare corul: Victimele

Cuvânt înainte: De nedescris, de neconceput

Prima parte: Războiul civil permanent

Prolog 1. Imperativul războiului 2. Fabrica dușmanilor 3. Pielea culacului 4. Moartea lui Dumnezeu 5. Vânărea „celuilalt” 6. Crima împotriva spiritului

Partea a doua: Cercurile infernului

Prolog 7. Vinovat 8. Închiderea 9. Cimitire pentru cei vii 10. Pedepsa colectivă 11. Înfometării 12. Copiii înainte de toate 13. O lume de rahat

Partea a treia: Homo communistus

Prolog 14. Principiul realității 15. La paradisul muncitorilor 16. Șurubele și mașinăria 17. Mașinăria și șurubele 18. Supunere și nesupunere de bunăvoie

Partea a patra: Ei și ceilalți

Prolog 19. Noua religie 20. Precum zeii pe pământ 21. Cei mai egali

Partea a cincea: Rezistenții

Prolog 22. Oropsiții lumii 23. Condamnați la foame 24. Luptătorii pentru libertate 25. Gândind diferit

Epilog: Latura întunecată și chipul luminos al omenirii

Sumarul volumului 3

Un adevăr mai rău decât minciuna: Complicii

Cuvânt înainte: Vinovați cu toții?

Prima parte: La ordinele Moscovei

Prolog 1. Pe urmele revoluției 2. În tranșeele luptei de clasă 3. Laboratorul spaniol 4. Schimbarea de macaz 5. Cântecul de după 6. O tabără contra celeilalte 7. Pilații din Pont ai stalinismului 8. Comunismul e viabil în democrație? 9. Încordarea războiului

Partea a doua: Orbi de bunăvoie

Prolog 10. Pe tărâmul imaginației 11. Sângele altora 12. Marxismul te face și surd 13. Eterna speranță a unui socialism cu față umană 14. Tropism maoist 15. Prelungă apatie 16. Frânghia și spânzurații

Partea a treia: Începutul sfârșitului

Prolog 17. Inventarul dinaintea falimentului 18. Cei zece ani care au zguduit lumea comunistă 19. Prăbușirea: popoarele contra statului

Partea a patra: Moștenirea

Prolog 20. Mutanții 21. Petele albe și zonele gri 22. Ce-a mai rămas din comunism 23. Paradigma chineză 24. Spiritul de revanșă

Epilog: Imposibila reîntoarcere

Post-scriptum

Avem dictatura proletariatului, avem o putere care face uz de teroare. — LENIN

Nu s-a ucis la scară suficient de mare. Noi trebuie să ucidem, și afirmăm că a ucide este un lucru bun. — MAO

Comunismul este conștiința vinovată mondială. Nici o altă ideologie, într-un interval de timp comparabil, nu a cucerit atât de multe țări, atât de multe minți și nu a distrus atâtea vieți omenеști. Și tocmai omul se află în inima cărții mele. Nu inventez nimic în această istorie a comunismului, nu există dialoguri fabricate, toate situațiile despre care vorbesc sunt atestate, în general sunt cunoscute, nu sunt eu cel dintâi care le descoperă. Meritul meu, singurul pe care îl am în raport cu această narațiune, este acela de a fi adus laolaltă sute de elemente disparate, pentru a vedea lucrurile în ansamblu.

Am vrut să-l iau pe cititor de mână și să-l însoțesc de-a lungul istoriei dramatice a comunismului. Sper că am reușit; în această carte există carne și viață.

— THIERRY WOLTON

O întreprindere extraordinară. Thierry Wolton sfășie vălul care încă acoperă crimele regimului comunist și sfidează imperativele care-au împiedicat condamnarea lui chiar din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. — **ALAIN BESANÇON**

Thierry Wolton propune o manieră inedită de a sublinia „caracterul universal malign” al ideii comuniste. Volumul 1 al trilogiei, al cărui subiect central sunt „călăii”, arată cum, din URSS și până în Etiopia, fiecare generație de conducători preia de la precedentă metodele prin care „constrâng realitatea să se supună canoanelor utopiei”, cu prețul exterminării unor populații întregi. Avem de-a face aici cu un sfâșietor și întunecat tablou al unei himere din care cu greu izbutim să ne desprindem. — **PHILOSOPHIE MAGAZINE**

N-ai cum să nu te-ntrebi, citind aceste pagini care valorează greutatea lor în sânge, cum de, în numele fericirii și al libertății, unii oameni au putut să dea dovadă, și încă în mod sistematic, de o asemenea cruzime față de alți oameni. După căderea Zidului Berlinului, după căderea regimurilor comuniste din Europa și implozia Uniunii Sovietice, ai crede că ne-am eliberat de „spectrul comunismului”. Și totuși, în lipsa unei condamnări internaționale efective, nici crimele comunismului nu pot fi judecate în adevărata lor lumină. — **LE FIGARO**

**Carte recompensată cu Premiul Jan Michalski (Elveția, 2017)
și Premiul Aujourd'hui (Franța, 2018)**

ISBN 978-973-50-6266-8
ISBN 978-973-50-6267-5

9 789735 062675